

MAKÜ

iIBFD

Cilt / Volume : 10 Sayı / Issue :1

Mart / March 2023

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

MEHMET AKIF ERSOY UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY

E-ISSN: 2149-1658

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty

MAKU IIBFD

Editör Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Murat KAYALAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
kayalar@mehmetakif.edu.tr

Editör Yardımcıları / Co Editors

Prof. Dr. Mustafa LAMBA

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
mlamba@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gkalagan@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Sümeyye ÖZMEN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
sozmen@mehmetakif.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Abdulkerim ÇALIŞKAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Maliye

Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU

Uşak Üniversitesi - Uluslararası İlişkiler

Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL

Akdeniz Üniversitesi - Ekonometri

Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Kamu Yönetimi

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi - İktisat

Prof. Dr. Mahmut AKBOLAT

Sakarya Üniversitesi - Sağlık Yönetimi

Prof. Dr. Sema BUZ

Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Hizmet

Prof. Dr. Songül Kakilli ACARAVCI

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi - İşletme

Prof. Dr. Şenol BABUŞÇU

Başkent Üniversitesi - Finans ve Bankacılık

Prof. Dr. Yusuf ALPER

Bursa Uludağ Üniversitesi - Çalışma Ekonomisi

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Amir KIA

Utah Valley Üniversitesi

Prof. Dr. Aysel ERCİŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan ADA

Yaşar Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Nur TUĞAL

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin DALGAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BERBER

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Muhittin KAPLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat AYDENİZ

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Sayım YORGUN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sunay İL

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yonca İLDEŞ ANZERLİOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Aviral Kumar TIWARI

Rajagiri Business School
(Rajagiri İşletme Okulu)

Dr. Anastasis KRATSIOS

ETHZürich
(ETH Zürih Üniversitesi)

Dr. Tatjana PUHAN

Universität Mannheim
(Mannheim Üniversitesi)

İletişim / Contact

iibfdergi@mehmetakif.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/makuiibf>

MAKU IIBFD, aşağıdaki endeks- dizinler tarafından taranmaktadır

MAKU IIBFD, covered and abstracted by following indexing services

Emerging Sources Citation Index (ESCI),
Directory of Open Access Journals (DOAJ),
Index Copernicus (ICI),
(SOBIAD)
(TR DİZİN)

YAYIN İLKELERİ VE YAZAR REHBERİ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (MAKU IIBFD), Mart, Temmuz ve Kasım aylarında olmak üzere yılda 3 kez Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yayımlanan hakemli bir bilimsel dergidir.

Dergide iktisat, işletme, ekonometri, maliye, finans, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, sağlık yönetimi, siyaset bilimi ve diğer ilgili alanlarda Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanmaktadır.

Yayınlanmak üzere gönderilen eserlerin başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergide yayınlanacak eserlerin her türlü sorumluluğu yazar veya yazarlara aittir.

MAKU IIBFD, makale sunumlarını memnuniyetle karşılamakta ve hiçbir aşamada (başvuru, hakemlik ve yayınlama) herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

Dergimize DergiPark sistemi üzerinden (<http://dergipark.org.tr/makuiibf>) başvurulması gerekmektedir.

Yüklenen her bir makale öncelikli olarak iThenticate intihal tarama programı aracılığı ile taranmaktadır. Tarama sonucu %20'nin üzerinde olan makaleler RET edilmektedir.

Makaleler en az iki hakem tarafından kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmektedir. Dergimizin yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgiye <http://dergipark.org.tr/makuiibf> adresinden ulaşılabilir.

EDITORIAL PRINCIPLES AND GUIDE FOR AUTHORS

Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty (MAKU IIBFD) is an open-access, biannual (March, July, November) and peer reviewed scientific journal, which is publishing by Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty.

MAKU IIBFD publishes scientific articles on economics, business, management, international relations, public administration, healthcare management, political science, econometrics, finance, and related fields, in English or Turkish.

Manuscripts submitted to the journal are only accepted if they have not been or will not be published and should not be under review elsewhere. Manuscript's language is Turkish and English. All responsibility of the studies belongs to the author(s).

MAKU IIBFD, welcomes article submissions and does not charge any fee for any (article submission, peer review or publication) processes.

Submissions must be done via Dergipark (<http://dergipark.org.tr/makuiibf>) system.

Each uploaded article is scanned primarily through the iThenticate software. The articles that exceeded 20% of the results of the scan are REJECTED.

Double blind peer review is used for review process. Detailed information on the writing rules of our journal can be found at: <http://dergipark.org.tr/makuiibf>

Sevgili Okuyucularımız,

Ülkemizde son günlerde yaşanan depremler hepimizi derinden etkiledi. Özellikle merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi olan 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki iki deprem, 10 ilimizi etkiledi ve birçok vatandaşımızın hayatını kaybetmesine, yaralanmasına ve evsiz kalmasına sebep oldu.

Bizler de Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak, bu felaketten en fazla etkilenen Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Osmaniye, Malatya, Adıyaman, Adana, Diyarbakır, Kilis ve Şanlıurfa illerinde yaşayan tüm vatandaşlarımıza başsağlığı ve geçmiş olsun dilekelerimizi iletiyoruz.

Depremler, doğal afetlerin en şiddetli ve yıkıcı olanlarından biridir. Ancak, insanların dayanışması ve birbirine destek olması sayesinde, bu zorlu süreçlerin üstesinden gelebiliriz. Bu nedenle, bu felaketten etkilenen tüm vatandaşlarımıza bir kez daha başsağlığı ve geçmiş olsun dilekelerimizi iletiyor, birlikte hareket ederek, güçlü ve sağlam bir Türkiye için mücadele etmeye devam edeceğimizi belirtmek istiyoruz.

Saygılarımızla,

Prof. Dr. Murat KAYALAR

Editör

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

- Prof. Dr. Ahmet UZUN
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK
Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL
Prof. Dr. Canan Nur KARABEY
Prof. Dr. Demet ÜNALAN
Prof. Dr. E. Serra YURTKORU
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ
Prof. Dr. Eyüp ECEVİT
Prof. Dr. Fatih ÇETİN
Prof. Dr. Halim TATLI
Prof. Dr. Hamza ATEŞ
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL
Prof. Dr. Hatice DOĞUKANLI
Prof. Dr. Hatice ULUSOY
Prof. Dr. Hüseyin AĞIR
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT
Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Prof. Dr. Lütfiye ÖZDEMİR
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER
Prof. Dr. Mustafa YILDİRAN
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Prof. Dr. Özcan SEZER
Prof. Dr. Öznur BOZKURT
Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLFF
Prof. Dr. Sedat BOSTAN
Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL
Prof. Dr. Şahin KAVUNCUBAŞI
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER
Prof. Dr. Taşkın KILIÇ
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ
Prof. Dr. Yusuf ÇELİK
Prof. Dr. Yusuf ÇUKACI
Prof. Dr. Zeki DOĞAN
Doç. Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU
- Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU
Doç. Dr. Doğan BIÇKI
Doç. Dr. Ebru ERTÜRK
Doç. Dr. Emin Yaşar DEMİRCİ
Doç. Dr. Emre İPEKÇİ ÇETİN
Doç. Dr. Gencay KARAKAYA
Doç. Dr. Gökmen KANTAR
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ
Doç. Dr. Hamza KANDEMİR
Doç. Dr. Hasan Hüseyin TEKİN
Doç. Dr. İsmail GÖKDENİZ
Doç. Dr. İstemi ÇÖMLEKÇİ
Doç. Dr. Mehmet DİNÇ
Doç. Dr. Mehmet İSLAMOĞLU
Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU
Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ
Doç. Dr. Osman EROĞLU
Doç. Dr. Osman PEKER
Doç. Dr. Özlem ÖZER
Doç. Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU
Doç. Dr. Seda ATTEPE ÖZDEN
Doç. Dr. Serhat TEK
Doç. Dr. Sezai ÖZTOP
Doç. Dr. Sinan APAK
Doç. Dr. Şule TUZLUKAYA
Doç. Dr. Tahir Emre GENCER
Doç. Dr. Veysel ERAT
Doç. Dr. Vildan Hilal AKÇAY
Doç. Dr. Zafer YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Ali Korhan ÖZEN
Dr. Öğr. Üyesi Aylin Yonca GENÇOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Bülent YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Leyla DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAY
Dr. Öğr. Üyesi Osman Tayfun BIŞKIN
Dr. Öğr. Üyesi Sena TÜRKMEN
Dr. Öğr. Üyesi Şevket Süleyman İRTEM

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

Araştırma Makaleleri – Research Articles

MARKALARIN ALGILANAN SOSYAL MEDYA PAZARLAMA ÇALIŞMALARININ TÜKETİCİLERİN
ÇEVİRİMİÇİ FİKİR ARAMA VE İLETME DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ
*THE EFFECT OF BRANDS' PERCEIVED SOCIAL MEDIA MARKETING ACTIVITIES ON CONSUMERS' ONLINE OPINION SEEKING
AND SHARING BEHAVIOR*
Pages-Sayfalar: 1-27
Nahit Erdem KÖKER, Cevat Sercan ÖZER

ÇOKLU YAPISAL KIRILMALAR ALTINDA ENFLASYON İLE ULUSLARARASI PETROL FİYATLARI
İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
*THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND INTERNATIONAL OIL PRICES UNDER MULTIPLE STRUCTURAL BREAKS: THE
CASE OF TURKEY*
Pages-Sayfalar: 28-56
Gökhan KARTAL

AN INTEGRATED MODEL APPROACH WITH FUZZY MULTI CRITERIA DECISION MAKING
METHODS FOR THE SELECTION OF THIRD PARTY LOGISTICS FIRM IN THE FOOD INDUSTRY
*GIDA SEKTÖRÜNDE ÜÇÜNCÜ PARTİ LOJİSTİK FİRMA SEÇİMİNDE BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE
ENTEĞRE BİR MODEL YAKLAŞIMI*
Pages-Sayfalar: 57-80
Mehri Banu ERDEM, Nusret GÖKSU, Nuri Özgür DOĞAN

"MEKSİKA DALGASI": ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 İLE İLGİLİ BİLİŞSEL
YAPILARININ ANALİZİ
"MEXICAN WAVE": ANALYSIS OF COGNITIVE STRUCTURES OF UNIVERSITY STUDENTS RELATED TO COVID-19
Pages-Sayfalar: 81-100
Ramazan ERDEM, Elif KAYA, Necla YILMAZ, Ahmet ALKAN, İzzet ERDEM

THE EFFECT OF VACCINATION ON COVID-19 DEATHS: A RESEARCH ACCORDING TO
COUNTRIES' INCOME GROUPS
AŞILAMANIN COVID-19 ÖLÜMLERİNE ETKİSİ: ÜLKELERİN GELİR GRUPLARINA GÖRE BİR ARAŞTIRMA
Pages-Sayfalar: 101-116
Ümit ÇIRAKLI, Osman ŞENOL, Durmuş GÖKKAYA

BUCAK İLÇESİ HAKKINDA YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARLA YÖNELİK İÇERİK ANALİZİ
(1992-2020 YILLARI ARASI BİR İNCELEME)
CONTENT ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ABOUT BUCAK DISTRICT (A REVIEW BETWEEN 1992-2020)
Pages-Sayfalar: 117-133
İsmail BEKÇİ, Ali APALI, Şule ŞAHİN

KRİPTO PARA FİYATLARININ LSTM VE GRU MODELLERİ İLE TAHMİNİ
PREDICTION OF CRYPTOCURRENCY PRICES WITH LSTM AND GRU MODELS
Pages-Sayfalar: 134-157
Esratur DEMİRCİ, Meltem KARAATLI

KÜRESEL HURDA DEMİR TİCARETİ İLİŞKİLERİNİN SOSYAL AĞ ANALİZİ YÖNTEMİYLE
DEĞERLENDİRİLMESİ
ASSESSMENT OF GLOBAL SCRAP IRON TRADE RELATIONS USING SOCIAL NETWORK ANALYSIS METHOD
Pages-Sayfalar: 158-182
Behiç ÇETİN, Taner FİLİZ

ANALYZING THE FINANCIAL PERFORMANCE OF AUTOMOTIVE COMPANIES BEFORE AND
AFTER INDUSTRY 4.0: AN APPLICATION IN THE BIST SUSTAINABILITY INDEX
*OTOMOTİV FİRMALARININ ENDÜSTRİ 4.0 ÖNCESİ VE SONRASI FİNANSAL PERFORMANSLARININ ANALİZİ: BİST
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE BİR UYGULAMA*
Pages-Sayfalar: 183-205
İsmail Fatih CEYHAN, Merve KARA

HASTANELERDE ÇALIŞAN SAĞLIK PERSONELİNİN KAYIRMACILIK ALGILARI İLE ÖRGÜTSEL
BAĞLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

*THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PERCEPTIONS OF NEPOTISM AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT OF HEALTH
PERSONNEL WORKING IN HOSPITALS*

Pages-Sayfalar: 206-228

Hüseyin Tolga ÇAĞATAY, Zekai ÖZTÜRK

COVID-19 HANEHALKI ÇEVRE ÖLÇEĞİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK
ÇALIŞMASI

COVID-19 HOUSEHOLD ENVIRONMENT SCALE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Pages-Sayfalar: 229-245

H. İrem KALAYCI KIRLIOĞLU, Sibel Büşra ÇAKIN, Mehmet KIRLIOĞLU

COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE PSİKO-SOSYAL DESTEK UYGULAMASINDA AKTİF ÇALIŞAN
SOSYAL HİZMET UZMANLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

*A QUALITATIVE RESEARCH ON SOCIAL WORKERS WHO HAS WORKED ACTIVELY IN PSYCHO-SOCIAL SUPPORT PRACTICE
DURING THE COVID-19 PANDEMIC*

Pages-Sayfalar: 246-276

Merve Nur OKTAR, Zeynep UYANIK NEGİZ

GENEL HASTANELERİN YATAK KULLANIM PERFORMANSININ PABON LASSO YÖNTEMİYLE
DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF BED UTILIZATION PERFORMANCE OF GENERAL HOSPITALS BY PABON LASSO METHOD

Pages-Sayfalar: 277-294

Ferda IŞIKÇELİK, İsmail AĞIRBAŞ

COVID-19 PANDEMİSİNİN PALYATİF BAKIM SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINA
YANSIMALARI

REFLECTIONS ON THE COVID-19 PANDEMIC ON PALLIATIVE CARE SOCIAL WORK PRACTICES

Pages-Sayfalar: 295-313

Gökben KANGALGİL BALTA, Seval BEKİROĞLU

İŞ BİÇİMLENDİRMEİNİN GÖREV PERFORMANSINA ETKİSİNDE İŞE TUTULMA VE PSİKOLOJİK
SERMAYENİN ROLÜ

*THE ROLE OF JOB ENGAGEMENT AND PSYCHOLOGICAL CAPITAL IN THE EFFECT OF JOB CRAFTING ON TASK
PERFORMANCE*

Pages-Sayfalar: 314-340

Bircan GÜNER, Hamdullah Nejat BASIM

UMUDUN YAŞAM DOYUMU VE OLUMLU GELECEK BEKLENTİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF HOPE ON LIFE SATISFACTION AND POSITIVE FUTURE EXPECTATION

Pages-Sayfalar: 341-359

Gaye ATİLLA, Gizem YILDIRIM

İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN ANALİZİ VE KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN ÖNLENMESİ İÇİN
POLİTİKA İLKELERİ ÖNERİSİ

*ANALYSIS OF THE ISTANBUL CONVENTION AND PROPOSAL OF POLICY PRINCIPLES FOR THE PREVENTION OF VIOLENCE
AGAINST WOMEN*

Pages-Sayfalar: 360-382

Fatih KIRIŞIK

FACTORS AFFECTING ENERGY EFFICIENCY IN EMERGING ECONOMIES: MIXED MODELS

YÜKSELEN EKONOMİLERDE ENERJİ ETKİNLİLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KARMA MODELLER

Pages-Sayfalar: 383-417

Mustafa NAİMOĞLU, Mustafa AKAL, Çisem BEKTUR

GRUPLAR ARASI TEMAS, SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİ VE ZENOFOBİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE
ALGILANAN TEHDİDİN ROLÜ: İZMİR-KONAK ÖRNEĞİ

*THE ROLE OF PERCEIVED THREAT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GROUP CONTACT, SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION
AND XENOPHOBIA: THE CASE OF IZMIR-KONAK*

Pages-Sayfalar: 418-445

Sumeyra SARIDAĞ, Hamza Bahadır ESER

ETİK LİDERLİK VE ÖRGÜTSEL DEMOKRASİNİN ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI ROLÜ
*THE MEDIATING ROLE OF WORK ENGAGEMENT IN THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL
DEMOCRACY ON ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION*

Pages-Sayfalar: 446-474

Ethem TOPÇUOĞLU, Erdoğan KAYGIN

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE HİZMET TELAFİSİ, TEKRAR SATIN ALMA VE POZİTİF AĞIZDAN
AĞIZA İLETİŞİM ÜZERİNDE MÜŞTERİ ATIFLARININ ETKİSİ
*THE EFFECT OF CUSTOMERS' ATTRIBUTIONS ON SERVICE RECOVERY, REPURCHASE INTENTION AND POSITIVE WORD OF
MOUTH IN ACCOMODATION ESTABLISHMENTS*

Pages-Sayfalar: 475-508

Selman TEMİZ, Ramazan KURTOĞLU

FÜTÜRİSTİK BİR KAMUSAL ALAN ALTERNATİFİ OLARAK METAVERSE
METAVERSE AS A FUTURISTIC PUBLIC SPHERE ALTERNATIVE

Pages-Sayfalar: 509-529

Emre SAVUT

TÜRKİYE'DE SICAK PARA HAREKETLERİ İLE BORSA GETİRİSİ VE LİKİDİTESİ ARASINDA
ASİMETRİK VE NEDENSELLİK İLİŞKİNİN ANALİZİ
ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HOT MONEY MOVEMENTS AND STOCK RETURNS AND LIQUIDITY IN TURKEY

Pages-Sayfalar: 530-559

Tuncer YILMAZ

A RESEARCH ON THE ESTABLISHMENT OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT IN MUNICIPALITIES
BELEDİYELERDE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN KURULMASI İÇİN YAPILMASI GEREKENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Pages-Sayfalar: 560-579

Onur Kemal YILMAZ

DİJİTALLEŞEN KAMU HİZMETLERİNDE E-DEMOKRASİ VE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI: ENTROPİ
TEMELLİ MABAC UYGULAMASI AB ÜLKELERİ ÖRNEĞİ
*E-DEMOCRACY AND CITIZENSHIP IN DIGITALISED PUBLIC SERVICES: ENTROPY-BASED MABAC APPLICATION EXAMPLE OF
EU COUNTRIES*

Pages-Sayfalar: 580-605

Serkan DORU, Yaşam BALKU

AN ANALYSIS FOR THE IMPACT OF VERIFIED GROSS MASS IMPLEMENTATION ON PORTS AND
EXPORTERS AND A POLICY PROPOSAL: "DEMOCRATIC WEIGHING"
*DOĞRULANMIŞ BRÜT KÜTLE UYGULAMASININ LİMANLAR VE İHRACATÇILAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE POLİTİKA ÖNERİSİNE
İLİŞKİN BİR ANALİZ: "DEMOKRATİK TARTI"*

Pages-Sayfalar: 606-638

Hüseyin TOPUZ, Hüseyin Ali ERSOY

KOBİ'LERDE STRATEJİK PAZARLAMA YÖNETİMİ: LÜLEBURGAZ ÖRNEĞİ
STRATEGIC MARKETING MANAGEMENT IN SMES: THE CASE OF LÜLEBURGAZ

Pages-Sayfalar: 639-657

Onur ŞAYLAN, Yusuf ESMER, Pelin ÇELİK

ÜÇ BOYUTLU MERMER KESME PROBLEMİ İÇİN BİR TAM SAYILI DOĞRUSAL PROGRAMLAMA
MODELİ
AN INTEGER LINEAR PROGRAMMING MODEL FOR THE THREE-DIMENSIONAL MARBLE CUTTING PROBLEM

Pages-Sayfalar: 658-669

Gökhan YILMAZ, Yusuf ŞAHİN

TURİZM SEKTÖRÜNDE BUMERANG YÖNETİCİLER: NEDEN GİTTİLER? NEDEN DÖNDÜLER?
BOOMERANG MANAGERS IN TOURISM SECTOR: WHY DID THEY RESIGN? WHY HAVE THEY COME BACK?

Pages-Sayfalar: 670-687

Pınar ÇELİK ÇAYLAK, Nisa EKŞİLİ, Cenk TUFAN

YEŞİL İŞLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE
İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE STUDIES ON GREEN JOBS BY BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Pages-Sayfalar: 688-713

Şerife DURMAZ, Aydın ÇİVİLİDAĞ, Murşit İŞİK

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE MODELİNDE HİZMET PAYLAŞIMI ANALİZİ: KATI ATIK YÖNETİMİ VE
TEMİZLİK HİZMET ALANI

*THE ANALYSIS OF SERVICE SHARING IN METROPOLITAN MUNICIPALITY SOLID WASTE MANAGEMENT AND CLEANING
SERVICE AREA*

Pages-Sayfalar: 714-744

Gamze ÇÜRÜKSULU USTA

THE RELATIONSHIP OF WOMEN WORKERS WITH DEVELOPMENT FROM THE PERSPECTIVE OF
GAINING THEIR ECONOMIC FREEDOM AND SECURING THE FUTURE OF THEIR CHILDREN

*EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİNİ KAZANMA VE ÇOCUKLARININ GELECEĞİNİ SAĞLAMA PERSPEKTİFİNDEN KADIN İŞÇİLERİN
KALKINMA İLE İLİŞKİSİ*

Pages-Sayfalar: 745-776

Bediha ŞAHİN

TÜRK ÜNİVERSİTE WEB SİTELERİNİN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN BİLGİ İHTİYAÇLARI
AÇISINDAN İŞLEVSELLİĞİ

FUNCTIONALITY OF TURKISH UNIVERSITIES' WEBSITES FOR INTERNATIONAL STUDENTS

Pages-Sayfalar: 777-798

Hüseyin TUTAR

COMPARING BRAIN ACTIVITY OF ENTREPRENEURS AND NON-ENTREPRENEURS DURING
CREATIVE THINKING AND OPPORTUNITY RECOGNITION

*YARATICI DÜŞÜNME VE FIRSAT TANIMLAMA ESNASINDA GİRİŞİMCİLER VE GİRİŞİMCİ OLMAYANLARIN BEYİN
AKTİVİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Pages-Sayfalar: 799-819

Hicran Utkun DİNCER AYDIN, Ayşe İRMİŞ, Burcu DEMİRKUNDAK

COVID-19 SÜRECİNDE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE KREDİ RİSKİNİN
BELİRLEYİCİLERİ

DETERMINANTS OF CREDIT RISK IN SELECTED COUNTRIES AND TURKEY DURING COVID-19

Pages-Sayfalar: 820-836

Eda YEŞİL, Yağmur YAVİLİOĞLU KAYA

MARKALARIN ALGILANAN SOSYAL MEDYA PAZARLAMA ÇALIŞMALARININ TÜKETİCİLERİN ÇEVİRİMİÇİ FİKİR ARAMA VE İLETME DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF BRANDS' PERCEIVED SOCIAL MEDIA MARKETING ACTIVITIES ON CONSUMERS' ONLINE OPINION SEEKING AND SHARING BEHAVIOR

Nahit Erdem KÖKER¹, Cevat Sercan ÖZER²

1. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
nahit.koker@ege.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8622-865X>
2. Unvan, Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek
Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik
Bölümü, csozer@pau.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-1974-4539>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
13.01.2021 01.13.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.12.2022 12.01.2022

DOI

<https://10.30798/makuiibf.860059>

Öz

Günümüzde bireylerin markalara karşı olan algılarını şekillendiren birçok unsur bulunmaktadır. Ayrıca bu algılar, bireylerin birçok konudaki tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Özellikle sosyal medyanın etki alanını artırması bireylerin markalar ile olan etkileşimlerine yeni bir boyut getirdiği gibi, aralarındaki ilişkiyi şekillendiren faktörleri de etkilemiştir. Mevcut çalışmada sosyal ağlar üzerinden yürütülen pazarlama çalışmalarına ilişkin algıların bireylerin çevrimiçi fikir arama ve iletme davranışlarına nasıl etki ettiği gözlemlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu algılar üzerinde etkisi olabilecek marka hayranlığı, cinsiyet, çevrimiçi ürün satın alma ve çevrim içi kalma süreleri gibi değişkenlerinde etkileri tartışılmak istenmiştir. Bu noktadan hareketle nicel araştırma yöntemine başvurulup bu yöntemin veri toplama tekniklerinden olan ve birincil verilere ulaşmak amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, fark testleri (t-testi, One Way Anova) ve ilişki testleri yapılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan araştırma ile özellikle bu algının önemli ölçüde çevrimiçi görüş arama ve iletme davranışları ile bağlantılı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca çevrimiçi kalma süresi, ürün satın alma sıklığı, marka hayranlığının ve kullanıcıların cinsiyetlerinin de bu algı ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Pazarlama Algısı, Çevrimiçi Görüş Arama, Çevrimiçi Fikir İletme.

Abstract

Nowadays, there are many factors that affect the way people perceive brands. Moreover, these perceptions affect people's attitudes and behaviors on many issues. Especially, the increase of social media's influence has brought a new dimension to the interaction of individuals with brands, as well as influencing the factors that shape the relationship between them. This study attempts to observe how the perceptions of marketing activities carried out through social networks affect individuals' online opinion seeking and sharing behaviors. In addition, it is desired to discuss the effects of variables such as brand admiration, gender, online product purchase and online staying time that may have an impact on these perceptions. A quantitative research method was used. The questionnaire technique is a data acquisition technique of this method; this was used to obtain primary data. Difference tests (t-test, One Way Anova) and relationship test were performed in the analysis of the data obtained. The research conducted as part of the study confirms that this perception is largely related to the behavior of seeking and transmitting opinions online. It was also found that the time spent online, the frequency of product purchases, brand admiration, and gender of users are related to this perception.

Keywords: Social Media Marketing Perception, Online Opinion Seeking, Online Opinion Transmission.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Recent progression of internet technologies changed the individual's and the society's lifestyle as well as their communication method. Various sectors are working on using the best opportunities of this development and change of these technologies. Especially public relations activities, advertising, marketing communication, brand management and social media marketing have come to the fore. In this study the social media use by consumers and perceptual social media marketing activities of the brands are researched. The information and ideas that are transferred through social networks affects the opinion, awareness, stance and thoughts, information seeking and decision-making processes and also the after sale-evaluation of the users in these environments. (Mangold and Faulds, 2009) In this thesis different variables such as searching for ideas online, being a brand fan, gender and the duration of staying online were analyzed with correlation and relation tests and it was examined, whether there is a connection to the perception of the brand. And thus, this questioning created the originality of the study. From this point of view, the impact of consumer perception on people's behavior in online environments in relation to the marketing studies conducted on social networks formed the importance of the study.

Research Questions

H1: Perceptions of brands' marketing activities on social media have a positive effect on users' online opinion seeking behavior. H2: Perceptions of brands' marketing activities on social media have a positive effect on users' online opinion sharing behavior. H3: The admiration the users have for brands on social media leads to a difference in their perception of brands on social media. H4: How social media marketing actions of brands are perceived differs according to gender. H5: The frequency of product purchases in online environments affects how users perceive brands on social media. H6: The average amount of time users spent on social media each day affects how brands are perceived on social media.

Literature Review

Social media is an environment based on communication, interaction and exchange (Keskin and Baş, 2015). From this point of view, social media can be viewed as an online area that offers an interactive environment in which individuals express themselves and share ideas and opinions with other users (Toksarı, 2014). In online environments, users consider the comments of different users to save time, shop more safely, and minimize risks (Hennig-Thurau and Walsh, 2003; Goldsmith and Horowitz, 2006). Users can get the information they need about the products and services they are interested in not only from their immediate environment but also from people they have never met or been in contact with through online communication Technologies (Henning and Walsh, 2003). Individuals can share their opinions and recommendations on products and/or services online. This content can be shared on various websites, blogs or online forums and numerous social networks (Cheung and Lee, 2008). These environments, which can also be referred to as online idea networks, are areas of social change or the

conversation network, which consists of people who are actively involved in the exchange of experiences and ideas related to mutual interests (Cabezuda et al., 2013) Internet users have conveyed their experiences, ideas, information about products or services in online environments, social sharing channels, forums and blogs to countless users without any spatial or temporal limitation (Yıldız and Techî, 2014). The admiration that individuals have for brands, as well as their opinions and information they share with others, illustrates their admiration in online environments. In such a case, the fact that people who admire the brand, contribute to an increase of the awareness and trustworthiness of the respective brand through their exchange of views. (Başkol and Asar, 2019). In their study, Nair and Mohandas (2012) focused on determining how gender affects brand perception. According to the results of the study, it has been shown that men have more brand awareness than women. It is stated that women's perception of favorite brands is more flexible than men. It has been observed that the perception of luxury brands is lower among women compared to men. As a result of the study, it was concluded that brand perceptions cannot be viewed as gender-independent. Gathering information, conveying ideas, and buying products online are among the most important skills internet technologies give individuals. This advancement of internet technologies enabled their shopping options to prevail over the more time consuming and traditional methods. However, it is also known that there are users who distance themselves from buying products online. Factors such as product and brand perception and a lack of trust in information can negatively affect individuals' attitudes towards buying products online. Recently, progressive internet and communication channels have become very popular in online environments as they allow users to connect with their surroundings based on common interests. (Acar and Polonsky, 2007). It can be said that this also increases the length of time users spent in online environments. Studies show that the more time is spent online, the more users know about products and brands and are comfortable with their buying process. (Li and Chuan, 2010). It has been shown that the increase of Internet use and the length of time spent online has a positive effect on shopping in online environments (Citrin, 2000).

Methodology

The province of Izmir forms the main unit of the study. According to the population data from 2019, 2,972,900 people live in the central districts of İzmir. Yazıcıoğlu and Erdoğan (2004) recommend researchers to work with samples of at least 385 individuals in populations of up to 10 million people. In this context, taking into account the scattered structure of the main unit and the possibilities such as incorrectly filling out questionnaires, 420 questionnaires were distributed. Due to incorrect completion, non-response and statistical disturbances of the normal distribution, some questionnaires were removed and the data from 395 participants was analyzed. As part of the research, the social media perception scale developed by Kim and Ko (2012) and adapted to Turkish by Kazancı (2014) was used to assess the social media perception of the samples to observe. The measurement tool developed by Chu and Kim (2011) was used to observe the sample's approaches to searching and communicating ideas online.

Results and Conclusions

Based on the findings of the study, it was found that consumer perceptions of social media marketing activities were largely related to finding and submitting opinions online. At the same time, it was noted that consumers who are brand fans on social media have a higher perception on social media than consumers who are not brand fans. It has been shown that users' perceptions of social media marketing activities vary by gender and that there is a significant difference. In another hypothesis, it was observed that a positive increase in brand awareness increases the frequency of online purchases. This is evidence of the relationship between social media awareness and purchasing frequency. Finally, it was determined that the relationship between the amount of time spent online on social networks and perception of social media is important.

1. GİRİŞ

İletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, özellikle bireylerin ve toplumların yaşam tarzlarında önemli değişimler meydana getirmiştir. İnternetin hızlı yayılım göstermesi, kullanıcı sayısındaki artış bu değişimlerde temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Birey ve toplum yaşamında olduğu gibi işletmeler de bu teknolojik gelişimden etkilenmiştir. Günümüzde hemen hemen bütün işletmeler teknolojik dönüşüme adapte olmaya çalışmaktadır. İşletmelerin özellikle halkla ilişkiler, reklamcılık, pazarlama iletişimi, marka yönetimi, pazarlama faaliyetleri bu dönüşümden en çok etkilenenlerindedir. İşletmeler hem bu alanlarda yaşanan dönüşümlerin meydana getirdiği fırsatları yakalamak hem de etkin şekilde hedef kitlelerine ulaşabilmek için yoğun çalışmalar sürdürmektedirler.

Söz konusu çalışmada özellikle tüketicilerin çevrimiçi ortamlarda fikir arama ve iletme davranışları ile markaların algılanan sosyal medya pazarlama çalışmaları arasındaki etkileşim araştırılmıştır. Ayrıca bu süreçte etkisi olabilecek marka hayranlığı, cinsiyet, çevrimiçi ürün satın alma ve çevrim içi kalma süreleri gibi değişkenlerinde etkileri çalışmada tartışılmak istenmiştir.

Sosyal medya pazarlaması; bireylerin/markaların çevrimiçi sosyal ağlar aracılığıyla ürün ve hizmet tanıtımlarının yapılmasında geleneksel iletişim araçlarıyla şimdiye kadar ulaşamamış geniş kitlelere ulaşmayı ve etkileşim kurmayı sağlayan bir süreç olarak tanımlanabilmektedir (Weinberg, 2009). Sosyal medya üzerinden pazarlama faaliyetlerini sürdüren uzmanlar/markalar, çevrimiçi ortamlardaki kullanıcıların, takipçilerin kendi aralarında neler konuştukları, birbirleriyle olan paylaşımları ve ilgi alanlarını gözlemleyerek elde ettikleri bilgileri markanın lehine kullanmaktadırlar (Evans ve McKee, 2010). Sosyal ağlarda iletilen bilgiler, fikirler yine bu ortamlarda yer alan kullanıcıların, tüketicilerin algılama, bilinç, tutum ve düşünce, bilgi arama ve karar verme süreçlerini, satış sonrası değerlendirmelerini etkilemektedir (Mangold ve Faulds, 2009).

Sosyal medya araçlarında tüketici davranışlarını konu alan birçok çalışma bulunmaktadır. Geçmiş araştırmalar sosyal medya etkinliklerinin marka imajı, marka algısı, satın alma kararları, marka farkındalığı, markaya yönelik olumlu veya olumsuz ağızdan ağıza iletişim kurmaya kadar birçok konuda tüketici davranışı etkisini ortaya koymuştur (Gümüş, 2018). Bu çalışmada ise çevrimiçi fikir arama, çevrimiçi fikir iletme, marka hayranı olma, cinsiyet, çevrimiçi kalma süresi gibi farklı değişkenlerin marka algısı ile ilişkisi tartışılmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın önemini, sosyal ağlar üzerinde yürütülen pazarlama çalışmalarına ilişkin olarak tüketicilerin algılarının, bireylerin çevrimiçi ortamlardaki davranışlarına olan etkisi oluşturmuştur. Yapılan araştırmada özellikle bu algının büyük ölçüde çevrimiçi fikir arama, iletme davranışları ile ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda sosyal medyada marka hayranı olan tüketicilerin marka hayranı olmayan tüketicilere göre sosyal medya algılarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Son olarak cinsiyete göre sosyal medya algısı ve sosyal ağ kullanma süreleri ile sosyal medya algısı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ortaya koyulmuştur.

2. ALANYAZIN TARAMASI

2.1. Çevrimiçi Fikir Arama

Sosyal medya gün geçtikçe hayatın içinde yerini sağlamlaştıran bir alan olmuştur. Çevrimiçi bir ortam olan bu alanlar, kullanıcılara fikirlerini, ilgilerini, beğenilerini ve bilgilerini çevrelerine iletme, onlarla paylaşma fırsatı sunup karşılıklı etkileşim ortamı yaratmaktadır (Sayın vd., 2017, s. 440). Sosyal medya, doğasında iletişim, etkileşim ve paylaşım yatan bir ortamdır (Keskin ve Baş, 2015, s. 54). Buradan hareketle sosyal medya, bireylerin kendilerini ifade ettikleri, etkileşimli bir ortam sunan, başka kullanıcılarla fikir ve görüşlerin iletildiği çevrimiçi bir alan olarak ifade edilebilir (Toksarı, 2014, s. 1). Çevrimiçi ortamlarda kullanıcılar, zamandan tasarruf etmek, daha güvenli bir alışveriş yapmak, riski en aza indirmek için çevrimiçi ortamlardaki farklı kullanıcıların yorumlarını dikkate almaktadır (Goldsmith ve Horowitz, 2006; Hennig-Thurau ve Walsh, 2003). Kullanıcılar, ilgilendikleri ürün ve hizmetlere ilişkin olarak ihtiyaç duydukları bilgileri yalnızca yakın çevresinden değil daha önce hiç yüz yüze gelmediği, ilişki içinde olmadığı bireylerden çevrimiçi iletişim teknolojileri aracılığıyla elde edebilmektedir (Henning ve Walsh, 2003). Burada kullanıcıların büyük bir kısmı, bir ürün veya hizmete dair deneyimi olan ve çevrimiçi ortamlarda bunu dile getirmekten hoşlanan kullanıcılarıdır. Bununla birlikte karşı tarafta ise potansiyel tüketici/kullanıcı olma yolundaki, ürün veya hizmetlerle ilgili bilgi arayışında olan kullanıcılar söz konusudur (Sarışık ve Özbay, 2012). Çevrimiçi ortamların etkin olduğu bir fikir arama davranışlarında iki tür söz konusudur. Bunlardan birincisi yakın çevrimiçi arkadaşların yazdığı fikirlerin aranmasıdır (kişinin kendi temel ağından yararlanması). İkincisi, tanımadığı çevrelerden fikir arama davranışdır (kişinin genişletilmiş ağını keşfetmek) (Grange ve Benbasat, 2018, s. 4). Çevrimiçi ortamlardaki bilgi kaynakları, bilgi ve fikir arayan kişilerle daha önceden ilişkisi çok az olan veya hiç olmayan anonim bireylerdir (Xia ve Bechwati, 2008). Bu nedenle, bu ortamlarda dolaşan bilgiler, fikirler çok daha hacimli olan çoktan çoğa bir iletişimdir (Lopez ve Scilia, 2011).

Gruen vd., (2006) bireylerin çevrimiçi ortamlarda bilgi aramasında ve çevrimiçi fikir iletmede birtakım güdülerin olmasından söz etmiştir. Kwon (2011), çalışmasında bireylerin çevrimiçi ortamlarda fikir arama motivasyonlarını riski en aza indirmek, bilgiye mümkün olduğunca en kısa zamanda ve hızlı bir şekilde ulaşmak, herhangi bir ürün ve/veya hizmet ile ilgili kullanım bilgisini elde etmek, pazarda en yeni ve güvenilir ürün/hizmeti almak, olası olumsuzlukların yaşanmaması için erken harekete geçmek, sosyal statü ihtiyacını gidermek ve sanal bir topluluğa üye olmak gibi unsurlara dayandırmıştır. Bireylerin çevrimiçi ortamda fikir arama güdülerine genel çerçeveden bakıldığında, kullanıcıların ürün ve/veya hizmetlere dair elde ettikleri çevrimiçi deneyimler, satın alma kararlarında maliyeti en aza indirmek olduğu ve elde edilecek faydayı artırmak yolunda değer sağladığı söylenebilir (Aydın, 2014).

Bireylerin çevrimiçi ortamlarda bilgi, fikir arama aksiyonları üst bilişsel, davranışsal ve yaklaşımsal olmak üzere üç süreç üzerinden gerçekleşmektedir (Tsai ve Tsai, 2003). Üst bilişsel yaklaşım; çevrimiçi ortamlarda içeriklerle ilgili üst düzey bilişsel etkinliklerle ilgilidir. Bu yaklaşıma

örnek olarak temel fikirleri seçebilme, değerlendirme ve amaçlı düşünme durumu verilebilir. Davranışsal; çevrimiçi ortamlarda dolaşmak için gerekli olan temel becerileri tanımlamaktadır. Yaklaşımsal; sorun çözmek ve deneme yanılma gibi çevrimiçi ortamlarda genel olarak içerik arama tutumlarını ifade etmektedir.

Çevrimiçi ortamlarda kullanıcılar doğru kararı vermeden önce başkaları tarafından gönderilen fikirleri arama eğilimindedirler (Hussain vd., 2019). Sosyal medya araçları, bireylerin alışveriş öncesinde, herhangi bir şeyi satın almaya karar verirken kullandığı, ihtiyacı olan bilgiyi, tavsiyeyi aradığı platformlar haline gelmiştir (Lerrtairakul ve Panjakajornsak, 2014). Bireyler ürünlerin sosyal imajını görebilmek, bir değerlendirme aşamasından geçmek için çevrimiçi ortamlarda bilgi, fikir arama yoluna giderek paylaşımları incelemektedirler (Bozbay, Uysal ve Zaid, 2019). Tüketiciler, çevrimiçi ortamlarda karşılaştıkları bilginin güvenilir olduğunu hissetmektedirler (Lerrtairakul ve Panjakajornsak, 2014). Cheung, Luo, Sia ve Chen (2009) araştırmalarında, katılımcıların kullandıkları ürün ve hizmetler ile ilgili kendi deneyim ve bilgilerini paylaşmak ayrıca satın alacakları ürün ve hizmetlere ilişkin merak ettikleri konularda bilgi aramak için çevrimiçi ortamları tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Bireyler, çevrimiçi ortamlardaki fikirleri önemseyip önerilere uyma eğiliminde oldukları belirtilmiştir. Lee ve Koo (2012) çalışmalarında çevrimiçi ortamdaki kullanıcıları incelemiş ve burada paylaştıkları bilgileri analiz etmiştir. Çalışmada, çevrimiçi ortamlarda paylaşılan fikirleri arayan kullanıcıların ürün veya hizmetler hakkında yapılan olumsuz yorumlara olumlu yorumlardan daha fazla inanma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Jamali ve Khan (2018) bireylerin markalar hakkında karar verirken, bu kararlarını vermelerine yardımcı olacak bilgileri sunan markalar hakkında bilgi arama eğiliminde olduklarını ve bunun da kararları üzerinde olumlu etkisinin bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu tartışmalar eşliğinde mevcut çalışma kapsamında aşağıdaki hipotez sunulmakta ve test edilmektedir.

H1: Markaların sosyal medya üzerinden yürüttükleri pazarlama faaliyetlerine ilişkin kullanıcılarda oluşan algıların, çevrimiçi ortamlarda fikir arama davranışları üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.2. Çevrimiçi Fikir İletme

Bilgi teknolojisindeki gelişmeler ve çevrimiçi sosyal ağ sitelerinin ortaya çıkması, bilginin aktarılma biçimini derinden değiştirmiş ve geleneksel ortamların sınırlamalarını aşmasını sağlamıştır (Lopez ve Scilia, 2011). Bireyler, çevrimiçi ortamlarda herhangi bir ürün ve/veya hizmet hakkında fikirlerini, tavsiyelerini ve içeriklerini yayınlatabilmektedir. Bu içerikler çeşitli web sayfalarında, bloglarda, çevrimiçi forumlarda ve çeşitli sosyal ağlarda paylaşılabilir (Cheung ve Lee, 2008). Çevrimiçi fikir ağları olarak da adlandırılabilen bu ortamlar, karşılıklı ilgi alanlarına ilişkin deneyimleri ve fikirleri paylaşmaya aktif olarak katılan bireylerden oluşan sosyal değişim veya konuşma ağı alanları olmuştur (Cabezuda vd., 2013). Popüler iletişim platformlarının uygunluğu, çevrimiçi topluluklarda bilgi paylaşımının yaygınlaşmasını sağlamış ve bu tartışmaların özelliklerini şekillendirmiştir (Tausczik

ve Huang, 2020). Böylelikle internet kullanıcıları çevrimiçi ortamlarda, sosyal paylaşım mecralarında, forum ve bloglarda ürün veya hizmetler ile ilgili sahip oldukları deneyimleri, fikirleri, bilgileri mekan ve zaman sınırlaması olmaksızın sayısız kullanıcılara ulaştırmışlardır (Yıldız ve Techi, 2014). Çevrimiçi ortamlarda iletişim imkanını elde edilmesiyle birlikte fikirler tanımadıkları kişilere iletilerek aynı zamanda etkileşime de geçilmiş olmaktadır (Dellarocas, 2003). Bireyler çevrimiçi ortamlarda ürün, hizmet, ticaret gibi birçok konu hakkındaki görüş ve deneyimlerini paylaşmak için doğrudan diğer insanlarla tanışmaları gerekmemektedir (Shin, 2007), böylece bilgi gönderen ve alan hem zaman hem de mekân ile ayrılmaktadır (Stefees ve Burgee, 2009).

Kullanıcıların sanal platformlarda deneyimlerini, fikirlerini, bilgilerini iletme davranışının arkasında birtakım güdüler mevcuttur. Çevrimiçi topluluklarda bireyler hem mevcut bilgilerini paylaşmaya hem de sorunları yeniden şekillendirerek, perspektifleri belirterek, argümanlar geliştirerek, çözümleri iyileştirerek ve materyalleri bir grup olarak sentezleyerek işbirlikçi duyum yoluyla yeni bilgi üretmeye çalışırlar. (Mamykina, Nakikj ve Elhadad, 2015; Zagalsky vd., 2018; Zhang vd., 2019). Benzer ilgi alanlarının bir araya geldiği çevrimiçi bir topluluk içinde, fikir arayanlar başkalarından gerekli bilgileri arama ve başkalarına bilgi sağlayarak karşılık verme eğilimindedir (Godes ve Mayzlin, 2004). Çevrimiçi ortamlarda bireylerin fikirlerini iletmesinin bir başka sebebi ise kendi öz değerini artırma güdüsüdür (Henning-Thurau vd., 2004). Burada kullanıcılar başka bireylerin dikkatini çekip fikirlerini ileterek bir konuda söz sahibi olduklarını/olabileceklerini gösterebilmektedir (Chung ve Darke, 2006). Aynı zamanda, çevrimiçi teknolojilerin gelişmesiyle beraber ürün veya hizmetlerden elde edilen deneyimler neticesinde beliren birtakım sorunları, bireylerin kırgınlıklarını dile getirmek için de çevrimiçi platformlara başvurabilmektedirler (Henning-Thurau vd., 2004). Bireylerin çevrimiçi ortamlarda fikirlerini dile getirmelerinin bir diğer önemli sebebi başka çevrelerce tanınmak istemeleri ve etkileşim kurma fırsatını görmeleridir (Yen ve Tang, 2015). Wasko ve Faraj (2005) çalışmalarında elektronik ağda bireysel bilgi paylaşımının önemli bir yordayıcısının, bilgi paylaşımının kişinin itibarını artırdığı algısı olduğunu bulmuştur. Henning-Thurau vd. (2004) çalışmalarında çevrimiçi fikir iletme davranışını etkileyen unsurlardan bahsetmiştir. Bu unsurlar arasında eğlence, kişisel duruş, işlevsellik, sosyal yardım ve sosyal ilgi, birtakım markalara yardımcı olma, ekonomik olarak kazanç elde etmek yer almıştır. Kullanıcılar bunun yanında markalara yardım etmek amacıyla da çevrimiçi platformlarda paylaşımlarda bulunabilmektedir (Shen vd., 2011). Kullanıcılar, özdeşim kurdukları, yüksek sadakat gösterdikleri markaların, kendi yorumlarıyla çevrimiçi platformlarının site trafiğini artırabilmekte, puan, ödül gibi birtakım ekonomik kazançlar elde edebilmektedir (Bozbay, Uysal ve Zaid, 2019). Tüm bu tartışmalar ışığında mevcut çalışmanın ikinci hipotezi olan aşağıdaki önerme sunulmakta ve test edilmektedir.

H2: Markaların sosyal medya üzerinden yürüttükleri pazarlama faaliyetlerine ilişkin kullanıcılarda oluşan algıların çevrimiçi ortamlarda fikir iletme davranışları üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.3. Sosyal Medyada Marka Hayranlığı

Bireylerin bir markaya hayranlık duyması, sıkı sıkıya bağlanması sonucunda bunu başkalarıyla paylaşması, çevresine fikirlerini söylemesi, markayı deneyimlemeyi teşvik eden bilgileri iletmesi yönündeki içerikleri, paylaşımları, markaya duyduğu hayranlığı çevrimiçi ortamlarda dile getirmektedir. Böyle bir durumda markaya hayranlık duyan bireylerin fikirlerini çevrimiçi ortamlarda başka kullanıcılara iletmesi, ilgili markanın bilinirliğini, farkındalığını ve sadakatini artıracak bir etki ortaya çıkarmaktadır (Başkol ve Asar, 2019). Markaya hayran olan bir tüketici, markayı çevresine öneren, destekleyen, bir nevi markanın savunucusu olma yolunda ilerleyen bir tüketici profiline sahip olup bunu sosyal medya araçlarına yansıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda firmalara rekabet avantajı getirmektedir (Başkol ve Asar, 2019). Bireyler sosyal medya araçlarında çeşitli markaların hayranları fikirlerini, görüşlerini ve deneyimlerini aktarırken ilgili markaya hayran olmayan kullanıcılarla da aynı networkte olabilmektedir (Boyd ve Ellison, 2007). Bu durum, diğer kullanıcıların markaya olan ilgisini artıran ya da merak uyduran bir boyuta evrilebilir. Bagozzi ve Dholakia (2006); Kunz (2012) da bu bakış açısını destekler nitelikte, marka hayranlarıyla aynı platformda karşılaşan tüketicilerin sözü geçen markaya sadık olma olasılığının yüksek olduğundan bahsetmişlerdir.

Sosyal medya üzerine yapılan bir araştırmada, çevrimiçi ortamlarda markalara yönelik duygusal bağlılığın daha yüksek olduğu bulunmuştur (Hudson vd., 2015). Malciute ve Chrysochou (2013) marka hayranlarının sosyal medya araçlarında olumlu iletişim ve fikir yaymalarının potansiyel tüketicileri de etkileyeceğinden söz etmişlerdir. Bununla birlikte, sosyal medya temelli marka toplulukları da markalara yönelik olumlu duygusal bağlantı geliştirip marka hayranlığı oluşturması bakımından bireylerin bundan etkilendiğinden bahsedilmiştir (Velez, 2013). Bireylerin sosyal medyada bir marka ile olan görüş bildirimini, tavsiye, tartışma, markayı savunma vb. etkinliklere katılımı o bireyin marka hayranlığıyla ilişkilendirilmektedir (Suarez vd., 2017). Sosyal medyanın tüketici ve marka ilişkisi bağlamında marka hayranlığına öncülük ettiği belirtilmiştir (Rauschnabel ve Ahuvia, 2014).

Zengin ve Aladağ (2018) sosyal medya ve marka sevgisi üzerine yaptıkları araştırmada marka hayran sayfaları aracılığıyla sevdikleri markalarla aktif olarak etkileşime girip girmedikleri incelenmiştir. Türkiye’de 235 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucunda kalite olgusunun marka sevgisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda sosyal medyada markalara olumlu duygusal bağlanmanın daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bunlara ek olarak, sosyal medyanın eğlence, heyecan, taraflar arasında bağ kurma, bağlantı kurma gibi olumlu duygusal unsurların sosyal medya odaklı marka sevgisi üzerindeki büyük etkisini açıklamaktadır. Savage (2012), sosyal medya ve genç tüketiciler arasında bir araştırma yapmış ve sosyal medyanın genç tüketiciler üzerindeki olumlu etkisini firmaların kullandığını ve kendi hayranlarını oluşturmanın mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Burada markaların da devreye girerek kendi hayran kitlelerini oluşturma fırsatının olduğu

söylenmektedir. Alan yazındaki bu tartışmalar eşliğinde mevcut çalışma kapsamında aşağıdaki hipotez sunulmakta ve test edilmektedir.

H3: Kullanıcıların sosyal medyadaki marka hayranlık durumları, onların markalara yönelik sosyal medya pazarlama faaliyetleri sonucunda oluşan algılarında fark oluşturmaktadır.

2.4. Cinsiyet ve Kullanıcıların Markaların Sosyal Medya Pazarlama Çalışmalarına Yönelik Algıları

Nair ve Mohandas (2012) yaptıkları bir çalışmada cinsiyetin marka algısını nasıl etkilediğini belirlemeye odaklanmıştır. Çalışmada önde gelen Hint markaları ve uluslararası birkaç marka ele alınmıştır. Marka, cinsiyetten bağımsız olarak tüm insanlar tarafından aynı şekilde algılanıyor, yani cinsiyetin marka algısı üzerinde bir etkisi yoktur hipotezi ile marka algısı cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır yani marka algısı tüketici cinsiyetinden etkilenir hipotezi geliştirilmiştir. 20-25 yaş grubundan, farklı demografik özelliklere sahip karışımlardan uygun örneklem yöntemiyle bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre erkekler kadınlara göre daha çok marka bilincine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınların favori marka algılamaları erkeklere göre daha esnek olduğu belirtilmiştir. Kadınlarda lüks marka algısı erkeklere oranla daha düşük olduğu gözlenmiştir. Çalışma sonucunda marka algılamalarının cinsiyetten bağımsız olarak düşünülmemeyeceği sonucuna varılmıştır. Bir başka çalışmada ise Kamineni (2005), spor hizmeti kullanıcılarının marka algılarını ölçmek için alan yazında yer alan bir ölçek kullanarak survey araştırması yapmıştır. Çalışmanın örneklemini Valencia (İspanya)'da spor hizmeti alan 191 kişi oluşturmuştur. Çalışmanın bulguları analiz edildiğinde kadınların erkeklere göre daha farklı marka tutumları, algılamaları olduğu ortaya koyulmuş ve satın alma niyetlerinde erkeklere oranla değişkenlik gösterdiği belirtilmiştir. Erkeklerde tanınmış marka seçme yüzdeleri kadınlara göre daha yüksek olarak çıkmış ve kadınlarda marka uyumu, kişiliği ve kalitesi daha önemli olurken erkeklerde de kadınlara benzer şekilde uyum ve kalite ön plana çıkarken, en büyük yordayıcı ağırlığı gösteren değişken algılanan kalite olmuştur. Bu çalışmada da cinsiyete göre bireylerin marka algılamalarında önemli değişiklikler gösterebileceği düşünülmüştür. Yukarıdaki tartışmalara bağlı olarak, çalışmanın dördüncü hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H4: Markaların sosyal medya pazarlama çalışmaları ile kullanıcılarında oluşturdukları algı, Kullanıcıların cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

2.5. Kullanıcıların Çevrimiçi Ürün Satın Alma Pratikleri ve Markaların Sosyal Medya Pazarlama Çalışmalarına Yönelik Algıları

İnternet teknolojilerinin bireylere verdiği imkanların başında bilgi toplama, fikir iletme, çevrimiçi ürün satın alma gelmektedir. İnternet teknolojilerindeki bu ilerlemeler, alışveriş seçeneklerinin daha fazla zaman alan geleneksel yöntemlerin ötesine geçmesine olanak tanımıştır. Çevrimdışı ürün satın alma yöntemlerinde fiziksel olarak bilgi toplamanın zorluğu, çevrimiçi ürün satın

alma yöntemleriyle ortadan kalkmış ve tüketiciler zamanlarını daha verimli kullanmışlardır. Örneğin fiyat karşılaştırmak, ürün ve/veya markaya dair gerekli bilgilere internet teknolojilerinden ulaşmak daha kolay bir çaba haline gelmiştir. Bireyler böylelikle çevrimiçi ortamları bilgiye ulaşma, fikir iletmeye, çevrimiçi ürün/hizmet satın alma gibi yaşamlarını kolaylaştıracak biçimde kullanmaktadır (Changchit, 2006). Bununla birlikte, çevrimiçi ürün satın alma konusunda mesafeli bir duruş sergileyen kullanıcıların da olduğu bilinmektedir. Ürün ve marka algısı, bilgiye karşı olan güvensizlik gibi faktörler bireylerin çevrimiçi ortamlarda ürün satın alma konusuna bakışını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu noktada çevrimiçi pazara girmeyi düşünen kurumlar, tüketicilerin markalarını nasıl algıladığını ve markalarına olan güveni daha iyi anlayarak iş süreçlerini yönetme yoluna gidebilmektedirler. Bir markayla ilgili olumsuz bir algı söz konusu olduğunda o markanın çevrimiçi varlıkları da bundan etkilenebilir ve tüketici çevrimiçi ortamda ilgili markayı tercih etmeyebilir. Örneğin geçmişteki olumsuz deneyimler, markaya dair algılanan birtakım eksiklikler sayılabilir (Dillon ve Reif, 2004). Olumsuz deneyimler, çevrimiçi ortamlarda ürün satın alma aşamasında markaya dair risk algılama düzeyini artırabilir ve bu durum sadece tüketicilerin elde tutulması olasılığını engellemekle kalmaz aynı zamanda diğer çevrimiçi markaların kullanıcılarına da kötü bir deneyim olarak yansıtılabilir (Boyer ve Hult, 2005). Bir marka ismi, algılanan çevrimiçi mağaza imajını ve algılanan değeri olumlu yönde etkileyebilir, bu da çevrimiçi ortamlarda ürün satın alma niyetiyle önemli ölçüde ilişkilidir (Park ve Lennon, 2009'dan akt. Yu ve Kincade, 2016, s. 31). Çevrimiçi ortamlarda ürün satın alan kullanıcıların algıladıkları birtakım ek riskler söz konusudur. Bu durumda, marka ismine yönelik güvenirlilik algısı bir vekil görevi yaparak çevrimiçi ortamda güven algısının yüksek olduğu ürünü satın almaya yönelmektedirler (Smith ve Brynjolfsson, 2001). Çevrimiçi ürün satın alanların pozitif marka algılarının çevrimiçi ortamlara güvenirlilik düzeylerini artırdığı ifade edilmiştir (Lin ve Lee, 2012). Moussa ve Touzani (2008) yaptıkları bir çalışmada markaya dair algılanan kalite etiketinin yüksek oluşu ile çevrimiçi ürün satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Yu ve Kincade (2016) ise çalışmalarında marka algısı (marka deneyimi, marka imajı, marka etkisi, marka güveni) ile çevrimiçi ürün satın alma kararları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ABD'de yapılan çevrimiçi bir survey araştırması kapsamında marka algılarının çevrimiçi ortamda ürün satın alma kararlarında doğrudan etkili olduğu ortaya koyulmuş ve tekrar aynı markayı tercih etmenin önkoşulu olarak marka algısının unsurlarının (marka deneyimi, marka imajı, marka etkisi ve marka güveni) yeterince yüksek olması gerektiği örneklem bulgularına dayanarak belirtilmiştir. Alan yazındaki bu tartışmalara dayanarak markalara ilişkin sosyal medyadaki algı ile ürün satın alma sıklığı arasındaki bağı gözlemleyebilmek için aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H5: Kullanıcıların markaların sosyal medya pazarlama çalışmalarına yönelik algıları, çevrimiçi ortamlardan ürünleri satın alma sıklıklarına göre farklılık göstermektedir.

2.6. Kullanıcıların Çevrimiçi Kalma Süresi ve Markaların Sosyal Medya Pazarlama Çalışmalarına Yönelik Algıları

Yeni teknolojiler insanların neredeyse kıyaslanamaz bir düzeyde bağlantı kurmasını ve etkileşimde kalmasını sağlamıştır. Son zamanlarda, çevrimiçi forumlar, posta grupları, wikiler, bloglar, sosyal ağ siteleri, anlık mesajlaşma programları gibi gelişmiş internet ve iletişim kanalları, kullanıcıların ortak ilgi alanlarına göre çevreleriyle bağlantı kurmalarına izin verdikleri için oldukça popüler hale gelmiştir (Acar ve Polonsky, 2007, s. 56). Böylesi bir durumun kullanıcıların çevrimiçi ortamlarda kalma süresini de artırdığı söylenebilir. Kullanıcılar bugün interneti diğer işlerinin yanında bilgi aramak için de kullanmaktadır ve internette çevrimiçi kalma süresi giderek artmaktadır (Afsar vd., 2011). Araştırmalar, çevrimiçi kalınan zaman arttıkça insanların ürün ve markalara ilişkin daha fazla bilgi sahibi olduklarını ve satın alma süreçlerinde kendilerini rahat hissettiklerini göstermektedir (Li ve Chuan, 2010). İnternet kullanımının, çevrimiçi kalma sürelerinin artması çevrimiçi ürün satın alma gibi bu ortamlarda alışverişi de olumlu etkilediği ortaya koyulmuştur (Citrin, 2000). Yine başka bir çalışmada, çevrimiçi kalınan süre arttıkça tüketicilerin satın alma olasılığının da arttığı bulunmuştur (Akhter, 2012).

Çevrimiçi bir ürün satın alma durumunda tüketiciler sürekli olarak bilgi arama ihtiyaçları nedeniyle satın alma işlemlerine çevrimdışı oldukları kadar zaman harcarlar. Örneğin, tüketiciler ilk gün yaklaşık bir saat çevrimiçi olarak bilgi arayabilir ve karşılaştırabilir. Ertesi gün bilgileri aramak ve karşılaştırmak için birkaç saat daha harcayabilir (Chiu vd., 2019). Çevrimiçi kalınan sürenin artış göstermesi tüketicilerin ilgilendikleri markalarla ilgili bilgilere ve tavsiyelere ulaşmasını kolaylaştırmakta, o markaların daha fazla reklamlarını görmelerini sağlamakta, bu ise marka algılarının şekillenmesinde etkin rol oynayabilmektedir. Bellman vd. bireylerin çevrimiçi ortamlarda kalma süreleri, satın alma davranışında, algılarında önemli bir ilişki olduğunu belirtmiştir (2002). Bu tartışmalar ışığında araştırmanın aşağıdaki hipotezi kurgulanmıştır.

H6: Kullanıcıların markaların sosyal medya pazarlama çalışmalarına yönelik algıları, çevrimiçi ortamlarda kalma sürelerine göre fark göstermektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Evren – Örneklem

Araştırmanın evrenini İzmir ili merkez ilçeleri kabul edilebilir. 2019 yılı nüfus verilerine göre İzmir merkez ilçelerinde 2.972.900 kişi yaşamaktadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004), 10 milyona kadar olan evren büyüklüklerinde araştırmacılara en az 385 kişilik örneklem ile çalışılmasını önermektedir. Evrenin dağınık yapısı ve hatalı anket doldurma gibi ihtimallerde göz önüne alınarak 2019 yılında 420 kişiye anket dağıtılmış, 25 anket, hatalı ve dikkatsiz doldurma nedeni ile elenmiş, 395 katılımcıya ait veriler istatistiki değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Evrenden örneklem çekerken kota örnekleme tercih

edilmiştir. Öncelikle her ilçenin nüfus oranına göre örneklem dağılımı yapılmıştır. Daha sonra İzmir'in merkez ilçelerindeki mahalleler araştırmanın alt birimleri olarak değerlendirilmiş, mahallerin ilçe içerisindeki nüfus oranına uygun alt gruplar oluşturulmuştur. Sonrasında her merkez ilçenin mahalleleri arasından rastsal seçimler yapılmıştır.

3.2. Veri Toplama Aracı

İlgili çalışma kapsamında yürütülen alan araştırmasında birincil verilere ulaşabilmek için anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın doğasına en uygun anketin tasarlanabilmesi için ilgili konularda ulusal ve uluslararası alan yazın taranmıştır. Gerçekleştirilen alan yazın taramasının ardından araştırma kapsamında örneklemin markalara ilişkin sosyal medya algılarını gözlemlemek için Kim ve Ko (2012) tarafından geliştirilen ve Kazancı (2014) tarafından Türkçe'ye adapte edilen "algılanan sosyal medya pazarlama uygulamaları" (perceived social media marketing activities) ölçeği, örneklemin çevrimiçi fikir arama ve fikir iletme ile ilgili yaklaşımlarını gözetlemek için ise Chu ve Kim (2011) tarafından geliştirilen ölçme aracı kullanılmıştır. Katılımcıların anketi cevaplarırken Kim ve Ko'nun (2021:1482) çalışmasında olduğu gibi sosyal medya üzerinden en çok takip ettikleri moda markasını göz önüne almaları istenmiştir. İngilizce olan ölçekler Türkçe'ye adapte edilirken Brislin (1970) tarafından nicel araştırmalarda önerilen tekrar çeviri "back translation" metodu kullanılmıştır. Ayrıca anket sorularının örnekleme uygunluğunu gözlemleyebilmek için, örneklem içerisinde 4 aday seçilerek, asıl anket öncesinde tüm sorular üzerinde ön değerlendirme yapılmıştır. Bütün soruların örnekleme uygunluğu teyit edildikten sonra asıl araştırmaya geçilmiştir.

Araştırmanın amacına yönelik olarak hazırlanan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın amacını ve etik kuralları anlatan giriş yazısı bulunmaktadır. İkinci bölümde ise araştırmanın modelini test eden değişkenlere ilişkin ölçek soruları bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerini gözlemleyen kapalı uçlu sorular bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerde katılımcıların davranışları beşli Likert tipi ölçek ile (1- kesinlikle katılmıyorum; 5- kesinlikle katılıyorum) gözlemlenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Veri Toplama Aracının Geçerlilik ve Güvenilirlik İstatistiklerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında analizler yapılırken SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının, araştırmanın örnekleminde, ölçmeye çalıştıkları tutum ve davranışlarda doğru ölçüp yapıp yapmadığını gözlemleyebilmek adına doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan ilk faktör analizinde markaların sosyal medyadaki algılarını gözlemleyen ölçme aracındaki bir madde yeterli düzeyde madde yükü skoru elde edemediğinden ölçme aracında çıkarılmıştır (Tezbaşaran 1997, Ergin 1995, Bahar vd. 2008). Yapılan çıkarma işlemi sonrası tekrar doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve analize dair elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçme Araçlarına İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Parametreleri

Değişken	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yüğü	Skewness	Kurtosis	α			
Sosyal Medya Pazarlama Algısı (SMPA)									
Soru 1	3,0644	1,14252	0,59						
Soru 2	3,3966	1,03772	0,55						
Soru 3	3,5729	1,07251	0,63						
Soru 4	3,5408	1,11729	0,45						
Soru 5	3,5085	1,13349	0,53						
Soru 6	3,4508	1,09271	0,50	0,130	0,263	0,795			
Soru 7	3,3242	1,20119	0,53						
Soru 8	3,3673	1,13738	0,52						
Soru 9	2,9390	1,27362	0,46						
Soru 10	3,3729	1,08950	0,48						
Çeviri miçi Fikir Arama (ÇFA)									
Soru 11	3,1884	1,30754	0,79						
Soru 12	3,2857	1,24813	0,79	-0,371	-0,575	0,820			
Soru 13	3,2823	1,25840	0,75						
Çeviri miçi Fikir İletme (ÇFİ)									
Soru 14	2,8407	1,17153	0,72						
Soru 15	2,9729	1,20907	0,82	-0,004	-0,658	0,824			
Soru 16	2,8878	1,22516	0,81						
Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri									
χ^2/sd	p	RMSEA	CFI	AGFI	NNFI	NFI	SRMR	IFI	GFI
1.794	P=0.000	0.052	0.950	0.904	0.922	0.915	0.047	0.951	0.934

* Her madde 5’li “Likert” tipi ölçüm skalasına göre, 5 (tamamen katılıyorum) – 1 (tamamen katılmıyorum) şeklinde dizayn edilmiştir.

* Parametrik testler için gereken her değişken için çarpıklık/basıklık (Skewness/Kurtosis) değeri, önerilen sınırlar olan “-1.5 < x < +1.5” aralığındadır (Tabachnick and Fidell, 2013).

Tablo 1 incelendiğinde, ölçme araçlarında bulunan bütün maddelerin ölçülmeye çalışılan davranışlara istatistiki olarak anlamlı katkıda buldukları ve alan yazında önerilen (Tezbaşaran 1997, Ergin 1995, s. 128, Hair vd., 2014) 0,35 faktör yükünün üzerinde yüklere sahip oldukları görülmektedir. Bu veri toplama araçlarındaki her bir maddenin, ölçmeye çalışılan davranışa katkıda bulunduğunun bir göstergesidir. Ayrıca tablodaki uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, sunulan bütün uyum iyiliği değerlerinin (χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI, GFI, AGFI, IFI) önerilen değerlerin (Schumacker ve Lomax, 2004; Şimşek, 2007; Kline, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013; Hair vd., 2014) üzerinde olduğu görülmektedir. Ulaşılan bu bulgular araştırmada kullanılan ölçme araçlarının yapısal geçerliliğine ilişkin somut kanıt niteliğindedir. Ayrıca ölçme araçlarının güvenilirlik düzeylerini gözlemlemek için Cronbach Alfa güvenilirliğine bakılmıştır. Tablo 1’de görüldüğü gibi yapılan testlerde her bir ölçmeğe ilişkin güvenilirlik düzeyinin (SMPA=0,79, ÇFA=0,82, ÇFİ=0,82) sınır değeri olan 0,70’in (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2008) üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan testler ile veri toplama aracına ilişkin tüm bulguların, veri toplama aracında kullanılan ölçme araçlarının geçerliliği ve güvenilirliklerine kanıt niteliğinde olduğu düşünülmektedir (Anderson ve Gerbing, 1988).

Seçer (2015)’e göre özellikle çeşitli ilişkilerin gözlemlendiği analizlerde ölçme araçlarının yapısal geçerliliğini sağlamak için faktör analizine ilave olarak kullanılan bütün değişkenler arasında bilimsel olarak anlamlı, 0,30 ve üzerinde bir korelasyon ilişkilerinin olması gerekmektedir. Bu aynı

zamanda bir yakınsak geçerlilik değerlendirmesi olarakta ele alınabilir. Ancak 0,30'un üzerinde olması beklenen bu ilişkilerin yüksek düzeyde de olmaması gerekmektedir. Aksi taktirde farklı davranış ve tutumları açıklayan değişkenler araştırma örnekleminin zihninde tek bir tutum ya da davranışmış gibi yorumlanabilecek, bu da ölçme aracının yapısal geçerliliğini tehdit edecektir (Hair vd., 2014). Tablo 2 incelendiğinde bütün değişkenler arasında anlamlı, pozitif ve orta düzeyde korelasyon ilişkilerinin tespit edildiği gözükmektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Korelasyon, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değerler	1	2	3
<i>Sosyal Medya Pazarlama algısı</i>	1.00		
<i>Çevrimiçi Fikir Arama</i>	0.36**	1.00	
<i>Çevrimiçi Fikir İletme</i>	0.39**	0.52**	1.00
Ortalama	3.26	3.25	2.90
Standart Sapma	0.64	1.09	1.03

Not: Araştırmadaki değerler, bütün ölçek maddelerin araştırmanın temel yapısı içerisindeki ortalamaları göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Değerler 1'den 5'e kadar sıralanmıştır. En yüksek skor, en olumlu tepki olduğunu göstermektedir.

** Araştırmadaki bütün korelasyon değerleri 0.01'lik anlamlılık düzeyinde hesaplanmıştır.

4.2. Örneklemin Demografik Profili

Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin veriler tablo 3'de görüldüğü gibidir. Katılımcıların %50,5'i kadın, %49,5'i erkek katılımcıdır. Katılımcılar arasında en kalabalık yaş grubunu %33,3 ile 21 ve 30 arası yaş grubu oluştururken en kalabalık gelir grubunu da %31,2 ile 2501 ve 5000 arası gelire sahip olan grup oluşturmaktadır. Katılımcıların %58,9'u günde 2 saatten daha fazla sosyal ağları kullanmaktadır. Katılımcıların %42'si sosyal ağlar üzerinden marka yada ürünleri takip ederken, %50,7'side son bir yıl içinde sosyal ağlarda takip ettiğiniz ürün ya da markanın 1 ile 5 arasında ürününü satın almışlardır.

Tablo 3. Demografik Veriler (n=395)

Yüzde (%)		Yüzde (%)	
Cinsiyet		Günde ortalama kaç saat sosyal ağ kullanmaktasınız?	
Kadın	50,5	1 Saate Kadar	20,3
Erkek	49,5	1-2 Saat Arası	22,7
Toplam	100.0	2 Saat ve Üzeri	58,9
		Toplam	100.0
Yaş		Aylık Gelir	
20 ve Altı	20,0	2500 ve Altı	51,4
21 – 30 Arası	33,3	2501 ve 5000 Arası	31,2
31 – 40 Arası	30,1	5001 ve 7500 Arası	10,5
41 – 50 Arası	15,3	7501 ve Üzeri	6,8
51 ve Üstü	1,3	Toplam	100.0
Toplam	100.0		
Sosyal ağlarda ürün ya da Marka takibi?		Son bir yıl içinde sosyal ağlarda takip ettiğiniz ürün ya da markanın kaç kez ürününü satın aldınız?	
		Hiç	25,8

Evet	42,0	1 – 5 Ürün	50,7
Hayır	57,3	6 ve Üzeri	23,5
Toplam	100.0	Toplam	100.0

Tablo 4’de örnekleme ilişkin bazı çapraz karşılaştırmalar bulunmaktadır. “Son bir yıl içinde sosyal ağlarda takip ettiğiniz ürün ya da markanın kaç kez ürününü satın aldınız?” sorusunda verilen cevaplarda hem erkek hem de kadın katılımcılarda en kalabalık grubu 1 ile 5 ürün arası cevabı oluşturmuştur. “Sosyal ağlarda herhangi bir ürün veya markanın hayranı mısınız?” sorusuna verilen cevapta ise kadınların %47,6’sı evet derken erkeklerin %37’si evet demiştir.

Tablo 4. Çapraz Tablolar

Son bir yıl içinde sosyal ağlarda takip ettiğiniz ürün ya da markanın kaç kez ürününü satın aldınız?	Sosyal ağlarda herhangi bir ürün veya markanın hayranı mısınız? (fanı mısınız?)	
	Kadın	Erkek
Hiç	%19.6	%25.9
1 – 5 Ürün	%56.8	%44.5
6 ve Üzeri	%23.6	%23.3

4.3. Araştırma Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında oluşturulan H1 ve H2 hipotezlerindeki değişkenlerin arasındaki ilişkileri test etmek için Amos programı üzerinden regresyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki tablo 5’teki gibidir. Tabloda görüldüğü üzere bağımsız değişken olan kullanıcıların markaların sosyal medya pazarlama çalışmalarına ilişkin algılarının, onların çevrimiçi fikir arama ve fikir iletme davranışları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu anlamda markaların sosyal medya pazarlama çalışmalarına ilişkin kullanıcı algılarının çevrimiçi fikir arama ve fikir iletme davranışları üzerinde anlamlı, geçerli ve güvenilir bir ilişkisi tespit edilmiş, bu tespit regresyon analizindeki “standardize yük(λ)” değerleri ile desteklenmiştir.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları

Yapısal Model Sonuçları							
Model Uyum Kriterleri	χ^2/df	GFI	NFI	CFI	AGFI	RMSEA	IFI
Değerler	1.894	0.934	0.910	0.952	0.905	0.056	0.954
Standardize Katsayılar							
Etkiler	Standardize λ	Standardize Hatalar	P	Hipotezler	+/-		
n=395							
SMPA \Rightarrow ÇFA	0.69	0.123	0.000***	H ₁	+		
SMPA \Rightarrow ÇFİ	0.78	0.130	0.000***	H ₂	+		

GFI: goodness of fit index; **AGFI:** adjusted goodness of fit index; **RMSEA:** root-mean-squared error of approximation; **NFI:** normed fit index; **CFI:** comparative fit index; **RMR:** root mean residual; **SRMR:** standardized root mean of the residual.

* $p < 0.05$. ** $p < 0.01$. *** $p < 0.001$

SMPA: Sosyal Medya Pazarlama Algısı, **ÇFA:** Çevrimiçi Fikir Arama, **ÇFİ:** Çevrimiçi Fikir İletme

Tablo 5'teki analiz detaylı incelendiğinde bağımsız değişken olan sosyal medya pazarlama faaliyetlerine yönelik kullanıcı algısının, kullanıcıları çevirim içi ortamlarda o marka ya da ürün ile ilgili fikir aramaya yönlendirdiği ($\lambda=0,69$, $p<0,001$) ancak o marka ya da ürün ile ilgili fikir iletme davranışına daha fazla yönlendirdiği ($\lambda=0,78$, $p<0,001$) gözlemlenmiştir. Dolayısı ile mevcut örneklem sınırlılıkları içerisinde sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin fikir iletme davranışına daha fazla neden olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda araştırmanın H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 6'da çalışmanın üçüncü ve dördüncü hipotezlerine yönelik yapılan fark testleri bulunmaktadır. Hipotez 3'de sosyal medya pazarlama faaliyetlerine yönelik oluşan kullanıcı algısının ürün ya da markaların sosyal medyada hayranı (fanı) olma üzerinde bir fark oluşturup oluşturmadığına bakılmış, bu algının fan olma konusunda bilimsel olarak anlamlı bir fark oluşturduğu gözlemlenmiştir. Hayran olanların sosyal medya algılarının olmayanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Dolayısı ile araştırmanın üçüncü hipotezi kabul edilmiştir. Dördüncü hipotezde ise cinsiyetin sosyal medya algısında fark oluşturup oluşturulmadığı gözlemlenmek istenmiştir. Yapılan fark testinde cinsiyetin algı üzerinde bilimsel olarak anlamlı fark oluşturduğu, kadınların erkeklere oranla daha yüksek ortalama değerler elde ettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırmanın dördüncü hipotezi onaylanmıştır.

Tablo 6. Fark Testleri (t-testi)

Değişken	Fan Olma	Ortalama	Standart Sapma	s.d.**	t	p	Hipotez
SMPA	Evet	3,44	0,64	0,291	4,158	p=0.000	H ₃ : Kabul
	Hayır	3,13	0,61				
Değişken	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma	s.d.**	t	p	Hipotez
SMPA	Kadın	3,34	0,64	0,293	2,255	p=0,025	H ₄ : Kabul
	Erkek	3,18	0,63				

SMPA: Sosyal Medya Pazarlama Algısı

* Değişkenlerin Skewness - Kurtosis istatistiği puanları $-1,5 < x < +1,5$ aralığında olduğu gözlemlendiğinden parametrik "t-testi" uygulanmıştır.

**Serbestlik derecesi

Çevrimiçi ortamlardan ürün satın alma sıklığı ve sosyal medya pazarlama faaliyetlerine yönelik oluşan kullanıcı algısı arasındaki bağının sorgulandığı araştırmanın beşinci hipotezine ilişkin bulgular tablo 7'de sunulmuştur. Bu tabloya göre ürün alma sıklığına bağlı olarak algıda bilimsel olarak anlamlı bir farklılaşma ($F=6,44$, $p<0,01$) oluşmaktadır. Bu sebeple beşinci hipotez kabul edilmektedir. Farkın gruplar arasında nasıl oluştuğunu gözlemlemek için post-hoc testlerinden Scheffe (1953) testi tercih edilmiştir. Yapılan Scheffe testinde farkın hiç ürün satın almayanlar ile bir ile beş ürün arasında satın alma sıklığı olan gruplarda oluştuğu, satın alma sıklığı yüksek olan grubun daha yüksek algıya sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 7. Çevrimiçi Ürün Alma Sıklığı ve Sosyal Medya Pazarlama Algısı

Değişken	Ürün Alma	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Hipotez
SMPA	Hiç	3.05	0.73	6.44	p<0.01	H ₅ : Kabul
	1 – 5 Ürün	3.72	0.57			
	6 ve Üzeri	3.86	0.62			

* Değişkenlerin Skewness - Kurtosis istatistiği puanları $-1.5 < x < +1.5$ aralığında olduğu gözlemlendiğinden "One Way Anova" testi uygulanmıştır.

Değişken	Ürün Alma	Hiç	1 – 5 Ürün	6 ve Üzeri
SMPA	Hiç	-	*	*
	1 – 5 Ürün	*	-	-
	6 ve Üzeri	*	-	-

Araştırmanın son hipotezinde kullanıcıların günde ortalama sosyal ağ kullanma süreleri ile sosyal medya pazarlama faaliyetlerine yönelik oluşan kullanıcı algısı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda süre ile algı arasında bir bağ olduğu (F=6,28, p<0,01), kalma süresi arttıkça algısında arttığı gözlemlenmiştir. Farkın gruplar arasında değişimini gözlemlemek için post-hoc testlerinden grupların dağılımına uygun (Scheffe, 1953) olan Scheffe testi yapılmış ve 1 saate kadar kalanlar ile 2 saat ve üzeri kalanlar arasında anlamlı farklar gözlemlenmiştir. Tablo 8’de görüldüğü üzere yüksek saat kalanların daha yüksek ortalama değerleri bulunmaktadır.

Araştırmanın son hipotezinde kullanıcıların günde ortalama sosyal ağ kullanma süreleri ile sosyal medya pazarlama faaliyetlerine yönelik oluşan kullanıcı algısı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda süre ile algı arasında bir bağ olduğu (F=6,28, p<0,01), kalma süresi arttıkça algısında arttığı gözlemlenmiştir. Farkın gruplar arasında değişimini gözlemlemek için post-hoc testlerinden grupların dağılımına uygun (Scheffe, 1953) olan Scheffe testi yapılmış ve 1 saate kadar kalanlar ile 2 saat ve üzeri kalanlar arasında anlamlı farklar gözlemlenmiştir. Tablo 8’de görüldüğü üzere yüksek saat kalanların daha yüksek ortalama değerleri bulunmaktadır.

Tablo 8. Günde Ortalama Sosyal Ağ Kullanma Süresi ve Sosyal Medya Pazarlama Algısı

Değişken	Süre	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Hipotez
SMPA	1 Saate Kadar	3.14	0.56	6.28	p<0.01	H ₆ : Kabul
	1 – 2 Saat	3.24	0.60			
	2 Saat Üzeri	3.31	0.67			

* Değişkenlerin Skewness - Kurtosis istatistiği puanları $-1.5 < x < +1.5$ aralığında olduğu gözlemlendiğinden "One Way Anova" testi uygulanmıştır.

Değişken	Süre	1 Saate Kadar	1 – 2 Saat	2 Saat Üzeri
SMPA	1 Saate Kadar	-	-	*
	1 – 2 Saat	-	-	-
	2 Saat Üzeri	*	-	-

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada temel olarak markaların, sosyal medyada yürüttükleri pazarlama çalışmalarına ilişkin kullanıcı algılarının, kullanıcıların çevrimiçi fikir arama ve iletme davranışları ile nasıl etkileşim içerisinde olduğu irdelenmiştir. Bu algılar üzerinde etkisi olabileceği düşünülen marka hayranlığı,

cinsiyet, çevrimiçi ürün satın alma ve çevrim içi kalma süreleri gibi değişkenlerde araştırmaya dahil edilmiş, uygun hipotezler oluşturulmuş ve test edilmiştir.

Dessart, Veloutsou ve Morgan-Thomas (2015), tüketicilerin sadece doğrudan markalar ile değil, markanın etrafında yer alan diğer tüketicilerle de bağ kurması ve etkileşime girmesi gerektiğini dile getirmiştir. Libai, vd. (2010)'ne göre, tüketicilerin ürünler hakkında yorum yapması kendi aralarında etkileşim kurmalarını sağlamakta ve bu da markalar hakkındaki algılarını etkilemekte ve bağlarını kuvvetlendirmektedir. Çalışmanın birinci hipotezinde de sosyal medya pazarlama faaliyetlerine ilişkin tüketici algılarının, kullanıcıların çevrim içi ortamlarda fikir arama davranışları ile olan bağı sorgulanmış ve aralarında pozitif bir ilişki ($\lambda=0.69$, $p<0,001$) bulunmuştur. Tüketicilerin sosyal medyada ürün ve hizmetlere ilişkin aramalar yapması, o ürün ve hizmetlere olan ilginliğin önemli bir göstergesidir. Sosyal ağlarda ürün ya da markalara ilişkin yürütülecek pazarlama çalışmaları sonucunda hedef kitlelerde olumlu algılar kuvvetlendikçe, o ürün ve markalara daha yoğun ilgi duyulmakta ve bu marka ya da ürünler ile ilgili daha fazla görüş arama eğilimleri oluşmaktadır. Her işletme için hedef kitlelerin ürün ve hizmetlerine yüksek ilginlik duyması istenen olumlu bir şeydir. Özellikle temel hedef kitlesini sosyal medyayı yoğun kullanan tüketicilerin oluşturduğu işletmelerin tüketicilerinin ilginliğini arttırması için bu ortamlardaki pazarlama çalışmalarına önem vermesi önerilmektedir.

Goodey ve East (2008) kullanıcıların sosyal ağlarda ürün ve marka hakkında bilgi yaymalarının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Kim, Choi, Qualls ve Han (2008)'a göre ürün ya da markalar hakkında olumlu algıya sahip olan tüketicilerin, destek verme konusunda daha istekli olduklarını ve etraflarına olumlu mesajlar yaydıklarını dile getirmişlerdir. Araştırmanın ikinci hipotezinde sosyal medya pazarlama faaliyetlerine ilişkin tüketicilerde oluşan algının, kullanıcıların çevrim içi ortamlarda fikir iletme davranışları ile olan bağı sorgulanmış ve aralarında pozitif kuvvetli bir ilişki ($\lambda=0.78$, $p<0,001$) bulunmuştur. Jeong ve Jang (2011)'un çalışmalarındaki bulguya benzer şekilde sosyal ağlarda oluşan olumlu algı kullanıcıların daha fazla bu ağlar üzerinden görüşlerini paylaşmalarına neden olmakta ve buda markalar ile olan bağlarını güçlendirmektedir. Günümüzde tüketiciler için ürün ve hizmet satın almadan önce en önemli veri kaynaklarından birisi sosyal medyadır. Bu ortamlarda kullanıcılar tarafından ürün ve hizmetler ile ilgili doğal şekilde oluşturulmuş olumlu içeriklerin tüteticinin birçok kararı üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Tüketicisi ile olan bağı kuvvetlendirmek isteyen kurumlar, sosyal medya üzerinden yürütecekleri pazarlama çalışmalarına önem vermeli, bu çalışmalarda planlı hareket etmeli, kullanıcıların kendiliğinden ürün ve hizmetler ile ilgili olumlu içerikler paylaşmalarını teşvik etmelidir.

Alan yazında marka odaklı yönetilen ve özellikle marka hayranlığı oluşturma amaçlı dizayn edilen sosyal medya pazarlama stratejilerinin tüketici ile bağlantı kurmanın yeni yolları olduğunu vurgulayan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Dwivedi, 2015; Hollebeek, 2011; Leckie, Nyadzayo ve Johnson, 2016; Vivek, Beatty, ve Morgan, 2012). Hus (2019) araştırmada marka hayranlığının marka

algısı ve bağı üzerindeki etkisini irdelemiş ve arada pozitif ilişkiler gözlemiştir. Mukherjee (2019)'da sosyal medya pazarlaması ile markalara karşı olan tutkuları tartışmıştır. Araştırmanın üçüncü hipotezinde de sosyal medya üzerinden marka hayranlığının, sosyal medya üzerinden yürütülen pazarlama çalışmaları sonucunda oluşan tüketicideki algı ile nasıl bir etkileşimi olduğu sorgulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda sosyal ağlarda ürün ya da markaları takip edenlerin takip etmeyenlere oranla daha olumlu bir algıya sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu bulgu sosyal ağlar üzerinden yürütülen pazarlama faaliyetlerinin marka algısını desteklediğinin bir kanıtı niteliğindedir. Özellikle sosyal medya odaklı yürütülen pazarlama çalışmaları, kullanıcıların markalara karşı olan ilgilerini, takiplerini arttırmaktadır. Hedef kitlelerinin yüksek ilginliğini ve takibini önemseyen işletmelerin, sosyal medya üzerinden yürüteceği çalışmaların oluşturacağı algıya önem vermesi gerekmektedir.

Nair ve Mohandas (2012) yaptıkları çalışmada cinsiyetin marka algılı ile bağlarına bakmış ve algının cinsiyetten etkilendiğini belirtmişlerdir. Kamini (2005)'te yaptığı çalışmada cinsiyetin marka algısında fark oluşturduğunu gözlemiştir. Salihli (2019) yaptığı çalışmada cinsiyetin tüketici algısında çeşitli değişimlere neden olduğunu gözlemiştir. Boyacı ve Taşkıran (2019)'da yaptıkları çalışmada sosyal medya marka kişiliği ile cinsiyet değişkeni arasında bağlantı gözlemiştir. Özellikle tüketicilerde sosyal medyada yapılan pazarlama çalışmalarına yönelik oluşan algının cinsiyetten nasıl etkilendiğini gözlemek, hangi kitleye nasıl bir strateji izlenebileceği konusunda fikir verecektir. Çalışmanın dördüncü hipotezinde cinsiyet ve tüketicideki bu algı arasındaki bağ test edilmiş ve cinsiyetin anlamlı bir fark ($t=2.225$, $p=0.025$) oluşturduğu, kadınların erkeklere oranla daha yüksek ortalama değere sahip oldukları tespit edilmiştir. Dolayısı ile sosyal medya algılarını yönetmek isteyen kurumların her iki kitleye farklı bir marka stratejisi geliştirmesinin önemli olduğu mevcut araştırmanın sınırlılıkları ile söylenebilmektedir.

Japutra, Ekinci ve Simkin (2019)'da marka uyumu, bağlılığı ve satın alma arasındaki bağlantıya bakmış ve pozitif ilişkiler gözlemiştir. Çalışmanın beşinci hipotezinde de çevrimiçi ortamlardan ürün satın alma sıklığı ve sosyal medyada yapılan pazarlama çalışmalarının tüketicilerde oluşturduğu marka algısı arasındaki ilişki test edilmiştir. Marka algısı olumlu yönde arttıkça çevrimiçi satın alma sıklıklarının da arttığı gözlemlenmiştir. Bu sosyal medya algısının satın alma sıklığı arasındaki ilişkiye yönelik kanıt niteliğindedir. Bu mevcut bulgu kapsamında özellikle çevrimiçi satın almaya odaklanan, bu ortamlardan ürün ve hizmetlerini sunmayı önemseyen işletmelerin sosyal medya ortamlarında yürüteceği pazarlama çalışmalarına önem vermesi, bu çalışmaların nasıl bir algı oluşturduğunu düzenli gözlemlemesi önerilmektedir.

Kullanıcıların online kalma süreleri, çevrimiçi daha fazla markalar ile ilgili bilgileri görmelerine, iletişim mesajlarına maruz kalmalarına neden olmaktadır (Aribarg ve Schwartz, 2020; Tellis vd., 2019; Liu vd., 2017). Bu durum kullanıcıların o marka ile olan algılarını şekillendirmektedir. Çalışmanın son hipotezinde sosyal ağlarda geçirilen süre ile tüketici algısı arasındaki ilişkiye bakılmış

ve özellikle iki saat üzerinde sosyal ağlarda zaman geçiren kullanıcılar ile bir saatten az vakit geçirenler arasında anlamlı farklar gözlemlenmiştir. Dolayısı ile sosyal ağlarda kalma süresinin marka algısı üzerinde etkili olduğu bu bulgu ile tartışılabilir. Özellikle potansiyel hedef kitlesi sosyal ağlarda yoğun zaman geçiren kurumların sosyal ağlara yönelik pazarlama stratejileri geliştirmesinin önem arz ettiği bu bulgu ile söylenebilmektedir.

Sonraki araştırmalarda daha geniş ve farklı örneklem üzerinde çalışılması, yeni ve genellenebilir sonuçlar üretilmesini sağlayacaktır. Ayrıca mevcut çalışmada kullanılmayan farklı değişkenlerin de göz önüne alınması, farklı ilişki süreçlerinin test edilmesi konu ile ilgili alan yazını da zenginleştirecektir. Diğer taraftan mevcut araştırma moda markaları üzerinden sorgulanmıştır. Farklı sektör ve markalar üzerinden araştırma yapmak konunun alan yazını zenginleştirecektir.

İlgili çalışmadaki veri toplama araçları cevaplandırılırken katılımcılardan sosyal medya üzerinden en çok takip ettikleri moda markasını göz önüne almaları istenmiştir. Dolayısı ile araştırmanın bulguları için bu durum bir sınırlılık oluşturmaktadır. Ayrıca bu bulgular 395 kişilik kümeleme örneklem yöntemi kullanılarak seçilen örneklem üzerinde çalışılmıştır. Diğer taraftan ilgili çalışma markaların sosyal medyada uyguladıkları pazarlama faaliyetlerine ilişkin tüketici algılarında etkili olduğu düşünülen fikir arama ve fikir iletme davranışları temelinde belirtilen veri toplama araçları üzerinden incelemiştir. Sosyal medyada marka hayranı olma, cinsiyet, çevrimiçi kalma süresi ve çevrimiçi ürün satın alma sıklığı gibi diğer değişkenlerin de etkisi gözlemlenmek istenmiştir. Bu bakımdan, elde edilen bulgular ve sonuçlar yorumlanırken sadece bu unsurlar dikkate alınmıştır. İlgili çalışmanın bulguları oluşturulan veri toplama aracında kullanılan ölçekler ve soruları ile sınırlıdır.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of A Brand Name*. New York: The Free Press.
- Afsar, B., Qureshi, J.A., Rehman, A. ve Bangash, R. U. (2011). Consumer Panacea over Internet Usage in Pakistan. *Management & Marketing Journal*, 9(1).
- Akhter, S.H. (2012). Who Spends More Online? The Influence of Time, Usage Variety, and Privacy Concern on Online Spending. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(1), 109-115.
- Aribarg, A. ve Schwartz, E. M. (2020). Native Advertising in Online News: Trade-Offs among Clicks, Brand Recognition, and Website Trustworthiness. *Journal of Marketing Research*, 57(1), 20-34.
- Aşkar, P. ve Mazman, S. G. (2013). Çevrimiçi Bilgi Arama Stratejileri Envanterinin Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38 (168), 167-182.
- Aydin, B.O. (2014). Elektronik Ağzdan Ağıza İletişim: Tüketici Motivasyonlarının Analizi/Electronic Word-Of-Mouth: An Analysis of Consumer Motivations. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (13), 13-25.

- Bagozzi, R.P. ve Dholakia, U.M. (2006). Antecedents and Purchase Consequences of Customer Participation in Small Group Brand Communities. *International Journal of Research in Marketing*, 23(1), 45–61. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2006.01.005>
- Bahar, Z., Beşer, A., Gördes, Z., Ersin, F. ve Kıssal, A., (2008). Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 1-13.
- Başkol, M. ve Asar, İ. (2019). Marka Denklığı ve Marka Aşkı İlişisine Kavramsal Bir Bakış. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 110-127.
- Boyacı, M. ve Taşkiran, H.B. (2019). Sosyal Medyanın Marka Kişiliği Yönünden Kullanımı: Markaların Sosyal Medyadaki Kişilik Sunumları ile Hedef Kitlelerin Marka Kişilik Algısını Karşılaştırmaya Yönelik Bir Araştırma. *Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi*, (6), 46-63.
- Boyd, D.M. ve Ellison, N.B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210–230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Boyer, K.K. ve Hult, G.T.M. (2005). Customer Behavior in an Online Ordering Application: A Decision Scoring Model. *Decision Sciences*, 36(4), 569-598.
- Bozbay, Z. ve Uysal, A. (2019). Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Arama ve Sağlama Güdülerinin Türk ve Yabancı Öğrenci Gruplarına Göre Farklılıklarının İncelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 175-185.
- Chai, C., X. Wu, D. Shen, D. Li, ve Zhang, K. (2016). Gender Differences in the Effect of Communication on College Students' Online Decision. *Computers in Human Behaviors* 65, 176–188. doi:10.1016/j.chb.2016.07.012.
- Changchit, C. (2006). Consumer Perceptions of Online Shopping. *Issues in Information systems*, 7(2), 177-181.
- Chen-Yu, J., Cho, S., ve Kincade, D. (2016). Brand Perception and Brand Repurchase Intent in Online Apparel Shopping: An Examination of Brand Experience, Image Congruence, Brand Affect, and Brand Trust. *Journal of Global Fashion Marketing*, 7(1), 30-44.
- Cheun, M., Luo, C., Sia C., ve Chen, H. (2009). Credibility of Electronic Word-Of-Mouth: Informational and Normative Determinants of On-Line Consumer Recommendations. *II International Journal of Electronic Commerce*, 13(4), 9-38.
- Cheung, C. M., ve Lee, M. K. (2008). Online Consumer Reviews: Does Negative Electronic Word-Of-Mouth Hurt More?. *AMCIS 2008 Proceedings*, 143, 1-10.
- Cheung, C. M., ve Thadani, D. R. (2010). The Effectiveness of Electronic Word-Of-Mouth Communication: A Literature Analysis. *Bled eConference*, 23, 329-345.
- Chiu, Y. P., Lo, S. K., Hsieh, A. Y., ve Hwang, Y. (2019). Exploring Why People Spend More Time Shopping Online Than in Offline Stores. *Computers in Human Behavior*, 95, 24-30.
- Chu, S. C. ve Kim, Y. (2011). Determinants of Consumer Engagement in Electronic Word-Of-Mouth (Ewom) in Social Networking Sites. *International Journal of Advertising*, 30(1), 47-75.
- Chung, C.M.Y. ve Darke, P.R. (2006). The Consumer as Advocate: Self-Relevance, Culture, and Wordof-Mouth. *Marketing Letters*, 17, 269-279.
- Dellarocas, C. (2003). The Digitization of Word of Mouth: Promise and Challenges of Online Feedback Mechanisms. *Management Science*, 49 (10), 1407-1424.

- Dessart, L., Veloutsou, C., ve Morgan-Thomas, A. (2015). Consumer Engagement in Online Brand Communities: A Social Media Perspective. *Journal of Product ve Brand Management*, 24(1), 28-42.
- Dillon, T. D., ve Reif, H. L. (2004). Factors Influencing Consumer's E-Commerce Commodity Purchases. *Information Technology, Learning, and Performance*, 22(2), 1-12.
- Dittmar, H., Long, K., ve Meek, R., (2004). Buying on the İnternet: Gender Differences in Online and Conventional Buying Motivations. *Sex Roles* 50 (5–6), 423–444.
- Dwivedi, A. (2015). A Higher-Order Model of Consumer Brand Engagement and Its Impact on Loyalty Intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 24, 100–109.
- Ergin, D.Y. (1995). Ölçeklerde Geçerlik ve Güvenirlik. *M.Ü. Atatürk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7, 125-148.
- Evans, D ve McKee, J. (2010). *Social Media Marketing: The Next Generation of Business Engagement*. New Jersey: Wiley Publishing.
- Garbarino, E., ve Strahilevitz, M. (2004). Gender Differences in the Perceived Risk of Buying Online and the Effects of Receiving A Site Recommendation. *Journal of Business Research* 57 (7), 768–775. doi:10.1016/S0148-2963(02)00363-6.
- Godes, D., ve Mayzlin, D. (2004). Using Online Conversations to Study Word-Of-Mouth Communication. *Marketing Science*, 23(4), 545– 560.
- Goldsmith, Ronald E. ve David Horowitz (2006). Measuring Motivations for Online Opinion Seeking. *Journal of Interactive Advertising*, 6(2), 1-16.
- Gómez-Suárez, M., Martínez-Ruiz, M. P., ve Martínez-Caraballo, N. (2017). Consumer-Brand Relationships under the Marketing 3.0 Paradigm: A Literature Review. *Frontiers in Psychology*, 8, 8–11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00252>
- Goodey, C., ve East, R. (2008). Testing the Market Maven Concept. *Journal of Marketing Management*, 24(3-4), 265-282.
- Grange, C., ve Benbasat, I. (2018). Opinion Seeking in A Social Network-Enabled Product Review Website: A Study of Word-Of-Mouth in the Era of Digital Social Networks. *European Journal of Information Systems*, 27(6), 629-653.
- Gruen. T. W., Osmonbekov, T. ve Czaplewski, A. J. (2006). E-Wom: The Impact of Customer-to-Customer Online Know-How Exchange on Customer Value and Loyalty. *Journal of Business Research*, 59(7), 449 – 456.
- Gümüş, N. (2018). Sosyal Medya Pazarlamaya Yönelik Tüketici Algılarının İncelenmesi: Kırgızistan Üzerinde Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 391-413.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). London: Pearson New International Edition.
- Hennig-Thurau, T. ve Walsh, G. (2003). Electronic Word-Of-Mouth: Motives for and Consequences of Reading Customer Articulations on the İnternet. *International Journal of Electronic Commerce*, 8(2), 51-74.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, Kevin P., Walsh, Gianfranco ve Gremler, Dwayne D. (2004). Electronic Word-Of-Mouth via Consumer-Opinion Platforms: What Motivates Consumers to Articulate Themselves on the İnternet?. *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Hollebeck, L. (2011). Exploring Customer Brand Engagement: Definition and Themes. *Journal of Strategic Marketing*, 19(7), 555–573.
- Hsu, L. C. (2019). Investigating the Brand Evangelism Effect of Community Fans on Social Networking Sites. *Online Information Review*, 43 (5), 842-866.

- Hudson, S., Huang, L., Roth, M. S., ve Madden, T. J. (2016). The Influence of Social Media Interactions on Consumer-Brand Relationships: A Three-Country Study of Brand Perceptions and Marketing Behaviors. *International Journal of Research in Marketing*, 33(1), 27–41. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2015.06.004>
- Hussain, S., Song, X., ve Niu, B. (2019). Consumers' Motivational Involvement in Ewom for Information Adoption: The Mediating Role of Organizational Motives. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-13.
- Jamali, M., ve Khan, R. (2018). The Impact of Consumer Interaction on Social Media on Brand Awareness and Purchase Intention! Case Study of Samsung. *Journal of Marketing*, 1, 114-129.
- Japutra, A., Ekinci, Y., ve Simkin, L. (2019). Self-Congruence, Brand Attachment and Compulsive Buying. *Journal of Business Research*, 99, 456-463.
- Jeong, E., ve Jang, S. S. (2011). Restaurant Experiences Triggering Positive Electronic Word-Of-Mouth (Ewom) Motivations. *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), 356-366.
- Kamineneni, R. (2005). Influence of Materialism, Gender and Nationality on Consumer Brand Perceptions. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 14(1), 25-32.
- Kazancı, Ş. (2014). Sosyal Medyanın, Marka Kredibilitesinin ve Marka Prestijinin Satın Alma Eğilimi Üzerine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı.
- Kim, J. W., Choi, J., Qualls, W., ve Han, K. (2008). It Takes A Marketplace Community to Raise Brand Commitment: The Role of Online Communities. *Journal of Marketing Management*, 24(3-4), 409-431.
- Laroche, M., Saad, G., Cleveland, M., ve Browne, E. (2000). Gender Differences in Information Search Strategies for A Christmas Gift. *Journal of Consumer Marketing* 17 (6), 500–522. doi:10.1108/07363760010349920.
- Leckie, C., Nyadzayo, M. W., ve Johnson, L. W. (2016). Antecedents of Consumer Brand Engagement and Brand Loyalty. *Journal of Marketing Management*, 32, 558–578.
- Lee K. T. ve Koo, D. M., (2012). Effects of Attribute and Valence of Ewom on Message Adoption: Moderating Roles of Subjective Knowledge and Regulatory Focus. *II Computers in Human Behavior*, 28(5), 1974-1984.
- Lee, E. J., ve Schumann, D. W. (2009). Proposing and Testing the Contextual Gender Influence Theory: An Examination of Gender Influence Types on Trust of Computer Agents. *Journal of Consumer Psychology* 19 (3), 440–450. doi:10.1016/j.jcps.2009.02.019.
- Lerrthairakul, W., ve Panjakajornsak, V. (2014). The Impact of Electronic Word-Of-Mouth Factors on Consumers' Buying Decision-Making Processes in the Low Cost Carriers: A Conceptual Framework. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 5(2), 142-167.
- Libai, B., Bolton, R., Bügel, M. S., De Ruyter, K., Götz, O., Risselada, H., ve Stephen, A. T. (2010). Customer-To-Customer Interactions: Broadening the Scope of Word of Mouth Research. *Journal of Service Research*, 13(3), 267-282.
- Liu, C. W., Hsieh, A. Y., Lo, S. K., ve Hwang, Y. (2017). What Consumers See When Time Is Running Out: Consumers' Browsing Behaviors on Online Shopping Websites When under Time Pressure. *Computers in Human Behavior*, 70, 391-397.
- López, M., ve Sicilia, M. (2011). The Impact of E-Wom: Determinants of Influence. In *Advances in Advertising Research*, 2, 215-230.

- Malciute, J., ve Chrysochou, P. (2013). Customer Brand Engagement on Online Social Media Platforms: A Conceptual Model and Empirical Analysis. 42nd European Marketing Academy (EMAC), 1–66.
- Mamykina L., Nakikj D. ve Elhadad N. (2015). Collective Sensemaking In Online Health Forums. In Proc CHI., 3217–3226. doi: <http://dx.doi.org/10.1145/2702123.2702566>.
- Mangold, W. G., ve Faulds, D. J. (2009). Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix. *Business Horizons*, 52 (4), 357-365.
- Meyers-Levy, J., ve Loken, B. (2015). Revisiting Gender Differences: What We Know and What Lies Ahead. *Journal of Consumer Psychology* 25 (1), 129–149. doi:10.1016/j.jcps.2014.06.003.
- Moussa, S. ve Touzani, M. (2008). The Perceived Credibility of Quality Labels: A Scale Validation with Refinement. *International Journal of Consumer Studies*, 32 (5), 526–533.
- Mukherjee, K. (2019). Social Media Marketing and Customers' Passion for Brands. *Marketing Intelligence & Planning*, 38 (4), 509-522.
- Munoz Velez, J. A. (2013). Social Media Lovers In Colombia : The Role of Online Brand Communities in Developing Brand Love (Masters Dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://hdl.handle.net/11190/718>
- Nair, R., ve Mohandas, R. (2012). Impact of Gender on Brand Perception: International And National Apparel Brands. *SIES Journal of Management*, 8(1), 83-91.
- Palumbo, F. ve Herbig, P. (2000). The Multicultural Context of Brand Loyalty. *Journal of Innovation Management*, 3 (3), 116-124.
- Rauschnabel, P. A., ve Ahuvia, A. C. (2014). You're so Lovable: Anthropomorphism and Brand Love. *Journal of Brand Management*, 21(5), 372–395. <https://doi.org/10.1057/bm.2014.14>
- Richard, M.-O., Chebat, J.-C., Yang, Z. ve Putrevu, S. (2010). A Proposed Model of Online Consume Behavior: Assessing the Role of Gender. *Journal of Business Research* 63 (9) 926–934. doi:10.1016/j.jbusres.2009.02.027.
- Sadasivan, K., Rajakumar, C. S., ve Rajinikanth, R. (2011). Role of Involvement and Loyalty in Predicting Buyer' S Purchase Intention towards Private Apparel Brand Extensions. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 2(6), 519–524. <https://doi.org/10.7763/IJIMT.2011.V2.185>
- Salihi, R. (2019). Ortadoğu Ülkeleri Özelinde Genç Tüketiciler ve Teknolojik Ürünlerde Marka Algısı. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 293-313.
- Sarışık, M., ve Özbay, G. (2012). Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim ve Turizm Endüstrisindeki Uygulamalara İlişkin Bir Yazın İncelemesi. *Yabancı Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 8(16), 1-22.
- Savage, J. (2012). Creating brand evangelists in the 21st century: Using brand engagement through social media to develop brand loyalty in teens, (master's thesis). Graduate School University of Southern California: ABD.
- Sayın, A. A., Armağan, M. V. ve Karakulle, İ. (2017). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Etkileri Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (46), 437-452.
- Scheffé, H. (1953). A Method for Judging All Contrasts in the Analysis of Variance. *Biometrika*, 40 (1-2), 87-110.

- Shen, W. (2011). Electronic Word-Of-Mouth in China: A Motivational Analysis”, E -Business And E - Government (ICEE). 2011 International Conference, 1-6. <http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=5881777>, (Erişim:12.01.2016).
- Shin, K.A. (2007). Factors influencing source credibility of consumer reviews: Apparel online shopping. Thesis, Oregon State University.
- Smith, M., ve Brynjolfsson, E. (2001). Consumer Decision-Making at An Internet Shopbot: Brand Still Matters. *Journal of Industrial Economics*, 49, 541–558.
- Steffes, E.M. ve Burgee, L.E. (2009). Social Ties and Online Word of Mouth in. *Internet Research*, 9(1), 42–59.
- Tausczik, Y. ve Huang, X. (2020). Knowledge Generation and Sharing in Online Communities: Current Trends and Future Directions. *Current Opinion in Psychology*, COPSYC, 1-15.
- Tellis, G. J., MacInnis, D. J., Tirunillai, S., ve Zhang, Y. (2019). What Drives Virality (Sharing) of Online Digital Content? The Critical Role of Information, Emotion, and Brand Prominence. *Journal of Marketing*, 83(4), 1-20.
- Tezbaşaran, A. (1997). Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Toksarı, M.; Mürütsoy, M. ve Bayraktar, M. (2014). Tüketici Algılarını Etkileyen Faktörlerde Sosyal Medyanın Rolü: Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20,1-28.
- Tsai, M. J., ve Tsai, C. C. (2003). Information Searching Strategies in Web-Based Science Learning: The Role of Internet Self-Efficacy. *Innovations in education and teaching international*, 40(1), 43-50.
- Tsai, M.J. (2009). Online Information Searching Strategy Inventory (Oıssı): A Quick Version and A Complete Version. *Computers & Education* ,53, 473–483.
- Vivek, S., Beatty, S., ve Morgan, R. E. (2012). Customer Engagement: Exploring Relationships Beyond Purchase. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20 (2), 122–146.
- Wasko, M.M., ve Faraj, S. (2005). Why Should I Share? Examining Social Capital and Knowledge Contribution in Electronic Networks of Practice. *MIS Quarterly*, 29(1), 35–57.
- Weinberg, T. (2009). *The New Community Rules: Marketing on the Social Web*. (First Edition). Sebastopol: O’Reilly Media.
- Xia, L. ve Bechwati, N. N. (2008). Word of Mouse: The Role of Cognitive Personalization in Online Consumer Reviews. In: *Journal of Interactive Advertising*, 9 (1), 3-13.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yen, C. L. A., ve Tang, C. H. H. (2015). Hotel Attribute Performance, E-Wom Motivations, and Media Choice. *International Journal of Hospitality Management*, 46, 79-88.
- Yıldız, S., ve Tehci, A. (2014). Ağızdan Ağıza İletişimde Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati ile Mağaza İmajı Boyutları: Ordu İlinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 441-460.
- Zagalsky A., German D. M., Storey M. A. , Teshima C. G. ve Poo-Caamaño G. (2018). How The R Community Creates and Curates Knowledge: An Extended Study of Stack Overflow and Mailing Lists. *Empir Softw Eng* 23, 953–986. doi:10.1007/s10664-017-9536-y.

- Zengin, A. Y., ve Aladağ, B. (2018). Social Media Driven Brand Love: An Investigation on Turkish Customers. *Journal of Internet Applications & Management/İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 9(1), 19-42.
- Zhang Y., Zhang M., Luo N., Wang Y. ve Niu T. (2019). Understanding the Formation Mechanism of High-Quality Knowledge in Social Question and Answer Communities: A Knowledge Co-Creation Perspective. *Int J Inform Manage*, 48, 72–84. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.01>

ÇOKLU YAPISAL KIRILMALAR ALTINDA ENFLASYON İLE ULUSLARARASI PETROL FİYATLARI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND INTERNATIONAL OIL PRICES UNDER MULTIPLE STRUCTURAL BREAKS: THE CASE OF TURKEY

Gökhan KARTAL¹

1. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
gokhankartal@ohu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-2006-6272>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
06.08.2021 08.06.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.10.2022 10.26.2022

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.979569>

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de yapısal kırılmalar altında uluslararası petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişki 1960-2020 dönemi verileri kullanılarak analiz edilmektedir. Bu doğrultuda Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından önerilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile Maki (2012) tarafından önerilen çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Önemli yapısal kırılma tarihlerinin raporlandığı çoklu yapısal kırılmalı bu testler sonucunda, Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testinin aksine, yapısal kırılmalar altında Türkiye'de enflasyon ile petrol fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. FMOLS test sonuçlarına göre, uzun dönemde Türkiye'de petrol fiyatlarındaki %1 artış enflasyonu yaklaşık olarak %0,52 artırmaktadır. Kısa dönemde ise petrol fiyatlarındaki %1 artış enflasyonu yaklaşık olarak %0,35 artırmaktadır. Bu sonuçlar, yapısal kırılmalar altında Türkiye'de uzun dönemde petrol fiyatlarının enflasyona ılımlı derecede geçişkenliğinin varlığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, Enflasyon, Türkiye Ekonomisi, Zaman Serileri Analizi, Çoklu Yapısal Kırılmalar, Birim Kök, Eşbütünleşme.

Abstract

In this study, the long-term relationship between inflation and international oil prices under multiple structural breaks in Turkey is analyzed using the data between 1960 and 2020. In this context, techniques, which multiple structural break unit root test suggested by Carrion-i-Silvestre et al. (2009) and multiple structural break cointegration test suggested by Maki (2012), were used. As a result of the cointegration analysis with multiple structural breaks, important structural break dates were obtained and, at the same time, the existence of a cointegration relationship between variables was determined, unlike Engle-Grang (1987) Cointegration Test results. FMOLS test results performed for the coefficient estimation show that a 1% increase in oil prices increases inflation by approximately 0.52% in the long-term. On the other hand, in the short-term, a 1% increase in oil prices increases inflation by approximately 0.35%. This results shows that oil price pass-through into inflation is moderate in long term under structural breaks in Turkey.

Keywords: Oil Prices, Inflation, Turkish Economy, Time Series Analysis, Multiple Structural Breaks, Unit Root, Cointegration.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This study aims to both graphically and empirically examine the relationship between inflation and oil prices in Turkey between 1960 and 2020 and, to determine the important structural break dates in inflation and oil prices by using empirical methods that take into account multiple structural breaks.

Research Questions

The main questions that this study seeks to answer are whether structural breaks affect the relationship between inflation and oil prices, whether there is a long-term relationship between inflation and oil prices, and how much of the increase in oil prices is reflected in inflation. Moreover, this study seeks answers to the events that cause these structural breaks by identifying the important dates that cause the structural breaks in the inflation and oil price series and the relationship between inflation and oil prices.

Literature Review

The empirical literature provides evidence that although the pass-through in energy prices to inflation was high, especially until the first two oil shocks, this pass-through decreased thanks to the economic policies implemented in the 2000s. However, the dominant view is that the relationship between oil prices and inflation continues. The majority of the studies conducted for Turkey, similarly, are in the direction of the existence of a connection between oil prices and inflation. In addition, among the studies on the Turkish economy, there are few studies examining the relationship between oil prices and inflation under multiple structural breaks. In this context, this study differs significantly from other studies in the literature in terms of covering a wider period and the first study, which is take into account multiple structural breaks in both unit root and cointegration analysis.

Methodology

When the trend of inflation and oil prices between 1960-2020 in Turkey is examined, it is predicted that there may be more than two structural breaks in both oil prices and inflation. For this reason, tests, which Carrion-i-Silvestre et al. (2009) unit root test with multiple breaks for unit root analysis and Maki (2012) multiple structural break cointegration test for cointegration analysis, are preferred in this study. Moreover, for long-term coefficient estimation, the Fully Modified Least Squares (FMOLS) estimator by Phillips and Hansen (1990), which gives strong results in cases of varying variance and autocorrelation proposed, is preferred.

Results and Conclusions

As a result of the empirical analysis, the Engle-Granger (1987) cointegration test demonstrates that there is no long-term relationship between the variables, while the Maki (2012) cointegration test demonstrates that there is a cointegration relationship between the variables under multiple structural breaks. This result proves that the structural breaks between inflation and oil prices in Turkey affect the cointegration relationship and highlights the importance of considering structural breaks in empirical

analysis. In addition, important structural break dates have been obtained as a result of empirical analysis, and it provides an important perspective on the relationship between oil prices and inflation in Turkey. According to the long-term coefficient estimation carried out in the study, a 1% increase in oil prices increases inflation by approximately 0.52%. The short-term coefficients demonstrate that a 1% increase in oil prices increases inflation by approximately 0.35%. Moreover, as a result of the graphical analysis, it can be argued that the view claimed the pass-through from oil prices to inflation decreased in the 2000s compared to the 1970s by many authors in the literature is also valid for Turkey. Accordingly, in the 1970s, there is a high pass-through between oil prices and inflation. Although this pass-through continued for some periods between 1980-2000, it is more moderate. And finally, it can be argued that structural reforms implemented after the 2001 Crisis decreases considerably the pass-through from oil prices to inflation by uncovering the factors that decrease the pass-through from oil prices to inflation stated in the literature. On the other hand, it can be claimed that the similar trend in oil prices and inflation, which can be observed graphically together with the structural break date detected in 2016, signals a possible increase in the pass-through from oil prices to inflation.

1. GİRİŞ

Modern dünya ekonomisinin en stratejik girdisi konumunda olan enerjinin tüketim miktarındaki artış, ekonomik üretkenliğe ve endüstriyel büyümeye yol açmaktadır (Kartal, 2020). Ampirik açıdan Hamilton (1983, 1996), İkinci Dünya Savaşından bu yana ABD ekonomisinde yaşanan durgunlukların hemen hemen hepsinin öncesinde bir yılın yaklaşık dörtte üçü kadar bir gecikmeyle petrol fiyatlarının arttığını ifade ederken, ABD ekonomisinde yaşanan durgunluğun ana nedenlerinden birinin petrol fiyatlarındaki artışlar olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, petrol fiyatları çeşitli iletim kanalları vasıtasıyla ekonomi üzerinde bir dizi etki meydana getirmektedir. Lescaroux ve Mignon (2008)'a göre ham petrol fiyatındaki artış petrol ürünlerinin fiyatlarında artışa neden olurken; tüketici açısından bu durum (hane halkı, sanayi ve hükümet) enerji faturasının artmasına neden olmakta, üretim açısından bakıldığında ise birim maliyetlerdeki artışla mücadele etmek zorunda bırakılmaktadır. Sonuç olarak, enerji fiyatlarındaki artış, üretkenlikte düşüşe neden olarak; reel ücretler ve istihdam, fiyat düzeyi ve çekirdek enflasyon, karlılık, yatırım ve hisse senedi piyasası kapitalizasyonu üzerinde bir dizi olumsuz sonuç doğurmaktadır.

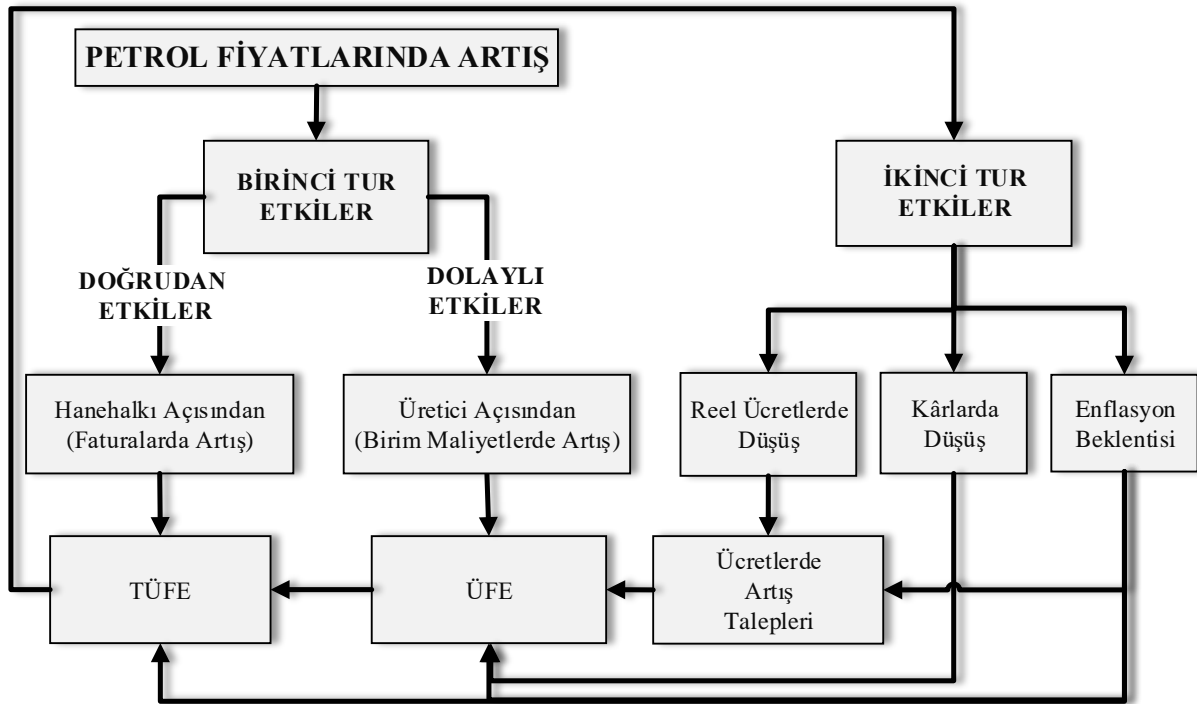
Enerji, doğrudan tüketime konu nihai bir ürün olmasının yanı sıra birçok mal ve hizmetin üretim aşamasında da önemli bir girdidir. Bu nedenle, enerji fiyatlarındaki artışlar hem girdi maliyetlerini hem de doğrudan tüketicinin maliyetlerini artırarak, mal ve hizmet fiyatları genel seviyesinde yaşanan sürekli artış olarak tanımlanan enflasyona neden olmaktadır. Enflasyonun ise talep kaynaklı (artan talep karşısında arzın aynı oranda tepki vermemesi), maliyet kaynaklı (üretim maliyetlerindeki artışların toplam arzı azaltması), para arzı kaynaklı (para arzındaki artışların yatırım ve tüketim harcamalarını dolayısıyla talebi artırması) ve enflasyon beklentisi kaynaklı (fiyatların yükselmeye devam edeceğini beklentisiyle geleceğe yönelik ücret talepleri aracılığıyla mal ve hizmet fiyatlarının artması) olmak üzere dört temel nedeni bulunmaktadır (TCMB, 2013).

Politika perspektifinden, petrol fiyatı-enflasyon bağlantısının analizi için zorlayıcı nedenler vardır. Birincisi, para politikası otoriteleri fiyat istikrarını sağlamakla ilgilendiklerinden hem iç hem dış kaynaklı şokları anlama yönünde sürekli baskı altındadırlar. Ayrıca, enflasyon bir ekonomide makroekonomik istikrarın önemli bir ölçüsü olarak kabul edilir ve yabancı yatırımcılar genellikle bu faktörü yatırım kararları alırken enflasyonu da referans alırlar. Bu nedenle, önemli yatırımları çekmek için bir ekonominin hem mali hem de parasal otoriteleri fiyat istikrarını sağlanmasını zorunlu görürler (Olofin ve Salisu, 2017). Bu nedenle enflasyon politika yapıcılar için önemli bir unsur olup, petrol fiyatlarındaki değişimlere karşı da söz konusu aktörler oldukça duyarlıdır.

Petrol fiyatlarındaki değişim hem petrol ihraç eden hem de ithal eden ülkelerin makroekonomik göstergelerini etkileme potansiyeline sahiptir. Buna göre petrol ihraç eden ülkeler için petrol fiyatlarının artması ekonomik büyümeyi teşvik ederken, artan gelire birlikte tüketim de artmaktadır. Bu artış bu ülkelerde talep enflasyonunun ortaya çıkmasına neden olurken, aynı zamanda üretim maliyetlerinin de

artmasıyla oluşan maliyet enflasyonu birlikte fiyat istikrarı zarar görmektedir. Enerji ithal eden ülkelerde ise petrol fiyatlarının artması durumunda, üretim maliyetlerinin artmasının yanı sıra cari açık, döviz kuru ve faizler gibi diğer makroekonomik göstergeleri de etkilemektedir (Erkuş ve Karamelikli, 2016). Uluslararası petrol fiyatlarının tüketici fiyat artışına bağlayan iletim mekanizması ise oldukça karmaşıktır ve farklı kanalların gücü ve zamanlaması birçok faktöre bağlıdır. Bu nedenle petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliği konusunda birinci tur etkiler (doğrudan veya dolaylı etkiler) ve ikinci tur etkiler olmak üzere iki ana bağlantıda değerlendirilebilir (Álvarez vd., 2011). Söz konusu bu etkiler Şekil 1’de şematik olarak özetlenmiştir. Buna göre ham petrol fiyatındaki artış petrol ürünlerinin fiyatlarında artışa neden olurken, tüketici açısından bu durum (hane halkı, sanayi ve hükümet) enerji faturasının artmasına neden olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki değişikliklerin hanehalkı tarafından tüketilen yakıt veya kalorifer yakıtı gibi rafine edilmiş petrol ürünleri fiyatlarına neredeyse anında yansıtıldığı durumu ifade eden bu durum, birinci tur etkilerin doğrudan etkiler başlığı içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında üretim açısından bakıldığında ise; petrol fiyatlarındaki artış petrol ürünlerini girdi olarak kullanan üreticileri birim maliyetlerdeki artışla mücadele etmek zorunda bırakarak, mal ve hizmetlerin üretilmesinin maliyetindeki değişimi ve bunun perakende fiyatlara geçişini ifaden dolaylı etkileri ortaya çıkarmaktadır (Álvarez vd., 2011; Lescaroux ve Mignon, 2008).

Şekil 1. Petrol Fiyatlarındaki Artışların Enflasyonu Etkileme Kanalları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Petrol fiyatlarının artışının doğrudan hane halkının kullandığı enerjiye yansıtılması ile petrolü üretimde girdi olarak kullanan üreticilerin artan maliyetlerini satış fiyatlarına yansıtılmaları sonucunda hane halkının satın alma gücünün azalması nedeniyle haneler ücretlerin artırılmasını isteyebilir ve bu da

fiyat-ücret döngülerine yol açabilir. İlk tur fiyat değişikliklerinin, nihai fiyatların yeniden belirlenmesine yol açan bir enflasyon beklentilerinin revizyonunu tetikleyebileceği, fiyat-ücret döngüsü boyunca ortaya çıkabilecek içsel şokları temsil eden ikinci tur etkiler, petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğini açıklayan ikinci bağlantıyı oluşturmaktadır (Álvarez vd., 2011; Lescaroux ve Mignon, 2008). Bu etkiler, bir ücret-fiyat sarmalını besleme ve enflasyon beklentilerinin yukarı doğru revizyonlarını oluşturma eğilimini ortaya çıkarmaktadır (Lescaroux ve Mignon, 2008).

Teorik olarak, petrol fiyatı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki doğrusal değildir. İlgili literatür petrol fiyatlarındaki artışın enflasyonun başlıca nedeni olduğunu ifade ederken, petrol fiyatlarındaki düşüşün fiyat düzeyini olumlu etkilemediğini göstermektedir. Petrol şoku toplam arz ve talebi azaltırken sermaye, emek ve potansiyel üretimin verimliliği de düşürmektedir. Faktörlerdeki düşüş aynı zamanda reel ücretlerin de düşmesi anlamına gelmektedir. Düşük ücretler ise işgücü arzını azaltacağından, potansiyel üretim de azalacaktır (Behname, 2013). Mork (1989) tarafından gerçekleştirilen ampirik çalışmada, Hamilton (1983)'un çalışmasındaki analizini geliştirerek petrol fiyatlarındaki artışların GSMH değişikliklerini artırırken, petrol fiyatlarındaki düşüşlerin ise ekonomik aktivite üzerinde önemli bir etkisi olmadığını sonucu elde edilmiştir. Bu sayede, Hamilton (1983)'de yer almayan petrol fiyatlarının doğrusal olmayan asimetric etkisi ortaya konmuştur.

İlk iki petrol şoku sırasında petrol fiyatlarının ekonomik etkilerine yönelik gözlenen mekanizmalar üzerine ilk çalışmalar petrol şoku olgusunu talep yönünden etkilerini araştırmaktadır. Genel olarak, bu analizlerde iç talepte bir yavaşlama (dolayısıyla daha düşük GSYİH ve daha yüksek işsizlik) ve enflasyonist baskı (daha sıkı bir para politikası) tespit edilmiştir. Fakat petrol fiyatındaki artış, arzı da etkilemektedir. Çünkü enerji, üretim sürecindeki temel girdilerden biridir. Sonuç olarak; enerji maliyetindeki artış, üretim maliyetinde bir artışa, bu da çıktı büyümesinde ve üretkenlikte bir düşüşe yol açmaktadır. 1980'lerde geliştirilen Reel İş Çevrimleri Teorisi petrol şoklarının arz şokları olduğunu ifade ederken sonraki çalışmaların çoğu bu teorik çerçeve dahilinde yapılmıştır (Lescaroux ve Mignon, 2008). Ampirik literatür ilk iki petrol şokunda enerji fiyatlarındaki artışların enflasyona geçişkenliğinin yüksek olmasına rağmen, özellikle 2000'lerde bu geçişkenliğin azaldığı yönünde kanıtlar sunmaktadır. Petrol fiyatındaki artışların enflasyona geçişkenliğinin 1970'lere göre 2000'lerde azalmasına neden olan etmenler ise kısaca şu şekilde özetlenebilir (Álvarez vd., 2011; Blanchard ve Galí, 2007; Gregorio, vd., 2007; Lescaroux ve Mignon, 2008):

- Ekonomi otoritelerin petrol fiyatlarındaki değişimlere olan tepkilerinin işlevselliğinin artması.
 - Merkez bankalarının enflasyona karşı savaşta para politikalarının daha etkin yürütmesi, merkez bankalarının uyguladıkları para politikalarına güvenilirliğin artması ve merkez bankalarının günümüzde daha bağımsız olması.
 - İstikrarlı ve döngüsel maliye politikalarının uygulanması.

- Sıkı ve güvenilir enflasyon hedeflemesi stratejilerinin geliştirilmesi.
- Döviz kuru rejimlerinin günümüzde artan etkinliği.
- Parasal hedefleme stratejilerinin etkin olarak uygulanması.
- Petrolde yaşanan fiyat şoklarıyla farklı yapıdaki diğer şokların aynı anda yaşanmaması (Örneğin, 1970'lerdeki şok döneminde aynı zamanda diğer emtia fiyatlarında da artışlar yaşanmıştır).
- Petrolün eskiye göre tüketimdeki ve üretimdeki payının görece daha küçük olması.
- Üretim süreçlerinde daha yüksek enerji verimliliğinin sağlanması.
- Dünya çapında işgücü piyasasının daha esnek hale gelmesiyle birlikte reel ücret katılıklarındaki azalma ve ücretlerin artık fiyatlara endekslenmemesinden dolayı ikinci tur etkilerin bugün neredeyse ortadan kalkması.
- Artan küreselleşmeyle birlikte uluslararası rekabetin artmasından dolayı, firmaların petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan maliyet artışlarını satış fiyatlarına eskisi kadar yansıtamamaları.

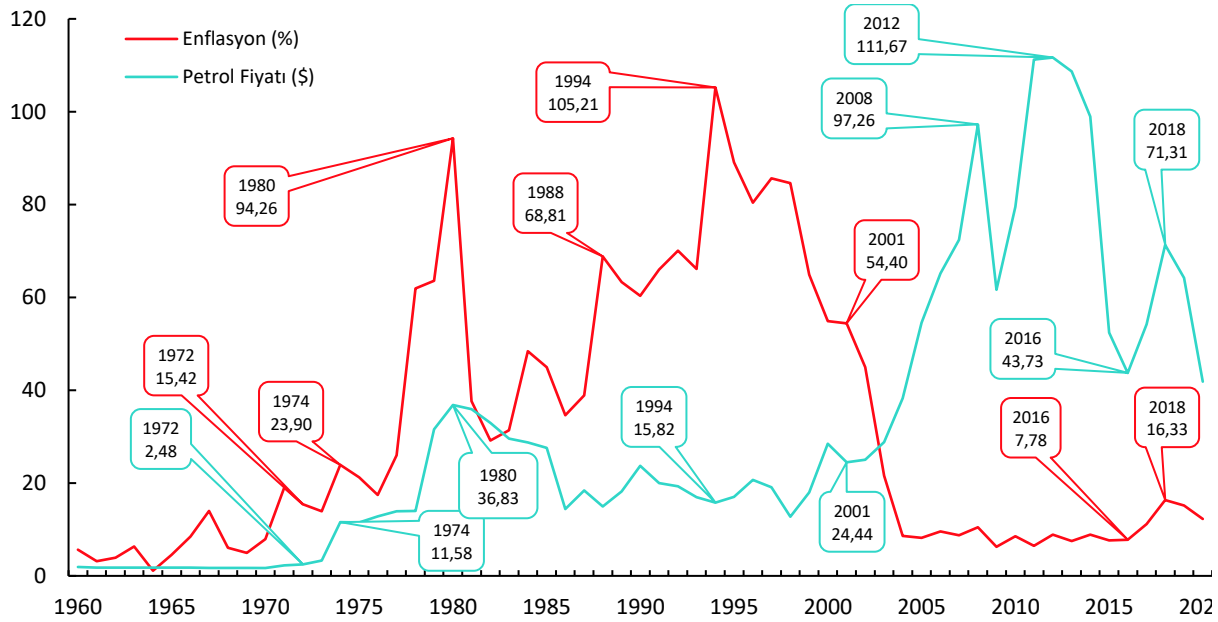
Türkiye'de 1960-2020 yılları arasında petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmanın bundan sonraki bölümünde; öncelikle Türkiye ekonomisinde petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkinin seyri grafiksel okumalarla incelenerek dönemler itibariyle ilişkinin seyrinin nasıl değiştiği analiz edilmektedir. Daha sonrasında petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkinin hem Türkiye hem de diğer ülkeler için incelendiği mevcut ampirik literatüre yer verilmekte, ardından çalışmada kullanılacak veri seti ve metodoloji tanıtılmaktadır. Sonraki bölümde; Türkiye'de 1960-2020 yılları arasında petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişki, yapısal kırılmaları da dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri yardımıyla elde edilen ampirik kanıtlar sunulurken uzun dönemde geçişkenliğin olup olmadığı analiz edilmektedir.

2. TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN SEYRİ VE ULUSLARARASI PETROL FİYATLARI

Türkiye ekonomisi açısından petrol fiyatları ve enflasyonun 1980-2020 yılları arasındaki seyri Grafik 1'de verilmiştir. Buna göre, 1960 yılında %5,66 olan enflasyon oranının tarihsel süreç içerisinde 1980 ve 1994 yılları olmak üzere iki önemli zirve noktasına ulaştığı açıkça görülmektedir. Dönemsel olarak petrol fiyatları ile enflasyonun seyri incelendiğinde, 1970'li yıllarda literatürde birçok yazarında savunduğu gibi petrol fiyatlarıyla enflasyon arasında yüksek oranda geçişkenlik Türkiye içinde geçerli gözükmemektedir. Bu doğrultuda 1972 yılında 2,48 dolar olan petrol fiyatları petrol kriziyle birlikte 1974'te yaklaşık olarak 4,7 kat artarak 11,58 dolara yükselmiştir. Aynı dönemde enflasyon ise 15,42'den 23,90'a yükselmiştir. Bu dönemden sonra da petrol fiyatlarıyla birlikte artış seyrini devam ettiren enflasyon, 1980 yılında %94,26 ile 1960-1980 dönem aralığının zirvesine ulaşmıştır. Petrol fiyatları ise

36,83 dolara yükselmiştir. Bu sürecin yaşanmasının kuşkusuz en önemli nedeni 1970’lerde yaşanan iki petrol krizinin yüksek oranda dışa bağımlı olan Türkiye ekonomisine yansımalarıdır. Grafikselsel olarak iki değişken arasındaki benzer hareketler bu dönemde Türkiye’de enflasyon ile petrol fiyatları arasındaki yüksek geçişkenliğin varlığına işaret etmektedir. Belirtilen dönemde yaşanan iki petrol krizinin haricinde 1960 darbesi sonrası yaşanan çalkantılı dönemdeki politik istikrarsızlıklar, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve 1980 darbesi gibi diğer olaylar da petrol fiyatlarını ve enflasyonu artıran etmenler olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Grafik 1. Türkiye’de Enflasyonun Seyri ve Uluslararası Petrol Fiyatları

Kaynak: Dünya Bankası (2021); BP (2021).

1970’lerdeki petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişki 1980-2000 yılları arasında bazı dönemler için devam etse de bu dönemde petrol fiyatlarından ziyade enflasyonu artıran başka faktörlerin önem kazandığı ileri sürülebilir. Buna göre, 1980’den sonra petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle beraber enflasyonda da bir miktar gerileme yaşanmakla birlikte, ilginç bir şekilde 1983-1984 yılları arasında petrol fiyatındaki düşüşe karşın enflasyonun artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ayrıca 1990’da 23,73 dolar olan petrol fiyatları, 1994 yılında 15,82 dolara düşmesine rağmen; 1990’da %60,30 olan enflasyon 1994 yılında %105,21 ile 1980’de görülen yüksek enflasyonun da üzerine çıkmıştır. Bu durum petrol fiyatlarından ziyade başka faktörlerin enflasyonun yüksek seyretmesinde etkili olduğunu göstermektedir ki burada 1994 Ekonomik Krizi karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yaşanan ekonomik krizin kökeninde ise; Köylüoğlu (2019)’a göre 1980’li yıllardaki liberalizasyon politikalarının ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar, popülist ve oy kazanmaya yönelik politikalar, yüksek kamu borcu ve bu durumun neden olduğu yüksek faizin kamu borcunu çevrilemez hale getirmesi, bütçe açığı, yönetimli dalgalanma stratejisiyle TL’nin aşırı değerli olması, kurumsal reformlar ile algılanan riski ve kamu borçlanma gereksinimini düşürmek yerine, hazine ihalelerini iptal ederek ve TCMB’den avans olarak

TL faizleri düşürme çabaları yatmaktadır. 1994 Ekonomik Krizinin en önemli sonuçlarından birisi ise yüksek enflasyon olmuştur. Ayrıca, 1998-2000 yılları arasında petrol fiyatları artarken enflasyonun düşüş eğiliminde olması oldukça dikkat çekicidir. 1980-2000 yılları arası bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu dönemde petrol fiyatları ile enflasyonun zaman zaman paralel seyretmekle birlikte, petrol fiyatlarının enflasyonu 1970'lerdeki kadar sert etkilemediği görülmektedir. Bu dönemde petrol fiyatlarından ziyade özellikle Ay ve Karaçor (2006) tarafından ifade edilen 1990'lı yıllardaki politik istikrarsızlık, popülist ve kısa vadeli politikalar, 1994 ekonomik krizi, Marmara depremi ve seçim ekonomisi uygulamaları gibi iç faktörler ile Körfez Krizi, Asya ve Rusya Krizleri gibi dış konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmelerin Türkiye ekonomisine ve enflasyona önemli etkilerinin olduğu ayrıca dikkate alınması gerekmektedir.

2000'lerin başında Türkiye'de uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı doğrultusunda uygulanan yapısal reformların, literatürde petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin azalmasında etkili olan faktörleri ortaya çıkararak, 2000'li yıllarda Türkiye'de 1970'lerdeki petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğini oldukça azalttığı ileri sürülebilir. Bu doğrultuda, petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisinin 2000'li yıllarda Türkiye'deki seyri incelendiğinde 2001 krizinin akabinde enflasyonun kontrol altına alınarak daha ılımlı bir seyir izlediği açıkça grafikten izlenebilmektedir. Zira bu tarihten sonra enflasyon hedeflemesi (2002-2005 örtük enflasyon hedeflemesi akabinde resmi olarak enflasyon hedeflemesine geçilmesi) ve esnek kur sistemine geçiş, Merkez Bankası Kanununda yapılan değişiklikler, kamu sektörünün ağırlığını azaltıcı, rekabeti ve verimliliği artırıcı yapısal reformlar gibi uygulamalar 2001 krizi sonrası Türkiye ekonomisindeki yapısal reformların enflasyonun bu ılımlı seyrin en önemli nedenleri olduğunu göstermektedir (Başçı vd., 2007; Yanıkkaya vd., 2015). Türkiye ekonomisinde 2001 sonrası uygulamaya konulan bu unsurlar, bir önceki bölümde ifade edilen petrol fiyatlarının 2000'lerde 1970'lere göre geçişkenliğinin azalmasına neden unsurlar arasındadır. Bu doğrultuda 2008 yılına kadar petrol fiyatlarındaki artış eğilimine rağmen, 2001 yılında %54,4 olan enflasyonun istikrarlı bir düşüşle birlikte 2004 yılında %8,6'a düştüğü ve sonrasında yatay bir seyir izlediği görülmektedir. 2008 küresel ekonomik kriz sonrasında petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte enflasyonda düşerken, 2009 yılında petrol fiyatlarındaki artışla beraber enflasyonda artmaktadır. 2016 yılına kadar enflasyon oranında küçük değişiklikler gözlenirken, Arap Baharı sonrasında petrol fiyatlarındaki artış seyri özellikle dikkat çekmektedir. 2012 yılında petrol fiyatları 111,67 dolarla tarihi zirvesini görürken, enflasyondaki artış 1970'lere göre oldukça sınırlı kalmıştır.

Diğer taraftan, 2016 yılından sonra yaşanan hem enflasyon hem de petrol fiyatlarındaki kırılma dikkat çekmektedir. Buna göre, 2016 yılında 43,73 dolar olan petrol fiyatları 2018 yılında 71,31 dolara yükselirken; %7,78 olan enflasyonda %16,33 seviyelerine kadar yükselmiştir. 2018 sonrasında da iki değişken benzer hareket ederek, aşağı yönlü kırılma görülmektedir. 2016 sonrası petrol fiyatları ile enflasyonun benzer trende sahip olmaları, petrol fiyatları ile enflasyon arasında yaşanan 1970'lerdeki geçişkenliği hatırlatmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) açıkladığı Ağustos

2018 enflasyon rakamları bu durumla ilgili önemli ipuçları vermektedir. TÜİK'in açıkladığı 2018 enflasyon rakamlarına göre, döviz kurlarındaki oynaklık ve TL'deki değer kaybı nedeniyle 2001 Krizi'nden bu yana ilk kez hammadde, ara mamul, nihai mamul ve enerji ithalatından kaynaklanan maliyet artışı, maliyet enflasyonunu talep enflasyonunun 14 puan üzerine çıkarmıştır. Alkin (2018)'e göre bu durum karşısında hammadde, işgücü, enerji, finansman ve ar-ge maliyetlerini azaltacak geniş kapsamlı bir tedbirler paketinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020) Aylık Fiyat Gelişmeleri Raporu'nda, 2019 Aralık ayında tüketici fiyatları yüzde 0,74 yükseldiği, buna karşılık yıllık enflasyonun da 1,28 puan yükselerek 2019 yılı enflasyonun yüzde 11,84 olduğu ifade edilmiş; en belirgin artışın enerji enflasyonunda izlendiği özellikle belirtilmiştir. Türkiye'de enflasyonu ortaya çıkaran enflasyon türlerinde maliyet enflasyonunun etkisinin giderek arttığını ortaya koyması bakımından ifade edilen bu iki durum oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası dönemde döviz kurlarındaki artışların da etkisiyle büyük ölçüde ithal edilen enerjinin üretim maliyetlerini artırarak maliyet enflasyonuna neden olması, Türkiye ekonomisinde enflasyonu yeniden önemli bir sorun haline getirmiştir. Burada enflasyonu artıran tek unsur petrol fiyatlarındaki artış olmayıp, ithal edilen diğer girdi ve tüketim malzemelerinin döviz kurundaki artış nedeniyle meydana gelen artışlar da önemli bir etkidir. Çalışmada yapılan grafiksel analiz doğrultusunda, Türkiye ekonomisi açısından petrol fiyatları ve enflasyon arasında ilişki kısaca özetlemek gerekirse; 1970'li yıllarda literatürde birçok yazarında savunduğu gibi, petrol fiyatlarıyla enflasyon arasında yüksek oranda geçişkenlik Türkiye içinde geçerli gözükmemektedir. 1980-2000 yılları arasında bu ilişki bazı dönemler için devam etse de etkisi daha ılımlı olmuştur. 2000'lerin başında Türkiye'de uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı doğrultusunda uygulanan yapısal reformların, literatürde petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin azalmasında etkili olan faktörleri ortaya çıkararak, 1970'lerdeki petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğini oldukça azalttığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte 2016 yılı sonrasında Türkiye'de cereyan eden olaylar ve akabindeki kur şokuyla birlikte 1970'lerdekine benzer bir geçişkenliğin etkisi hissedilmektedir.

Bu bölümde gerçekleştirilen grafiksel analizden sonra, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, Türkiye'de 1960-2020 yılları arasında yapısal kırılmalar altında petrol fiyatları ile enflasyon arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı incelenmektedir.

3. AMPİRİK LİTERATÜR

Petrol fiyatları ile enflasyon ilişkisine yönelik olarak literatürde yer alan bazı çalışmalar Tablo 1'de özetlenmiştir. Bu doğrultuda hem zaman serileri analizine yönelik hem de panel veri analizlerine yönelik birçok farklı ekonomik yöntemler kullanılarak, büyük çoğunluğu ABD, OPEC ve OECD ülkeleri olmak üzere, pek çok çalışma yapılmıştır. Ampirik literatür petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin özellikle 2000'lerden sonra azaldığını teyit etmekle birlikte, baskın görüş petrol fiyatları ile enflasyon arasında ilişkinin devam ettiği yönündedir. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki pozitif

şokların negatif şoklardan daha büyük etkiye sahip olduğu (Choi vd., 2018), enflasyondaki oynaklıkta petrol fiyatlarındaki artışların da etkisinin olmasının yanı sıra en büyük etkinin petrol fiyatlarındaki artıştan ziyade iyi para politikalarıyla açıklanabileceği (Nakov ve Pescatori, 2010), petrol fiyatlarındaki artışların enflasyona geçişkenliğin endüstrileşmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla olduğu (Gregorio vd., 2007) ve petrol fiyatları ile enflasyon bağlantısının petrol ihraç eden ülkelere göre daha güçlü olduğu (Olofin ve Salisu, 2017) ilgili literatürde öne çıkan diğer önemli sonuçlardır. Kullanılan ampirik yöntemlere bakıldığında yapısal kırılmaları dikkate alan çok az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan Olofin ve Salisu (2017) Bai-Perron içsel yapısal kırılma testini kullanırken, Hooker (2002) Sup-F yapısal kırılma metodolojisini kullanmıştır.

Türkiye için yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu da benzer şekilde petrol fiyatları ile enflasyon arasında bağlantının varlığı yönündedir. Bununla birlikte birçok çalışma petrol fiyatlarındaki artışların enflasyon üzerindeki etkilerinin simetrik olmadığı, petrol fiyatlarındaki pozitif şokların negatif şoklardan daha etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte bazı çalışmalar ise ileri sürdükleri bulgular ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu doğrultuda Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu (1999) petrol fiyatlarındaki artışların enflasyon üzerindeki doğrudan etkilerin düşük olmasından dolayı Türkiye’de enflasyonun belirleyicilerinin ham petrol ithalatı dışındaki diğer faktörler arasından aranması gerektiğini, benzer şekilde Girginer ve Yenilmez (2005) Türkiye’de enflasyonu etkileyen beş değişken içerisinde petrol fiyatlarındaki artışların dördüncü sırada (sırasıyla döviz kuru, para arzı, nominal ücretler, petrol fiyatları, kamu bütçe açığı) yer alarak diğer değişkenlere göre enflasyonu daha az etkilediğini, Gokmenoglu vd. (2015) petrol fiyatları ile enflasyon arasından nedenselliğin olmadığını, Yanıkkaya vd. (2015) ise petrol fiyatının enflasyona geçişkenliğinin literatürde yer alan birçok çalışmanın aksine zaman içinde önemli ölçüde arttığını ileri sürmektedirler. Bu çalışmalarda kullanılan veri aralığı incelendiğinde; yalnızca Gokmenoglu vd. (2015) ve Mercan vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların 1960’lara kadar, Girginer ve Yenilmez (2005) ve Öksüzler ve İpek (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların ise 1980’lere kadar geriye dönük verileri içerdiği görülmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmaların veri dönemi sırasıyla 2012, 2011, 2002 ve 2010 yıllarında son bulmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’ye ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak 2002 sonrasını konu almaktadır. Bunun yanında Türkiye’ye ilişkin gerçekleştirilen ampirik çalışmalarda birçok farklı ampirik yöntem kullanılmakla birlikte; Yanıkkaya vd. (2015) tarafından Quandt-Andrews Bilinmeyen Zaman Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi yardımıyla petrol fiyatları enflasyon ilişkisinde 2002 yılında tespit edilen yapısal kırılma ile Mercan vd. (2015) tarafından Basher ve Westerlund (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme testiyle 1971, 1979, 1986 ve 2001 olmak üzere tespit edilen dört yapısal kırılma haricinde petrol fiyatları ve enflasyon arasındaki ilişkide yapısal kırılmaları dikkate alan çalışma tespit edilememiştir. Yapısal kırılmaları dikkate alan söz konusu bu çalışmalardan Mercan vd. (2015)’nin çalışmasının araştırma dönemi 1960-2011 yılları arasını kapsarken, Yanıkkaya vd. (2015)’nin çalışması 1990-2013 dönemini kapsamaktadır. Burada veri setinin güncel olmadığı ileri

sürülebilir. Ayrıca hem petrol fiyatı hem de enflasyon serilerindeki yapısal kırılmaları test edebilmek amacıyla yapısal kırılmalı birim kök yöntemini kullanan çalışma tespit edilememiştir.

Bu doğrultuda enflasyon ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin daha güncel veri setiyle yeniden analiz edilmesi gerekliliği; Türkiye ekonomisinde birçok kırılma dönemi yaşandığı düşünüldüğünde hem birim kök analizinin hem de eşbütünleşme analizinin yapısal kırılmaları dikkate alan yöntemlerle gerçekleştirilmesinin daha doğru sonuçlar vereceği ileri sürülebilir. Bu bağlamda bu çalışma petrol fiyatları ile enflasyon ilişkisini daha geniş bir dönemi kapsayan veri setiyle, aynı zamanda çoklu yapısal kırılmaları dikkate alarak incelemesi bakımından, literatürdeki bu önemli boşluğu doldurabileceği savunulabilir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke	Dönem	Yöntem	Bulgular
Hooker (2002)	ABD	1962:Ç2- 2000:Ç1	Phillips eğrisi	• Petrol fiyatlarındaki değişikliklerin 1981'den önce çekirdek enflasyona önemli bir doğrudan katkı sağlarken, bu etki o zamandan sonra ya çok azdır ya da hiçbir etkisi yoktur. Buna göre, 1981'den sonra yapısal kırılmanın güçlü kanıtları bulunmaktadır.
LeBlanc ve Chinn (2004)	G5 ülkeleri	1980:Ç1- 2001:Ç4	Genişletilmiş Phillips eğrisi yaklaşımı	• Petrol fiyatlarındaki artışların enflasyon üzerindeki etkisi ABD, Japonya ve Avrupa'da ılımlıdır (petrol fiyatlarındaki %10 artışın enflasyona etkisi %0,1-0,8'dir).
Gregorio vd. (2007)	(1) Ülke (2) Ülke	33 12	(1) Phillips Eğrisi (2) VAR modeli	• (1) Petrol şoklarının enflasyona geçişkenliği endüstriyel ekonomiler için ortalama seviyeden gelişmekte olan ekonomilerde daha azdır. (2) Etki tepki analiz sonuçları petrol şoklarının enflasyon üzerindeki etkisi 12 ülkenin çoğunda azaldığını göstermektedir. Bu petrol fiyatlarından enflasyona geçişkenliğin azaldığını göstermektedir.
Kilian (2008)	G7 Ülkeleri	1971:Ç1- 2004:Ç3	EKK	• Petrol şokuna TÜFE'nin tepkisi üç ila dört çeyrekte sonra zirve yaparken, petrol şokunun tipik tepkileri reel ücret düşüşünü, daha yüksek kısa vadeli faiz oranlarını ve dolara göre değer kaybeden para birimini içermektedir.
Lescaroux ve Mignon (2008)	36 Ülke (3 Grup)	1960-2005	Granger Nedensellik, HP filtresi, Pedroni Eşbütünleşme	• OPEC ve petrol ihraç eden ülkelerde kısa dönemde petrol fiyatları ile TÜFE arasında nedensellik vardır. Uzun dönemde ise OPEC ülkelerinden Kuveyt ve BAE, diğer petrol ihraç eden ülkelerden Norveç ve petrol ithalatçısı Finlandiya için petrol fiyatları ve CPI arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Pedroni Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, tüm ülke gruplarında petrol fiyatları ve CPI arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.
Nakov ve Pescatori (2010)	ABD	1970:Ç1- 2007:Ç4	Dinamik Stokastik Genel Denge Modeli (DSGE)	• Özellikle petrole olan bağımlılığın azalmasının enflasyondaki azalan oynaklığın yaklaşık üçte birini ve GSYİH büyümesindeki düşük oynaklığın %18'ini açıklamaktadır. Buna karşılık petrol sektörü şokları tek başına düşük enflasyon oynaklığının yaklaşık %17'sini ve GSYİH büyümesindeki azalan oynaklığın %11'ini açıklamaktadır. Bunun yanında, enflasyondaki azalan oynaklığın yaklaşık yarısını tek başına daha iyi para politikası ile açıklamaktadır.

Yazar(lar)	Ülke	Dönem	Yöntem	Bulgular
Álvarez vd. (2011)	İspanya ve Euro bölgesi	1997.01–2007.04	DSGE	<ul style="list-style-type: none">• Ham petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların enflasyonu etkileyen ana etmenlerden biri olmasına rağmen enflasyon üzerindeki etkisinin sınırlıdır. Ayrıca, Euro Bölgesine göre İspanya’da bu etkinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.
Behname (2013)	5 Kuzey Avrupa Ülkesi	1980-2009	Pedroni Eşbütünleşme, Granger nedensellik	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatları, pazar büyüklüğü ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi yokken, petrol fiyatlarından TÜFE’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin tespit edilmiştir.
Olofin ve Salisu (2017)	2000:01-2014:12	Seçili OPEC ve AB ülkeleri	ARDL, NARDL ve Bai-Perron içsel yapısal kırılma testi	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatı-enflasyon ilişkisinin kısa dönemler boyunca değiştiğini göstermektedir. Petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki bağlantı, petrol ihraç eden ekonomilerde, petrol ithal eden ekonomilerden daha güçlüdür. Bunun yanında petrol ihraç eden ülkelerde petrol fiyatlarındaki asimetrieler daha önemlidir.
Choi vd. (2018)	72 ülke	1970-2015	Panel VAR, WLS	<ul style="list-style-type: none">• Küresel petrol fiyatındaki %10'luk bir artış hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerinde enflasyonu yaklaşık %0,4 artırmaktadır. Ancak bu etki zamanla azalmaktadır. Bununla birlikte, petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisi asimetriktir. Pozitif şoklar negatif şoklardan daha büyük etkiye sahiptir.
Zakaria vd. (2021)	Güney-Asya (4 ülke)	1980:01-2018:12	Johansen ve G-H Eşbütünleşme; NARDL ve VAR modeli	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatı ve enflasyon arasında eşbütünleşme vardır. Etki-tepki fonksiyonları, küresel petrol fiyat şoklarının enflasyonu pozitif etkilediğini ve bu etkinin kalıcı olduğunu göstermektedir.
Yilmazkuday (2021)	ABD	2008.07-2015.07 (Haftalık)	SVAR Model	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatlarının tüketici fiyatlarına geçişi uzun dönemde yaklaşık %4,2'dir. Benzin ve tüketici fiyatlarındaki haftalık oynaklığın yaklaşık dörtte üçü petrol fiyatlarından kaynaklanmaktadır.
Elsayed vd. (2021)	G7 ülkeleri ve Çin	1987:6-2020:6	Çok değişkenli DECO-GARCH modeli	<ul style="list-style-type: none">• Bu ülkelerde petrol fiyatı ile TÜFE arasında yüksek bir ilişki tespit edilmiştir. Petrol, enflasyon yayılmalarının önemli bir vericisidir.
Kibritçioglu ve Kibritçioglu (1999)	Türkiye	1986:1-1998:3	Girdi-Çıktı Analizi (1979, 1985, 1990) ve VAR modeli	<ul style="list-style-type: none">• Ham petrol fiyatlarındaki artışların enflasyon üzerindeki doğrudan etkileri çok düşüktür. Dolaylı etkiler ayrıca araştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte Türkiye için enflasyonun belirleyicilerinin ham petrol ithalatı dışındaki diğer faktörler arasından aranması gerektiği ileri sürülmektedir.
Berument ve Taşçı (2002)	Türkiye	1990 (girdi-çıkıtı tablosu)	Tekrarlama (iteration) yöntemi	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatlarının enflasyon üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Ayrıca, petrol fiyatları arttığında endekslemenin ekonomi üzerinde çok ciddi etkileri olabileceği; bazı durumlarda hiperenflasyona dahi sebep olabileceği ileri sürülmektedir.
Girginer ve Yenilmez (2005)	Türkiye	1982-2002	Ridge Regresyon Analizi	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatlarındaki artışlar döviz kuru, para arzı, nominal ücretlerin ardından Türkiye’de enflasyonu etkileyen dördüncü faktördür.
Öksüzler ve İpek (2011)	Türkiye	1987:1-2010:9	VAR modeli, Granger nedensellik	<ul style="list-style-type: none">• Petrol fiyatları ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisi yoktur. VAR modelinden elde edilen etki tepki fonksiyonları ise petrol fiyatındaki pozitif bir şokun hem büyümeyi hem enflasyonu pozitif etkilediğini göstermektedir.
Çatik ve Önder (2011)	Türkiye	1996:2-2007:5	Genişletilmiş Philips Eğrisi, Markov Rejim Değişim Modeli	<ul style="list-style-type: none">• Markov rejim değişim modeli, petrol geçişkenliğinin asimetrik yapısını ortaya koymakta; yüksek ve düşük enflasyon dönemleri olarak nitelendirilen iki farklı rejimin varlığına işaret etmektedir.
Çatik ve Karaçuka (2012)	Türkiye	2002:10-2009:10	MS-VAR Modeli	<ul style="list-style-type: none">• Düşük enflasyon döneminde petrol fiyatının enflasyona geçişkenliğinin azalmaktadır.

Yazar(lar)	Ülke	Dönem	Yöntem	Bulgular
Dedeoğlu ve Kaya (2014)	Türkiye	1990:01–2012:02	VAR Modeli	• Türkiye'de petrol fiyatlarının yurt içi fiyatlara geçişinde bir artış eğilimi tespit edilirken, artan geçişkenliğin nispi fiyatlardaki değişikliklere bağlanabileceğini ifade edilmektedir.
Gokmenoglu vd. (2015)	Türkiye	1961-2012	Johansen eşbütünleşme Granger nedensellik	• Sanayi üretimi, GSYİH, enflasyon ve petrol fiyatı değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilirken, petrol fiyatları ile enflasyon arasından nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Yanikkaya vd. (2015)	Türkiye	1990-2013	Genişletilmiş Philips Eğrisi, Quandt-Andrews ve TVP	• Türkiye'de petrol fiyatının enflasyona geçişkenliğinin, literatürde yer alan birçok çalışmanın aksine, zaman içinde (2002 sonrasında) önemli ölçüde arttığı ileri sürülmektedirler. Ayrıca 2002 yılı için yapısal kırılma tespit edilmiştir.
Mercan vd. (2015)	Türkiye Dahil 15 OECD Ülkesi	1960-2011	Basher ve Westerlund (2009) Panel Eşbütünleşme	• Yapısal kırılmalar altında ham petrol ithal fiyatları ile enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. AMG sonuçlarına göre ham petrol fiyatlarının %10 artış enflasyonu %0,18 artırmaktadır. Türkiye için 4 yapısal kırılma (1971, 1979, 1986 ve 2001) tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'de ham petrol fiyatlarındaki %10 artış enflasyonu %0,01 artırmakla birlikte, sonuç istatistiki olarak anlamsızdır.
Erkuş ve Karamelikli (2016)	Türkiye	2003-2015 (Aylık)	ARDL ve NARDL	• Petrol fiyatları ile TÜFE arasında uzun dönemde simetrik ilişki yoktur. Buna karşın, petrol fiyatlarındaki artışın TÜFE'yi pozitif yönde etkilerken, petrol fiyatlarındaki azalışların TÜFE'nin azalması üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızdır.
Koçak vd. (2017)	Türkiye	2003:01-2017:02	Johansen Eşbütünleşme, VAR modeli	• Petrol fiyatları ile enflasyon arasında pozitif yönlü uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca petrol fiyatlarından TÜFE'ye nedensellik tespit edilmiştir.
Bayraktutan ve Solmaz (2019)	Petrol ithalatçısı 20 ülke	1993-2017	Durbin-H Panel Eşbütünleşme ve AMG	• Panel katsayı tahmin sonuçlarına göre, ham petrol fiyatlarında %1 artış enflasyonu %0,08 artırmaktadır. Türkiye'ye için ise bu artış %0,6'dır • ARDL sınır testi sonuçları petrol fiyatları ve tüketici fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını gösterirken, katsayı tahmin sonuçları petrol fiyatlarında %1 artış %10 önem düzeyinde enflasyonu %0,81 artırmaktadır.
Özata (2019)	Türkiye	2003.1-2018.2	ARDL ve NARDL	Bununla birlikte petrol fiyatlarının TÜFE ve ÜFE üzerinde uzun dönemli etkisi asimimetrikken, kısa dönemde simetrik. NARDL sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki %1'lik artış TÜFE'yi %0,13; ÜFE'yi %0,14 artırırken, %1'lik azalış TÜFE'yi %0,11; ÜFE'yi %0,07 azalttığı ileri sürülmektedir.
Çalışkan vd. (2021)	BRICS-T ülkeleri	2003-2019	Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testi	• Petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi ülkelere göre farklılık göstermektedir. Türkiye için ise petrol fiyatları ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisi yoktur. Bununla birlikte, uzun dönemde petrol fiyatlarındaki pozitif şoklardan enflasyona nedensellik vardır.
Köse ve Ünal (2021)	Türkiye	1988:03-2019:08	SVAR	• Türkiye'de enflasyon petrol fiyatlarındaki değişimlere duyarlıdır. Petrol fiyatlarındaki oynaklığın enflasyon üzerindeki etkileri ilk aylarda sınırlıyken, sonraki aylarda artmaktadır.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada yapısal kırılmalar altında Türkiye'de 1960-2020 yılları arasında enflasyon ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmış, bu doğrultuda (1) nolu eşitlik kurulmuştur. Analizde kullanılan tüketici fiyat endeksi ile ölçülen enflasyon (2010 sabit fiyatlarıyla yıllık yüzde değişim) Dünya Bankası World Development Indicators (WDI-Dünya Kalkınma Göstergeleri), ham petrol fiyatları (varil başına ABD doları) ise BP (2021) Statistical Review of World Energy (Dünya

Enerji İstatistikleri İncelemesi) veri tabanından elde edilmiş olup, analizde değişkenlerin logaritmik dönüşümleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, BP'den elde edilen ham petrol fiyatlarının 1861-2020 aralığında yıllık frekansta veriler olması ile Dünya Bankasından elde edilen enflasyon verilerinin 1960-2020 aralığında yıllık frekansta veriler olması nedeniyle ampirik uygulamada veri dönem 1960-2020 arasındaki yıllık verileri kapsamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre, Jarque-Bera testi sonuçları değişkenler normal dağılıma sahip olduğunu ifade eden boş hipotezi kabul ederek değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğunu gösterirken, korelasyon matrisi sonuçları ise değişkenler arasındaki korelasyonun çoklu bağlantı sorununa yol açacak kadar büyük olmadığını göstermektedir.

$$\ln inf_t = \beta_0 + \beta_1 \ln oilp_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Tanımlayıcı İstatistikler	lninf	lnoilp
Gözlem	61	61
Ortalama	2,970	2,810
Ortanca	2,860	2,996
Maximum	4,656	4,716
Minimum	0,113	0,588
Std. Hata	1,063	1,322
Çarpıklık (Skewness)	-0,174	-0,585
Basıklık (Kurtosis)	2,183	2,191
Jarque-Bera	2,004	5,145
Olasılık	0,367	0,076
Korelasyon Matrisi	lninf	lnoilp
lninf	1,000	0,255
lnoilp	0,255	1,000

Diğer taraftan, iktisadi analizlerde kullanılan birçok değişken durağan değildir. Bunun yanında bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin bütünleşme dereceleri ampirik analizde kullanılacak yöntemi etkilediğinden bu çalışmada öncelikle birim kök analizi yapılmıştır. Birim kök analizi için literatürde ADF, PP ve KPSS gibi geleneksel birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testlerin yanı sıra Kurozumi (2002) tek kırılmalı KPSS, Carrion-i-Silvestre ve Sanso (2007) iki kırılmalı KPSS, Lee ve Strazicich (2013) tek kırılmalı LM, Lee ve Strazicich (2003) iki kırılmalı LM, Zivot ve Andrews (1992) tek kırılmalı ADF ve Narayan ve Popp (2010) iki yapısal kırılmalı ADF ile Enders and Lee (2012) Fourier gibi yapısal kırılmaları dikkate alan yeni nesil birim kök testleri kullanılarak yapısal kırılmalar bu sayede dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada kullanılan veri setinin olduğu dönem (1960-2020) incelendiğinde 1970'lerdeki petrol krizleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, 1980 Darbesi, 1980'lerde Türkiye'deki liberalleşme kaynaklı yapısal dönüşümler, 1980-1988 arasındaki İran-İrak Savaşı, 1990'daki Körfez Savaşı, 1994 Ekonomik Krizi, 1997 Asya Mali Krizi, 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbe, 1999 Marmara Depremi, 2001 Ekonomik Krizi, 2001 krizi sonrasında enflasyon hedeflemesi

rejimine geçilmesi gibi gerçekleşen yapısal dönüşümler, 2003 Irak'ın İşgali, 2008 Ekonomik Krizi, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve ardından gerçekleşen kur şokları gibi hem enflasyonu hem de petrol fiyatlarını etkileyebilecek ve yapısal kırılmalara sebep olabilecek birçok durumun yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle hem petrol fiyatlarında hem de enflasyonda ikiden fazla yapısal kırılma olabileceği ön görülmekte olup (ayrıca bknz. Grafik 1), bu çalışmada birim kök analizi için serilerde 5 kırılmaya kadar var olan kırılmaları tespit edebilen Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu kırılımlı birim kök testi tercih edilmiştir.

$$\begin{aligned} y_t &= d_t + u_t \\ u_t &= \alpha u_{t-1} + v_t \quad t = 0, 1, \dots, T \end{aligned} \quad (2)$$

Carrion-i-Silvestre vd. (2009) Denklem (2)'de verilen y_t stokastik veri üretme sürecinden yola çıkarak aşağıdaki 5 test istatistiğini geliştirmiştir:

$$P_t^{GLS}(\lambda^0) = \frac{\left[S(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha} S(1, \lambda^0) \right]}{s^2(\lambda^0)} \quad (3)$$

$$MP_T^{GLS}(\lambda^0) = \frac{\left[c^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1 - \bar{c}) T^{-1} \tilde{y}_T^2 \right]}{s(\lambda^0)^2} \quad (4)$$

$$MZ_\alpha^{GLS}(\lambda^0) = \left(T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2 \right) \left(2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{-1} \quad (5)$$

$$MSB^{GLS}(\lambda^0) = \left(s(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{1/2} \quad (6)$$

$$MZ_t^{GLS}(\lambda^0) = \left(T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2 \right) \left(4s(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{-1/2} \quad (7)$$

Burada MZ_α^{GLS} ve MZ_t^{GLS} H_0 hipotezi yapısal kırılmalar altında serinin birim kök içerdiğini ifade ederken alternatif hipotez yapısal kırılmalar altında serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. P_t^{GLS} , MP_T^{GLS} ve MSB^{GLS} ise H_0 hipotezi yapısal kırılmalar altında serinin durağan olduğunu ifade ederken alternatif hipotez yapısal kırılmalar altında serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir.

Zaman serileri analizinde uzun dönemli ilişkinin tespitinde Engle-Granger (1987) eşbütünlüşme testi, Phillips ve Ouliaris (1990) eşbütünlüşme testi, Johansen (1988) eşbütünlüşme testi, Peseran vd. (2001) ARDL Sınır Testi gibi eşbütünlüşme teknikleri kullanılmaktadır. Bu teknikler eşbütünlüşme ilişkisinde yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır. Yapısal kırılmaların eşbütünlüşme ilişkisini de etkilemesinden dolayı yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory and Hansen (1996), Carrion-i-Silvestre ve Sanso (2008) ve Westerlund ve Edgerton (2006) tek kırılımlı eşbütünlüşme testleri geliştirilmiştir. Hatemi-J (2008), Gregory and Hansen (1996) eşbütünlüşme testini iki kırılmayı tespit edecek şekilde

genişleten yeni bir eşbütünlüşme testi geliştirmiştir. Maki (2012) tarafından Gregory ve Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı testleri beş yapısal kırılmayı tespit edecek şekilde genişleterek çoklu yapısal kırılmamalı eşbütünlüşme testini geliştirilmiştir. Maki (2012) önerdiği eşbütünlüşme testinin Gregory ve Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008) eşbütünlüşme testlerine göre daha güçlü sonuçlar verdiğini iddia etmektedir. Kırılma tarihlerini tespit edebilen eşbütünlüşme testlerinin yanı sıra Tsong vd. (2016) fourier yaklaşımına dayalı yapısal kırılmalı eşbütünlüşme testleri de geliştirilmiştir.

Bu çalışmada birim kök analizinde olduğu gibi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin seyrinde de grafiksel olarak ikiden fazla yapısal kırılmanın mevcut olabileceği değerlendirmesine istinaden, eşbütünlüşme ilişkisinde de çoklu yapısal kırılmaları tespit edebilen Maki (2012) eşbütünlüşme testi kullanılmıştır. Test algoritmasında, her dönemin olası bir kırılma noktası olduğu varsayılır ve her dönem için t-istatistiği hesaplanır; daha sonra en düşük t oranlarına sahip dönemler kırılma noktası olarak belirlenir. Tüm serilerin eşbütünlüşme testi öncesinde I(1) olması gerekmektedir (Katircioğlu, 2014). Eşbütünlüşmeyi test etmek için dört farklı model geliştirmiştir (Maki, 2012) :

Model 0: Sabitte kırılma (trendsiz model)

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t \quad (8)$$

Model 1: Sabit ve eğimde kırılma (trendsiz model)

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i D_{i,t} + u_t \quad (9)$$

Model 2: Sabit ve eğimde kırılma (trendli model)

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i D_{i,t} + u_t \quad (10)$$

Model 3: Sabit, eğim ve trendde kırılma

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i D_{i,t} + u_t \quad (11)$$

Burada k'nın 1 olduğu durum Gregory ve Hansen (1996) eşbütünlüşme testiyle, k'nın 2 olduğu durum Hatemi-J (2008) eşbütünlüşme testiyle tutarlıdır (Maki, 2012). Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünlüşme testlerinin H_0 hipotezi değişkenler arasında yapısal kırılmalar altında eşbütünlüşme ilişkisi olmadığını ifade ederken alternatif hipotez değişkenler arasında yapısal kırılmalar altında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. Uzun dönem katsayı tahmini ise Phillips ve Hansen (1990) tarafından önerilen değişen varyans ve otokorelasyon durumlarında güçlü sonuçlar veren Fully Modified Least Squares (FMOLS- Tam Uyarlanmış/Düzeltilmiş En Küçük Kareler) tahmincisi kullanılmıştır.

5. ANALİZ SONUÇLARI

Türkiye’de petrol fiyatların ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 1960-2020 yılları arasındaki 61 yıllık bir veri setiyle incelendiği bu çalışmada öncelikle birim kök analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda geleneksel birim kök testlerinden olan ADF birim kök test sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Test sonuçları incelendiğinde bütün modeller için değişkenlerin seviye değerlerinde birim köke sahipken, birinci farkında durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabit	Sabit ve Trend
lninf	-0,444	-1,946	-1,842
lnoilp	0,587	-1,518	-1,402
Δ lninf	-8,773***	-8,718***	-8,828***
Δ lnoilp	-6,593***	-6,728***	-6,789***
Kritik Değerler	-2,604	-3,544	-4,118
(%1, %5, %10)	-1,946	-2,911	-3,487
	-1,613	-2,593	-3,172

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 3, bilgi kriteri olarak Schwarz Bilgi Kriteri seçilmiştir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde değişkenlerin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF birim kök analizinde değişkenler I(I) olduğu tespit edilmekle birlikte; çalışmada kullanılan veri setinde birçok yapısal kırılmaların varlığı Grafik 1 üzerinden de bariz bir şekilde görülmekte olup, çalışmada kullanılacak birim kök ve eşbütünleşme testlerinin çoklu yapısal kırılmaları tespit edebilecek metodların olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle ADF birim kök testinin yanı sıra Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından önerilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmış olup, sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlar, yapısal kırılmalar atlında her iki değişkeninde seviyede birim köke sahipken birinci farkında durağan, yani değişkenlerin I(1) olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

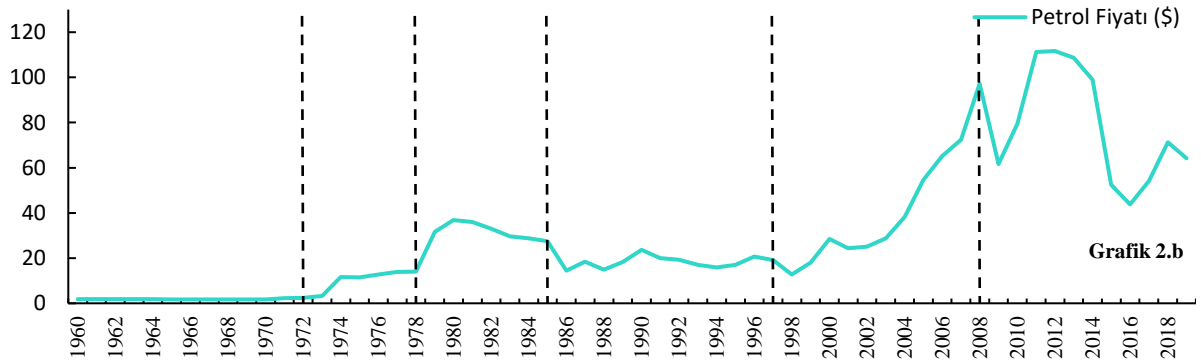
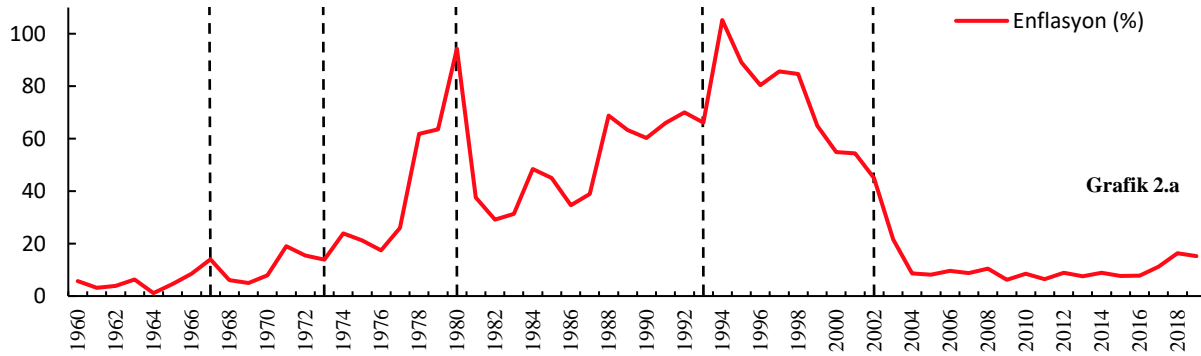
Değişkenler	P_t^{GLS}	MP_T^{GLS}	MZ_α^{GLS}	MSB^{GLS}	MZ_t^{GLS}	Yapısal Kırılma Tarihleri	
lninf	17,795	16,047	-27,212	0,135	-3,675		
Kritik Değerler	1%	7,030	7,030	-56,864	0,094	-5,308	1967-1973-1980-1993-2002
	5%	9,197	9,197	-46,946	0,103	-4,821	
	10%	10,440	10,440	-41,922	0,109	-4,553	
lnoilp	20,401	18,462	-24,331	0,142	-3,449		
Kritik Değerler	1%	7,155	7,155	-57,229	0,093	-5,333	1972-1978-1985-1997-2008
	5%	9,318	9,318	-46,929	0,103	-4,829	
	10%	10,580	10,580	-42,045	0,109	-4,567	
Δ lninf	0,267***	0,270***	-1471,480***	0,018***	-27,124***		
Kritik Değerler	1%	6,499	6,499	-56,331	0,094	-5,310	---
	5%	8,574	8,574	-45,674	0,104	-4,780	
	10%	9,730	9,730	-40,886	0,110	-4,512	
Δ lnoilp	5,081***	4,805***	-81,920***	0,078***	-6,379***		
Kritik Değerler	1%	6,440	6,440	-55,000	0,095	-5,241	---
	5%	8,500	8,500	-44,470	0,106	-4,714	

Değişkenler	P_t^{GLS}	MP_T^{GLS}	MZ_α^{GLS}	MSB^{GLS}	MZ_t^{GLS}	Yapısal Kırılma Tarihleri
10%	9,692	9,692	-39,374	0,112	-4,439	

Not: %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerindeki kritik değerler 10.000 yinleme ile üretilmiştir. ***, ** ve * kritik değerler ile test istatistiği karşılaştırılarak elde edilen sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir.

Carrion-i-Silvestre vd. (2009) sonuçlarının verildiği Tablo 4 incelendiğinde; enflasyon için 1967-1973-1980-1993-2002 tarihlerinde yapısal kırılma tespit edilmiş olup, ayrıca yapısal kırılma tarihleri Grafik 1.a'ya aktarılmıştır. Grafik incelendiğinde Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testinden elde edilen yapısal kırılma tarihlerini Türkiye için başarılı bir şekilde rapor edildiği görülmektedir. Yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde; 1967 yılı yapısal kırılma tarihinde Üçüncü Arap-İsrail Savaşının gerçekleşmiş olması, 1973 yılındaki yapısal kırılmada petrol krizinin yaşanmış olması, 1980 yılındaki yapısal kırılma tarihinde Türkiye'deki askeri darbenin yaşanması, 1993 tarihli yapısal kırılmanın Türkiye'deki 1994 ekonomik krizinin önceki yıla isabet etmesi ve 2002'deki yapısal kırılma tarihinin ise 2001 ekonomik krizinin ertesi yılına denk gelmesi oldukça dikkat çekicidir.

Grafik 1. Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizinden Elde Edilen Yapısal Kırılmaların Grafikselleştirilmesi

Aynı şekilde petrol fiyatlarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde 1972-1978-1985-1997-2008 tarihlerinde yapısal kırılma tespit edilmiş olup, yapısal kırılma tarihleri Grafik 1.b'ye aktarılmıştır. Grafik incelendiğinde yine Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testinden elde edilen yapısal kırılma tarihlerini petrol fiyatları açısından da başarılı bir şekilde rapor edildiği görülmektedir. Petrol fiyatlarına ilişkin rapor edilen yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde; ilk yapısal

kırılma tarihi olan 1972 yılının öncesinde ve sonrasında yaşanan Arap-İsrail Savaşları (1967 yılındaki Üçüncü Arap-İsrail Savaşı ve 1973 yılında Dördüncü Arap İsrail Savaşı veya Yom Kippur Savaşı) ve Petrol Krizi (1974); 1978'deki ikinci yapısal kırılmanın 1979'daki 2. Petrol Krizinin ve İran Devriminin yaşandığı yıldan bir önceki yılı; 1985 yılındaki yapısal kırılmanın petrol fiyatlarının üretimdeki artış nedeniyle düşmesi nedeniyle patlak veren petrol krizinin önceki yılını; 1997 yılındaki kırılma döneminde petrol fiyatlarında gerilemeye neden olan 1997 Asya Krizini ve son olarak 2008 yılında gerçekleşen yapısal kırılma ise 2008 Küresel Ekonomik krizini işaret etmektedir. İlk 3 yapısal kırılmanın bu dönemde yaşanan petrol krizleri ve Arap-İsrail Savaşları, İran Devrimi gibi dönemin Orta Doğu kaynaklı önemli olaylara denk gelmesi, hem testten elde edilen sonuçların başarısını hem de Orta Doğu kaynaklı olayların petrol fiyatlarının yakından etkilediğini göstermektedir.

Hem ADF birim kök testinin hem de Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testinin değişkenlerin $I(1)$ olduğunu göstermesi, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin analizine izin vermektedir. Bu doğrultuda öncelikle yapısal kırılmaları dikkate almayan Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiş olup, elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Test sonuçları incelendiğinde, ADF test istatistiklerinin %1, %5 ve %10 seviyelerindeki kritik değerlerden daha büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmemekte, dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 5. Eşbütünleşme Test Sonuçları (Engle-Granger, 1987)

Model	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Sabit ve Trendsiz	-1,454	-3,386	-2,762	-2,450
Sabit	-1,862	-3,962	-3,365	-3,066
Sabit ve Trend	-2,042	-4,363	-3,800	-3,518

Not: Kritik Değerler MacKinnon (1996)'dan alınmıştır.

Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı sonucu ortaya koymaktadır. Fakat bu test yapısal kırılmaları dikkate almamasına karşın, daha önce de belirtildiği gibi veri döneminde ikiden fazla yapısal kırılmaların olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu nedenle bu çalışmada Maki (2012) tarafından önerilen çoklu yapısal kırılmaları raporlayan eşbütünleşme analizi de gerçekleştirilmiştir. Maki (2012) eşbütünleşme testiyle maksimum 5 kırılmaya kadar ve 4 farklı spesifikasyonda (Model 0: sabitte kırılma-trendsiz; Model 1: sabitte ve eğimde kırılma-trendsiz; Model 2: sabit ve eğimde kırılma-trendli; Model 3: sabit, eğim ve trendde kırılma) eşbütünleşme sonuçlarını raporlamakta olup, test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Test Sonuçları (Maki, 2012)

Kırılma Sayısı	Test İstatistikleri	[Kritik Değerler]	Kırılma Tarihleri
$TB \leq 1$			
Model 0	-4,301	[-5,709; -4,602; -4,354]	1983

Kırılma Sayısı	Test İstatistikleri	[Kritik Değerler]	Kırılma Tarihleri
Model 1	-5,708***	[-5,524; -5,038; -4,784]	1969
Model 2	-5,322**	[-5,457; -4,895; -4,626]	1966
Model 3	-6,346***	[-6,048; -5,541; -5,281]	1969
TB ≤ 2			
Model 0	-4,810*	[-5,416; -4,893; -4,610]	1983-1989
Model 1	-6,191***	[-5,708; -5,196; -4,938]	1969-1987
Model 2	-6,526***	[-5,863; -5,363; -5,070]	1966-2014
Model 3	-7,151***	[-6,620; -6,100; -5,845]	1969-1993
TB ≤ 3			
Model 0	-5,073*	[-5,563; -5,083; -4,784]	1983-1989-2012
Model 1	-6,193***	[-5,833; -5,373; -5,106]	1969-1987-2008
Model 2	-6,526***	[-6,251; -5,703; -5,402]	1966-1986-2014
Model 3	-7,433***	[-7,082; -6,524; -6,267]	1969-1993-2003
TB ≤ 4			
Model 0	-5,189*	[-5,776; -5,230; -4,982]	1983-1989-1995-2012
Model 1	-6,345***	[-6,059; -5,508; -5,245]	1969-1987-1992-2008
Model 2	-7,174***	[-6,596; -6,011; -5,723]	1966-1986-2003-2014
Model 3	-7,433**	[-7,553; -7,009; -6,712]	1969-1993-2003-2016
TB ≤ 5			
Model 0	-5,189*	[-5,959; -5,426; -5,131]	1983-1989-1995-1999-2012
Model 1	-6,345***	[-6,193; -5,699; -5,449]	1969-1987-1992-2002-2008
Model 2	-7,487***	[-6,915; -6,357; -6,057]	1966-1986-2000-2003-2014
Model 3	-7,433**	[-8,004; -7,414; -7,110]	1969-1981-1993-2003-2016

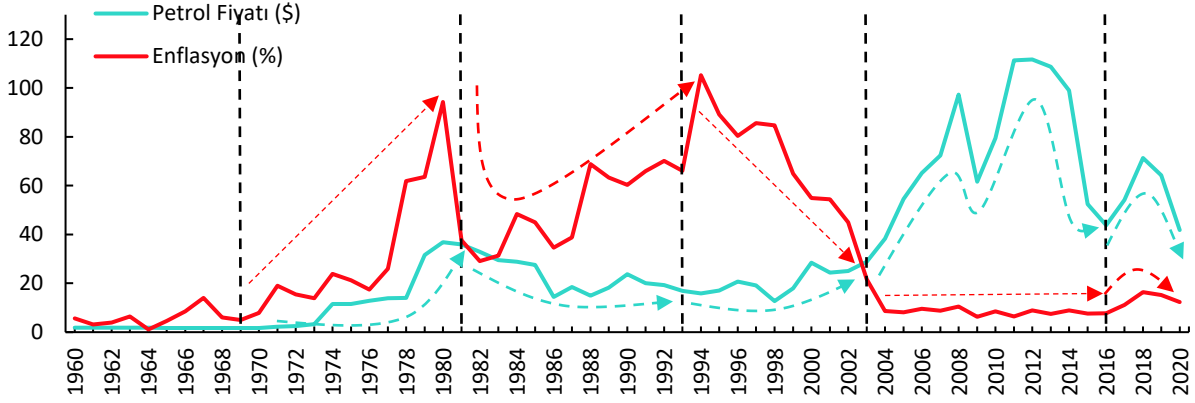
Not: ***, ** ve * ilgili modelde Maki (2012)'de yer alan kritik değerler ile test istatistiği karşılaştırılarak elde edilen sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Maksimum 5 kırılmaya kadar 4 farklı model için elde edilen Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme test sonuçlarına göre, $TB \leq 1$ 'e ait Model 0 hariç bütün modellerde, H_0 değişkenler arasında yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme yoktur hipotezini -en az %10 anlamlılık düzeyinde- ret edilerek, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Bu sonuç uzun dönemde yapısal kırılmalar altında Türkiye'de petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin varlığını göstermektedir. Yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde ise özellikle 1970'lerdeki petrol krizleri ve Orta Doğu'da yaşanan Arap-İsrail Savaşları, İran Devrimi, İran-İrak Savaşı, 1994 Türkiye ekonomik krizi, 2001 krizi ve sonrası yapısal dönüşümün başladığı dönem ile 2008 küresel ekonomik krizini içermesi, 2011 Arap Baharı ve 2012 yılındaki petrol fiyatlarının zirve yaptığı dönemi ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi gibi önemli tarihleri işaret etmekte olup, testten elde edilen yapısal kırılma tarihlerinin Türkiye için başarılı bir şekilde rapor edildiği görülmektedir.

Türkiye'de enflasyon ve petrol fiyatlarının seyri doğrultusunda, 1960-2020 arasındaki dönemde enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesi gibi rejimde değişikliklere neden olabilecek politika değişikliklerin yaşanması, grafiksel analizde de görüldüğü gibi hem enflasyonun hem de petrol

fiyatlarının seyrinde aşağı veya yukarı yönlü trendlerdeki kırılmalarda dahil olmak üzere çok sayıda kırılmaların yaşanması) Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme test sonuçlarından 5 kırılma ($k \leq 5$) ve sabit, eğim ve trendde kırılmalı modelden elde edilen yapısal kırılmalı modelini Türkiye için öne çıkarmaktadır. Bu doğrultuda ilgili modelden elde edilen yapısal kırılma tarihlerinin (1969, 1981, 1993, 2003 ve 2016) değişkenleri kestiği noktaları daha iyi gözlemleyebilmek için Grafik 2'e aktarılmıştır.

Grafik 2. Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizinden Elde Edilen Yapısal Kırılmaların Grafikselsel Gösterimi

Bu doğrultuda birinci yapısal kırılmanın gerçekleştiği 1969 sonrasında hem petrol fiyatlarında hem de enflasyonda (enflasyonda daha keskin bir yükselme) yükseliş trendi görülmektedir. Bu dönemde 1970'lerdeki petrol krizi ve Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı bir dönem olması oldukça dikkat çekicidir. İkinci kırılma (yapısal kırılma tarihi: 1981) döneminde ise önce hem petrol fiyatlarında hem de enflasyonda yükseliş trendinin kırıldığı, daha sonra ise enflasyonun yeniden yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Buna karşın petrol fiyatlarının da önce düşüş trendine sonrasında benzer bir yükseliş trendine girmekle birlikte, enflasyona göre bu artış trendinin çok daha sınırlı olduğu ileri sürülebilir. Değişkenler arasında kısmen benzer bir trendin yaşandığı bu dönemin aynı zamanda Türkiye'de 1980 darbesinin hemen akabinde yer alması dikkat çekmektedir. Üçüncü yapısal kırılma döneminde (yapısal kırılma tarihi: 1993) ise enflasyonda yükseliş trendinin kırılıp büyük bir düşüş trendine girdiği gözlenirken, petrol fiyatlarında bazı yıllarda hafif yükseliş ve düşüş trendleri yaşanmakla birlikte genelde yatay seyirde ilerlemektedir. Bu dönemin başlangıcının Türkiye'deki 1994 krizinde 1 yıl önce olması ayrıca ifade edilmesi gereken bir husus olduğu ileri sürülebilir. Dördüncü yapısal kırılma dönemi (yapısal kırılma tarihi: 2003) ise Türkiye'de 2001 ekonomik krizi ve akabinde gerçekleşen yapısal reform dönemini ifade etmektedir. Bu dönemde, bir önceki yapısal kırılma döneminin aksine, petrol fiyatlarında yukarı yönlü bir trend hakimken; enflasyonda ise genel olarak yatay bir seyir hakimdir. Bu dönemin sonu aynı zamanda beşinci yapısal kırılma dönemini işaret eden 2016 yılı Türkiye için oldukça önemli bir yıl olup, başarısız bir darbe girişimi ve sonrasındaki döviz kurunda yaşanan büyük dalgalanmalar bu kırılmayı daha da anlamlandırmaktadır. Buna göre beşinci yapısal kırılma döneminde

(yapısal kırılma tarihi: 2016) petrol fiyatları ve enflasyonun önce bir artış ardından bir düşüş ile birlikte benzer bir trend içinde oldukları görülmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, birinci yapısal kırılma (yapısal kırılma tarihi:1969) enflasyon ve petrol fiyatlarında paralel gerçekleşen artış trendini, ikinci yapısal kırılma (yapısal kırılma tarihi:1981) bu artış trendinin kırılmasını (sonrasında enflasyon tekrar artış trendi izlemektedir), üçüncü yapısal kırılma (yapısal kırılma tarihi:1993) ikinci yapısal kırılmanın belirli bir noktasından sonra gerçekleşen enflasyondaki artış trendindeki aşağı yönlü bir kırılmayı, dördüncü yapısal kırılma (yapısal kırılma tarihi: 2003) petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü kırılmanın yaşandığı buna karşın 2001 krizi sonrasında uygulanan yapısal dönüşümlerle birlikte enflasyonun aynı şekilde tepki vermediği, beşinci yapısal kırılma (yapısal kırılma tarihi: 2016) ise enflasyon ve petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü kırılmayla birlikte 1970'lerdeki benzer şekilde enflasyon ve petrol fiyatlarının benzer hareketler izledikleri dönemleri işaret etmektedir. Bu doğrultuda, 1970'lerde petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin daha sonraki süreçte gerçekleştirilen yapısal reformların etkisiyle belirgin bir şekilde azalmasına karşın, gerçekleşen son yapısal kırılma, petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin tekrar arttığı izlenimi uyandırmaktadır.

Yapısal kırılmalar altında petrol fiyatları ile enflasyon arasında tespit edilen uzun dönemli ilişkinin daha somut bir şekilde ortaya konabilmesi amacıyla uzun dönem katsayıların tespit edilmesi gerekmekte olup, bu doğrultuda gerçekleştirilen FMOLS katsayı tahmin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, petrol fiyatlarındaki %1'lik bir artış enflasyonu yaklaşık olarak %0,52 artırmaktadır. Yapısal kırılmaların enflasyon üzerindeki etkisi ise Grafik 2'te yapılan çıkarımla uyumlu bir şekilde 1969, 1981 ve 1993'teki yapısal kırılmaların pozitif, 2003 ve 2016 yıllarındaki yapısal kırılmaların ise negatif etkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
LNOILP	0,515	0,119	4,340	0,000
C	1,309	0,189	6,940	0,000
TB1969	0,727	0,281	2,590	0,012
TB1981	0,975	0,376	2,592	0,012
TB1993	1,409	0,367	3,841	0,000
TB2003	-1,304	0,488	-2,672	0,010
TB2016	-0,878	0,492	-1,782	0,080
R ²	0,815		Ortalama bağımlı var	2,990
Düzeltilmiş R ²	0,794		S.D. bağımlı var	1,060
Standart hata	0,481		Hata Kareleri Toplamı	12,238
Uzun Dönem Varyans	0,246			

Not: Katsayı tahmini, gecikme uzunluğu için Schwarz Bilgri Kriteri, Kernel için Bartlett ve Bandwidth için Newey-West Fixed kullanılarak rapor edilmiştir. Sonuçlar elde edilirken Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme testinin $k \leq 5$ ve sabit, eğim ve trendde kırılmalı modeli kullanılmıştır.

Kısa dönem katsayıları ise Denklem (12)'de verilen Hata Düzeltme Modeli kullanılarak FMOLS tahmincisi ile elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de raporlanmıştır.

$$\Delta \ln inf_t = \beta_0 + ECT_{t-1} + \beta_1 \Delta \ln oil_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

Tablo 8. Kısa Dönem Analiz Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
ΔLNOILP	0,355	0,185	1,915	0,061
ECT_{t-1}	-0,574	0,119	-4,824	0,000
C	0,000	0,054	0,001	0,999

Kısa dönem analizinden elde edilen sonuçlara göre; Hata Düzeltme Modeline ait katsayısı negatif ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup, elde edilen sonuçlar modelin çalıştığını göstermektedir. Bu doğrultuda Hata Düzeltme Modelinin geçerliliği aynı zamanda uzun dönem analizinin de geçerliliğini teyit etmektedir. Bu doğrultuda kısa dönemde gerçekleşen bir sapmanın yaklaşık olarak %57'si 1 dönem içinde ortadan kalkarken; 1,74 dönem içinde uzun dönem dengesine yakınsamaktadır. Enflasyon ile petrol fiyatları arasındaki kısa dönemli katsayılar incelendiğinde; petrol fiyatlarındaki %1 artış enflasyonu yaklaşık olarak %0,35 artırmakta olup, sonuç %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada 1960-2020 yılları arasında yapısal kırılmalar altında Türkiye'de enflasyon ve petrol fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda bu çalışma 1960-2020 yılları arasında kapsaması bakımından daha geniş bir dönem aralığını konu alması ve hem birim kök hem de eşbütünlük analizinde çoklu yapısal kırılmaları dikkate alan yöntemler kullanan ilk çalışma olması bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan önemli derecede ayrılmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök analiz sonuçları değişkenlerin beş yapısal kırılma altında seviyede birim kök içerdiğini göstermektedir. Değişkenlerin yapısal kırılmalar altından I(1) olduğunun tespitinin ardından yapılan çoklu yapısal kırılmalı eşbütünlük testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir. Elde edilen yapısal kırılma tarihleri Türkiye'de enflasyonu önemli derecede etkileyen Arap-İsrail Savaşları, 1970'lerdeki petrol krizi, İran Devrimi, İran-İrak Savaşı, Irak'ın İşgali, Arap Baharı olayları gibi petrol fiyatlarını önemli derecede etkileyen Orta Doğu kaynaklı olayların yaşandığı tarihleri işaret etmektedir. Ayrıca, 1980 darbesi, 1994 ekonomik krizi, 1997 Asya Ekonomik Krizi, 2001 Ekonomik Krizi ve sonrasında yapısal dönüşüm dönemi elde edilen yapısal kırılmaları açıklayan diğer önemli olaylardan bazılarıdır. Çalışmada gerçekleştirilen uzun dönem katsayı tahminine göre, petrol fiyatlarındaki %1 artış enflasyonu yaklaşık olarak %0,52 artırmaktadır. Kısa dönem katsayıları ise petrol fiyatlarındaki %1 artışın enflasyonu yaklaşık olarak %0,35 artırdığını göstermektedir. Çoklu yapısal kırılmalar altında enflasyon ile petrol fiyatları arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığına yönelik elde edilen sonuç, literatürde çoklu yapısal kırılmaları dikkate alan bir diğer çalışma olan Mercan vd. (2015)'nin çalışmasıyla uyumludur. Bununla birlikte Mercan vd. (2015) tarafından elde edilen katsayıların istatistiki olarak anlamsız olması, birim kök analizinde yapısal kırılmaları dikkate almaması ve bununla birlikte çalışmanın panel veri analizi olması bakımından bu iki

çalışma önemli derecede ayrılmaktadır. Diğer taraftan, elde edilen sonuçlar yapısal kırılmaları dikkate almamakla birlikte değişkenler arasında uzun dönemli pozitif yönlü ilişkinin varlığını ileri süren Koçak vd. (2017), Bayraktutan ve Solmaz (2019) ve Özata (2019) çalışmalarıyla uyumluken, petrol fiyatları ile enflasyon arasında uzun dönemde simetrik ilişkinin olmadığını ileri süren Erkuş ve Karamelikli (2016)'nin çalışmasından ayrılmaktadır.

Elde edilen sonuçlar, petrol fiyatlarındaki artışların enflasyonu artırmakla birlikte 1970'lerdeki petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin 2000'li yıllarda azaldığını ifade eden hem Türkiye hem de dünyadaki diğer ülkeler üzerine yapılan çalışmalar ile uyumlu bir şekilde, 1960-2020 arasındaki dönem için ılımlı bir geçişkenliği ifade etmektedir. Ayrıca, yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında Türkiye'de petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin olmadığına dair sonuca varılacağından, yapısal kırılmaların Türkiye'de petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğini etkilediğini göstermektedir. Ek olarak çalışmada yapılan grafiksel analizde Türkiye'de 1970'li yıllarda literatürde birçok yazarında da savunduğu gibi petrol fiyatlarıyla enflasyon arasında yüksek oranda geçişkenliğin olduğu, 1980-2000 yılları arasında bu geçişkenliğin bazı dönemler devam etse de daha ılımlı seyrettiği, 2000'lerin başında Türkiye'de uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı doğrultusunda uygulanan yapısal reformların literatürde petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin azalmasında etkili olan faktörleri ortaya çıkararak 1970'lerdeki petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin oldukça azaldığı gözlemlenmektedir. 1960-2020 yıllarını kapsayan ampirik analiz sonucu elde edilen Türkiye'de petrol fiyatlarının enflasyona ılımlı seviyedeki geçişkenliğin varlığı, çoğu araştırmacı tarafından ampirik bulgularla da desteklenen 2000'li yıllarda 1970'lere göre ekonomi otoritelerinin enflasyona daha etkili enstrümanlar ile müdahalesiyle (para ve maliye politikaları daha işlevsel kullanması, enflasyon hedeflemesi rejiminin dünyada popüler olması, merkez bankalarının bağımsızlığının artması gibi) açıklanabilir. Bu durum yukarıda da izah edildiği üzere grafiksel analiz ile de uyumludur. Bunun yanı sıra; Türkiye'de de işgücü piyasalarının daha esnek hale gelmesi, artan küreselleşmeyle beraber artan rekabet nedeniyle maliyet artışlarının satış fiyatlarına daha sınırlı yansımaları gibi etkenler bu geçişkenliğin azalmasında önemli derecede etkili olduğu söylenebilir.

Son olarak, maksimum 5 kırılmaya kadar yapısal kırılmaları gösteren Maki (2012) eşbütünleşme testlerinden Model 3'ün beşinci yapısal kırılma olarak tespit ettiği 2016 yılındaki yapısal kırılma, Grafik 1'de de açıkça görüldüğü üzere, 2016 yılından sonra petrol fiyatlarındaki artışla beraber enflasyonda da benzer bir artış eğilimini göstermektedir. Söz konusu bu yapısal kırılma, Türkiye'de enflasyon ile petrol fiyatları arasındaki geçişkenliğin arttığı izlenimi uyandırmaktadır. Bu durumu, TÜİK'in Ağustos 2018 dönemi için açıkladığı enflasyon rakamlarında 2001 Krizi'nden bu yana ilk kez enerji ithalatının da yer aldığı maliyet enflasyonunun talep enflasyonunun 14 puan üzerine çıkmasını ve enflasyonun 2019 yılı için yüzde 11,84 olarak açıklandığı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020) Aylık Fiyat Gelişmeleri Raporu'ndaki enflasyondaki en belirgin artışın enerji enflasyonunda izlendiğinin belirtilmesi söz konusu bu yapısal kırılmayı daha da anlamlandırmaktadır. Ayrıca, 2021

yılıının son aylarında döviz kurunda yaşanan yükselişin yanı sıra Rusya-Ukrayna Savaşı'yla birlikte ham petrol fiyatlarındaki artış Türkiye'de petrol fiyatlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmeler Türkiye'de son dönemde yaşanan yüksek enflasyonun en önemli nedenlerinden birisi olduğu, aynı zamanda 2016 sonrası yaşanan yapısal kırılmayla birlikte petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliğinin arttığı yorumuna önemli bir kanıt olarak ileri sürülebilir. Bu doğrultuda bundan sonra konuya odaklanacak çalışmalarda, 2016 sonrası yaşanan darbe girişimi, döviz kuru dalgalanmaları ve COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşının olası etkilerini de dikkate alarak, spesifik olarak enflasyon ve petrol fiyatları ilişkisinde artan bu geçişkenliğin kalıcılığı ya da dönemsel bir durum olup olmadığı durumu takip edilmesi gerekmektedir.

Hem ampirik sonuçlar hem de grafiksel analiz petrole ilişkin maliyetlerinin düşürülmesine yönelik politikaların son dönemde artış trendinde olan enflasyonla mücadelede oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Burada Türkiye'nin petrole çok büyük oranda dışa bağımlı olması en önemli sorundur. Bu nedenle en önemli politika uygulaması bu bağımlılığın azaltılmasına yönelik olmalıdır. Söz konusu bu bağımlılığın azaltılması ise yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasıyla mümkündür. Bu yüzden Türkiye'de yenilebilir enerji kaynaklarının üretimi ve tüketimi desteklenmesi en önemli politika uygulamasıdır. Bununla birlikte Türkiye, var olan jeopolitik konumunu kullanarak, uluslararası petrol ticaretinde petrol ihracatçısı ülkelerle hem gelir elde edecek hem de petrole daha ucuz erişim imkanına kavuşabilecek cazip ikili anlaşmalar yapılmasına yönelik politikalar üretmelidir. Dahası yurt içinde ekonomiye kazandırılacak potansiyel alanlarda petrol arama faaliyetlerini yoğunlaştırılarak, kendi öz kaynaklarını keşfetmelidir. Ayrıca enerji verimliliği ve enerji tasarrufuna yönelik ulusal bilincin oluşturularak bireysel olarak farkındalık oluşturulması da önem arz etmektedir. Bununla birlikte petrolün uluslararası fiyatının artmasının yanı sıra, döviz karşılığı ithal edilmesinden dolayı, döviz kurundaki hareketlerde petrolün yurt içi fiyatını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle döviz kuruna istikrar sağlayacak politika uygulamaları da burada önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkin, K. (2018). 'Maliyet enflasyonu'na proaktif çözümler. *Sabah*. 29 Haziran 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kerem-alkin/2018/09/05/maliyet-enflasyonuna-proaktif-cozumler> adresinden erişildi.
- Álvarez, L. J., Hurtado, S., Sánchez, I. ve Thomas, C. (2011). The impact of oil price changes on Spanish and euro area consumer price inflation. *Economic Modelling*, 28(1–2), 422–431. doi:10.1016/j.econmod.2010.08.006

- Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006). 2001 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde krizden büyümeye geçiş üzerine bir tartışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 67–86.
- Başçı, E., Özel, Ö. ve Sarıkaya Ç. (2007). The monetary transmission mechanism in Turkey: New developments. *The Central Bank of the Republic of Turkey*, Working Paper No: 07/04.
- Bayraktutan, Y. ve Solmaz, A. R. (2019). Petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi: Seçilmiş petrol ithalatçısı ülkeler için panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 279–291. doi:10.35343/kosbed.587300
- Behname, M. (2013). The relationship between market size, inflation and energy. *Atlantic Review of Economics: Revista Atlántica de Economía*, 2(1), 11–13.
- Berument, H. ve Taşçı, H. (2002). Inflationary effect of crude oil prices in Turkey. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 316(1–4), 568–580. doi:10.1016/S0378-4371(02)01025-7
- Blanchard, O. J. ve Galí, J. (2007). The Macroeconomic Effects of Oil Shocks: Why are the 2000s So Different from the 1970s? *National Bureau of Economic Research no. 15467*, Cambridge, USA.
- BP. (2021). Statistical review of world energy. 31 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> adresinden erişildi.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. ve Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6), 1754–1792. doi:10.1017/S0266466609990326
- Çalışkan, H., Kantarcı, T. ve Çevik, E. İ. (2021). Petrol fiyatları ve enflasyon arasında frekans alanında asimetrik nedensellik analizi: BRICS-T ülkeleri üzerine bir uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1090–1111.
- Çatik, A. N. ve Önder, A. Ö. (2011). Inflationary effects of oil prices in Turkey: A Regime-Switching Approach. *Emerging Markets Finance and Trade*, 47(5), 125–140. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X470506>
- Çatik, A. N. ve Karaçuka, M. (2012). Oil pass-through to domestic prices in Turkey: Does the change in inflation regime matter? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 25(2), 277–296. doi:10.1080/1331677X.2012.11517508
- Choi, S., Furceri, D., Loungani, P., Mishra, S. ve Poplawski-Ribeiro, M. (2018). Oil prices and inflation dynamics: Evidence from advanced and developing economies. *Journal of International Money and Finance*, 82, 71–96.
- De Gregorio, J., Landerretche, O. ve Neilson, C. (2007). Another pass-through bites the dust? Oil prices and inflation. *Economía*, 7(2), 155–196. doi:10.1353/eco.2007.0014
- Dedeoğlu, D. ve Kaya, H. (2014). Pass-through of oil prices to domestic prices: Evidence from an oil-hungry but oil-poor emerging market. *Economic Modelling*, 43, 67–74. doi:10.1016/j.econmod.2014.07.038
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251. doi:10.2307/1913236
- Elsayed, A. H., Hammoudeh, S. ve Sousa, R. M. (2021). Inflation synchronization among the G7 and China: The important role of oil inflation. *Energy Economics*, 100, 105332. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105332>

- Erkuş, S. ve Karamelikli, H. (2016). Türkiye’de tüketici fiyatları ile ham petrol fiyatları arasındaki ilişkinin asimetrik analizi. *Conference on Business and Economics IV (ECBE)* içinde (ss. 1–14).
- Girginer, N. ve Yenilmez, F. (2005). Türkiye’de enflasyonun ekonometrik olarak incelenmesi (1982-2002). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 101–116.
- Gokmenoglu, K., Azin, V. ve Taspinar, N. (2015). The Relationship between Industrial Production, GDP, Inflation and Oil Price: The Case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 25, 497–503. doi:10.1016/S2212-5671(15)00762-5
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228–248. doi:10.1086/261140
- Hamilton, J. D. (1996). This is what happened to the oil price-macroeconomy relationship. *Journal of Monetary Economics*, 38(2), 215–220. doi:10.1016/S0304-3932(96)01282-2
- Hooker, M. A. (2002). Are oil shocks inflationary? Asymmetric and nonlinear Specifications versus changes in regime. *Journal of Money, Credit and Banking*, 34(2), 540–561.
- Kartal, G. (2020). *Politik istikrarsızlık ve enerji güvenliği ekseninde Orta Doğu ekonomileri*. İstanbul: Hiperyayın.
- Katircioğlu, S. T. (2014). Testing the tourism-induced EKC hypothesis: The case of Singapore. *Economic Modelling*, 41, 383–391. doi:10.1016/j.econmod.2014.05.028
- Kibritçioğlu, A. ve Kibritçioğlu, B. (1999). Ham petrol ve akaryakıt ürünü fiyat artışlarının Türkiye’deki enflasyonist etkileri. *T.C. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırma ve İnceleme Dizisi, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, No:21*, 1–69.
- Kilian, L. (2008). A comparison of the effects of exogenous oil supply shocks on output and inflation in the G7 countries. *Journal of the European Economic Association*, 6(1), 78–121.
- Koçak, S., Balan, F. ve Albayrak, B. (2017). Türkiye ekonomisinde petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi: Ampirik analiz. *Journal of Life Economics*, 4(4), 261–273.
- Köse, N. ve Ünal, E. (2021). The effects of the oil price and oil price volatility on inflation in Turkey. *Energy*, 226, 120392. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.120392>
- Köylüoğlu, B. (2019). 1994, 2001 ve 2018 ekonomik krizlerinin karşılaştırılması. 16 Ekim 2020 tarihinde <https://www.stratejivefinans.com/kriz-dinamiklerini-anlamak-1994-2001-ve-2018-ekonomik-krizlerinin-karsilastirilmesi/> adresinden erişildi.
- LeBlanc, M. ve Chinn, M. D. (2004). Do high oil prices presage inflation? The evidence from G-5 countries. *UC Santa Cruz: Santa Cruz Center for International Economics*.
- Lescaroux, F. ve Mignon, V. (2008). On the influence of oil prices on economic activity and other macroeconomic and financial variables. *OPEC Energy Review*, 32(4), 343–380. doi:10.1111/j.1753-0237.2009.00157.x
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601–618. doi:10.1002/(SICI)1099-1255(199611)11:6<601::AID-JAE417>3.0.CO;2-T
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011–2015. doi:10.1016/j.econmod.2012.04.022

- Mercan, M., Peker, O. ve Göçer, İ. (2015). Ham petrol fiyat artışlarının enflasyonist etkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri için yapısal kırılmalı dinamik panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2), 123–137.
- Mork, K. A. (1989). Oil and the macroeconomy when prices go up and down: An extension of Hamilton's results. *Journal of Political Economy*, 97(3), 740–744. doi:10.1086/261625
- Nakov, A. ve Pescatori, A. (2010). Oil and the great moderation. *Economic Journal*, 120(543), 131–156. doi:10.1111/j.1468-0297.2009.02302.x
- Öksüzler, O. ve İpek, E. (2011). Dünya Petrol Fiyatlarındaki Değişimin Büyüme Ve Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences*, 7(14).
- Olofin, S. O. ve Salisu, A. A. (2017). *Modelling oil price-inflation nexus: The role of asymmetries and structural breaks*. Centre for Econometric and Allied Research, University of Ibadan Working Papers Series CWPS 0020.
- Özata, E. (2019). Türkiye'de petrol fiyatlarından enflasyona asimetrik ve doğrusal olmayan geçişkenlik. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 17–32. doi:10.17541/optimum.466150
- Phillips, P. C. B. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99. doi:10.2307/2297545
- TCMB. (2013). *Enflasyon ve fiyat istikrarı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b908ba/Enflasyon_FiyatIstikrari.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b908ba-m5lk8Dx adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2020). *Aralık Ayı Fiyat Gelişmeleri*. <https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/634f29b3-17ab-41f8-ac52-8ae7f9c0c5ff/afiyataralik19.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-634f29b3-17ab-41f8-ac52-8ae7f9c0c5ff-mZVFPI> adresinden erişildi.
- World Bank. (2021). World Development Indicators. 18 Mart 2021 tarihinde <https://databank.worldbank.org> adresinden erişildi.
- Yanikkaya, H., Kaya, H. ve Akgül, D. (2015). Petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliği değişti mi? *Central Bank Review*, 15(September), 75–88.
- Yilmazkuday, H. (2021). Oil price pass-through into consumer prices: Evidence from U.S. weekly data. *Journal of International Money and Finance*, 119, 102494. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2021.102494>
- Zakaria, M., Khiam, S. ve Mahmood, H. (2021). Influence of oil prices on inflation in South Asia: Some new evidence. *Resources Policy*, 71, 102014. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102014>

AN INTEGRATED MODEL APPROACH WITH FUZZY MULTI CRITERIA DECISION MAKING METHODS FOR THE SELECTION OF THIRD PARTY LOGISTICS FIRM IN THE FOOD INDUSTRY

GIDA SEKTÖRÜNDE ÜÇÜNCÜ PARTİ LOJİSTİK FİRMA SEÇİMİNDE BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE ENTEGRE BİR MODEL YAKLAŞIMI

Mehri Banu ERDEM¹, Nusret GÖKSU², Nuri Özgür DOĞAN³

1. Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mbsunbul@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9763-3271>
2. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, nusretgoksu@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3455-6982>
3. Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nodogan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7892-1550>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
06.08.2021 08.06.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
20.03.2023 03.20.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuijbf.979840>

* Bu çalışma "Çok Kriterli Bulanık Yöntemlerin Entegrasyonuyla 3. Parti Lojistikte Tedarikçi Seçimi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Abstract

The purpose of this study was to determine third party logistics company selection and evaluation criteria and to help make the most suitable selection among the alternatives in the food sector. Another purpose was to present a mixed model by integrating fuzzy multi criteria decision making methods in third-party logistics company selection process. The combination of fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS methods were used in this study. A decision network was created by evaluating the interactions between the criteria determined depending on the decision goal. This study was conducted in a large scale company producing milk and dairy products in food sector. As a result of the analyses made and the findings obtained, technology, delivery performance and quality were found as the criteria having the highest scores in terms of effectiveness. In addition, it was also determined that the most affected criterion among the criteria was the company image. As a result of the evaluation of alternatives, the best logistics company was suggested to the food company. This study is among the first studies to integrate fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS methods in the selection of third party logistics suppliers. In terms of the food industry, three new criteria that have not been encountered in the literature before were determined and a small contribution was made to the relevant literature. These are porter cost, hygiene and vehicle supply ability.

Keywords: Supplier Selection, Third-Party Logistics, Multi Criteria Decision Making Methods, Food Sector.

Öz

Bu çalışmanın amacı, üçüncü parti lojistik firma seçimi ve değerlendirme kriterlerini belirlemek ve gıda sektöründeki alternatifler arasında en uygun seçimin yapılmasına yardımcı olmaktır. Diğer bir amaç ise, üçüncü parti lojistik firma seçim sürecinde bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerini entegre ederek karma bir model sunmaktır. Bu çalışmada bulanık DEMATEL, bulanık ANP ve bulanık TOPSIS yöntemlerinin kombinasyonu kullanılmıştır. Karar amacına bağlı olarak belirlenen kriterler arasındaki etkileşimler değerlendirilerek bir karar ağı oluşturulmuştur. Bu çalışma gıda sektöründe süt ve süt ürünleri üreten büyük ölçekli bir firmada yapılmıştır. Yapılan analizler ve elde edilen bulgular sonucunda teknoloji, teslimat performansı ve kalite en çok etkileyen kriterler olarak bulunmuştur. Bununla birlikte kriterler arasında en çok etkilenen kriterin de firma imajı olduğu tespit edilmiştir. Alternatiflerin değerlendirilmesi sonucunda firmaya en iyi üçüncü parti lojistik firma önerisi yapılmıştır. Bu çalışma, üçüncü parti lojistik tedarikçi seçimi ve değerlendirilmesinde bulanık DEMATEL, bulanık ANP ve bulanık TOPSIS yöntemlerini ilk kez bütünlük olarak kullanan çalışmalar arasında yer almaktadır. Ayrıca bu çalışmada gıda sektörü açısından literatürde rastlanmamış üç adet yeni kriter tespit edilmiş ve ilgili literatüre ufak da olsa katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu kriterler; hamaliye bedeli, hijyen ve araç tedarik yeteneğidir.

Anahtar Kelimeler: Tedarikçi Seçimi, Üçüncü Parti Lojistik, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri, Gıda Sektörü.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, tedarikçi seçim ve değerlendirme sürecini oluşturmaya yönelik entegre bir bulanık yaklaşım kullanılarak büyük ölçekli bir gıda firmasına üçüncü parti lojistik firma seçim önerisinde bulunmaktadır. Alt amaç olarak ise bu tür çalışmaların gıda sektöründe yeterli görülmemesi nedeniyle bu sektörde önemli olan kriterlerin belirlenmesidir.

Araştırma Soruları

Gıda sektöründe faaliyet gösteren firma için üçüncü parti lojistik firma seçiminde dikkat edilen kriterler nelerdir? Sektörde uygulayıcılar tarafından dikkate alınan ancak literatürde yer almayan kriterler var mıdır?

Literatür Araştırması

Üçüncü parti lojistik (3PL), tedarik zinciri yönetiminde oldukça önemlidir. 3PL sağlayıcıları, şirketlerin müşteri memnuniyeti sağlamaları, maliyetleri optimize etmeleri ve rekabet avantajı yakalaması noktasında büyük bir role sahiptir (Govindan vd., 2016). Bu kapsamda günümüz iş dünyasında tedarik zincirinin entegre bir şekilde yürütülmesinde 3PL faaliyetlerine talep artmaktadır. Bununla birlikte, en uygun bir 3PL hizmet sağlayıcısının seçimi ve değerlendirmesi, birçok kriter dikkate alındığından çok kriterli karar verme problemi olarak görülmektedir (Sahu vd., 2015).

Yöntem

Çalışmada Bulanık DEMATEL, Bulanık ANP ve Bulanık TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Bulanık olan üç yöntem entegre edilirken öncelikle Bulanık DEMATEL yöntemiyle kriterlerin iç bağımlılıkları elde edilmiştir. Daha sonra kriterlerin sadece kendi aralarında değil aynı zamanda farklı küme elemanlarıyla da doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşimde olabileceği düşüncesiyle Bulanık ANP yöntemi kullanılmıştır. Dolayısıyla Bulanık ANP yöntemiyle dış bağımlılıklar belirlenmiştir. Bulanık DEMATEL ve Bulanık ANP yöntemleriyle elde edilen iç ve dış bağımlılıklar Bulanık ANP'nin süper matris oluşturma aşamasında entegre edilmiştir. Son olarak da bu şekilde elde edilen ağırlıklar Bulanık TOPSIS'de kullanılarak alternatifler arasından seçim yapılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada, gıda sektöründe süt ve süt ürünleri üreten bir işletme için en önemli kriterlerin sırasıyla özel uzmanlık, tecrübe ve firma ünü olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler ve elde edilen bulgular sonucunda teknoloji, teslimat performansı ve kalite en çok etkileyen kriterler olarak bulunmuştur. Bununla birlikte kriterler arasından en çok etkilenen kriter ise firma imajı olarak tespit edilmiştir. S2 olarak isimlendirilen firma, alternatiflerin değerlendirilmesi sonucunda en iyi üçüncü parti lojistik firması olarak önerilmiştir. Ayrıca çalışmada literatürde rastlanmamış olan hamaliye bedeli, hijyen ve araç tedarik yeteneği kriterleri tespit edilmiştir.

1. INTRODUCTION

The key to succeed in any business is how well and efficiently the entrepreneur can use resources and how much the entrepreneur can achieve maximum efficiency. Scientists and industrialists consider how business operation may be managed more efficiently in this competitive field. The gap between product quality and performance has begun to close with the intense competition in the global market (Sarmah et al., 2006). In today's global markets increasing competition, marketing short-lasting products, and changing customer expectations have attracted the attention of companies on the supply chains and forced them to invest in these chains (Sell, 1999). Supply chain means the process in which the information and products are transferred from the supplier to producer, wholesaler, retailer and customer. A well-designed Supply Chain Management (SCM) system is important in terms of improving the competitive advantage in international economics and in the rapidly growing Information Technology Age (Li and Wang, 2007). Correct supplier decisions help businesses to find suitable supply chain partners; and as a result, they increase their organizational performance. In many companies, accurate supplier decisions are important components for production and logistics direction, and such a decision becomes more and more important especially for food industry, which has low product durability.

The success or failure of SCM depends on a proper SCM system and selecting correct suppliers. Experts accept that supplier selection is one of the most important functions of a purchase department and that businesses to decrease their product costs and increase their competitive advantage (Saen, 2007). In an efficient supply chain, as the first step, businesses must find prominent suppliers, and then establish long-term partnerships with these suppliers to increase their competitiveness. The business environment in today's world emphasizes that the supplier relations are developed for sustainable corporate management. For this reason, supplier selection decision is of great importance for a successful supply chain management.

Supply chain includes the order of each element which plays roles in the journey of a product starting from raw material supply to production and end-user in the chain. Right at this point, it is understood that there is a whole and integrated activity in the production of a product. Therefore, at this point, the importance of an activity appears clearly in the chain. It is the Logistics Management, which includes these activities in the supply chain. Logistics Management has an important role in carrying out the supply chain without interruptions. For this reason, there are companies that are only responsible for logistics management. These companies are called third-party logistics companies. As these logistics companies affect the overall performance of the supply chain directly, their selection process becomes an important issue.

Third-party logistics (3PL) involves external firms performing logistics activities that traditionally managed by manufacturing firms. In other words, outsourcing of logistics activities of firms

that produce goods or services is defined as third-party logistics. The 3PL firm selection is basically a complex analytical process. In general, a supplier selection problem involves more than one criterion; and often, the criteria are in conflict with each other (Yang et al., 2008). Basically, the nature of the supplier selection is a Multi Criteria Decision Making (MCDM) problem that is based on relative priority attained for each selection criterion (Hwang and Shen, 2015).

In MCDM, it is generally hypothesized that the criteria are independent. However, in real life, the information that is available in a decision-making process is often not clear, and criteria are not independent (Yang et al., 2008). The traditional MCDM methods that are used to determine the importance of selection criteria generally accept the effect or relation weights and independence among criteria (Wang et al., 1999). However, using a single selection model is not always proper because of the interaction at varying levels between the selection criteria. Rather, fuzzy criteria do not acknowledge the independence between criteria. The fuzzy integral method, which is called “Nonadditive”, and which is based on fuzzy criteria, was developed to deal with the degree of the interaction among the diversified criteria and the uncertainty in the subjective judgments of humans.

The main aim of this study is to propose a third-party logistics supplier selection framework to a large-scale food company by using an integrated fuzzy approach and to determine the importance of existing and/or new criteria/factors in the 3PL selection in food sector in Turkey. Fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS methods were preferred in the study. The reason behind this choice is that the integration of these three methods would complement the missing aspects of each other. The fuzzy scale that consisted of 11 propositions (Chen 2000, Büyüközkan and Çifçi, 2012; Hwang and Shen, 2015) was used in the study. In the context of methodology framework firstly, the internal dependencies of the criteria were obtained using the fuzzy DEMATEL method. Then the fuzzy ANP method was employed to identify the external dependencies of the criteria. The internal and external dependencies obtained via the fuzzy DEMATEL and fuzzy ANP methods were then integrated in the super matrix formation stage of the fuzzy ANP. Finally, the weights were used within the scope of the fuzzy TOPSIS method and selection process among the alternatives was performed. It is hoped that this study will help researchers who will work on similar issues in the future, provide information to industry experts. The rest of the study is organized as follows: Section 2 reviews the literature. Section 3 presents the methodology and scope of the research. Section 4 gives the findings and finally section 5 concludes.

2. LITERATURE

Third-Party Logistics (3PL) plays a significant role in supply chain management. The demand for 3PL providers has been fundamental approach to provide better customer services, lower costs, and to achieve competitive advantage for firms (Govindan et al., 2016). Outsourcing has been a global trend in today’s market to provide a wide range of services like logistics, transportation, distribution, packaging, labeling, storage and shipping. 3PL provider demand is now an increasingly important issue

for businesses in terms of increasing customer services, operational efficiency, and reducing logistics costs and capital expenditures. However, the selection of a proper 3PL provider is considered as a sort of multi criteria decision making problem which needs to take the hierarchy of complex criteria into consideration (Sahu et al., 2015). Table 1 gives an extensive summary of the studies conducted by using the multi criteria decision making methods (MCDM) in 3PL provider selection problem.

Table 1. Summary of the studies about 3PL provider selection using MCDM Methods

Method	Researcher
AHP	Zhang et al., (2004); Kulak and Kahraman (2005); Göl and Çatay (2007); Karagül and Albayrakoğlu (2007); Meng (2008); Çakır et al., (2009); Chiang and Tzeng (2009); Singh et al., (2010); Soh (2010); Vijayvargiya and Dey (2010); Fu et al., (2010); Daim et al., (2012); Özbek and Eren (2012); Özçifçi and Arsu (2013), Gürcan et al., (2016)
AAS	Meade and Sarkis (2002); Jharkharia and Shankar (2007); Çelebi et al., (2010); Sun et al., (2010); Özbek (2013)
TOPSIS	Qureshi et al., (2007)
ELECTRE	Aguezzoul et al., (2006)
DEMATEL	Govindan et al., (2016)
Fuzzy AHP	Akman and Alkan (2006), Yadav et al., (2020)
Fuzzy TOPSIS	Bottani and Rizzi (2006); Qureshi et al., (2007), Soba and Şimşek (2019)
Fuzzy ELECTRE	Govindan et al., (2010)
Fuzzy DEMATEL	Li et al., (2018)
IRP	Narkhede et al., (2017)
ANP and DEA	Raut et al., (2018)
ANP and VIKOR	Lixin et al., (2008)
AHP and VIKOR	Shan (2011)
AHP and TOPSIS	Bianchini (2018), Tabares et al., (2020)
AHP and DEA	Bajec and Suban (2019)
Fuzzy AHP and TOPSIS	Jovčić et al., (2019)
Fuzzy DEMATEL and Fuzzy TOPSIS	Altan and Aydın (2015)
Fuzzy AHP and Distance from Average Solution (EDAS)	Ecer (2018)
Fuzzy Evaluation	Samantra et al., (2013); Sahu Datta and Mahapatra, (2015)
Literature Research	Gümüşay and Berberoğlu (2011); Alkhatib et al., (2015)

As one can see from the literature review in Table 1, there is considerable research in the literature but this study differs from the related literature by introducing the integrated fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS methodology to 3PL provider selection problem. It is hoped that this study will contribute to the literature in terms of its methodological approach and sectoral orientation.

3. METHODOLOGY

As mentioned in the previous sections, the purpose of this study is to provide an approach based on a mixed model by integrating fuzzy MCDM methods to help the decision-making process of the firms in 3PL provider selection. To measure the validity of the model, a real case study was done in a large-scale company operating in the food sector. An evaluation model was proposed to help the company to evaluate the suitability of logistics firms. In this study, the fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS methods were used together. These methods are explained in the following sub-sections.

3.1. Fuzzy DEMATEL Method

DEMATEL is a comprehensive method that is employed to construct and analyze a structural model including causal relations among mixed factors (Wu and Lee, 2007). It explains the interdependency among the factors of system that is ignored in traditional techniques by using a causal diagram. The steps of fuzzy DEMATEL are as follows:

1) Determining the evaluation criteria and creating direct relation matrix: in this method, experts perform a dual comparison of the factors to determine the degree and direction of the interactive relation among the criteria. $a=[A_{ij}]_{n \times n}$ in a matrix of size $n \times n$ refers to the degree of influence of i . criteria on j . criteria (Chang, Chang and Wu, 2011). In addition, if there are p experts, the decision matrix is created in an equal number, namely p . This creates the average Z matrix as shown in Equation (2) and Equation (3). If the Fuzzy Direct Relation is expressed by \hat{Z} , the $\hat{Z}_{ij}=(k_{ij}, l_{ij}, m_{ij})$ triangular fuzzy numbers are linguistic expressions, and show the effect of i . criterion on j . criterion.

$$A = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$\hat{Z} = \hat{Z}_{ij(n \times n)} = \left[\left(\frac{\hat{Z}_{ij1} + \hat{Z}_{ij2} + \cdots + \hat{Z}_{ijp}}{p} \right) \right]_{n \times n} \quad (2)$$

$$\hat{Z} = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad (3)$$

2) Creating normalized direct relation matrix: the direct relation matrix (A) is normalized using Equation (4). λ is calculated by applying Equation (5).

$$\tilde{E} = \lambda.A \quad (4)$$

$$\lambda = \min \left\{ \frac{1}{\max \sum_{j=1}^n |a_{ij}|}, \frac{1}{\max \sum_{j=1}^n |a_{ij}|} \right\} \quad (5)$$

The weight of each criterion is determined as based on its total effect on all other criteria. The total effect (r) of the criterion which has the greatest effect among the all criteria is used to determine

the weight of this criterion (Equation (6)). In this way, “ $0 \leq a_{ij} \leq 1$ ” condition is provided for all the elements of the matrix (Paksoy, 2017).

$$\tilde{E}_{ij} = \frac{\hat{z}_{ij}}{r} = \left(\frac{l_{ij}}{r}, \frac{m_{ij}}{r}, \frac{u_{ij}}{r} \right); \quad (6)$$

3) Creating the total relation matrix: after the normalized direct relation matrix is obtained, the total relation matrix \tilde{Y} is calculated using Equation (7).

$$\tilde{Y} = \tilde{E}(I - \tilde{E})^{-1} \quad (I: \text{Unit Matrix}) \quad (7)$$

4) Determining the degree of effectiveness and influence (Sender and Recipient Group) of the criteria: the row sums D_i and column sums R_i of the matrix \tilde{Y} expressing the total relationship matrix, D_i refers to the total degree of influence of i criteria on other criteria. R_i value refers to the degree of j criterion is affected by other criteria (Chen and Chen, 2010). After D_j and R_i are obtained, $D_j + R_i$ and $D_j - R_i$ values are calculated. According to these calculations, the $D_j + R_i$ value expresses the sum of received and sent effects and indicates the degree of influence of the i criterion in the system (Gök and Perçin, 2016). Information on the relationship direction between the criteria is obtained by using the $D_j - R_i$ indicator (Liou et al., 2007; Tzeng et al., 2007; Chen and Chen, 2010; Paksoy, 2017).

5) Clarification: since the values found were still consisted of triangular fuzzy numbers, they contained three values. The clarification method is applied to convert these into one single value. The clarification is calculated using Equation (8) (Organ, 2013; Ocampo et al., 2018).

$$\tilde{Y}_{ij} = 1/4 (l_{ij} + 2m_{ij} + u_{ij}) \quad (8)$$

6) Drawing the cause-result graphic: finally, a threshold value is identified by the experts group. The threshold value (α) may be used to exclude the minor effects from the evaluation (Kashi, 2015). This process is essential to protect the criteria relation structure, which is the most important element. In this way, the confusion in the relation map is also eliminated (Chen and Chen, 2010); and the total relation matrix T is arranged as T_α while clarifying from insignificant effects (Paksoy, 2017; Liou et al., 2007).

3.2. Fuzzy ANP Method

Saaty (1996) proposed the Analytic Network Process (ANP) by improving the Analytic Hierarchy Process (AHP) to solve the interdependency problems. Generally, the decision-maker considers the intermittent evaluation to be more reliable than evaluation that includes definite values. There are many fuzzy ANP methods in the literature introduced by various researchers. In this study, the fuzzy ANP method developed by Ramik (2007) and proposed by Büyüközkan and Çifçi (2012) was used. The fuzzy ANP process steps are as follows.

1) Creating the paired comparison matrices: the dependencies between the criteria are determined through the fuzzy ANP. After these dependencies are identified, the paired comparison

matrix is created by making comparisons. A fuzzy scale is used when this matrix is created (Büyüközkan and Çifçi, 2012).

2) Calculating the weights: priority vectors are needed for each paired comparison matrix to complete the sub-matrices of various super matrices. The triangular fuzzy priorities are estimated when $k=1, 2, 3, \dots, n$ of the evaluation matrix (\hat{w}_k). The Logarithmic Least Squares method may be used to calculate these weights (Equation (9)) (Ramik, 2007; Büyüközkan and Çifçi, 2012) and it was also used in the present study.

$$\hat{w}_k = (w^l k; w^m k; w^u k), k = 1, 2, \dots, n$$

$$w_k^s = \frac{(\prod_{i=1}^n a_{kj}^s)^{1/n}}{\sum_{i=1}^n (\prod_{i=1}^n a_{ij}^m)^{1/n}}, s \in \{l, m, u\} \quad (9)$$

For all i and j 's; $0 < a \leq 1$, $i = 1, 2, \dots, n$ and $j = 1, 2, \dots, n$

3) Clarification of the weights: clarification is made using Equation (8)

4) Creation of super matrix: the weights obtained previous steps are placed in relevant places in the super matrix.

5) Normalizing the super matrix: the cell values in each column are divided by the sum of the related column within the context of normalization process (Ramik, 2007).

6) Calculating the limit matrix: to find the limit super matrix, the power of the normalized weighted super-matrix is raised until the column values that correspond to the same line becomes equal to each other; in other words, the matrix lines become stationary. The new matrix obtained in this way is called the limit super matrix (Saaty, 2008) and it is found at $(2n+1)^{th}$ power (Büyüközkan and Çifçi, 2012).

3.3. Fuzzy TOPSIS Method

There are various fuzzy TOPSIS approaches in the literature, which differ in terms of the calculation methods used. Although some studies preferred the triangular fuzzy numbers, other trapezoidal fuzzy numbers. In this study, the model proposed by Chen (2000) was used. Chen (2000) aimed to protect the values of the scores in the $[0-1]$ range with the normalization technique he proposed (Değermenci and Ayvaz, 2016). Fuzzy TOPSIS steps are listed and described below.

1) Comparison of the criteria according to the alternatives: in this step, the criteria are compared by using fuzzy scale. The matrix D obtained for m criterion and n alternative is as follows (Equation (10)):

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

2) Normalizing the decision matrix: the following equations are used for normalizing the decision matrix (\hat{R}) using Equation (11).

$$\hat{R} = [r_{ij}]_{m \times n} \quad ; \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n; \quad (11)$$

$$r_{ij} = \left(\frac{a_{ij}}{c_j^+} + \frac{b_{ij}}{c_j^+} + \frac{c_{ij}}{c_j^+} \right) \quad ; \quad c_j = \max c_{ij} \quad (12)$$

$$r_{ij} = \left(\frac{a_j^-}{c_{ij}} + \frac{a_j^-}{b_{ij}} + \frac{a_j^-}{c_{ij}} \right) \quad ; \quad a_j = \min a_{ij} \quad (13)$$

According to the approach proposed by Chen (2000), if it is desired that the fuzzy decision matrix is in benefits' direction (i.e. the corresponding criterion is high) each value in the column is divided by the maximum value (Equation 12). Conversely, if it is desired that the relevant criterion in the fuzzy decision matrix is cost-oriented (i.e. low), then, the minimum value is found in each column and each value in the column is divided by the minimum value (Equation 13).

3) Crating the weighted decision matrix: after the normalized matrix obtained, the weighted standard (normalized) matrix (\tilde{Y}_{ij}) is created by multiplying each value by the weights using Equation (14). If the weights of the criteria is w_i , and the normalized matrix is r_{ij} , the weighted decision matrix is found as follows;

$$\tilde{Y}_{ij} = w_i \times r_{ij} \quad ; \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n; \quad (14)$$

4) Calculating the fuzzy positive ideal solution and negative ideal solution points: after the weighted decision matrix is created, the distances to the fuzzy positive ideal solution and the negative ideal solution points (A^+ , A^-) are calculated using Equation (15) and Equation (16).

$$A^+ = (y_1^+, y_2^+, \dots, y_n^+) \quad (15)$$

$$A^- = (y_1^-, y_2^-, \dots, y_n^-) \quad (16)$$

$$y_j^+ = (1,1,1) \quad \text{and} \quad y_j^- = (0,0,0)$$

5) Calculation of distances: after A^+ and A^- are obtained, the distances (D_j^+ , D_j^-) are calculated using Equation (17), Equation (18) and Equation (19).

$$D_j^+ = \sum_{i=1}^m d(y_{ij}, y_i^+), j = 1, 2, \dots, n \quad (17)$$

$$D_j^- = \sum_{i=1}^m d(y_{ij}, y_i^-), j = 1, 2, \dots, n \quad (18)$$

$$d(m, n) = \sqrt{\frac{1}{3} (m_1 - n_1)^2 + (m_2 - n_2)^2 + (m_3 - n_3)^2} \quad (19)$$

6) Ranking the alternatives: after the distances are calculated, the ranking of the alternatives are made using Equation (20). The distance C_i^+ is calculated in relation to the ideal solution (Equation (20)).

$$C_i^+ = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+} \quad 0 \leq C_i^+ \leq 1 \quad (20)$$

The C_i^+ value shows the value of the alternative. The alternative with maximum C_i^+ value is preferred. $C_i^+ = 1$ shows the proximity of the relevant alternative to the ideal solution, and $C_i^+ = 0$ shows the distance of the alternative to the ideal solution.

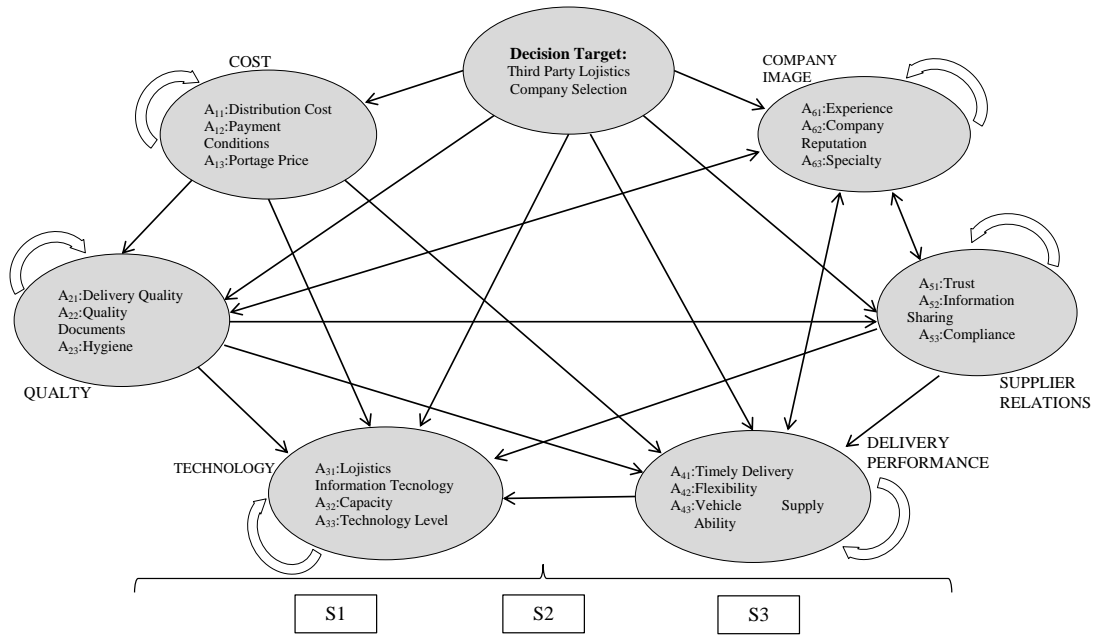
3.4. Data Analysis and Procedure

In this study, a comprehensive literature review and field research was conducted in order to determine the criteria concerning the 3PL provider selection and/or evaluation process. As a result of making detailed assessments and obtaining expert opinions, the most prominent criteria for 3PL firm selection in the food sector were determined consequently six main criteria, eighteen sub-criteria and three alternative logistics companies were included in this study. Table 2 shows the main and sub criteria. Then, a decision network (Figure 1) was formed with the expert group.

Table 2. 3PL Company Selection Criteria in the Food Sector

Main Criteria	Sub-Criteria
COST (A₁)	Transport cost (A ₁₁) Payment conditions (A ₁₂) Portage price (A ₁₃)
QUALITY (A₂)	Delivery quality (A ₂₁) Quality certificates (A ₂₂) Hygiene (A ₂₃)
TECHNOLOGY (A₃)	Logistics information technology (A ₃₁) Capacity (A ₃₂) Technology level (A ₃₃)
DELIVERY PERFORMANCE (A₄)	Timely delivery (A ₄₁) Flexibility (A ₄₂) Vehicle supply ability (A ₄₃)
SUPPLIER RELATIONS (A₅)	Trust (A ₅₁) Information sharing (A ₅₂) Compliance (A ₅₃)
COMPANY IMAGE (A₆)	Experience (A ₆₁) Company reputation (A ₆₂) Specialty (A ₆₃)

Figure 1. Third-Party Logistics Company Selection Decision Network

In order to measure the relations among the criteria, a fuzzy evaluation scale was used (Chen, 2000). Table 3 shows the fuzzy evaluation scale.

Table 3. Fuzzy Evaluation Scale

Linguistic Expressions	Fuzzy Scale
None	(0; 0; 1)
Almost none	(0; 0,1; 0,2)
Low	(0,1; 0,2; 0,3)
Extremely low	(0,2; 0,3; 0,4)
Tolerable/moderate	(0,3; 0,4; 0,5)
Moderate	(0,4; 0,5; 0,6)
A little above average	(0,5; 0,6; 0,7)
Good at Acceptable Level	(0,6; 0,7; 0,8)
Good	(0,7; 0,8; 0,9)
Very good	(0,8; 0,9; 1)
Perfect	(0,9; 1; 1)

Source: (Chen, 2000)

The most commonly used fuzzy number set in the literature is the triangular fuzzy number set because of ease of calculation (Chen, 2000; Büyüközkan and Çifçi, 2012; Kang et al., 2012; Kuo, et al., 2015; Hwang and Shen, 2015). In this study, the triangular fuzzy number set was also preferred due to its simplicity. The triangular fuzzy number set may be represented as (l, m, u) . Here; l , m and u parameters represent the smallest possible number defining a fuzzy event, the most appropriate value, and the largest possible number, respectively.

4. RESULTS

While applying the steps of three methods and analyzing the data the Microsoft Excel and the MATLAB softwares were used.

4.1. Fuzzy DEMATEL

The interactions between the criteria, and their internal dependencies were identified using the fuzzy DEMATEL method. The findings are as follows:

Creating and normalizing the direct relation matrix: this matrix was organized separately for the main criteria and sub-criteria. Then, it was normalized by using Equation (4). Table 4 shows the normalized direct relation matrix.

Table 4. Normalized Direct Relation Matrix

	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆
A ₁	0,00;0,00; 0,00	0,05 ; 0,08 ; 0,15	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,05 ; 0,08 ; 0,11
A ₂	0,21; 0,24 ; 0,26	0,00 ; 0,00 ; 0,00	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,08 ; 0,11 ; 0,26	0,03 ; 0,05 ; 0,08	0,24 ; 0,26 ; 0,26
A ₃	0,11 ; 0,13 ; 0,16	0,21 ; 0,24 ; 0,23	0,00 ; 0,00 ; 0,00	0,24 ; 0,26 ; 0,38	0,00 ; 0,03 ; 0,05	0,21 ; 0,24 ; 0,26
A ₄	0,00 ; 0,03 ; 0,05	0,18 ; 0,21 ; 0,24	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,00	0,21 ; 0,24 ; 0,26	0,24 ; 0,26 ; 0,26
A ₅	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,03 ; 0,05	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,00	0,11 ; 0,13 ; 0,16
A ₆	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,03 ; 0,05	0,00 ; 0,00 ; 0,00

Creating total relation matrix: total relation matrix was created using Equation (7). Table 5 shows the total relation matrix.

Table 5. Total Relation Matrix $[X(I-X)^{-1}]$

	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆
A ₁	0,01 ; 0,02 ; 0,05	0,05; 0,08; 0,15	0,00 ; 0,00 ; 0,04	0,00 ; 0,01 ; 0,06	0,00 ; 0,01 ; 0,07	0,07 ; 0,11 ; 0,19
A ₂	0,22 ; 0,25 ; 0,33	0,03; 0,05; 0,11	0,00 ; 0,00 ; 0,06	0,08 ; 0,11 ; 0,19	0,04 ; 0,09 ; 0,17	0,28 ; 0,35 ; 0,42
A ₃	0,16 ; 0,22 ; 0,32	0,27 ; 0,32 ; 0,42	0,00 ; 0,00 ; 0,05	0,26 ; 0,30 ; 0,36	0,06 ; 0,12 ; 0,22	0,35 ; 0,43 ; 0,55
A ₄	0,04 ; 0,08 ; 0,17	0,19 ; 0,23 ; 0,32	0,00 ; 0,00 ; 0,06	0,01 ; 0,02 ; 0,08	0,22 ; 0,26 ; 0,34	0,31 ; 0,37 ; 0,46
A ₅	0,00 ; 0,01 ; 0,07	0,00 ; 0,03 ; 0,09	0,00 ; 0,00 ; 0,04	0,00 ; 0,00 ; 0,06	0,00 ; 0,01 ; 0,04	0,11 ; 0,14 ; 0,22
A ₆	0,00 ; 0,00 ; 0,05	0,00 ; 0,00 ; 0,06	0,00 ; 0,00 ; 0,03	0,00 ; 0,00 ; 0,05	0,00 ; 0,03 ; 0,08	0,00 ; 0,00 ; 0,05

Clarification was made according to Equation (8) to interpret the Total Relation Matrix. Clarified total relation matrix is given in Table 6.

Table 6. Clarified Total Relation Matrix

	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆
A ₁	0,03	0,09	0,01	0,02	0,02	0,12
A ₂	0,26	0,06	0,01	0,12	0,10	0,34
A ₃	0,23	0,33	0,01	0,30	0,13	0,44
A ₄	0,09	0,24	0,02	0,04	0,27	0,38
A ₅	0,02	0,04	0,01	0,02	0,01	0,15
A ₆	0,01	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02

When the effect values in Table 6 are considered, the criteria that have the highest effect values are A₃ (technology) with a value of 0,44; A₄ (delivery performance) with a value of 0,38; and A₂ (quality) with a value of 0,34 on the A₆ (company image) criterion. At this point, it is seen that the most affected criterion by the other criteria is the company image.

According to Table 6, the criterion that affected the other criteria was the A₃ (technology). Technology (A₃) was followed by company image (A₆: 0,44), quality (A₂: 0,33), delivery performance (A₄: 0,30), cost (A₁: 0,23) and supplier relations (A₅: 0,13). Another interesting point in the table is that although the company image (A₆) criterion was the most affected criterion, it was the criterion that had the least effect on other criteria.

4.2. Fuzzy ANP

The results that were obtained applying the fuzzy DEMATEL were then integrated into the fuzzy ANP. The relevant steps are as follows:

Creating the paired comparison matrix: an example is given in Table 7. Table 7 includes the evaluation of the effect of timely delivery, flexibility and vehicle supply ability on the distribution cost element.

Table 7. Paired Comparison Matrix

	A ₄₁	A ₄₂	A ₄₃
A ₄₁	1,00; 1,00; 1,00	0,5; 0,6; 0,7	0,6; 0,7; 0,8
A ₄₂	1,43; 1,67; 2,00	1,0; 1,0; 1,0	2,0; 2,5; 3,33
A ₄₃	1,25; 1,43; 1,67	0,3; 0,4; 0,5	1,0; 1,0; 1,0

Determining the weights: the least squares method was used to calculate the weights according to Equation (9). When the weight values of the elements are examined in Table 8, it is seen that the highest value is 0,774 belongs to vehicle supply ability (A₄₃) criterion. It is also seen that the weight values of flexibility (A₄₂: 0,167) and timely delivery (A₄₁: 0,119) are close to each other. In this case, it

may be argued that the most effective factor among the sub-criteria of delivery performance criteria for distribution cost is vehicle supply ability.

Table 8. Weights of the Effect of Timely Delivery (A₄₁), Flexibility (A₄₂) and Vehicle Supply Ability (A₄₃) on Delivery Cost (A₄₁)

Criterion	Denominator	Share			Share/Denominator			Clarification
		l	m	u	l	M	u	
A ₄₁	0,4932	0,3684	0,4932	0,5944	0,0896	0,1200	0,1446	0,119
A ₄₂	0,6934	0,5228	0,6934	0,8434	0,1272	0,1687	0,2052	0,167
A ₄₃	2,9240	2,2314	2,9240	4,6416	0,5428	0,7113	1,1292	0,774
Total	4,1106							

Creating unweighted (initial) super matrix: the unweighted super matrix includes internal and external effects between sets and between elements. Super matrix was created by integrating internal dependencies that were obtained via Fuzzy DEMATEL. Table 9 shows the unweighted (initial) super matrix.

Table 9. Weightless (Initial) Super Matrix

		Cost			Quality			Technology			Delivery performance			Supplier relations			Company image		
		A ₁₁	A ₁₂	A ₁₃	A ₂₁	A ₂₂	A ₂₃	A ₃₁	A ₃₂	A ₃₃	A ₄₁	A ₄₂	A ₄₃	A ₅₁	A ₅₂	A ₅₃	A ₆₁	A ₆₂	A ₆₃
Cost	A ₁₁	0,410	0,523	0,532	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000
	A ₁₂	0,106	0,087	0,095	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000
	A ₁₃	0,485	0,390	0,374	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Quality	A ₂₁	1,000	0,000	0,000	0,111	0,309	0,251	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000
	A ₂₂	0,000	0,000	0,000	0,248	0,107	0,392	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	A ₂₃	0,000	0,000	0,000	0,641	0,584	0,357	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Technology	A ₃₁	0,000	0,000	0,000	0,000	0,320	0,000	0,039	0,287	0,331	0,229	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	A ₃₂	0,374	0,000	0,000	0,000	0,372	0,000	0,046	0,026	0,257	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	A ₃₃	0,628	0,000	0,000	0,000	0,310	0,000	0,914	0,687	0,412	0,787	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Delivery Perform.	A ₄₁	0,119	0,000	0,000	0,309	0,282	0,000	0,000	0,000	0,000	0,021	0,030	0,032	0,151	0,000	0,000	0,000	0,000	0,332
	A ₄₂	0,167	0,000	0,000	0,305	0,314	0,000	0,000	0,000	0,000	0,443	0,360	0,588	0,241	0,000	0,411	0,000	0,672	0,000
	A ₄₃	0,774	0,000	0,000	0,388	0,407	0,000	0,000	1,000	0,000	0,536	0,610	0,380	0,634	0,000	0,591	0,000	0,000	0,000
Supp. Relations	A ₅₁	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,320	0,496	0,401	0,000	0,295	0,000
	A ₅₂	0,000	0,000	0,000	0,229	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,632	0,450	0,558	0,000	0,300	0,000
	A ₅₃	0,000	0,000	0,000	0,787	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,048	0,054	0,041	0,000	0,407	0,000

Company image	A ₆₁	0,000	0,000	0,000	0,285	0,000	0,672	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,332	0,461	0,000	0,000	0,377	0,475	0,526
	A ₆₂	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	0,672	0,254	0,000	0,000	0,045	0,038	0,047
	A ₆₃	0,000	0,000	0,000	0,723	0,000	0,332	1,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000	0,289	0,000	0,000	0,578	0,487	0,428
Total	4,062	1,000	1,000	4,025	3,004	2,004	2,000	3,000	2,000	4,016	2,000	2,004	3,030	3,000	3,002	1,000	5,007	1,000	

Normalizing super matrix: the normalizing matrix was obtained by dividing the cell values in each column by the total of the corresponding column.

Table 10. Normalizing Super Matrix

	A ₁₁	A ₁₂	A ₁₃	A ₂₁	A ₂₂	A ₂₃	A ₃₁	A ₃₂	A ₃₃	A ₄₁	A ₄₂	A ₄₃	A ₅₁	A ₅₂	A ₅₃	A ₆₁	A ₆₂	A ₆₃
A ₁₁	0,101	0,523	0,532	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,249	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,200	0,000
A ₁₂	0,026	0,087	0,095	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,333	0,333	0,000	0,000	0,000
A ₁₃	0,119	0,390	0,374	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
A ₂₁	0,246	0,000	0,000	0,027	0,103	0,125	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,200	0,000
A ₂₂	0,000	0,000	0,000	0,062	0,036	0,196	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
A ₂₃	0,000	0,000	0,000	0,159	0,194	0,178	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
A ₃₁	0,000	0,000	0,000	0,000	0,106	0,000	0,020	0,096	0,165	0,057	0,000	0,000	0,000	0,333	0,000	0,000	0,000	0,000
A ₃₂	0,092	0,000	0,000	0,000	0,124	0,000	0,023	0,009	0,129	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
A ₃₃	0,155	0,000	0,000	0,000	0,103	0,000	0,457	0,229	0,206	0,196	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
A ₄₁	0,029	0,000	0,000	0,077	0,094	0,000	0,000	0,000	0,000	0,005	0,015	0,016	0,050	0,000	0,000	0,000	0,066	0,000
A ₄₂	0,041	0,000	0,000	0,076	0,104	0,000	0,000	0,000	0,000	0,110	0,180	0,293	0,080	0,000	0,137	0,000	0,134	0,000
A ₄₃	0,190	0,000	0,000	0,096	0,135	0,000	0,000	0,333	0,000	0,134	0,305	0,190	0,209	0,000	0,197	0,000	0,000	0,000
A ₅₁	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,106	0,165	0,134	0,000	0,059	0,000
A ₅₂	0,000	0,000	0,000	0,057	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,209	0,150	0,186	0,000	0,060	0,000
A ₅₃	0,000	0,000	0,000	0,195	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,016	0,018	0,014	0,000	0,081	0,000
A ₆₁	0,000	0,000	0,000	0,071	0,000	0,335	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,166	0,152	0,000	0,000	0,377	0,095	0,526
A ₆₂	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,249	0,500	0,335	0,084	0,000	0,000	0,045	0,008	0,047
A ₆₃	0,000	0,000	0,000	0,180	0,000	0,166	0,500	0,333	0,500	0,000	0,000	0,000	0,095	0,000	0,000	0,578	0,097	0,428

Creating limit super matrix: the limit matrix (Table 11) was obtained for the main criteria at the 9th power; and at the 47th power for the sub-criteria.

Table 11. Limit Super Matrix

A ₁₁	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026
A ₁₂	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008
A ₁₃	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010	0,010
A ₂₁	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020	0,020
A ₂₂	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002
A ₂₃	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004
A ₃₁	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006	0,006
A ₃₂	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004

A ₃₃	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012
A ₄₁	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008	0,008
A ₄₂	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025	0,025
A ₄₃	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026	0,026
A ₅₁	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007	0,007
A ₅₂	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009
A ₅₃	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009
A ₆₁	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362	0,362
A ₆₂	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059	0,059
A ₆₃	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403	0,403

According to the weight values that were obtained with the limit matrix (Table 11), the criterion with the highest weight value for the sub-criteria is specialty (A₆₃). The criteria that interact at the highest level with other criteria are the company reputation and specialty criteria. They are the sub-criteria of company image main criterion. Right at this point, it was seen that the results obtained from the fuzzy DEMATEL and the limit matrix were similar. For this reason, the criterion that is highly affected by other criteria directly or indirectly is the company image.

4.3. Fuzzy TOPSIS

Finally the fuzzy TOPSIS method is applied. Its steps are as follows:

Creating fuzzy decision matrix: fuzzy decision matrix was created by using Equation (10). While making interviews with the experts, three logistics companies were evaluated separately according to each criterion. The evaluations and analyzes made separately for the main criteria and sub-criteria are shown in Table 12 and Table 13, respectively.

Normalizing fuzzy decision matrix: the normalization process for fuzzy decision matrix was made using Equation (11) (Chen, 2000).

Table 12. Main Criteria Fuzzy Decision Matrix

	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆
S ₁	0,5; 0,6; 0,7	0,6; 0,7; 0,8	0,6; 0,7; 0,8	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8
S ₂	0,8; 0,9; 1	0,8; 0,9; 1	0,8; 0,9; 1	0,8; 0,9; 1	0,7; 0,8; 0,9	0,9; 1; 1
S ₃	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9
Max/Min	0,5	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0

Table 13. Sub-Criteria Fuzzy Decision Matrix

	A ₁₁	A ₁₂	A ₁₃	A ₂₁	A ₂₂	A ₂₃	A ₃₁	A ₃₂	A ₃₃	A ₄₁	A ₄₂	A ₄₃	A ₅₁	A ₅₂	A ₅₃	A ₆₁	A ₆₂	A ₆₃	
S ₁	0,5; 0,6; 0,7	0,5; 0,6; 0,7	0,5; 0,6; 0,7	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8	0,6; 0,7; 0,8	0,5; 0,6; 0,7	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,8; 0,9; 1,0
S ₂	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,9; 1,0; 1,0	0,7; 0,8; 0,9	0,8; 0,9; 1,0	0,8; 0,9; 1,0	0,7; 0,8; 0,9	0,8; 0,9; 1,0	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,9; 1,0; 1,0	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,8; 0,9; 1,0	0,9; 1,0; 1,0	0,9; 1,0; 1,0	0,9; 1,0; 1,0	0,8; 0,9; 1,0
S ₃	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,6; 0,7; 0,8	0,5; 0,6; 0,7	0,6; 0,7; 0,8	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,7; 0,8; 0,9	0,8; 0,9; 1,0
Max / Min	0,5	0,5	0,5	1,0	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

Creating weighted standardized (normalized) decision matrix: to create the weighted standardized decision matrix, firstly, the weight values of the criteria must be obtained (Equation 14). The weight values were previously obtained using the Fuzzy ANP and Table 14 shows these weights.

Table 14. Weight Values of the Main and Sub-Criteria

Main criteria	W _i	Direction	Sub-criteria	W _i	Direction
Cost	0,094	N	A ₁₁	0,026	N
			A ₁₂	0,008	N
			A ₁₃	0,010	N
Quality	0,205	P	A ₂₁	0,020	P
			A ₂₂	0,002	P
			A ₂₃	0,004	P
Technology	0,348	N	A ₃₁	0,006	P
			A ₃₂	0,004	P
			A ₃₃	0,012	P
Delivery performance	0,222	P	A ₄₁	0,008	P
			A ₄₂	0,025	P
			A ₄₃	0,026	P
Supplier relations	0,075	N	A ₅₁	0,007	P
			A ₅₂	0,009	P
			A ₅₃	0,009	P
Company image	0,058	P	A ₆₁	0,362	P
			A ₆₂	0,059	P
			A ₆₃	0,403	P
Total	1,000		Total	1,000	

Creating the positive ideal and negative ideal solution points: after weighted normalized matrix was obtained, the direction of each criterion was determined according to the property of each criterion and the weights in Table 14.

Calculating the distance to the positive and negative ideal points: after determining the positive and negative ideal solution points, the distances to the fuzzy positive and negative ideal point are identified (Equation 15 and 16).

Calculating the distance according to the ideal solution and selecting the alternatives: this process is applied for each alternative. Then, the ideal solution distances are found using Equation 17 and 18. According to Table 15, Company S2 received the highest value of 0,2892. In this respect, the firm should prefer S₂. In Table 16, when an evaluation is made according to the sub-criteria, again, S₂ is the first company to be preferred with the value of 0,2078.

Table 15. Distance of the Main Criteria According to Ideal Solution and Ranking of the Alternatives

	D_i^+	D_i^-	C_i^*	Ranking	
S ₁ ⁺	4,4730	S ₁ ⁻ 1,5472	C ₁ [*] 0,2570	S ₁	3
S ₂ ⁺	4,2819	S ₂ ⁻ 1,7420	C ₂ [*] 0,2892	S ₂	1
S ₃ ⁺	4,4281	S ₃ ⁻ 1,5933	C ₃ [*] 0,2646	S ₃	2

Table 16. Distance of the Sub-Criteria According to Ideal Solution and Ranking of the Alternatives

	D_i^+	D_i^-	C_i^*	Ranking	
S ₁ ⁺	14,5520	S ₁ ⁻ 3,5817	C ₁ [*] 0,1975	S ₁	3
S ₂ ⁺	14,3748	S ₂ ⁻ 3,7697	C ₂ [*] 0,2078	S ₂	1
S ₃ ⁺	14,4958	S ₃ ⁻ 3,6348	C ₃ [*] 0,2005	S ₃	2

According to the main criteria and the sub-criteria, the S2 Company ranked the first with only a slight difference compared to the other two companies. It was seen that the difference between the alternatives in terms of sub-criteria was less when compared with the main criteria. The difference in this case shows that the factors, which are important in the logistics company selection, were considered while the effect of some factors was not considered. However, it is made sure that all important criteria that may affect the evaluation are taken into consideration when the evaluation is made according to the sub-criteria. For this reason, it may be stated that the company which seems to be not advantageous according to some main criteria has in fact some advantageous sub-factors.

5. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The purpose of the present study was to create a mixed evaluation model by integrating fuzzy MCDM methods to help the decision-making process of businesses during 3PL provider company

selection. The criteria were weighted and/or evaluated using the fuzzy DEMATEL and fuzzy ANP methods, and selection of alternative 3PL providers was made via the fuzzy TOPSIS method.

According to the findings obtained through the fuzzy DEMATEL method, the most affecting and the most affected criterions among the main criteria were found as technology and firm image, respectively. However, while firm image was found as the most affected criterion, it was also the criterion that had the lowest effect on the other criteria. Therefore, it can be stated that each factor in the logistics firms' activities implicitly or explicitly, positively or negatively affects the firm image. Moreover, the most affecting criteria among the sub-criteria were found as distribution cost, hygiene, technology level and vehicle supply ability. This result indicates that the 3PL firms can take competitive advantage by considering these factors. In this study, in addition to the aforementioned issues; three new criteria which were not encountered in the literature before, were determined: porterage price, hygiene and the ability to supply vehicles. It is possible to say that hygiene and ability to supply vehicles have important potential effects.

The weights obtained by integrated methods of fuzzy DEMATEL and fuzzy ANP were used in the fuzzy TOPSIS method and a selection was made among the alternatives. The second logistics firm was selected as the most suitable one according to the food company and this result was supported by both the main and the sub criteria.

For an enterprise producing milk and dairy products in the food sector, it was determined that the importance order of the criteria as a result of the integrated model was special expertise, experience and company reputation, respectively. According to this result, it is suggested that the relevant company should first set two prerequisites for the selection of a logistics company. These prerequisites are; to operate only in the food sector and to have a minimum duration of the activity. With this proposal, it is aimed to pay attention to special expertise with the prerequisite of operating only in the food sector, and pay attention to experience with the prerequisite of minimum activity period. Therefore, the company will have the opportunity to evaluate the expert and stronger third-party logistics companies. Since the cold chain should not be broken in the food sector, third-party logistics companies that provide services in this field may be recommended to go to special expertise. It is thought that special expertise will increase the trust in logistics companies, which have an important place in the supply chain. Specialization of logistics companies in a certain area will enable them to gain experience and manage the risk better in this area.

When similar studies conducted on 3PL selection in the cold chain in the food sector are considered, Rijswijk and Frewer (2008) reported that traceability was an important criterion for food safety and quality. About the traceability problem, Montanari (2008) reported the need for reliable information technology infrastructure for the cold-chain. Moberg and Speh (2004) reported that responding to service requirements, management quality, registry with ethical importance, and ability

to provide value-added services were the 4 most important criteria for the selection of 3PL. Özçakar and Demir (2011) ranked the criteria as the cost advantage, flexibility, payment terms, quality, supplier reliability and timely delivery from the largest to the smallest. Similar to the studies that are mentioned in the present study, experience, specialty, timely delivery, flexibility, quality, reliability and information technology criteria are the leading criteria. However, as a different item, criteria like vehicle supply ability, distribution cost, company image, technology level, and information sharing criteria were also determined among the most weighted criteria.

As it is the case in any study, the present study also had some limitations. Firstly, the fact that the present study was conducted in only one company operating in the food sector was one of the limitations of it. Secondly, it may not be accepted as a correct approach to generalize the findings of the study, which was conducted on a small sampling, to all business and logistics companies in the food sector.

In this study, the 3PL provider selection in food industry, and determination of relevant evaluation criteria were dealt with. It may be recommended to researchers to conduct future studies on making comparisons or integrations in businesses that operate with different products in the food sector. In addition, the 3PL provider selection still expects different methods to be used. In the integration that was made in the present study, VIKOR, Electre, etc. methods may be used instead of fuzzy TOPSIS. Similar methods may be used by making comparisons without integration. Finally, it is hoped that conducting this kind of studies in different sectors may contribute greatly to the literature.

REFERENCES

- Aguezzoul, A., Rabenasoloo, B. & Jolly-Desodt, A. M., (2006). Multicriteria decision aid tool for third-party logistics providers' selection, In International Conference Service Systems and Service Management (ICSSSM).
- Akman, G. & Alkan, A., (2006). Measurement of supplier performance at supply chain management by using fuzzy AHP method: a study at automotive subcontractor industry, *Istanbul Ticaret University Journal of science*, 5(9), 23-46.
- Alkhatib, S. F., Darlington, R. & Nguyen, T. T., (2015). Logistics service providers (lsp) evaluation and selection: literature review and framework development, *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 8(1), 102-134.
- Altan, S., & Karas Aydın, E. (2015). An Integrated model approach with fuzzy DEMATEL and fuzzy TOPSIS methods for the selection of third party logistic firm, Suleyman Demirel University, *Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 20(3), 99-119.
- Bajec, P., & Tuljak-Suban, D. (2019). An Integrated Analytic Hierarchy Process-Slack Based Measure-Data Envelopment Analysis Model for Evaluating the Efficiency of Logistics Service Providers Considering Undesirable Performance Criteria, *Sustainability*, 11(8),
- Bianchini, A., (2018). 3PL Provider Selection by AHP and TOPSIS methodology, *Benchmarking: An International Journal*, (just-accepted), 235-252.

- Bottani, E. & Rizzi, A., (2006). A fuzzy TOPSIS methodology to support outsourcing of logistics services, *Supply Chain Management: An International Journal*, 11(4), 294-308.
- Büyüközkan, G. & Çifçi, G., (2012). A novel hybrid MCDM approach based on fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS to evaluate green suppliers, *Expert Systems with Applications*, 9(3), 3000-3011.
- Chang, B., Chang, C.W. & Wu, C.H., (2011). Fuzzy DEMATEL method for developing supplier selection criteria, *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1850-1858.
- Chen, C. T., (2000). Extensions of the TOPSIS for group decision-making under fuzzy environment, *Fuzzy Sets and Systems*, 114(1), 1-9.
- Chen, J.K. & Chen, S., (2010). Using A novel conjunctive MCDM approach based on DEMATEL, fuzzy ANP, and TOPSIS as an innovation support system for Taiwanese higher education, *Expert Systems with Applications*, 37, 1981-1990.
- Cheng, E. W., & Li, H. (2004). Contractor selection using the analytic network process, *Construction Management and Economics*, 22(10),1021-1032.
- Chiang, Z., & Tzeng, G. H. (2009). A third party logistics provider for the best selection in fuzzy dynamic decision environments, *International Journal of Fuzzy Systems*, 11(1),
- Çakır, E., Tozan, H. & Vayvay, O., (2009). A method for selecting third party logistic service provider using fuzzy AHP, *Journal of Naval Science and Engineering*, 5(3), 38-54.
- Çelebi, D., Bayraktar, D., & Bingol, L. (2010). Analytical network process for logistics management: a case study in a small electronic appliances manufacturer, *Computers & Industrial Engineering*, 58(3), 432-441.
- Daim, T. U., Udbye, A. & Balasubramanian, A., (2012). Use of analytic hierarchy process (AHP) for selection of 3PL providers, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 24(1), 28-51.
- Değermenci, A. & Ayvaz, B., (2016). Fuzzy environment multi criteria decision making techniques personnel selection: participation in an application in banking sector, *Istanbul Commerce University Journal of Science*, 15(30), 77-93.
- Ecer, F. (2018). Third-party logistics (3PL) provider selection via fuzzy AHP and EDAS integrated model, *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 615-634.
- Fu, K., Xu, J., Zhang, Q., & Miao, Z. (2010). An AHP-based decision support model for 3PL evaluation, In 2010 7th International Conference on Service Systems and Service Management pp. 1-6. IEEE.
- Govindan, K., Grigore, M. C., & Kannan, D. (2010). Ranking of third party logistics provider using fuzzy electre II, In the 40th International Conference on Computers & Industrial Engineering, 1-5. IEEE.
- Govindan, K., Khodaverdi, R. & Vafadarnikjoo, A., (2016). A grey DEMATEL approach to develop third-party logistics provider selection criteria, *Industrial Management & Data Systems*, 16(4), 690-722.
- Gök, A. C., & Perçin, S. (2016). DEMATEL-ANP-VIKOR approach for assessing the e-service quality of electronic shopping (E-shopping) sites, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 16(2), 131-144.
- Göl, H. & Çatay, B., (2007). Third-party logistics provider selection: insights from A Turkish automotive company, *Supply Chain Management: An International Journal*, 12(6), 379-384.

- Gümüüay, S. A. & Berberoğlu, N., (2011). Decision making process of logistics outsourcing and criteria for 3PL provider selection, *Online Academic Journal of Information Technology*, 2(5), 33-50.
- Gürcan, O. F., Yazıcı, I., Beyza, O. F., Arslan, C. Y., & Eldemir, F. (2016). Third party logistics (3PL) provider selection with AHP application, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 226-234.
- Hwang, B. N. & Shen, Y. C., (2015). Decision making for third party logistics supplier selection in semiconductor manufacturing industry: a nonadditive fuzzy integral approach, *Mathematical Problems in Engineering*,
- Jharkharia, S. & Shankar, R., (2007). Selection of logistics service provider: an analytic network process (ANP) approach, *Omega*, 35(3), 274-289.
- Jovčić, S., Průša, P., Dobrodolac, M., & Švadlenka, L., (2019). A proposal for a decision-making tool in third-party logistics (3PL) provider selection based on multi-criteria analysis and the fuzzy approach, *Sustainability*, 11(15),
- Kang, H. Y., Lee, A. H. & Yang, C. Y., (2012). A fuzzy ANP model for supplier selection as applied to IC packaging, *Journal of Intelligent Manufacturing*, 23(5), 1477-1488.
- Karagül, H., & Albayrakolu, M. M. (2007). "Selecting a third-party logistics provider for an automotive company: an analytic hierarchy process model". *ISAHP 2007*, 3-6.
- Kashi, K., (2015). DEMATEL method in practice: finding the causal relations among key competencies, *The 9th International Days of Statistics and Economics, Prague*, 723-732.
- Ku, C. Y., Chang, C. T. & Ho, H. P., (2010). Global supplier selection using fuzzy analytic hierarchy process and fuzzy goal programming, *Quality & Quantity*, 44(4), 623-640.
- Kulak, O. & Kahraman, C., (2005). Fuzzy multi-attribute selection among transportation companies using axiomatic design and analytic hierarchy process, *Information Sciences*, 170(2-4), 191-210.
- Kuo, R. J., Hsu, C. W. & Chen, Y. L., (2015). Integration of Fuzzy ANP and Fuzzy TOPSIS for Evaluating Carbon Performance of Suppliers, *International Journal of Environmental Science and Technology*, 12(12), 863-876.
- Li, X. & Wang, Q., (2007). Coordination Mechanisms of Supply Chain Systems, *European Journal of Operational Research*, 179(1), 1-16.
- Li, Y. L., Ying, C. S., Chin, K. S., Yang, H. T., & Xu, J. (2018). Third-Party Reverse Logistics Provider Selection Approach Based on Hybrid-Information MCDM and Cumulative Prospect Theory, *Journal of Cleaner Production*, 195, 573-584.
- Liou, J. H., Tzeng, G. H., & Chang, H. C., (2007). Airline Safety Measurement Using A Hybrid Model, *Journal of Air Transport Management*, 13, 243-249.
- Lixin, D., Ying, L., & Zhiguang, Z. (2008). Selection of logistics service provider based on analytic network process and VIKOR algorithm, In 2008 IEEE International Conference on Networking, Sensing and Control, 1207-1210. IEEE.
- Meade, L. & Sarkis, J., (2002). A conceptual model for selecting and evaluating thirdparty reverse logistics providers, *Supply Chain Management: An International Journal*, 7(5), 283-295.
- Meng, X. (2008). Study of evaluation and selection on third party reverse logistics providers, In 2008 International Seminar on Business and Information Management, 1, 518-521. IEEE.

- Moberg, C. R. & Speh, T. W., (2004). Third-party warehousing selection: a comparison of national and regional firms, *American Journal of Business*, 19(2), 71-76.
- Montanari, R., (2008). “Cold chain tracking: a managerial perspective”, *Trends in Food Science & Technology*, 19, 425-431.
- Narkhede, B. E., Raut, R., Gardas, B., Luong, H. T., & Jha, M., (2017). Selection and evaluation of third party logistics service provider (3PLSP) by using an interpretive ranking process (IRP). *Benchmarking: An International Journal*, 24(6), 1597-1648.
- Ocampo, L. A., Tan, T. A. G. & Sia, L. A., (2018). Using fuzzy DEMATEL in modeling the causal relationships of the antecedents of organizational citizenship behavior (OCB) in the hospitality industry: a case study in the philippines, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 34, 11-29.
- Organ, A., (2013). Evaluation of machine selection criteria by method of fuzzy DEMATEL, Cukurova University, *Journal of Social Sciences Institute*, 22(1), 157-172.
- Özbek, A., & Eren, T. (2012). Selecting the third party logistic (3PL) firm through the analytic hierarchy process (AHP), *International Journal of Engineering Research and Development*, 4(2), 46-54.
- Özbek, A., (2013). Third party logistics (3PL) company selection with analytical network process approach, Atatürk University, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 27(1), 95-113.
- Özçakar, N., & Demir, H. (2011). Supplier selection by using the fuzzy TOPSIS method, *Istanbul Management Journal*, 22(69), 25-44.
- Özçiğçi, V. & Arsu, T., (2013). Application of AHP selecting logistic service provider, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(1), 309-8012.
- Paksoy, S., (2017). Current approaches in multi criteria decision making, Karahan Publisher, 1. Edition, Adana.
- Ramik, J., (2007). A decision system using anp and fuzzy inputs, *International Journal of Innovative Computing, Information and Control*, 3(4), 825-837.
- Raut, R., Kharat, M., Kamble, S. & Kumar, C. S., (2018). Sustainable evaluation and selection of potential third party logistics providers (3PL): an integrated MCDM approach, *Benchmarking: An International Journal*, (just-accepted),
- Rijswijk, W. V., & Frewer, L. J. (2008). Consumer perceptions of food quality and safety and their relation to traceability, *British Food Journal*, 110(10), 1034-46.
- Qureshi, M. N., Kumar, D., & Kumar, P. (2007). Selection of potential 3PL services providers using TOPSIS with interval data. In *2007 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management*, 1512-1516. IEEE.
- Saaty, T. L., (2008). Decision making with the analytic hierarchy process, *International Journal Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Saen, R. F., (2007). A new mathematical approach for suppliers selection: accounting for non-homogeneity is important, *Applied Mathematics and Computation*, 185(1), 84-95.
- Sahu, N. K., Datta, S. & Mahapatra, S. S., (2015). Fuzzy based appraisal module for 3PL evaluation and selection, *Benchmarking: An International Journal*, 22(3), 354-392.
- Samantra, C., Datta, S., Mishra, S., & Mahapatra, S. S. (2013). Agility appraisal for integrated supply chain using generalized trapezoidal fuzzy numbers set, *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 68(5-8), 1491-1503.
- Sarmah, S. P., Acharya, D. & Goyal, S. K., (2006). Buyer vendor coordination models in supply chain management, *European Journal of Operational Research*, 175(1), 1-15.

- Sell, S. P. D., (1999). Introduction to supply chain management, Chapter 1.
- Shan, L. (2011). Research on logistics service providers selection based on AHP and VIKOR, *In Intelligent Computing and Information Science*, Springer, Berlin, Heidelberg, 93-98.
- Singh Bhatti, R., Kumar, P. & Kumar, D., (2010). Analytical modeling of third party service provider selection in lead logistics provider environments, *Journal of Modelling in Management*, 5(3), 275-286.
- Soba M. & Simsek, A. (2019). Selection of a company that provides third party logistics (3PL) service with fuzzy TOPSIS method, *International Journal of Social Sciences and Humanities*, 33, 380-399.
- Soh, S., (2010). A decision model for evaluating third-party logistics providers using fuzzy analytic hierarchy process, *African Journal of Business Management*, 4(3), 339-349.
- Sun, C., Pan, Y., & Bi, R. (2010). Study on Third-Party Logistics Service Provider Selection Evaluation Indices System Based on Analytic Network Process with BOCR, In 2010 *International Conference on Logistics Systems and Intelligent Management (ICLSIM)*, 2, 1013-1017. IEEE.
- Tabares-Urrea, N., Ramírez-Flórez, G., Osorio-Gómez, J.C., (2020). Diffuse AHP and TOPSIS for the selection of a third-party provider considering operational risk, *Revista EIA*, 17(33), 89-105.
- Tzeng, G. H., Chiang, C. H. & Li, C. W., (2007). Evaluating intertwined effects in e-learning programs: a novel hybrid MCDM model based on factor analysis and DEMATEL, *Expert Systems with Applications*, 32(4), 1028-1044.
- Vijayvargiya, A., & Dey, A. K. (2010). An analytical approach for selection of a logistics provider, *Management Decision*, 48(3), 403-418.
- Wang, Z., Leung, K. S. & Wang, J., (1999). A genetic algorithm for determining nonadditive set functions in information fusion, *Fuzzy Sets and Systems*, 102(3), 463-469.
- Wu, W. W. & Lee, Y. T., (2007). Developing global managers' competencies using the fuzzy DEMATEL method, *Expert Systems With Applications*, 32(2), 499-507.
- Yadav, S., Garg, D., & Luthra, S. (2020). Selection of third-party logistics services for internet of things-based agriculture supply chain management, *International Journal of Logistics Systems and Management*, 35(2), 204-230.
- Yang, J. L., Chiu, H. N., Tzeng, G. H. & Yeh, R. H., (2008). Vendor selection by integrated fuzzy MCDM techniques with independent and interdependent relationships, *Information Sciences*, 178(21), 4166-4183.
- Zhang, H., Li, X., Liu, W., Li, B., & Zhang, Z. (2004). An application of the AHP in 3PL vendor selection of a 4PL system, In 2004 *IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics* (IEEE Cat. No. 04CH37583) 2, 1255-1260. IEEE.

"MEKSİKA DALGASI": ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 İLE İLGİLİ BİLİŞSEL YAPILARININ ANALİZİ

"MEXICAN WAVE": ANALYSIS OF COGNITIVE STRUCTURES OF UNIVERSITY STUDENTS RELATED TO COVID-19

Ramazan ERDEM¹, Elif KAYA², Necla YILMAZ³, Ahmet ALKAN⁴, İzzet ERDEM⁵

1. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, raerdem@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6951-3814>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, elif.akkas88@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1401-9947>
3. Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, neclabardak@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9847-6888>
4. Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ahmetalkan@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4964-8591>
5. Dr. Öğr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Kurum, izzeterdem42@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1805-1597>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
06.12.2021 12.06.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
23.03.2023 03.23.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1033352>

Öz

Bu çalışmada, sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin Covid-19 ile ilgili bilişsel yapılarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Fenomenoloji desenine göre tasarlanan çalışmada veri toplamak amacıyla kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Testte anahtar kavram olarak Covid-19 belirlenmiş ve Covid-19'un neyi çağrıştırdığı, neye benzetildiği, olumsuz etkileri, olumlu etkileri ve geleceği nasıl şekillendireceği üzerinden öğrencilerin bilişsel yapıları ortaya konmuştur. Ulaşılan 80 öğrenciden her bir kategoriye ait 800 olmak üzere toplamda 4000 kelimelik bir veri seti elde edilmiş, veriler içerik analizine tabi tutularak temalaştırılmıştır. Analiz sonucunda çağrışım olarak "maske" ve "mesafe", benzetme olarak "grip" ve "veba", olumsuz etki olarak "eğitimde yaşanan aksaklıklar" ve "psikolojinin bozulması", olumlu etki olarak "aile ile vakit geçirme" ve "kendine vakit ayırma", gelecek etkisi olarak ise "tedbirli yaşam" ve "ekonomik problemlerde artış" kodları öne çıkmıştır. Sonuç olarak, Covid-19 denilince üniversite öğrencilerinin aklına daha çok tedbir ve korunmaya dair çağrışımlar gelmiş, öğrenciler Covid-19'u bulaşıcı ya da ölümcül hastalıklara benzetmiş, olumsuz etkilerin başında kısıtlama ve tedbirler düşünülmüş, olumlu etkiler olarak süreç gelişim ve öğrenme fırsatı olarak görülmüş ve gelecekte bu salgın sebebiyle toplumsal yaşamın dönüştüğüne dair düşünceler ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Kelime İlişkilendirme Testi, Üniversite Öğrencileri.

Abstract

In this study, it is aimed to examine the cognitive structures of health management students about Covid-19. The word association test was used to collect data in the study, which was designed according to the phenomenology design. In the test, covid-19 was determined as the key concept and the cognitive structures of the students were revealed through what Covid-19 evokes, what it is like, negative effects, positive effects and how it will shape the future. From the 80 students reached, a data set of 4000 words in total, 800 belonging to each category, was obtained and the data were themed by subjecting them to content analysis. In the analysis, "mask" and "distance" as connotations, "comprehension" and "plague" as analogy, "disruptions with education" and "disorder of psychology" as negative effects, "spending time with family" and "spending time for yourself" as positive effect and, as a future, the codes of "prudent life" and "increase in economic problems" have emerged. All codes were gathered in themes and top themes and interpreted. As a result, when it comes to Covid-19, university students have more connotations of precaution and protection; students likened Covid-19 to infectious or fatal diseases; restrictions and measures were considered at the beginning of the negative effects; as positive effects, the process was seen as an opportunity for development and learning, and there were thoughts that social life would transform in the future due to this epidemic.

Keywords: Covid-19, Word Association Test, University Students.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Covid-19, which affects the whole world, also affects the lives of students in various ways. With this research, it is aimed to reveal what covid-19 evokes in the minds of students and what this epidemic means for students.

Research Questions

The questions sought to be answered in this research are as follows: What does covid-19 evoke and what does it look like? What are the positive and negative effects of Covid-19? How will covid-19 shape the future?

Literature Review

Considering that there is an increase in the level of continuous anxiety in the general population, it is thought that individuals' perception of the disease may change in such an environment of intense anxiety and stress and may be affected both socially and psychologically from the current process. For this reason, it is important to examine university students' perceptions of Covid-19 disease.

Methodology

Qualitative research method was used in this study. Qualitative research enables perceptions and events to be revealed in a realistic and holistic manner in the natural environment. In the study, the phenomenology pattern was used to reveal the perceptions of the participants about the covid-19 phenomenon. A study fictionalized with a phenomenology design focuses on a phenomenon experienced by people. Thus, people's individual experiences are reduced to a common phenomenon. In other words, based on the perspectives of individual people, their meaning worlds/cognitive structures are revealed.

Results and Conclusions

As a result, when it comes to covid-19, university students have more associations with precautions and protection, students liken covid-19 to infectious or fatal diseases, constraints and precautions were considered at the beginning of the negative effects, the process was seen as an opportunity for development and learning as positive effects. and there have been thoughts that social life will transform in the future due to this epidemic.

1. GİRİŞ

Covid-19 pandemisi, 2019 yılında ortaya çıkmış ve hızlı bir yayılım ile tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Ortaya çıkan küresel salgın onaylanmış vakalarla birlikte Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020) tarafından "pandemi" olarak ilan edilmiştir. 18 Mart 2020 tarihinde 300.000'den fazla pozitif vaka ve 2500 ölen kişi sayısı tespit edilirken, Dünya Sağlık Örgütü'nün 30 Kasım 2021 tarihli verilerine göre başlangıcından bu yana 260.867.011 onaylanmış vaka ve 5.200.267 ölüm sayısının olduğu bildirilmiştir (WHO, 2021; opendatadpc.maps.arcgis.com/). Bu durum zaman içerisinde virüsün yayılım hızının artarak devam ettiğini göstermektedir. Sağlık Bakanlığı'nın (2020) verilerine göre ise, Aralık ayı itibarıyla 1.928.165 vaka, 17.121 ölüm tespit edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Yüzyıllar boyunca salgın hastalıkların insanları etkiledikleri ve sonuçlarının bir toplumdan diğerine değişebildiği görülmektedir. Bu etkilerin anlaşılabilmesi için hastalıkların nedenlerinin ve yansımalarının sosyal ve tarihsel bağlamda incelenmesi önem arz etmektedir (Herring ve Sattenspiel, 2007). Covid-19 pandemisi bireylerin sosyal yaşamları ve ekonomik durumları (Üstün ve Özçiftçi, 2020) üzerinde derin izler bırakmıştır. Başta sağlık çalışanları olmak üzere birçok meslek mensubu risk altında çalışmalarına devam ederken eğitim sektöründe faaliyetlere uzaktan eğitim yoluyla devam edilmesi kararı alınmıştır. Eğitim ve öğretime verilen zorunlu aranın içinde bulunan pandemi sürecinin belirsizliği nedeniyle hem akademisyen ve öğretmenler hem de öğrenciler üzerinde olumsuz yansımaları olmuştur.

Yapılan araştırmalar pandemi sürecinin öğrenciler üzerinde depresyon ve anksiyeteye neden olduğunu göstermektedir (Islam, Barna, Raihan, Khan ve Hossain, 2020). Covid-19 salgını boyunca Çin'deki üniversite öğrencilerinin stres ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğunu tespit eden Cao ve diğerleri (2020), salgınla ilişkili faktörlerin öğrencilerin günlük yaşamlarının üzerinde olumsuz etkilerini ve akademik sorumluluklarında meydana gelen aksamaları ortaya koymuşlardır. Son ve diğerlerine (2020) göre öğrencilerin salgın döneminde evde kaldıkları süre boyunca stres, kaygı ve depresif düşüncelere sahip oldukları tespit edilmiştir. Akademik performanslarıyla ilgili endişelerinde artış gözlemlenen öğrencilerin, konsantre olmada güçlük çektikleri ve uyku düzeninde bozulmalar yaşadıkları bildirilmiştir. Aslan ve diğerlerine (2020) göre ise, pandemi sırasında öğrencilerin ruh sağlığının yüksek risk altında olduğu ayrıca anksiyete ve fiziksel hareketsizliğe bağlı olarak stres yaşadıkları belirtilmiştir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan boylamsal bir çalışmada ise (Elmer, Mepham ve Stadtfeld, 2020), Covid-19 salgını boyunca uygulanan sosyal izolasyonun öğrencilerin yalnızlığını arttığı tespit edilmiştir.

Dünya genelinde yüksek öğrenim öğrencileri de dahil olmak üzere bireylerin yaşamları kökten değişmiştir. Evlerinde sıkılmış, endişeli ve hayal kırıklığı yaşayan öğrenciler ise 'yeni normal'e uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da uzaktan eğitimin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Bu durumun bir sonucu olarak öğrencilerin hem akademik çalışmalarını hem de yaşamın farklı yönlerini algılamada eskiye nazaran farklı değişim gösterdikleri bilinmektedir (Aristovnik, Keržič, Ravšelj,

Tomažević, ve Umek, 2020). Toplumun genelinin sürekli kaygı düzeyinde bir artış olduğu (Göksu ve Kumcağız, 2020) göz önünde bulundurulduğunda, böylesi yoğun kaygı ve stres ortamında bireylerin hastalık algısının değişebileceği ve içinde bulunulan süreçten hem sosyal hem de psikolojik olarak etkilenebileceği düşünülmektedir. Bu sebeple üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığına yönelik algılarının incelenmesi önem arz etmektedir.

Covid-19'un hızlı yayılmasına bağlı olarak bulgular kısmında da yer aldığı şekli ile bir katılımcının bu hastalığı Meksika Dalgasına benzetmesinden dolayı bu metafor çalışma başlığına yansıtılmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 öğrencilerin hayatlarını da çeşitli yönlerden etkilemektedir. Bu araştırma ile Covid-19'un öğrencilerin zihinlerinde ne çağrıştırdığının ve bu salgının öğrenciler için ne anlam ifade ettiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada katılımcıların Covid-19 olgusuna dair algularının ortaya koyulabilmesi için fenomenoloji deseninden faydalanılmıştır. Olgu bilim deseni ile kurgulanmış bir çalışmada kişilerin tecrübe ettikleri bir olguya odaklanılır. Böylelikle kişilerin bireysel tecrübeleri ortak bir fenomene indirgenir (Güler, Halıcıoğlu ve Taşgın, 2015). Yani tek tek kişilerin bakış açılarından yola çıkılarak, onların anlam dünyaları/bilişsel yapıları ortaya çıkartılır (Mayring, 2011).

2.3. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcıları bir kamu üniversitesine bağlı Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenim görmekte olan dördüncü sınıf 80 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın katılımcılarının seçiminde amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem kullanılmıştır. Çalışmanın sağlığı ilgilendiren bir olgu üzerinde yapılacak olması nedeniyle Sağlık Yönetimi bölümü öğrencileri; araştırılacak fenomene verilecek cevaplarda bilgi birikiminin de önemli bir etken olması nedeniyle de dördüncü sınıf öğrencileri araştırmanın katılımcıları olarak belirlenmiştir.

2.4. Etik İzin

Araştırmanın etik izni Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Tarih:11.01.2021 101/12 Sayılı Karar).

2.5. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Testi oluştururken anahtar kavram olarak Covid-19 seçilmiştir. Birinci sayfada Covid-19 kavramı aşağıdaki gibi alt alta yazılarak katılımcılara kavramın kendilerinde çağrıştırdığı anlamı kavramın önüne yazmaları istenmiştir. Anahtar kavramın en altına da anahtar kavramla ilgili zihinlerinde çağrışan kelimeleri bir cümle içerisinde kullanması istenmiştir. İkinci sayfada öğrencilerin zihinlerinde yönlendirme yapmak amacıyla Covid-19 (Benzetme) üçüncü sayfada Covid-19 (Olumlu) dördüncü sayfada Covid-19 (Olumsuz) beşinci sayfada Covid-19 (Gelecek) anahtar kelimeleri alt alta yazılmış, anahtar kelimelerin altına da çağrışımla ilgili cümle kurmaları istenmiştir. Anahtar kelimeler her sayfaya bir anahtar kelime gelecek şekilde düzenlenmiş ve her anahtar kelimenin önüne yazılacak kavram bitirildikten sonra bu kavramlardan anlamlı bir cümle kurulması istenmiştir.

Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Covid-19.....
Cümle.....

Anahtar kavramların bu şekilde alt alta yazılması ile zincirleme cevap riski önlenmeye çalışılmıştır. Eğer öğrenci her yazdığı çağrışımdan sonra anahtar kavrama dönmezse anahtar kavram yerine cevap olarak yazdığı kavramın çağrıştırdıklarını yazacaktır. Bu durum da kelime ilişkilendirme testinin amacını zedeleyecektir (Bahar ve Özatl, 2003; Ekici ve Kurt, 2014).

2.6. Verilerin Analizi

Veriler içerik analizi ile işleme tabi tutulmuştur. İçerik analizi yapacak bir araştırmacı çalışmasını çeşitli aşamalardan geçirecek şekilde kurgulamalıdır: a) araştırma hedefleri belirlenmeli, b) örneklem seçilmeli c) verilerden kategoriler oluşturulmalı d) frekanslar hesaplanmalı ve gerekli ise kategoriler arası ilişki kurulmalı e) değerlendirme, çıkarsama ve yorumsama yapılmalıdır (Bilgin, 2014). Bu araştırmada da öncelikle katılımcılardan toplanan 4000 kelimelik veriler bir sıraya konulmuş, ardından Excel programına aktarılmıştır. Sonrasında benzer ifadeler bir araya toplanarak çeşitli

kategoriler elde edilmiştir. Son olarak da her bir kategoriye giren ifadelerin frekansları hesaplanmış, kategoriler ve bu kategorilere ait kodlar yorumlanarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, öğrencilerin Covid-19 ile ilgili kelime çağrışımlarının içerik analizine tabi tutularak düzenlenmesine, temalara ayrılmasına ve ilişkilendirilmesine dair bulgular ve bu bulgulara yönelik değerlendirmeler yer almaktadır. 80 katılımcıdan toplamda 4000 kelimelik veri seti elde edilmiştir. Bu verilerin ilgili olan ve birden fazla kez tekrar edenleri ilişki tablolarına aktarılmış (f=3192), ilgili olmayan ve yalnız bir katılımcı tarafından kullanılan ifadeler (f=808) araştırmanın niteliği yönünden ilişki tablolarına dahil edilmemiş ancak yorumlar bölümünde elenen kavramlar olarak örneklendirilmiştir. Toplamda elde edilen 3192 ifade 5 üst tema altında, 89 alt temada kategorize edilmiştir. Her bir temada kaç ifade olduğu ve her ifadenin kaç kez tekrarlandığı ile ilgili frekanslar parantez içinde belirtilmiştir. Tablo 1’de, Covid-19’a yönelik genel çağrışımlarla ilgili bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin “Covid-19 Çağrışımları” ile İlgili Bilişsel Yapılarının Kategorilere Göre Dağılımı

Tedbirler ve Korunmaya Dair Çağrışımlar (248)	<i>Maske (69), Mesafe (36), Dezenfektan (24), Hijyen (24), Sosyal mesafe (17), Aşı (16), Kolonya (15), Ev/evde kalma (8), Temizlik (8), Tedbir (8), Aşı çalışmaları (6), Bağışıklık (4), Eldiven (4), Önlem (4), Bağışıklık Sistemi (3), Virüsle mücadele (2)</i>
Sağlık ve Hastalık Çağrışımları (97)	<i>Hastalık (22), Salgın (19), Pandemi (18), Sağlık (9), Ölümcül hastalık (6), Küresel salgın (6), Bulaşıcı (5), Bulaşıcı hastalık (4), Kronik hastalık (3), Enfeksiyon (3), Tehlikeli (2)</i>
Mücadele Stratejilerine İlişkin Çağrışımlar (71)	<i>Karantina (34), Vaka sayısı (11), Test (8), İzolasyon (7), HES kodu (5), Temas (4), Hastalık tablosu (2)</i>
Ölüm ve Psikolojik Problem Çağrışımlar (70)	<i>Ölüm (24), Korku (15), Özlem (5), Psikolojik sorunlar (4), Stres (3), Çaresizlik (3), Depresyon (2), Panik (2), Hayal kırıklığı (2), Endişe (2), Belirsizlik (2), Umutsuzluk (2), Yalnızlık (2), Halsizlik (2)</i>
Kaynağa İlişkin Çağrışımlar (68)	<i>Çin (24), Virüs (22), Yarasa (12), Wuhan (6), Dünya (2), Yarasa Çorbası (2)</i>
Toplumsal Çağrışımlar (60)	<i>Yasaklar (23), Kısıtlamalar (11), Sokağa çıkma yasakları (6), Ölümler (5), Asosyallik (4), Yeni Normal (4), Vurdumduymazlık (3), Yaşlılar (2), İhmalkârlık (2)</i>
Semptom Çağrışımları (43)	<i>Nefes Darlığı (10), Öksürük (9), Ateş (8), Acı / Ağrı (5), Yüksek ateş (3), Semptom (3), Pozitif (3), Negatif (2)</i>
Mücadele Eden Kişilere Dair Çağrışımlar (41)	<i>Fahrettin Koca (19), Sağlık çalışanları (18), Sağlık Bakanı (2), Hekim (2)</i>
Mücadele Eden Kurumlar/Birimlere Dair Çağrışımlar (16)	<i>Hastane (9), Yoğun bakım (4), WHO (3)</i>
Tedavi Yöntemlerine Dair Çağrışımlar (12)	<i>Entübe/entübe hasta (6), İlaç (4), Solunum cihazı (2)</i>
Eğitime Dair Çağrışımlar (10)	<i>Uzaktan eğitim (5), Kötü eğitim (3), Okulların kapanması (2)</i>
Ekonomik Çağrışımlar (8)	<i>Ekonominin olumsuz etkilenmesi (5), İşsizlik (3)</i>
Diğer Çağrışımlar (14)	<i>Akciğer (2), Doğal seçim (2), Kayıp (2), Savaş (5), Yaşam mücadelesi (3)</i>

Öğrencilere yöneltilen kelime ilişkilendirme testinin birinci aşaması olan Covid-19 ile ilgili çağrışımlarına yönelik bulgular incelendiğinde, baskın bir şekilde “tedbirler ve korunmaya yönelik

çağrışımlar" (f=248) teması öne çıkmıştır. "Sağlık ve hastalık çağrışımları" (f=97), "kaynağa ilişkin çağrışımlar" (f=72), "mücadele stratejilerine ilişkin çağrışımlar" (f=71), "ölüm ve psikolojik problem çağrışımları" (f=70) ve "toplumsal çağrışımlar" (f=60) diğer baskın temalar olarak görülmektedir.

Bu baskın temaların yanı sıra, medyada sıklıkla duyulan hastalığın belirtileri (semptomlar, f=43), hastalık sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ve sürecin en fazla yıpranan kesimleri arasında yer alan sağlık çalışanları (mücadele eden kişilere dair çağrışımlar, f=41), hastaların başvurduğu, tedavi aldığı kurumlar ve süreci yöneten küresel sağlık örgütleri (mücadele eden kurumlar/birimlere dair çağrışımlar, f=13), tedavi yöntemlerine dair çağrışımlar (f=12), eğitime dair çağrışımlar (f=10), ekonomik çağrışımlar (f=8) ve diğer çağrışımlar (f=14) da kelime ilişkilendirme testi ile elde edilen Covid-19 çağrışımları arasında yer almaktadır.

Covid-19'la ilgili genel çağrışımların çıkarıldığı kodlara dair örnek gerekçeler şu şekildedir:

"Covid-19 denilince, 2020 yılındaki virüsün sebep olduğu hastalıklar (ateş gibi) sonucu birçok 20 yaş altı ve 65 yaş üstü vatandaşlarımız karantinaya ve kısıtlamalara tabii tutulması, ellerini sürekli kolonya ile dezenfekte etmeleri geliyor aklıma." Katılımcı Ö1

"Covid-19 deyince Çin'de yarasa çorbası içilip salgın hastalığın ortaya çıkması ve bu virüs nedeniyle insanların korkuya kapılması, tedbir amaçlı yasakların konulması, karantina günlerinde maske takarak ve mesafeli davranarak kendimizi korumaya çalışmamız aklıma geldi." Katılımcı S1

Kelime ilişkilendirme testinden elde edilen ancak çok düşük frekanslı olan (f=1) ve/veya ilişkisiz bulunan 41 ifadeye bu kategoride yer verilmemiştir. Bu ifadelerden bazıları; duraksama, mandalina, zamansız, alışveriş, dikkat, devlet, engel, hasar, huzursuzluk, kapalı alan gibi ifadelerdir. Tablo 2'de, Covid-19'un katılımcılar tarafından neye benzetildiği ile ilgili bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 2. Öğrencilerin "Covid-19'a Yönelik Benzetmeler" ile İlgili Bilişsel Yapılarının Kategorilere Göre Dağılımı

Hastalıklara Benzetme (163)	<i>Grip (31), Veba (18), Kanser (12), İspanyol gribi (10), Soğuk algınlığı (9), Verem (8), Kolera (6), Sars (6), Sıtma (6), Zatürre (6), Çiçek hastalığı (5), Kuş gribi (5), Nezle (5), Domuz Gribi (4), AIDS (4), Astım (3), Bronşit (3), Ebola (3), Enfeksiyon (3), Geçmiş salgınlar (3), KOAH (3), Alerji (2), Bulaşıcı hastalık (2), Kızamık (2), Kötü hastalık (2), Tifüs (2)</i>
Mikroskobik Canlılara Benzetme (58)	<i>Mikrop (18), Bakteri (14), Virüs (13), Ajan (4), Parazit (3), Hücre (3), Küf (3)</i>
Hayali ve Soyut Varlıklara Benzetme (42)	<i>Canavar (10), Hayalet (8), Şeytan (6), Azrail (6), Kâbus (4), Zombi (3), Sinsi bir varlık (3), Yaratık (2)</i>
İnsanlara Benzetme (41)	<i>Düşman (8), Sevilmeyen İnsanlar (5), Kötü insanlar (4), Çinliler (4), Davetsiz misafir (4), Katil (4), Gezgin (4), Sevilmeyen akraba (2), Teröristler (2), İnsanlar (2), Hitler (2)</i>
Madde ve Nesnelere Benzetme (40)	<i>Yapışkan madde (5), Zehir (5), Örümecek ağı (4), Yuvarlak (3), Sonu görünmeyen bir yol (3), Sigara (3), Toz (3), Atom (2), Dikenli top (2), Freni patlamış kamyon (2), Molekül (2), Uyuşturucu (2), Duvar (2), Gökteşi (2)</i>
Hayvanlara Benzetme (35)	<i>Yılan (5), Yarasa (6), Örümecek (5), Sivrisinek (2), Sülük (2), Kirpi (5), Kene (4), Böcek (2), Elma kurdu (2), Kurt (2)</i>
Ölüme Benzetme (17)	<i>Ölüm (15), Ölüm hatırlatıcı (2)</i>
Silahlara Benzetme (13)	<i>Biyolojik silah (8), Bomba (3), Silah (2)</i>
Bitkilere Benzetme (10)	<i>Nar (3), Diken (3), Kaktüs (2), Sarmaşık (2)</i>

Hapishanelere Benzetme (8)	<i>Hapishane (8)</i>
Psikolojik Problemlere Benzetme (7)	<i>Çaresizlik (3), Depresyon (2), Dert (2)</i>
Kir ve Lekelere Benzetme (5)	<i>Kir (3), Leke (2)</i>
Domino Etkisine Benzetme (4)	<i>Meksika dalgası (2), Domino taşı (2)</i>
Diğer Benzetmeler (10)	<i>Ateş (4), Korku filmi (2), Ceza (2), Alveol (2)</i>

Kelime ilişkilendirme testinin ikinci aşaması olarak yöneltilen “Covid-19’u neye (nelere) benzetirsiniz?” sorusuna verilen cevaplardan 453’ü değerlendirmeye alınmış, 14 tema altında değerlendirilmiştir. Kendisinin de bir hastalık olması, yine hastalık kategorisinde yer alan ifadelerin baskın bir şekilde öne çıkmasına neden olmuştur (f=163). Grip, veba, İspanyol gribi, soğuk algınlığı gibi ekseriyetle bulaşıcı hastalıklar bu kategoriyi oluşturmaktadır. İkinci sırada, “mikroskopik canlılara benzetme” (f=58) teması gelmektedir. Mikrop, bakteri, virüs gibi hastalık etkenleri bu kategoriyi oluşturan yaygın ifadelerdir. “Hayali ve soyut varlıklara benzetme” (f=42) teması; canavar, hayalet, şeytan, Azrail gibi genellikle olumsuz çağrışım yapan, insanlara zarar verdiği düşünülen ve görünmez nitelik taşıyan kimi hayali, kimi teolojik kaynaklı ifadelerden oluşmaktadır. “İnsanlara benzetme” (f=41) şeklindeki temanın altında yer alan ifadelere bakıldığında (düşman, sevilmeyen insan, kötü insan, katil, terörist gibi) tıpkı hayali ve soyut varlıklara benzetme temasında olduğu gibi, insanlara ait olumsuz çağrışım yapan niteliklerin baskın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Çinliler de hastalığın kaynağı olarak deklare edildikleri için aynı kategori altında yer alan bir ifadedir. “Madde ve nesnelere benzetme” (f=40) temasında, yapışkan madde, zehir, örümcek ağır, yuvarlak gibi ifadeler dikkat çekmektedir. İfadelerin geneli yine olumsuz, insanlara zararlı çağrışımlar içermekte, bu yönüyle Covid-19’un hem bireye hem insanlığa zararlarını hatırlatmaktadır. “Hayvanlara benzetme” (f=35) temasında yer alan hayvanlara bakıldığında, genellikle zehirli, yapışan-kan emen, zararlı denebilecek hayvanlar, ekseriyetle böceklerin tercih edildiği görülmektedir. Böcek tercihinin arka planında, Covid-19’un virüs yoluyla bulaşması ve virüslerin de çok küçük yaşam formları olmasının etkili olduğu söylenebilir. Diğer temalara bakıldığında, hastalığın dramatik sonuçları arasında yer alan “ölüme benzetme” (f=17), yine öldürme araçlarına benzetme (silahlara benzetme, f=13), yayılan, hızla büyüyen ya da çok taneli “bitkilere benzetme” (f=10), “hapishanelere benzetme” (f=8), “psikolojik problemlere benzetme” (f=7), “kir ve lekeler benzetme” (f=5), “domino etkisine benzetme” (f=4) ve diğer benzetmeler (f=10) temaları görülmektedir. Bütüne bakıldığında olumsuz, zararlı, öldürücü gibi insanlık için “kötü” nitelikte çağrışımların ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Covid-19’a yönelik benzetmelerle ilgili katılımcılar tarafından ifade edilen örnek gerekçeler şu şekildedir:

“Covid-19 un olumsuz etkilerini düşününce bulaş riskinden kaynaklı strese giriyorum ve korku, endişe hissettiriyor. Bu durumları düşününce kendimi tehlikeye atmaktansa önlem alıp kendi hayatıma bakıyorum fakat etrafıma baktığımda nefes darlığı çekenler, ilaçlar kullananlar, yoğun bakımda yatan insanlar, ölümler görüyorum.” Katılımcı C1

“Covid-19 bir hayalet, gizli düşman bir gezici gibi nerde olduğu bilinmeksizin her yerde olup insanların haberi olmadan bulaşabildi.” Katılımcı Ü1

“Virüsü Çin’deki insanların yarasa yedikleri gezgin bir varlık gibi insanlara acı çektiren yılan benzettim.” Katılımcı H1

Bu kategoriye alınmayan ifadelerden (f=347) bazıları; allium çiçeği, banyo lifi, bit, canlı, çam sakızı, cola, dolar, erik, g harfi, imece, joker, köz, para, tırnak gibi ifadelerdir. Tablo 3’te Covid-19’un olumsuz etkileri teması ve ilişkili kelimeler yer almaktadır

Tablo 3. Öğrencilerin “Covid-19’un Olumsuz Etkileri” ile İlgili Bilişsel Yapılarının Kategorilere Göre Dağılımı

Kısıtlama ve Tedbirler (98)	<i>Kısıtlamalar (13), Maske takmak (13), Seyahat kısıtlamaları (10), Evde kalmak (9), Özgürlüğün kısıtlanması (9), Ev hapsi (7), Yasaklar (7), Gezip dolaşamama (5), Sokağa çıkma yasağı (5), Karantina (4), Esaret (3), Sürekli temizlik ihtiyacı (3), Aşırı tedbirler (2), Cezalar (2), Hapis hayatı (2), Sürekli maske takmak (2), Yurt dışı yasağı (2)</i>
Korku, Panik ve Endişe Hali (89)	<i>Korku (17), Tedirginlik (17), Endişe (15), Gelecek kaygısı (9), Hasta olma kaygısı (9), Şüphe (8), Kaygı (5), Panik hali (5), Kaybetme korkusu (4)</i>
Sağlık Problemleri ve Ölümler (72)	<i>Ölümler (19), Kilo almak (12), Hareketsiz yaşam (8), Düzensiz beslenme (6), Sağlık sorunlarının artması (6), Hastalıkların ortaya çıkması (5), Dezenfektanların yan etkileri (3), Hastalığın ağır sonuçları (3), Obezite (3), Yoğun bakımlar (3), Cildin tahriş olması (2), Hastalık hastası olma (2)</i>
Depresif Duygular (67)	<i>Depresyona girme (15), Bunalma (10), Belirsizlik (5), İçe kapanma (4), Sıkılmak (4), Umutsuzluk (4), Bitkinlik (3), Çaresizlik (3), Huzursuzluk (3), Moral bozukluğu (3), Sürekli duygu değişimi (3), Bıkkınlık (2), İsteksizlik (2), Karamsarlık (2), Keyifsizlik (2), Mutsuzluk (2)</i>
Beşeri İlişkilere İlişkin Problemler (64)	<i>Sevdiklerimizden ayrı kalmak (10), Mesafe (9), Sosyallikten kaçma (8), İletişim problemleri (6), Sosyal mesafe (6), Özlem duyuma (5), Arkadaşlarla görüşememe (4), Bencillik (3), İnsan ilişkilerinin zayıflaması (3), Akrabalar arası mesafe (2), Dokunamamak (2), Misafirperverliğin kaybolması (2), Önyargıların artması (2), Sarılamama (2)</i>
Eğitimle İlgili Problemler (64)	<i>Eğitimde yaşanan aksaklıklar (34), Uzaktan eğitim (18), Okuldan uzak kalmak (8), Üniversiteye gidememek (4)</i>
Asosyallik (54)	<i>İnsanlardan uzaklaşma (15), Yalnızlaşma (14), Asosyallik (11), Sosyal hayatın bitmesi (8), Dışarıya çıkamama (4), Sosyal aktivitelerin azalması (2)</i>
Ekonomik Problemler (54)	<i>Ekonomik problemler (21), İşsizlik (13), Maddi sıkıntılar (7), İnternet alışverişlerinin artması (3), Enflasyon (2), Fiyat artışları (2), Geçim sıkıntısı (2), İşe adapte olamama (2), İşlerin aksaması (2)</i>
Psikolojik Problemler (42)	<i>Psikolojinin bozulması (30), Ruh sağlığının bozulması (5), Paranoyak olmak (4), Takıntılı olma (3)</i>
Hastalık Semptomları (26)	<i>Hastalık belirtileri (7), Nefes darlığı (7), Baş Ağrısı (4), Koku alamama (4), Tat alamama (4)</i>
Hayat Düzeninin Bozulması (17)	<i>Hayat dengesinin bozulması (6), Uyku düzensizliği (5), Düzensizlik (2), Kendimi gerçekleştiremem (2), Planların bozulması (2)</i>
Öfke ve Stres (17)	<i>Stres (9), Asabılık (3), Sabırsızlık (3), Şiddete meyilli olma (2)</i>
Teknoloji Bağımlılığı (16)	<i>Teknoloji bağımlılığı (9), Telefon bağımlılığı (4), Sosyal medya bağımlılığı (3)</i>
Sağlık Hizmetleriyle İlgili Problemler (14)	<i>Sağlık çalışanlarının yıpranması (6), Sağlık hizmetlerinin aksaması (3), Tedavilerin aksaması (3), Hastanelerdeki yoğunluk (2)</i>
Pasif Hale Gelme (13)	<i>Tembelleşme (6), Monotonluk (3), Durgunluk (2), Üşengeçlik (2)</i>
Ailevi Problemler (11)	<i>Aile içi sorunların artması (5), Boşanmaların artması (3), Aile ilişkilerinin zayıflaması (3)</i>

Kelime ilişkilendirme testinin “Covid-19’un olumsuz etkileri” ile ilgili bağımsız ilişkilendirme testinden elde edilen veriler (f=800), 718 verinin değerlendirmeye alınmasıyla 16 tema altında

toplanmıştır. En baskın tema olarak ortaya çıkan “kısıtlama ve tedbirler” (f=98), Covid-19’un sosyal hayat başta olmak üzere, insanların rutinlerine olan radikal etkilerini ifade etmektedir. Kısıtlamalar, maske takmak, evde kalmak gibi sosyal hayata ket vuran ya da zorlaştıran bir takım etkiler, yaygın bir şekilde ilişkilendirilmiştir. “Korku, panik ve endişe hali” (f=89) teması, Covid-19’un bulaşma, öldürücülük, belirsizlik gibi birçok etkisi sebebiyle ortaya çıkmış bir temadır. Bireylerde korku, tedirginlik, endişe, gelecek kaygısı gibi duygulara sebep olmaktadır. “Sağlık problemleri ve ölümler” (f=72) teması, hastalığın ürkütücü sonuçlarından biri olan ölüm, çoğunlukla evde kalmaya bağlı hareketsiz yaşamın ve düzensiz beslenmenin bir sonucu olan kilo almak, başka sağlık sorunlarının ortaya çıkması gibi, Covid-19’un doğrudan ya da dolaylı olarak sağlığa etkilerini içermektedir. “Depresif duygular” (f=67) teması, depresyona girme, bunalma, içe kapanma, sıkılma, çaresizlik gibi, Covid-19’un sosyal hayata etkileri ile ilişkili ruhsal birtakım sorunlara işaret etmektedir. “Beşeri ilişkilere ilişkin problemler” (f=64) teması, sevdiklerimizden ayrı kalma, mesafe, sosyallikten kaçınma, iletişim problemler, salgın ile birlikte hayatımda giren sosyal mesafe kavramı gibi insanlar arası ilişkilerde pandemi sürecinin beraberinde getirdiği sorunlardır. “Eğitim ile ilgili problemler” (f=64) teması ise, yaşanan aksaklık, uzaktan eğitim ve buna bağlı olarak okuldan uzak kalmak gibi durumları içermektedir. Uzaktan eğitimin olumsuz etki olarak algılanmasının, kampüs sosyallüğinden mahrum kalmak veya yüz yüze eğitimin daha olumlu bir imaja sahip olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Covid-19’un olumsuz etkileri ile ilgili öne çıkan diğer temalar, asosyalite (f=54), ekonomik problemler (54), psikolojik problemler (f=42), hastalık semptomları (f=26), hayat düzeninin bozulması (f=17), öfke ve stres (f=17), teknoloji bağımlılığı (f=16), sağlık hizmetleri ile ilgili problemler (f=14), pasif hale gelme (f=13), ailevi problemler (f=11) şeklinde oluşmuştur. Hemen hemen tüm temaların bireyin ve toplumun günlük hayatının akışını bozan, bireyler arasındaki ilişkilerin seyrini genellikle olumsuz yönde değiştiren ve mecburi asosyalleşmenin beraberinde getirdiği fizyolojik ve psikolojik etkilerden müteşekkil olduğu görülmektedir.

Covid-19’un olumlu etkileri ile ilgili kelime tercihlerine dair örnek gerekçeler şu şekildedir:

Bizi hem toplumsal hem de kişisel olarak olumsuz yönde etkilemeyi başardı. Toplumsal olarak bakınca ülkemiz de turizm sektörü durdu tüm dünya da olduğu gibi, ülkenin ilerleyişi yavaşladı. Kişisel olarak ise eğitim de yapılan değişiklik bana göre olumsuz bir durum, eve kapanmak, bunalma ve can sıkıntısı gibi birçok neden. Katılımcı A1

“Covid-19’un üzerimdeki olumsuz etkileri okul kapandığından dolayı üniversite hayatım, planlarım, uzaktan eğitim, mezuniyetim ve eve hapsedilmemiz diyebilirim.” Katılımcı S2

“Covid-19 genel olarak daha miskin, düzensiz, monoton ve umursamaz bir yaşam tarzına sebep oldu. Bunu asosyalite, hayattan zevk almama, teknoloji ile içli dışlı olma hali takip etti.” Katılımcı M2

Bu kategori altında değerlendirmeye alınmayan 82 kelimedenden rastgele seçilen örnekler; intihar, eksiklik, kalp kırmak, konuşan klavye, times new roman gibi kelimelerdir.

Covid-19'un olumlu etkilerinin sorulduğu aşamada elde edilen verilerden (f=800), 715 tanesi olumlu etkiler ile ilgili bulunarak değerlendirilmeye alınmış 17 ayrı tema altında incelenmiştir. Bireylerin uzun vakitler zorunlu olarak evde geçirmek zorunda kaldıkları pandemi sürecinde öne çıkan en önemli olumlu etkinin "okuma, öğrenme ve gelişim fırsatı" (f=109) olduğu görülmektedir. Kitap okumak, hobi edinme, spora başlama, yemek yapmayı öğrenme gibi kişisel gelişime yönelik olarak evde geçirilen zamanı verimli kullanmak anlamında çeşitli çağrışımlar yaptığı tespit edilmiştir. Öne çıkan bir diğer tema "farkındalık oluşumu" (f=97) teması olmuştur. Hayatın değerini anlama, sevdiklerimizin değerini anlama, şükretmeyi öğrenme, gelecek hakkında düşünmek gibi modern insanın unuttuğu, göz ardı ettiği ya da gündelik meşgaleleri arasında farkında olmadığı pek çok değer bu süreçte gündeme geldiği, rutinlerin kıymetinin anlaşıldığı söylenebilir.

Tablo 4. Öğrencilerin "Covid-19'un Olumlu Etkileri" ile İlgili Bilişsel Yapılarının Kategorilere Göre Dağılımı

Okuma, Öğrenme ve Gelişim Fırsatı (109)	<i>Kitap okumak (30), Kitap okuma imkânı (17), Yeni hobi edinme (10), Spora başlama (8), Yemek yapmayı öğrenme (7), Dil öğrenme (6), Yeni filmler/diziler izleme (5), Gündemi takip etme (5), Farklı aktiviteler yapma (4), Yeni alışkanlıklar edinme (4), Ehliyet alma (3), Film izleme fırsatı (3), Mutfak işlerini öğrenme (3), Beceri geliştirme (2), Genel kültür edinme (2)</i>
Farkındalık Oluşumu (97)	<i>Hayatın değerini anlama (13), Sevdiklerimizin değerini anlamak (11), Kıymet bilmek (9), Özgürlüğün değerini anlama (9), Bilinçlenme (8), Zamanının önemini anlama (6), Dikkatli olma (6), Farkındalığın artması (4), Şükretmeyi öğrenme (4), Özlemin ne olduğunu anlama (3), Paranın önemli olmadığını anlama (3), Sorumluluk almayı öğrenme (3), Gelecek hakkında düşünme (3), Hayvanların değerini anlama (3), Herkesin eşitlenmesi (2), Hayatı anlama (2), Rutinin değerini anlama (2), Nefes almanın değerini anlama (2), Sahip olduklarımızın değerini anlama (2), Anlayışlı olma (2)</i>
Aile İlişkilerinin Gelişmesi (65)	<i>Aile ile vakit geçirme (40), Aile bağları güçlendi (12), Aile içi iletişim arttı (5), Ailenin değerini anlama (5), Aileye yardım etme (3)</i>
Kendine Zaman Ayırma (63)	<i>Kendine vakit ayırma (32), Düşünme fırsatı (13), Zaman tasarrufu (9), Ertelenen işleri yapma (6), Boş zaman bulma (3)</i>
Temizlikle İlgili Değişimler (51)	<i>Hijyen duyarlılığı (21), Temizlik ve hijyene verilen önem (17), Kişisel temizliğin artışı (11), El yıkama alışkanlığı (2)</i>
Sağlığın Önemini Anlama (46)	<i>Sağlığın önemini anlama (19), Sağlık duyarlılığı (11), Sağlık çalışanlarının değerini anlama (5), Sağlıklı yaşamın değerini anlama (4), Sağlık okuryazarlığının artması (3), Sağlık sisteminin önemini anlama (2), Gereksiz sağlık hizmeti kullanımının azalması (2)</i>
Kendini Tanıma/Keşfetme (32)	<i>Kendini tanıma (9), Kişisel gelişim (7), Kendini geliştirme (5), Kendimi keşfetme (5), Kendimize önem verme (4), Kendimizi sorgulama (2)</i>
Ekonomik Faydalar Sağlama (29)	<i>Daha az harcama (7), Birikim yapma (4), Para biriktirme (4), E ticaret fırsatı (3), Masrafları azalması (3), Para harcamama (3), Tasarruf (3), İş imkânı oluşturma (2)</i>
Toplumsal İlişkilerin Gelişmesi (28)	<i>Yardımlaşma (7), Empati kurma (5), Birlik ve beraberlik duygusu (4), Dayanışma (3), İnsanları tanıma (3), Sevdiklerimle beraber olma (2), Sosyalleşmenin değerini anlama (2), Fedakârlık (2)</i>
Tecrübe Kazanma/Güçlenme (28)	<i>Hastalık tecrübesi (5), Hastalıkla mücadeleyi öğrenme (4), Hastalıktan korunmayı öğrenme (4), Tedbirli olma (4), Zorluklarla mücadele becerisi (3), Psikolojik olarak dayanıklı olma (3), Bağımsızlık sisteminin güçlenmesi (3), Tek başına yaşamayı öğrenme (2)</i>

Doğanın Yenilenmesi (25)	<i>Temiz çevre (5), Doğanın kendini temizlemesi (4), Çevre kirliliğinin azalması (4), Hava kirliliğinin azalması (3), Doğanın kendine gelmesi (3), Trafik azalması (3), Toplu taşımanın rahatlaması (2), Zehirli gaz salınımının azalması (2)</i>
Eğitimle İlgili Değişimler (22)	<i>Ders çalışmaya zaman ayırma (5), Eğitimin önemini anlama (3), Okulun değerini anlama (3), Uzaktan eğitimi keşfetme (3), Online kurslara katılma (2), Okul puanlarını yükseltme (2), Online eğitim (2), Dijital sertifika alma (2)</i>
Sağlıklı Beslenme (21)	<i>Sağlıklı beslenmek (16), Dengeli beslenme (3), Düzenli beslenme (2)</i>
Sosyal Hayatın Düzenlenmesi (20)	<i>Mesafeli hayat (7), Kurallara uymayı öğrenme (5), Sevmediklerimizi görmeme (4), Temasin azalması (2), Kontrollü hayat (2)</i>
Dinginliği Yakalama (17)	<i>Sakin bir hayat (5), Dinlenme (3), İçe dönme (3), Kafa dinleme (3), Yoğunluktan uzaklaşma (3)</i>
Manevi Gelişim (16)	<i>Ölümü hatırlama (5), Manevi duyguların güçlenmesi (3), Manevi gelişim (2), Dini duyguların güçlenmesi (2), Dünyevi şeylerden uzaklaşma (2), Öbür dünyayı hatırlama (2)</i>
Teknoloji İle İlgili Yetenekler (15)	<i>Teknolojiye yatkınlığın artması (4), Teknolojinin yararlı kullanımı (3), Dijitalleşmenin hızlanması (3), İnternet kullanımının yaygınlaşması (3), Bilgisayar kullanma becerisi (2)</i>
Evde / Memlekette Kalma (15)	<i>Evde vakit geçirme (11), Ev işleriyle meşgul olma (2), Memlekette kalmak (2)</i>
Doğa İle İçli Dışlı Olma (10)	<i>Doğa ile içli dışlı olma (3), Bitkilerle ilgilenme (3), Doğanın önemini anlama (2), Toprakla içli dışlı olma (2)</i>
Arkadaşlık İlişkilerinin Gelişmesi (6)	<i>Arkadaşlarımızın değerini bilme (4), Arkadaşlıkların kuvvetlenmesi (2)</i>

“Aile ilişkilerinin gelişmesi” (f=65) gün içinde her biri başka bir yerde ve çevrede vakit geçiren insanların, Covid-19 riskine karşın evlerine kapanması, aile bireylerinin evlerinde bir arada vakit geçirmelerini aile bağlarının güçlenmesine, aile içi iletişimin artmasına neden olmuştur. “Kendine zaman ayırma” (f=63) teması, bireylerin sosyal ortamlardan soyutlanarak kendi başlarına kalmalarının beraberinde getirdiği olumlu etkiler arasında görülmüştür. Düşünme fırsatı, zaman tasarrufu, ertelenen işleri yapma ve boş zaman bulma gibi ifadeler, sosyal hayatın bireyin kendi ile geçireceği zamandan çaldığı kısmın pandemi süreci ile birlikte yeniden bireye dönmesi olarak değerlendirilebilir. “Temizlik ile ilgili değişimler” (f=51) teması, bireylerde hijyen duyarlılığının artması, kişisel temizliğe dikkat etme ve el yıkama alışkanlığının artması noktasındaki iyileşmelerden ve artan duyarlılıktan oluşmaktadır. Sağlığın önemini anlama (f=46), kendini tanıma/keşfetme (f=32), ekonomik faydalar sağlama (f=29), toplumsal ilişkilerin gelişmesi (f=28), tecrübe kazanma/güçlenme (f=28), doğanın yenilenmesi (f=25), eğitim ile ilgili değişimler (f=22), sağlıklı beslenme (f=21), sosyal hayatın düzenlenmesi (f=20), dinginliğin yakalama (f=17), manevi gelişim (f=16), teknoloji ile ilgili yetenekler (f=15), evde/memlekette kalma (f=15), doğa ile içli dışlı olma (f=10) ve arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesi (f=6) temaları diğer temaları oluşturmaktadır.

Kategoride yer alan kelimelere dair katılımcıların sundukları gerekçelerden bazıları şu şekildedir:

"Covid-19 sayesinde aile ile daha çok vakit geçirme şansı elde etmiş oldum, bazı eğitim aktivitelerine daha kolay ve ücretsiz erişim imkânı, kendime vakit ayırma ve yapmak isteyip de yapamadığım şeyleri yapmak için güzel bir boş zaman oluşturdu." Katılımcı M2

Covid-19'un üzerimdeki olumlu etkileri ise daha duyarlı olmak, daha temiz olmak, sağlığın önemini daha iyi anlamak, kendi benliğimi sorgulamak, insanları daha iyi tanıma fırsatı yakalamak, aile ilişkilerimi güçlendirmek, ülkelerin sağlık sisteminin önemini anlamak, kitap okuma alışkanlığı kazanmak, eğitimin önemini anlama ve söylenen her şeye inanmamaktır.
Katılımcı F1

Kategori ile ilişkili olmadığı düşünülen ya da yalnız birer katılımcı tarafından verilmesi sebebiyle değerlendirmeye alınmayan ifadelerden bazıları; e-para, KPSS'ye hazırlanmak, merhamet, vefa, YDS'ye çalışıyorum, vicdan gibi ifadelerdir.

Covid-19 pandemisinin, yalnız içinden geçilen zaman dilimini değil, ilerleyen dönemlere de etki edeceğine dair yaygın bir inanç bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle katılımcılara yöneltilen "Covid-19'un geleceğe etkileri neler olacaktır?" sorusuna verilen cevaplardan elde edilen cevaplar (f=800) arasında, 547 tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Veriler, öncelikle hangi alana yapacağı düşünülen etkilerle ilgili olduğu alanlara göre "toplumsal yaşamda değişiklikler" (f=161), sağlık ve hastalık konularında değişim (f=145), insan ilişkilerinde değişim (f=74), ekonomi, iş ve çalışma sisteminde değişim (f=71), dijitalleşme ve teknoloji (f=57) ve diğer değişimler (f=110) olmak üzere 6 üst tema altında toplanmıştır (Tablo 5).

Beşinci tema olan Covid-19'un geleceğe etkileri ile ilgili katılımcıların tercih ettikleri kelimelere yönelik gerekçe ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

Covid-19 sonrasında insanlık için ortaya çıkacak gelecek hakkında, teknoloji yoğun ve uzaktan çalışmaya dayalı yeni bir sistem, sağlık sistemlerinde gelişmiş teknolojik ürünler ve teknoloji ağırlıklı hastaneler, daha mesafeli ve bireysel ilişkilere dayalı teknolojik bir nesil ortaya çıkacağını düşünüyorum. Ayrıca Covid-19 atlatmış ve aşı olmuş insanlarda yeni tür hastalıkların ortaya çıkabileceğini, var olan çevresel sorunlara ek olarak maske ve eldiven kullanımının artışına bağlı olarak artan atıkların arttırdığı çevre sorunları oluşabileceğini düşünüyorum. Katılımcı H2

"Covid-19 sonrası için pandemi sürecinde artık virüsle nasıl mücadele etmemiz gerektiğini öğrendik, dijital dünyaya çok alıştık ve bundan kolay kolay vazgeçmeyiz gibi görünüyor yeni normalleşmeyle insanlar arasındaki sosyalleşmenin azalması olabilir. Ülkeler arasında sağlık diploması ilişkileri güçleneceğe benziyor." Katılımcı Z1

Covid-19 sonrası insanların daha bilinçli olacağını, özgürlüğün değerini daha iyi anlayacaklarını ve özgürlüğün kıymetini bileceklerini düşünüyorum, bir sonraki olası bir pandemi döneminde karşılaşılabilecek sorunlara karşı insanların daha tecrübeli olacağını düşünüyorum ve ne kadar çok insan kendisini bu sorunun bir parçası olarak hissederse, bu soru üzerine düşünürse, insanlığın geleceğini kendine problem edinirse çok yararlı bir durumun ortaya çıkması mümkün olabilir. Çoğu ülkenin ekonomisi eskisi gibi olmayacağı için insanların zorlanacağını düşünüyorum, corona sonrası dünyada bugün yaşadığımız durumu, konuştuğumuz konuların, bütün ilişkilerimizin, kurumlarımızın aslında işlevsiz olduğunu

göreceğiz, mevcut insanlık durumundan hareketle gelecekteki insanlık durumunun nasıl olacağına dair ciddiyet içerisinde, pratiğe uygun bir düşünce, yaklaşım ve yaşam tarzı geliştirilmelidir. Katılımcı B1

Bu kategori altında değerlendirmeye alınmayan katılımcı ifadelerine dair örnekler; ahlâk eksikliği, aynı, değişken, dışa kapalı, TV kanallarının önemsizleştiği, yeni yönetimler, yıkılan devletler, zor gibi ifadelerdir.

Toplumsal yaşamın geleceğine etkileri konusunda, katılımcıların cevaplarının “farkındalık oluşması” (f=79) temasında yoğunlaştığı görülmektedir. Toplumun bilinçlenmesi, daha dikkatli olma, hayatın değerini anlama, insanların ve ailelerin değerinin anlaşılması, doğa ve çevre duyarlılığının artması gibi farkındalık temelli iyileşmelere dair öngörüler yer almaktadır. “Tedbirli ve kontrollü hayat” (f=57) temasında, tedbirli yaşam, maskeye alışma gibi hastalıklardan korunmaya yönelik değişimler öngörülmektedir. Bu da katılımcıların, önümüzdeki yıllarda Covid-19 pandemisinin ya da başka bulaşıcı hastalıkların hayatımızda var olmaya devam edeceğine dair beklentiler taşıdığını göstermektedir. “Toplumsal bozulmalar” (f=11) teması, tahammülsüzlük, suça eğilimde artış, tembellik gibi toplumun olumsuz davranış değişiklikleri yaşayacağı yönünde beklentilere işaret etmektedir. “Normalleşme beklentisi” (f=9), diğer temaların aksine pandemi bittikten sonra hayatımızda bireyin değişmeyeceğini, eskiye döneceği görüşleri ile birlikte eskiye dönüşün çok da kolay olmayacağı fikriyle harmanlanmış bir temadır. Seyahatler (f=5) temasında bir grup katılımcı gelecekte yurtdışı seyahatlerin azalacağını öngörürken, bir grup ise artacağı yönünde görüş bildirmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin “Covid-19’un Geleceğe Etkileri” ile Bilişsel Yapılarının Kategorilere Göre Dağılımı

Toplumsal Yaşam (161)	Tedbirli ve Kontrollü Hayat (57)	<i>Tedbirli yaşam (24), Maskeye alışma (10), Önlemler (8), Temkinli (6), Kısıtlı hayat (3), Kontrol altında tutulacağız (2), Korunaklı gelecek (2), Sosyal hayatın kontrolü (2)</i>
	Seyahatler (5)	<i>Yurtdışı seyahatlerin azalması (3), Seyahatler artacak (2)</i>
	Farkındalık Oluşması (79)	<i>Toplum bilinçlenecek (18), Daha dikkatli olma (10), Hayatın değerini anlama (8), İnsanların değeri bilinecek (7), Ailenin değeri anlaşılacak (7), Doğanın önemini fark edilecek (6), Çevre duyarlılığı artacak (4), Farkındalık artacak (4), Tecrübe sahibi olunacak (4), Yardımlaşma artacak (3), Bilgili bir gelecek (2), Zamanın değeri anlaşılacak (2), Özgürlüğün değeri anlaşılacak (2), Toplumsal duyarlılık artacak (2)</i>
	Toplumsal Bozulmalar (11)	<i>Tahammülsüzlük (3), Suça eğilimde artış (2), Tembellik artacak (2), Saygısızlık artacak (2), Geleneklerin değişmesi (2)</i>
	Normalleşme Beklentisi (9)	<i>Değişen bir şey olmayacak (3), Normale dönecek (3), Normale dönüş zor olacak (3)</i>
Sağlık ve Hastalık Konularındaki Değişimler (145)	Sağlık Duyarlılığı (37)	<i>Sağlığın önemi fark edilecek (11), Sağlıklı olmanın önemi (10), Sağlık çalışanlarının önemi artacak (4), Hastanelerin önemini anlama (3), Düzenli sağlık kontrolü (2), Hekimin önemi anlaşılacak (2), Koruyucu sağlık hizmetleri (2), Sağlık duyarlılığı (3)</i>
	Hastalık Değişimleri (38)	<i>Psikolojik rahatsızlıklar (11), Bulaşıcı hastalık tecrübesi (5), Bağışıklık sisteminin güçlenmesi (4), Psikolojik destek ihtiyacı (4), Ruhsal bozukluklar (4), Obezite artışı (4), Yeni virüsler/salgınlar (3), Yeni hastalıklar ortaya çıkacak (3)</i>
	Temizlik Duyarlılığının Oluşması (39)	<i>Hijyenin önemi artacak (12), Temizliğin önemi artacak (11), Hijyen duyarlılığı (7), Kişisel temizlik önem kazanacak (4), Temiz bir toplum (3), El hijyeni önemli (2)</i>

	Sağlık Sektöründe Değişimler (31)	Sağlık sistemlerinin değişmesi (9), Sağlık yatırımları artacak (7), Sağlık sistemi önemli hale gelecek (5), Yeni sağlık politikaları (2), Yeni tedavi yöntemleri (2), Hastane sayılarında artış (2), İlaç sektörünün büyümesi (2), Sağlık sektörü önem kazanacak (2)
İnsan İlişkileri (74)	Mesafeli İnsan İlişkileri (46)	Mesafeli ilişkiler (17), Samimiyetsiz ilişkiler (7), İnsan ilişkilerinde mesafe (6), İnsan ilişkilerinin zayıflaması (3), İnsanlar birbirinden uzaklaşacak (3), Temassız yaşam (3), Kentten uzaklaşma (3), Sıkıntılı ilişkiler (2), Ev ziyaretleri azalacak (2)
	İletişimin Zayıflaması (4)	İletişimsizlik (4)
	Asosyalleşme (24)	Sosyalleşmenin azalması (6), Asosyallık artacak (5), Kalabalık ortamlardan uzak durma (5), Bireyselleşme artacak (4), Yalnızlaşma (4)
Ekonomi, İş ve Çalışma Sistemi (71)	Ekonomik Problemler (33)	Ekonomik problemler artacak (21), Maddi problemler (5), İşsizliğin artışı (3), İşyerlerinin kapanması (2), Yoksulluk (2)
	Çalışma Sistemi (16)	Evden çalışmalar (10), Uzaktan çalışma (4), Esnek çalışma (2)
	Tutumluluk (9)	Tüketimin azalması (3), İsrafin azalması (2), Azla geçinmeyi bilme (2), Tasarruf (2)
	Alışveriş Alışkanlıkları (8)	Çevrimiçi alışverişlerin artması (6), Alışveriş alışkanlıklarının değişmesi (2)
	İş Alanları (5)	Yeni iş alanları (3), Dijital iş alanları (2)
Dijitalleşme ve Teknoloji (57)	Dijital Değişimler (17)	Dijitalleşmenin artması (12), Dijital dünya (3), Dijital düzen (2)
	Teknolojik Mahkûmiyet (40)	Teknolojik bir gelecek (16), Teknolojinin yaygınlaşması (8), Robotlar (4), Teknoloji hayatın merkezinde olacak (3), Teknoloji bağımlılığı (3), İnternet bağımlılığı (2), Çevrimiçi teknoloji artacak (2), Teknolojik cihaz kullanımı (2)
Diğer Değişimler (110)	Karamsarlık (43)	Tedirginlik artacak (8), Korku dolu gelecek (7), Kaygılar artacak (6), Endişe artacak (6), Ölüm korkusu (4), Güvensizlik artacak (4), Panik hali olacak (3), Belirsizlik artacak (3), Korkular artacak (2)
	Eğitim (31)	Uzaktan eğitim artacak (8), Eğitimsiz nesil ortaya çıkacak (6), Eğitim sisteminde değişim (5), Çevrimiçi eğitimler artacak (3), Eğitime önem verilecek (3), Kişisel gelişim önem kazanacak (2), Okula özlem duyulacak (2), Eğitimde bireysel sorumluluk (2)
	Umut (17)	Rahatlama olacak (5), Özgürlük (3), Huzur (3), Umutlu (2), Kaliteli hayat (2), Korku ve endişe bitecek (2)
	Çevre (5)	Temiz bir çevre (5)
	Demografik Değişimler (5)	Nüfusun azalması (3), Nüfusun gençleşmesi (2)
	Küreselleşme (5)	Yenidünya düzeni (3), Küreselleşme artacak (2)
	Bilimsel İlerlemeler (4)	Bilimde ilerleme (4)

Covid-19 pandemisinin sağlık ve hastalığın geleceğine dair etkileri 4 tema altında değerlendirilmiştir. Buna göre bireylerde temizlik duyarlılığının oluşması (f=39) en yaygın beklentiler arasında yer almaktadır. Hastalık değişimleri (f=38) teması altında, psikolojik rahatsızlıklar, bulaşıcı hastalık tecrübesi, bağışıklık sisteminin güçlenmesi, psikolojik destek ihtiyacı, obezite ihtiyacı gibi ifadeler yer almaktadır. Hastalığın gerek bulaşan kişilerde gerekse bulaşmayanlarda yani doğrudan veya dolaylı meydana getirdiği/getireceği düşünülen hem fizyolojik hem de psikolojik sorunlar dikkat çekmektedir. "Sağlık duyarlılığı" (f=37) ile sağlığın öneminin anlaşılması, sağlık çalışanlarının öneminin anlaşılması gibi sağlığı koruma ve özen gösterme içerikli ifadeler yer almaktadır. "Sağlık sektöründe değişimler" (f=31) teması ise sağlık sistemlerinde değişimler, sağlık yatırımlarının artması,

sağlık sisteminin önemli hale gelmesi, yeni sağlık politikaları gibi devletin sağlık alanındaki ilgi ve faaliyetlerindeki olası değişiklere dikkat çekmektedir.

İnsan ilişkilerinde ortaya çıkması beklenen değişimlerle ilgili katılımcı ifadeleri 3 tema altında incelenmiştir. Buna göre insan ilişkilerinde kalıcı olarak mesafenin artması (f=46) beklenmekte, iletişimin zayıflayacağı düşünülmekte (f=4) ve insanların asosyalleşeceği (f=24) düşünülmektedir.

Covid-19 salgını ile birlikte gelen başta kısıtlamalar ve ev-ofis çalışmalar olmak üzere pek çok değişim, ekonomiyi derinden etkilemektedir. Bunun uzun vadeli etkileri hususunda katılımcılar ekonomik problemlerin (f=33) artacağını, maddi problemlerin çoğalacağını, işyerlerinin kapanması ve işsizliğin artması gibi durumların oluşmaya devam edeceğini düşünmektedir. Çalışma sisteminde değişimler (f=16) birer tedbir ürünü olarak ortaya çıksa da gelecekte iş hayatının sabitelerinden olabileceği ifade edilmiştir. Tutumluluk (f=9) teması ise, tüketimin ve israfın azalacağı yönünde öngörüler içermektedir. Alışveriş alışkanlıklarının değişmesi (f=8) ve yeni iş alanlarının ortaya çıkması (f=5) da beklentiler arasında yer almaktadır.

Katılımcıların pandeminin geleceğe yönelik etkileri ile ilgili ifadelerinden elde edilen bir diğer tema, “dijitalleşme ve teknolojiye değişimler” temasıdır. Teknolojik mahkûmiyet (f=40) teknolojinin gelecekte hayatımızda daha fazla yer alacağı ve hatta bundan kaçışın pek de mümkün olamayacağı yönünde ifadeler içermektedir. Teknolojik bir gelecek, teknolojinin yaygınlaşması, teknolojinin hayatın merkezinde yer almalı, internet bağımlılığı gibi ifadeler katılımcıların öngörülerinde yer almaktadır. Dijital değişimler (f=17) ise bireylerin işten alışverişe, iletişimden sağlık hizmetlerine pek çok alanda daha fazla dijital imkanları kullanacakları yönünde düşüncelerini ifade edilmektedir.

Kelime ilişkilendirme testine ait son bulgular, Covid-19’un geleceğe dair diğer değişimler teması altında toplanmıştır. “Karamsarlık” (f=43) ve “umut” (f=17) temalarının birlikte yer bulmasına rağmen, geleceğe yönelik karamsar bakışın sayısal olarak galip geldiği görülmektedir. Eğitim (f=31) konusunda uzaktan eğitimin artacağı beklentisinin beraberinde çeşitli kaygılar da getirdiği görülmektedir. Eğitimsiz bir nesil geleceği korkusu ile birlikte, eğitimde bireysel sorumluluğun artacağı öngörüsü dikkate şayandır. Daha temiz bir çevre (f=5), demografik değişimlerin (f=5) yaşanması, küreselleşmenin (f=5) artması ve bilimsel ilerlemeler (f=4) diğer gelecek beklentileri arasında yer almaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

2020 yılı itibariyle hayatımıza giren Covid-19’un bir pandemi olarak kabul edilmesi, toplumsal bir hareketliliğe sebep olması ve özellikle devletler bazından sıkı tedbirlerle karşılanması katılımcılar nezdinde bu hastalığın tedbirler ve kısıtlamalar ile özdeşleştirilmesi özdeşleştirildiğini göstermektedir. Türkiye özelinde henüz pandeminin başlarında yapılan bir çalışmada (Bostan, Erdem, Öztürk, Kılıç ve Yılmaz, 2020) toplumun pandemiye yönelik önemli derecede hassasiyet taşıdığı, tedbirlere büyük

oranda uyum sağladığı bulgusuna erişilmiştir. Bu anlamda mevcut çalışmadan elde edilen bulgunun tutarlı olduğu söylenebilir. Covid-19'un her şeyden önce bir hastalık olması, hastalık olgusu ile ilgili yoğun çağrışımlara sebep olmuştur. Bulaşıcı bir hastalık olması ve bir kaynaktan tüm dünyaya yayıldığı varsayımının hastalığın kaynağı ile ilgili yoğun çağrışımlara neden olduğu söylenebilir. Covid-19, bulaşıcı niteliği, ekonomik ve toplumsal hayata etkileri sebebiyle "mücadele edilmesi gereken bir sorun" olarak algılanmakta, buna bağlı olarak "mücadele stratejileri" yaygın bir biçimde hastalık ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim bu konu bilimsel olarak da ele alınmakta, salgınla mücadele stratejileri geliştirilmektedir (Öztürk, 2020). Covid-19'un genel fatalite hızı %2-3'ler civarında seyretmektedir, ancak hızlı bulaşan ve ağır semptomlara sebep olan bu hastalık yaygınlığı ve medyatik niteliği sebebiyle öldürücü niteliği ile de anılagelmektedir. Bu durum, kelime ilişkilendirme testinde ölüm başta olmak üzere, birtakım psikolojik sorunlarla kurulan ilişkilerle de ortaya çıkmaktadır. Covid-19, yalnız bulaştığı kişilerde fizyolojik sorunlar meydana getirmemekte; sağlık anksiyetesi ile doğrudan ilişkili bir şekilde depresif duygulara da sebep olmaktadır. Covid-19 pandemisinin sağlık anksiyetesini önemli oranda arttırdığını gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Çakır Kardeş, 2020; Jungmann ve Witthöft, 2020; Landi, Pakenham, Boccolini, Grandi ve Tossani, 2020). Depresif duyguların bir diğer kaynağı da sosyal izole yaşam tarzı olarak görülmektedir. Sosyallığın azalması, zorunlu haller harici ev dışındaki hayattan soyutlanmak durumunda kalmak, Covid-19'un olumsuz duygular ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Pietrabissa ve Simoson'ın (2020) çalışmasına göre pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyon ve beraberinde günlük hayattaki değişimlerden kaynaklanan keder, yalnızlık duygusu, iş kayıpları, maddi zorluklar ve sevdiklerimizin ölümü gibi etkiler bireylerde psikolojik sorunların meydana gelmesine neden olmuştur. Kelime ilişki testindeki bulguların bu açıdan literatürle paralel olduğu söylenebilir. Yanı sıra hareketsiz bir yaşamı beraberinde getirmesi, obezite başta olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarına namzet bir kitleyi de doğurmuştur. Toplumsal hayatın neredeyse her alanına etki eden Covid-19, ekonomik hayatı da derinden etkilemiştir. Ekonomik hareketliliğin azalması, birçok insanın işsiz kalması, ekonomik faaliyet alanlarının ciddi oranda elektronik ortama taşınması Covid-19 ile ilişkilendirilen kelimelerin işaret ettiği problematikler arasında yer almaktadır.

Ekseriyetle olumsuz manada fizyolojik, psikolojik ve toplumsal etkilerine odaklanılmış olsa da bir bütün olarak bakıldığında ev dışı zamanın eve taşınması ve bu zamanın aile ile ya da bireyin fikri ve manevi gelişimine yönlendirerek verimli ve faydalı kullanımı, insanlar arasında değer odaklı iletişimin gelişmesi, daha sakin bir hayatla tanışma gibi "farkındalık" odaklı bir olumlu etkiler silsilesinin olduğu görülmektedir. İnsanlar pandemi sürecinde zorunlu olarak evlerinde, kendi kendilerine ya da aileleriyle kalarak düşünecek, fark edecek zamana sahip olmuştur. Modern insanın "hızlı" hayatına adeta kırmızı ışık yakan Covid-19 salgını, kimileri için ruhsal/kişisel gelişim, kimileri içinde aile içi ilişkiler adına yeni kapılar açmış, adeta fırsatlar sunmuştur.

Yaklaşık olarak her yüzyılda bir ortaya çıkan pandemiler, çeşitli etkiler bırakarak insanlık tarihine adlarını yazdırmıştır. Küresel farkındalığın, tedbir ve kısıtlamaların belki de en yüksek seviyede

yaşandığı pandemi olması, başlı başına dönüştürücü bir gücü beraberinde getireceği düşüncesini uyandırmaktadır. Mevcut pandemi şartlarında ortaya çıkan “yeni normal” lerin, gitgide “şimdiki normal” olarak varlığını sürdüreceği inancına, kelime testindeki bulgular işaret etmektedir. Bulaşıcı hastalıklara karşı duyarlılığın artması ve korunma arzusu, maske-mesafe ve hijyen üçlüsünü her zamankinden daha kalıcı olarak hayatlarımıza dahil edeceğimiz ihtimalini güçlendirmektedir. Az sayıda katılımcı, geleceğin “eskisi gibi” olacağını düşünmektedir.

Kelime ilişkilendirme testi, hastalığın medyatik boyutunu göstermek adına güçlü bulgular sunmaktadır. Semptomlarından, kalıcı etkilerine kadar yaygın bir ilişkili kelime verisi, hastalık ile ilgili önemli detayların halk tarafından bilinirliğinin yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Katılımcıların sağlık okuryazarlığının yüksek olduğu varsayılan bir kitle (Sağlık Yönetimi bölümü öğrencileri) olması, ilgi alanlarına yakın olması sebebiyle de hastalık ile ilgili detaylara hakimiyetin yüksek olabileceği noktasında önemli bir ayrıntıyı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında çıkan tek özel ismin Sağlık Bakanı Fahrettin Koca olması, Türkiye’de pandemi sürecinin sembol ismi olduğu noktasında güçlü bir işaret sunmaktadır. Ancak küresel bir aktör olarak WHO’nun yalnız 3 katılımcının ifadesinde yer alması, aktörün etkililiği noktasında soru işaretleri yaratmaktadır.

Araştırma sonuçlarından hareketle çeşitli öneriler geliştirilmiştir:

1. Konu ile ilgili geliştirilecek ölçme araçlarında bu çalışmada elde edilen temalar kullanılabilir. Geniş kitlelere uygulanacak nicel çalışmalar, halkın nabzını tutmak anlamında etkili sonuçlar verebilir.
2. Umutsuzluk, korku, panik gibi hâkim duyguların toplum hayatına kısa, orta ve uzun vadeli etkileri göz önünde bulundurularak; başta medya yayınları olmak üzere halkın ruh sağlığına iyi gelecek, farkındalıkları arttıracak çeşitli yayınlar ve programlar düzenlenebilir.
3. Fiziksel aktiviteyi arttırmak adına yerel yönetimler veya sağlık birimlerince açık havada kontrollü etkinlikler organize edilebilir.
4. Kısıtlamalar ve tedbirlerin, bireylerin başta ruh ve beden sağlıkları başta olmak üzere bırakacağı etkiler irdelenmeli, kâr-zarar hesabı yapılarak ilgili politikalar yeniden düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomaževič, N. ve Umek, L. (2020). Impacts of the covid-19 pandemic on life of higher education students: A global perspective. *Sustainability*, 12(20), 8438, 1-34. doi: 10.3390/su12208438
- Aslan, I., Ochnik, D. ve Çınar, O. (2020). Exploring perceived stress among students in Turkey during the covid-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(23), 8961, 1-17. doi: 10.3390/ijerph17238961
- Bahar, M. ve Özatlı, S. (2003). Kelime iletişim testi yöntemi ile lise 1. sınıf öğrencilerinin canlıların temel bileşenleri konusundaki bilişsel yapılarının araştırılması. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 75-85.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar* (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Bostan, S., Erdem, R., Öztürk, Y., Kılıç, T. ve Yılmaz, A. (2020). The effect of covid-19 pandemic on the Turkish society. *Electronic Journal of General Medicine*, 17(6), 1-8. doi: 10.29333/ejgm/7944
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. ve Zheng, J. (2020). The psychological impact of the covid-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Resesarch*, 287, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
- Çakır Kardeş, V. (2020). Covid-19 güncellemeleri ile salgın dönemlerinde anksiyete bozuklukları ve depresyon, (Ed. B. Coşar), *Psikiyatri ve Covid-19 içinde*, (23-29). 1. Basım, Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Ekici, G. ve Kurt, H. (2014). Öğretmen adaylarının "AIDS" kavramı konusundaki bilişsel yapıları: Bağımsız kelime ilişkilendirme testi örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(3), 267-306.
- Elmer, T., Mepham, K. ve Stadtfeld, C. (2020). Students under lockdown: Comparisons of students' social networks and mental health before and during the covid-19 crisis in Switzerland. *PLOS ONE*, 15(7), 1-22. doi: 10.1371/journal.pone.0236337
- Göksu, Ö., ve Kumcağız, H. (2020). Perceived stress level and anxiety levels in individuals in covid-19 outbreak. *Turkish Studies*, 15(4), 463-479. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44397>
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B. ve Taşğın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Herring, D. A. ve Sattenspiel, L. (2007). Social contexts, syndemics, and infectious disease in Northern Aboriginal populations. *American Journal of Human Biology*, 19(2), 190-202. <https://doi.org/10.1002/ajhb.20618>
- Islam, M. A., Barna, S. D., Raihan, H., Khan, M. N. A. ve Hossain, M. T. (2020). Depression and anxiety among university students During the covid-19 pandemic in Bangladesh: A web-based cross-sectional survey. *PLOS ONE*, 15(8), 1-12. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238162>
- Italian National Civil Protection Department. (2020). *Covid-19 monitoring and data dashboard*. Erişim Adresi: <https://opendatadpc.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/b0c68bce2cce478eaac82fe38d4138b1>, (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).
- Jungmann, S. M. ve Witthöft, M. (2020). Health anxiety, cyberchondria, and coping in the current covid-19 pandemic: Which factors are related to coronavirus anxiety?. *Journal of Anxiety Disorders*, 73, 1-9. doi: 10.1016/j.janxdis.2020.102239
- Landi, G., Pakenham, K. I., Bocolini, G., Grandi, S., ve Tossani, E. (2020). Health anxiety and mental health outcome during covid-19 lockdown in Italy. The mediating and moderating roles of psychological flexibility, *Frontiers in Psychology*, 11, 1-14. doi: 10.3389/fpsyg.2020.02195
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*, (Çev. Gümüş, A. ve Durgun, M. S.). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Öztürk, R. (2020). Yeni normal dönemde salgın ile mücadele politikaları ve hazırlık çalışmaları, (Ed. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut), *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği içinde* (77-93). Ankara: TÜBA.
- Pietrabissa, G. ve Simpson, S. G. (2020). Psychological consequences of social isolation during covid-19 outbreak. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02201>

- Sağlık Bakanlığı. (2020). *Covid-19 bilgilendirme platformu*. Erişim Adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- Son, C., Hegde, S., Smith, A., Wang, X. ve Sasangohar, F. (2020). Effects of covid-19 on college students' mental health in the United States: Interview survey study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(9), 1-14. <https://www.jmir.org/2020/9/e21279>
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic Journal of Medical Sciences*, 25(1), 142-153. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.721864>
- WHO. (2020). *Coronavirus disease (covid-19) pandemic*. Erişim Adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>, (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).
- WHO. (2021). *WHO coronavirus disease (covid-19) dashboard*. Erişim Adresi: <https://covid19.who.int/>, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2021).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

THE EFFECT OF VACCINATION ON COVID-19 DEATHS: A RESEARCH ACCORDING TO COUNTRIES' INCOME GROUPS

AŞILAMANIN COVID-19 ÖLÜMLERİNE ETKİSİ: ÜLKELERİN GELİR GRUPLARINA GÖRE BİR ARAŞTIRMA

Ümit ÇIRAKLI¹, Osman ŞENOL², Durmuş GÖKKAYA³

1. Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, osmanenol@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5626-2921>
2. Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, umit.cirakli@yobu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3134-8830>
3. Arş. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, durmus.gokkaya@yobu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6713-1748>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
07.12.2021 12.07.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
18.01.2023 01.18.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1033552>

Abstract

This study aims to reveal the impacts of Covid-19 vaccination on Covid-19 based deaths in countries with different income levels. In this context, the study investigated data between 01.03.2021 and 08.08.2021 by Panel data analysis. In the research, firstly, countries were divided into three different categories according to income groups: low-income level, middle-income level and high-income level. Therefore, each country group was examined separately and three different econometric models were produced. According to the results of the research, a 1% increase in the population vaccinated will result in a 2.1% decrease in the number of deaths from Covid-19 in low-income countries, a 0.5% decrease in middle-income countries and a 13% decrease in high-income countries. According to the results of the research, it was concluded that vaccination will significantly reduce deaths from Covid-19. For this reason, it is recommended that people complete their vaccine doses as fast as possible.

Keywords: Covid-19 Vaccination, Covid-19 Deaths, Vaccination, Panel Data Analysis, Vaccination.

Öz

Bu çalışma, farklı gelir düzeylerine sahip ülkelerde Covid-19 aşısının Covid-19 kaynaklı ölümler üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma, 01.03.2021 ile 08.08.2021 tarihleri arasındaki verileri Panel veri analizi ile incelemiştir. Araştırmada ilk olarak ülkeler gelir gruplarına göre alt gelir düzeyi, orta gelir düzeyi ve yüksek gelir düzeyi olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılmıştır. Bu nedenle her ülke grubu ayrı ayrı incelenmiş ve üç farklı ekonometrik model üretilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre aşılama nüfusta yüzde 1'lik bir artış, düşük gelirli ülkelerde Covid-19'dan ölüm sayısında yüzde 2,1'lik, orta gelirli ülkelerde yüzde 0,5'lik ve yüksek gelirli ülkelerde %13'lük bir düşüşe yol açacaktır. Yüksek Araştırmanın sonuçlarına göre aşının Covid-19 kaynaklı ölümleri önemli ölçüde azaltacağı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle kişilerin aşı dozlarını olabildiğince hızlı tamamlamaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Aşılama, Covid-19 Ölümleri, Panel Veri Analizi, Aşılama.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ülkelerin gelir gruplarını dikkate alarak Covid-19 kaynaklı ölümleri belirli değişkenler kapsamında incelemektir. Bu doğrultuda Covid-19 kaynaklı ölümlerde etkili olan faktörlerin ülkelerin gelir gruplarına göre nasıl farklılık gösterdiği tespit edilecektir.

Araştırma Soruları

Ülkelerin gelir gruplarına göre, aşılamanın covid-19 kaynaklı ölümler üzerinde bir etkisi var mıdır? Varsa aşılama covid-19 ölümlerinin nasıl etkilemektedir?

Literatür Araştırması

Covid-19'un yayılmasını kontrol edebilmek için DSÖ tarafından karantina uygulaması, hijyen kuralları, hızlı test ve bireylerle yakın temastan kaçınma gibi önlemler tavsiye edilmektedir (5. Dünya Sağlık Örgütü-Çin Ortak Misyonu). Koronavirüs Hastalığı, 2020). Öte yandan aşı, virüsün yok edilmesinde en önemli araç olarak görülmektedir. Aşılama sadece bireyleri korumakla kalmamakta, aynı zamanda yeterli sayıda kişiye uygulandığında virüsün yayılmasını, hastalık tablosunu ve dünya çapındaki ölümleri azaltmak için yeterli sürü bağışıklığı sağlamaktadır. Etkili ve ömür boyu sürecek bir bağışıklama aşısı bulunduğu Covid-19 için gerekli olan sürü bağışıklığının yaklaşık %60-72 olduğu tahmin edilmektedir (Gürbüz ve ark., 2021). Bu nedenle, Ocak 2020'de Wuhan'daki ilk viral pnömoniden izole edilen virüsün genomunun ardından, bilim adamları için etkili ve güvenli bir aşı üretmek için dünya çapında bir yarış başlamıştır (Zhu ve ark., 2019). Aşı üretim çalışmaları sonucunda da birçok farklı aşı türü geliştirilmiştir.

Yöntem

Araştırmada, aşılamanın ülkelerin gelir gruplarına göre Covid-19 ölümlerine etkisi panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmada kullanılan değişkenlerin veri türü günlüktür. Araştırmanın zaman boyutu 01.03.2021 ile 08.08.2021 tarihlerini kapsamaktadır. Çalışmaya dâhil edilen örneklem, verilerine ulaşılabilen ülkelerle sınırlandırılmıştır. Düşük gelir grubunda 5 ülke, orta gelir grubunda 14 ülke ve yüksek gelir grubunda 24 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada öncelikle, uygulanacak panel veri analizi modeli belirlenmiş, daha sonra panel veri analizi için temel varsayım testleri uygulanmıştır. Temel varsayım testler sonucunda, Driscoll-Kraay Standard Error dirençli tahmincisi ile katsayılar tahmin edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmanın sonuçlarına göre aşılamanın nüfusta yüzde 1'lik bir artışın, düşük gelirli ülkelerde Covid-19'dan ölüm sayısında yüzde 2,1, orta gelirli ülkelerde yüzde 0,5 ve yüksek gelirli ülkelerde 13'lük bir düşüşe neden olacağı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre aşının Covid-19 kaynaklı ölümleri önemli ölçüde azaltacağı sonucuna varılmıştır. Öte yandan ülkelerdeki gelir düzeyi azaldıkça toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun daha fazla soruna neden olduğu tespit edilmiştir. Düşük

gelirli ülkelerde toplam nüfusta yaşlı nüfusun artmasının yüksek gelirli ülkelere göre daha fazla ölüme neden olduğu belirlenmiştir.

1. INTRODUCTION

In December 2019, a new infectious disease that mutated from the coronavirus family was detected in Wuhan province of China and it was stated that many people applied to health institutions for this disease in a short time (Kumar et al., 2020; Wu et al., 2020). The names such as 2019-nCoV', Novel CoV-19, SARSCoV-2 and Covid-19 have been given to the virus. However, a widely accepted name is finally Covid-19 (Kumar et al., 2020; Wu et al., 2020). Due to its rapidly contagious nature, the virus spread to many countries in a short time. This rapid spread of the virus caused the World Health Organization to declare the situation a pandemic in March 2011 (Cirakli et al., 2021). After this declaration, the necessity of joint struggle against Covid-19 has been underlined and joint studies have accelerated (Salathé et al., 2020).

To be able control the spread of Covid-19, certain measures such as quarantine, complying with hygiene rules, rapid testing and strictly close contact with individuals to combat Covid-19 are recommended by WHO (5. World Health Organization- China Joint Mission on Coronavirus Disease, 2020). On the other hand, the vaccination is seen as the most important tool in eliminating the virus. Vaccination not only protects individuals but, if administered to enough people, provides sufficient herd immunity to reduce the spread of the virus, the disease picture, and deaths worldwide. The required herd immunity for Covid-19 is estimated to be approximately 60-72% when an effective and life-long immunization vaccine is available (Gürbüz et al., 2021). Therefore, after the genome of the virus isolated from the first viral pneumonia in Wuhan in January 2020 has started a worldwide race to produce an effective and safe vaccine for the scientists (Zhu et al., 2019). As a result of vaccine production studies, many different types of vaccines have been developed. The table below shows the some of these vaccines.

Table 1. Types and Examples of Vaccines Developed for Covid-19

Types	Examples
Inactivated virus vaccine	Sinovac/CoronaVac, Sinopharm, Bharat Biotech, Selçuk University.
Live attenuated virus	Codegenix, Mehmet Ali Aydınlar University/ Acıbadem Labmed Health Services A.S.
Protein subunit	Novavax, Boğaziçi University
DNA-based	Osaka University, Inovio Pharmaceuticals, Ege University
RNA-based	Pfizer/Biontech, Moderna, Selçuk University
Replicating viral vector	Institut Pasteur
Non-replicating viral vector	AstraZenaca/Oxford, Sputnik V, Johnson & Johnson, CanSino Biologics, Erciyes University, Ankara University
Virus-like particle	Icosavax, Max-Planck Institute, Spybiotech, Medicago Inc., Bezmialem Vakif University, Middle East Techinal University
Others	Ose Immunotherapeutics

Source: Yavuz, 2020.

As seen in the table, although there are many vaccines for Covid-19, there are mandatory phases that must be applied to develop a vaccine. These phases are listed as follows (Yavuz, 2020):

- **Preclinic:** Data is collected for safety and suitability. Repeated animal studies are performed. Toxic and pharmacological effects are explored. It is carried out before human experiments begin.
- **Phase 1:** It is the first clinical phase. It is carried out in a small group of healthy people (20-100 volunteers). Safety and immune response at different doses are evaluated. It usually takes 1-2 years but is expected to take 3 months for Covid-19 vaccine studies.
- **Phase 2:** It is carried out with hundreds of people (100-300). Reliability and effectiveness are evaluated in more detail. It gives information about the optimal dose and vaccination schedule of the vaccine. It usually takes 2-3 years, but it is estimated that it will take 8 months for Covid-19 vaccine studies.
- **Phase 3:** It includes thousands of people (300-3000) in the scope of the study. Safety and efficacy are reassessed in a larger population. It usually takes 2-4 years but can be combined with Phase 2 in Covid-19 vaccine studies.
- **Regulatory Review:** The regulatory bodies of the states examine the results of the Phase 3 study and evaluate the licensing application. It may be concurrent with drug production. It usually takes 1-2 years but can be expedited to take several months for Covid-19.
- **Phase 4:** It is the next stage after the vaccine is started to be used massively. After approval, the real-life efficacy and safety of the vaccine is monitored.

While none of the vaccines related to Covid-19 have completed the required phases, some have been made available with early government approval. It is possible to list the vaccines that are in use and frequently mentioned as Pfizer/Biontech, Moderna, AstraZeneca/Oxford, Sinovac/CoronaVac and Sputnik V. According to the results of the efficacy studies of these vaccines, in general, protection rates against Covid-19 have been announced as 95% for Pfizer/Biontech (Polack et al., 2020), 70.4% for AstraZeneca/Oxford (Voysey et al., 2021), 50.6% Sinovac/CoronaVac (SINOVAC, 2021)] 91.6% for Sputnik V (Logunov et al., 2021), 66% for Johnson & Johnson (Ryser, 2021) and 94.1% for Moderna (Baden et al., 2021). According to the data of 8 May 2021 in Turkey, the rate of first dose vaccination in the community was 81.60%, while the second dose vaccination rate was 63.31% (Ministry of Health of Republic of Turkey, 2021). Nowadays, it is argued that there is a vaccine hesitancy due to the low rate of the second dose vaccine. WHO defines the vaccine hesitancy as delay or refusal to accept vaccination despite availability of vaccine services (WHO, 2014). Factors such as adverse reaction concerns, distrust in the content of the vaccine, being influenced by the statements of anti-vaccine opponents, religious reasons, and negative news in the press can be listed as possible causes of vaccine hesitancy. Despite the various reasons of vaccine hesitancy, it causes delays, vaccine rejections, and negative public health consequences of vaccine preventable disease outbreaks (Erkekoğlu, et al., 2020).

The aim of this study is to determine the impacts of Covid-19 vaccination on the total number of death due to Covid-19. In this context, we investigated the Covid-19 data of countries in different income groups between 01.03.2021 and 08.08.2021 by Panel data analysis. The results of the study may provide important contributions to both literature and people with vaccine hesitancy.

2. DATA AND METHODOLOGY

The data obtained within the scope of the research, Excel, Eviews 10.0 and STATA 15.0 analysis programs were used.

2.1. Purpose and Scope of the Research

The aim of this research is to examine the deaths caused by Covid-19 within the scope of certain variables, taking into account the income groups of the countries. In this direction, it will be determined how the factors that have an effect on deaths caused by Covid-19 differ according to the income groups of the countries.

2.2. Model and Data

In the research, firstly, countries were divided into three different categories according to income groups: low-income level, middle-income level, and high-income level. Countries are divided into income groups according to the World Bank classification. Although there are different studies on Covid-19 in the literature, it has been observed that Covid-19 deaths are not examined according to income groups. In this direction, deaths caused by Covid-19 will be analyzed by performing econometric tests within the scope of certain variables. In this way, the differences in deaths caused by Covid-19 according to income groups of countries and the effect levels of these variables on deaths caused by Covid-19 will be determined. The data type of the variables used in the research is daily. The time dimension of the research covers the dates between 01.03.2021 and 08.08.2021. The sample included in the study was limited to the countries whose data could be accessed. 5 countries in the low-income group, 14 countries in the middle-income group, and 24 countries in the high-income group were included in the research.

Table 2. Explanations on Variables

Variables	Symbol
Number of deaths from Covid-19	TDEATH
Number of Covid-19 cases	TCASE
Number of people vaccinated against Covid-19/Total Population	VACRATE
Number of Covid-19 diagnostic tests	TTEST
Number of patient beds per 1,000 people	BED
Proportion of 65+ people in the total population	AGE65
Proportion of 70+ people in the total population	AGE70

The variables to be used within the scope of the research are shown in Table 2. In the study, the number of deaths caused by Covid-19 will be the dependent variable and the other variables will be used as the independent variable. As a result of the separation of countries into three different groups, each

country group will be examined separately and three different models will be produced. The equation for the models is shown below:

$$\begin{aligned} \Delta LNTDEATH_{it} = & C + \sum_{j=1}^{pi} \lambda_{ij} \Delta LNTTEST_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNTCASE_{i,t-j} \\ & + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} \Delta LNVACRATE_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} LNBED_{i,t-j} \\ & + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} LNAGE65_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{qi} \varphi_{ij} LNAGE70_{i,t-j} \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (1)$$

Outputs of the three models:

Model 1: $\Delta LNTDEATH = 0.0004 * \Delta LNTTEST + 0.65 * \Delta LNTCASE - 0.0001 * \Delta LNVACRATE + 0.0003 * BED - 0.0004 * AGE65 + 0.0002 * AGE70 + 0.001$

Model 2: $\Delta LNTDEATH = 0.02 * \Delta LNTTEST + 80.79 * \Delta LNTCASE - 0.42 * \Delta LNVACRATE + 0.58 * BED - 0.53 * AGE65 + 0.63 * AGE70 + 11.57$

Model 2: $\Delta LNTDEATH = 0.18 * \Delta LNTTEST + 1.03 * \Delta LNTCASE - 0.04 * \Delta LNVACRATE + 0.02 * BED - 0.04 * AGE65 + 0.01 * AGE70 + 7.85$

In the equation; “ Δ ” is the first difference operator, “LN” is the logarithm of the series, and “ ε_{it} ” is error term with zero mean and variance constant within each unit, “i” is the cross-section and finally “t” is the information about the period.

The left-hand sides of the equations represent the dependent variable. On the right side of the equations, c represents the constant variable, α represents the estimator coefficients of the independent variables, ε represents the error term, i represents the horizontal section, and finally, t represents the information about the period. In panel data analysis models, the dependent variable cannot be estimated 100%. In this direction, there are different factors affecting deaths caused by Covid-19. But for the purpose of the study, the model is limited to the specified variables in question. In addition, the effect of the variables that we cannot predict within the scope of the model or that are not included in the model is collected in the “ ε ” error term.

2.3. Determination of Panel Data Model Methods

A panel data modeling is basically created with three different approaches. These approaches are pooled models, fixed-effect models, and random-effect models. Tests were developed to choose between models. First, the F test is applied when choosing between the classical (pooled) model and the fixed effects model, and the Hausman test is used when choosing between the fixed effects and the random-effects model.

According to the test results obtained, the most suitable approach to the model is determined and the model formation is completed. Although the variables to be used in the model are the same, since the number of observations covered by each model is different, the stationarity of the variables before each model setup was examined. The natural logarithmic transformation was first applied to the variables with high numerical values. The series that are not stationary at the level is made stationary by taking their primary differences.

3. FINDINGS

In this part of the study, the basic assumption test results for panel data models and the findings of the model created at the end of the process will be included.

3.1. Multiple Linear Connection Problem

Before modeling in panel data analysis, it is checked whether the model provides certain assumptions. The first of these assumptions is that there is no problem with multiple linear connections in the model. Different tests and methods have been developed for the detection of this problem. One of these developed methods is to calculate the Variance Inflation Factor (VIF) values of the variables. If there is a multicollinearity problem in a model, it will cause the calculation of wrong estimator coefficients, as stated by (Gujarati, 2004). In order to avoid this problem, care should be taken not to use variables with a high level of correlation with each other in the same model. In order to detect the problem in question, the VIF values of each variable are calculated using the formula $(1/1-R^2)$ (Brien, 2007). In the literature, it has been stated that acceptable VIF values can be accepted as 4 in some studies, up to 5, and even 10 in some studies (Açıkgöz et al., 2015).

Table 3. VIF Values of Variables

Variables	Model 1 (Low Income Group)		Model 2 (Middle Income Group)		Model 3 (High Income Group)	
	R ²	VIF Values	R ²	VIF Values	R ²	VIF Values
TDEATH	0.55	2.22	0.35	1.53	0.67	3.03
TCASE	0.56	2.27	0.24	1.31	0.61	2.56
VACRATE	0.12	1.13	0.33	1.47	0.69	3.22
TTEST	0.11	1.12	0.47	1.88	0.77	4.34
BED	0.17	1.20	0.63	2.70	0.40	1.66
AGE65	0.83	5.88	0.83	5.88	0.34	1.51
AGE70	0.62	2.63	0.87	7.69	0.49	1.96

In Table 3, the VIF values of the variables used within the scope of the research for each of the three models were calculated separately using the specified formula. Since VIF values can be accepted up to 10 in the literature and it is desired not to lose any variables in the model, the per capita income

variable has not been removed from the model. Here, if the VIF values of the variables exceed the maximum acceptable limit of 10, the variable in question should be removed from the model. However, when the VIF values of the variables included in the model were examined in this study, all variables were included in the model and the analysis continued. The next step in panel data is to identify with which approach the model will be determined. To determine this, it is necessary to apply the necessary tests to the model and determine the most suitable tests for the model.

Table 4. Panel Data Model Determination Tests

	Model 1 (Low Income Group)		Model 2 (Middle Income Group)		Model 3 (High Income Group)	
	Statistics Value	Probability Value	Statistics Value	Probability Value	Statistics Value	Probability Value
F- Fixed Effects	13.71	0.000	218.39	0.000	5817.65	0.000
Hausman Test	22.96	0.000	17.42	0.000	16.79	0.000

One of the most important steps in panel data analysis is to determine which approach will be most suitable for each model. There are basically three different panel data approaches. These approaches are; pooled model, random-effects model, and fixed effects model approach. When choosing between approaches, it is first performed by F test, which of the fixed-effects model with the pooled models is valid. If the fixed effects approach is valid, the next step is to perform the Hausman test to test whether the random effects model or the fixed effects model is valid. When the said tests were performed for all three models, it was determined that the fixed effects approach was valid in the models. After determining the approach in question, it is to determine whether there is an autocorrelation problem to the models.

There should be no autocorrelation problem in the models obtained using the panel data method. The fact that there is an autocorrelation problem in the model means that the error terms of the variables are related to each other. The existence of such a situation leads to inaccurate results. For this reason, it is necessary to perform the autocorrelation test separately in each model and to apply the problem-solving tests in case of encountering the problem in question.

Table 5. Autocorrelation Test Results in Models

Test	Model 1 (Low Income Group)		Model 2 (Middle Income Group)		Model 3 (High Income Group)	
	Statistics Value	Probability Value	Statistics Value	Probability Value	Statistics Value	Probability Value
Bhargava et al. Durbin-Watson	0.8979	0.000	0.51	0.000	0.29	0.000
Baltagi-Wu LBI	0.9273	0.000	0.78	0.000	0.24	0.000

Table 5 shows the results of the autocorrelation test for the three models developed. When the test results are examined, it is seen that the H0 hypothesis that there is no autocorrelation was rejected. In other words, there is an autocorrelation problem in the models. After determining the autocorrelation status of each model, another issue to be examined is whether there is a changing variance.

Table 6. Heteroscedasticity Test

Test	Model 1 (Low Income Group)		Model 2 (Middle Income Group)		Model 3 (High Income Group)	
	Chi ²	Probability Value	Chi ²	Probability Value	Chi ²	Probability Value
Modified Walt Test	2247.13	0.0000	3473.18	0.000	8836.81	0.000

Models developed using the panel data method are built on homoscedasticity. The problem of heteroscedasticity is encountered as a result of the variance changing due to the changes in the unit. The heteroscedasticity problem is undesirable because it causes the efficient estimator coefficients to not be obtained. For this reason, whether there is a heteroscedasticity problem in each model was checked with the help of the relevant test. If the problem is encountered, necessary correction tests should be performed. The presence of heteroscedasticity in all three models was examined with the help of the modified Walt test. According to the test results obtained, it is seen that there are heteroscedasticity problems in all three models. Another issue that needs to be examined after the determination of the heteroscedasticity situation in the models is the control of the cross-section dependency problem.

Table 7. Horizontal Cross-Section Dependency Test

Test	Model 1 (Low Income Group)		Model 2 (Middle Income Group)		Model 3 (High Income Group)	
	Statistic	Prob	Statistic	Prob	Statistic	Prob
Breusch-Pagan LM	447.18	0.000	854.34	0.000	12971.27	0.000
Pesaran Scaled LM	173.35	0.000	58.16	0.000	517.76	0.000
Pesaran CD	12.19	0.000	4.07	0.000	16.13	0.000

In Table 7, horizontal cross-section dependency test results are given for all three models. When the test results are examined, the H0 hypothesis, established as there is no horizontal cross-section dependence, is rejected and it is seen that there is a horizontal cross-section dependence in all three models. Driscoll and Kraay resistance estimators were used to eliminate the problems encountered as a result of basic assumption tests of the models. Applying the resistive estimator in question to the models allowed the estimator values to be more accurate.

Table 8. Driscoll and Kraay Standard Error Model 1 Panel Data Results

Dependet Variable: DLNTDEATH Term: 01/03/2021-8/08/2021 Horizontal Section: 5 Total Number of Observations: 774				
Variable	Coefficient	Drisc/Kraay Standard Error	t-statistics	Probability Value
DLNTTEST	0.141	0.055	2.52	0.011
DLNTCASE	7.265	1.154	6.29	0.000
VACRATE	-2.100	0.090	23.22	0.000
BED	-0.839	0.013	-61.84	0.000
AGE65	1.718	0.023	71.71	0.000
AGE70	2.054	0.037	54.98	0.000
C	7.776	0.026	29.23	0.000
R ² : 67.69	F-statistic: 282.02		Prob (F-Statistic): 0.000	

The findings of Model 1 are shown in Table 8. In Model 1, the Covid-19 deaths of countries in the low-income group were examined. While the dependent variable is the total number of deaths caused by Covid-19, the independent variables are the number of Covid-19 tests performed, the total number of cases encountered, the number of people who received at least one dose of vaccine, the number of beds per thousand people, the proportion of the population aged 65 and over in the total population and is the proportion of the population aged 70 and over in the total population.

It has been determined that among the panel data approaches, the fixed effects approach is the most suitable for model 1. As a result of the basic assumption tests on Model 1, problems of autocorrelation, varying variance, and cross-section dependence were encountered. Resistant Driscoll and Kraay estimators were used to eliminating the effects of these problems on Model 1. In addition, when the holistic significance indicator F probability value of model 1 is examined, it is seen that the model is significant at the 1% significance level. When the R2 value, which shows the explanatory power of the dependent variable, of the independent variables, is examined, it is seen that it is 67.69% and the explanatory power of the model is sufficient.

When the findings of the variables belonging to Model 1 are examined, firstly, the findings of the variables with natural logarithmic transformation will be interpreted as percentages. When the findings of Model 1 are examined, it is predicted that in the case of a 1% increase in the number of tests performed, 0.14% more deaths due to Covid-19 can be detected. On the other hand, if there is an increase of 1% in the total number of cases, it is predicted that there may be an increase of 7.26% in deaths caused by Covid-19. In case of an increase of 1% in the number of vaccinated population in a society, it is predicted that there may be a decrease of 2.10% in deaths caused by Covid-19. In case of an increase of 1 unit in the number of beds per thousand people, it is predicted that there may be a decrease of 0.83% in deaths caused by Covid-19. In the case of a 1-unit increase in the population aged 65 and over in the

total population, it is predicted that there may be an increase of 1.71% in deaths caused by Covid-19. On the other hand, if the population aged 70 and over increases by 1 unit in the total population, it is predicted that there may be an increase of 2.05% in deaths caused by Covid-19. It is predicted that if the proportion of the elderly population in the population increases, the number of deaths will increase even more.

Table 9. Driscoll and Kraay Standard Faulty Model 2 Panel Data Results

Dependet Variable: DLNTDEATH Term: 01/03/2021-8/08/2021 Horizontal Section: 14 Total Number of Observations: 2209				
Variable	Coefficient	Drisc/Kraay Standard Error	t-statistics value	Probability Value
DLNTTEST	0.392312	0.028539	13.74630	0.000
DLNTCASE	18.97408	4.945882	-17.98953	0.000
VACRATE	-0.573359	0.143329	-4.000306	0.000
BED	-0.324239	0.029707	-10.91464	0.000
AGE65	0.641460	0.071856	8.926993	0.000
AGE70	0.680541	0.104344	6.522119	0.000
C	5.227937	0.455335	11.48152	0.000
R²: 0.41	F-statistic: 259.4396		Prob (F-Statistic): 0.000	

The findings of Model 2 are shown in Table 9. In Model 2, deaths caused by Covid-19 in countries in the middle-income group were examined. While the dependent variable is the total number of deaths caused by Covid-19, the independent variables are the number of Covid-19 tests performed, the total number of cases encountered, the number of people who received at least one dose of vaccine, the number of beds per thousand people, the proportion of the population aged 65 and over in the total population and the proportion of the population aged 70 and over in the total population.

As a result of the tests, it was determined that the most appropriate panel data approach for Model 2 was fixed effects. As a result of the basic assumption tests on Model 2, it was seen that there are problems of autocorrelation, varying variance, and cross-section dependence. Driscoll and Kraay estimators, one of the resistant estimators, were used to eliminate the effects of the mentioned problems on Model 2. The fact that the F probability value of Model 2 is 0.000 indicates that the model is significant as a whole at the 1% significance level. The fact that the R2 value of Model 2 is 41% indicates the percentage of the independent variables explaining the dependent variable.

When the findings of the variables used for Model 2 are examined, the results of the variables to which the natural logarithmic transformation is applied will be interpreted as a percentage change. When the findings of the variables are examined, it is predicted that in the case of a 1% increase in the number of tests performed, 0.39% more Covid-19-related deaths can be detected. In case of an increase of 1% in the number of cases, it is predicted that deaths from Covid-19 may cause an increase of 18.97%. On the other hand, if there is a one-unit increase in the number of the population exceeded, it is predicted that there will be a 0.57% decrease in deaths caused by Covid-19. In case of an increase of 1 unit in the number of beds per thousand people, it is predicted that there may be a decrease of 0.32% in deaths

caused by Covid-19. In countries in the middle-income group, it is seen that the increase in the elderly population in the total population causes an increase in deaths caused by Covid-19. In the event that the rate of the population aged 65 and over increases by 1 unit in the total population, it is predicted that there may be an increase of 0.64% in deaths caused by Covid-19. If the population aged 70 and over increases by 1 unit in the total population, it is predicted that there may be an increase of 0.68% in deaths caused by Covid-19. After examining the model developed for developed country groups, a general evaluation will be made.

Table 10. Driscoll and Kraay Standard Faulty Model 3 Panel Data Results

Dependet Variable: LNTDEATH Term: 01/03/2021-8/08/2021 Horizontal Section: 24 Total Number of Observations: 3839				
Variable	Coefficient	Drisc/Kraay Standard Error	t-statistics value	Probability Value
LNTTEST	0.101032	0.003153	32.04318	0.000
LNTCASE	1.337990	0.099773	44.4733	0.000
VACRATE	-13.07612	0.147570	39.60961	0.000
BED	-0.93089	0.010472	-18.87862	0.000
AGE65	0.1724835	0.001086	22.86384	0.000
AGE70	0.298030	0.001262	77.69223	0.000
C	-11.10533	0.074067	-149.9369	0.000
R ² :0.63	F-statistic:3478.7		Prob (F-Statistic): 0.000	

The findings of Model 3 are shown in Table 10. In Model 3, deaths from Covid-19 in high-income countries were examined. While the dependent variable is the total number of deaths caused by Covid-19, the independent variables are the number of Covid-19 tests performed, the total number of cases encountered, the number of people who received at least one dose of vaccine, the number of beds per thousand people, the proportion of the population aged 65 and over in the total population and the proportion of the population aged 70 and over in the total population. As a result of the tests, it was determined that the most suitable approach for Model 3 was fixed effects. When the basic assumptions of Model 3 are checked, it is seen that there are problems of autocorrelation, varying variance, and cross-section dependence. In order to get more accurate results, Driscoll and Kraay were used in resistant estimators to eliminate the effects of the problems in question. When the F probability value of the model is examined, it is seen that it is significant at the 1% significance level as a whole. When the percentage of independent variables explaining the dependent variable is examined, it is seen that it is 78% and the said value is sufficient.

Among the variables in Model 3, the results of the variables to which logarithmic transformation was applied will be interpreted as percentages. It is predicted that in case of an increase of 1% in the number of tests performed first, 0.10% more deaths from Covid-19 will be detected. In the case of an increase of 1% in detected cases, it is predicted that there may be an increase of 1.33% in deaths caused

by Covid-19. In case of an increase of 1 unit in the number of vaccinated population in developed countries, it is predicted that there may be a decrease of 0.13% in Covid-19 deaths. In the case of a one-unit increase in the number of beds per thousand people, it is predicted that there may be a decrease of 0.93% in deaths caused by Covid-19. It has been determined that the increase in the elderly population in the total population in countries within the developed country groups may cause an increase in deaths caused by Covid-19. In the case of a 1-unit increase in the population aged 65 and over in the total population, it is predicted that there may be an increase of 0.17% in deaths caused by Covid-19. On the other hand, if the population aged 70 and over increases by 1 unit in the total population, it is predicted that there will be an increase of 0.29% in deaths caused by Covid-19.

4. CONCLUSION AND EVALUATION

In this research, countries are divided into three basic income levels, taking into account the World Bank income classification. For the countries in each country group, deaths from Covid-19 were examined using econometric models. To find the most accurate results for all models, basic assumption tests were applied and the problems encountered were corrected with the help of resistant estimators. When all three country groups are evaluated in general, it has been determined that as the income level of the countries decreases, the probability of an increase in deaths caused by the case increases. On the other hand, it has been determined that as the income level of the countries increases, the deaths as a result of vaccination decrease. Due to the high-income level of the countries, it is thought that more vaccinations are also a factor in this situation. On the other hand, as the income level in the countries decreases, it has been determined that the elderly population in the total population causes more problems. It has been determined that the increase in the elderly population in the total population in low-income countries causes more deaths than in high-income countries. On the other hand, it has been determined that the increase in the number of patient beds per thousand people has a positive effect on the fight against Covid-19 for all three countries and has a reducing effect on deaths.

It is an undeniable fact that the vaccine has an impact on both the reduction in the rate of Covid-19 transmission and the deaths. In this study, the importance of the vaccine was once again demonstrated and the reducing effect of the vaccine on deaths was examined by panel data analysis. The effect of a 1 unit increase in vaccination rates on deaths in each country group shows itself with the increasing rate from high-income countries to low-income countries. Mortality rates decrease as vaccination increases. This rate is particularly high in low-income countries. The main way out of the Covid-19 pandemic worldwide is through vaccination. This vaccination should not be limited to high-income countries but should be equally distributed to the rest of the world. With the increase in vaccination in all countries of the world, especially in low-income countries, there is a serious decrease in both Covid-19 transmission rates and death rates. In this context, vaccine studies should be continued without slowing down around the world.

Before moving on to suggestions in line with the research, there are situations that should be mentioned about the limitations of the research. The biggest limitation of the study was the countries whose data could be accessed. A secondary limitation of the study is that the types of vaccines were not considered separately and were evaluated in general. Separate data types specific to each vaccine type could not be reached. As a suggestion within the scope of the research, modeling studies can be done again by expanding the time dimension with current data. As a secondary suggestion, different models can be produced by adding different indicators related to Covid-19.

Statements and Declarations

- We declare that no funding was received for this article.
- Authors have no potential conflict of interest.
- This article does not contain any studies with human participants or animals performed by any of the authors.
- All authors have equally contributed to this article.

REFERENCES

- Açıkgöz, E., Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2015). Analysis of factor affecting growth of pension mutual funds in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 427-433.
- Baden, L. R., El Sahly, H. M., Essink, B., et al. (2021). Efficacy and Safety of the mRNA-1273 SARS-CoV-2 Vaccine. *The New England Journal of Medicine*, 384(5), 403-416. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2035389>
- Brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & Quantity* 2007, 41(5), 673-690. <https://doi.org/10.1007/s11135-006-9018-6>
- Cirakli, U., Dogan, I., & Gozlu, M. (2021). The Relationship Between COVID-19 Cases and COVID-19 Testing: a Panel Data Analysis on OECD Countries. *Journal of Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00792-z>
- Erkekoğlu, P., Erdemli Köse, S. B., Balcı, A., & Yirün, A. (2020). Vaccine Hesitancy and Effects of COVID-19. *Journal of Literature Pharmacy Sciences*, 9(2), 208-20. <https://doi.org/10.5336/pharmsci.2020-76102>
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics*. McGraw Hill: New York.
- Gürbüz, S., Aydın, S., & Çöl, M. (2021). COVID-19 Aşı Çalışmaları ve Uygulamaları. In: *Yeni Koronavirüs Pandemisi Sürecinde Türkiye'de Covid-19 Aşılması ve Bağışıklama Hizmetlerinin Durumu* (pp. 45-60). Ankara: Türk Tabipler Birliği.
- Kumar, R., Nagpal, S., Kaushik, S., & Mendiratta, S. (2020). COVID-19 Diagnostic Approaches: Different Roads to the same Destination. *VirusDisease*, 31(2), 97-105. <https://doi.org/10.1007/s13337-020-00599-7>
- Logunov, D. Y., Dolzhikova, I. V., Shcheblyakov, D. V., et al. (2021). Safety and efficacy of an rAd26 and rAd5 vector-based heterologous prime-boost COVID-19 vaccine: an interim analysis of a randomised controlled phase 3 trial in Russia. *Lancet*, 397(10275), 671-681. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00234-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00234-8)

- Ministry of Health of Republic of Turkey. (2021). *Vaccination table of Turkey*. Retrieved May 8, 2021 from <https://covid19asi.saglik.gov.tr/>
- Polack, F. P., Thomas, S. J., Kitchin, N., et al. (2020). Safety and Efficacy of the BNT162b2 mRNA Covid-19 Vaccine. *The New England Journal of Medicine*, 383(27), 2603-2615. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2034577>
- Ryser, M. F. (2021). *Pharmaceutical J. Safety and Efficacy of a Single Dose of Ad26.COV2.S: ENSEMBLE study results Janssen Pharmaceutical Companies of Johnson & Johnson*. Retrieved September 9, 2021 from https://cdn.who.int/media/docs/default-source/immunization/sage/2021/march/3--safety-and-efficacy-of-a-single-dose-of-ad26.cov2.s_ensemble-study-results.pdf?sfvrsn=e08df041_5
- Salathé, M., Althaus, C. L., Neher, R., Stringhini, S., Hodcroft, E., Fellay, J., et al. (2020). COVID-19 epidemic in Switzerland: on the importance of testing, contact tracing and isolation. *Swiss medical weekly*, 150(11-12), w20225. <https://doi.org/10.4414/smw.2020.20225>
- SINOVAC. (2021). *Summary of Clinical Trial Data of Sinovac's COVID-19 Vaccine (CoronaVac®)-SINOVAC - Supply Vaccines to Eliminate Human Diseases*. Retrieved September 10, 2021 from http://www.sinovac.com/?optionid=754&auto_id=927
- Voysey, M., Clemens, S. A. C., Madhi, S. A., et al. (2021). Safety and efficacy of the ChAdOx1 nCoV-19 vaccine (AZD1222) against SARS-CoV-2: an interim analysis of four randomised controlled trials in Brazil, South Africa, and the UK. *Lancet*, 397(10269), 99-111. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32661-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32661-1)
- WHO. (2014). *Report of the SAGE Working Group on Vaccine Hesitancy*. Retrieved September 10, 2021 from https://www.who.int/immunization/sage/meetings/2014/october/1_Report_WORKING_GROUP_vaccine_hesitancy_final.pdf
- World Health Organization- China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (2020). Report of the WHO China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). Retrieved April 1, 2020 from <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf>
- Wu, F., Zhao, S., Yu, B., Chen, Y. M., Wang, W., Song, Z. G., et al. (2020). A new coronavirus associated with human respiratory disease in China. *Nature*, 579(7798), 265-269. <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2008-3>
- Yavuz, E. (2020). COVID-19 Vaccines. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 24(4), 227-234. <https://doi.org/10.15511/tahd.20.00427>
- Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., et al. (2020). A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *The New England Journal of Medicine*, 382(8), 727-733. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001017>

**BUCAK İLÇESİ HAKKINDA YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARLA YÖNELİK İÇERİK
ANALİZİ (1992-2020 YILLARI ARASI BİR İNCELEME)**
**CONTENT ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ABOUT BUCAK DISTRICT (A REVIEW
BETWEEN 1992-2020)**

İsmail BEKÇİ¹, Ali APALI², Şule ŞAHİN³

1. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ismailbekci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9861-737X>
2. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, aapali@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3521-0150>
3. Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman ABD, suleesahin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1475-1860>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
07.12.2021 12.07.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1033579>

Öz

Bu araştırmada Göller Yöresinde Burdur ili Bucak ilçesine dair yapılmış olan akademik çalışmalar incelenmiş olup, bu inceleme sonucunda Bucak ilçesinin bölgesel gelişimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylelikle ulaşılan akademik çalışmalarla beraber Bucak ilçesinin son 29 yıldaki değişimi değerlendirilecektir. Araştırmada, daha önce yapılmış olan çalışmaların yoğunlaşmaya başladığı yıl olan 1992 yılından itibaren Bucak ilçesi hakkında toplam 98 akademik çalışma yapıldığı tespit edilmiş olup, yapılmış olan çalışmaların bu tarih ve sonrasını kapsadığı ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda Bucak ilçesi hakkında yapılan çalışmalarda yıllar itibarıyla bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Yapılmış olan 98 çalışmada, toplam 215 araştırmacı olduğu tespit edilmiş ve bu araştırmacıların en çok doktor öğretim üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanına sahip oldukları görülmüştür. Yapılan çalışmalarda 23 temel alan tespit edilmiş olup en çok çalışmalara konu olan alanın ise 21 çalışma ile sosyal, beşeri ve idari bilimler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göller Yöresi, Bucak, İçerik Analizi.

Abstract

In this research, academic studies on Bucak district of Burdur province in the Lakes Region were examined, and as a result of this study, it was aimed to reveal the regional development of Bucak district. Thus, together with the academic studies reached, the change of Bucak district in the last 29 years will be evaluated. In the research, it has been determined that a total of 98 academic studies have been made about Bucak district since 1992, the year when the previous studies started to intensify, and it was revealed that the studies carried out covered this date and later. As a result of the research, it has been determined that there has been an increase in the studies on Bucak district over the years. It was determined that there were a total of 215 researchers in 98 studies, and it was seen that these researchers held the title of doctor (Assistant Prof. Dr.) the most. In the studies carried out, 23 basic fields have been identified, and it has been determined that the field that is the subject of the most studies is social, human and administrative sciences with 21 studies.

Keywords: Lake District, Bucak, Content Analysis.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

It is aimed to evaluate the developments by examining the academic studies about the Bucak district, which was chosen as the research area, starting from the point of view of "It is necessary to be aware of the developments in order to be open to innovations".

Research Questions

In this article, academic studies about Bucak district are handled according to years for; It was aimed to reach the answers to the questions such as which academic titles the researchers have, which institutions and organizations they are involved in, which basic and sub-fields of the studies they have.

Literature Review

In the literature, it is possible to reach studies that deal with the Bucak district and its many different features. Apart from the information transfer provided by these studies, it is undoubted that they contributed to the development of Bucak district. However, there is no study in the literature that deals with all of these studies. With this study, it is aimed to fill this gap in the literature and to reveal the researches made and the developments they have provided, and to contribute to the development of Bucak district and the literature.

Methodology

The subject of the research is the examination of the studies on the Bucak District in the Lakes Region, and the time limit of the study was chosen between 1992 and 2020, since the first study determined for this region belongs to 1992. As a result of the research, the studies were examined in seven different periods in order to better identify, interpret and transfer the developments experienced. While determining these periods, it was found appropriate to take it as a single period and to determine the periods after 2008 as two-year processes, since not many studies belong to 2008 and before could be reached, and there was no order in the studies. In the data collection process of the researched articles, the names, abstracts and keywords of the articles were taken into consideration. The studies on the subject will be concluded and evaluated with the content analysis method, which is one of the qualitative research methods.

Results and Conclusions

In the research, the reached studies belonging to seven different periods determined before were examined on the basis of years. From the examined periods; A total of 25 studies between 2020-2019, a total of 24 studies between 2018-2017, a total of 12 studies between 2016-2015, a total of 12 studies between 2014-2013, a total of 8 studies between 2012-2011, a total of 8 studies between 2010-2009, and a total of 9 studies in 2008 and before were reached. Over the years, there has been an increase in the studies on Bucak district. Based on these data, it can be concluded that Bucak district, which has many fields and sectors, hosts more studies with the developments experienced over the years, so it is a region open to new studies.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca yaşanan gelişmeler zaman geçtikçe yerini daha çok bölgesel gelişmelere bırakmıştır. Bölgesel gelişmeler, ülke bütünündeki kalkınmalarda ve büyümelerde de etkilerini ortaya koymaktadır. Bu gelişmelerin bir kısmı içinde bulunulan bölge ile uyumlu bazı alan çalışmaları tarafından sağlanmaktadır. Bilgi kullanıcıları tarafından bu çalışmaları takip etmek yalnızca yeni bilgilere sahip olmanın yanı sıra araştırma bölgesindeki büyümenin ve gelişmenin izlenebilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada da Akdeniz Bölgesi Göller Yöresinde yer alan Burdur ilinin Bucak ilçesi hakkında yapılan akademik çalışmalar incelenmiştir. Bu kapsamda ulaşılan akademik çalışmalar; çalışmalardaki araştırmacıların unvanları, araştırmacıların yer aldığı kurum ve kuruluşlar ve çalışmalardaki temel ve alt alanlar olmak üzere 3 grupta değerlendirilmiştir. Araştırma, 1992 - 2020 yılları arasında 7 döneme ayrılarak incelenmiş ve araştırma sonucunda elde edilen bulgular hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Bucak ilçesinin tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu nedenle içinde tarihi açıdan birçok kültürü ve bu kültürlerden kalma birçok eser barındırmaktadır. Konumu sebebi ile de coğrafi ve bölgesel araştırmaların dışında, bünyesinde Akdeniz iklimi özelliklerini taşıdığı için tarıma ve bu alandaki birçok farklı çalışmalara da elverişlidir. Bucak ilçesindeki eğitim anlamında özellikle lise ve ortaokullarda yapılan eğitim değerlendirmeleri hakkındaki akademik çalışmaların dışında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nin 5 farklı fakültesinin Bucak ilçesinde yer almasıyla da bu alanlardaki eğitim, öğretim vb. alanlara yönelik araştırmaların varlığından söz etmek mümkündür.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmada, konu ile ilgili olarak yapılan literatür taraması iki kısımda ele alınmış olup, ilk kısımda Bucak yerleşim yeri ve Göller Yöresi 'ne dair çalışmalar yer almaktadır. İkinci kısımda içerik analizi ile ilgili yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bucak yerleşim yeri ve Göller Yöresi ile ilgili yapılan çalışmaların literatür özeti şöyledir:

Arıbaş (2005), çalışmasında Bucak ilçesinin tarımsal özellikleri üzerinde durmuş olup ilçeyi topografik yapısının neden olduğu hayvancılık ve tarımsal özellikleri üzerinde durmuştur.

Öztaş ve Karabulut (2007), çalışmalarında Göller Yöresinin turistik destinasyon oluşturma potansiyeli açısından önemi üzerinde durmuş olup aynı zamanda Göller Yöresini turistik destinasyon haline getirilmesine katkı sağlamayı amaçlamışlardır.

Arıbaş ve Öcal, (2007), çalışmalarında Bucak ilçesinin nüfus coğrafyalarına odaklanmışlardır. Buradan hareketle Bucak ilçesi nüfusunun tarihsel gelişmeleri, nüfus hareketleri ve nüfusun sosyal ve ekonomik özelliklerine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Dalğar, Tunç ve Kaya (2009), çalışmalarında Bucak ilçesini ele alarak yükseköğretim kurumlarının bölgesel kalkınma kapsamında, bölge ekonomisine ve istihdamına katkısı üzerinde durmuşlardır.

Uysal (2010), çalışmasında Bucak ilçesinin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki idari ve sosyal yapıları üzerinde durmuştur. Salnameler ve Osmanlı arşiv eserlerinden yararlanılmış olup yapılan araştırma ile Bucak ilçesinin tarihine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kalkan ve Erdoğan (2011), çalışmalarında Bucak ilçesindeki yerel yönetim başarısını ve seçmen tercihini etkileyen unsurları ele almışlardır. Seçmenlere şeffaflık, iletişim ve hesap verebilirlik prensiplerinin yerel yönetim başarısına etkilerine dair anket çalışması yapılmıştır.

Alkan ve Demir (2013), çalışmalarında Bucak ilçesinde yer alan orman köylerindeki kooperatifleşme çabaları ve kooperatifçiliğin gelişimine etkisi üzerinde durulmuştur.

Hepdeniz ve Cengiz (2014), çalışmalarında Burdur ili, Bucak ilçesi ve civarının coğrafi bilgi sistemleri programı kullanılarak çizgisel yoğunluk haritasının oluşturulması böylece bölgede açılacak kireçtaşı mermeri ve traverten ocaklarının yer seçiminde fayda sağlamak amaçlanmıştır.

İnanır (2019), çalışmasında Bucak ilçesinde yer alan Milias (Milyos) Sia ve Kremna Antik Kentleri oluşturdukları kültürel miras ve sağladıkları turizmi kaynakları üzerinde durmuştur.

İçerik analizi ile ilgili yapılan çalışmaların literatür analizi ise şöyledir:

Çiçek, Demirel ve Onat (2010), çalışmalarında Burdur ilindeki işletmelerin web siteleri içerik analizi yöntemini kullanarak değerlendirmişlerdir.

Selçuk, Palancı, Kandemir ve DüNDAR (2014), çalışmalarında eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri üzerinde durmuş olup yapılan çalışmanın sonuçlarını içerik analizi yöntemi ile ortaya koymuştur.

Tüfekçi, Tüfekçi ve Kalkan (2016), çalışmalarında Eğirdir mutfağının marka kimlik unsurlarının içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Ongun, İnanır ve Kılınc, (2019) çalışmalarında Ağlasun ilçesinin gastronomi turizmi potansiyelinin belirlenmesi, kültür ve kırsal turizme entegrasyonu üzerinde durmuş olup sonuçlar içerik analizi yöntemi ile ortaya konmuştur.

Gürbüz, Bozkurt ve Dal (2020), çalışmalarında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nin markalaşma sürecini içerik analizi yöntemini kullanarak incelemişlerdir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada daha önce belirlenen yedi farklı döneme ait ulaşılan çalışmalar yıllar bazında incelenmiştir. İncelenen dönemlerden; 2019-2020 yılları arasında toplam 25 çalışmaya, 2017-2018

yılları arasında toplam 24 çalışmaya, 2015-2016 yılları arasında toplam 12 çalışmaya, 2013-2014 yılları arasında toplam 12 çalışmaya, 2011-2012 yılları arasında toplam 8 çalışmaya, 2009-2010 yılları arasında toplam 8 çalışmaya, 2008 ve öncesinde ise toplam 9 çalışmaya ulaşılmıştır. Yıllar geçtikçe Bucak ilçesi hakkında yapılan çalışmalarda artış yaşanmıştır. Bu verilerden yola çıkarak içerisinde birçok alan ve sektör bulunan Bucak ilçesinin yıllar geçtikçe yaşanan gelişmelerle beraber daha fazla çalışmaya ev sahipliği yaptığı dolayısıyla yeni çalışmalara açık bir bölge olduğu sonucuna ulaşılabilir.

3.1. Dönemlere Göre Bilimsel Çalışmalardaki Araştırmacıların Unvanları

Bucak ilçesi hakkındaki yapılan 98 farklı çalışmada toplam 225 araştırmacı bulunmakla beraber bu çalışmalardaki 182 araştırmacının akademik unvana sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmacılardan; 22'si profesör, 30'u doçent, 61'i doktor öğretim üyesi (yardımcı doçent), 18'i öğretim görevlisi, 6'sı doktor, 16'sı araştırma görevlisi unvanına, 29'u ise lisansüstü öğrencisi veya mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışındaki 7 araştırmacı hakkında herhangi bir unvana/bilgiye ulaşılamadığı gibi çalışmalarında da herhangi bir kurum ya da kuruluş adı yer almadığı için araştırmacı olarak kabul etmek yerine belirtilmemiş olarak kabul edilmesi uygun bulunmuştur.

Bucak ilçesi hakkında çalışma yapan araştırmacıların akademik unvanlarının dönemlere göre ayrıntılı olarak yer aldığı Tablo 1 aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmacıların Akademik Unvanları

Unvanlar	2008 ve Öncesi	2009-2010	2011-2012	2013-2014	2015-2016	2017-2018	2019-2020	Toplam
Prof. Dr.	1	1	-	4	5	5	6	22
Doç. Dr.	-	2	2	4	4	10	8	30
Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi	6	6	5	13	6	10	15	61
Öğretim Görevlisi	-	4	1	3	2	4	4	18
Dr.	-	-	-	5	-	1	-	6
Araştırma Görevlisi	3	1	2	-	1	6	3	16
Doktora/ Y. L. Öğrencisi veya Mezunu	3	2	4	3	3	8	6	29
Belirtilmemiş	-	-	-	4	2	-	1	7
Toplam	13	16	14	36	23	44	43	189

Yukarıdaki Tablo 1'de 2008 ve öncesinde yapılan çalışmalardaki araştırmacılarda toplam 13 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 1'i Prof. Dr., 6'sı Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 3'ü araştırma görevlisi unvanına sahip iken 3'ü ise doktora / yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. 2009 ve 2010 yılları arasında yapılan çalışmalardaki araştırmacılarda ise 16 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 1'i Prof. Dr., 2'si Doç. Dr., 6'sı Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 4'ü Öğretim Görevlisi unvanına sahip ve 2'si ise doktora/ yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. 2011 ve 2012 dönem aralığında yapılan çalışmalarda toplamda 14 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 2'si Doç. Dr., 5'i Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 1'i Öğretim Görevlisi, 2'si Araştırma Görevlisi unvanına sahip ve 4'ü de doktora/ yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. 2013-2014 yılları arasında yapılan çalışmalarda 32 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 4'ü Prof. Dr., 4'ü Doç. Dr., 13'ü Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 3'ü Öğretim Görevlisi, 5'i Dr. Unvanına sahip araştırmacı olup 3'ü ise doktora / yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. Bunun dışında bu dönemde yapılan çalışmalar hakkında

herhangi bir açıklama belirtilmeyen yazar sayısı ise 4 olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde 2015 ve 2016 dönem aralığında yapılan çalışmalarda toplamda 21 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 5'i Prof. Dr., 4'ü Doç. Dr., 6'sı Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 2'si Öğretim Görevlisi, 1'i Araştırma Görevlisi unvanına sahip, 3'ü ise doktora / yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. Yine bu dönemdeki çalışmalarda hakkında herhangi bir açıklama yapılmayan yazar sayısı ise 2'dir. 2017 ve 2018 yılları arasında yapılan çalışmalarda araştırmacılarda toplam 42 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 5'i Prof. Dr., 10'u Doç. Dr., 10'u Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 4'ü Öğretim Görevlisi, 1'i Dr., 6'sı Araştırma Görevlisi unvanına, 8'i ise doktora / yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. 2019 ve 2020 dönem aralığında yapılan çalışmalarda toplamda 42 akademik unvana ulaşılmış olup, bunlardan 6'sı Prof. Dr., 8'i Doç. Dr., 15'i Yrd. Doç. Dr./ Dr. Öğr. Üyesi, 4'ü Öğretim Görevlisi, 3'ü Araştırma Görevlisi unvanına, 6'sı doktora / yüksek lisans öğrencisi veya mezunudur. Ayrıca, bu dönemdeki çalışmalarda hakkında herhangi bir açıklama yapılmayan yazar sayısı ise 1'dir.

3.2. Araştırmacıların Yer Aldığı Kurum ve Kuruluşlar

Bucak ilçesi hakkında toplamda 105 çalışmada en az 1 akademik unvan yer almakta olup bu alanda çalışma yapmış ve akademik unvana sahip olan araştırmacıların yer aldığı kurum ve kuruluşlar dönemler halinde aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2'ye göre içerisinde en az 1 akademik unvanın yer alan 105 çalışmada toplam 28 farklı kuruma rastlanmıştır. Çalışmalarda en çok yer alan kurum 45 çalışma ile Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve bunu takiben 20 çalışma ile Süleyman Demirel Üniversitesi yer almıştır. 2008 yılı ve öncesindeki çalışmalarda akademik unvan sahibi olan araştırmacıların yer aldığı kurumlar Süleyman Demirel Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Niğde Üniversitesi'nden akademisyenlerin bulunduğu toplam 8 çalışmaya ulaşılmıştır. 2009 ve 2010 yıllarındaki verilerde Bucak ilçesine akademik unvana sahip araştırmacılarla katkı sağlayan kurumların başında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesinin olduğu toplam 9 çalışmaya ulaşılmıştır. 2011-2012 yıllarındaki çalışmalarda akademik unvana sahip olan araştırmacıların yer aldığı kurumlar; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Dumlupınar Üniversitesi ile toplam 8 çalışma yer almaktadır. 2013-2014 yılları arasında akademik unvana sahip araştırmacıların çalıştığı kurumlar ise; Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Karabük Üniversitesi şeklinde olup bu dönemde toplam 15 çalışmaya ulaşılmıştır. 2015-2016 yılları arasındaki toplam 13 çalışmada, akademik unvana sahip olan araştırmacıların bağlı olduğu kurumlar; Çankırı Karatekin Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi şeklindedir. 2017-2018 yılları arasındaki 25 çalışmada, akademik unvana sahip araştırmacıların Gazi

Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Osmangazi Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi Süleyman Demirel Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde yer almıştır.

Tablo 2. Dönemlere Göre Akademik Unvanın Yer Aldığı Çalışmalardaki Kurumlar

Üniversiteler	2008 ve Öncesi	2009-2010	2011-2012	2013-2014	2015-2016	2017-2018	2019-2020	Toplam
Afyon Kocatepe Üniversitesi				2		1		3
Akdeniz Üniversitesi	1		2	1	1		1	6
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi							1	1
Ankara Üniversitesi				1	1	1		3
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi							1	1
Bursa Teknik Üniversitesi							1	1
Çankırı Karatekin Üniversitesi					1			1
Dumlupınar Üniversitesi			1					1
Düzce Üniversitesi				1				1
Ege Üniversitesi							1	1
Gazi Üniversitesi						1		1
Hacettepe Üniversitesi						1		1
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi							2	2
İstanbul Üniversitesi					1			1
Kafkas Üniversitesi						1	2	3
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	2							2
Karabük Üniversitesi				1				1
Konya Selçuk Üniversitesi					1			1
Manisa Celal Bayar Üniversitesi						1		1
Marmara Üniversitesi	1			1				2
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi		7	3	4	4	12	15	45
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi							1	1
Niğde Üniversitesi	1							1
Osmangazi Üniversitesi						1		1
Pamukkale Üniversitesi							1	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	3	2	2	3	4	5	1	20
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi						1		1
Yüzüncü Yıl Üniversitesi				1				1
Toplam	8	9	8	15	13	25	27	105

Tablo 2'ye göre 2019-2020 arasındaki 29 çalışma ise; Kafkas Üniversitesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi ve Bursa Teknik Üniversitesi'ne bağlı akademisyenler tarafından yazılmıştır.

Bucak ilçesi hakkında çalışma yapan ve herhangi bir akademik unvana sahip olmayan yalnızca araştırmacı unvanı veya araştırmacının çalışma alanı ile bağlı olduğu kurum belirtilen araştırmacılar bu kısımda incelenmektedir. Bu araştırmacıların çalışmaları 2013 yılı ve sonrasında yer almakta olup, bahsedilen açıklamalara uygun toplamda 23 çalışma ve 36 araştırmacı tespit edilmiştir. Bu çalışmalardaki araştırmacıların unvanları ve bağlı olduğu kurumlar aşağıdaki Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3'de yer alan verilere göre araştırmacı unvanı belirtilmeyip sadece çalışma alanı veya çalıştığı kurum belirtilen 28 farklı araştırmacıya ulaşılmıştır. Bunun dışındaki araştırmacılar; 3'ü öğretmen / eğitmen, 2'si mühendis, 1'i yüksek mimar, 1'i mimar ve 1'i de bağımsız araştırmacıdan oluşmaktadır. Öğretmen/eğitmen araştırmacılarının çalışmalarından 2'si lise, 1'i ise ortaokulda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Araştırmacılar ve Çalışma Alanları

Yıllar	Araştırmacı	Araştırmacı Unvanı	Çalışma Alanı/ Bağlı Olduğu Kurum Kuruluş
1999	1	Belirtilmemiş	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Orman Fakültesi
2011	1	Belirtilmemiş	Akdeniz Üniversitesi Uzaktan Algılama Araştırma ve Uygulama Merkezi
2012	1	Belirtilmemiş	Süleyman Demirel Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği Bölümü, Isparta
2012	6	Belirtilmemiş	Akdeniz Su Ürünleri Araştırma Üretim ve Eğitim ve Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Kütahya
2013	1	Belirtilmemiş	Bucak Orman İşletme Müdürlüğü, Burdur
2013	1	Öğretmen/ Eğitimci	Lise
2014	1	Mühendis	Mermer Sektörü
2014	1	Mühendis	Mermer Sektörü
2015	2	Belirtilmemiş	Toprak Gübre ve Su Kaynakları Araştırma Enstitüsü, Ankara
2015	1	Öğretmen/ Eğitimci	Lise
2015	2	Belirtilmemiş	Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Arkeoloji Müzesi, Burdur
2015	1	Belirtilmemiş	Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Burdur İl Müdürlüğü
2017	3	Belirtilmemiş	Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Toprak Gübre ve Su Kaynakları Merkez Araştırma Enstitüsü
2017	1	Belirtilmemiş	Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
2017	1	Belirtilmemiş	Karayolları 13. Bölge Müdürlüğü, Etüt Proje ve Çevre Başmühendisliği
2018	2	Yüksek Mimar/Mimar	Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık, Planlama ve Tasarım Programı Doktora/ Y.L. Öğrencisi
2019	2	Belirtilmemiş	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Emin Gülmez TBMYO, Pakistan Institute of Engineering & Applied Sciences, Department of Chemical Engineering
2019	2	Belirtilmemiş	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Emin Gülmez TBMYO
2020	2	Belirtilmemiş	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Burdur İl Müdürlüğü, Burdur, Türkiye Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Burdur Yatırım Destek Ofisi, Burdur, Türkiye
2020	1	Bağımsız Araştırmacı	Belirtilmemiş
2020	1	Belirtilmemiş	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
2020	1	Türkçe Öğretmeni	Milli Eğitim Bakanlığı
2020	1	Belirtilmemiş	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Sağlık Yüksekokulu

Tablo 3'te araştırmacı mühendisler çalışmalarında mermer sektörünü, yüksek mimar ve mimar araştırmacıların ise Bucak'ta bulunan bağ evlerini ele almış olduğu tespit edilmiştir. Unvanı belirtilmemiş olan araştırmacıların en çok bağlı olduğu kurumun ise Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve fakültelerine ait olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında Bucak ilçesi hakkındaki çalışmalara katkı sağlayan araştırmacıların Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ile bağlantılı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, Bucak ilçesi hakkında çalışma yapan bazı araştırmacıların bazı bakanlıklarda çalıştığı da tespit edilmiştir. Bu araştırmacılar; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ilgili çalışmalarda yer almışlardır.

3.3. Çalışmalardaki Temel ve Alt Alanlar

Bucak ilçesi hakkında yapılan 98 çalışma toplamda 23 temel alandan oluşmaktadır. Bu temel alanlar içerisinde birbiri ile bağlantılı olan alanların dışında birbirinden bağımsız birçok alanın da yer aldığı tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak Bucak ilçesi hakkında birçok farklı alana ve bu alanlara dair çalışmalara açık ve elverişli olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Tablo 4'te Bucak İlçesi ile ilgili yapılan çalışmalardaki temel ve alt alanlar görülmektedir.

Tablo 4. Çalışmalardaki Temel ve Alt Alanlar

Temel Alanlar	Alt Alanlar
Tarım	Tarla Bitkileri, Tütün ve Tütün Mamulleri Endüstrisi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme, Biyosistem, Bahçe Bitkileri, Tohumculuk
Kültür, Sanat ve Tasarım	Eski Eserler, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması, Kültür Sanat ve Tasarım, Arkeoloji ve Sanat Tarihi
Ağaç İşleri	Ağaç İşleri Endüstrisi, Ormancılık
Ormanlar	Ağaç İşleri Endüstrisi, Orman Endüstrisi, Ormancılık
Şehir ve Bölge Planlama	Kırsal Yerleşme Planlaması ve Yerleşik Alanlar
Eğitim	Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, Davranış Bilimleri
Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler	Kamu Yönetimi, Davranış Bilimleri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Coğrafya, İşletme, Arkeoloji ve Sanat Tarihi
Kurumsal Yönetim	İşletme Yönetimi, Pazarlama Yönetimi
Su Ürünleri	Temel Bilimler (Deniz ve İç Sular Biyolojisi, Sistemantik)
Biyoloji	Botanik, Ekoloji ve Çevre Biyolojisi
Gayrimenkul	Yapı Kooperatiflerinin Taşınmazlarının Yönetimi
Makine	Kalite Yönetimi
Taşımacılık	Karayolu Taşımacılığı
Tıp	Kadın Hastalıkları ve Doğum
Harita ve Kadastro	Harita ve Harita Bilgileri Üretimi
Jeofizik	Arkeolojik Alanlara Yönelik Çalışmalar, Mühendislik Yapılarının Zemin Araştırmaları
Kriminalistik İncelemeler	Coğrafi Bilgi Sistemleri
Hayvancılık	Büyükbaş, Küçükbaş, Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliği
Meteoroloji	Harita ve Harita Bilgileri Üretimi
Muhasebe	Sermaye Piyasası, Bankacılık İşlemleri
Çevre	Çevresel Etki Değerlendirme, Atıklar
Enerji	Enerji Üretim Tesisleri
Jeoloji	Yer Altı Suları, Su Kaynakları ve Yönetimi

Tablo 4'te, ulaşılan 23 temel alan ve bu alanlara ait alt alanlar yer almaktadır. Bu tabloda yer alan bilgiler incelenecek olursa; tarım alanına yönelik yapılan çalışmalarda, tarla bitkileri, tütün ve tütün mamulleri endüstrisi, toprak bilimi ve bitki besleme, biyo-sistem, bahçe bitkileri ve tohumculuk alt alanlarının yer aldığı tespit edilmiştir. Kültür, sanat ve tasarım alanına yönelik yapılan çalışmalarda; eski eserler, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, kültür sanat ve tasarım, arkeoloji ve sanat tarihi alt alanları üzerinde durulduğu saptanmıştır. Ağaç işleri alanına yönelik yapılan çalışmalarda; ağaç işleri endüstrisi ve ormancılık alt alanları yer aldığı tespit edilmiştir. Ormanlar alanına yönelik yapılan çalışmalarda ise; ağaç işleri endüstrisi, orman endüstrisi ve ormancılık alt alanları üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Şehir ve bölge planlama alanına yönelik yapılan çalışmalarda; kırsal yerleşme planlaması ve yerleşik alanlar alt alanlarının yer aldığı saptanmıştır. Eğitim alanına yönelik yapılan çalışmalarda; davranış bilimleri, eğitimde ölçme ve değerlendirme alt alanları üzerinde durulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal, beşerî ve idari bilimler alanına yönelik yapılan çalışmalarda; kamu yönetimi, davranış bilimleri, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, coğrafya, işletme, arkeoloji ve sanat tarihi alt alanlarının yer aldığı tespit edilmiştir. Kurumsal yönetim alanına yönelik yapılan çalışmalarda; işletme yönetimi ve pazarlama yönetimi alt alanları üzerinde durulduğu saptanmıştır. Su ürünleri alanına yönelik yapılan çalışmalarda; temel bilimler (Deniz ve iç sular biyolojisi, sistemantik) alt alanlarının yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Biyoloji alanına yönelik yapılan çalışmalarda; botanik, ekoloji ve çevre biyolojisi alt alanları üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Gayrimenkul alanına yönelik yapılan çalışmalarda; yapı kooperatiflerinin taşınmazlarının yönetimi alt alanının yer aldığı saptanmıştır. Makine alanına yönelik yapılan çalışmalarda; kalite yönetimi alt alanı üzerinde durulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Taşımacılık alanına yönelik yapılan

çalışmalarda; karayolu taşımacılığı alt alanının yer aldığı tespit edilmiştir. Tıp alanına yönelik yapılan çalışmalarda; kadın hastalıkları ve doğum alt alanı üzerinde durulduğu saptanmıştır. Harita ve kadastro alanına yönelik yapılan çalışmalarda; harita ve harita bilgileri üretimi alt alanının yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Jeofizik alanına yönelik yapılan çalışmalarda; arkeolojik alanlara yönelik çalışmalar ve mühendislik yapılarının zemin araştırmaları alt alanları üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Kriminalistik incelemeler alanına yönelik yapılan çalışmalarda; coğrafi bilgi sistemleri alt alanının yer aldığı saptanmıştır. Hayvancılık alanına yönelik yapılan çalışmalarda; büyükbaş, küçükbaş, kanatlı hayvan yetiştiriciliği alt alanı üzerinde durulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Meteoroloji alanına yönelik yapılan çalışmalarda; harita ve harita bilgileri üretimi alt alanının yer aldığı tespit edilmiştir. Muhasebe alanına yönelik yapılan çalışmalarda; sermaye piyasası ve bankacılık işlemleri alt alanları üzerinde durulduğu saptanmıştır. Çevre alanına yönelik yapılan çalışmalarda; çevresel etki değerlendirme ve atıklar alt alanlarının yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Enerji alanına yönelik yapılan çalışmalarda; enerji üretim tesisleri alt alanı üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Jeoloji alanına yönelik yapılan çalışmalarda; yer altı suları, su kaynakları ve yönetimi alt alanlarının yer aldığı saptanmıştır.

Bucak ilçesi hakkında yapılan çalışmalardaki temel alanların dönemlere göre dağılımı aşağıdaki Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Temel Alanların Dönemlere Göre Dağılımı

Temel Alanlar	2008 ve öncesi	2009- 2010	2011-2012	2013-2014	2015-2016	2017-2018	2019-2020	Toplam
Tarım	3	-	2	-	2	3	-	10
Ağaç İşleri	2	-	-	-	-	-	-	2
Ormanlar	1	1	2	-	2	1	3	10
Şehir ve Bölge Planlama	1	-	-	-	-	1	-	2
Eğitim	1	1	1	1	1	6	8	19
Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler	-	4	2	1	1	9	4	21
Kültür, Sanat ve Tasarım	1	1	-	1	1	1	2	7
Kurumsal Yönetim	-	1	-	1	1	-	1	4
Su Ürünleri	-	-	1	-	-	-	-	1
Biyoloji	-	-	-	2	-	-	-	2
Gayrimenkul	-	-	-	1	-	-	-	1
Makine	-	-	-	2	-	-	-	2
Taşımacılık	-	-	-	1	-	-	-	1
Tıp	-	-	-	1	-	-	1	2
Harita ve Kadastro	-	-	-	1	-	-	-	1
Jeofizik	-	-	-	-	1	2	-	3
Jeoloji	-	-	-	-	-	-	1	1
Kriminalistik İncelemeler	-	-	-	-	1	-	-	1
Hayvancılık	-	-	-	-	1	-	-	1
Meteoroloji	-	-	-	-	1	-	-	1
Muhasebe	-	-	-	-	-	1	1	2
Çevre	-	-	-	-	-	-	3	3
Enerji	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	9	8	8	12	12	24	25	98

Tablo 5'e göre ilk dönem aralığı olan 2008 ve öncesindeki 9 ayrı çalışmada 6 farklı temel alan tespit edilmiş olup, bu temel alanların 3'ünün tarım alanı, 2'sinin ağaç işleri alanı ve diğerlerinin de ormanlar, şehir ve bölge planlama, eğitim, kültür sanat ve tasarım alanı hakkında olduğu görülmüştür. 2009 ve 2010 yılları arasındaki 8 ayrı çalışmada 5 farklı temel alan tespit edilmiş ve bu temel alanların 4'ünün sosyal beşerî ve idari bilimler alanı, diğerlerinin de ormanlar, eğitim, kültür sanat ve tasarım,

kurumsal yönetim alanı hakkında olduğu görülmüştür. 2011 ve 2012 yılları arasındaki 8 ayrı çalışmada 5 farklı temel alan tespit edilmiş ve bu temel alanların 2'sinin tarım alanı, 2'sinin ormanlar alanı, 2'sinin sosyal, beşeri ve idari bilimler alanı ve diğerlerinin de eğitim ve su ürünleri alanı hakkında olduğu görülmüştür. 2013 ve 2014 yılları arasındaki 12 ayrı çalışmada 10 farklı temel alan tespit edilmiş ve bu temel alanların 2'sinin biyoloji alanı, 2'sinin makine alanı, diğerlerinin de eğitim, sosyal, beşeri ve idari bilimler, kültür, sanat ve tasarım, kurumsal yönetim, gayrimenkul, taşımacılık, tıp, harita ve kadastro alanı hakkında olduğu görülmüştür. 2015 ve 2016 yılları arasındaki 12 ayrı çalışmada 10 farklı temel alan tespit edilmiş ve bu temel alanların 2'sinin tarım alanı, 2'sinin ormanlar alanı, diğerlerinin de eğitim, sosyal, beşeri ve idari bilimler, kültür, sanat ve tasarım, kurumsal yönetim jeofizik, kriminalistik inceleme, hayvancılık, meteoroloji alanı hakkında olduğu görülmüştür. 2017 ve 2018 yılları arasındaki 24 ayrı çalışmada 8 farklı temel alan tespit edilmiş ve bu temel alanların 9'unun sosyal, beşeri ve idari bilimler, 6'sının eğitim, 3'ünün tarım, 2'sinin jeoloji, diğerlerinin de ormanlar, şehir ve bölge planlama, kültür, sanat ve tasarım ve muhasebe alanı hakkında olduğu görülmüştür. 2019 ve 2020 yılları arasındaki 25 çalışmada 10 farklı temel alan tespit edilmiş ve bu temel alanların 8'inin eğitim alanı, 4'ünün sosyal, beşeri ve idari bilimler, 3'ünün ormanlar alanı, 3'ünün çevre alanı, diğerlerinin kurumsal yönetim, tıp, jeoloji, muhasebe, enerji alanı hakkında olduğu görülmüştür.

Tablo 5'te ulaşılan sonuçlara göre son 29 yılda Bucak ilçesi hakkında yapılan 98 ayrı çalışmada en çok ele alınan alanın, 21 çalışma ile sosyal beşeri ve idari bilimler alanı olduğu tespit edilmiştir. Bunu 19 çalışma ile eğitim alanı, 10 çalışma ile tarım ve ormanlar alanı, 7 çalışma ile kültür, sanat ve tasarım alanı takip etmektedir. Birden fazla kez çalışmalara konu olan diğer alanlar ise 4 çalışma ile kurumsal yönetim alanı, 3 çalışma ile jeofizik ve çevre alanı, 2 çalışma ile ağaç işleri, şehir ve bölge planlama, biyoloji, makine, tıp, muhasebe alanlarının yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bucak ilçesi hakkında yapılan çalışmaların alt alanları incelenecek olursa; Bucak ilçesi hakkında ulaşılan 98 ayrı çalışmada en çok üzerinde durulan alt alanın; 16 çalışma ile eğitimde ölçme ve değerlendirme alt alanı olduğu tespit edilmiştir. Bunu 8 çalışma ile davranış bilimleri alt alanı ve 7 çalışma ile ormancılık, arkeoloji ve sanat tarihi alt alanları takip etmektedir.

Tablo 6'da yer alan verilere göre; 2008 ve öncesine dair 9 ayrı çalışmada 8 alt alana ulaşılmış olup en çok ağaç işleri endüstrisi alt alanında çalışma yapılmıştır. Bunun dışındaki çalışmaların eski eserler, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, tarla bitkileri, ormancılık, tütün ve tütün mamulleri endüstrisi, kırsal yerleşme planlaması ve yerleşik alanlar, toprak bilimi ve bitki besleme, eğitimde ölçme ve değerlendirme alt alanları hakkında olduğu tespit edilmiştir. 2009-2010 yıllarına dair 8 ayrı çalışmada 6 alt alana ulaşılmış olup, en çok kamu yönetimi alt alanında çalışma yapılmıştır. Bunun dışındaki çalışmaların ağaç işleri endüstrisi, eğitimde ölçme ve değerlendirme, kültür, sanat ve tasarım, davranış bilimleri ve işletme yönetimi alt alanları hakkında olduğu tespit edilmiştir. 2011-2012 yıllarına dair 8 ayrı çalışmada ise 7 alt alana ulaşılmış olup en çok kamu yönetimi alt alanında çalışma yapılmıştır.

Tablo 6. Çalışmalardaki Alt Alanların Dönemlere Göre Dağılımı

Alt Alanlar	2008 ve öncesi	2009- 2010	2011-2012	2013-2014	2015-2016	2017-2018	2019-2020	Toplam
Eski Eserler, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması	1	-	-	-	-	-	-	1
Tarla Bitkileri	1	-	-	-	-	-	-	1
Ağaç İşleri Endüstrisi	2	1	-	-	-	-	-	3
Ormancılık	1	-	-	-	2	1	3	7
Tütün ve Tütün Mamulleri Endüstrisi	1	-	-	-	-	-	-	1
Kırsal Yerleşme Planlaması ve Yerleşik Alanlar	1	-	-	-	-	1	-	2
Toprak Bilimi ve Bitki Besleme	1	-	1	-	2	-	-	4
Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme	1	1	1	1	1	4	7	16
Kamu Yönetimi	-	3	2	1	-	-	-	6
Kültür, Sanat ve Tasarım	-	1	-	1	-	1	1	4
Davranış Bilimleri	-	1	-	-	-	4	3	8
İşletme Yönetimi	-	1	-	1	-	-	1	3
Biyosistem	-	-	1	-	-	-	-	1
Orman Endüstrisi	-	-	1	-	-	-	-	1
Ağaç İşleri Endüstrisi	-	-	1	-	-	-	-	1
Temel Bilimler (Deniz ve İç Sular Biyolojisi, Sistematik)	-	-	1	-	-	-	-	1
Botanik	-	-	-	1	-	-	-	1
Yapı Kooperatiflerinin Taşınmazlarının Yönetimi	-	-	-	1	-	-	-	1
Kalite Yönetimi	-	-	-	2	-	-	-	2
Karayolu Taşımacılığı	-	-	-	1	-	-	-	1
Kadın Hastalıkları ve Doğum	-	-	-	1	-	-	1	2
Harita ve Harita Bilgileri Üretimi	-	-	-	1	1	-	-	2
Ekoloji ve Çevre Biyolojisi	-	-	-	1	-	-	-	1
Arkeoloji ve Sanat Tarihi	-	-	-	-	1	3	3	7
Arkeolojik Alanlara Yönelik Çalışmalar	-	-	-	-	1	1	-	2
Coğrafi Bilgi Sistemleri	-	-	-	-	1	-	-	1
Büyükbaş, Küçükbaş, Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliği	-	-	-	-	1	-	-	1
Pazarlama Yönetimi	-	-	-	-	1	-	-	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	-	-	-	-	1	1	-	2
Toprak Bilimi ve Bitki Besleme	-	-	-	-	-	1	-	1
Bahçe Bitkileri	-	-	-	-	-	1	-	1
Tohumculuk	-	-	-	-	-	1	-	1
Mühendislik Yapılarının Zemin Araştırmaları	-	-	-	-	-	1	-	1
Coğrafya	-	-	-	-	-	1	-	1
İşletme	-	-	-	-	-	2	-	2
Sermaye Piyasası	-	-	-	-	-	1	-	1
Bankacılık İşlemleri	-	-	-	-	-	-	1	1
Çevresel Etki Değerlendirme	-	-	-	-	-	-	2	2
Atıklar	-	-	-	-	-	-	1	1
Enerji Üretim Tesisleri	-	-	-	-	-	-	1	1
Yer Altı Suları, Su Kaynakları ve Yönetimi	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	9	8	8	12	12	24	25	98

Tablo 6’da bunun dışındaki çalışmaların toprak bilimi ve bitki besleme, eğitimde ölçme ve değerlendirme, biyosistem, orman endüstrisi, ağaç işleri endüstrisi ve temel bilimler (deniz ve iç sular biyolojisi, sistematik) alt alanlarından oluştuğu saptanmıştır. 2013-2014 yıllarına dair 12 ayrı çalışmada 11 farklı alt alana ulaşılmış olup en çok kalite yönetimi alt alanında çalışma yapılmıştır. Bunun dışındaki

çalışmaların eğitimde ölçme ve değerlendirme, kamu yönetimi, kültür, sanat ve tasarım, işletme yönetimi, botanik, yapı kooperatiflerinin taşınmazlarının yönetimi, karayolu taşımacılığı, kadın hastalıkları ve doğum, harita ve harita bilgileri üretimi, ekoloji ve çevre biyolojisi alt alanlarına dair olduğu tespit edilmiştir. 2015-2016 yıllarına dair 12 ayrı çalışmada 10 alt alana ulaşılmış olup en çok ormancılık ve toprak bilimi ve bitki besleme alt alanlarında çalışmalar yapılmıştır. Bunun dışındaki çalışmaların eğitimde ölçme ve değerlendirme, kültür, sanat ve tasarım, harita ve harita bilgileri üretimi, arkeolojik alanlara yönelik çalışmalar, coğrafi bilgi sistemleri, büyükbaş, küçükbaş, kanatlı hayvan yetiştiriciliği, pazarlama yönetimi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alt alanlarına dair olduğu görülmüştür. 2017-2018 yıllarına dair 24 ayrı çalışmada 15 alt alana ulaşılmış olup en çok eğitimde ölçme ve değerlendirme ve davranış bilimleri alt alanlarında çalışmalar yapılmıştır. Bunun dışındaki çalışmaların ormancılık, kültür, sanat ve tasarım, arkeoloji ve sanat tarihi, arkeolojik alanlara yönelik çalışmalar, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, toprak bilimi ve bitki besleme, bahçe bitkileri, tohumculuk, mühendislik yapılarının zemin araştırmaları, coğrafya, işletme, sermaye piyasası, kırsal yerleşme planlaması ve yerleşik alanlar alanları hakkında olduğu saptanmıştır. 2019- 2020 yıllarına dair 25 ayrı çalışmada 12 alt alana ulaşılmış olup en çok eğitimde ölçme ve değerlendirme alt alanında çalışma yapılmıştır. Bunun dışındaki çalışmaların ormancılık, kültür, sanat ve tasarım, davranış bilimleri, işletme yönetimi, kadın hastalıkları ve doğum, arkeoloji ve sanat tarihi, bankacılık işlemleri, çevresel etki değerlendirme, atıklar, enerji üretim tesisleri, yer altı suları, su kaynakları ve yönetimi alt alanları olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6'da yer alan veriler ve yapılan bu incelemeler sonucunda 2008 yılı ve öncesine ait olan çalışmalarda Bucak ilçesinin tarihi, yerleşim ve tarımsal özellikleri üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada, çalışmaların dönemin koşullarına bağlı olarak toplumsal konulara odaklandığı söylenebilir. 2009-2010 yıllarında ise yapılan araştırmacıların daha çok idari çalışmalara yöneldiği, böylelikle bu dönemde çalışma disiplini hakkında bir takım cevaplanması gereken sorular olduğu düşünülebilir. 2011-2012 yıllarında ise araştırmacılar diğer iki döneme kıyasla daha çok coğrafi özellikler sonucunda ortaya çıkan endüstriyel ormancılık ve biyolojik çalışmalara yönelmiştir. 2013-2014 yılları arasında ise çok yönlü çalışmaların bulunduğu ve diğer dönemde üzerinde durulmuş olan alt alanların dışında çevresel, yönetim ve kadın doğum ile ilgili alt alanlar ele alınmıştır. Dolayısıyla Bucak ilçesinin farklı alandan birçok araştırmacıya ve onların çalışmalarına ev sahipliği yapabileceği sonucuna ulaşıldığını söylemek mümkündür. 2015-2016 yıllarında ise tarımsal ve arkeolojik çalışmalara dair alt alanların ön planda olduğu bunun dışında hayvancılık ve yönetime dair çalışmalar yapıldığı tespit edilmektedir. 2017-2018 yıllarında ise sektörel alanlardaki çalışmaların dışında bireyselliğe dayalı çalışmaların ön plana çıktığı ve eğitim alanındaki çalışmalarda artış olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun dışında çalışma ekonomisi ve tohumculuk çalışmalarının da çokça ele alındığı tespit edilmektedir. 2019-2020 yıllarında ise yine bireyler ve onların eğitim hayatı hakkında yapılan

çalışmalardaki artışın yanı sıra bu dönemdeki çevresel farkındalığın artışının, çevreye yönelik çalışmaların artmasına da neden olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ

Gelişimin kaçınılmaz oluşunun nedenlerinden biri insanoğlunun daima bir araştırma sürecinde olmasıdır. Yaşanan her gelişme şüphesiz bir yenisine kapı açar. Böylelikle bir gelişmeyi kaçırmak beraberinde birçok gelişmeden uzak kalmaya sebep olabilmektedir. Bu nedenle yaşanan gelişmeleri sadece yeniliklerden haberdar olmak için değil yaşanabilecek gelişmelerden de geri kalmamak için takip etmek önemlidir. Literatürde belirli bir alana, bölgeye, sektöre dair birçok çalışma ve bu çalışmaların değerlendirilmesi bulunmaktadır. Bu çalışmada, araştırma alanı olarak Burdur ili Bucak ilçesi belirlenmiş ve hakkında yapılan akademik çalışmalar ile yaşamış olduğu değişim ve gelişim değerlendirilmeye çalışılmıştır. Literatürde Bucak ilçesi hakkında birçok çalışma bulunmasına rağmen bu çalışmaları bir bütün olarak değerlendiren ayrı bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Araştırma ile literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve Bucak ilçesinin potansiyelini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bucak ilçesine ait elde edilen ilk çalışma 1992 yılına ait olduğu için araştırmanın zaman sınırı 1992-2020 yılları arası seçilmiştir. Ancak, bu tarihler arasındaki 29 yıl içerisinde yalnızca 19 yılda Bucak ilçesi hakkında yapılmış çalışmalara ulaşılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda ele alınan zaman sınırının ilk yıllarındaki boşluklar, yaşanan gelişmelerin daha iyi tespit edilebilmesi, yorumlanabilmesi ve aktarılabilmesi için ayrılan dönemleri de etkilemiş olup ilk dönemin olarak 2008 yılı ve öncesi şeklinde ele alınmasını gerektirmiştir. Bucak ilçesi hakkında değerlendirilmek üzere toplam 98 çalışmaya ulaşılmış olup bu çalışmalar; 2008 ve öncesi, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018 ve 2019-2020 şeklinde 7 bölüme ayrılacak şekilde incelemeye tabi tutulmuş ve yaşanan gelişmeler dönem bazında ele alınmıştır.

Bu incelemeleri yaparken nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan incelemelerde başlıca üzerinde durulan noktalar bilimsel çalışmalardaki araştırmacıların unvanları, araştırmacıların yer aldığı kurum ve kuruluşlar ile çalışmalardaki temel ve alt alanlar şeklindedir. İlk olarak, ulaşılan verilerin sonucunda Bucak ilçesi hakkında yapılan çalışmalarda yıllar geçtikçe artış yaşandığı tespit edilmiştir. Bucak ilçesinin gittikçe daha fazla araştırmaya konu olması, ilçenin yeni araştırmalara ve gelişmelere açık bir hale geldiğini söylemek mümkündür.

Sonrasında ise ele alınan çalışmalardaki araştırmacıların unvanları üzerinde durulmuş ve bunun sonucunda 98 çalışmanın toplamda 225 araştırmacı tarafından ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalardaki 182 araştırmacının akademik unvana sahip olduğu ve bu çalışmaların en çok Yrd. Doç. Dr. unvanı ile kaleme alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Akademik unvana sahip olmayan toplamda 36 araştırmacı bulunduğu ve bu araştırmacıların en çok 2019-2020 yılları arasında çalışma yaptıkları

ulaşılan veriler tarafından desteklenmiştir. Ele alınan çalışmalarda araştırmacıların en çok akademik unvana sahip olduğu dönemin 2017-2018 yıllarında olduğu bir sonraki 2019-2020 yılları arasındaki dönemde ise araştırmacı sayısı artmasına rağmen akademik unvanda doğru orantıda bir artış sağlanmadığı tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak Bucak ilçesinin yalnızca akademik yöndeki çalışmalara değil birçok yöndeki çalışmalara da açık olduğu ve son dönemdeki akademik unvana sahip olmayan araştırmacıların artışıyla da bunu destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Ayrıca elde edilen verilere göre akademik unvana sahip olan araştırmacıların civardaki Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi gibi bağlantılı üniversitelerde görev almalarının yanı sıra Gazi Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi gibi daha az bağlantılarının bulunduğu üniversitelerde yer alınması, Bucak ilçesinin her bölgeden araştırmacının ve kurumun dikkatini çekebileceği ve her türlü sahip olduğu değerler çerçevesinde her türlü desteği sağlayabileceğini söylemek mümkündür. Akademik unvana sahip olmayan araştırmacıların bazı bakanlıklara bağlı çalıştığı yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. Bu araştırmacıların Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde çalıştıkları ve yaptıkları çalışmalarla Bucak ilçesine katkı sağladıkları tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak 2015 yılından itibaren Bucak ilçesinde bakanlıklar tarafından sağlanan bilgi ve belgeler ile çalışmalar yapılması, yapılan araştırmaların ciddiyetini ortaya koymakla beraber Bucak ilçesinin gelişimini de bir sonraki noktaya taşıdığı söylenebilir.

Bucak ilçesi hakkındaki 98 çalışmada toplamda 23 temel alana ulaşılmıştır. Bu temel alanlar; tarım, kültür, sanat ve tasarım, ağaç işleri, ormanlar, şehir ve bölge planlama, eğitim, sosyal, beşeri ve idari bilimler, kurumsal yönetim, su ürünleri, biyoloji, gayrimenkul, makine, taşımacılık, tıp, harita ve kadastro, jeofizik, kriminalistik incelemeler, hayvancılık, meteoroloji, muhasebe, çevre, enerji ve jeoloji alanlarından oluşmaktadır. Bu temel alanlardaki çeşitlilik, Bucak ilçesinin birçok alana elverişli bir yapıda olduğunu ve bu yapıyı destekleyecek çalışmalara sahip olabileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca birbiri ile bağımlı temel alanlar ile beraber birbirinden bağımsız temel alanların tespit edilmesi de Bucak ilçesinin bunların yanında yeni temel alanlara da ev sahipliği yapabileceği sonucuna ulaşılabilir. Üzerinde en çok durulan temel alanlardan birinin eğitim ve onun 2 alt alanı eğitimde ölçme ve değerlendirme, davranış bilimleri olması Bucak ilçesinde eğitime verilen önemi yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra en çok alt alana sahip olan temel alan ise 7 alt alan ile sosyal, beşeri ve idari bilimler alanıdır. Bunu 6 temel alt alan ile tarım alanı takip etmektedir. Bu temel alanlardaki çalışmaların birçok alt alanda ele alınması Bucak ilçesindeki sahip olduğu çeşitliliğini ortaya koyan bir başka unsurdur. Böylelikle Bucak ilçesi birbiri ile bağımlı veya bağımsız temel alanlara ayrılmakla kalmayıp aynı zamanda birçok temel alan içerisinde de birbirinden bağımlı veya bağımsız alt alanlardaki çalışmalara imkân sağlayabilmekte, bir temel alan birçok farklı şekilde ele alınabilmektedir. Bucak ilçesi hakkında yapılan çalışmaların ayrılmış olduğu dönemlerden ilki olan 2008 ve öncesindeki araştırmalarda toplamda 9 farklı temel alan tespit edilirken bu dönemlerin sonuncusu olan 2019-2020 yılları arasındaki

çalışmalarda toplamda 25 farklı temel alan tespit edilmiştir. Bu 29 yıl ve 7 dönemden oluşan süreçte yaşanan artış Bucak ilçesindeki gelişmeleri ortaya koymaktadır. Temel alanlardaki artış ile beraber her geçen yıl farklı alt alanlarda ele alınmış olması temel alanlardaki gelişmelerin sağlam adımlarla ilerlediğini ve bunun sonucunda Bucak ilçesine olan katkısını ve devamlılığını etkilediğini söylemek mümkündür. 29 yıllık veriler temel alanlar çerçevesinde incelendiğinde dönemler arasında birbirinden çok da uzak olmayan, zamana yayılan bir gelişim süreci ile karşılaşmaktadır. Ancak bu süreç alt alanlar olarak ele alındığında daha bağımsız sonuçlara ulaşılmaktadır. 2008 yılı ve öncesindeki çalışmaların alt alanları Bucak ilçesinin tarihi, yerleşim ve tarımsal özellikleri üzerinde durmuş olup bu çalışmaların dönemin koşullarına bağlı olarak bireysellikten uzak toplumsal konulara odaklandığı söylenebilir. 2009-2010 yıllarında ise yapılan araştırmacıların daha çok idari çalışmalara, 2011-2012 yıllarında ise araştırmacılar daha çok coğrafi özellikler sonucunda ortaya çıkan endüstriyel ormancılık ve biyolojik çalışmalara yönelmiştir. 2013-2014 yılları arasında ise çok yönlü çalışmaların bulunduğu, 2015-2016 yıllarında ise tarımsal ve arkeolojik çalışmalara dair alt alanların ön planda olduğu bunun dışında hayvancılık ve yönetime dair çalışmalar yapıldığı tespit edilmektedir. Bu dönemde yapılan yönetim içerikli çalışmalar Bucak ilçesinin çalışma ekonomisinin bir parçası olarak görüldüğü ve ekonomik süreçteki etkinliğini arttırmak adına bu alanda çalışmalar yapılma ihtiyacının doğmuş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. 2017-2018 yıllarında ise sektörel alanlardaki çalışmaların dışında bireyselliğe dayalı çalışmaların ön plana çıktığı ve eğitim alanındaki çalışmalarda artış olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun dışında çalışma ekonomisi ve tohumculuk çalışmalarının da çokça ele alındığı tespit edilmektedir. 2019-2020 yıllarında ise yine bireyler ve onların eğitim hayatı hakkında yapılan çalışmalardaki artışın yanı sıra bu dönemdeki çevresel farkındalığın artışının çalışmaları da çevreye yönelik çalışmaların artmasına da neden olduğu söylenebilir. Son dönemlerde yaşanan bireysellik ve çevre farkındalıkları Bucak ilçesinin kişiye ve doğaya duyarlı bir bakış açısına sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bucak ilçesi hakkında ulaşılan sonuçlar önemli olsa da yaşanan ilerlemelerin küresel çaptaki gelişmelere ayak uydurabilmesi açısından daha hızlı ilerleyen bir sürece ihtiyacı olduğu söylenebilir. Yeni alanlara adım atarken hali hazırda bulunan alanların sürekliliğini ve bu alanlardaki çalışmaların devamlılığını sağlamak da gelecek adımların daha sağlam bir temel üzerine inşa edilmesine yardımcı olacaktır. Bunun dışında atılacak adımlar konusunda küresel çaptaki gelişmeleri takip etmek Bucak ilçesinin daha modern bir çalışma ve yaşam alanına dahil olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan, H. ve Demir, E. (2013). Orman köylerinde kooperatifçiliğin gelişimine etki eden etmenler. *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, (14), 1-9.
- Arıbaş, K. (2005). Bucak ilçesinin tarımsal özellikleri. *I. Burdur Sempozyumu*, 1142-1155.
- Arıbaş, K. ve Öcal, T. (2011). Bucak ilçesinin nüfus coğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(17), 309-344.

- Çiçek, H., Demirel, M. ve Onat, O. (2010). İşletmelerin web sitelerinin değerlendirilmesine ilişkin bir araştırma: Burdur ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2),187-206.
- Dalğar, H., Tunç, H. ve Kaya. M. (2009). Bölgesel kalkınmada yükseköğretim kurumlarının rolü ve Bucak örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 39-50.
- Gürbüz, C., Bozkurt, Ö. ve Dal, N. (2020). Üniversitenin markalaşması: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nin markalaşma sürecinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 178-208.
- Hepdeniz, K. ve Cengiz, O. (2014). Burdur ili, Bucak ilçesi ve civarının coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak çizgisel yoğunluk haritasının oluşturulması. *V. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*, İstanbul, Ekim, 1-4.
- İnanır, A. (2019). Kültürel miras turizmi kaynakları bakımından Bucak: Milias (Milyos) Sia ve Kremna antik kentleri örneği. *International Young Researchers Student Congress*, 28-30 Kasım, 1035-1042.
- Kalkan, A. ve Erdoğan, H. (2011). Yerel yönetim başarısını ve seçmen tercihini etkileyen unsurlar: Bucak ilçesinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 217-240.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve Dünder, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430-453.
- Tüfekçi, Ö. K., Tüfekçi, N. ve Kalkan, G. (2016). Eğirdir mutfağının marka kimlik unsurlarının değerlendirilmesi: Menülere ilişkin bir içerik analizi. *IMUCO*, Nisan, 21-22, 218-225.
- Ongun, U., İnanır, A. ve Kiliç, O. (2019). Ağlasun ilçesinin gastronomi turizmi potansiyelinin belirlenmesi, kültür ve kırsal turizme entegrasyonu. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 805-822.
- Öztaş, K. ve Karabulut, T. (2007) Turistik destinasyon oluşturma potansiyeli açısından göller yöresinin önemi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (12), 128-137.
- Uysal, M. (2010). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bucak'ta idari ve sosyal yapı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 103-119.

KRİPTO PARA FİYATLARININ LSTM VE GRU MODELLERİ İLE TAHMİNİ* PREDICTION OF CRYPTOCURRENCY PRICES WITH LSTM AND GRU MODELS

Esranur DEMİRCİ¹, Meltem KARAATLI²

1. Doktora Öğrenci, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, esra09393@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7840-2398>
2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, meltemkaraatli@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7403-9587>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
10.12.2021 12.10.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
28.05.2022 05.28.2022

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1035314>

* Bu çalışma Prof. Dr. Meltem KARAATLI danışmanlığında tamamlanan, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı öğrencisi Esranur DEMİRCİ'nin 2021 Nisan ayında teslim ettiği Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Öz

Yakın geçmişte hayatımıza giren ve kısa zamanda finansal piyasalarda kendisine yer bulan kripto paralar, hem bir değişim aracı hem de bir yatırım aracı olarak kullanılmaktadır. Kripto paraların merkezi bir otoritenin kontrolünde olmaması bu araçların fiyatlarında dalgalanmaları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, akıllı bir tahmin modelinin geliştirilmesi, yatırım yapılacak finansal varlıkların seçimi ve yatırım kararlarının hayata geçirilmesi açısından oldukça önemlidir. Derin öğrenme ve yapay zeka, yatırım yapılacak olan kripto para birimi ve diğer yatırım araçlarının seçiminde kullanılmaktadır. Tekrarlayan Sinir Ağı (RNN), Uzun-Kısa Süreli Bellek (LSTM) ve Geçitli Yinelenen Birim (GRU) modeli gibi derin öğrenme modellerinin, kripto para birimi fiyat tahmininde geleneksel zaman serisi modellerinden daha iyi performans gösterdiği araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada, özel bir RNN yöntemi olan LSTM ve GRU'dan yararlanılarak, günümüzde piyasa değeri ve işlem hacmi en yüksek olan kripto paralardan Bitcoin, Ethereum ve Ripple'in 30 günlük fiyat tahmininde bulunulmuştur. Araştırmanın sonucunda her iki modelde de en iyi tahmin sonucunu Bitcoin vermiştir. İkinci en iyi tahmin sonucu Ripple, sonrasında ise Ethereum için bulunmuştur. Kullanılan yöntemler karşılaştırıldığında ise MAPE performans ölçütüne göre en iyi tahmin sonucuna Bitcoin ve Ripple için GRU, Ethereum için ise LSTM modeli ile ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Bitcoin, Ethereum, Ripple, Derin Öğrenme, RNN, LSTM, GRU, Tahmin.

Abstract

Cryptocurrencies, which entered our lives in the recent past and found a place in the financial markets in a short time, are used both as a means of exchange and an investment tool. The fact that cryptocurrencies are not under the control of a central authority has brought about fluctuations in the prices of these tools. Therefore, the development of an intelligent forecasting model is very important for the selection of financial assets to be invested and the realization of investment decisions. Deep learning and artificial intelligence are used in the selection of cryptocurrency and other investment instruments to be invested. Deep learning models such as the Recurrent Neural Network (RNN), Long-Short Term Memory (LSTM) and the Gated Recurrent Unit (GRU) model have been proven by researchers to outperform traditional time series models in cryptocurrency price prediction. For this reason, in this study, a 30-day price estimate of Bitcoin, Ethereum and Ripple, which are the cryptocurrencies with the highest market value and transaction volume, has been made using LSTM and GRU, a special RNN method. As a result of the research, Bitcoin gave the best prediction result in both models. The second best prediction result was found for Ripple, then Ethereum. When the methods used were compared, the best estimation result was reached with the GRU model for Bitcoin and Ripple, and the LSTM model for Ethereum, according to the MAPE performance criterion.

Keywords: Cryptocurrency, Bitcoin, Ethereum, Ripple, Deep Learning, RNN, LSTM, GRU, Predict.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The fluctuations in the Cryptocurrency markets are much more and uncertain compared to the traditional money markets. Cryptocurrencies have experienced serious price jumps and decreases since the years they were produced. Due to this structure, it is very difficult to predict cryptocurrency indices with classical statistical estimation methods. Therefore, predictions of cryptocurrencies can be made more easily with machine learning and deep learning methods. The main purpose of choosing the deep learning model in this study; deep learning models can achieve healthy results with big data, missing data and data with high breaks. The aim of this study is to predict prices with LSTM and GRU, which are a deep learning model of cryptocurrencies, which are increasingly popular today and are seen as an alternative investment tool and payment method by people.

Research Questions

How is the forecasting success of cryptocurrency prices with LSTM and GRU models? Does the LSTM model or the GRU model give more successful results?

Literature Review

Gullapalli (2018) made an Artificial Neural Networks (ANN) application to predict Bitcoin's highest and closing price one day in advance. Model comparison has been made using two temporal neural network architectures, Time-Delay Neural Network (TDNN) and Recurrent Neural Network (RNN). It has benefited from the Bitcoin price data set for the period September 2011-2018. It has been determined that the TDNN model trains Bitcoin data in a shorter time than RNN and gives predictive values closer to the real price. Hirano et al. (2018) used RNN, GRU and LSTM methods to predict the price of Bitcoin. The dataset includes all 822 closing Bitcoin prices for AUD, CAD, CNY, EUR, GBP, JPY and USD for the period 01.01.2015-16.02.2018. To analyze the USD type triangle arbitrage, they used the closing values of the XBT-CRC-USD, USD/AUD, USD/CAD, USD/CNY, USD/EUR, USD/GBP and USD/JPY exchange rates, and accordingly, they did not include the data points in the data set until the holidays of each foreign exchange market. They found that deep learning algorithms can predict the direction of price change for the next day based on historical data with an F-measure in the range of 67% to 73%. As a result of the analysis, they concluded that the Bitcoin market is more inefficient than the USD/EUR market according to the Efficient Market Hypothesis (EMH). Nakano et al. (2018) predicted Bitcoin's intraday technical trading closing prices by creating a multi-layered neural network architecture by making use of the highest and lowest price variables. The time range is taken from 31.07.2016 15:00 (GTM) to 24.01.2018 07:30. The closing, high and low prices refer to the last, maximum and minimum (traded) prices every 15 minutes, respectively. A seven-layered neural network structure has been created for specific input data of technical indicators calculated using historical time series data every 15 minutes with deep learning method and trade signals have been successfully predicted. Dutta et al. (2020) estimated the price of Bitcoin using Shallow Neural Network, LSTM and

GRU methods. The data set is composed of daily Bitcoin closing prices for the period 01.01.2010-06.30.2019 and internal and external factors affecting the Bitcoin price. In the study, it was concluded that LSTM and GRU predicted better than SARIMA, which is called the classical method. Zoumpekas et al. (2020) made predictions for 6 time periods, each of which was determined by using Ethereum's daily opening, high, low, closing and daily average price data for the period 08.08.2015-28.05.2018. They benefited from CNN, LSTM, GRU, Stacked Long-Short Term Memory (sLSTM) and Bidirectional Long-Short Term Memory (BiLSTM) methods. By looking at RMSE, normalized RMSE (nRMSE), MAE, normalized MAE (nMAE) and MDA performance criteria, the most successful results were obtained with the LSTM and GRU model. However, LSTM performed slightly better than GRU. In his study, Kristoufek (2015) looked at the relationship between the Bitcoin price and the Wavelet Coherence analysis by using the Bitcoin circulation, Bitcoin supply, Bitcoin estimated transaction volume, volume ratio, hash rate and difficulty values for the period 14.09.2011-28.02.2014. No relationship was found between Bitcoin price and Bitcoin circulation and difficulty. However, a positive relationship was found between Bitcoin price and Bitcoin supply, hash rate and Bitcoin estimated transaction volume. In his study, Nunes (2017) examined the relationship between Bitcoin and Bitcoin using daily crude oil and gold prices, 6-month and 1-year American bond yields, S&P 500 indices for the period 01.01.2013-28.08.2017. He used the VAR Analysis method. All variables had an effect on the price of Bitcoin, but it was determined that especially the six-month US government bond yields had a higher effect. In their study, Stenqvist and Lönnö (2017) examined 2.27 million tweets related to Bitcoin for emotional fluctuations that may indicate a price change in the near future. They collected 31 consecutive days of Bitcoin-related tweets and USD/BTC exchange rate data for the period 11.05.2017-11.06.2017. With the sentiment analysis, the effect of tweet data in accordance with the predetermined parameters on the downward and upward movement of the USD/BTC parity has been examined. With the sentiment analysis, they concluded that the tweet data in accordance with the predetermined parameters affected the downward and upward movement of the USD/BTC parity. Demir et al. (2018) used Bayesian causality analysis in their study to see if there is a relationship between the economic policy uncertainty index and daily Bitcoin return. Then, by using Ordinary Least Squares (OLS) and the Quantile-on-quantile Regression (QQ), they examined the effect of economic policy uncertainty index on Bitcoin returns. It has been determined that there is a positive relationship between the economic policy uncertainty index and the daily Bitcoin return, and it is observed that the importance value is sometimes high and sometimes low. Erdogan and Dayan (2019) examined the relationship between Bitcoin and the London Interbank Interest Rate (LIBOR) by using Correlation, Vector Autoregression, Causality and ARDL analyzes in their study. Weekly Bitcoin closing prices for the period 21.10.2013-21.09.2018 were used as the data set, and LIBOR rates were included in the study annually. As a result of the analysis, although the effect of Bitcoin on LIBOR was not observed, the effect of LIBOR on Bitcoin in the long term was determined. Şahin (2020) examined the relationship between Bitcoin

closing prices for the period 01.2012-10.2019 and the financial pressure index, gold, US dollar and geopolitical risk index using the Multivariate Adaptive Regression Extensions (MARS) method. He concluded that the independent variables considered have an effect on the price of Bitcoin.

Methodology

In the study, the prediction results made with Long-Short Term Memory (LSTM) and Gated Recurrent Unit (GRU) models of Bitcoin, Ethereum and Ripple cryptocurrencies and the comparison of the models are given.

Results and Conclusions

In this study, LSTM and GRU models, which are a special RNN method, are used for 30-day price prediction of Bitcoin, Ethereum and Ripple digital currencies. Daily data was used to minimize the error rates in the prediction of cryptocurrency prices. In the study, 11 different variables affecting the prices of cryptocurrencies were used, and different time intervals were taken as a basis for each cryptocurrency according to the dates of the announcement of the prices. In the analysis, as the learning repetition is increased and the hyperparameter values are changed, an increase in the success rate has been observed. As a result of the study, it has been shown that the GRU model for Bitcoin and Ripple and the LSTM model for Ethereum give better results according to the MAPE performance criterion. The success rates of the one-month test values of the cryptocurrencies included in the analysis according to the MAPE performance criterion are respectively; It was found between 94% and 96% for Bitcoin, 85% to 93% for Ethereum, and 89% to 93% for Ripple. These values are a high success for digital currencies that are not connected to any center and are affected by external factors very little. Although there are several main topics that affect the volatility of cryptocurrencies, these topics contain more than one situation in themselves. For example, news affects every investment tool, as well as the volatility of cryptocurrencies. However, while news at the national or international level affects other investment tools, even the trends in social media have an impact on cryptocurrencies. In addition, although the awareness of cryptocurrencies in the market is low, the variables contain many factors. These factors also cause breaks in the volatility of cryptocurrencies. For all these reasons, Cryptocurrency indices have more and sharper breaks than other currencies and investment instruments. In this case, it makes the prediction of Cryptocurrency more difficult than the prediction of other investment tools. In prediction models made using sub-branches of artificial intelligence such as machine learning and deep learning, the results are very close to the truth. Especially in models created using deep learning methods, big data is needed to achieve better results. The excess amount of data ensures that the model makes more accurate predictions and has a learning structure that can adapt to every future situation. The fact that the Cryptocurrency market is a relatively new market and the large data cannot be gathered in the desired amounts reduces the prediction success for some cryptocurrencies. In addition, one of these reasons is that investors do not have enough information about these new digital currencies, unlike the currencies accepted by the investors. Cryptocurrencies are generally not dependent on a central

authority. It can be thought that this independence can save cryptocurrencies from the influence of country-based political and economic decisions. Cryptocurrencies are an alternative to other international investment instruments, as they are investment instruments that are bought and sold internationally. This has made cryptocurrencies an alternative investment tool for gold, other precious metals, major stock market indices, funds, bonds, time deposit accounts and oil. Cryptocurrencies, like other investment instruments, can be affected by changes in the economies of developed countries. In addition to alternative investment instruments, variables measuring market confidence and uncertainty were added to the models created within the scope of this study. It is thought that these variables increase the level of estimation success. In future studies, researchers can work with more cryptocurrencies and add other variables that may be related to cryptocurrencies to their models. It should not be forgotten that there is a dynamic structure in the world of finance and the dynamics of the current period should be reflected in the models to be established.

1. GİRİŞ

Gün geçtikçe insan ihtiyaçları artmakta buna bağlı olarak da artan insan ihtiyacını karşılamak ve yaşamı daha kolay bir hale getirmek amacıyla yeni teknolojik gelişmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Teknolojide gerçekleşen bu hızlı değişim hayatın her alanında kendini göstermeye devam etmektedir. Finansal sistemde yapılan teknolojik gelişmelerde bunlardan biridir. Bu küreselleşme çağında, modern bir yatırım aracı ve alternatif bir ödeme yöntemi olarak ise kripto para birimleri yaratılmıştır.

Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'na göre, 2007-2009 küresel mali krizi son birkaç on yıldaki en şiddetli krizdir. Sonuçları ise, ekonomik (yatırım, üretkenlik, işler ve gerçek gelir) ve sosyal (eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal gerilimler) olmak üzere hayatın çoğu alanında şiddetini göstermiş ve uzun vadede siyasi istikrarsızlığa ve daha fazla ekonomik reform ihtiyacına yol açmıştır. Hükümetleri ve finansal kurumların manipülasyonunu ve kontrolünü atlamak için 2008 yılında Satoshi Nakamoto (asıl ismi bilinmeyen kişi ya da grup) tarafından yayınlanan “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System (P2P, uçtan uca)” başlıklı bir makale ile kripto para olan Bitcoin ortaya çıkmıştır (Nakamoto, 2008; Livieris, 2020).

Çetinkaya (2018) yaptığı çalışmada Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin, geleneksel finansal sistemleri için yıkıcı bir teknoloji olma potansiyeline sahip olabileceğini belirtmiştir. Çünkü blok zinciri teknolojisi, bankacılık sektörünün ve para otoritelerinin finansal işlemlere katılımını etkin bir şekilde ortadan kaldırmaktadır. Buna ek olarak, düşük işlem maliyeti, sınırlı arzı, ulusal para birimlerinde meydana gelen dalgalanmalara karşı korunacak bir alan olarak görülmesi ve sınırlar ötesine kolayca değer aktarabilme yeteneği Bitcoin'in son yıllarda başarısının hızla artmasını ve daha fazla kullanılmasını sağlamıştır. 2015 yılında, Bitcoin'in piyasa değerinin yaklaşık 7 milyar ABD doları olduğu ve günlük 60 milyon ABD doları değerinde değiştiği tahmin ediliyordu (Hayes, 2017). 15.06.2020-16.06.2020 tarihleri arasında ise şimdiye kadar üretilen Bitcoin'lerin toplam değeri 16 milyar dolar artış göstererek yüksek seviyelere ulaşmıştır (Günen, 2020).

Kripto paraların doğasında var olan bir değeri yoktur. Bu değeri belirleyen insan, piyasadaki arz ve talep koşullarıdır. Dolayısıyla piyasada dolaşan sınırlı sayıda kripto para bulunmaktadır. Kripto paraların prosedürü ve limiti öncesinde belirlendiği için, talep arza göre daha yüksek bir artış gösterirse kripto paraların değerinde de artış olmaktadır (Melih Güney, 2020). Bununla birlikte kripto paraları etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan biri de sosyal medyanın kripto paralar üzerindeki etkisidir. Bilgiye ulaşılmasını ve bilginin oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel basılı ve yazılı araçlar “Bilgi ve İletişim Teknolojileri” adı altında yer almaktadır. Günümüzde bu teknolojinin yatay hiyerarşisi her kesimden insanı bir platform altında toplayan uluslararası bir kripto para borsasını oluşturmuştur. Bu borsalar uzun süredir hizmet vermekte olan çok daha büyük borsalarla yarışabilecek milyar dolarlık işlem hacmine gelmiştir. Kripto para fiyatlarının düşmesi ve yükselmesini takip etmek isteyen kurum ve kişiler sosyal medyanın her türlü mecrasından yararlanabilmektedir, bu da küçük veya

büyük çaplı her türlü yatırım ve yatırımcıya büyük bir bilgi kaynağı olarak yol göstermektedir (Polat ve Akbıyık, 2019).

Bu çalışmada ise literatürde incelenen çalışmalardan farklı olarak kripto para fiyatlarını etkileyen Euro/Dolar paritesi, altın spot Amerikan Doları (altının USD bazında ons fiyatı), 12 aylık Londra Bankalararası Faiz Oranı (LIBOR), ham petrol WTI vadeli işlem fiyatı, S&P 500 endeksi, Twitter tabanlı ekonomik belirsizlik endeksi, jeopolitik risk endeksi, ekonomik politika belirsizliği endeksi, Amerika finansal krizler endeksi, kripto para piyasasında gerçekleşen işlem hacimleri ve para arzı değişkenlerinden yararlanarak bir derin öğrenme metodu olan LSTM ve GRU modelleri ile kripto paraların kısa dönemli fiyat tahmininde bulunulacaktır.

Çalışma toplamda beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünden sonra yer alan ikinci bölümde araştırmada kullanılan kripto paralar ve blok zincir sistemi anlatılmıştır. Üçüncü bölümde uygulamada kullanılan derin öğrenme metotlarına değinilmiştir. Dördüncü bölümde uygulama anlatılmış ve son bölümde ise uygulamanın sonuç ve değerlendirme kısmına yer verilmiştir.

2. KRİPTO PARALAR VE BLOK ZİNCİRİ (BLOCKCHAIN)

Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Tether, Bitcoin Cash, Peercoin, Dogecoin ve Ripple gibi son on yıldan beri birçok kripto para birimi oluşturulmuştur. Bitcoin, diğerlerine kıyasla en popüler ve değerli kripto para birimidir. Bunun nedeni ise Bitcoin' in fiyat gelişimi ve oynaklığıdır (Tun ve Majid, 2018). Araştırmada kullanılmak üzere işlem hacmi en fazla olan 3 kripto para ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla; Bitcoin, Ethereum ve Ripple' dir.

2.1. Bitcoin (BTC)

İlk kripto para olan Bitcoin, 31 Ekim 2008 yılında Satoshi Nakamoto (asıl ismi bilinmeyen kişi ya da grup) tarafından yayınlanan "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System (P2P, uçtan uca)" başlıklı bir makale ile ortaya çıkmıştır (Nakamoto, 2008). İlk açık kaynaklı sanal para birimi olan Bitcoin'i üretmek için açık kaynak kodlu bir yazılım algoritması ve Merkezi İşlem Birimi (Central Processing Unit-CPU) kullanılmıştır (BtcTurk, 2020).

Bitcoin "eşler arası" bir çevrimiçi para birimidir, yani tüm işlemlerin, herhangi bir aracıya izin vermeden veya bunları kolaylaştırmak için herhangi bir aracıya ihtiyaç duymayan, doğrudan eşit, bağımsız ağ katılımcıları arasında gerçekleştirilmektedir. Bitcoin, Nakamoto'nun kendi sözlerine göre, "çevrimiçi ödemelerin bir finansal kurumdan geçmeden doğrudan bir taraftan diğerine gönderilmesine izin vermek" için oluşturulmuştur (CoinMarketCap, 2020; Nakamoto, 2008).

Bitcoin'in toplam arzı yazılımıyla sınırlıdır ve asla 21.000.000 coini geçmeyecektir. "Madencilik" olarak bilinen süreç sırasında yeni madeni paralar üretilir. İşlemler ağ üzerinden

aktarılırken, madenciler tarafından alınır ve bloklar halinde paketlenir ve karmaşık kriptografik hesaplamalarla korunur (CoinMarketCap, 2020).

2.2. Ethereum (ETH)

Bitcoin dışında kalan tüm paralar altcoin olarak adlandırılmaktadır. Fakat Ethereum birçok özelliği nedeniyle bu kavramın dışında kalabilecek niteliklere sahiptir. Ethereum ilk kez 2015 senesinde Kuzey Amerika’da olan bir Bitcoin konferansında Buterin (2014) tarafından tanıtılmış ve büyük talep almıştır. Buterin, diğer ortak kurucularla birlikte, 2014 yazında bir çevrimiçi halka açık kitle satışında proje için fon sağlamış ve 30 Temmuz 2015’te resmi olarak blok zincirini başlatmıştır. Bitcoin gibi Ethereum’da merkezi bir otoriteye bağlı olmayan ve kendi kripto para birimi olan Ether’i içeren blok zincir tabanlı bir dijital para birimidir (Coin Medya, 2018). Ethereum, merkezi olmayan akıllı sözleşmelerin yürütülmesinin yanı sıra diğer birçok kripto para birimi için de bir platform olarak çalışmaktadır.

Ağustos 2020’de dolaşımda yaklaşık 112 milyon Ethereum bulunmaktaydı. Bunun 72 milyonu Ethereum’un blok zincirindeki ilk blok olan “genesis bloğu” nda yayınlanmıştır. Bu 72 milyonun 60 milyonu, 2014 yılında projeyi finanse eden ve kitle satışına ilk katkıda bulunanlara, 12 milyonu ise geliştirme (kalkınma) fonuna verilmiştir. Kalan miktar, Ethereum ağındaki madencilere blok ödülleri şeklinde dağıtılmıştır. 2015’teki orijinal ödül, blok başına 5 Ethereum iken 2017’nin sonlarında 3 Ethereum’a ve ardından 2019’un başlarında 2 Ethereum’a düşmüştür. Bir Ethereum bloğunu çıkarmak için geçen ortalama süre ise yaklaşık 13-15 saniyedir (CoinMarketCap, 2020).

2.3. Ripple (XRP)

Ryan Fugger tarafından fikirselsel temeli atılan XRP kısa sürede birçok talep almış ve üne kavuşmuştur. 2012 senesinde Ryan Fugger bu fikri Jed McCaleb ve Chris Larsen’a devretmiş ve şirket kurulmuştur. XRP günümüzde ise en popüler ve en değerli ilk üç coin arasında yer almaktadır (Paribulog, 2019). İlk olarak XRP, Ripple ve RippleNet arasındaki farkı anlamak önemlidir. “XRP”, XRP Ledger adlı dağıtılmış bir defter veritabanının üstünde bulunan RippleNet adlı dijital bir ödeme platformunda çalışan para birimidir. “RippleNet”, Ripple adlı bir şirket tarafından çalıştırılırken, XRP Ledger açık kaynaklıdır ve blok zincirine değil, daha önce bahsedilmiş olan dağıtılmış defter veritabanına dayanmaktadır. RippleNet ödeme platformu, küresel olarak anlık parasal işlemleri etkinleştirmeyi amaçlayan gerçek zamanlı bir brüt ödeme (RTGS) sistemidir. “XRP” ise, XRP Ledger’e özgü kripto para birimi olsa da aslında platformda işlem yapmak için herhangi bir para birimini de kullanılabilir (CoinMarketCap, 2020).

Toplamda 100 milyar adet Ripple üretimi yapılmıştır. Bu miktarın %20’si Ripple’in kurucularına, %25’i ise Ripple Laboratuvarına aittir. Kalan %55’lik kısım ise, ağına dağıtımı için ayrılmıştır. Ripple madenciliği yapılamamaktadır. Ripple transfer işlemlerinde komisyon ücreti kadar

piyasadan Ripple silinmektedir. Ripple'ın temel amacı, bankacılık sektörüne girerek işlem kolaylığı sağlamak ve bunu olabildiğince daha hızlı ve daha düşük maliyetlerle gerçekleştirmektir (Ripple, 2020).

2.3. Blok Zinciri (Blockchain)

Elektronik bir para çeşidi olan kripto paralara herhangi bir finansal kuruluş, hükümet ya da şirket aracılığıyla müdahalede bulunulamamaktadır. Bu elektronik paraları oluşturmak ve aktarmak için ihtiyaç duyulan şey ise, güven yerine kriptografik kanıta dayalı bir elektronik ödeme sistemidir. Bu sistem, işlem yapacak herhangi iki istekli tarafın güvenilir bir üçüncü tarafa ihtiyaç duymadan birbirleriyle doğrudan işlem yapmasına izin vermektedir (Nakamoto, 2008).

Blok zinciri teknolojisinin geliştirmesinin temel amacı dijital paralarda bulunan “çift harcama (peer-to-peer)” probleminin önüne geçmektir. Çift harcama (peer-to-peer) eşten eşe veya eşler arası olarak bilinen, herhangi bir merkezi olmayan, uçtan uca işlem sağlayan bir ağ yapısıdır. Blok zincirini daha basit bir şekilde ifade etmek gerekirse; herhangi bir güvenlik açığı ihtimaline karşı koruyucu ve erişimi kolay olan bir ağdaki şifrelenen verilerin idaresini sağlayabilen dağıtılmış veri tabanıdır. Blok zincir teknolojisini günümüzde var olan ağlardan farklı olmasının nedeni ise eşler arası ağ (peer-to-peer network), mutabakat mekanizması (consensus mechanism), dağıtılmış defter (distributed ledger) ve kriptografi (cryptografy) teknolojisine sahip olmasıdır (Krause vd., 2016; Pisa ve Juden, 2017; Hewlett Packard Enterprise (HPE), 2016; Price waterhouse Cooper (PwC), 2017).

3. DERİN ÖĞRENME

Derin öğrenme insan beyninden ve yapay sinir ağlarından esinlenen algoritmaların veriden öğrendiği bir makine öğrenmesi alt dalıdır. Derin öğrenmedeki asıl amaç, insan beyninden esinlenerek oluşturulan bu algoritmalarla, daha iyi bir sonuç elde etmek için her seferinde yapılan hataları azaltıp gerekli olan değişiklikleri yaparak daha iyi bir sonuç elde etmektir (Alpaydın, 2011). Derin öğrenme, nitelik çıkarma ve dönüştürme amacıyla birden çok doğrusal olmayan işlemci katmanı kullanmaktadır. Ardışık olan her katman, önceki katmanda yer alan çıktıyı girdi olarak işleme dahil etmektedir (Deng ve Yu, 2014).

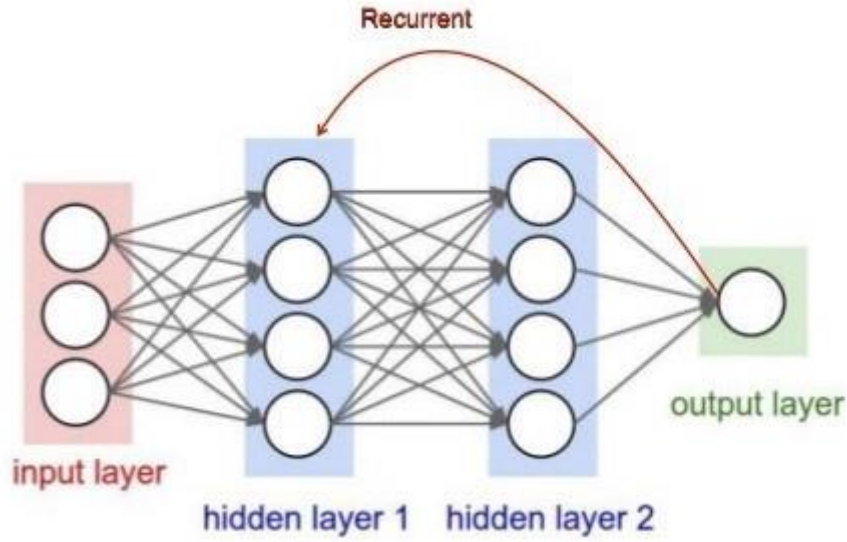
Bu çalışmada geleneksel sinir ağlarından farklı olan ve onların eksikliklerini tamamlayan Tekrarlayan Sinir Ağları (Recurrent Neural Networks-RNN) nın özel bir türü olan Uzun-Kısa Süreli Hafıza Ağları (Long-Short Term Memory-LSTM) ve Geçitli Tekrarlayan Birim (Gated Recurrent Unit-GRU) mimarilerinden yararlanılmıştır.

3.1. Tekrarlayan Sinir Ağları (Recurrent Neural Networks-RNN)

RNN'in temeli, 1980 senelerinde Basit Tekrarlayan Ağ (Simple Recurrent Network) olarak ortaya çıkmıştır. 1990 senelerinde ise Jeff Elman RNN' i önermiştir. RNN'in temel yapısı sıralı bilgileri kullanmaya dayanmaktadır. Geleneksel bir sinir ağında yer alan bütün girdi ve çıktılar ise birbirinden

bağımsızlığı söz konusudur. RNN mimarisinin yinelenen sinir ağı olarak tanımlanmasının nedeni ise, bir dizide yer alan her öge için aynı görevi önceki çıktılara bağlı gerçekleştirilmesidir (Gürbüz, 2020). RNN mimarisinin çalışma prensibi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Tekrarlayan Sinir Ağları Mimarisi

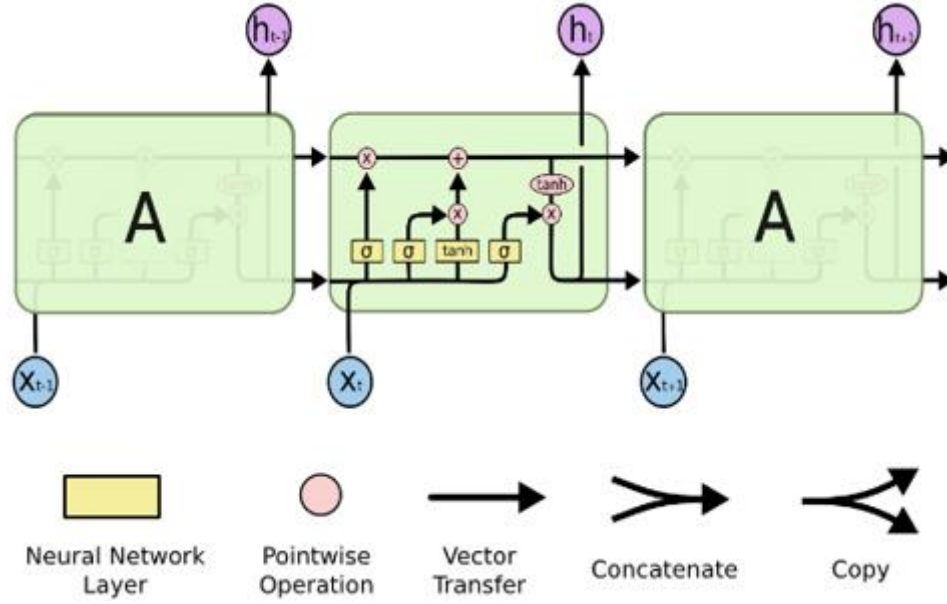
Kaynak: Spirina, 2018

RNN mimarisinin bir giriş katmanı, iki gizli katmanı ve bir çıkış katmanı bulunmaktadır. Bu katmanlar hepsinin kendine özgü bir çalışma prensibi vardır ve her birinin işlevi farklıdır. Yani birbirinden bağımsız bir şekilde çalışmaktadırlar. Daha detaylı bir şekilde anlatmak gerekirse her katmandaki yapıların kendine özgü bir ağırlığı vardır ve her birine ait bir eşik değeri tayin edilir. Bu yapı sayesinde sistemin daha iyi sonuçlar vermesi beklenir. Tekrarlanan adımlar neticesinde bir öncesinde yer alan giriş durumu depolanır ve bulunan yeni giriş değerleri ile birleştirilir. Bunun sonucunda yeni bulunan girişin bir öncesinde yer alan giriş ile ilişkisi sağlanmış olur (Spirina, 2018).

3.2. Uzun-Kısa Süreli Hafıza Ağları (Long-Short Term Memory-LSTM)

LSTM bağımlılık problemine çözüm üretmek için Hochreiter ve Schmidhuber (1997) tarafından geliştirilmiş uzun vadeli bağımlılıkları öğrenebilen özel bir RNN türüdür. Tüm tekrarlayan sinir ağları, sinir ağının yinelenen modüllerinden meydana gelen bir zincir biçimine sahiptir. Standart RNN’ler de, bu tekrar eden modül, aktivasyon fonksiyonlarından biri olan “tanh” katmanına benzer çok basit bir yapıya sahip olacaktır. LSTM’lerin de bu zincir benzeri bir yapısı bulunmakta olup, tekrarlayan modülün ise farklı bir yapısı bulunmaktadır. Standart RNN modülünün aksine bir değil çok özel bir şekilde etkileşime giren dört katmanı bulunmaktadır. Şekil 2’de dört katmana sahip tekrarlayan bir modül yapısı gösterilmektedir.

Şekil 2. Tek Modül İçerisinde 4 Katmana Sahip Bir Uzun-Kısa Süreli Hafıza Nöral Ağı

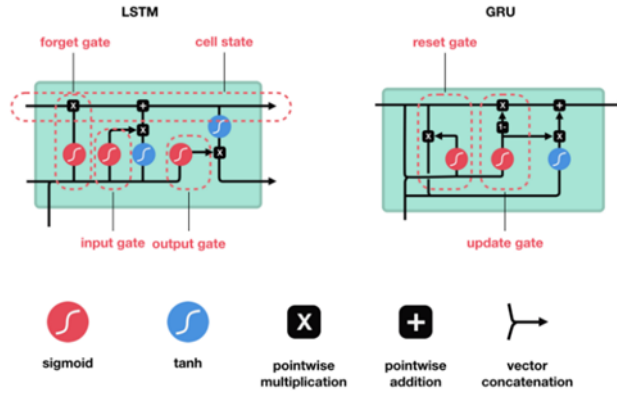
Kaynak: Colah's Blog, 2015

Şekil 2'de yer alan diyagramda, her ileri yönlü tek çizgi, bir düğümün çıktısından diğerlerinin girişlerine kadar bütün bir vektörü taşımaktadır. Pembe renkli daireler, vektör toplama gibi noktasal işlemleri temsil ederken, sarı renkli dikdörtgenler ise öğrenilmiş sinir ağı katmanlarıdır. Birleşen çizgiler birleştirmeyi belirtirken, çatallanan çizgi ise içeriğinin kopyalanmakta olduğunu ve kopyaların farklı konumlara gittiğini göstermektedir. LSTM'lerin anahtarı, diyagramın üstünden geçen yatay çizgi olan hücre durumudur. Hücre durumu bir tür taşıma bandına benzemektedir. Sadece bazı küçük doğrusal etkileşimler ile tüm zincir boyunca düz bir şekilde ilerlemektedir. Bu sayede bilginin değişmeden akması çok daha kolaydır (Colah's Blog, 2015).

LSTM, kapı (gate) olarak adlandırılan yapılar tarafından dikkatlice düzenlenen hücrelere bilgileri ekleme ya da kaldırma yeteneğine sahiptir. Kapılar, kullanıcının isteğine bağlı olarak bilginin iletilmesi görevini yerine getirmektedir. Bir sigmoid sinir ağı katmanından ve puanlama işleminden (noktasal çarpma) oluşmaktadır (Colah's Blog, 2015).

3.3. Geçitli Tekrarlayan Birim (Gated Recurrent Unit-GRU)

Cho vd. (2014) tarafından geliştirilen GRU standart tekrarlayan sinir ağının geliştirilmiş bir versiyonudur. GRU'lar kaybolan gradyan problemi (vanishing gradient problem)'ni çözmek amacıyla geliştirilmiştir. GRU, LSTM'in bir varyasyonu olarak da düşünülebilir çünkü her ikisi de benzer şekilde tasarlanmış ve bazı durumlarda eşit derecede başarılı sonuçlar verebilen ağ yapılarıdır. İkisinde de temel amaç aynıdır. LSTM'ler ve GRU'lar kısa süreli belleğe çözüm olarak oluşturulmuşlardır. Bilgi akışını düzenleyebilen "kapı (gate)" adı verilen iç mekanizmalara sahiptirler (Kostadinov, 2017; Phi, 2018). Ancak GRU'lar da bir çıkış kapısı mevcut olmadığı için LSTM'den daha az parametresi bulunmaktadır. Şekil 3'de GRU ve LSTM'a ait kapılar (gates) gösterilmektedir.

Şekil 3. Geçitli Tekrarlayan Birim ve Uzun-Kısa Süreli Hafıza Ağları'na Ait Kapılar

Kaynak: Phi, 2018

Bu kapılar, eğitimde yer alan verilerden hangilerinin saklanması veya atılmasının önemli olduğunu öğrenebilirler. Bunu yaparak, tahminlerde bulunmak için ilgili bilgileri uzun dizi zincirinden geçirebilirler. RNN'lere dayalı hemen hemen tüm son teknoloji sonuçlar bu iki ağ ile elde edilmektedir. LSTM'ler ve GRU'lar ayrıca konuşma tanıma, konuşma sentezi ve metin oluşturmada bulunabilir ve videolar için altyazı oluşturmak amacıyla bile kullanılabilirler (Phi, 2018). Ancak Weiss vd. (2018) yaptıkları çalışmada LSTM'in GRU'dan daha iyi sonuçlar verdiğini göstermişlerdir. Bunun nedenini ise LSTM'ler kolayca sınırsız sayma yapabilirken GRU'nun bunu yapamamasıdır. Bundan dolayı GRU, LSTM tarafından öğrenilebilen basit dilleri öğrenmekte başarısız olmaktadır. Gruber ve Jockisch (2020) yaptıkları çalışma da ise GRU'ların daha küçük ve daha seyrek veri kümelerinde daha iyi performans sergilediğini göstermişlerdir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde Bitcoin, Ethereum ve Ripple kripto paralarının Uzun-Kısa Süreli Hafıza Ağları (Long-Short Term Memory-LSTM) ve Geçitli Tekrarlayan Birim (Gated Recurrent Unit-GRU) modelleri ile yapılan tahmin sonuçlarına ve modellerin karşılaştırılmalarına yer verilmiştir.

a. Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Veri Seti

Bu çalışmada, işlem hacmi ve piyasa değeri en yüksek olan 5 kripto paradan 3'ü ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla; Bitcoin, Ethereum ve Ripple'dır. Bağımlı değişken olarak ele alınan kripto paraların günlük kapanış fiyatları seçilmiştir. Bağımsız değişken olarak ise Euro/Dolar paritesi, Altın spot Amerikan Doları, LIBOR, ham petrol WTI vadeli işlemleri, S&P 500, Twitter tabanlı ekonomik belirsizlik endeksi, jeopolitik risk endeksi, ekonomik politika belirsizliği endeksi, Amerika finansal krizler endeksi, hacim ve para arzı günlük verileri kullanılmıştır. Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenlere ve veri tabanlarına yer verilmektedir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Veri Tabanları

Değişkenler	Veri Tabanı
Euro/Dolar Paritesi	https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-merkez-bankasi-106
12 Aylık LIBOR (USD)	https://fred.stlouisfed.org/series/USD12MD156N
Altın Spot Amerikan Doları (Altının USD Bazında Ons Fiyatı)	https://tr.investing.com/currencies/xau-usd-historical-data
Ham Petrol WTI Vadeli İşlem Fiyatı	https://tr.investing.com/commodities/crude-oil-historical-data
S&P 500 Endeksi	https://tr.investing.com/indices/us-spx-500-historical-data
Jeopolitik Risk Endeksi	https://www.policyuncertainty.com/
Ekonomik Politika Belirsizliği Endeksi	https://www.policyuncertainty.com/
ABD Finansal Krizler Endeksi	https://www.policyuncertainty.com/
Twitter Tabanlı Ekonomik Belirsizlik Endeksi	https://www.policyuncertainty.com/
Kripto Para Piyasasında Gerçekleşen İşlem Hacimleri (24h Volume)	https://coinmarketcap.com/
Kripto Paraların Para Arzı (Supply, Free Float)	https://coinmetrics.io/community-network-data/
Günlük Kapanış Fiyatları (Price, USD)	https://coinmetrics.io/community-network-data/

b. Eğitimde Kullanılan Araçlar

Kripto paraların tahmini aşamasında, veri boyutunun büyük olması ve kullanılacak modelin bir derin öğrenme modeli olmasından dolayı donanımsal ihtiyaçlar artmaktadır. Bu çalışmada kullanılacak olan analizleri yapmak için Google’ın bulut bir yapı olarak hizmete sunduğu Google Colabatory’ı kullanılmıştır. Modelin eğitimi için ihtiyaç duyulan işlem gücü Google Colabatory’nin sunduğu Grafik İşleme Birimi (Graphics Process Unit-GPU) tabanlı hizmette yer aldığı için eğitim hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Modelin eğitiminden önce veriyi işlemek ve gerekli görselleştirmeleri yapmak gerekmektedir. Bunun içinse temel veri bilimi kütüphaneleri olan Pandas, Numpy ve Matplotlib gibi kütüphaneler kullanılmaktadır. Kurulacak modelin eğitimi içinse açık kaynak kodlu bir yapay sinir ağı kütüphanesi olan “Keras” kullanılmıştır. Keras kütüphanesi Theano ve TensorFlow’u backend olarak kullanabilen bir wrapperdır. Bu modelin eğitiminde ise backend olarak TensorFlow kullanılmıştır.

Günümüzde Python programlama dilini derleyen birçok IDE bulunmaktadır. Bu IDE’lerden bazıları sisteme local olarak yüklenirken bazıları ise bulut olarak kullanılabilir. Google Colabatory ise bu IDE’ler içerisinde bulut ortamında çalışan, kurulum gerektirmeyen ve ücretsiz erişilebilen bir Jupyter notebook ortamıdır.

Google Colabatory, araştırmacıların kodlarını yazıp yürüttüğü ve çeşitli modeller kurarak analizlerini yapıp kaydedebildikleri bulut tabanlı bir sistemdir. Araştırmacılar Google Colabatory sayesinde güçlü işlem kapasitesine sahip olmaktadır. Google Colabatory’de yapılan çalışmalar .ipynb ve .py formatlarında kaydedilebilmekte ve local IDE’lerle kullanılabilir. Google Colabatory, Python 3.x sürümlerini desteklemektedir. Bu sayede Python programlama diline ait local IDE’lerde kullanılan tüm kütüphaneler yüklenebilmektedir.

Derin öğrenme sistemleri karşı karşıya kalınan problemleri çözmek için belirli kütüphaneleri kullanmaktadır. Bu kütüphanelerden biri de Keras'tır. Keras en temelde Python diliyle yazılmış açık kaynak kodlu bir sinir ağı kütüphanesidir. Fakat Keras'ı diğer kütüphanelerden ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise Keras backend olarak Tensorflow, CNTK ve Theano gibi diğer derin öğrenme kütüphanelerini de kullanan bir wrapper'dır. Bu özellikleri sayesinde Keras, araştırmada kullanılacak olan derin öğrenme modelini farklı kütüphaneler kullanarak hızlı ve kolayca eğitebilmektedir. Bu çalışmada backend olarak Tensorflow kütüphanesi kullanılmıştır.

TensorFlow 2015 yılında Google tarafından geliştiricilerin kullanıma sunduğu uçtan uca açık kaynak kodlu bir kütüphanedir. TensorFlow birden fazla platformda kullanılabilir. TensorFlow kütüphanesi Python, C++, C# ve javascript gibi dillere de uyum sağladığından dolayı çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Maptriks, 2020). TensorFlow temelde “tensor” ve “flow” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tensor, yüksek hacimli verilerin çok boyutlu dizileridir. Flow ise tensorler üzerinde gerçekleşen işlemlerdir (Gökkaya, 2020).

c. LSTM ve GRU Modellerinin Eğitimi ve Testi

Yapılan bu uygulamada, tahmininde bulunulacak her kripto para için analize başlamadan önce eğitim seti belirlenmiştir. Sonrasında bu eğitim setlerine ait window size, unit ve epoch sayıları değiştirilerek birçok deneme yapılmış ve en düşük hata değerleri elde edilene kadar devam edilmiştir. Çünkü ağ çıkışında hesaplanan hata değerlerinin en aza indirgenmesi ağırlıkların kararlılık kazanması anlamına gelmektedir. Tablo 2’de araştırmada kullanılan kripto paralar için ayrılan eğitim ve test sayıları gösterilmektedir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Kripto Paralar İçin Ayrılan Eğitim ve Test Sayıları

Kripto Para Birimleri	Dönem	Eğitim Veri Sayıları	Dönem	Test Veri Sayıları
BTC	27.12.2013-03.08.2020	1644	04.08.2020-15.09.2020	30
ETC	10.08.2015-03.08.2020	1243	04.08.2020-15.09.2020	30
XRP	15.08.2014-03.08.2020	1487	04.08.2020-15.09.2020	30

Kripto paralara ait tüm veriler ile analize başlanmadan önce Eşitlik (1)’de yer alan “MinMaxScaler” yöntemi ile normalize edilmiştir. Bunun nedeni ise MinMaxScaler tekniği daha hassas sonuçlar elde etmeye olanak sağlamasıdır (Scikit-Learn, 2020).

$$x_{scaled} = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan x_{scaled} normalize edilmiş veriyi, x_i girdi değerini, x_{min} girdi seti içerisinde yer alan en küçük sayıyı, x_{max} ise girdi seti içerisinde yer alan en büyük sayıyı ifade etmektedir.

Sonrasında LSTM ve GRU ile normalize edilen bu veriler eğitime tabi tutulmuştur. Eğitim sonucunu en iyi veren model ile kripto paraların 30 günlük tahmini yapılmıştır. Son adımda ise eğitim

ve tahmin verileri normalize edilmiş halinden orijinal haline çevrilerek gerçek veriler ile aralarındaki hata değerleri hesaplanmıştır.

d. LSTM Modeli ile Tahmin Sonuçlarının Elde Edilmesi

Bu uygulamada window size, unit ve epoch sayıları değiştirilerek birçok deneme yapılmış ve en düşük hata değerleri elde edilene kadar devam edilmiştir.

LSTM modelinde Bitcoin, Ethereum ve Ripple günlük kapanış fiyatlarının 04.08.2020-15.09.2020 dönemlerini kapsayan 30 günlük tahmini gerçekleştirilmiştir. Ardından tahmin edilen değerler ve gerçek değerler arasındaki MAE, MSE, RMSE ve MAPE değerleri hesaplanmıştır. Analiz yaparken kullanılan window size, unit ve epoch sayıları için performans ölçüt değerlerine her bir kripto para birimi için Tablo 3, 4 ve 5’de yer verilmiştir.

Tablo 3. LSTM Modelinde Bitcoin Eğitim ve Test Verilerinin Performans Ölçüt Değerleri

Performans Ölçütleri	5	4	4	5	5	4	4	
	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	
	80 Unit	90 Unit	70 Unit	50 Unit	75 Unit	50 Unit	75 Unit	
Eğitim	MAE	304,39	267,82	318,03	538,61	297,65	393,03	259,94
	MSE	281745,35	237536,58	292558,22	862597,28	289300,96	379520,49	227707,10
	RMSE	530,80	487,38	540,89	928,76	537,87	616,05	477,19
	MAPE	13,27	9,26	18,01	19,13	10,54	15,03	9,21
Test	MAE	566,07	657,53	657,03	670,85	629,11	646,96	802,16
	MSE	568051,32	617449,66	604703,18	593237,71	799424,08	703252,49	1165059,00
	RMSE	753,69	785,78	777,63	770,22	894,11	838,60	1079,38
	MAPE	5,08	5,76	5,77	5,77	5,83	5,93	7,29

Tablo 3’de yer alan modellerin performans ölçüt değerleri incelendiğinde en iyi eğitim modelinin 4 window size, 75 unit ve 120 epoch sayısı ile elde edildiği görülmektedir. En iyi test modelinin ise 5 window size, 80 unit ve 110 epoch sayısı ile elde edilmiştir.

Tablo 4. LSTM Modelinde Ethereum Eğitim ve Test Verilerinin Performans Ölçüt Değerleri

Performans Ölçütleri	2	2	2	3	3	4	2	
	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	
	100 Unit	100 Unit	75 Unit	90 Unit	80 Unit	70Unit	60 Unit	
Eğitim	MAE	51,45	40,79	45,26	21,35	21,30	32,07	27,74
	MSE	5963,36	4379,20	6484,18	1469,17	1274,61	2238,10	2198,88

	RMSE	77,22	66,18	80,52	38,33	35,70	47,31	46,89
	MAPE	164,89	133,72	125,52	30,79	94,64	161,92	33,46
Test	MAE	27,13	27,47	34,36	36,81	37,42	38,75	61,01
	MSE	1316,01	1262,66	2444,39	2270,87	2065,39	2414,68	4509,34
	RMSE	36,28	35,53	49,44	47,65	45,45	49,14	67,15
	MAPE	6,53	6,64	8,85	8,92	9,16	9,48	14,95

Tablo 4’de yer alan modellerin performans ölçüt değerleri incelendiğinde en iyi eğitim modelinin MAE, MSE ve RMSE değerlerine göre 3 window size, 80 unit ve 105 epoch sayısı ile MAPE değerine bakıldığında ise 3 window size, 90 unit ve 115 epoch sayısı ile elde edildiği görülmektedir. En iyi test modelinin ise MAE ve MAPE değerlerine göre 2 window size, 100 unit ve 105 epoch sayısı ile, MSE ve RMSE değerlerine bakıldığında ise 2 window size, 100 unit ve 100 epoch sayısı ile elde edildiği görülmektedir.

Tablo 5. LSTM Modelinde Ripple Eğitim ve Test Verilerinin Performans Ölçüt Değerleri

Performans Ölçütleri	3 Window Size	2 Window Size	2 Window Size	4 Window Size	2 Window Size	4 Window Size	4 Window Size	
	80 Unit	100 Unit	80 Unit	50 Unit	60 Unit	100 Unit	90 Unit	
Eğitim	MAE	0,07353	0,08202	0,031177	0,03629	0,03718	0,05582	0,04819
	MSE	0,03541	0,04449	0,00611	0,00804	0,00947	0,02052	0,02035
	RMSE	0,18818	0,21092	0,07817	0,08967	0,09730	0,14325	0,14267
	MAPE	229,74139	129,99571	52,53857	41,41565	27,88150	61,88256	36,20587
Test	MAE	0,01954	0,02322	0,02537	0,03042	0,02886	0,02956	0,03621
	MSE	0,00054	0,00078	0,00110	0,00131	0,00131	0,00165	0,00177
	RMSE	0,02323	0,02786	0,03320	0,03623	0,03619	0,04065	0,04205
	MAPE	7,10898	8,31782	9,35979	10,52110	10,83310	11,11106	12,57738

Tablo 5’de yer alan modellerin performans ölçüt değerleri incelendiğinde en iyi eğitim modelinin MAE, MSE ve RMSE değerlerine göre 2 window size, 80 unit ve 115 epoch sayısı ile MAPE değerine göre ise 2 window size, 60 unit ve 110 epoch sayısı ile elde edildiği görülmektedir. En iyi test modeli ise 3 window size, 80 unit ve 100 epoch sayısı ile elde edilmiştir.

e. GRU Modeli ile Tahmin Sonuçlarının Elde Edilmesi

Bu uygulamada window size, unit, epoch ve dropout (rastgele seçilen belirli nöron kümesinin eğitim aşaması sırasında birimleri (yani nöronları) göz ardı etmesi durumunu ifade etmektedir) sayıları değiştirilerek birçok deneme yapılmış ve en düşük hata değerleri elde edilene kadar devam edilmiştir.

GRU modelinde Bitcoin, Ethereum ve Ripple günlük kapanış fiyatlarının 04.08.2020-15.09.2020 dönemlerini kapsayan 30 günlük tahmini gerçekleştirilmiştir. Ardından tahmin edilen değerler ve gerçek değerler arasındaki MAE, MSE, RMSE ve MAPE değerleri hesaplanmıştır. Analiz yaparken kullanılan window size, unit ve epoch sayıları için performans ölçüt değerlerine her bir kripto para birimi için Tablo 6, 7 ve 8’de yer verilmiştir.

Tablo 6. GRU Modelinde Bitcoin Eğitim ve Test Verilerinin Performans Ölçüt Değerleri

Performans Ölçütleri		2	5	5	5	5	3	3
		Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size
		75 Unit	50 Unit	100 Unit	70 Unit	70 Unit	100 Unit	80 Unit
		110 Epoch	100 Epoch	110 Epoch	115 Epoch	115 Epoch	120 Epoch	120 Epoch
Eğitim	MAE	271,10	548,25	263,02	278,51	270,37	272,80	233,52
	MSE	229667,59	715322,13	311693,97	261288,10	264251,90	252558,70	202809,60
	RMSE	479,24	845,77	558,30	511,16	514,05	502,55	450,34
	MAPE	10,83	20,87	11,76	8,36	9,00	9,58	7,54
Test	MAE	412,47	424,06	457,55	482,14	469,99	479,22	564,84
	MSE	238304,02	258233,57	297582,11	342007,01	390391,82	515003,69	449186,38
	RMSE	488,16	508,17	545,51	584,81	624,81	717,64	670,21
	MAPE	3,66	3,74	4,07	4,24	4,28	4,44	5,08

Tablo 6’da yer alan modellerin performans ölçüt değerleri incelendiğinde en iyi eğitim modelinin 3 window size, 80 unit, 120 epoch ve 0.2 dropout sayısı ile elde edildiği görülmektedir. En iyi test modeli ise 2 window size, 75 nöron, 110 epoch ve 0.2 dropout sayısı ile elde edilmiştir.

Tablo 7. GRU Modelinde Ethereum Eğitim ve Test Verilerinin Performans Ölçüt Değerleri

Performans Ölçütleri		5	2	2	4	5	3	2
		Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size	Window Size
		70 Unit	100 Unit	70 Unit	80 Unit	75 Unit	80 Unit	80 Unit
		105 Epoch	105 Epoch	115 Epoch	115 Epoch	100 Epoch	105 Epoch	115 Epoch
Eğitim	MAE	30,61	20,57	21,21	21,24	27,88	25,26	18,99
	MSE	2645,86	1436,45	1687,81	1588,83	2290,88	1832,83	1233,54
	RMSE	51,44	37,90	41,08	39,86	47,86	42,81	35,12
	MAPE	94,60	69,51	86,00	117,45	44,94	32,82	25,73
	MAE	28,05	32,31	36,37	36,22	41,30	41,12	62,92

Test	MSE	1204,22	1718,69	2311,35	2176,20	2509,83	2466,41	4914,30
	RMSE	34,70	41,46	48,08	46,65	50,10	49,66	70,10
	MAPE	7,16	783	8,91	9,37	10,13	10,39	15,57

Tablo 7’de yer alan modellerin performans ölçüt değerleri incelendiğinde en iyi eğitim modelinin 2 window size, 80 unit, 115 epoch ve 0.2 dropout sayısı ile elde edildiği görülmektedir. En iyi test modeli ise 5 window size, 70 unit, 105 epoch ve 0.2 dropout sayısı ile elde edilmiştir.

Tablo 8. GRU Modelinde Ripple Eğitim ve Test Verilerinin Performans Ölçüt Değerleri

Performans Ölçütü	2 Window Size	2 Window Size	5 Window Size	2 Window Size	4 Window Size	2 Window Size	2 Window Size	
	80 Unit	70 Unit	80 Unit	70 Unit	70 Unit	50 Unit	75 Unit	
	105 Epoch	100 Epoch	120 Epoch	105 Epoch	105 Epoch	115 Epoch	115 Epoch	
Eğitim	MAE	0,05619	0,03780	0,03192	0,02858	0,04546	0,03133	0,02487
	MSE	0,02273	0,00934	0,00479	0,00681	0,01572	0,00746	0,00420
	RMSE	0,15077	0,09664	0,06919	0,08250	0,12537	0,08634	0,06478
	MAPE	50,07156	31,30439	45,67824	23,17025	27,72276	22,08954	17,73016
Test	MAE	0,01723	0,01807	0,01811	0,01985	0,01956	0,02181	0,02882
	MSE	0,00054	0,00063	0,00044	0,00059	0,00059	0,00083	0,00105
	RMSE	0,02334	0,02511	0,02097	0,02422	0,02424	0,02884	0,03246
	MAPE	6,42178	6,50478	6,55218	6,94716	6,99505	7,93005	10,25937

Tablo 8’de yer alan modellerin performans ölçüt değerleri incelendiğinde en iyi eğitim modelinin 2 window size, 75 unit, 115 epoch ve 0.2 dropout sayısı ile elde edildiği görülmektedir. En iyi test modeli ise MAE ve MAPE değerlerine göre 2 window size, 80 unit, 105 epoch ve 0.4 dropout sayısı ile MSE ve RMSE değerlerine bakıldığında ise 5 window size, 80 unit, 120 epoch ve 0.2 dropout sayısı ile elde edilmiştir.

f. LSTM ve GRU Modellerinin Tahmin Sonuçlarının Karşılaştırılması

Basit RNN modelleriyle gelecek tahmini yapıldığında her zaman sağlıklı sonuçlar alınamamaktadır. Bunun sebebi ise “geri yayılımın” kullanılmasıdır. Geri yayılımın kullanılması gradient değerlerin geriye doğru küçülmesi ve en sonunda yok olmasına sebep olmaktadır. Gradient değerlerinin giderek küçülmesi ya da yok olması, RNN’de oluşturulan modelin her adımda sahip olduğu dahili hafızanın üzerine çok fazla yazma eğiliminde olmasına sebep olmaktadır. RNN’in üzerine yazma eğiliminin artması ise oluşturulan modelin geçmişteki verilerden çıkarım yapma yeteneğinin kaybolmasına yol açmaktadır. Bu yetenek kaybı “Vanishing Gradient Problemi” olarak da

adlandırılmaktadır. Vanishing gradient problemi, ağın eğitimi için sunulan verileri ezberlemesi ya da uydurma veriler yaratmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu problemleri ortadan kaldırmak için RNN temelli olan LSTM ve GRU mimarileri geliştirilmiştir. LSTM ve GRU'da bulunan kapı yapıları sayesinde, modelin eğitimi sırasında kullanılan bir ağın üstünden her döngü (epoch) de sadece bir veri katmanı geçmektedir. Böylece bu modellerdeki hücreler her döngü de farklı verileri görüp anlamlı bütün oluşturabilmekte ve verilerin üzerine yazma durumu olmamaktadır.

LSTM ile GRU mimarileri temelde birbirlerine çok benzemektedir. LSTM'de üç kapı bulunurken GRU'da ise iki kapı bulunmaktadır. LSTM daha karmaşık modellerde daha iyi sonuç verse de GRU basit yapısı gereği daha hızlı ve daha doğru sonuçlar verebilmektedir.

Bu çalışmada ise iki farklı yöntemle fiyat tahmininde bulunulmuştur. Tablo 9'da görüldüğü gibi çalışmada en iyi tahmin sonucunu Bitcoin ve Ripple için GRU modeli, Ethereum için ise MAE ve MAPE değerlerinde en düşük hata değerini LSTM modeli verirken, MSE ve RMSE değerlerinde GRU modeli vermiştir.

Tablo 9. LSTM ve GRU Modellerinin Performans Ölçüt Değerlerinin Karşılaştırılması

BITCOIN	LSTM EĞİTİM	LSTM TEST	GRU EĞİTİM	GRU TEST
Performans Ölçütleri	4 Window Size 75 Unit 120 Epoch	5 Window Size 80 Unit 110 Epoch	3 Window Size 80 Unit 120 Epoch 0.2 Dropout	2 Window Size 75 Unit 110 Epoch 0.2 Dropout
MAE	259,94	566,07	233,52	412,47
MSE	227707,10	568051,32	202809,60	238304,02
RMSE	477,19	753,69	450,34	488,16
MAPE	9,21	5,08	7,54	3,66
ETHEREUM	LSTM EĞİTİM	LSTM TEST	GRU EĞİTİM	GRU TEST
Performans Ölçütleri	3 Window Size 90 Unit 115 Epoch	2 Window Size 100 Unit 105 Epoch	2 Window Size 80 Unit 115 Epoch 0.2 Dropout	5 Window Size 70 Unit 105 Epoch 0.2 Dropout
MAE	21,35	27,13	18,99	28,05
MSE	1469,17	1316,01	1233,54	1204,22
RMSE	38,33	36,28	35,12	34,70
MAPE	30,79	6,53	25,73	7,16
RIPPLE	LSTM EĞİTİM	LSTM TEST	GRU EĞİTİM	GRU TEST
Performans Ölçütleri	2 Window Size 60 Unit 110 Epoch	3 Window Size 80 Unit 100 Epoch	2 Window Size 75 Unit 115 Epoch 0.2 Dropout	2 Window Size 80 Unit 105 Epoch 0.4 Dropout
MAE	0,03718	0,01954	0,02487	0,01723
MSE	0,00947	0,00054	0,00420	0,00054
RMSE	0,09730	0,02323	0,06478	0,02334
MAPE	27,88150	7,10898	17,73016	6,42178

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Bitcoin, Ethereum ve Ripple dijital para birimlerinin, 30 günlük fiyat tahmini için özel bir RNN yöntemi olan LSTM ve GRU modelleri kullanılmıştır. Kripto para fiyatlarının tahmininde

hata değerini minimize edilebilmesi için günlük verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada kripto para fiyatlarını etkileyen 11 farklı değişken kullanılmış, fiyatlarının açıklanma tarihlerine göre her kripto para için farklı zaman aralıkları baz alınmıştır. Yapılan analizlerde öğrenme tekrarı arttırıldıkça ve hiperparametre değerleri değiştirildikçe başarı oranında da artış gözlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, MAPE performans ölçütüne göre Bitcoin ve Ripple için GRU modelinin, Ethereum için ise LSTM modelinin daha iyi sonuçlar verdiğini göstermiştir. Analize dahil edilen kripto paraların bir aylık test değerlerinin MAPE performans ölçütüne göre başarı oranları sırasıyla; Bitcoin için %94-%96 arası, Ethereum için %85-%93 ve Ripple için ise %89-%93 arası bulunmuştur. Bu değerler herhangi bir merkeze bağlı olmayan ve dış faktörlerden oldukça az etkilenen kripto paralar için yüksek bir başarıdır.

Tahmin sonuçları incelendiğinde Bitcoin'in hem LSTM hem de GRU modellerinde test ve eğitim verilerinin başarı oranının Ethereum ve Ripple'a göre çok daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun nedeni ise son yıllarda Bitcoin'in diğer kripto paralara göre artan risk ortamından, ekonomik ve siyasi belirsizliklerden daha çok etkileniyor olmasıdır. Bununla birlikte son yıllarda geleneksel paralar ile uyum içine girmeye başlayan kripto paralar siyasi ve ekonomik dalgalanmalardan etkilenmeye başladığı ve risk ortamlarında geleneksel paralar ile birlikte değer kaybettiği görülmüştür. İşlem hacmi ve piyasa değeri en yüksek olan Bitcoin'in ise diğer kripto para birimlerine bakılarak Çin ve ABD gibi ülkelerde oluşan siyasi ve ekonomik dalgalanmalardan oldukça fazla etkilenmesi analiz sonuçlarına da açık bir şekilde yansımıştır. Çünkü analize dahil edilen bağımsız değişkenler arasında risk ve belirsizliği ölçen değişkenler tahmin başarı düzeyinin yükselmesini sağlamıştır.

Kripto paraların volatilitelerini etkileyen birkaç ana başlık sayılabilmesine rağmen bu başlıklar kendi içinde birden fazla durumu barındırmaktadır. Örnek olarak haberler her yatırım aracını etkilediği gibi kripto paraların da volatiliteleri seyrini etkilemektedir. Fakat diğer yatırım araçlarına ulusal düzeydeki ya da uluslararası düzeydeki haberler etki etmekteyken, kripto paralara sosyal medyada oluşan trendlerin bile etkisi olmaktadır. Bunun yanı sıra kripto paraların piyasadaki bilinirliği az olmakla birlikte değişkenler kendi içinde birçok faktör barındırmaktadır. Bu faktörler de kripto paraların volatilitelerinde kırılmalara sebep olmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı kripto para endeksleri diğer para birimleri ve yatırım araçlarına göre daha fazla ve daha keskin kırılmalara sahiptirler. Bu durumda kripto para tahminini diğer yatırım araçlarının tahmininden daha zor kılmaktadır.

Makine öğrenme ve derin öğrenme gibi yapay zekanın alt dalları kullanılarak yapılan tahminleme modellerinde sonuçlar gerçeğe oldukça yakındır. Özellikle derin öğrenme yöntemleri kullanılarak oluşturulan modellerde daha iyi sonuçlar elde etmek için büyük veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Veri miktarının fazlalığı modelin daha doğru tahmin yapması ve gelecekteki her duruma adapte olabilecek bir öğrenme yapısına sahip olmasını sağlamaktadır. Kripto para piyasasının ise görece yeni bir piyasa olması ve istenilen miktarlarda büyük veriye ulaşılamaması bazı kripto paralar için tahmin başarısını düşürmektedir. Bunun yanı sıra yatırımcılar tarafından kabul görmüş para birimlerinin

aksine yeni olan bu dijital para birimleriyle ilgili yatırımcıların yeterli bilgiye sahip olmaması da bu sebeplerden biridir.

Kripto paralar genel itibarıyla merkezi bir otoriteye bağlı değildir. Bu bağımsızlık kripto paraları ülke bazlı alınabilecek siyasi ve ekonomik kararların etkisinden kurtarabilir diye düşünülebilir. Kripto paralar uluslararası alanda alınıp satılan yatırım araçları olduğu için diğer uluslararası yatırım araçlarının alternatifi niteliğindedir. Bu durum kripto paraları altın, diğer kıymetli metaller, önemli borsa endeksleri, fonlar, tahviller, vadeli mevduat hesapları ve petrol için alternatif yatırım aracı haline getirmiştir. Kripto paralar da diğer sayılan yatırım araçları gibi gelişmiş ülke ekonomilerinde meydana gelen değişimlerden etkilenebilir. Bu çalışma kapsamında oluşturulan modellere alternatif yatırım araçlarıyla birlikte, piyasalara olan güven ve belirsizlikleri ölçen değişkenler de eklenmiştir. Bu değişkenlerin tahmin başarı düzeyini arttırdığı düşünülmektedir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda araştırmacılar daha fazla kripto para ile çalışabilir ve kuracakları modellere kripto paralar ile ilişkili olabilecek diğer değişkenler ekleyebilirler. Finans dünyasında dinamik bir yapı olduğu unutulmamalı ve içinde bulunulan dönemin dinamikleri kurulacak modellere yansıtılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Avrupa Merkez Bankası. (2020, Eylül). US Dollar (USD). Erişim adresi https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/usd.xml
- BtcTurk. (2013). Bitcoin (BTC) Nedir?. Erişim adresi <https://www.btcturk.com/bilgi-platformu/bitcoin-btc-nedir/>
- Buterin, V. (2014). A Next-Generation Smart Contract and Decentralized Application Platform. Erişim adresi <https://github.com/ethereum/wiki/wiki/White-Paper>
- Cho, K., Van Merriënboer, B., Gulcehre, C., Bahdanau, D., Bougares, F., Schwenk, H., Bengio, Y. (2014). *Learning phrase representations using RNN encoder-decoder for statistical machine translation*. Proceedings of the 2014 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP), Doha, Qatar, June 3.
- Coin Medya. (2020). Ethereum Nedir?. Erişim adresi <https://btc.coinmedya.com/ethereum-nedir.html>
- CoinMarketCap. (2020, Aralık). About Bitcoin. Erişim adresi <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/bitcoin/>
- CoinMarketCap. (2020, Aralık). About Ethereum. Erişim adresi <https://coinmarketcap.com/currencies/ethereum/>
- CoinMarketCap. (2020, Eylül). About XRP. Erişim adresi <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/xrp/>
- CoinMarketCap. (2020, Eylül). Bitcoin Volume. Erişim adresi <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/historical-data/?start=20130429&end=20200916>

- CoinMarketCap. (2020, Eylül). Ethereum Volume. Erişim adresi <https://coinmarketcap.com/currencies/ethereum/historical-data/?start=20140906&end=20200916>
- CoinMarketCap. (2020, Eylül). XRP (Ripple) Volume, Erişim adresi <https://coinmarketcap.com/currencies/xrp/historical-data/?start=20130429&end=20200916>
- Coin Metrics. (2020, Eylül). Bitcoin Price (USD) and Supply, Free Float. Erişim adresi <https://coinmetrics.io/tools/>
- Coin Metrics. (2020, Eylül). Ethereum Price (USD) and Supply, Free Float. Erişim adresi <https://coinmetrics.io/tools/>
- Coin Metrics. (2020, Eylül). XRP(Ripple) Price (USD) and Supply, Free Float. Erişim adresi <https://coinmetrics.io/tools/>
- Colah's Blog. (2015). Understanding LSTM Networks. Erişim adresi <http://colah.github.io/posts/2015-08-Understanding-LSTMs/>
- Çetinkaya, Ş. (2018). Kripto paraların gelişimi ve para piyasalarındaki yerinin Swot analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2 (5), 11-21.
- Demir, E., Gozgora, G., Lao, C.K.M. ve Vigne, S.A. (2018). Does economic policy uncertainty predict the bitcoin returns?. An Empirical Investigation, *Finance Research Letters*, 26, 145-149. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.01.005>
- Deng, L. ve Yu, D. (2014). Deep learning: Methods and applications. *Found. Trends® Signal Process*, 7(3-4), 197-387. DOI: 10.1561/20000000039
- Dutta, A., Kumar, S. ve Baus, M. (2020). A Gated Recurrent Unit Approach to Bitcoin Price Prediction. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(2), 1-16. DOI: 10.3390/jrfm13020023
- Economic Policy Uncertainty. (2020, Kasım). US Equity Market Volatility Index (Financial Crises EMV Tracker). Erişim adresi https://www.policyuncertainty.com/categorical_epu.html
- Economic Policy Uncertainty. (2020, Kasım). Monetary Policy Uncertainty Indices (Economic Policy Uncertainty). Erişim adresi https://www.policyuncertainty.com/categorical_epu.html
- Economic Policy Uncertainty. (2020, Kasım). Geopolitical Risk Index. Erişim adresi <https://www.policyuncertainty.com/gpr.html>
- Economic Policy Uncertainty. (2020, Kasım). Twitter-Based Uncertainty Indices. Erişim adresi https://www.policyuncertainty.com/twitter_uncert.html
- Erdoğan, S. ve Dayan, V. (2019). *Blockchain economics and financial market innovation*. Editors: Umit H. Analysis of Relationship Between International Interest Rates and Cryptocurrency Prices: Case for Bitcoin and LIBOR. Istanbul: Springer.
- FRED (Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis). (2020, Eylül). 12-Month London Interbank Offered Rate (LIBOR), Based on U.S. Dollar. Erişim adresi <https://fred.stlouisfed.org/series/USD12MD156N>
- Gökkaya, H. (2020). *Derin öğrenme teknikleri ile anomali içeren metal somunların hata tespit ve sınıflandırılması*. (Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/550910>

- Gruber, N. ve Jockisch, A. (2020). Are GRU cells more specific and LSTM cells more sensitive in motive classification of text?. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 3, 1-6. <https://doi.org/10.3389/frai.2020.00040>
- Gullapalli, S. (2018). *Learning to predict cryptocurrency price using artificial neural network models of time series*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Department of Computer Science College of Engineering, Master Thesis, Kansas State University, Manhattan, Kansas.
- Günen, E. (2020). Bitcoin'in Piyasa Değeri 30 Saatte 11 Milyar Dolar Arttı. Erişim adresi <https://tr.cointelegraph.com/news/bitcoin-market-capitalization-rised-11b-in-30-hours>
- Gürbüz, F.B. (2020). Tekrarlayan Sinir Ağı-Recurrent Neural Networks (RNN). Erişim adresi <https://medium.com/@batincangurbuz/tekrarlayan-sinir-a%C4%9F%C4%B1-recurrent-neural-networks-rnn-17b517dd0b3e>
- Hayes, A.S. (2017). Cryptocurrency value formation: An empirical study leading to a cost of production model for valuing bitcoin. *Telematics and Informatics*, 34(7), 1308-1321.
- Hewlett Packard Enterprise. (2016). *Blockchain in the financial services industry*. Business White Paper, 61(4), 1-10.
- Hirano, Y., Pichl, L., Eom, C. ve Kaizoji, T. (2018). Analysis of Bitcoin market efficiency by using machine learning. *In CBU International Conference Proceedings*, 6, 175-180. DOI: 10.12955/cbup.v6.1152
- Hochreiter, S. ve Schmidhuber, J. (1997). Long Short-Term Memory. *Neural Computation*, 9(8), 1735-1780. DOI: 10.1162/neco.1997.9.8.1735
- Investing.com. (2020, Eylül). Ham Petrol WTI Vadeli İşlemleri. Erişim adresi <https://tr.investing.com/commodities/crude-oil-historical-data>
- Investing.com. (2020, Eylül). S&P 500. Erişim adresi <https://tr.investing.com/indices/us-spx-500-historical-data>
- Investing.com. (2020, Eylül). XAU/USD-Altın Spot Amerikan Doları. Erişim adresi <https://tr.investing.com/currencies/xau-usd-historical-data>
- Krause, E.G., Velamuri, V.K., Burghardt, T., Nack, D., Schmidt, M. ve Treder, T.M. Blockchain technology and the financial services market State-of-the-Art Analysis. *HHL*, 6, 2016.
- Kostadinov, S. (2017). Understanding GRU Networks. Erişim adresi <https://towardsdatascience.com/understanding-gru-networks-2ef37df6c9be>
- Kristoufek, L. (2015). What are the main drivers of the Bitcoin price?. Evidence from Wavelet Coherence Analysis, *Plos One*, 10(4), 1-15. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0123923>
- Livieris, I.E., Pintelas, E., Stavroyiannis, S. ve Pintelas, P. (2020). Ensemble deep learning models for forecasting cryptocurrency time-series. *Algorithms*, 13 (5), 1-21. <https://doi.org/10.3390/a13050121>
- Maptriक्स, (2020). Uzmanından Örneklerle Tensorflow Nedir Açıklyyoruz?. Erişim adresi <https://maptriक्स.com/tr/teknoloji/uzmanindan-orneklerle-tensorflow-yapay-zeka-nedir-acikliyoruz/>
- Melih Güney, (2015). Bitcoin Nedir? Bitcoin Nasıl Üretilir?. Erişim adresi <https://www.melihguney.com/bitcoin-nedir-nasil-uretilir.html>
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. 1-9.
- Nakano, M., Takahashi, A. ve Takahashi, S. (2018). Bitcoin technical trading with Artificial Neural Network. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 510, 587-609. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2018.07.017>

- Nunes, B.S.R. (2017). *Virtual currency: A Cointegration Analysis between Bitcoin prices and economic and financial data*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). ISCTE Business School, Lizbon, 1-88.
- Paribulog. (2019). 6 Maddede Ripple (XRP). Erişim adresi <https://www.paribu.com/blog/kriptopara/6-maddede-xrp-nedir/>
- Phi, M. (2018). Illustrated Guide to LSTM's and GRU's: A Step by Step Explanation. Erişim adresi <https://towardsdatascience.com/illustrated-guide-to-lstms-and-gru-s-a-step-by-step-explanation-44e9eb85bf21>
- Pisa, M. ve Juden, M. (2017). Blockchain and economic development: Hype vs. reality. *Center For Global Development*, 107, 1-47.
- Polat, A. ve Akbıyık, A. (2019). Sosyal medya ve yatırım araçlarının değeri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bitcoin Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14 (1), 443-462. DOI: 10.17550/akademikincelemeler.543486
- PricewaterhouseCoopers (PwC). (2017). Building Blocks: How Financial Services Can Create Trust in Blockchain. Erişim adresi <https://www.pwc.com/publications/pwc-whitepaper-blockchain-trust.pdf>
- Ripple. (2020). Ripple. Erişim adresi <https://ripple.com/xrp/>
- Scikit-Learn. (2020). Compare The Effect of Different Scalers on Data with Outlier. Erişim adresi https://scikit-learn.org/stable/auto_examples/preprocessing/plot_all_scaling.html
- Spirina, K. (2018). How Artificial Neural Networks Can Code Smarter Than GUI Programmer. Erişim adresi <https://hackernoon.com/how-artificial-neural-networks-can-code-smarter-than-gui-programmer-1cdfaeb4851>
- Stenqvist, E. ve Lönnö, J. (2017). Predicting Bitcoin price fluctuation with twitter Sentiment Analysis. *Degree Project in Technology, First Cycle*, 15 Credist, 3-31.
- Şahin, E.E. (2020). Bitcoin Fiyatına etki eden faktörlerin Mars Metodu ile belirlenmesi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 4 (1), 171-184.
- Tun, C.C. Majid, N. (2018). Comparison between Artificial Neural Network and autoregressive integrated moving average model in Bitcoin price forecasting. *Journal of Quality Measurement and Analysis*, 14(2), 45-53.
- Weiss, G., Goldberg, Y. ve Yahay, E. (2018). On the Practical Computational Power of Finite Precision RNNs for Language Recognition. arXiv:1805.04908, 2018. Erişim adresi <https://arxiv.org/abs/1805.04908>
- Zoumpakas, T., Houstis, E. ve Vavalos, M. (2020). ETH Analysis and Predictions Utilizing Deep Learning. *Expert Systems With Applications*, 162, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.113866>

KÜRESEL HURDA DEMİR TİCARETİ İLİŞKİLERİNİN SOSYAL AĞ ANALİZİ
YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
ASSESSMENT OF GLOBAL SCRAP IRON TRADE RELATIONS USING SOCIAL
NETWORK ANALYSIS METHOD

Behiç ÇETİN¹, Taner FİLİZ²

- Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, behicc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8926-2394>
- Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, tfiliz@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2888-9695>

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
02.04.2022	04.02.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
20.03.2023	03.20.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097376>

Öz

Dünyanın kıt kaynaklarının bir gün tükeneceği gerçeği ülkeleri bu kaynakları daha verimli kullanmaya yöneltmektedir. Demir cevherinin topraktan çıkartılması ve işlenmesi esnasında oldukça yüksek enerji ve kaynak sarfiyatı oluşması sebebiyle son yıllarda hurda demir ticareti önem kazanmıştır. Bu çalışmada uluslararası hurda demir ticaret ilişkilerinin incelenmesini amaçlanmıştır. Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle bu alandaki ticaret ilişkileri ortaya konulmuş ve ağıın önem sahibi ülkeleri tespit edilerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Analiz sonucunda 2010 yılında Almanya, Hollanda ve Belçika; 2020 yılında ise Türkiye, ABD ve Hollanda'nın ağda en merkezi ülkeler olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye hem 2010 hem de 2020 yıllarında ağıın en çok gelen bağlantıya sahip ülkesidir. Bu durum ülkeyi en önemli ihracat pazarı konumuna getirmektedir. ABD ve Almanya ise giden bağlantısı en fazla olan ülkeler olup hurda demir ticaretinde en önemli malzeme tedarikçileridir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ Analizi, Hurda Demir, Uluslararası Ticaret.

Abstract

The fact that the world's scarce resources will one day run out leads countries to use these resources more efficiently. Due to the high energy and resource consumption during the extraction and processing of iron ore from the soil, the trade of scrap iron has gained importance in recent years. In this study, it is aimed to examine the international scrap iron trade relations. With the social network analysis method, trade relations in this field were revealed and the prestigious countries of the network were determined and evaluations were made. As a result of the analysis, Germany, the Netherlands and Belgium in 2010; In 2020, it has been observed that Turkey, the USA and the Netherlands are the most central countries in the network. Turkey is the country with the most inbound connections of the network in both 2010 and 2020. This situation makes the country the most important export market. The USA and Germany are the countries with the most outgoing connections and are the most important suppliers in the scrap iron trade.

Keywords: Social Network Analysis, Scrap Iron, International Trade.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This study aims to examine international scrap iron trade networks which are of great importance for a sustainable world by reusing existing resources. Iron and steel products are currently the most widely used metals in the world. Therefore, these products are produced by many countries and consumed in all countries of the world. However, considerable energy and resource consumption occurs during the extraction, processing and production of these products, which adversely affects the ecological balance of the world. As a solution to this problem, it is important to recycle the iron and steel products that have completed their economic life and reuse them again and again. This study examines the international scrap iron trade networks that are carried out in this direction. The lack of a publication examining this issue in existing literature sources shows the importance of this study. In addition, it is thought that this study will contribute to the literature with the examination of scrap iron trade in terms of solving the environmental problems which have been increasing in recent years.

Research Questions

Recycling of metals has some environmental, economic and social benefits. Firstly, it conserves resources by reusing every metal that is recovered. Metals are finite resources in our world, and when a deposit of metal ore is depleted in one area, excavation of other areas may occur, potentially causing damage to the environment. However, recovered metals can help prevent, or at least reduce, these potential environmental harms. Recycling is an imperative of our age, and this raises the fundamental question of what is the state of the scrap iron trading across the world.

Literature Review

Social Network Analysis (SNA) is a method commonly used in various fields to uncover relationships between nodes and to examine network changes over time in the social sciences. Previous studies have not investigated global scrap iron trade relations using SNA. Studies by Ma et al. (2022) examined the global nickel trade network from 2005 to 2019 and found that the stability of the global nickel trade chain would decrease significantly and trade would become more difficult in the event of supply disruptions by a few key countries in the network. Wang et al. (2020) used SNA to examine global scrap copper trade relations and found that the geopolitics of global scrap copper trade had been reshaped over time, with the US-Asia continent being the largest trading bloc and being steered by the US and China, with China being the largest scrap copper buyer due to its self-sufficiency gap and India being seen as a potential market for exporters. Pacini et al. (2021) conducted a social network research on global plastic scrap trade and concluded that the EU and North American countries played an important role in plastic scrap trade, while Latin American, African and Eurasian countries were less important in the network. Studies on scrap iron have focused on sectoral recovery processes, such as Sawyer (2017) examining recovery processes in the automotive sector, Terao (2013) looking at ship dismantling processes and resource recoveries, and Davis et al. (2007) analyzing iron and steel in the

UK and how much of it is recovered at the end of use. Wübbeke and Heroth (2014) explored the difficulties of scrap steel recovery and government policies in China, Ohimain (2013) conducted an examination of the scrap iron sector in Nigeria and Dworak and Fellner (2021) investigated the sources of steel scrap supply in the EU-28 countries from 1946 to 2017. The limited number of publications found in the literature review emphasizes the importance of this study. Evaluation of inter-country trade networks for the world's most used iron and steel products can provide significant environmental, economic and social benefits from their reuse, and the identification of leading countries in global scrap iron-steel trade networks, the identification of changes in the network structure over time, and the determination of countries' positions in their import and export networks and their close trade partners can provide important information for a sustainable economy.

Methodology

In this study, Social Network Analysis (SNA) method was used to analyze scrap iron trading. SNA is one of the preferred methods for analyzing complex network structures in many disciplines. It examines the connections between components such as countries, people, groups, or organizations in a network and produces meaningful results. Network science is based on graph theory in mathematics and emerged as a new science in the 1990s. However, its foundations go back much further. In the 18th century, a riddle posed in the city of Königsberg in Prussia was developed as the solution to this riddle. SNA provides a way to represent and analyze relationships between different components of a network.

Results and Conclusions

The global scrap iron trade between the years 2010 and 2020 has been studied in this study. Using Social Network Analysis, the trade relationships in this field are revealed and the influential countries in the network are evaluated. Results show that in 2010 Germany, Netherlands and Belgium are the most central countries in the network while in 2020 Turkey, USA and Netherlands are the most central countries. Turkey has the most incoming links, which positions it as the most important export market. USA and Germany have the most outgoing links, as they have high manufacturing capacities and are important production centers in world trade. Countries can benefit economically from waste by creating necessary regulations and taking some incentive measures. Infrastructure should also be improved for easier trading. It is expected that scrap and waste sectors will have a much more important role in the future and countries should pay more attention to this field and encourage recycling.

1. GİRİŞ

İnsanlığın eski dönemlerinden günümüze kadar olan zaman dilimi içerisinde demir maddesinin önemi hiç azalmamıştır. Günlük yaşamımızın birçok anında demirden imal edilmiş ya da içeriğinde demir olan çok çeşitli ürünler kullanılmaktadır. Bu ürünler eski çağlardan günümüze kadar insanların hayatını kolaylaştırmakta ve daha konforlu hale getirmektedir. Ekonomilerin ve gündelik hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen demir maddesinin geçmişi oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. İnsanlığın demir üretimi tahminen M.Ö. 2000'li yıllardan sonra başladığı düşünülmektedir. Bu dönemde Güneybatı, Güney-Orta Asya'da ve Kafkasya bölgesinde demir üretiminin başladığı kabul edilmektedir. Böylece insanlık demiri alet ve silah yapımında bronzun yerine, daha sağlam ve sert olması sebebiyle kullanmaya başlamış ve “Demir Çağı” denilen yeni aşamaya girilmiştir (Spoerl, J., 2004).

Metallerin geri dönüştürülmesinin çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan birtakım faydaları bulunmaktadır. Öncelikle geri kazanılan her bir metal ile kaynaklardan tasarruf edilmesi sağlanmaktadır. Dünyamızda bulunan metal cevherleri kıt kaynaklardır. Bir bölgedeki metal cevherinin tükenmesi sonrasında, madencilik faaliyetleri başka bölgelere kaydırılmaktadır. Ancak, bu durum doğal çevreye zarar verebilmektedir. Fakat geri kazanılan metaller doğaya verilmesi muhtemel zararların önlenmesini ya da en azından azaltılmasını sağlamaktadır. Demir, genellikle yüksek sıcaklıklarda demir cevheri fırınlanarak üretilir ve bu işlem için kireçtaşı, kömür ve elektrik kullanılır. Bu nedenle, demir-çelik ürünlerinin kullanım ömrünün sonunda geri dönüştürülerek tekrar değer yaratılması, sürdürülebilir bir dünya için önemli bir konudur. Geri dönüşüm neticesinde sera gazı emisyonlarında kayda değer bir azalış sağlanmakta ve ayrıca ciddi bir malzeme tasarrufu da elde edilmektedir. Çeşitli yazarlar ve kuruluşlar, geri dönüşümün sağladığı kazanımlarla ilgili farklı rakamlar ortaya koymuşlardır. Fenton (2002), bir ton hurda çeliğin geri kazanımıyla yaklaşık olarak 1.030 kg demir cevheri, 580 kg kömür ve 50 kg kireçtaşı tasarrufu sağlandığını belirtirken, US EPA (2021) hurda çelikten üretilen her bir ton çelik ürünün 1.115 kg demir cevheri, 625 kg kömür ve 53 kg kireçtaşı tasarrufu sağlandığını açıklamıştır. Bunun yanı sıra, geri dönüştürülmüş çeliğin kullanımıyla %75 enerji, %90 hammadde tasarrufu sağlandığı ve böylece hava kirliliğinin %86, temiz su kullanımının %40, su kirliliğinin %76 ve maden atıklarının %97 azaltıldığı bildirilmiştir. World Steel Association (2018), çelik üretiminde kullanılan her ton hurdanın 1.500 kg CO₂ emisyonunu önlediğini, 1.400 kg demir cevheri, 740 kg kömür ve 120 kg kireçtaşının kullanımının da önlenebileceğini belirtmiştir. Geri dönüştürülen metallerin, daha az yenilenemeyen enerji ve kaynak kullanımı ile çevreye daha az zarar vermesi göz önünde bulundurulduğunda, iklim değişikliğinin önlenmesinde önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Ekonomik açıdan da geri dönüştürülen metal ürünlerinin diğerlerine göre avantajlı olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra, geri kazanım faaliyetleri sonucunda atık depolama alanlarının azalması, yer altı sularının korunması ve yeni iş fırsatlarının yaratılması gibi birçok fayda elde edilmektedir. Dolayısıyla geri dönüşüm, çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Elde

edilen kazanımlara ilişkin farklı rakamlar ortaya atılmış olsa da sonuç olarak geri dönüşümün ekonomik ve çevresel faydaları oldukça önemlidir.

Demir-çelik, alüminyum ve bakır, geri dönüştürülmeleri en yaygın olan metaller arasındadır. Bu metallerin önemli bir avantajı, yapısını bozmadan defalarca dönüştürülebilmesidir. Bu nedenle, atık metaller çeşitli işlemlerden geçirilerek ekonomiye kazandırılmaktadır. Metallerin geri dönüşüm süreci, öncelikle son kullanıcılar tarafından toplanarak geri dönüşüm merkezlerine taşınmasıyla başlar. Bu aşamadan sonra, geri dönüştürülebilir ve dönüştürülemeyen parçaların birbirinden ayrıştırılmasını içeren bir ayrıştırma işlemi gerçekleştirilir. Ardından, elde edilen malzeme genellikle taşıma ve depolama kolaylığı sağlamak için bir parçalama ve sıkıştırma işlemine tabi tutulur. Bu işlemler, geri dönüşüm sürecinin verimliliğini arttırmaya ve malzemelerin yeniden kullanımına uygun hale getirmeye yönelik önemli adımları oluşturur. Geri dönüşüm sürecinde, toplanan atık metaller öncelikle geri dönüşüm merkezlerine taşınarak ayrıştırma işlemine tabi tutulurlar. Bu aşamada, kullanım ömrünü tamamlamış ürünlerin geri dönüştürülebilir ve dönüştürülemeyen parçaları birbirinden ayrıştırılır. Daha sonra, elde edilen malzeme genellikle parçalama ve sıkıştırma işlemine tabi tutularak taşıma ve depolama kolaylığı sağlanır. Atık metallerin eritilmesi, bir sonraki aşama olarak gerçekleşmektedir. Bu işlem, yüksek sıcaklıklı özel fırınlar kullanılarak gerçekleştirilir. Eritme işlemi tamamlanan metaller, saflaştırma uygulamasına tabi tutulur. Bu uygulama, metalin istenilen kalite seviyesine getirilmesini sağlamak için uygulanır. Son olarak, şekil verilerek soğutulan metal ürünleri müşterilere sevk edilir ve kullanılmak üzere hazır hale getirilir. (Earth911, 2021).

Sosyal ağ analizi yöntemi, çeşitli alanlarda kullanılan bir araştırma yöntemi olup, sosyal bilimlerde özellikle düğümler arasındaki ilişkileri ortaya koymak ve ağların zaman içindeki değişimlerini incelemek amacıyla yaygın olarak kullanılabilir. Bu yöntem, uluslararası ticaret ağlarının değerlendirilmesi gibi çeşitli alanlarda da kullanılmıştır. Özellikle, farklı ürünlerin küresel boyuttaki ticareti bu yöntemle analiz edilerek, ülkeler ve ürünler arasındaki ticari ilişkilerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi mümkün hale gelmiştir. Küresel ticaret ilişkileri bağlamında hurda demir ticareti üzerine yapılmış bir sosyal ağ analizi çalışması literatürde belirtilmemiştir. Ancak, Ma vd. (2022) yaptıkları çalışmada, 2005-2019 yılları arasındaki süreçte nikel cevherinin küresel ticaret ağını incelemişlerdir. Çalışmada, ağ içinde yer alan birkaç önemli ülkenin arz kesintisine uğramaları durumunda küresel nikel ticaret zinciri istikrarının önemli ölçüde düşeceği ve ticaretin zorlaşacağı sonucuna ulaşılmıştır. Wang vd. (2020) çalışmalarında küresel hurda bakır ticaret ilişkilerini sosyal ağ analizi kullanarak incelemişlerdir. Hurda bakır ticaret ağının zaman içindeki evrimi, UN-Comtrade veri tabanından temin edilen 1988'den 2017'ye kadar olan verilerle araştırılmıştır. Sonuçlar, küresel hurda bakır ticaretinin jeopolitiğinin zamanla yeniden şekillendiğini göstermiştir. Amerika-Asya kıta ülkelerinin en büyük ticaret topluluğu olduğu ve bunun da ABD ile Çin tarafından yönlendirildiği belirlenmiştir. Çin, bakır ve hurda bakır kaynakları açısından kendi kendine yeterlilik eksikliği nedeniyle en büyük hurda bakır alıcısı konumunda olduğu; Hindistan'ın da ihracatçı ülkeler için

potansiyel pazar olarak görülebileceği vurgulanmıştır. Pacini vd. (2021) ise çalışmalarında dünya çapındaki plastik hurda ticaretiyle ilgili bir sosyal ağ araştırması gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak, plastik hurda ticaretinde AB ve Kuzey Amerika ülkelerinin önemli bir rol oynadığını, Latin Amerika, Afrika ve Avrasya ülkelerinin ise ağ içinde daha az öneme sahip bir konumda olduğunu belirlemişlerdir.

Hurda demir üzerine yapılan çalışmaların bazıları sektörel bazlı geri kazanım süreçlerini incelemektedir. Örneğin Sawyer (2017) otomotiv sektöründeki geri kazanım süreçlerini incelemiştir. Çalışmada bir otomobilin geri kazanımındaki tüm aşamalar detaylı olarak ortaya konulmuş ve buna ilişkin olarak matematiksel modeller önererek otomobilden temin edilen hurda demir-çeliğin temini, esnekliği, işçilik ve lojistik maliyetlere ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Terao (2013) ise çalışmasında gemi söküm sürecini ve buradan elde edilen kaynak kazanımlarını değerlendirmiştir.

Hurda demir konusu üzerine yapılan çalışmaların bazıları ise ülke bazında çıkarımlar sunmaktadır. Davis vd. (2007) yapmış oldukları çalışmalarında Birleşik Krallık'ta demir ve çeliğin bir analizini sunmakta ve kullanım sonu bu eşyanın ne kadarının geri kazanıldığını araştırmaktadır. Wübbeke ve Heroth (2014) makalelerinde Çin'deki hurda çelik geri dönüşündeki zorlukları ve hükümet politikalarını araştırmışlardır. Ohimain (2013) ise Nijerya hurda demir sektörü üzerine bir inceleme yapmış ve ülke bazlı değerlendirmede bulunmuştur. Dworak ve Fellner (2021) çalışmalarında 1946 ile 2017 yılları arasında, AB-28 ülkelerindeki çelik hurda temini kaynaklarını incelemiştir. İnceleme sonucunda AB bölgesinde hurda temini kaynaklarının değişim gösterdiği; 1980 yıllarda çoğunlukla üretim artıklarından, 2000'li yıllarda ise kullanım sonu dönüşlerden daha fazla çelik hurda kaynağı temin edildiği tespit edilmiştir. Literatür incelemesi sonucunda tespit edilen yayınların oldukça kısıtlı olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Demir-çelik metal ürünlerinin geri dönüştürülmesi, çevresel, ekonomik ve sosyal faydalarının büyük olması nedeniyle, dünya genelinde gerçekleşen ticaret ağlarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, global hurda demir-çelik ticaret ağlarında önde gelen ülkelerin tespiti mümkün olmakta, ağ yapısındaki yıllar içindeki değişimlerin belirlenmesi, sürdürülebilir ekonomi açısından önemli bilgiler sağlayabilmektedir. Ayrıca, ülkelerin ithalat ve ihracat ağlarında yer aldıkları konumlar tespit edilebilir ve yakın ticaret ortakları belirlenebilir. Bu bilgiler, uluslararası ticaret ve iş birliği açısından değerli bir kaynak teşkil eder. Bu sayede global hurda demir-çelik ticaret ağlarının analizi hem çevresel hem de ekonomik açıdan sürdürülebilirliği sağlayan yeniden kullanım ve geri dönüşüm avantajlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca, ticaret ağlarındaki ülkelerin yerleri ve değişimleri hakkında bilgi edinmek, uluslararası ticaretteki gelişmeleri ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri anlamak için önemlidir. Ticaret ağlarında önde gelen ülkelerin belirlenmesi, hurda demir-çelik ticaretindeki güçlü ve zayıf yönleri anlamaya yardımcı olabilir. Bu nedenle, global hurda demir-çelik ticaret ağlarının analizi hem uluslararası ticarete hem de sürdürülebilir ekonomik kalkınmada önemli bir araçtır.

Bu konuda yapılan araştırmalar yüksek kaliteli hurda demir-elik ürünlerinin geri dönüştürülmesi ve ticaret yapılmasının sürdürülebilir çevresel faydalarının ön plana çıkarılmasını sağlayacaktır. Ayrıca global hurda demir-elik ticaret ağlarının sağlıklı bir şekilde yönetilmesi, bu ürünlerin ekonomik ve sosyal değerlerinin arttırılmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle, global hurda demir-elik ticaret ağlarının belirlenmesi, bu ürünlerin ekonomik ve çevresel faydalarının arttırılması açısından önem taşımaktadır.

2. DÜNYA HURDA DEMİR ÇELİK TİCARETİ

Demir-elik sektörü ülkelerin kalkınması bakımından oldukça önemli bir sanayi dalıdır. Bu sektörde uluslararası alanda söz sahibi olabilmek ülkeler açısından bir ekonomik bağımsızlık konusudur. Birçok sanayi dalının demir-elik endüstrisiyle ilişkisi olması konuyu daha da kritik bir konuma getirmektedir. Sektör çok çeşitli endüstri dallarına temel girdi sağlamaktadır. Özellikle inşaat, beyaz eşya, savunma, otomotiv ve daha birçok imalat sektörü, demir-elik endüstrisinin önemli tüketicisi sektörlerindedir. Bu nedenle ülkelerin sanayileşmişlik düzeyleri, demir-elik kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Bazı araştırmalarda, ülkelerin sanayileşme düzeylerini karşılaştırmak amacıyla kişi başına tketlenen demir-elik miktarı seviyeleri kullanılmaktadır.

Ayrıca, demir-elik endüstrisi, ülkelerin ekonomik kalkınmaları için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Demir-elik üretimi, üretim ve tüketicisi düzeyleri gibi faktörlerin yanı sıra enerji tüketicisi ve işgücü gibi unsurları da önemli lde etkilemektedir. Bu sebeple, demir-elik endüstrisinin gelişmesi, ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ciddi katkılar sağlayabilir. Dünya genelinde, demir-elik endüstrisi önemli ekonomik ve sosyal roller üstlenmektedir.

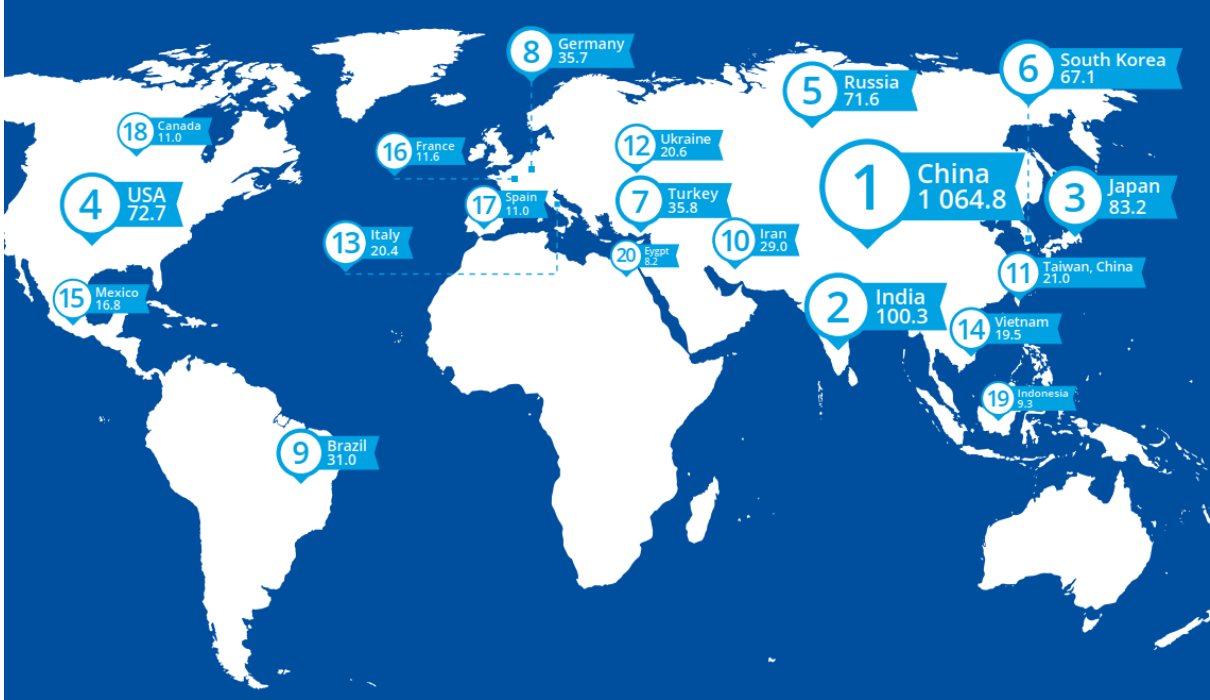
şekil 1’de dünya demir-elik üretiminde en nde yer alan 20 ülke görülmektedir. Çin dünyanın en önemli iki ekonomisinden birisi ve büyük bir üretim devidir. 2020 yılında Çin, 1.064.800.000 tonluk üretim değeri ile bu alanda ikinci sırada yer alan Hindistan’dan 10 kattan daha fazla bir üretim hacmine sahiptir. Ayrıca ilk 20’de yer alan diğer ülke üretimlerinin toplamından çok daha fazlasını tek başına üretmektedir. Çin günümüzde dünyanın en önemli üretim merkezi konumundadır. Çok farklı alanlarda ucuz işgücünü kullanarak büyük miktarlarda ürün imalatı yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mevcut imalat büyüklüğünün sürdürülebilmesi için Çin’in ciddi miktarlarda demir-elik talebi ve tüketicisi bulunmaktadır.

Üretim desteklenmesi ve ekonomik büyümenin devamlılığı açısından ülkede demir-elik endüstrisinin yeri büyük önem arz etmektedir. Çin’in ardından ikinci sırada yer alan Hindistan büyük nüfusu ve gelişmekte olan sanayisi ile dikkat çekmektedir.

Genel olarak şekil 1 incelendiğinde Asya lkelerinin demir-elik üretiminde önemli bir ağırlılığının olduğu görülmektedir. İlk beş ülke içerisinde yer alanların önemli bir bölümü Asya kıtasında yer almaktadır. Avrupa kıtasında Türkiye ve Almanya önemli üreticiler olarak göze çarpmaktadır.

Dünyanın geri kalanına göre daha az gelişmiş olan Afrika kıtasında ise sadece Mısır ilk yirmi ülke arasına girebilmiştir. Amerika kıtasında ise ABD'nin bu alanda liderliği görülmektedir.

Şekil 1. En Fazla Ham Çelik Üretimi Yapan 20 Ülke (2020 Yılı, Milyon Ton)

Kaynak: World Steel Association. 2020

Tablo 1 demir-çelik yarı mamul ve mamullerinde önde gelen ihracat ülkelerini göstermektedir.

Çin, dünya demir-çelik üretiminde lider konumda bulunmakta olup, aynı zamanda ihracat gelirleri açısından da önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır. 2011-2019 yılları arasında, Çin, 600 milyar doların üzerinde bir ihracat geliri elde etmiştir ve bu nedenle demir-çelik endüstrisi küresel pazarının hâkimi konumundadır. Ancak, 2020 yılı gözlemiyle, Çin'in ihracat gelirlerinde bir düşüş yaşandığı görülmüştür.

Demir-çelik üretimi, ülkelerin endüstriyel faaliyetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak ülkelerin ürettikleri demir-çelik ürünlerinin tamamını ihracat amacıyla kullanmadığı gözlemlenmektedir.

Örneğin, Hindistan, demir-çelik üretimi açısından dünya genelinde ikinci sırada yer almasına rağmen, ihracat gelirleri bakımından daha geri planda kalmaktadır. Bu durum, bazı ülkelerin iç tüketimi karşılamak amacıyla demir-çelik üretimi yaptığını, bazı ülkelerin ise daha çok ihracat amaçlı üretim gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Ülkelerin demir-çelik üretimindeki bu farklılıklar, ekonomik, siyasi ve sosyal faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Tablo 1. En Fazla Yarı Mamul ve Mamul Çelik Ürünleri İhracatı Yapan 20 Ülke (Milyon \$)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam↑
Çin	47.899	54.793	61.543	92.907	111.556	108.066	74.808	68.767	63.744	684.083
Japonya	40.656	41.458	42.502	41.346	40.804	40.505	37.471	35.839	33.127	353.708
Güney Kore	28.866	30.227	28.927	31.906	31.173	30.586	31.355	30.056	29.986	273.082
Rusya	24.729	26.678	23.641	28.084	29.702	31.186	31.159	33.343	29.464	257.986
Almanya	26.379	25.818	24.161	24.757	25.146	25.521	26.365	25.999	24.061	228.207
Ukrayna	25.955	24.142	24.720	21.492	17.721	18.230	15.224	15.083	15.559	178.126
İtalya	17.125	17.926	16.640	17.328	16.475	17.895	18.190	18.180	17.948	157.707
Türkiye	16.688	18.574	17.305	16.024	14.887	15.349	16.346	19.859	19.660	154.692
Belçika	16.445	14.456	13.875	14.161	15.202	16.724	18.060	17.971	16.936	143.830
Fransa	14.224	14.579	14.164	14.944	14.003	13.689	14.782	14.415	13.557	128.357
Brezilya	10.824	9.673	8.081	9.766	13.708	13.399	15.317	13.914	12.733	107.415
Tayvan	10.545	10.539	11.559	12.086	11.177	12.233	12.117	12.285	11.262	103.803
ABD	13.288	13.560	12.508	11.961	10.000	9.247	10.211	8.623	7.271	96.669
Hindistan	8.940	8.232	10.078	10.379	7.563	10.325	16.335	11.101	13.356	96.309
Hollanda	10.441	9.734	8.761	9.715	10.630	10.214	10.916	11.029	10.037	91.477
İspanya	9.888	9.416	9.134	9.710	9.590	9.317	8.917	8.637	9.342	83.951
Avusturya	7.020	6.358	6.605	7.282	7.440	7.310	7.919	7.451	7.022	64.407
Kanada	6.356	6.166	5.767	6.201	6.038	5.848	6.482	6.435	7.705	56.998
Polonya	4.907	5.392	4.895	5.024	5.084	5.396	6.190	6.017	5.888	48.793
Vietnam	1.137	1.280	1.383	1.523	1.512	2.537	4.034	5.368	5.213	23.987

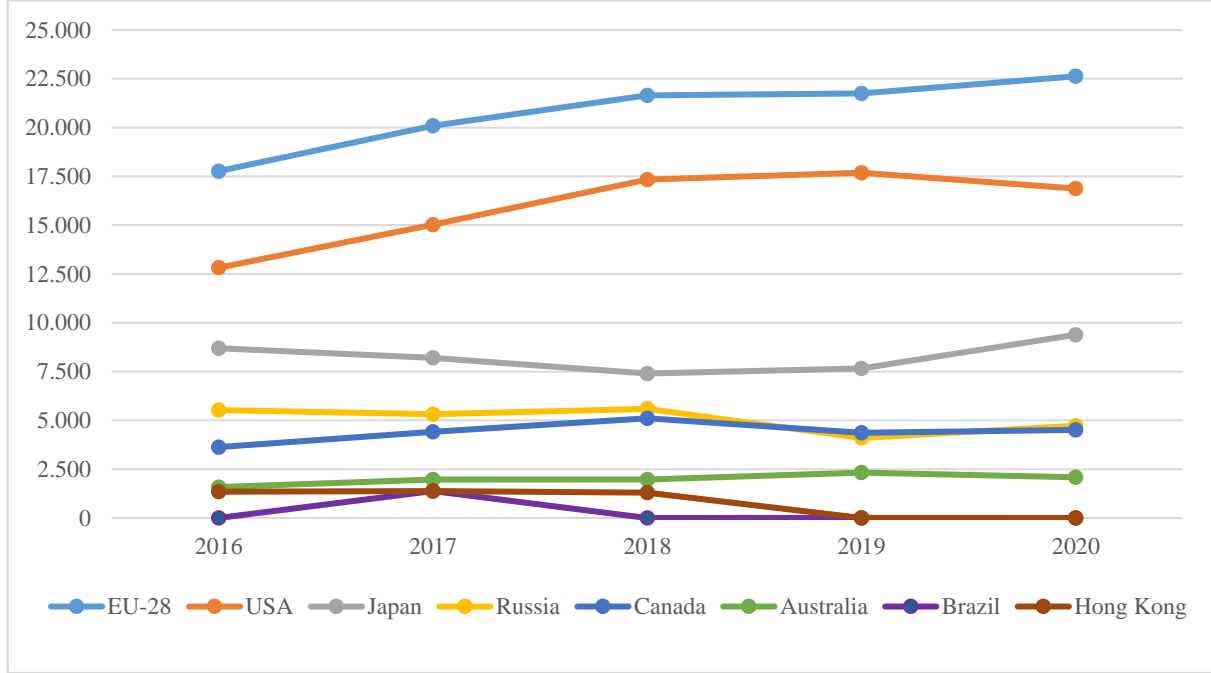
Kaynak: World Steel Association. 2020

Hurda demir ticareti son yıllarda atmosferin günden güne daha fazla kirlenmesi ve küresel iklim değişimi etkilerinin ciddi olarak hissedilmesi sebebiyle önem kazanmaktadır. Ülkelerin iklim değişimiyle mücadele etme arzularındaki gelişmeler, demir-çelik üretimi gibi yüksek miktarda enerji gerektiren ve dolayısıyla çevreyi kirleten tüm endüstriler üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu durum yeni üretim yöntemlerine geçilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında hurda demir-çelik sektörünün bu sorunun çözümünde önemli bir alternatif olduğu düşünülmektedir.

Şekil 2’de dünyanın en önemli hurda demir-çelik ihracatçıları göstermektedir. AB ülkelerinin bu alanda önemli konumda yer aldıkları dikkat çekmektedir. 2016-2020 yılları arasında AB ülkelerinden diğer ülkelere yapılan hurda demir ihracatı tüm dönemlerde ilk sırada yer almış ve yıllar içerisinde

önemli bir artış trendi sergilemiştir. Dünyanın en büyük ekonomisi konumunda yer alan ABD'nin de önemli bir ihracat miktarına sahip olduğu açıkça görülmektedir. AB ülkeleri ve ABD'nin kaydettikleri bu önemli başarılarının arkasında sahip oldukları yasal düzenlemelerin önemli katkılarının olduğu düşünülmektedir. Ülkelerin sahip oldukları geri dönüşüm politikaları sayesinde kullanım sonu geri kazanım miktarlarında zaman içerisinde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu ilerlemelerin bir sonucu olarak hurda demirden önemli bir ekonomik katkı sağlanmıştır.

Şekil 2. Ana Hurda Çelik İhracatçıları (Milyon Ton)

Kaynak: Bureau of International Recycling, 2020

3.YÖNTEM

3.1.Çalışmanın Amacı

Bu araştırma, sürdürülebilir bir dünya için mevcut kaynakların yeniden kullanımında kritik bir rol oynayan uluslararası hurda demir ticaret ağlarının gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, dünya çapındaki hurda demir ticaretindeki önemli oyuncuların ve ülkelerin belirlenmesine, hurda demir piyasasındaki arz ve talebin görselleştirilmesine ve hurda demirin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerinin değerlendirilmesine odaklanmaktadır.

Demir-çelik ürünleri günümüzde endüstride oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve bu ürünlerin üretimi birçok ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak, demir-çelik ürünlerinin madencilik, işleme ve üretim süreçleri oldukça yüksek seviyede enerji ve kaynak tüketimine neden olmaktadır. Bu durum, dünya ekolojik dengesi için ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle, ekonomik ömrünü tamamlamış demir-çelik ürünlerinin geri dönüştürülerek tekrar tekrar kullanılması, sürdürülebilir bir gelecek için oldukça önemlidir.

Bu çalışma, demir-çelik ürünlerinin geri dönüşümüne katkı sağlayacak uluslararası hurda demir ticaret ağlarının gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde, dünya genelindeki demir-çelik ürünlerinin daha sürdürülebilir bir şekilde kullanılması hedeflenmektedir. Geri dönüşüm, kaynakların yeniden kullanımı ve enerji tasarrufu sağlamak gibi birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, geri dönüşüm faaliyetleri, sadece ekolojik açıdan değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da önem taşımaktadır.

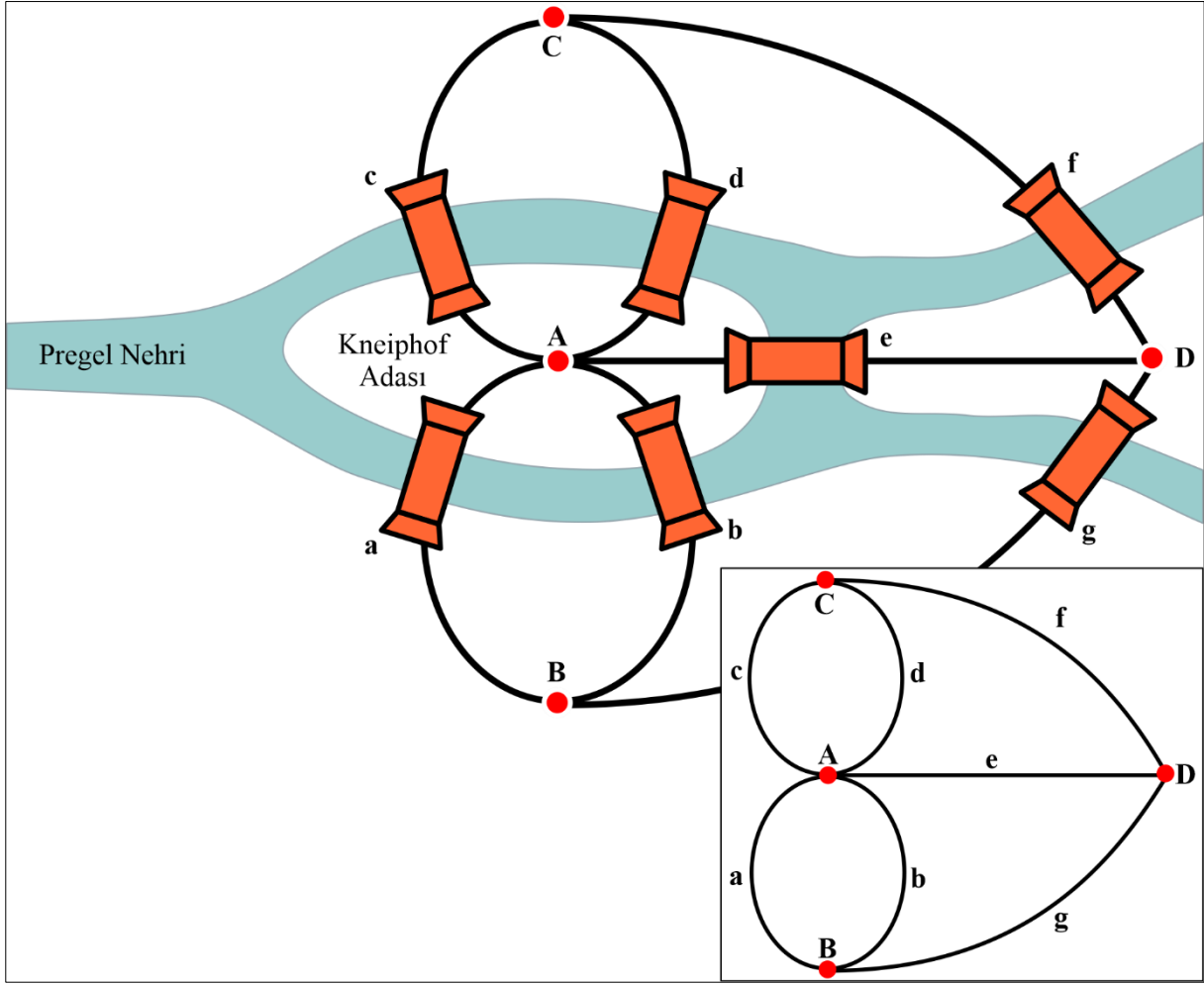
Bu çalışma, sürdürülebilir bir dünya için var olan kaynakların tekrar kullanımında oldukça önemli bir rol oynayan uluslararası hurda demir ticaret ağlarının gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut literatür kaynaklarının yetersizliği nedeniyle, bu çalışmanın literatürdeki bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca, son yıllarda giderek artan çevresel problemlerin çözümüne yönelik olarak hurda demir ticaretinin bu çalışmada incelenmesi, literatüre katkı sağlayacaktır.

3.2.Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada hurda demir ticaretinin incelenmesinde Sosyal Ağ Analizi (Social Network Analysis) yöntemi kullanılmıştır. Ağ analizi birçok disiplinde özellikle karmaşık ağ yapılarının incelenmesinde tercih edilen yöntemlerden biridir. Sosyal Ağ Analizi, ağ içinde yer alan ülkeler, insanlar, gruplar ya da organizasyonlar gibi bileşenler arasındaki bağlantıları inceler ve bu inceleme sonucunda anlamlı sonuçlar ortaya koyar. Sosyal ağlardaki bağlantılar, bileşenler arasındaki birtakım ilişkileri ifade etmektedir (Çelik, 2021).

Ağ bilimi, matematiksel çizge teoremine dayalı bir disiplindir ve 1990'lardan sonra ortaya çıkmıştır. Ancak kökleri çok daha eski dönemlere kadar gitmektedir. Ağ biliminin temeli, 18. yüzyılda Prusya'nın Königsberg şehrinde ortaya atılan bir matematik bilmecesinin çözümünden türetilmiştir. Bu bilmecedeki durum, Königsberg şehrinin Pregel nehri tarafından dört ayrı kara parçasına bölünmesi ve bu kara parçalarının yedi adet köprü ile birbirine bağlanmasıydı. Bu problem, daha sonraları çizge teorisi adı verilen bir matematiksel dalın temelini oluşturmuştur. Soru, şehrin Pregel nehri tarafından dört kara parçasına ayrıldığı ve yedi adet köprü ile bu kara parçalarının birbirine bağlandığı bir senaryo üzerinden geliştirilmiştir. Bilmecenin çözümü, yedi köprü'nün her birinden sadece bir kez geçilerek bütün kara parçalarına gidilip gidilemeyeceği sorusudur. Euler, bilmecenin çözümü için kara parçalarını düğüm, köprüleri ise bağlantı olarak şekildeki gibi çizmiştir. Euler'in bu yaklaşımı, ağ teoreminin temelini oluşturmuştur. (Soyyigit ve Yavuzaslan, 2019).

Şekil 3. Euler'in Königsberg Bilmecesini Çözüm Yaklaşımı

Kaynak: Toroczkaı, 2005

Sosyal ağ analizinde ağ yapıları düğümlerin çizgilerle birbirlerine bağlanmasıyla basit şekilde görselleştirilmeye çalışılır. Burada genel çizge gösterimi $G=(V, E)$ şeklindedir.

- V düğüm (vertex),
- E ise kenar (edge) kümesini belirtmektedir.

Ağ yapıları istatistiki olarak analiz edilebilmesi için genellikle matris yapıları kullanılır. Bu matrisler, ilişkileri temsil etmek için düğümler arasındaki kenarların varlığını veya yokluğunu belirtmek için 0 ve 1 arasındaki değerleri içerir.

Ağ analizi, ağın bileşenleri arasındaki ilişkileri incelemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu ilişkiler, düğümler arasındaki bağların sayısı ve kalitesini, düğümler arasındaki bağlantıların kalitesini ve düğümler arasındaki mesafeleri içerir. Ağ analizi, ağın özelliklerini ve bileşenlerinin arasındaki ilişkileri anlamaya yardımcı olur ve ağdaki düğümlerin özelliklerini, düğümler arasındaki ilişkileri ve ağın çeşitli özelliklerinin nasıl etkilendiğini anlamaya yardımcı olur. Komşuluk matrisi de denilen bu araçlar aşağıdaki gibi formüle edilmekte olup şekilde oluşturulan bir örneği görülmektedir (Estrada,

2015). Şekilde yer alan matriste düğümler arasındaki bağlantılar 0-1 ikili değişkenleri ile açıklanmaktadır. Matris incelendiğinde A düğümü ile B düğümü arasında bir bağlantı olduğu 1 ile gösterilmiş; A düğümü ile C düğümü arasında bir bağlantı olmadığı ise 0 ile gösterilmiştir.

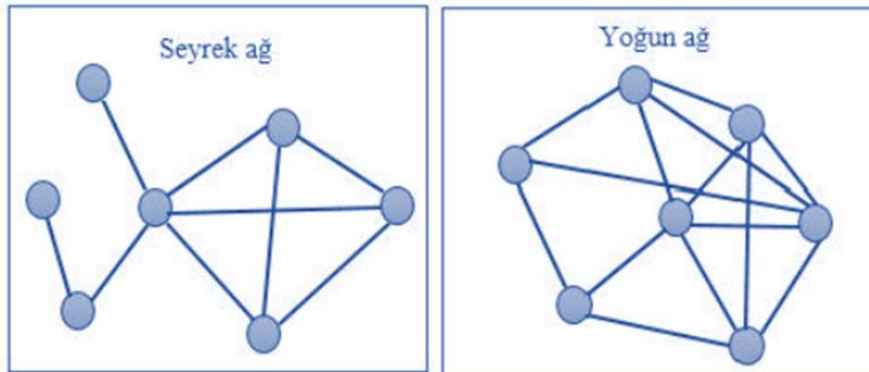
Şekil 4. Komşuluk Matrisi

$$A_{ij} = \begin{cases} 1 & \text{eğer } i, j \in E \\ 0 & \text{eğer } i, j \notin E \end{cases}$$

	A	B	C	D	E
A	0	1	0	0	0
B	1	0	1	1	1
C	0	1	0	0	1
D	0	1	0	0	1
E	0	1	1	1	0

Sosyal Ağ Analizinde kullanılan bir takım istatistiki ölçümlere dayalı kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan biri **yoğunluk** (density) kavramıdır. Bir ağ içerisinde düğümler arasında bağlantıların seyrek ya da yoğun olması ağın bir özelliğini ifade etmektedir. Yoğunluk derecesi bir ağdaki mevcut bağlantı sayısının, olası en yüksek bağlantı sayısına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu hesaplama sonucunda 0 ile 1 arasında bir değer bulunmaktadır. Yoğunluk derecesi 1'e ne kadar yakın olursa ağın o kadar yoğun bağlantıya sahip özellikli bir yapıda olduğu söylenebilir (Gürsakal, 2009). “Yoğun” bir ağ ve bu ağa ait olan çizgesel gösterim bağlantı sayısının maksimum bağlantı sayısına yakın olduğu ağ veya çizmeyi ifade etmektedir. Bu tür ağlarda düğümlerin bağlantıları yüksek seviyededir. Buna karşılık düşük sayıda bağlantıya sahip olan ağlara veya çizgelere ise “seyrek” ağ adı verilmektedir (Tunalı, 2016).

Şekil 5. Seyrek ve Yoğun Ağlar

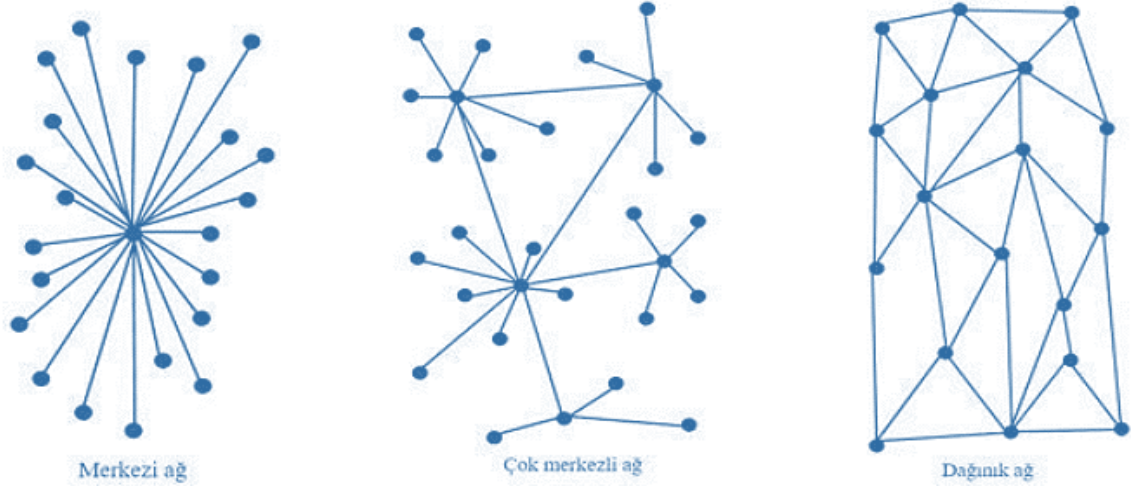
Kaynak: Gürsakal, 2009

Ağın bir diğer önemli özelliği ise **merkezilik** (centrality). Merkezilik kavramı bir ağ içerisinde yer alan düğümün ne kadar merkezde bulunduğunu, başka bir ifade ile bir düğümün ağ içerisinde ne

kadar önemli olduğunu ifade etmek için kullanılır. Merkezilik ölçümlerinde özvektör merkeziliği (eigenvector), derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği gibi farklı hesaplamalardan yararlanılabilmektedir. Özvektör merkeziliği, derece hesaplanırken dikkate alınan aktörlerin bağlantılarının yani derecelerinin de dikkate alınarak bulunan bir ölçüttür. Bu hesaplamada bir aktörün bağlantısı fazla olan aktörlerle komşuluk ilişkisi varsa yüksek bir değer bulunmaktadır (Erkekoğlu ve Yılmaz, 2020). Özvektör merkeziliğinde bir düğümün önemi yalnızca sahip olduğu komşuların sayısına değil, aynı zamanda komşularının da ne kadar önemli olduğuna bağlıdır.

Şekil 6’da farklı merkezilik özelliklerine sahip ağlar görülmektedir. Merkezi bir ağda tek bir düğüm daha büyük bir öneme sahipken çok merkezli ağlarda bu düğümlerin sayısı daha fazla olmaktadır. Dağınık ağ yapılarında ise düğümlerin merkezilik değerleri birbirlerine yakın ya da bazı düğümlerin diğerlerine göre büyük öneme sahip olmadığı bir yapı söz konusudur.

Şekil 6. Merkezi, Çok Merkezli ve Dağınık Ağ Yapıları

Kaynak: Medaglia ve Bassett, 2017

3.3.Araştırma Verileri

Çalışmada kullanılan veriler BM Comtrade Veri Tabanı (UN Comtrade Database, 2020) web sitesinden temin edilmiştir. Kullanılan veriler 7204 GTİP kodlu ‘Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçeler’’ eşya grubuna ait değişimin gözlendiği 2010 yılı ve 2020 yılı verileridir. Sosyal ağ analizi uygulama aşamasında ağların gelişimlerine ilişkin yorum yapabilmek amacıyla bu iki yıla ilişkin verilerin kullanılması tercih edilmiştir. Bu sayede 10 yıllık bir süreçte ağda gerçekleşen değişimin izlenmesi mümkün olacaktır. Tablo 2’de araştırma aşamasında kullanılan verileri içeren GTİP kodları yer almaktadır.

Tablo 1. Demirli Atık ve Hurdalar GTİP (Harmonized System Code) Kodları

Kod No	Açıklama
7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçeler
720410	Dökme demir döküntü ve hurdaları
720421	Demirli Atık ve Hurdalar; Paslanmaz Çelikten
720429	Demirli Atık ve Hurdalar; Alaşımli Çelikten
720430	Demirli Atık ve Hurdalar; Kalaylı Demir veya Çelikten
720441	Demirli Atık ve Hurdalar; Torna/freze talaşı ve döküntüleri, kıymıklar, ege talaşları vb.
720449	Demirli Atık ve Hurdalar; Diğer döküntü ve hurdalar
720450	Demirli Ürünler; Döküntülerin ergitilmesi ile elde edilen külçeler

Çalışmanın analiz aşamasında kolaylık sağlanması ve görselleştirmenin daha anlaşılır olması adına iki ülke arasındaki 100 milyon USD altındaki hurda demir ticaret ilişkileri dikkate alınmamıştır. Analiz işlemlerinde UCINET ve Kumu.io programlarından yararlanılmıştır.

4.BULGULAR

Küresel hurda demir-çelik ticaret ağları ülkeler arasındaki ticari ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişimini hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır. Bu kapsamda ihracat miktarları ve ihracat yapılan ülke sayıları, ülkelerin bu ağdaki konumunu belirlemektedir. 2010 ve 2020 yıllarına ait hurda Demir-Çelik ticaret ağları Şekil 7 ve Şekil 8’de görülmektedir. Şekillerde düğümlerin büyüklüğü o ülkenin ağda ne kadar merkezi (eigenvector centrality değerlerine göre) bir konumda olduğunu göstermektedir. Özvektör merkeziliğine ilişkin analiz sonucu elde edilen sayısal veriler Tablo 3’te verilmiştir. Özdeğer merkeziliği, bir elemanın ağdaki diğer merkezi elemanlara ne kadar güçlü ve sıkı şekilde bağlandığını ölçen bir metrik olarak kabul edilmektedir. Bu metrik, bir düğümün ağda ne kadar merkezi bir konumda olduğunu belirlemek için sıklıkla kullanılır. Özvektör merkeziliği, bir düğümün bağlandığı diğer düğümlerin sayısı yanı sıra bu bağlantıların ne kadar güçlü olduğunu da dikkate alır ve bu özellikleri hesaba katarak bir düğümün ağda ne kadar etkili olduğunu ölçer. Bu nedenle, özvektör merkeziliği ağ analizinde sıkça tercih edilen bir metriktir. (Ruhnau, 2000:360).

2010 yılı ticaret ağı analizinde, Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa ve Türkiye ülkelerinin düğümlerinin diğer ülkelere göre daha büyük olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık, 2020 yılı ağı analizinde Türkiye ve ABD'nin ağdaki diğer ülkelere göre daha merkezi bir konumda olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, Hollanda, Almanya ve Belçika gibi ülkelerin 2020 yılı ağındaki önemli konumları da belirgin hale gelmiştir.

Düğümler arasındaki yönlü oklar bir ülkeden diğerine hurda demir-çelik ihracatının gerçekleşip gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Bu okların kalınlığı yapılan ihracatın büyüklüğünü göstermektedir. Bu kapsamda iki ülke arasında daha kalın çizilen ok, o ülkeler arasında güçlü bir ticaretin varlığına işaret etmektedir. 2010 yılına ait ağda ülkeler arasındaki ticaret ilişkileri büyüklüğünün güçlü olmadığı söylenebilir. 2020 yılı ağına bakıldığında ise ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin 2010 yılına göre güçlenerek gelişme sağlandığı görülmektedir. 2010 yılında 38 düğüm ve bu düğümler arasında 69 bağlantı bulunmaktadır. 2020 yılında ise 39 düğüm ve 69 bağlantı bulunmaktadır. 2010 yılına ait ağ

yoğunluğu 0,044 olarak ölçülmüştür. 2020 yılında ise 0,047 olarak tespit edilmiştir. Gerek 2010 yılı gerekse 2020 yılına ait ağların çok merkezli bir yapıda oldukları görülmektedir.

Şekil 7. 2010 Yılı Hurda Demir Ticaret Ağı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 8. 2020 Yılı Hurda Demir Ticaret Ağı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Hurda demir fiyat bakımında yüksek değere sahip olmayan bir eşya olması sebebiyle ülkelerin çoğunlukla yakın komşuları ile ticaret ilişkisi içine girdikleri söylenebilir. 2020 yılı ticaret ağında Türkiye önemli bir ithalat ülkesi olarak görülmektedir. Gelen bağlantılar detaylı incelendiğinde ülkenin ABD dışında ithalat yaptığı ülkelerin tamamı AB ülkeleri ve Akdeniz'deki yakın ülkelerin olduğu görülmektedir. Buna benzer olarak Türkiye örneği için aynı durum 2010 yılı ticaret ağında da söz konusudur. 2010 yılında Japonya'nın hurda demir ticaretindeki ilişkileri incelendiğinde Güney Kore ve Çin'e ihracat gerçekleştirildiği görülmektedir. 2020 yılında ise Japonya'nın Vietnam, Malezya ve Güney Kore ile ticaretinin varlığı söz konusudur.

2020 yılına ait ticaret ağında dikkat çeken bir diğer husus ise ABD'nin hem ithalat hem de ihracat gerçekleştirmiş olmasıdır. ABD söz konusu yılda Meksika ve Kanada'dan hurda demir satın almıştır. Yine aynı yılda diğer ülkelere hurda demir satışı gerçekleştirmiştir. Bu durum ülkenin dolaylı ticaret gerçekleştirdiği fikrini uyandırmaktadır.

Outdegree, bir eleman için giden bağlantıların sayısını ölçer. Genel olarak, yüksek dereceli ögeler çok sayıda ögeye ulaşabilir ve bir ağ boyunca bilgi akışını sağlayabilirler. Şekil 9 ve Şekil 10'da 2010 ve 2020 yıllarına ait giden bağlantılara göre düzenlenmiş hurda demir-çelik ticaret ağları görülmektedir. Bu ağlardaki düğümlerin büyüklüğü outdegree derecesini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle düğümün yarıçapı ne kadar büyük ise o kadar çok sayıda giden bağlantısının olduğunu belirtmektedir.

2010 yılı ağı incelendiğinde Almanya, Hollanda, Fransa, Birleşik Krallık ve Belçika ülkelerinin daha fazla giden bağlantılarının olduğu görülmektedir. 2020 yılına ait ticaret ağında ABD, Almanya, Hollanda, Fransa ve Birleşik Krallık ülkelerinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu ülkeler hurda demir ticaretinde önemli ihracatçı ülkeler olduğunu söylemek mümkündür. Daha fazla ülkeye ihracat gerçekleştirdiklerinde hurda demir alanında arz kısmının en önemli düğümleri konumunda oldukları söylenebilir.

Ayrıca yıllar içinden ABD'nin ihracat ağında ilerleme kaydettiği ve ağın lideri konumuna ulaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Almanya, Hollanda ve Fransa'nın da her iki ağda da lider ülkeler arasında yer alığı anlaşılmaktadır. Şekil 9 ve Şekil 10'da yer alan ağın önemli ülkeleri ekonomik gelişmişlik bakımından büyük ekonomiler arasında yer almaktadırlar.

Şekil 9. 2010 Yılı Hurda Demir Ticareti İhracat Ağı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 10. 2020 Yılı Hurda Demir Ticareti İhracat Ağı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde dikkat çeken bir diğer ilerleme ise ABD'nin 2010 yılı itibarıyla önemsiz bir konumda yer almasına rağmen 2020 yılına gelindiğinde bu alanda dünyanın önemli ihracat bağlantılarına sahip ülkesi olmayı başarmasıdır. ABD dünyanın en büyük ekonomisi ve en önemli tüketim pazarlarından birisidir. Çevresel konularda son yıllarda özellikle atıkların toplanması konusunda eyaletler bazında bir takım yasal düzenlemeler yapmıştır. Elde edilen hurda metallerin dış ülkelere satılması konusunda dünyanın bu alandaki en önemli tedarikçi ülkesi olarak ağıda yer almaktadır. ABD dışından Almanya'nın da hurda demir tedarikinde önemli bir kaynak konumunda olduğu görülmektedir. Almanya'da 250.000'den fazla kişi, yaklaşık 70 milyar avro gelire sahip bir ekonomik sektör olan atık yönetiminde istihdam edilmekte olup, ülkede 15.000'den fazla atık tesisi bulunmaktadır. Dünyada en fazla atık geri kazanımı sağlayan ülke konumundadır. Bunu başarmanın en önemli yolu olarak 2012 yılında uygulamaya konulan "Döngüsel Ekonomi Yasası" ile "kirleten öder" ilkesine uygun olarak atık üreticilerinin sorumlu tutulması gösterilmektedir (BMUV, 2023).

Tablo 3. 2010 ve 2020 Yılları Sosyal Ağ Analizi Değerleri

	Özvektör Merkeziliği			Indegree			Outdegree		
	Sıra	Ülke	Değer	Sıra	Ülke	Değer	Sıra	Ülke	Değer
2010	#1	Almanya	0,492	#1	Türkiye	13	#1	Almanya	11
	#2	Hollanda	0,455	#2	İspanya	6	#2	Hollanda	9
	#3	Belçika	0,409	#3	Almanya	6	#3	Fransa	7
	#4	Fransa	0,317	#4	Çin	5	#4	Birleşik Krallık	7
	#5	Türkiye	0,310	#5	Mısır	4	#5	Belçika	5
	#6	Finlandiya	0,199	#6	İtalya	4	#6	Rusya	3
	#7	İspanya	0,167	#7	Hollanda	4	#7	Kanada	2
	#8	Birleşik Krallık	0,130	#8	Hindistan	4	#8	Danimarka	2
	#9	İtalya	0,129	#9	Güney Kore	3	#9	Avusturya	2
	#10	Lüksemburg	0,127	#10	Belçika	3	#10	Avustralya	2
2020	#1	Türkiye	0,553	#1	Türkiye	14	#1	USA	10
	#2	USA	0,467	#2	Hindistan	6	#2	Almanya	9
	#3	Hollanda	0,316	#3	Almanya	5	#3	Hollanda	6
	#4	Almanya	0,252	#4	İtalya	5	#4	Fransa	6
	#5	Belçika	0,246	#5	İspanya	4	#5	Birleşik Krallık	5
	#6	Kanada	0,234	#6	Vietnam	4	#6	Poland	3
	#7	Birleşik Krallık	0,194	#7	Finlandiya	3	#7	Japan	3
	#8	Rusya	0,167	#8	Belçika	3	#8	Rusya	3
	#9	Fransa	0,138	#9	Güney Kore	3	#9	Avustralya	3
	#10	Hindistan	0,116	#10	Pakistan	3	#10	Avusturya	2

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te yer alan özvektör merkezilik değerleri incelendiğinde 2010 yılında Avrupa ülkelerinin ağıda büyük bir ağırlığının olduğu söylenebilir. En merkezi 10 ülkenin tamamı Avrupa

kıtasında yer almaktadır. Fakat bu durum 2020 yılı itibariyle değişikliğe uğramış Asya kıtasından Rusya ve Hindistan; Amerika kıtasından ise ABD ve Kanada en merkezi ülkeler arasına girmiştir.

5. SONUÇ

Günümüzde kaynakların sınırlı olması ve küresel iklim değişikliğinin giderek artması, ülkeleri var olan kaynakları daha verimli kullanmaya yöneltmektedir. Demir metalinin doğal kaynaklardan çıkarılması ve endüstriyel üretiminde, çevreye ciddi zararlar verildiği bilinmektedir. Demir cevherinin madenlerden çıkarılması doğal yapının bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca, fabrikalarda işlenmesi aşamasında yüksek oranda enerji tüketimi gerektiği ve bu enerjinin genellikle fosil yakıtlardan elde edildiği bilinmektedir. Bu durum, demir-çelik endüstrisine önemli eleştiriler getirmektedir.

Bu nedenlerle, demir metalinin geri dönüşümü, sürdürülebilir bir üretim süreci için önemli bir unsurdur. Geri dönüşüm hem ekonomik açıdan hem de çevresel açıdan birçok fayda sağlar. Geri dönüştürülen demir metalinin kullanılması, yeni demir üretimine göre daha az enerji gerektirir ve bu da sera gazı emisyonlarını azaltır. Ayrıca, geri dönüşüm, madencilik ve cevher çıkarma faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkan doğal yapı bozulmasını da azaltır. Geri dönüşüm, endüstriyel atıkların azaltılması ve çevre kirliliğinin önlenmesi açısından da önemlidir.

Bu bağlamda kullanım ömrünü tamamlayan ürünlerden demir bileşenlerin toplanarak yeniden değerlendirilmesi dünya açısından büyük bir fırsat yaratmaktadır. Demir ürünlerinin yeniden değerlendirilmesi demir cevheri olarak elde edilmesine göre çevreye olan zararın oldukça az olmasını sağlamaktadır. Bu sayede demirin geri dönüşümü sayesinde hem çevreye olan zararın önüne geçilmektedir hem de daha verimli ve daha az enerji gereksinimli bir şekilde demir elde edilmektedir. Bu da demir üretim maliyetlerini düşürmektedir.

Bu çalışmada 2010 ve 2020 yıllarına ait küresel hurda demir ticareti ağı incelenmiştir. Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle bu alandaki ticaret ilişkileri ve ağın gelişimi ortaya konulmuş, ağın önemli ülkeleri tespit edilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Analiz sonucunda 2010 yılında Almanya, Hollanda ve Belçika ağda en önemli konumda bulunmaktadır. 2020 yılında ise Türkiye, ABD ve Hollanda'nın hurda demir ticaretinde en merkezi ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ağın en çok gelen bağlantıya sahip ülkesidir. Bu durum ülkeyi en önemli ihracat pazarı konumuna getirmektedir. ABD ve Almanya ise giden bağlantısı en fazla olan ülkeleridir. Bu iki ülke de yüksek imalat kapasitesine sahip ve dünya ticaretinde önemli üretim merkezlerindedir. Ayrıca iki ülke de atıkların toplanması konusunda bazı yasal mevzuata sahiptir. Yasal zorunluluklar dışında bu ülkelerde geri kazanım teşvik edilmektedir. Bu durum hurda ihracatında ülkelere önemli avantajlar sunmaktadır. Bu kapsamda diğer ülkelerin atık yönetimi konusunda daha katı yasal düzenlemeleri yaparak ve ayrıca teşvik edici önlemler alarak kullanım sonunda atıklardan ekonomik kazanım elde etmesi sağlanabilir. Bu sayede daha sürdürülebilir bir ekonomik yapıya ulaşılabilir.

İthalat ve ihracat ağlarında gelişmiş ülkelerin önemli tedarikçi, nispeten gelişmekte olan ülkelerin ise hurda demir alanında pazar konumunda yer aldıkları görülmektedir. Bu durum geri dönüşüm maliyetleriyle açıklanabilir. İşçilik fiyatları ve enerji fiyatları demir-çelik üretimi sektöründe önemli maliyet unsurlarıdır. Özellikle enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, enerji bağımlılığı olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri hurda ticaretinde sorun yaşamasına sebep verebilir.

Hurda demir alanın da ABD, Almanya gibi önemli ihracat ülkelerindeki geri dönüşüm maliyetlerinin yüksek oluşu toplanan bu metallerin gelişmekte olan ülkelere ihraç edilmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı küresel hurda arzının bir kısmını ithal ederek işlemekte ve gelişmekte olan sanayilerini beslemektedir. Hurdadan geri kazanım yolu ile demir-çelik ürünleri elde etmenin, madenlerden çıkararak elde etmeye kıyasla çok daha ucuz olması bu ülkelere önemli bir maddi kaynak tasarrufu sağlamaktadır. Bunun yanı sıra elde edilen demir-çelik ürünlerinin dış pazarlara satışı da sağlanmaktadır. Fakat zaman içerisinde bu ülkelerin de hurda ihtiyaçlarının kendi içerisinde karşılama yoluna gitmeleri söz konusu olabilir.

Günlük hayatımızda temas ettiğimiz eşyaların birçoğunda demirin yer alması bu metali önemli bir konuma getirmektedir. Bu durum en azından yakın gelecekte değişmeyecektir. Özellikle maden çıkarma maliyetlerinde artışların görülmesi durumunda hurda sektörünün büyük bir gelişme sağlayacağı düşünülmektedir. Bu açıdan hurda ve atık sektörlerinin gelecekte çok daha önemli bir konumda yer almaları kuvvetle muhtemeldir. Bu kapsamda ülkelerin bu alana önem vermeleri ve geri kazanımı teşvik etmeleri gerekmektedir.

Hurda demir ticaret ağlarında Türkiye ve Hindistan gibi bazı ülkelerin kaynak çeşitliliği yarattığı bazılarının ise bu konuda geride kaldığı görülmüştür. Kaynak bakımında kısıtlı sayıda ülke ile ticaret yapan ülkelerin gelecekte tedarik sorunları ile karşılaşma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Aynı durum ihracat ağları için de söz konusudur. ABD, Almanya, Hollanda gibi çok sayıda ülkeye ihracat gerçekleştiren ülkelerin yanında, daha az müşteriye sahip ülkelerin varlığı söz konusudur. İthalat gerçekleştiren hedef ülkenin hurda demir-çelik ürünlerinin ithalatına kota koyması, kısıtlayıcı önlemler alması, hedef ülkeye olan ulaştırma maliyetlerindeki artış gibi etkenler sebebiyle ithalatın durması riski, az sayıda ülkeye ihracat gerçekleştiren ülkelere sorun yaratabilir. Bu sebeple gerek ihracat ülkelerinin gerekse dışarıdan kaynak temin eden ithalat ülkelerinin bu alandaki ticari bağlantılarını geliştirmesi gerekmektedir.

Özellikle son yıllarda artan çevre duyarlılığı ile birlikte, geri dönüşüm yolu ile tekrar değer yaratılabilen metal ürünlerine yönelik çalışmalar önem arz etmektedir. Bu bağlamda, gelecek çalışmalarda geri kazanım yolu ile tekrardan değer yaratılabilecek diğer ürünlerin analizi yapılabileceği gibi, özellikle büyük metal tüketicisi olan gelişmiş ülkelerde geri kazanılan hurda metalin iç tüketimde ne kadarının değerlendirildiği ve ne kadarının diğer ülkelere satıldığı araştırılabilir. Ayrıca, etkin geri dönüşüm politikası ve yasal mevzuata sahip olan ülkeler ile bu tür yasal zorunluluklara sahip olmayan

ülkelerin karşılaştırılması da önerilmektedir. Bu çalışmaların sonucunda, sürdürülebilir bir ekonomik modelin oluşturulmasına ve metal ürünlerin geri dönüşümü yoluyla sağlanacak çevresel, ekonomik ve sosyal faydaların artırılmasına katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- BMUV, (2023). *Waste Policy*, 24.01.2023 tarihinde <https://www.bmuv.de/en/topics/water-resources-waste/circular-economy/waste-policy> adresinden alındı.
- Bureau of International Recycling. (2020). (rap.). *World steel recycling in figures 2016 – 2020. Bir Global Facts & Figures*. 16.11.2021 tarihinde <https://www.bir.org/publications/facts-figures/download/821/175/36?method=view> adresinden alındı.
- Çelik, Ş. (2021). Sosyal ağ analizi ve bir uygulaması. *Journal of Original Studies*, 2(1), 29–41. <https://doi.org/10.47243/jos.2.1.04>
- Davis, J., Geyer, R., Ley, J., He, J., Clift, R., Kwan, A., ... ve Jackson, T. (2007). Time-dependent material flow analysis of iron and steel in the UK: Part 2. Scrap generation and recycling. *Resources, conservation and recycling*, 51(1), 118-140.
- Dworak, S., ve Fellner, J. (2021). Steel scrap generation in the EU-28 since 1946–Sources and composition. *Resources, Conservation and Recycling*, 173, 105692.
- Earth 911. (2021). *How to recycle scrap metal*. 24.12.2021 tarihinde <https://earth911.com/recycling-guide/how-to-recycle-metal/> adresinden alındı.
- Erkekoğlu, H., ve Yılmaz, B. (2020). OECD ülkelerinin grup içi ticari ilişkilerinin ağ analizi ile değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi Özel Sayısı)*, 321–344. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.846530>
- Estrada, E. (2015). Introduction to complex networks: Structure and Dynamics. In J. Banasiak ve M. Mokhtar-Kharroubi (Eds.), *Evolutionary equations with applications in Natural Sciences* (C. 2126, ss. 99–131). essay, Springer, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-319-11322-7_3.
- Fenton, M. D. (2002). *Minerals yearbook, volume I, metals and minerals*. Minerals Yearbook. 18.11.2021 tarihinde <https://pubs.er.usgs.gov/publication/70048194> adresinden alındı.
- Gürsakal, N. (2009). *Sosyal ağ analizi: Pajek Ucinet ve Gmine uygulamalı*. Dora Yayınları.
- IEEFA. (2021). *New From Old: The Global Potential for More Scrap Steel Recycling*. 30.01.2023 tarihinde <https://ieefa.org/sites/default/files/resources/The-Global-Potential-for-More-Scrap-Steel-Recycling-December-2021-2.pdf> adresinden alındı.
- Ma, Y., Wang, M., ve Li, X. (2022). Analysis of the characteristics and stability of the global complex nickel ore trade network. *Resources Policy*, 79, 103089.
- Medaglia, J. D. ve Bassett, D. S. (2017). *Network analyses and nervous system disorders*, United Kingdom: Oxford University Press.
- Ohimain, E. I. (2013). Scrap iron and steel recycling in Nigeria. *Greener Journal of Environmental management and public safety*, 2(1), 1-9.
- Pacini, H., Shi, G., Sanches-Pereira, A., ve da Silva Filho, A. C. (2021). Network analysis of international trade in plastic scrap. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 203-216.
- Ruhnau, B. (2000). Eigenvector-centrality—a node-centrality?. *Social networks*, 22(4), 357-365.

- Sawyer, J. W. (2017). *Automotive scrap recycling: Processes, prices, and prospects*. Routledge.
- Spoerl, J. S. (2004). *A brief history of iron and steel production. The Industrial Revolution in England*. 10.11.2021 tarihinde <https://web.archive.org/web/20160421065413/http://www.anselm.edu/homepage/dbanach/h-carnegie-steel.htm> adresinden alındı.
- Yavuzaslan, K. ve Soyyiğit, S. (2019). Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkilerin Kompleks Ağ Yaklaşımı ile Sektör Bazlı Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 401-433. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66824/1045210> adresinden alındı.
- Terao, T. (2013). *From shipbreaking to ship recycling: relocation of recycling sites and the expansion of international involvement. International Trade in Recyclable and Hazardous Waste in Asia*. Edward Elgar Publishing.
- Toroczkai, Z. (2005). Complex networks the challenge of interaction topology. *Los Alamos Science*, 29, 94-109. 10.10.2021 tarihinde <https://permalink.lanl.gov/object/tr?what=info:lanl-repo/lareport/LA-UR-04-7345> adresinden alındı.
- Tunalı, V. (2016). *Sosyal ağ analizine giriş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- UN Comtrade Database. (2020). 17.12.2021 tarihinde <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow?Frequency=A&Flows=X&CommodityCodes=TOTAL&Partners=0&Reporters=all&period=2021&AggregateBy=none&BreakdownMode=plus>. adresinden alındı.
- Us Epa. (2021). Environmental Factoids. 23.12.2021 tarihinde <https://archive.epa.gov/epawaste/conservesmm/wastewise/web/html/factoid.html> adresinden alındı.
- Wang, C., Huang, X., Lim, M. K., Tseng, M. L., & Ghadimi, P. (2020). Mapping the structural evolution in the global scrap copper trade network. *Journal of Cleaner Production*, 275, 122934.
- Wübbeke, J., ve Heroth, T. (2014). Challenges and political solutions for steel recycling in China. *Resources, Conservation and Recycling*, 87, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2014.03.004>
- World Steel Association. (2018). Steel Facts. 23.12.2021 tarihinde <https://worldsteel.org/wp-content/uploads/Steel-Statistical-Yearbook-2018.pdf>
- World Steel Association. (2020). Steel Statistical Yearbook 2020. 16.12.2021 tarihinde <https://worldsteel.org/steel-by-topic/statistics/annual-production-steel-data/> adresinden alındı

**ANALYZING THE FINANCIAL PERFORMANCE OF AUTOMOTIVE COMPANIES
BEFORE AND AFTER INDUSTRY 4.0: AN APPLICATION IN THE BIST
SUSTAINABILITY INDEX**

**OTOMOTİV FİRMALARININ ENDÜSTRİ 4.0 ÖNCESİ VE SONRASI FİNANSAL
PERFORMANSLARININ ANALİZİ: BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ'NDE BİR
UYGULAMA***

İsmail Fatih CEYHAN¹, Merve KARA²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ismailc@bartin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4314-7374>
2. Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, mervekara584@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0860-4661>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
20.03.2023 03.20.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097382>

* Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Today, the "Industry 4.0 revolution", which offers opportunities such as a substantial competitive advantage, increase in production capacity, and cost reduction, is preparing to move institutions to a rapidly changing information age. Therefore, the importance of keeping up with innovations and providing sustainable performance is increasing for businesses in this age. On the other hand, it draws the attention of researchers to whether there is a difference between the financial performances of companies before-after industry 4.0. The study compares the financial performances of automotive companies that have adopted Industry 4.0 methods in the BIST Sustainability Index, before and after Industry 4.0. For this purpose, the companies' financial performances were analyzed and compared between 2013-2015 and 2016-2018 with the Gray Relational Analysis method, one of the multi-criteria decision-making techniques. The entropy which is an objective method, was preferred for weighting the criteria. Ten financial ratios were used as criteria in the performance evaluation. As a result, almost all companies increase their financial performance, but a decrease occurs only in one company's financial performance with the transition to Industry 4.0. So it can be stated that the increase in the share of R&D expenditures and Industry 4.0 investments will positively affect the financial performance of companies.

Keywords: *Bu alanda Automotive, Borsa İstanbul, Corporate Sustainability, Gray Relational Analysis, Financial Analysis, Industry 4.0, Multi-Criteria Decision Making Techniques, Performance.*

Öz

Günümüzde çok büyük bir rekabet avantajı, üretim kapasitesi artışı ve maliyet azaltma imkânı sunan "Endüstri 4.0 devrimi", kurumları çok hızlı değişen bir bilgi çağına taşımaya hazırlanmaktadır. Dolayısıyla işletmeler için, ortaya çıkan yeniliklere ayak uydurmanın ve sürdürülebilir performans sağlamanın önemi giderek artmaktadır. Diğer yandan firmaların finansal performanslarında endüstri 4.0 öncesi ile sonrası arasında bir fark olup olmadığı araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Çalışmada, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki Endüstri 4.0 metodlarını benimsemiş otomotiv şirketlerinin, Endüstri 4.0' dan önceki ve sonraki finansal performansları karşılaştırılmaktadır. Bu amaçla, bu şirketlerin çok kriterli karar verme tekniklerinden Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile 2013-2015 ve 2016-2018 yılları arasındaki finansal performansları analiz edilmiş ve yıllara göre sıralanmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında, objektif bir yöntem olan Entropi yöntemi tercih edilmiştir. Performans değerlendirmesinde kriter olarak on adet finansal oran kullanılmıştır. Sonuç olarak, Endüstri 4.0'a geçişle birlikte şirketlerin çoğunda finansal performans artışı görülmüş, sadece bir firmanın finansal performansında düşüş ortaya çıkmıştır. Böylece, Endüstri 4.0 yatırımlarının ve Ar-ge harcamalarının payının artmasının şirketlerin finansal performansını olumlu yönde etkileyeceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Borsa İstanbul, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri, Endüstri 4.0, Finansal Performans, Gri İlişkisel Analiz, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Otomotiv, Performans.*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Dünya da olduğu gibi, Türkiye’de de endüstri 4.0 uygulamalarını gündemine alan sektörlerin başında otomotiv sektörü gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan otomotiv şirketlerinin endüstri 4.0 kapsamındaki faaliyetlerinin, bu şirketlerin finansal performanslarına nasıl bir etkide bulunduğunu araştırmaktır.

Araştırma Soruları

Araştırmanın temel sorusu “Endüstri 4.0 uygulamalarını benimsemiş şirketlerin bu uygulamalara geçmeden önceki finansal performansları ile, geçtikten sonraki finansal performansları arasında bir fark var mıdır?” şeklinde ifade edilebilir.

Literatür Araştırması

Kung ve Wen (2007), Tayvan’daki girişim sermayesi işletmelerinin finansal performansını etkileyen önemli mali oran değişkenleri ve diğer finansal göstergeleri bulmayı amaçladıkları çalışmada gri ilişki analizi ve gri karar verme yöntemlerini kullanmışlar ve işletmelerin nitelikleri ile finansal performansları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve gri sistem teorisinin, ilişkiyi test etmede uygun bir yöntem olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Lin ve Wu (2011), bankacılık sektörü için 111 örneklilik gerçek veri seti ile bir finansal kriz uyarı sistemi geliştirmeyi amaçlayan çalışmalarında gri ilişki analizi yöntemini kullanmışlar ve önerilen modelin geleneksel modellerden daha iyi tahmin doğruluğu gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Peker ve Baki (2011), sigorta sektöründeki üç şirketin finansal performanslarını gri ilişki analizi yöntemiyle ölçmüşler ve likidite oranları ile finansal performansın başarısı arasında doğru orantı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Doğan (2013), gri ilişki analizi yöntemini kullanarak 2005-2011 döneminde İMKB’ de işlem gören 10 bankanın finansal performansının ölçümünü yapmışlardır. Sonuç olarak bankaların varlıklarının karlılığı ile finansal performansları arasında doğru orantı olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Stanujkic ve diğerleri (2013), farklı yöntemlerin kullanılmasının, farklı alternatif sıralama düzenleri üretip üretmeyeceğinin belirlenmesi amacıyla gri ilişki analizi, Aras, Copras, Moora, Cp, Vikor ve Topsis yöntemlerini uygulamışlar ve farklı sonuçlara yol açan bazı nedenler bulunduğu ve kullanılan her yöntemin kendine özgü özelliklerinin olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Altan ve Candoğan (2014), Türkiye’deki katılım bankalarının geleneksel performans ölçüm sonuçları ile gri ilişki analizi ölçüm sonuçlarının karşılaştırılması amacıyla gri ilişki analizi ve oran analizi yöntemlerini kullanmışlar ve sonuçta her iki analiz türünün sonuçlarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Ecer ve Günay (2014), BIST’ teki 9 turizm şirketinin 2008-2012 dönemine ilişkin finansal performansını değerlendirmek için gri ilişki analizi metodunu uygulamışlar ve finansal performans ölçümünde en önemli göstergenin kaldıraç oranı olduğu sonucuna varmışlardır. Wang ve diğerleri (2015), Gri ilişki analizi yöntemini kullanarak Tayvan otelcilik sektörünün 2008-2012 yıllarındaki finansal performansının saptanması amacıyla yaptıkları çalışmanın sonucunda varlık getirisinde, hisse başına kazanç oranının en yüksek etkiye sahip

olduğu ve bunu borç oranı, aktif devir hızı ve kâr marjının izlediğini saptamışlardır. Özdağoğlu ve diğerleri (2017), BIST' teki 98 imalat şirketinin 2015 yılına ait finansal performansını değerlendirmek üzere gri ilişkisel analiz metodunu uygulamışlar ve en yüksek performansa sahip firmanın bir kırtasiye firması olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Güleç ve Özkan (2018), çalışmalarında 2005 – 2016 döneminde BIST' teki 16 çimento şirketinin finansal performansları ile “satın al ve elde tut getiri yöntemi” ile işletmelerin hisse senedi getirilerinin hesaplanması ve gri ilişkisel analiz değerleriyle karşılaştırılmasını amaçlamışlardır. Sonuç olarak çimento şirketlerinin dönemler itibariyle kârlı, etkin ve yüksek hisse senedi getirisine sahip olduğunu ve gri ilişkisel analiz yöntemiyle bulunan değerler ile hisse senedi getirileri yöntemiyle elde edilen değerler arasında farklılık olduğunu bulmuşlardır. Sarraf ve Nejad (2020), İran'da 35 adet belediye su ve atık su şirketinin performanslarının dengeli puan kartı kriterlerine dayanarak gri ilişkisel analiz ve veri zarflama analizi yöntemleriyle değerlendirdiler ve gri ilişkisel analizin performans ölçmede veri zarflama analizine göre daha doğru bir yöntem olduğu sonucuna varmışlardır. Akgün ve Akgün (2019), Türkiye'deki bilişim teknolojisi şirketlerinin Endüstri 4.0 ortamındaki performanslarının TOPSIS yöntemi kullanarak 9 finansal oran ile analizini gerçekleştirdikleri çalışmalarının sonucunda, 2017 yılında BIST bilişim teknoloji endeksindeki en yüksek performansa sahip şirketin LOGO firması olduğu belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırmada Borsa İstanbul' da işlem gören, sürdürülebilirlik raporu yayınlıyor, Endüstri 4.0 faaliyetlerinde de bulunan otomotiv üretim firması şirketlerin, 2013 ve 2018 yılları arasındaki mali verilerinden yararlanarak finansal oranları hesaplanmıştır. Bu oranların ağırlıkları Entropi Yöntemi ile objektif olarak hesaplandıktan sonra, çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın kısıtı ise, analize konu olan firmaların ve yıl sayısının az olmasıdır. Endüstri 4.0 kavramının sürdürülebilirlik raporlarında 2016 yılından itibaren görüldüğü için, çalışmada bu tarihten önceki ve sonraki üç yıl ele alınmıştır. Bu firmaların Endüstri 4.0'a geçişlerinin finansal performanslarında meydana getireceği olası değişikliği görebilmek için literatürde bulunan dört temel finansal oran göstergesi (likidite, finansal yapı, devir hızı, karlılık) içinde yer alan 9 finansal oran ile buna ek olarak işletmelerin ar-ge giderleri / toplam varlıklar oranı analizlerde kullanılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada hemen hemen tüm firmaların, analizi gerçekleştirilen dönemin ilk yarısını oluşturan yıllara göre ikinci yarısını oluşturan yıllarda, finansal performanslarında daha fazla gelişme gösterdiği ve bunun da Ar-ge yatırımlarıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre, Endüstri 4.0 faaliyetlerinin şirket performansındaki sonuçları pozitif olarak etkilediği söylenebilir. Bir firma için ise, incelenen dönemde Ar-ge harcamaları payının çok değişmediği, bu nedenle ilgili dönemin ikinci yarısında finansal performansında da bir iyileşme görülemediği söylenebilir.

1. INTRODUCTION

As in all areas of life, sustainability has become an essential issue for institutions, one of whose purposes is to maintain their existence. Thus, while keeping up with changes in industry, they should also aim to be sustainable.

The foundations of the fourth industrial revolution, officially introduced at the Hannover Fair in Germany in 2011, were laid at the end of the 20th century (Özsoylu, 2017). Industry 4.0 allows the creation of an intelligent network of machines, products, components, features, individuals, and ICT systems across the entire value chain in order to create a smart factory (Mrugalska and Wyrwicka, 2017). In brief, this revolution is explained as a technological development process based on advanced digitalization in smart factories, the combination of "smart" objects between the internet and later technologies, and a new, fundamental paradigm shift in industrial production (Lasi et al., 2014).

This study examines automotive companies that have switched to these technologies by focusing on companies that use industry 4.0 technologies in the BIST Sustainability Index. The basis of the study is to reveal the effects of industry 4.0-related changes on the financial performance of companies in the Turkish automotive sector. The first part of the study presents the conceptual framework and industry 4.0 concept and gives samples of technologies. The second part discusses similar previous research. The third part presents the findings obtained through Grey Relational Analysis, and the last part offers an overall evaluation of the research and its conclusion.

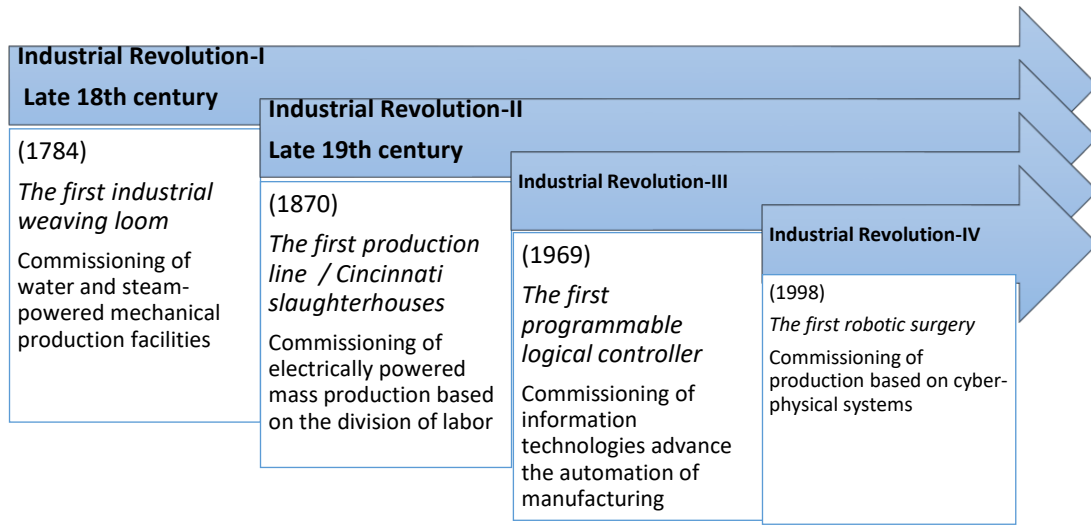
2. WHAT IS THE INDUSTRY 4.0 REVOLUTION?

The original meaning of the word "industry" in French was hard work, or to reveal by working. The meaning of the word "industry", which is used synonymously in Turkish, is "the whole of the methods and tools used to process raw materials and create energy resources." (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2019).

Before the Industrial Revolution, people made their living by hunting and gathering. Accordingly, they led a nomadic and scattered lifestyle (Özsoylu, 2017). After the agricultural revolution (8000 BC), professions such as animal husbandry and craft-based work such as weaving, carpentry, and blacksmithing emerged alongside a settled form of life (Özdemir, 2013). After the transition of people to settled life, there emerged problems like an increase in urbanization and the consequent inability of supply to meet demand (Özsoylu, 2017). These problems initiated the first industrial revolution.

Each revolution lays the foundations for the next and paves the way for it to emerge. The industry 4.0 revolution has emerged due to the previous revolutions and will form the basis for the following revolutions. Figure 1 shows the industrial revolutions in chronological order.

Figure 1. The Historical Development of Industrial Revolutions

Resource: (Drath, R. and Horch, A., 2014).

Industry 4.0 is considered the fourth stage of industrialization, the “internet of machines, computers, people and things.” For this reason, some studies also call it the industrial internet (Özsoylu, 2017). Industry 4.0 uses the latest technological inventions and innovations to combine operational information and communication technologies and transform them into production (Gilchrist, 2016).

- The targets of industry 4.0 are as follows:
- Advanced digitalization in factories
- Combination of future technologies and internet technologies into "smart" objects (machines and products)
- Creation of a new basic model of industrial production
- Realization of technology in which products control their production processes
- Production of personalized products while maintaining the economic conditions of existing mass production (Lasi et al., 2014)

Industry 4.0 enables transparency and improved communication between units in production, easy access to information, and efficient production due to lower costs and energy use. In addition, it strengthens cyber security to ensure confidentiality when data is stored in the cloud, and, overall, creates reliable, efficient production of a high standard (Tanrıverdi, 2017). In previous development process, a need arose (for example, in industry 1.0, the supply became unable to meet the demand) and then inventions were realized. Industry 4.0, however, has emerged not due to necessity like other revolutions but due to technological and scientific developments.

While all the benefits of previous industrial revolutions come from actions, the fourth revolution has a chance to proactively guide the way it transforms the world (Gilchrist, 2016). The core vision of

industry 4.0 is to create global supply chains so that industrial enterprises can create cyber-physical systems that will intelligently connect and control their machines, factories, and storage facilities in the future (PWC, 2019).

In contrast to the traditional production process, this represents a new model, a change from “centralized” to “decentralized” production, that has emerged with technological advances. It refers to the technology revolution, where industrial production machines no longer only produce a product but can also communicate with other machines to inform them how to make it. Some of the principles that distinguish industry 4.0 businesses from others include the following:

Meeting the personal needs of the customer, flexibility, optimized decision making, resource efficiency and effectiveness, the creation of value opportunities through new services, and responses to demographic changes in the workplace.

3. NEW TECHNOLOGIES EMERGED WITH INDUSTRY 4.0

The primary idea that triggered the industry 4.0 revolution was the creation of factories that can manage themselves and have smart production processes. Different technologies are required to build smart factories (EBSO, 2015). The most common technologies are described below.

3.1. Three-Dimensional (3D) Printers

First invented by Chuck Hull in 1984 (EBSO, 2015), 3D printers melt and superimpose thin layers of material (metals, polymers, organic materials) to create a physical object from a digital design. In short, 3D printers are next-generation technology that transforms computer virtuality into tangible reality (Banger, 2017).

Thanks to 3D printers, any model can turn into a tangible object based on its design. Even complex things that were once impossible to manufacture can become actual products, as long as they can be designed. The resulting outcome can be produced in chosen dimensions and sizes, and can use more than 100 different materials (solid, liquid, or powder) for printing (Ekici, 2012). In addition, after producing a prototype, it generates less environmental waste than other production methods (Kabaklarlı, 2016).

3.2. Internet of Things (IOT)

The Internet of Things can be defined as a smart connection of smart devices that can detect and communicate with each other (Albert, 2015) or as a network structure in which devices and machines transmit data among themselves and make decisions based on the information they generate.

This technology results from a system of various devices that create a smart network by communicating through mutual data sharing (Akkuş, 2016). It was first employed in 1991 when 15 academics at Cambridge University working on different floors of their building shared a coffee

machine. They developed a system to instantly monitor the amount of coffee in the machine from their computers (Kutup, 2011). The concept was first used in an official context in a presentation describing the benefits of radio frequency identification (RFID) technology in 1999 (Ashton, 2009).

The Internet of Things applies to every aspect of daily life. Other products developed with Internet of Things technology include smart wearable devices, smart cities and smart homes. Smart lighting, smart thermostats, smoke and gas sensing security systems, smart traffic control, unmanned autonomous navigation, cloud-based air monitoring, noise and air pollution monitoring systems, earthquake and tsunami early warning systems, wearable Mimo monitors (that measure data such as breathing and body temperature in babies), polotech shirts, smart refrigerators (that uses a memory system to remind you when you have finished products, or that can order products for you), and smart gadgets (Oral and Çakır, 2017).

3.3. Smart Factory

Smart factories are flexible systems that can function through a network, adapt to all prospects, and independently learn and manage the production process. These factories have different characteristics from traditional ones, with their main distinguishing features being Internet-based, technology-oriented, and stock-free work; system integration among machines that have sensors to recognize errors; and a comprehensive connection structure among all business stakeholders (Şekkeli and Bakan, 2018). In other words, they incorporate all the technological developments of industry 4.0, like autonomous robots, cyber-physical systems, the industrial Internet, cloud computing, 3D printers, and system integration (Banger, 2017). The first factory equipped with information and communication technologies was established in Kaiserslautern, Germany, in 2005 to produce soap (Öztuna, 2017). Unlike in traditional factories, the human factor exists almost entirely outside the system in smart factories, except in extraordinary situations (Görçün, 2016).

3.4. Cyber-Physical Systems

Cyber-physical systems bring the physical and virtual worlds together through invisible connections. The cyber-physical system is an industrial automation system that integrates innovative functions established over the network to enable actual processes connected with computing and communication infrastructures (Lu, 2017). These systems provide businesses with transparency, a new control and surveillance method, and efficiency in the production process (Hofman and Rüşch, 2017). These systems open the way for technology and innovation by removing the boundaries between the real and virtual worlds thanks to a broad communication network through the Internet of Things (Özsoylu, 2017).

3.5. Cloud Computing Systems

Cloud Computing Systems are informatics services that facilitate data sharing between computing devices and the conversion of this data into information (Çetin et al., 2013). A cloud computing system provides services over the internet via computers, tablets, or smart mobile devices without any software or storage units (Kavzaoğlu and Şahin, 2012). Everything except a computer and network—for example, computation, the storage and security of data, and the development and execution of applications—is performed by an IT company. This provides convenience in many areas by reducing the responsibilities of users (Ege, 2012).

Since payments in cloud computing depend on the infrastructure, service usage time, and amount, it reduces investments in hardware and software. The system also provides unlimited calculation and information processing opportunities and allows more than one user to utilize the system (Banger, 2017).

3.6. Autonomous Robots

Robots are more capable of sensing, analyzing, and storing data than most humans. They can operate smoothly in environments with less light, heat, and decoration. In many cases, robotic systems have quickly become economic alternatives to human labor (Strange and Zucchella, 2017).

Unlike conventional robots, autonomous robots have been developed to not need the human factor at all. An autonomous robot is a new generation of robot technology that uses artificial intelligence, senses its surroundings like a human, can make decisions based on what it perceives, and can take action according to these decisions (Prowmes Blog, 2018).

SHAKY, built in 1966, is considered the first autonomous robot. It was the first example of robot technology that sensed its surroundings and acted by making decisions based on its perceptions (Yazıcı, 2016). Autonomous robots are used in many areas, such as health, industry, transportation, aviation, and space technology.

3.7. Artificial Intelligence

Artificial intelligence is the machine learning technology developed to transfer human intelligence to machines and to enable these machines to think and behave like humans without input from any living organism (Aydın and Değirmenci, 2019).

The foundations of today's developments were laid in an article written by Alan Turing in 1950 about producing thinking machines. The first actual work in this field was carried out in 1951 by Christopher Strachey and Dietrich Prinz, who wrote computer programs to play checkers and chess, respectively. John McCarthy used the term “artificial intelligence” at a conference in 1956 and announced the concept to the world for the first time.

3.8. Big Data

Big data is an evaluated and activated form of data that emerges by analyzing information obtained from many sources, such as web servers, internet statistics, climate sensors, GSM, and GPS. When interpreted well, it allows strategic decisions to be taken correctly and existing risks to be managed in the best way (Gabaçlı and Uzunöz, 2017).

3.9. Simulation

Simulation is a method of imitating the operation of a process or system in the physical world by developing a set of mathematical, logical, and symbolic relationship assumptions between it and related entities. The purpose of simulation is to forecast a system's performance measures with generated data (Banks et al., 2010). A simulation is a virtual reality created using computer technology, imitating the three-dimensional world and human activities within it (Tuma et al., 2014).

Simulation can be used in many fields, such as education, health, and architecture; it ensures that necessary precautions are taken against various possible risky situations (Çelen, 2017). Thanks to simulations, business managers do not have to produce expensive and untested prototypes.

3.10. Augmented Reality Applications

Augmented reality is a technology that enables people to interact with computer-generated data, such as audio, video, graphics, or GPS information, by transferring it into a real-world environment (Demirer and Erbaş, 2015). Augmented reality complements physical reality by using virtualities rather than completely changing it (Azuma, 1997).

Augmented reality is sometimes confused with virtual reality or considered as an extension of it. However, these two technologies are entirely different. While virtual reality transfers reality to a completely virtual environment, augmented reality is the enrichment of something belonging to the real world by means of artificial inputs (Köroğlu, 2012).

Recently, companies have been trying to use industry 4.0 technologies to compete in the global market and increase their market share. In Turkey, as is the case globally, the automotive sector is a leader in putting industry 4.0 on its agenda. Industry 4.0 technologies can quickly adapt and respond to this industry's needs, making it easier for it to adapt to them. For this reason, the automotive sector in Turkey provides the basis for this study. The study investigates the possible effects of industry 4.0 activities on the financial performance of automotive companies in the BIST sustainability index.

4. CONCEPTUAL FRAMEWORK

4.1. Entropy Weight Method

This study used entropy, an objective method, to weight the data in the study. According to Rudolf Clausius's 1865 definition, in thermodynamics, entropy is the absence of energy in a system for the purpose of doing work; it has also been explained as a measure of disorder (Zhang et al., 2011) and as the measurement of the uncertainty of information (Wu et al., 2011).

Weighting criteria is essential to calculating their comparable importance level. There are two methods for determining weights. The first is the type of weight determined by the knowledge and experience of experts, which is the subjective method, and the second is the objective method of weight measurement based on statistical data. According to information entropy, the amount or quality of information is one of the determinants of the significance and reliability of the decision-making problem. So, entropy is a good scale when applied to decision-making processes in different cases. Entropy can also measure the amount of useful information that data provides (Wu et al., 2011).

The entropy method consists of 4 steps, as follows: (Karami and Johansson, 2014).

Step 1: The p_{ij} value is calculated by normalizing the decision matrix to eliminate the outliers of the criteria.

$$p_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}} \quad (1)$$

i =Alternative Value, j = Criterion, X_{ij} = The utility value of alternative i for criterion j

Step 2: The entropy value e_{ij} is calculated for each criterion.

$$e_{ij} = \left\{ \frac{-1}{\ln(m)} \right\} \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln P_{ij} \quad (2)$$

Step 3: The uncertainty equation d_j is calculated.

$$d_j = 1 - e_j \quad (3)$$

Step 4: The weight value w_j of each criterion is calculated.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{i=1}^m d_j} \quad (4)$$

4.2. Grey Relational Analysis Method

This method is a grading, classification, and decision-making technique based on grey relational degrees developed using grey system theory (Yıldırım, 2014). The grey system was first described in the early 1980s in terms of the known and the unknown (Long, 1982).

Grey relational analysis is a method of analyzing the uncertainties of multi-criteria decision-making problems. It measures the relationships among variables over time in a particular system. Grey relationship analysis measures the relationships between parts according to the similarity or dissimilarity of development trends (Feng and Wang, 2000). In other words, it offers a more straightforward solution than mathematical methods in cases of uncertainty (Yıldırım, 2014). Grey relationship analysis provides critical information on the factors that constitute a system, consisting of a small amount of incomplete information. The advantages of the method include the production of effective results with uncertain data, the easy calculation of grey correlation coefficients, and the lack of any requirement for data set distribution (Erden and Ceviz, 2015).

Grey relationship analysis can measure the relationship between two series numerically and logically. It can numerically calculate the relationship between the series to be compared. The calculated degree of the relationship is called the grey relationship degree and takes values between “0” and “1” (Feng and Wang, 2000). The colors used in the method serve to define the information within a system. A grey system means some of the information is known, a white system means the information is wholly known, and a black system means the information is wholly unknown. The goal of grey theory is to transform black information into grey information in the system (Peker and Baki, 2011).

Grey relational analysis is a set of processes consisting of 6 steps: (Wu, 2002; Yıldırım, 2014)

Step 1: Generating the data set and the decision matrix,

In the matrix, m factor series and reference series to be compared about the decision problem are determined. M decision matrix is formed as $(x \times y)$. Here, “x” represents the criteria, and “y” represents the alternatives.

$$x = \begin{pmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(n) \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_m(1) & x_m(2) & \dots & x_m(n) \end{pmatrix}$$

Step 2: Generating the reference series and the comparison matrix,

$x_0(j)$; (j) shows the optimal value of the criterion j within the normalized values. The comparison matrix is obtained by adding the reference series to the first row of the decision matrix.

$$x_0 = (x_{0(j)}) ; j= 1,2,\dots,n$$

$$X_0 = X_{0(1)}, X_{0(2)}, \dots, X_{0(n)}$$

Step 3: Normalization of the decision matrix,

Since different criteria are used among the indicators when calculating the Grey relation coefficients, the data must be standardized by the transformation process to make the indicators comparable. A series is normalized in three ways according to its benefit, cost, or optimum oriented.

- In case the criteria are benefit-oriented;

$$x_{ij} = \frac{\max x_i(j) - x_i(j)}{\max x_i(j) - \min x_i(j)} \quad (5)$$

- In case the criteria are cost-oriented;

$$x_i = \frac{x_i(j) - \min x_i(j)}{\max x_i(j) - \min x_i(j)} \quad (6)$$

- In case the criteria are optimum-oriented;

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - x_{ob}(j)}{\max x_i(j) - x_{ob}(j)} \quad (7)$$

$x_{ob}(j) =$ Target (Ideal) Value, $\max_j x_i(j) \geq x_{ob}(j) \geq \min_j x_i(j)$

$$x^* = \begin{pmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \dots & x_1^*(n) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \dots & x_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_m^*(1) & x_m^*(2) & & x_m^*(n) \end{pmatrix}$$

Step 4: Generating the absolute value table,

$$\Delta_{0i} = |x_0(j) - x_i(j)| \quad \begin{matrix} i= 1,2,\dots,m \\ j= 1,2, \dots, n \end{matrix} \quad \Delta_{0i} = \begin{pmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & & \Delta_{0m}(n) \end{pmatrix}$$

Step 5: Generating the Grey relational coefficient matrix,

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (8)$$

$$\Delta_{\max} = \max_i \max_j \Delta_{0i}(j) \quad \Delta_{\min} = \min_i \min_j \Delta_{0i}(j)$$

$\zeta =$ value of coefficient matrix (It is a value between 0 and 1 and is usually taken as 0.5)

Step 6: After the Grey relationship degrees are calculated, they are ordered from largest to smallest, and at the end of the ranking, the first option is determined as the most suitable alternative option.

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^n (w_i(j) \cdot \gamma_{0i}(j)) \quad A = \pi r^2 i = 1, 2, \dots, m$$

4.3. Literature Review

Reviewing the literature shows that many studies have been conducted using grey relational analysis. Information about studies that measure financial performance using the grey relational analysis, as well as the combined use of industry 4.0 and multi-criteria decision-making (MCDM), is presented in Table 1.

Table 1. Literature Review

Research	Purpose	Method	Results
Kung and Wen (2007)	Finding important financial ratio variables and other financial indicators that affect the financial performance of venture capital firms in Taiwan	Grey Relational Analysis and Grey Decision-Making	There is a significant relationship between the qualifications of the enterprises and their financial performance, and the Grey System Theory is an appropriate method to test the relationship
Lin and Wu (2011)	Developing a financial crisis warning system with a dataset of 111 examples for the banking industry	Grey Relational Analysis	The proposed GRA model showed better prediction accuracy than conventional ones
Peker and Baki (2011)	Comparing the financial performances of three companies in the insurance sector	Grey Relational Analysis	There is a positive correlation between the liquidity ratios and the financial performance.
Doğan (2013)	Measuring the financial performance of 10 banks traded in the ISE in the period 2005-2011	Grey Relational Analysis	There is a positive correlation between the return on assets (ROA) and financial performance.
Stanujkic et al. (2013)	Determining if choosing different Multi Criteria Decision Making Methods will create different performance ranking alternatives	Grey Relational Analysis, ARAS, COPRAS, MOORA, CP, VIKOR, TOPSIS	Different sorting outcomes resulted from different methods.
Altan and Candoğan (2014)	Comparison of participation bank's financial performance measured with traditional method and Grey Relationship Analysis method in Turkey.	Grey Relational Analysis, Ratio Analysis	The results of both analyzes are different from each other
Ecer and Günay (2014)	Evaluating the financial performance of 9 tourism companies in BIST for the period 2008-2012	Grey Relational Analysis	The most important indicator in measuring their financial performance is the leverage ratio
Wang et al. (2015)	Determining the financial performance of the hotel industry in Taiwan for the period 2008-2012	Grey Relational Analysis	Return on assets has the highest impact on earnings per share, followed by financial leverage, asset turnover, and profit margin.
Özdağoğlu et al. (2017)	Determining the financial performance of 98 manufacturing companies in BIST for 2015	Grey Relational Analysis	The company with the highest performance is a stationery company.
Güleç and Özkan (2018)	Comparison of the financial performances of 16 cement production companies in BIST and the stock returns obtained with the "buy and hold" model in the period 2005 - 2016	Grey Relational Analysis	These companies have high stock returns, and there is a remarkable difference between Grey Relational Analysis scores and stock returns.

Akgün and Akgün (2019)	Analysis of industry 4.0 performance of information technology companies in Turkey using nine financial ratios in the TOPSIS method	TOPSIS	In 2017, the company with the highest performance in the BIST Information Technology Index was LOGO.
Sarraf and Nejad (2020)	Evaluation of the performance based on balanced scorecard criteria of 35 municipal companies in Iran	Grey relational analysis and Data envelopment analysis	Grey relational analysis is a more accurate method for measuring performance than data envelopment analysis.

5. APPLICATION

5.1. Research Subject

Corporate sustainability provides companies with a competitive advantage in the international arena in the globalizing economy. It allows entrance into global markets and increases transparency. All business activities within the framework of corporate sustainability and published corporate sustainability reports are essential to work done by businesses to fulfill their responsibilities to humanity and leave a better world for future generations.

The critical factor of economic sustainability is keeping up with ever-evolving technology. Therefore, the industry 4.0 tools that appeared in the twenty-first century have become a necessity for businesses. This process, which continues with new inventions, aims to minimize inefficiency in production, the need for human labor, and the consumption of many energy sources; it will thus radically change the management styles of businesses. Companies must catch up with this revolution and pioneer in this field.

The automotive sector has been the first to be included in the Borsa Istanbul Sustainability Index and to engage in industry 4.0-related activities since 2016. Therefore, the research subject of this paper is whether there has been a change in the financial performance of automotive companies between the periods that before industry 4.0 and after. The companies in the sustainability index have been chosen for analysis because information about their transition to industry 4.0 appears in published sustainability reports.

5.2. Purpose and Importance of the Research

The primary purpose of this study is to compare the financial performances of automotive companies that are on the BIST Sustainability Index and use industry 4.0 tools in their activities. Grey relational analysis, a multi-criteria decision-making technique, was used for the three-year periods before and after the adoption of the fourth industrial revolution's tools. Financial performance was calculated for the three years before these companies started to publish corporate sustainability reports (2013, 2014, 2015) and for the next three years (2016, 2017, 2018). These periods were chosen because industry 4.0 tools were first mentioned in the companies' sustainability reports in 2016. There are five automotive companies in the BIST Sustainability Index, but this study examines only four because of the lack of information about industry 4.0 in the reports from Doğu Otomotiv for the years covered by

the study. This study will make it possible to measure the impact on financial performance of technology investments among companies in the automotive sector, who are pioneers in industry 4.0 in Turkey.

The sub-objectives of this research are a comparative evaluation of companies' financial performances over the years thanks to analysis results and contributions to the literature on corporate sustainability, industry 4.0, and grey relational analysis.

5.3. Research Method and Limitations

The financial ratios of four automotive manufacturing companies traded in Borsa Istanbul were calculated according to their published sustainability reports, using financial data for the period 2013–2018. Raw data were obtained from the information's of the companies on the public disclosure platform (PDP) and converted into financial ratios. After weighting these ratios objectively with the entropy method, they were evaluated using grey relational analysis, a multi-criteria decision-making (MCDM) technique. The financial ratios of the companies were calculated based on the annual reports available on the (PDP). The limitations of this research are that the number of companies and years subject to analysis is small. Table 2 shows the Borsa Istanbul stock codes and trade names of the companies examined.

Table 2. The Borsa Istanbul Codes and Trade Names of The Companies

Stock Codes	Trade Names
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.

Resource: PDP, 2019 <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>

This study investigates the automotive sector because the innovations related to industry 4.0 primarily began in this sector. The reason for a 6-year research period framework is that industry 4.0 activities were first reported in 2016. Thus, this research used data from the three years before and after 2016, as the application part of the study was performed in 2019.

In order to see the possible changes in the financial performance of these four companies with the transition to industry 4.0, the R&D expenditure ratio and most used nine financial ratios, included in the four fundamental financial ratio indicators (liquidity, capital structure, turnover rate, profitability) were used in the analysis (Akgün and Akgün, 2019: 717). Table 3 shows financial ratios (valuation factors), formulations and codes measuring financial performance of the companies in the application.

Table 3. The Financial Valuation Factors

Financial Ratios	Formulations	Ratio Codes
Current Ratio	Current Assets / Short Term Liabilities	CR
Quick Ratio	(Current Assets - Inventory) / Short Term Liabilities	QR
Financial Leverage	Total Liabilities / Total Assets	FL
Inventory Turnover	Cost of Goods Sold / Average Inventory	IT
Asset Turnover	Net Sales / Total Assets	AT
R&D Intensity	Research & Development Expenditures / Total Assets	RD

Profit Margin	Net Income /Net Sales	PM
Return on Assets	Net Income / Total Assets	ROA
Return on Equity	Net Income / Common Equity	ROE
Operating Profit Margin	Operating Profit / Net Sales	OP

5.4. Results

These steps were applied to all four companies. However, to save space, only the tables for the company Tofaş are presented here.

Step 1:

The data set (decision matrix) of the decision problem consisting of the financial ratios of four companies between 2013-2018 is given in Table 4. The matrix rows show the years covered in the study, and the columns show the criteria.

Table 4. Decision Matrix Table of Tofas Company

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
2013	1.32	1.15	0.68	14.28	1.17	0.22	6.17	7.25	2.19	6.92
2014	1.14	0.99	0.69	14.00	1.14	0.21	7.72	8.80	2.77	7.17
2015	1.15	1.02	0.74	14.12	1.17	0.10	8.37	9.78	3.45	7.15
2016	1.10	0.90	0.75	14.62	1.31	0.19	6.82	8.94	3.50	5.93
2017	1.13	0.94	0.74	14.82	1.36	0.40	7.34	9.97	3.92	7.47
2018	1.16	0.96	0.71	12.17	1.38	0.51	7.15	9.90	3.65	9.45

Then, criterion weights are determined by the entropy method. It consists of the following four stage as mentioned in the method section.

Stage a: First, the data must be standardized to compare values, as can be seen in Table 5.

Table 5. Normalizing the Decision Matrix of Tofas Company P_{ij} Values

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
2013	0.1886	0.193	0.1577	0.17	0.1554	0.1318	0.1416	0.1327	0.1125	0.157
2014	0.1629	0.1661	0.159	0.1666	0.1514	0.1305	0.1772	0.1611	0.1423	0.1626
2015	0.1643	0.1711	0.1713	0.1681	0.1554	0.0614	0.1921	0.179	0.1768	0.1622
2016	0.1571	0.151	0.1741	0.174	0.174	0.1179	0.1565	0.1636	0.1798	0.1345
2017	0.1614	0.1577	0.172	0.1764	0.1806	0.2455	0.1685	0.1825	0.2013	0.1694
2018	0.1657	0.1611	0.1658	0.1449	0.1833	0.313	0.1641	0.1812	0.1873	0.2143

Stage b: The entropy values of the standardized data are presented in Table 6.

Table 6. Entropy Values of Tofas, Otokar, Ford, Türk Traktor Companies E_j Values

TOFAS	0.9990	0.9983	0.9996	0.9989	0.9983	0.9290	0.9975	0.9969	0.9904	0.9944
OTOKAR	0.9864	0.9805	0.9998	0.9870	0.9962	0.9987	0.9805	0.9858	0.9894	0.9949
FORD	0.9995	0.9975	0.9993	0.9939	0.9960	0.9890	0.9989	0.9940	0.9859	0.9946
TURK TRAKTOR	0.9903	0.9884	0.9948	0.9891	0.9987	0.9993	0.9843	0.9806	0.9926	0.9945

Stage c: Entropy values subtracted from 1 to calculate the degree of diversity in Table 7.

Table 7. D_j Values of Tofas, Otokar, Ford, Türk Traktor Companies

TOFAS	0.0010	0.0017	0.0004	0.0011	0.0017	0.0710	0.0025	0.0031	0.0096	0.0056
OTOKAR	0.0136	0.0195	0.0002	0.0130	0.0038	0.0013	0.0195	0.0142	0.0106	0.0051
FORD	0.0005	0.0025	0.0007	0.0061	0.0040	0.0110	0.0011	0.0060	0.0141	0.0054
TURK TRAKTOR	0.0097	0.0116	0.0052	0.0109	0.0013	0.0007	0.0157	0.0194	0.0074	0.0055

Stage d: Table 8 shows the calculated criteria weights using D_j values.

Table 8. W_j Values of Tofas, Otokar, Ford, Turk Traktor Companies

TOFAS	0.0103	0.0179	0.0042	0.0112	0.0173	0.7260	0.0257	0.0322	0.0982	0.0570
OTOKAR	0.1354	0.1934	0.0025	0.1289	0.0375	0.0125	0.1934	0.1406	0.1052	0.0507
FORD	0.0100	0.0486	0.0131	0.1193	0.0771	0.2148	0.0213	0.1158	0.2744	0.1055
TURK TRAKTOR	0.1113	0.1324	0.0591	0.1249	0.0150	0.0075	0.1796	0.2220	0.0846	0.0636

Step 2:

The reference series can be created with the resulting best value of each criterion in the decision matrix or the ideal value of each criterion. Since the current ratio, quick ratio, and financial leverage have an ideal value, the ideal value of these criteria was used to create the reference series. The reference value of the other criteria was selected from the best values in the alternatives (Table 9).

Table 9. Data Set Containing Reference Series of Tofas Company

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
<i>Reference</i>	<i>2(ideal)</i>	<i>1(ideal)</i>	<i>0.5(ideal)</i>	14.8200	13.8000	0.5110	8.3700	9.9700	39.2300	9.4500
2013	1.3200	1.1500	0.6790	14.2800	11.7000	0.2151	6.1700	7.2500	21.9300	6.9200
2014	1.1400	0.9900	0.6850	14.0000	11.4000	0.2131	7.7200	8.8000	27.7400	7.1700
2015	1.1500	1.0200	0.7380	14.1200	11.7000	0.1002	8.3700	9.7800	34.4500	7.1500
2016	1.1000	0.9000	0.7500	14.6200	13.1000	0.1925	6.8200	8.9400	35.0300	5.9300
2017	1.1300	0.9400	0.7410	14.8200	13.6000	0.4008	7.3400	9.9700	39.2300	7.4700
2018	1.1600	0.9600	0.7140	12.1700	13.8000	0.5110	7.1500	9.9000	36.5000	9.4500

Optimal values of current ratio, quick ratio and financial leverage that can be seen in Table 10 were found by calculating their distance from the reference value.

Table 10. Optimal Values of Current Ratio, Quick Ratio and Financial Leverage of Tofas Company

TOFAS	CR	QR	FL
2013	0.6800	0.1500	0.1790
2014	0.8600	0.0100	0.1850
2015	0.8500	0.0200	0.2380
2016	0.9000	0.1000	0.2500
2017	0.8700	0.0600	0.2410
2018	0.8400	0.0400	0.2140

Step 3:

Data needs to be standardized in order to compare different criteria. Therefore, the normalization process is performed.

Table 11. Normalization of Decision Matrix of Tofas Company

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
2013	1.0000	0.0000	1.0000	0.7962	0.1250	0.2798	0.0000	0.0000	0.0000	0.2813
2014	0.1818	1.0000	0.9155	0.6906	0.0000	0.2748	0.7045	0.5699	0.3358	0.3523
2015	0.2273	0.9286	0.1690	0.7358	0.1250	0.0000	1.0000	0.9301	0.7237	0.3466
2016	0.0000	0.3571	0.0000	0.9245	0.7083	0.2248	0.2955	0.6213	0.7572	0.0000
2017	0.1364	0.6429	0.1268	1.0000	0.9167	0.7316	0.5318	1.0000	1.0000	0.4375
2018	0.2727	0.7857	0.5070	0.0000	1.0000	1.0000	0.4455	0.9743	0.8422	1.0000

Step 4:

The absolute values are calculated by taking the absolute difference between the normalized reference series and the criterion values in Table 12.

Table 12. Absolute Values Table of Tofas Company

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
2013	0.0000	1.0000	0.0000	0.2038	0.8750	0.7202	1.0000	1.0000	1.0000	0.7188
2014	0.8182	0.0000	0.0845	0.3094	1.0000	0.7252	0.2955	0.4301	0.6642	0.6477
2015	0.7727	0.0714	0.8310	0.2642	0.8750	1.0000	0.0000	0.0699	0.2763	0.6534
2016	1.0000	0.6429	1.0000	0.0755	0.2917	0.7752	0.7045	0.3787	0.2428	1.0000
2017	0.8636	0.3571	0.8732	0.0000	0.0833	0.2684	0.4682	0.0000	0.0000	0.5625
2018	0.7273	0.2143	0.4930	1.0000	0.0000	0.0000	0.5545	0.0257	0.1578	0.0000

Step 5:

While creating the Grey correlation coefficient matrix, the value of the discriminant coefficient matrix is determined as 0.5 in Table 13.

Table 13. Grey Correlation Coefficient Matrix of Tofas Company

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
2013	1.0000	0.3333	1.0000	0.7105	0.3636	0.4098	0.3333	0.3333	0.3333	0.4103
2014	0.3793	1.0000	0.8554	0.6177	0.3333	0.4081	0.6286	0.5375	0.4295	0.4356
2015	0.3929	0.8750	0.3757	0.6543	0.3636	0.3333	1.0000	0.8774	0.6441	0.4335
2016	0.3333	0.4375	0.3333	0.8689	0.6316	0.3921	0.4151	0.5690	0.6732	0.3333
2017	0.3667	0.5833	0.3641	1.0000	0.8571	0.6507	0.5164	1.0000	1.0000	0.4706
2018	0.4074	0.7000	0.5035	0.3333	1.0000	1.0000	0.4741	0.9510	0.7601	1.0000

Then, the Grey correlation coefficient matrix is multiplied by the entropy criterion weight (Table 14).

Table 14. Results of Multiplication of Tofas's Coefficient Matrix and Criterion Weights

TOFAS	CR	QR	FL	IT	AT	RD	PM	ROA	ROE	OP
2013	0.0103	0.0060	0.0042	0.0080	0.0063	0.2975	0.0086	0.0107	0.0327	0.0234
2014	0.0039	0.0179	0.0036	0.0069	0.0058	0.2963	0.0162	0.0173	0.0422	0.0248
2015	0.0040	0.0157	0.0016	0.0073	0.0063	0.2420	0.0257	0.0283	0.0632	0.0247
2016	0.0034	0.0078	0.0014	0.0097	0.0109	0.2847	0.0107	0.0183	0.0661	0.0190
2017	0.0038	0.0104	0.0015	0.0112	0.0148	0.4724	0.0133	0.0322	0.0982	0.0268
2018	0.0042	0.0125	0.0021	0.0037	0.0173	0.7260	0.0122	0.0306	0.0746	0.0570

Step 6:

Finally, after calculating Grey relational degrees considering the criterion importance, success is ranked by years (Table 15).

Table 15. Grey Relational Degrees of the Companies

YILLAR	TOFAS		OTOKAR		FORD		TURK TRAKTOR	
	Degree	Rankings	Degree	Rankings	Degree	Rankings	Degree	Rankings
2013	0.0408	6	0.0657	2	0.0419	5	0.0716	1
2014	0.0435	3	0.0434	5	0.0365	6	0.0588	3
2015	0.0419	5	0.0465	4	0.0445	4	0.0485	5
2016	0.0432	4	0.0372	6	0.0560	3	0.0675	2
2017	0.0685	2	0.0561	3	0.0762	1	0.0554	4
2018	0.0940	1	0.0832	1	0.0716	2	0.0440	6

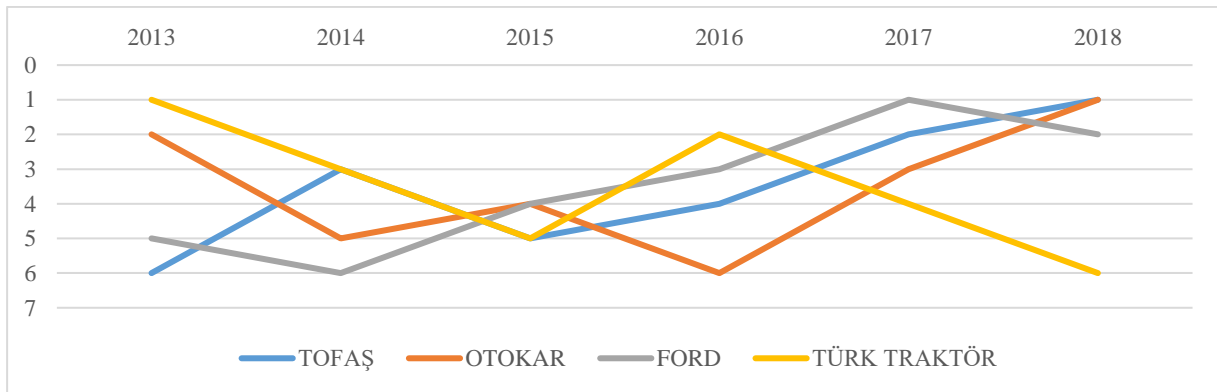
The comparative performance rankings of the companies included in the study for the three-year periods before and after they started industry 4.0 activities are shown, divided into two sections in Table 16.

Table 16. The Comparative Performance Rankings of the Companies

COMPANIES	Previous Three Years			Following Three Years		
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
TOFAS	6	3	5	4	2	1
OTOKAR	2	5	4	6	3	1
FORD	5	6	4	3	1	2
TURK TRAKTOR	1	3	5	2	4	6

Figure 2 compares the financial performance rankings of the companies for six years, covering the first and second three-year periods.

Figure 2. Graph of the Financial Performance Rankings of The Companies

Of the analyzed years, 2018 was the most successful year for the company Tofaş in financial terms, and 2013 was the least successful. Ford's most successful financial performance year was 2017, and the least successful was 2014. Otokar's most successful year in terms of financial performance was again 2018, and 2016 was the least successful. In other words, the years in which these companies were most successful occurred during the industry 4.0 period in almost all cases, and the least successful years were in the period before industry 4.0.

On the other hand, Turk Traktor's most successful year in financial terms was 2013—before the industry 4.0 period, unlike for the other companies. While 2016 was the company's second-best year, 2014 was its third-best. Meanwhile, the year with the least successful financial performance for this company is 2018, during the industry 4.0 period.

6. CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The sustainability of businesses is an issue that has been studied frequently in recent years. It is important not only for businesses but also for stakeholders. Real efficiency will be achieved if businesses consider all economic, environmental, and social sustainability elements together. Ensuring economic sustainability requires a strict follow-up and the implementation of modern industry mechanisms. Based on this idea, this study sought to evaluate whether the use of digitalization and other industry 4.0 tools contributed to company performance. The preference was for companies in the Borsa Istanbul Sustainability Index because they contribute to stakeholders' knowledge by publishing sustainability reports.

Three of the four companies (Tofaş, Otokar, Ford) used in the study showed more improvement in their financial performance in 2016, 2017, and 2018, which constitute the second half of the analysis period, than in 2013, 2014, and 2015, which constitute the first half. It can be said that this is related to the increase in R&D investment rates in the second period. The fourth company (Turk Traktor) saw no improvement in financial performance in the second half of the analysis period because the share of R&D expenditures did not change much during those years.

As argued by Akgün and Akgün (2019), an increase in the share of R&D investments in the balance sheet may cause an increase in the financial performance of a company. However, a decreased or steady share of R&D investments may cause a contraction in their financial performance.

For future studies, we recommend increasing the number of years and companies in the analysis (which form the limitations of this research), using a different MCDM method, or examining the sustainability index in a different country. In addition, the relationship between financial performance and industry 4.0, which is approximately stated in this study, could be analyzed with different statistical analysis methods.

REFERENCES

- Akgün, V.Ö. and Akgün, A. (2019). A Research on Financial Performance Analysis of Informatics Companies in the Scope of Industry 4.0. In: Durakbasa N., Gencyilmaz M. (eds) *Proceedings of the International Symposium for Production Research 2018*. ISPR 2018. Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-319-92267-6_57.
- Akkuş, S. (2016). Nesnelerin İnterneti Teknolojisinde Güvenli Veri İletişimi-Programlanabilir Fiziksel Platformlar Arasında WEP Algoritması İle Kriptolu Veri Haberleşmesi Uygulaması. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 28(3), 100-111.

- Albert, M. (2015). *7 Things to Know About the Internet of Things and Industry 4.0*. December 7, 2019 Retrived from <https://www.mmsonline.com/articles/7-things-to-know-about-the-internet-of-things-and-industry-40>
- Altan, M. and Candoğan, M. A., (2014). Bankalarının Finansal Performanslarının Değerlemesinde Geleneksel Ve Gri İlişki Analizi: Katılım Bankalarında Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 374-396.
- Ashton, K. (2009). That 'Internet of Things' Thing. *RFID Journal*, 22(7), 97-114.
- Aydın, İ.H. and Değirmenci, H.C. (2018). *Yapay Zeka*. İstanbul: Girdap Yayınları.
- Azuma, R. T. (1997). *A Survey Of Augmented Reality. Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, 6(4), 355-385.
- Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 Ekstra* (1.b.). Ankara: Dorlion Yayınları.
- Banks, J., Carson, J. S., Nelson, B. L. and Nicol, D. M. (1996). *Discrete-Event System Simulation* (1.b.). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Çelen, S. (2017). Sanayi 4.0 ve Simülasyon. *International Journal Of 3D Printing Technologies And Digital Industry*, 1(1), 9-26.
- Çetin, Ç., Yaman, N., Sabah, L., Ayday, E. and Ayday, C. (2013). Bulut Bilişim (Cloud Computing) Teknolojisinin Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemlerinde Uygulama Olanakları. *Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği VII. Teknik Sempozyumu*.
- Demirer, V. and Erbaş, Ç. (2015). Mobil Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının İncelenmesi Ve Eğitimsel Açından Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 802-813.
- Doğan, M. (2013). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Banka Performansının Ölçülmesi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 215-225.
- Drath, R. and Horch, A. (2014). Industrie 4.0: Hit or Hype. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 8(2), 56-58.
- EBSO (2015). *Sanayi 4.0.*, 4-51. November 28, 2019 Retrived from http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf
- Ecer, F. and Günay, F. (2014). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 35-48.
- Ege, B. (2012). Bulut Bilişim. *Bilim ve Teknik Dergisi (TÜBİTAK)*, 46(541), 12-15.
- Ekici, K. Ö. (2012). Üç Boyutlu Yazıcı Teknolojisi. *Bilim ve Teknik Dergisi (TÜBİTAK)*, 46(541), 24-29.
- Erden, C. and Ceviz, E. (2015). Gri Sistem Teorisi Kullanılarak Türkiye'nin Büyüme Oranı Faktörlerinin Analizi. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 19(3), 361-369.
- Feng, C. M. and Wang, R.T. (2000). Performance Evaluation for Airlines Including The Consideration of Finacial Ratios. *Journal of Air Transport Management*, 6, 133-142.
- Gabaçlı, N. and Uzunöz, M. (2017). IV. Sanayi Devrimi: Endüstri 4.0 Ve Otomotiv Sektörü. 3. *International Congress On Politic, Economic And Social Studies*, 149-174.
- Gilchrist, A. (2016). *Middleware Industrial Internet Of Things Platforms. In Industry 4.0*. CA.
- Görçün, Ö. F. (2016). *Dördüncü Endüstri Devrimi Endüstri 4.0*. (1.b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Güleç, Ö. F. and Özkan, A. (2018). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Finansal Performansın Değerlendirilmesi: BIST Çimento Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 18(54), 77-96.
- Hofmann, E. and Rüşch, M. (2017). Industry 4.0 And The Current Status As Well As Future Prospects On Logistics. *Computers in Industry*, 89, 23-34.
- Kabaklarlı, E. (2016). *Endüstri 4.0 ve Paylaşım Ekonomisi–Dünya ve Türkiye Ekonomisi İçin Fırsatlar, Etkiler ve Tehditler* (2 b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karami, A. and Johansson, R. (2014). Utilization of Multi Attribute Decision Making Techniques to Integrate Automatic and Manual Ranking of Options. *Journal of Information Science and Engineering*, 30, 519-534.
- Kavzoğlu, T. and Şahin, E. K. (2012). Bulut Bilişim Teknolojisi Ve Bulut CBS Uygulamaları. *IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*.
- Köroğlu, O. (2012). En Yaygın İletişim Ortamında Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları. *Türkiye’de 17. İnternet Konferansı*.
- Kung, C. Y. and Wen, K. L. (2007). Applying Grey Relational Analysis And Grey Decision-Making To Evaluate The Relationship Between Company Attributes And Its Financial Performance – A Case Study of Venture Capital Enterprises in Taiwan. *Decision Support Systems*, 43(3), 842-852.
- Kutup, N. (2011). Nesnelerin İnterneti; 4H Her Yerden, Herkesle, Her Zaman, Her Nesne İle Bağlantı. *XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı*, 11, 151-156.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H., Feld, T. and Hoffman, M. (2014). Industry 4.0, Bussiness and Information Engineering. *The International Journal of Wirtschaftsinformatik*, 56(4), 261-264.
- Lin, S. L. and Wu, S. J. (2011). Is Grey Relational Analysis Superior To The Conventional Techniques In Predicting Financial Crisis?. *Expert Systems With Applications*, 38(5), 5119-5124.
- Long, J. (1982). Control Problems Of Grey Systems. *Systems Control Letters*, (1)5, 288-294.
- Lu, Y. (2017). Industry 4.0: A Survey On Technologies, Applications And Open Research Issues. *Journal Of Industrial Information Integration*, 6, 1-10.
- Mrugalska, B. and Wyrwicka, M. (2017). Towards Lean Production in Industry 4.0, 7. *International Conference on Engineering, Project and Production Management* 182, 466 – 473.
- Oral, O. and Çakır, M. (2017). Nesnelerin İnterneti Kavramı ve Örnek Bir Prototipin Oluşturulması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* (1), 172-177.
- Özdağoğlu, A., Gümüş, Y., Özdağoğlu, G. and Gümüş, G. K. (2017). Evaluating Financial Performance With Grey Relational Analysis: An Application of Manufacturing Companies Listed on Borsa İstanbul. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (73) 289-311.
- Özdemir, M. (2013). Stratejik Yönetim Aracı Olarak Kurumsal Yönetişim, *Tekirdağ SMMM Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-16.
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-64.
- Öztuna, B. (2017). *Endüstri 4.0 Dördüncü Sanayi Devrimi İle Çalışma Yaşamının Geleceği* (1.b.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- PDP, (2019) <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>

- Peker, İ. and Baki, B. (2011). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Sigortacılık Sektöründe Performans Ölçümü. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, 4(7), 1-18.
- Prowmes Blog. (2018). *Otonom Robotlar Nedir?* December 12, 2019 Retrived from Prowmes Blog Web Site: <http://www.prowmes.com/blog/otonom-robotlar-nedir/> .
- PWC Deutschland. November 27, 2019 Retrived from <https://www.pwc.de/>
- Sarraf, F. and Nejad, S. H. (2020). Improving Performance Evaluation Based On Balanced Scorecard With Grey Relational Analysis And Data Envelopment Analysis Approaches: Case Study In Water And Wastewater Companies. *Evaluation And Program Planning*, 79, 1-11.
- Stanujkic, D., DorDevic, B. and Dordevic, M. (2013). Comparative Analysis Of Some Prominent MCDM Methods: A Case Of Ranking Serbian Banks. *Serbian Journal turkiyeOf Management*, 8(2), 213-241.
- Strange, R. and Zucchella, A. (2017). Industry 4.0, Global Value Chains And International Business. *Multinational Business Review*, 25(3), 174-184.
- Şekkeli, Z. H. and Bakan, İ. (2018). Akıllı Fabrikalar. *Journal of Life Economics*, 5(4), 203-220.
- Tanrıverdi, İ. (2017). November 24, 2019 Retrived from <https://indigodergisi.com/2017/12/2017-yenilikler-kesifler/>
- Tuma, Z., Tuma, J., Knoflicek, R., Blecha, P. and Bradac, F. (2014). The Process Simulation Using By Virtual Reality. *Procedia Engineering*, 69, 1015-1020.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, September 13, 2019 Retrived from, <https://sozluk.gov.tr/>
- Wang, S. M., Hsieh, C. H., and Sie, P. R. (2015). A Grey Relation Analysis Of the Performance Of Listed Hospitality Companies In Taiwan. *International Journal of Organizational Innovation*, 7(3), 115-125.
- Wu, H. H. (2002). A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis In Multiple Attribute Decision Making Problems. *Quality Engineering*, 15(2), 209-217.
- Wu, J., Sun, J., Liang, L. and Zha, Y. (2011). Determination of Weights For Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy. *Expert Systems with Applications*, 38(5), 5162-5165.
- Yazıcı, A. (2016). Endüstri 4.0 ve Otonom Robotlar. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 459, 39.
- Yıldırım, F. (2014). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Gri İlişkisel Analiz* (1 b.). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Zhang, H., Gu, C. L., Gu, L. W. and Zhang, Y. (2011). The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness By TOPSIS & Information Entropy-A Case in The Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

HASTANELERDE ÇALIŞAN SAĞLIK PERSONELİNİN KAYIRMACILIK ALGILARI İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ*

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PERCEPTIONS OF NEPOTISM AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT OF HEALTH PERSONNEL WORKING IN HOSPITALS

Hüseyin Tolga ÇAĞATAY¹, Zekai ÖZTÜRK²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, tolcagatay@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5228-3223>
2. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, z.ozturk@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2569-7249>

Öz

Bu araştırmayla amaçlanan hastanelerde çalışan sağlık personelinin kayırmacılık algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Ayrıca hastane mülkiyeti çeşitliliğinin ve farklı sağlık meslek gruplarının kayırmacılık algısında ve örgütsel bağlılıkta farklılık yaratıp yaratmadığının tespiti diğer amaçlardır. Ankara'daki hastanelerde çalışan sağlık personeliyle gerçekleştirilen bu çalışmada hastane mülkiyeti ve farklı meslek grupları baz alınarak Tabakalı Rastgele Örnekleme yöntemiyle gruplar belirlenmiştir. Anket uygulaması %20'lik yanıt alamama oranı dikkate alınarak belirlenmiş 478 sağlık çalışanına ulaştırılmış, değerlendirmeye uygun bulunan 434 anket ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Sağlık çalışanlarının sosyo-demografik bilgilerinin yanı sıra "Kayırmacılık Ölçeği" ve "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bulgular sağlık çalışanlarının kayırmacılık algılarının ve örgütsel bağlılıklarının orta düzeyde olduğunu göstermiştir. Ayrıca korelasyon analizi sonuçları sağlık çalışanlarının kayırmacılık algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Çalışma sonucunda yöneticilere/karar vericilere pratik uygulamalarında fayda sağlayabileceği düşünülen öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Çalışanları, Kayırmacılık Algısı, Örgütsel Bağlılık, Duygusal Bağlılık, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık.

Abstract

The aim of this research is to determine the relationship between the perceptions of nepotism and organizational commitment of healthcare personnel working in hospitals. In addition, other objectives are to determine whether hospital ownership diversity and different health professional groups make a difference in the perception of nepotism and organizational commitment. In this study, which was carried out with health personnel working in hospitals in Ankara, groups were determined by using the Stratified Random Sampling method based on hospital ownership and different occupational groups. The survey application was delivered to 478 health workers, who were determined by taking into account the rate of not getting a response of 20%, and the study was carried out with 434 questionnaires that were found suitable for evaluation. In addition to the socio-demographic information of healthcare workers, the "Nepotism Scale" and the "Organizational Commitment Scale" were used as data collection tools. The findings showed that the perceptions of nepotism and organizational commitment of healthcare professionals are moderate. In addition, the results of the correlation analysis showed that there is a negative relationship between the perceptions of nepotism and organizational commitment of healthcare professionals. As a result of the study, suggestions have been developed that are thought to be beneficial for managers/decision makers in their practical applications.

Keywords: Health Workers, Perceptions of Nepotism, Organizational Commitment, Affective Commitment, Continuance Commitment, Normative Commitment.

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
02.04.2022	04.02.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
18.01.2023	01.18.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097385>

* Bu çalışma, "Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin Kayırmacılık Algıları ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma (Ankara İli Örneği)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Tez 2020 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı'nda tamamlanmıştır.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The main purpose of this study is to determine the relationship between the perceptions of nepotism and organizational commitment of healthcare personnel working in hospitals operating in Ankara. One of the sub-objectives supporting this main purpose is whether the separation of ownership creates a change in organizational commitment, another sub-purpose is to determine the relationship between the perceptions of nepotism and organizational commitment of different professional groups working at different levels of the health sector.

Research Questions

Is there a significant relationship between the perception of nepotism and organizational commitment of healthcare professionals? Whether hospital ownership makes a difference between healthcare workers' perception of nepotism and organizational commitment? Whether there is a difference in the perception of nepotism and organizational commitment of different health professional groups?

Literature Review

Empirical confirmation of the existence of organizational nepotism is limited to the need for information about individual performance measures along with one's social ties. Since it is difficult to obtain empirical evidence on nepotism, there are not enough studies on the subject in the labor market (Dey et al., 2017). Although the interest of organizations in employee engagement began seriously in the North American continent, especially in the United States, in the 1960s and 1970s, the roots of the concept can be traced back even further. In the 1980s, it was realized that the theory and research branches also included other commitment targets, and it started to appear more regularly in the literature with studies conducted in other parts of the world in the 1990s and this trend did not show any signs of decrease in the new millennium (Meyer, 2016). It is an important proof that it will continue to attract. The three-component organizational commitment model, developed by John Meyer and Natalie Allen in the early 90s, has since become the dominant model in the research of organizational commitment. On the basis of health care workers, when the international and national literature is examined, it is seen that the studies examining organizational commitment are relatively less than other fields. As in other sectors, studies to measure the nepotism and organizational commitment of employees in the health sector have been limited worldwide due to the insufficient support of sector managers and possible difficulties encountered in conducting research on this subject. A limited number of studies focusing on the perception of nepotism and organizational commitment variables have been found in the literature. Thus, there are many unanswered questions about the impact of the findings on the stewardship of employee actions. When the national literature was examined, only one study was found to determine the relationship between the perceptions of nepotism and organizational commitment of employees in the health sector. Karahan and Yılmaz (2014) examined the effect of nepotism perception and

organizational commitment on health workers working in a university hospital. It is thought that the current research is carried out in different hospital ownership structures that are subject to public, university and private distinctions for different health profession groups and in a size that covers a metropolitan province as an area, increasing the importance of the research.

Methodology

In this research, which was designed as quantitative, the data obtained by the survey method were subjected to statistical analysis and the findings were interpreted. In this study, which was carried out for the health personnel working in hospitals operating in the province of Ankara, groups were determined by the Stratified Random Sampling method based on the ownership of the hospitals and different occupational groups. The survey application was delivered to 478 health workers, which was determined by taking into account the rate of no response, and 434 questionnaires found suitable for the evaluation were included in the study.

Results and Conclusions

As a result of the research, it was determined that the perceptions of nepotism (Mean=3.31) and organizational commitment (Mean=2.91) of healthcare workers were moderate. According to the results of the research, it has been determined that the monthly income of the participants, the ownership of the hospitals they work, their job titles, their status of being a manager have a statistically significant difference with the perception of nepotism. In addition, a significant difference was found between the educational status, monthly income, hospital ownership, number of hospital beds, job title and being a manager of the participants and their organizational commitment. In addition, the results of the correlation analysis showed that there is a negative relationship between the perceptions of nepotism and organizational commitment of healthcare professionals. It is thought that avoiding all kinds of behaviors directed towards nepotism and its sub-dimensions will increase organizational commitment and contribute positively to organizational performance.

1. GİRİŞ

Örgütlerin temel girdisi insandır. Birbirinden farklı özelliklere sahip insanlar bir araya gelerek örgütleri oluştururlar. Farklı beklentileri, inançları, tecrübeleri, amaçları olan bu insanların bir araya gelerek kendileriyle hiç ilgisi olmayan, önceden belirlenmiş çeşitli amaçlar uğruna emek sarf etmeleri beklenir. Günümüz örgütlerin yapısal özelliklerine (özellikle niceliksel) bakıldığında bu görevin yerine getirilmesini beklemek oldukça zordur. Her ne kadar zorluklarla da karşılaşılsa tüzel kişiliğine kavuşmuş örgütlerin gerçekleştirmek istedikleri bu amaçlar ancak kendisine bağlı çalışanlar ile mümkün olur (Akçakaya, 2010; Sudiantha vd., 2017).

Bireyler varoluşu gereği sosyal varlıklardır ve başkalarının varlığına ihtiyaç duyarlar. Bu hassas noktayı doğru zamanda ve yerde kullanabilen, bu süreci kendi amaçlarıyla örtüştürerek sinerji yaratabilen örgütler başarılı olma yolunda önemli bir mesafe kat etmiş olurlar. Aslında görünürde son derece basit bir yapısı olduğu görülen bu denklemde başarılı sonuçlar elde edebilmek için bağlılık olgusu hem çalışanlar hem de örgüt için önemli bir görev üstlenmektedir. Her sosyal bilim vakasında olduğu gibi bu konuda da yapılması gerekenler, ulaşılmak istenen sonuçlar bellidir. Bu noktada sorun teşkil eden husus bu sonuçlara ulaşılması için yapılması gerekenler ve eldeki enstrümanların nasıl kullanılacağıdır. Her ne kadar gerekli enstrümanların nasıl kullanılabileceğine yönelik genel bir görüş birliği yaratılmaya çalışılsa da elde edilen sonuçların farklı değişkenlerin etkisine açık olması konunun gizemini arttırmakta ve örgütsel bağlılık gibi sosyal konulara ilginin artmasına sebep olmaktadır.

Söz konusu ilgi genellikle örgüt ile doğrudan bağlantısı olmayan bağımsız araştırmacılar tarafından yöneltilmektedir. Çalışanlar örgütlerine bağlılıklarını iç dünyalarında yaşarlar ve sonucu bilinçli ya da bilinçsiz sergileme dışında genel düzeye ilişkin durum derecesini öğrenme konusunda merak geliştirmezler. Yöneticiler ise çalışanlarının örgüte bağlılıklarının derecelerini öğrenmek için yoğun merak içerisindedirler ancak gerçeklerle yüzleşme korkusu, örgüt dışında durumun bilinmesi endişesi gibi nedenlerle araştırmaya muhtaç bu alanı dokunulmaması gereken bir tabu olarak görürler (Caldwell ve O'Reilly, 1990; Mercurio, 2015; Scholl, 1981). Bahsi geçen bu araştırma alanı, bağımsız araştırmacıların yoğun ilgisine rağmen özellikle yöneticilerin sebep olduğu engeller, kimi zamanda çalışanların gerçeği yansıtmama eğilimleri nedeniyle nispeten gelişme gösterememiş ve sınırlı kalmıştır.

Çalışanın belirli alanlarda hissettiği kayırmacılık duygusu, çalışma ortamında başkalarını da etkileyecek boyutta örgütsel bağlılığı değiştirecek önemli bir aracı değişken olabilmektedir (Büte, 2011; Padgett vd., 2019; Pelit vd., 2015;). Örgütlerde kayırmacılık adaletsizlik yaratır çünkü bu tür ayrıcalıklar hak etmemelerine rağmen bazı kişilere çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Yine bu tür davranışlar mağdur diğer bireylerin iyi niyetlerine zarar vermektedir. Kayırmacılık aynı zamanda şeffaflığa da zarar vermektedir, çünkü genellikle gizli olarak sergilenmektedir (Aydoğan, 2012). Tüm çalışanların genellikle üzerinde hem fikir olduğu nokta kayırmacılığın onların ruh hallerini olumsuz etkilemesidir. Kayırmacılığa yönelik bu eğilimi açıklamak kolaydır çünkü istisnasız bu duruma maruz kalmış her

çalışanı, işlerine ne kadar adanmış olurlarsa olsunlar ne kadar çok çalışırlarsa çalışınlar, değersiz hissettirir (Indvik ve Johnson, 2012).

2. KAYIRMACILIK KAVRAMI

Adil örgütsel yönetim uygulamalarıyla birleşmiş sağlıklı bir iş ortamı, bir örgütün büyümesinin anahtarıdır (Dey vd., 2017). Kayırmacılık olgusu sağlıklı bu iş ortamını yüksek oranda tehlikeye atacak biçimde örgütsel büyümenin karşısına bir tehlike unsuru olarak çıkmaktadır. Kayırmacılık genel olarak insanların alan dışında sahip oldukları özelliklere göre farklı fırsatlara erişebilmeleri nedeniyle adalet ve fırsat eşitliği konusundaki yaygın inancı ihlal etmektedir (Ponzo ve Scoppa, 2011). Kayırmacılık, yöneticilerin mevcut veya potansiyel çalışanlarıyla ilgili gelecekteki işe alma ve terfi etme kararlarını yetenek, bilgi ve becerilerin değerlendirilmesi gibi nesnel ölçütlere göre değil de kişisel duygu ve/veya ilişkilere dayandığında ortaya çıkmaktadır (Maswabi ve Qing, 2017).

Eski zamanlarda kayırmacılığın işlem maliyetlerini azaltması ve bilgi akışını kolaylaştırması nedeniyle ekonomik etkilerinin olumlu olabileceğine yönelik inanışlar kişinin nitelikli ve donanımlı olmasına bağlı olarak kabul görürken (Loewe vd., 2007) genele bakıldığında kayırmacılık piyasada bulunan tüm paydaşlara uzun vadede kaybettiren bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayırmacılık yönetimde önemli pozisyonların liyakat yoksunu kişiler tarafından doldurulması nedeniyle ekonomik yavaşlamanın nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Safina, 2015). Yavaşlayan ekonomilerde örgütsel performans düşer, iç ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü azalır, en nihayetinde yok oluşlara sebebiyet verebilir (Akuffo ve Kivipöld, 2020).

Çalışma kapsamında kayırmacılık olgusunun alt boyutları olarak Asunakutlu ve Avcı'nın (2010) çalışmasında gerçekleştirdiği faktör analizi sonucunda belirlediği terfi kayırmacılığı, işlem kayırmacılığı ve işe alma sürecinde kayırmacılık olmak üzere üç kayırmacılık boyutu kullanılmıştır.

Örgüt içi terfi kararları öznel performans değerlendirmelere dayanıyorsa, en iyisiyle değil, en çok sevilenlerin seçimiyle sonuçlanabilir (Berger vd., 2011). Terfi kararlarında örgütlerinin başkalarına karşı muamelesinde eşitsizlik algılayan çalışanlar, azalan çaba, kötü iş kalitesi ve olumsuz tutumlar vasıtasıyla örgütlerine maliyet yükleyebilmektedir (Conlin ve Emerson, 2005).

İşlem kayırmacılığının temelinde bireyin sosyal bir gruba üye olması bulunmaktadır. İş hayatında farklı nedenlerden dolayı çalışanlar arasında tercihler yapıldığı gözlemlenmekte, işin riski, zorluğu, uzun sürmesi veya işin yeriyle alakalı olarak bazı çalışanlara iltimas sağlanmaktadır. Bu durum işlem kayırmacılığı olarak ele alınmaktadır (Çalık ve Naktiyok, 2018).

İşe alım, bir örgütün içinden ve dışından potansiyel adayları belirleme, seçme ve onları istihdam için değerlendirme sürecidir. İşe alım ve seçim süreçlerinin çoğunun içinde öznel yargı unsurları mevcuttur. Örgütler sürekli rekabet avantajı sağlamak için doğru yerlerde doğru becerilere sahip doğru

insanlara sahip olduklarından emin olmak için çalışanlarını sürekli değerlendirmelidirler (Ombanda, 2018).

3. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK KAVRAMI

Genel olarak, örgütsel bağlılık, kişinin iş yerine duygusal ve işlevsel olarak bağlanmasını ifade eder (Elizur ve Koslowsky, 2001). Örgütsel bağlılık, çalışanın belirli bir örgütle özdeşleşmesinin ve bu örgüte katılımının görece gücü ve ayrıca çaba gösterme ve örgütte kalma istekliliği olarak görülmektedir (Ferris ve Aranya, 1983). Örgütsel bağlılık, çalışanların bir örgütte kalma arzusunu arttırması, performanslarını iyileştirmesi ve örgütlerin amaçlarına ulaşmadaki azami gayretleri desteklemesi bakımından önemlidir. Bergmann ve arkadaşları (2000), en iyi çalışanları elde etmenin ve onları örgüte bağlı tutmanın örgütlerin hayatta kalmasına ve rekabet güçlerini arttırmasına yardımcı olabileceği sonucuna varmıştır.

Bağlılık çalışmalarının temel modelinin yaygınlaşmasının sebebi örgütsel bağlılığın doğrudan ve olumlu bir şekilde arzu edilen iş çıktılarıyla bağlantılı olmasıdır. Örneğin, yüksek örgütsel bağlılık düzeylerinin düşük personel devri, sınırlı işe geç kalma, düşük devamsızlık ve gelişmiş iş performansı ile ilişkili olduğuna inanılmaktadır (Randall, 1990). Bağlı olmayanlarla karşılaştırıldığında, bağlı çalışanların zamanlarının, enerjilerinin ve yeteneklerinin daha fazlasını örgütlerine adadıklarına inanılır (Hunt, vd., 1985).

Örgütsel bağlılığın homojen ve tek boyutlu bir değişken olmadığı, bunun yerine çok boyutlu bir olgu olduğunu Gouldner (1960) çalışmasında çok önceleri belirtmiştir. Örgütsel bağlılığa ilişkin birçok yaklaşım zaman içerisinde gelişim gösterirken dünya genelinde Meyer ve Allen'in (1991) örgütsel bağlılığı çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirdikleri model yoğun ilgi görmüştür. Bu modele göre örgütsel bağlılık üç alt boyuttan oluşmaktadır. İlk alt boyut duygusal bağlılık olup bir çalışanın örgütüne duygusal açıdan ne derecede özdeşleştiğini ifade etmektedir yani bir çalışanın örgütsel değerlere duygusal olarak bağlı olması ve örgütünü ne kadar sevdiği ile ilgilidir. İkincisi devam bağlılığıdır; çalışanın örgütünden ayrılması neticesinde katlanmak zorunda olduğu maliyetlerle ilgilidir. Devam bağlılığı ile çalışan aynı örgüt için çalışmaya devam etme istekliliğini sergilemiş olur. Üçüncü ve son alt boyut normatif bağlılıktır. Bu boyut çalışanın örgütte kalma zorunluluğu yaratan duygular üzerine yoğunlaşmaktadır. Burada örgüte karşı hissettiği yükümlülük ve sorumluluk duygusu üzerine odaklanılır (Meyer ve Allen 1991).

Örgütsel bağlılıkla ilgili çeşitli araştırmalarda en yaygın olarak tanımlanan öncüller kişisel özellikleri ve örgütsel özellikleri içerir. Kişisel özellikler yaş, cinsiyet, eğitim, çalışma süresi, pozisyon işgal süresi gibi bireye özgü özelliklerdir. Örgütsel özellikleri arasında iş memnuniyeti, işe katılım, örgüte yapılan katma değer, örgüt tutumları, davranışları ve algularıyla ilgili deneyimler, örgütsel yapılar yer almaktadır.

Sağlık hizmetlerinin genelinde yoğun mesleki bilgiyle donatılmaları nedeniyle işgücünün ikamesini bulma güçlüğü yaşanmaktadır. Sağlık hizmeti sunan kuruluşlarda mevcut insan kaynağını elinde tutma zorunluluğu diğer sektörlere göre daha önemli olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını artırıcı ve sürdürmeye yönelik bilinçli gayretler sergilemesi gerekmektedir.

Diğer örgütsel yapılarda olduğu üzere sağlık kurumlarında da çalışanlar en önemli kaynaktır. Bir kuruluşun sürekli karlılığı, işgücünün iş doyumuna ve örgütsel bağlılığına bağlıdır (Lok ve Crawford, 2004). Sağlık kurumlarında çalışanların bağlılığının araştırılması, özellikle genel bütçelerin önemli bir payının bu alana aktarılması ve farklı kademelerde çalışan her bir personelin, kişinin ve toplumun iyi olma hallerine olumlu katkılar sağlayacak şekilde sağlık düzeyine etki etmeleri nedeniyle büyük önem arz etmelidir.

Sağlık sektörünün kendine has özelliklere sahip bir yapısı mevcuttur. Bu yapı içerisinde görev alan sağlık çalışanları da başka sektörlerle kıyaslanamayacak önem derecesine sahiptirler. Sağlık çalışanları, sağlık sektörünün temel dinamiklerine derin etkileri olan, hatta onlara yön veren en önemli kaynağıdır. Sağlık sektörü gibi özellikli alanlarda çalışanların bağlılık duygusunun örgütsel etkinlik üzerine derin etkileri vardır. Çalışanların örgütsel bağlılığının hem bireysel hem de örgütsel performans üzerindeki faydacı etkisi hakkında kanıtlanmış yaygın inanışlar vardır. Bununla birlikte, bir sağlık çalışanın örgütüne karşı hissettiği bağlılığın hastanelerdeki bireysel veya örgütsel özelliklerden ne ölçüde etkilendiğine yönelik belirsizlik söz konusudur. Bu çalışma genel amacıyla bu belirsizliği ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Sağlık sektörünün temel çıktısı sağlıklı insandır. Bu çıktıya ulaşmanın yarattığı yüksek stres karşısında motivasyon seviyesini korumak zorunda olan sağlık çalışanları performanslarını olumsuz etkileyecek dolaylı ve direkt etkenlere maruz bırakılmamalıdır. Temel yeteneklerine odaklanmalarına muhtaç olduğumuz bu meslek gruplarının örgütlerine bağlılıklarının iyileştirilmesinden en büyük kazancı toplumun kendisi sağlayacaktır. Özellikle örgütsel yaşamda karşılaşılan kayırmacı davranışların örgütsel bağlılığa yöneltmiş onarımı zor zararlara neden olabilmektedir. Kayırmacılık sonucu negatif etkilerden büyük ölçüde nasibini alacak olan örgütün tamamına yakındır. Duruma kayıtsız kalamayan kayırmacılık mağdurları bir darbeyi de korozyona uğramış örgüt kültüründe meslek hayatlarını devam ederek alırlar.

Bu çalışmanın temel amacı, Ankara ilinde faaliyet gösteren hastanelerde çalışan sağlık personelinin kayırmacılık algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkisinin tespit edilmesidir. Bu temel amacı destekleyen alt amaçlardan biri mülkiyet ayrımının örgütsel bağlılıkta değişiklik yaratıp yaratmadığı, bir diğer alt amaç sağlık sektörünün farklı kademelerinde görev alan farklı meslek grupların kayırmacılığa yönelik algılarının örgütsel bağlılık ile olan ilişkisinin tespit edilmesidir.

Bu araştırma ile elde edilecek bulgular ışığında literatüre katkı sağlayarak hastanelerde görev yapan sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarının artırılabilmesi adına yöneticilere/karar vericilere pratik uygulamalarında fayda sağlayabilecek bilimsel bir kaynak teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Kayırmacılığın sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarıyla negatif yönlü bir ilişkisi olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımdan hareketle araştırmanın farklı sağlık meslek gruplarına yönelik kamu, üniversite ve özel ayırımına tabi tutulmuş farklı hastane mülkiyet yapılarında ve alan olarak metropol bir il boyutunu kapsayacak büyüklükte gerçekleştirilmiş olmasının araştırmanın önemini ve değerini arttırdığı düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tanımlayıcı kesitsel olarak tasarlanan bu çalışmada veriler istatistiksel analizlere tabi tutularak elde edilen bulgular yorumlanmıştır. İstatistiksel analizlerde IBM SPSS 25.0 programı aracılığıyla tanımlayıcı istatistik yöntemleri (frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma), Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis varyans analizi, Post-hoc testleri, Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tüm değerlendirmelerde $p < 0,05$ anlamlı olarak kabul edilmiştir.

4.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Aralık 2018 tarihi itibarıyla Ankara’da faaliyet gösteren 94 hastanenin 44’ü Sağlık Bakanlığına ve 14’ü Üniversitelere bağlı, 36’sı ise özel hastanedir. İlgili tarihte Ankara’da yer alan Sağlık Bakanlığına bağlı, üniversitelere bağlı ve özel hastanelerde görev yapan 65.267 sağlık çalışanı çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında evren temsiliyet duyarlılığı adına bazı meslek grupları, benzer eğitim süreçleri olması ve sosyo ekonomik durumlarının benzerlik göstermeleri nedeniyle birleştirilmiştir.

Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında evrendeki kişi sayısı bilindiği durumlarda kullanılan formül sonucunda 382 bulunan örneklem sayısı araştırmaya katılmayı reddetme, bilgi vermeme, izin veya benzeri sebeplerle kendisine ulaşılamama gibi nedenlerden dolayı “Yanıt Alamama Oranı” için %20 belirlenerek ilgili formülasyon (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2005) kullanılarak yeniden hesaplanmış ve 478 olarak tespit edilmiştir. Eylül 2019 ve Ocak 2020 tarihleri arasında “Basit Tesadüfi Örneklem” yöntemi kullanılarak seçilen örnekleme dağıtılan 478 veri formundan hatalı, özensiz ve/veya eksik doldurulan ve uç değer olan formlar elenmiş, 434 form ile analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde oranlı tabakalı rasgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalama iki boyutta gerçekleştirilmiştir. Tabakalar ağırlıklarına göre hastane mülkiyetinin kime ait olduğu ve meslek gruplarına göre belirlenmiştir. Ulaşılabilen örneklem sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Hastane Mülkiyetine ve Meslek Grubuna Göre Oluşturulan Tabakalarda Ulaşılabilen Örneklem Sayıları

		Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastaneler	Üniversite Hastaneleri	Özel Hastaneler	TOPLAM
Toplam Hekim+Diş Hekimi+Eczacı	Mevcut	7660	5453	1369	14482
	Ağırlık %	0,53	0,38	0,09	0,22
	Örneklem	48	34	10	92
Hemşire+Ebe	Mevcut	9956	4133	2024	16113
	Ağırlık %	0,62	0,26	0,13	0,25
	Örneklem	68	31	14	113
Diğer Sağlık Personeli	Mevcut	20772	7402	6498	34672
	Ağırlık %	0,60	0,21	0,19	0,53
	Örneklem	139	48	42	229
Toplam Hastane Personel Sayısı	Mevcut	38388	16988	9891	65267
	Ağırlık %	0,59	0,26	0,15	1,00
	Örneklem	255	113	66	434

4.2. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında veriler anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket, üç bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 12 soru sorulmuştur. İkinci bölümde kullanılan Asunakutlu ve Avcı'nın (2010) "Kayırmacılık Ölçeği" 14 sorudan oluşmakta ve beşli likert tipindedir. Kullanılan ölçeğin üç alt boyutu vardır. Bunlar; terfide kayırmacılık, işlem kayırmacılığı ve işe alma sürecinde kayırmacılıktır. Ölçekte elde edilen yüksek puanlar yüksek derecede kayırmacılık algısının yaşandığını göstermektedir. Üçüncü ve son bölümde 18 sorudan meydana gelen iş görenlerin çalıştıkları örgüte olan bağlılıklarını ölçmeye yönelik Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen ve Wasti (2000) tarafından Türkçeye uyarlanmış 18 adet kapalı uçlu 5'li Likert tipi ifadenin yer aldığı "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek ifadelerinin ilk 6'sı duygusal bağlılığı, ikinci 6 ifade devam bağlılığı, son 6 ifade ise normatif bağlılığını ölçmek adına tasarlanmıştır. Ölçekte yer alan 3, 4, 5 ve 13'üncü maddeler ters puanlanmaktadır.

4.3. Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırmanın yapılabilmesi için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kurulundan (Tarih: 24/01/2019 ve Sayı: 11054618-302.08.01-E.3033) onay alınmış ardından evren kapsamındaki tüm hastanelere yapılan yazılı başvurular sonucunda 13 Sağlık Bakanlığı, 3 Üniversite ve 12 Özel hastaneden araştırmanın yapılabilmesi için gerekli onay alınmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulgular başlığı altında, ölçeklerin güvenilirlik sonuçlarına ve anket sonucunda elde edilen tanımlayıcı istatistiksel değerlere yer verilmektedir.

5.1. Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi için Cronbach's Alfa katsayısına bakılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde ölçeklerin ve alt boyutlarının güvenilirlik katsayılarının 0,842-0,981 arasında değişiklik gösterdiği gözlemlenmiştir. Her iki ölçek ve ölçeklerin alt boyutları seviyesinde yüksek güvenilirliğe sahip olunduğu görülmüştür.

Tablo 2. Araştırma Kapsamında Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Ölçekler	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha (α)
Kayırmacılık	14	0,969
Terfide Kayırmacılık	5	0,969
İşlemede Kayırmacılık	6	0,947
İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık	3	0,842
Örgütsel Bağlılık	18	0,922
Duygusal Bağlılık	6	0,981
Devam Bağlılığı	6	0,921
Normatif Bağlılık	6	0,974

5.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma verilerinin elde edildiği örneklem grubu olan sağlık çalışanlarına, sosyo-demografik özelliklerini belirleyebilmek amacıyla “yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir”; sağlık çalışanlarının meslekleriyle ilgili özelliklerini belirleyebilme niyetiyle ise “çalıştıkları hastanenin mülkiyetinin kime ait olduğu, hastanelerinin büyüklük göstergesi olan hastane yatak sayıları, görev unvanları, meslekteki toplam çalışma süreleri, mevcut hastanelerindeki toplam çalışma süreleri, mevcut hastanelerinin kaçınıcı görev yeri olduğu ve yönetici olup olmama durumları” soruları sorulmuştur. Sağlık çalışanlarının sosyo-demografik yapılarına ilişkin bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Sağlık Personelinin Sosyo-Demografik Yapılarına İlişkin Bulgular

Sosyo-Demografik Bilgiler	Sayı	%	
Yaş	18-25	87	20,0
	26-35	165	38,0
	36-55	177	40,8
	56 ve üzeri	5	1,2
Cinsiyet	Erkek	169	38,9
	Kadın	265	61,1
Medeni Durum	Bekâr	204	47,0
	Evli	230	53,0
Eğitim Durumu	Lise	71	16,4
	Ön lisans	103	23,7
	Lisans	183	42,2
	Lisansüstü	77	17,7
Aylık Gelir	2000 TL'den az	146	33,6
	2001-3500 TL	155	35,7
	3501-5000 TL	71	16,4

	5000 TL'den fazla	62	14,3
Hastane Mülkiyeti	Sağlık Bakanlığı	255	58,8
	Üniversite	113	26,0
	Özel	66	15,2
Hastane Yatak Sayısı	50 ve altı	28	6,5
	51-100	16	3,7
	101-200	67	15,4
	201-300	79	18,2
	301-400	60	13,8
	401-600	78	18,0
	601-800	31	7,1
Görev Unvanı	801 ve üzeri	75	17,3
	Hekim+Diş Hekimi+Eczacı	92	21,2
	Hemşire+Ebe	113	26,0
Meslekteki Toplam Çalışma Süresi	Diğer Sağlık Personeli	229	52,8
	1 yıldan az	16	3,7
	1-5 yıl	140	32,2
	6-10 yıl	80	18,4
	11-15 yıl	74	17,0
Mevcut Hastanede Toplam Çalışma Süresi	15 yıldan fazla	124	28,6
	1 yıldan az	78	18,0
	1-5 yıl	158	36,4
	6-10 yıl	95	21,9
	11-15 yıl	48	11,1
Mevcut Hastane Kaçınıcı Görev Yeri	15 yıldan fazla	55	12,7
	1	138	31,8
	2	148	34,1
	3	90	20,7
	4	34	7,8
	5	16	3,7
Yönetici misiniz?	6	8	1,8
	Evet	48	11,1
Toplam	Hayır	386	88,9
		434	100

Tablo 4'de katılımcıların kayırmacılığın alt boyutları ile ilgili ifadelerle ilişkin yüzdeler, verilen cevap ortalamaları ve standart sapma dereceleri paylaşılmıştır. Buna göre, Kayırmacılık genel algı ortalaması $\bar{x}=3,31$ yükseğe yakın orta düzeyde bir değere sahiptir. Terfide kayırmacılık ($\bar{x}=3,23$), işlemde kayırmacılık ($\bar{x}=3,35$) ve işe alma sürecinde kayırmacılık ($\bar{x}=3,39$) alt boyutları da orta düzeyde bir değere sahiptir.

Tablo 4. Kayırmacılık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

KAYIRMACILIK ÖLÇEĞİ BOYUTLARI	Kesinlikle	Katılmıyorum %	Katılmıyorum %	Kararsızım %	Katılıyorum %	Tamamen	\bar{x}	SS
	Katılıyorum %	Katılıyorum %	Katılıyorum %	Katılıyorum %	Katılıyorum %			
Terfide Kayırmacılık							3,23	1,29
Bu hastanede çalışanların terfi etmesinde bilgi, beceri ve kabiliyetler ikinci planda kalmaktadır.	13,6	22,8	11,5	30,4	21,7	3,24	1,37	
Bu hastanede ne kadar başarılı olursam olayım hastane yöneticilerinin tanıdıklarının önüne geçemem.	17,3	21,2	10,6	27,9	23	3,18	1,44	
Bu hastanede çalışanların terfi ettirilmesinde akrabalık ve yakınlık ilişkileri öncelikle dikkate alınır.	14,1	20,7	14,3	30,4	20,5	3,23	1,36	
Bu hastanede hastane yöneticilerinin tanıdıklarının terfi etmesinin daha kolay olduğunu düşünüyorum.	11,5	25,1	10,8	32,3	20,3	3,25	1,34	
Bu hastanede çalışanların terfi ettirilmesinde işin gerektirdiği nitelikler dışındaki faktörler ön planda tutulmaktadır.	12,9	21,4	13,1	31,8	20,7	3,26	1,35	
İşlemede Kayırmacılık							3,35	1,12
Bu hastanenin yönetim kadrosunda tanıdığı olan çalışanlar diğer kişilerden itibar görmektedir.	6,2	21,4	9,7	42,6	20,0	3,49	1,21	
Bu hastanede alt ve orta kademe yöneticiler, tanıdığı olan çalışanlara daha farklı davranmaktadır.	7,4	21,4	8,3	38,9	24,0	3,51	1,27	
Bu hastanede yöneticilerin tanıdıklarını işten çıkarmanın veya onlara ceza vermenin oldukça zor olduğunu düşünüyorum.	7,8	21,2	12,2	38,9	19,8	3,42	1,24	
Bu hastanede yöneticilerin tanıdığı olan kişilerden çekinirim.	21,9	21,7	12,7	30,0	13,8	2,92	1,39	
Bu hastanede tanıdığı olanlar hastanenin kaynaklarından daha kolay yararlanmaktadır.	7,6	22,6	9,7	40,3	19,8	3,42	1,25	
Bu hastanede yetki öncelikle tanıdıklara devredilmektedir.	7,1	23,7	12,7	39,6	16,8	3,35	1,21	
İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık							3,39	1,07
Bu hastaneye eleman alımında tanıdıklara öncelik verilmektedir.	10,1	32,5	12,7	25,8	18,9	3,11	1,32	
Bu hastaneye eleman alımında tanıdığı olanlar seçim sürecinde zorlanmazlar.	6,2	17,5	15,2	41,2	19,8	3,51	1,17	
Bu hastaneye eleman alımında yönetim kadrosunda yer alan kişilerin referansı oldukça önemlidir.	5,3	20,0	10,8	40,3	23,5	3,57	1,20	
KAYIRMACILIK GENEL							3,31	1,09

Tablo 5’de görüldüğü üzere çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık genel puanı $\bar{x}=2,91$, duygusal bağlılıklarına ilişkin ortalama değeri ise $\bar{x}=2,75$ olarak tespit edilmiştir. Yani sağlık çalışanlarının örgütlerine düşük düzeye yakın olacak şekilde orta düzeyde duygusal bağlılıkları bulunmaktadır. Devam bağlılığı alt boyutuna ait $\bar{x}=3,22$ ’lik bir ortalama değer hesaplanmıştır. Bu değer katılımcıların örgütlerine yüksek düzeye yakın orta düzeyde bir devam bağlılıkları hissettiklerini

göstermektedir. Normatif bağlılık alt boyutunun aritmetik ortalama değeri ise $\bar{x}=2,76$ 'dır. Sağlık çalışanlarının çalıştıkları hastaneye karşı düşük düzeye yakın orta düzeyde normatif bağlılık sergiledikleri görülmektedir.

Tablo 5. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÖLÇEĞİ BOYUTLARI	Kesinlikle Katılmıyorum %	Katılmıyorum %	Kararsızım %	Katılıyorum %	Tamamen Katılıyorum %	\bar{x}	ss
Duygusal Bağlılık						2,75	1,24
Meslek hayatımın kalan kısmını bu hastanede geçirmek beni çok mutlu eder.	20,0	32,3	10,4	27,4	9,9	2,75	1,32
Bu hastanenin sorunlarını gerçekten kendi sorunlarım gibi görüyorum.	15,4	37,8	9,4	25,6	11,8	2,80	1,30
Hastaneme karşı güçlü bir aitlik duygusu hissetmiyorum.	16,6	38,0	7,8	27,9	9,7	2,76	1,29
Bu hastaneye kendimi “duygusal olarak bağlı” hissetmiyorum.	21,0	33,9	7,6	28,3	9,2	2,71	1,32
Kendimi hastanemde “ailenin bir parçası” gibi hissetmiyorum.	20,5	34,3	7,4	27,6	10,1	2,73	1,33
Bu hastane benim için çok büyük kişisel anlam ifade ediyor.	17,1	35,9	9,2	31,1	6,7	2,74	1,25
Devam Bağlılığı						3,22	1,05
Bu hastanede çalışmaya devam etmem kendi isteğim olduğu kadar, aynı zamanda bir zorunluluktur.	8,1	23,3	13,1	42,2	13,4	3,29	1,20
Şu anda istesem bile bu hastaneden ayrılmak benim için çok zor olurdu.	12,0	19,1	15,7	38,7	14,5	3,25	1,26
Şu anda hastanemden ayrılmak istediğime karar versem, hayatımın çoğu altüst olurdu.	9,7	24,2	16,8	36,4	12,9	3,19	1,22
Bu hastaneden ayrılmayı göze alamayacak kadar az alternatifim olduğunu hissediyorum.	14,5	19,4	16,4	36,6	13,1	3,15	1,28
Bu hastaneye kendimden bu kadar çok şey vermemiş olsaydım, başka bir yerde çalışmayı düşünebilirdim.	7,1	26,0	10,6	46,8	9,4	3,25	1,15
Bu hastaneyi bıraktığımda ortaya çıkacak birkaç olumsuzluktan biri de mevcut iş olanaklarımın azlığıdır.	14,3	20,3	12,7	36,4	16,4	3,20	1,33
Normatif Bağlılık						2,76	1,22
Bu hastanede çalışmaya devam etmek için herhangi bir zorunluluk hissetmiyorum.	11,8	44,2	6,5	29,7	7,8	2,78	1,22
Benim için avantajlı olsa da, hastanemden şu anda ayrılmamın doğru olmadığını düşünüyorum.	11,3	41,2	9,4	32,5	5,5	2,80	1,17
Şu an hastanemden ayrılırsam kendimi suçlu hissedirim.	21,0	35,3	5,1	28,1	10,6	2,72	1,35
Bu hastane benim sadakatimi hak ediyor.	19,4	33,2	9,0	28,8	9,7	2,76	1,32
Buradaki insanlara karşı yükümlülük hissettiğim için, hastanemden şu anda ayrılmazdım.	21,7	32,7	7,1	28,1	10,4	2,73	1,35
Bu hastaneye çok şey borçluyum.	21,7	31,1	8,5	27,6	11,1	2,75	1,36
ÖRGÜTSEL BAĞLILIK GENEL						2,91	0,84

Kayırmacılık algısının ve örgütsel bağlılık düzeyinin araştırma kapsamında ele alınan değişkenlere göre karşılaştırılması sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir. Buna göre

katılımcıların yaşının ($X^2=5,791$, $p=,122$), cinsiyetinin ($U=22263$, $p=,919$), medeni durumunun ($U=23113$, $p=,790$), eğitim durumunun ($X^2=6,913$, $p=,075$), çalıştıkları hastanenin büyüklüğünün ($X^2=12,739$, $p=,079$), meslekte toplam çalışma süresinin ($X^2=2,825$, $p=,588$), mevcut hastanelerindeki toplam çalışma süresinin ($X^2=2,932$, $p=,569$) ve mevcut hastane kaçınıcı görev yeri olduğu durumunun ($X^2=2,603$, $p=,761$) kayırmacılık algısı ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Elde edilen bulgular dâhilinde sağlık çalışanlarının aylık geliri ($X^2=20,608$, $p=,000$), çalıştıkları hastanelerin mülkiyeti ($X^2=14,494$, $p=,001$), görev unvanları ($X^2=12,581$, $p=,002$) ve yönetici olup olmama durumlarına ($U=7000,5$, $p=,006$) göre kayırmacılık algılarıyla ilgili karşılaştırmada anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Aylık gelir değişkeni için yapılan ikili karşılaştırmada farklılığın 5000TL'den fazla aylık gelire sahip sağlık çalışanların diğer aylık gelir aralıklarından daha düşük puana sahip olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre diğer gelir gruplarında yer alan sağlık çalışanlarının kayırmacılık algıları daha yüksektir. Hastane mülkiyet değişkeni için gerçekleştirilen ikili karşılaştırmada Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde çalışan sağlık personelinin özel hastanelerde çalışanlardan daha yüksek puana sahip olduğundan kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Görev unvanları için gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalarda ise “Hekim + Diş Hekimi + Eczacı” meslek grubunun “Diğer Sağlık Personeli” meslek grubunda çalışanlardan daha düşük kayırmacılık algısı olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulgularından elde edilen sonuçlar; Ankara ilinde faaliyet gösteren hastanelerin sağlık yöneticilerinin çalışanlarına göre daha düşük kayırmacılık algısına sahip olduğunu göstermektedir.

Bunlara ek olarak sağlık çalışanlarının eğitim durumu ($X^2=9,939$, $p=,019$), aylık geliri ($X^2=14,885$, $p=,002$), çalıştıkları hastanelerin mülkiyeti ($X^2=16,454$, $p=,000$), hastanelerinin büyüklükleri ($X^2=21,664$, $p=,003$), görev unvanları ($X^2=6,010$, $p=,050$) ve yönetici olup olmama durumları ($U=6354$, $p=,000$) değişkenleri ile örgütsel bağlılıklarının ilgili karşılaştırmasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Eğitim durumu değişkeni için yapılan ikili karşılaştırmalarda lisansüstü mezunu sağlık çalışanlarının, ön lisans ve lisans mezunu olanlarından örgütsel bağlılıklarının farklılaştığı ve daha yüksek olduğu görülmüştür. Aylık gelir değişkeni için yapılan ikili karşılaştırmalarda farklılığın “5000TL'den fazla” aylık gelire sahip sağlık çalışanların diğer aylık gelir aralıklarından daha yüksek örgütsel bağlılık puanına sahip olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Hastane mülkiyet değişkeni için gerçekleştirilen ikili karşılaştırmada Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde çalışanların üniversite hastanelerinde ve özel hastanelerde çalışanlardan daha düşük örgütsel bağlılık puanına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Hastane büyüklükleri için yapılan ikili karşılaştırmalarda ise “201-300” yatak sayısına sahip hastanelerde çalışan sağlık personeli ile “50 ve altı yatak sayısına sahip” hastanelerde çalışanlar ile arasında örgütsel bağlılık açısından anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre “50 ve altı yatak sayısına sahip” hastanelerde çalışanlar daha yüksek örgütsel bağlılığa sahiptirler. Görev unvanları için gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalarda ise “Hekim + Diş Hekimi + Eczacı” meslek grubunun “Diğer Sağlık Personeli” meslek grubunda çalışanlardan daha

yüksek örgütsel bağlılığı olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulgularından elde edilen sonuçlar dâhilinde yönetici olanlar ve olmayanlar arasında örgütsel bağlılık düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir. Ankara ilinde faaliyet gösteren hastanelerin sağlık yöneticilerinin çalışanlarına göre daha yüksek örgütsel bağlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Değişkenlerin Ölçekler ile Farklılıklarının Karşılaştırılması

Değişkenler	n	Kayırmacılık				Örgütsel Bağlılık			
		\bar{x}	ss.	Test Değerleri	Fark	\bar{x}	ss.	Test Değerleri	Fark
Yaş									
18-25 ⁽¹⁾	87	3,31	1,05	X ² =5,791 p=,122		2,71	1,04	X ² =5,336 p=,149	
26-35 ⁽²⁾	165	3,37	1,08			2,70	1,07		
36-55 ⁽³⁾	177	3,31	1,12			2,94	1,15		
56 ve üzeri ⁽⁴⁾	5	2,19	0,97			3,60	1,52		
Cinsiyet									
Erkek	169	3,30	1,14	U=22263 p=0,919		2,86	1,15	U=21583 p=,498	
Kadın	265	3,33	1,07			2,78	1,09		
Medeni Durum									
Bekâr	204	3,31	1,10	U=23113 p=,790		2,71	1,08	U=21330,5 p=,082	
Evli	230	3,32	1,10			2,90	1,13		
Eğitim Durumu									
Lise ⁽¹⁾	71	3,22	1,12	X ² =6,913 p=,075		2,80	0,97	X ² =9,939 p=,019*	2-4 3-4
Ön lisans ⁽²⁾	103	3,46	1,08			2,72	1,16		
Lisans ⁽³⁾	183	3,40	1,06			2,71	1,08		
Lisansüstü ⁽⁴⁾	77	3,04	1,14			3,19	1,16		
Aylık Gelir									
2000 TL'den az ⁽¹⁾	146	3,29	1,11	X ² =20,608 p=,000*	1-4 2-4 3-4	2,75	1,08	X ² =14,885 p=,002*	1-4 2-4 3-4
2001-3500 TL ⁽²⁾	155	3,54	1,04			2,67	1,04		
3501-5000 TL ⁽³⁾	71	3,37	1,08			2,77	1,17		
5000 TL'den fazla ⁽⁴⁾	62	2,77	1,06			3,33	1,16		
Hastane Mülkiyeti									
Sağlık Bakanlığı ⁽¹⁾	255	3,45	1,09	X ² =14,494 p=,001*	1-3	2,63	1,03	X ² =16,454 p=,000*	1-2 1-3
Üniversite ⁽²⁾	113	3,25	1,04			3,04	1,15		
Özel ⁽³⁾	66	2,91	1,09			3,14	1,19		
Hastane Yatak Sayısı									
50 ve altı ⁽¹⁾	28	2,94	1,17	X ² =12,739 p=,079		3,40	1,17	X ² =21,664 p=,003*	1-4
51-100 ⁽²⁾	16	2,80	1,33			3,38	0,96		
101-200 ⁽³⁾	67	3,11	1,15			3,03	1,01		
201-300 ⁽⁴⁾	79	3,31	1,05			2,54	1,12		
301-400 ⁽⁵⁾	60	3,4	1,09			2,78	1,17		
401-600 ⁽⁶⁾	78	3,50	1,05			2,83	1,16		
601-800 ⁽⁷⁾	31	3,69	0,94			2,48	0,93		
801 ve üzeri ⁽⁸⁾	75	3,32	1,06			2,69	1,03		
Görev Unvanı									
Hekim+Diş Hkm+Ecz ⁽¹⁾	92	2,97	1,07	X ² =12,581 p=,002*	1-3	3,08	1,21	X ² =6,010 p=,050*	1-3
Hemşire+Ebe ⁽²⁾	113	3,33	1,03			2,75	1,09		

Diğer Sağlık Personeli ⁽³⁾	229	3,45	1,11		2,73	1,06	
Meslekteki Toplam Çalışma Süresi							
1 yıldan az ⁽¹⁾	20	3,52	1,24	X ² =2,825 p=,588	2,30	0,91	X ² =6,158 p=,188
1-5 yıl ⁽²⁾	136	3,33	1,10		2,80	1,11	
6-10 yıl ⁽³⁾	80	3,45	1,07		2,76	1,10	
11-15 yıl ⁽⁴⁾	74	3,26	1,05		2,85	1,10	
15 yıldan fazla ⁽⁵⁾	124	3,22	1,11		2,92	1,14	
Mevcut Hastanede Toplam Çalışma Süresi							
1 yıldan az ⁽¹⁾	78	3,18	1,07	X ² =2,932 p=,569	2,80	0,99	X ² =6,387 p=,172
1-5 yıl ⁽²⁾	158	3,25	1,03		2,81	1,13	
6-10 yıl ⁽³⁾	95	3,53	1,15		2,60	1,10	
11-15 yıl ⁽⁴⁾	48	3,48	1,10		2,68	1,12	
15 yıldan fazla ⁽⁵⁾	55	3,20	1,18		3,31	1,10	
Mevcut Hastane Kaçınıcı Görev Yeri							
1 ⁽¹⁾	138	3,38	1,07	X ² =2,603 p=,761	2,80	0,99	X ² =1,105 p=,954
2 ⁽²⁾	148	3,27	1,09		2,81	1,13	
3 ⁽³⁾	90	3,36	1,12		2,60	1,10	
4 ⁽⁴⁾	34	3,32	1,05		2,68	1,12	
5 ⁽⁵⁾	16	2,93	1,26		3,31	1,10	
6 ⁽⁶⁾	8	3,38	1,31		2,80	0,99	
Yönetici misiniz?							
Evet	48	2,85	1,13	U=7000,5	3,39	1,12	U=6384
Hayır	386	3,38	1,08	p=,006*	2,74	1,09	p=,000*
Toplam	434						

* p<0,05

Tablo 7’de görüldüğü üzere sağlık çalışanlarının kayırmacılık alguları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin korelasyon analizi sonucunda Spearman Korelasyon (r) katsayısı -0,631 bulunmuştur. Bu değer, sağlık çalışanlarının kayırmacılık alguları ile örgütsel bağlılıkları arasında negatif yönlü orta kuvvette anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (p<0,05). Benzer sonuçlara Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde (r=-0,606, p<0,05), Üniversite hastanelerinde (r=-0,661, p<0,05) ve özel hastanelerde (r=-0,569, p=0,000, p<0,05) çalışan sağlık personeli içinde ulaşılmıştır. “Hekim+Eczacı+Diş Hekimlerin” kayırmacılık alguları ile örgütsel bağlılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır (r=-0,643, p=0,000, p<0,05). Yine benzer sonuç “Hemşire+Ebe” meslek grubu (r=-0,571, p=0,000, p<0,05) ile diğer sağlık çalışanları (r=-0,623, p=0,000, <0,05) içinde geçerlidir. Elde edilen bulgularda sağlık çalışanlarının kayırmacılık algısı düzeyleri ile devam bağlılık düzeyi arasında pozitif yönlü düşük kuvvette anlamlı bir ilişki saptanmıştır (r=0,214, p=0,000, p<0,05). Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde çalışan (r=0,205, p=0,000, p<0,05) ve Üniversite hastanesinde çalışan (r=0,258, p=0,002, p<0,05) sağlık personelinin kayırmacılık alguları ile devam bağlılıkları arasında pozitif yönlü düşük kuvvette anlamlı bir ilişki söz konusu iken özel hastanede çalışan

sağlık personeli için değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0,114$, $p=0,363$, $p>0,05$). Hem tüm sağlık çalışanları hem de hastane mülkiyetine göre ve unvanlara göre ayrıma tabi tutulduğunda sağlık çalışanlarının kayırmacılık algıları ile normatif bağlılık düzeyleri arasında orta kuvvette negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Bulgulardan elde edilen başka bir sonuç “Hekim+Eczacı+Diş Hekimlerin” ($r=0,173$, $p=0,099$, $p>0,05$) ile “Hemşire+Ebe” ($r=0,048$, $p=0,611$, $p>0,05$) unvanlarının kayırmacılık algıları ile devam bağlılık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki saptanamamış olmasıdır.

Tablo 7. Genel, Hastane Mülkiyeti ve Sağlık Meslek Grupları Bazında Kayırmacılık Algı İle Örgütsel Bağlılık Değişkenleri Arasındaki İlişki

			KYR	Terfide KYR	İşlemde KYR	İşe Almada KYR	
Genel (N=434)	ÖB	r	-,631*	-,641*	-,560*	-,559*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	
	Duygusal ÖB	r	-,634*	-,636*	-,572*	-,563*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	
	Devam ÖB	r	,214*	,226*	,180*	,217*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	
	Normatif ÖB	r	-,614*	-,628*	-,553*	-,523*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	
	Sağlık Bakanlığı (n=255)	ÖB	r	-,606	-,614*	-,549*	-,534*
			p	0,000	0,000	0,000	0,000
		Duygusal ÖB	r	-,581*	-,567*	-,550*	-,508*
			p	0,000	0,000	0,000	0,000
Devam ÖB		r	,205*	,194*	,188*	,204*	
		p	0,000	0,002	0,003	0,001	
Normatif ÖB		r	-,594*	-,599*	-,548*	-,499*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	
Üniversite Hastanesi (n=113)		ÖB	r	-,661*	-,669*	-,562*	-,554*
			p	0,000	0,000	0,000	0,000
		Duygusal ÖB	r	-,697*	-,716*	-,580*	-,593*
			p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Devam ÖB	r	,285*	,370*	,172	,279*	
		p	0,002	0,000	0,069	0,003	
	Normatif ÖB	r	-,651*	-,682*	-,552*	-,526*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	
	Özel Hastane (n=66)	ÖB	r	-,569*	-,596*	-,475*	-,530*
			p	0,000	0,000	0,000	0,000
		Duygusal ÖB	r	-,597*	-,637*	-,499*	-,568*
			p	0,000	0,000	0,000	0,000
Devam ÖB		r	,114	,123	,153	,118	
		p	0,363	0,327	0,221	0,345	
Normatif ÖB		r	-,528*	-,552*	-,446*	-,490*	
		p	0,000	0,000	0,000	0,000	

Hekim+Eczacı+Diş Hekimi (n=92)	ÖB	r	-,643*	-,691*	-,551*	-,542*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Duygusal ÖB	r	-,603*	-,662*	-,498*	-,564*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Devam ÖB	r	,173	,209*	,140	,176
		p	0,099	0,045	0,183	0,094
	Normatif ÖB	r	-,585*	-,659*	-,480*	-,547*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
Hemşire+Ebe (n=113)	ÖB	r	-,571*	-,569*	-,524*	-,518*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Duygusal ÖB	r	-,555*	-,528*	-,551*	-,478*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Devam ÖB	r	,048	,095	-,001	,062
		p	0,611	0,319	0,990	0,511
	Normatif ÖB	r	-,556*	-,578*	-,521*	-,424*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
Diğer Çalışanları (n=229)	ÖB	r	-,623*	-,619*	-,559*	-,568*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Duygusal ÖB	r	-,646*	-,629*	-,591*	-,590*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000
	Devam ÖB	r	,207*	,179*	,187*	,240*
		p	0,002	0,007	0,005	0,000
	Normatif ÖB	r	-,605*	-,590*	-,563*	-,534*
		p	0,000	0,000	0,000	0,000

* p<0,05 KYR: Kayırmacılık, ÖB: Örgütsel Bağlılık

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel kayırmacılık algısının değerlendirilmesi amacıyla elde edilen bulgular; bireylerin yaşının, cinsiyetinin, medenin durumunun, eğitim durumunun, hastane büyüklüğünün, meslekte ve mevcut kurumlarındaki çalışma sürelerinin, çalıştıkları hastanenin kaçınıcı görev yeri olduğu değişkenlerinin kayırmacılık algısı ile anlamlı istatistiksel bir farklılığa sahip olmadığını göstermiştir. Aylık gelir, hastane mülkiyeti, görev unvanları ve yönetici olup olmamaları değişkenleri ise kayırmacılık algısı arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Sağlık sektöründe sağlık meslek gruplarının kayırmaya yönelik algılarını araştıran Yavuz vd. (2020) araştırma bulgularına göre kayırmacılığın terfi, işlem ve işe alma süreci alt boyutlarında yaş ve cinsiyet değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. İşe alma sürecinde kayırmacılık algısı ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Bulgular katılımcıların yüksek dereceye yakın orta derecede kayırmacılık algılarının olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de bir üniversite hastanesinde 114 doktor ve 193 hemşire ile gerçekleştirilen bir çalışmada katılımcıların kayırmacılık algısını orta düzeyde bulunmuştur (Ay ve Oktay, 2020). Mesleki uzmanlık derecesinin yüksek olduğu bir sektörde bu boyutta kayırmacılık algısı yaşanması beklenen bir durum değildir. Temel yeteneklerine odaklanması beklenen sağlık çalışanlarının enerjilerini başka

alanlara kaydırıldığını bilmek toplum sağlığı açısından endişe verici bir durumdur. Araslı ve arkadaşlarının (2006) çalışmasında; kayırmacılığın insan kaynakları uygulamalarını tamamen felç ettiği ve çalışanlar arasında algılanan adalet düzeyini etkilediği yönünde bir çıkarıma ulaşılmıştır. Sağlık çalışanı motivasyonunun düşük olması istihdam eksikliğinden sonra gelen en önemli ikinci sağlık işgücü problemi olarak görülmektedir (Mathauer ve Imhoff, 2006). Sağlık kuruluşları iç-dış paydaş fark etmeksizin tüm insanların refahıyla ilgilenerek iyilik halinin gelişimine önemli katkılar sağlama zorunluluğu bulunmaktadır.

Örgütsel bağlılık, çalışanın kurumu ile ilgili bağlantısının uzatılması yönünde eylemleri içeren bir kavram olarak ele alınmaktadır. Uzun vadeli bu ilişki içerisinde çalışanın iş tatmini yaşamasının doğal bir beklenti haline dönüşmesi bireyin işletmeye olan katma değerini artırma yönünde sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Gerçekleştirilen bazı araştırmalarda sağlık sektörü iş tatmininin düşük ve stresin yüksek olduğu bulunmuştur (Erşan vd., 2013; Nal ve Nal, 2018). Bu gibi nedenler katılımcıların orta düzeyde örgütsel bağlılık düzeyine sahip olma durumunu açıklayabilir. Duygusal bağlılık düşük işsizlik seviyesine sahip ülkelerde yüksek işsizlik koşullarına sahip ülkelere göre daha yüksektir (Devece vd., 2016). “Hekim+Diş Hekimi+Eczacı” meslek grubunun diğer sağlık çalışanlarına göre daha yüksek duygusal bağlılığa sahip olmasının sebebi istihdam olasılığının daha yüksek olması olarak değerlendirilebilir. Özellikle statü düzeyi yüksek meslek gruplarının mesleklerine saf arzularla yaklaşmaları, başka herhangi bir değişkenden etkilenmemeleri durumunda örgütlerine yöneltilen duygusal bağlılıklarını yükselebilir. Duygusal bağlılığı nispeten zayıf olan “Diğer Sağlık Personeli” grubunun mevcut araştırmanın bulgularında olduğu gibi devam bağlılığının yüksek olması durumunda örgütte kalma zorunluluğu duygusu yaratmaya yönelik politikaların ve uygulamaların isteğe bağlı performansta bir azalmaya yol açabileceği ve genel bağlılığı negatif yönlü etkileyebileceği düşünülmektedir. Gellatly ve arkadaşlarının (2006) araştırma bulguları bu durumu destekler sonuçlara sahiptir. Duygusal bağlılığı olan çalışanlar işyeri stresörlerinin etkilerine daha dayanıklıdır (Meyer ve Maltin, 2010). İşyeri stresörleri çalışan sağlığı ve refahı üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında örgütsel bağlılıkları nispeten daha düşük düzeye sahip olan Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde çalışan sağlık personelinin bu stresörlere daha açık olduğu söylenebilir. Kayırmacılık, önemli bir işyeri stresör kaynağı olabilir. Araştırmamızda yer alan evli çalışanların bekâr olanlara göre daha yüksek bir duygusal bağlılığa sahip olmalarının nedeni evli olan bireylerin bekârlara göre gereksinimleriyle ilgili değil de daha çok istemeleriyle ilgili olduğuyla açıklanabilir. Evlilerin duygusal zekâsının daha yüksek olduğu, özellikle evli olan çalışanların bekârlara göre ilişkilerini kontrol etme konusunda farklı düşündükleri ve davrandıkları söylenebilir. Mevcut çalışmada hem genel hem de alt boyut bazında örgütsel bağlılık ve gelir arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Devam bağlılığında gelir gruplarında azalan, diğer bağlılık çeşitlerinde ise gelir gruplarında artan ortalamalar görülmüştür. Mevcut çalışmada örgütsel bağlılık ve gelir arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Gelir arttıkça örgütsel bağlılığın arttığı görülmektedir.

Araştırma sonucunda sağlık çalışanlarının kayırmacılık algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında negatif yönlü orta-üst düzeyde bir ilişki söz konusudur. Bu sonuç diğer araştırmalarla benzerdir (Büte, 2011; Demaj, 2012; Düz, 2012; Erdem vd., 2013; Karahan ve Yılmaz, 2014; Sezici ve Yıldız, 2017; Yücekaya, 2017). Sağlık Bakanlığına ve Üniversite hastanelerinde çalışan diğer sağlık çalışanlarının genel ve alt boyutlarındaki kayırmacılık algısı ile devam bağlılığı arasındaki pozitif zayıf yönlü ilişkinin olması sağlık çalışanlarının sektör genelinde bazı kayırmacı uygulamaları normal bir iş akışı olarak kabul etmeleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında gelecekte fayda sağlayabileceği düşünülen öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Kayırmacılığı engelleyecek yasal prosedür boşlukları doldurulmalı ve yakından takip edilmelidir.
- Bağımsız denetim uygulamalarına açık olunmalıdır.
- Özellikle yöneticiler kayırmacılık eylemlerinin karşısında kararlılıkla durmalıdır. Ayrıca
- Sağlık sektörünün insan gücü altyapısı farklı sosyo-demografik yapılardan ve farklı kültürel geçmişlerden gelen farklı meslek gruplarından oluştuğundan bağlılıkları ölçülürken alana has ölçüm araçları kullanılmalıdır.
- “Diğer Sağlık Çalışanları” meslek grubunda görev yapanların kayırmacılık algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu çalışanların işe katılmaları sağlanarak duygusal bağlılıkları geliştirilebilir.
- Eşit işe eşit olanaklar sunulması hastane mülkiyeti bazında yaşanan farklılıkları ortadan kayırmacılık ve örgütsel bağlılık algıları bağlamında dengeye getirecektir.
- “Diğer sağlık çalışanları” meslek grubu sektörde niceliksel üstünlüğe sahiptir. Bu meslek grubunun kayırmacılık algısı örgütteki dengelerin bozulmasına sebep olacaktır. Bu meslek grubunun üyelerinin gereksiz emek harcadığı düşüncesinden arındırılması gerekmektedir.
- Kayırmacılığın ve örgütsel bağlılığın ne gibi örgütsel sonuçlarının ve etkilerinin olabileceğine yönelik stratejiler geliştirmek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2010). Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme. *Karadeniz Araştırmaları*, 25(25), 145-174
- Akuffo, I. N., ve Kivişpöld, K. (2020). Influence of leaders' authentic competences on nepotism-favouritism and cronyism. *Management Research Review*, 43(4), 369-386.
- Allen, N. J., ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.

- Araslı, H., Bavık, A., ve Ekiz, E. H. (2006). The effects of nepotism on human resource management: The case of three, four and five star hotels in Northern Cyprus. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(7/8), 295-308.
- Asunakutlu, T., ve Avcı, U. (2010). Aile İşletmelerinde Nepotizm Algısı ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 93-109.
- Ay, F. A., ve Oktay, S. (2020). The Effect of Nepotism and Its Applications Leading to Ethical Collapse in Organizational Trust: A Research on Physicians and Nurses at a University Hospital. *Turkish Journal of Business Ethics*, 159-167.
- Aydoğan, İ. (2012). The Existence of Favoritism in Organizations. *African Journal of Business Management*, 6(12), 4577-4586.
- Berger, J., Herbertz, C., ve Sliwka, D. (2011). *Managerial Incentives and Favoritism in Promotion Decisions: Theory and Field Evidence*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA).
- Bergmann, T. J., Lester, S. W., Meuse, K. P., ve Grahn, J. L. (2000). Integrating The Three Domains Of Employee Commitment: An Exploratory Study. *Journal of Applied Business Research*, 16(4), 15-26.
- Büte, M. (2011). Kayırmacılığın Çalışanlar Üzerine Etkileri İle İnsan Kaynakları Uygulamaları İlişkisi: Türk Kamu Bankalarına Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 383-404.
- Caldwell, D. F., ve O'Reilly, J. A. (1990). Building organizational commitment: A multifirm study. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 245-261.
- Conlin, M., ve Emerson, P. M. (2005). Discrimination in Hiring Versus Retention and Promotion: An Empirical Analysis of Within-Firm Treatment of Players in the NFL. *The Journal of Law, Economics, & Organization*, 22(1), 115-136.
- Çalık, A., ve Naktiyok, A. (2018). Nepotizmin Örgütsel Sessizliğe Etkisinde Öz Yeterlilik Algısının Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 18(3), 343-351.
- Demaj, E. (2012). *Nepotism, Favoritism And Cronyism and Their Impact On Organizational Trust And Commitment; The Service Sector Case In Albania*. Tiran: Epoka University Faculty of Economics and Administrative Sciences Business Administration Department
- Devece, C., Palacios-Marqués, D., ve Alguacil, M. P. (2016). Organizational commitment and its effects on organizational citizenship behavior in a high-unemployment environment. *Journal of Business Research*, 69(5), 1857-1861.
- Dey, O., Das, A., Gupta, G., ve Banerjee, S. (2017). Favouritism Or Fairness?: A Framed Laboratory Experiment. Munich Personal RePEc Archive. Erişim adresi <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/80214>
- Düz, S. (2012). *Konaklama İşletmelerinde Nepotizm İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Elizur, D., ve Koslowsky, M. (2001). Values and organizational commitment. *International Journal of Manpower*, 22(7), 593-599.
- Erdem, B., Ceylan, U., ve Saylan, U. (2013). Aile İşletmelerinde Nepotizm ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Kütahya'da Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(2), 171-197.

- Erşan, E. E., Yıldırım, G., Doğan, O., ve Doğan, S. (2013). Sağlık çalışanlarının iş doyumu ve algılanan iş stresi ile aralarındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 115-121.
- Ferris, K. R., ve Aranya, N. (1983). A Comparison of Two Organizational Commitment Scales. *Personnel Psychology*, 36(1), 87-98.
- Gellatly, I. R., Meyer, J. P., ve Luchak, A. A. (2006). Combined effects of the three commitment components on focal and discretionary behaviors: A test of Meyer and Herscovitch's propositions. *Journal of Vocational Behavior*, 69(2), 331-345.
- Gouldner, H. P. (1960). Dimensions of Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*, 4(4), 468-490.
- Hunt, S. D., Chonko, L. B., ve Wood, V. R. (1985). Organizational Commitment and Marketing. *Journal of Marketing*, 49(1), 112-126.
- Indvik, J., ve Johnson, P. R. (2012). The Elephant in the Living Room: Favoritism in the Workplace. *Allied Academies International Conference* içinde (13-18. ss.). New Orleans: Proceedings of Academy of Organizational Culture, Communications and Conflict.
- Karahan, A., ve Yılmaz, H. (2014). Nepotizm ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(27), 123-147.
- Loewe, M., Blume, J., Schönleber, V., Seibert, S., Speer, J., ve Voss, C. (2007). *The Impact of Favouritism on the Business Climate: a study on wasta in Jordan*. Bonn: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE).
- Lok, P., ve Crawford, J. (2004). The effect of organisational culture and leadership style on job satisfaction and organisational commitment: A cross-national comparison. *Journal of Management Development*, 23(4), 321-338.
- Maswabi, O. K., ve Qing, Y. (2017). Risk Analysis and Countermeasures of Favouritism, Nepotism and Cronyism in Organizations. *14th International Conference on Innovation & Management* içinde (792-797. ss.). Wuhan: Wuhan University of Technology Press.
- Mathauer, I., ve Imhoff, I. (2006). Health worker motivation in Africa: the role of non-financial incentives and human resource management tools. *Human Resources for Health*, 4(24), 1-17.
- Mercurio, Z. A. (2015). Affective Commitment as a Core Essence of Organizational Commitment: An Integrative Literature Review. *Human Resource Development Review*, 14(4), 389-414.
- Meyer, J. P. (2016). Employee Commitment: An Introduction and Roadmap. J. P. Meyer (Ed.), *Handbook of Employee Commitment* içinde (3-12). Cheltenham: Curtin Research Publications. <https://doi.org/10.4337/9781784711740>
- Meyer, J. P., ve Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J. P., ve Maltin, E. R. (2010). Employee commitment and well-being: A critical review, theoretical framework and research agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 323-337.
- Nal, M., ve Nal, B. (2018). Sağlık Çalışanlarının İş Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 131-140.
- Ombanda, P. O. (2018). Nepotism and Job Performance in the Private and Public Organizations in Kenya. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 8(5), 474-494.

- Padgett, M. Y., Padgett, R. J., ve Morris, K. A. (2019). Reactions to Nepotism in the Hiring Process: The Role of Family Member Qualifications. *Journal of Organizational Psychology*, 19(4), 106-120.
- Pelit, E., Dinçer, F. I., ve Kılıç, İ. (2015). The Effect of Nepotism on Organizational Silence, Alienation and Commitment: A Study on Hotel Employees in Turkey. *Journal of Management Research*, 7(4), 82-110.
- Ponzo, M., ve Scoppa, V. (2011). A simple model of favouritism in recruitment. *Research in Economics*, 65(2), 78-88.
- Randall, D. M. (1990). The Consequences of Organizational Commitment: Methodological Investigation. *Journal of Organizational Behavior*, 11(5), 361-378.
- Safina, D. (2015). Favouritism and Nepotism in an Organization: Causes and Effects. *Procedia Economics and Finance*, 23, 630-634.
- Scholl, R. W. (1981). Differentiating Organizational Commitment From Expectancy as a Motivating Force. *Academy of Management Review*, 6(4), 589-599.
- Sezici, E., ve Yıldız, B. (2017). Algılanan Örgütsel Kronizmin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İstihdam Edilebilirlik Algısının Aracı Rolü. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 56-74.
- Sudiantha, D., Armanu, A., ve Troena, E. A. (2017). The Effects of Transformational Leadership and Personality on Employee Performance in Nissan Malang Mediated by Organizational Commitment. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 1(61), 207-215.
- Sümbüloğlu, V., ve Sümbüloğlu, K. (2005). *Klinik ve Saha Araştırmalarında Örneklem Yöntemleri ve Örneklem Büyüklüğü*. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Wasti, S. A. (2000). Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi. 8. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* içinde (401-410. ss.). Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yavuz, M., Gürhan, N., ve Geniş, B. (2020). Nepotism perception and job satisfaction in healthcare workers. *Anadolu Psikiatri Dergisi*, 21(5), 468-476.
- Yücekaya, P. (2017). *Nepotizmin, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: İş Görenlerin Mülkiyet Sahipliği Yoluyla ve Özel Girişimlere Devir Şeklinde Özelleştirilen İşletmelerde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Kastamonu.

COVID-19 HANEHALKI ÇEVRE ÖLÇEĞİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

COVID-19 HOUSEHOLD ENVIRONMENT SCALE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

H. İrem KALAYCI KIRLIOĞLU¹, Sibel Büşra ÇAKIN², Mehmet KIRLIOĞLU³

1. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi,
hurirkal@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-8352-8868>
2. Sosyal Çalışmacı, Konya Adliyesi Adli Destek ve
Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü,
sbcakin@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5840-3772>
3. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi,
kirioglumehmet@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-0130-0841>

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
02.04.2022	04.02.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
12.05.2022	05.12.2022

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097398>

* Bu çalışma, 19-21 Kasım 2021 tarihlerinde Burdur'da gerçekleştirilen 23. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuştur

Öz

Bu çalışmanın amacı Behar-Zusman vd., (2020) geliştirilen ve Türkçe dil geçerliliği Öztürk vd. (2020) tarafından yapılan 30 maddelik Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin psikometrik özelliklerini değerlendirmektir. Araştırma, metodolojik çalışmalar kapsamında yer almaktadır. Çalışma kapsamında geçerlilik ve güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Doğruluk Faktör Analizi için 322, benzer ölçekler geçerliliği için 90 kişiye ulaşılmıştır. Güvenirlik analizleri 322 kişiden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. Behar-Zusman ve diğerleri (2020) tarafından ortaya konulan 2 alt boyutlu 30 maddeli orijinal yapı korunmuştur. Ancak Birlik/Berberlik alt boyuna ait olan 12. madde ilgili kriterleri sağlamadığından ölçek maddeleri içerisinden çıkarılmıştır. Çalışma sonucunda 29 madde ve "Çatışma" ve "Birlik/Berberlik" boyutlarından oluşan COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği genel nüfustan çekilen örneklem üzerinde doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Hanehalkı, Geçerlilik, Güvenirlik.

Abstract

The aim of this study is to to evaluate the psychometric properties of the 30-item COVID-19 Household Environment Scale developed by Behar-Zusman et al., (2020) and the Turkish language validity was done by Öztürk et al. (2020). The research is within the scope of methodological studies. Within the scope of the study, validity and reliability analyzes were carried out. 322 people were contacted for Confirmatory Factor Analysis and 90 for similar scales validity. Reliability analyzes were performed on data obtained from 322 individuals. The original 30-item structure with 2 sub-dimensions introduced by Behar-Zusman et al. (2020) has been preserved. However, since the 12th item belonging to the Unity/Together sub-dimension did not meet the relevant criteria, it was excluded from the scale items. As a result of the study, the 5-point Likert-type COVID-19 Household Environment Scale, which consists of 29 items and two sub-dimensions named "Conflict" and "Unity/Together", was validated on the sample drawn from the general population. It was concluded that the scale had a clean and good factor structure, and its construct validity and internal consistency were high..

Keywords: COVID-19, Household, Validity, Reliability.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to evaluate the psychometric properties of the 30-item COVID-19 Household Environment Scale developed by Behar-Zusman et al. (2020) and the Turkish language validity was done by Öztürk et al. (2020).

Research Questions

Will it support the 30-item and 2 sub-dimensions COVID-19 Household Environment Scale obtained by Behar-Zusman (2020) with confirmatory factor analysis? What can be done to change the construct if confirmatory factor analysis does not support it? What is the relationship between the Covid-19 Household Environment Scale scores and Evaluation of the Mental and Psychosomatic Impacts of the Covid-19 Pandemic Scale (Kaya et al., 2021) scores used for the convergent validity?

Literature Review

It can be said that social institutions such as the family are affected by the COVID-19 pandemic. This extraordinary situation, which affects the whole world, changes individuals, societies, attitudes and beliefs. The effects of COVID-19 on individuals; limited access to basic services and needs, decrease in interaction and communication with social support mechanisms, increase in domestic violence, neglect and abuse, exclusion of ethnic groups, economic and mental problems, decrease in family communication and ties. Crisis situations affect individuals differently. Some people can realize effective coping mechanisms for negative situations. They can get through this process with the least possible damage. However, some people do not know what to do in these negative situations, when the coping methods they used before are not sufficient, the effects of the crisis situation on the individual can be much greater. A change that occurs in individuals within the micro-system in the family first affects the communication between the spouses and then between the parent-child. While the changes between family members affect the mezzo systems in which the members interact over time, the relationship conflicts between spouses and parent-child spread to the whole society in the macro system.

Methodology

The research is within the scope of methodological studies. Participants over the age of 18 were reached in the study. Two different samples were reached for the research. 322 people were reached for Confirmatory Factor Analysis. For convergent validity, 90 people were reached. Within the scope of the research, data were collected online and by convenience sampling method. In addition, considering the pandemic process, it is very important to conduct the study online in order not to pose a risk to health. Data were collected through surveey.com and microsoft forms sites, which allow online surveys to be prepared. Socio-demographic information form, COVID-19 Household Environment Scale and Evaluation of the Mental and Psychosomatic Impacts of the Covid-19 Pandemic Scale were used as data collection tools. Two programs were used in the analysis of the data. One of them is IBM SPSS Statistics 20 and the other is LISREL 8.80. CFA was performed for the analysis of the data, and the correlation

and Cronbach Alpha coefficients were also examined. Before starting the study, the ethics committee decision dated 09.06.2021 and meeting number 11 was taken from the Necmettin Erbakan University Health Sciences Scientific Research Ethics Committee.

Results and Conclusions

The original 30-item structure with 2 sub-dimensions introduced by Behar-Zusman et al. (2020) has been preserved. However, the 12th item belonging to the Togetherness sub-dimension did not meet the relevant criteria, so it was excluded from the scale items. As a result of the study, the 5-point Likert-type COVID-19 Household Environment Scale, which consists of 29 items and two sub-dimensions named "Conflict" and "Togetherness", was validated on the sample drawn from the general population. It was concluded that the scale had a clean and good factor structure, and its construct validity and internal consistency were high. The alpha coefficient of both sub-dimensions and the total scale is above 0,7. Although the scale does not have a total score, it is possible to comment on the scores obtained from the sub-dimensions. The highest score that can be obtained from the Conflict sub-dimension is 75, and the highest score that can be obtained from the Togetherness sub-dimension is 70. The higher the scores for household conflict, the higher the level of household conflict. Likewise, as the score for household togetherness increases, the level of togetherness increases. There is no reverse coded item in the scale. The interaction between family members during the Covid-19 process determines the effects of the epidemic on individuals and societies and the way the process is managed. The COVID-19 Household Environment Scale, which takes into account the household conflict and togetherness in the COVID-19 process, has been brought into the literature as a tool that can make valid and reliable measurements. The COVID-19 Household Environment Scale, which was validated on the sample obtained from the general population, is thought to be an important measurement tool for academics who will work on issues related to conflict and unity/togetherness within the family during the pandemic period.

1. GİRİŞ

Aile, üyelerin çoğunlukla ortak ikameti paylaştıkları ve birbirlerine karşı yükümlülükler üstlendikleri sosyal kurumlar olarak ifade edilebilir (Duyan, 2010). Gökçe (1976) ailelerin karakteristik özelliklerinin olduğunu belirtmiştir. Ona göre aileler; evrensel, belirli sınırları ve şekillendirme özelliği olan, aile üyeleri arasında rol ve sorumlulukları bulunan bir yapıdadır. Toplumun sürekliliğin sağlanmasında önemli rol oynayan aileler; kültürel, demografik, hukuki yapıları gereği toplumlar için oldukça önemlidir. Aynı zamanda ailelerin; bireyleri topluma hazırlaması, toplumların değer ve yargılarını bireylere aktararak kültürel devamlılığı da sağlamaktadır (Aktaş, 2015). Ailelerin birbirlerine ve topluma karşı bazı görev ve sorumlulukları vardır. Bireylerin kişilik ve kimlikleri toplumun yapı taşlarından biri olan ailede gerçekleşmektedir. Bireyin sosyal çevre ilk teması ebeveynleri ve diğer aile üyeleri ile olmaktadır. Çocuğun ebeveynleri ile iletişimi sosyalleşme sürecini etkilemektedir. Çocukların topluma hazırlamakta rol alan aileler aynı zamanda toplumun sürekliliğinin sağlanması için topluma yeni üyeler de yetiştirmektedir (SEKAM, 2016).

Bireylerin iletişim kurduğu ilk kişiler ise genellikle ebeveynleri olmaktadır. Ebeveynlerin birbirleriyle kurmuş oldukları iletişim, aile üyelerinin dünyayı algılayış biçimleri, kültürel özellikler ve sosyal çevre çocukların dünyalarını şekillendirmektedir (Çalışkan ve Aslander, 2014). Bireyler iletişim kurabilmeyi yaşantılar sonucu öğrenmektedir. Bu öğrenme sürecinde kimi bireyler de oldukça zengin ve gelişmiş iletişimlerini öğrenirken kimi bireyler sağlıklı, zayıf iletişim yollarını deneyimlemektedirler (Korkut, 1996). İnsanlar diğerleri ile kurduğu etkileşim aracılığıyla toplumun bir ferdi olmaktadır. Aile üyelerinin birbirleriyle kurdukları iletişimin niteliği bireylerin diğer insanlarla kuracağı etkileşimi etkilemektedir. Bunun için de aile üyelerinin birbirlerini dinlediği, kendilerini rahat bir şekilde ifade edebildikleri, birbirlerinin duygularına ve düşüncelerine saygı gösterdikleri bir aile ortamının olması gerekmektedir (Şahin ve Aral, 2012).

Aile içinde meydana gelen problemlerin çözümünü engelleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı; aile üyeleri arasındaki iletişim eksikliği, aile içi rollerin belirsizliği, duygusal destek eksikliği, aile içi problem çözme yönteminin olmaması veya yetersiz kalması gibi faktörlerdir (Kargı ve Akman, 2007). Aile üyeleri arasındaki iletişimin eksik ya da hiç olmaması sağlıklı ailelerin ortak özellikleridir. Bu ailelerde üyeler arası etkileşim belirli kurallara dayanmaktadır. Aile bağları dayanıksız ve üyeler arası ilişkiler yapay olmaktadır. Bireyler olumsuz tutum ve davranışa bulunurlar (Alacahan, 2010). Aile içindeki iletişimin niteliği yaşanan kriz durumunun çözümünde önemli rol oynamaktadır. Ailelerin kriz durumlarında eşlerin ve diğer aile üyelerin duygularını ifade edebilmesi, yaşanan krize yönelik ortak çözüm yolları bulabilmeleri ve karar alabilmeleri gerekmektedir. Aile üyeleri kriz sürecinde müspet tutum ve davranışlarda bulunmaktadır. Problemlere yönelik farklı ve yaratıcı çözüm önerileri sunarlar ve bu kriz süreci ile sağlıklı bir şekilde baş ederler. Üyeler arasında dayanışma ve iş birliği sağlandıkça, yaşanan probleme yönelik olumlu yaklaşıldıklarında kriz sürecinde aileler

problemleri çözebilmektedir (Özbyay ve Aydoğan, 2013). Ancak bunları olmadığı aileler de küçük sorunlar bile büyümek de ve aileler için bu süreç oldukça tehlike oluşturabilmektedir.

COVID-19 pandemisi ile aile gibi sosyal kurumların etkilendiği söylenebilir. Tüm dünyayı etkileyen olağanüstü bu durum bireyleri, toplumları, tutum ve inançları değiştirmektedir (Karaca vd., 2020). COVID-19'un bireyler üzerinde etkileri; temel hizmet ve ihtiyaçlara ulaşımın kısıtlı olması, sosyal destek mekanizmaları ile etkileşim ve iletişimde azalma, aile içi şiddetin, ihmal ve istismarın artması, etnik gruplara yönelik dışlama, ekonomik ve ruhsal problemler, aile içi iletişimin ve bağların azalması olarak ifade edilebilir (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019).

Kriz durumları bireyler üzerinde farklı etki etmektedir. Bazı insanlar olumsuz durumlara etkili baş etme mekanizmaları gerçekleştirebilir. Bu süreci olabilecek en az hasarla atlatabilirler. Fakat bazı insanlar olumsuz bu durumlarda ne yapacaklarını bilemezler, önceden kullandıkları baş etme yöntemleri yeterli olmadığında kriz durumunun bireydeki etkileri çok daha fazla olabilmektedir (Akat ve Karataş, 2020). Ailede mikro sistem içinde yer alan bireylerde meydana gelen bir değişim ilk olarak eşler arasındaki daha sonra da ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimi etkilemektedir. Aile bireyleri arasındaki değişimler zamanla üyelerin etkileşimde olduğu mezo sistemleri etkilerken eşler arası ve ebeveyn-çocuk arasındaki ilişki çatışmaları makro sistemde tüm topluma yayılmaktadır (Yıldırım ve Baydur, 2017).

1.1. Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi

Yurt dışında geçerliliği ve güvenirliliği gerçekleştirilen COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin (CHÇÖ) (Behar-Zusman vd., 2020) Türkçe dil geçerliliği Öztürk vd. (2020) tarafından yapılmış olmasına rağmen uyarılma çalışmalarında tercih edilen Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ya da Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gibi analizlerin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Yazarlar sadece dil geçerliliği yaparak ölçeği çalışmalarında kullanmışlardır. Dil geçerliliği dışında diğer geçerlilik ve güvenirlik analizlerinin de yapılması gerekmektedir. Ek olarak Fietzer ve Ponterotto (2015) DFA'sı yapılmayan çalışmaları eleştirmekte ve DFA'sı yapılmayan çalışmaların kullanılmamasını önermektedir. Bu araştırma, Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin DFA'sının yapıldığı ilk çalışma olması açısından da önem taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Behar-Zusman vd., (2020) geliştirilen ve Türkçe dil geçerliliği Öztürk vd. (2020) tarafından yapılan 30 maddelik Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin psikometrik özelliklerini değerlendirmektir. Bu doğrultuda ölçeğin dil geçerliliği yapılmaksızın (dil geçerliliği daha önce yapıldığından) yapı geçerliliği ve güvenirliliği incelenmiştir. Bu kapsamda ölçekle ilgili Doğrulayıcı Faktör Analizi, benzer ölçekler geçerliliği ve güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Benzer ölçekler

geçerliliği için Covid-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği (Kaya vd., 2021) kullanılmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

DFA ile Behar-Zusman vd. (2020) tarafından elde edilen 30 maddelik ve 2 alt boyutlu COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği desteklenecek midir? Eğer DFA desteklemezse yapıyı değiştirmek için ne yapılabilir?

Katılımcıların Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği puanları ile benzer ölçekler geçerliliği için kullanılan Covid-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği (Kaya vd., 2021) puanları arasındaki ilişki nedir?

2. YÖNTEM

Araştırma, metodolojik çalışmalar kapsamında yer almaktadır. Metodolojik çalışmalar gözlemciler arası tutarlılık ve geçerlilik çalışmalarını kapsamaktadır. Çalışmanın geçerlilik amacını taşıdığından metodolojik çalışma özelliği gösterdiği söylenebilir.

2.1. Katılımcılar

Araştırmada 18 yaş üstü katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırma için iki farklı örnekleme ulaşılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için katılımcı sayısının belirlenmesinde ölçek madde sayısının 10 katı (Alpar, 2016; Akgül, 2005; Şencan, 2005) baz alınmaktadır. Buna göre 30 maddelik COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin 10 katı olan en az 300 katılımcıya ulaşılmaması hedeflenmiş olup toplamda 322 kişiye ulaşılmıştır. Ayrıca farklı illerdeki deneyimlerin görünür kılınmaya çalışılması amacıyla katılımcıların Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan kişilerden oluşması sağlanmıştır. İkinci olarak benzer ölçekler geçerliliği yapabilmek için 90 kişiye ulaşılmıştır.

Tablo 1. DFA'da Yer Alan Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Bilgiler (n=322)

Cinsiyet	n	%	Şu anda sosyal mesafeyi uygulama	n	%
Kadın	239	74	Evet	232	72
Erkek	83	26	Hayır	90	28
Eğitim Durumu			Aile üyelerinden birine COVID-19 teşhisi konulması		
Okur-yazar	8	2	Evet	159	49
İlkokul	4	1	Hayır	163	51
Ortaokul	3	1	Aile üyelerinden birinin COVID-19'dan dolayı hastaneye yatması		
Lise	72	22	Evet	42	13
Lisans	198	62	Hayır	280	87
Lisansüstü	37	12	Aile üyelerinden birinin COVID-19 nedeniyle vefat etmesi		
Medeni Durum			Evet	47	15
Bekâr	210	65	Hayır	275	85
Evli	112	35	Pandemi sırasında aile üyelerinden birinin sağlık sektöründe çalışması		
Gelir Durumu			Evet	50	16
Gelirim giderimden az	134	42	Hayır	272	84
Gelirim giderime denk	133	41	Aile üyelerinden birinin COVID-19 riski yüksek bir işte çalışma		
Gelirim giderimden fazla	55	17	Evet	165	51

Yaşanılan evin sahibi olma			Hayır	157	49
Evet	215	67	Aile üyelerinden birinin pandemi nedeniyle işten ayrılma		
Hayır	107	33	Evet	26	8
Sosyal Mesafeyi Uygulama			Hayır	296	92
1 hafta kadar	22	6	Evden çalışan birey sayısı		
1 haftadan fazla-1 aydan az	8	3	Yok	105	33
1 aydan fazla 2 aydan az	4	1	1	113	35
2 aydan fazla 4 aydan az	2	1	2	77	24
4 aydan fazla 6 aydan az	5	2	3	22	6
6 aydan fazla 1 yıldan az	29	9	4	5	2
1 yıldan fazla	252	78			
Total	322	100	322 100		

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %74'ünün kadın, %62'sinin lisans mezunu, %65'inin bekâr, %42'sinin geliri giderinden az, %67'sinin yaşadığı evin sahibi olduğu, %78'inin sosyal mesafeyi bir yıldan fazladır uyguladığı, %72'sinin halen sosyal mesafeyi uygulamakta olduğu, %49'unda aile üyelerinin birine COVID-19 teşhisi konulduğu, %13'ünde aile üyelerinin biri COVID-19'dan dolayı hastanede tedavi gördüğü, %15'inde aile üyelerinin biri COVID-19'dan dolayı vefat ettiği, %16'sında aile üyelerinin biri sağlık sektöründe çalıştığı, %51'inde aile üyelerinin biri COVID-19 riski yüksek bir işte çalıştığı, %8'inde aile üyelerinden birinin pandemi nedeniyle işten ayrıldığı, %67'sinde aile üyelerinden birinin evden çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalamasının 34 (en küçük 18; en büyük 71), evde yaşayan kişi ortalamasının 4 (en küçük 2; en büyük 11), evdeki oda sayısı ortalamasının 2 (en küçük 1; en büyük 5) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Benzer Ölçekler Geçerliliğinde Yer Alan Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Bilgiler

Cinsiyet	n	%	Şu Anda Sosyal Mesafeyi Uygulama	n	%
Kadın	77	86	Evet	67	74
Erkek	13	14	Hayır	23	26
Eğitim Durumu	Aile üyelerinden birine COVID-19 teşhisi konulması				
Okur-yazar	4	4	Evet	39	43
İlkokul	4	4	Hayır	51	57
Ortaokul	7	8	Aile üyelerinden birinin COVID-19'dan dolayı hastaneye yatması		
Lise	28	31	Evet	9	10
Lisans	39	44	Hayır	81	90
Lisansüstü	8	9	Aile üyelerinden birinin COVID-19 nedeniyle vefat etmesi		
Medeni Durum	Evet 26 29				
Bekâr	41	46	Hayır	64	71
Evli	49	54	Pandemi sırasında aile üyelerinden birinin sağlık sektöründe çalışması		
Gelir Durumu	Evet 24 27				
Gelirim giderimden az	33	37	Hayır	66	73
Gelirim giderime denk	44	49	Aile üyelerinden birinin COVID-19 riski yüksek bir işte çalışma		
Gelirim giderimden fazla	13	14	Evet	51	57
Yaşanılan Evin Sahibi Olma	Hayır 39 43				
Evet	42	46	Aile üyelerinden birinin pandemi nedeniyle işten ayrılma		
Hayır	48	54	Evet	7	8
Sosyal Mesafeyi Uygulama	Hayır 83 92				
Bir haftadan az	9	10	Evden çalışan birey sayısı		
Bir haftadan bir aya kadar	3	3	Yok	10	78

Bir ay ila iki ay	1	1	1	12	13
İki ay ila dört ay	1	1	2	8	9
Dört ay ila altı ay	1	1			
Altı aydan bir yıla kadar	6	7			
Bir yıl ve daha fazla	69	77			
Total	90	100		90	100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %86'sının kadın, %44'ünün lisans mezunu, %54'ünün evli, %49'unun geliri giderine denk, %46'sının yaşadığı evin sahibi olduğu, %77'sinin sosyal mesafeyi bir yıldan fazladır uyguladığı, %74'ünün halen sosyal mesafeyi uygulamakta olduğu, %43'ünde aile üyelerinin birine COVID-19 teşhisi konulduğu, %10'unda aile üyelerinin biri COVID-19'dan dolayı hastanede tedavi gördüğü, %29'unda aile üyelerinin biri COVID-19'dan dolayı vefat ettiği, %27'sinin aile üyelerinin biri sağlık sektöründe çalıştığı, %57'sinde aile üyelerinin biri COVID-19 riski yüksek bir işte çalıştığı, %8'inde aile üyelerinden birinin pandemi nedeniyle işten ayrıldığı, %78'inde aile üyelerinden birinin evden çalışmadığı görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalamasının 37 (en küçük 18; en büyük 68), evde yaşayan kişi ortalamasının 4 (en küçük 2; en büyük 9), evdeki oda sayısı ortalamasının 2 (en küçük; en büyük 5) olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında veriler online olarak ve kolayda örneklem yöntemi ile toplanmıştır. Ayrıca pandemi süreci göz önüne alındığında çalışmanın online ortamda yapılması, sağlık için risk oluşturmaması açısından da oldukça önemlidir. Online anket hazırlamaya izin veren *surveey.com* ve *microsoft forms* siteleri aracılığı ile veriler toplanmıştır. Anketin ilgili sitelere yüklenilmesi ile elde edilen link katılımcılara gönderilmiştir. Anlık olarak anket girişleri takip edilmiş ve yeterli sayıya ulaşıldığında anket sonlandırılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Sosyo-demografik bilgi formu: Bilgi formu Behar-Zusman vd. (2020) tarafından geliştirilmiştir. Sosyo-demografik bilgi formunda katılımcıların; demografik özelliklerini, hanehalkı kompozisyonunu (hane halkına ilişkin bilgiler) ve hanehalkı düzeyinde Covid-19 pandemi döneminde sağlık ve çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunları belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği (CHÇÖ): Ölçek Behar-Zusman vd., (2020) geliştirilmiştir. Türkçe dil geçerliliği Öztürk vd. (2020) tarafından yapılmıştır. Ancak yazarlar dil geçerliliği dışında geçerlilik analizlerini gerçekleştirmemişlerdir. Covid-19 pandemi dönemi ve öncesindeki hanehalkı düzeyinde çatışma ve birlik/beraberlik durumunu belirleyici çeşitli ifadeler yer almaktadır. Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği her biri 15 maddeden oluşan iki alt boyuttan (hanehalkı çatışma durumu ve hanehalkı birlik ve beraberlik durumu) oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipindedir (Öncesiyle aynı: 1, Öncesinden çok daha az: 2, Öncekinden biraz daha az: 3, Öncesinden biraz daha fazla: 4, Öncesinden çok daha fazla: 5). Ek olarak iki seçenek

daha sunulmaktadır. Bu bizim evde hiç olmaz ve cevap vermemeyi tercih ederim seçenekleri 0 puan olarak değerlendirilmektedir. Her iki alt boyuttan da (hanehalkı çatışma durumu ve hanehalkı birlik ve beraberlik durumu) katılımcıların alabilecek en yüksek puan 75 olup en düşük skor değişebilmektedir. Hane halkı çatışması için puanlar arttıkça hanehalkı çatışma düzeyi artmaktadır. Aynı şekilde hanehalkı birlik ve beraberlik için puan arttıkça birlik ve beraberlik düzeyi artmaktadır.

Covid-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikosomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği:

Covid-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikosomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği, Kaya ve diğerleri (2021) tarafından geliştirilmiş olup 18 madde ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. Beşli likert tipindedir. Ölçekten en düşük 18 puan, en yüksek de 90 puan alınabilmektedir. Ölçeğin tamamı ve alt boyutlarından alınan yüksek puan, koronavirüsün olumsuz ruhsal etkilerinin ve psikosomatik etkilerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 15. maddeleri Ruhsal Etkiler alt boyutunu, 4, 8, 13, 14, 16, 17, 18. maddeleri ise Psikosomatik Etkiler alt boyutunu oluşturmaktadır. 18 maddelik toplam ölçeğin güvenirlilik katsayısı 0,93'tür. Ruhsal Etkiler ve Psikosomatik Etkiler alt boyutlarının güvenirlilik katsayıları sırasıyla 0,91 ve 0,87'dir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde iki programdan yararlanılmıştır. Bunlardan biri *IBM SPSS Statistics 20* ve *LISREL 8.80*'dir. Verilerin analizi için DFA yapılmış olup ayrıca korelasyon ve Cronbach Alpha katsayıları incelenmiştir.

2.5. Araştırmanın Etik Boyutu

Çalışmaya başlamadan önce Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Bilimsel Araştırma Platformu'ndan 27.03.2021 tarihinde bilimsel araştırma izni alınmıştır. Ayrıca Behar-Zusman vd., (2020) ve Türkçe dil geçerliliğini gerçekleştiren Öztürk ve diğerlerinden (2020) izin alınmıştır. Ek olarak çalışmaya başlamadan önce Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul Başkanlığı'ndan 09.06.2021 tarih ve 11 toplantı sayılı etik kurul kararı alınmıştır.

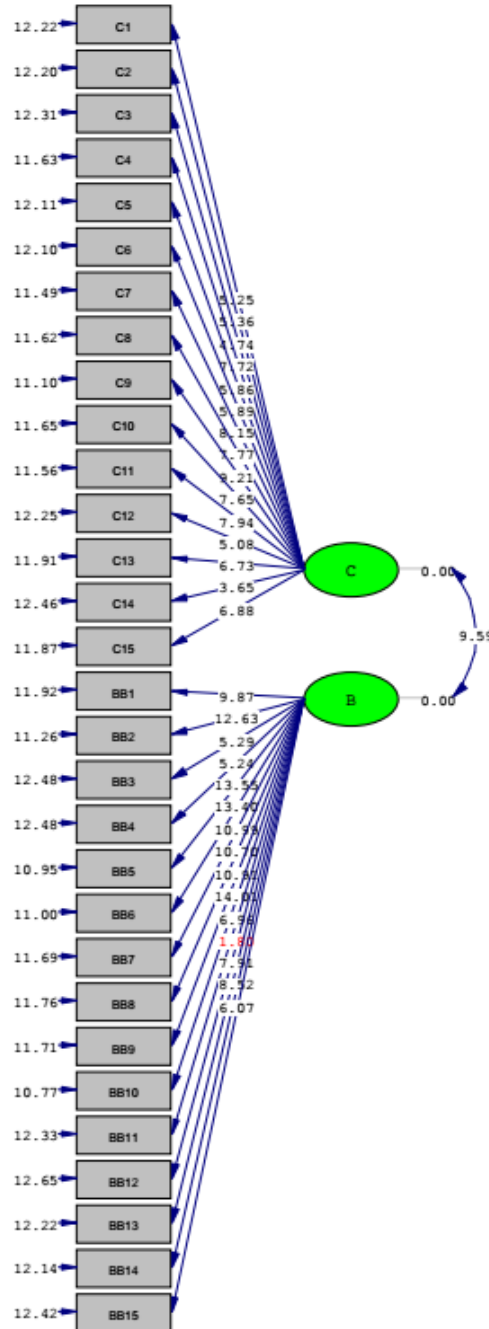
3. BULGULAR

3.1. Geçerlilik Analizleri

Geçerlilik analizlerine Behar-Zusman vd., (2020) tarafından ortaya konulan yapının doğrulanması ile başlanmıştır. 30 maddeden oluşan iki alt boyutlu yapının doğrulanması için "Doğrulayıcı Faktör Analizi"nin (DFA) tercih edilmiştir. Bu tür uyarlama çalışmalarında orijinal dilde

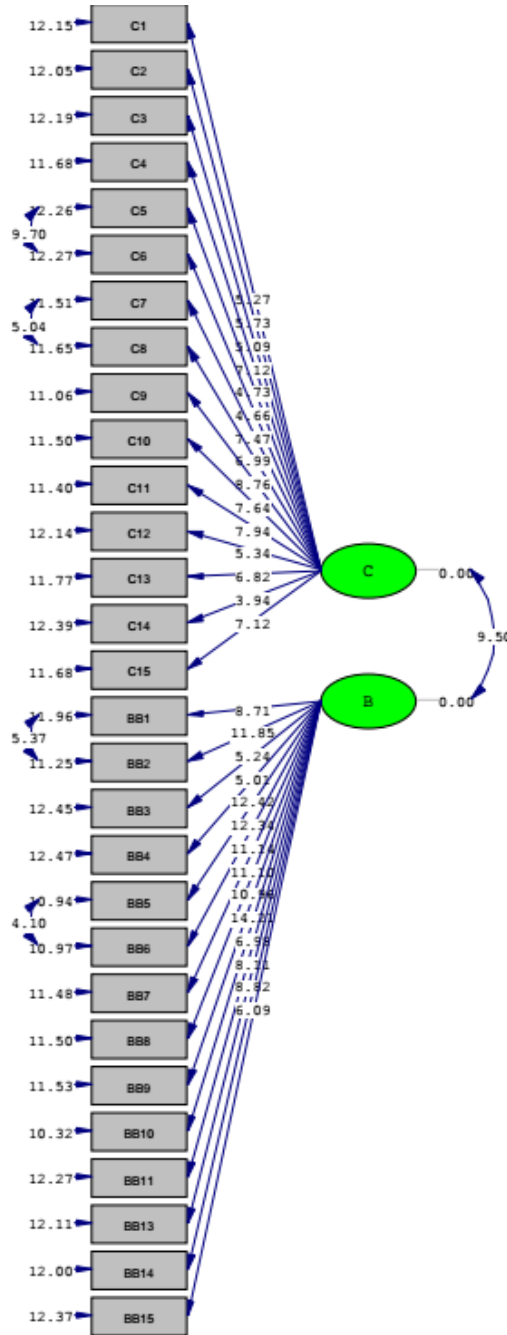
ortaya konan yapının DFA ile analiz edilmesinin uygun olduğu belirtilmektedir (Seçer, 2017; Seçer, 2015). DFA kendi içerisinde Birinci ve İkinci Düzey DFA olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eğer bir ölçeğin alt boyutları var ise Birinci Düzey DFA'nın yapılması zorunludur. İkinci Düzey DFA ise ölçeğin tamamından elde edilen bir toplam puan elde ediliyorsa yapılması önerilmektedir. Sadece alt boyutlar üzerinden bir puanlama yapılması söz konusu ise birinci düzey DFA yeterli görülmektedir. Bu kapsamda Behar-Zusman vd., (2020) tarafından ortaya konan iki alt boyutlu 30 maddeli yapının toplam puanı olmaması nedeniyle sadece Birinci Düzey DFA gerçekleştirilmiştir. Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te Birinci Düzey DFA'ya ait sonuçlar yer almaktadır.

Şekil 1. COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'ne ait birinci düzey DFA modelinin t değerleri (30 Madde)

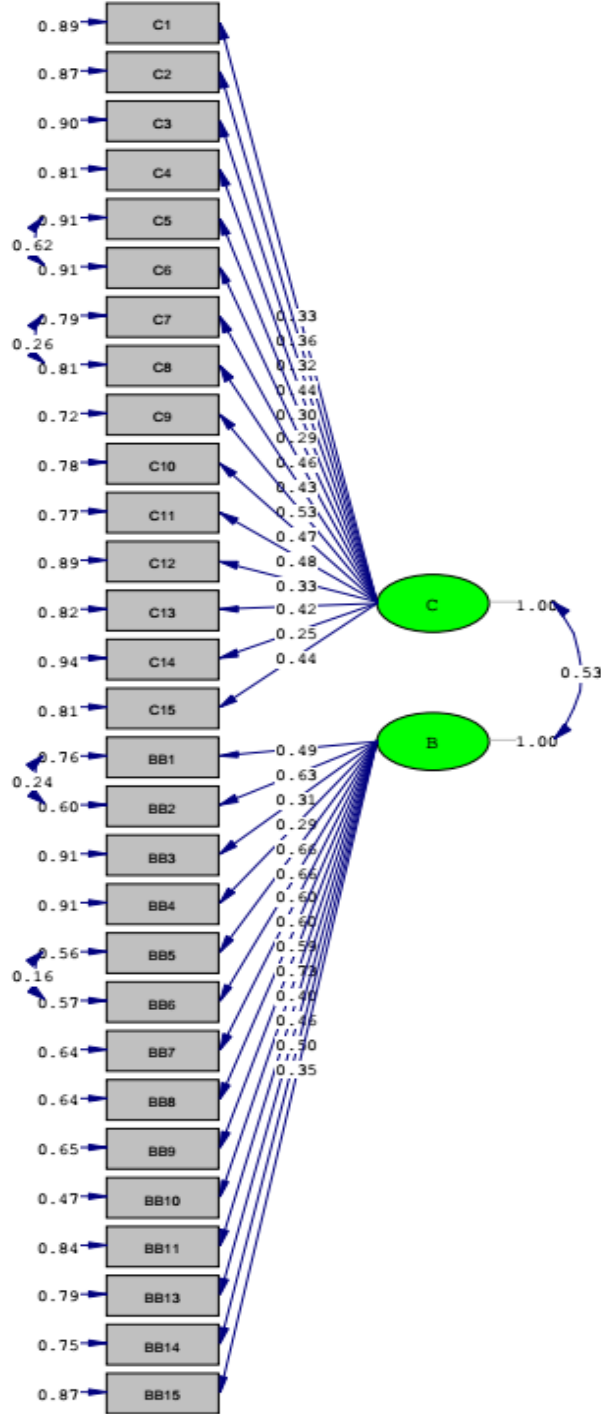
DFA modellerinde öncelikle t değerleri kontrol edilmelidir. Madde ile alt boyut arasındaki t değeri 1,96'nın altında ise LISREL programı kırmızı ile uyarı vermekte ve bu maddenin atılması gerektiği belirtilmektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993). Şekil 1'de görüldüğü üzere Birlik/Berberlik alt boyutuna ait BB12 maddesinin t değeri 1,96'nın altındadır. Bu nedenle Birlik/Berberlik alt boyutuna ait olan bu madde DFA modelinden çıkarılarak analiz yenilenmiştir. Şekil 1'de de görüleceği üzere kalan maddelerin t değerleri 1.96'nın üzerindedir. Böylece 29 madde ile analiz yenilenmiş olup Şekil 2'de 29 maddelik COVID-19 Hanehalkı Ölçeği'ne ait birinci düzey DFA modelinin t değerleri (29 Madde)

Şekil 2. COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'ne ait birinci düzey DFA modelinin t değerleri (29 Madde)

Şekil 2’de görüldüğü üzere madde ile alt boyut arasındaki t değerleri 1,96’nın üstünde olup LISREL programı herhangi bir madde için kırmızı ile uyarı vermemektedir. Ek olarak yüksek ilişki ve aynı alt boyut içerisinde yer alan maddeler arasında kovaryans oluşturulabileceğine ilişkin (Hooper ve ark., 2008; Seçer, 2017) görüşe dayanarak alt boyut ve yüksek ilişki içerisinde bulunan C5-C6; C7-C8; BB1-BB2; BB5-BB6 maddeleri arasında kovaryans oluşturulmuştur. İki alt boyut ve 29 maddeden oluşan yapının standart çözümlene değerleri Şekil 3’te verilmektedir.

Şekil 3. COVID 19 Hanehalkı Çevre Ölçeği’ne ait birinci düzey DFA modeline ait standart çözümlene değerleri

İki alt boyut ve 29 maddeden oluşan Birinci Düzey DFA modeli uyum indeksleri aracılığı ile değerlendirilmiştir. Hangi uyum indekslerinin kullanılacağına karar verilirken son beş yılda yapılmış olan çeşitli araştırmalardan yararlanılmıştır (Bekiroğlu ve Yılmaz, 2021; Öztürk vd., 2021; Yeşildal vd., 2020; Kıracı, 2019; Öztürk vd., 2018). Bu kapsamda χ^2/sd ; CFI; IFI; RMSEA, RMR ve SRMR gibi uyum indeksleri tercih edilmiştir. Uyum indekslerinin kabul edilebilir değerleri sırasıyla $\chi^2/sd < 5$; CFI $> 0,90$; IFI $> 0,90$; RMSEA $< 0,08$; RMR $< 0,08$ SRMR $< 0,08$ 'dir (Schreiber vd., 2006; Hooper ve Mullen, 2008; Waltz vd., 2010). Uyum indekslerinin iyi uyum değerleri ise sırasıyla < 2 ; $> 0,95$; $> 0,95$; $< 0,05$; $< 0,05$ ve $< 0,05$ 'dir.

COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği Birinci Düzey DFA modeline ait uyum indeksleri incelendiğinde $\chi^2(758,37/sd (372)=2,04$; CFI=0,92; IFI=0,92; RMSEA=0,057; RMR=0,055; SRMR=0,065 sonuçları elde edilmiştir. İki alt boyut ve 29 maddeden oluşan COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin uyum indeksleri incelendiğinde iyi uyum gösterdiği söylenebilir.

Tablo 3. COVID-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikosomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği ile COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği Alt Boyutları Arasında Yapılan Korelasyon Analizi

	COVID-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikosomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği
Çatışma	0,452**
Birlik/Berberlik	0,239*

* $p > 0,05$; ** $p < 0,01$;

Tablo 2 incelendiğinde COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin Çatışma alt boyutu ile COVID-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikosomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği arasında pozitif yönde, yüksek düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte COVID-19 Pandemisinin Ruhsal ve Psikosomatik Etkilerini Değerlendirme Ölçeği ile COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin Birlik/Berberlik alt boyutu arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki bulunmaktadır.

3.2. Güvenirlik Analizleri

Tablo 4. COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği ve Alt Boyutlarının Güvenirlik Katsayıları

ÖLÇEK	Cronbach Alpha	Madde Sayısı	Madde Silindiğinde Cronbach Alpha Değerleri
Toplam Ölçek	0,836	29	0,824-0,836
Çatışma	0,732	15	0,706-0,728
Birlik/Berberlik	0,842	14	0,820-0,840

Tablo 3'e bakıldığında 29 maddeden oluşan COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin Ölçeği'nin bütünü için hesaplanan güvenirlik katsayısının 0,84, alt boyutları için hesaplanan güvenirlik katsayılarının ise sırasıyla 0,73 ve 0,84 olduğu görülmektedir. Bu bulgular, ölçeğin bütüne ve alt boyutlara ait iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda iki farklı örneklemeden veri toplanılmıştır. DFA için 322 katılımcıya ulaşılmış olup benzer ölçekler geçerliliği için 90 kişiye ulaşılmıştır. Tüm veriler online anket aracılığı ile toplanmıştır.

Behar-Zusman ve diğerleri (2020) tarafından ortaya konulan 2 alt boyutlu 30 maddeli yapının doğrulanması ülkemizde gerçekleştirilmemiştir. Öztürk ve diğerleri (2020) ölçekle ilgili sadece dil geçerliliği yaparak ölçeği çalışmalarında kullanmışlardır. Dil geçerliliği dışında diğer geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapılmadığı tespit edilmiştir. Ancak Fietzer ve Ponterotto (2015) ölçek geliştiren ya da uyarlayanları DFA yapılmadan kullanılmaması konusunda uarmakta ve DFA'sı yapılmayan bir ölçüm aracının kullanılmasının uygun olmadığı belirtmektedir. Bu nedenle çalışma dil geçerliliği yapılmış ancak DFA'sı yapılmamış COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerini kapsamaktadır.

Behar-Zusman ve diğerleri (2020) tarafından ortaya konulan 2 alt boyutlu 30 maddeli orijinal yapı korunmuştur. Ancak Birlik/Berberlik alt boyuna ait olan 12. madde ilgili kriterleri sağlamadığından ölçek maddeleri içerisinden çıkarılmıştır. Çalışma sonucunda 29 madde ve "Çatışma" ve "Birlik/Berberlik" adında iki alt boyuttan oluşan, 5'li likert tipi COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği genel nüfustan çekilen örneklem üzerinde doğrulanmıştır (ölçeğe ilişkin detaylı bilgi için ek kısmına bakınız). Ölçeğin temiz ve iyi bir faktör yapısına sahip olduğu, yapı geçerliliğinin ve iç tutarlılığının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Hem alt boyutlar hem toplam ölçeğin alpha katsayısı 0.7'nin (Büyüköztürk, 2017) üzerindedir. Ölçeğin toplam puanı olmamakla beraber alt boyutlardan elde edilen puanlar üzerinden yorum yapılabilir. Çatışma alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan 75, Birlik/Berberlik alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan ise 70'tir. Ölçeklerden alınabilecek en düşük puanlar "Bu bizim evde hiç olmaz" ve "Cevap vermemeyi tercih ederim" seçenekleri nedeniyle değişebilmektedir. Hane halkı çatışması için puanlar arttıkça hanehalkı çatışma düzeyi artmaktadır. Aynı şekilde hanehalkı birlik ve beraberlik için puan arttıkça birlik ve beraberlik düzeyi artmaktadır. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Covid-19; virüs sonucunda doğrudan oluşan fiziksel problemler ve salgın süreci ile bağlantılı psikolojik problemler (kaygı, stres, anksiyete vb.) olmak üzere iki farklı sağlık sorununa neden olmaktadır. Salgın sürecinin ilk dönemlerinde virüsün neden olduğu fiziksel sorunların üzerine odaklanırken psikolojik etkileri göz ardı edilmiştir. Oysa yapılan araştırmalarda salgının bedensel etkileri kadar psikolojik etkilerinin de olduğu gözlemlenmiş olup salgından sonraki süreçte de etkilerinin belirli bir süre devam edeceği öngörülmüştür (Aşkın vd., 2019). Karataş (2020) pandemi zamanlarında beliren kriz, belirsizlik, psikososyal ve duygusal etkilerin yönetilme biçimleri ve kullanılan başa çıkma yöntemleri birey ve toplumlar açısından oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Bireylerin bu süreci

sağlıklı bir şekilde yönetebilmesinde ailenin rolü büyüktür. Covid-19 sürecinde aile üyeleri arasındaki etkileşim, salgının birey ve toplumlar üzerindeki etkilerini ve sürecin yönetilme şeklini belirlemektedir. Covid-19 sürecinde hanehalkı çatışma ve birlik/beraberlik durumunu göz önüne alan Covid-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği, geçerli ve güvenilir ölçüm yapabilecek bir araç olarak literatüre kazandırılmıştır. Genel nüfustan elde edilen örneklem üzerinden doğrulanması yapılan COVID-19 Hanehalkı Çevre Ölçeği, pandemi döneminde aile içerisinde çatışma ve birlik/beraberlik ile ilgili konularda çalışma yapacak akademisyenler için önemli bir ölçüm aracı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akat, M. ve Karataş, K. (2020). Psychological effects of COVID-19 pandemic on society and its reflections on education. *Turkish Studies*, 15, 1-13.
- Akgül, A. (2005). *Tıbbi araştırmalarda istatistiksel analiz teknikleri*. Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
- Aktaş, G. (2015). Türkiye’de aile sosyolojisi çalışmalarına genel bir bakış. *Sosyoloji Konferansları*, 52. 419-441.
- Alacahan, O. (2010). Aile birliğini oluşturan faktörler ve işlevleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1). 289-298.
- Alpago, H. ve Alpago, D. O. (2020). Koronavirüs salgınının sosyoekonomik sonuçları. *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114.
- Alpar, R. (2016). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlik*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aşkın, R., Bozkurt , Y. ve Zeybek, Z. (2019). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 37, 304-318.
- Behar-Zusman, V., Chavez, J. V. ve Gattamorta, K. (2020). Developing a measure of the impact of COVID-19 social distancing on household conflict and cohesion. *Family Process*, 59(3), 1045-1059.
- Bekiroğlu, S. ve Yılmaz, B. (2021). Toplumsal entegrasyon ölçeğinin Türkçe formunun ağır ruhsal hastalığa sahip bireylerde ve ailelerinde geçerliği ve güvenirliliği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 923-937.
- Bulut, I. (1990). *Aile değerlendirme ölçeği el kitabı*. Ankara: Özgüneliş Matbaası.
- Çalışkan, N., Aslenderen, M. (2014). Aile içi iletişim ve siber yaşam: Teorik bir çözümleme. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2). 263-277.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet: Temelleri, yaklaşımları, müdahale yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Doğan, O. (2013). Araştırma konularının seçimi. Z. Kaya, Ş. Taşdemir, S. Akbaşlı, M. Şahin, M. Altın, M. Yağcı, O. Doğan, Y. İslam, A. Kayış, D. Nacar, N. Sayın, M. Ünver içinde, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (s. 11-30). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Görgün Baran, A (2004). Türkiye’de aile içi iletişim ve ilişkiler üzerine bir model denemesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 1, 31-41.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve aile tipleri üzerine bir inceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8.(1-2). 45-67

- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the simplis command language*. Chicago: Scientific Software International Inc.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 3-17.
- Kargı, E. ve Akman, B. (2007). Üniversiteli gençlerin bakış açısıyla aile içi sorunlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18 (1). 31-38.
- Kaya, S., Kırılıoğlu, M. ve Toptaş, T. (2021). COVID-19 Pandemisinin ruhsal ve psikosomatik etkilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 525-541.
- Karaca, N. Aksakal, E. ve Kılıç, C. (2020). Covid-19 salgınının Türkiye’de aile içerisinde yol açtığı toplumsal etkiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (4). 1811-1831
- Koca, Ş. N. (2021). COVID- 19 salgınının aile yapısına etkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). 18-38.
- Korkut, F. (1996). İletişim becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: Güvenirlik ve geçerlik çalışmaları. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7 (2). 18–23.
- Özbay, Y. ve Aydoğan, D. (2013). Aile yılmazlığı: Bir engele rağmen birlikte güçlenen aile. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 13(31). 129-146.
- Öztürk, M. S., Yılmaz, N., Demir Erbil, D. ve Hazer, O. (2020). COVID-19 pandemi döneminde hanehalkındaki çatışma ve birlik-beraberlik durumunun incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 295-314.
- Öztürk, Y. E., Kıracı, R., Çiftçi Kıracı, F. ve Mermerkaya, S. (2018). Sigara bırakma yorgunluğu ölçeğinin türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 1996-2003.
- Öztürk, Y. E., Yeşildal, M., Arık, Ö. ve Fidan, Y. (2021). Kronik hastalık öz yönetim ölçeğinin türkçe geçerlilik güvenilirliği. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 375-381.
- Samancı, M. (2020). Küresel bir salgın: COVID-19. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 6-11.
- Schreiber, J.B., Nora, A., Stage, F.K., Barlow, E.A. ve King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99(6), 323-338.
- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seçer, İ. (2017). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi (SEKAM). (2016). *Türkiye’de aile (ailenin yapısal özellikleri, işlevleri ve değişimi)*. İstanbul: SEKAM Yayınları
- Şahin, S. ve Aral, N. (2012). Aile içi iletişim. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 55-66
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2021). *T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 bilgilendirme platformu*. Erişim Tarihi: 28.06.2021, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>
- The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action. (2019). *Teknik bilgi notu: Koronavirüs pandemisi sırasında çocukların korunması*. The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action.
- Türk Dil Kurumu (TDK). *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim Tarihi:16.06.2021 <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Uğraş Dikmen, A., Kına, H. M., Özkan, S. ve İlhan, M. N. (2020). COVID-19 epidemiyolojisi: Pandemiden ne öğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*. 4, 29-36.
- Üner, S. (2020). Pandemiye küresel durum. T. T. Birliği içinde, *TTB Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu* (s. 88-101). Ankara.
- Yeşildal, M., Erişen, M. ve Kıraç, R. (2020). Sağlık sistemlerine güvensizlik: Bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 251-259.
- Yıldırım, Ş. ve Baydur, H. (2017). Boşanma sürecinde sosyal hizmet uygulamaları. D. Yücel, M.B. Gönültaş içinde, *Adli Sosyal Hizmet* (s. 296-309). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Waltz, C.F., Strickland, O.L. ve Lenz, E. R. (2010) *Measurement in nursing and health research*. New York: Springer Publishing Company.
- World Health Organization. (2020). *Covid-19 strategy update report*. Erişim Tarihi:10.04.2021, <https://www.who.int/publications/i/item/covid-19-strategy-update---14-april-2020>

COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE PSİKO-SOSYAL DESTEK UYGULAMASINDA AKTİF ÇALIŞAN SOSYAL HİZMET UZMANLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

A QUALITATIVE RESEARCH ON SOCIAL WORKERS WHO HAS WORKED ACTIVELY IN PSYCHO-SOCIAL SUPPORT PRACTICE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Merve Nur OKTAR¹, Zeynep UYANIK NEGİZ²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mnoktar@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8149-2809>
2. Unvan, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, zeynep.negiz@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0144-8627>

Öz

2019 yılında tüm dünyaya yayılmaya başlayan Covid-19 salgınının olumsuz etkileri çeşitli yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Ülkemizde son dönemlerde görece daha önemli bir imaja ve itibara sahip olan sosyal hizmet mesleği, Covid-19 gibi sosyolojik ve psikolojik olarak olumsuz etkileri olan salgın durumlarında da kritik bir rol oynamıştır. Covid-19 salgın dönemindeki olumsuz algılar ile psikolojik ve sosyolojik etkileri en aza indirmek ve Covid-19'dan etkilenen insanlara yardım etmek için "Psiko-Sosyal Destek Uygulaması" oluşturulmuştur. Bu çalışmada, bu uygulamanın toplum üzerinde ne kadar işlevsel olduğu ve sosyal hizmet uzmanları tarafından nasıl algılandığı keşfedilmeye çalışılmıştır. Çalışma, nitel yöntem ile tasarlanmıştır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı bünyesinde çalışan toplam 10 sosyal hizmet uzmanı ile görüşülmüştür. Araştırma sonucunda sosyal hizmet uzmanlarının psiko-sosyal destek uygulamasında aktif rol aldıkları anlaşılmıştır. Sosyal hizmet uzmanlarının uygulama sayesinde güçlü yönlerinin keşfedildiği, farkındalık kazandığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Psiko-Sosyal Destek, Psiko-Sosyal Müdahale, Sosyal Hizmet, Covid-19.

Abstract

The negative effects of the Covid-19 pandemic, which started to spread all over the world in 2019, have been tried to be solved by various methods. Social worker, which has a relatively more important image and reputation in our country recently, has a critical role in epidemic situations such as Covid-19, which have negative sociological and psychological effects. "Psycho-Social Support" was created to minimize negative perceptions, psychological and sociological effects during the Covid-19 pandemic and help people affected by Covid-19. In this current research, it has been tried to discover how functional this practice is on society and how it is perceived by social workers. This study was designed with the qualitative method. 10 social workers who are working in the Ministry of Family and Social Services and the Ministry of Health were interviewed. As a result of the research, it was understood that social workers took an active role in the implementation of psycho-social support. It has been revealed that social workers have discovered their strengths and gained awareness thanks to the practice.

Keywords: Psycho-Social Support, Psycho-Social Intervention, Social Work, Covid-19.

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097402>

* Bu çalışma, 20 Kasım 2021 tarihinde Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde düzenlenen 23. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumu'nda sözel bildiri olarak sunulmuştur

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The problem of this research is to discover from social workers' perspectives how the 'psycho-social support practice' is evaluated, which factors are more functional and what are the problems related to practice.

Research Questions

This current research has been shaped by questions such as 'what exactly is psychosocial support in Covid-19 period?', 'How did the social workers implement the psycho-social support during the Covid-19 period?', 'how is psychosocial support practice done and who is it made by during the Covid-19 period?' and 'how do social workers make psychosocial support practice during the Covid-19 period?'

Literature Review

Psycho-social support has been investigated through the cause-and-effect relationship in many studies. Nevertheless, there are limited studies on the experience, perceptions, attitudes and behaviors of psycho-social support practitioners. Within the scope of this study, the experiences and perceptions of psycho-social support of social workers working in times of crisis, disaster and emergency related to the psycho-social support practice were analyzed.

Methodology

This study was designed with a qualitative research method. Among the qualitative research designs, the phenomenological design was preferred. With the homogeneous sampling technique, which is a purposive sampling method, 10 people participated in the research. The interviews were recorded with the permission of the participants. Participants voluntarily agreed to participate in this study. The audio recordings were transcribed and transferred to the MAXQDA 2020 program. The obtained data were subjected to content analysis

Results and Conclusions

It is clear that the Covid-19 epidemic has an impact on many occupational groups. The epidemic has had a much greater impact especially on individuals in occupational groups who have to communicate directly with people affected by the Covid-19 virus, such as social workers and health workers. In this study, the experiences of social workers, who have an important place in the fight against the Covid-19 epidemic, regarding the psycho-social support practice were examined. According to the obtained data, it was revealed that the strengths of the psycho-social support practice were discovered and awareness of the practice was gained.

1. GİRİŞ

Psiko-sosyal destek kavramı son yıllarda akademik disiplinler ve uygulamalı sosyal bilimler tarafından sıkça ifade edilmektedir. “Psiko-sosyal destek yapıyorum.” şeklinde betimlenen mesleki uygulamalar ile “sosyal sorunlar ile psiko-sosyal destek ilişkisine” bakılan akademik çalışmalar psiko-sosyal desteğin nasıl bir uygulama şekli olduğuna yönelik içerik bakımından net bir tablo sunmamaktadır. Dolayısıyla psiko-sosyal desteğin kendi içinde uygulama ve anlam bakımından yoğunluk ve gizem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bu noktadan hareketle psiko-sosyal destek; kavramsal, kuramsal ve uygulama noktasında kendi içinde ucu açık noktalar barındıran, insanın hayatına derinden nüfuz eden bir kavramdır. Nitekim bu kavram, insanı odak noktasına alan bütün meslek gruplarında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Kavramın bu kadar önemli görülmesindeki ve önemsenmesindeki sebep daha çok kriz, afet ve acil durumlarda kullanılmak üzere ortaya çıkmasıdır. Bir anlamda ruhsal, sosyal, zihinsel ve fiziksel boyutta ilk yardım destek kiti niteliği taşımasıdır (Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği, 2011).

Psiko-sosyal destek, kavramsal olarak çok derin, uygulama boyutunda ise kapsamlı bir alana sahiptir. Kavramın kullanım amacı hemen hemen her meslek grubu için aynı olsa da uygulama noktasında farklılık arz etmektedir (Aksan ve Nezir, 2017). Bunun en önemli sebeplerinden biri psiko-sosyal destek algısının her bireyde aynı olmamasıdır. Meslek profesyonelleri kişisel algısına, tutumuna ve hayata bakış açısına göre psiko-sosyal destek uygulamasını şekillendirebilmektedir.

Şüphesiz her yapılan psiko-sosyal destek uygulaması bireyin hayatına dokunmayı, baş etme kapasitesini artırmayı ve sorununu çözmeyi hedefler. Bireyi önemseyen ve bireyin bulunduğu yerden başlamayı esas alan bu uygulama, meslek profesyonellerinin bilgi, beceri ve değerine göre kriz, afet ve acil durumlarda çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır (IASC, 2007).

Ruh sağlığı profesyonelleri içinde kabul edilen sosyal hizmet uzmanları da psiko-sosyal destek uygulamasında önleyici, koruyucu, kaynakları harekete geçiren, buluşturan ve yönlendirme yapan meslek gruplarından (Aykut ve Aykut, 2020). Daha önceki yıllarda yangın, sel, deprem gibi doğal afetlerde, son iki yıl içinde de bütün dünyayı etkileyen Covid-19 Pandemisinde sosyal hizmet uzmanları tarafından psiko-sosyal destek uygulaması sıkça dile getirilmiş ve uygulanmıştır.

Özellikle Covid-19 Pandemi sürecinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında psiko-sosyal destek uygulama noktasında fark olup olmadığı, uygulamaların nasıl çeşitlendiği, hangi koşullarda ve nasıl psiko-sosyal destek uygulaması yapıldığı önem arz etmektedir. Akademik çalışmalarda, Bakanlık ya da sivil toplum kuruluşları raporlarında psiko-sosyal destek uygulaması değerlendirilmiş olsa da bu araştırmada doğrudan sosyal hizmet uzmanlarının kendi mesleki tecrübeleri

üzerinden Covid-19 Pandemi sürecinde ortaya çıkardıkları psiko-sosyal destek uygulamaları değerlendirilmiştir.

1.1. Psiko-Sosyal Destek Nedir?

Kavramsal olarak psiko-sosyal, iç içe geçmiş olayları ve durumları, sosyal ve psikolojik yönden analiz eden, değerlendiren ve çözüm yolları arayan anlamını taşımaktadır. Psiko-sosyal destek ise daha çok afet ve acil durumlarda sunulan uygulama modelidir (Türk Kızılay'ı, 2008; IASC, 2007). Kendisinden sıkça afet ve acil durumlarında bahsettiren (Akıncı ve Altuntaş, 2021) Türk Kızılay'ı, psiko-sosyal destek uygulamasını şu şekilde tanımlanmıştır:

“...afetlerde psikososyal destek; afet sonrası ortaya çıkabilecek psikolojik uyumsuzlukların /bozuklukların önlenmesi, aile ve toplum düzeyinde ilişkilerin yeniden kurulması/geliştirilmesi, etkilenenlerin 'normal' yaşamlarına geri dönmesi sürecinde kendi kapasitelerini fark etmeleri ve güçlenmelerinin sağlanması, toplumda gelecekte ortaya çıkması muhtemel afet ve acil durumlarla başa çıkma/iyileşme/toparlanma becerilerinin artırılması ve yardım çalışanlarının desteklenmesini içeren ve afet döngüsünün her aşamasında yürütülen çok disiplinli hizmetler bütünü şeklinde ifade edilebilir” (Türk Kızılayı, 2008).

Buradan hareketle psiko-sosyal destek kavramını, kişilerin alıştıkları düzenin aniden bozulması sonucu ortaya çıkan olumsuz durumlarla mücadele ve normal hayata dönüş için sunulan hizmet olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısı ile psiko-sosyal destek kişilerin yaşam becerisi kazanmasına, krizle mücadele edebilir hale gelmesine yardımcı olmayı hedefler (INEE, 2018). Ancak psiko-sosyal destek, var olan süreçlerden dolayı bir gereksinim durumu olarak mı ortaya çıkmakta yoksa ihtiyaçların giderilmesinde bir destek olarak mı ortaya çıkmaktadır? Bu noktada psiko-sosyal gereksinim ya da ihtiyaç kavramı, sosyal olay ya da durumlarla birlikte nasıl ilişkilendirilebileceğine sebep-sonuç bağlamında yardımcı olmaktadır (Bilge, 2020).

Psiko-sosyal gereksinim, kişilerin belli refah seviyesine ulaşması için isteklerinin, yararlı eylemlerinin ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını ve ulaştırılmasını ifade etmektedir (Foot, 1996, akt. Sanson-Fisher, 2000). Hastalık, engel, riskli gebelik, göç, suç gibi bir olaydan ya da durumdan kaynaklanan psiko-sosyal gereksinimler ile risk grubu altında bulunan çocuk, ergen, kadın, yaşlı, hükümlü, sığınmacı, mülteci ve aileye sunulan psiko-sosyal destek hizmetleri birbirlerini tamamlamaktadırlar (Aslantürk vd., 2019; Dede, 2019; Ercan ve Arıcı, 2020; Erden ve Gürdil, 2009; Gülmez ve Öztürk, 2018; Karakartal ve Yalçınkaya, 2019; Ocaklı ve Duyan, 2020; Özkan ve Kılıç, 2013; Yüce, 2019).

1.2. Psiko-Sosyal Destek Basamakları

Psiko-sosyal destek hizmetleri her uygulayıcı için şu temel amaçları barındırmaktadır: “Fiziksel ve duygusal acıyı azaltma, olağan yaşantıya dönüşü kolaylaştırma, olası tepkiler hakkında bilgilendirme, toparlanma ve baş etmede yardımcı olma, kontrolü artırma ve destek sistemlerini harekete geçirme” (Demiröz ve Tomas, 2019).

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda “psiko-sosyal destek nerede başlar ve nasıl devam eder?” sorusunun cevabı aşağıdaki piramitte yer almaktadır. En yalın hâli ile uygulama basamakları, acil ve önem durumuna göre planlamakta, zaman içinde bireyi krizle mücadele edebilir konumuna getirmektedir.

Şekil 1. Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psiko-Sosyal Destek Müdahale Piramidi

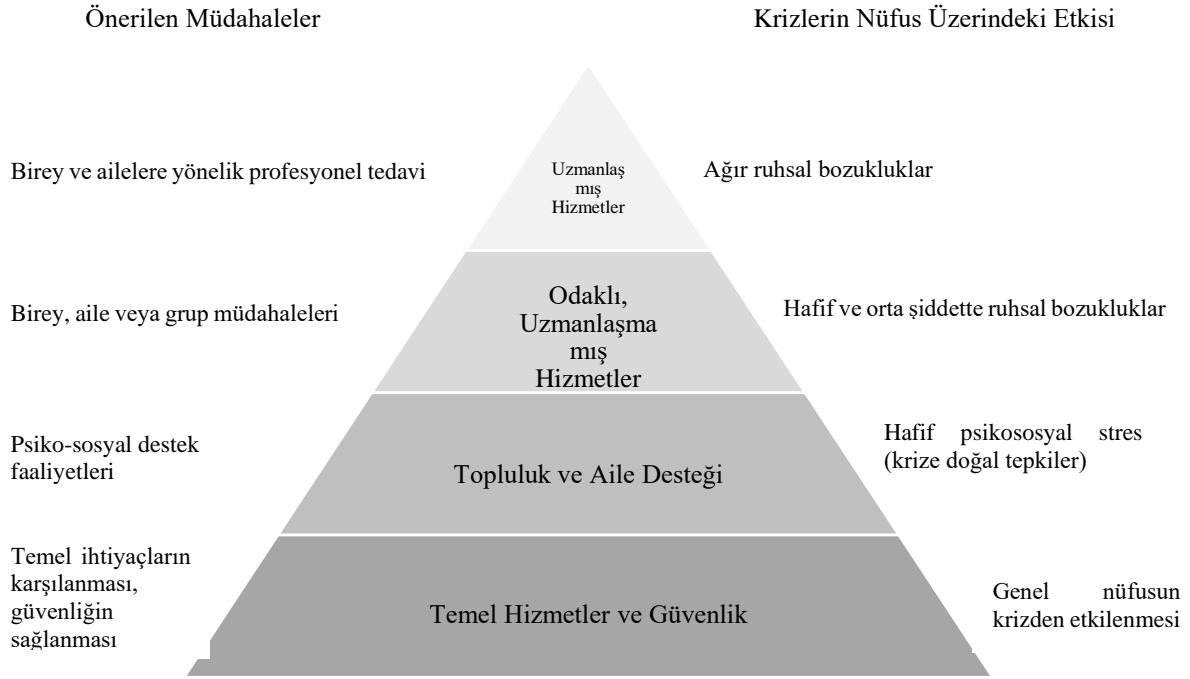

Kaynak: IASC, 2007

Psiko-sosyal destek uygulaması kapsamında önerilen müdahale yöntemleri ile krizlerin toplum üzerindeki muhtemel etkileri düşünüldüğünde piramit ayrıntıya inmektedir. Müdahale basamakları; birey, aile ve grup temelli çalışma, tedavi, destek ve temel ihtiyaçların karşılanması ile güvenli alanın sağlanmasını içermektedir. Afet ve acil durumunda ortaya çıkan krizlerin birey ve toplum üzerindeki etkileri ağır, orta ve hafif ruhsal bozukluklar şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca kriz durumlarından sonra ortaya çıkan Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) da yaygın yaşanan ruhsal bozukluklar içinde yer almaktadır.

Örselenme Sonucu Gerginlik olarak da bilinen Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), hayatın normal akışında aniden ortaya çıkan doğal afet, savaş, terör, tecavüz, işkence, cinayet, kaza, uzun süreli hastalık gibi olumsuz durumlardan sonra yaşanan psikolojik rahatsızlıktır (Bolu vd., 2014). Normal dışı süreçte yaşanan duruma verilen tepkilerin normal olduğu bilinmekle birlikte zaman içinde kişilerin kabul düzeylerine göre tepkiler artmakta ya da azalmaktadır. İnsanlar olağan dışı süreçte hem fail hem mağdur konumunda olabilirler. Bu nedenle yaşanan, şahit olunan, hissedilen ve duyulan olayların etkisi ile birlikte ortaya çıkan tepkiler dikkatli bir şekilde takip edilmelidir (Öztürk ve Uluşahin, 2016).

Şekil 2. IASC (2007) Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Müdahale Piramidinin Detaylandırılması

Kaynak: Demiröz ve Tomas, 2019

Yukarıdaki şekilde psiko-sosyal destek kavramı, müdahale olarak ifade edilmektedir; ancak son yıllarda özellikle psiko-sosyal destek kavramının saha çalışanları tarafından daha çok kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bunun belki en önemli sebebi müdahale kavramının kendi içinde olumsuz bir anlam barındırmasıdır. Olağan dışı süreçte yaşanan durumun, verilen tepkinin yeterince olumsuz ve can sıkıcı olduğu düşünülürse daha yapıcı bir kelimeyle süreci olumlu yöne götüreceği düşünülmüş olabilir. Böylelikle hem psiko-sosyal destekten faydalanan kişiler hem de saha çalışanları için karşılıklı bir iyilik hâli oluşturulabilir. Bu sebeple, bu çalışmada psiko-sosyal müdahale yerine psiko-sosyal destek kavramı tercih edilmiş ve kullanılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmanın temel amacı “Psiko-Sosyal Destek Uygulaması”nın Covid-19 salgını döneminde nasıl bir karşılık bulduğunu, hangi unsurların daha işlevsel olduğunu ve uygulama ile ilgili sorunların neler olduğunu sosyal hizmet uzmanları gözünden keşfetmektir. Buradan hareketle “Covid-19 döneminde psiko-sosyal destek uygulaması nasıl yapıldı?”, “Covid-19 döneminde psiko-sosyal destek uygulamasını sosyal hizmet uzmanları nasıl hayata geçirdi?”, “Sosyal hizmet uzmanları Covid-19 dönemi psiko-sosyal destek uygulamalarını nasıl değerlendirmektedir?” gibi sorular merak uyandırmaktadır. Bahsi geçen keşfedici sorulara yanıt arama çabası araştırmanın temel eksenini oluşturmaktadır. Çalışmanın temel amacının bir olguyu keşfetmek olması ve neden, nasıl sorularına yanıt aranmasından dolayı nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir (Creswell, 2019).

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma amacının Covid-19 salgın döneminde sosyal hizmet uzmanlarının psiko-sosyal destek uygulamasına ilişkin deneyimlerini incelemeyi gerektirmesinden dolayı araştırma deseni olarak fenomenoloji tercih edilmiştir. Çünkü fenomenolojik desen, durumla ya da kavramla ilgili kişilerin yaşam deneyimlerini araştırmayı önemsemektedir (Eroğlu ve Ataşer, 2018). Bir diğer ifade ile kişilerin yaşadığı ya da tanık olduğu olay ve durumları kişisel algı ve anlam yönünden değerlendirmeye almaktadır (Akturan ve Esen, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

“Psiko-Sosyal Destek Programı”nın uygulayıcısı olan toplam 10 sosyal hizmet uzmanı araştırmacının çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırmacının çalışma grubunun belirlenmesinde, araştırma amacına uygun nitelikteki (psiko-sosyal destek uygulaması kapsamında aktif çalışan sosyal hizmet uzmanı olmak ve çalışmaya gönüllü olarak katılmak) katılımcılar ile görüşme gereğinden dolayı, amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Benzeşik örnekleme tekniğinde araştırma yapılan konu küçük ve homojen bir şekilde belirlenmekte, çeşitliliği azaltarak detaylı bir analiz yapma imkânı sunmaktadır (Neuman, 2014, akt. Baltacı, 2018). Ayrıca, katılımcıların cinsiyetleri ve çalıştıkları bakanlıklar noktasında dengeli bir dağılım sağlanmasına dikkat edilmiştir. Görüşme yapılan katılımcılara ilişkin bazı demografik bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Araştırmaya 4 erkek, 6 kadın katılmış olup görev süreleri 2 yıl ile 8 yıl arasında değişmektedir. Katılımcılardan 5 kişi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı; diğer 5 kişi ise Sağlık Bakanlığı bünyesinde görev yapmaktadır. Tablo 1’de çalışma grubuna ait demografik bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Görev Süreleri	Çalıştığı Kurum
K1	Kadın	4 yıl	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
K2	Kadın	2 yıl	Sağlık Bakanlığı
K3	Kadın	8 yıl	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
K4	Erkek	3,5 yıl	Sağlık Bakanlığı
K5	Kadın	8 yıl	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
K6	Erkek	4 yıl	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
K7	Erkek	6 yıl	Sağlık Bakanlığı
K8	Kadın	3 yıl	Sağlık Bakanlığı
K9	Erkek	6 yıl	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
K10	Kadın	5 yıl	Sağlık Bakanlığı

2.3. Veri Toplama Aracı

İhtiyaç duyulan verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun tercih edilmesinin temel sebebi görüşme esnasında ortaya çıkabilecek yeni bulguları keşfedebilmek ve görüşme sürecine göre farklı sorular sorabilme imkânı elde edebilmektir. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları, araştırılmak istenen konuya ait neden ve nasıl soruları ile şekillenen ve görüşmenin akışına göre çeşitlenen soru formlarıdır (Fylan, 2005).

Araştırmacılar tarafından çalışma kapsamında önce 21 yarı yapılandırılmış görüşme sorusu hazırlanmıştır. Sorular üzerinde çalışarak ve saha içindeki yansımalarına bakarak soru sayısı 13 olarak belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada ihtiyaç duyulan veriler, çalışma grubunda yer alabilecek niteliklere sahip olan sosyal hizmet uzmanları ile online veya yüz yüze yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilmiştir. Görüşmelerin öncesinde her bir katılımcı ile etik izin belgesi paylaşılmış ve ses kaydı için katılımcılardan izin alınmıştır. Çalışma grubunda yer alan sosyal hizmet uzmanları ile yapılan mülakatlar neticesinde yaklaşık 7 saatlik ses kaydı elde edilmiştir. Bu ses kayıtları araştırmacılar tarafından muhafaza edilmektedir.

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Elde edilen verilerin çözümlemesinde MAXQDA 2020 programından yararlanılmıştır. Görüşmeler neticesinde elde edilen ses kayıtları yazıya dökülmüş ve MAXQDA 2020 programına aktarılmıştır. Etik ve gizlilik nedenleri gereğince görüşme yapılan 10 sosyal hizmet uzmanının isim ve soy isimlerinin yerine harf ve sayıdan oluşan kodlar kullanılmıştır. 10 sosyal hizmet uzmanı K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9 ve K10 olarak kodlanmıştır.

2.6. Etik İzin

Covid-19 ile ilgili yapılan çalışmalar, Sağlık Bakanlığı'ndan izin alınmasını gerektirdiğın dolayı araştırmaya başlamadan önce 28/09/2021 tarihinde Sağlık Bakanlığı Bilimsel Araştırma Platformu'ndan izin alınmıştır. Ardından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna başvuru yapılmış, 27/10/2021 tarih 09/09 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde psiko-sosyal destek uygulamasında aktif görev alan sosyal hizmet uzmanları ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin MAXQDA 2020 programı yardımıyla çözümlenmesi neticesinde ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Betimleyici fenomenolojik analiz sonucunda ana temalar (i) *psiko-sosyal destek algısı*, (ii) *özellikler*, (iii) *gereksinimler* ve (iv) *etkiler* olarak belirlenmiştir. Covid-19 döneminde psiko-sosyal destek uygulamasına ait ana tema ve alt temalara ilişkin özet niteliğindeki bilgi Tablo 2'de sunulmuştur.

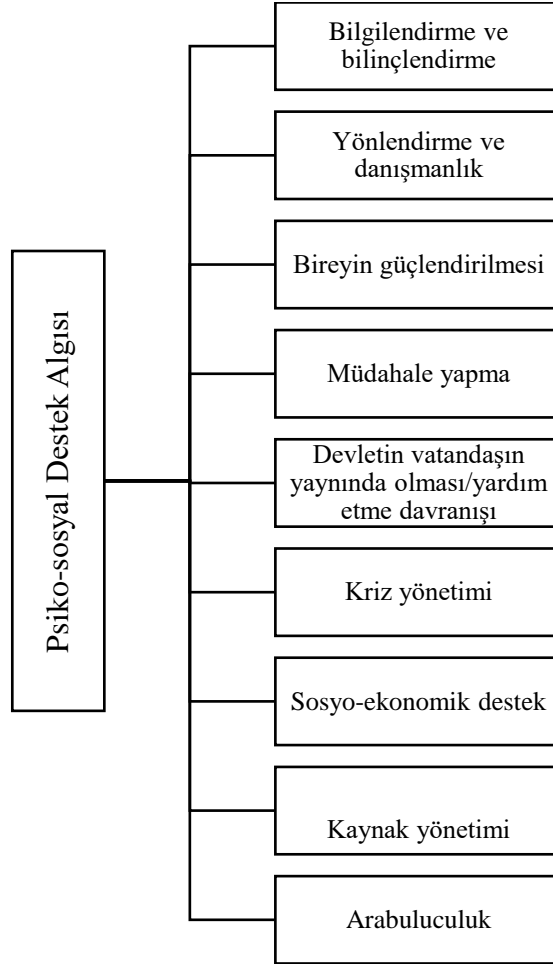
Tablo 2. Covid-19 Döneminde Psiko-Sosyal Destek Uygulamasına İlişkin Sosyal Hizmet Uzmanlarına Ait Ana ve Alt Temalar

Tema	Kategori	Kod	Alt Kod
Covid-19 Döneminde Psiko Sosyal Destek Uygulaması	Algı		Bilgilendirme ve bilinçlendirme Yönlendirme ve danışmanlık Bireyin güçlendirilmesi Müdahale yapma Devlet desteği/yardımları Kaynak yönetimi Sosyo-ekonomik destek Kriz yönetimi Arabuluculuk
	Özellikler	Güçlü Yönler	Maddi/manevi destek İletişim kolaylığı Bireysel farkındalık yaratmak Çözüm odaklılık
		Zayıf Yönler	Güven ilişkisi geliştirmenin zorluğu Kaynak yetersizliği Uzman kişiler tarafından uygulanmaması Temel ihtiyaçların ikinci planda kalması Tükenmişliğe neden olması Çok geniş bir anlam taşınması
		Sahaya Yansımalar	Psiko-sosyal destek telefon hattı Psiko-sosyal destek grupları Covid-19 bilgilendirme kitapçıkları Aile danışmanlığının yaygınlaşması Müracaatlarda farklı başvuru yöntemleri Kurumlar arası koordinasyon
		İhtiyaçlara Cevap Verme	Kısmen karşılama Psikolojik ve sosyo-ekonomik katkı Uzman olmayan kişilerin görevlendirilmesi İş yoğunluğundan dolayı tam katkı sunulamaması Maddi beklentilerin öne çıkması Karantinede psiko-sosyal destek
	Gereksinimler	Tasnif	Hizmet sunulan birime göre Gönüllülük esasına göre Kriz durumuna göre
		Eğitim	Eğitim alınmadı Zorunlu eğitim Yönlendirme ve bilgilendirme eğitimi Vaka analizi ve çözüm eğitimi
		Kuramsal Bilinç	Kuram ve farkındalık var ama uygulamada karşılığı yok Güçlendirme yaklaşımı Bilinmiyor/kullanılmıyor
	Etkiler	Olumlu	Yeni deneyimler Kriz yönetimi Güçlü yönlerini keşfetmek
		Olumsuz	Tükenmişlik İşe yabancılaşma İkincil travma Yoğun iş yükü Meslek dışı işler

3.1. Psiko-Sosyal Destek Algısı

Araştırmanın ilk adımında toplum ile sosyal politikalar arasında köprü vazifesi gören sosyal hizmet uzmanlarının, psiko-sosyal destek uygulamasını nasıl algıladıkları ve kavrama ne anlam yükledikleri keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda sorulan sorulara katılımcıların yanıtlarının özeti aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

Şekil 3. Psiko-Sosyal Destek Algısı

Görüldüğü üzere sosyal hizmet uzmanları psiko-sosyal destek uygulamasını genel manasıyla “bilgilendirme ve bilinçlendirme”, “yönlendirme ve danışmanlık”, “bireyin güçlendirilmesi” ve “müdahale yapma” olarak algılamaktadır. Yapılan mülakatlardan bazı alıntılar şu şekildedir:

“...psiko-sosyal destek ilk andan itibaren kişinin yalnız olmadığının hissettirilmesi, destek mekanizmaları ile ilgili bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi bunlarla alakalı uygun hizmetlere yönlendirilmesi gerekli durumlarda ileriki aşamalarında devreye girerek kişinin ruhen sağlıklı bir birey olarak topluma kazandırılmasıdır”. (K6)

“Psiko-sosyal destek ailenin içinde bulunduğu sıkıntıların yeterli bilgiye beceriye sahip kişiler tarafından sıkıntıların ailenin farkına vardırılması bu sorunların çözümüne destek olunması için yapılması gereken işler”. (K9)

“Ne olduğunu bilmediğimiz bir şey ile karşılaştık. Önce kendimizi biraz rahatlattık. İşte bu eğitimlerle kafamızdaki soru işaretlerini giderdik. Sonra vatandaşlara yardımcı olmaya çalıştık”. (K2)

“Yani aslında daha çok psiko-sosyal destekte biz bireylere hani yol gösterme gibi oluyor. Onlar da hani böyle nasıl diyeyim ilk başta onların mesela elini tutuyoruz. Yavaşça onları hayata adapte etme şeklinde yani hayatı onlar için kolaylaştırma gibi diyebilirim”. (K4)

“Psiko-sosyal destek dediğimiz zaman öncelikle bireyin kendisini oluşturan etmenleri düzene soktuktan sonra sosyal değişimi sağlamayı ifade ediyor bana. Yani bir durumda yaşanan aksaklığın anlık bir problemin psiko-sosyal yönden değişimi hem bireysel hem de çevresine karşı olan durumu değiştirmeyi ifade ediyor”. (K5)

“İnsanların karşılaşmış oldukları çeşitli zorluklar karşısında, onları güçlendirmek gibi... var olan güçlü yönlerini ortaya çıkarma ya da farkına varmasını sağlamayı ifade ediyor”. (K10)

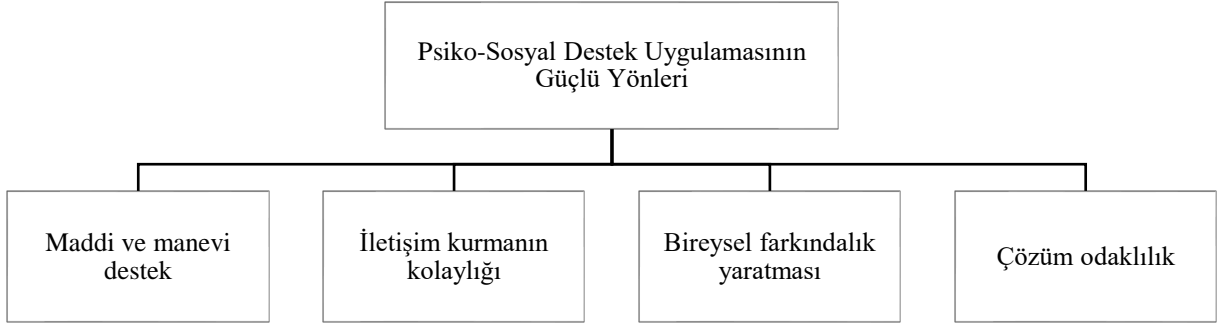
Sosyal hizmet uzmanları tarafından psiko-sosyal destek kavramının nasıl algılandığına ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, kavramın nasıl algılandığını ve anlamlandırıldığını belirleyen temel unsurun sosyal hizmet uzmanlarının yaptıkları işin niteliğine bağlı olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Her sosyal hizmet uzmanı öncelikle çalıştığı kurum ve birim yönünden psiko-sosyal destek uygulamasını algılamakta ve tanımlamaktadır. Bununla birlikte sosyal hizmet uzmanlarının kişisel algı, tutum, davranış ve saha tecrübeleri birbirlerine eklenerek psiko-sosyal destek algısını oluşturmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının ifadelerinden hareketle afet ve acil durumlarında kişilere sunulan psiko-sosyal destek hizmetinin, hayatı inşa etme sürecinde bireylere yeniden başlamalarına katkı sunan bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra psiko-sosyal destek, olumsuz durumlar karşısında toplumun bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve bireyin güçlendirilmesi olarak algılanmaktadır. Ayrıca psiko-sosyal destek uygulaması, kriz anlarında bireyin ihtiyaç duyduğu bilgi ve desteği alması, ilgili kurumlara yönlendirilmesi ve bireye güçlü yönlerinin fark ettirilmesi gibi işlevler üstlenmektedir. Bu noktadan hareketle bireylerin sosyal değişimi için psiko-sosyal desteğin birincil vazifesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.2. Covid-19 Döneminde Psiko-Sosyal Destek Uygulamasının Özellikleri

3.2.1. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasının Güçlü Yönleri

Herhangi bir uygulamanın yalnızca olumlu yönlerini değerlendirip olumsuz yönlerini göz ardı etmek uygulamanın işlevselliğini azaltacaktır. Bu bakış açısıyla katılımcıların psiko-sosyal destek uygulamasının güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin görüşleri de anlaşılmalı çalışılmıştır. Yapılan mülakatlar neticesinde psiko-sosyal destek uygulamasının güçlü yönlerini aşağıda yer alan şekilde özetlemek mümkündür.

Şekil 4. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasının Güçlü Yönleri

Konuya ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı alıntılar ise şu şekildedir:

“...kişi kendi kriz durumunun farkında değilken kişinin yanında olunması onun yalnız olmadığını sözlü olarak ifade edilmesi dışında bedenen de kişinin yanında birinin yer alması desteklenmesi”. (K6)

“... kişiye ihtiyacı olan şeyi anında sunabilmek”. (K5)

“... Güçlü yönleri herkese ulaşabiliyorduk. Kolayca ulaşabiliyorduk. Telefonlar üzerinden yaptığımız için”. (K2)

“... hemen ulaşılan kişiler telefon aracılığıyla direk kişiye ulaşma, hani sorunu tanımlama, sorunu belirleme, bunu çözme”. (K7)

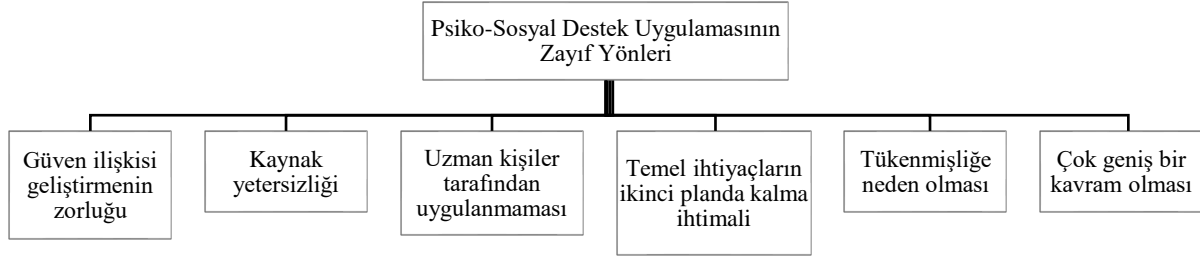
“Kişinin bireysel farkındalığını arttırıyor. Hangi konuda eksik yaptığını mesela. ...psikososyal destek verirken, sorun üzerinde konuşurken dışarıdan nasıl görüldüğünü de söylemiş oluyorsun. Kişi farkına varıyor birazcık...”. (K10)

Covid-19 öncesi ve sonrasında psiko-sosyal destek uygulamasının güçlü yönleri farklılık arz etmektedir. Covid-19 öncesinde bedensel ve zihinsel olarak bireyin yanında bulunmak güçlü yön kabul edilirken; Covid-19 ile birlikte kişilere anında ulaşabilmek büyük bir güç olarak nitelendirilmektedir. Örneğin, Covid-19 salgın döneminde psiko-sosyal desteği yüz yüze gerçekleştirmek riskli olduğu için iletişimin telefon aracılığı ile yapılması kişilerin ihtiyaçlarının hızlı bir şekilde karşılanmasını sağlamıştır. Genel anlamda ise psiko-sosyal destek uygulamasının güçlü yönleri hem maddi hem de manevi olarak insanların yanında bulunmak, kişilere kolaylıkla ulaşmak ve kişilerin kendi iç dünyalarına yönelmesini sağlayarak kişilere yardımcı olmaktır. Bir diğer ifade ile bireyde farkındalığı arttırarak sorunlara hızlı çözüm bulmaktır. Bireylere dışarıdan bir gözle yaşadıklarına bakmasını sağlamak ve yaşanan durumlara verilen tepkilerin normal olduğunu fark ettirmek sürece yönelik farkındalığı arttırmada önemli rol oynamaktadır.

3.2.2. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasının Zayıf Yönleri

Psiko-sosyal destek uygulamasının zayıf yönlerine ilişkin katılımcıların görüşlerini özetleyen grafik aşağıda verilmiştir.

Şekil 5. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasının Zayıf Yönleri

Görüldüğü üzere zayıf yönlerin başında güven ilişkisi geliştirilmesinin zorluğu gelmektedir. Önceki grafikte güçlü yön olarak ifade edilen kişilere kolaylıkla ulaşma imkânı beraberinde güven ilişkisi geliştirme zorluğunu da getirmiştir. Ayrıca kaynak yetersizliği ile uzman olmayan kişilerin de psiko-sosyal destek uygulamalarına dâhil edilmesi zayıf yönler olarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili görüşlerini yansıtan bazı ifadeler şu şekildedir:

“...güven açısından hani sağlıklı olmuyordu. Bir de yüz yüze de iletişime geçemediğimiz için bu noktada biraz yetersiz olabilir. Hani yüz yüze görüşsek daha faydalı olabilirdik”. (K2)

“...telefonla görüşme yaptığımız için siz birebir kişiyi görmediğiniz için. Hani biliyorsunuz yüz ifadesi çok önemli kişiyle konuştuğunuz zaman. Güven sağlaması açısından, karşıdaki kişinin kendini ifade etmesi açısından, size güvenmesi açısından. ...yüz yüze görüşme daha farklı ve çözüm üretici olacağını düşünüyorum. Telefonla görüşmek bir anlamda yüz yüze görüşmeye göre daha geri planda kalıyor diye düşünüyorum”. (K7)

“...kaynakların yetersizliği yani kadının ihtiyacı var ama sosyal hizmet merkezi olarak biz bu hizmeti karşılayamıyoruz ya da diğer kuruluşlar olarak karşılayamayabiliyoruz. O açıdan hizmet üretmede yetersiz kalabiliyoruz”. (K1)

“Kurum bütçesinin yetersiz olması. Bazı kişilere yardım edemiyoruz. Belli şartları olan kişilere yardım edebiliyoruz ya. Ekonomik destek yönüyle mesela. Bir kişinin ihtiyacı var buraya geliyor. Kadın sığınma evine gitmek istiyorum diyor. Gelen kadına biz diyoruz ki istersen kendin gidebilirsin ya da jandarmaya gidip o seni götürebilir diyoruz. Orada ki kadın diyor ki gidecek yol param yok diyor. Kendim gideceğim tamam diyor ama yol param yok diyor. Yani o anda çıkarıp o kişiye para veremiyoruz. Orada yine bir yere yönlendiriyoruz. Sen vakıfa git oradan bir yol parası al diyoruz. Çünkü bakanlığın öyle bir bütçesi yok”. (K5)

“...psiko-sosyal destek durumu ailenin içine en derinlerine dokunduğu için çok hassas bir konu. Yani bunu herkes yapamayacağı için maalesef aileye çok ağır sorumluluklar yükleyip bu sorumluluğun

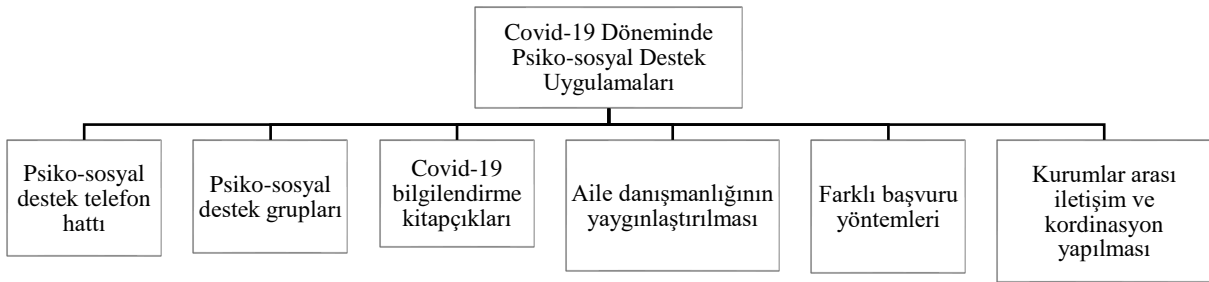
altından kalkamayabilirler. Bu yüzden yeterli bilgi beceriye sahip insanların yapması gerekiyor. O sebeple bilgi beceriye sahip olmayan kişiler yaparsa en büyük problemi yaşayabilir. En büyük problem olumsuzluk bence bu”. (K9)

Covid-19 salgın sürecinde yüz yüze görüşme risk oluşturacağı için telefon aracılığı ile görüşmeler yapılmıştır; ancak bu durum sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı arasında güven oluşmasını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları da yüz yüze görüşmelerin daha faydalı olacağını düşünmektedir. Son olarak katılımcılar, psiko-sosyal destek alanında uzman olmayan kişilerin görüşme gerçekleştirmesi ve psiko-sosyal destek uygulamasının farklı mesleki donanımlar gerektiren bir yapıda olması nedeniyle profesyonel bir şekilde yapılamadığını ifade etmişlerdir. Psiko-sosyal destek alanında uzman olmayan kişilerin, karşılaştıkları vakalara bütüncül yaklaşamamasından dolayı kişilerin anlık ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik hareket edildiği ve kaynakların yetersizliğinden dolayı bunun da tam olarak gerçekleştirilemediği ifadelerde yer bulan önemli unsurlardandır.

3.2.3. Covid-19 Döneminde Psiko-Sosyal Destek: Sahadaki Yansımalar

Psiko-sosyal destek uygulamasının Covid-19 döneminde sosyal hizmet alanına farklı yansımaları olmuştur. Psiko-sosyal destek telefon hattının oluşturulması, destek gruplarının kurulması, kitapçıkların basılması ve aile danışmanlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması bunlardan bazılarıdır. Özellikle telefon hatları Covid-19 döneminde önemli iletişim araçları olmuştur; ancak aynı zamanda yüz yüze yapılan görüşmelerdeki güven ilişkisinin kurulmasını zorlaştırıcı bir etken de olmuştur. Katılımcıların ifadelerine göre Covid-19 döneminde psiko-sosyal destek uygulamasının sahadaki genel görüntüsünü aşağıdaki grafikte özetlemek mümkündür.

Şekil 6. Covid-19 Dönemi Psiko-Sosyal Destek Uygulamaları

Covid-19 pandemi döneminde psiko-sosyal destek uygulamasının sosyal hizmet alanındaki yansımalarından olan psiko-sosyal destek telefon hattının oluşturulması ve psiko-sosyal destek gruplarının kurulması dışında Covid-19 ile ilgili bilgilendirme kitapçıklarının basılması ve aile danışmanlığının yaygınlaşması da sıkça yer bulan ifadeler olmuştur.

Konuya ilişkin katılımcıların ifadelerinden bazı alıntılar şu şekildedir:

“Sağlık Müdürlüğü olarak bir vatandaş için bir psiko-sosyal destek hattı bir de sağlık çalışanları için bu süreçten çok yıprandığı için hani sağlık çalışanları için bir psiko-sosyal destek hattı oluşturuldu”. (K7)

“Bizim kurumda bir hat oluşturuldu. O hattan kişilerin işte halka duyurulmaya çalıştı. Halkta o hattı arayarak psikolojik destek adına psiko-sosyal destek adına görüşmeler yapabiliyordu”. (K8)

“...psiko-sosyal destek hattı kurup, onların bize ulaşmasını sosyal medyadan paylaşıp, bize ulaşım bizimle işte psikolog, sosyal hizmet uzmanı, çocuk gelişim uzmanı gibi arkadaşlarla görüşmeler yaptı arayan kişiler”. (K4)

“...karantina sürecine giren Covid geçiren vatandaşlar oldu, bu dönemde KYK’da kalanlar oldu. Biz onlarla ilgili psiko-sosyal destek grupları kurduk. İl müdürlüğümüz bünyesinde. Meslek elemanlarından oluşan özel gruplardı bunlar”. (K5)

Vatandaşların psiko-sosyal destek hizmetinden yararlanabilmesi için 183, e-Devlet, CİMER gibi kanallardan başvuru imkânı Covid-19 döneminde de devam etmiştir. Ancak bu iletişim kanallarına ilginin fazla olması yoğunluğu artırmış, ilgili kurum elemanının potansiyelini ve iş dengesini olumsuz etkilemiştir.

“...e-Devlet, CİMER, 183 Açık Kapı gibi farklı kanallar üzerinden başvuru yapıldığı için personelin yetebileceğinin üzerinde bir başvuru kanalı açıldı”. (K6)

“İlk olarak e-devlet başvurularımız çok fazlaydı ve ardından alo 183 ihbarları çok çok fazlaydı”

Bu süreçte Sağlık Bakanlığı’nın ve diğer bakanlıkların yayınladığı Covid-19 ile ilgili bilgilendirme kitapçıklarındaki bilgiler sosyal hizmet uzmanları tarafından okunmuş ve bu bilgiler telefon görüşmelerinde müracaatçılarla paylaşılmıştır.

“...Bakanlığın sayfasından diğer bakanlıklarla ortak bilgiler yayınlandı kitapçıklar gibi... Belediye, Kaymakamlık, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile ortak kitapçıklar yayınlandı”. (K3)

Aynı zamanda müracaatçıların psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik ihtiyaçları sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla kurumlar arası iletişim ve koordinasyon sağlanarak karşılanmaya çalışılmıştır.

“Evlerine gitmek istemiyorlardı sağlık çalışanları. Onlar için işte belediyenin tesislerini temin ediyorduk. Oteller falan vardı bir şekilde. Biz gerekli koordinasyonu sağlıyorduk”. (K7)

“Burada biz ana santral görevi de gördük. Kapanma dönemlerinde bütün ilçede bulunan herkesin köyler dâhil herkesin ilk aradığı numara polisten jandarmadan önce aradığı numara bizim kurumun numarasıydı. Biz insanları ihtiyaçlarına göre polis ve jandarmayı bizim kurumdan yönlendirmemizi yapıyorduk”. (K9)

Bu dönemde Covid-19 pandemisinin etkisi olduğu düşünülen aile içi şiddet vakalarının artması gibi durumlardan dolayı aile danışmanlığı hizmetine talep artmıştır.

“... bireylerin sürekli aynı kapalı ortamda kalması sürekli birbirleriyle ilişki içerisinde olması ailenin kendi içinde yaşadıkları, dinamiklerin değişmesi, ailesel sorunların gün yüzüne çıkması sonrasında yaşanan durumlarla alakalı aile danışmanlığı yaygınlaştı. Bu noktalarda aile danışmanlığı ile ilgili bir planlama tekrar yapıldı”. (K6)

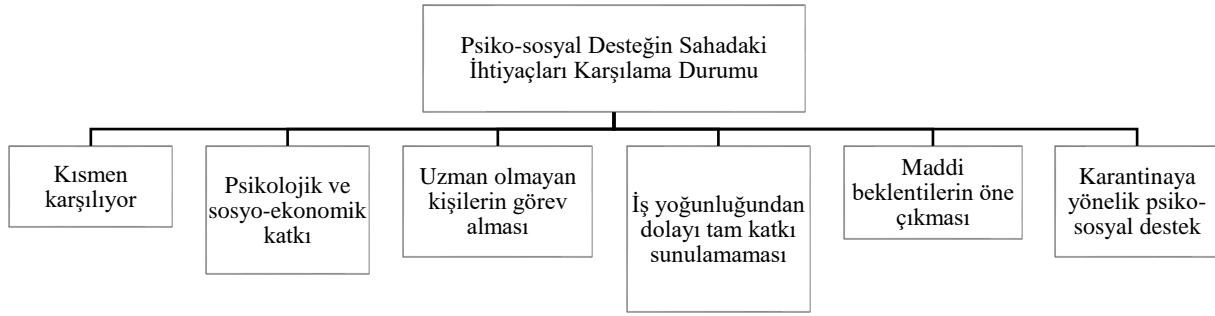
“Sadece karantinaya alıp temaslıları öğrenip temaslılar ve vaka karantinaya alındı. Zaten yapmanın da imkânı yoktu. Bizden bu istendi. Gidince kapıdan sorsanız mı falan işte bir şeyler yapılabilir mi gibi telifi geldi. Öyle bir şeyin imkânı yoktu yani. Hatta en son bu Sağlıklı Hayat Merkezi'nin tanıtımıyla ilgili işte yazılı bir kâğıt bastırılmışlar. Filyasyon ekiplerine gittiğiniz evlere bunları dağıttın dendi. Artık o bile ağır geliyor filyasyon ekibine öyle söyleyeyim. Onu verip onu anlatmak bile insanlara yük. Yani ağır geliyor”. (K8)

Covid-19 salgın sürecinde psiko-sosyal destek, dezavantajlı gruplara, karantina kapsamında yurt dışından gelenlere, virüslü/temaslı kişilere yönelik olarak uygulanmıştır. Özellikle Covid-19 teşhisi olan ya da temaslı kabul edilen kişilerin kurumlara yerleştirilmesi ve takibi bu dönemdeki psiko-sosyal destek uygulamaları içinde yer almıştır. Hastalığın bulaşma ihtimalini önlemek adına kişiler, izolasyona girmek zorunda kalmıştır. Bu sürecin neler getireceğini ön görememek, bireylerde kaygı durumunu artırmıştır. Sosyal hizmet uzmanları özellikle telefon destek hatlarıyla kişileri rahatlatmaya çalışmış, sürecin olağan, verilen tepkilerin normal olduğu bireylere fark ettirilmiştir. Bu kapsamda bireyin bilgilendirilmesi, güçlendirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması ve kaynakların bir araya getirilmesi ile ilgili noktalarda sosyal hizmet uzmanları mesleki rollerini kullanmışlardır.

3.2.4. Psiko-Sosyal Desteğin İhtiyaçları Karşılama Durumu

Psiko-sosyal destek uygulamasının sahadaki reel ihtiyaçları karşılayabilme yeterliliğini anlayabilmek için sorulan sorulara verilen yanıtların özeti aşağıdaki grafikte sunulmuştur. Buna göre gerçek anlamda bu uygulamanın ihtiyaçları karşılamada yeterli görülmediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı kritik ihtiyaçların karşılanması hususunda da psiko-sosyal destek uygulamasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla uygulamanın eksik yönlerinin giderilerek sürdürülmesi gerektiği çıkarımını yapmak mümkün görünmektedir.

Şekil 7. Psiko-Sosyal Desteğin Sahadaki İhtiyaçları Karşılama Durumu

Konu ile ilgili olarak katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Kısmen karşılıyor. Psiko-sosyal desteğin bilinirliği uygulanabilirliği saha içerisinde yeterli düzeyde değil. Başka kurumlar tarafından verilen hizmetin ortaya koyacağı nicelik ile ilgili bilinirlik durumu olmadığı için, neye müdahale edileceği bilinmediği için, bir kriz anında ... bireylerden çok yaşanan duruma odaklanıldığı için bireyler ikinci plana atılıyor”. (K6)

“Yani biz şimdi salgın dönemindeyken telefonla yaptık sadece psiko-sosyal desteği. Onda da hani tamamen iki üç görüşme üç beş görüşme gibi yapamadık. Sadece telefonla görüştük. Tabi detaylı olmadı yüz yüze görüşmediğimiz için bu da tam olarak ihtiyaçlara cevap verememeyi doğurdu”. (K4)

“Yani karşılıyor ama eksik yanları var daha çok iyileştirilebilecek yanları var”. (K5)

“Büyük oranda karşıladığını düşünüyorum; ama şimdi mesela dezavantajlı bireyleri düşündüğümüzde ya da normal vatandaşları düşündüğümüzde kolaylıkla hani yardımcı olabiliyorduk. Ama sağlık çalışanları için hani hem mağdurdu sağlık çalışanları hem de burada destek olması gereken kişiler olduğu için bu noktada belki onların ihtiyaçları fazla karşılanmamış olabilir”. (K2)

“Kişileri rahatlatma anlamında sadece bunun olağanüstü bir süreç olduğu, bu verilen tepkilerin olağan olduğu, normal olduğu, bu süreçte böyle tepkilerin verilebileceği şeklinde kişilerin biraz kaygılarını azaltmaya yönelik çalışmalar yaptık”. (K7)

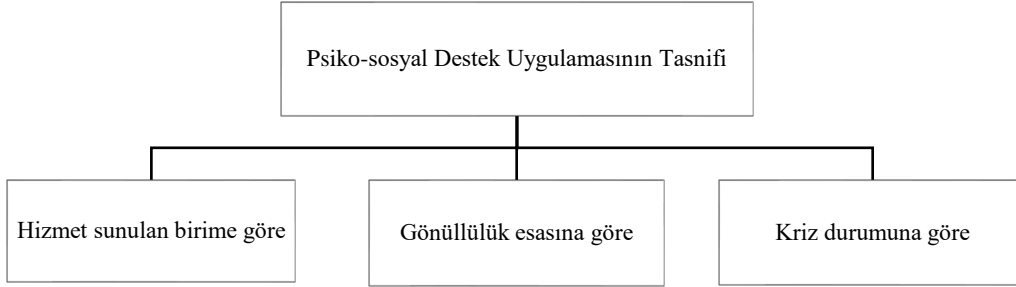
Psiko-sosyal destek uygulaması temel olarak maddi ve manevi destek içermesine rağmen uygulamanın ihtiyaçları tam anlamıyla karşıladığını söylemek mümkün görünmemektedir. Katılımcıların da ifadelerinde yer bulduğu gibi uygulamada maddi unsurlar ön plana çıkmakta ve sosyal-psikolojik unsurlar ikinci planda kalabilmektedir. Ayrıca psiko-sosyal destek alanında uzman olmayan kişilerin görevlendirilmesi, uygulamanın etkinliğinin azalmasında önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen eksikliklerden ötürü sahada tam anlamıyla ihtiyaçların karşılanamadığı ifade edilmiştir.

3.3. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasında Gereksinimler

3.3.1. Psiko-Sosyal Desteğin Tasnifi

Katılımcılardan psiko-sosyal destek kavramının çok geniş bir anlam çerçevesine sahip olmasından dolayı uygulamanın sınıflandırılmasının faydalı olacağına ilişkin görüşler gelmiştir. Bu doğrultuda katılımcılara sınıflandırmanın nasıl yapılabileceğini sorulduğunda verilen yanıtların özeti aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Şekil 8. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasının Sınıflandırılması

Katılımcıların konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Sosyal hizmet merkezlerinde sınıflandırma yapılmalı bence. Alanda uzmanlaşma bizim çalıştığımız alanda çok önemli. Çünkü hassasiyet gerektiren konularla çalışıyoruz ve alanda uzmanlaşma önemli psiko-sosyal destek işte istismar mağduru çocuğa sunduğumuz destekle travma mağduru kadına sunduğumuz ya da engelli yaşlı bakımı sağlayan birine sunduğumuz destek çeşitlilik gösterebiliyor”. (K1)

“Bence sınıflandırılmalı şöyle sınıflandırmalı. Gönüllülük baz alınmalı. Hiç istemeye istemeye çalışan arkadaşlar var. Ne bunun karşındaki kişiye faydası oluyor ne danışana idareye faydası oluyor dosya sayısı azalıyor. O dosya yapılıyor. Ama çalışan arkadaşlar karşıya faydalı olmuyorlar daha çok kendileri de tükenmişliğe doğru gidiyorlar. Gönüllülüğe dayanması gerektiğini düşünüyorum”. (K3)

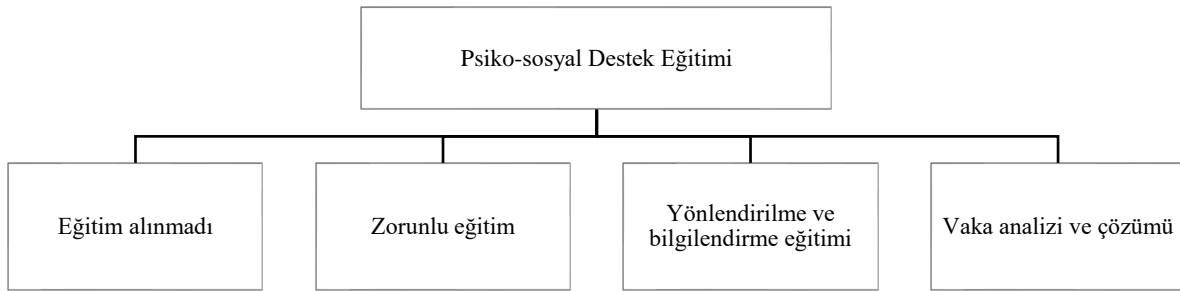
“...genel psiko-sosyal destek diye bir şey söz konusu değil. Çünkü psiko-sosyal destek belli bir gruba verilen bir hizmet anlamında bir durum olmayacağı için herkes psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyabilir. Kesinlikle ayrışması lazım. İstismar mağduru olan çocuk ayrıdır. Anne babayı kaybetmiş çocukların durumları ayrıdır. Bunlar yetişkin, çocuk diye ayrıldıktan sonra çocuklar da kendi aralarında durumlarına göre psiko-sosyal desteğin hepsinin ayrışması lazım zaten. Biraz önce dediğim gibi aile danışmanlığında ailenin boşanma durumu var. Farklı şiddet içeren bir durum mu var. Hepsinin ayrışıp ona göre ailelerle psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duymalarını hangi konuda olursa ona göre yönlendirme yapmamız gerekiyor zaten. O sebeple kesinlikle ayrışması bence gerekiyor”. (K9)

“Normal süreçte verilen bir psiko-sosyal destek daha farklı olur. Hani bu anlamda belki sınıflandırma yapılabilir ama bence verilen tüm psiko-sosyal destek hizmetlerinin amacı aynı diye düşünüyorum. ...duruma göre sınıflandırma yapılabilir. Bir kriz anı daha farklıdır...”. (K7)

Engelliler, yaşlılar, sığınmacılar, madde bağımlıları, kadın gibi grupların hepsinin kendi içinde bazı farklı nitelikleri olduğu aşikârdır. Bununla birlikte psiko-sosyal destek uygulamasının tüm bu farklı gruplar için tek bir uygulama biçimine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla farklı nitelikleri ve ihtiyaçları olan kişilerin beklentilerini tek ve ortak bir uygulama ile tam anlamıyla karşılamak mümkün görünmemektedir. Bu yüzden daha etkili ve faydalı bir psiko-sosyal destek uygulaması için bu farklılıkların dikkate alınması ve uygulamanın güncellenmesi gerektiği katılımcıların ifadelerinde de yer bulmuştur. Ayrıca sosyal hizmet uzmanlarının algılarını şekillendiren temel unsurun “yapılan işin niteliği” bulgusu ile psiko-sosyal destek uygulamasının tasnifinde temel alınması gereken unsurun “hizmet sunulan birim” olarak ifade edilmesine yönelik bulgu birbirini destekler niteliktedir. Başka bir ifade ile psiko-sosyal destek uygulamasının algılanma ve anlamlandırılma biçimi sosyal hizmet uzmanlarının hizmet sundukları birime göre değişmektedir; çünkü farklı birimlere yönelik ortak ve standart özelliklere sahip tek bir psiko-sosyal destek uygulaması bulunmamaktadır. Bu yüzden de hizmet sunulan birime göre tasnif edilmesi gerekmektedir.

3.3.2. Psiko-Sosyal Desteğe İlişkin Eğitim

Şekil 9. Psiko-Sosyal Destek Eğitimi

“Kadın hizmetleri kapsamında hizmet içi eğitimlerde yani travma mağduru kadınlarla çalışırken uygulayabileceğim psiko-sosyal müdahale kapsamında o kapsamda hizmet içi eğitim almıştık sadece”. (K1)

“Psiko-sosyal destekle ilgili hizmet içi eğitim almadım. Sadece ASDEP ile ilgili hizmet içi eğitim aldım. 2018 yılından. Onun dışında afetlerle ilgili birkaç eğitim aldım. İl müdürlüğü çerçevesinde”. (K6)

“Psiko-sosyal destek ile ilgili almadım. Ama hizmet içi eğitimlerden bana en fazla fayda sağlayan ANKA oldu. Resim analizi çocukla ilgili eğitimi aldım”. (K5)

“Bu konularda bir online eğitimdi ve bunu herkesin tamamlaması gerekiyordu burada görev yapan. Takibini de sistem üzerinden bakmışlardı yani”. (K2)

“Aldım. Şöyle. O iki aşamalı normalde. Ben daha bir aşamasını alabildim bu pandemi sürecinden dolayı. Kaldı. Yani aslında genel bilgilerimizi tazelemiş olduk”. (K8)

“...aldığımız eğitimler vaka çözerek yaptığımız için bu bize artı bir avantaj oldu kendimizi daha da geliştirdik. Vakalar karşısında tutumumuz daha da gelişti. Bu açıdan benim için faydalı oldu. Özellikle danışmanlık tedbiri uygularken gelen vakalarda daha iyiyim şu an”. (K3)

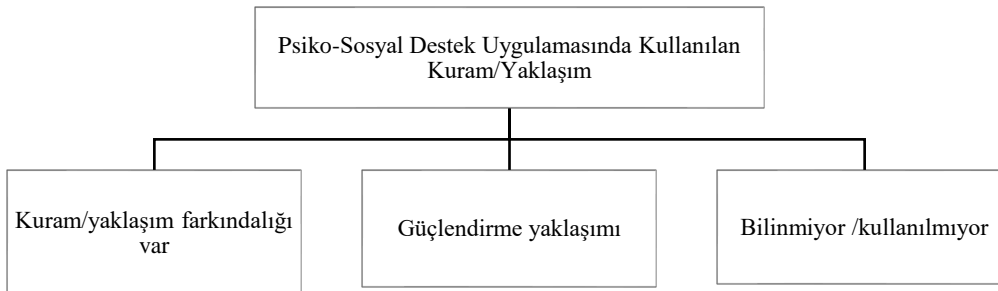
“Bazı kişilerin çocuklarıyla ilgili kaygıları vardı. Hani onlara yönelik ne yaparız? Ben sosyal çalışmacı olduğum için genelde yönlendirme aşamasında bireylere bilgi veriyordum. Mesela çocuğu ile ilgili bir sıkıntıdan bahsetti birey. Evde durmak zorunda kalıyorlardı karantina sürecinde. Mesela bununla ilgili nerelere yönlendirmelerde bulunabiliriz? Zaten okulda aldığımız eğitimlere ek bir eğitim gibi oldu aslında bizim için. Onun haricinde psikiyatrik rahatsızlıklara da değinmişlerdi. Ama hani böyle uygulamaya dönük tabi sadece tanımlar yapıldı. Ama biz görüşmeyi kendi bilgilerimiz üzerine kattık”. (K2)

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda çalışan sosyal hizmet uzmanları tarafından psiko-destek eğitimi ile ilgili doğrudan eğitim almadıkları; ancak psiko-sosyal destekle ilgili unsurları barındıran farklı hizmet içi eğitimler ve kişisel ve mesleki gelişim açısından katıldıkları özel eğitimler olduğu belirtilmiştir. Yine Sağlık Bakanlığı’nda Covid-19 salgın süreci ile bağlantılı psiko-sosyal destekle ilgili zorunlu online bir eğitim düzenlendiği bilgisine ulaşılmıştır. Sosyal hizmet uzmanları tarafından alınan hizmet içi eğitimler bilgilerinin tazelenmesini ve danışmanlık hizmeti verirken vaka analizi konusunda daha verimli olabilmelerini sağlamış ve çözüm geliştirme becerilerini arttırmıştır. Aynı zamanda zorunlu olan bu eğitim sosyal hizmet uzmanları için lisans döneminde alınan psiko-sosyal destekle ilgili eğitimi hatırlatıcı nitelikte olmuştur. Sosyal hizmet uzmanlarında eğitimi almadan önce Covid-19 ile ilgili müracaatçının talepleri ve ihtiyaçları noktasında nasıl çözüm bulunacağı konusunda endişeler oluşmuş; ancak eğitim Covid-19 ile ilgili yönlendirme ve bilgilendirme hususlarında faydalı olmuş ve endişeler bu sayede giderilmiştir.

3.3.3. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasında Kuramsal Bilinç

Psiko-sosyal destek uygulamasında katılımcıların herhangi bir kuramı temel alıp almadığı; herhangi bir kuram temel alınıyorsa bu kuramın ne olduğunu anlamaya yönelik sorulara verilen yanıtların özeti aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

Şekil 10. Psiko-Sosyal Destek Uygulamasında Kullanılan Kuram/Yaklaşım

Sosyal hizmet uzmanları farkında olsalar da olmasalar da bazı yaklaşımların ve kuramların uygulayıcısı konumundadırlar. Bu durumun farkında olarak çalışmak sosyal hizmet uzmanlarının daha nitelikli ve bilinçli çalışmalarına fayda sağlayabilecek bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu noktadan hareketle katılımcıların sahada yaptıkları uygulamalarda hangi kuram ve yaklaşımlardan yararlandıklarını anlamaya yönelik sorulan sorulara katılımcıların yanıtları şöyle olmuştur:

“Yani açıkçası ... hiçbir şekilde kuram, yaklaşım hiçbir şekilde yapılamadı”. (K10)

“... sahada uygulanabilirlik ya da uygulama aşamasında bir yaklaşımda bulunuyorken bir şeyi değerlendiriyorken bunu raporlaştırırken gerek rapor dilinde bulunmamak ya da bu şekilde yaklaşım diye çözüm geliştirmedığımız için bir sınıflandırma yapamıyoruz”. (K6)

“Sosyal hizmette genel olarak kullandığımız şey güçlendirme yaklaşımı. Bireyin güçleri üzerinde durulması o yönde müdahale edilmesi o aklıma geliyor şu an. Bizim kadın alanında da en çok kullandığımız şey...” (K1)

“Çalıştığım birimde güçlendirme yaklaşımını kullanıyorum daha çok. Covid sürecinde sokakta, polis aracılığı ile gelen, hastaneden gelen bir şekilde vakalar oluyordu. Kişi çok çaresiz ne yapacağını da bilmiyor. Virüs bulaşır diye kuruma girmekten de korkuyor çünkü orda ne olacak diye. İzolasyon birimi deyince gelen kişi huzurevine girmek istiyor ya da huzurevi kelimesini duymak istiyor ama diyoruz ki sizi izolasyon birimine alıyoruz. Bedensel engellisi de var yaşlısı da var zihinsel engellisi de var dediğiniz an korkuyorlar. Nasıl bir yere gidiyorum diye endişeleniyorlar. Burada güçlendirme yaklaşımını kullanıyorum. Kişiyi bilgilendirirken ya da kuruma yerleştirilirken bir şey olmayacağını orda aklıma ne geliyorsa pozitif olarak destekliyorum. Bu güçlendirme yaklaşımı”. (K3)

Verilen yanıtlar genel olarak değerlendirildiğinde sosyal hizmet uzmanları tarafından en çok güçlendirme yaklaşımından faydalandığı söylenebilir. Covid-19 salgın döneminde sosyal hizmet uzmanlarının güçlendirme yaklaşımından yararlandığı görülmekle birlikte sosyal hizmet uzmanlarının kuram/yaklaşım farkındalıkları olmasına rağmen bunun uygulamaya yansıtılması konusunda bir amaçlarının bulunmadığını söylemek de mümkün görünmektedir. Yaklaşım ve kuramların farkında olmak ve uygulamada bunlardan yararlanabilmek sosyal hizmet uzmanlarının daha etkili olması için önem arz etmektedir.

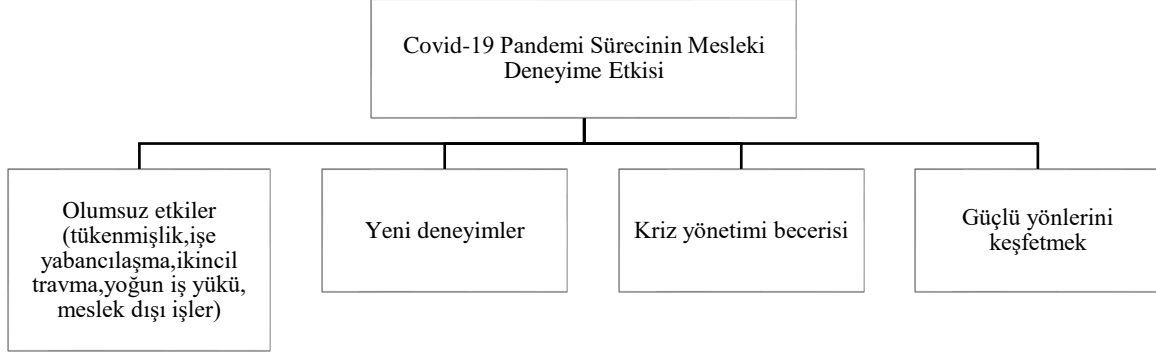
3.4. Covid-19 Salgının Psiko-Sosyal Destek Uygulamasında Sosyal Hizmet Uzmanları Üzerindeki Etkisi

Covid-19 salgını her meslek grubuna olduğu gibi sosyal hizmet uzmanlarına da özel bir deneyim alanı oluşturmuştur. Belirsizlik, virüs kapma riski, hayati tehlike, aileye virüs bulaştırma ihtimali gibi olumsuzluklar sosyal hizmet uzmanlarının özellikle yüksek stres ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Böylesi bir durum ise farklı niteliklerde bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Riskli

ve stresli sürecin sosyal hizmet uzmanlarının aile ve iş hayatlarına bazı olumlu etkilerinin de olduğu görülmüştür.

Aşağıda yer verilen grafikte katılımcıların “Covid-19 pandemi sürecinin mesleki deneyimlerine etkisi” özetlenmiştir.

Şekil 11. Covid-19 Pandemi Sürecinin Mesleki Deneyime Etkisi

Covid-19 pandemisinin katılımcıların mesleki deneyimlerine olumlu etkilerini (yeni deneyimler, kriz yönetimi becerisi, kişinin güçlü yönlerini keşfetmesi) ifade ettikleri bazı yanıtları şu şekilde olmuştur:

“... çok fazla sorunu, problemi bu süreçte görme fırsatım oldu. Farklı farklı kesimlerden... Farklı dezavantajlı gruplardan... Birçok sorunu dinleme fırsatım oldu. Onlara yönelik, yapabileceğim ne varsa, en azından kafamda alternatifler oluşturması anlamında veyahut da kişilere nasıl yaklaşılacağı konusunda uygulama alanı buldum... Bu süreçte çok fazla alan tecrübem oldu. ...gün içerisinde 50 kişi ile konuştuğum zaman oldu...”. (K10)

“...Covid süreci daha önce karşılaşılmamış bir süreç olduğu için ne yapılacak net değildi. İzlenecek yol tam olarak belli değildi, o yüzden ön görülebilir bir alan değildi. Biraz anlık ilerledi her şey belki ama potansiyel riskleri önceden tespit edip görme yeteneği sağladı...”. (K5)

“...aslında biz sosyal hizmet uzmanı olarak çok güçlüymişiz. İnsanlar evlerinden çıkmazken biz kapılarına kadar gidiyoruz. İnsanlar korkarken biz sokakta yaşayan birisiyle görüşmeye yapıyoruz. ... çok değişik şeyler gördük. Çok değişik şeyler yaşadık. Şahsen kendi adıma çok sabırlı olduğumuzu gördüm. Normalde pandemi olacak biz dışarı çıkacağız mümkün değil. Ama mesleki olarak sabırlı olduğumuzu, cesaretli olduğumuzu fark ettim. ...mesela sokakta görüşme yaptığım birinin Covid olduğunu öğrendim...güçlüymişiz, sabırlıymışız ve cesaretliymişiz.” (K3)

“...arayan kişilere daha fazla yardımcı olabilmek için, en azından sorunların çözümünde birazcık daha etkin olabilmek için kendini geliştirmeye çalışıyorsun. Mesela okumalar yapıyorsun. Makaleler vesaire... Birçok hocamız telekonferanslar yoluyla eğitimler veyahut da bu tarz konuşmaların yer aldığı böyle söyleşiler yaptılar. Onları izliyorsun, kendini geliştirme fırsatını kendine yaratıyorsun

yani... Çünkü süreç bilmediğimiz bir alan. Mesela bir afette sosyal hizmet uygulaması gibi değil... Evet, belki salgın hastalık da bir afet durumu... Ama bu, şu anda yeni karşılaştığımız bir şey. Daha yeni gördüğüm bir şey. Bu yüzden bununla alakalı da olarak daha ne yapabilirim? Nasıl daha etkin olabilirim? Yani daha nasıl geliştirebilirim konusunda istekli oldum". (K10)

"...mesleki olarak ilk defa büyük bir kriz durumuyla karşılaşmıştım. Kendi bireysel anlamda. İnsanlara nasıl yaklaşmam gerekiyor evet teorisini öğrendik nasıl insanla iletişim kurmamız gerektiğini ama bunu Covid-19 pandemisinde oldukça yakından özümseyebildik. Çünkü tüm ülkeyi saran herkesin bilmesi nasıl başa çıkabileceğini bilmediği bir kriz durumu mesleki olarak ihtiyaç sahibi insanlara size ihtiyacı olan insanlara ulaşmak öncelikli hedefiniz. Bunun için eğitim aldık ve sahadayız ve size ihtiyaç duyan insanların sayısı bir anda yükseldi". (K6)

Covid-19 salgın dönemi, sosyal hizmet uzmanları tarafından mesleki anlamda daha önce karşılaştıkları veya eğitim süreçlerinde öğrendikleri afet durumlarından farklı nitelikte olduğu için psiko-sosyal desteğin nasıl uygulanacağı ile ilgili bilgi yetersizliğini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte sosyal hizmet mesleğinin bir gerekliliği olan kriz yönetim becerisi bu olumsuz şartlar altında daha da geliştirilen bir yetenek olarak ifade edilmektedir. Belirsizliğin ve bilgisizliğin yüksek olduğu bu dönemde yeni deneyimlerin yaşanması, sosyal hizmet uzmanlarının kendi güçlü yönlerini keşfetmesi için fırsat yaratmış ve bireysel farkındalıklarının da artmasına etki etmiş görünmektedir. Ayrıca Covid-19 döneminde özellikle internet üzerinden yapılan eğitimlerin bilgi kazanma sürecine olumlu etkilerinin olduğu da görülmektedir. Bu süreçte, sosyal hizmet uzmanları özellikle gönüllü olarak katıldıkları eğitimler ile kendilerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır.

Salgın sürecinin sosyal hizmet uzmanları açısından bazı olumlu etkileri bulunmakla birlikte, olumsuz ve çok daha yıkıcı etkilerinin olduğu ise apaçık bir gerçekliktir. Konuyla ilgili olarak bazı katılımcıların olumsuz etkilere ilişkin ifadelerine ait alıntılar şu şekildedir:

"Yorgunluk haricinde maalesef başka bir şey yok. ... biz sekreter gibi çalıştık burada. Kendi işimizden ziyade bambaşka işlerle uğraştık. Hem yıprandık hem kendi işlerimizi yapamaz duruma gelmiştik". (K9)

"Pandemiden önceki yapılan şeyleri özledik yani. Mesleğimizi özlediğimizi düşünüyorum. Hâlâ daha başlayamadık kendi mesleğimize dönemedik. Şu anda hala filyasyon işlerindeyiz". (K4)

"...uzun süre filyasyonda çalışmış olmam. Ve vakaların burada çok yoğun olup, her gün bir şoför bir ekip arkadaşı işte vakalara git, onlarla görüş, çok fazla insanla muhatap olmak ve artık şey yani kendin zaten yani aşırı ruhum çok yoruldu öyle söyleyebilirim her anlamda". (K8)

"İşten çıkma durumlarında normalde aylık başvuru sayısı 10 ise Covid döneminde bu sayı 1000'e çıktı. O süreçte birimleşmiş şekilde ilerliyorduk ama sonra birimler yetmedi sonra bütün

personeller ekonomik destek işlerine girdi yani çocuk birimine bakan kişide ekonomik destek birimine baktı. O kadar çok yoğun bir ekonomik destek başvurusu vardı ki dosyalar yetişmiyordu.” (K5)

Aşırı yoğun iş yükü, yetersiz personel ve kaynaklar, filyasyon ekibine dâhil edilip aslında meslekten ilgisiz bir iş yapmak gibi sorunlar katılımcıların karşılaştıkları olumsuz durumlara örnektir. Bu olumsuz durumların sosyal hizmet uzmanları üzerinde stres, işe yabancılaşma ve tükenmişlik gibi etkileri olduğu yapılan mülakatlarda ulaşılan bulgular arasındadır.

4. TARTIŞMA

Bireylerin ve toplumun bazı öngörülemeyen sorunlarla karşılaşması ve karşılaşılan sorunların sonuçlarının ne olacağını tahmin etmenin güç olduğu Covid-19 salgın döneminde psikososyal destek uygulamasında sosyal hizmet uzmanlarının önemli bir rol üstlendiği bu araştırma kapsamında tespit edilen önemli bulgulardan biridir. Psikososyal destek Covid-19 salgınının koşullarına ve özellikle dezavantajlı grupların niteliklerine göre bazı yapısal farklılıklara uğrayarak sosyal hizmet uzmanları tarafından uygulanmıştır. Özellikle yoksullar, yaşlılar, çocuklar ve engelliler gibi dezavantajlı grupların psikolojik ve sosyal refahlarının salgın sürecinden çok daha olumsuz olarak etkilendiği Amadasun (2020) tarafından yapılan çalışmada da dile getirilen bir bulgudur. Yine aynı çalışmada bu araştırmanın bulgularına benzer olarak, salgın döneminde psikososyal destek uygulamasının farklı yöntemlerle şekillenmesiyle birlikte müdahale yöntemlerinde de farklılıklar meydana geldiği ve sosyal hizmet mesleğini icra eden uzmanların bu durumdan hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilendiği ifade edilmiştir.

Covid-19 döneminde insanların birbiriyle yakın temastan kaçınması bazı uygulamaların dijitalleşmesine veya uzaktan gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Araştırma kapsamında ulaşılan bulgulardan olan psikososyal destek telefon hattı ve müracaatların e-devlet üzerinden yapılabilmesi, sosyal hizmet uzmanlarına yönelik eğitimlerin bilgi yönetimi sistemleri aracılığıyla senkron ya da asenkron olarak verilmesi bu duruma örnek verilebilir. Meydana gelen değişimlerin sosyal hizmet uzmanlarının iş yapma biçimlerini de etkilediği söylenebilir. Öngen, (2014) tarafından yapılan çalışmada salgın dönemindeki sosyal problemlerin tespiti ve çözülmesi noktasında öncülük etmesi beklenen sosyal hizmet uzmanlarının gelişmelere paralel olarak, sorunlara yönelik müdahalelerin planlanması, uygulanması ve takip edilmesinde teknolojik gelişmeleri izlemek durumunda kaldığı ifade edilmektedir. Benzer şekilde Yıldırım ve diğerleri (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada sosyal hizmet uzmanlarının engelliler, yaşlılar ve kronik ruhsal hastalık sahibi olan pek çok dezavantajlı gruba hizmet sunduğu dikkate alındığında özellikle dijital ortamda verilen hizmetleri önceden yapmamış olan sosyal hizmet uzmanlarının dijital teknoloji uygulamaları kullanabilmesi için gerekli bilgi ve becerilerinin yeterli düzeyde olmayabileceği ifade edilmektedir. Salgın döneminde sosyal hizmet uzmanlarının mikro düzey uygulamalarının psikososyal destek kapsamında şekillendiğini ve sistemlerin kullanımının hızlanıp ve yaygınlaştığını, tele sağlık hizmetlerinin öneminin giderek arttığı söylenebilir

(Tekindal, vd., 2020). Bu çalışma ile ulaşılan bulgulardan yola çıkılarak psikososyal destek uygulamasının salgın dönemindeki temel yapısal değişiminde dijitalleşmenin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde Kuruhalil ve diğerleri (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada salgın sürecinin sosyal hizmetlerin sunumunda zorunlu bir dijitalleşmeye geçişin olduğu ifade edilmektedir.

Bu araştırma kapsamında Covid-19 döneminde psikososyal destek uygulamasının zayıf yönlerinden biri olarak “temel ihtiyaçların ikinci planda kalması” ve ihtiyaçlara cevap verme noktasında “maddi beklentilerin ön plana çıkması” kodları tespit edilmiştir. Farklı çalışmalarda da benzer hususlara değinildiği görülmektedir. Örneğin Kuruhalil ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada salgın döneminin beraberinde getirdiği ekonomik olumsuzluklar sebebiyle pek çok bireyin ekonomik desteğe ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyaçlara cevap vermeye çalışan sosyal hizmet uzmanlarının öncelikli olarak maddi ihtiyaçları karşılamaya yönelik çalıştığı tespit edilmiştir. Dile getirilen bu durumun bu çalışmada tespit edilen psikososyal destek uygulamasının algılanma biçimlerinden olan “kaynak yönetimi” ve “sosyo-ekonomik destek” kodlarıyla ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Salgın döneminin psikososyal destek uygulaması gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanları üzerindeki temel olumsuz etkileri bu araştırma kapsamında “yoğun iş yükü”, “tükenmişlik”, “meslek dışı işler yapmak”, “işe yabancılaşmak” ve “ikincil travma” olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde Kuruhalil ve diğerleri (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada salgının etkisiyle mevcut sorunların derinleşmesi, farklı ihtiyaçların gündeme gelmesi ve müracaatçıların değişmesiyle kurumların iş yükünün arttığı görülmekte ve salgın öncesi döneme kıyasla meslek elemanlarının çok daha fazla dosyayla ilgilenmek zorunda kaldığı, iş yoğunluğunun fazlalaşmasıyla birlikte işin niteliğinin olumsuz etkilendiği, farklı alanlarda çalıştıkları ve mesleki rollerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. Salgın döneminin psikososyal destek uygulaması üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de meslek elemanı sayısının yetersizliği, başvuruların ve dosyaların sayısının aşırı artışı nedeniyle tükenmişlik, zaman baskısı ve işlere yetişememek olarak ifade edilmektedir. Ayrıca sosyal hizmet uzmanlarının virüsü ailelerine bulaştırma ihtimalinden dolayı stres yaşadıkları, salgına has görevlerin yerine getirilmesi için yeterli eğitim ve psikolojik destek verilmemesi (Kuruhalil vd., 2020), koruyucu ekipmanların yetersizliği ve uygunsuzluğu, stres seviyesinin azaltılması için dinlenme imkânlarının az olması (Banks, vd. 2020) gibi durumlar bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir.

Salgın döneminde psikososyal destek uygulamasının iyileştirilmesi noktasında, “hizmet sunulan birime”, “gönüllülük esasına” ve “kriz durumuna” göre farklı ekiplerin oluşturulması; “konuyla ilgili eğitimler” ve “kuramsal bilinç” ihtiyaç duyulan bazı gereksinimler olarak bu araştırma kapsamında tespit edilen bulgulardandır. Benzer şekilde Kaya-Örk ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışmada salgın döneminde alınan önlemlerin başında gelen maske, mesafe kuralına çocuklarla bir arada iken riayet edilmesinin zor olması ve fiziksel temasın gereklilik olması salgın koşullarında zorlayıcı bir

duruma dönüştüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla psikososyal destek uygulamasının etkin bir şekilde yapılabilmesi için hizmet sunulan birimlere göre farklılıklar arz edecek şekilde hazırlanması bir gereksinim olarak ifade edilebilir.

Salgın gibi kriz dönemlerinden önce yeterli düzeyde plan ve hazırlıkların yapılmasının bir zorunluluk olduğu Covid-19 virüsünün ortaya çıkışı ile aşikâr hâle gelmiştir. Brown (2020) tarafından yapılan çalışmada salgın döneminde sosyal hizmet uzmanlarının karşılaştığı stres, belirsizlik, ikincil travma ve yoğun iş yüküne dikkat çekerek meslek elemanlarının yeterli düzeyde süper vizyon alamaması ve salgın dönemindeki sorunlarla başa çıkmada hazırlıksız olmalarını ifade etmiştir.

Sosyal hizmet uzmanlarının üniversite hayatı boyunca aldıkları eğitimlerin küresel krizler ve afet durumları için yeterli olmadığı bu çalışma kapsamında tespit edilen bulgulardandır. Çalışmada salgın sürecine yeterli düzeyde hazırlıklı olunmadığı ve daha önce karşılaşılan bir durum olmadığı için yapılacak işlerin net olmadığı katılımcı ifadelerinde de yer bulmuştur. Benzer şekilde Cooper ve Briggs (2014), yaptıkları çalışmada Covid-19 gibi küresel salgınların ortaya çıktığı bir dünyada, sosyal hizmet uzmanları tarafından alınan eğitimin tam anlamıyla yeterli olmadığı; onları bir salgının ortaya çıkması durumunda karşılaşılabilecekleri spesifik rollere yeterince hazırlamadığı belirtilmektedir.

Covid-19 salgınının pek çok meslek grubuna iş doyumu, mesleğe bağlılık, tükenmişlik, stres, işe yabancılaşma, depresyon, kaygı ve korku gibi yönlerden etkisinin olduğu apaçık bir gerçektir (Arpacıoğlu vd., 2021; Yılmaz ve Sağlam, 2021; Yüncü ve Yılan, 2020; Saatçı, 2020; Pala ve Metintaş, 2020). Sağlık çalışanları gibi Covid-19 pandemisinden etkilenen kişilerle doğrudan iletişim kurmak zorunda olan sosyal hizmet uzmanları üzerinde de büyük etki göstermiştir (Kaya-Örk vd., 2021; Kuruhalil vd., 2020). Covid-19 salgını öncesinde Tam ve diğerleri (2004) tarafından yapılmış olan çalışmada herhangi bir acil durum veya afet gibi kriz dönemlerinde bu alanda çalışanların genel nüfusa kıyasla çok daha yüksek bir ihtimalle olumsuz psikolojik etki yaşadıkları ifade edilmiştir. Si ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada da sağlık çalışanları arasında şiddetli stres, anksiyete ve depresyon belirtilerinin yüksek olduğu; sağlık çalışanlarında travma sonrası stres bozukluğunun %40 civarında daha fazla yaşandığı belirtilmiştir. Bu bulgular da göstermektedir ki afet, salgın ve acil durumlarda aktif olarak görev alan sosyal hizmet uzmanlarının hazırlıklı olmaları ve planlamalarda yer almaları bir gerekliliktir (Cooper ve Briggs, 2014).

Pandemi sürecinde sosyal hizmet kurumlarında nasıl bir mesleki uygulama yapıldığı merak konusu olmuştur. Bu kapsamda Kuruhalil vd., (2020) ile Kaya-Örk vd. (2021)'nin yaptığı araştırma, kurumlardaki sosyal hizmet sunumu ve uygulamaları sosyal hizmet uzmanlarının ifadeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Kuruhalil vd. (2020), araştırmalarını İstanbul özelinde Sosyal Hizmet Merkezleri ve Belediye Sosyal Hizmet Birimleri bünyesinde pandemi öncesi ve sonrası sosyal hizmetin sunumunu sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, sosyologlar ve çocuk gelişimciler gibi meslek elemanları ile yöneticiler üzerinden araştırmıştır. Kaya-Örk vd. (2021), pandemi sürecinin sosyal hizmet uzmanlarının

özel hayatına, mesleki ve sosyal hizmet uygulamalarına yansımaları kamu kurum ve kuruluşları özelinde değerlendirmiştir. Her iki çalışma, sosyal hizmet uygulamalarına yönelik pandemi sürecinde neler olduğunu ve nelerin değiştiğini ortaya çıkarmıştır.

Tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını ile mücadelede önemli bir yeri olan sosyal hizmet uzmanlarının “Psiko-Sosyal Destek Uygulaması”na ilişkin deneyimleri bu çalışmada incelenmiştir. Kuruhalil ve diğerleri (2020) ile Kaya-Örk ve diğerleri (2021) nin yaptığı çalışmadan farklı olarak “Psiko-Sosyal Destek Uygulaması” sosyal hizmet uzmanlarının mesleki tecrübelerinde, kişisel algılarında, uygulama şekillerinde nasıl bir yer edindiği, bu araştırmanın çerçevesini oluşturmuştur. Kuruhalil vd. (2020) ile Kaya-Örk vd. (2021) ün yaptığı çalışmaya benzer bulgular elde edilmekle birlikte araştırma kapsamında ortaya çıkan veriler “Psiko-Sosyal Destek Uygulaması”nı içermektedir.

Bu çalışma sonucunda sosyal hizmet uzmanlarının psiko-sosyal destek algısı ile sahada uyguladıkları “Psiko-Sosyal Destek Uygulaması”nın farklı olduğunu söylemek mümkündür. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasında temel olarak iki unsur etkili görünmektedir: Birincisi; sosyal hizmet uzmanlarının çalıştıkları sosyal birimlerin farklı olmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla dezavantajlı grupların niteliklerinin farklı olması tek tip bir psiko-sosyal destek uygulamasının olamayacağını göstermektedir. İkinci unsur ise; bazı psiko-sosyal destek uygulamalarında sosyal ve psikolojik ihtiyaçların geri plana atılarak yalnızca maddi yardımlar ile sürecin yürütülmesidir.

Psiko-sosyal destek kavramının sosyal hizmet uzmanlarınca algılanma ve anlamlandırılma biçiminin uygulamanın güçlü ve zayıf yönleriyle de doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ile sosyal hizmet uzmanları nezdinde “Psiko-Sosyal Destek Uygulaması” ile ilgili kapsam, sınır belirleme, uzmanlık, personel sayısı, gönüllülük, tükenmişlik, uygulama şekli gibi noktalar zayıf yönlerini oluşturmuştur. Kurumlarda görev yapan sosyal hizmet uzmanı sayısının az olması ile mevcut görevlerinin üstüne Covid-19 gibi kriz dönemi işlerinin eklenmesi, iş yükünü de bir hayli artırmıştır. İş yoğunluğu, belirsizlik, stres ve ayrıca psiko-sosyal desteği verecek sosyal hizmet uzmanının gönüllü olmaması, psiko-sosyal destek uygulamasına olumsuz olarak yansımaktadır. Özellikle psiko-sosyal desteği yapacak kişi ya da kişilerin alanında uzman olmaması dezavantajlı bir durum yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bulgu psiko-sosyal destek algısını şekillendiren temel unsurun çalışılan sosyal birimin niteliğine bağlı olduğu bulgusuyla ilişkilidir.

“Psiko-Sosyal Destek Uygulaması”nın güçlü yönlerini ise bilgilendirme-bilinçlendirme, danışmanlık-yönlendirme, bireyin güçlendirilmesi, erişilebilirlik, ulaşılabilirlik gibi noktalar oluşturmuştur. Bu uygulama, sosyal hizmet uzmanlarına Covid-19 döneminde maddi ve manevi olarak kişilere hemen ulaşabilme avantajı sağlamıştır. Pandemi nedeni ile yüz yüze görüşmenin riskli olması, “Psiko-Sosyal Destek Uygulama” telefon destek hattının oluşturulmasına zemin hazırlamış ve bireylerle iletişim bu hat aracılığı ile sağlanmıştır. Telefon destek hattı uygulaması iletişimi kolaylaştırmakla beraber ilişkideki güven bağı kurmayı zorlaştırmıştır. Covid-19 dönemindeki sokağa çıkma yasakları,

karantinalar ve virüs nedeniyle insanların hayatlarını kaybetmesi gibi olumsuz durumlar ruh sağlığını da olumsuz etkilemiştir (Aşkın vd., 2019). Bu kapsamda özellikle pandemi döneminde ailelere sunulan danışmanlık hizmetleri oldukça artmıştır. Covid-19 ile ilgili bilgilendirme kitapçıkları basılmış ve bunlar sosyal hizmet uzmanlarına dağıtılarak Covid-19 döneminde psiko-sosyal destek uygulaması yapılırken kullanılması sağlanmıştır.

Psiko-sosyal destek uygulamasının salgın döneminde yoğun olarak kullanılması neticesinde bazı sosyal hizmet uzmanlarının işlerine yabancılaştıkları, tükenmişlik yaşadıkları ve iş yoğunluğundan şikâyetçi olduğu gözlenmiştir (Selçuk, 2021). Özellikle filyasyon ekiplerinde görevlendirilmelerinin hem sosyal hizmet mesleğine hem de psiko-sosyal destek algılarına zıt bir iş olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte her ne kadar Covid-19 olumsuz bir durum olsa da mesleki anlamda sosyal hizmet uzmanlarına bazı olumlu etkileri de olmuştur. Yeni deneyimler yaşamak, güçlü yönlerini keşfetmek ve kriz yönetimi becerisi kazanmak bu olumsuz sürecin bazı olumlu etkileri olarak çalışmada yer bulmuştur.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma kapsamında Covid-19 döneminde psiko-sosyal destek uygulamasına ilişkin olarak şunları söylemek mümkündür:

Sosyal hizmet uzmanlarının kendi uzmanlık alanları doğrultusunda hareket etmesi, psiko-sosyal destek uygulamasının hizmet verilen sosyal birimler temelinde sınıflandırılması, saha çalışmalarında bu uzmanlığa yönelik planlama yapılması ve gönüllülüğün dikkate alınması hem sosyal hizmet uzmanlarının yaşadıkları olumsuzlukları en aza indirmeye noktasında hem de psiko-sosyal destek uygulamasının zayıf yönlerinin giderilmesi ve daha etkili bir uygulamanın yapılması noktasında önemli görünmektedir.

Farklı dezavantajlı gruplara göre sınıflandırma yapılarak ve ilgili sosyal hizmet uzmanlarının görüşleri alınarak psiko-sosyal destek ile ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle araştırma kapsamında görüşme yapılan sosyal hizmet uzmanlarının “*Psiko-Sosyal Destek Uygulaması*”nın beklenen düzeyde bir fayda sağlamadığına ilişkin görüşleri bu çıkarımı destekler niteliktedir. Bu nedenle psiko-sosyal destek uygulamasının hizmet sunulan farklı sosyal birimlerin özelliklerine göre tasnif edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sağlık Bakanlığı’nda çalışan sosyal hizmet uzmanlarına zorunlu tutulan psiko-sosyal destek ile ilgili hizmet içi eğitimin faydalı olduğuna ilişkin ifadeler, Covid-19 dönemine has bir psiko-sosyal destek uygulamasının geliştirilmesinin ve sosyal hizmet uzmanlarına bu uygulamaya ilişkin eğitim verilmesinin elzem olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı, kurum personelinin uzmanlaşmasına yönelik periyodik olarak eğitim ve iş akışı planlayabilir, sosyal hizmet uzmanlarının uzmanlaşmasını destekleyebilir.

Farklı ihtiyaçlara yönelik farklı uygulamalar psiko-sosyal destek uygulamasının da nasıl algılandığını etkileyen temel unsurdur. Bu durum psiko-sosyal destek alanında spesifik bir uzmanlaşma olması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla uzmanlaşmaya yönelik eğitimler, alanında uzman kişiler ve üniversiteler ile koordineli bir şekilde planlanabilir. Ani durumda ortaya çıkan salgının öngörülebilir olmayan süreçleri hakkında psiko-sosyal destek birimleri kriz durumlarına yönelik örnek bir planlama oluşturabilir. Bu alanda çalışan sosyal hizmet uzmanları için öngörü ve fayda sağlayacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği. (2011). Psikososyal Uygulamalar. Erişim adresi <https://mavilotusdotorg.files.wordpress.com/2014/05/afetlerde-psikososyal-uygulamalar-ec49fitimi-kitabc4b1.pdf>
- Akıncı, H. ve Altuntaş, M. (2021). Türkiye Kızılay Derneği. N. Özmen ve A. Beki, (Ed.), *Sosyal Hizmet Kurum ve Kuruluşları Yerel Yönetimler – Sivil Toplum Kuruluşları – Özel Sektör* içinde. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Aksan, A. T. ve Gizir, C. A. (2017). Sağlık psikolojik danışmanlığı çerçevesinde meme kanserli kadınların yaşantıları ve psiko-sosyal gereksinimleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 977-999.
- Akturan, U. ve Esen, A. (2013). Fenomenoloji, T. Baş ve U. Akturan, (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntemleri – Nvivo ile Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum* içinde (s. 83-98). Seçkin Yayıncılık.
- Amadasun, S. (2020). Social work and COVID-19 pandemic: An action call. *International Social Work*, 63(6), 753-756.
- Arpacıoğlu, M. S., Baltacı, Z. ve Ünübol, B. (2021). COVID-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler. *Çukurova Medical Journal*, 46(1), 88-100.
- Aslantürk, H., Derin, M. ve Arslan, S. (2019). Nadir hastalıkların aileler üzerindeki psiko-sosyal, fiziksel ve ekonomik etkileri. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 14, 80-94.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y. ve Zeybek, Z. (2019). Covid-19 pandemisi: psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37 Bahar (Özel Ek), 304-318.
- Aykut, S. ve Aykut, S. S. (2020). Kovid-19 pandemisi ve travma sonrası stres bozukluğu temelinde sosyal hizmetin önemi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(1), 56-66.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bilge, M. (2020). Türkiye’de covid-19 pandemi sürecinde dezavantajlı bireylere yönelik uygulamaların incelenmesi: “Vefa sosyal destek grubu” örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 16, 101-114.
- Bolu, A.; Erdem, M. ve Öznur, T. (2014). Travma sonrası stres bozukluğu. *Anadolu Tıbbi Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 98-104.
- Brown, N. (2020). Social Service Workers Mitigating the Impact of COVID-19. Global Social Services Workforce Alliance.

<http://www.socialserviceworkforce.org/resources/blog/social-service-workersmitigating-impact-covid-19>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

- Cooper, L. ve Briggs, L. (2014). Do we need specific disaster management education for social work? *Australian Journal of Emergency Management*, 29(4), 38-42.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel araştırmalar için 30 temel beceri*. (Çev. Özcan, H.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dede, C. (2019). *Aydın ve İzmir’de suç mağduru kadınlara sosyal hizmet ekseninde sunulan psiko-sosyal rehabilitasyon hizmetlerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Aydın.
- Demiröz, F. ve Tomas, S. A. (2019). Psiko-sosyal Müdahaleler ve Temel İlkeleri. S. A. Tomas, E. Şavur, E. Uygun (Düz.), Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri-Saha Çalışanları İçin El Rehberi içinde (s. 43-52). Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği.
- Ercan, M. ve Arıcı, A. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin yaşlılar üzerindeki biyo-psiko-sosyal etkileri. *Afet ve Acil Tıp Derneği Dergisi*, 1(3), 5-22.
- Erden, G. ve Gürdil, G. (2009). Savaş yaşantılarının ardından çocuk ve ergenlerde gözlenen travma tepkileri ve psiko-sosyal yardım önerileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 1-13.
- Eroğlu, G. A. ve Ataşer, İ. E. (2018). Fenomenolojik Araştırma. Ş. Aslan (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 257-274). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Fylan, F. (2005). Semi-structured Interviewing. A Handbook of Research Methods For Clinical and Health Psychology, J. Miles ve P. Gilbert (Ed.), Oxford University Press.
- Gülmez, S. C. ve Öztürk, A. (2018). Göç yaşantısı çerçevesinde çocukta psikososyal uyum süreci üzerine bir inceleme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2), 449-481.
- Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE). (2018). Psikososyal destek kılavuzu – psikososyal iyi olma hâlinin ve sosyal ve duygusal öğrenmenin desteklenmesi. (Çev. Alpar, Z.). Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Karakartal, D. ve Yalçınkaya, M. (2019). Cezaevinde yatan mahkumlara sunulan psiko-sosyal destek hizmetlerinin incelenmesi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(10), 207-222.
- Kaya-Örk, E., Özkul, M. ve Akçay, S. (2021). Covid-19 pandemisinin sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet uygulamalarına yansımaları, *Toplum ve Sosyal Hizmet, Covid-19 Özel Sayı*, (1), 23-45
- Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. ve Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye’de covid-19 pandemisi döneminde sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Kuruluşlararası Daimi Komite (IASC) (2007). *IASC acil durumlarda ruh sağlığı ve psikolojik destek kılavuzu*. (Çev. K. Kurtul, E. Aydın, A. F. Çelik ve B. Altay). Cenevre: IASC.
- Ocaklı, B. Ö. ve Duyan, V. (2020). Yaşlı erkek hükümlülerin psiko-sosyal ihtiyaçları üzerine nitel bir inceleme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1547-1578.
- Öngen, Ç. (2014). *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlı sosyal hizmet kuruluşlarının sosyal hizmet uygulamalarında bilişim teknolojilerinin kullanımı: Ankara ili örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Özhan, E. (2019). *Kanser hastalarının yakınlarının psiko-sosyal durumlarının değerlendirilmesi: Eyüpsultan Devlet Hastanesi Palyatif Bakım Merkezi örneği*.

- (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Özkan, Y. ve Kılıç, E. (2013). Aile'nin psiko-sosyal destek ihtiyacını karşılamada yeni bir model önerisi: aile sağlığı merkezlerinde aile psiko-sosyal destek birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(30), 25-44.
- Öztürk, M. O. ve Uluşahin, N. A. (2016). Ruh sağlığı ve bozuklukları. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Pala, S. Ç. ve Metintaş, S. (2020). Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanları. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5 (Covid-19 Özel Sayısı), 156-168.
- Saatçi, E. (2020). Covid-19 pandemisi ve sağlık çalışanları: yaşatmak mı yaşamak mı?. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 24(3), 153-166.
- Sanson-Fisher, R., Girgis, A., Boyes, A., Bonevski, B., Burton, L. ve Cook, P. (2000). The unmet supportive care needs of patients with cancer. *Cancer*, 88, 226-237.
- Selçuk, O. (2021). Sosyal Hizmet ve covid-19: salgın sürecinde sosyal hizmet mümkün mü?. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17, (Pandemi Özel Sayısı), 3745-3763.
- Si, M. Y., Su, X. Y., Jiang, Y., Wen-Jun Wang, W., Xiao-Fen, G., Li, M., Jing, L., Shao-Kai, Z., Ze-Fang, R., Ran, R., Yuan-Li, L. ve You-Lin, Q. (2020). Psychological impact of COVID-19 on medical care workers in China. *Infectious Disease of Poverty*, 9(1), 1-13.
- Tam, C. W., Pang, E. P., Lam, L. C. ve Chiu, H. F. (2004). Severe acute respiratory syndrome (SARS) in Hong Kong in 2003: Stress and psychological impact among frontline healthcare workers. *Psychological Medicine*, 34(7), 197-204.
- Tekindal, M., Ahmet, E. G. E., Ferman, E. R. İ. M., ve Gedik, T. E. (2020). Sosyal hizmet bakışıyla covid-19 sürecinde yaşlı bireyler: sorunlar, ihtiyaçlar ve öneriler. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 159-164.
- Türk Kızılayı (2008). *Afetlerde psikososyal destek uygulama rehberi*. Ankara: Yorum Basın Yayın.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, F., Abukan, B., Öztürk, H., ve Eker, H. (2020). Sosyal hizmette teknoloji kullanımı ve sosyal hizmet uzmanlarının dijital yapabilirlikleri: Covid-19 salgını odağında bir değerlendirme. *Electronic Turkish Studies*, 15(8), 3899-3916.
- Yılmaz, B. ve Sağlam, M. (2021). COVID-19 algılanan stres ve tehdidinin, çalışanların iş yaşam dengesi ve motivasyonu üzerindeki etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 518-538.
- Yüce, E. C. (2019). *Evde bakım ücretinden yararlanan ailelerin ve engellilerin psiko-sosyal durumları (Sakarya örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Yüncü, V. ve Yılan, Y. (2020). COVID-19 Pandemisinin sağlık çalışanlarına etkilerinin incelenmesi: bir durum analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı, 373-401.

GENEL HASTANELERİN YATAK KULLANIM PERFORMANSININ PABON LASSO
YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF BED UTILIZATION PERFORMANCE OF GENERAL HOSPITALS BY
PABON LASSO METHOD

Ferda IŞIKÇELİK¹, İsmail AĞIRBAŞ²

1. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, buluc@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7975-4141>
2. Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, agirbas@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1664-5159>

Öz

Pabon Lasso Yöntemi hastanelerin yatak kullanım performansının ölçümünde yaygın kullanım alanına sahiptir. Bu çalışmada Sağlık Bakanlığı'na bağlı genel hastane statüsüne sahip AI, AII ve B grubu hastanelerin 2018-2021 yatak kullanım performansı Pabon Lasso Yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamındaki 257 hastanenin 2018 yılından 2021 yılına kadar ortalama yatak devir hızı sırasıyla 61,9, 61,1, 40,1 ve 43,6; yatak doluluk oranı 67,7, 67,4, 52,5 ve 51,2; ortalama kalış günü 4,1, 4,3, 5,0 ve 4,7'dir. Araştırma süresince AI grubu hastanelerin %37'sinin verimsiz, %38'inin verimli; AII grubu hastanelerin %47'si verimsiz, %36'sı verimli; B grubu hastanelerin %35'i verimsiz, %32'si verimli bölgede konumlandığı saptanmıştır. AI grubu eğitim araştırma hastanelerinin %30'u verimsiz, %35'i verimli; AI grubu şehir hastanelerinin %43'ü verimsiz, %18'i verimli bölgede; AII grubu genel hastanelerin %43'ü verimsiz, %33'ü verimli; şehir hastanelerinin %6'sı verimsiz, %81'i verimli bölgededir. Genel hastanelerin performansının en iyi olduğu yıl 2018 iken en kötü olduğu yıl ise 2020'dir. 2020'de performans düşüklüğünün pandemi etkilerinin ağır görülmesi ve mevcut talep yapısındaki değişiklikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yatak Devir Hızı, Yatak Doluluk Oranı, Yatak Kullanım Performansı, Ortalama Kalış Günü, Pabon Lasso Yöntemi.

Abstract

The Pabon Lasso Method is widely used in measuring the bed utilization performance of hospitals. In this study, It was evaluated that bed utilization performance of AI, AII and B group hospitals with general hospital status affiliated to the Ministry of Health in 2018-2021 by Pabon Lasso Method. The average bed turnover ratio of 257 hospitals within the scope of the research from 2018 to 2021 respectively was 61.9, 61.1, 40.1 and 43.6; ; bed occupancy rates 67.7, 67.4, 52.5 and 51.2; the average length stay are 4.1, 4.3, 5.0 and 4.7. It has been determined that 37% of AI group hospitals were nonproductive, 38% were productive; 47% of AII group hospitals are nonproductive, 36% are productive; 35% of the B group hospitals were nonproductive and 32% are productive. It has been determined that AI group training and research hospitals, 30% are nonproductive and 35% are in productive region; AI group city hospitals, 43% are nonproductive and 18% are in productive region; AII group general hospitals 43% are nonproductive, 33% are in productive region; AII group city hospitals 6% are nonproductive and 81% are in productive regions. While the performance of general hospitals was the best in 2018, the year in which it was the worst was 2020. It is thought that the low performance in 2020 is due to the heavy effects of the pandemic and the change in the current demand structure.

Keywords: Bed Turnover Ratio, Bed Occupancy Rate, Bed Utilization Performance, Average Length of Stay, Pabon Lasso Method.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
15.09.2022 09.15.2022

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097416>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The research problem is how the bed usage performance of hospitals was before and during the pandemic. The aim of this study is to evaluate the bed utilization performance of AI, AII and B group hospitals with general hospital status affiliated to the Ministry of Health in 2018-2022 by Pabon Lasso Method.

Research Questions

What is the 2018- 2020 bed utilization performance of general hospitals? How many hospitals are in which region in the Pabon Lasso chart? Which hospital group has better bed utilization performance? What is the impact of the pandemic on the performance of hospitals?

Literature Review

When literature is analyzed, it is seen that there are many studies related to hospital bed utilization performance by Pabon Lasso Method. However national study in this subject is limited. In these, there is no study that evaluates performance according to hospital service roles and emphasizing the impact of the pandemic on the performance of hospitals. This shows the originality of the study.

Methodology

In this study, It was evaluated that bed utilization performance of AI, AII and B group hospitals with general hospital status affiliated to the Ministry of Health in 2018-2021 by Pabon Lasso Method. The average length of stay, bed turnover rate and bed occupancy rate of the hospitals within the scope of the research for the years 2018-2021 were obtained from the General Directorate of Health Services of the Ministry of Health. In this direction, 269 hospital data were obtained, 12 hospitals were excluded due to lack of data, and 257 hospitals were included in the study. Of the hospitals, 182 are general hospitals, 61 are training and research hospitals, and 14 are city hospitals. The classification of hospitals according to their service roles is 71 AI, 57 AII, and 129 B service role.

Results and Conclusions

The average bed turnover ratio of 257 hospitals within the scope of the research from 2018 to 2021 respectively was 61.9, 61.1, 40.1 and 43.6; bed occupancy rates 67.7, 67.4, 52.5 and 51.2; the average length stay is 4.1, 4.3, 5.0 and 4.7. It has been determined that 37% of AI group hospitals were nonproductive, 38% were productive; 47% of AII group hospitals are nonproductive, 36% are productive; 35% of the B group hospitals were nonproductive and 32% are productive. It has been determined that AI group training and research hospitals, 30% are nonproductive and 35% are in productive region; AI group city hospitals, 43% are nonproductive and 18% are in productive region; AII group general hospitals 43% are nonproductive, 33% are in productive region; AII group city hospitals 6% are nonproductive and 81% are in productive regions. While the performance of general hospitals was the best in

2018, the year in which it was the worst was 2020. It is thought that the low performance in 2020 is due to the heavy effects of the pandemic and the change in the current demand structure. It is estimated that a small improvement in performance from 2020 to 2021 is due to the increase in applications to hospitals for delayed health problems after adaptation the pandemic process.

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin topluma ulaştırılmasında temel role sahip olan hastanelerin toplam sağlık harcamaları içindeki payı yüksektir. Ülkelerin en önemli kaynağı olan sağlıklı bir toplum için pandemi döneminde önemi daha da anlaşılan hastanelerin sürdürülebilirliği gerekmektedir. Sağlığa ayrılan sınırlı kaynaklar ve sağlık harcamaları içindeki yüksek payı da göz önüne alındığında hastanelerin performansının düzenli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Hastane sayılarının artması ve özel sektörün güçlenerek insanlar tarafından tercih ediliyor olması da performans değerlendirmesinin gerekliliğini ortaya koyan diğer bir nedendir.

Hastanelerin performansı teknik, finansal, operasyonel gibi çeşitli açılardan değerlendirilebilmektedir. Bu kapsamda göstergeler ve yöntemler kullanılmaktadır. Yatak kullanım etkinliği hastanelerin performansını gösteren temel göstergelerden biridir. Pabon Lasso yöntemi yatak kullanım performansının ölçümünde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Yöntemde Yatak Devir Hızı (YDH), Yatak Doluluk Oranı (YDO) ve Ortalama Kalış Günü (OKG) klinik göstergeleri girdi olarak kullanılmaktadır. Tek başına yorumlanması detaylı bilgi vermeyen bu göstergelerin birlikte incelenmesine olanak tanıyan Pabon Lasso yöntemi hastane performansına genel bir bakış elde etmek için görsel bir kanıt sunmaktadır.

Bu araştırmada Sağlık Bakanlığı'na bağlı genel hastane statüsüne sahip AI, AII ve B grubu hastanelerin 2018-2021 yılları yatak kullanım performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmek amaçlanmıştır. Araştırmada öncelikle Kavramsal Çerçeve kapsamında Pabon Lasso yöntemi anlatılmış ve literatür incelemesine yer verilmiştir. Sonrasında araştırmanın yöntemi ve bulguları verilmiştir. Araştırmanın son bölümü ise bulguların tartışıldığı, sonuçlarının ve önerilerin anlatıldığı Tartışma, Sonuç ve Öneriler bölümünden oluşmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Pabon Lasso Yöntemi

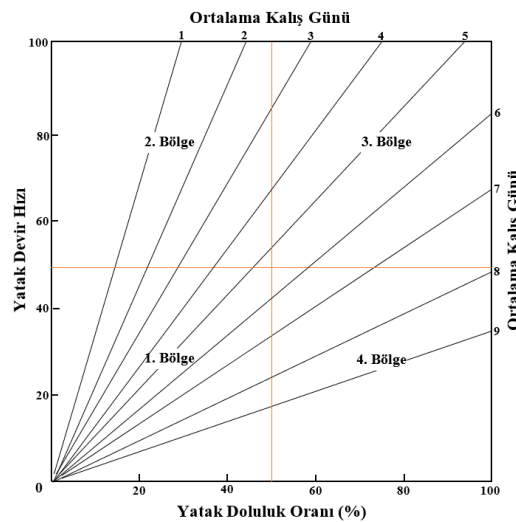
Pabon Lasso yöntemi 1986 yılında Kolombiya'da hastane performansını ölçmek amacıyla Hipolito Pabon Lasso tarafından geliştirilmiştir. Yöntemde YDO, YDH ve OKG göstergeleri kullanılarak bir grafik elde edilmektedir (Lasso, 1986). YDH, belirli bir zaman diliminde 1 hasta yatağının ortalama kaç hasta tarafından kullanıldığını göstermekte olup yatan hasta sayısının hasta yatağı sayısına oranlanmasıyla elde edilmektedir. Hasta bakım kalitesinden ödün vermeden yüksek olması arzu edilir. YDO, belirli bir sürede hasta yataklarının hastalar tarafından ne oranda kullanıldığını gösterir. Toplam yatılan gün sayısının maksimum yatılabilecek gün sayısına oranlanmasıyla hesaplanan YDO'nun yüksek çıkması verimlilik göstergesidir. OKG, bir hastanın hastanede ortalama kaç gün kaldığını gösterir ve toplam yatılan gün sayısının çıkan (taburcu olan) hasta sayısına bölünmesiyle

hesaplanır. Hastanenin türüne göre farklı standartları olmakla birlikte hasta bakım kalitesinden ödün vermeyerek OKG'nin düşük olması istenen durumdur (Emamgholipour vd., 2015; Ağırbaş, 2019).

Pabon Lasso grafiğinde x ekseninde YDO, y ekseninde YDH yer almaktadır. Bu iki gösterge OKG'yi hesaplamak için gerekli verileri içermekte olup orijinden çıkan ve YDH ile YDO'nun kesiştiği noktadan geçen bir doğru ile grafikte yer almaktadır. OKG doğrusu grafiğin sol üstünden sağ altına doğru artan bir eğilimi göstermektedir. Diğer bir ifadeyle grafiğin sol üstündeki ilk OKG doğrusu, OKG'si en kısa hastaneyi, sağ alttaki doğru ise OKG'si en uzun hastaneyi göstermektedir (Lasso, 1986) (Şekil 1).

Şekil 1'de görüldüğü üzere göstergelerin ortalama değerleri, Pabon Lasso Grafiğini farklı verimlilik düzeylerini temsil eden 4 bölgeye ayırmaktadır (Hafidz vd., 2018). 1. Bölge göreceli olarak en verimsiz bölgedir. Bu bölgede yer alan hastaneler düşük YDH ve YDO ile uzun OKG'ye sahip olmaktadır. Fazla yatak durumu, düşük OKG ihtiyacı, hastaların başka kurumlara sevki gibi nedenlerle azalan talep durumu vardır. Bu durum en az arzu edilen durumdur. 2. Bölge göreceli olarak düşük YDO, yüksek YDH ve kısa OKG'yi göstermektedir. Bu bölgedeki hastaneler YDH ve OKG açısından verimli iken YDO açısından verimsizdir. Burada fazla yatak durumu, gereksiz hastaneye yatış, hastaların gözlemlenmesi için kullanılan yataklar bulunmaktadır. Verimli bölge olarak adlandırılan 3. Bölge göreceli olarak yüksek YDO, yüksek YDH ve kısa OKG göstermektedir. Nispeten az sayıda boş hasta yatağı bulunmakla birlikte en çok arzu edilen durumdur. 4. Bölge yüksek YDO, düşük YDH ve uzun OKG göstermektedir. 4. Bölgedeki hastaneler YDO açısından verimli iken YDH ve OKG açısından verimsizdir. Kronik bakım hastaneleri gibi uzun süreli yatış gerektiren sağlık sorunlarıyla ve ağır vakalarla ilgilenen hastaneler yaygın olarak bu bölgede yer almaktadır (Lasso, 1986; Ajlouni, 2013; Baniasadi, 2018).

Şekil 1. Pabon Lasso Grafiği

Kaynak: Lasso, 1986.

2.2. Literatür İncelemesi

Literatürde hastanelerde gerek genel gerekse birim bazında performans ölçümünde ve hastaneler arasında kıyaslama yapmak amacıyla Pabon Lasso yönteminin yaygın kullanıldığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda daha çok önem kazanarak artan bir kullanım alanına sahip olan Pabon Lasso yöntemiyle hastane performans değerlendirmesi üzerine yapılan çalışmaların bulgularına bu bölümde yer verilmiştir.

Bahadori vd. (2011) İran'da Tıp Bilimleri üniversitesine bağlı 23 hastanenin performansını Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmada 1. Bölgede 6 hastane, 2. Bölgede 2 hastane, 3. Bölgede 8 hastane ve 4. Bölgede 7 hastane bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Younsi (2014) Tunus'taki kamu hastanelerinin 2011-2012 performansını Pabon Lasso yöntemiyle incelemiştir. Araştırma kapsamındaki 40 hastanenin %47,5'inin 1. Bölgede, %7,5'inin 2. Bölgede, %27,5'inin 3. Bölgede ve %17,5'inin 4. Bölgede bulunduğu tespit edilmiştir.

Masoumi vd. (2014) Tahran Tıp Bilimleri Üniversitesine bağlı 8 genel hastanenin 2013 yılı performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmada 1. Bölgede 1, 2. Bölgede 3, 4. Bölgede 5 hastane bulunurken 3. Bölgede hiç hastane bulunmadığı tespit edilmiştir.

Ekiyor (2015) İstanbul, Ankara ve İzmir' de faaliyet gösteren 5 kamu ve 5 özel üniversite hastanesinin göğüs hastalıkları bölümlerinin verimliliğini Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırma sonucunda özel üniversite hastanelerinin en verimli bölgede buldukları ve özel üniversite hastanelerinin kamu üniversite hastanelerinden daha yüksek verimlilik bölgelerinde konumlandıkları tespit edilmiştir.

Nwagbara vd. (2015) Malezya'daki kamu hastanelerinin 2006-2010 dönemi performansını Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda, incelenen 87 hastanenin 2006 yılında %31'inin 1. Bölgede, %6'sının 2. Bölgede, %40'ının 3. Bölgede, %13'ünün 4. Bölgede; 2010 yılında ise %43'ünün 1. Bölgede, %14'ünün 2. Bölgede, %29'unun 3. Bölgede, %15'inin 4. Bölgede yer aldığı tespit edilmiştir.

Naghavian vd. (2015) İran'daki 4 üniversite hastanesinin 2011-2014 yılı performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Araştırmada hastanelerin 2011 yılından 2014 yılına kadar 3. Bölgeye kaydığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nabukeera vd. (2015) Uganda'da 9 sağlık merkezinin ve 2 hastanenin kliniklerinin performansını Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmada Pabon Lasso grafiğinde 1. Bölgede 5, 2. Bölgede 1, 3. ve 4. Bölgelerde 2 klinik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Emamgholipour vd. (2015) İran'daki 21 kamu hastanesinin 2010-2015 yılları performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmiştir. Araştırmada 1. Bölgedeki hastane sayısı 2010 yılından 2015

yılına 6'dan 3' e düştüğü, 3. Bölgedeki hastane sayısı ise 5'ten 6'ya yükseldiği, hastanelerin performansının artan trende sahip olduğu saptanmıştır.

Kalhor vd. (2016) tarafından İran'daki 21 üniversite hastanesinin 2009- 2014 performansları Pabon Lasso Yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda hastanelerin %28'inin 1. Bölgede, %19'unun 2. Bölgede, %19'unun 3. Bölgede ve %28'inin 4. Bölgede olduğu saptanmıştır.

Çalışkan (2016) tarafından Kamu Hastane Birlikleri'nin performansı Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirilmiştir. 89 Kamu Hastane Birliği'nin 2014 yılı verilerini kapsayan araştırmada birliklerin %25'inin performansının iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yiğit ve Kumru (2016) OECD ülkelerinin 2000 ve 2013 yılı yatak kullanım performanslarını değerlendirmiştir. Analiz sonuçlarına göre 2000 yılında verimli bölgede Norveç, İsrail, İspanya, İngiltere ve Avusturya yer almaktayken verimsiz bölgede Meksika, Fransa, Macaristan, Portekiz, Almanya ve Çek Cumhuriyeti yer almaktadır. 2013 yılında verimli bölgede İngiltere, Norveç, İrlanda ve İsrail ve verimsiz bölgede Fransa, Çek Cumhuriyeti, İspanya, Portekiz, İtalya, Meksika, Almanya ve Macaristan bulunmaktadır. Türkiye ise 2000 ve 2013 yılları olmak üzere her iki yıl için Pabon Lasso grafiğinin düşük YDO ve kısa OKG ifade eden sol üst kısmında yer almaktadır.

Qodoosinejad vd. (2017) Tebriz'deki 21 hastanenin 2009-2013 yılı performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Hastanelerin %25,2'si 1. Bölgede, %23,5'i 2. Bölgede, %26,1'i 3. Bölgede ve %25,2'si 4. Bölgede konumlanmıştır. Bu 5 yılda YDO %3 ve YDH 8 kat artmış, OKG 0,17 gün azalmıştır.

Barati vd. (2017) İran'da tıbbi eğitim hastanesi ve sosyal güvenlik hastanesinin performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Araştırmanın birinci yılında 1. Bölgede tıbbi eğitim hastanesi, 3. Bölgede sosyal güvenlik hastanesi; ikinci yılda ise 3. ve 4. Bölgede tıbbi eğitim hastanesinin, 2. Bölgede sosyal güvenlik hastanesinin konumlandığı belirlenmiştir.

Yiğit (2017) Kamu Hastaneleri Kurumuna bağlı kliniklerin performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmiştir. 2014 yılına ait verileri kapsayan araştırmada kliniklerin %23'ünün yüksek performans, %18'inin ise düşük performansa sahip olduğu saptanmıştır. Performans açısından verimsiz olan 1. Bölgede Geriatri, İç Hastalıkları ve Göğüs Cerrahi kliniklerinin, verimli olan 3. Bölgede Kadın Hastalıkları ve Doğum, Plastik ve Estetik Cerrahi, Üroloji ve Kardiyoloji kliniklerinin, 2. Bölgede Göz Hastalıkları ve Çocuk Cerrahisi ve 4. Bölgede Göğüs Hastalıkları, Kalp ve Damar Cerrahisi, Nöroloji, FTR, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, Beyin ve Sinir Cerrahisi kliniklerinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız (2017) Türkiye'deki hastanelerin 2002-2015 yılı yatak kullanım verimliliğini Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırmada özel hastanelerin 2002'den 2015'e daha verimli bölgeye doğru kararlı bir ilerleme gösterdiğini, Sağlık Bakanlığı hastanelerinin 2011'den sonra verimli bölgede

bulduğunu, üniversite hastanelerinin ise yıllar itibariyle yüksek YDO ve düşük YDH olan 2. Bölgeden verimli bölgeye yaklaşığını tespit etmiştir.

Yiğit ve Esen (2017) Antalya Kamu Hastaneleri Birliğine bağlı hastanelerin verimliliğini VZA ve Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmişlerdir. Bu kapsamda 12 hastanenin 2015 yılı verilerinin değerlendirildiği araştırmada Pabon Lasso yöntemine göre hastanelerin %51'nin tamamen verimli olduğu, VZA yöntemine göre verimsiz olan hastanelerin Pabon Lasso yöntemine göre de verimsiz olduğu tespit edilmiştir.

Baniasadi vd. (2018) İran'da bir üniversiteye bağlı hastanelerin 2009-2014 yılı performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Altı yıllık süre boyunca, 13 hastanenin ortalama %26'sının verimsiz, %28'inin 2., %30'unun verimli, %16'sının 4. Bölgede olduğu tespit edilmiştir.

Yiğit (2019)'in Türkiye'deki pediatri kliniklerinin yatak kullanım performansını Pabon Lasso yöntemiyle analiz ettiği araştırmada pediatri kliniklerinin %38'inin 3. Bölgede, %44'ünün 1. Bölgede yer aldığını saptamıştır. Yatak performansı en yüksek kliniklerin pediatrik cerrahi ve üroloji ile çocuk sağlığı ve hastalıkları, en verimsiz kliniklerin ise çocuk metabolizma hastalıkları, çocuk romatolojisi ve çocuk nörolojisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Taşkaya (2019) Sağlık Bakanlığı ve üniversitelerin ortak kullanım hastanelerinin verimliliğini değerlendirmek amacıyla 2014 ve 2017 yılları verilerini Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırma sonucunda 17 ortak kullanım hastanesinin %18'i 2014 yılında en verimli bölgede iken, bu oranın 2017 yılında %29'a çıktığı saptanmıştır.

Taşkaya (2020) Türkiye'deki eğitim ve araştırma hastanelerinin verimliliklerini değerlendirmek için 59 hastanenin 2018 yılı verilerini Pabon Lasso ve VZA yöntemleriyle analiz etmiştir. Pabon Lasso yöntemine göre elde edilen bulgular neticesinde 2017 yılında hastanelerin %30,5'inin en verimli bölgede yer aldığı saptanmıştır.

Esen ve Yiğit (2021) bir eğitim ve araştırma hastanesinin 2017 ve 2018 yılı yoğun bakım yatak kullanım verimliliğini Pabon Lasso yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırma sonucunda 2017 yılında YBÜ'lerin %30'unun (Çocuk YBÜ, Genel YBÜ 1, Yenidoğan YBÜ), 2018 yılında ise YBÜ'lerin %20'sinin (Genel YBÜ 1, Yeni Doğan YBÜ) verimsiz bölgede; 2017 yılında yoğun bakımların %30'unun (Anestezi ve Reanimasyon YBÜ, Cerrahi YBÜ, Koroner YBÜ), 2018 yılında %20'sinin (Dahili YBÜ, Koroner YBÜ) verimli bölgede olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. YÖNTEM

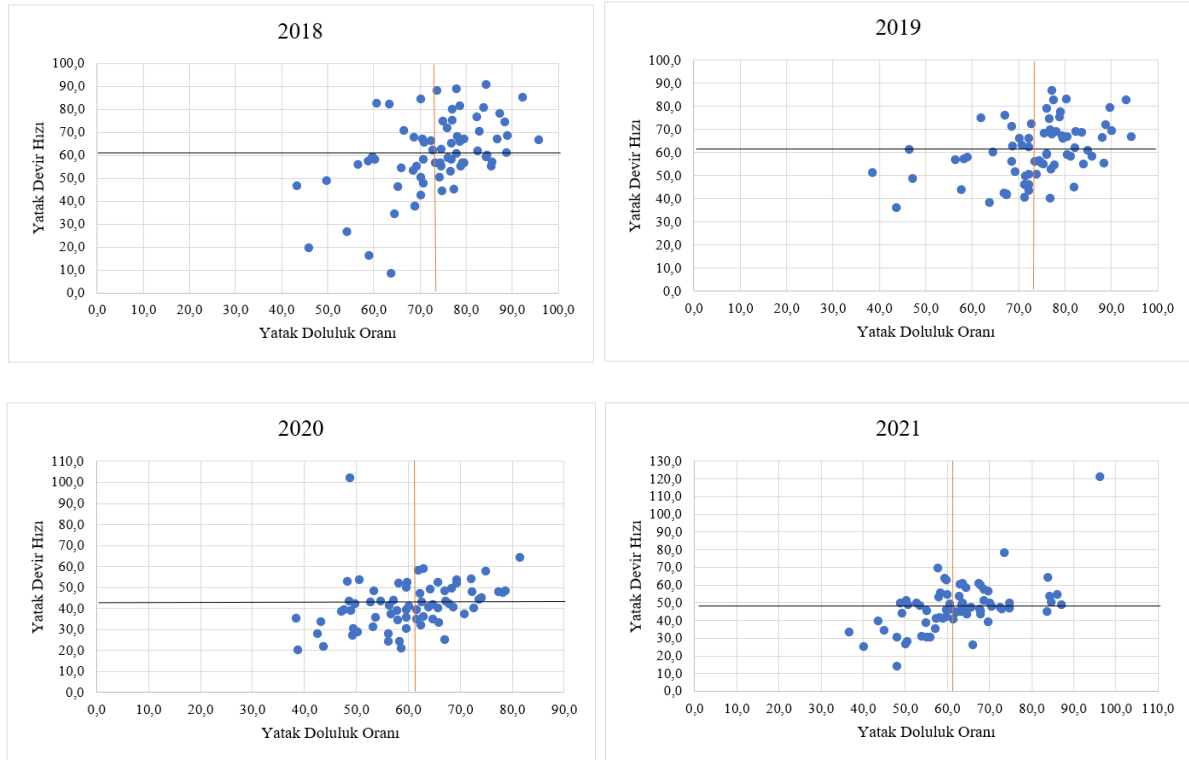
Bu araştırmanın amacı Sağlık Bakanlığı'na bağlı genel hastane statüsüne sahip AI, AII ve B grubu hastanelerin yatak kullanım performansını Pabon Lasso Yöntemiyle değerlendirmektir. Araştırma kapsamındaki hastanelerin 2018-2021 yıllarına ait YDH, YDO ve OKG verileri Sağlık Bakanlığı Sağlık

Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Bu doğrultuda 269 hastane verisi alınmış olup veri eksikliği nedeniyle 12 hastane kapsam dışı bırakılmış, 257 hastane çalışmaya dahil edilmiştir. Hastanelerin 182'si genel hastane, 61'i eğitim ve araştırma hastanesi, 14'ü şehir hastanesidir. Hastanelerin hizmet rollerine göre sınıflandırması ise 71'i AI, 57'si AII ve 129'u B grubu şeklindedir. Genel hastanelerin 53'ü AII ve 129'u B; eğitim araştırma hastanelerinin tümü AI, şehir hastanelerinin 10'u AI ve 4'ü AII grubu hizmet rolündedir. Araştırma kapsamında AI, AII ve B grubundaki hastanelerin performansı grup bazında incelenerek, kurum türleri ve yıllar arasındaki değişimleri değerlendirilmiştir. Pabon Lasso grafikleri M.S. Excel programı ile oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Sağlık Bakanlığı'na bağlı genel hastane statüsündeki AI, AII ve B grubu hastanelerin yatak kullanım performansının değerlendirildiği bu çalışmada hastanelerin ortalama YDH'leri 2018 yılında 61,9, 2019 yılında 61,1, 2020 yılında 40,1 ve 2021 yılında 43,6'dır. Yıllar itibarıyla YDH'lerin azaldığı, bu açıdan hastanelerin verimliliklerinin düştüğü saptanmıştır. Ortalama YDO'lar 2018 yılından 2021 yılına kadar sırasıyla 67,7, 67,4, 52,5 ve 51,2'dir. YDH'lerin 2018'den 2020'ye kadar azaldığı, en düşük değerinin bu yılda görüldüğü ve 2021 yılında nispeten arttığı saptanmıştır. OKG ortalaması 2018 yılından 2021 yılına kadar sırasıyla 4,1, 4,3, 5,0 ve 4,7'dir. OKG'nin 2018'den 2020'ye kadar arttığı, en yüksek değerlerinin bu yılda olduğu ve 2021 yılında nispeten azaldığı tespit edilmiştir. Genel hastanelerin performansının en iyi olduğu yıl 2018 iken en kötü olduğu yıl ise 2020'dir.

Şekil 2. AI Grubu Genel Hastanelerin Pabon Lasso Grafikleri (2018-2021)

Şekil 2’de Sağlık Bakanlığına bağlı AI hizmet rolündeki hastanelerin 2018-2021 Pabon Lasso grafikleri yer almaktadır. AI grubu 71 hastanenin yaklaşık %37’si verimsiz bölgede, %18’i 2. Bölgede, %38’i verimli bölgede, %24’ü 4. Bölgede konumlanmaktadır. 2018 yılından 2021 yılına kadar verimsiz ve 2. Bölgedeki hastane sayısında artış, verimli ve 4. Bölgedeki hastane sayısında ise düşüş saptanmıştır.

2018 yılında verimsiz olan 1. Bölgede 22 hastane yer almaktadır. Bu hastanelerin 18’i eğitim araştırma hastanesi, 4’ü şehir hastanesidir. 2019 yılında verimsiz bölgedeki 21 hastanenin 17’si eğitim araştırma hastanesi, 4’ü şehir hastanesidir. 2020 yılında verimsiz bölgede yer alan 24 hastanenin 19’u eğitim araştırma hastanesi, 5’i şehir hastanesidir. 2021 yılında verimsiz bölgedeki 24 hastanenin 20’si eğitim araştırma hastanesi, 4’ü şehir hastanesidir. Yıllar itibariyle verimsiz bölgede yer alan hastane sayısında küçük bir artış meydana gelmiştir. Araştırma kapsamında incelenen AI grubu 61 eğitim araştırma hastanesinin yaklaşık %30’u, AI grubu 10 şehir hastanesinin ise yaklaşık %43’ü verimsiz bölgede yer almaktadır.

YDO’nun düşük, YDH’nin yüksek ve OKG’nin kısa olduğu 2. Bölgede 2018 yılında 9, 2019 yılında 10, 2020 ve 2021 yıllarında 12 eğitim araştırma hastanesi yer almaktadır. Yıllar itibariyle bu bölgede yer alan hastane sayısında artış görülmektedir. AI grubu eğitim araştırma hastanelerinin %18’i bu bölgede yer almaktadır. 2. Bölgede tüm yıllarda şehir hastanesi yer almamaktadır.

Verimli bölge olan 3. Bölgede 2018 yılında 25 hastane yer almakta olup bunların 23’ü eğitim araştırma hastanesi, 2’si şehir hastanesidir. Bu bölgede 2019 yılında yer alan 24 hastanenin 22’si eğitim araştırma, 2’si şehir hastanesidir. 2020 yılında bu bölgedeki 22 hastanenin 21’i eğitim araştırma, 1’i şehir hastanesidir. 2021 yılında 19 eğitim araştırma hastanesi, 2 şehir hastanesi olmak üzere 21 hastane verimli bölgede bulunmaktadır. 2018’den 2021’e verimli bölgedeki hastane sayısında düşüş vardır. AI grubu eğitim araştırma hastanelerinin yaklaşık %35’inin, şehir hastanelerinin %18’inin verimli bölgede bulunduğu saptanmıştır.

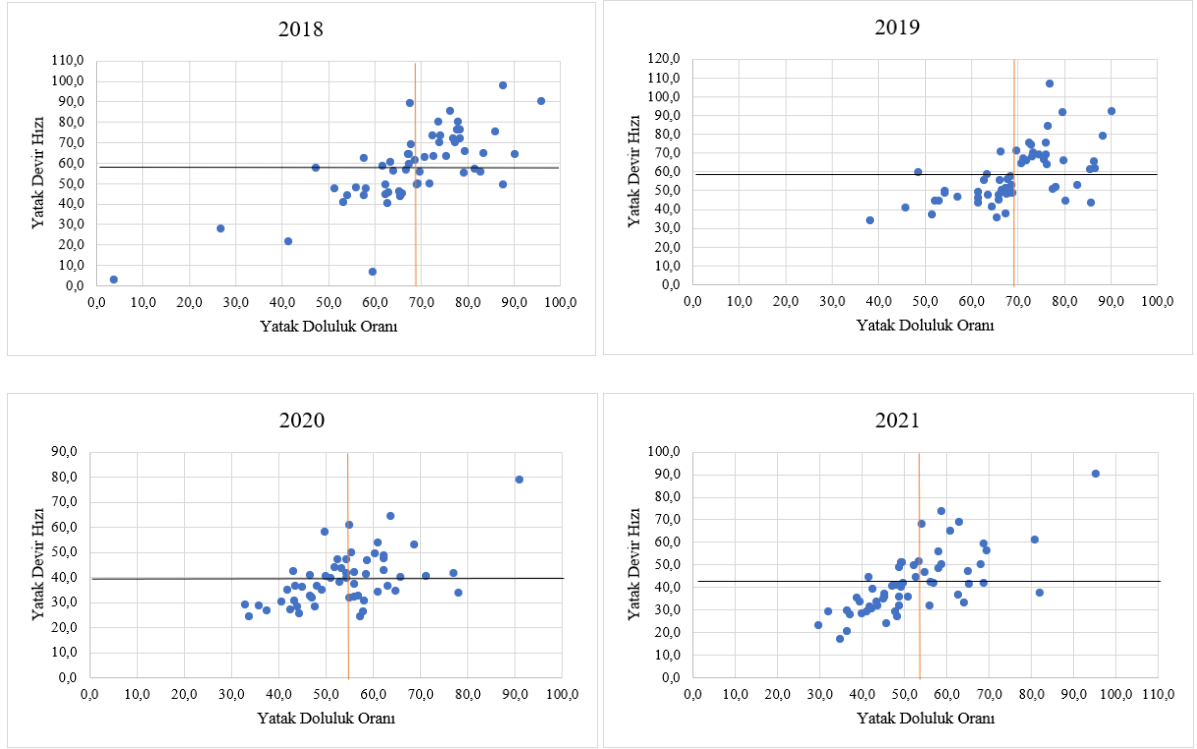
YDO’nun yüksek, YDH’nin düşük ve OKG’nin uzun olduğu 4. Bölgede 2018 yılında 15 hastane bulunmakta ve bunların 11’i eğitim araştırma 4’ü şehir hastanesidir. 2019’da 12’si eğitim araştırma ve 4’ü şehir hastanesi olmak üzere 16 hastane bu bölgede yer almaktadır. 2020 yılındaki 13 hastanenin 9’u eğitim araştırma, 4’ü şehir hastanesidir. Bu bölgede 2021 yılında 10 eğitim araştırma, 4 şehir hastanesi olmak üzere 14 hastane bulunmaktadır. Eğitim araştırma hastanelerinin %17’si, şehir hastanelerinin %40’ı bu bölgede konumlanmaktadır.

AI grubu hastanelerin OKG ortalaması 2018 ve 2019 yılında 4,6, 2020 yılında 5,4, 2021 yılında 5,2’dir. AI grubu eğitim araştırma hastanelerinin OKG’si 2018 ve 2019 yıllarında 4,5, 2020’de 5,3, 2021’de 5,1’dir. AI grubu şehir hastanelerinin OKG’si 2018’de 5,0, 2019’da 5,1, 2020 ve 2021’de 5,9’dur. En kısa OKG 2018’de 3,0, 2019’da 2,7, 2020’de 3,5, 2021’de 2,9 ile eğitim araştırma hastanelerinde görülmektedir. En uzun OKG’nin 2018’de 7,8, 2019’da 7,1, 2020’de 7,5 ve 2021’de 12,7 ile eğitim araştırma hastanelerinde olduğu saptanmıştır. AI grubu hastanelerde 2018’den 2020 yılına

kadar OKG'nin uzadığı, en uzun OKG'nin 2020 yılında görüldüğü, 2020'den 2021'e kadar ise kısaldığı saptanmıştır.

Araştırma kapsamındaki AI eğitim araştırma hastanelerinin yaklaşık olarak %30'u verimsiz bölgede, %18'i 2. Bölgede, %35'i verimli bölgede ve %17'si 4. Bölgede bulunmaktadır. Bu hastanelerin büyük çoğunluğunun verimli bölgede, sonrasında ise verimsiz bölgede konumlandığı görülmektedir. AI grubu şehir hastanelerinin ise yaklaşık %43'ü verimsiz bölgede, %18'i verimli bölgede ve %40'ı 4. Bölgededir. Bu hastanelerin çoğunun verimsiz veya 4. Bölgede bulunduğu görülmektedir. İki bölgenin ortak özelliği düşük YDH ve uzun OKG olması ilgili şehir hastanelerin AI grubu diğer hastanelere kıyasla YDH ve OKG açısından verimsiz olduğunu göstermektedir. Şehir hastanelerinin 2. Bölgede bulunmaması da bu durumun sağlaması niteliğinde bir bulgudur.

Şekil 3. AII Grubu Genel Hastanelerin Pabon Lasso Grafikleri (2018-2021)

Şekil 3'te Sağlık Bakanlığına bağlı AII hizmet rolündeki hastanelerin 2018-2021 Pabon Lasso grafikleri yer almaktadır. İncelenen AII grubu 57 hastanenin 53'ü genel hastane, 4'ü eğitim araştırma hastanesidir. AII grubu hastanelerin yaklaşık %41'i verimsiz bölgede, %10'u 2. Bölgede, %36'sı verimli bölgede, %13'ü 4. Bölgede konumlanmaktadır. Yıllar arasında bölgelerdeki hastane sayısı dalgalanma göstermekte olup 2018 yılından 2021 yılına kadar verimsiz bölgedeki hastane sayısı artarken diğer bölgelerdeki hastane sayısı azalmıştır.

Verimsiz bölgedeki hastane sayısı 2018 yılında 20'dir ve bu hastanelerin 19'u genel hastane, 1'i şehir hastanesidir. Verimsiz bölgede 2019 ve 2021'de 27, 2020'de 19 genel hastane yer almaktadır. 2018'de 1 şehir hastanesi verimsiz bölgedeyken diğer yıllarda verimsiz bölgede şehir hastanesi

bulunmamaktadır. Araştırma kapsamında incelenen AII grubu 53 genel hastanenin %43'ü ve 4 şehir hastanesinin %6'sı verimsiz bölgede konumlanmaktadır.

İkinci bölgede yer alan hastane sayısı 2018'de 7, 2019'da 3, 2020'de 8 ve 2021'de 5'tir. Bu hastanelerin tümü genel hastane statüsünde olup bu bölgede şehir hastanesi bulunmamaktadır. AII grubu genel hastanelerin %11'i bu bölgede bulunmaktadır. Diğer bir deyişle AII grubu genel hastanelerin %11'inin YDH'si yüksek, OKG'si kısa ancak YDO'su düşük ve verimsizdir.

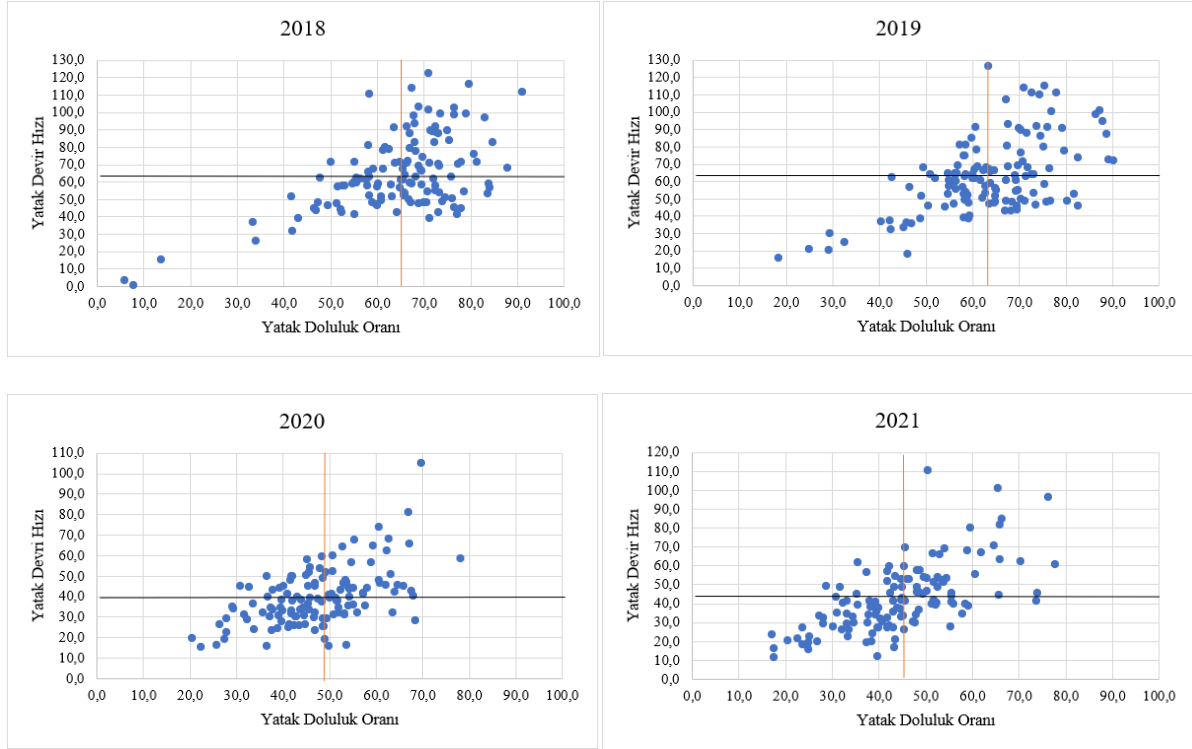
Verimli bölgede 2018'de 22 hastane yer almakta olup bunları 20'si genel, 2'si eğitim araştırma hastanesidir. Bu bölgede 2019 yılında 19 genel, 3 şehir hastanesi olmak üzere 22 hastane vardır. 2020 yılındaki 19 hastanenin 15'i genel, 4'ü şehir hastanesidir. 2021 yılındaysa 16 genel, 4 şehir hastanesi olmak üzere 20 hastane verimlidir. Verimli hastane sayısında yıllar arasında dalgalanma görülmekte olup 2018 ve 2019 yıllarında diğer yıllara kıyasla daha fazla hastane verimlidir. AII grubu genel hastanelerin yaklaşık %33'ü ve AII grubu şehir hastanelerinin yaklaşık %81'i verimli bölgededir.

4. Bölgede 2018 yılında 8 hastane bulunmakta olup bunların 7'si genle, 1'i şehir hastanesidir. Bu bölgede 2019'da 4'ü genel ve 1'i şehir hastanesi olmak üzere 5 hastane bulunmaktadır. 2020'de 11, 2021'de 5 genel hastane bu bölgede konumlanmıştır. 2020 ve 2021 yıllarında bu bölgede şehir hastanesi bulunmamaktadır. AII grubu genel hastanelerin yaklaşık %13'ü ve AII grubu şehir hastanelerinin de yaklaşık %13'ü bu bölgededir.

AII grubu hastanelerin OKG ortalaması 2018'de 4,3, 2019'da 4,6, 2020'de 5,2 ve 2021'de 4,9'dur. AII grubu genel hastanelerin OKG'si 2018'de 4,3, 2019'da 4,5, 2020'de 5,1 ve 2021'de 4,9'dur. AII grubu şehir hastanelerinin OKG'si 2018'de 4,7, 2019'da 4,8, 2020'de 5,2 ve 2021'de 4,8'dir. En kısa OKG 2018 ve 2019'da 2,7, 2020'de 3,3, 2021'de 3,0 ile genel hastanelerde görülmektedir. En uzun OKG'nin 2018'de 6,7, 2019'da 7,5, 2020 ve 2021'de 8,0 ile genel hastanelerde olduğu saptanmıştır. AII grubu hastanelerin OKG'Sİ 2018'den 2020'ye kadar artış, en uzun değeri 2020'de almış, 2020'den 2021'e ise kısalmıştır.

Araştırma kapsamındaki AII grubu genel hastanelerin %43'ü verimsiz bölgede, %11'i 2. Bölgede, %33'ü verimli bölgede, %13'ü 4. Bölgededir. Bu hastanelerin büyük çoğunluğu verimsiz bölgede yer almaktadır. AII grubu şehir hastanelerinin %6'sı verimsiz bölgede, %81' verimli bölgede, %13'ü 4. Bölgede bulunmaktadır. Şehir hastaneleri arasında verimsiz bölgede sadece 2018 yılında 1 hastane vardır ve hastanelerin çoğu verimli bölgede konumlanmaktadır.

Şekil 4. B Grubu Genel Hastanelerin Pabon Lasso Grafikleri (2018-2021)

Şekil 4’te Sağlık Bakanlığına bağlı B hizmet rolündeki genel hastanelerin 2018-2021 Pabon Lasso grafikleri yer almaktadır. B grubu 129 genel hastanenin yaklaşık %35’i verimsiz bölgede, %12’si 2. Bölgede, %32’si verimli bölgede, %21’i 4. Bölgede konumlanmaktadır. Verimsiz bölgedeki hastane sayısı 2018 yılında 39, 2019’da 43, 2020’de 45 ve 2021’de 53’tür. İkinci bölgedeki hastane sayısı 2018’de 12, 2019’da 20, 2020’de 19 ve 2021’de 12’dir. Verimli bölgedeki hastane sayısı 2018 yılında 43, 2019 ve 2020 yıllarında 39, 2021 yılında ise 42’dir. 4. Bölgedeki hastane sayısı 2018’de 35, 2019’da 27, 2020’de 26, 2021’de 22’dir. Verimsiz bölgedeki hastane sayısı yıllar itibariyle artmıştır. 2. Bölgedeki ve verimli bölgedeki hastane sayıları yıllar itibariyle dalgalanma göstermiştir. 4. Bölgedeki hastane sayısı azalmıştır.

B grubu genel hastanelerin OKG ortalaması 2018 yılında 3,8, 2019’da 4,0, 2020’de 4,6 ve 2021’de 4,3’tür. En kısa OKG 2018 yılında 2,0, 2019’da 1,8, 2020’de 2,5 ve 2021’de 2,1 iken en uzun OKG 2018’den 2020’ye sırasıyla 7,3, 10,0, 11,1 ve 9,8’dir. B grubu hastanelerin OKG’sinin 2018’den 2020’ye kadar arttığı, bu yılda en uzun olduğu ve 2021’de 4,3’e düştüğü tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık Bakanlığı’na bağlı genel hastanelerin yatak kullanım performansının değerlendirildiği bu çalışmada hastanelerin ortalama YDH’si 61,9 (2018), 61,1 (2019), 40,1 (2020) ve 43,6 (2021)’dir. 2018’den 2020 yılına kadar YDH’nin azaldığı, en verimsiz yılın 2020 olduğu ve hastanelerin bu açıdan verimsizleştiği; 2020’den 2021’e ise %3,5’lik bir iyileşme olduğu görülmektedir. Araştırma

kapsamındaki hastanelerin ortalama YDH'si 2018 (YDH:55) ve 2019 (YDH:54) Sağlık Bakanlığı hastaneleri ortalamasından ve 2018 (YDH:58,9), 2019 (YDH:58,1) ve 2020 (YDH:42,3) Türkiye ortalamasından (Sağlık Bakanlığı, Üniversite ve Özel Hastane ortalaması) yüksektir (Sağlık Bakanlığı, 2020; Sağlık Bakanlığı, 2021). İlgili yıllarda araştırma kapsamındaki hastanelerin YDH performansı ülke ortalamasından daha iyi durumdadır. Diğer yandan yıllar itibariyle YDH'lerin azaldığı, bu açıdan hastanelerin verimliliklerinin düştüğü saptanmıştır.

Araştırma kapsamındaki hastanelerin ortalama YDO'ları 2018 yılından 2021 yılına kadar sırasıyla 67,7, 67,4, 52,5 ve 51,2'dir. YDO'ların 2018'den 2020'ye kadar düştüğü, en düşük değerinin bu yılda görüldüğü ve 2021 yılında nispeten arttığı saptanmıştır. YDO'nun genel hastanelerde %80-85 civarında olması arzu edilmektedir (Ağırbaş, 2019). Bu açıdan hastanelerin tüm yıllarda genel kabul görmüş oranların altında değere sahip olması verimsizlik göstergesidir. Özellikle 2020 ve 2021 yıllarında hastane yataklarının neredeyse yarısının boş kaldığı görülmektedir. YDO, 2019 OECD ortalamasının (YDO:76,2) altından seyretmiştir (OECD, 2021). Sağlık Bakanlığı hastaneleri 2018 (YDO:68) ve 2019 (YDO:67,3) ortalamasına yakın değerler görülmektedir. 2018 (YDO:66,9) ve 2019 (66,3) Türkiye ortalamasından daha yüksek değerlere sahipken 2020 (52,5) yılında ülke ortalamasıyla aynı değere sahip olduğu görülmektedir.

Hastanelerin OKG ortalaması 2018 yılından 2021 yılına kadar sırasıyla 4,1, 4,3, 5,0 ve 4,7'dir. OKG'nin 2018'den 2020'ye kadar arttığı, en yüksek değerlerinin bu yılda olduğu ve 2021 yılında nispeten azaldığı tespit edilmiştir. 2018 ve 2019 yılı OKG değerleri Sağlık Bakanlığı hastaneleri 2018 (OKG:4,5) ve 2019 (OKG:4,6) ortalamasından daha kısadır. 2018 (OKG:4,1) Türkiye ortalamasıyla aynı değere sahipken, 2019 (OKG:4,2) ve 2020 (OKG:4,5) yıllarında daha kısadır. Bu bakımdan hastanelerin daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Genel hastanelerde OKG ortalama bir haftadır (Ağırbaş, 2019). OKG'nin 2019 OECD ortalaması 7,6'dır (OECD, 2021). Bu iki değer açısından araştırma kapsamındaki hastanelerin OKG'si daha kısadır. Hizmet kalitesinden ödün verilmeden OKG'nin kısa olması hastaların daha kısa sürede iyileşmesi, daha fazla hastaya yataklı tedavi hizmeti sunulmasını sağlamaktadır. Bu noktada daha kesin ve sağlıklı bir yorum yapabilmek için hastanelerin büyüklüğü ve türü, hizmet verdiği hasta grubu, vaka türleri gibi daha fazla değişkenle birlikte ele alınması gerekmektedir.

Pabon Lasso Analizi bulgularına bakıldığında AI grubu hastanelerin 4 yıl boyunca ortalama %37'sinin verimsiz, %38'inin verimli bölgede konumlandığı, yıllar itibariyle verimsiz bölgede yer alan hastane sayısında küçük bir artış vardır. Verimli bölgedeki hastane sayısında 2018'den 2021'e düşüş saptanmıştır. Araştırma sürecinde AI grubu eğitim araştırma hastanelerinin %30'u verimli, %35'i verimsiz; şehir hastanelerinin ise %43'ü verimsiz, %18'i verimli bölgede konumlanmıştır. Taşkaya (2020) Türkiye'deki eğitim araştırma hastanelerinin 2017 yılı performansını Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirdiği araştırmasında hastanelerin %30,5'inin verimli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

AII grubu hastanelerin Pabon Lasso grafiği incelendiğinde 4 yıl boyunca hastanelerin yaklaşık %47'si verimsiz, %36'sı verimli bölgede yer almıştır. Verimsiz bölgede yer alan hastane sayısının en az olduğu dönem 2020 yılıdır. Verimli bölgedeki hastane sayısı en çok 2018 ve 2019 yıllarındadır. Araştırma süresince AII grubu genel hastanelerin %43'ü verimsiz, %33'ü verimli; şehir hastanelerinin %6'sı verimsiz, %81'i verimli bölgededir. Araştırma sürecinde B grubu genel hastanelerin %35'i verimsiz, %32'si verimli bölgededir. Verimsiz bölgedeki hastane sayısı yıllar itibariyle artmıştır. Verimli bölgedeki hastane sayıları yıllar itibariyle dalgalanma göstermekle birlikte bu bölgede yer alan hastane sayısının en yüksek olduğu dönem 2018'dir. Yıldız (2017)'in kamu hastanelerinin 2002-2015 performansını değerlendirdiği araştırmada hastanelerin daha verimli alana doğru istikrarlı bir şekilde ilerlediği, OKG'lerinin kısaldığı saptanmıştır.

Pandemi süreci dünyayı büyük bir kilitlenmeye sokmuş, milyonlarca kişi ve kurum hastalıktan etkilenmiştir. (Akbulut vd., 2021). Pandemi den etkilenen kurumların başında hastaneler gelmiştir. Kişiler mevcut sağlık sorunlarının tedavisi ertelemiş, mecbur kalmadıkça hastanelerden uzak durmuştur. 2019 yılında 812.903.622 olan hekime müracaat sayısının 2020 yılında 600.261.131'e gerilemesi bu durumun kanıtı niteliğindedir (Sağlık Bakanlığı, 2020; Sağlık Bakanlığı, 2021). Hastanelere alışılagelmişin dışında, başvurunun azalması, bu kurumları birçok açıdan etkilemiştir. Bu araştırmada incelenen genel hastanelerin performansının en iyi olduğu yıl 2018 iken en kötü olduğu yıl 2020'dir. Performansın en düşük olduğu yılın pandemi nedeniyle bu yıl olduğu görülmektedir. OKG'nin 2018 yılından 2020 yılına kadar uzaması da kısa yatış gerektiren ve ertelenebilir nitelikteki nispeten daha hafif sağlık sorunları nedeniyle yatışların olmayışı ve ertelenemeyecek nitelikteki ağır vakalardan ve Covid-19 vakalarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. 2020'den 2021'e performansta küçük miktarda bir iyileşme görülmesi ise, pandemi önlemlerinin standarda ulaşması ve insanların pandemi sürecine uyum sağlamasıyla ertelemiş olduğu sağlık sorunlarının çözümü için hastanelere başvurularının artmasından kaynaklanmaktadır.

Sağlık sektörünün temel taşlarından biri olan hastaneler, bazı ülkelerde toplam sağlık harcamalarının %50'sinden fazlasını tüketmektedir (Aeenparast, 2015). Sağlık hizmeti sunumunda oynadıkları rol göz önüne alındığında, sağlık sisteminin genel performansını iyileştirmek için hastanelerin performanslarının daima izlenmesi gerekmektedir (Emamgholipour, 2015). Özellikle pandemi döneminde alışılagelmişin dışında bir talep grubuyla karşılaşan hastanelerin performansının nasıl etkilendiği merak konusu olmuştur. Bu doğrultuda araştırmada pandemiden önce ve pandemi sürecinde hastanelerin yatak kullanım performansının ne olduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Bu amaçla pandemi sürecinde sağlık hizmeti sunumunda önemli rol oynayan Sağlık Bakanlığına bağlı genel hastanelerin performansları Pabon Lasso yöntemiyle değerlendirilmiştir. Nitekim pandeminin etkilerinin daha derin görüldüğü 2020 yılında hastanelerin yatak kullanım performanslarının düşük olduğu saptanmıştır. Hastanelerin ve toplumun pandemiye uyum sağlamasıyla 2021 yılında performansta toparlanma başlamıştır.

Araştırma bulguları pandemi sürecinde hastanelerin performanslarında bir değişim olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu araştırmada sadece yatak kullanım performansı değerlendirilmiştir. Oysa ki pandemi süreci hastaneleri birçok açıdan etkilemiştir. Gelecek araştırmalarda hastane performanslarının teknik, finansal, genel performans gibi çeşitli kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi önerilmektedir. Pandemi döneminde üniversite hastaneleri ve özel hastaneler de aktif rol oynamıştır. Bu kapsamda pandeminin üniversite hastaneleri ve özel hastanelerin performanslarına etkisinin araştırılması tavsiye edilmektedir. Pabon Lasso yöntemiyle performans ölçümünün Türkiye’de sınırlı sayıda araştırmada kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’deki veri paylaşım sorunu da dikkate alındığında az sayıda veriyle performans değerlendirmeye imkân tanınması ve kolay uygulanabilirliği nedeniyle gelecek araştırmalarda bu yöntemin yaygın olarak kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aeenparast, A., Farzadi, F., Maftoon, F., Zandian, H. ve Yazdeli, M.R. (2015). Quality of hospital bed performance studies based on pabon lasso model. *International Journal of Hospital Research*, 4(3), 143-148.
- Ağırbaş, İ. (2019). *Hastane Yönetimi ve Organizasyon*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ajlouni, M.M., Zyoud, A., Jaber, B., Shaheen, H., Al-Natour, M. ve Anshasi, R.J. (2013). The relative efficiency of jordanian public hospitals using data envelopment analysis and pabon lasso diagram. *Global Journal of Business Research*, 7(2), 59-72.
- Akbulut, Y., Kutlu, G., Durur, F. ve Esatoğlu A.E. (Ed.). (2021). *COVID-19 Döneminde Sağlıkta Liderlik: COVID-19 Pandemisinde Sağlık Yönetimi*. Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Bahadori, M., Sadeghifar, J., Hamoudzadeh, P., Hakimzadeh, M. ve Nejati, M. (2011). Combining multiple indicators to assess hospital performance in iran using the pabon lasso model, *The Australasian Medical Journal*, 4(4), 175-179.
- Baniasadi, T., Khorrami, F., Jebraeily, M., Khamzade, F. ve Ghovvati Kisomi, F. (2018) Performance evaluation of hormozgan university of medical sciences (hums) hospitals based on pabon lasso model. *Evidence Based Health Policy, Management & Economics*, 2(4), 249-57.
- Barati, B., FarzianPour, F., Arab, M. ve Rahimi Foroushani, A. (2017). Evaluation of the performance of hospitals in torbat heydariyeh city based on the pabon lasso model and its relative comparison with national standards. *Journal of Torbat Heydariyeh University of Medical Sciences*, 5(3), 48-55.
- Çalışkan, Z. (2016). Kamu hastane birlikleri performansının pabon lasso modeli ile analizi. *Sosyal Güven Dergisi*, 5(10), 1-24.
- Ekiyor, A. (2015). Evaluating performance of chest diseases departments using hospital efficiency indicators in turkey. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 6(2), 145-150.
- Emamgholipour, S., Afkar, A., Eskandari, M. ve Tavakkoli, M. (2015). Trend of hospital performance in northern iran: a 5-year assessment using pabon lasso model. *International Journal of Hospital Research*, 4(4), 177-182.
- Esen, H. ve Yiğit, V. (2021). Yoğun bakım yatak kullanım verimliliğinin Pabon Lasso modeli ile değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1138-1150.

- Hafidz, F., Ensor, T. ve Tubeuf, S. (2018). Assessing health facility performance in Indonesia using the Pabón-Lasso model and unit cost analysis of health services. *Int J Health Plann Mgmt*, 33, 541–556.
- Kalhor, R., Ramandi, F.D., Rafiei, S., Tabatabaee, S.S., Azmal, M. ve Kalhor, L. (2016). Performance analysis of hospitals affiliated to mashhad university of medical sciences using the pabon lasso model: a six-year-trend study. *Biotech Health Sci*, 3(4), 38629.
- Lasso, H.P. (1986). Evaluating hospital performance through simultaneous application of several indicators. *Bulletin of the Pan American Health Organization*, 20(4), 341-357.
- Masoumi, G., Kasnaviyeh, M.H., Tahrizadeh, A., Panahi, M. ve Najafi, M. (2014). Hospital performance based on pabon lasso model. *International Journal of Hospital Research*, 3(1), 49-54.
- Nabukeera, M., Boerhannoeddin, A. ve Raja Noriza, R.A. (2013). An evaluation of health centers and hospital efficiency in kampala capital city authority uganda: using pabon lasso technique. *Jummecc*, 2015, 18(1).
- Naghavian, M., Naghshine, A., Abdi, M. ve Jahani, M.A. (2015). The evaluation of performance indicators in the health care centers of babol university of medical sciences by the pabon lasso model. *J Babol Univ Med Sci*, 17(3), 76-82.
- Nwagbara, V.C. ve Rasiah, R. (2015). Rethinking health care commercialization: evidence from malaysia. *Nwagbara and Rasiah Globalization and Health*, doi 10.1186/s12992-015-0131-y.
- OECD: OECD Heath at a Glance 2021. (2021). Erişim adresi <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/ae3016b9-en.pdf?expires=1648820229&id=id&accname=guest&checksum=5D39AA8A3A5094AC3AE45D10F754675D>.
- Qodoosinejad, J., Daemi, A., Saadati, M. ve Yaghoubi, R. (2017). Evaluation of the efficiency of tabriz hospitals: using the pabon lasso model in a 5-year period. *Evidence Based Health Policy, Management & Economics*, 1(3), 151-7.
- Sağlık Bakanlığı: Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020 Haber Bülteni (2021). Erişim adresi <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR,85754/saglik-istatistikleri-yilligi-2020-haber-bulteni-yayimlanmistir.html>.
- Sağlık Bakanlığı: Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019 (2020). Erişim adresi <https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/40564/0/saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf>
- Taşkaya, S. (2019). Sağlık bakanlığı ve üniversite ortak hastanelerinin verimliliğinin pabon lasso modeli ile değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(3), 559-576.
- Taşkaya, S. (2020). Türkiye’deki eğitim ve araştırma hastanelerinin verimliliğinin pabon lasso ve veri zarflama analizleri ile belirlenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(2), 247-260.
- Yıldız, M.S. (2017). Türkiye’de 2002-2015 yılları arasında hastane yatak kullanımının değerlendirilmesi: pabon lasso metodu uygulaması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 347-356.
- Yiğit, A. (2019). Analysis of bed use performance of pediatrics clinics in Turkey. *J Contemp Med* 2019, 9(4), 354-358.
- Yiğit, P. ve Kumru, S. (2016). Türkiye’de Hastane Verimliliğinin Pabon Lasso Yöntemi ile İncelenmesi. *10. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi*, Ankara.
- Yiğit, V. (2017). Hastanelerde yatak kullanım etkinliğinin pabon lasso modeli ile analizi. *USAYSAD*, 3(1), 164-174.

- Yiğit, V. ve Esen, H. (2017). Pabon lasso modeli ve veri zarflama analizi ile hastanelerde performans ölçümü. *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 26-32.
- Younsi, M. (2014). Performance of tunisian public hospitals: a comparative assessment using pabón lasso model. *International Journal of Hospital Research*, 3(4), 159-166.

COVID-19 PANDEMİSİNİN PALYATİF BAKIM SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINA YANSIMALARI*

REFLECTIONS ON THE COVID-19 PANDEMIC ON PALLIATIVE CARE SOCIAL WORK PRACTICES

Gökben KANGALGİL BALTA¹, Seval BEKİROĞLU²

1. Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, gokbenkalta@baskent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3396-8774>
2. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sbekiroglu@baskent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0712-6653>

Öz

COVID-19 pandemisi, sağlık sisteminin önemli bir bileşeni olan palyatif bakım hizmetlerinin sunumuna ilişkin düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Her geçen gün artan vaka ve ölüm sayıları, önleyici tedbirlere yönelik çabaları da beraberinde getirmiştir. COVID-19 pandemisi ile birlikte palyatif bakım hastaları ve yakınlarının bakım sürecinde yaşadıkları zorluklar katlanmış, dolayısıyla müdahalelerde de çeşitli zorluklar ortaya çıkmıştır. Sosyal kısıtlamalar, ziyaretçi kısıtlamaları ve fiziksel mesafeden kaynaklı yüz yüze iletişim kaybı palyatif bakım kapsamındaki sosyal hizmet uygulamalarını ve müdahale yöntemlerini etkilemiştir. Teknoloji ağırlıklı yöntemler, pandemi sürecinde birbirinden uzakta kalan hasta ve yakınları arasındaki iletişimi sağlamada ve bağı kurmada sosyal hizmet uzmanları için önemli destek araçları olmuştur. Teknoloji ağırlıklı yöntemler aracılığıyla COVID-19 sürecinde bilgilendirme, arıcılık, yas desteği ve sağlık çalışanlarına yönelik destek sosyal hizmet uzmanlarının gerçekleştirdikleri faaliyetler arasında öne çıkmıştır. Bu çalışmada, ilgili literatürden yararlanarak COVID-19 pandemisinin palyatif bakım sosyal hizmet uygulamalarına yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, Palyatif Bakım, Sosyal Hizmet.

Abstract

The COVID-19 pandemic has required regulations regarding the delivery of palliative care services which are an important component of health systems. The number of cases and deaths increasing day by day has brought along efforts for preventive measures. With the COVID-19 pandemic, the difficulties experienced by palliative care patients and their relatives in the care process have increased, enhancing various difficulties that have emerged in the interventions. Loss of face-to-face communication due to social restrictions, visitor restrictions and physical distance have affected social work practices and intervention methods within the scope of palliative care. Technology-based methods have been important support channels for social workers in establishing communication and bonding between patients and their relatives who have been away from each other during the pandemic process. Informing, mediation, grief support, and support for health workers in the COVID-19 process, through technology-based methods, stand out among the activities carried out by social workers. In this study, taking advantage of the relevant literature, the COVID-19 pandemic's reflections have been discussed on palliative care social work practices.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Palliative Care, Social Work.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097469>

* 23. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumunda online sözlü bildiri olarak 20.11.2021 tarihinde sunulmuştur.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, taking advantage of the relevant literature, the COVID-19 pandemic's reflections have been discussed on palliative care social work practices.

Research Questions

How has been affected the COVID-19 pandemic palliative care? Which challenges have been faced by palliative care patients and their relatives during the COVID-19 pandemic? What were the COVID-19 pandemic's reflections on palliative care social work practices? Which new methods have been used by palliative care social workers during the COVID-19 pandemic?

Literature Review

The COVID-19 pandemic has adversely affected many areas such as physical-psychological health, social activities, economic activities, and working life. However, the effects of the pandemic have mostly been on health systems. Palliative care, which has an important place in health systems, has also been significantly affected by the COVID-19 pandemic. Palliative care is a care system that aims to increase the quality of life of both patients and their relatives during life-threatening illnesses. In the face of the changes, increasing needs and problems in all areas of life due to the COVID-19 pandemic, efforts to improve the quality of life of individuals receiving services within the scope of palliative care have also increased. Studies (Costantini et al., 2020; Ulanday and Minter, 2021; Weaver et al., 2021) show that the integration of palliative care into the pandemic is tried to be ensured by arrangements made on the delivery of palliative care services, visitor policies, roles and responsibilities of team members, workflow, and communication. Palliative care patients and their relatives experience various psychosocial problems such as anxiety, fear of death, helplessness, hopelessness, exhaustion, depression, disruption of daily life, changes in roles, interruption of work-life, economic difficulties, deterioration in family relations, difficulties in the death process during the treatment and care process (Kangalgil Balta and Bekiroğlu, 2021a). In addition to these challenges, the COVID-19 pandemic has also caused some other difficulties such as communication problems due to visit restrictions, lack of social support, fear of being alone and dying alone, and increasing anxiety of patient relatives who are far from their patients (Dhavale et al., 2020). This situation has increased the need for social workers who, as a member of the multidisciplinary team in palliative care, play an important role in evaluating and meeting the psychosocial needs of patients and their relatives, and in resolving their psychosocial problems. Various studies (Blinderman et al., 2021; Carver, 2021; Crawford, 2020; Dhavale et al., 2020; Tenorio et al., 2020) on the subject since the beginning of the pandemic show that information, mediation, grief support and support activities for healthcare professionals by social workers have gained more importance in the COVID-19 pandemic. However, as a result of the COVID-19 pandemic, social restrictions, visitor restrictions and loss of face-to-face communication due to physical distance have affected social work practices and the intervention methods of social workers within the scope of

palliative care. Face-to-face relationship-based intervention methods have been replaced by the internet and technology-based methods for remote communication. Social workers tried to implement their practices with technology-based methods suitable for pandemic conditions. Interviews via telephone or online applications have been important intervention channels used to support patients and their relatives.

Methodology

In this study, palliative care in the COVID-19 pandemic and the reflections on the COVID-19 pandemic on palliative care social work practices were examined through a literature review.

Results and Conclusions

The COVID-19 pandemic is unprecedented for most professions in the 21st century, including the social work profession. Therefore, to be prepared for possible future epidemics, it is very important to rethink the social services offered within the scope of palliative care by drawing lessons from the present. Social workers should be made to feel more ready to respond to pandemic conditions, taking into account the need for professional support and training. There are lessons to be learned in supporting individuals and their families receiving palliative care in unique disaster situations such as the COVID-19 pandemic.

1. GİRİŞ

Dünya, 2019 yılının sonlarında Çin'in Vuhan Eyaleti'nde solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda yeni bir korona virüsün farkına (SARS-CoV-2) vardı. Bu yeni virüs, çok hızlı bir şekilde insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Çin'in diğer eyaletlerine, sonrasında ise diğer dünya ülkelerine yayılması ile birlikte Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [WHO]) tarafından 13 Ocak 2020'de pandemi olarak tanımlandı (WHO, 2021). Virüsün ortaya çıkışından bu yana, dünya çapında WHO'ya bildirilen 6.813.845 ölüm dahil olmak üzere toplam 753.651.71 onaylanmış COVID-19 vakası tespit edildi (WHO, 2023). Türkiye'de ise şu ana kadar toplam vefat sayısı 101.492 olmakla birlikte toplam vaka sayısı 17.042.722'dir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). Dünya genelinde virüse karşı geliştirilen başarılı aşı çalışmalarına rağmen yeni mutasyonlarla birlikte günümüzde hala COVID-19'un etkisi devam etmektedir.

Pandeminin ilk döneminde WHO (2021), virüs bulaşmış çoğu insanın hafif ila orta derecede solunum yolu hastalığı yaşayacağını ve özel tedavi gerektirmeden iyileşeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, virüs bulaşmış bazı insanların ise ciddi şekilde hastalanacağını ve bu durumun tıbbi müdahale gerektireceğini, yaşlı bireylerin ve kardiyovasküler hastalık, diyabet, kronik solunum yolu hastalığı, kanser gibi hastalıklara sahip bireylerin ciddi hastalık geliştirme olasılığının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda her ülkede, COVID-19 hastalığının ve tedavisinin gerektirdiği şekilde hızla önleyici tedbirlere başvurulmuş ve sağlık uygulamalarında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Hastaların, ailelerin ve tıbbi kurumların hızla gelişen ihtiyaçlarını karşılamak için "evde kal" yönergeleri, hastane ziyaret politikalarında değişiklikler, uzaktan bakım modellerine başvurulması gibi özel müdahaleler oluşturulmuştur (Jonas vd., 2021).

Pandemi karşısında alınan önlemler en çok sağlık hizmet ortamlarını ve sağlık çalışanlarını etkilemiştir. Pandemi sağlık çalışanlarının kişisel yaşamlarının yanı sıra profesyonel uygulamalarını da önemli ölçüde zorlamıştır. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının da içerisinde bulunduğu sağlık çalışanları COVID-19 ile ilişkili değişikliklerden daha çok etkilenmiştir. Özellikle palyatif bakım hastaları ve aileleri ile çalışan sağlık çalışanlarının bu süreçten daha olumsuz etkilendiği söylenebilir. Palyatif bakım hastalarına ve ailelerine pandemi sürecinde yeterli palyatif bakım hizmetinin nasıl verilebileceği önemli bir mesele haline gelmiştir. Öte yandan COVID-19 hastalarının da palyatif bakım ihtiyacı ve palyatif bakım hizmetlerinden nasıl faydalanabilecekleri konusu önemli bir gündem oluşturmuştur. Merkezlerin çalışma sistemlerinde yaşanan değişim (uzaktan çalışma, elektronik hizmet sunumuna geçiş, ziyaretçi kısıtlamaları gibi) sonucunda sağlık çalışanlarının rollerinde ve sorumluluklarında birtakım değişikliklerle palyatif bakımın pandemiye entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır (Costantini vd., 2020; Ulanday ve Minter, 2021; Weaver vd., 2021).

Palyatif bakım kapsamında hizmet alan bireyler ve bu bireylerin yakınları hastalık sürecinde birçok psikososyal sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Halihazırda birçok sorun yaşayan hasta ve yakınları, COVID-19 pandemisi ile birlikte merkezlerin işleyişinde yaşanan değişimlerle birlikte iletişim sorunları, sosyal destek eksikliği, yalnız kalma ve yalnız ölme korkusu, artan kaygı gibi yeni sorunlar yaşamaya başlamıştır (Dhavale vd., 2020). Dolayısıyla palyatif bakım hizmeti veren multidisipliner ekibin önemli bir üyesi olan sosyal hizmet uzmanlarının hasta ve yakınlarının halihazırda yaşadıkları sorunlara ek olarak pandeminin getirdiği yeni sorunlara yönelik de pandemi şartlarına uygun müdahale yöntemleri geliştirmeleri gerekmiştir. Bu yönüyle pandemi koşulları palyatif bakım hizmetleri kapsamında sunulan sosyal hizmet uygulamalarını da etkilemiş, sosyal hizmet uzmanlarının müdahale yöntemlerini pandemi koşullarına uyarlamalarına neden olmuştur. Bu çalışmada, ilgili literatürden yararlanarak COVID-19 pandemisinin palyatif bakım sosyal hizmet uygulamalarına yansımaları ele alınmıştır.

2. COVID-19 PANDEMİSİNDE PALYATİF BAKIM

Palyatif bakım, yaşamı tehdit eden hastalığa sahip bireylere ve bu bireylerin yakınlarına yönelik bir bakım sistemidir. Palyatif bakım hizmetleri kapsamında yaşamı tehdit eden hastalığa sahip bireylerin ağrı başta olmak üzere fiziksel, psikososyal ve spiritüel gereksinimlerinin erken tespit edilerek ve etkili değerlendirmeler yapılarak önlenmesi veya giderilmesi esastır. Palyatif bakımın ana amacı bireylerin yaşam kalitesinin artırılmasıdır (WHO, 2020).

Yaşamı tehdit eden bir hastalık bireylerde; ağrı, bulantı ve kusma, yorgunluk, iştah ve uyku problemleri, nefes darlığı, ishal-kabızlık gibi fiziksel semptomların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra kaygı, ölüm korkusu, endişe, çaresizlik, umutsuzluk, tükenme ve depresyon hastaların deneyimlediği psikolojik sorunlardır (DeVita vd., 2003). Hem hasta hem de hasta yakınlarının günlük yaşam düzeninin bozulması, rollerdeki değişimler, iş yaşamının sekteye uğraması, ekonomik zorluklar, aile ilişkilerinde meydana gelen bozulmalar, ölüm sürecinin zorlukları gibi psikososyal sorunlar bakım sürecini etkileyerek bireylerin yaşam kalitesini bozan önemli faktörler arasındadır (Kangalgil Balta ve Bekiroğlu, 2021a). Palyatif bakım, bütün bu problemleri bütüncül bir yaklaşımla ele alarak yaşamı tehdit eden hastalık sürecinde hasta ve yakınlarının medikal, psikososyal ve spiritüel yönlerden desteklendiği önemli bir bakım sistemidir.

Nouvet vd., (2018) pandemiler gibi insani kriz durumlarında palyatif bakım hizmetlerinin sunumunda; özellikle yetersiz ağrıyı azaltıcı hizmetler ve yönergeler nedeniyle bakım sağlamada yaşanan zorluklar, insani yardımın bir parçası olarak palyatif bakımı sağlama veya sınırlandırmaya ilişkin etik fikir birliği eksikliği ve içerik açısından uygun bakımın nasıl sağlanacağı ve müdahalelerin nasıl olması gerektiği konularında yetersiz bilgi gibi ortak sorunların yaşandığını belirtmektedir. Bunun yanında Costantini vd., (2020)'nin de belirttiği üzere hospis ve palyatif bakım hizmetlerinin pandemilere yanıtı ve rolü hakkında önceki deneyimlerimiz yetersiz olduğundan daha çok bilgiye ihtiyaç vardır.

COVID-19 gibi pandemilerde palyatif bakım hizmetlerinde izlenecek yöntemler ve uygulamalara ilişkin dünya çapında farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları, enfeksiyon tarama ve tedavilerinin palyatif bakım hastalarına ek yük getirebileceği ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebileceği endişesi ile onların göz ardı edilebileceğini savunmaktadır. Bazıları da enfeksiyon hastalıklarının seyrinde palyatif bakım hizmetinin ne zaman kesileceği veya verilip verilmeyeceği konusunda etik açıdan net bir karara varamamaktadır. Yasal olarak palyatif bakım hastalarında ‘müdahale etmeme’ (do not resuscitation) kararı alınabildiğinden, hastaların COVID-19 olması halinde izlenecek yöntemler de bu doğrultuda uygulanabilmekte ve semptomatik rahatlatma sağlanmaya çalışıldığına rastlanmaktadır (Deniz ve Kızırlıslanoğlu, 2021).

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde iyi kaynaklara sahip ülkelerde bile yıkıcı etkiler bırakmıştır. Artan ölüm sayılarına ek olarak aileler, topluluklar, ekonomi ve sağlık sistemleri üzerinde büyük kayıplara yol açmıştır (Radbruch vd., 2020). Palyatif bakıma ihtiyaç duyulan bir dizi sağlık sorununu ve toplumsal sorunları meydana getirmiştir. Enfeksiyon ve ölüm oranlarının artmaya devam etmesi ile birlikte evrensel olarak palyatif bakıma olan ihtiyacı artırmıştır. Palyatif bakımda küresel sağlık kuruluşlarının ve kapsamlı palyatif bakım hizmeti sağlayacak uzmanların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Rosa ve Davidson, 2020). Özellikle tüm dünyada hızla yayılan hastalık ve artan ölümler palyatif bakımın pandemiye entegrasyonunu gerekli kılmıştır (Fadul vd., 2020). Palyatif bakım; semptom kontrolü, psikososyal destek ve karmaşık konulara ilişkin karar vermeyi kolaylaştırması yönleriyle pandemiye sağlık hizmetlerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Costantini vd., 2020).

COVID-19 günlük yaşamın her bölümünü etkilemesinin yanı sıra özellikle sağlık uygulamalarını ve palyatif bakım hizmetlerinin etkin sunumunu kesintiye uğratmıştır (Rosa ve Davidson, 2020). Çalışmalar (Costantini vd., 2020; Weaver vd., 2021), palyatif bakım hizmetinin verildiği tüm bakımevlerinin COVID-19 pandemisiyle birlikte politika değişiklikleri uyguladıklarını göstermektedir. Bu değişikliklerden bazıları; personelin bakımevleri dışında toplum ortamında hizmet vermeleri, ziyaretçi kabul kriterlerinin değiştirilmesi ve ailelere desteğin günlük olarak telefon yoluyla sağlanması olmuştur. Kişisel koruyucu ekipman yetersizliği, COVID-19 hakkında rehberlik eksikliği, çocukların ve diğer yakınların bakım ihtiyacı, akut planlamaya palyatif bakımın zayıf entegrasyonu ortaya çıkan endişeler olarak belirlemiştir (Costantini vd., 2020; Rosa ve Davidson, 2020; Weaver vd., 2021).

Hastaneler COVID-19 kaynaklı bulaş riski nedeniyle özellikle ziyaretçi politikalarında değişikliğe gitmişlerdir. Dolayısıyla pandemi, normalde hastalar için mevcut olan destek kaynaklarını önemli oranda kesintiye uğratmıştır (Ulanday ve Minter, 2021). Çalışmalar (Weaver vd., 2021), pediatrik palyatif bakım merkezlerinde bile aile üyelerinin ziyaretlerinin sınırlandırıldığını, merkezlerin %83’ünün çocuğun bakımı için daha az sayıda aile üyesini merkeze kabul ettiğini bildirmiştir. Başka bir çalışmada (Bakar vd., 2020), pandemi sürecinde sadece terminal dönemde bulunan palyatif bakım

hastalarının bir yakını tarafından ziyaret edilmesine izin verildiğine ilişkin politika izlendiği belirtilmiştir.

COVID-19 pandemisinde, palyatif bakım hizmetlerinin sunumunda multidisipliner ekip yaklaşımı değişmemekle birlikte ekip üyelerinin merkezlerde fiziksel varlığı ve çalışma yerleri değişmiştir. Palyatif bakımda multidisipliner ekip tarafından gerçekleştirilen hasta ve hasta yakını ziyaretlerinde (viziteler) de bulaş riski nedeniyle değişiklikler yaşanmıştır. Hasta vizitelerinin formatı değişmiş ya teknoloji yoluyla gerçekleştirilmiş ya da hem yüz yüze hem de sanal olmak üzere karma bir yol izlenmiştir. Ekip üyelerinin bazıları her zaman veya bazen olmak üzere evden çalışmıştır (Weaver vd., 2021). Hatta bu durumun en büyük sorunları arasında, palyatif bakım hastalarıyla ilgilenen başucu personeli olarak adlandırılan sağlık personellerinin hasta odalarında geçirdikleri sürenin sınırlandırılmasının personelin normalde belirleyecekleri bazı semptomları belirleyememesine ve böylece ilaç siparişlerinde değişikliklere neden olduğu bildirilmiştir (Kamal vd., 2021).

Dolayısıyla COVID-19 pandemisinde herkes için güvenli ve kaliteli palyatif bakım hizmeti sağlamak için politika ve uygulamaların geliştirilmesi gerektiği net bir şekilde anlaşılmıştır (Rosa ve Davidson, 2020). Pandemi öncesinde, ileri hastalığa sahip bireylerin semptomlarının yönetiminde multidisipliner ekip tarafından yüz yüze sağlanan/sağlanması gereken hizmetler, COVID-19'lu hastanın semptomlarının yönetiminde virüse maruz kalma riskini en aza indirmek için video konferans uygulamasının kullanılması gerektiği belirtilerek sağlanmıştır. Pandemi öncesinde, palyatif bakımda ileri hastalığa sahip bireylerin ailelerine yönelik destek ve aile toplantıları klinik ziyaretler sırasında yapılırken pandemiye video konferans yoluyla yapılmıştır. Yine pandemi öncesinde, palyatif bakım kapsamında aile üyelerine hastanın ölümünden itibaren bir yıl süreyle sağlanan yas desteğinin, COVID-19'lu hastanın ölümünden sonra sanal destek grupları ve telekomünikasyon yoluyla sağlanabileceği belirtilmiştir (Fadul vd., 2020). Ülkemizde ise COVID-19 sürecinde palyatif bakım hastalarına ve yakınlarına yönelik sunulan/lacak hizmetlere dair uygulanan bir karara rastlanmamıştır. Bu yönüyle ülkemizde palyatif bakım hastaları için de diğer hastalardaki COVID-19 tedavi protokollerinin uygulandığı söylenebilir (Deniz ve Kızıllarslanoğlu, 2021).

3. COVID-19 PANDEMİSİNDE PALYATİF BAKIM SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Sosyal hizmet mesleğinin afet, acil durumlar ve kriz durumlarında mağdurlara yönelik çalışmalar gerçekleştirme konusunda uzun bir geçmişi vardır (Snoubar, 2020). Sosyal hizmet uzmanları, özellikle sağlık bakım ortamlarında hastaların ve ailelerinin psikososyal ihtiyaçlarına yanıt vermekle görevlendirilen kilit meslek elemanlarıdır (Ross vd., 2021). Pandemi gibi bir kriz döneminde; eylem, müdahale ve kaynakların kullanımı yoluyla psikolojik, sosyal, duygusal ve ekonomik zorlukları bütünsel olarak ele alan sosyal hizmet uzmanlarının varlığı hayati önem taşımaktadır (Tenorio vd., 2020).

COVID-19'un ortaya çıkmasından bu yana hastaların ve hasta yakınlarının psikososyal ihtiyaçları artmış, bu durum sağlık ekipleri içerisinde sosyal hizmet uzmanlarına olan ihtiyacı da her zamankinden daha fazla artırmıştır (Ross vd., 2021). Pandemi ile birlikte bireylerin, ailelerin ve toplumların yaşamlarında meydana gelen köklü değişimler, profesyonel sosyal hizmet uygulamasını da etkilemiştir (Snoubar, 2021). Hem COVID-19 pandemisi, hem de gerekli halk sağlığı önlemleri sosyal hizmet uygulamalarında önemli aksamalara neden olmuştur (Ross vd., 2021).

Palyatif bakım hastaları ve yakınları COVID-19 pandemisinde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Pandemi sürecinde palyatif bakım hastaları; ilaçlara erişim eksikliği, tedavinin eksik kalması korkusu, yetersiz hemşirelik bakımı, diğer aile üyeleri hakkında endişeler, yoğun izolasyon ve yalnızlık duygusu, son dileklerini tamamlayamama gibi sorunlar yaşamışlardır. Hasta yakınları ise hastasına bakım sağlayamamadan dolayı yoğun çaresizlik ve suçluluk duygusu, bilgi eksikliği ve bunun için yardım istemeye yönelik güven eksikliği, kendi fiziksel sağlık durumlarının bozulmasına ve hastanın evde ölmesi durumunda ölüm belgesi edinmemeye ilişkin endişeler, tamamlanmamış son ritüeller ve yas sürecine ilişkin hayal kırıklığı yaşamışlardır (Dhavale vd., 2020). Kamal vd. (2021), ziyaret kısıtlamaları nedeniyle aile üyelerinin hastaların başucunda olmamasının hem hasta hem de aile üyeleri için ek duygusal yüke, algılanan bakım kalitesinin düşmesine ve aile üyelerinin hastalığın ciddiyetini anlamaya karşı direnç göstermelerine neden olduğunu bildirmiştir. Lovell vd. (2020), COVID-19 enfeksiyonu olan palyatif bakım hastalarında ajitasyonun yaygın olduğunu, ziyaret kısıtlamaları ve izolasyonun hastaların sağlık durumlarında hızlı bozulmalara neden olduğunu belirtmiştir.

Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları, COVID-19'un gerektirdiği önleyici tedbirlere ve bireylerin karşılaştıkları bu yeni zorluklara yönelik birçok yeni yöntem ve teknik geliştirmek zorunda kalmışlardır. Özellikle palyatif ve yaşam sonu bakım alanında çalışan tıbbi sosyal hizmet uzmanları, sıkı önlemler ve müdahalelerle bu salgınla mücadelenin ön saflarında yer almışlardır (Kamal vd., 2021; Snoubar, 2021). Çalışmalar (Bakar vd., 2020; Lovell vd., 2020), palyatif bakım kapsamında hizmet alan COVID-19 enfeksiyonlu bireylerin ve yakınlarının yaşadıkları zorluklar karşısında sosyal hizmet uzmanlarının desteğinin oldukça değerli olduğunu, dolayısıyla palyatif bakım ekibi içerisinde sosyal hizmet uzmanlarının varlığının önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. İlerleyen bölümde, pandemi sürecinde sunulan palyatif bakım sosyal hizmet uygulamaları; çalışma sistemleri, müdahale yöntemleri, bilgilendirme, aracılık, yas desteği ve sağlık personeline yönelik destek hizmetleri kapsamında ele alınmıştır.

3.1. Çalışma Sistemleri

COVID-19 pandemisi ile birlikte sağlık kuruluşları, sağlık personelinin çalışma sistemlerine ilişkin (uzaktan çalışma, yüz yüze görüşme yerine telefon veya online platformların kullanılması gibi) birtakım değişiklikler gerçekleştirmiştir. Palyatif bakım merkezlerinde de COVID-19 açısından yüksek

risk altında olan palyatif bakım hastaları için bu değişiklikler uygulanmıştır. Dolayısıyla merkezlerin pandemi sürecinde izledikleri çalışma sistemlerine göre palyatif bakım ekibi üyelerinden biri olan sosyal hizmet uzmanlarının merkezlerde fiziksel varlığı (uzaktan çalışma), çalışma yeri (merkez yerine evi) ve süresi değişmiştir (Carver, 2021; Weaver vd., 2021). Weaver vd. (2021), sosyal hizmet uzmanlarının sadece %18'inin COVID-19 sürecinde olağan çalışma ortamlarında bulduklarını bildirmiştir. Palyatif bakım sosyal hizmet uzmanı olan Carver ise çalışmasında (2021), COVID-19 nedeniyle hasta odasına girmesine izin verilmediğini, genellikle COVID-19 hastasının durumuyla ilgili hastanın yakınına bilgi veren doktorun yanında bulunduğunu belirtmiştir. Ülkemizde pandemi öncesinde, palyatif bakım merkezlerinde tam zamanlı, yarı zamanlı ve konsültasyon yolu ile olmak üzere üç farklı biçimde çalıştıkları bilinen (Kangalgil Balta ve Bekiroğlu, 2021b) sosyal hizmet uzmanlarının pandemi sürecinde nasıl çalıştıklarına dair net bir bilgiye erişilememekle birlikte merkezlerde fiziki varlıklarının daha da sınırlandırılmış olabileceği düşünülmektedir.

3.2. Müdahale Yöntemleri

COVID-19 pandemisi, bulaş riskini azaltmaya ve salgının yayılmasını önlemeye yönelik tedbirler neticesinde çalışma sistemlerinin yanı sıra ziyaret politikalarının da hızla değiştirilmesini gerekli kılmıştır (Jonas vd., 2021). Palyatif bakım hizmeti veren bazı merkezler pandemi sürecinde ziyaret kısıtlamaları uygulamış, bazıları ise aile üyelerinden sadece birinin ziyaretine izin vermiştir. İzin verilen bu merkezlerde ise bulaş riski nedeniyle ya aile üyeleri çoğunlukla gelmemeyi tercih etmiş ya da bulaş/bulaştırma riski nedeniyle vicdan azabı duymuştur (Dhavale vd., 2020; Kamal vd., 2021; Weaver vd., 2021). Bu durum palyatif bakım merkezlerinde hastalarla ve hasta yakınlarıyla yüz yüze ilişki ve iletişimi önemli ölçüde sınırlandırmıştır (Dhavale vd., 2020; Latimer vd., 2022). Bulaş riski nedeniyle duygusal anlarında hasta ve hasta yakınıyla fiziksel temas kuramama veya hasta ve yakınlarının korunmasız (maskesiz bir şekilde) bir şekilde onlara fiziksel temas etmesi (sarılması, elini tutması, ağlaması) sosyal hizmet uzmanlarını zorlamıştır. Palyatif bakım konsültasyonlarının içeriğinde de birtakım değişimler yaşanmıştır. Ziyaretçi kısıtlama politikaları ile ilişkili olarak müdahalenin odağını; hasta ve yakınlarının yalnızlık, korku, kaygı, stres gibi duyguları ve somut ihtiyaçları için destek sağlanması gerekliliği oluşturmuştur. Dolayısıyla pandemi, sosyal hizmet uzmanlarını hem müdahale alanlarında hem de müdahale yöntemlerinde değişikliğe gitmeye zorlamıştır (Weaver vd., 2021).

Fiziksel mesafe kurallarının bir sonucu olarak sağlık tesislerinin çoğu, pandemi döneminin tamamı veya bir bölümünde tele sağlığa geçiş yapmıştır (Jonas vd., 2021). Özellikle tıbbi hizmet sunumunda bilgi teknolojilerinin çeşitli branşlara entegre edilerek hastanın sağlık durumunun yönetimi ve eğitimi amacıyla kullanılması olarak tanımlanan tele sağlık, aynı fiziksel konumda bulunmayan kullanıcıların iletişimini sağlayarak coğrafi engellerin aşılmasına yardımcı olması yönüyle bu süreçte önemli bir araç olmuştur (Balcı ve Döğür, 2021; Işık ve Güler, 2010; Quinn vd., 2018). Pandemi

sürecinde tele sağlık ve sanal bakım modelleri, bireylerin klinisyenler ve toplumla bağlantı kurması için bir yaşam çizgisi haline gelmiştir (Jonas vd., 2021).

Tele sağlık, pandemi öncesi dönemde esasen hastane dışında tedavi gören bireylerle sağlık profesyonelleri arasında bir iletişim yolu olarak kullanılırken, COVID-19 ile birlikte birbirlerinden uzakta kalan hasta ve hasta yakınları arasındaki iletişimi sağlamanın ve hasta yakınlarına uzaktan bilgi ve destek sunmanın bir yolu olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bireylerin ihtiyaç ve sorunlarını tespit etmede önemli araç olan yüz yüze görüşmelerin yerini telefon görüşmeleri veya görüntülü görüşmeler almıştır (Carver, 2021; Kamal vd., 2021; Weaver vd., 2021). Sosyal hizmet uzmanları haftalar veya günler içinde ölecek palyatif bakım hastalarının aile üyelerini genellikle telefonla bilgilendirmiş, hasta ve hasta yakınları arasında görüntülü görüşmeler gerçekleştirmişlerdir (Calton vd., 2020; Hanna vd., 2021; Tenorio vd., 2020). Bazı merkezlerde, hastalara sanal bir tele sağlık uygulaması bulunan hem sesli hem de görüntülü görüşmelere imkan sunan teknolojik cihazlar verilmiş ve onların istedikleri zamanlarda aileleriyle görüşebilmeleri sağlanmıştır (Tenorio vd., 2020). Hasta yakınlarına yönelik yas desteği de yine telefon ve görüntülü görüşmeler yoluyla sunulmuştur (Fox vd., 2021). Uzaktan iletişim çözümlerinin yanı sıra sosyal hizmet uzmanları sınırlı olmakla birlikte grup çalışmaları ve ev ziyaretlerine de devam etmiştir (Dhavale vd., 2020).

Pandemi sürecinde sosyal hizmet uzmanlarının palyatif bakım kapsamındaki müdahale yöntemlerinin uzaktan ve bireysel görüşmeleri içerdiği, dolayısıyla mikro düzeyle sınırlı kaldığı söylenebilir. Palyatif bakım kapsamında ciddi hastalıkla mücadele eden hastalara ve özellikle bakım veren hasta yakınlarına yönelik grup çalışmaları yoluyla mezzo düzeyde müdahaleler oldukça önemlidir. Ne var ki COVID-19 pandemisi, sosyal hizmet uzmanlarının mezzo düzeyde müdahalelerini oldukça sınırlandırmıştır. Yüz yüze iletişim sınırlılıkları ve bulaş riski en önemli neden olmakla birlikte, böylesi bir kriz sürecinde önceliklerin ve ihtiyaçların değişmesinin de sosyal hizmet uzmanlarının uyguladıkları müdahale yöntemleri ve müdahale düzeyleri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

3.3. Bilgilendirme

Palyatif bakım kapsamında; tedavi ve bakım süreci, yararlanılabilecek hizmetler, evde bakım gibi konularla ilgili hastaların ve hasta yakınlarının bilgilendirilme ihtiyacı doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır (Kangalgil Balta ve Bekiroğlu, 2021b). Ancak COVID-19 ile birlikte hasta ve yakınlarının bilgi gereksinimlerinde değişim yaşanmış, bireylerin bilgilendirilme ihtiyacı artmış, bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının bilgilendirici faaliyetleri daha da önem kazanmıştır. Bununla birlikte, pandemi öncesinde yüz yüze yapılan bilgilendirme biçiminin yerini pandemi sürecinde daha çok telefon yoluyla bilgilendirme almıştır (Blinderman vd., 2021; Dhavale vd., 2020).

WHO (2021), COVID-19'un bulaşmasını önlemenin ve yavaşlatmanın en iyi yolunun virüsün ve hastalığın nasıl yayıldığı hakkında iyi bilgi sahibi olmak olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla sosyal

hizmet uzmanları hasta ve ailelerine yönelik; virtüsten korunma, COVID-19 sürecinde evde bakım verme ve hijyen konularında rehberlerin hazırlanmasında, hazırlanan bu rehberlerde yer alan ilkeleri uygulayabilmeleri ve karşılaştıkları engelleri anlayabilmeleri konusunda onlara destek olmada görev almışlardır. Sosyal hizmet uzmanları hem hastaları hem de yakınlarını pandemi sürecinde evde bakıma hazırlamışlar, eve döndüklerinde yaşayabilecekleri endişelerini yönetmelerinde onlara yardımcı olmak için telefon yoluyla takip gerçekleştirmişlerdir (Dhavale vd., 2020).

COVID-19 pandemisi, cenaze planlamasına ilişkin hasta yakınlarının endişe ve kafa karışıklığı yaşamalarına neden olmuştur. Pandemi koşullarına uygun cenaze planlaması konusunda bireylerin bilgilendirilmesi sosyal hizmet uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bilgilendirme özellikle onların pandemi koşullarında cenaze işlemlerine ilişkin endişelerini gidermede kilit bir rol oynamıştır (Bakar vd., 2020).

COVID-19 pandemisinde bireylerin bilgilendirilme ihtiyacı olan bir diğer konu ise tele sağlık gibi uzaktan gerçekleştirilen müdahalelere ilişkin olmuştur. Pandemi sürecinde hastalarından uzakta olan hasta yakınlarını desteklemek için üretilen teknoloji tabanlı çözümler birtakım sıkıntıları da içinde barındırmıştır. İnternet erişimi veya teknolojik cihaza sahip olunmaması, sınırlı teknolojik okuryazarlığa sahip olunması veya teknolojik cihazların kullanımının bilinmemesi, bu kaynakların kullanımının ücrete tabi olması, uzaktan iletişimin sağlanmasına imkan tanıyan altyapının oldukça sınırlı olması gibi faktörler hastalarla hasta yakınları arasında bağlantı kurmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle teknoloji ağırlıklı destek uygulamalarının kullanımı, ailelerin bu kaynaklara erişiminin değerlendirilmesini ve etkili planlamayı gerektirmiştir. Bu doğrultuda sosyal hizmet uzmanları, tele sağlık uygulamalarının kullanımına ilişkin bilgilendirme faaliyetlerinin yanı sıra bireylerin bu uygulamalara erişimini sağlamaya ilişkin de müdahaleler gerçekleştirmişlerdir (Hart vd., 2020).

Pandemi sürecinde palyatif bakım merkezlerinde gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları doğrultusunda hasta ve yakınlarına yönelik bilgilendirmenin kapsamı genişlemiştir. Sürecin getirdiği belirsizlik karşısında kafa karışıklığı ve kaygı yaşamaları muhtemel olan bireyler için sosyal hizmet uzmanlarının eğitici rolü ön plana çıkmıştır. Öte yandan COVID-19 pandemisinde sosyal hizmet uzmanlarının da bulaşıcı hastalıklara, pandemi koşullarına ve tele sağlık araçlarının kullanımına ilişkin eğitim ihtiyacının doğduğu söylenebilir. Dolayısıyla yöneticilerin sağlık profesyonellerine yönelik eğitim faaliyetlerinin sağlanmasına ön ayak olmaları önemlidir.

3.4. Aracılık

Aracılık rolü, sosyal hizmet müdahalesi kapsamında müracaatçıların toplum kaynakları ile arasındaki bağlantının gerçekleştirilmesini ifade etmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014). Palyatif bakım kapsamında hizmet alan bireylerin halihazırda mevcut olan psikososyal ihtiyaçları ve sorunları COVID-19 pandemisiyle artmıştır. Bununla birlikte pandemi sürecindeki kısıtlamaların etkisi, sosyal hizmet uzmanları tarafından başvuru alan mevcut kaynakları da etkilemiştir (Latimer vd., 2022). Bu noktada,

kaynakların pandemi koşullarına göre yeniden değerlendirilmesi ve kaynaklara ulaşımın güvenli bir şekilde sağlanması konularının önemli bir mesele haline geldiği ve dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının aracı rolünün ayrıca önem kazandığı söylenebilir.

Pandemi sürecinde virüsten korunmaya ilişkin önlemlerin alındığı ulaşım hizmetlerine erişim önemli bir ihtiyaç olmuştur. Bu doğrultuda sosyal hizmet uzmanları palyatif bakım merkezinden taburcu olmayı talep eden hastalar için güvenli ulaşım hizmetlerini koordine etmişlerdir. COVID-19 tanılı hastaları kabul eden hospislere hastaların ulaşımı palyatif bakımda görevli sosyal hizmet uzmanları sayesinde sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Tenorio vd., 2020). Sosyal hizmet uzmanları karantina döneminde hasta yakınlarının evden dışarı çıkabilmeleri ve merkeze ilaç almaya gelebilmeleri için hasta yakınlarına yönelik güvenli ulaşım imkanı sağlamışlardır (Crawford, 2020; Dhavale vd., 2020).

Sosyal hizmet uzmanları, COVID-19 sürecinde evde palyatif bakım hizmeti alan bireylerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik hizmetlerin koordine edilmesini sağlamışlardır. Hasta ve yakınlarının market ve maddi yardım ihtiyaçları için farklı organizasyonlarla bağlantı kurmuşlardır. Özellikle ihtiyaçların giderilmesinde iş birliği gerçekleştirilebilecek sivil toplum kuruluşlarının belirlenmesi ve bunlara ulaşılması noktasında sosyal hizmet uzmanlarının rolleri önem kazanmıştır. Yine evde palyatif bakım gören hastaların acil ihtiyaçları için onlarla ilgilenebilecek yerel pratisyen hekimlerle bağlantı kurulması sosyal hizmet uzmanlarının gerçekleştirdiği aracılık faaliyetlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Dhavale vd., 2020).

Pandemi sürecinde bulaş riskinden ötürü, ölüm ardından cenazenin yıkanması veya defnedilmesi gibi dini ritüellerin yerine getirilememesine ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır (Fadul vd., 2020). Ölüm sürecine ilişkin ritüellerin yerine getirilebilmesi için sosyal hizmet uzmanları akrabalarla iletişim kurmuşlardır (Dhavale vd., 2020). Sosyal hizmet uzmanları, ilgili kişi ve kurumlarla görüşerek pandemi sürecinin gerektirdiği gibi cenaze ve defin işlemlerinin gerçekleştirilmesini sağlamışlardır (Bakar vd., 2020; Sun vd., 2020).

3.5. Yas Desteği

Yas desteği, palyatif bakım kapsamında gerçekleştirilen önemli sosyal hizmet uygulamalarındandır. Sosyal hizmet uzmanları, palyatif ve yaşam sonu bakım kapsamında yas desteği ve yasla ilgili klinik müdahaleler gerçekleştirmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, hastaların yaşamlarının son zamanlarında dileklerini belirlemelerine ve bu dileklerin yerine getirilmesine yardımcı olmaktadır (Gwyther vd., 2005). Ancak COVID-19 pandemisi nedeniyle gerçekleştirilen karantina uygulamaları hastaların son dileklerinin yerine getirilmesinde ciddi zorluklara yol açmıştır. Önleyici tedbirler neticesinde hasta yakınlarının hastanelere alınmaması ve dolayısıyla hastaların ve yakınlarının fiziksel temas kuramamaları yas sürecini etkileyebilecek bir faktör olarak belirmiştir (Snoubar, 2021). Dhavale vd. (2020), çocuklarını görmek isteyen yaşamının son döneminde bulunan bir hastanın karantina

koşulları nedeniyle çocuklarının merkeze alınmadığı, alınsa bile çocukların merkeze ulaşım imkanının olmadığı bir vakadan bahsetmektedir. Bu vakada sosyal hizmet uzmanı, hasta ile çocuklarını görüntülü konuşma yoluyla görüşürmüş fakat bu durum hastayı yeterince memnun etmemiş, çocuklarıyla yüz yüze görüşmek istemiştir. Multidisipliner ekibin de onayıyla sosyal hizmet uzmanı çocukların merkeze ulaşımını sağlamış, bütün kişisel koruyucu ekipmanları edinmelerini sağlayarak hasta ile çocuklarını yüz yüze görüştürmüştür. Bu durumun orada bulunan herkes için çok duygusal bir an olduğu, hastanın çok mutlu olduğu ve iki gün sonra huzur içinde vefat ettiği bildirilmiştir.

COVID-19 sürecinde hasta yakınlarının hastanede fiziksel mevcudiyetinin kısıtlanması hasta yakınlarına yönelik yas desteğini sınırlandırmıştır (Hart vd., 2020). Bu durum, hasta yakınlarına yönelik yas desteğinde tarihsel olarak kullanılan ilke ve müdahale yöntemlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Olağan süreçte yas tutan aileye yönelik yas desteği özellikle yüz yüze gerçekleştirilen müdahalelerle sağlanmaktadır. Ancak COVID-19 pandemisi başladığından beri sosyal hizmet uzmanları yas uygulamalarını, sınırlı ziyaret kuralları ve halk sağlığı kısıtlamalarına uyarlamak zorunda kalmışlardır. Bu süreçte sanal çevrimiçi çalışma önem kazanmış ve özellikle birçok aile hasta olan yakınlarını ziyaret edemediği için telefon yoluyla çalışma pratik bir yöntem olarak kullanılmıştır. Sosyal hizmet uzmanları hasta yakınlarının sanal başucu ziyaretleri gerçekleştirmelerine imkan sağlamaya, hasta ve yakınlarının birbirlerine iletmek istedikleri mesajları kaydederek aralarında bağlantı kurmaya çalışmışlardır (Fox vd., 2021). Blinderman vd. (2021), hastaların başucunda bulunan iPad'ler aracılığıyla aile üyelerinin hastalarını görmelerine olanak sağlandığından bahsetmiştir. Tenorio vd. (2020), sosyal hizmet uzmanlarının öncülüğünde, palyatif bakım kapsamında tedavi gören ve yaşamının son döneminde bulunan bir hastanın tüm kişisel koruyucu ekipmanlar sağlanarak ailesiyle görüşmesinin sağlandığını belirtmiştir. Daha sonrasında ise hasta ile eşinin telefon görüşmeleri yapmasına olanak sağlanarak son sözlerini paylaşabilmeleri sağlanmıştır.

COVID-19 kaynaklı bulaş riski nedeniyle hastaların tek başına kalması ve tek başına ölmesi hasta yakınları için oldukça zor olmuştur. Bu süreçte sevdikleriyle birlikte olmalarına izin verilmeyen hasta yakınlarının karmaşık yas için yüksek risk altında olduğu belirtilmektedir (Fadul vd., 2020). Sosyal hizmet uzmanları normalde, yas sürecinde olan hasta ve hasta yakınlarıyla fazla zaman geçirerek bireyler arasında bağlantının devam etmesini sağlayan anıları yaratmaya çalışmaktadır. El ve ayak izleri, saç tutamı, fotoğraflar, mektuplar, elle çizilmiş resimler, müzik gibi yaratıcı uygulamalar ölümden sonra hasta yakınları için önemli anılar olarak kalmaktadır (Fox vd., 2021). COVID-19 pandemisiyle birlikte birbirlerinden uzakta kalan bireyler için anıların yaratılmasına ilişkin faaliyetlerin daha da önem kazandığı söylenebilir. COVID-19 sürecinde ise bu tarz faaliyetler biçim değiştirerek gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Bu doğrultuda sosyal hizmet uzmanları; çevrimiçi anı kitabı oluşturmuş, hastanın el izini çıkartıp altına hastanın istediği bir şiiri ekleyerek çerçevelemiş, yine çeşitli şiirler ekleyerek parmak izi kartları oluşturmuşlardır (Tenorio vd., 2020).

Hasta yakınlarına yönelik yas desteği sağlamada grup çalışmaları önemli bir araçtır. Ancak pandemi öncesi çalışmalar (Head vd., 2019; Kangalgil Balta ve Bekiroğlu, 2021b) palyatif bakım kapsamında sosyal hizmet uzmanlarının yas desteğine yönelik grup çalışmaları ve grup danışmanlığı faaliyetlerinde bulunma oranının diğer psikososyal destek faaliyetlerine göre düşük olduğunu göstermektedir. COVID-19 ile birlikte, bulaş riski nedeniyle grup çalışmalarının daha da sınırlandırıldığı söylenebilir. Öte yandan bakım veren hasta yakınlarının enerjik ve rahatlamış hissetmelerini sağlamak amacıyla sosyal mesafe kurallarına uygun grup aktivitelerinin gerçekleştirildiğini bildiren çalışmalara da rastlanmaktadır (Dhavale vd., 2020).

COVID-19 pandemisinde hasta yakınlarının ölmek üzere olan hastalarıyla vedalaşamamaları, palyatif bakım kapsamında yas desteğini her zamankinden daha fazla önemli hale getirmiştir. Ne var ki pandemi sürecinde sosyal hizmet uzmanları tarafından verilen yas desteğinin de diğer müdahaleler gibi sınırlı imkanlarla sağlanmaya çalışıldığı, daha çok hastalar ve yakınları arasında iletişimi sağlama ve anı yaratma çabalarıyla sınırlı kaldığı, yas desteğine ilişkin hem mikro hem mezzo düzeyde klinik müdahalelerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

3.6. Sağlık Çalışanlarına Yönelik Destek

COVID-19 pandemisi sağlık çalışanlarının da gerek çalışma gerekse özel yaşamlarında birçok zorluk yaşamalarına neden olmuştur. Pandemiye hazırlık konusunda eksiklik, kişisel koruyucu ekipman eksikliği, sürece ilişkin kaygı ve korkular, sosyal mesafeyi korumadaki zorluklar, testlerde gecikmeler ve personel eksikliği ön saflarda çalışan sağlık personelinin yaşadıkları zorluklar arasındadır (Nyashanu vd., 2020). Palyatif bakımda çalışan sağlık çalışanlarının ise hem özel alanında hem de iş yaşamında daha fazla sorun yaşadığı belirtilmektedir. COVID-19 teşhisi konulması veya temaslı olma nedeniyle ekip üyelerinin veya onların ailelerinin karantinaya alınması, çocuk bakımı veya evde eğitim kapsamındaki değişiklikler nedeniyle ekip üyelerinin çalışma zamanlarının ayarlanmasına dair sorunlar palyatif bakım çalışanları tarafından dile getirilen sorunlar arasındadır (Weaver vd., 2021). Hanna vd. (2021)'nin çalışmasında, özellikle yaşam sonu bakım sunan sağlık çalışanları COVID-19 pandemisinde devam eden veya değişen durumlara uyum sağlama gerekliliğine ilişkin yaşadıkları duygusal zorlukların altını çizmişlerdir. Katılımcıların çoğu, çalıştıkları kurumlarda hastaların ve hekimlerin ölüm sayılarında COVID-19 kaynaklı artış olduğunu bildirmişlerdir. Bazı katılımcılar iş arkadaşları veya aile üyelerinden bazılarının virüse maruz kaldıktan sonra öldüğünü belirtmişlerdir. Sonuç olarak katılımcılar, virüsün kendilerine ve savunmasız aile üyelerine bulaşması karşısında bitik ve yorgun hissettiklerini dile getirmişlerdir.

Çalışmalar (Janssen, 2021), palyatif bakımın birçok gelişmeyle COVID-19 pandemisine yanıt vermeye çalıştığını göstermekle birlikte, bu gelişmelerden ekip üyelerine yönelik özen ve desteğin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, pandemi sürecinde hastalara bakım veren sağlık çalışanlarını ve ekip üyelerini desteklemek için her türlü çabayı göstermiş ve onlarla

güvene dayalı ilişkiler kurmuş, biyopsikososyal ihtiyaçlarını değerlendirmiş, ihtiyaçlarına yönelik psikososyal destek hizmetlerini sunmada savunucu, kolaylaştırıcı, psikososyal danışman ve psikoeğitimci gibi önemli roller üstlenmişlerdir (Bekiroğlu, 2021; O’leary ve Tsui, 2020). Özellikle palyatif bakımda birçok COVID-19 hastasının ölüm sürecine yakından tanıklık eden ve bu üst düzey zor durumlar karşısında duygusal desteğe ihtiyaç duyan hemşirelerin psikolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının ele alınmasına, hemşireler için akran desteğinin sağlanmasına yardımcı olarak pandemi sürecinde palyatif bakım hizmetlerinin aksamadan sunulmasına katkı sağlamaya çalışmışlardır (Carver, 2021). Sosyal hizmet uzmanları palyatif bakım ekibi üyelerini desteklemek için sanal programları kullanmışlardır. Profesyonel danışmanlık servislerinin yanı sıra iletişim, etik, öz bakım ve güncel konular hakkında eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir (Weaver vd., 2021).

Ülkemizde COVID-19 pandemisinde palyatif bakımda görevli sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarına ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat sahadan edinilen bilgiler, ülkemizde sosyal hizmet uzmanlarının bu süreçte krize müdahale kapsamında sağlık çalışanlarının öncelikli ihtiyaçlarına yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Kurulan psikososyal destek ekiplerindeki sosyal hizmet uzmanları; gıda ihtiyaçlarının karşılanması, bulaş riski nedeniyle evlerine gitmek istemeyenler için barınma yerlerinin koordine edilmesi, psikolojik destek sağlanması, gelen hediyelerin ve mektupların ulaştırılması gibi faaliyetlerle pandemi sürecinde sağlık çalışanlarına destek olmuşlardır. Bununla birlikte palyatif bakımda görevli sosyal hizmet uzmanlarının da pandemi sürecinde benzer fiziksel, psikososyal ve mesleki ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Bu noktada sağlık çalışanlarından biri olan sosyal hizmet uzmanlarına yönelik destek sistemlerinin harekete geçirilmesi de önemlidir.

4. SONUÇ

Palyatif bakım, yaşamı tehdit eden hastalık sürecinde hem hastaların hem de hasta yakınlarının yaşam kalitelerinin artırılmasını hedefleyen bir bakım sistemidir. COVID-19 pandemisi ile birlikte yaşamın her alanında meydana gelen değişimler, artan ihtiyaçlar ve sorunlar karşısında palyatif bakım kapsamında hizmet alan bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik çabalar artmıştır. Bu noktada, palyatif bakımda multidisipliner ekip içerisinde kriz durumlarına ve değişen durumlara uyum sağlanmasında önemli rolü olan sosyal hizmet uzmanlarının varlığı önem kazanmıştır.

COVID-19 pandemisinin başlangıcından bu yana konuyla ilgili yapılan çalışmalar, sosyal hizmet uzmanlarının bilgilendirme, aracılık, yas desteği ve sağlık çalışanlarına yönelik destek faaliyetlerinin önem kazandığını göstermektedir. Ne var ki COVID-19 pandemisi, palyatif bakımda sosyal hizmet uygulamaları kapsamında müdahale yöntemlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Yüz yüze ilişki temelli müdahale yöntemleri yerini uzaktan iletişimin sağlanmasına yönelik internet ve teknoloji tabanlı yöntemlere bırakmıştır. Sosyal hizmet uzmanları uygulamalarını pandemi koşullarına uygun teknoloji ağırlıklı yöntemlerle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Telefon veya çevrimiçi uygulamalar yoluyla

yapılan görüşmeler hasta ve hasta yakınlarını desteklemede kullanılan önemli müdahale araçları olmuştur. Teknolojinin kullanımı her alanda artmakla birlikte, çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle sosyal hizmet uzmanlarının özellikle bu gibi kriz durumlarında teknolojik aletleri kullanma, müdahalelerine entegre etme ve müracaatçıların kullanımı için onlara destek olma konularında kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanlarının teknolojik okuryazarlıklarını artırmaları önerilmektedir. Bunun yanı sıra, kriz durumlarında ihtiyaçlara uygun yanıtlar verebilmek için kurum ve kuruluşların teknolojik altyapılarını geliştirmeleri önemlidir.

Teknoloji yardımıyla uzaktan gerçekleştirilen müdahalelerin bireylerin ihtiyaç ve sorunlarının tam olarak anlaşılabilmesi, güven ortamının sağlanabilmesi, gizliliğe ilişkin endişeler ve dolayısıyla müdahalelerin etkinliğinin sorgulanması gibi sorunları beraberinde getireceği düşünülmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının özellikle krize müdahale kapsamında süpervizyon ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması gereklidir. Diğer yandan sosyal hizmet uzmanlarının COVID-19 karşısında kişisel ihtiyaçları da önemli bir konudur. Psikososyal gereksinimler ve özellikle tükenmişlik noktasında profesyonel destek imkanlarının sağlanması gerekmektedir.

COVID-19 pandemisi, 21. yüzyıldaki sosyal hizmet mesleğinin de içinde bulunduğu çoğu mesleğin daha önce deneyimlemediği bir durumdur. Dolayısıyla gelecekteki olası salgınlara hazırlıklı olmak adına, günümüzden dersler çıkartılarak palyatif bakım kapsamında sunulan sosyal hizmetlerin yeniden düşünülmesi oldukça önemlidir. Sosyal hizmet uzmanlarının profesyonel destek ve eğitim ihtiyacı göz önünde bulundurularak pandemi koşullarına tepki vermeye daha hazır hissetmeleri sağlanmalıdır. COVID-19 pandemisi gibi benzersiz afet durumlarında palyatif bakım hizmeti alan bireyleri ve ailelerini desteklemede öğrenilmesi gereken dersler vardır.

KAYNAKÇA

- Bakar, M., Capano, E., Patterson, M., McIntyre, B. ve Walsh, C. J. (2020). The role of palliative care in caring for the families of patients with COVID-19. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine*, 37(10), 866-868.
- Balcı, N. ve Döğner, C. (2021). Palyatif Bakımın Geleceği: COVID-19 Pandemi Süreci ve Teletıp/Telesağlık Uygulamaları Üzerine Kısa Bir Bakış. *Ankara Med J*, (2), 288-303. doi:10.5505/amj.2021.49002
- Bekiroğlu, S. (2021). Covid-19 Pandemisi ile Mücadelede Tıbbi Sosyal Hizmetin Rolü. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi-BÜSBİD*, 6, 73-85.
- Blinderman, C. D., Adelman, R., Kumaraiah, D., Pan, C. X., Palathra, B. C., Kaley, K., ... ve Spillane, K. (2021). A comprehensive approach to palliative care during the coronavirus pandemic. *Journal of palliative medicine*, 24(7), 1017-1022.
- Calton, B., Abedini, N. ve Fratkin, M. (2020). Telemedicine in the Time of Coronavirus. *Journal of Pain and Symptom Management*. doi:10.1016/j.jpainsymman.2020.03
- Carver, C. (2021). A Social Worker's Perspective on the Goal of Palliative Care in the Era of COVID-19, *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, DOI: 10.1080/15524256.2021.1915923

- Costantini, M., Sleeman, K. E., Peruselli, C., ve Higginson, I. J. (2020). Response and role of palliative care during the COVID-19 pandemic: A national telephone survey of hospices in Italy. *Palliative Medicine*, 026921632092078. doi:10.1177/0269216320920780
- Crawford, C. (2020). Social Work in a Time of Social Distance. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 1–3. doi:10.1080/15524256.2020.1771807
- Deniz, O. ve Kızılarşanoğlu, M.C. (2020). Yaşlı COVID-19 hastalarında palyatif bakım. Yürüyen M. (Ed.). *Geriatrı ve COVID-19. 1. Baskı* içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.
- DeVita, M. A., Arnold, R. M. ve Barnard, D. (2003). Teaching palliative care to critical care medicine trainees. *Critical care medicine*, 31(4), 1257-1262.
- Dhavale, P., Koparkar, A. ve Fernandes, P. (2020). Palliative care interventions from a social work perspective and the challenges faced by patients and caregivers during COVID-19. *Indian Journal of Palliative Care*, 26(Suppl 1), 58-62.
- Fadul, N., Elsayem, A. F. ve Bruera, E. (2021). Integration of palliative care into COVID-19 pandemic planning. *BMJ supportive & palliative care*, 11(1), 40-44.
- Fox, M., McIlveen, J. ve Murphy, E. (2021). Death, dying and bereavement care during COVID-19: Creativity in hospital social work practice. *Qualitative Social Work*, 20(1-2), 131-137.
- Gwyther, L. P., Altilio, T., Blacker, S., Christ, G., Csikai, E. L., Hooyman, N., ... ve Howe, J. (2005). Social Work Competencies in Palliative and End-of-Life Care. *Journal of Social Work in End-Of-Life & Palliative Care*, 1(1), 87– 120. doi:10.1300/j457v01n01_06
- Hanna, J. R., Rapa, E., Dalton, L. J., Hughes, R., Quarmby, L. M., McGlinchey, T., ... ve Mason, S. R. (2021). Health and social care professionals' experiences of providing end of life care during the COVID-19 pandemic: A qualitative study. *Palliative Medicine*. doi:10.1177/02692163211017808
- Hart, J. L., Turnbull, A. E., Oppenheim, I. M. ve Courtright, K. R. (2020). Family-Centered Care During the COVID-19 Era. *Journal of Pain and Symptom Management*. doi:10.1016/j.jpainsymman.2020.04.017
- Head, B., Peters, B., Middleton, A., Friedman, C. ve Guman, N. (2019). Results of a nationwide hospice and palliative care social work job analysis. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 1–18. doi:10.1080/15524256.2019.1577326
- Işık, A. ve Güler, I. (2010). Teletıpta Mobil Uygulama Çalışmaları ve Mobil İletişim Teknolojilerinin Analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Janssen, D. J. (2021). Palliative care in COVID-19. *Current Opinion in Supportive and Palliative Care*, 15(4), 199-204.
- Jonas, D. F., Drouin, K., Greenman, J., Klein, V., Scanlon, C., Frechette, E., ... ve Purol, N. (2021). The Long Shadow: Collateral Impact and Finding Resilience Amidst a Global Pandemic Pediatric Palliative Care Social Work During COVID-19. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 1-19.
- Kamal, A. H., Thienprayoon, R. M., Aldridge, M., Bull, J., Fazzalano, K., Meier, D. E., ... ve Pantilat, S. Z. (2021). Specialty Palliative Care in COVID-19: Early Experiences from the Palliative Care Quality Collaborative. *Journal of Palliative Medicine*. DOI: 10.1089/jpm.2020.0440
- Kangalgil Balta, G. ve Bekiroğlu, S. (2021a). Palyatif Bakımda Psikososyal Destek Hizmetlerinin Önemi. *Çalışma ve Toplum*, 4(71), 2797-2812.
- Kangalgil Balta, G. ve Bekiroğlu, S. (2021b). Palyatif Bakım Merkezleri Kapsamında Verilen Psikososyal Destek Hizmetleri: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Psikologların Gözünden Nitel Bir Değerlendirme. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 17, 130-154.

- Latimer, A., Fantus, S., Pachner, T. M., Benner, K. ve Leff, V. (2022). Palliative and hospice social workers' moral distress during the COVID-19 pandemic. *Palliative & Supportive Care*, 1-6.
- Lovell, N., Maddocks, M., Etkind, S. N., Taylor, K., Carey, I., Vora, V., ... ve Sleeman, K. E. (2020). Characteristics, symptom management, and outcomes of 101 patients with COVID-19 referred for hospital palliative care. *Journal of Pain and Symptom Management*, 60(1), e77-e81.
- Nouvet, E., Sivaram, M., Bezanson, K., Krishnaraj, G., Hunt, M., de Laat, S., ... ve Schwartz, L. J. (2018). Palliative care in humanitarian crises: a review of the literature. *Journal of International Humanitarian Action*, 3(1), 1-14.
- Nyashanu, M., Pfende, F., ve Ekpenyong, M. (2020). Exploring the challenges faced by frontline workers in health and social care amid the COVID-19 pandemic: experiences of frontline workers in the English Midlands region, UK. *Journal of Interprofessional Care*, 34(5), 655-661.
- O'Leary, P. ve Tsui, M.-S. (2020). Ten gentle reminders to social workers in the pandemic. *International Social Work*, 63(3), 273-274. doi:10.1177/0020872820918979
- Quinn, W., O'Brien, E. ve Springan, G. (2018). Using Telehealth to Improve Home-Based Care for Older Adults and Family Caregivers. *AARP Public Policy Institute*.
- Radbruch, L., Knaul, F. M., de Lima, L., de Joncheere, C. ve Bhadelia, A. (2020). The key role of palliative care in response to the COVID-19 tsunami of suffering. *The Lancet*. doi:10.1016/s0140-6736(20)30964-8
- Rosa, W. E. ve Davidson, P. M. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): strengthening our resolve to achieve universal palliative care. *International nursing review*, 67(2), 160-163.
- Ross, A. M., Schneider, S., Muneton-Castano, Y. F., Caldas, A. A. ve Boskey, E. R. (2021). "You never stop being a social worker:" Experiences of pediatric hospital social workers during the acute phase of the COVID-19 pandemic. *Social Work in Health Care*, 60(1), 8-29. doi:10.1080/00981389.2021.1885565
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulamasını Temel Teknikler ve İlkeler* (Çev. Bilgen, A. ve diğer.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Snoubar, Y. (2020). Social Work And Humanitarian Aid: Practice in The Aftermath of Disasters. Academic Studies in Social. Hasan Selim K. (Ed.). *Human and Administrative Sciences – II* içinde (183-194).
- Snoubar, Y. (2021). Palliative Social Work Practice During The Coronavirus (COVID-19) Pandemic Precautionary Measures. Sinan S. ve Mücahit Y. (Ed.). *Academic Research and Reviews in Social Sciences* içinde (161-171).
- Sun, H., Lee, J., Meyer, B. J., Myers, E. L., Nishikawa, M. S., Tischler, J. L., ve Blinderman, C. D. (2020). Characteristics and Palliative Care Needs of COVID-19 Patients Receiving Comfort Directed Care. *Journal of the American Geriatrics Society*. doi:10.1111/jgs.16507
- T.C. Sağlık Bakanlığı: Günlük Covid-19 Tablosu. (2023). Erişim adresi <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- Tenorio, A. C., Johnson, C. ve Grudier, S. (2020). End of Life During the COVID-19 Pandemic – Highlighting the role of a dedicated Palliative care Social worker during this time of crisis. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 1-6. doi:10.1080/15524256.2020.1830922

- Ulanday, A. A. ve Minter, L. B. (2021). Collateral Damage of the COVID-19 Pandemic: Isolation, Rapid Decision Making and Multifaceted Distress as Observed by an Inpatient Palliative Care Service. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 1-9.
- Weaver, M. S., Rosenberg, A. R., Fry, A., Shostrom, V. ve Wiener, L. (2021). Impact of the Coronavirus Pandemic on Pediatric Palliative Care Team Structures, Services, and Care Delivery. *Journal of palliative medicine*, 24(8), 1213-1220.
- World Health Organization: Coronavirus disease (COVID-19). (2021). Erişim adresi https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1
- World Health Organization: WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. (2023). Erişim adresi <https://covid19.who.int/>
- World Health Organization: Palliative Care. (2020). Erişim adresi <https://www.who.int/newsroom/fact-sheets/detail/palliat>

İŞ BİÇİMLENDİRMENİN GÖREV PERFORMANSINA ETKİSİNDE İŞE TUTULMA VE PSİKOLOJİK SERMAYENİN ROLÜ*

THE ROLE OF JOB ENGAGEMENT AND PSYCHOLOGICAL CAPITAL IN THE EFFECT OF JOB CRAFTING ON TASK PERFORMANCE

Bircan GÜNER¹, Hamdullah Nejat BASIM²

1. Dr., bircan.k.guner@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-5505-4522>
2. Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
nbasim@baskent.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-2605-9962>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097525>

* Bu çalışma, Bircan Güner'in Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019-2021 yılları arasında Prof. Dr. H. Nejat Basım danışmanlığında yürüttüğü ve tamamladığı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Bu çalışma daha önce herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmamıştır.

Öz

Bu araştırmada, çalışanların iş biçimlendirmelerinin, görev performansına etkisinde psikolojik sermaye ve işe tutulmanın rolünü tespit etmek için oluşturulmuş hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, hizmet sektöründe yer alan bir kuruluşun, merkez ve taşra teşkilatında görev yapan 697 katılımcıdan anket yöntemiyle elde edilen verilerin analizi ile yürütülmüştür. Araştırma sonucunda iş biçimlendirmenin görev performansını aynı yönde etkilediği ve işe tutulmanın, bu etkileşimde kısmi aracılık rolü olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca psikolojik sermayenin işe tutulma-görev performansı ilişkisinde düzenleyici rolünün olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Biçimlendirme, İşe Tutulma, Görev Performansı, Psikolojik Sermaye.

Abstract

In this research, it is aimed to test the hypotheses created to determine the role of psychological capital and job engagement in the effect of job crafting of employees on task performance. The research was carried out by analyzing the data obtained by the survey method from 697 participants working in the central and provincial organization of an organization in the service sector. As a result of the research, it was revealed that job crafting affects task performance in the same direction and job engagement has a partial mediation role in this interaction. In addition, it has been determined that psychological capital has a moderator role in the relationship between job engagement and task performance.

Keywords: Job Crafting, Job Engagement, Job Performance, Psychological Capital.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, it was aimed to test the hypotheses based on theoretical grounds in order to reveal the role of psychological capital and job engagement, which contributes to the development of the strong sides of the employee in the effect of the job crafting abilities of the employees on task performance, and to determine the interactions of these variables with each other.

Research Questions

In this research the following hypotheses have been tested. “H1: Job crafting has an impact on task performance.” “H2: Job crafting has an impact on job engagement.” “H3: Job engagement has an impact on task performance.” “H4: Job engagement plays a mediating role in the effect of job crafting on task performance.” “H5: Psychological capital has a moderating role in the effect of job crafting on job engagement.” “H6: Psychological capital has a moderator role in the effect of job crafting on task performance.” “H7: Psychological capital has a moderating role in the effect of job engagement on task performance.”

Literature Review

Job crafting was first described by Wrzesniewski and Dutton (2001) as it is the physical and cognitive changes that individuals make in their job duties or relational boundaries. Slemp and Vella-Brodrick (2013), on the other hand, are ways for employees to take an active role in initiating changes in the physical, cognitive or social characteristics of their jobs. It is considered an informal process that employees use to crafting their work practices in a way that aligns with their personal interests and values. Task performance is tasked with work-related (Knippenberg, 2000), it is the level of fulfillment of the responsibilities in the job description of the employee (Rotundo et al., 2002). It has been determined that as the job crafting abilities of the employees increase, their task performance increases (Bakker et. al., 2012; Tims et al., 2014; Zhang & Liu, 2020). Job engagement is a continuous expression of the commitment and passion employees feel towards their work (Bakker & Demerouti, 2008). Employees who are physically at work immerse themselves in their roles at work by adding their emotional energies to their work (Kahn, 1990). As employee job engagement increases, their task performance increases (Bakker & Bal, 2010; Schaufeli, 2013). As Luthans et al. (2004) states, psychological capital concentrates on the fact of "who you are" rather than "what do you have", "what do you know", "who do you know", which other types of capital mainly focus on. In this context, positive psychological capital dimension is mentioned as hope, self-efficacy, optimism and psychological resilience related to who you are (Luthans & Youssef, 2004). In this context, a model was created for the relationship between job crafting, job engagement, task performance and psychological capital.

Methodology

In this study, quantitative method was used as a research approach. Relational and causal scanning was used as a design. With the easy sampling method, data were collected from a total of 697

employees with the participation of the relevant organization in the service sector under the Ministry of Transport and Infrastructure, the central organization and the managers and employees working in the provincial organizations of 81 provinces. Correlation, confirmatory factor and regression analyzes were performed using “SPSS 25.0, PROCESS 3.5.3 and AMOS 20.0” software. In order to measure job crafting level, “Job Crafting Scale” was developed by Wrzesniewski and Dutton (2001) and adapted to Turkish by Yavuz and Artan (2019). To measure task performance, the scale adapted by Sigler and Pearson (2000) from Kirkman and Rosen (1999) and adapted to Turkish by Çöl (2008) was used. “The Utrecht Job Engagement Short Inventory (UWES-6)”, which was developed by Schaufeli et al. (2006) and adapted into Turkish by Güler, Çetin and Basım (2019), was used to measure job engagement. Psychological capital measurement was made with the “Psychological Capital Scale”, which was developed by the studies of Luthans et al. (2007) and adapted into Turkish by the study of Çetin and Basım (2012).

Results and Conclusions

When the research is evaluated in general; The effect of job crafting on task performance and job engagement is significant and positive, and the effect of job engagement on task performance is significant and positive. Also, job engagement has a partial mediating role in the effect of job crafting on task performance. While theoretical arguments lead to the fact that psychological capital may be a positive moderating role between job crafting and job engagement, a reverse effect has been seen. As a result of the analysis, psychological capital does not have a moderating role in the effect of job craft on task performance. According to another evaluation, it has been observed that psychological capital has a positive moderating role in the relationship between job engagement and task performance. With this study, it was observed that there was not enough research about what the moderator variables could be among these variables, so the moderator role of the psychological capital variable was investigated.

1. GİRİŞ

İşletmeler, artan rekabet şartlarında var olabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için iş görenlerin yeteneklerini kullanmalarını ve geliştirmelerini sağlamak suretiyle örgüt performansını daha iyi bir noktaya taşımaya çalışmaktadırlar. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu da iş görenlerin çalışma ortamlarının iyileştirilmesi, onların motivasyon ve performanslarının artırılmasını sağlayacak biçimde işlerini yeniden tasarlamalarına yardımcı olmaktır.

Bu bağlamda iş tasarım süreçleri, örgüt yönetiminin inisiyatifinde planlanmakta ve uygulama yöntemleri belirlenmektedir. Buna bağlı olarak yukarıdan aşağıya doğru bir iş tasarımının var olması günümüz iş hayatında çalışan yeteneklerinin proaktif olarak kullanılmasını tam olarak karşılayamamaktadır.

Örgütler için temel hedef, iş çıktılarının optimizasyonunu gerçekleştirmek ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bunun için çalışanların iş performanslarının en üst seviyeye çekmek önem arz etmektedir. Bu bağlamda performans öncülleri değerlendirilmesinin işletmelere fayda sağlayacağı aşikârdır. Çalışanların çalışma ortamlarında kendi işlerini biçimlendirmeleri performans öncüllerinden birisi olarak değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda iş biçimlendirmenin görev performansı ve işe tutulma üzerindeki etkilerini ortaya koymak önemli hale gelmektedir. Bu etkileri gösteren çalışmalar olmakla birlikte, yapılan bu çalışmalarda aracı ve düzenleyici değişkenlerin hangilerinin olabileceği ile ilgili yeterli düzeyde çalışma yapılmadığı görülmüştür. Oysa bu amaca yönelik ilişkisel çalışmalar söz konusu değişkenlerin daha iyi anlaşılmasını ve açıklanmasını sağlayabilecektir.

Bu araştırmada, iş görenlerin iş biçimlendirme yeteneklerinin, görev performansına etkisinde iş görenin güçlü taraflarının geliştirilmesine katkı sağlayan psikolojik sermayenin ve işe tutulmanın söz konusu etkiler üzerindeki rolünü belirlemek ve ilgili değişkenlerin birbiri ile etkileşimlerini tespit etmek için kuramsal gerekçelere dayanılarak oluşturulan hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. Görev Performansı

Örgütsel performans başarısının en önemli halkasını oluşturan iş performansı (Kappagoda vd., 2014), iş görenin örgüt amaçlarına ulaşılması yolunda çaba ve katkı göstermesine ilişkin gözlemlenen davranışlar olarak açıklanmaktadır (Campbell ve Wiernik, 2015). Viswesvaran ve Ones (2000) ise, “örgütün hedef ve amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik yapılan ölçeklendirilebilir eylemler, davranışlar ve tutkunluk” olarak tanımlamışlardır. İş performansı Borman ve Motowidlo’nun (1993) yaptığı görev performansı (rol içi performans) ve bağlamsal performans (rol dışı performans) sınıflandırmasında bir araya gelmektedir.

Görev performansı, iş ile alakalı yapılması gereken (Knippenberg, 2000), çalışanın görev tanımında bulunan mesuliyetleri yerine getirme seviyesi (Rotundo vd, 2002) şeklinde belirtilmektedir. Görev performansı, çalışanın örgütün performansına katkısını içerecek şekilde, örgütün ödül sisteminde yer alan işlere atıfta bulunarak iş tanımındaki gereksinimleri ele almaktadır (Williams ve Karau, 1991). Buna göre görev performansı, işveren ile iş görenin arasında yapılan iş sözleşmesinden doğan iş gereksinimleri için gereğinin yapılmasını öngörmektedir (Sonntag vd., 2008) Bu bağlamda Motowidlo ve Scotter (1994) görev performansını “örgütün hedeflerine direkt olarak hizmet eden ve her iş için geçerli, gerekli sonuçlar ve davranışlar” biçiminde açıklamaktadırlar.

Performansın değerlendirilmesi örgüt ve birey düzeyinde meydana gelmektedir. Bu çalışmada iş performansının bir boyutu olan görev performansı sonuç değişkeni olarak ele alınmıştır. Örgütler için önemli olan, daha önce de belirtildiği gibi iş sonuçlarını optimize etmek, sürdürülebilirliğini sağlamak, çalışan performansını en yüksek düzeye getirmektir. Söz konusu bu olguların başarılabilmesi için performans öncüllerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bireysel düzeyde performans öncüllerinden birisi de iş biçimlendirme olmaktadır.

2.2. İş Biçimlendirme

İş biçimlendirme “bireylerin iş görevlerinde veya ilişkisel sınırlarında yaptıkları fiziksel ve bilişsel değişiklikler” (Wrzesniewski ve Dutton, 2001) olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra iş biçimlendirme çalışanların işlerinin fiziksel, bilişsel veya sosyal özelliklerinde değişikliklerin başlatılmasında aktif rol alma yolları, kendi iş pratiklerini kendi kişisel çıkarları ve değerleri ile hizalanacak şekilde biçimlendirmek için kullandıkları gayri resmi bir süreç olarak da değerlendirilmektedir (Slemp ve Vella-Brodrick, 2013). Spesifik bir proaktif davranış biçimi olarak görülebilen iş biçimlendirme, kendi kendine başlamakta ve çalışanların çalışma ortamlarını nasıl algıladıkları ve kendi tercihlerine, değerlerine ve becerilerine göre nasıl hareket ettiklerine odaklanmaktadır (Tims vd., 2012).

Wrzesniewski ve Dutton’a (2001) göre iş biçimlendirme; görev faaliyetlerinde yeniden düzenlemeyi ifade eden görev biçimlendirme, işyerinde diğer çalışanlarla olan etkileşimde yapılan şekillendirmeyi ifade eden ilişkisel biçimlendirme ve çalışanın işini nasıl algıladığıyla alakalı ve iş hayatına katkı sağlayan, kendisini ve yaptığı işi kıymetli hissettiren zihinsel bir eylem olan bilişsel biçimlendirme boyutlarından oluşmaktadır.

İş biçimlendirme kavramı, “İş Tasarımı Teorisi” ve “İş Talepleri-Kaynakları Modeli” teorik alt yapısı ile açıklanabilmektedir. Wrzesniewski ve Dutton’un (2001) “alternatif iş tasarımı tekniği” olarak belirttikleri işlerin çalışanlar tarafından tasarlandığı iş biçimlendirmede, geleneksel iş tasarımı teorisinin aksine aşağıdan yukarı olan bir iletim söz konusudur (Bipp ve Demerouti, 2015; Tims ve Bakker, 2010).

Wrzesniewski ve Dutton'a (2001) göre bir işin yapılması, işin fiziksel veya bilişsel olarak görev sınırlarını, işin ilişkisel sınırlarını veya her ikisini de şekillendirmeyi içermektedir. Bu bağlamda iş biçimlendirmenin, geleneksel iş tasarımı teknikleri ile karşılaştırıldığında çalışanların görev sınırları ile birlikte sosyal ilişki sınırlarını, işin önemini ve anlamı değiştiren daha kapsayıcı bir bakış açısı ile geleneksel iş tasarımı tekniklerine alternatif bir yol olabileceği düşünülmektedir (Wrzesniewski ve Dutton, 2001).

Lyons'a (2008) göre iş ve iş tasarımı, yönetimin sorumluluklarının bir parçasıdır. İş tasarımı, yöneticiler tarafından yaratılan ve uygulanan işlerin yapısal özelliklerini ele alırken, iş biçimlendirme, çalışanların kendi iş sınırlarında yaptıkları proaktif değişikliklere odaklanmaktadır (Berg vd., 2010). İş biçimlendirme, iş tasarımının bütününe değiştirmeye yönelik olmadığından diğer yaklaşımlardan farklılaşmaktadır (Rudolph vd., 2017). Bu duruma ek olarak iş biçimlendirme davranışında olan çalışanlar, proaktif yaklaşım sergileyerek kendi inisiyatifleri ile yöneticisinin onayını almadan işinde bazı değişiklikleri uygulayabilmektedirler (Tims vd., 2012). İş biçimlendirmeyi diğer yaklaşımlardan farklı kılan özelliğin bir tanesi de örgüt hedefleri ile doğrudan birebir uyum gereksinimi olmamasıdır (Tims ve Bakker, 2010).

Diğer bir bakış açısı ile iş biçimlendirme, "İş Talepleri-Kaynakları Modeli" kavramsal çerçevesi ile açıklanmaktadır (Petrou vd, 2015; Tims ve Bakker, 2010; Tims vd., 2016). Bu bağlamda iş biçimlendirme, "çalışanların iş gerekleri ve kaynakları ile ilgili yapabilecekleri değişiklikler" olarak tanımlanmaktadır (Tims ve Bakker, 2010). Bakker ve arkadaşlarına (2012) göre iş biçimlendirme, iş kaynakları ve iş talepleri ile çerçevlenerek, çalışanların çalışma ortamlarında değiştirebilecekleri birçok iş özelliğini yakalayabilmektedir. İş talepleri ve iş kaynaklarını her tür iş için iki değişken kümesi olarak düşünülebilir. Schaufeli ve Bakker (2004) iş taleplerini, işin sürekli fiziksel ve/veya psikolojik efor gerektiren ve dolayısıyla belirli fizyolojik ve/veya psikolojik maliyetlere ilişkin örgütsel, sosyal, fiziksel veya psikolojik tarafları olarak değerlendirmektedir.

İş görenler çalışma uygulamalarını kendilerine özgü ilgi ve değerleriyle uyumlu olacak şekilde biçimlendirmek ve nihayetinde işlerinden elde ettikleri keyfi, anlamı ve memnuniyeti artırmak için bu gayri resmi değişiklikleri başlatabilmektedirler (Slemp ve Vella-Brodrick, 2014). Bu bağlamda iş biçimlendirmenin performansına etkisi Hackman ve Oldman (1980) "İş Karakteristikleri Modeli" teorik alt yapısının şemsiyesi altında da sunulabilir. İş basitleştirme ve klasik iş tasarımı yaklaşımları (iş zenginleştirme, iş rotasyonu, esnek çalışma, iş genişletme vb.), çalışanların performanslarını ve motivasyonlarını artırmak için üst yönetim tarafından alınan kararlar ve yönlendirmeler ile gerçekleşirken, iş biçimlendirme aşağıdan yukarı doğru çalışandan başlayan bir düzenlemeyi içermektedir. Buna göre Hackman ve Oldman İş Karakteristikleri Modeli iş biçimlendirmenin iş performansına pozitif yönde etkisi olduğu hipotezini destekleyen kuramlardan biri olarak düşünülmektedir. Özellikle özerklik; "kişinin iş yapış şeklini seçerken ve icra ederken kontrol ve karar

verme özgürlüğünün ve inisiyatifinin kendinde bulunma derecesi” (Gürbüz, 2017) olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda özerkliğin, iş biçimlendirmenin bilişsel ve görev biçimlendirmenin performans üzerindeki etkisini açıklamaya yardımcı olacağı değerlendirilmektedir. Bu sebeple iş biçimlendirme, proaktif davranışlara neden olabileceği gibi sosyal ilişki hudutlarını, işin önemini ve anlamını değiştirerek daha bütüncül bir iş tasarımı tekniğine alternatif de olabilecektir (Wrzesniewski ve Dutton, 2001). Bu kavramsal gerekçelere dayanılarak Hipotez 1 oluşturulmuştur.

H₁: *İş biçimlendirmenin görev performansı üzerinde etkisi vardır.*

İş biçimlendirme ve görev performansı ilişkisi bağlamında etki yaratan ve bu çerçevede önem arz eden bir olgu da çalışanın işe tutulmasıdır.

2.3. İşe Tutulma

İşe tutulma çalışanların rol beklentilerini karşılamak için bilişsel, duygusal ve fiziksel enerjilere yatırım yaptığı grup veya organizasyon kimliğini (Tyler ve Blader, 2003) belirtmektedir. İş görenlerin yaptıkları işlere karşı hissettikleri bağlılık ve tutku ile alakalı süreklilik gösteren bir ifade olan işe tutulma (Bakker ve Demerouti, 2008), bedenen iş başında olan iş görenlerin duygusal enerjilerini de işlerine katma suretiyle kendilerini iş yerindeki rollerine kaptırmalarıdır (Kahn, 1990).

İşe tutulma, Psikolojik Koşullar Teorisi ile açıklanmaktadır. Kahn (1990), bireysel geri çekilme, uzaklaşma ve bireysel kendini verme, adama olarak bireylerin rollerinde kendilerini nasıl dengelediklerini açıklamak üzere iki kavram oluşturmuştur. Bunlar, kişinin işinde kendi kendini ifade etme ihtiyacını ve kendini işine vermesini, kişinin iş hayatıyla bütünleşmesini belirtmektedir. Bu kavramlar özveri, çalışkanlık gibi özellikler ile karakterize edilmektedir (Schaufeli ve Bakker, 2004; Schaufeli vd., 2006; Walden vd., 2017).

Schaufeli ve arkadaşlarının (2002) da açıkladığı gibi işe tutulma üç boyuttan oluşmaktadır. Enerjik olma boyutu ile çalışanın fiziksel olarak enerjik, duygusal olarak güçlü ve gayretli, gönüllü, mücadeleci bir tavır sergileyerek yüksek enerji seviyeli ve zihinsel olarak dinç şeklinde nitelendirilmektedir. Adanma boyutu yapılan işe değer verme, yaptığı işin önemli olduğunu hissetme, iş ile gurur duyma, kendini ispatlamaya çabalama, meydan okuyabilme, mücadele edebilme ve coşkulu bir çalışma halini içermektedir. Kendini kaptırma boyutu ise, çalışanın işine tümüyle yoğunlaşması, kendini tamamen işe vermesi, böyle bir durumda zamanın nasıl geçtiğini anlamaması, işiyle uğraşırken mutluluk duyması ve yaptığı işten ayrılmakta ya da bırakmakta zorlanması şeklinde açıklanmaktadır.

Bakker ve arkadaşları (2012) çalışanların iş biçimlendirme ile işe tutulma ilişkisine yoğunlaşmakta ve işlerini biçimlendirenlerin daha fazla işe tutulma yaşayacağını ileri sürmektedirler. İş biçimlendirmenin işe tutulmaya olan etkisi İş Talepleri-Kaynakları Modeli teorik alt yapısı çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu kapsamda iş biçimlendirme, çalışanların iş kaynakları ve iş talepleri ile alakalı yapabilecekleri değişimler şeklinde ifade edilebilmektedir. İş biçimlendirme, iş kaynakları ve iş talepleri

ile çerçevelenerek, çalışanların çalışma ortamlarında değiştirebilecekleri birçok iş özelliklerini yakalayabilmektedir (Bakker vd., 2012). Bu açıklamalar ışığında iş biçimlendirme ve işe tutulma arasındaki ilişkinin incelenmesi için hipotez 2 oluşturulmuştur.

H₂: *İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerinde etkisi vardır.*

İşe tutulması görece yüksek olan iş görenlerin, olmayan iş görenlerden daha iyi performans göstermelerinin birkaç nedeni vardır (Bakker vd., 2012; Demerouti ve Cropanzano, 2010), ancak en ikna edicisi, çalışanların genellikle mutluluk, neşe ve coşku dâhil olmak üzere olumlu duyguları deneyimlemesidir. Olumlu duygular, insanların çeşitli kişisel kaynaklar inşa ettiklerini ima eden düşünce eylemlerini genişletmektedir (Fredrickson, 2001). Bu kaynaklar arasında; fiziksel, sosyal, entelektüel veya psikolojik kaynaklar bulunabilir. Bu kişisel kaynaklar, iş talepleriyle başa çıkmak ve iyi performans göstermek için kullanılabilir (Xanthopoulou vd., 2009). Buna bağlı olarak çalışanın işe tutulması ile görev performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren çalışmaların sayısı da artmaktadır (Bakker vd., 2012; Demerouti ve Crpanzano, 2010). İşe tutulmanın görev performansı ile ilişkisinin irdelenebilmesi için hipotez 3 oluşturulmuştur.

H₃: *İşe tutulmanın görev performansı üzerinde etkisi vardır.*

İş görenlerin duygusal, bilişsel ve fiziksel olarak kendilerini tam anlamıyla iş rollerine vermeleri biçiminde kavramlaştırılan işe tutulma seviyeleri (Kahn, 1990), işlerine duygusal, bilişsel ve fiziksel uyumlarının, iş rollerini kendileriyle içselleştirmelerinin önemli bir göstergesi olarak düşünülebilir (Güler, Çetin ve Basım, 2017). Çalışanlar iş yerlerinden kaynak ve destek aldıklarında, rol performanslarına daha derinden bağlanarak (Kahn, 1990) günlük faaliyetlerine kendilerini daha çok kaptırabilmekte ve örgüte ait olma duygusunu daha fazla yaşayabilmektedirler (Schaufeli ve Bakker, 2004). Çalışma ortamlarını değiştiren çalışanlar proaktif olarak iş taleplerini ve kaynaklarını kendi ihtiyaç ve yetenekleri ile uyumlaştırdıkları (Tims ve Bakker, 2010) için İş Talepleri-Kaynakları Modeli çerçevesinde iş biçimlendirme, işe tutulmayı ve dolayısıyla performansı kolaylaştırmaktadır (Bakker ve Demerouti, 2017). Dolayısıyla Hipotez 2 ve Hipotez 3'ün teorik şemsiyesi altında iş biçimlendirme ve görev performansı arasındaki ilişkide işe tutulmanın aracılık rolünü belirlemek için Hipotez 4 oluşturulmuştur.

H₄: *İş biçimlendirmenin görev performansı üzerindeki etkisinde işe tutulmanın aracı rolü vardır.*

Buraya kadar açıklanan kuramsal çerçevede ele alınan değişkenlerin etkileşiminde, doğal olarak birçok düzenleyici etki söz konusu olabilir. Bu araştırmada iş biçimlendirme, görev performansı ve işe tutulma arasında çalışanların olumlu yönlerini pekiştiren psikolojik sermaye düzenleyici değişken olarak ele alınmıştır. Çünkü iş biçimlendirme, görev performansını ve işe tutulmayı etkilese de

psikolojik sermaye düzenleyici olduğunda, bu etkileşimin nasıl olacağı açıklığa kavuşturulması gereken bir konu olmaktadır.

2.4. Psikolojik Sermaye

İş dünyasında son zamanlarda iş görenlerin zayıflıkları ile ilgilenmekten ziyade iş görenlerin güçlü ve olumlu yönlerinin geliştirilmesine odaklanılmaya başlanmıştır (Avey vd., 2009). Örgütsel davranış ve psikolojide araştırma, teori oluşturma ve uygulama için temel odak noktası olarak karşılaşılan pozitif psikoloji (Avey vd., 2008), “neyin yanlış olduğunu” belirlemek yerine “neyin doğru olduğunu” belirlemektedir (Seligman, 2002).

Sermaye kavramı ilk olarak Marx tarafından “para ve para yatırımı” anlamlarında kullanılmıştır (Wolf, 2004). Sermayenin yalnız maddi unsurlar için kullanılması sorunlara neden olduğundan, farklı disiplinleri kapsayıcı sosyal, kültürel, beşeri, değer yaratıcı ve entelektüel sermaye gibi birbiriyle harmanlanan kaynaklar olarak ele alınmıştır (Taylor, 2000). Luthans ve arkadaşları (2004), pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikolojinin iş görenler üzerindeki olumlu etkisi üzerine yoğunlaşarak, henüz tanımı yapılmamış farklı bir sermaye türünün olabileceği fikri ile sermaye türlerini analiz ederek, farklılıklarını ve ortak yanlarını incelemiştir. Böylelikle yönetilmesi, geliştirilmesi ve ölçülmesi mümkün olan “psikolojik sermaye” kavramının var olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Luthans ve arkadaşlarının (2004) da belirttiği üzere psikolojik sermaye, diğer sermaye türlerinin temel olarak üzerinde durduğu “neye sahipsin”, “ne biliyorsun”, “kimi tanıyorsun” olgularından ziyade “kim olduğun” olgusuna yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda kim olduğunuzla alakalı “öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık” olarak pozitif psikolojik sermaye boyutlarından bahsedilebilir (Gooty vd., 2009; Luthans vd., 2007; Luthans ve Youssef, 2004). Öz yeterlilik bireyin zorlu, mücadeleci görevleri başarması için gerekli çabayı gösterip, devam ettirecek güvene sahip olmasıdır. İyimserlik bireyin şimdi ve gelecekte başarılı olacağına dair olumlu algısıdır. Umut bireyin başarmak için hedeflere azimle yönelmesi, gerektiğinde hedefe giden yolu değiştirebilme gücüdür. Psikolojik dayanıklılık ise birey problem ve engellerle karşılaştığında, başarılı olmak için toparlanmasını ve daha da ileriye gitmesini sağlayacak irade gücü faktörlerinin birleşmesiyle oluşan, bireyin pozitif psikolojik gelişme halidir (Luthans ve Youssef, 2004).

Yapılan ilk araştırmalarda belirtilen bu dört faktör birleştiğinde sinerjik bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Özellikle performans ve memnuniyet ölçümünde psikolojik sermayenin daha iyi bir kavram olduğunu gösteren bulgulara ulaşılmıştır (Luthans vd., 2005; Luthans vd., 2006).

Pozitif psikolojik sermaye yaklaşımının bu denli dikkat çekmesinin nedeni pozitif çalışma koşullarının yaratılması bununla birlikte ölçülebilir olması ve bu özelliklerinden dolayı günümüzde insan kaynakları uygulamalarında yer almasıdır (Luthans, 2002; Luthans vd., 2004; Luthans vd., 2007). Pozitif psikolojik sermayenin geliştirilmesi ile iş performansı artırılabilirken, bu bağlamda performans

iyileştirmelerine paralel olarak tutumlar ve davranışlar da biçimlendirilebilmektedir (Luthans, 2002; Luthans vd., 2010; Luthans ve Youssef, 2004).

Pozitif psikolojik sermayenin teorik yapısının ne olduğu ve nasıl çalıştığı, Hobfoll'un (2002) “Kaynakların Korunması Teorisi” ve “Psikolojik Kaynak Teorisi’ni” temel alan Whetten ve arkadaşlarının (2009) “Kuram Aktarma Teorisi” (Avey vd., 2011) ile açıklanmaktadır. Kaynakların Korunması Teorisi’ne göre pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik, psikolojik dayanıklılık, umut ve iyimserlik bileşenlerinin kuramsal olarak birbirleriyle ortak mekanizmalara sahip oldukları anlayışı yer almaktadır (Avey vd., 2011). Çok faktörlü kaynak teorilerinin, kaynak sinerjilerinin tümünü desteklediği gibi psikolojik sermaye bir bütün olarak, kendisini meydana getiren bileşenlerin toplamından daha büyüktür (Luthans vd., 2006). Örgütlerde çalışanın motivasyon gayreti ve tercihleri psikolojik sermayenin motivasyon ve performansa etkisiyle belirtilmektedir (Peterson vd., 2011). Bu bağlamda Peterson ve arkadaşlarına (2011) göre pozitif psikolojik sermaye performans ve motivasyonu etkileyen psikolojik dayanıklılık, öz yeterlilik, umut ve iyimserlik gibi psikolojik kaynakların meydana getirdiği üst merteye yapıdır.

Çalışma ortamlarındaki belirli şeyleri değiştirmek için inisiyatif alan çalışanların örgütsel etkililiğe katkıda bulunma olasılığının yüksek (Tims vd., 2012) olacağı varsayımı ile son yıllarda pozitif örgütsel davranış ile iş görenlerin geliştirilebilir ve ölçülebilir pozitif psikolojik kabiliyetlerine odaklanılmaktadır. Wrzesniewski ve arkadaşlarına (2013) göre iş biçimlendirme, pozitif örgütsel psikolojiye iki önemli fayda sağlamaktadır. Birincisi iş oluşturma süreci, çalışanların iş deneyimlerini iyileştirmek için işlerini değiştiren yaratıcı ve motivasyonel temellerini kavramsallaştırıp ve deneysel olarak araştırarak, çalışanların proaktif davranışlarını merkeze koymaktadır. İkincisi ise iş biçimlendirme, olumlu anlam ve benlik duygusu deneyimi, katılım, bağlılık, devir ve performans olmak üzere, iş üretmenin üretken sonuçlarına odaklanması yoluyla, olumlu örgütsel psikoloji anlayışına katkıda bulunmaktadır. Pozitif örgütsel psikoloji alanı, çalışanların işyerinde optimal işleyişini daha iyi anlamaya çalışırken, iş biçimlendirme, çalışanların kendilerini daha optimal işleyişe doğru ilerletmek için yaptıkları işle ilgili eylemleri aydınlatmaya yardımcı olmaktadır.

Psikolojik sermayenin başlıca özellikleri; olumlu bakış açısı ile bireyin güçlü taraflarına odaklanan pozitif psikoloji paradigmasına dayanması, pozitif örgütsel davranış veya onun kriterlerini içeren bağlamsal özellikteki psikolojik etmenler barındırması, insan sermayesi ve sosyal sermayenin ilerisine geçmesi, rekabet avantajı oluşturulması ve korunmasında finansal ve ekonomik sermaye gibi uygulanabilir ve geliştirilebilir bir yapı içermesi olarak sıralanabilir (Çetin ve Varoğlu, 2015). Bu bağlamda kaynakların korunması kuramı, kaynak karavanları durumu olarak ifade edilen temelde büyük bir kaynağa sahip olmanın diğer kaynakları da elde etmeyi kolaylaştırdığı (Çetin, 2019) düşünüldüğünde kişisel kaynaklar olarak değerlendirilebilecek psikolojik sermayenin boyutlarına sahip olma ile işe tutulma kaynağına da sahip olmayı kolaylaştırabileceğidir. Dolayısıyla iş biçimlendirmenin işe

tutulmadaki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici etki yapabileceği gerekçesiyle Hipotez 5 oluşturulmuştur.

H₅: İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolü vardır.

İşin psikolojik anlamı iş görenlerin kendilerini işte kayda değer ve değerli hissettiklerinde meydana gelir. Bu nedenle iş görenlerin işlerinde yapacakları herhangi bir hareket, işin hissedilen anlamında da değişiklik gösterecektir. İşin kimliğinin belirlenmesindeki ana sebep bireylerin sosyal topluluk yaratma girişimidir. İş görenlerin işlerinde etkileşimde oldukları diğer çalışanlar, iş görenin iş kimliğinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, iş görenler etkileşimde oldukları ilişkisel ortaklarını seçici bir şekilde etkileyerek devam ettirilebilir bir iş kimliği oluşturulması özgürlüğüne sahiptirler. Çalışanlar işteki diğer bireylerle etkileşim şekillerini ve miktarlarını belirleyerek, diğerleriyle beraber iş kimliğinin oluşturulmasına iştirak etmektedirler. Bu bağlamda Duygusal Olaylar Teorisi'ne göre iş çevresine ait özellikler ve iş yerinde yaşanan olaylar bireyde duygulanıma dayalı bazı tepkilere yol açmaktadır. Duygulanıma dayalı tepkiler ise bireyin işe yönelik tutumlarını, yargıya dayalı kişisel değerlendirmelerinin bir sonucu olan iş tatminini, iş performansını ve işe bağlılığını etkilemektedir (Tanyolaç ve Şenyuva, 2019).

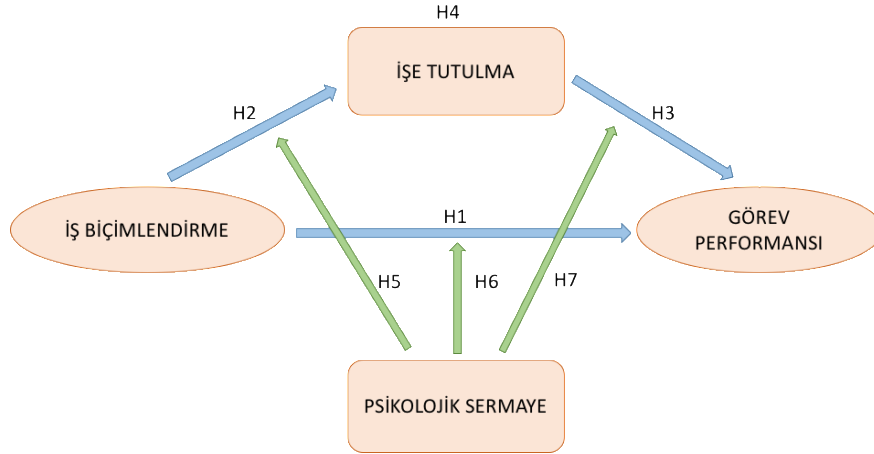
Tanyolaç ve Şenyuva'nın (2019) belirttiği üzere iş çevresine ait özellikler iş yerindeki olayları etkilemekte bu bunun sonucunda çalışanlar kendi mizaçlarına göre duygulanıma dayalı tepkiler vererek işe yönelik tutumlarını belirlemektedirler. Bu durumda, psikolojik sermaye boyutlarının eğitimle geliştirilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu gelişimin kişisel mizacı da etkileyeceği düşünüldüğünde çalışanların, iş biçimlendirme yeteneklerinin görev performansına ve işe tutulmaya etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolünün olacağı varsayımı ile Hipotez 6 ve Hipotez 7 oluşturulmuştur.

H₆: İş biçimlendirmenin görev performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolü vardır.

H₇: İşe tutulmanın görev performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolü vardır.

Yukarıda açıklanan hipotezler çerçevesinde oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

Araştırma, nicel araştırma yöntemiyle, Şubat-Mart 2019 tarihleri arasında kesitsel araştırma desenine uygun olarak toplanan anket verilerinin analizi ile gerçekleştirilmiştir.

3.1. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evreni T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'na bağlı hizmet sektöründe yer alan ilgili kuruluşunun, merkez teşkilatında ve 81 ilde yer alan taşra teşkilatında görevli yönetici ve çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örneklem metodu kullanılmıştır. Anket çalışması, çoğunlukla elektronik ortamda online formlar üzerinden uygulanmakla birlikte, bazı çalışanlara, aynı anket formunun yüz yüze etkileşim ortamlarında doldurtulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Anket sonucunda, toplam 755 iş görenden geri dönüş sağlanmıştır. 58 anket mükerrer ya da eksik işaretleme bulunması veya aykırı gözlem değeri içermesi nedenleriyle değerlendirme dışı bırakılmış; analizler 697 adet anket verisi üzerinden yapılmıştır.

Araştırmaya katılanlar demografik özelliklere göre değerlendirildiğinde, 697 çalışanın 440'ı (%63,1) erkek, 257'si (%36,9) kadındır. 11'i (%1,6) ilköğretim, 83'ü (%11,9) lise, 71'i (%10,2) ön lisans, 430'u (%61,7) lisans, 101'i (%14,5) yüksek lisans, 1'i (%0,1) doktora eğitim düzeyindedir. 174'ü (%25) merkez teşkilatında, 523'ü (%75) taşra teşkilatında çalışmaktadır. Katılımcıların yaşları 20 ile 65 yaş arasında değişmekte olup yaş ortalaması $\chi = 37,46$ ($s = 8,66$)'dir. Toplam çalışma süreleri ise 1 ile 45 yıl arasında değişmekte ve ortalama çalışma süresi $\chi = 13,82$ ($s = 9,14$) iken kurumda çalışma süresi 1 ile 45 yıl arasında değişmekte olup ortalama çalışma süresi $\chi = 11,47$ ($s = 8,97$)'dir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde demografik sorular, ikinci bölümde ise araştırma değişkenlerinin ölçekleri yer almaktadır.

3.2.1. Görev Performansı Ölçeği

Sigler ve Pearson'ın (2000), Kirkman ve Rosen'den (1999) uyarlamış olduğu ve Çöl (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. 5'li Likert tipi ve 4 maddeden oluşan tek boyutlu ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa (α) değeri 0,82' dir. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Buna göre karşılaşılan değerler kabul edilebilir uyum indeks aralığında yer almadığından programın önerdiği iyileştirme değerlerine bakılmıştır. GP1 ve GP3 maddelerinin hata varyanslarının birbirleriyle ilişkili olması gerektiği gözlenmiştir. Bu durum, ilgili maddeler arasında benzer yapılar olduğunu göstermektedir. Yapılan modifiye ile elde edilen uyum indeks değerleri; ($\chi^2/sd = .19$, GFI = 1.00, AGFI = 1.00, CFI = 1.00, TLI = 1.00, IFI = 1.00, RMSEA = .00) ölçüm modelinin araştırma verisine yeterli seviyede uyum sağladığı (Gürbüz ve Şahin, 2017; Hu ve Bentler, 1999) ve araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının yapısal olarak geçerli ve güvenilir olduğu değerlendirilmiştir.

3.2.2. İş Biçimlendirme Ölçeği

Wrzesniewski ve Dutton (2001) tarafından geliştirilen, Yavuz ve Artan (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan iş biçimlendirme ölçeği kullanılmıştır. 5'li Likert tipi ve 27 maddeden oluşan ölçek 7 maddelik görev biçimlendirme, 9 maddelik bilişsel biçimlendirme ve 11 maddelik ilişkisel biçimlendirme boyutlarından oluşmaktadır. İş biçimlendirme ölçeğinin tamamı için α değeri 0,93, görev biçimlendirme boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,85, ilişkisel biçimlendirme boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,88 ve bilişsel biçimlendirme boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğinin için elde edilen ikinci düzey DFA değerleri kabul edilebilir uyum indeks aralığında yer almadığından programın önerdiği iyileştirme değerlerine bakılmıştır. Bu değerler ışığında IB2 ("Görevlerimi, ihtiyaç ve isteklerimle uyumlu hale getirmeye çalışırım."), GB7 ("Mesleki bilgimi arttırmak için çaba gösteririm."), IB10 ("Çalışırken verdiğim molaları genellikle ilişkilerimi geliştirmek amacıyla başkalarıyla birlikte geçiririm.") maddeleri sırasıyla çıkarılmıştır. GB1 ve GB2, GB5 ve GB6, IB7 ve IB8, BB4 ve BB5, BB6 ve BB7 son olarak BB3 ve BB9 maddelerinin hata varyanslarının birbirleriyle ilişkili olması gerektiği gözlenmiştir. Yapılan modifiye ile elde edilen uyum indeks değerleri; ($\chi^2/sd = 3.79$, GFI = .90, AGFI = .88, CFI = .91, TLI = .90, IFI = .91, RMSEA = .06) ölçüm modelinin araştırma verisine yeterli seviyede uyum sağladığı (Gürbüz ve Şahin, 2017; Hu ve Bentler, 1999) ve araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının yapısal olarak geçerli ve güvenilir olduğu değerlendirilmiştir.

3.2.3. İşe Tutulma Ölçeği

Schaufeli ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen Güler, Çetin ve Basım (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan 6 ifadenin yer aldığı "Utrecht İşe Tutulma Ölçeği Kısa Versiyonu (UWES-6)" kullanılmıştır. 5'li Likert tipi ve 6 maddeden oluşan ölçek; 2 maddelik enerjik olma, 2 maddelik adanma ve 2 maddelik kendini kaptırma boyutlarından oluşmaktadır. İşe tutulma ölçeğinin tamamı için α değeri

0,87, enerjik olma boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,92, kendini kaptırma boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,87 ve adanma boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,88 olarak bulunmuştur. Yapı geçerliliği için yapılan ikinci düzey DFA ile elde edilen uyum indeks değerleri; ($\chi^2/sd = 2.26$, GFI = .99, AGFI = .98, CFI = 1.00, TLI = .99, IFI = 1.00, RMSEA = .04) ölçüm modelinin araştırma verisine yeterli seviyede uyum sağladığı (Gürbüz ve Şahin, 2017; Hu ve Bentler, 1999) ve araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının yapısal olarak geçerli ve güvenilir olduğu değerlendirilmiştir.

3.2.4. Psikolojik Sermaye Ölçeği

Luthans ve arkadaşlarının (2007) çalışmaları ile geliştirilen, Çetin ve Basım'ın (2012) çalışması ile Türkçe'ye uyarlanan "Psikolojik Sermaye Ölçeği (PSÖ)" ile yapılmıştır. 5'li Likert tipi ve 21 maddeden meydana gelen ölçek; 6 maddelik öz yeterlilik, 4 maddelik iyimserlik, 6 maddelik umut ve 5 maddelik psikolojik dayanıklılık boyutlarından oluşmaktadır. Psikolojik sermaye ölçeğinin tamamı için α değeri 0,86, umut boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,65, iyimserlik boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,61, öz yeterlilik boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,82 ve psikolojik dayanıklılık boyutunu oluşturan maddeler için α değeri 0,71 olarak bulunmuştur. Cronbach alfa (α) değeri 0,70'in altında olan umut ve iyimserlik boyutlarından U1 ("Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum.") ve I1 ("İşimde benim için belirsizlikler olduğunda, her zaman en iyisini isterim.") maddelerinin çıkarılması ile α 0,70 olmaktadır. Geçerlilik için yapılan ikinci düzey DFA'nde elde edilen değerler kabul edilebilir uyum indeks aralığında yer almadığından programın önerdiği iyileştirme değerlerine bakılmıştır. Bu değerler ışığında U1 ("Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum.") ve I1 ("İşimde benim için belirsizlikler olduğunda, her zaman en iyisini isterim.") maddeleri sırasıyla çıkarılmıştır. U1 ve I1 değerleri daha önce yapılan analizlerde de α değerini düşürdüğü gözlenmiştir. OZY1 ("Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim.") ve OZY2 ("Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim.") maddelerinin hata varyanslarının birbirleriyle ilişkili olması gerektiği gözlemlenmiştir. Yapılan modifiye ile elde edilen uyum indeks değerleri; ($\chi^2/sd = 3.88$, GFI = .92, AGFI = .89, CFI = .90, TLI = .90, IFI = .91, RMSEA = .06) ölçüm modelinin araştırma verisine yeterli seviyede uyum sağladığı (Gürbüz ve Şahin, 2017; Hu ve Bentler, 1999) ve araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının yapısal olarak geçerli ve güvenilir olduğu değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Veriler, "SPSS 25.0, PROCESS 3.5.3 ve AMOS 20.0" programları kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak tüm değişkenler için ortalama, standart sapma, puan aralıkları gibi betimleyici istatistikler ortaya konulmuştur. Daha sonra değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini yorumlayabilmek için korelasyon hesaplamaları yapılmıştır. Değişkenler arası ilişkileri belirlemek amacıyla elde edilen veriler ile basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Modelde yer alan aracı değişken olan işe tutulma ve düzenleyici değişken olan psikolojik sermayenin etkilerini belirlemek için

PROCESS 3.5.3 yazılımı kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerlerinde yer aldığı korelasyon analizi Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Korelasyon, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	\bar{x}	s	n	Psikolojik Sermaye	İşe Tutulma	İş Biçimlendirme	Görev Performansı
Psikolojik Sermaye	2,18	0,26	697	1			
İşe Tutulma	2,66	0,54	697	0,64**	1		
İş Biçimlendirme	2,18	0,31	697	0,71**	0,66**	1	
Görev Performansı	3,17	0,46	697	0,56**	0,43**	0,56**	1

* p<0,05; ** p<0,01, ***p<0,001

Buna göre % 99 güven seviyesinde anlamlı ($p<0,01$) olan; görev performansı ile psikolojik sermaye arasında olumlu yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır ($r = 0,56$). İşe tutulma ile psikolojik sermaye arasında olumlu yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır ($r = 0,64$). İş biçimlendirme ile psikolojik sermaye arasında olumlu yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır ($r = 0,71$). İş biçimlendirme ile görev performansı arasında olumlu yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır ($r = 0,56$). İş biçimlendirme ile işe tutulma arasında olumlu yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır ($r = 0,66$). İşe tutulma ile görev performansı arasında olumlu yönde ve zayıf düzeyde bir ilişki vardır ($r = 0,43$).

Araştırmada yapılan basit doğrusal regresyon analizi ile iş biçimlendirmenin görev performansını yordama becerisi tespit edilmiştir. Analizde iş biçimlendirme bağımsız değişken; görev performansı ise bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi model anlamlıdır ($p=0,000$; $p<0,05$) ve iş biçimlendirme görev performansını olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte modele göre, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide (R) 0.560 değerinde ve varyans 0.314’nin (R^2) tarafından açıklanmaktadır. Bu açıklamalar çerçevesinde iş biçimlendirme ile görev performansının arasında etkileşim olduğunu ileri süren Hipotez 1 (*İş biçimlendirmenin görev performansı üzerinde etkisi vardır.*) desteklenmiştir.

İş biçimlendirme ile işe tutulma arasındaki ilişkiyi yordamak için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, Tablo 2’de görüldüğü gibi model anlamlı ($p=0,000$; $p<0,05$) ve iş biçimlendirmenin işe tutulmayı olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte modele göre bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide (R) 0,661 değerinde olduğu ve varyans 0,436’nin (R^2) tarafından açıklanmaktadır. Bu bağlamda iş biçimlendirme ile işe tutulma arasında etkileşim olduğunu ileri süren Hipotez 2 (*İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerinde etkisi vardır.*) desteklenmiştir.

İşe tutulma ile görev performansı arasındaki ilişki tespit etmek için yapılan regresyon analizinde, Tablo 2’ye göre model anlamlı ($p=0,000$; $p<0,05$) ve işe tutulmanın görev performansını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Modele göre bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide (R) 0,434 değerinde ve varyans 0,189’nin (R^2) tarafından açıklanmaktadır. Bu bağlamda işe tutulma ile görev performansı arasında etkileşim olduğunu ileri süren Hipotez 3 (*İşe tutulmanın görev performansı üzerinde etkisi vardır.*) desteklenmiştir.

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Regresyon Analizlerinin Bulguları

Hipotez 1	Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Katsayılar	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	t	p	Anlamlı
		β	Std. Hata	Beta							
Sabit Değer		1,367	0,102						13,342		
Bağımsız Değişken	İB	0,829	0,047	0,560	0,560	0,314	0,313	317,540	17,820	0,000	Anlamlı
Bağımlı Değişken	GP										
Hipotez 2	Model										
Sabit Değer		0,166	0,108						1,529	0,127	
Bağımsız Değişken	İB	1,142	0,049	0,661	0,661	0,436	0,436	538,399	23,203	0,000	Anlamlı
Bağımlı Değişken	İT										
Hipotez 3	Model										
Sabit Değer		2,187	0,079						27,577	0,000	
Bağımsız Değişken	İT	0,372	0,029	0,434	0,434	0,189	0,187	161,522	12,709	0,000	Anlamlı
Bağımlı Değişken	GP										

İB= İş Biçimlendirme, GP= Görev Performansı, İT= İşe Tutulma

İş biçimlendirmenin görev performansına etkisinde işe tutulmanın aracılık rolünün H4 hipotezinin sınanması için bir model oluşturulmuştur. Modele göre örneklemede (697); X bağımsız değişkeni İş Biçimlendirme (İB), Y bağımlı değişkeni Görev Performansı (GP), M aracı değişken İşe Tutulma (İT) şeklinde belirtilmiştir. Aracı etki değerlendirilmeden önce oluşturulan modelin anlamlılığı irdelenmiştir. p değeri ($p < 0,05$) olduğundan model anlamlıdır. Tablo 3'te iş biçimlendirme görev performansına etkisinde %95 güven düzeyinde p değerinin 0,000 ve 0,05'ten küçük olması, işe tutulma görev performansına etkisinde %95 güven p değerinin 0,000 ve 0,05'ten küçük olması ve iş biçimlendirme işe tutulma ilişkisinde %95 güven p değerinin 0,000 ve 0,05'ten küçük olması nedeniyle model anlamlıdır. Bununla birlikte Tablo 3'te ULCI (Üst Seviye Güven Aralığı) değeri ile LLCI (Alt Seviye Güven Aralığı) değerinin arasında 0 (sıfır) değerinin yer almaması gerektiğinden (Fairchild ve MacKinnon 2009; MacKinnon vd., 2004) her bir ilişkide LLCI-ULCI ve BootLLCI-BootULCI sıfır değerini içermemesi modelin anlamlılığını desteklemiştir. Etki ve bu etkilerin dereceleri Tablo 3'te irdelendiğinde direkt etkide bağımsız değişken iş biçimlendirmenin bağımlı değişken görev performansına etki katsayısı 0,717'dir. Toplam etkide ise bağımlı değişken görev performansına etkisinde işe tutulmanın katsayısı 0,829'dir. Dolaylı etkide ise bu katsayı 0,112'dir. Tablo 3'te de görüldüğü gibi modelde bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklamasında direkt etki görüldüğü için burada kısmi aracı etkinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu açıklamalar doğrultusunda iş biçimlendirme ile görev performansına arasındaki ilişkide işe tutulmanın aracı rolü olduğunu ileri süren Hipotez 4 (*İş biçimlendirmenin görev performansına etkisinde işe tutulmanın aracı rolü vardır.*) kısmen desteklenmiştir.

Tablo 3. İş Biçimlendirme ile Görev Performansı Arasındaki İlişkide İşe Tutulmanın Aracı Etkinin Analiz Bulguları

HİPOTEZ 4							
X = İB (İş Biçimlendirme: Bağımsız Değişken)							
Y = GP (Görev Performansı: Bağımlı Değişken)							
M = İT (İşe Tutulma: Aracı Değişken)							
Sonuç	R	R²	MSE	F	df1	df2	p
İT	0,661	0,437	0,165	538,399	1,000	695,000	0,000
Model		Katsayı	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit		0,166	0,108	1,529	0,127	-0,047	0,379
İB		1,142	0,049	23,203	0,000	1,045	1,239
Sonuç	R	R²	MSE	F	df1	df2	p
GP	0,567	0,321	0,146	163,998	2,000	694,000	0,000
Model		Katsayı	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit		1,351	0,102	13,223	0,000	1,150	1,551
İB		0,717	0,062	11,631	0,000	0,596	0,838
İT		0,098	0,036	2,737	0,006	0,028	0,168
Sonuç	R	R²	MSE	F	df1	df2	p
GP	0,560	0,314	0,147	317,540	1,000	695,000	0,000
Model		Katsayı	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit		1,367	0,103	13,342	0,000	1,166	1,568
İB		0,829	0,047	17,820	0,000	0,738	0,920
ETKİ (X-Y)		Etki	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Toplam Etki		0,829	0,047	17,820	0,000	0,738	0,920
Direkt Etki		0,717	0,062	11,631	0,000	0,596	0,838
ETKİ (X-Y)		Etki	BootStd. Hata			BootLLCI	BootULCI
Dolaylı Etki		0,112	0,048			0,018	0,206

İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolüyle ilgili PROCESS (SPSS Makro 3.5.3) programının yardımıyla gerçekleştirilen hiyerarşik regresyon analizinin bulgularına ait değerler Tablo 4'te verilmiştir. Analizin sonuçlarını değerlendirmek için öncelikle tabloda yer alan İnt-1 (İş biçimlendirme X Psikolojik sermaye) satırı incelenmektedir. Düzenleyici etkiden bahsedebilmek için bu satırda yer alan p değerinin ($p < 0,05$) anlamlı olması gerekir. p değerinin ($p < 0,05$) anlamlı olması, ULCI (-0,353) ile LLCI değeri (-0,364) değerlerinin arasında 0 (sıfır) değerinin yer almaması düzenleyici etkinin var olduğunu göstermektedir.

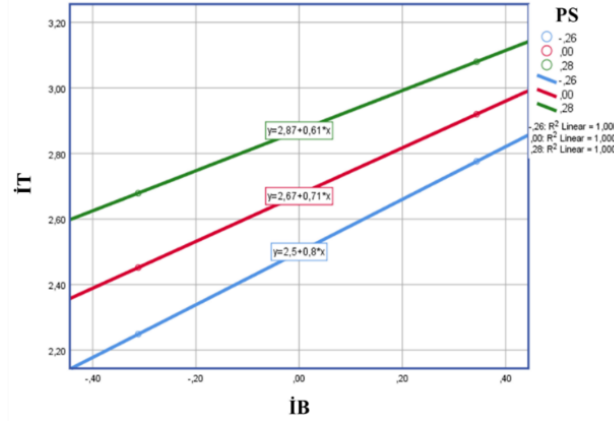
Tablo 4. İş Biçimlendirme ile İşe Tutulma İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Etkisinin Analiz Bulguları

HİPOTEZ 5								
X = İB (İş Biçimlendirme: Bağımsız Değişken)								
Y = İT (İşe Tutulma: Bağımlı Değişken)								
W = PS (Psikolojik Sermaye: Düzenleyici Değişken)								
Sonuç	R	R ²	MSE	F	df1	df2	p	
İT	1,000	1,000	0,000	1095978,730	3,000	5,000	0,000	
Model		Katsayı	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI	
Sabit		2,690	0,000	20057,656	0,000	2,690	2,690	
İB		0,709	0,001	1416,778	0,000	0,708	0,711	
PS		0,687	0,001	1120,762	0,000	0,685	0,688	
İnt-1		-0,359	0,002	-156,740	0,000	-0,364	-0,353	
İnt-1 = İB X PS			R ² -chg	F	df1	df2	p	
İnt-1			0,008	24567,345	1,000	5,000	0,000	
Durumsal Etki		PS	Etki	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
		-0,263	0,804	0,001	1026,248	0,000	0,802	0,806
		-0,009	0,713	0,001	1422,169	0,000	0,711	0,714
		0,273	0,612	0,001	764,777	0,000	0,610	0,614
İT		İB						
		Düşük (-3243)	Orta (-0,0073)	Yüksek (+3317)				
PS	Yüksek (+2727)	2,679		2,873		3,080		
	Orta (-0,0093)	2,452		2,678		2,920		
	Düşük (-0,2633)	2,249		2,503		2,776		

Bununla birlikte anlamlılık değerlendirildikten sonra tabloda yer alan durumsal etkinin de incelenmesini gerekir. Psikolojik sermaye etkisinin ortalama değer (-0,009)'de iş biçimlendirme ile işe tutulma üzerindeki etkisi (0,713); ortalamanın bir standart sapma aşağısında düşük değerde (-0,263)'de iş biçimlendirme ile işe tutulma üzerindeki etkisi (0,804); ortalamanın bir standart sapma yukarısında yüksek değer (+0,273)'de iş biçimlendirme ile işe tutulma üzerindeki etkisi (0,611) olarak psikolojik sermaye üç seviyede hesaplanmıştır. Bu bağlamda her üç durum için de p değerleri (p<0,05) anlamlıdır ve ULCI ile LLCI değerlerinin arasında 0 (sıfır) değeri bulunmamaktadır. Bu bulgular iş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici etkisinin olduğunu göstermektedir.

Ancak bu değerlendirmelere ek olarak aldığı psikolojik sermayenin düşük, orta, yüksek değerlerine göre işe tutulmanın ve iş biçimlendirmenin aldığı değerler ile SSPSS programında yapılan grafiksel çiziminde değerlendirilmesi de gerekmektedir. Oluşan grafikteki doğruların paralel olup olmamasına göre düzenleyici etkinin varlığı değerlendirilmektedir. Üç doğrunun birbirine paralel olmayışı düzenleyici etkinin varlığını doğrulamaktadır (Jaccard ve Turrise, 2003). Şekil 2'de görüldüğü gibi doğrular paralel olmayıp bir noktada birleşeceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu kesişim göz önüne alındığında psikolojik sermayenin düzenleyici etkisinden söz edilebilir.

Şekil 2. İş Biçimlendirmenin İşe Tutulma Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Rolü

Tüm bu değerlendirmeler göz önünde bulundurularak iş biçimlendirme ile işe tutulma arasında psikolojik sermayenin düzenleyici etkisi olduğunu ileri süren Hipotez 5 (*İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolü vardır.*) desteklenmiştir.

Hipotez 6 için Tablo 5 verileri değerlendirildiğinde model bulgularına göre; p değeri 0,351 olup 0,05'ten büyük olması ve ULCI (0,419) ile LLCI (-0,149) değerlerinin görülmesi ve bunların arasında sıfır değerinin bulunması, psikolojik sermayenin, iş biçimlendirme ve görev performansı üzerinde düzenleyici etki yapmadığını göstermektedir.

Tablo 5. İş Biçimlendirme ile Görev Performansı İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Etkisinin Analiz Bulguları

HİPOTEZ 6							
X = İB (İş Biçimlendirme: Bağımsız Değişken)							
Y = GP (Görev Performansı: Bağımlı Değişken)							
W = PS (Psikolojik Sermaye: Düzenleyici Değişken)							
Sonuç	R	R²	MSE	F	df1	df2	p
GP	0,608	0,370	0,135	135,577	3,000	693,000	0,000
Model		Katsayı	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit		3,167	0,016	194,703	0,000	3,135	3,198
İB		0,480	0,064	7,516	0,000	0,354	0,605
PS		0,600	0,076	7,852	0,000	0,450	0,750
İnt-1		0,135	0,145	0,934	0,351	-0,149	0,419
İnt-1 = İB X PS			R²-chg	F	df1	df2	p
İnt-1			0,001	0,871	1,000	693,000	0,351
GP		İB					
		Düşük (-0,312)	Orta (0,005)	Yüksek (0,344)			
PS	Yüksek (0,279)	3,172	3,336	3,512			
	Orta (-0,003)	3,015	3,167	3,330			
	Düşük (-0,257)	2,874	3,014	3,166			

Tüm bu değerlendirmeler göz önünde bulundurularak iş biçimlendirme ile görev performansı arasında psikolojik sermayenin düzenleyici etkisi olduğunu ileri süren Hipotez 6 (*İş biçimlendirmenin görev performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolü vardır.*) desteklenmemiştir.

Hipotez 7 için Tablo 6 sonuçları değerlendirildiğinde model bulgularına göre; p değeri 0,027 olup 0,05'ten küçük olması ve ULCI (0,376) ile LLCI (0,023) değerlerinin görülmesi ve bunların arasında sıfır değerini içermemesi sebebiyle modelin anlamlılığını söz konusudur. Durumsal etki değerlendirildiğinde psikolojik sermaye etkisinin ortalama değer (-0,003)'de iş tutulma ile görev performansı üzerindeki etkisi (0,121); ortalamanın bir standart sapma aşağısında düşük değerde (-0,257)'de işe tutulma ile görev performansı üzerindeki etkisi (0,070); ortalamanın bir standart sapma yukarısında yüksek değer (0,279)'de işe tutulma ile görev performansı üzerindeki etkisi (0,177) olarak psikolojik sermaye üç konumda hesaplanmıştır.

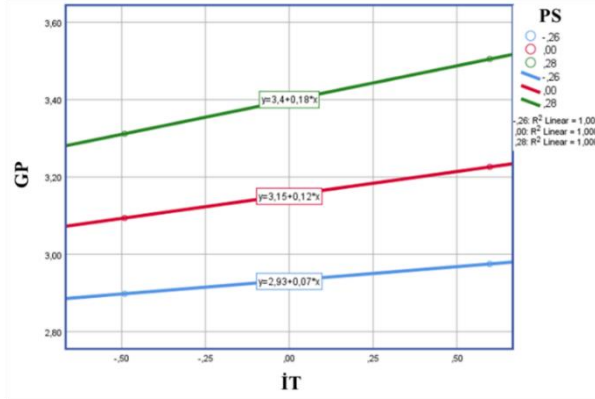
Tablo 6. İşe Tutulma ve Görev Performansı İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Etkisinin Analiz Bulguları

HİPOTEZ 7							
X = İT (İşe Tutulma: Bağımsız Değişken)							
Y = GP (Görev Performansı: Bağımlı Değişken)							
W = PS (Psikolojik Sermaye: Düzenleyici Değişken)							
Sonuç	R	R ²	MSE	F	df1	df2	p
GP	0,577	0,332	0,143	115,018	3,000	693,000	0,000
Model		Katsayı	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit		3,157	0,016	191,761	0,000	3,124	3,189
İT		0,121	0,035	3,461	0,001	0,053	0,190
PS		0,870	0,072	12,141	0,000	0,730	1,011
İnt-1		0,199	0,090	2,213	0,027	0,023	0,376
İnt-1 = İT X PS			R²-chng	F	df1	df2	p
İnt-1			0,005	4,899	1,000	693,000	0,027
	PS	Etki	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Durumsal Etki	-0,257	0,070	0,038	1,830	0,068	-0,005	0,146
	-0,003	0,121	0,035	3,447	0,001	0,052	0,190
	0,279	0,177	0,047	3,790	0,000	0,085	0,269
GP		İT					
		Düşük (-491)	Orta (0,053)	Yüksek (0,598)			
PS	Yüksek (+279)	3,312	3,408	3,505			
	Orta (-0,003)	3,094	3,160	3,226			
	Düşük (-257)	2,898	2,937	2,975			

Tüm bu değerlendirmeler ek olarak grafiksel çizimde üç doğrunun birbirine paralel olmayışı düzenleyici etkinin varlığını doğrulamıştır. Şekil 3'te görüldüğü gibi doğrular paralel olmayıp bir noktada birleşeceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu kesişim göz önüne alındığında söz konusu değişkenler arasında psikolojik sermayenin düzenleyici etkisinden söz edilebilir.

Tablo 6 ve Şekil 3 bulgularının değerlendirilmeleri göz önünde bulundurularak işe tutulma ile işe görev performansı arasında psikolojik sermayenin düzenleyici etkisi olduğunu ileri süren Hipotez 7 (İşe tutulmanın görev performans üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolü vardır.) desteklenmiştir.

Şekil 3. İşe Tutulmanın Görev Performansı Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Rolü

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile iş biçimlendirmenin görev performansına etkisi, bu etki üzerinde işe tutulmanın aracı rolü ve her bir değişkenin birbiri ile olan etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda iş biçimlendirmenin görev performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışanların iş biçimlendirme yetenekleri arttıkça görev performanslarının da yükseldiği görülmüştür. Elde edilen bu sonuç yazında yer alan (Bakker vd., 2012; Ingusci vd., 2019; Kooij vd., 2017; Tims vd., 2014; Wingerden vd, 2017; Zhang ve Liu, 2020) çalışmalar ile aynı yöndedir.

Araştırmanın diğer bir bulgusu ise iş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinin olumlu yönde olduğudur. Çalışanların iş biçimlendirme yetenekleri arttıkça işe tutulmalarının da yükseldiği gözlenmiştir. Yine elde edilen bu sonuç daha önce yapılan (Demerouti vd., 2015; Özdemir ve Turan, 2019; Vermooten vd., 2019; Zhang ve Li, 2020) araştırmalar ile paralellik göstermektedir.

İşe tutulmanın görev performansı üzerindeki etkisinin de olumlu yönde olması bir diğer bulgudur. Çalışanların işe tutulmaları arttıkça görev performanslarının da yükseldiği belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç da önceki çalışmaları (Bakker ve Bal, 2010; Rich vd., 2010; Schaufeli, 2013) destekler niteliktedir.

Ayrıca araştırmada iş biçimlendirme ile görev performansı arasında işe tutulmanın aracılık etkisi irdelenmiştir. İş biçimlendirme bağımsız değişkeninin görev performansı bağımlı değişkenini açıklamasında direkt etki görüldüğünden, bu araştırmada işe tutulmanın kısmi aracı etkisinin olduğundan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda iş biçimlendirme yeteneği yüksek olan çalışanların görev performansının da yüksek olduğu ve bununla birlikte işe tutulmanın bu ilişkiyi olumlu yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Başka bir ifade ile iş biçimlendirme tek başına görev performansını aynı yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemekte, ayrıca işe tutulmanın aracı etkisi olduğunda, bu etki artmaktadır. Bu sonuç, daha önce yapılan araştırmaların bulguları (Bakker vd., 2012; Demerouti vd., 2015; Tims vd., 2015) ile benzerlik göstermektedir.

İş biçimlendirmenin işe tutulma üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolünün olabileceğine ilişkin gerekçeler kuramsal çerçevede tartışılmış olmasına karşın, analiz sonuçlarında farklı bir bulgu ile karşılaşılmıştır. Analiz sonucuna göre, psikolojik sermayenin düzenleyici etkisinin yüksek olması durumunda iş biçimlendirmenin işe tutulma etkisi azalmaktadır. Aksi söz konusu olduğunda düzenleyici etkinin düşük olması durumunda, iş biçimlendirmenin işe tutulma etkisi artmaktadır. Örgüt çıktılarını pozitif olarak etkileme olasılığı yüksek olan psikolojik sermayenin, durumsal değişkenler söz konusu olduğundaki etkileşim rolünün de ele alınması ve sorgulanması faydalı olacaktır.

Kesitsel veri ile yürütülmüş olan çalışmada verinin toplandığı tarih aralığı, tüm dünyayı derinden etkileyen COVID-19 pandemi sürecinin başlarına denk gelmektedir. Bu süreç göz önüne alındığında, stresle başa çıkmanın önem taşıdığı Kaynakların Korunması Kuramı ve Duygusal Olaylar Kuramı, bireylerin iş çevresindeki duygulanımları ve mizaçlarının çevresel etmenlerden olumsuz etkilenebileceğini açıklamaktadır.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi iş çevresine ait özellikler ve iş yerinde yaşanan olayların yanı sıra bireyin sahip olduğu bu özelliklerinde duygusal tepkilerde rolü büyüktür (Tanyolaç ve Şenyuva, 2019). Bu bağlamda bireyin mizacı iş yerinde yaşanan olayların yaratacağı duygulanıma dayalı tepkiye aracılık etmekte ve birtakım tepkilerin doğmasına sebep olmaktadır (Tanyolaç ve Şenyuva, 2019). Bu nedenle bir anlamda kişinin mizacına etki eden psikolojik sermayenin, bahsedilen iş çevresi koşulları altında iş biçimlendirme-işe tutulma ilişkisinde beklenen etkiyi yaratmadığı düşünülmektedir. Bu durumda da söz konusu değişkenler ile ilgili pandemi dönemini ve sonrasını kapsayacak boylamsal çalışmalar yapılması ayrıca farklı örneklemeler üzerinde bu etkinin değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

İş biçimlendirmenin görev performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolünün olmadığı belirlenmiştir. Bunun, iş biçimlendirmenin görece yeni bir olgu olmasından ve örneklem özelliklerinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra işe tutulmanın görev performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici rolünün olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda psikolojik sermayesi düşük seviyeden yüksek seviyeye çıktıkça, işe tutulmanın görev performansına etkisi de artmaktadır. Dolayısıyla bu örneklem için çalışanların psikolojik sermayelerinin geliştirilmesine olanak verilmesi ile örgütte performansın artması ve daha başarılı hale gelme mümkün olabilecektir.

Elde edilen bu bulgular ışığında iş biçimlendirme yeteneği olan çalışanlar, yönetimce dikkatli bir şekilde izlenmelidir. İşlerinde yaptıkları biçimlendirmelerin, tüm organizasyona yayılmasına ya da diğer örgüt çalışanlarının da faydasına olacak biçimde kabul görmesi sağlanmalıdır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda iş biçimlendirme, işe tutulma ve psikolojik sermaye kavramlarının daha sık ele alınması ve etkileşimlerini derinliğine araştıran ve görgül çalışmaların artması ile yazına katkı sağlamak mümkün olabilecektir. Belirtilenlere ek olarak yöneticiler, örgütsel başarıyı artırmak için iş görenlerin psikolojik sermayelerini geliştirici deneyimler sağlayacak ve örgüt içerisinde çalışanların güçlü yönlerinin öne çıkmasına olanak verecek düzenlemeleri yapmalıdırlar.

Ayrıca nicel ve nitel olarak farklılaşmış örneklem gruplarında araştırmalar yapılması, daha genellenebilir sonuçlara ulaşma imkânı verebilecektir. İş biçimlendirmenin, işe tutulmanın, psikolojik sermayenin etkilediği düşünülen diğer örgütsel değişkenler de ele alınarak aracı ve düzenleyici roller araştırılabilir. Özellikle içinde bulunulan pandemi süreci de göz önüne alınarak, çoğu işletmenin esnek çalışma durumuna geçtiği bu dönemde, çalışanların işlerini biçimlendirme yeteneklerinin ne şekilde değiştiğini gözlemleyebilmek adına boylamsal araştırmalar yapılabilir.

Ulaşılan bu sonuçların yanında çalışmamızın bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Her şeyden önce bulgular örneklem özellikleri ile sınırlıdır. Bunun haricinde kesitsel veri ile çalışılmış olması ve sosyal beğenilirlik sınırlılıkları sonuçların değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Avey, J. B., Luthans, F. ve Jensen, S. M. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. *Human Resource Management*, 48(5), 677–693.
- Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F. ve Mhatre, K. H. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. *Human Resource Development Quarterly*, 22(2), 127–152.
- Avey, J. B., Wernsing, T. S. ve Luthans, F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? *Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48–70.
- Bakker, A.B. ve Bal, P.M. (2010). Weekly work engagement and performance: A study among starting teachers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 189–206.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209–223.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2017). Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273–285.
- Bakker, A. B., Tims, M. ve Derks, D. (2012). Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement. *Human Relations*, 65(10), 1359–1378.
- Berg, J. M., Wrzesniewski, A. ve Dutton, J. E. (2010). Perceiving and responding to challenges in job crafting at different ranks: When proactivity requires adaptivity. *Journal of Organizational Behavior*, 31, 158–186.
- Bipp, T. ve Demerouti, E. (2015). Which employees craft their jobs and how? Basic dimensions of personality and employees' job crafting behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 88(4), 631–655.
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. J. (1993). Expanding the Criterion Domain to Include Elements of Contextual Performance. N. Schmitt ve W. C. Borman (Ed.), *Personnel Selection in Organizations* içinde (s. 71–98). Jossey-Bass.

- Campbell, J. P. ve Wiernik, B. M. (2015). The modeling and assessment of work performance. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2, 47–74.
- Çelebi, M. A. (2019). *Algılanan örgütsel kimliğin ve içsel-dışsal güdülenmenin rol içi ve rol dışı performansa etkileri: Konya Ovası projesi bölgesi üniversitelerinde bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde
- Çetin, F. (2019). Kaynak esaslı davranış kuramları. Ş. Yürür (Ed.), *Örgütsel Davranış Kuramları* içinde (s. 109–131). Ankara: Beta Yayıncılık.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121–137.
- Çetin, F. ve Varoğlu, A. K. (2015). Psikolojik sermaye, performans, ayrılma niyeti ve iş tatmini etkileşimi: Cinsiyetin düzenleyici rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2), 105–113.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(9): 35–46.
- Demerouti, E. Bakker, A. B. ve Gevers, J. M. P. (2015). Job crafting and extra-role behavior: The role of work engagement and flourishing. *Journal of Vocational Behavior*, 91, 87–96.
- Demerouti, E. ve Cropanzano, R. (2010). Form Thought to action: Employee work engagement and job performance. Arnold B. Bakker ve L. MP (Ed.), *Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research* içinde. Psychology Prss.
- Fairchild, A. J. ve MacKinnon, D. P. (2009). A general model for testing mediation and moderation effects. *Prevention Science*, 10(2), 87–99.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218–226.
- Gooty, J. M., Gavin, P., Johnson, M. ve Lance, F. D. (2009). In the eyes of the beholder: Transformational leadership, positive psychological capital, and performance. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 15(4), 353–367.
- Güler, M., Çetin, F. ve Basım, H. N. (2017). Duygusal emek-performans ilişkisinde işe tutulmanın aracılık rolü. *5.Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 330–338.
- Güler, M., Çetin, F. ve Basım, H. N. (2019). İşe Tutulma Ölçeği çok kısa versiyonu (UWES-3) geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Alternatif bir versiyon (UWES-6) önerisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(2), 187–195.
- Gürbüz, S. (2017). Kişi-çevre uyumu, örgütsel sosyalizasyon ve iş dizaynı uygulamaları Sığırı, Ü. ve Gürbüz, S. (Ed). *Örgütsel davranış* (4. Baskı) içinde (s. 193-196). Ankara: Beta Yayıncılık
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1980). *Work Redesign*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hobfoll, S. E. (2002). Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*, 6(4), 307–324.
- Hu, L., ve Bentler, M., (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structural analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Ingusci, E., Callea, A., Cortese, C. G., Zito, M., Borgogni, L., Cenciotti, R., Colombo, L., Signore, F., Ciavolino, E. ve Demerouti, E. (2019). Self-efficacy and work performance: The role of job crafting in middle-age workers. *International Journal of Business and Society*, 20(2), 533-551.
- Jaccard, J. ve Turrisi, R. (2003). *Interaction effects in multiple regression: Quantitative applications in the social sciences*. (2. baskı). California: Thousand Oaks.

- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
- Kappagoda, S., Othman, H. ve De Alwis, G. (2014). Psychological capital and job performance: The mediating role of work attitudes. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 2, 102–116.
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. 1999. Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42, 58-74.
- Knippenberg, D. V. (2000). Work motivation and performance: a social identity perspective. *Applied Psychology An International Review*, 49(3), 357–371.
- Kooij, D. T. A. M. Tims, M. ve Akkermans, J. (2017). The influence of future time perspective on work engagement and job performance: the role of job crafting. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(1), 4–15.
- Luthans, F. (2002). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Executive*, 6(1), 57–71.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M. ve Combs, G. M. (2006). Psychological capital development: Toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behavior*, 27(3), 387–393.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J. ve Peterson, S. J. (2010). The development and resulting performance impact of positive psychological capital. *Human Resource Development Quarterly*, 21(1), 41–67.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541–572.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O. ve Li, W. (2005). The psychological capital of chinese workers: exploring the relationship with performance. *Management and Organization Review*, 1(2), 249–271.
- Luthans, F., Luthans, K.W. ve Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45–50.
- Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143–160.
- Luthans, F., Youssef, C. ve Avolio, B. J. (2006). *Psychological capital: developing the human competitive edge*. USA: Oxford University Press.
- Lyons, P. (2008). The crafting of jobs and individual differences. *Journal of Business and Psychology*, 23(1–2), 25–36.
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M. ve Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the produce and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 99–128.
- Motowidlo, S. J. ve Scotter, J. R. V. (1994). Evidence that task performance should be distinguished from contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 79(4), 475–480.
- Özdemir, Y. ve Turan, M. F. (2019). İş şekillendirme ve işe adanmışlık arasındaki ilişki: İlaç sektöründe satış pazarlama profesyonelleri üzerinde yapılan bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1346–1357.

- Peterson, S. J., Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O. ve Zhang, Z. (2011). Psychological capital and employee performance: a latent growth modeling approach. *Personnel Psychology*, 64, 427–450.
- Petrou, P., Demerouti, E. ve Schaufeli, W. B. (2015). Job crafting in changing organizations: Antecedents and implications for exhaustion and performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(4), 470–480.
- Rich, B. L., Lepine, J. A. ve Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53, 617–35.
- Rotundo, M., Sackett, P. ve Smith, C. (2002). Performance to global ratings of job performance : a policy-capturing approach. *Organization*, 87(1), 66–80.
- Rudolph, C. W., Katz, I. M., Lavigne, K. N. ve Zacher, H. (2017). Job crafting: A meta-analysis of relationships with individual differences, job characteristics, and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 102(314), 112–138.
- Schaufeli, W.B. (2013). What is engagement? C. Truss, K. Alfes, R. Delbridge, A. Shantz, ve E. Soane (Ed.), *Employee Engagement in Theory and Practice* içinde (s. 1-37). London: Routledge.
- Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293–315.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701–716.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: a two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71–92.
- Seligman, M. E. P. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. C. R. Snyder ve S. Lopez (Ed.), *Handbook of Positive Psychology* içinde (s. 3–9). NY: Oxford University Press.
- Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(5), 27–52.
- Slemp, G. R. ve Vella-Brodrick, D. A. (2013). The job crafting questionnaire: A new scale to measure the extent to which employees engage in job crafting. *International Journal of Wellbeing*, 3(2), 126–146.
- Slemp, G. R. ve Vella-Brodrick, D. A. (2014). Optimising employee mental health: the relationship between intrinsic need satisfaction, job crafting, and employee well-being. *Journal of Happiness Studies*, 15(4), 957–977.
- Sonnentag, S., Volmer, J. ve Spsychala, A. (2008). Job performance. J. Barling ve C. L. Cooper (Ed.), *The Sage handbook of organizational behavior, Volume 1: Micro approaches* içinde (s. 427–447). Los Angeles: Sage.
- Tanyolaç, C. ve Şenyuva, Z. (2019). Duygusal olaylar teorisi. Ş. Yürür (Ed.), *Örgütsel davranış kuramları* içinde (s. 313–341). Ankara: Beta Yayıncılık.
- Taylor, M. (2000). Communities in the lead: Power, organisational capacity and social capital. *Urban Studies*, 37(5–6), 1019–1035.
- Tims, M. ve Bakker, A. B. (2010). Job crafting: Towards a new model of individual job redesign. *SA Journal of Industrial Psychology*, 36(2), 1–9.

- Tims, M., Bakker, A. B. ve Derks, D. (2012). Development and validation of the job crafting scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173–186.
- Tims, M., Bakker, A. B. ve Derks, D. (2014). Daily job crafting and the self-efficacy – Performance relationship. *Journal of Managerial Psychology*, 29(5), 490–507.
- Tims, M., Bakker, A. B. ve Derks, D. (2015). Job crafting and job performance: A longitudinal study. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 24(6), 914–928.
- Tims, M., Derks, D. ve Bakker, A. B. (2016). Job crafting and its relationships with person-job fit and meaningfulness: A three-wave study. *Journal of Vocational Behavior*, 92, 44–53.
- Tyler, T. R. ve Blader, S. L. (2003). The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 349–361.
- Vermooten, N., Boonzaier, B., ve Kidd, M. (2019). Job crafting, proactive personality and meaningful work: Implications for employee engagement and turnover intention. *SA Journal of Industrial Psychology*, 45, 1–14.
- Viswesvaran, C. ve Ones, D. (2000). Perspectives on models of job performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 8(4), 216–226.
- Walden, J., Jung, E. H. ve Westerman, C. Y. K. (2017). Employee communication, job engagement, and organizational commitment: A study of members of the Millennial Generation. *Journal of Public Relations Research*, 29(2–3), 73–89.
- Whetten, D., Felin, T. ve King, B. (2009). The practice of theory borrowing in organization studies: Current issues and future directions. *Journal of Management*, 35, 537–563.
- Williams, K. D. ve Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 570–581.
- Wingerden, J. Van Derks, D. ve Bakker, A. B. (2017). The impact of personel resources and job crafting interventions on work engagement and performance. *Human Resource Management*, 56(1), 51–67.
- Wolf, H. (2004). Capital. G. Ritzer (Ed.), *Encyclopedia Of Social Theory* içinde. Sage Publication.
- Wrzesniewski, A. ve Dutton, J. E. (2001). Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work. *The Academy of Management Review*, 26(2), 179–201.
- Wrzesniewski, A., Lobuglio, N., Dutton, J. E. ve Berg, J. M. (2013). Job crafting and cultivating positive meaning and identity in work. *Advances in Positive Organizational Psychology* içinde (s. 281–302). Emerald Group Publishing Limited.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W. B. (2009). Work engagement and financial returns: A diary study on the role of job and personal resources. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82(1), 183–200.
- Yavuz, M. ve Artan, İ. E. (2019). İş zanaatkârlığı (Job Crafting) kavramı: Türkçe iş zanaatkârlığı ölçeği'nin geliştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(1), 95–125.
- Zhang, T. ve Li, B. (2020). Job crafting and turnover intention: The mediating role of work engagement and job satisfaction. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 48(2), 1–9.
- Zhang, C. ve Liu, L. (2020). The effect of job crafting to job performance. *Knowledge Management Research and Practice*, 1–10.

UMUDUN YAŞAM DOYUMU VE OLUMLU GELECEK BEKLENTİSİ ÜZERİNE ETKİSİ THE EFFECT OF HOPE ON LIFE SATISFACTION AND POSITIVE FUTURE EXPECTATION

Gaye ATİLLA¹, Gizem YILDIRIM²

1. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gayeatilla@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1421-917X>
2. Doktora Öğrenci, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon, yldrmgizeem@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0601-7036>

Öz

Araştırmada, tekstil çalışanlarında umudun, yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi üzerinde etkisinin olup olmadığının saptanması amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 170 tekstil çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada anket tekniği kullanılmış, verilerin analizinde ise doğrulayıcı faktör analizi, betimleyici istatistikler, korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Değişkenler arası ilişkiler Aşağıdan Yukarıya ve Yukarıdan Aşağıya ve Pozitif Psikoloji Kuramları kapsamında açıklanmıştır. Ayrıca ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde bu değişkenlerin bir arada incelendiği başka çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle elde edilen bulguların, iş ortamında bireysel ve örgütsel çıktılar arasındaki ilişkilere dair elde edilecek olan sonuçların alan yazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma bulgularına göre, umudun alt boyutlarından olan eyleyici düşüncenin yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi üzerinde anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiş olup tüm bulgular daha önce yapılan araştırma sonuçları kapsamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Umut, Yaşam Doyumu, Olumlu Gelecek Beklentisi.*

Abstract

In the study, it was aimed to determine whether the hope has an effect on life satisfaction and positive future expectation. The sample of the research consists of 170 textile workers. Questionnaire technique was used in the research, and confirmatory factor analysis, descriptive statistics, correlation and regression analyzes were applied in the analysis of the data. Relationships between variables are explained in the context of Bottom-Up and Top-Down and Positive Psychology Theories. In addition, when the national and international literature was examined, no other study were found in which these variables were examined together. For this reason, it is thought that the findings obtained and the results to be reached regarding the relationships between individual and organizational outputs in the business environment will make significant contributions to the literature. According to the research findings, it has been determined that agency thinking, which is one of the sub-dimensions of hope, has significant effects on life satisfaction and positive future expectation, and all findings are discussed within the scope of previous research results.

Keywords: *Hope, Life Satisfaction, Positive Future Expectation.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097548>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this research is to determine the effect of hope levels of textile workers on life satisfaction and positive future expectation.

Research Questions

Is there a relationship between life satisfaction, positive future expectation and hope? Does the level of hope have an effect on life satisfaction and positive future expectation?

Literature Review

Examining the relationship between hope and life satisfaction in the literature there are many studies. Many other studies can be found showing the relationship between hope and positive future expectation. No other study was found that examined the relationship between these three variables. From this point of view, the possibility that hope may also have an effect on positive future expectation comes to mind. Therefore, in this study, the effect of textile workers' hopes on their life satisfaction and positive future expectations was evaluated. It is thought that the results to be obtained on the systems between both individual and organizational outputs in working life will make significant contributions to the literature.

Methodology

The universe of the research consists of 270 personnel working in a textile factory in Sinop. Within this sample, all personnel were asked to fill out the questionnaires on a voluntary basis. The sample consisted of questionnaires filled by 170 personnel. Three different scales consisting of a total of 22 items were used in the study. In addition, there are 8 questions to determine the demographic characteristics of textile workers. Information on data collection tools is presented below. Data analyses were performed using SPSS 26 and AMOS 24 statistical programs. For structural validity of the scales used in this study, "Confirmatory Factor Analysis (CFA)" was performed with the AMOS program. "Cronbach Alpha" coefficients were examined for determining the reliability of the scales. Correlation analysis was used to determine the relationship between variables, regression analysis was used to test the effect hypotheses.

Results and Conclusions

According to the results of the analysis carried out to determine the relationships between the variables, it was determined that there is a relationship between life satisfaction, positive future expectation and hope. In this study, the effects of hope and its sub-dimensions on both life satisfaction and positive future expectation were investigated. According to the findings, it was seen that the thought of alternative ways, which is one of the sub-dimensions of hope, did not have any effect on life satisfaction and positive future expectation. It has been determined that the idea of the agent has a significant effect on life satisfaction and positive future expectation.

1. GİRİŞ

Umut, bireylerin arzu ettikleri hedeflere ulaşmalarını sağlayacak yollar aramak ve bu yolları bulmaktır (Snyder, 2002). Frank (1968) umudu, bireylere mutluluk duygusu vererek harekete geçmeye motive eden bir özellik olarak ifade etmektedir. Fromm (1995) umut düzeyleri yüksek güçlü olan kişilerin, yeni hayatlarının tüm işaretlerini görerek bundan sevinç duyduklarını ve aynı zamanda var olmaya hazır olan şeylerin oluşmasına yardımcı olmak için de hazır bulduklarını ileri sürmektedir.

Kişinin yaşamına ilişkin genel bilişsel yargısı (Diener vd., 1985) ya da yaşam kalitesinin öznel bir bileşeni (Schalock ve Felce, 2004) olarak da tanımlanan yaşam doyumu, insan varoluşunda nihai bir hedeftir (Diener ve Biswas-Diner, 2008). Yaşam doyumu hem birey hem de örgüt için arzu edilen bir gayedir. Bu nedenle, çalışma koşullarının ve kişinin işine ve kariyerine ilişkin öznel deneyiminin bireyin yaşam doyumunu nasıl etkilediğini bilmek önemlidir (Hagmaier vd., 2018).

İnsan beklentileri, gelecekte neler olabileceğini anlamak için geçmiş deneyimlere dayanmaktadır (Seginer, 2003). Gelecek beklentisi, kişilerin gelecekle alakalı düşünce, ilgi ve kaygılarını içeren bilişsel haritalardır (Beltekin ve Kuyulu, 2020). Geleceğe ilişkin temel bir inanç olarak kabul edilen bu kavram, bazı davranışları teşvik ederken ve bazılarını ise engelleyebilmektedir (Verdugo vd., 2018).

Son dönemlerde yürütülen araştırmalar umudun birçok önemli psikolojik durumları karşıladığını ifade etmektedir. İlk olarak umut, iyi olma duygusunu veren ve kişiyi harekete geçiren bir özelliktir (Frank, 1968). İkinci olarak umut, yaşamın içgüdüsel bir ögesidir (Miller, 1985). Üçüncü olarak ise umut var olduğunda kapsamlı bir alana yönelik genel bir beklenti kastedilmektedir. Genel beklenti hali olumlu veya olumsuz olabiliyorken, umut söz konusu olduğunda daha çok olumlu beklenti halinden söz edilebilmektedir (Akman ve Korkut, 1993). Böyle bir bakış açısından yola çıkılarak, umudun hem bireysel hem de örgütsel bağlamda nasıl sunulabileceğini gösteren birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Yam ve Kumcağız, 2020; Marques vd., 2013; Çalışkan, 2021; Schmid vd., 2011). Bu çalışmalar aynı zamanda umudun örgüt ortamında paylaşılan ve birlikte oluşturulan dominant ve sosyal bir duygu olduğunu, sadece bireysel anlamda değil hem diğer kişilerle yaşanabileceğini hem de örgütsel olarak çoğalabileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışmada, tekstil sektöründe çalışanların umut, yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve umudun yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Yapılan açıklamalar bağlamında çalışmada ilk olarak değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmış, bu değişkenler arası ilişkiler Aşağıdan Yukarıya ve Yukarıdan Aşağıya ve Pozitif Psikoloji Kuramları kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada değişkenler arası ilişkide, yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde bu değişkenlerin bir arada incelendiği başka

çalışmalara rastlanmamıştır. Bu kapsamda iş yaşamında hem bireysel hem de örgütsel çıktılar arasındaki dizgelere dair elde edilecek sonuçların alan yazına mühim katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bunlardan ilki, birçok araştırmada umut yaşam doyumunun oluşmasında daimi bir rol üstlenmiştir. Bu ilişki ve etki hali, umut ve yaşam doyumu arasında kuramsal anlamda sağlam bir görüntü çizmektedir. İkincisi, umut olumlu gelecek beklentisi gibi psikolojik davranışlar üzerinden çalışanların bireysel, grupsal ve örgütsel düzeyde olmak üzere örgüt içi davranma süreçlerini anlamak için önem arz etmektedir. Son olarak ise araştırma umudun çalışan psikolojisi kaynaklarına ve sonuçlarına odaklanmaktadır. Böylece bu çalışma sonraki kuramsal çalışmalara hem bir dayanak oluşturacak hem de umudun bir sonucu olarak yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisini tanımlayacaktır. Dolayısıyla bu araştırma yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisinin umudun bir sonuç değişkeni olduğunu saptayan çalışmalara bir kanıt daha oluşturabilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin kavramsal açıklamaları yapılmış, değişkenler arasındaki ilişkilerden bahsedilerek araştırma hipotezleri ve modeli oluşturulmuştur.

2.1. Umut

Snyder'e (1995) göre umut, geçmişten günümüze insanoğlunun hayatta kalmasını sağlayan, iyilik halini güçlendiren ve ruh sağlığını destekleyen süreçlerde aktif olarak kullanılan bir kavramdır. Staats ve Stassen'e (1985) göre ise olumlu gelecek beklentilerinin olumsuz gelecek beklentileri üzerinde hâkim olmasıdır. Umut, kişinin özel hayatındaki olay ve gidişatlarla ilişkili olumlu sonuçlar alma olasılığına dayalı duygusal inançlarıdır (Hope, 2009). Umut, geçmişten günümüze bireylerin hayatta kalmasını sağlamak, iyilik halini artırmak ve ruh sağlığını desteklemek için aktif olarak kullanılan bir kavramdır. Yüksek düzeyde umut, fiziksel sağlığın ve tam işlevselliğin bir işareti olarak görülürken, düşük düzeyde umut, kişisel sıkıntılara dair bir işaret olarak algılanmaktadır (Martin, 2007).

Pope (2006), "An Essay on Man"de umudun ebedi olduğunu vurgulamaktadır. Pope'a göre umut hedefe ulaşmak için kişisel sorumluluk duygusunu ima eden, motive edici ve duygusal bir durumdur (Ai vd., 2004). Gelecekteki önemli amaçlara odaklanmayı temsil eden umut (Bronk vd., 2009), kişinin hedeflerine ulaşabileceği algısıdır (Farber, 1968). Umutlu düşünmenin odak noktası, kişinin hedeflerine ulaşmak için gereken uygulanabilir planları üretme konusundaki genel yeteneğinin öz analizine yoğunlaşmasıdır. Buradaki önemli kıstas, bireyin bir eylemi gerçekleştirme kapasitesini değerlendirme biçiminde yatmaktadır. Bu kısımda devreye yeterlik beklentisi girmektedir. Bu beklenti, kişinin etkili bir şekilde hareket edebileceğine dair algısını yansıtmaktadır, tıpkı umutta olduğu gibi (Magaletta ve Oliver, 1999).

Snyder vd.'e (1991) göre umut iki boyutlu bir kavramdır. Umudun ilk boyutu “hedefi elde etmeyi isteme ve hedefi elde edebilmek için kendisinde güç hissetme” olarak tanımlanırken, bu boyut “agency” olarak adlandırılmıştır. “Pathways” olarak isimlendirilen ikinci boyut ise “hedefi elde edebilmek için yollar bulabilme becerisi” olarak tanımlanmıştır. Bu iki boyut ele alındığında umut “hedefe ulaşabileceğine yönelik karar verme ve hedefe ulaşabilecek yolları planlamaya ilişkin duygulardan türeyen bilişsel bir yapı” olarak tanımlanmaktadır.

2.2. Yaşam Doyumu

Bireyin yaşamını değerlendirmesiyle ortaya çıkan kişisel durumu ifade eden yaşam doyumu, hem tepki hem de tutum şeklinde değerlendirilmekte, bireyin iş dışındaki yaşamı hakkında genel duygusal tepki şeklinde tanımlanabileceği gibi bireyin hayata karşı tutumu şeklinde de ifade edilebilmektedir (Karabacak, 2013). Bu kavramın bir parçası olan doyum; umutların, ihtiyaçların, isteklerin tazmin edilmesidir. Çoğunlukla kişinin bütün yaşamını ve yaşamına ait boyutlarını içeren yaşam doyumu denildiğinde, belirli bir duruma ilişkin doyum değil, genel olarak tüm yaşantılarındaki doyum anlaşılmakta ve mutluluk, moral gibi değişik açılardan iyi olma hali şeklinde tanımlanmaktadır (Vara, 1999; aktaran Avşaroğlu vd., 2005).

Yaşam doyumu genellikle bireyin bütün hayatını ve bu hayatın farklı boyutlarını içermektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, din, evlilik, sağlık, iş yaşamı, ekonomik durum, sosyal destek ve çevresel koşullar gibi birçok etmenden etkilenmektedir (Özgür vd., 2010). Kişinin yaşam doyumuna pozitif ya da negatif katkısı olan unsurları ortaya koymak gerekmektedir (Ünal vd., 2001). Yaşamdan alınan doyum, insanın kendi yaşamını bütün olarak değerlendirmesidir (Yetim, 1991).

Yaşam doyumunun iki boyutu vardır:

1) *Öznel ve Nesnel Yaşam Doyumu Göstergeleri*; Brülde'e (2007) göre, yaşamın bütünsel bir değerlendirmesi hem öznel hem de nesnel göstergeleri birlikte ele alınmalıdır. Öznel olanlar, kişinin değerlendirmelerine veya isteklerine dayalı olarak refahı belirlemektedir. Öte yandan nesnel göstergelerde, birey farkında olmasa ya da istemese dahi kendisi için nesnel olarak lehine olan şeyleri içermektedir.

2) *Belirlenmiş Mutluluk, Yaşam Koşulları ve İstemli Denetim Alanı*; Seligman (2007), sürekli mutluluğun esas boyutlarını “belirlenmiş mutluluk, yaşam koşulları ve istemli denetim” şeklinde belirlemiştir. Belirlenmiş mutluluk ise; kalıtımla belirlenmiş mutluluk seviyesine işaret etmektedir. Yaşam koşulları; yaş, para, evlilik, toplumsal yaşam, sağlık, eğitim, ırk, cinsiyet, din olarak sıralanmıştır. İstemli denetim alanı ise; mutlulukla ilişkili olarak dış koşullar ve kişilik dışında kalan kişinin kontrolündeki alandır (aktaran Şimşek, 2011).

2.3. Olumlu Gelecek Beklentisi

Beklenti, geçmiş tecrübelerle dayanarak gelecekte olabilecekler hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmaktır (Tatar, 2005). Seginer'e (2009) göre geleceğe ilişkin beklentiler, yakın veya uzak gelecekte yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin planlar, istekler ve korkulardan oluşmaktadır. Souza vd. (2013) için gelecek beklentisi, şimdiki kararları ve davranışları etkilemektedir. Bu nedenle, geleceğe ilişkin bilgi veya inanç ne kadar büyük olursa, şimdiki zamanda daha iyi kararlar alma şansı o kadar artar. Oliveira ve Saldanha (2010) ise gelecek beklentisini, bireylerin geleceklerini ve ulaşmayı arzu ettikleri yaşam hedeflerini algılama biçimi veya bir şeyi başarmaya yönelik bir umut olarak tanımlamaktadırlar. Nurmi (1991), gelecekle ilgili beklentilerin önemini vurgulamıştır çünkü beklentiler karar vermede güçlü birer motivatördür.

Olumlu gelecek beklentisi, belirli bir eylem anlamından ve o eylemin doğasından oluşmaktadır. İnsanlar eylemlerine belli başlı anlamlar yüklemektedir. Bu anlamlar gelecekteki davranışlarını etkilemektedir (Hurn, 1993). Kişilerin geleceğe yönelmelerinin yanında, bu yönelişteki tutumların niteliği de önemli olmaktadır. Bu noktada kişiler, geleceğe olumlu ve olumsuz olarak iki önemli noktadan yönelmektedirler. Olumlu gelecek yönelimine sahip bireyler, gelecek konusunda fazlasıyla iyimserdirler ve geleceğe umutla bakmaktadırlar. Buradan yola çıkarak olumlu gelecek yönelimine sahip olan kişiler, olumsuz yönelime sahip olan kişilere nazaran gelecekteki amaçlarına ulaşma konusunda vazgeçmeksizin çaba göstermektedirler (Eryılmaz, 2011).

İnsanın hayatındaki en önemli ihtiyaçlarından birisi kendi geleceğini planlamasıdır. Bu durum kendi hayatını tasarlamak ve mevcut duruma uygun biçimde kendisine görevler vermekle ilişkilidir. Belirlenen bu görevler aynı zamanda kişinin geleceğe yönelik beklentilerini oluşturmaktadır (Uluçay vd., 2014). Bireylerin gelecek beklentileri ve bu beklentilerin gerçekleşmesine dair umutları hem ruh sağlığı ve yaşamlarından doyum alma düzeylerine etki edebilmekte hem de toplumun değişimini ve gerçekleşen değişimin yönünü belirlemede rol oynayabilmektedir (Yavuzer vd., 2005).

2.4. Değişkenler Arası İlişkiler ve Hipotezlerin Kurulması

Yaşam doyumunu, bireyin arzu ettiği ve başarmak istediği hedefleridir. Bu kavram hayatın içindeki birçok faktörle devamlı etkileşimdedir (Erci vd., 2017). İnsanları hedeflerin peşinden gitmeye motive eden, bilinçli içsel deneyimleri yansıtan yaşam doyumunun (Bailey, 2007), değerlendirilmesinde ve tahmin edilmesinde önemli ölçüde dikkat çeken bir yapı olan umut, değerli olarak algılanan bir sonuç karşısında amaca dayalı bilişsel süreçleri içermektedir. Bu yapı gelecekle ilgili, nispeten istikrarlı genel beklentileri temsil etmektedir (Snyder vd., 2000).

Yaşam doyumunu, genel anlamda bireyin hayatından duyduğu memnuniyet derecesiyle ilişkilidir. Yaşama dair algıladığı pozitif duygusal tepkiler olarak da ifade edilebilmektedir (Bakan ve Güler, 2017).

Bu pozitif duygusal tepkiler umut, mutluluk, iyi oluş, iyimserlik, benlik saygısı, öz yeterlik şeklinde söylenebilir (Gülcan ve Nedim Bal, 2014; Yıldız ve Baytemir, 2016; Aydın, 2011).

Yaşam doyumu, aşağıdan yukarıya (*bottom up*) ve yukarıdan aşağıya (*top down*) kuramı kapsamında açıklanabilir. Bu kuram, mutluluğun ve yaşam doyumunun bir durum mu yoksa bir kişilik özelliği mi olduğu konusunda çeşitli görüşleri aksettirmektedir. Aşağıdan yukarıya kuramı, mutluluğun hayatta gerçekleşen olaylarla ilişkili olarak, anlık mutluluk ve acının birleşimi olduğunu ileri süren tümevarım yöntemini göstermektedir. Felsefede atomistik ya da indirgemecilik bakış açısı şeklinde ifade edilen bu yaklaşımda doyum bir durum biçiminde ele alınmaktadır. Öte yandan, yukarıdan aşağıya kuramında ise mutluluğun evrensel bir kişilik özelliği olarak bireyin olaylara tepkisini belirlediğini savunulmaktadır (Diener, 1984). Lance vd. (1995) ise aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya kuramları arasındaki ilişkinin yönünü ve nedenselliğini ele almıştır. Bu kuramlar, genel doyum ve yaşam alanı doyumu olmak üzere iki ölçüm yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada genel yaşam doyumu ve yaşam alanlarındaki doyum ölçülmüştür. Aşağıdan yukarıya kuramı, yaşam alanlarındaki doyumu genel yaşam doyumuna fayda sağladığını gösterirken, yukarıdan aşağıya kuramı, yaşam doyumu genel yaşam doyumu bir sonucu olduğunu savunmaktadır. İki yönlü bu modelin üçüncü testinde, genel yaşam doyumu ile yaşam alanı doyumu arasında iki yönlü ve karşılıklı nedensel bir ilişkinin var olduğu görülmüştür.

Yaşam doyumu ve umut üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında, bu iki değişken arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu, umudun yaşam doyumu üzerinde yordayıcı bir etkisinin olduğu saptanmıştır (Yam ve Kumcağız, 2020; Şen-Baz, 2019; Aydın vd., 2017; Yılmaz, 2017; Güngör ve Avcı, 2017; Marques vd., 2013; Botton vd., 2009; You vd., 2008; Bailey vd., 2007; Valle vd., 2006; Park vd., 2004). Umut düzeyleri yüksek olan bireylerin yaşam doyumları da yüksek olmaktadır. Dolayısıyla yapılan açıklamalar doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H₁: *Umut yaşam doyumunu pozitif ve anlamlı yönde yordamaktadır.*

H_{1a}: *Umut boyutlarından alternatif yollar düşüncesi boyutunun yaşam doyumu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.*

H_{1b}: *Umut boyutlarından eyleyici düşünce boyutunun yaşam doyumu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.*

Dilimizde umut kavramı geleceğe yönelik olumlu bir beklentiye sahip olmayı çağrıştırmakta (Kemer ve Atik, 2005) ve belirlenen amaca ulaşma olgusunun duygusal bir parçası şeklinde ifade edilmektedir (Romero, 1989). Olumlu gelecek beklentisi ise, insanların gelecekle ilgili görüşlerini, ilgi alanlarını ve endişelerini içeren psikolojik bir yapıdır (Seginer, 2003). Olumlu bir gelecek yönelimine sahip bireyler geleceğe umutla bakmaktadır (McLeod ve Byrne, 1996). Umut ve beklentinin benzer özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü her iki kavram da gelecekte belirli bir hedefe veya

amaca ulaşma olasılığını tahmin etme yöntemleridir (Wolbert vd., 2018). Yani geleceğe dair beklentileri artan bireylerin umut düzeyleri de artmaktadır.

Umut kavramı Pozitif Psikoloji Kuramı ile ifade edilebilmektedir. İlk kez Maslow tarafından ortaya atılan pozitif psikoloji (Wright, 2003), bireylerin yaşamlarındaki güçlüklerle başa çıkması, hayata bağlılık, haz-doyum ve mutluluk gibi konulara odaklanmaktadır (Weiten vd., 2014). Bu kuram iyi oluş ve mutluluk, rahatlatıcı etkinlikler ve pozitif yönelimler, anlamlı ve olumlu ilişkiler aracılığıyla sosyal sistemlerin geliştirilmesi ve sürdürülmesini hedeflemektedir (Seligman, 2002). Pozitif Psikoloji Kuramı'nda umut, kişilerin istedikleri hedeflere ulaşmasında ve karşılaştığı engelleri aşmasında kritik bir role sahiptir. Edilgen bir kavram olarak algılanmaması gereken umut, beklemekten ziyade eylemde bulunmayı gerektirmektedir (Demirli Yıldız, 2016).

Olumlu gelecek beklentisi ve umut üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında, bu iki değişken arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Çalışkan, 2021; Şimşek, 2012; Schmid vd., 2011). Yapılan açıklamalar doğrultusunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H₂: *Umut olumlu gelecek beklentisini pozitif ve anlamlı yönde yordamaktadır.*

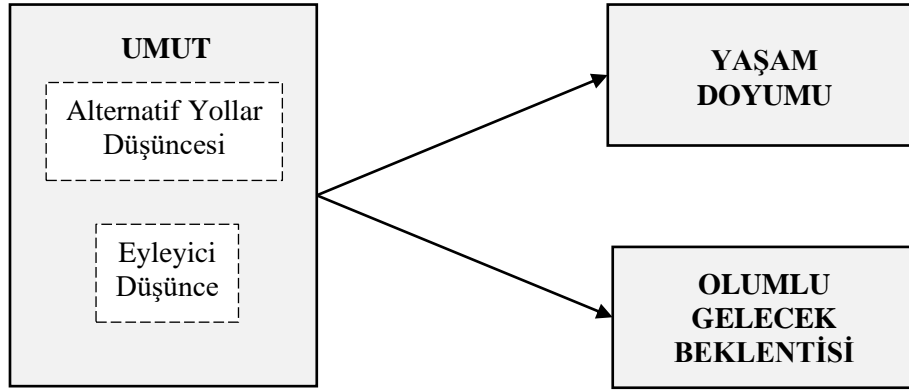
H_{2a}: *Umut boyutlarından alternatif yollar düşüncesi boyutunun olumlu gelecek beklentisi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.*

H_{2b}: *Umut boyutlarından eyleyici düşünce boyutunun olumlu gelecek beklentisi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.*

Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında, umudun yaşam doyumunu ve olumlu gelecek beklentisinin de umudu artırabileceği söylenmektedir. Ele alınan bu üç değişkenin birbiriyle olan ilişkisinin incelendiği herhangi başka bir araştırmaya rastlanmamıştır. Buradan yola çıkılarak umudun da olumlu gelecek beklentisi üzerinde etkisinin olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Bu nedenle, bu araştırmada tekstil çalışanlarının umutlarının, yaşam doyumları ve olumlu gelecek beklentileri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Yukarıda sunulan hipotezler dahilinde değişkenler arasındaki etkilerin ortaya konulması için geliştirilmiş olan model aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yöntem bölümünde araştırmanın amacı, örneklem, kullanılan ölçekler ve yöntem alt başlıklar halinde sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı

Tekstil çalışanlarının umut düzeylerinin yaşam doymu ve olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkisinin tespit edilmeye çalışılması bu araştırmanın amacıdır.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Sinop ilinde faaliyet gösteren bir tekstil fabrikasında çalışan 270 personel oluşturmaktadır. Bütün personelden gönüllülük esasında anketleri doldurmaları istenmiş ve anketleri doldurarak teslim eden personel sayısı 170 olmuştur. Çalışmanın etik izni Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır (27.07.2021, 110/3).

Demografik değişkenlere ait bulgular Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

		N	%			N	%
Cinsiyet	Kadın	104	61,2	Kıdem	1 yıl ve altı	15	8,8
	Erkek	66	38,8		2-5 yıl arası	63	37,1
Yaş	19-26	37	21,8		6-9 yıl arası	59	34,7
	27-34	56	32,9		10 yıl ve üzeri	33	19,4
	35-42	50	29,4	Departman	Makine	62	36,5
	43 ve üzeri	27	15,9		Ortacı	26	15,2
Medeni Durum	Evli	112	66,5		Ütücü	36	21,2
	Evli Değil	57	33,5	Kalite Kontrol	17	10,0	

Eğitim Durumu	İlköğretim	93	54,7	Gelir	Paketleme	15	8,8
	Lise	52	30,6		Temizleme	14	8,3
	Ön Lisans	6	3,5		Memnunum	123	72,4
	Lisans	16	9,4		Memnun Değilim	47	27,6
	Diğer	3	1,8		Hiç Umutlu Değil	22	12,9
Genel Durum	Gerileyecek	34	20,0	Gelecek Umudu	Umutlu Değil	31	18,3
	Aynı Seviyede Kalacak	66	38,8		Umutlu	69	40,6
	Gelişecek	70	41,2		Çok Umutlu	48	28,2
Toplam		170	100,0	Toplam		170	100,0

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcıların %61,2'si kadındır. Çalışanların %66,5'i evli olup, %54,7'si ilköğretim mezunudur. Yaşları 27-34 arasındaki çalışanlar, toplam personelin %32,9'unu oluşturmaktadır. Çalışma süresinde (kıdem) ise katılımcıların yaklaşık %37,1'lik bir çalışan kesimi bu işyerinde 2- 5 yıl arası bu iş yerinde görev yapmaktadır. Çalışanların %36,5'i makine departmanında çalışmaktadır. Bu iş yerinde çalışanların tamamı asgari ücret almaktadır. Katılımcılara yöneltilen “*Aylık gelirinizden memnun musunuz?*” sorusuna % 72,4'ü evet cevabını vermiştir. “*Gelecek 5 yıllık dönemi düşündüğünüzde, genel olarak durumunuzun nasıl olacağını tahmin ediyorsunuz?*” sorusuna % 41,2'si gelişecek cevabını vermiştir. “*Kendi geleceğinizden ne kadar umutlusunuz?*” sorusuna % 40,6'sı umutlu cevabını vermiştir. Bu iş yerindeki çalışanların aylık gelir durumlarından memnun olduğu, gelecek 5 yıllık dönemde ise genel durumlarının gelişeceği yorumu yapılabilir. Çalışanların bu iş yerinde çalıştıkları süre boyunca geleceklerinden umutlu olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada toplam 22 maddeden meydana gelen üç farklı ölçek kullanılmıştır. Ayrıca tekstil çalışanlarının demografik özelliklerini saptamaya yönelik 8 soru bulunmaktadır. Veri toplama araçlarına dair bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Diener vd. (1985) tarafından geliştirilmiştir. Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 5 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeği oluşturan maddelerin güvenilirlik 0,88 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe dair örnek madde şu şekildedir: “*Yaşamımdan memnunum.*”

Olumlu Gelecek Beklentisi Ölçeği: İmamoğlu (2001) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek 5 ifade ve tek boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı, 0,85 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğe ait örnek madde şu şekildedir: “*Kişisel geleceğim konusunda oldukça iyimserim.*”

Umut Ölçeği: Snyder vd. (1991) tarafından geliştirilmiş olan ölçek, Tarhan ve Bacanlı (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 12 ifade ve 2 boyuttan oluşmaktadır. “*Alternatif Yollar Düşüncesi*” ve “*Eyleyici Düşünce*” olarak isimlendirilen alt boyutların her biri dörder madde ile ölçülmektedir. Diğer dört madde umutla ilgisi olmayan dolgu maddelerden oluşmaktadır. Bu ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,84 olarak saptanmıştır. Ölçeğe ilişkin örnek madde şu şekildedir: “*Geçmiş yaşantılarım beni geleceğe iyi hazırladı.*”

3.4. Verilere İlişkin Analizler

Veri analizleri SPSS 26 ve AMOS 24 istatistik programları aracılığıyla yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılmış olan ölçeklerin yapısal bakımdan geçerliğini saptamak için AMOS programı ile “*Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA)*” gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin güvenirliklerini belirlemek amacıyla “*Cronbach Alpha*” katsayılarına bakılmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin tespit edilmesi için korelasyon, etki hipotezlerini test etmek adına ise çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

Bulgular başlığı altında ilk olarak çalışmada kullanılmış olan ölçeklerin güvenirlik analizleri yapılmıştır. Daha sonra değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanmasıyla hipotezler test edilmiştir.

Tablo 2’de yer alan değerler ölçeklere ait güvenirlik katsayılarını göstermektedir. Bir ölçeğe ait güvenirlik seviyesi ,00-,40 arası ise güvenilir değil, ,40-,60 arası ise güvenirliği düşük, ,60-,80 arası ise oldukça güvenilir ve ,80-1,00 arasında ise yüksek derecede güvenilir biçiminde ifade edilmektedir (Karagöz, 2017). Yaşam doyumu ölçeğinin güvenirlik katsayısı (,85), olumlu gelecek beklentisi ölçeğinin (,85), umut ölçeğinin alt boyutu alternatif yollar düşüncesinin (,83) ve eyleyici düşüncenin (,82) olduğu saptanmıştır. Ölçeklerin tamamı yüksek derecede güvenilir aralığında yer almaktadır.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	
1. Yaşam Doyumu	,85
2. Olumlu Gelecek Beklentisi	,85
3. Umut	
<i>Alternatif Yollar Düşüncesi</i>	,83
<i>Eyleyici Düşünce</i>	,82

Ölçeklerin madde bazında ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde madde dağılımları normal olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Maddelerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

<i>Yaşam Doymu</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS.</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
YD1	3,841	,993	-,702	-,026
YD2	3,798	1,041	-,796	,206
YD3	3,775	1,144	-,721	-,355
YD4	3,656	1,171	-,797	-,104
YD5	3,600	1,163	-,793	-,089
<i>Olumlu Gelecek Beklentisi</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS.</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
OGB1	2,982	1,378	-,297	-1,301
OGB2	3,752	1,064	-,771	,101
OGB3	3,781	1,005	-,960	,895
OGB4	3,823	1,051	-,847	,347
OGB5	3,787	,943	-,844	,789
<i>Umut</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS.</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
U1 (AYD)	3,757	1,046	-,721	,051
U2 (ED)	3,705	1,128	-,948	,275
U3 (AYD)	3,764	1,061	-,926	,522
U4 (AYD)	3,544	1,216	-,744	-,252
U5 (AYD)	3,694	1,146	-,856	,157
U6 (ED)	3,811	1,026	-,977	,800
U7 (ED)	3,800	1,018	-,882	,593
U8 (ED)	3,952	1,025	-1,239	1,418

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine ait analiz sonuçları yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri ile ilgili Kline (2016), çarpıklık değerinin ± 3 ; basıklık değerinin ise ± 10 aralığında olmasının veri setinin normal dağılım gösterdiğine dair belirtisi olarak kabul edilebileceğini, Byrne (2010) basıklık değerinin 5'ten küçük olması durumunda veri setinin normal dağıldığını ifade etmiştir. Buna göre verilerin normal dağılıma uygun olduğu gözlemlenmiştir.

Değişkenlere ilişkin aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar verilmiş, değişkenler arasındaki ilişkiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

<i>Değişkenler</i>	<i>Ort.</i>	<i>Ss.</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Yaşam Doymu</i>	3,625	0,629			
<i>Olumlu Gelecek Beklentisi</i>	3,734	0,588	,202**		
<i>Alternatif Yollar Düşüncesi</i>	3,690	0,532	,203**	,228**	
<i>Eyleyici Düşünce</i>	3,817	0,609	,284**	,299**	,344**

$p < ,001$ için **.

Katılımcıların değişkenlere ilişkin vermiş oldukları yanıtların aritmetik ortalamalarına bakıldığında, yaşam doymu düzeyleri 3,62 (SS= ,629) olarak saptanmıştır. Ölçeklere verilebilen en yüksek puanın 5 olduğu bilindiğinden, katılımcıların yaşam doyumlarının yüksek düzeyde olduğu tespit

edilmiştir. Katılımcıların olumlu gelecek beklentisi değişkeninden elde ettikleri ortalama 3,73 (SS= ,588) şeklinde bulunmuştur. Aynı şekilde katılımcıların alternatif yollar düşüncesi ortalamaları 3,69 (SS= ,532) olarak bulunmuştur. Katılımcıların eyleyici düşünce ortalamaları ise 3,81 çıkmıştır. Yani yaşam doyumu, olumlu gelecek beklentisi, alternatif yollar düşüncesi ve eyleyici düşünce seviyelerinin yüksek düzeylerde olduğu görülmüştür. Tablo 3’te yer alan korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında, yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=,202$, $p<0,001$), yine yaşam doyumu ile alternatif yollar düşüncesi arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=,203$, $p<0,001$), eyleyici düşünce ile arasında ($r=,284$, $p<0,001$) pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani tekstil çalışanlarının yaşam doyumları arttıkça az da olsa olumlu gelecek beklentilerinin ve umutlarının artacağı yorumu yapılabilir. Tablo 3’te ayrıca olumlu gelecek beklentisi ve alternatif yollar düşüncesi arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=,228$, $p<0,001$), eyleyici düşünce ile arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=,299$, $p<0,001$) bir ilişki olduğu saptanmıştır. Katılımcıların düşük düzeyde de olsa olumlu gelecek beklentilerinin artması umut düzeylerini artmaktadır.

Araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezleri test etmeden önce, araştırmada kullanılan değişkenlerin yapısal geçerlikleri DFA yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonucunda tespit edilmiş olan uyum iyiliği değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Ölçeklerin Uyum İyiliği Değerleri

	#	χ^2/df	CFI	GFI	AGFI	RMSEA
<i>Yaşam Doyumu</i>	5	3,216	0,549	0,965	0,896	0,115
<i>Yaşam Doyumu</i>	5	1,452	0,926	0,987	0,953	0,052
<i>Olumlu Gelecek Beklentisi</i>	5	3,075	0,879	0,965	0,896	0,111
<i>Olumlu Gelecek Beklentisi</i>	5	2,217	0,943	0,979	0,922	0,085
<i>Umut</i>	8	1,387	0,834	0,962	0,927	0,048

#: Ölçeklere ait madde sayısı

Yapılan ilk analiz sonuçlarında, yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi ölçeklerinin kabul edilebilir uyum iyilik değerleri elde edilememiştir. Modifikasyon değerleri ışığında yaşam doyumu ölçeğindeki iki maddenin (#4 ve #5) hatalarının birleştirildiği iyileştirme sonucuna göre kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri (Byrne, 2009; Hu ve Bentler, 1999) elde edilmiştir ($\chi^2/df= 1.452$, CFI= ,92, GFI= ,98, AGFI= ,95, RMSEA= ,05). Olumlu gelecek beklentisi ölçeğindeki iki maddenin (#1 ve #2) hatalarının ilişkilendirildiği iyileştirme sonucunda kabul edilebilir uyum iyilik değerlerinin ($\chi^2/df= 2.217$, CFI= ,94, GFI= ,97, AGFI= ,92, RMSEA= ,08) olduğu tespit edilmiştir. Son olarak umut ölçeğinin kabul edilebilir uyum iyilik değerleri ($\chi^2/df= 1.387$ CFI= ,83, GFI= ,96, AGFI= ,92, RMSEA= ,04) görülmüştür. Schaufeli vd. (2017) yeterli uyum indeks değerlerine ulaşabilmek adına aynı madde çiftlerinin hatalarının ilişkilendirilebileceğini söylemektedir.

4.3. Etki Hipotezlerine İlişkin Analizler

Etki hipotezlerinin test edilmesi için yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6. Değişkenlere İlişkin Etki Analizi Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken</i>					
Yaşam Doyumu					
Regresyon Katsayıları					Model İstatistikleri
	B	Standart Hata	β	Sig	
<i>Bağımsız Değişken</i>					R ² =,083 F=8,647 t=6,625 **p<0,001
Alternatif Yollar Düşüncesi	,135	,086	,122	,120	
Eyleyici Düşünce	,234	,075	,243	,002	
Olumlu Gelecek Beklentisi					
Alternatif Yollar Düşüncesi	,170	,092	,144	,065	R ² =,097 F=10,113 t=5,353 **p<0,001
Eyleyici Düşünce	,259	,080	,251	,001	

Umudun alt boyutlarından alternatif yollar düşüncesi boyutunun yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkisini tespit etmek için kurulan çoklu regresyon modelinin F değeri 8,647'dir. Modelin anlamlılık seviyesi ise p<0,001'dir. Umudun alt boyutlarından eyleyici düşünce boyutunun yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkisini açıklamak amacıyla oluşturulmuş olan çoklu regresyon modelinin F değeri ise 10,113, modelin anlamlılık seviyesi ise p<0,001'dir. Alternatif yollar düşüncesi ve eyleyici düşünce yaşam doyumunu %8 oranında açıklarken, olumlu gelecek beklentisini ise %10 oranında açıklamaktadır.

Tablo 6'ya göre alternatif yollar düşüncesi, yaşam doyumu (β =,122, p>0,005) ve olumlu gelecek beklentisi (β =,144, p>0,005) üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Eyleyici düşüncenin ise yaşam doyumu (β =,243, p<0,005) ve olumlu gelecek beklentisi (β =,251, p<0,005) üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Eyleyici düşüncedeki bir birimlik artış yaşam doyumunu ,243 birim attırırken, olumlu gelecek beklentisini ,251 birim artırmaktadır. Dolayısıyla H_{1a} ve H_{2a} hipotezleri desteklenmezken, H_{1b} ve H_{2b} hipotezleri desteklenmektedir.

5. SONUÇ

İnsanları hedeflerin peşinden gitmeye motive eden ve bilinçli içsel hoş deneyimleri yansıtabilen yaşam doyumu (Frisch vd., 2005), kişinin yaşam koşullarını kendisi için belirlediği ve değer verdiği standartlara göre algılamasıdır (Gökkaya vd., 2019). Sosyal iyi oluş modeli, pozitif hissel eğilimlerin yaşam doyumunu iki biçimde etkilediğini ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, kişinin kendisini iyi hissederek yaşamı hakkında hoş hissetmesine neden olan doğrudan bir bağlantıdır. İkincisi, bireyin

çevresiyle ilgili destekleyici algıları aracılığıyla yaşamı hakkında iyi hissetmesini sağlayan dolaylı bağlantıdır (Lent vd., 2005). Her iki durumda da bir çok pozitif duygunun yaşam doyumunu üzerinde olumlu bir etkisi olmaktadır. Bu duygulardan özellikle umut, yaşam doyumunun ölçülmesinde çarpıcı etmenlerden birisidir (Şen-Baz, 2019). Geleceğe yönelik olumlu beklentileri içeren umut, bireylerin amaçlarına ulaşabilmesi adına plan yapabilme yeteneğini elinde bulundurmaya anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu planı uygulamak için bir enerjiye sahip olduğu algısını ifade etmektedir (Bailey vd., 2007). Staats'a göre beklentiler ve arzular arasında bir etkileşim görevi gören umut (aktaran Erş, 2017), birey için erişilmesi mümkün olarak kabul edilen hedeflere erişmenin olumlu bir beklentisi şeklinde ifade edilmektedir (Snyder vd., 2006). Umudun, bireyin içindeki doyumunu arttıran önemli bir unsurdur ve olumsuz duyguların oluşmasını engelleyerek olumlu duyguların çoğalmasında katkıda bulunur. Kişilerin, yaşamlarındaki doyuma erişme gücü umut düzeylerinin yüksek olmasıyla mümkündür. Bu sayede yüksek umut sahibi bireylerin hayattan aldıkları doyumun artacağı ve artan doyum ile geleceğe dair olumlu beklentilerinin de çoğalacağı söylenebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, umudun, yaşam doyumunu ve olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etki rolü irdelenmiştir.

Çalışmada öncelikli olarak değişkenlere dair aritmetik ortalamalar incelenmiştir. Umudun alt boyutlarının, yaşam doyumunun ve olumlu gelecek beklentisinin yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arası ilişkilerin saptanması için gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre, yaşam doyumunu ve olumlu gelecek beklentisi arasında pozitif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde, yine yaşam doyumunu ile umudun alt boyutlarından alternatif yollar düşüncesi arasında pozitif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde, umudun alt boyutlarından eyleyici düşünce ile arasında pozitif yönde anlamlı ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani tekstil çalışanlarının yaşam doyumları arttıkça az da olsa olumlu gelecek beklentilerinin ve umutlarının artacağı söylenebilir. Olumlu gelecek beklentisi ve alternatif yollar düşüncesi arasındaki ilişkiye bakıldığında pozitif yönlü anlamlı ve zayıf düzeyde, eyleyici düşünce ile arasında pozitif yönlü anlamlı ve zayıf düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. Katılımcıların düşük de olsa olumlu gelecek beklentilerinin artması umut düzeylerini arttırmaktadır. Bu bulgu daha önce yapılan başka çalışmalarla benzer sonuçlar ortaya koymuştur (Çalışkan, 2021; Şen-Baz, 2019; Yılmaz, 2017; Marques vd., 2013; Şimşek, 2012; Schmid vd., 2011; Botton vd., 2009).

Bu çalışmada, umut ve alt boyutlarının hem yaşam doyumunu hem de olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre umut alt boyutlarından alternatif yollar düşüncesinin yaşam doyumunu ve olumlu gelecek beklentisi üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Eyleyici düşüncenin ise yaşam doyumunu üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu veri daha önceki çalışmalarla (Şen-Baz, 2019; Aydın vd., 2017; You vd., 2008; Bailey vd., 2007; Valle vd., 2006; Park vd., 2004) paralel sonuçlar ortaya koymuştur. Yani eyleyici düşünce bireylerin yaşam doyumunu olumlu yönde arttırmaktadır. Aynı zamanda eyleyici düşüncenin olumlu gelecek beklentisi üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu saptanmıştır. Çalışkan (2021), Şimşek (2012) ve Schmid

vd. (2011)'in çalışmalarında olduğu gibi bu çalışma örnekleminde de umut, olumlu gelecek beklentisini arttırmaktadır.

Bulgular değerlendirilirken çalışmanın bazı sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu araştırma, örnekleme yer alan tekstil çalışanlarının görüşleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada kesitsel verilerin elde edilmesi, değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri teorik olarak çerçevelemektedir. İleride yapılacak araştırmalar için bu çalışmanın daha geniş bir örnekleme ve farklı bir sektörde yapılması önerilebilir. Söz konusu değişkenler ile başka örgütsel çıktılar arasındaki ilişki araştırılabilir. Ayrıca değişkenlerin aracı ve düzenleyici etkileri de incelenerek farklı çalışmalar yapılabilir.

Uygulamaya ve yöneticilere ilişkin etkiler ve öneriler ele alındığında; bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda örgütlerin; umut, yaşam doyumu ve olumlu gelecek beklentisi konularına daha fazla ilgi göstermesi faydalı olacaktır. Çünkü bu konular sadece yüksek etkiye sahip çalışan davranışları arasında sayılması gerekli konular değil aynı zamanda örgüt içi iş süreçlerine katkı sağlayan kilit konular olarak da değerlendirilmelidir. Yönetici ve liderlerin beklentilerini ve amaçlarını ileterek çalışanların ne yapmaları gerektiği konusunda daha iyi bir anlayışa sahip olmaları ve bu durumun da çalışanların psikolojik anlamda olumlu algılarına katkı sağlaması beklenebilir.

KAYNAKÇA

- Ai, A. L., Peterson, C., Tice, T. N., Bolling, S. F. ve Koenig, H. G. (2004). Faith-based and secular pathways to hope and optimism subconstructs in middle-aged and older cardiac patients. *Journal of Health Psychology*, (9), 435-450.
- Akman, Y. ve Korkut, F. (1993). Umut ölçeği üzerine bir çalışma. *H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 193-202.
- Avşaroğlu S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu, iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- Aydın, F., Odacı, H. ve Kahveci, H. (2017). Psikolojik danışmanların psikolojik danışma öz-yeterliliği: Yaşam doyumu ve umut açısından bir değerlendirme. *Journal of Human Sciences*, 14(4), 4607-4627.
- Bakan, İ. ve Güler, B. (2017). Duygusal zekânın, yaşam doyumu ve akademik başarıya etkileri ve demografik özellikler bağlamında algı farklılıkları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 1-11.
- Beltekin, E. ve Kuyulu, İ. (2020). Examination of academic procrastination, positive future expectation and organizational image levels of university students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 9(7), 30-38.
- Bronk, K. C., Hill, P. L., Lapsley, D. K., Talib, T. L. ve Finch, H. (2009). Purpose, hope, and life satisfaction in three age groups. *The Journal of Positive Psychology*, (4)6, 500-510.
- Brülde, B. (2007). Happiness and the good life introduction and conceptual framework. *Journal of Happiness Studies*, (8), 1-14.
- Demirli Yıldız, A. (2016). *Pozitif psikoloji bağlamında umut: Hedefe giden yolda sınırları aşmak*. Ankara: Nobel Yayınevi.

- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, (95), 542-575.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Erci, B., Yılmaz, D. ve Budak, F. (2017). Yaşlı bireylerde özbakım gücü ve yaşam doyumunun umut düzeylerine etkisi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(2), 72–76.
- Erş, S. (2017). Psikoloji’de Umut. <http://www.dusunuyorumdergisi.com/psikolojide-umut/> (18.01.2022).
- Eryılmaz, A. (2011). Ergen öznel iyi oluşu ile olumlu gelecek beklentisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, (24), 209-215.
- Frank, J. (1968). The role of hope in psychotherapy. *International Journal of Psychiatry*,(5), 383-385.
- Frisch, M. B., Clark, M. P., Rouse, S. V., Rudd, M. D., Paweleck, J. K., Greenstone, A. ve Kopplin, D. A. (2005). Predictive and treatment validity of life satisfaction and the quality of life inventory. *Assessment*, (12) 66–78.
- Fromm, E. (1995). *Umut devrimi*. (Çev., Şemsa YeğİN). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gökkaya F., Gülser Z., Günak G., Köse B., Güleç M., Günel E., Sandıkcıoğlu B., İpek, A. K. ve Özkeç, Y. (2019). Psikodrama yöntemiyle gerçekleştirilen grup uygulamalarının üniversite öğrencilerinin umut, yaşam doyumu ve öznel iyi oluşları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(19), 83-104.
- Güngör, A. ve Avcı, M. (2017). Examining the relationship between hope and life satisfaction among middle school students. *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 54-63.
- Hagmaier, T., Abele, A. E. ve Goebel, K. (2018). How do career satisfaction and life satisfaction associate?. *Journal of Managerial Psychology*, 33(2), 142-160.
- Hope (2009). Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Hope>, (27.12. 2021).
- Hurn, C. J. (1993). *The limits and possibilities of schooling: An introduction to the sociology of education*. Boston: Allyn and Bacon.
- Karabacak, G. (2013). *İş-aile çatışmasının iş ve yaşam doyumunda etkilerinin iş stresi ve algılanan sosyal destek açısından otel personeli üzerinde incelenmesi*. (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Kemer, G. ve Atik, G. (2005). Kırsal ve il merkezinde yaşayan lise öğrencilerinin umut düzeylerinin aileden algılanan sosyal destek düzeyine göre karşılaştırılması. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (21), 161-168.
- Lance, C. E., Mallard, A. G. ve Michalos, A. C. (1995). Tests of the causal directions of global-life facet satisfaction relationships. *Social Indicators Research*, 34(1), 69-92.
- Lent, R. W., Singley, D., Sheu, H.-B., Gainor, K. A., Brenner, B. R., Treistman, D. ve Ades, L. (2005). Social cognitive predictors of domain and life satisfaction: Exploring the theoretical precursors of subjective well-being. *Journal of Counseling Psychology*, 52(3), 429-442.
- Magaletta, P.R. ve Oliver, J.M. (1999). The hope construct, will, and ways: Their relations with self-efficacy, optimism, and general well-being. *Journal of Clinical Psychology*, (55), 539–551.
- Marques, S. C., Lopez, S. J. ve Mitchell, J. (2013). The role of hope, spirituality and religious practice in adolescents’ life satisfaction: Longitudinal findings. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 14(1), 251–261.

- Martin, K. K. (2007). Measuring hope: Is hope related to problem solving and criminal behaviour in offenders? (Master's Thesis). University of Toronto, Toronto.
- Miller J. F. (1985). Hope doesn't necessary spring eternal sometimes it has to be carefully mined and channeled. *American Journal of Nursing*, 85, 22-25.
- Nurmi, J. E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11(1), 1-59.
- Oliveira, I. C. ve Saldanha, A. A. (2010). Estudo comparativo sobre a perspectiva de futuro dos estudantes de escolas públicas e privadas. *Paideia (Ribeirão Preto)*, 20(45), 47-55.
- Özgür, G., Gümüş, A. B. ve Durdu, B. (2010). Evde ve yurttan kalan üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 25-32.
- Park, N., Peterson, C. ve Seligman, M. E. (2004). Strengths of character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(5), 603-619.
- Pope, A. (2006). *An essay on man*. Stockbridge, MA: Hard Press.
- Romero, M. (1989). *Hope and Outcome Anticipation*. (Doctoral dissertation). University of Massachusetts Amherst.
- Schalock, R. L. ve Felce, D. (2004). *Quality of life and subjective well-being: Conceptual and measurement issues*. In E. Emerson, C. Hatton, T. Thompson, ve T. R. Parmenter (Eds.). *International Handbook Of Applied Research In Intellectual Disabilities* (pp. 261-279). London: Wiley.
- Schmid, K. L., Phelps, E. ve Lerner, R. M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescents' hopeful future expectations and intentional self regulation in predicting positive youth development. *Journal of adolescence*, 34(6), 1127-1135.
- Seginer, R. (2003). Adolescent future orientation: An integrated cultural and ecological perspective. *Online Readings In Psychology and Culture*, 6(1), 3-13.
- Seginer, R. (2009). *Future orientation: Developmental and ecological perspectives*. NY: Springer.
- Seligman, M. E. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. *Handbook of Positive Psychology*, (2), 3-12.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk* (Çev. Semra Kunt). Ankara: HYB Yayınları.
- Snyder, C. R. (1995). Conceptualizing, measuring and nurturing hope. *Journal of Counseling & Development*, (73), 355-360.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... Harney, P. (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, (60), 570-585.
- Snyder, C. R., Sympson, S., Michael, S. T. ve Cheavens, J. (2000). The optimism and hope constructs: Variants on a positive expectancy theme. In E. C. Chang (Ed.), *Optimism and Pessimism* (pp. 103-124). Washington, DC: American Psychological Association.
- Snyder, C. R., Lehman, K. A., Kluck, B. ve Monsson, Y. (2006). Hope for rehabilitation and vice versa. *Rehabilitation Psychology*, (51), 89-112.

- Souza, M. A., Pereira, P. R., Funck, A. L. ve Formiga. N. S. (2013). Consistência interna e estrutura fatorial da escala de expectativa de futuro em brasileiros. *Boletim-Academia Paulista de Psicologia*, 33(2), 330-353.
- Staats S. ve Stassen, M. A. (1985). Hope: An affective cognition. *Social Indicators Research*, (17), 235–242.
- Şen-Baz, D. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu yordamada kariyer kararı öz-yeterliği ve umudun rolünün incelenmesi. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 144-165.
- Şimşek, E. (2011). *Örgütsel iletişim ve kişilik özelliklerinin yaşam doyumuna etkileri*. (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Şimşek, H., (2012). Güney doğu anadolu bölgesindeki lise öğrencilerinin gelecek beklentileri ve gelecek beklentilerini etkileyen faktörler. *Kurumsal Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 90-109.
- Tatar, M. (2005). Öğretmen beklentisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Thomas C. B., Winnie E., Michael B. F. ve Snyder, C. R. (2007). Hope and optimism as related to life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology: Dedicated to Furthering Research and Promoting Good Practice*, 2(3), 168-175.
- Uluçay, T., Özpolat, A. R., İşgör, İ. Y. ve Taşkesen, O. (2014). A study on high school students future expectations. *Education Sciences*, 9(2), 234-247.
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin yaşam doyumunu düzeyleri ile ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4(2), 113-118.
- Valle, M. F., Huebner, E. S. ve Suldo, S. M. (2006). An analysis of hope as a psychological strength. *Journal of School Psychology*, 44(5), 393-406.
- Verdugo, L., Freire, T. ve Sánchez-Sandoval, Y. (2018). Understanding the connections between self-perceptions and future expectations: A study with spanish and portuguese early adolescents. *Revista de Psicodidáctico*, 23(1), 39-47.
- Weiten, W., Dunn, D. S. ve Hammer, E. Y. (2014). *Psychology applied to modern life: Adjustment in the 21st century*. Cengage Learning.
- Wolbert, L. S., De Ruyter, D. J. ve Schinkel, A. (2018). What attitude should parents have towards their children's future flourishing?. *Theory And Research In Education*, 16(1), 82-97.
- Wright, T. A. (2003). Positive organizational behavior: An idea whose time has truly come. *Journal of organizational behavior: The international journal of industrial. Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(4), 437-442.
- Yam, F. C. ve Kumcağız, H. (2020). Ortaokul öğrencilerinin okul doyumunu ile yaşam doyumları arasındaki ilişki: Umudun aracı rolünün incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2113-2130.
- Yavuzer H., Demir İ., Meşeci F. ve Sertelin Ç. (2005). Günümüz gençliğinin gelecek beklentileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-103.
- Yetim, Ü. (1991). *Kişisel projelerin organizasyonu ve örüntüsü açısından yaşam doyumunu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- You, S., Michael J. F., Erika F., Jill D. S. ve Diane T. (2008). Relations among school connectedness, hope, life satisfaction, and bully victimization. *Psychology In The Schools*, 45(5), 446-460.

İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN ANALİZİ VE KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN ÖNLENMESİ İÇİN POLİTİKA İLKELERİ ÖNERİSİ

ANALYSIS OF THE ISTANBUL CONVENTION AND PROPOSAL OF POLICY PRINCIPLES FOR THE PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN

Fatih KIRIŞIK¹

1. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu
Yönetimi Bölümü, fatih.kirisik@dpu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-9663-7502>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
10.06.2022 06.10.2022

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097665>

Öz

Kadına yönelik şiddeti ve ev içi şiddeti önleme amacıyla olduğu iddia edilen İstanbul Sözleşmesi, Türkiye tarafından 2011 yılında imzalanmıştır. Sözleşme Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin ve bütün dünya ülkelerinin imzasına açıldığı halde ABD, İngiltere, Rusya, Azerbaycan, Macaristan, Kanada, Çin, Japonya gibi pek çok ülke tarafından kabul edilmemiştir. Sözleşme içerdiği toplumsal cinsiyet ideolojisi nedeniyle başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünya ülkelerinde yoğun tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar Türkiye'de de yoğun olarak gerçekleşmiş ve sonuç olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından uluslararası sözleşmelerle ilgili fesih yetkisi kullanılarak 19.03.2021 tarihinde feshedilmiştir. İstanbul Sözleşmesi feshedildikten sonra kadına yönelik şiddeti önlemek için dünyaya örnek olacak yeni bir kamu politikası oluşturularak, şiddeti ve çözümünü sağlıklı şekilde ortaya koyacak hukuk kuralları belirlenmesi tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada İstanbul Sözleşmesi çeşitli boyutlardan analiz edilmiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin analiz edilmesinden ve konu kapsamındaki tartışmalardan da yararlanılarak kadına yönelik şiddet ve kadınların yaşadığı sorunların çözümüne yönelik tesis edilmesi hedeflenen kamu politikasında kullanılabilecek temel ilke ve öneriler oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kadına Yönelik Şiddet, Kadınların Sorunları, İstanbul Sözleşmesi, Toplumsal Cinsiyet, Biyolojik Cinsiyet, Kamu Politikası.

Abstract

The Istanbul Convention, which allegedly aims to prevent violence against women and domestic violence, was signed by Turkey in 2011. Although the Convention was opened to the signature of the member states of the Council of Europe and all the countries of the world, it was not accepted by many countries such as the USA, England, Russia, Azerbaijan, Hungary, Canada, China and Japan. Due to the gender ideology, it contains, the convention has caused intense debates in the world, especially in European countries. These discussions took place intensely in Turkey as well, and as a result, it was terminated by President Recep Tayyip Erdogan on 19.03.2021 by using his authority to terminate international agreements. After the termination of the Istanbul Convention, a new public policy that will set an example to the world to prevent violence against women has been created and the determination of legal rules that will reveal violence and its solution in a healthy way has started to be discussed. In this context, the Istanbul Convention has been analyzed from various dimensions in the study. By making use of the analysis of the Istanbul Convention and the discussions on the subject, basic principles and recommendations that can be used in the public policy aimed at solving violence against women and the problems experienced by women have been created.

Keywords: Violence Against Women, Women's Problems, Istanbul Convention, Gender, Biological Gender, Public Policy.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the study has two dimensions. First of all, the approach, principles and rules adopted by the Istanbul Convention to prevent violence against women, adopted by the Council of Europe, are analyzed with a critical approach. By making use of this analysis, the basic principles and values that a public policy should have in order to prevent violence against women will be determined.

Research Questions

What are the gender ideology and practices adopted by the Istanbul Convention on the prevention of violence against women? What should be the basic principles of public policy to prevent violence against women and solve women's problems?

Literature Review

The Istanbul Convention has been a much-debated convention in the world since the day it was adopted by the Council of Europe. Addressing the discussions on the basis of being against or supporting violence against women hindered the functioning of a healthy analysis process. The Istanbul Convention has not been adequately analyzed and discussed in terms of the legal rules it contains, the social lifestyle it proposes, the proposals for changes in the basic elements of society, the change and rearrangement of all public and private rules in the countries, the gender ideology and practices it has adopted for the prevention of violence against women. In the study, the Istanbul Convention tries to fill the gap in the field by analyzing it from a wide perspective with a critical approach from the dimensions of law and practice. The lack of academic studies on the prevention of violence against women and the problems of women from alternative and different perspectives also causes problems in the formulation and development of public policies. In this context, policy principles and suggestions that can be used in creating public policy on violence against women and solving women's problems have been developed.

Methodology

In the study, document analysis method was used within the scope of qualitative research method. While doing this, the Istanbul Convention, international human rights conventions, general principles of law, statistical data and reports were used. The general principles of the public policy to be formed in the light of the data obtained from the document analysis have been determined.

Results and Conclusions

The data obtained through the analysis of the Istanbul Convention show that the Istanbul Convention has an approach that goes far beyond the goal of preventing violence against women. In order to prevent violence against women, instead of determining the real causes of violence by conducting field studies, gender ideology based on various assumptions is presented as a solution. With this ideology, it is suggested that the basic values that make up the society should be demolished and rebuilt on the axis of gender. It is seen that the contract has significant problems with regard to legal principles. It is seen that the Convention develops a new approach contrary to some of the universal

legal principles and human rights values. In this context, the Convention, which has caused serious debates in the world, is also insufficient in preventing violence against women. Developing public policy principles for resolving violence against women in particular and women's problems in general is important for the solution of the problem. Compliance of these developed public policies with universal legal principles and human rights values will facilitate the implementation of public policy and the implementation of violence against women. With this aim and perspective, a proposal for public policy principles has been created in order to prevent violence against women and to solve women's problems.

1. GİRİŞ

Şiddet, faili ve mağduru sürekli değişkenlik gösterse de günümüzün esaslı problemlerinden birini teşkil etmektedir (KADEM, 2014). Şiddet toplumda yaygın bir problem olarak kendini göstermektedir. Trafikte şiddet, sporda şiddet, okulda şiddet, hastanede şiddet, üniversitede şiddet, sosyal medyada şiddet gibi şiddetin ortama göre değişen türleri yanında çocuğa şiddet, yaşlıya şiddet, kadına şiddet, erkeğe şiddet, öğretmene şiddet, sağlık personeline şiddet gibi şiddete maruz kalan yönünden ayrılan farklı şiddet türleri de bulunmaktadır.

Şiddet türlerinden olan kadına yönelik şiddeti önlemek için Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonunun bazı sözleşmeler kabul ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Aralık 1979’da Birleşmiş Milletler’de kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), Eylül 1981’de yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu sözleşmeyi 1985 yılında imzalamıştır.

“Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi/İstanbul Sözleşmesi”, 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul’da imzaya açılmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi imzaya açıldığı gün imzalamış ve 14 Mart 2012 tarihinde onaylamıştır. Bu sözleşme Türkiye’de 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme her ne kadar Avrupa Konseyi tarafından hazırlansa da Avrupa Konseyi üye ülkeleri dışındaki ülkelerin de imza ve onayına açılmıştır (Moroğlu, 2012).

Sözleşme Almanya’da Ekim 2017’de onaylanmış ve Şubat 2018’de yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliği, Bulgaristan, Çekya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Slovakya, İngiltere, Ermenistan, Ukrayna, Lihtenştayn, Moldova Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesini/İstanbul Sözleşmesi’ni onaylamamıştır (Akyel, 2019; DW, 2019; DW, 2021).

Sözleşmeyi imzalayan veya onaylayan ülkelere Almanya, Andora, Çekya, Danimarka, Ermenistan, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs, Gürcistan, Hırvatistan, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Letonya, Makedonya, Malta, Monako, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Yunanistan çekince koymuştur. Avusturya, Finlandiya, Hollanda, İsveç, İsviçre, Norveç sözleşmenin bazı maddelerine itiraz etmiş, Hırvatistan, İspanya, Letonya, Litvanya ve Polonya ise şerh koymuştur. Türkiye ise sözleşmeyi hiçbir çekince koymadan imzalamış ve onaylamıştır (Akyel, 2019). Ancak Avrupa’da bile pek çok ülkenin kabul etmediği, çok sayıda ülkenin çekince koyduğu, itiraz ettiği veya şerh koyduğu sözleşme Avrupa’da ve dünyada yoğun tartışmalara neden olmuştur. Türkiye’de de yoğun kamuoyu tepkisine ve tartışmalara neden olan sözleşme, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Cumhurbaşkanının sahip olduğu fesih yetkisi kullanılarak 19.03.2021 tarihinde feshedilmiştir.

İstanbul Sözleşmesi ile kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve ayrımcılığın kaldırılmasının hedeflendiği iddia edilmektedir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için, yaşanan sorunlar yapılacak alan araştırmaları ile tespit edilebilir. Teorik çerçevenin varsayımları yerine, yaşanan sorunların tarafsız bir şekilde yapılacak alan araştırması verileri ile sağlıklı bir şekilde oluşturulması gereklidir. Bilimsel araştırma verilerinin ortaya çıkardığı verileri temel alarak kadına yönelik şiddet ve kadınların diğer sorunlarını giderici kamu politikaları oluşturulabilir. Çalışmada bu sorunların giderilmesi için oluşturulacak kamu politikasında değerlendirilmesi gereken temel ilkeler oluşturulmuştur.

2. İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN AMACI

Sözleşmenin amacı sözleşmenin birinci maddesinde kısmen açıklanmaya çalışılmıştır.

a-Kadınları her türlü şiddetten korumak, kadınlara yönelik şiddet ve ev içi şiddetle mücadele etmek, şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak,

b-Kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınların güçlendirilmesi yolu dahil kadınlar ile erkekler arasındaki temel eşitliği teşvik etmek,

c-Kadınlara yönelik şiddet ve ev içi şiddet mağdurlarının korunması ve bu mağdurlara yardım edilmesi için kapsamlı bir çerçeve, politikalar ve tedbirler geliştirmek,

d-Kadınlara yönelik şiddeti ve ev içi şiddeti ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik etmek,

e-Kadınlara yönelik şiddet ve ev içi şiddeti ortadan kaldırmak üzere bütüncül bir yaklaşım benimsemek amacıyla etkili işbirliğini sağlamak için kuruluşlara ve kolluk kuvvetlerine destek ve yardım sunmaktır.

Birinci maddede beş amaçtan bahsedilmektedir. Sözleşmenin bütünüyle birlikte değerlendirildiğinde sözleşmenin amacı başlıklı birinci maddenin sözleşmenin amacını tam olarak ifade etmekte yetersiz kaldığı görülmektedir. Çünkü sözleşmenin giriş kısmında ve sözleşmenin diğer maddelerinde ifade edilen konular, sözleşmenin amacı başlıklı maddede tam olarak ifade edilememiştir. Özellikle sözleşmenin temelini oluşturan toplumsal cinsiyet dönüşümü amacından birinci maddede hiç bahsedilmemiş olması dikkat çekmektedir.

3. İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN KAPSAMI

İstanbul Sözleşmesinin kapsamının tespitinde Sözleşmenin İngilizce metnindeki orijinal adında geçen “domestic violence” kavramının ne anlama geldiğinin belirlenmesi önemlidir. Sözleşmenin Türkçe çevirisinde “domestic violence” kavramı “aile içi şiddet” olarak çevrilmiştir. “Domestic violence” kavramının Türkçeye yanlış çevrildiği, doğru çevirinin “ev içi şiddet” olduğu çeşitli

kaynaklarda ve İngilizce sözlüklerde görülmektedir (Bakırcı, 2015; Merriam-Webster, 2020; Dictionary law, 2020; Gürgey, 2015; Translegal, 2020).

Sözleşme isminin ev içi şiddet olarak anlaşılması durumunda, aile olmayan ama aynı evde yaşayan evlilik dışı diğer birliktelikleri de sözleşmenin kapsadığı ifade edilebilir. Bu açıdan Sözleşmenin İngilizce metni, Sözleşmenin bütün maddeleri ve konuyla ilgili diğer uluslararası sözleşmeler birlikte değerlendirildiğinde Sözleşmenin Türkçe çevirisinde birtakım hatalar olduğu dikkat çekmektedir (Bakırcı, 2015).

İstanbul Sözleşmesinin ikinci maddesinde sözleşmenin kapsamı ifade edilmiştir. 2. madde aşağıda verilmektedir:

1-Bu Sözleşme ev içi şiddet dahil kadınlara orantısız olarak etkileyen sadece kadınlara yönelik şiddet türleri için geçerli olacaktır.

2-Ev içi şiddetin tüm mağdurlarına Sözleşmeyi uygulamak üzere taraflar teşvik edilirler. Sözleşme hükümleri uygulanırken taraflar şiddet mağdurlarını, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet söz konusu ise, özellikle dikkate alacaklardır.

3-Barış zamanında ve silahlı çatışma durumlarında Sözleşme geçerli olacaktır.

Sözleşme 2/1’de kadına yönelik her türlü şiddeti kapsadığı ifade edilmektedir. Her türlü şiddetten ne anlaşıldığı da Sözleşmenin kapsamının belirlenmesinde önemlidir. Ancak kadına yönelik her türlü şiddet aşağıda bir başka başlık altında analiz edileceğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Madde 2/2’de erkek çocuklar ve erkeklerin adını anmadan ev içi şiddet mağduru olarak ifade edilmiştir. Sözleşmenin taraflarının toplumsal cinsiyete dayalı şiddet mağdurlarını özellikle dikkate alacaklarını belirtmektedir. Bu açıdan ev içi şiddet mağduru herkesin Sözleşme kapsamında olduğu, ancak ev dışında sadece kadınların koruma kapsamında olduğu görülmektedir (Bakırcı, 2015). Sözleşmede şiddete ve şiddetin bütün türlerine karşı olmak yerine özellikle toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı olmak esas olarak benimsenmiştir. Ayrıca Sözleşme her kim olursa olsun şiddet mağdurlarını korumak amacıyla değildir. Şiddet türü ve şiddet mağduru konusunda açık bir seçicilik bulunmaktadır. Sadece ev içi şiddette mağdur ayrımı yapılmamıştır.

Sözleşmede kadına yönelik şiddetin, özel hayatta veya kamu hayatında meydana gelmesi açısından ayırım yapılmamıştır. Sözleşme kapsamında kamu ya da özel hayat, ev içi ve dışı hayatın tüm alanlarında kadına yönelik şiddetin hedef alındığı düzenlenmiştir.

4. SÖZLEŞMEDE KADINA YÖNELİK ŞİDDET

İstanbul Sözleşmesinin 3. maddesi “Tanımlar” başlığı taşımaktadır. Bu madde sözleşmede kullanılan kavramları tanımladığı için önemlidir. Madde 3/a’da kadınlara yönelik şiddet tanımlanmıştır. Buna göre, kadınlara yönelen şiddet, ayrımcılığın bir çeşidi ve insan hakkına aykırılık olarak

anlaşılmaktadır ve ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem ve bu eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma anlamına gelir” şeklinde tanımlanmaktadır.

Sözleşmede kadınlara yönelik şiddet “...fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik...” boyutlardan tanımlanmıştır. Kadına yönelik fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik boyutlardan verilecek zarar veya ıstırap şiddet kapsamında düzenlenmiştir. Zarar kavramı maddi ve manevi zararı kapsamaktadır. İstırap ise manevi zarar içerisinde yer alır. Şiddet tanımlanırken zararlarla birlikte ıstırapın da ifade edilmesi, Sözleşmenin hukuki açıdan dikkatli bir şekilde hazırlanmadığını göstermektedir. Öte yandan ıstırap ifadesinin zarar dışında özellikle belirtilmesi vurgu yapma ve özel önem verilmesi gibi bir anlam taşıyabilir. Şiddet konusunda karar verilirken fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik bir zarar görmeyen ama ıstırap/acı çeken/üzülen bir kadının bu ıstırapı da şiddet kapsamına alınmıştır. İnsanlar hayatta pek çok şeye üzülebilir, canı sıkılabilir. Bütün bu durumların, kapsamı aşırı derecede geniş olan toplumsal cinsiyet kapsamında ele alınarak şiddet olarak tanımlanması toplumda şiddeti artırıcı, toplumsal barışı ve kamu düzenini bozucu bir faktör olarak ortaya çıkabilir. İnsan davranışlarının çok büyük bir kısmı bu şiddet tanımının kapsamı içerisine kolaylıkla sokulabilir. Bu durumda hakim, savcı, kolluk kuvvetleri aşırı derecede artan şiddet iddiaları ile karşılaşabilir.

Yine Sözleşmede toplumsal cinsiyete dayalı eylemlerle zorlama/baskı yapma da şiddet kapsamına alınmıştır. Zorlamak/baskı yapmak ifadesi sınırları belirli olmayan, yoruma açık ifadelerdir. Bir insanın doğrudan ya da dolaylı herhangi bir tavsiyesi, konuşması, vücut hareketi veya hareketsiz kalması bile zorlama/baskı olarak yorumlanabilir. Ayrıca zorlamak/baskı yapmak kişiden kişiye göre değişen bir özellik taşımaktadır.

Yukarıda incelendiği üzere sözleşmede kadınlara yönelik şiddet adeta “sınırsız” bir şekilde tanımlanmıştır. Bu şiddet tanımının kapsamı o kadar geniş belirlenmiştir ki, uygulanabilmesini hukuken imkansızlaştırmıştır. Hukuk kuralları mümkün olduğunca amacı, kapsamı, sınırları belirli, yoruma ve farklı anlaşılmalara yol açmayan dikkatlice tanımlanmış bir çerçevede düzenlenirler. Sözleşmenin tamamında görülmekte olan ifade, anlam ve kapsam problemleri burada da çok ciddi şekilde kendini göstermektedir. Kadınlara yönelik şiddeti önlemek için şiddetin tanımı ve kapsamı açık ve anlaşılır olmalıdır. Kapsamın aşırı derecede geniş olması ve yoruma açık ifadelerin bulunması kadınlara yönelik şiddetin tespitini ve önlenmesini imkansızlaştırmaktadır. Nasıl ki bir hukuk kuralının yetersizliği/azlığı sorunu çözemezse, fazlalığı/aşırılığı da sorunu çözümünde yetersiz kalacaktır.

5. SÖZLEŞMEDE TOPLUMSAL CİNSİYET

Sözleşme madde 3/c’de, toplumsal cinsiyet tanımlanmıştır. Buna göre, “toplumsal cinsiyet belli bir toplumun kadınlar ve erkekler için uygun gördüğü sosyal olarak inşa edilen roller, davranışlar, eylemler ve özellikler anlamına gelir” şeklinde tanımlanmaktadır.

İstanbul Sözleşmesi’nin giriş metninde, kadınlara yönelen şiddetin nedeninin toplumsal cinsiyet rollerine dayanmakta olduğunun baştan kabul edilmesi istenmektedir. Bu ifade kadına yönelik şiddeti, diğer şiddet türlerinden ayırmakta ve toplumsal cinsiyet gibi sınırları tam olarak belirlenmemiş bir kavram ile suçu bireysel boyuttan çıkarıp toplumsal bir sorun haline getirmektedir. Bu ifade “suçların şahsiliği” ilkesine aykırı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü şiddeti uygulayanın suçu, bütün topluma yüklenmektedir. İlginçtir ki diğer suçlar bireysel olarak ele alınırken, sadece kadına yönelik şiddet toplumun işlediği bir suç olarak ele alınmaktadır. Kadına yönelik şiddet suçunun bütün topluma yüklenmesiyle birlikte bütün toplumun kamu kurumları, kamu görevlileri, özel sektör, medya zorlamalarıyla değiştirilmesi, dönüştürülmesi önerilmektedir.

İstanbul Sözleşmesi giriş kısmı on birinci paragrafında “Kadına yönelik şiddetin yapısal niteliğini toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olarak tanıyarak ve kadına yönelik şiddetin, erkeklerle kıyaslandığında kadını ikincil konuma zorlayan temel sosyal mekanizmalardan birisi olduğu...” ifadeleri bulunmaktadır. Görülmektedir ki Sözleşmede feminist ideolojinin dili kullanılmaktadır (Aile Akademisi, 2019). Bu ifadeler kadına yönelik şiddetin sosyolojik ve psikolojik nedenlerini bilimsel olarak incelemek yerine, toplumu kadınlar ve erkekler olarak kutuplara ayıran bir yaklaşımla konuya bakmaktadır.

İstanbul Sözleşmesi 12. maddesi 1. fıkrasında; gelenekler, din, toplumsal kültür ve tüm diğer uygulamaların kadın erkek için benimsediği kalıp rollerin ortadan kaldırılarak, kadın ve erkeklere ilişkin toplumsal ve kültürel davranış modellerinde değişim sağlamak için Sözleşme taraflarının gerekli kamu politikaları oluşturması emredilmektedir. Sözleşme ile “kadının aşağılığı iddiası” diye bir iddiadan bahsedilmiş, bu iddianın kim tarafından nasıl dile getirildiği belirtilmemiştir. Böyle bir varsayımsal iddiayı öne sürerek bütün toplumu, gelenekleri, dinleri ve diğer toplumsal değerleri hedef alan bir ifade kaleme alınmıştır. Maddede kadın ve erkek özellikleri, farklılıkları, toplumda geçmişten günümüze gelen bütün değerleri, gelenekleri, kültürel özellikleri, dini kuralları ortadan kaldırmaktan bahsedilmektedir. Sözleşmenin bu yaklaşım tarzıyla yeni bir kültür, yeni gelenekler, kadınlar ve erkekler için yeni kalıp roller, yeni cinsiyetler, yeni inançlar oluşturarak bütünüyle yeni bir toplum inşa etmeyi hedeflediği ifade edilebilir.

İstanbul Sözleşmesi, toplumsal cinsiyet merkezli olarak inşa edilmiştir. Sözleşme, toplumsal tabanı dikkate alan eleştirilere duyarsız, tek taraflı bir metin görünümündedir. Metin bu haliyle bir toplumu ayakta tutan kültürel değerlerin belirlediği toplumsal rol beklentisini değersizleştirmektedir. İstanbul Sözleşmesi kadını, erkeği, cinsiyetleri, rolleri ve toplumu yeniden inşa etmeye çalışan küçük

bir grubun rol beklentisini temel değer haline getiren yeni bir emperyalizm türü olarak ifade edilmiştir (Aile Akademisi, 2019).

Toplumsal cinsiyet kavramını benimseyen sözleşme, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları, kadın ve erkeğin hukuken değil, biyolojik olarak eşit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu varsayımın bilimsel bulgular tarafından desteklenip desteklenmediği tartışılmamaktadır. Halbuki pek çok bilimsel araştırma kadın ve erkek arasında cinsiyetten kaynaklanan farklılıklar olduğunu açıkça göstermektedir. Üstelik bu farklılıklar sadece fizyolojik/biyolojik alanla sınırlı kalmamakta, düşünsel, duygusal, davranışsal, kişisel ve sosyal alanlarda da ortaya çıkmaktadır. Özellikle son zamanlarda beyin tarama tekniklerinin gelişmesi, hormonal ve genetik araştırmaların yapılmasının kolaylaşması, bu farklılıkların bazılarının çevresel/kültürel koşullardan kaynaklanmadığını biyolojik kökenli olduğunu açıkça göstermektedir (Gültekin, 2014).

Sözleşmenin 3. maddesinin d bendinde ise, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet tanımlanmaktadır. Bu tanımda kadına kadın olmasından dolayı uygulanan ve kadınları orantısız biçimde etkileyen şiddet olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin, kadına kadın olmasından dolayı uygulanan şiddet olduğu belirtilmektedir. Ancak kadına yönelik şiddet olaylarının kadına kadın olmasından dolayı uygulanıp uygulanmadığı hiç sorgulanmamakta, hepsi otomatik olarak kadına kadın olmasından dolayı uygulanan toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olarak açıklanmaktadır. İstanbul Sözleşmesi ile tanımlanan kavramlar bile uygulamada görmezden gelinmekte, her olay toplumsal cinsiyet teorisinin varsayımlarına delil olarak kabul edilmektedir. Kadına yönelik şiddet olaylarının nedenlerine yönelik bilimsel araştırmalar yapılmamakta, veriler oluşturulmamaktadır. Bu şiddet olaylarının ne kadarının alkol, uyuşturucu, karşılıklı şiddet, alacaklı borçlu kavgası, kadın kaynaklı şiddet gibi nedenlere dayandığı incelenmemekte, sadece “bu yıl şu kadar kadına yönelik şiddet vakası yaşanmıştır”, “şu sayıda kadın öldürülmüştür” şeklinde verilmektedir. Kadına yönelik şiddetin nedenleri açıkça inceleme dışı tutularak, sadece toplumsal cinsiyet ideolojisinin teorik varsayımları ile toplumsal olaylar açıklanmaktadır.

6. SÖZLEŞMEDE CİNSEL YÖNELİM VE TOPLUMSAL CİNSİYET KİMLİĞİ

İstanbul Sözleşmesi 4. maddesi “Temel Haklar, Eşitlik ve Ayrımcılık Yapmama” başlıklıdır. Bu maddenin üçüncü paragrafında; bireylerin “cinsiyet”, “cinsel yönelim”, “toplumsal cinsiyet”, “toplumsal cinsiyet kimliği” gibi durumlarına bakılmaksızın tarafların Sözleşme hükümlerini uygulanması garanti edilmiştir.

Sözleşmede cinsiyet, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliği ifadelerinden sadece toplumsal cinsiyet kavramının tanımı sözleşmede yapılmıştır. Sözleşmede cinsiyet, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği kavramlarının tanımları yapılmamıştır. Dolayısıyla

sözleşmede bu kavramlara hangi anlamlar yüklendiği belirli değildir. Bu kavramların sözleşmede tanımlar başlığı altında yapılmaması önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki aynı cümle içinde cinsiyet, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet kimliği ifadelerinin bir arada kullanılması, bu üç kavrama farklı anlamlar yüklendiğini göstermektedir. Sözleşmenin kullandığı kavramları tanımlamaması, bu kavramlara sonradan farklı anlamlar yüklenmesini, anlamının daraltılmasını ya da anlamının genişletilmesini de mümkün kılmaktadır. Bu durum Sözleşmenin uygulamasının yüklenen anlama göre değişiklikler göstermesine neden olacaktır.

7. KAMU POLİTİKALARININ YENİ ÇERÇEVESİ: TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI POLİTİKALAR

İstanbul Sözleşmesi'nin 6. maddesi “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Politikalar” başlıklıdır. Bu madde de bütün kamu politikaları oluşturulurken, uygulanırken ve sonuçları değerlendirilirken toplumsal cinsiyet bakış açısı/ideolojisinin temel alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Madde başlığı “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Politikalar” olarak belirlenmiştir. Madde içeriği hem Sözleşme hükümlerinin uygulanmasında hem de Sözleşmenin etkilerinin değerlendirilmesinde toplumsal cinsiyet yaklaşımının devlet ve toplum tarafından kabul edilmek zorunda olduğunu ifade etmektedir. Sözleşmenin bütününde toplumsal cinsiyet yaklaşımından başka yaklaşımlara, düşüncelere, teorilere, iddialara, varsayımlara, bilimsel analiz ve eleştirilere kapalı ve bunları dışlayan bir dilin hakim olduğu görülmektedir. Sözleşmenin kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin bilimsel araştırmalara açık olması, şiddetin önlenmesinde toplumsal cinsiyet varsayımlarının değil de bilimsel araştırma sonuçlarına dayanan kamu politikalarının uygulanmasını ve geliştirilmesini mümkün kılabilirdi.

8. SÖZLEŞMEDE VERİ TOPLAMA VE ARAŞTIRMA

İstanbul Sözleşmesi Madde 11, “Veri Toplama ve Araştırma” başlıklıdır. Veri toplama ve araştırma kapsamında bazı temel kurallar düzenlenmiştir.

- Sözleşme kapsamındaki şiddet türlerine ilişkin istatistik verileri düzenli aralıklarla toplanmalı,
- Sözleşme kapsamındaki şiddet türleri alanında yapılan araştırmaları desteklenmeli,
- Sözleşme kapsamındaki şiddet türlerinin yaygınlığını ve eğilimlerini değerlendirmek üzere nüfusa dayalı araştırmaları düzenli aralıklarla yapılmalı,
- Uluslararası düzeyde kıyas yapmak ve uluslararası işbirliği için toplanan veri ve bilgileri Grevio olarak isimlendirilen uzmanlar grubuna sağlanmalı,
- Toplanan veri ve bilgiler topluma açık ve erişilebilir olmalıdır.

İstanbul Sözleşmesi 11/1-a bendinde sözleşme taraflarının, Sözleşme kapsamındaki şiddet türlerinin yaygınlığını ve eğilimlerini değerlendirmek üzere nüfusa dayalı araştırmaları düzenli aralıklarla yapılmayı taahhüt ettikleri görülmektedir.

TÜİK tarafından 2018 yılında yapılan Eğitim Durumuna Göre Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı araştırmasında, kadın-erkek arasında brüt ücret farkı incelenmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de kadınların brüt ücret hesaplamasında erkeklerden daha az ücret aldıkları ifade edilmektedir(data.tuik.gov.tr, 2018). Brüt ücret vergi ve diğer giderler düşülmeden yapılan bir hesaplamadır. Yani kişinin eline geçen net maaş değildir. Öte yandan devlet kurumlarında çalışan kadınlar ile erkekler arasında hiçbir ücret farkı bulunmamaktadır. Hiçbir meslek grubunda kamuda çalışan kadınlar ve erkekler arasında hiçbir ücret farkı yoktur(Şen, 2018). Avrupa İstatistik Ofisi Eurostat tarafından 2006, 2010 ve 2014 yıllarında yapılan araştırmalarda Türkiye’de cinsiyete dayalı ücret farklarının kadınlar lehine olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinde ise aynı yıllardaki ücret farkları kadınlar aleyhindedir(Şen, 2018). Kadın ve erkek arasındaki ücret farkları eğitim, deneyim ve iş düzeyleri arasındaki farklılıklara dayanmaktadır(Şen, 2018) Özel sektörde ise çalışan personel yaptığı işe ve işletmeye katkısına, performansına göre değerlendirildiğinden kişi bazlı performans dayalı ücret farklılıkları olabilmektedir. Dolayısıyla özel sektörde de ücretlendirme cinsiyete göre değil, çalışanın performansına göre yapılmaktadır. TÜİK’in bulduğu brüt ücret farkının nedeni, erkeklerin fazla mesai yapmaya ve ek çalışma yaparak daha fazla gelir elde etmeye yönelmesi olabilir. Karısı ve çocukları için daha fazla çalışan erkek çalışanın daha fazla maaş aldığı ve bunun kadın ve erkekler arasında gelir eşitsizliğine yol açtığını iddia etmek isabetli bir yorum olmayacaktır. Diğer taraftan kadın çalışanlar için, çocukları ve kocası için evde daha fazla zaman geçirebilmek, ev işlerini yaparak ailesine gönüllü destekte bulunmak istemesi, kadınların fazla mesai yapmamasının nedeni olabilir. Bu gönüllü aile birliğinin ve eşler arasında gönüllü işbirliğinin kolektif bir bilinçle, ailenin ortak faydasına yönelmesini bir tehdit olarak algılamak ve yorumlamak isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü sonuçta erkek, kadın ve tek tek çocuklar olarak bireyselleştirilmemiş aile, elbirliği ve işbirliği ile ailede yaşayan herkesin ortak faydası için çalışmaktadır. Bu nedenle elde edilen her gelir, elde eden kişinin tek başına, kendisi için kullandığı bir gelir değil, bütün ailenin ortak geliridir. Bu ortak gelirin harcanması da kazananın kazanç miktarına göre değil, ailenin ihtiyaçlarına göre gerçekleşmektedir.

İstanbul Sözleşmesi 11. maddesinde ifade edilen Sözleşme kapsamındaki şiddet türlerine ilişkin istatistik verileri düzenli aralıklarla toplama, Sözleşme kapsamındaki şiddet türleri alanında yapılan araştırmaları destekleme ve Sözleşme kapsamındaki şiddet türlerinin yaygınlığını ve eğilimlerini değerlendirmek üzere nüfusa dayalı araştırmaları düzenli aralıklarla yapma konusunda veri toplama-araştırma yapma ve bunları istatistiksel olarak yayınlama konusunda Sözleşme tarafına yükümlülükler yüklemektedir. Bu madde şiddetin araştırılması ve engellenmesi konusunda sınırlamalar getirmektedir. Sözleşme kapsamını, bakış açısını, ideolojisini, yönlendirmelerini ve nasıl yorumlanacağını açıkça Sözleşmenin tamamında ifade ettiği verilerin toplanmasını, araştırmaların yapılmasını ve istatistiklerin

oluşturulmasını emretmektedir. Sözleşmenin ideolojisine uygun olması açısından hem Sözleşmenin giriş kısmında hem de maddeler de sürekli olarak Sözleşme ideolojisi vurgulanmakta ve Sözleşme, tarafları bu ideolojiyi benimsemeye ve bütün faaliyetlerini bu ideolojiye uygun olarak yapmaya zorlanmaktadır. Sözleşme kapsamı dışında veri toplanması, araştırmalar yapılması, şiddetin diğer türlerinin de ideolojik olmayan bilimsel bir yaklaşımla incelenmesi durumunda kadına yönelik şiddetin çözümlenmesi oldukça kolaylaşacaktır. Çünkü ideolojik perspektif dışında bilimsel bir nesnellikle problemin psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve diğer nedenleri ortaya çıkarılmış olacaktır. Şiddet nedenlerinin doğru tespiti, şiddetin önlenmesi için geliştirilecek kamu politikalarının oluşturulmasında son derece önemlidir.

9. SÖZLEŞMEDE EĞİTİM KURUMLARINA VERİLEN YENİ GÖREVLER

İstanbul Sözleşmesinin “Eğitim” başlıklı 14. maddesi kapsamında eğitimin her seviyesindeki resmi müfredatta toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kalıplaşmamış toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkek eşitliği gibi konular açıklanacak ve bütün öğretim materyallerinin buna göre düzenlenmesi sağlanacaktır. Ayrıca devlet, gayri resmi eğitim faaliyetlerinde, spor, kültürel ve boş zaman hizmetlerinde ve medyada toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kalıplaşmamış toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkek eşitliği gibi konuları resmi alanlar dışındaki bu özel alanlarda da hakim kılarak bütün toplumsal alanlarda toplumsal cinsiyet ideolojisini yerleştirmek zorundadır.

İstanbul Sözleşmesi, eğitim başlıklı bu madde ile hedeflediği toplum inşası modelini Milli Eğitim sürecine dahil ederek, toplumsal cinsiyet temelli ideolojisinin sözleşmede bahsedilen “başlangıç ilkelerini” eğitim sürecindeki çocuklara ve gençlere benimsetmek amacındadır. İstanbul Sözleşmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği projesi kapsamında; kadına şiddet, baskı, zorla evlendirme, ataerkil baskı, dini baskı gibi kavram ve olayları, dünya toplumlarında çok yaygın bir temel sosyolojik unsur olarak varsaymakta, ancak bu varsayımlarını bilimsel araştırmalarla desteklememektedir.

10. SÖZLEŞMEYLE İLGİLİ KAMU GÖREVLİLERİNİN EĞİTİMİ

İstanbul Sözleşmesi kapsamında kamu görevlilerinin eğitimi, Sözleşmenin 15. maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde, “Profesyonellerin Eğitimi” başlıklıdır.

Sözleşme kapsamında yer alan şiddet eylemlerinin fail ve mağdurları ile ilgilenen polis, jandarma gibi kolluk görevlileri, hakim, savcı gibi yargı personeli, doktor, hemşire gibi sağlık görevlileri gibi kamu görevlileri için kadın erkek eşitliği, şiddetin belirlenmesi ve önlenmesi, mağdurun hak ve ihtiyaçları ile ikincil mağduriyetlerin önlenmesine yönelik eğitimler verilecektir. Bu eğitimler, kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddet olaylarının uygun sevk ve idaresini sağlamak üzere eşgüdüm içerisinde ve çok birimli işbirliğine yönelik olacaktır.

Sözleşmenin 15. maddesiyle profesyonellerin eğitimi hedeflenmektedir. Konuyla çeşitli aşamalarda ilgilenen bütün uzmanları, çalışanları kapsayacak bu tür olaylarda ne düşünüleceğinin, nasıl hareket edileceğinin detaylarıyla belirlendiği bir eğitimden bahsedilmektedir. Konuyla ilgili hiç kimsenin hatta profesyonellerin bile farklı düşünebilmesi, farklı çözüm yolları uygulaması, durumun niteliğine ilişkin akademik ve idari tecrübesini ve uzmanlığını kullanması dışlanmaktadır. Profesyonel kişilerin düşünme, sorgulama, kritik ve analitik değerlendirme yapmaları engellenmektedir. Sadece toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı çerçevesinde oluşturulan ideolojinin kurallarını sorgulamadan uygulaması istenmektedir.

11. SÖZLEŞMEDE DÜŞÜNME VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Sözleşmenin 17. maddesi “Özel Sektör ve Medyanın Katılımı” başlıklıdır. Bu maddenin birinci fıkrasında özel sektör, medya, bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü de Sözleşme kapsamında düzenlenmektedir. Her ne kadar özel sektör, medya, bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü açısından ifade özgürlüğüne ve bağımsızlıklarına gerekli saygının gösterileceği ifade edilse de, Sözleşmenin temelini oluşturan toplumsal cinsiyet ideolojisinin benimsenmesi ve topluma benimsetilmesi, bunun yanında kadına yönelik şiddetin önlenmesi için politika geliştirme, Sözleşme uygulamalarına katılma ve yönergelerle düzenleyici kurallar oluşturması yükümlülüğü getirilmektedir.

Sözleşmede ilk defa “ifade özgürlüğü ve bağımsızlığı” kavramı özel sektör ve medya ile ilgili olarak kullanılmıştır. Sözleşmenin tamamında toplumsal cinsiyet ideolojisine dayanan yaklaşım, özel sektör ve medya ile ilgili olarak ifade özgürlüğü ve bağımsızlığından bahsetmektedir. Ancak kamu yönetimi, toplum, özel sektör, medya, bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü ile ilgili Sözleşme hükümleri toplumsal cinsiyet ideolojisinin benimsenmesi ve topluma benimsetilmesi için Sözleşme kurallarına ve kamu politikalarına uygun davranma yükümlülükleri getirerek düşünme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve bağımsızlığı ilkelerini kapsam dışı bırakmaktadır.

Sözleşmede kapsam dışı bırakılan düşünme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve bağımsızlığı ilkeleri, insanların ve toplumun özgür düşünmesini sağlayan önemli evrensel hukuk ilkeleridir. “Özgür İnsan” ve “Özgür Toplum” ne düşüneceğine, nasıl düşüneceğine kendisi karar veren ve düşündüklerini ifade etme özgürlüğüne küresel, ulusal ya da yerel otoritelerin/güçlerin/sermayenin müdahale edemediği bir insan ve toplumdur. Küresel, ulusal ya da yerel otoritelerin/güçlerin/sermayenin belirlediği/dayattığı düşünme kalıplarına girmeyen, düşünmesi için sınırları çizilmiş alanı tanımayan, küresel, ulusal ya da yerel otoriteler/güçler/sermaye tarafından belirlenen tarzda düşünmediği takdirde aşağılanacağı, hakaret edileceği, cezalandırılacağı tehditlerini dışlayan, özgür düşünen insan ve özgür düşünen insanlardan oluşan özgür düşünen bir toplum, ifade özgürlüğü ve bağımsızlığının ana bileşenleridir.

12. SÖZLEŞME İLE DÜZENLENEN TOPLUMSAL YAŞAM VE YAŞAM TARZI

Sözleşmenin 4. bölümü “Koruma ve Destek” başlıklıdır. Bu bölümde yer alan 18. madde, Sözleşme taraflarının genel yükümlülüklerini düzenlemektedir. Bu maddenin 3. fıkrasında Sözleşmenin benimsediği kurallar, kişilerin şikayet etmesine veya tanıklık etmesine bağlı olmaksızın uygulanacaktır.

Sözleşmenin tamamında benimsenen toplumsal cinsiyet yaklaşımı ile suç türleri, mağdur, fail ceza hukukuna ve hukukun genel ilkelerine uygun olmayan şekilde yeniden tanımlanmaktadır. Bu tanımlanan kavramlarla oluşturulan toplum yapısını kabullenmeyen, buna göre hareket etmeyen bütün insanlar da bu toplumsal cinsiyet ideolojisinin baskı araçları tarafından ideolojinin kurallarına uydurulmak istenmektedir. Toplumsal düzen kuralları olarak bilinen hukuk kuralları, görgü kuralları, örf adet kuralları, ahlak kuralları ve din kuralları dışlanarak bunların yerine toplumsal cinsiyet ideolojisinin belirlediği kurallar konulmaktadır.

Sözleşmenin 27. maddesinde “Bildirim” ve 28. maddesinde “Profesyoneller Tarafından Bildirim” düzenlenmiştir. Bu maddelere göre herhangi bir kimse ya da bir kamu görevlisinin sözleşme kapsamındaki şiddeti, ilgili kuruluşlara ve yetkililere bildireceği düzenlenmiştir. Bu maddeler yukarıda ifade edilen kişilerin şikayet etmesine veya tanıklık etmesine bağlı olmaksızın uygulanacağı kuralıyla birlikte düşünüldüğünde oldukça tehlikeli bir tablo ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir kimse yaşam tarzını beğenmediği, kendince ataerkil, geleneksel ya da dini bulduğu bir aileyi şikayet edebilir ve bu şikayete diğer aile üyelerince karşı çıkılsa bile sözleşmedeki yaptırımlar bu aileye kolaylıkla uygulanabilir. Ailede karı-koca, anne-baba, abla-abi, amca-dayı, hala-teyze gibi aile üyelerinin diğer aile üyelerine baskı, dayatma veya cinsiyet ayrımcılık uyguladığı gerekçesiyle sözleşme kapsamındaki ve 6284 sayılı yasa gibi ilgili diğer yasalardaki yaptırımlara maruz kalması kaçınılmaz olacaktır. Çünkü Sözleşmede açıkça ifade edilmese de gelenek kelimesi ile ataerkil yapı, İslami miras ve terörizm ifade edilmekte, modern kelimesi ile kadın hakları, Yahudi-Hristiyan mirası ve demokrasi kastedilmektedir (Eisenstein, 2016). Görülmektedir ki, Sözleşme ile bütün topluma ve insanlara bir yaşam tarzı empoze edilmekte, dini/kültürel/örfi gerekçelerle bu yaşam tarzına uygun yaşamayan kişilerin, zorla bu yaşam tarzına uydurulması hedeflenmektedir.

Sözleşmenin 26. maddesinde “sözleşme kapsamındaki” şiddete tanık olmuş çocukların korunmasından ve çocukların yüksek yararından bahsetmektedir. Sözleşme kapsamı dışında olan filmlerde, dizilerde ve internet ortamında varolan bütün şiddet türlerine tanıklık eden çocuğun koruması sözleşme kapsamında değer taşımamaktadır.

Sözleşmenin 48. maddesiyle Sözleşme kapsamındaki şiddet eylemlerinde arabuluculuk ve uzlaştırma da dahil zorunlu alternatif uyuşmazlık çözüm süreçleri de yasaklanmıştır. Sözleşme ile tarafların alternatif uyuşmazlık çözme yöntemleri ile uyuşmazlıklarını çözmelerinin hukuk yoluyla

kendilerine bir imkan olarak sağlanması da engellenmektedir. Bu durum, toplumsal dayanışmanın en önemli merkezi ve toplumu koruyucu rol üstlenen aileye ciddi zararlar verecektir.

13. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi devrimi sonrası dünyada batılı ülkelerin hemen her alanda etkili olduğu yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Batılı ülkeler, kurdukları medeniyet ile sosyal bilimler alanında kendi perspektifinden önemli gelişmeler oluşturmuştur. Sosyal bilimlerde yaşanan bu gelişmeler yeni ideolojiler, yeni yaklaşımlar, yeni kavramlar, yeni önerilerle bütün dünyayı yeniden inşa etmeye yönelik küresel bir söyleme/politikaya dönüşmüştür. Batı karşısında bilimsel, ekonomik, askeri güç gibi hemen her alanda son derece zayıf konumda kalan ülke ve toplumlar, bu baş döndürücü yenilik ve değişimler karşısında bocalamışlar ve gerek zorla, gerek ortaya çıkan yeniliklerin cazibesıyla Batı medeniyetinin toplumsal değişimlerini önemli ölçüde kabul etmişlerdir.

Batı medeniyeti bir yandan sayısal bilimlerdeki ilerlemeler ile Batı dışı dünyayı kendine itaate zorlarken, diğer yandan sosyal bilimlerde yaşanan önemli gelişmeler ile hem Batı toplumlarını, hem de Batı dışı toplumları büyük bir değişim sürecine sokmuştur. Batı medeniyetinin ortaya çıkardığı değişim süreci, yeni bir bilimsel, ekonomik, askeri, toplumsal, yönetsel, hukuksal ve siyasal yapı oluşturmuş, bütün dünyayı ve toplumları eskisinden oldukça farklı bir zeminde yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Bu süreçte yaşanan değişim, toplumlarda öncesinden oldukça farklı bir yeniden yapılanma ortaya çıkarmıştır. Modern toplum olarak ifade edilen bu yeni toplum yapısında, önceki toplum yapısında anlamlı olan, bir yeri bulunan değerler, yeni yapıyla çatışma sürecine girmiştir. Çünkü Batı medeniyetinin kendi değerleriyle biçimlendirdiği yeni toplumsal yapı, modern toplum öncesi yapıları ve değerleri dışlamakta, yeni bir toplum inşa etmeye çalışmaktadır. Sanayi Devrimi'nden bu yana adım adım gelişen ve ilerleyen bu toplumsal değişim süreci, önceki toplumsal yapıları önemli ölçüde değiştirmiş, kendi toplumsal yapısını bütün dünyada belli ölçüde hakim kılmıştır. Ortaya çıkan bu yeni toplumsal yapının sorunsuz bir yapı olmadığı kısa sürede görülmüştür. Geleneksel sorunları çözmek için önerilen yeni toplumsal yapı, yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Ancak Batı medeniyeti bu yeni sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır. Buna rağmen kolaycı bir yaklaşımla ortaya çıkan yeni sorunların Batı dışı ülkelerde geleneksel yapıların tamamen terk edilmemesinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Çözümün ise tamamen Batılılara benzemek olduğu iddia edilmiştir. Daha çok Batılılara benzeme çabaları da sorunun çözümünü bir türlü sağlayamamıştır. Bu sorunların çözülememesinin gerekçesi olarak ise, Batılı ülkelerin tarihte geçirdiği süreçlerin aynen tekrar edilmemesi gösterilmiştir. Dolayısıyla, bu Batıya benzeme süreci erişilemeyen ve erişilmesi de mümkün olmayan bir hale bürünmüştür. Fakat, özellikle sosyal bilimlerde bilimsel ilerlemenin yetersiz kalması nedeniyle sorunun gerçek tespiti yapılamamış, Batılı gerekçelere itaat edilerek Batılılara benzeme süreci sürüp gitmiştir. Sonuç olarak, modernleşme süreciyle Batılı toplumlarda başlayan ve giderek ağırlaşan sorunlar, Batıya benzemesi ölçüsünde diğer toplumlara da geçmiştir.

Modernleşme ile oluşturulan yeni toplum yapısında kadına biçilen rol, kadınların yeni sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu sorunlara karşı da Batının, Batılı ve Batı dışı toplumlara önerileri ikili bir boyut taşımaktadır. Batılı toplumlarda kadının yaşadığı sorunların çözümü için yeni toplumsal yaşama tarzları önerilirken, Batı dışı toplumlara ise daha çok Batılı gibi yaşama önerilmektedir. Batılı gibi yaşama konusunda ilerleyen toplumlara ikinci öneri seti ise, Batılılara da önerilen yeni toplumsal yaşam tarzlarının önerilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen kadınların yaşadığı sorunların çözülemediği görülmektedir.

Toplum içerisinde kadınların çeşitli sorunlarla karşı karşıya oldukları bilinmektedir. Kadınların yaşadıkları bu sorunlar karşısında zayıf kaldıkları ve çözüm bulmakta zorlandıkları görülmektedir. Toplumsal, geleneksel ve tarihsel süreçte oluşan kimi kurallar ve değerlendirmeler kadınların bazı zorluklarla, engellemelerle, dayatmalarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Kadınların yaşamakta oldukları sorunlar, çoğunlukla görmezden gelinmekte ve genel olarak bu sorunlara farklı bakış açılarından çözümler üretilmemektedir. Tekçi/küresel bir bakış açısından üretilen çözümler dünya genelinde bütün toplumlar üzerinde uygulanmaya çalışılmaktadır.

Kadınların günümüzde yaşadığı sorunlara çözümler öneren feminizm gibi ideolojiler, yüzleştiği sorunlara çözüm bulmakta zorlanan kadınların bir kısmının benimsediği ve savunduğu ideolojiler haline gelmiştir. Bu ideolojiler karşısında sosyal bilimler açısından zayıf durumda bulunan Batı dışı ülkelerin ve toplumların genel tavrı, geleneksel yapılarını savunmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Çünkü Batı karşısında her alanda zorluklar yaşayan ve özgüvenini kaybeden toplumların içine kapandığı görülmektedir. Batılı ülkelerin askeri saldırıları ve sömürgeleştirme politikaları, Batı dışı ülkeleri her an yeni işgal tehdidi altında tutmaya devam etmektedir. Güvenlik kaygıları üst seviyede olan toplum ve devletlerin bilimsel, toplumsal ve ekonomik alanlarda ilerleme göstermesi zor olmaktadır.

Kadınların yaşadığı sorunların dünya çapında çözümsüz kalması yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” oluşturulmuştur. Bu Sözleşme Avrupa Konseyi tarafından hazırlanmıştır. Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul’da imzaya açıldığı için İstanbul Sözleşmesi olarak da adlandırılmaktadır. Bu Sözleşmenin isminde kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddet bulunmaktadır. Bu şiddeti önlemek için şiddet türlerini belirtmiş ve şiddetin nedenini ifade etmiştir. Şiddet türleri açıklanırken hukukun genel ilkeleri, temel hukuk kaideleri ve uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle belirlenen insan hakları kuralları ihlal edilmiştir. Diğer taraftan kadına yönelik şiddetin nedeni ise, toplumsal cinsiyet olarak ifade edilen bir kavrama dayandırılmıştır. Sözleşmede toplumsal cinsiyet ifade edilip tanımlanırken, biyolojik cinsiyetten hiç bahsedilmemiştir. Elbette biyolojik cinsiyet ve biyolojik cinsiyetten kaynaklanan roller bulunduğu gibi, toplumun kadın ve erkekler için öngördüğü farklı roller de bulunmaktadır. Toplumların kadın ve erkeğe verdiği bazı roller, davranış kalıpları kadınların zarar görmesine, hak kaybına uğramasına ve şiddete

maruz kalmasına yol açabilmektedir. Bu tür olumsuz cinsiyet rollerinin bilimsel araştırmalara dayanan toplumsal bilinçlendirme ile değiştirilmesi mümkündür. Ancak İstanbul Sözleşmesinde biyolojik cinsiyet ve biyolojik cinsiyete dayanan cinsiyet rolleri Sözleşme kapsamı içerisinde yer almamaktadır. Sözleşmenin biyolojik cinsiyetten hiç bahsetmediği sınırlı kapsamından, kadın ve erkek rollerinin tek kaynağının toplum olduğu ve toplumun kadın ve erkeğe yüklediği cinsiyet rollerinin kadınlara yönelik şiddetin kaynağı olduğu iddia edildiği anlaşılmaktadır. Bu iddia kapsamında kadın ve erkek cinsiyet rolleri, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri ayrımı yapılmaksızın bütünüyle reddedilmektedir. Kadınlara yönelik şiddetin çözümü olarak ise, kadın ve erkek cinsiyet rollerinin toplumda tamamen değiştirilmesi önerilmektedir. Bu değişimin sağlanması için devlet kurumları, kamu görevlileri, özel sektör ve medyayı bütünüyle kapsayan bir cinsiyet rolleri değişimi önerilmektedir. Bu toplumsal değişim sürecinde, kadın rolleri ile erkek rollerinin birbiri yerine geçmesi için devlet kurumları ve kamu görevlilerinin toplumu zorlaması ve insan haklarını ihlal edici uygulamalar yapması benimsenmektedir.

İstanbul Sözleşmesinde kullanılan kavramların büyük çoğunluğu tanımlanmamıştır. Tanımlanan kavramların ise, ucu açık ve çeşitli anlamlar yüklenebilecek nitelikte belirsiz kavramlara dayandırılması, Sözleşmenin hukuk dilinin ciddi sorunlara yol açabileceğini göstermektedir.

Sözleşme hukuk ilkeleri ve hukuk dili açısından incelendiğinde önemli hatalar bulunduğu görülmektedir. Hukuk kavramları kullanılırken eksik ve hatalı kullanımlar dikkat çekmektedir. Hukukun genel ilkeleri-hukukun evrensel ilkeleri açısından bakıldığında da bütün dünyada kabul gören hukuki ilkelere aykırı kural ve ifadelerin Sözleşmede bulunduğu dikkat çekmektedir. Hukukun alt bilim dallarından yararlanılarak kolaylıkla ifade edilebilecek hukuk kuralı ve kavramlarının Sözleşme metnine doğru bir şekilde işlenemediği görülmektedir. Sözleşme metnindeki bu yaygın ve ciddi hukuk hataları, Sözleşmenin aralarında hukukçularında bulunduğu bir uzmanlar grubu tarafından, dikkatli bir inceleme sürecinden geçirilerek oluşturulmağı; adeta alelacele yazılmış bir metin olduğu düşüncesi uyandırmaktadır.

İstanbul Sözleşmesi giriş kısmı onuncu paragrafında “Kadına yönelik şiddetin, erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmasına ve kadına yönelik ayrımcılığa neden olan ve kadınların tam ilerlemesini engelleyen, kadınlar ve erkekler arasında tarihsel eşitsiz güç ilişkisinin bir tezahürü olduğu...” ifadesi bulunmaktadır. Görülmektedir ki sözleşme teorik temelini, kadın-erkek çatışması/ikilemi üzerine kurmaktadır. Ancak kadın-erkek çatışması iddiasına dayanan teori, bütün toplumu kapsayan kadın-erkek işbirliğini/dayanışmasını dışlayan bir genelleme yapmaktadır. Sosyal teorilerde zaman zaman görülmekte olan genelleme hatasının burada da yapıldığı görülmektedir. Kadın-erkek çatışması üzerine kurulu teori ile toplumsal yapı, kadına yönelik şiddet, toplumsal kurumlar, sosyolojik yapı, gelenekler, ahlak kuralları, din kuralları, görgü kuralları hatta hukuk kuralları bütünüyle açıklanmaya ve bu perspektiften yeniden düzenlenmeye çalışılmaktadır. Kadına yönelik şiddetin

önlenmesi iddiası ise, teorinin sınırlı perspektifinden ortaya çıkan önerilerin arasında kaybolup gitmektedir.

Görülmektedir ki sözleşmedeki kadına yönelik şiddet tanımı ve şiddetin önlenmesine ilişkin toplumsal cinsiyet ideolojisi, toplum içerisinde adalet, eşitlik ve hukuksal değerlerin dışında yeni bir değerlendirme yapmaktadır. Bu yeni değerlendirme tarzı ile, bütün dünyada hukukun benimsediği insan hak ve özgürlükleri, eşitlik, adalet, hakkaniyet kavramları ve haklı-haksız ayrımı ortadan kaldırılmakta ve yeni bir hukuk sistemi inşa edilmektedir.

Kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik çeşitli uluslararası sözleşme ve iç hukuk kurallarının ortaya çıkma nedeni, kadınların toplumsal hayatta yaşadığı çeşitli mağduriyet ve problemlerin çözümüne yönelik bir çalışma yapılmaması ya da yapılan çalışmaların yeterli olmaması, uluslararası antlaşmaların ortaya çıkmasında belli ölçüde etkili olmuştur. Türkiye açısından bakıldığında ise, kadınların yaşadığı çeşitli sorun ve mağduriyetlerin giderilmesi için gerekli kamu politikalarının oluşturulması ve hukuki düzenlemelerinin yapılması için gerekli saha araştırmaları yapılmamıştır. Kadınların yaşadığı problemlerin tespiti, kadınların ihtiyaçları, beklentileri ve sorunların çözümüne yönelik önerileri gibi veriler, sahada yapılacak araştırmalarla ortaya konulmamıştır. Alan araştırmalarının eksikliği, kadınların problemleri ve çözüm önerileri konusunda Batı menşeli teorilerin varsayımlarının doğruluğuna inanılması sonucunu doğurmuştur. Kadınlara ilgili sınırlı alan araştırmalarının büyük bir kısmı da bu teorilerin varsayımları perspektifinden yapılmıştır. Bu durum, teorinin sınırlı perspektifinden yapılan alan araştırmalarının, teorinin haklılığının ispatlanması sonucunu doğurması gibi nesnel/objektif olmayan sonuçlara neden olmuştur.

Türkiye’de 2015 yılında Eğitimde Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP) okullarda bir süre uygulanmıştır. Proje kapsamında ders kitaplarından cinsiyet rolleri ile ilgili bilgiler çıkarılmış ve öğretmenlere cinsiyet eşitliği eğitimleri vermeye başlanmıştır. “Cinsiyet eşitliği” ifadesi ilk bakışta kadın ve erkek arasında hak-hukuk anlamında bir eşitlik isteği gibi algılanmaktadır. Oysa uygulamada kızlar ve erkekler aynılaştırılmaya çalışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ile çocuklara, kız ve erkek rollerini toplumun dayattığı, istedikleri cinsiyeti seçebilecekleri düşüncesi verilmektedir. Batı toplumlarında toplumsal cinsiyet eşitliği faaliyetleri sonucunda eşcinsellik büyük ölçüde artmıştır (Maraşlı, 2019).

Eşcinselliğin artması aslında bir nüfus azaltma yöntemi olarak da sonuç vermektedir. Cinsiyet değişimleri, farklılaşmaları hem aileyi ortadan kaldırmakta, hem de nüfus artışını engellemektedir. Batılı ülkelerde cinsiyet eşitliği faaliyetleri sonucunda doğum oranı ciddi oranda azalmış, yaşlı nüfus önemli ölçüde artmış ve nüfus azalması süreci ortaya çıkmıştır. Batılı ülkelerde son yıllarda görülen görece nüfus artışının kaynağı ise, doğum artışı değil, güney ve doğu ülkelerinden gelen göçmenlerdir.

Görülmektedir ki, Batılı ideolojiler ve yaklaşımlarla çözülmeye çalışılan kadına şiddet sorunu ve genel anlamda kadınların yaşadıkları sorunlar, bir türlü çözülememekte ve ciddi yeni sorunlar ortaya

çıkarmaktadır. Kadınların yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin yeni fikir ve önerilerin oluşturulması önemli bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir. Bu fikir ve önerilerin bütün dünya kadınların sorunlarını aralarındaki farklılıkları gözetenek çözmeye odaklanması, kadına şiddeti bilimsel araştırma sonuçlarına dayanan verilerle tespit ederek çözüm politikaları geliştirmesi gerekmektedir.

Kadına yönelik şiddet sorunun çözümünü amaçlayan yaklaşımların önce sorunu tam olarak anlamaya odaklanmaları gereklidir. Sorunu tam olarak anlamak için toplumsal sahaya inip derinlemesine araştırmalar yapmak zorunludur. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçların bilimsel ve disiplinler arası bir yaklaşımla analiz edilerek sorunun açık bir şekilde belirlenmesi elzemdir. Sorun açık bir şekilde belirlendikten sonra sorunun çözümüne yönelik çok boyutlu bilimsel yaklaşımların geliştirilmesi gerekir. Bu bilimsel yaklaşımlar kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusundaki kamu politikasının oluşturulmasında kullanılacaktır. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda oluşturulan kamu politikasının uygulama aşamasında da başarısının düzenli olarak denetlenmesi, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde etkili bilimsel yaklaşımların belirlenmesini ve kamu politikasının geliştirilmesini sağlayacaktır. Sürekli ve düzenli olarak sahadan geribildirimlerle beslenen ve kendini bu geribildirimlere göre geliştiren kamu politikası başarıya ulaşacaktır.

Kadınların yaşadıkları sorunları ve kadına yönelik şiddeti önlemek için oluşturulması gereken kamu politikasının taşınması gereken temel ilke ve önerilerin neler olabileceği konusunda aşağıdaki liste hazırlanmıştır.

KAMU POLİTİKASI İÇİN İLKE VE ÖNERİLER

1. Kadınların sorunlarını tespit edecek nesnel ve çok boyutlu bilimsel alan araştırmaları yapılmalıdır.
2. Kadınlara yönelik şiddeti bütün boyutlarıyla ortaya koyacak bilimsel alan araştırmaları yapılmalıdır.
3. Yapılan bilimsel araştırmaların sonuçları kamuoyuyla paylaşılmalıdır.
4. Araştırma sonuçlarından yararlanarak kadınların sorunlarını çözmeye ve kadınlara yönelik şiddeti önleme amaçlı bilimsel toplantılar düzenlenmelidir.
5. Kadın ve erkeklerin doğuştan gelen biyolojik cinsiyetleri reddedilmemeli veya görmezden gelinmemelidir. Biyolojik cinsiyetin fiziksel ve psikolojik farklılıklar içerdiği kabul edilmeli, kadınların sorunları ve ihtiyaçları biyolojik cinsiyet özellikleri dikkate alınarak giderilmelidir.
6. Kadınlara yönelik şiddeti önleme konusunda oluşturulacak kamu politikaları, kadını yalnız bir birey olarak değil, toplum içinde yaşayan sosyal bir özne olarak değerlendirmeli, kadını sadece cinsiyet boyutundan ele almamalı, bütüncül bir yaklaşımla her boyuttan yaşama dahil etmelidir.

7. Kadına yönelik şiddeti önleme amaçlı düzenlemeler yeni sorunlara yol açan, şiddeti daha da artıran bir nitelikte olmamalıdır. Bu düzenlemeler kadını şiddetten koruyan ve şiddetin tekrarlanmasını önleyen kapasitede olmalıdır.

8. Kadına yönelik şiddet, ortaya çıktıktan sonra değil, ortaya çıkmadan önce şiddeti önleyici kamu politikaları oluşturularak çözümlenmelidir. Bu kamu politikaları sadece polisiye tedbirler olarak anlaşılmamalıdır.

9. Kadına yönelik şiddeti önleme ve kadınların sorunlarını çözme politikaları, toplumdaki kadın-erkek bütün davranış kodlarını değiştirme amacıyla olmamalı, kadına yönelik şiddete yol açan davranış kodları tespit edilerek düzeltilmelidir.

10. Kadın ve erkekler için biyolojik cinsiyetten ayrılan toplumsal cinsiyet rolleri olduğu kabul edilmeli, bu rollerden kadına yönelik şiddete yol açan ya da kadına zarar verici nitelikte olanlar düzeltilmelidir.

11. Toplumun yeniden inşa etme amaçlı, sosyal mühendislik çalışmaları yerine, toplumsal sorunları çözümlenme amaçlı kamu politikaları oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.

12. Topluma sadece sorun penceresinden bakılmamalıdır. Toplumun yaşayan canlı bir sistem olduğu unutulmamalı, bütüncül bir yaklaşımla toplum analiz edilerek sorunlar giderilmeye çalışılmalıdır.

13. Oluşturulacak kamu politikalarında sadece kadına yönelik şiddeti önleyici düzenlemelerle yetinilmemelidir. Kadınların yaşadıkları sorunlar periyodik araştırmalarla belirlenmeli ve çözüme yönelik özgün fikirler geliştirilmelidir. Devlet kurumları tarafından bu araştırmalar ve bilimsel çalışmalar desteklenmelidir.

14. Kadınların yaşadığı sorunların çözümü konusunda da yeni yaklaşımlar geliştirilmelidir. Bu yaklaşımların politika kurulları ve bakanlıklar tarafından dikkate alınması ve kamu politikaları oluşturma sürecinde yararlanması sağlanmalıdır.

15. Dünyada şiddetin giderek arttığı görülmektedir. Bu genel ve yaygın şiddeti önleyici, diğer ülkelere de örnek olacak “Şiddeti Önleme Yasası” çıkarılmalıdır. Bu yasada amaç şiddet doğuran kaynakların tespiti ve bu şiddet kaynaklarının ıslah edilmesi olmalıdır.

16. Kadınlara yönelik şiddeti önleme amacıyla çıkarılmış olan ama yeni sorunlara neden olan ve şiddetin azalmasına katkı sağlamayan 6284 sayılı yasa kaldırılmalıdır. Bunun yerine yukarıda da belirtilen kadınlara yönelik şiddeti önleyecek geniş çaplı kamu politikaları oluşturulmalı ve şiddeti artırmayan ama kadınlara yönelik şiddetin ortaya çıkmasını önleyen yeni bir yasa çıkarılmalıdır.

17. Türkiye İstatistik Kurumu şiddeti geniş çaplı olarak ele alan araştırmalar yapmalı ve şiddeti çok boyutlu olarak karşılaştırmalı analize imkan sağlayan verileri düzenli olarak yayınlamalıdır.

18. Türkiye İstatistik Kurumu dışında da yapılacak alan araştırmaları TÜBİTAK, Üniversiteler, Kalkınma Ajansları ve kamu kurumları tarafından desteklenmelidir.

19. Kadınların sorunlarını çözmek ve kadınlara yönelik şiddeti önlemek için oluşturulacak kamu politikaları pek çok bilimsel araştırmaya ve çok boyutlu verilere dayanmalı ve bu kamu politikaları oluşturulurken üniversitelerden ve akademisyenlerden destek alınmalıdır.

20. Ailenin toplumu bir arada tutan önemli bir kurum olduğu bilinmeli, aile ortadan kalkarsa kadınların, toplumun ve devletin büyük zarar göreceğinin farkında olunmalıdır. Aileyi destekleyen, aile oluşumunu kolaylaştıran, ailenin yaşadığı çeşitli sorunları ortaya çıkmadan önleyen kamu politikaları geliştirilmelidir.

21. Kadının toplumda çok önemli roller üstlenen bir değer olduğunun farkına varılmalı, kadının toplumda üstlendiği bütün rollerle birlikte değerlendirilerek kadının sağlığı, huzuru, mutluluğu esas alınmalıdır.

22. Kadınların sorunları, kadın-erkek çatışması temelinden çatışma odaklı bir yaklaşımla değil, kadın-erkek dayanışması üzerinden dayanışma odaklı olarak analiz edilmeli ve çözümlenmelidir.

23. Kadınlara tek tipçi bir yaşam tarzı dayatılmamalıdır. Çoğulcu kadın yaklaşımı ile kadın politikaları oluşturulmalıdır. Her bir kadının diğer kadınlardan farklı bir hayat algısının olduğunun ve olabileceğinin bilincinde olunmalıdır. Bu nedenle kadınların tamamını kapsayan toptancı/genellemeci teorilerin bütün kadınları kapsamadığı göz ardı edilmemelidir. O nedenle, her bir kadının hayata dair bakış açısına ve nasıl bir hayat yaşamak istediğine dikkat edilerek, kadının özgür iradesine ve istediği hayatı yaşamasına destek olunmalıdır.

24. Kadınlar arasında ayrımcılık yapılmamalı, meslek, yaş, çalışma durumu, yaşam tarzı, gelir durumu gibi çeşitli boyutlardan kadınlar arasında farklı özellikler içeren gruplara, sorunları ve ihtiyaçları tespit edilerek destek olunmalıdır.

25. Kadınlar, çalışan ve çalışmayan kadınlar olarak ayrımcılığa maruz bırakılmamalı, toplumsal işbölümü kapsamında evinde ailesi için çalışan kadının emeği yok sayılmamalı ve aşağılanmamalıdır. Evinde çalışan kadınların sorunları ve ihtiyaçları tespit edilmeli, bunların giderilmesi için kamu politikaları oluşturulmalıdır.

26. Kadınların nisbeten daha az yararlandığı veya yararlanmadığı spor, dinlenme, sosyalleşme, eğitim, meslek edinme gibi olanakların sağlandığı kadın yaşam merkezleri oluşturulmalı ve bu merkezlere ulaşım ihtiyacı gündüz ve akşam ücretsiz sağlanmalıdır. Kadın yaşam merkezlerinde çocuklar için kreş, eğitim, oyun gibi olanaklar sağlanarak kadınların çocukları için endişelenmeden yaşam merkezinin olanaklarından yararlanması sağlanmalıdır.

27. İş ortamları kadınların ihtiyaç ve beklentilerine göre düzenlenmeli, bu tür düzenlemelerde kadınlar arasındaki yaşam tarzı farklılıkları ve buna dayanan ihtiyaç farklılıkları dikkate alınmalıdır.

28. Alkol ve uyuşturucu gibi bağımlılık yapıcı maddelerin kadınlara yönelik şiddetin önemli kaynaklarından olduğu göz ardı edilmemeli, bağımlılıklarla daha etkin mücadele yöntemleri geliştirilmelidir.

29. Medyanın şiddeti teşvik edici, özendirici ve şiddeti sorun çözme yöntemi olarak gösterici yayınları yerine şiddet içermeyen sorun çözme yöntemleri içeren yayınlar yapması teşvik edilmelidir.

30. Medyanın kötü aile modelleri içeren yayınlar yerine, iyi aile modellerini içeren yayınlar yapması, toplumun örnek almasını sağlaması açısından rol model ihtiyacını karşılayacaktır.

31. Aile kurmak isteyen kişilere, ailenin ne olduğu, aile ekonomisi, çatışma çözümü, kadın ve erkek psikolojisi, çocuk bakımı, çocuk psikolojisi, çocukla iletişim, karı-kocanın anne babası ve akrabalarıyla iletişimi, ailede yaşanabilecek sorunlar ve çözüm önerileri, şiddet türleri, şiddetsiz iletişim, hukuki haklar ve sorumluluklar, boşanma süreçleri, boşanma sürecinin şiddetsiz işlemesi, boşanma sonrası kadın-erkek ve çocuk iletişimi gibi aile birliğinde ihtiyaç duyulan temel eğitimler zorunlu olarak verilmelidir.

32. Kadın-erkek arasında ciddi sorunlar yaşanan durumlarda, aynı evde bulunmanın şiddeti tetikleyebileceği göz önünde bulundurularak, kadın veya erkeğin ortak konuttan bir süre ayrılması için kalabileceği ve masraflarının devlet tarafından karşılanacağı kadın ve erkek konukevlerinin oluşturulması gerekmektedir. Böylelikle tarafların zorunluluk nedeniyle aynı evde kalması ya da başka yerde kalmasının getireceği ekonomik ve psikolojik yükler nedeniyle şiddetin artması gibi sonuçları önleme imkanı doğacaktır.

33. Boşanma sürecine girmiş evliliklerde, sürecin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için kadın, erkek ve çocuklara psikolojik danışman desteği sağlanması, şiddetsiz boşanma süreci ve boşanma sonrası şiddete yol açan sorunların engellenmesi açısından önemli destek sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aile Akademisi. (2019, 17 Temmuz). 10 Maddede İstanbul Sözleşmesi Neden İptal Edilmelidir?. Erişim adresi <http://aileakademisi.org/arastirma/10-maddede-istanbul-sozlesmesi-neden-iptal-edilmelidir>

Akyel, S. İstanbul Sözleşmesinin İmza ve Onay Süreci. (2019). Erişim adresi <https://www.milligazete.com.tr/makale/3410749/siyami-akyel/istanbul-sozlesmesinin-imza-ve-onay-sureci>

Bakırcı, K. (2015). İstanbul Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 133-204.

Dictionary.law. (2020). Erişim adresi <http://dictionary.law.com/Default.aspx?typed=domestic%20violence&type=1>

- DW. (2019, 28 Kasım). AP'den İstanbul Sözleşmesi Kararı. Erişim adresi <https://www.dw.com/tr/apden-istanbul-s%C3%B6zle%C5%9Fmesi-karar%C4%B1/a-51456870>
- DW. (2021, 6 Ekim). Avrupa Adalet Divanı: AB İstanbul Sözleşmesi'ni Onaylayabilir. Erişim adresi <https://www.dw.com/tr/avrupa-adalet-divan%C4%B1-ab-istanbul-s%C3%B6zle%C5%9Fmesi-onaylayabilir/a-59425849>
- Eisentein, H. (2016). Feminizm ve Neoliberal Küreselleşme Arasında Gizli ve Tehlikeli Bir İlişki mi Mevcut? (Ed.), *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru*, 2. Baskı, Ankara: NotaBene. <https://books.google.com.tr/>
- Gültekin, M. Bilimsel Araştırmalarda Kadın-Erkek Farklılıkları. (2014). Aile Akademisi Derneği. Erişim adresi http://aileakademisi.org/sites/default/files/arastirma_kadin_erkek_farkliliklari.pdf
- Gürgey, F. İ. Ç. (2015). Ev İçi Şiddet Davalarında Yargıcın Tarafsızlığı. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 55-75.
- Kadem. (2014, 30 Eylül). Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde İstanbul Sözleşmesi Çalıştayı Raporu. Erişim adresi <https://kadem.org.tr/kadina-yonelik-siddet-ve-aile-ici-siddetin-onlenmesinde-istanbul-sozlesmesi-calistayi-sonuc-raporu/>
- Maraşlı, S. ETCEP Projesi ve Milli Eğitim. (2019). Erişim adresi <http://www.akasyam.com/etcep-projesi-ve-milli-egitim-165340/>
- Merriam-Webster. (2020). *İngilizce Hukuk Sözlüğü*. Erişim adresi <https://www.merriam-webster.com/dictionary/domestic%20violence#legalDictionary>.
- Moroğlu, N. (2012). Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi 6284 sayılı yasa ve İstanbul Sözleşmesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 99, 357-380.
- Şen, M. (2018). Cinsiyete Dayalı Ücret Eşitsizliğinin Avrupa Birliği ve Türkiye Kapsamında Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 41, 295-324.
- Translegal. (2020). *İngilizce Hukuk Sözlüğü*. Erişim adresi <https://www.translegal.com/dictionary/en/domestic-violence/noun>
- TÜİK (2018), Kazanç Yapısı Araştırması, Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kazanc-Yapisi-Arastirmasi-2018-30580#:~:text=E%C4%9Fitim%20durumuna%20g%C3%B6re%20en%20y%C3%BCksek,62%20bin%20051%20TL%20oldu>

FACTORS AFFECTING ENERGY EFFICIENCY IN EMERGING ECONOMIES: MIXED MODELS

YÜKSELEN EKONOMİLERDE ENERJİ ETKİNLİLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KARMA MODELLER*

Mustafa NAİMOĞLU¹, Mustafa AKAL², Çisem BEKTUR³

1. Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mnaimoglu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9684-159X>
2. Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, akal@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0504-100X>
3. Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, ciembektur@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9220-5932>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
03.04.2022 04.03.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097835>

* Bu çalışma, Mustafa NAİMOĞLU tarafından Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mustafa AKAL danışmanlığında yürütülen "Yükselen Ekonomiler İçin Enerji Etkinliğinin Önemi ve Ampirik Modellemesi" başlıklı Doktora tezinden türetilmiştir.

Abstract

This study aims to explain energy efficiency by social, political, institutional, and economic variables for emerging countries during the 1990-2018 period. The estimated models exhibited cointegrated relationships. According to the predicted models, while GDP per capita and total factor productivity have the most positive effect on energy efficiency, on the other hand, fossil fuel use has the most negative effect on energy efficiency among economical variables. Social globalization, government efficiency, and control of corruption are positive; on the other hand, urbanization is negatively effective on energy efficiency. A 1% increase in GDP per capita improves the energy efficiency between 0.78% and 0.86%, and a 1% increase in total factor productivity increases it by about 0.48%. On the other hand, a 1% increase in fossil fuel consumption reduces energy efficiency between 0.56% and 0.70%. A 1% increase in the energy use of the service and industry sectors causes a decrease in the energy efficiency of about 0.43% and 0.19%, respectively. A 1% increase in social globalization, government efficiency, and control of corruption increase energy efficiency by about 0.15%, 0.10%, and 0.03%, respectively, while a 1% increase in urbanization decreases it by about 1.18%.

Keywords: *Emerging Economies, Energy Efficiency, Mixed Models.*

Öz

Bu çalışma, 1990-2018 döneminde yükselen ekonomiler için enerji etkinliğini sosyal, politik, kurumsal ve ekonomik değişkenlerle açıklamayı amaçlamaktadır. Tahmin edilen modeller eşbütünlük ilişkiler sergilemiştir. Öngörülen modellere göre, kişi başına düşen GSYİH ve toplam faktör verimliliği, enerji verimliliği üzerinde en olumlu etkiye sahipken, fosil yakıt kullanımı ise ekonomik değişkenler arasında enerji etkinliği üzerinde en olumsuz etkiye sahiptir. Sosyal küreselleşme, hükümetin etkinliği ve yolsuzluğun kontrolü olumludur; Öte yandan, kentleşme enerji verimliliği üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Kişi başına GSYİH'deki %1'lik bir artış, enerji etkinliğini %0,78 ile %0,86 arasında, toplam faktör verimliliğindeki %1'lik bir artış ise onu yaklaşık %0,48 oranında artırmaktadır. Öte yandan fosil yakıt tüketimindeki %1'lik bir artış enerji etkinliğini %0,56 ile %0,70 arasında azaltmaktadır. Hizmet ve sanayi sektörlerinin enerji kullanımındaki %1'lik bir artışı enerji etkinliğinde sırasıyla yaklaşık %0,43 ve %0,19'lük bir azalmaya neden olmaktadır. Sosyal küreselleşmede, hükümet verimliliğinde ve yolsuzluğun kontrolünde %1'lik bir artış enerji etkinliğini sırasıyla yaklaşık %0,15, %0,10 ve %0,03 oranında artırırken, kentleşmedeki %1'lik bir artış, enerji etkinliğini yaklaşık %1,18 oranında azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yükselen Ekonomiler, Enerji Etkinliği, Karma Modeller.*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, 1990-2018 döneminde 23 yükselen ekonomi için enerji etkinliğini sosyal, politik, kurumsal ve ekonomik değişkenlerle açıklamayı amaçlamaktadır.

Araştırma Soruları

1990-2018 döneminde yükselen ekonomilerde ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme, politik küreselleşme, doğal kaynak kiralari, reel enerji fiyatları, orta-yüksek teknoloji ihracati, sektörel enerji kullanimlari, kentleşme, fosil yakıt kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı, ekonomik büyüme, ekonomik karmaşıklık, yolsuzluğun kontrolü, hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve toplam faktör verimliliği değişkenlerinin enerji etkinliği üzerindeki etkilerinin büyüklükleri ve yönleri nasıldır?

Literatür Araştırması

Literatürde konu ile ilgili yapılan birçok çalışmada genellikle ekonomik değişkenler ile enerjinin nasıl daha etkin/verimli kullanılabileceği üzerine yeni çalışmalar vardır. Ancak enerjinin etkin kullanımının ekonomik verilerle olduğu kadar sosyal, siyasal ve kurumsal değişkenlerle de ilişkisinin bulunduğu düşünülmelidir. Dolayısıyla bu çalışmada Yükselen ekonomilerde enerji etkinliğini açıklamaya yönelik değişkenler diğer benzeri çalışmalardan yararlanılarak belirlenmesi gerekmektedir. Enerji etkinliğini etkileyen faktörlerin doğru analizleri ve doğru politikaları bu ekonomilerin aynı üretim miktarı için enerji talebini azaltıcı yönde etki yapacak, bu ise enerji etkinliğini artıracaktır. Ayrıca enerji etkinliği/verimliliğini açıklamaya yeni bir boyut getirerek enerji ekonomisi literatürüne katkı sağlayacaktır.

Yöntem

Öncelikle değişkenler için birimler arası korelasyon testi yapıldı ve ardından değişkenlere durağanlık testleri uygulandı. İkinci olarak, tüm modeller için eğim parametrelerinin yatay kesit bağımlılığı ve homojenliği testleri uygulanmıştır. Daha sonra tahmin edilen modeller için Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak, uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmin edicileri kullanılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tahmin edilen modellere göre enerji etkinliğini en fazla olumlu etkileyen kişi başı GSYİH ve toplam faktör verimliliği iken en fazla olumsuz etkileyen fosil yakıt kullanımı bulunmuştur. Model4 ve Model7'de kişi başı GSYİH ve Model11'de toplam faktör verimliliğinde meydana gelen %1'lik artışların enerjinin etkin kullanımını sırasıyla %0,78-%0,86 ve %0,48 artırdığı bulunmuştur. Model4, Model7 ve Model11 için fosil yakıt tüketiminde meydana gelen %1'lik bir artış ise enerji etkinliğini yaklaşık olarak sırasıyla %0,60-%0,70 ve %0,56 oranında azalış meydana getirmektedir. Hizmet ve sanayi sektörleri enerji kullanımında meydana gelen %1'lik bir artış ise yaklaşık olarak sırasıyla %0,43 ve %0,19 oranında etkinlikte azalış meydana getirmektedir. İleri sürülen politik, sosyal ve kurumsal

değişkenler arasında enerji etkinliğini en fazla sosyal küreselleşme, hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü etkiler iken en fazla olumsuz etkileyen ise kentleşme bulunmuştur. Sosyal küreselleşme, hükümet etkinliği ve yolsuzluğun kontrolünde meydana gelen %1' lik bir artış enerji etkinliğini yaklaşık olarak sırasıyla %0,15, %0,10 ve %0,03 oranında artırırken en fazla olumsuz etkileyen kentleşmede %1'lik bir artış enerji etkinliğini %1,18'lik azaltmaktadır.

1. INTRODUCTION

Since energy considers many physical resources such as coal, oil, gas, uranium etc. the process of increasing energy efficiency means the maximization of the productivity of these resources used.

Energy consumption has increased with the intensification of globalization since 1990. Emerging economies must consume energy in the most efficient way and developed alternative energy sources renewable to sustain their economic growth and keep environment clean as well through the global reputation periods. However, despite today's technologies, the efficiency of oil, coal, gas, biomass, nuclear, renewable energy inputs have a meager rate of 11% (Gurler et al. 2020). While this situation seriously threatens the future of a livable world, it also points out that there is a huge gap in energy efficiency and indicates the need for studies and policies to increase energy efficiency.

In the world economic report of the IMF published in 2015, Argentina, Bangladesh, Brazil, Bulgaria, Chile, China, Colombia, Hungary, India, Indonesia, Malaysia, Mexico, Pakistan, Peru, Philippines, Poland, Romania, Russia, South Africa, Thailand, Turkey, Ukraine and Venezuela in the form of 23 countries are classified as emerging economies. Emerging economies have high growth figures and generally provide this growth with the energy they import. The importance of this study arises from the indices such as the increases by 286.41% GDP, 568% import, 441% export, 38.18% population (World Bank, 2021), 106.82% total energy consumption, 118.12% fossil fuel use, 52.72% loss during transmission, transportation, and energy distribution, and 132.56% CO2 emission increases in 2018 compared to 1990 (IEA, 2021). Hence, social, political (political), and institutional variables are needed to be used together with economic variables to explain energy efficiency in these countries.

Indeed, anti-corruption, government effectiveness, the rule of law, political globalization, social globalization, and urbanization are used as political, social, and demographic variables. Accordingly, variables that affect energy efficiency such as globalization, natural resource rents, energy prices, income, technology exports, renewable and non-renewable energy use were literately discovered and used.

The literature review was preferred to be discussed under methodology and variables section to save place, and to be more efficiently understandable in presenting paper because of adopting new variables for modelling. And the methods were shortly mentioned in the model and estimation sections in an order. Finally, the study was terminated by interpreting the findings obtained.

2. LITERATURE REVIEW

In many studies in the literature on the subject, there are generally new studies on economic variables and how can use energy more efficiently. However, the effective use of energy should be considered to be related to social, political, and institutional variables as well as economic variables.

Therefore, in this study, variables to explain energy efficiency for Emerging Economies were determined by using other similar studies. Correct analyses and correct policies of the factors affecting energy efficiency will reduce the energy demand of these economies for the same production amount, increasing energy efficiency. Also, it will contribute to the energy economy literature by bringing a new dimension to explaining energy efficiency.

Price: According to economic theory, the price of a good is an essential factor determining the demand for that good. Gamtessa and Olani (2018) found an increase in the energy price decreased the energy-capital and energy-output ratios in a study conducted by Canada for the industrial sector in general. Similarly, Hang and Tu (2007) found that increasing energy prices is an effective policy to increase energy efficiency while investigating the effects of energy prices on energy intensity for China. This is because energy price increases cause a reduction in energy intensity in the long run through substitution between energy sources or mainly through pure efficiency gains at the sector level (Lescaroux, 2008).

In general, it aims to obtain more products with less energy and cost by using an alternative instead of the fuel whose price has increased. On the other hand, renewable energy, which will be an alternative to fossil fuels, also offers significant opportunities to increase the energy efficiency of an economy. Because renewable energy is environmentally friendly and has no cost other than initial costs, it is also an essential tool for countries dependent on foreign energy to reduce this dependency. Therefore, the adoption of renewable energy use is an essential alternative for substituting fossil energy resources (Chang et al., 2009).

The world is now turning to cleaner energy sources for the uncertainty of energy prices, reduction of dependence on fossil fuels, and a cleaner environment. Bird et al. (2005), since the increases in natural gas prices, increase the electricity production costs of generators whose source is natural gas, the use of wind energy has increased. Marques et al. (2010) stated that due to the high prices of oil, natural gas, coal, and nuclear energy resources, they increased the use of renewable energy according to the degree of substitution. Similarly, according to Menz and Vachon (2006), price increases in fossil fuels will become more attractive for consumers for environmentally friendly alternative energies.

Antonietti and Fontini (2019), on the other hand, while investigating the effect of energy prices on energy efficiency for 120 countries, stated that a global policy aiming to increase the price of oil would cause a limited increase in energy efficiency. However, this increase would differ significantly between regions in the world. On the other hand, according to Sadorsky (2009), increases in oil prices have a slightly negative effect on the use of renewable energy. Similarly, according to Van Ruijven and Van Vuuren (2009), high natural gas and oil prices are an essential driving force of coal use. Also, high oil and natural gas prices will result in i) a decrease in energy use and small growth figures, ii) how to use energy more effectively, and iii) the search for and substitution of alternative energy sources.

Income: Another essential variable determining the demand for a good in economic theory is income. Energy use in economies and most of the output due to this use is generated by industry, services, and agriculture sectors. The increase in the income and/or production of economies spread to all sectors and brings technological developments. Therefore, income is the primary determinant of energy efficiency. Akal (2016) found that an increase in per capita production increase will increase energy efficiency. Hatzigeorgiou et al. (2011) found that there is a one-sided causality from income towards efficient use of energy. Chen et al. (2019) found that one unit of a marginal increase in income will contribute to an improvement of 0.735% - 0.852% inefficient use of energy.

Total Natural Resource Rents: Total natural resource rents consist of the sum of oil, natural gas, coal (hard and soft), mineral and forestry rents (World Bank, 2021). It is observed that countries rich in natural resources will attract more Foreign Direct Investment (FDI) to countries that are at the same level but have scarce resources in terms of natural resources, as their rental costs will generally below. However, it is thought that foreign and domestic investors will cause environmental degradation when excessive waste is in question due to the low rent. Bekun et al. (2019), while investigating the effect of natural resource rent on carbon dioxide emission (CO₂) for 16 European Union (EU) countries, emphasized the need for studies and effective policies on energy, as natural resource rent cheapness increases energy consumption and thus environmental degradation. On the other hand, Ross (1999), Sachs and Warner (2001), Papyrakis and Gerlagh (2004) and Robinson et al. (2006) stated that natural resource rents for oil-rich countries generally negatively affect economic growth as a result of their cheapness and excessive waste, hence; bringing about inefficient use of energy.

Globalization: There is no clear definition of globalization, but it has been defined differently by different people and institutions. Globalization is defined as “international liberalization of an economy is integrating a country's local economic system with world economic markets and institutions through foreign capital, technology, knowledge, and experience” by the United Nations. However, although the definitions of globalization are different, globalization, in general, includes international trade and capital flows and a wide range of international indicators such as human, idea, technology, and cultural transfer (Altiner et al., 2018). This definition reflects the multidimensional aspect of globalization. The Swiss Institute of Economics (KOF) has classified the general indicator of globalization into economic, social, and political sub-indexes.

Energy consumption will increase as economic activity will increase in countries with high globalization (Cole, 2006). As energy consumption is directly related to economic activities, the increasing economic activity requires more energy use. On the other hand, considering globalization in terms of trade and foreign capital, it may also reduce energy consumption through technology transfer without creating any obstacle to the economic activities of countries (Antweiler, Copeland and Taylor, 2001). Pan et al. (2020) found that globalization increased energy efficiency in their study covering the

2003-2006 period for 30 provinces in China. Similarly, the researchers (Wang, 2017; Mingyong et al., 2006; Adom, 2015; Zhao and Lin, 2019; Boqiang and Hongxun, 2015; Dawei et al., 2010) stated that globalization has a positive impact on the economy in terms of technology transfer and development, affecting both the conservation of energy and its more efficiency use. Therefore, globalization makes it essential for a country to use energy efficiently.

Total Factor Productivity: Many variables are used in the literature representing technology to measure the relationship between technological innovation and energy consumption. Patents was used as an indicator of technological change in Griliches (1998) study. Irandoust (2016) arguing that FDI plays a vital role at the technological innovation level of a country, FDI as an indicator of technological change. Liv et al. (2014) arguing that a more significant investment in R&D reflects a greater incentive of technological innovation, R&D as an indicator of technological change. Total factor productivity (TFP) was used as a measure of technological innovation by Zhang (2014). TFP expresses the combined effect of institutional innovation, technological innovation, industrial structure regulation, and resource allocation optimization, including labor and capital as resources. Thus, TFP is a more comprehensive measure of technological innovation than FDI or R&D.

Huang et al. (2017), while exploring the drivers of energy intensity for China, found that technological progress significantly reduced overall energy intensity in China. Similarly, Tan and Lin (2018) found that technological development is the essential factor in reducing energy density while investigating the factors that cause energy density reduction in China's energy-intensive industries. Similarly, Lin and Wang (2016), Golder (2011), Medlock (2009) and Boyd and Pang (2000) stated that technological development is significant in improving energy efficiency.

Exports of Products Including Advanced Technology: The quality of exports and exports of an economy determines the international competitiveness of that economy (Trabold, 1995). The literature states that countries' technology exports will determine the competitive power of countries in the international arena. An increase in technology exports means an increase in the number of knowledges, experience and qualified employment experienced in that field (Nur and Dilber, 2017). This situation is expected to positively reflect the country's growth, policies, and technological developments, and thus improve energy efficiency. In some developed countries, the decrease in energy losses and the technological development, and the increase in energy efficiency make it reflected in more production and export.

Economic Complexity Index: The economic complexity index developed by the Massachusetts Institute of Technology (MIT) is shown as a criterion for measuring the quality of products exported by economies. Higher economic complexity means more productivity. The High Economic Complexity Index shows that high-complexity products and large-scale products are produced together. This means more knowledge, skills, and experience. Therefore, countries with higher economic complexity can

produce products with more productivity. However, in a country with increased economic complexity, fossil fuel dependency is high in energy inputs. There is little or no use of renewable energy infrastructure or energy-efficient technology. It is expected that energy will be used inefficiently and increase environmental degradation in such countries. Otherwise, energy will be more efficiently, and environmental quality will increase.

The researchers (Gözgör and Can, 2017; Jin and Kim, 2019; Lapatinas et al., 2019) found that the increase in economic complexity increases energy efficiency, reduces CO2 emissions, and leads to a higher environmental quality. However, Neagu and Teodoru (2019) found that the increase in economic complexity increases energy consumption and causes higher pollution for EU countries. The reason for this is that each country has a heterogeneous structure. As the energy input decreases in the use of renewable energy in parallel with the increase in economic complexity, there will be a decrease in energy efficiency and an increase in environmental degradation.

Sectoral Energy Use: Economies have to use energy in order to develop, produce and survive. Mechanization, which started with industrialization and then increased, has caused the development of the industrial sector, which is the essential wheel in developing countries, thus increasing energy consumption in this field. Today, the world is constantly striving to ensure the sustainability of energy use by increasing energy use and consumption.

With 118% increase in the World GDP, energy use in industry, services, and agriculture sectors increased by approximately 57%, 63%, and 30%, respectively, in 2018 compared to 1990 (IEA, 2021). The fact that the world's fossil fuel share for 2018 has approximately 81% (oil 32%, coal 27%, and natural gas 23%) within the total energy share demonstrates the importance of using energy more efficiently and turning to alternative energy sources in the world.

Zhang and Xu (2012) found that economic growth in China led to more intensive use of energy and the intensity experienced in all sectors reduced energy efficiency for China between 1995-2008. With the development of mechanization and technology in the agricultural sector, human and animal power has decreased. With these developments, the use of energy-intensive inputs, agricultural machinery, and chemicals in the agricultural sector is increasingly becoming widespread in agricultural production systems (Soni, 2013). In 2018, the world agriculture (agriculture, forest, and fishing) industry had a 65% share as fossil fuel among energy resources. Also, oil took the highest share in fossil fuels with 53%, followed by coal with 7% and natural gas with 5% (IEA, 2021). Having such high rates of fossil fuels in the agricultural sector causes many environmental negativities and carbon dioxide emissions. Therefore, the negative environmental impacts caused by the development of the agricultural sector, the cost of energy inputs, and the ending of fossil fuels are essential for energy efficiency and alternative resources in this field. In support of this situation, Chen et al. (2020), stated that energy

efficiency applications due to the high share of fossil fuels among energy sources in the agricultural sector are significant for this sector.

Fossil Fuel Use: Due to the high share of fossil fuels among energy sources, the world still does not have good scenarios for a livable future. Compared to 1990, the total energy consumption in the world increased by 63% in 2018, while fossil fuels (coal, oil, natural gas) increased by 62.97%. Also, the share of fossil fuels among the world's energy resources in 2018 has a high share of 81.20%. The share of renewable energy has a low rate of 4.54%, which unfortunately worsens these bad scenarios (IEA, 2021). In addition, considering the negative effects of fossil fuel use on the environment, the temperature change in the world increased by 131.6% in 2019 compared to 1990 (FAOSTAT, 2021). Increases in these temperature changes threaten hydro resources, which have a share of 55.84% among the world's renewable energy resources in 2018 (IEA, 2021). In addition, while 2 billion tons of CO₂ gas was emitted in the world in the early 1900s, it increased by 1600% in 2018 and reached 36.2 billion tons (Gurler et al., 2020). In addition, a 43.83% increase in the world population in 2018 compared to 1990 will further increase the need for energy (World Bank, 2021). In addition to all these negative situations, fossil fuel reserves have a lifespan of 51 years for oil, 53 years for natural gas, and 114 years for coal (ETKB, 2017). Also, despite today's technologies, the efficiency of oil, coal, gas, biomass, nuclear, renewable energy inputs the fact that it has a meager rate of 11% shows how important energy efficiency, renewable energy, and alternative energy sources are (Gurler et al., 2020).

Renewable Energy Use: Renewable energy offers many opportunities to improve energy efficiency. Renewable energy, which positively affects energy independence and energy efficiency, is of great importance, especially for developing countries. Countries that increase energy efficiency by increasing the share of renewable energy help achieve many objectives such as increasing overall sustainability, reducing energy bills, energy dependency, and greenhouse gas and greenhouse gas emissions while maintaining or increasing economic activity.

Control of Corruption: As the level of corruption increases in a country, there is a decrease in Foreign Direct Investments (FDI) entering the country, a decrease in the independence of public institutions, and a weakening in the quality of the institutions. Corruption generally emerges and increases as a result of political instability and weakness. Therefore, the impact of corruption on the harshness of environmental policy depends on the degree of political instability. Corruption will also reduce the implementation of environmental and energy-related policies, reducing the stringency of environmental regulations. Researchers (Sarmidi et al., 2015; Fredriksson et al., 2003; Kellenberg, 2009; Barassi and Zhou, 2012; Mudambi et al., 2013) found that countries that succeed in combating corruption have an essential advantage in attracting foreign capital and FDI.

Government Effectiveness: It is thought that political factors that can affect the rigidity of energy policies and the quality of government and administrative efficiency affect the implementation process

of energy policies. Chang et al. (2018) investigated the impact of higher government efficiency on energy use efficiency over 1990-2014 for 31 OECD countries. It is found that the institution's quality in the respective economies increases social welfare, which is important to governments, leads to more effective environmental policy and higher energy efficiency, and that government efficiency significantly affects energy efficiency. They also stated that the quality of government and administrative efficiency affect implementing energy efficiency policies. Mandal (2010) found that when the government understands the dangers of environmental problems in energy-intensive industries, it significantly impacts India's energy efficiency with effective policies.

Sheikh et al. (2016) investigated the social and political effects of renewable energy. The findings indicate that strong government policies and incentives that support the deployment of renewable energy are part of the political perspective and that the government can play an essential role in accelerating the development and deployment of renewable energy technology by funding research and providing a supportive Research and Development (R&D) framework. A higher government efficiency can increase energy efficiency through environmental and energy policies (Chang et al., 2018).

The Rule of Law: The rule of law is implementing the laws without distinguishing between domestic and foreign companies, small and large companies, providing equality of opportunity and an environment of trust to companies in the entire market. As the rule of law increases, the competitiveness of foreign capital investment companies in the market and the transparency of the policies applied and implemented will increase (Nur and Dilber, 2017). The rule of law mostly affects energy efficiency positively via easily implementing renewable energies. Erdiñç and Aydınbaş (2020), on the other hand, investigated the determinants of renewable energy consumption for 16 countries and found that the increase in the rule of law positively affects renewable energy.

The relationship between environmental issues, including energy use and emissions, has been extensively studied in recent years. Some researchers have stated that urbanization increases energy demand and generates more emissions (Parikh and Shukla, 1995). On the other hand, other researchers have argued that urbanization and urban density reduce energy use and emissions by improving the efficient use of public infrastructure (e.g., public transport and other public services) (Chen et al. 2008). Although urbanization is frequently discussed in economic modernization, it is a demographic indicator that increases urban density and transforms the organization of human behavior, affecting household energy use patterns (Barnes et al. 2005).

Poumanyong and Kaneko (2010) investigated the relationship between urbanization and energy demand for 99 countries in 1975-2005. The findings show that the impact of urbanization on energy use will differ according to the country's development level. Surprisingly, urbanization reduces energy consumption in low-income economies and increases it in middle and high-income economies.

Alam et al. (2010) found that urbanization in Pakistan increased energy consumption. Liu (2009) stated that urbanization reduces energy demand by using resources more efficiently due to its industrial and technological infrastructure for China. Holtedahl and Joutz (2004) stated that urbanization in Taiwan increases the energy demand especially in the housing sector, and Parikh and Shukla (1995) stated that urbanization increases energy consumption in developing countries.

3. METHODOLOGY

The factors affecting energy efficiency for emerging economies are needed to be analyzed here. While doing this, using similar studies in the literature, mixed variables including social, political, and institutional variables were used as well as economic variables. To confirm whether our proposed variables are significant in influencing energy efficiency, 11 Models were created by using 21 variables by considering the importance of these variables for emerging economies. While these models were being created, the maximum number of variables that would be meaningful and obtain more information was taken into consideration, and the VIF values were not exceeded 10.

In the way of econometric methodology, first of all, an inter-unit correlation test will be performed for the variables, and then stationarity tests will be applied to the variables. After taking the first differences, considering that the series is stationary and there may be a cointegration relationship between the dependent variable and the explanatory variables, cross-section dependency and homogeneity of slope parameters tests will be applied for all models. Then, Durbin-Hausman's cointegration tests will be applied to all models. Finally, CCEMG and AMG long-term coefficient estimators will be used for models with cointegration relationships as primary tests led us to use CCEMG and AMG techniques.

3.1. Variables

Table I presents the definition, aims of uses, the expected signs of the parameters and coefficient of variations of related variables.

Table 1. Definition of variables, sources, intended use, aims of uses, expected signs of parameters, coefficient of variation (CV)

Variable	Description/ Source	Aim of Use	Exp. Sign	CV	Obs.
LEE	Log((GDP (Constant 2010 US\$) / Total Energy Supply (ktoe)) GDP:World Data Bank, databank.worldbank.org, TES: International Energy Agency, www.iea.org	It was used as the dependent variable while investigating the energy efficiency with mixed variables.		3.83	667
LECO	Log(Economic globalization index)	With increasing globalization; increasing trade and foreign capital inflow, it is expected to increase energy	+	8.28	667

	KOF index of globalization, www.kof.ethz.ch	efficiency through technology, knowledge, and experience transfer.			
LSOC	Log(Social globalization index) KOF index of globalization, www.kof.ethz.ch	Since tourism represents an increase in internet usage and welfare, it is thought that energy efficiency will be positively affected by the increase in environmental quality.	+	9.41	667
LPOL	Log(Political globalization index) KOF index of globalization, www.kof.ethz.ch	It is expected that a more effective government will have a positive impact on energy efficiency by being among the countries that have signed international agreements such as the Paris Agreement, which includes the obligation to reduce the use of fossil fuels and use environmentally friendly energy sources, which are important for climate change.	+	3.16	667
LNRR	Log(Total Natural Resources Rents(Constant 2010 US\$)) World Data Bank, databank.worldbank.org	The increase in natural resource rents will cause an increase in costs for domestic and foreign investors who will operate in the host country. It is thought that this situation will negatively affect energy efficiency by increasing the use of fossil fuels such as coal since it does not require easily accessible and high technology to reduce energy costs in production.	-	107	667
LCOA	Log(Inflation-adjusted Brent price x average nominal exchange rate w.r.t. USD) Brent Petrol, www.bp.com, World Data Bank, databank.worldbank.org, inflationdata.com	It is thought that countries that import most of their energy, will be pushed to seek ways to use energy resources more effectively in the face of the increase in energy prices.	+	27.8	667
LOIL	Log(Inflation-adjusted Brent price x average nominal exchange rate w.r.t. USD) Brent Petrol, www.bp.com, World Data Bank, databank.worldbank.org, inflationdata.com			30.4	667
LTCH	Log(Medium and high-tech embodied goods exports (% manufactured exports)) World Data Bank, databank.worldbank.org	It will give information about the production technology level, quality, knowledge, and experience of human capital in the country where the ratio of medium and advanced technology included goods exports to total industry exports has increased. It is thought that this increase will reflect positively on the effective use of energy.	+	24.5	667
LIND	Log(Industry sector total energy use(ktoe))	The energy used in the sectors causes an increase in production. However, it is thought that this increase will negatively affect energy efficiency as it will increase the use of imported fossil fuels, which is a feature in most of these countries.	-	13.5	667

	International Energy Agency, www.iea.org				
LSRV	Log(Services sector total energy use (ktoe)) International Energy Agency, www.iea.org			10.9	667
LAGR	Log(Agriculture, forestry, Fishing sector total energy use (ktoe)) International Energy Agency, www.iea.org			29.1	667
LURB	Log(Urban population) World Data Bank, databank.worldbank.org	It is thought that the population density experienced in urbanization will cause an increase in the general energy density, especially in the housing sector, for countries whose technology infrastructure is not advanced, and therefore, energy efficiency will be negatively affected.	-	6.34	667
LFOS	Log(Coal, oil and natural gas total energy(ktoe)) International Energy Agency, www.iea.org	For countries dependent on foreign energy in the field of energy, the increase in the use of fossil fuels is expected to adversely affect energy efficiency, as it will cause more foreign exchange needs, more current account deficit, and more environmental degradation.	-	11.3	667
LREN	Log(Hydro, wind, solar, etc. total energy (ktoe)) International Energy Agency, www.iea.org	Countries that increase energy efficiency by increasing their share of renewable energy, while maintaining or increasing the level of economic activity, also increase overall sustainability, reduce energy bills, reduce energy dependence, and reduce greenhouse gas emissions. Therefore, it is thought that this situation will have a positive effect on energy efficiency.	+	23.0	667
LGDP	Log(GDP per capita (constant 2010 US\$)) World Data Bank, databank.worldbank.org	It is expected to increase energy efficiency as the increase in the income of the economies will increase the demand and use of technological developments and energy-saving machines and devices.	+	10.6	667
LECI	Log(Economic Complexity Index) The Observatory of Economic Complexity, oec.world	The increase in economic complexity is expected to increase energy efficiency. However, it is expected that the increase in economic complexity in emerging economies will adversely affect energy efficiency, as emerging economies increase the use of fossil fuels in response to their increased production and do not have sufficient technological infrastructure for renewable energy.	-	100	529
LCOR	Log(Control of Corruption) World Data Bank, databank.worldbank.org	In economies with higher corruption, it is expected that the effective implementation of environment-oriented energy policies may be compromised, and it is expected to adversely affect energy efficiency by reducing the rigidity of energy policies, causing weakening of government efficiency. On the other hand, increased control of corruption will increase energy efficiency.	+	3900	529

LGOV	Log(Government Effectiveness) World Data Bank, databank.worldbank.org	It is thought that higher government efficiency will positively affect energy efficiency by influencing the implementation and success of environmentally oriented energy policies.	+	200	529
LLAW	Log(Rule of Law) World Data Bank, databank.worldbank.org	The weakening of law in a country is considered to be one of the obstacles to the implementation of energy policies that will increase energy efficiency by leading to lower market transparency, less accountability, inadequate regulatory and legal restrictions in the energy field.	+	86.2	529
LTFP	Log(Real total factor productivity index) Penn World Table, fred.stlouisfed.org	It is thought that the increase in total factor productivity, which represents technology as a technological innovation in the literature, will positively affect energy efficiency.	+	-700	483

It is possible to encounter a multi-collinearity problem if the correlation coefficient between two explanatory variables used in the models is higher than 0.80 (Gujarati, 2003). In addition, the variance inflation factor (VIF) above 10 may imply multicollinearity problem (Assaf et al., 2019). The only mean VIF values for all models are shown in the last lines of Table 6 to save place. Simple correlation coefficients were calculated to obtain information about the degree and direction of the simple relationship between the series; however, they were not given for space-saving here. It has been observed that some pairs of independent variables have a correlation coefficient over 0.80, which is higher than the correlation ratio between a pair of dependent and independent variables. Therefore, 11 models were created to avoid the multicollinearity problem and predict the direction and magnitude of the impact without bias considering all VIF calculations.

3.2. Variables

Firstly, the first 4 models were created by various combinations of 15 explanatory variables (economic globalization, social globalization, political globalization, natural resource rents, oil price, coal price, natural gas price, technology export, industrial sector energy use, services sector energy use, agricultural sector energy use, urbanization, fossil fuel consumption, renewable energy use and GDP per capita) for 23 countries covering the period 1990-2018, as follows:

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LNRR_{it} + \beta_3 LECO_{it} + \beta_4 LSRV_{it} + \beta_5 LAGR_{it} + \beta_6 LREN_{it} + u_{it} \quad (\text{Model1})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LNRR_{it} + \beta_3 LFOS_{it} + \beta_4 LPOL_{it} + \beta_5 LOIL_{it} + u_{it} \quad (\text{Model2})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LNRR_{it} + \beta_3 LIND_{it} + \beta_4 LNTR_{it} + \beta_5 LURB_{it} + u_{it} \quad (\text{Model3})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LSOC_{it} + \beta_3 LFOS_{it} + \beta_4 LCOA_{it} + \beta_5 LAGR_{it} + u_{it} \quad (\text{Model4})$$

Then, the next 5 models were created by adding 4 more variables (economic complexity index, control of corruption, government effectiveness, and rule of law) to the first 15 variables covering the

1996-2018 period because of not having data for the 1990-1995 period data for these 4 variables. The following models were created for 23 countries:

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LLAW_{it} + \beta_2 LURB_{it} + \beta_3 LAGR_{it} + \beta_4 LNRR_{it} + \beta_5 LFOS_{it} + \beta_6 LOIL_{it} + \beta_7 LSOC_{it} + \beta_8 LECl_{it} + u_{it} \quad (\text{Model5})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGOV_{it} + \beta_2 LNRR_{it} + \beta_3 LIND_{it} + \beta_4 LREN_{it} + \beta_5 LECO_{it} + \beta_6 LCOA_{it} + \beta_7 LSOC_{it} + u_{it} \quad (\text{Model6})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LECl_{it} + \beta_2 LFOS_{it} + \beta_3 LGDP_{it} + \beta_4 LOIL_{it} + \beta_5 LECO_{it} + \beta_6 LTCH_{it} + u_{it} \quad (\text{Model7})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGOV_{it} + \beta_2 LNRR_{it} + \beta_3 LSRV_{it} + \beta_4 LGDP_{it} + \beta_5 LECO_{it} + \beta_6 LCOA_{it} + u_{it} \quad (\text{Model8})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCOR_{it} + \beta_2 LECl_{it} + \beta_3 LOIL_{it} + \beta_4 LSRV_{it} + \beta_5 LURB_{it} + u_{it} \quad (\text{Model9})$$

Finally, Model10 and Model11 were created by using a total of 20 explanatory variables together with the total factor productivity variable, since the total factor productivity data were not available for Pakistan and Bulgaria. These models were created for 21 countries covering the period 1996-2018 as follows;

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LTFP_{it} + \beta_2 LGOV_{it} + \beta_3 LSRV_{it} + \beta_4 LECO_{it} + \beta_5 LPOL_{it} + \beta_6 LNRR_{it} + \beta_7 LREN_{it} + u_{it} \quad (\text{Model10})$$

$$LEE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LTFP_{it} + \beta_2 LFOS_{it} + \beta_3 LURB_{it} + \beta_4 LCOA_{it} + \beta_5 LNRR_{it} + \beta_6 LLAW_{it} + \beta_7 LAGR_{it} + u_{it} \quad (\text{Model11})$$

3.3. Preliminary Tests

3.3.1. Cross-Section Dependency Test

Looking at the cross-sectional dependency will enable one to examine unobservable common effects and determine the estimation method to be used. Before investigating whether the variables contain unit root or not, the inter-unit correlation of variables shall be tested. This test will determine the reliability of the coefficients and standard errors to be obtained. Because if there is no correlation between units, 1st generation unit root tests shall be preferred, and if there is, 2nd generation unit root tests shall be preferred. In panel data analysis, Breusch-Pagan (1980) CDLM1 test and Pesaran (2004) CDLM2 and (Pesaran-Ullah-Yamagato (2008) CDLM-Adj tests are used when the time size is greater than the section size ($T > N$).

Pesaran (2004) CDLM test can be used for cross-section dependency when N and T are large enough. However, Pesaran (2004) CDLM test may deviate results when individual averages are different from zero and the group mean zero. On top of that, Pesaran (2008) developed the CDLM-Adj test; Pesaran (2004) succeeded in correcting the CDLM test by adding the variance and mean to the CDLM test statistics. Therefore, this test deviation is expressed as a corrected LM test. Hypothesis tests belonging to these tests are in the form of $H_0: cov(\varepsilon_{it}\varepsilon_{jt}) = 0, H_0: cov(\varepsilon_{it}\varepsilon_{jt}) \neq 0$. Here H_0 : There is no correlation between units. Breusch and Pagan (1980) developed an LM statistic in

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

for the H hypothesis. Where, $\hat{\rho}_{ij}^2$ is the square of the correlation estimates for the Ordinary Least Squares (OLS) errors. Pesaran (2004) formulated another inter-unit correlation test, the CDLM test, which has many features such as non-homogeneous dynamic models and multiple breaks in slopes, as

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

Also, Pesaran (2004) developed the CDLM test statistics in the form of

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

which shows an asymptotic distribution with a mean-variance of 0 and 1 under the H0 hypothesis, when time and unit go to infinity. However, in cases where the time is fixed, and the number of units (N) is much greater than the time dimension (T), the value of $E(T \hat{\rho}_{ij}^2) \neq 0$ will be valid for the entire time dimension, so this test statistic will not exhibit a normal distribution. Therefore, Pesaran, Ullah and Yamagata (2008), who added the mean and variance of the parameters to the test statistics, formulated the corrected bias-corrected LM test statistic as

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{ij}}{\sigma_{ij}} \quad (4)$$

Where $\mu_{ij} = (T - k)\hat{\rho}_{ij}^2$, and $\sigma_{ij} = Var((T - k)\hat{\rho}_{ij}^2)$, k is the number of explanatory variables.

Table 2. Inter-Unit Cross-Section Dependency Test Results Based on Variables

Variable	CDLM1		CDLM2		CDLM-Adj	
	Intercept	Intercept and Trend	Intercept	Intercept and Trend	Intercept	Intercept and Trend
LEE	362.9***	369.9***	4.9***	5.2***	18.6***	18.1***
LECO	1434.6***	1319.5***	52.5***	47.4***	44.0***	37.5***
LSOC	1298.1***	1281.8***	46.5***	45.7***	49.8***	40.2***
LPOL	1136.9***	1137.4***	39.3***	39.3***	28.4***	18.5***
LNRR	1464.0***	1439.8***	53.8***	52.8***	51.6***	21.8***
LCOA	1380.6***	1368.7***	50.1***	49.6***	59.8***	17.8***
LOIL	1483.8***	1581.1***	54.7***	59.0***	70.0***	33.9***
LNTR	1674.4***	1705.0***	63.2***	64.5***	51.9***	24.6***
LTCH	1727.1***	1604.5***	65.5***	60.1***	50.4***	25.6***
LIND	1800.8***	1718.4***	68.8***	65.1***	72.0***	25.6***
LSRV	1403.7***	1378.3***	51.2***	50.0***	62.0***	32.2***

LAGR	1226.8***	1267.8***	43.3***	45.1***	43.9***	17.1***
LURB	1094.5***	1049.5***	37.4***	35.4***	55.8***	39.7***
LFOS	1782.2***	1776.8***	68.0***	67.7***	69.4***	33.4***
LREN	1294.1***	1239.4***	46.3***	43.9***	69.6***	25.9***
LGDP	1667.9***	1610.1***	62.9***	60.3***	74.1***	35.3***
LECI	2656.1***	2658.5***	106.8***	106.9***	56.7***	19.2***
LCOR	2068.8***	2056.0***	80.7***	80.2***	34.0***	21.5***
LGOV	1986.3***	1999.2***	77.1***	77.6***	41.0***	20.8***
LLAW	3271.8***	3241.7***	134.2***	132.9***	56.5***	20.2***
LTFP	411.7***	407.0***	7.1***	6.8***	17.4***	16.4***

Note: * denotes significance at the 1%. The null hypothesis is no cross-sectional dependence.

Table 2 shows the results of the cross-section dependency tests CDLM1, CDLM2 and CDLM-Adj tests for variables. According to all test results, there is cross-section dependency in all models with "constant" and "with constant and trend" for all variables, referring the application of the 2nd generation unit root tests.

3.3.2. Unit Root Test

Not working with stationary series in panel estimation methods may cause spurious regression and reduce the reliability of estimation results. In the panel data, it becomes essential which stationarity tests will be chosen for this. For this, there is a need for inter-unit correlation tests. If there is a correlation between units, the results of first-generation unit root tests such as LLC (Levin, Lin and Chu (2002)), IPS (Im, Pesaran, and Shin, (2003)), MW (Maddala and Wu (1999)) cannot be relied on, so the second generation unit root tests must be used.

Unit root tests that take into account the correlation between units are needed in the study. Therefore, CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) developed by Pesaran (2007) and PANIC (Panel Analysis of Nonstationary in Idiosyncratic and Common components) tests developed by Bai and Ng (2010) will be used.

The PANIC test considers the correlation between units by separating the error terms obtained with common factors in the form of $X = A_{it} + \delta'_i B_t + e_{it}$, $e_{it} = \alpha_i e_{it-1} + \varepsilon_{it}$ with the principal components approach. Also, while performing the PANIC test; P_a , P_b and PMSB in the form of

$$P_{a1} = \frac{T\sqrt{N}(\theta^+ - 1)}{\sqrt{2\theta^4/\mu^4}}, P_{a2} = \frac{T\sqrt{N}(\theta^+ - 1)}{\sqrt{(36/5)\theta^4\theta^4/\mu^8}} \quad (5)$$

$$P_{b1} = T\sqrt{N}(\theta^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2 \text{tr}(\hat{\epsilon}'_{-1}\hat{\epsilon})\mu^2} \vartheta^4}, P_{b2} = T\sqrt{N}(\theta^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2 \text{tr}(\hat{\epsilon}'_{-1}\hat{\epsilon})5\mu^6} \vartheta^4} \quad (6)$$

$$P_{MSB1} = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(1/NT^2\hat{\epsilon}'\hat{\epsilon})-\mu^2/2)}{\sqrt{\vartheta^4/3}}, P_{MSB2} = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(1/NT^2\hat{\epsilon}'\hat{\epsilon})-\mu^2/6)}{\sqrt{\vartheta^4/45}} \quad (7)$$

are pooled modified Sargan-Bhargava (Sargan and Bhargava (1983); Stock (1999)) test statistics. Here, calculations are made for Pa1, Pb1 and PMSB1 fixed and trend models for the fixed or non-fixed Model, and Pa2, Pb2 and PMSB2 for the models with fixed or trend. Short-term, long-term and one-sided variance estimates for the ε_{it} error term are ∂^2, μ^2 and ϑ^2 , respectively. For all Pa, Pb and PMSB, the H0 hypothesis states that the series is not stationary. Another unit root test to be used in the study is the CIPS (Cross Sectionally Augment Im, Pesaran and Shin (2003)) test developed by Pesaran (2007). In the CIPS test, He performs factor decomposition with cross-section averages and performs the test using the mean of the cross-sectional mean of expanded individual cross-section (ADF) regressions. The Ho hypothesis of this test is that there is a unit root in the panel groups, and it is stationary in the alternative hypothesis. For the hypothesis test, the test statistics calculated as Extended Dickey-Fuller (CADF)

$$CADF_{ist} = t_i(a_i) = \frac{(\Delta y'_i M w_i y_{i-1})}{\sqrt{\hat{\sigma}_{\varepsilon_i}^2 (y'_{i-1} M w_i y_{i-1})}} \quad (8)$$

are used. The cross-sectional expanded (CIPS) statistic, calculated by taking the individual averages of CADF statistics, is calculated as

$$CIPS_{ist} = (1/N) \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (9)$$

Table 3. Unit Root Test Results

Level	Pa		Pb		Pmsb		CIPS	
	Intercept	Intercept and T rend	Intercept	Intercept and T rend	Intercept	Intercept and T rend	Intercept	Intercept and Tr end
LEE	-0.404	0.98	-0.446	1.129	0.8	1.301	-1.865	-2.333
LECO	-1.148	-0.292	-1.01	-0.284	-0.565	-0.217	-2.400***	-2.646*
LSOC	-5.215**	0.458	-3.427***	0.489	-1.783**	0.554	-2.903***	-2.955***
LPOL	-1.387*	0.003	-1.181	0.003	-0.566	0.086	-3.415***	-3.813***
LNRR	-3.498***	-1.623*	-2.543***	-1.418*	-1.628*	-1.040	-2.169**	-2.986***
LCOA	-2.291**	0.698	-1.382*	0.949	-0.749	-1.278*	-3.698***	-3.742***
LOIL	-1.901**	0.579	-1.238	0.742	-0.653	0.940	-3.927***	-4.315***
LNTR	-2.360***	0.305	-1.416*	0.341	-0.742	0.387	-3.507***	-4.713***
LTCH	0.600	0.940	1.069	1.314	3.378	1.824	-2.631***	-3.037***
LIND	1.638	0.456	2.406	0.488	3.872	0.551	-2.315***	-2.635*

LSRV	0.065	0.935	0.071	1.064	0.779	1.217	-2.114*	-2.009
LAGR	0.534	0.655	0.519	0.736	0.074	0.855	-1.795	-2.418
LURB	-3.534***	-1.659**	-2.519***	-1.394*	-1.718*	-1.130	-1473	-2.296
LFOS	0.895	0.869	0.966	0.986	0.773	1.117	-2.271**	-2.344
LREN	2.400	-2.188**	3.598	-1.779**	3.784	-1.262	-2.441***	-2.554
LGDP	0.036	0.446	0.041	0.478	0.805	0.482	-2.197**	-2.210
LECI	-0.812	-1.260	-0.651	-0.960	-0.388	-0.620	-1.548	-2.463
LCOR	-1.401*	-0.446	-0.723	-0.413	-1.116	-0.281	-2.068	-3.106***
LGOV	-0.078	-3.502***	-0.060	-2.389***	-0.474	-1.285*	-2.215**	-3.469***
LLAW	-2.803***	0.567	-1.561*	0.712	-0.941	0.914	-2.352***	-3.249***
LTFP	-2.112**	0.009	-1.254	0.009	-0.655	0.001	-0.980	-1.951
1 st Dif.	Pa	Pb	Pmsb	CIPS	Pa	Pb	Pmsb	CIPS
	Intercept	Intercept and T rend	Intercept	Intercept and T rend	Intercept	Intercept and T rend	Intercept	Intercept and Tr end
ΔLEE	-4.887***	-5.768***	-3.504***	-4.804***	-1.493*	-1.675**	-4.814***	-4.888***
ΔLECO	-5.850***	-5.768***	-3.191***	-3.504***	-1.611*	-1.675**	-5.065***	-5.061***
ΔLSOC	-13.284***	-9.195***	-6.169***	-5.684***	-2.751***	-2.684***	-5.179***	-5.501***
ΔLPOL	-3.098***	-5.132***	-2.274***	-3.506***	-1.283*	-1.900**	-5.346***	-5.514***
ΔLNRR	-8.035***	-8.982***	-4.169***	-5.089***	-1.935**	-2.162**	-5.534***	-5.576***
ΔLCOA	-35.544***	-30.833***	-10.904***	-14.041***	-2.800***	-3.203***	-5.682***	-5.986***
ΔLOIL	-44.169***	-24.986***	-11.976***	-11.713***	-2.657***	-3.282***	-5.746***	-6.011***
ΔLNTR	-73.023***	-1.425*	-12.488***	-1.199	-2.299**	-0.861	-5.242***	-5.857***
ΔLTCH	-19.874***	-20.510***	-7.413***	-9.734***	-2.395***	-2.994***	-4.462***	-4.664***
ΔLIND	-15.144***	-15.876***	-6.381***	-8.431***	-2.514***	-3.238***	-4.799***	-5.011***
ΔLSRV	-14.243***	-10.177***	-6.076***	-5.943***	-2.441***	-2.598***	-4.621***	-4.798***
ΔLAGR	-21.380***	-21.236***	-7.361***	-9.593***	-2.361***	-2.842***	-5.186***	-5.378***
ΔLURB	-7.035***	-7.982***	-3.169***	-4.089***	-0.935	-1.162	-2.544***	-2.269***
ΔLFOS	-3.207***	-3.001***	-2.307**	-4.007***	-1.343*	-1.689*	-4.444***	-4.877***
ΔLREN	-15.685***	-12.956***	-5.754***	-6.791***	-1.975**	-2.522***	-5.077***	-5.200***
ΔLGDP	-4.885***	-5.794***	-3.155***	-3.943***	-1.832**	-2.197**	-3.804***	-3.917***
ΔLECI	-21.870***	-7.278***	-6.185***	-3.800***	-1.453*	-1.26	-4.753***	-4.783***
ΔLCOR	-10.440***	-9.518***	-3.964***	-4.674***	-1.597*	-1.587*	-5.539***	-5.572***
ΔLGOV	-30.324***	-15.492***	-9.129***	-7.314***	-2.458***	-1.915**	-5.450***	-5.606***
ΔLLAW	-0.86	-4.027***	-0.417	-2.327**	-0.8	-1.023	-5.371***	-5.646***

ΔLTFP	-1.887**	-2.400***	-1.488*	-1.856**	-0.784	-1.068	-2.837***	-2.964***
-------	----------	-----------	---------	----------	--------	--------	-----------	-----------

Note: ***, ** and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels respectively. Δ signifies the first difference. For PANIC and CIPS tests the null hypothesis is nonstationarity.

In short, Table 3 indicates that all variables commonly become stationary after taking the first differences at mostly under 1% probability level to show cointegrated relationship.

3.3.3. Cross-Section Dependency and Homogeneity Tests of Slope Parameters

Cointegration tests will be done according to the stationarity levels of dependent variables and explanatory variables. For this, first of all, a cross-section dependency test will be made over error terms in models. If there is a cross-sectional dependency in the models, the 2nd generation cointegration tests will be used. However, the cross-section dependency existed in the estimated models. Therefore, the 2nd generation cointegration tests have been carried out, and the results are shown in Table 4.

One of the advantages of panel estimation methods is that the slope parameters pool information from unit and time dimensions under homogeneity. Pesaran et al. (1996) suggested Hausman (1978) test when unit size is greater than time dimension. In this test, he compares the fixed effects estimator and the mean group estimators according to the homogeneity and heterogeneity of the slope parameters. On the other hand, in cases where the time dimension is greater than the unit dimension, Swamy (1970) proposed his own Swamy test using the coefficients of units obtained from Pooled Least Squares (POLS) results. Pesaran and Yamagata (2008) developed the $\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}_{adj}$ tests in which the obtained statistical values were normally distributed even if the model errors do not have a normal distribution in all cases.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\xi} - k}{\sqrt{2k}} \right), \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{\frac{N(T+1)}{T-k-1}} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\xi} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (10)$$

While developing this test, and S^* , which is also in the formula, they modified the Swamy test statistics. The homogeneity of the slope parameters that will determine the feature of the estimation method has been tested for each model and shown in Table 4.

Table4. Inter-unit cross-section dependency test results based on variables

Models	Cross-Section Dependency Tests		Homogeneity Tests	
	CD _{LM1}	CD _{LM2}	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
Model1	366.69***	5.05***	22.02***	25.71***
Model2	386.01***	5.91***	27.52***	31.43***
Model3	346.93***	4.18***	24.50***	27.98***
Model4	397.39***	6.42***	24.97***	28.52***
Model5	245.81***	1.75***	13.63***	17.85***

Model6	329.61***	3.41***	13.34***	16.88***
Madel7	354.32***	4.50****	14.26***	17.46***
Model8	315.57***	2.78***	13.27***	16.26***
Model9	474.81***	9.86***	16.45***	19.55***
Madel10	248.00**	1.85**	12238.0***	15.48***
Model11	317.79***	5.26***	14.62***	18.49***

Notes: *** denotes significance at the 1%. For the homogeneity test, the null hypothesis is slope homogeneity. For the cross-section dependency test between error terms of units, the null hypothesis is no cross-sectional dependence.

If one pays attention to Table 4, it is seen that both cross-section dependency exist and slope parameters are heterogeneous in all models. In the following steps, estimates will be made by considering these situations.

3.3.4. Cointegration Test

The Durbin-Hausman cointegration test, one of the second generation panel cointegration tests, was used in this study, whose data set is also suitable for macro panels. Westerlund (2008) investigated a cointegration relationship by factor decomposition over residuals in the case of cross-section dependency. Also, the test can investigate the cointegration relationship when the dependent variable is $I(1)$, and the cointegration degree of the explanatory variables is not essential. And, DHp gives the panel statistics when the slope parameters of the model are homogeneous while DHg gives the group statistics when the slope parameters are heterogeneous.

General equation of Durbin-Hausman cointegration test;

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + \alpha'_i \delta_t + u_{it} \quad , \quad x_{it} = \gamma_i x_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

δ_t in the equation expresses deterministic terms. If $\delta_t = (1)$, model becomes fixed, when $\delta_t = (1, t)$, model becomes fixed and trended. For the explanatory variable, there is no requirement of $\gamma_i = 1(x_{it} \sim I(1))$ in the Dickey-Fuller (DF) function. Ho hypothesis for the Durbin-Hausman cointegration test means that there is no cointegration relationship. To test this hypothesis, test statistics obtained by Choi (1994) are used. Durbin-Hausman test statistics are calculated as

$$DHg = \sum_{i=1}^N \hat{S}_i (\hat{\rho}_{i,OLS} - \hat{\rho}_{i,IV})^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (12)$$

$$DHp = \hat{S}_N (\widehat{\rho}_{OLS} - \widehat{\rho}_{IV})^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (13)$$

A cointegration test will be run to investigate whether there is a long-term relationship in models. Considering the cross-sectional dependency in models and the heterogeneity of the slope parameters, 2nd generation cointegration tests will be used. In addition, the Durbin-Hausman (Westerlund, 2008) test, one of the second generation cointegration tests, will be used because the

dependent variable is stationary after taking the first differences and the independent variables are stationary at different levels. Durbin-Hausman cointegration test results are shown in Table 5.

Table 5. Durbin-Hausman Cointegration Test Results in Models

Models	DHG		DHP	
	Intercept	Intercept and Trend	Intercept	Intercept and Trend
Model1	8.598*** (0.000)	3.838*** (0.000)	2.675*** (0.004)	0.382 (0.351)
Model2	1.436* (0.075)	2.809*** (0.002)	5.503*** (0.000)	6.649*** (0.000)
Model3	3.019*** (0.001)	5.711*** (0.000)	-1.035 (0.850)	-1.488 (0.932)
Model4	0.084 (0.466)	2.400*** (0.008)	0.836 (0.202)	0.139 (0.445)
Model5	12.791*** (0.000)	0.703 (0.241)	0.112 (0.456)	0.482 (0.315)
Model6	4.400*** (0.000)	1.654** (0.049)	1.266 (0.103)	1.027 (0.152)
Model7	4.859*** (0.000)	2.156** (0.016)	0.476 (0.317)	2.276*** (0.010)
Model8	-1.533 (0.937)	5.176*** (0.000)	0.205 (0.419)	2.414*** (0.008)
Model9	6.283*** (0.000)	2.348*** (0.009)	-0.780 (0.782)	-2.095 (0.982)
Model10	11.299*** (0.000)	13.156*** (0.000)	1.725*** (0.042)	1.467* (0.071)
Model11	13.892*** (0.000)	115.829*** (0.000)	-0.131 (0.552)	0.293 (0.385)

Notes: ***, ** and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. The expressions in parentheses show probability values. The null hypothesis is no cointegration.

Table 5 gives the Durbin-Hausman cointegration test results for both group (DHG) and panel (DHP) statistics. If one pays attention to Table 4, it is seen that the slope parameters in all models are heterogeneous. Therefore, the DHG value, which is the group statistic, will be used for all models. Looking at Table 5, it is seen that according to the DHG statistics, the H0: No Cointegration Relationship hypothesis is rejected for all models. Therefore, it is concluded that there is a long-term relationship between energy efficiency and explanatory variables for all models. Therefore, in the next step, the long-

term relationship between energy efficiency and explanatory variables will be investigated for the models.

4. ESTIMATES MODELS

The estimators that consider the heterogeneity of the slope parameters and the cross-section dependency will be used. For this, the Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG) developed by Pesaran (2006) and the Augmented Mean Group (AMG) estimators developed by Eberhardt & Bond (2009) and Eberhardt & Teal (2010) will be used.

Pesaran obtained the CCEMG by expanding the general panel equation in the form of

$$y_{it} = a_i d_t + \beta_{ki} x_{kit} + u_{it}, \quad u_{it} = \gamma_{im} f_{tm} + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

and by making N group regressions. The Model in the form of

$$y_{it} = a_i d_t + \beta_{ki} x_{kit} + \theta_{1i} \bar{y}_t + \theta_{2i} \bar{x}_{kt} + u_{it} \quad (15)$$

is estimated for each section. Pesaran assumes a random process in the form of $\beta_i = \beta + v_i$ for each slope parameter under heterogeneity, expanded by the cross-sections of dependent and explanatory variables instead of common unobservable factors and $f_t = (f_{1t}, f_{2t}, \dots, f_{mt})'$ is an m-dimensional vector, common unobservable factors in this equation. $\gamma_i = (\gamma_{i1}, \gamma_{i2}, \dots, \gamma_{im})'$ is the associated mx1 vector of factors loading. The average effect is calculated as

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (16)$$

by dividing these coefficients by N, taking their arithmetic mean. Similarly, the Extended Mean Group (AMG) estimators developed by Eberhardt and Bond (2009) and Eberhardt and Teal (2010) take into account cross-section averages. It does this by including the common dynamic effects of AMG instead of the cross-sectional averages of the variables, taking into account the unobservable common factors. AMG firstly includes the dummy variables to the Model and estimates the POLS differed as

$$\Delta y_{it} = \beta \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_i \Delta D_t + u_{it} \quad (17)$$

Then, by subtracting or adding the standard dynamic process ($\hat{c}_t \equiv \hat{u}_t^*$) dependent variable, each section's estimation is made for each section in the form of

$$y_{it} - \hat{u}_t^* = a_i + \beta_i x_{it} + u_{it} d_i x_{it} \text{ or} \quad (18)$$

$$y_{it} = a_i + \beta_i x_{it} + d_i \hat{u}_t^* + u_{it} \quad (18')$$

Finally, in the estimated model, the slope parameters are divided into N in the form of

$$\hat{\beta}_{AMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (19)$$

and their arithmetic average is obtained.

In line with the above findings, the estimation of long-term coefficients between energy efficiency and explanatory variables was investigated using the CCEMG estimation method. AMG was used as the second estimation method to increase the reliability of CCEMG estimation results. Both CCEMG and AMG estimation methods can be used in the cases of the existences of heterogeneous parameters and cross-sectional dependency in models.

Table 6. CCEMG Long-Term Coefficient Estimation Results of The Models

LEE	Model1	Model2	Model3	Model4	Model5	Model6	Model7	Model8	Model9	Model10	Model11
LECO	0.061 (0.065)					-0.050 (0.108)	0.020 (0.036)	0.137 (0.089)		0.207 (0.145)	
LSOC				0.005 (0.060)	-0.090 (0.121)	-0.102 (0.179)					
LPOL		0.126 (0.111)								0.405 (0.840)	
LNRR	-0.013 (0.009)	-0.008 (0.007)	-0.017 (0.011)		-0.029 (0.013)**	-0.041 (0.021)**		-0.011 (0.017)		-0.060 (0.015)***	-0.022 (0.014)
LCOA				0.010 (0.019)		0.001 (0.086)		-0.058 (0.070)			0.042 (0.048)
LOIL		0.024 (0.021)			-0.033 (0.049)		0.060 (0.030)*		0.013 (0.028)		
LNTR			0.048 (0.026)*								
LTCH							0.050 (0.028)*				
LIND			-0.172 (0.044)**			-0.176 (0.056)***					
LSRV	-0.228 (0.066)***							-0.364 (0.053)***	-0.229 (0.069)***	-0.269 (0.073)***	
LAGR	-0.084 (0.022)			-0.011 (0.007)*	0.009 (0.018)						-0.027 (0.027)
LURB			-0.242 (0.763)		-1.946 (0.719)***				-1.333 (0.957)		-1.257 (1.047)
LFOS		-0.646 (0.039)***		-0.630 (0.041)***	-0.563 (0.066)***		-0.681 (0.036)***				-0.567 (0.059)***
LREN	-0.03 (0.024)					0.030 (0.025)				0.008 (0.044)	
LGDP	0.533 (0.117)***	0.790 (0.057)***	0.538 (0.068)***	0.770 (0.050)***			0.821 (0.079)***	0.514 (0.177)***			
LECI					0.029 (0.066)		-0.045 (0.028)		0.068 (0.063)		
LCOR									0.026 (0.020)		
LGOV						0.074 (0.043)		0.026 (0.028)		0.077 (0.049)	
LLAW					0.077 (0.048)						0.148 (0.064)***

LTFP										0.511 (0.188)***	0.289 (0.190)
Sabit	-0.439 (1.836)	0.349 (1.704)	-0.464 (3.650)	0.048 (1.284)	3.439 (4.693)	1.160 (1.294)	1.445 (1.586)	-1.191 (2.170)	-0.220 (7.528)	0.152 (2.470)	5.728 (5.258)
Waldist	47.24***	376.05***	100.75***	477.32***	171.70***	16.64**	438.27***	58.83***	22.58***	67.63***	335.96***
RMSE	0.0084	0.0053	0.0093	0.0049	0.0033	0.0056	0.0031	0.0067	0.0088	0.0069	0.0042
Mean VIF	1.92	1.25	2.95	1.91	3.18	1.75	1.66	1.31	3.27	3.32	3.84

Notes: ***, ** and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. The expressions in parentheses show “estimated z_{β} ” values. RMSE is Root Mean Square Error. Waldist indicates the general significance of the estimated models. For each variable, the first line contains the estimator coefficient, and the second row contains the standard error values of the estimators. Where is $H_0: \beta_k = 0$, $H_a: \beta_k \neq 0$.

Table 7. AMG long-term coefficient estimation results of the models

LEE	Model1	Model2	Model3	Model4	Model5	Model6	Model7	Model8	Model9	Model10	Model11
LECO	0.075 (0.056)					0.029 (0.076)	-0.005 (0.023)	0.115 (0.054)**		0.149 (0.080)*	
LSOC				0.080 (0.045)*	0.147 (0.075)**	-0.083 (0.202)					
LPOL		0.082 (0.071)								0.483 (0.413)	
LNRR	-0.017 (0.009)*	-0.014 (0.008)*	-0.011 (0.013)		-0.031 (0.013)**	-0.039 (0.021)*		-0.023 (0.011)**		-0.055 (0.014)***	-0.027 (0.012)**
LCOA				0.032 (0.014)**		0.015 (0.047)		0.051 (0.026)**			0.058 (0.023)**
LOIL		0.033 (0.010)***			-0.028 (0.018)		0.019 (0.009)**		0.023 (0.022)		
LNTR			0.022 (0.011)*								
LTCH							0.044 (0.027)**				
LIND			-0.189 (0.042)***			-0.170 (0.040)***					
LSRV	-0.335 (0.043)***							-0.425 (0.054)***	-0.109 (0.084)	-0.299 (0.070)***	
LAGR	-0.076 (0.024)***			-0.028 (0.021)	-0.036 (0.020)*						-0.049 (0.024)**
LURB			-0.065 (0.244)***		-0.827 (0.392)**				-1.178 (0.556)**		-0.438 (0.437)
LFOS		-0.594 (0.047)***		-0.598 (0.053)***	-0.483 (0.052)**		-0.696 (0.031)***				-0.562 (0.066)***
LREN	0.038 (0.023)*					0.032 (0.027)				0.053 (0.025)**	
LGDP	0.611 (0.067)***	0.770 (0.062)***	0.614 (0.086)***	0.784 (0.061)***			0.857 (0.046)***	0.660 (0.062)***			

LECI					0.103 (0.055)*		-0.050 (0.023)**		-0.051 (0.054)		
LCOR									0.032 (0.016)*		
LGO V						0.097 (0.045)**		0.029 (0.027)		0.052 (0.030)*	
LLA W					0.061 (0.034)*						0.087 (0.040)**
LTFP										0.412 (0.187)**	0.477 (0.118)***
Sabit	5.743 (0.294)***	6.288 (0.196)***	10.025 (1.768)***	6.369 (0.190)***	14.518 (2.789)***	7.156 (0.434)***	6.620 (0.184)***	5.635 (0.331)***	15.564 (4.016)***	6.501 (0.913)***	12.430 (3.162)***
Waldist	166.59***	205.57***	65.84***	246.01***	180.19***	36.10***	872.86***	231.76***	17.31***	63.26***	259.82***
RMSE	0.0121	0.0076	0.0126	0.0073	0.007	0.0113	0.0045	0.0104	0.0121	0.0132	0.0076

Notes: ***, ** and * denote significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. The expressions in parentheses show “estimated z_{β} ” values. RMSE is Root Mean Square Error. Waldist indicates the general significance of the estimated models. For each variable, the first line contains the estimator coefficient, and the second row contains the standard error values of the estimators. Where is $H_0: \beta_k = 0$, $H_a: \beta_k \neq 0$.

5. DISCUSSION

For all models, CCEMG estimation results are included in Table 6, and AMG estimation results are included in Table 7. The RMSE value, which is used as a comparison and preference criterion between models, is close to 0 (zero) and the value of R2 to 1 (one) indicates that the explanation power and preference among the compared models with the same dependent variable will be more compatible (Wang et al., 2021). Indeed, the RMSE compatibility criterion is preferred for model comparisons. As both CCEMG and AMG generally give similar results, RMSE values between models also show similar results. Therefore, Model 4 among the first 4 models created in the 1990-2018 period for 23 emerging economies where 15 variables are considered in both CCEMG and AMG types models, Model 7 from the next 5 models created during 1996-2018 for 23 emerging economies in which 19 variables were considered, and Model 11 from the last two models created during 1996-2018 for 21 emerging economies by considering 20 variables will be firstly preferred for evaluations because Model 4, Model 7 and Model 11 have the closest RMSE value to zero.

According to Model 4, CCEMG and AMG results generally gave similar results regarding both in sign and magnitude of elasticities belonging to related variables. Considering both CCEMG and AMG results, increases in social globalization, coal price and GDP per capita increase energy efficiency. On the other hand, the increase in agricultural sector energy use and fossil fuel consumption decreases energy efficiency. In addition to CCEMG Model 4, the estimated AMG Models; 1, 5, and 11 indicated significant agricultural sector energy use ratios.

According to Model 7, considering both CCEMG and AMG results, increases in the oil price, technology export and GDP per capita increase energy efficiency. On the other hand, increases in economic globalization, fossil fuel consumption and economic complexity index reduce energy efficiency. However, economic globalization was found to be statistically insignificant in Model 7. The estimated AMG type Model 8 and 10 indicated significant economic globalization ratios.

According to Model 11, considering the results of both CCEMG and AMG, increases in the rule of law, total factor efficiency and coal price increase energy efficiency, while fossil fuel consumption, urbanization, agricultural sector energy use and natural resource rents decrease energy efficiency. However, urbanization was found to be statistically insignificant. When the coefficients are examined, 1% increase in GDP per capita increases the energy efficiency by approximately 0.78%, 0.86% in Model 4 and Model 7, respectively, and 1% increase in total factor productivity increases the energy efficiency by 0.48% in Model 11, while a 1% increase in fossil fuel use decreases the energy efficiency by 0.60%, 0.70% and 0.56% in Model 4, 7, and 11 respectively.

When all significant variables in all models are considered, the ones that increase energy efficiency the most, in general, are GDP per capita social globalization, government efficiency, corruption control and total factor productivity. The most reducers were found to be overall service sector energy use, industrial sector energy use, urbanization and fossil fuel consumption. Moreover;

- The increase in the control of corruption indicates that taking and giving bribes decreased, the institutional quality increased, fair and effective markets developed in the markets to compete, investment security in foreign capital inflows increased. Therefore, it shows that the effective use of energy used in production will increase.
- The increase in the rule of law shows that the legal structure in the host country is solid, and the institutional quality has improved in terms of domestic and foreign investors. Therefore, in investments made by domestic and foreign investors, the fact that the investment regulations and the established procedures of the companies are transparent and fast will cause many negativities to disappear.
- It will provide information about the quality, knowledge and experience of the human capital of the exporting country with the increase in technology embodied exports. It is thought that the increase in technology embodied exports in a country signals the increases the quality of human capital, and this increase will also be reflected in the efficient use of energy in production.
- The increases in natural resource rents will cause an increase in costs for domestic and foreign investors who will operate in the host country. Because it is easily accessible and does not require high technology to reduce energy costs in production, it will affect energy efficiency negatively by increasing the use of fossil fuels such as coal.

- Since the increase in the income of economies will bring technological developments along with it, an increase in per capita production increase, like the findings in Akal (2016) 's study, will increase energy efficiency.
- The increase in energy prices brings some options in imported energy dependent countries such as using energy more efficiently and turn towards alternative energy sources such as renewable energy, which will reduce foreign dependency.
- Renewable energy offers many opportunities to emerging economies to improve energy efficiency. Countries that increase energy efficiency by increasing the share of renewable energy while maintaining or increasing the level of economic activity, at the same time increase overall sustainability and reduce the energy bill. In addition, it reduces energy imports and helps to realize many goals such as reducing greenhouse gas and greenhouse gas emissions.
- In 2018, the share of fossil fuels among energy resources was 59% in the industrial sector (coal 40%, natural gas 12%, petroleum 8%), 62% in the service sector (petroleum 46%, natural gas 12%, coal 4%) and 62% in the agricultural sector (49% petroleum, 12% coal, 2% natural gas). This situation will lead to a decrease in energy efficiency since intense fossil fuels are used in these sectors, and the increasing use of energy in these sectors will increase the use of imported fossil fuels.
- As the government's efficiency increases, it will positively affect the implementation of energy policies that will increase the environmental quality. There will be a decrease in the use of fossil fuels and an increase in environmentally friendly renewable energy.
- As the total factor productivity is used as a technology variable, technological development will reduce the energy density; thus, there will be an increase in energy efficiency.
- The population density experienced in urbanization will cause an increase in the general energy density, especially in the housing sector, as the technology infrastructure is not at an advanced level in emerging economies, thus reducing energy efficiency.
- Since high globalization will increase economic activity in economies, it will also increase energy consumption. As the increasing globalization demonstrates that trade and foreign capital inflows have increased, it will increase energy efficiency by transferring technology, knowledge and experience.
- Increasing economic complexity is expected to increase energy efficiency. However, as emerging economies increase the use of fossil fuels in response to their increased production, and they still do not have sufficient technological infrastructure for renewable energy, economic complexity in emerging economies decreases energy efficiency.

6. CONCLUSION AND POLICY IMPLICATIONS

In this study, energy efficiency for 23 emerging economies has been investigated multidimensionally. Due to the deficiencies in the data set, the effect of 21 variables on energy efficiency was investigated with 3 separate data sets. By avoiding the multicollinearity problem, different models were created with fewer variables to measure the potentially significant effect of each proposed variable on energy efficiency. For 23 emerging economies in which 15 variables are used, Model 4 was chosen from the first four models created during 1990-2018. For 23 emerging economies where 19 variables were used, Model 7 was chosen from the next five models created in the 1996-2018 period. And finally, Model 11 was chosen from the last two models created in the 1996-2018 period for 21 emerging economies where 20 variables were used.

As a method, before testing whether the variables contain unit root or not, the correlation between units was tested, and as a result, the stationarity of the series was tested with the second generation unit root tests. Models have been created by preventing the multicollinearity problem and matching econometric criteria. The estimates are that all models have a cointegration relationship, and therefore, the homogeneity of the slope parameters of the models and the cross-section dependence were tested to investigate the long-term relationship. Later, CCEMG and AMG long-term coefficients were estimated since all models had cross-sectional dependency and heterogeneous slope. CCEMG and AMG results in generally gave similar results, and models with values closest to 0 (zero) among RMSE model preference and compatibility criteria were preferred.

According to the preferred Model 4, Model 7 and Model 11, while GDP per capita and total factor productivity have the most positive effects on energy efficiency, fossil fuel use has most negative effect in energy efficiency in elasticity magnitudes. When the coefficients are examined, 1% increase in GDP per capita in Model 4 and Model 7 and in total factor productivity in Model 11 increases the energy efficiency by %0.78, %0.86 and %0.48, respectively, while a 1% increase in fossil fuel use decreases the energy efficiency by %0.60, %0.70 and %0.56, respectively.

For emerging economies, GDP per capita, social globalization, government efficiency, corruption control and total factor productivity positively affect energy efficiency in the long-term. On the other hand, it was found that sectoral energy use, urbanization and fossil fuel consumption negatively affected energy efficiency the most. When the models in which these variables are examined, 1% increase in GDP per capita, total factor productivity, social globalization, government efficiency and control of corruption increases the energy efficiency by 0.48, 0.15%, 0.10% and 0.03% respectively, while a 1% increase in urbanization, fossil fuel use, service sector and industrial sector energy use decreases the energy efficiency by approximately 1.18%, 0.70%, 0.43% and %0.17, respectively.

Along with globalization, the liberalization of capital mobility in the world and the increasing competition between countries, and as a result, increased production and consequently energy use

increased. An economy that increases its production has reduced dependence on the domestic market and increased its sales, profits and competition in the foreign market by producing technological goods. As a result, their income increased; this is reflected in the growth figures. The highest growth figures were found in emerging economies. These economies, on the other hand, made their exports with the energy they imported.

In emerging economies, the increase in the figures reflected positively on macro indicators due to technology, knowledge, and human capital transfer has increased countries' research on the determinants of these transfers. For this reason, the way to successfully differentiate emerging economies from the competition they embark on and to direct their future will be to improve the quality of the administration as well as economic policies, to increase the rule of law with judicial reforms, to implement anti-corruption policies and to supervise them in order to make investments in a reliable and fair market. Also, it is to increase the share of R&D in technological developments, to avoid wastage while using natural resources by seeking to extract them at a low cost, to give importance to human capital with educational reforms even if it is not rich in natural resources.

All these findings may be evaluated further as above examples given in determining energy policies toward using it more efficiently in these countries as needed urgently.

REFERENCES

- Adom, P. K. (2015). Asymmetric impacts of the determinants of energy intensity in Nigeria. *Energy Economics*, 49, 570-580. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.03.027>.
- Akal, M. (2016). Modeling world energy use efficiency, price, and GDP. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 11(10), 911-919. <https://doi.org/10.1080/1556749.2012.741185>.
- Alam, S., Fatima, A., and Butt, M. S. (2007). Sustainable development in Pakistan in the context of energy consumption demand and environmental degradation. *Journal of Asian Economics*, 18(5), 825-837. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2007.07.005>.
- Altiner, A., Bozkurt, E., and Toktaş, Y. (2018). Küreselleşme ve ekonomik büyüme: Yükselen piyasa ekonomileri için bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (639), 1117-1161.
- Antonietti, R., and Fontini, F. (2019). Does energy price affect energy efficiency? Cross-country panel evidence. *Energy Policy*, 129(2019), 896-906. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.02.069>.
- Antweiler, W., Copeland, B. R., and Taylor, M. S. (2001). Is free trade good for the environment?. *American Economic Review*, 91(4), 877-908. <https://doi.org/10.1257/aer.91.4.877>.
- Bai, J., and NG, S. (2010). Panel unit root tests with cross-section dependence: a further investigation. *Econometric Theory*, 1088-1114. <https://doi.org/10.1017/S0266466609990478>.
- Barassi, M. R., and Zhou, Y. (2012). The effect of corruption on fdi: A parametric and non-parametric analysis. *European Journal of Political Economy*, 28(3), 302-312. <https://doi.org/10.1016/j.ejpolco.2012.01.001>.

- Barnes, D. F., Krutilla, K., and Hyde, W. F. (2010). *The urban household energy transition: social and environmental impacts in the developing world*. Routledge.
- Bekun, F. V., Alola, A. A., and Sarkodie, S. A. (2019). Toward a sustainable environment: Nexus between CO₂ emissions, resource rent, renewable and nonrenewable energy in 16-EU countries. *Science of the Total Environment*, 657, 1023-1029. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.12.104>.
- Bird, L., Bolinger, M., Gagliano, T., Wisser, R., Brown, M., and Parsons, B. (2005). Policies and market factors driving wind power development in the United States. *Energy Policy*, 33(11), 1397-1407. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2003.12.018>.
- Boqiang, L., and Hongxun, L. (2015). Do energy and environment efficiency benefit from foreign trade? The case of China's industrial sectors. *Economic Research Journal*, 9(11).
- Boyd, G. A., and Pang, J. X. (2000). Estimating the linkage between energy efficiency and productivity. *Energy Policy*, 28(5), 289-296. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(00\)00016-1](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(00)00016-1).
- Breusch, T. S., and Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model-specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>.
- Chang, C. P., Wen, J., Zheng, M., Dong, M., and Hao, Y. (2018). Is higher government efficiency conducive to improving energy use efficiency? evidence from OECD Countries. *Economic Modelling*, 72(2018), 65-77. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.01.006>.
- Chang, T. H., Huang, C. M., and Lee, M. C. (2009). Threshold effect of the economic growth rate on the renewable energy development from a change in energy price: evidence from OECD Countries. *Energy Policy*, 37(12), 5796-5802. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.08.049>.
- Chen, H., Jia, B., and Lau, S. S. Y. (2008). Sustainable urban form for chinese compact cities: challenges of a rapid urbanized economy. *Habitat International*, 32(1), 28-40. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2007.06.005>.
- Chen, X., Shuai, C., Zhang, Y., and Wu, Y. (2020). Decomposition of energy consumption and its decoupling with economic growth in the global agricultural industry. *Environmental Impact Assessment Review*, 81, 106364. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2019.106364>.
- Chen, Y. E., Fu, Q., Zhao, X., Yuan, X., and Chang, C. P. (2019). International sanctions' impact on energy efficiency in target states. *Economic Modelling*, 82, 21-34. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.07.022>.
- Choi, I. (1994). Durbin-Hausman tests for cointegration. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18(2), 467-480. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(94\)90018-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(94)90018-3).
- Cole, M. A. (2006). Does trade liberalization increase national energy use? *Economics Letters*, 92(1), 108-112. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2006.01.018>.
- Dawei, G., Dequn, Z., and Qunwei, W. (2010). International trade, RANDD technology spillovers and its effect on total-factor energy efficiency in China. *Management Review*. Retrieved from http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-ZWGD201008018.htm on february 26, 2021.
- Eberhardt, M., and Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *Munich Personal Repec Archive*. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692> on february 2, 2021.
- Eberhardt, M., and Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *University of Economics Department of Economics Discussion*. Retrieved from

- <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:ea831625-9014-40ec-Abc5-516ecfbd2118> on february 21, 2021.
- Erdoğan, Z., and Aydınbaş, Ö. G. (2020). Yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicileri üzerine panel veri analizi. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.266>.
- ETKB. (2017). *Dünya ve Türkiye enerji ve tabii kaynaklar görünümü*. Ocak 2017 Strateji Geliştirme Başkanlığı,15.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations(FAOSTAT) (2021). Temperature change. Retrieved from <https://www.fao.org> on february 16, 2021.
- Fredriksson, P. G., List, J. A., and Millimet, D. L. (2003). Bureaucratic corruption, environmental policy and inbound US fdi: theory and evidence. *Journal of Public Economics*, 87(7-8), 1407-1430. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(02\)00016-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(02)00016-6).
- Gamtessa, S., and Olani, A. B. (2018). Energy price, energy efficiency, and capital productivity: empirical investigations and policy implications. *Energy Economics*, 72(2018), 650-666. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.04.020>.
- Golder, B. (2011). Energy intensity of Indian manufacturing firms: effect of energy prices, technology and firm characteristics. *Science, Technology and Society*, 16(3), 351-372. <https://doi.org/10.1177/097172181101600306>
- Göçer, İ., Mercan, M., and Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği: Yatay kesit bağımlılığı altında çoklu yapısal kırılmalı panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, (163), 449-467.
- Gözgör, G., and Can, M. (2017). Causal linkages among the product diversification of exports, economic globalization and economic growth. *Review of Development Economics*, 21(3), 888-908. <https://doi.org/10.1111/rode.12301>.
- Griliches, Z. (2007). 12. R&D and productivity: The unfinished business. In *RandD and Productivity* (pp. 269-284), *University of Chicago Press*. <https://doi.org/10.7208/9780226308906-015>.
- Gurler, A. Z., Budak, D. B., Ayyıldız, B., and Kaplan, U. E. (2020). *Enerji ekonomisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hang, L., and Tu, M. (2007). The impacts of energy prices on energy intensity: evidence from China. *Energy Policy*, 35(5), 2978-2988. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2006.10.022>.
- Hatzigeorgiou, E., Polatidis, H., and Haralambopoulos, D. (2011). CO₂ Emissions, gdp and energy intensity: A multivariate cointegration and causality analysis for Greece 1977–2007. *Applied Energy*, 88(4), 1377-1385. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.10.008>.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>.
- Holtedahl, P., and Joutz, F. L. (2004). Residential electricity demand in Taiwan. *Energy Economics*, 26(2), 201-224. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2003.11.001>.
- Huang, J., Du, D., and Tao, Q. (2017). An analysis of technological factors and energy intensity in China. *Energy Policy*, 109, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.06.048>.
- Im, K. S., Pesaran M. H., and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7).
- IEA. (2021). Data and statistics. Retrieved from <https://www.iea.org> on february 18, 2021.
- IMF. (2015). World economic outlook. Retrieved from <https://www.İmf.Org/External/Pubs/Ft/Weo/2015/02/Pdf/Text.Pdf> on february 11, 2021.

- Irandoost, M. (2016). The renewable energy-growth nexus with carbon emissions and technological innovation: Evidence from the Nordic countries. *Ecological Indicators*, 69, 118-125. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.03.051>.
- Jin, T., and Kim, J. (2019). A comparative study of energy and carbon efficiency for emerging countries using panel stochastic frontier analysis. *Scientific Reports*, 9(1), 1-8. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-43178-7>.
- Kaya, S., Evren, S., and Daşcı, E. (2016). Yarı-kurak iklim koşullarında A sınıfı kap buharlaşmasını tahmin için çeşitli eşitliklerin karşılaştırılması. *Bursa Uludağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(2), 1-9.
- Kellenberg, D. K. (2009). An empirical investigation of the pollution haven effect with strategic environment and trade policy. *Journal of International Economics*, 78(2), 242-255. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2009.04.004>.
- Lapatinas, A., Garas, A., Boleti, E., and Kyriakou, A. (2019). Economic complexity and environmental performance: Evidence from a world sample.
- Lescaroux, F. (2008). Decomposition of us manufacturing energy intensity and elasticities of components with respect to energy prices. *Energy Economics*, 30(3), 1068-1080. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2007.11.002>.
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7).
- Lin, B., and Wang, A. (2016). Regional energy efficiency of China's commercial sector: An emerging energy consumer. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(12), 2818-2836. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2016.1224176>.
- Liu, Y. (2009). Exploring the relationship between urbanization and energy consumption in China using ARDL (autoregressive distributed lag) and FDM (factor decomposition model). *Energy*, 34(11), 1846-1854. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2009.07.029>.
- Maddala, G. S., and Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 631- 652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>.
- Mandal, S. K. (2010). Do undesirable output and environmental regulation matter in energy efficiency analysis? Evidence from Indian cement industry. *Energy Policy*, 38(10), 6076-6083. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.05.063>.
- Marques, A. C., Fuinhas, J. A., and Manso, J. P. (2010). Motivations driving renewable energy in European Countries: A panel data approach. *Energy Policy*, 38(11), 6877-6885. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.003>.
- Medlock III, K. B. (2009). Energy demand theory. *International Handbook on the Economics of Energy*, 89-111.
- Menz, F. C., and Vachon, S. (2006). The effectiveness of different policy regimes for promoting wind power: Experiences from the States. *Energy Policy*, 34(14), 1786-1796. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2004.12.018>.
- Mingyong, L., Shuijun, P., and Qun, B. (2006). Technology spillovers, absorptive capacity and economic growth. *China Economic Review*, 17(3), 300-320. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2006.04.005>.
- Mudambi, R., Navarra, P., and Delios, A. (2013). Government regulation, corruption, and fdi. *Asia Pacific Journal of Management*, 30(2), 487-511. <https://doi.org/10.1007/s10490-012-9311-y>.

- Neagu, O., and Teodoru, M. C. (2019). The relationship between economic complexity, energy consumption structure and greenhouse gas emission: heterogeneous panel evidence from the EU countries. *Sustainability*, 11(2), 497. <https://doi.org/10.3390/su11020497>.
- Nur, H. B., and Dilber, İ. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları belirleyen temel unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 15-45. <https://doi.org/10.24988/deuüibf.2017322551>.
- Pan, X., Guo, S., Han, C., Wang, M., Song, J., and Liao, X. (2020). Influence of fdi quality on energy efficiency in China based on seemingly unrelated regression method. *Energy*, 192, 116463. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.116463>.
- Papayrakis, E., and Gerlagh, R. (2004). The resource curse hypothesis and its transmission channels. *Journal of Comparative Economics*, 32(1), 181-193. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.11.002>.
- Parikh, J., and Shukla, V. (1995). Urbanization, energy use and greenhouse effects in Economic Development: Results from a cross-national study of Developing Countries. *Global Environmental Change*, 5(2), 87-103. [https://doi.org/10.1016/0959-3780\(95\)00015-G](https://doi.org/10.1016/0959-3780(95)00015-G).
- Pesaran, H., Smith, R., and Im, K. S. (1996). Dynamic Linear Models for Heterogenous Panels, in the Econometrics of Panel Data. *Springer*, 145-195.
- Pesaran, H. (2004). General Diagnostic Tests for cross-section dependence in panels. *University of Cambridge Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 138. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., and Yamagata, T. (2008). A bias adjusted lm test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>.
- Pesaran, M. H., and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>.
- Poumanyong, P., and Kaneko, S. (2010). Does urbanization lead to less energy use and lower co2 emissions? a cross-country analysis. *Ecological Economics*, 70(2), 434-444. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.09.029>.
- Robinson, J. A., Torvik, R., and Verdier, T. (2006). Political foundations of the resource curse. *Journal of Development Economics*, 79(2), 447-468. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2006.01.008>
- Ross, M. L. (1999). The political economy of the resource curse.
- Sachs, J. D., and Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8).
- Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption, CO₂ emissions and oil prices in the G7 Countries. *Energy Economics*, 31(3), 456-462. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.12.010>.
- Sahabi, A. M. (2019). *Finansal performans ölçütlerinin firma değeri üzerindeki etkisi: borsa istanbul'da bir araştırma*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Sargan, J. D., and Bhargava, A. (1983). Testing residuals from least squares regression for being generated by the gaussian random walk. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 51(1), 153-174. <https://doi.org/10.2307/1912252>.
- Sarmidi, T., Nor, A. H. S. M., and Ridzuan, S. (2015). Environmental stringency, corruption and foreign direct investment (fdi): Lessons from global evidence. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 11(1), 85-96.
- Sheikh, N. J., Kocaoglu, D. F., and Lutzenhiser, L. (2016). Social and political impacts of renewable energy: literature review. *Technological Forecasting and Social Change*, 108(2016), 102-110. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.04.022>
- Soni, P., Taewichit, C., and Salokhe, V. M. (2013). Energy consumption and CO₂ emissions in rainfed agricultural production systems of Northeast Thailand. *Agricultural Systems*, 116, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2012.12.006>.
- Stock, J. H. (1999). *A class of tests for integration and cointegration. Cointegration, causality and forecasting*. A Festschrift in Honour of Clive WJ Granger, 137- 167
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.
- Tan, R., and Lin, B. (2018). What factors lead to the decline of energy intensity in China's energy intensive industries?. *Energy Economics*, 71, 213-221. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.02.019>.
- Trabold, H. (1995). European economic integration and the export behaviour of firms. (No. 117), *DIW Discussion Papers*.
- Van Ruijven, B., and Van Vuuren, D. P. (2009). Oil and natural gas prices and greenhouse gas emission mitigation. *Energy Policy*, 37(11), 4797-4808. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.06.037>.
- Wang, Y. (2017). Globalization of Chinese online literature: Understanding transnational reading of Chinese Xuanhuan novels among English readers. *Inquiries Journal*, 9(12).
- Wang, Y., Wang, L., Yang, F., Di, W., and Chang, Q. (2021). Advantages of direct input-to-output connections in neural networks: The Elman network for stock index forecasting. *Information Sciences*, 547, 1066-1079. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2020.09.031>.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233. <https://doi.org/10.1002/jae.967>.
- World Bank. (2021). World development indicators online database. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators> on february 6, 2021.
- Zhang, C., and Xu, J. (2012). Retesting the causality between energy consumption and gdp in China: Evidence from sectoral and regional analyses using dynamic panel data. *Energy Economics*, 34(6), 1782-1789. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.07.012>.
- Zhang, J. (2014). An analysis on the growth and effect factors of tfp under the energy and environment regulation: Data from China. *Comput. Model. New Technol*, 18, 191-196.
- Zhao, H., and Lin, B. (2019). Will agglomeration improve the energy efficiency in China's textile industry: Evidence and policy implications. *Applied Energy*, 237, 326-337. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.12.068>.

**GRUPLAR ARASI TEMAS, SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİ VE ZENOFOBİ
ARASINDAKİ İLİŞKİDE ALGILANAN TEHDİDİN ROLÜ: İZMİR-KONAK ÖRNEĞİ***
**THE ROLE OF PERCEIVED THREAT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GROUP
CONTACT, SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION AND XENOPHOBIA: THE CASE OF
IZMIR-KONAK**

Sumeyra SARIDAĞ¹, Hamza Bahadır ESER²

1. Yüksek Lisans Öğrenci, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sumeyragunay9@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0370-4487>
2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hamzabahadireser@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4063-051X>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
03.04.2022 04.03.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
19.01.2023 01.19.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097933>

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Hamza Bahadır ESER danışmanlığında yürütülen ve Sumeyra SARIDAĞ tarafından yazılan "Gruplar Arası Temas, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Zenofobi Arasındaki İlişkide Algılanan Tehdidin Rolü: İzmir-Konak Örneği" başlıklı Yüksek Lisans (10.03.2022) tezinden üretilmiştir.

Öz

Çalışmanın amacı Türkiye'de yaşayan geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler bağlamında, sosyal baskınlık yönelimi, sosyal temas, gruplar arası tehdit ile zenofobi arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu amaçla, gruplar arasındaki ilişkileri irdelemeye yönelik bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini İzmir'in Konak ilçesinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları oluşturmaktadır. Çalışmada alan araştırması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma 367 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri, Türkçe geçerlilikleri olan ölçeklerden hazırlanmış anket formu ile yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre temas sıklığının kültürel tehdit algısı aracılığıyla zenofobi üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Aynı şekilde sosyal baskınlık-baskınlık yöneliminin kültürel tehdit aracılığıyla zenofobi üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: : Suriyeliler, Geçici Koruma Statüsü, Tehdit Algısı, Sosyal Temas, Zenofobi, Sosyal Baskınlık Yönelimi.

Abstract

The aim of the study is to examine the relationships between social dominance orientation, social contact, intergroup threat and xenophobia in the context of Syrians under temporary protection living in Turkey. For this purpose, a research model was created to examine the relationships between groups. The population of the research consists of the citizens of the Republic of Turkey living in Konak district of Izmir. Field research method was used in the study. The research was carried out with 367 people. The research data were obtained by face-to-face interviews with a questionnaire prepared from scales with Turkish validity. According to the results of the analysis, it was found that the indirect effect of contact frequency on xenophobia through the perception of cultural threat was significant. Likewise, the indirect effect of social dominance-dominance orientation on xenophobia through cultural threat was found to be significant.

Keywords: Syrians, TemporaryProtectionStatus, ThreatPerception, SocialContact, Xenophobia, SocialDominanceOrientation.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the study is to examine the relationships between social dominance orientation, perceived threat, social contact, and xenophobic attitudes, which are assumed to be the citizens of the Republic of Turkey, towards Syrians (outgroup) under temporary protection in Turkey.

Research Questions

In the study, an answer is sought to the question of whether social contact and social dominance orientation are effective on the formation of xenophobic attitudes of the host society members towards Syrians with temporary protection status, who are thought to be considered as outgroups.

Literature Review

Individuals consistently see themselves as members of a particular group. In the study, the distinction between in-group and out-group was frequently used in describing intergroup relations. It would be appropriate to briefly touch upon this distinction in the introduction. Social identity theory argues that “an individual's self-perception stems from his knowledge of membership in a social group or groups, and the value and emotional meaning he attributes to this membership” (Tajfel, 1982); states that people tend to perceive themselves and others as belonging to different groups (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2017). Social identity theory emphasizes that in most cases people act not as individuals but as members of a certain social class, this social classification helps people define themselves and others in a social structure, and people derive their self-definitions with the awareness of belonging to social classes (Mlicki & Ellemers, 1996). As it can be understood from the explanations, the content of social identity is an important component on the in-out group descriptions of the individual. The most common (and easy) way to categorize people is to divide the world into those who are "us" and those who are not. As a result, groups that tend to keep their own group superior to other groups and exclude other groups by acting with a strong bond of members with the group and a sense of we are ingroups; Groups that do not feel like they belong to the group and can have competitive and hostile attitudes and feelings towards group members whom they see different from their own group are called outgroups (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2017). The subject is handled with different dimensions (Pratto et al., 1994; Stephan et al., 1999; Whitley, 1999; Bizman & Yinon, 2001; Duckitt, 2006; Ward & Masgoret, 2006; Riek et al., 2006; Tausch et al., 2007). ; Kırıl 2007; Ward & Masgoret, 2008; González et al., 2008; Stephan et al., 2008; Ward et al., 2009; Binder et al., 2009; McDonald & Jacobs, 2005; Akbaş 2010; Ommundsen et al., 2013; Balaban 2013; Ceballos & Yakushko, 2014; D'Ancona, 2016; Trounson et al., 2015; Karaoğlu, 2015; Oğuz, 2015; Kirişçi & Ferris, 2015; Uenal, 2016; Keleş et al., 2016; Abrams et al., 2017; Scott & Safdar, 2017; Özkeçeci, 2017; Aslan, 2017; Fleming et al., 2018; Makashvili et al., 2018; Renner et al., 2018; Gondim et al., 2018; Uygur, 2018; Köse et al., 2018; Mukai et al., 2021; Padır, 2019; Granger, 2021) is a current and interesting topic.

Methodology

Social dominance, perceived threat, social contact and xenophobia scales were used as data collection tools in the study. The direct and indirect relationships between the variables were examined using the structural equation model.

Results and Conclusions

According to the results of the analysis, it was found that the indirect effect of contact frequency on xenophobia through the perception of cultural threat was significant. Likewise, the indirect effect of social dominance-dominance orientation on xenophobia through cultural threat was found to be significant.

1. GİRİŞ

Göç, özünde insanların yer değiştirme sürecidir. İnsanlar isteğe bağlı veya zorlayıcı birçok (ekonomik, sosyal, siyasal, dini, coğrafi) farklı sebepten ötürü göç ederler. Göçün yoğun ve kontrolsüzce gerçekleşmesi durumunda ev sahibi toplum üyelerinde birtakım rahatsızlıklar ortaya çıkabilir (Deniz, 2014). Son zamanlarda, (özellikle Batı toplumlarında) artan göçmen ve mülteci akışı, mültecilere ve sığınmacılara yönelik önyargı ve korkuları arttırmaktadır (Barni vd., 2020).

Bireyler, mütemadiyen kendilerini belirli bir grubun üyesi olarak görürler. Çalışmada gruplar arası ilişkilerin betimlenmesinde sıklıkla iç-dış grup ayrımına başvurulmuştur. Bu ayrıma giriş kısmında kısaca değinmek yerinde olacaktır. Sosyal kimlik kuramı “bireyin benlik algısının, bir sosyal grup ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değer ve duygusal anlamdan kaynaklandığını” savunur (Tajfel, 1982). Sosyal kimlik kuramı, insanların çoğu durumda birey olarak değil, belirli bir sosyal sınıfın üyesi gibi hareket ettiklerini, bu sosyal sınıflandırmanın insanların bir toplumsal yapı içinde kendilerini ve başkalarını tanımlamalarına yardımcı olduğunu ve insanların benlik tanımlarını sosyal sınıflara ait oldukları bilinciyle türettiklerini vurgular (Mlicki ve Ellemers, 1996). Bu bağlamda bireylerin sosyal kimlikleri onların iç-dış grup betimlemeleri üzerinde etkili olmaktadır. İnsanları kategorize etmenin en yaygın (ve kolay) yöntemi dünyayı “bizden” olanlar ve olmayanlar olarak ayırmaktır. Sonuç olarak üyelerin gruba kurduğu güçlü bir bağ ve biz duygusuyla hareket ederek kendi grubunu diğer gruplardan üstün tutup diğer grupları dışlama eğiliminde olan gruplara iç grup; kendini gruba ait hissetmeyen ve kendi grubundan farklı gördüğü grup üyelerine karşı rekabetçi ve düşmanca tutum ve duygular besleyebildiği gruplara ise dış grup denmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017).

Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye’deki geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere (dış gruba) yönelik Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarında olduğu varsayılan, sosyal baskınlık yönelimi, algılanan tehdit, sosyal temas ile zenofobik tutumlar arasındaki ilişkileri incelemektir. Çalışmanın temel varsayımı, Türkiye’de yaşayan bireylerin, gruplar arası temas ve sosyal baskınlık yönelimlerinin, algılanan tehdit aracılığı ile geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik zenofobik tutumları üzerinde etkili olduğudur. Çalışmanın alan araştırması 2021 yılının Mart-Aralık ayları arasında yüz yüze yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini İzmir’in Konak ilçesinde yaşayan, yaşları 18 ile 55 yaş üstü arasında değişen 367 kişi oluşturmaktadır. İzmir geçici koruma kapsamında Suriyeli barındıran iller arasında sekizinci sıradadır. Yunanistan adalarına yakınlığı, Avrupa’ya giden kaçak göç yolları üzerinde olması, mevsimlik işçiliğe uygun geniş tarımsal alanları, iş imkânları İzmir’i Suriyeliler tarafından tercih edilen bir il konumuna taşımaktadır. İzmir’in Konak İlçesi Basmane Senti, ucuz barınma, konaklama imkanlarından ötürü büyük bir Suriyeli nüfusunu barındırmaktadır (Kaya ve Sarıkaya, 2020).

Çalışmada veri toplama aracı olarak, sosyal baskınlık, algılanan tehdit, sosyal temas ile zenofobi ölçekleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler yapısal eşitlik modeli

kullanılarak incelenmiştir. Aşağıda öncelikle çalışma değişkenlerine kısaca değinilecektir. Devamında bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan öncü çalışmalar irdelenip araştırma modeli ve hipotezleri ortaya konulacaktır. Akabinde çalışma bulguları paylaşılıp, tartışılarak çalışma sonlandırılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Zenofobi

Latince “Xenophobia” olarak ifade edilen kavram, Yunanca ‘yabancı’ anlamına gelen “xenos” sözcüğü ile ‘korku’ anlamına gelen “phobia” sözcüklerinden türetilmiştir (Crush ve Ramachandran, 2010). Zenofobi, yabancı kişilerden korkma anlamına karşılık gelen bir duyguyu halini ifade etmektedir (Sundstrom ve Kim, 2014). Genel olarak zenofobi, yabancıların sevilmemesi veya yabancılar karşısında hoşgörüsüz davranmayı ifade eder. Yabancılar karşısında korku ya da hoşlanmama; ülkedeki kıt kaynaklar, istihdam, barınma, kamu hizmetleri gibi değerler için rekabetin ortaya çıkacağı endişesine bağlanabilir. Bu durum ev sahibi toplum tarafından yabancılar karşısında şiddet, kızgınlık, düşmanlık, sözlü ve fiziksel taciz vb. sergilenmesine neden olabilir (Lesetedi ve Modie-Moroka, 2007). Zeisset (2016), zenofobi kavramının tanımı ne olursa olsun yabancı olana sergilenen düşmanca tutumların dünyanın her yerinde aynı olduğunu; göçmen karşıtı zenofobik tutumların, hoşgörü kültürünün yerleşik olduğu, açık fikirli toplumlarda dahi ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Zenofobi, genel anlamda kendinden veya ait olduğu gruptan farklı olarak algıladığı (gerçek veya hayal) bireylere veya gruplara karşı olumsuz tutum ve korkular olarak tanımlanmaktadır (Hjerm, 1998). Stolcke (1999) zenofobiyi, yabancılar karşısında ve yabancı olan her şeye karşı düşmanlık olarak ifade eder. Düşmanca algılanan ve iç gruba zarar vermesinden kaygı duyulan dış grup üyeleri, iç grup içinde güvensizlik, şüphe veya korkuya sebep olabilir. Zenofobi, “ötekinin” (göçmenlerin) zarar verebileceği korkusuna odaklanır (Veer vd., 2013). Shindondola (2003) zenofobinin, baskın etnik, dini, ekonomik, politik ve kültürel taleplerle karakterize edilen kolektif kimlik çabasının acı bir sonucu olarak da anlaşılabilirliğini, bununla birlikte etnik bir kimliğe sahip olmanın yanlış olmadığını, zira bu tür referansların bireyin kim olduğuna dair kişisel bir kimlik inşasında yardımcı olacağını ifade etmiştir.

2.2. Sosyal Baskınlık Yönelimi

Sosyal baskınlık yönelimi (SBY), "kişinin kendi grubunun dış gruplardan üstün ve baskın olmasını isteme derecesidir" (Pratto F vd., 1994). Sosyal baskınlık teorisi, sosyal hiyerarşilerin oluşumuna ve sürdürülmesine katkıda bulunan psikolojik ve sosyal güçleri açıklamaya çalışır. Sidanius vd. (1991) sosyal baskınlık teorisinin, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan “kast” sisteminin, hiyerarşinin en üstünde hegemonik bir grup ve altta olumsuz değerlendirilen bir referans grubu ile çok etnikli toplumların tipik durumunu tanımladığını öne sürer. Sidanius vd.’ne göre (1991), pozitif grup kimliğine duyulan ihtiyaç sosyal baskınlık yönelimini destekleyen önemli bir bileşendir.

Sosyal baskınlık yönelimi, kişinin kendi grubunun diğer gruplardan hiyerarşik olarak daha üstte olduğuna inanması durumunu ifade eder (Pratto, 1999). Pratto vd. (2006), sosyal baskınlık yöneliminin sosyal gruplar arasında eşit olmayan ve baskın / ikincil ilişkilere yönelik genel bir yönelimi ifade ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle Sibley (2010), sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan insanların dezavantajlı gruplara göre önyargılı olma ve sosyal eşitsizliği sürdüren ideolojileri destekleme olasılıklarının daha yüksek olabileceğine dikkat çekmektedir. Sosyal baskınlık teorisine göre, sosyal baskınlık yönelimi dış gruplara yönelik önyargıları harekete geçirmektedir. Sosyal baskınlık teorisi, bireylerin toplumsal gruplar arasındaki hiyerarşik ilişkilere verdiği desteğe odaklanır (Levin vd., 2012).

Özetle sosyal baskınlık teorisi, toplumlarının grup temelli sosyal hiyerarşiler olarak yapılandırılma eğiliminde olduğu, üstte az sayıda grup ve altta en az bir grup olduğu gözlemiyle başlar. Ek olarak, bu grup tabanlı hiyerarşiler oldukça istikrarlı olup, hangi grupların “baskın” hangi grupların “altta” olduğu konusunda yüksek düzeyde fikir birliği içerirler. Sosyal baskınlık teorisi, grup temelli hiyerarşilerin üzerine kurulduğu ve sürdürüldüğü mekanizmaları belirlemeye çalışır (Levin vd., 1999).

2.3. Bütünleşik Tehdit Kuramı

Gruplar arası tehdit teorisi, önyargıları oluşturan diğer bir ifade ile harekete geçiren unsurları tanımlamak için kullanılacak açıklayıcı bir içerik sunar (Makashvili vd., 2018). Teori 2000’li yıllarda W. G. Stephan tarafından ortaya atılmıştır. Kuram yapısal olarak, gruplar arası teması teşvik eden ve gruplar arası ilişkilerde değişikliklere yol açan koşullara odaklanan T.F. Pettigrew’in (1998) gruplar arası temas teorisinden sonra modellenmiştir. Tehdit teorisi kısaca, bireylerin amaçlarına ulaşmak ya da bir grup şeklinde varlıklarını devam ettirebilmek için gereksinim duydukları kaynakların, alternatif farklı gruplar tarafından kullanılması/tüketilmesi durumunda, gruplarına yönelik algıladıkları tehditleri ele alır (Stephan vd., 2008). Teoriye öncülük eden çalışmalar incelendiğinde, önyargıya neden olabilecek dört temel tehdit türü olduğu görülmektedir. Bunlar; gerçekçi tehditler, sembolik tehditler, gruplar arası kaygı ve negatif kalıp yargılardır (Stephan vd., 1999; Stephan vd., 2000a). Gruplar arası tehdit teorisi, grupların birbirinden algılayabileceği gerçekçi ve sembolik olmak üzere iki genel tehdit türüne odaklanır. Gerçekçi tehditler, iç grubun politik gücüne, ekonomik gücüne veya fiziksel refahına yönelik algılanan tehditlerden oluşur. Sembolik tehditler ise, iç grubun değerlerine, inançlarına veya dünya görüşüne yönelik tehdit algılarını ifade eder (Rios vd., 2018; Stephan vd., 1999). Bu bağlamda kültür, değer, inanç ve dünya görüşlerindeki gruplar arası farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan endişeler sembolik tehditler olarak kabul sayılabilir (Stephan, 2012). Farklı değer ve inanca sahip gruplar, grubun etnosentrik dünya görüşü için tehdit olarak algılanır ve bu algı dış gruplara karşı düşmanca tutumlara yol açar. Sembolik tehdit algıları, sembolik ırkçılık kavramıyla da yakından ilgilidir (Stephan vd., 1999). Bireysel - ulusal ekonomik çıkarlara yönelik algılanan tehdit algıları birlikte göçmenlere yönelik düşmanlığa neden olur (Sniderman vd., 2004).

Gruplar arası tehdit teorisinin işaret ettiği üçüncü tehdit kategorisi gruplar arası kaygıdır. Stephan vd. (2009) gruplar arası kaygıyı başlangıçta, gruplar arası etkileşimden olumsuz sonuçların beklenmesini içeren ayrı bir tehdit olarak, sonrasında ise dış grup üyeleriyle etkileşime girme konusundaki endişelere odaklanan bir tehdit alt türü olarak değerlendirmişlerdir. Bireyler, farklı bir kültürden insanlarla etkileşim sırasında veya etkileşime girmeden önce olumsuz sonuçlar beklediklerinde genellikle dış gruba karşı geliştirirler (Stephan vd., 1985; Stephan vd., 2008). Söz konusu bu olumsuz sonuçlara ilişkin beklentiler, kavramsal olarak tehdit algılarına yol açtığı düşünülen bilişsel değerlendirmelerle ilgilidir (Stephan vd., 1999). Kişiler utanma, reddedilme, alay edilme veya sömürülme gibi kendileri için olumsuz olarak değerlendirdikleri sonuçlardan endişe duymaları nedeniyle gruplar arası etkileşimlerde kişisel olarak kendilerini tehdit altında hissettiklerini öne sürerler (Stephan vd., 1999). Bütünleşik tehdit teorisinde kullanılan kaygı kavramı, diğer teorilerdeki kaygı kavramından birkaç yönden farklıdır. En önemli fark, kaygı seviyelerinin açıkça ölçülmesi ve bunların doğrudan önyargı ile ifade edilmesidir (Stephan vd., 2000a). Gruplar arası kaygının duygusal, bilişsel ve fizyolojik olmak üzere birbiriyle ilişkili üç bileşeni vardır. Bu üçü içinde duygusal bileşen öne çıkar, ancak duygusal bileşene sıklıkla bilişsel ve fizyolojik bileşenler eşlik eder (Stephan, 2014).

Teorinin altını çizdiği dördüncü tehdit türü negatif kalıp yargılardır. Dış gruba yönelik kalıp yargılar, dış grup üyelerinin davranışlarıyla ilgili beklentilerin temelini oluşturarak, iç gruba yönelik tehdit algılarını somutlaştırır (Stephan vd., 1998; Stephan vd., 2000a). Genel olarak, gruplar arası temas düşük olduğunda, stereotipler ve gruplar arası kaygı, gerçekçi veya sembolik tehditlere nazaran önyargılar üzerinde daha belirleyicileri olmaktadır (Stephan vd., 1996). Olumsuz stereotipler sosyal etkileşim sırasında göçmenlere yönelik önyargı ile ilişkili olabilir. Örneğin, göçmenlerin saldırgan, dürüst olmayan, cahil ve disiplinsiz olmalarına ilişkin algı, muhtemelen onlarla olan etkileşimlerin olumsuz veya daha kötü olacağını varsaymaktadır (Stephan vd., 1999; Stephan vd., 2000b).

2.4. Sosyal Temas

Sosyal temas kuramı ilkin Allport'un (1954) öncülüğü ile ortaya konmuş, Allport'un ortaya koyduğu tartışmalardan hareketle sonrasında Pettigrew (1998) tarafından gruplar arası temas kuramı geliştirilmiştir. Allport'a göre (1954) önyargı, bir gruba yönelik hatalı ve katı bir genelleme üstüne oluşturulmuş antipatidir. Önyargı her zaman dışa vurulmayabilir veya kimi durumlarda ifade edilebilir. Önyargı bir bütün olarak bir grubun tümüne veya özellikle bir grubun üyesi olduğu için bir bireye yönelik olabilir. Önyargı, hedef aldığı grup ya da grup üyesinin (kendi kusuru olmayan/kendinden kaynaklanmayan) birtakım olumsuzluklar ile karşılaşması sonucunu doğurur (Allport, 1954). Allport'a göre, birey hatalı yargılarını yeni kanıtlar ışığında düzeltebilecek durumda ise önyargılarından kurtulur. Daha açık bir ifade ile birey dış grup veya onun üyesine yönelik yeni bir bilgi edindiğinde yerleşik tutumunu değiştirmez ise o tutumlar önyargıya dönüşür (Allport, 1954).

Önyargı (bireyin karakter yapısında derinden kök salmadıkça), gruplar arasında (a) statü farklarının ortadan kaldırılması ve (b) grupların ortak hedeflere ulaşmaya yönelik temas kurmaları ile azaltılabilir. Bu etki, iki grubun üyelerinin (c) ortak çıkar algıları ile insani değerlerde birleşmeleri ve bu durumun (yasa, gelenek veya yerel ilişkiler tarafından desteklenmek kaydı ile) (d) kurumsal bir kimlikle desteklenmesi ile katlanarak artar (Allport, 1954). Gruplar arası temas, nicelik ve nitelik boyutları ile ele alınmıştır. Temas niceliği gruplar arasındaki herhangi bir etkileşim türünün sıklığı olarak tanımlanabilir. Temas niteliği ise temasın Allport (1954) tarafından (yukarıda) önerilen dört koşulu karşılama derecesi olarak tanımlanabilir (Islam ve Hewstone, 1993). Temas niteliği ile önyargı arasında tersine bir ilişki vardır (Barlow vd., 2012). Yukarıda sıralanan koşulların gerçekleşmesi ile temas, farklı sosyal kimliğe sahip grup üyeleri arasında uzun süreli yakın ilişkilerin oluşmasını sağlayacaktır (Pettigrew, 1997; Pettigrew, 1998). Lazarev ve Sharma (2015), kitlesel göç olgusunun (çalışmanın yapıldığı tarih olan 2015 göz önünde tutulmak kaydı ile) yeni bir durum olması nedeni ile Suriyelilere yönelik tutumların daha esnek olduğunu çalışmalarında vurgulamışlardır. Bu nedenle, gruplar arası temas önyargıyı azaltma açısından olumlu sonuç verebilir. Burada şu husus vurgulanmalıdır: zaman geçtikçe önyargılar pekişmekte, iç grup ile dış grup arasındaki nitelik ve nicelik açısından düşük temas bu pekişme/kemikleşme sürecini hızlandırmaktadır.

3. DIŞ GRUBA YÖNELİK SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİ, GRUPLAR ARASI TEHDİT ALGISI, SOSYAL TEMAS İLE ZENOFOBİ İLİŞKİSİ

3.1. Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Zenofobi İlişkisi

Sosyal baskınlık yöneliminin algılanan tehdit ile göçmenler ve azınlıklar gibi alt gruplara yönelik önyargılı tutumlar arasında önemli bir ilişki içinde olduğunu ifade etmek mümkündür (McFarland, 2010; Pratto vd., 1994). Zira aşağıda kapsamlı bir şekilde de tartışılacağı üzere; bireylerin kendi iç gruplarının toplum içindeki durumunu normal görmeleri, sorgulamamaları, diğer grupların hiyerarşik olarak aşağıda konumlanmaları ile ilgili bir rahatsızlık duymamaları durumuna işaret eden sosyal baskınlık yönelimi bireyin üyesi olduğu grubun hali hazırdaki “avantajlı” durumunu sorgulamaya açacak farklı grupların varlık ve taleplerine karşı tepki doğurarak, bu talebin sahibi gruplara karşı olumsuz tutumlar geliştirmesine neden olabilmektedir. Örneğin Trounson vd. (2015) çalışmalarında, sosyal baskınlık yönelimi güçlü olan kişilerin, sosyal baskınlık yönelimi görece zayıf olan kişilere göre sığınmacılara ve sığınmacı dostu hükümet politikalarına karşı olumsuz tutum sergileme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Duckitt (2006), sosyal baskınlık yöneliminin dış gruplara yönelik önyargıyı, tehdit algısı ve rekabet gibi değişkenler aracılığıyla tahmin edebilmede işlevsel olduğunu vurgular. Mukai vd. (2021), bireylerin sosyal baskınlık yönelimleri ile zenofobik tutumları arasında doğrusal ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Whitley (1999) sosyal baskınlık yöneliminin çeşitli önyargı biçimlerinin

altında yatan birincil faktör olduğunu bulmuştur. Balaban (2013) çalışmasında, sosyal baskınlık yöneliminin genel tehdit aracılığıyla, dış gruba yönelik negatif ve pozitif duygular üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğunu bulmuştur. Sosyal baskınlık yöneliminin artmasıyla ülkede etnik azınlıklara yönelik negatif duygular artmakta, dış gruplar daha fazla tehdit olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bu durum dış gruba yönelik önyargıları da artırmaktadır (Balaban, 2013). Karaoğlu (2015), dış gruba yönelik olumsuz duyguların sosyal baskınlık yönelimi ve tehdit algısı tarafından yordandığını, benzer şekilde Köse vd. (2018) sosyal baskınlık eğilimleri güçlü bireylerin Suriyelileri sosyo-ekonomik ve politik yönden tehdit olarak algıladıklarını ortaya koymuşlardır. İslamofobi, dış gruba yönelik zenefobik tutumlar ile birlikte ele alınabilecek diğer bir tutum türüdür. Bu bağlamda, Uenal (2016), sosyal baskınlık yönelimi ile İslamofobi'nin arasındaki ilişkiye tehdit algısının aracılık ettiğini bulmuştur. Benzer bir şekilde Granger (2021), çalışmasında sosyal baskınlık yöneliminin tehdit algısı aracılığıyla İslamofobi'yi yordadığını ortaya koymuştur.

3.2. Sosyal Temas ve Zenofobi İlişkisi

Temas, gruplar arası çatışmayı, önyargıyı veya olumsuz tutumları ve farklı dış gruplara yönelik zenofobik tutumlar üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Fleming vd. (2018) kişilerarası temas ve göçmenlere yönelik tutumlar arasındaki ilişkinin (neredeyse) evrensel olduğunu ortaya koymuşlardır. Binder vd. (2009) araştırmalarında temasın önyargıyı, önyargının da teması azalttığını ortaya koymuşlardır. Karaoğlu (2015) çalışmasında, toplumsal mesafenin, sosyal baskınlık yönelimi ve algılanan tehdit ile ilişkili olduğuna işaret eder. Benzer şekilde, Ward ve Masgoret (2008), Ward vd. (2009), gruplar arası temasın tehdit algısını azaltarak göçmenlere yönelik olumsuz tutumları zayıflattığını ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde, Özkeçeci (2017), temas arttıkça olumsuz kalıp yargıların zayıfladığını, dış gruba karşı olumsuz duygulanım ve sosyal mesafe algısının azaldığını, olumlu hislerin ise arttığını ortaya koymuştur. Kıral (2007), farklı etnik gruplarla temasın etnik önyargıları zayıflattığını, Çakal vd. (2016), farklı etnik gruplar arasındaki temasın, algılanan tehditler üzerinden dış gruba yönelik tutumları etkilediğini bulmuşlardır. Yine, González vd. (2008) çalışmalarında, temasın Müslümanlara yönelik zenofobi ile doğrudan ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Bununla birlikte temasın, zenofobinin zayıf bir belirleyicisi olduğunu ifade eden çalışmalarda alanyazında mevcuttur (Ommundsen vd., 2013; Köse vd., 2018). Bazı araştırmacılar, göçmenler ile kurulan zayıf bağların (toplumdaki göçmenlerle etkileşim), olumlu tutumlar üzerinde, güçlü bağlara (yakın ilişkiler veya göçmen olan ailelere sahip olma) göre daha etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgu, Granovetter'in (1973), zayıf bağların gücü teorisiyle tutarlıdır. Granovetter çok az insanla ilişkili olmak yerine, çok sayıda insanla tanışıp daha zayıf bağlantılar kurmanın, insanlar arası ilişkiler üzerinde daha olumlu olduğunu öne sürer (Granovetter, 1973).

3.3. Gruplar Arası Tehdit Algısı ve Zenofobi İlişkisi

D’Ancona’ya göre (2016), göçmenlerin hedef ülkeye ani ve yoğun yönelimi, göçmenlere yönelik olumsuz tutumları güçlendirmektedir. Bu duruma, zenofobik tutumların ortaya çıkmasında belirleyici bir faktör olarak işaret edilen kültürel ve ekonomik tehdit algılarını besleyen olgu olarak ayrıca dikkat çekilmektedir. Zeisset (2016), hoşgörünün yerleşik olduğu ülkelerde (dahi) göçmen karşıtlığı ve türevi olan zenofobinin tehdit algısı üzerinden varlığını sürdürdüğünü belirtir. Oğuz (2015), yerel halkın Suriyelileri güvenliği, huzuru, uyumu ve refahı tehdit eden “tekinsiz yabancılar” olarak algıladıklarını, yerel halkın Suriyelileri görmezden geldiğini ve onların varlığından rahatsız olduklarını ortaya koymuştur. Kirişçi ve Ferris (2015), artan Suriyeli sayısının, özellikle sınırdaki kentleri ekonomik anlamda etkilediğini ve Suriyelilerin gelişile konut fiyatlarının arttığını, Suriyelilerin ucuz işgücü olarak görülmesinden dolayı işgücü piyasasında ücretlerin düştüğünü vurgulamaktadır. Aslan (2017), çalışmasında yerel halkın Suriyelilere yönelik tutumlarında sadece %13,8’inin olumlu görüş belirttiğini, %65,5’inin ise olumsuz bir algıya sahip olduklarını ifade etmiştir.

Gruplar arası tehdit ile dış gruba yönelik olumsuz tutumlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Stephan vd. (1999), Küba, Meksika ve Asya’dan gelen göçmenlere yönelik önyargıları ölçmek için dört değişken (gerçekçi tehditler, sembolik tehditler, gruplar arası kaygı ve olumsuz stereotipler) üzerinden yürüttükleri çalışmada tüm değişkenlerin göçmen gruplara yönelik tutumlar üzerinde belirleyici olduklarını bulmuşlardır. Stephan vd. (1999), ayrıca katılımcıların etnik kökeninin göçmenlere yönelik tutumları etkileyip etkilemediğini de incelemiş, göçmen grubunun bireylerin iç grupları ile kültürel olarak benzer olup olmamasının, göçmenlere yönelik tutumların tutarlı bir göstergesi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Farklı bir çalışmada Stephan vd. (2005), göçmen gruba yönelik tutumlarda iç gruba yönelik gerçekçi ve sembolik tehditlerin varlığına ilişkin bir algı oluştuğunda, dış gruba yönelik tutumların daha olumsuz şekillendiği, benzer şekilde, Riek vd. (2006), gerçekçi tehdit, sembolik tehdit, gruplar arası kaygı, olumsuz stereotipler, grup saygısı tehdidi ve ayırt edicilik şeklinde beş farklı tehdit türünün, dış gruba yönelik negatif tutumlarla ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Scott ve Safdar, 2017).

Schweitzer vd. (2005), sembolik ve gerçekçi tehdit algılarının önyargılı tutumlar üzerine belirleyici olduğunu aynı doğrultuda Makashvili vd. (2018) tehdit algısının önyargıyı artırma potansiyelinin olduğunu ifade etmişlerdir. Renner (2018), Slovakya’da sığınmacılara yönelik tutumların Almanca konuşulan ülkelere göre daha olumsuz olduğunu, algılanan tehdit ile sığınmacılara yönelik tutumların ise ülkeler arasında farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Gondim vd. (2018), Brezilya, Portekiz ve İspanya’dan katılımcılar ile işgücü piyasasında rakip olarak algılanan yabancılara yönelik düşmanlığın tehdit algısı (sembolik ve ekonomik) ve gruplar arası olumsuz duygularla ilişkili olup olmayacağını incelemiş, sembolik tehdidin yalnızca Brezilya örneğinde zenofobik tutumların belirleyicisi olduğunu bulmuştur.

Bizman ve Yinon (2001) çalışmalarında sembolik tehdit algılarına nazaran gerçekçi tehdit algısının modelde daha belirleyici olduğunu bunun aksine Tausch vd. (2007), Kuzey İrlanda'da yaptıkları çalışmada sembolik tehdidin tutumları ve güveni önemli ölçüde belirlediğini ancak gerçekçi tehdidin modele önemli bir katkısı olmadığını bulmuştur. Tausch vd. ile benzer bir şekilde, González vd. (2008) çalışmalarında sembolik tehditlerin, Müslümanlara karşı önyargı üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır. Padır (2019) da araştırmasında benzer bir sonuca ulaşmış; tehdit algılarının zenofobik tutumları güçlendirdiğini ifade etmiştir.

Türkiye'de konu ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik bir takım korku ve endişelerin, ev sahibi topluma hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Ev sahibi toplum, Suriyelileri birçok yönden (genel ve kültürel) tehdit olarak algılamaktadır (Padır, 2019; Köse vd., 2018; Oğuz, 2015; Kirişçi ve Ferris, 2015; Aslan, 2017). Bu durum ev sahibi toplum üyelerinde geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik korku ve endişeyi artırmaktadır. Ayrıca ev sahibi toplumun sosyal baskınlık yönelimi düzeyleri geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik tutumlarını etkilemektedir (Karaoğlu, 2015; Balaban, 2013; Akbaş, 2010; Uygur, 2018; Kırıl, 2007). Yapılan çalışmalar ev sahibi toplumun, geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler ile temasının, onlara yönelik tutumları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Özkeçeci, 2017; Keleş vd., 2016).

Benzer kaygılar farklı toplumlarda yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde, sosyal baskınlık yönelimi (McFarland, 2010; Pratto vd., 1994; Granger, 2021; Duckitt, 2006; Mukai vd., 2021; Trounson vd., 2015; Whitley, 1999; Uenal, 2016; sosyal temas (Ward ve Masgoret, 2008; Ward vd., 2009; González vd., 2008; Ward ve Masgoret, 2006; Abrams vd., 2017; Ceballos ve Yakushko, 2014; Binder vd., 2009; Fleming vd., 2018; Ommundsen vd., 2013) ve algılanan tehditlerin (Stephan vd., 1999; Makashvili vd., 2018; Renner vd., 2018; Gondim vd., 2018; D'Ancona, 2016; González vd., 2008; Bizman ve Yinon, 2001; Tausch vd., 2007; Stephan vd., 2008; Scott ve Safdar, 2017; Riek vd., 2006) farklı dış gruplara yönelik tutumlarla ilişkili olduğu görülmüştür.

Çalışmanın amacı, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik zenofobik tutumlar üzerinde temasın, sosyal baskınlık yöneliminin ve tehdit algısının etkilerini irdelemektir. Bu bağlamda çalışma hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

H1a: Gruplar arası temas, algılanan tehdit aracılığı ile zenofobiyi yordamaktadır.

H2a: Sosyal baskınlık yönelimi, algılanan tehdit aracılığı ile zenofobiyi yordamaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

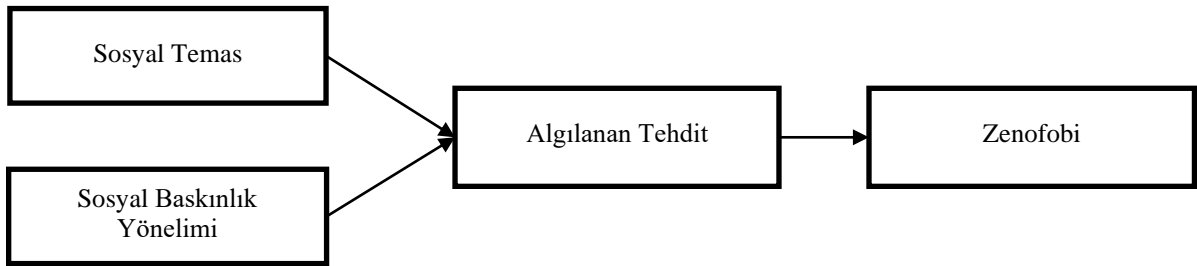
İzmir Konak ilçesinde ikamet eden yerel halk üzerinde yapılan bu çalışmada, çalışmanın model önerisi, çalışmanın evren, örneklem, veri toplama süreci, veri toplama araçları ve yapısal analizlere yönelik olarak bilgiler sunulmuştur. Daha sonra istatistiksel analiz ve sonuçlara yer verilmiştir.

4.1. Araştırma Modeli

Ward ve Masgoret (2006), kültürler arası temasın tehdit algılarını azalttığını, bu durumun göçmenlere karşı daha olumlu tutumların sergilemesi ile sonuçlandığını gözlemlemiştir. Benzer şekilde farklı bir çalışmada Ward ve Masgoret (2008), tehdidin temas ve dış gruba yönelik tutumlar üzerindeki etkisinde aracı değişken olarak çalıştığını ifade etmişlerdir yine Ward vd. (2009), tehdidin temas ve dış gruba yönelik tutumlar üzerindeki etkisinde aracı değişken olduğunu ortaya koymuşlardır. González vd. (2008), gruplar arası temas ve önyargı (zenofobi) arasındaki ilişkide, algılanan sembolik ve gerçekçi tehditlerin yordayıcı olduğunu bulmuşlardır.

Abrams vd. (2017), nesnel tehdidin psikolojik tehdit düzeylerini artırmasına rağmen, temasın algılanan psikolojik tehditler yoluyla önyargı üzerindeki olumlu etkilerinin devam ettiğini göstermiştir. Levin vd. (2012), sosyal baskınlık yönelimi ile göçmenlere yönelik önyargının ilişkili olduğunu, Granger (2021), sosyal baskınlık yöneliminin artmasının, bireylerin, gerçekçi ve sembolik tehdit algılarının daha fazla arttığını ve bu durumun öfke, korku gibi tutumların görülme ihtimalini arttırdığını çalışmada vurgulamaktadır. Mukai vd. (2021), kaygının hem sosyal baskınlık yönelimi hem de zenofobik tutumlar ile pozitif ilişkili olduğunu ayrıca sosyal baskınlık yöneliminin zenofobik tutumları güçlendirdiğini bulmuştur. Uenal (2016), sosyal baskınlık yönelimi ile İslamofobinin her iki boyutu (Müslüman karşıtı ve İslam karşıtı duygular) arasındaki ilişkilere sembolik tehdit algısının aracılık ettiğini belirtmiştir. Yukarıda kapsamlı şekilde özetlenen farklı araştırma bulgularından hareketle çalışmanın model önerisi aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Model Önerisi

4.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Türkiye'nin en kalabalık üçüncü metropolü olan İzmir'de, 31 Aralık 2021 itibariyle kayıtlı 149.708 Suriyeli ikamet etmektedir. Çalışma uzayı olarak Konak ilçesi seçilmiştir. Oldukça büyük bir Suriyeli nüfusu barındıran semtlerinden olan Basmane'nin Konak ilçesi içinde yer alması bu tercihte etkili olmuştur. Ayrıca Konak merkezdeki istihdam olanakları ile ticari hareketliliğin ev sahibi toplumla geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin temasını kolaylaştıracağı öngörülmüş ve bu bağlamda gruplar arası temas ile gruplar arası hiyerarşiyi diğer bir ifade ile sosyal baskınlık yönelimi olgusunu ele alan çalışma için Konak ilçesinin uygun koşullara sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Suriye'deki iç savaşın başlangıcından bu yana İzmir, Türkiye üzerinden Avrupa'ya giden yolda, (farklı ülkelerden gelenler de dâhil) göçmenler için önemli bir geçiş merkezi konumundadır. Ayrıca iş imkânlarının fazlalığı, nispeten güvenli ve ucuz yaşam koşulları nedeni ile de İzmir geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler tarafından sıklıkla tercih edilen bir yerleşim yeridir (Yıldız ve Uzgören, 2016). Sonuç itibariyle çalışmada Konak ilçesi iş fırsatlarının çokluğu, barınma giderlerinin görece ucuzluğu, şehir merkezine, kamu hizmetlerine ve özel hizmetlere ulaşma kolaylığı, iş yerlerine yakınlığı nedeni ile yoğun bir Suriyeli nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Çalışmanın örneklemini İzmir Konak'ta yaşayan 367 kişi oluşturmaktadır. Yapısal eşitlik modelinin kullanıldığı çalışmada örneklem büyüklüğü için yeterli sayının modelde kullanılan madde sayısının 5 ile 10 katı büyüklüğünde örneklemin yeterli olacağı ifade edilmektedir (Bryman ve Cramer, 2001; Büyüköztürk vd., 2013). Çalışmada yapısal eşitlik modelinde kullanılan madde sayısı 23'tür. Örneklem büyüklüğü 367 olup, ifade edilen koşulu sağlamaktadır.

4.3. Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Çalışmada veri toplama araçları olarak demografik bilgi formuna ek olarak Türkçe uyarlama çalışmaları yapılmış olan zenofobi, sosyal baskınlık yönelimi, algılanan tehdit ve sosyal temas ölçekleri kullanılmıştır. Anketler Konak ilçe merkezinde basit tesadüfi yöntemle seçilmiş, gönüllü katılımcılar ile yüz yüze yapılmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler sayısal hale getirilerek, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ve LISREL (linear structural relations) programları aracılığıyla incelenmiştir.

4.4. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Veri toplamada kullanılan zenofobi, sosyal baskınlık yönelimi, algılanan tehdit ve sosyal temas ölçekleri aşağıda kapsamlı bir şekilde tanıtılmıştır.

4.4.1. Etik İzin

Bu araştırmanın izni, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 18.01.2022 tarihli, E-87432956-050.99-235661 sayılı yazı ve 116/22 sayılı kararı ile Etik Kurul Onayı alınmıştır.

4.4.2. Zenofobi Ölçeği

Zenofobi Ölçeği, yerel halkın göçmenlere yönelik zenofobik tutumlarını ölçmek amacıyla Özmete vd. (2018) tarafından geliştirilmiştir. Özmete vd. (2018) çalışmalarında, Veer vd. (2011) tarafından geliştirilen (korkuya dayalı) zenofobi ölçeğinin Türkçe 'ye uyarlanmasını yapmışlardır. Ölçeğin faktör yapısının ortaya konması amacı ile öncelikle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda 14 maddelik özgün ölçekten 6,7 ve 8 numaralı maddeler çıkarılarak analizler tekrarlanmıştır. 11 maddelik ölçeğin iç tutarlılığını gösteren güvenirlik katsayısı 0,876 olarak

bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyonları yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

4.4.3. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği

Çalışmada Pratto vd. (1994) tarafından geliştirilen, (sekiz maddesi ters kodlanmış) 16 maddeden oluşan *Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeğinin* Türkçeye uyarlanmış versiyonu kullanılmıştır. Ölçeğinin Türkçe versiyonu ilk kez Akbaş (2010) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Karaoğlu (2015), Akbaş'ın (2010) yapmış olduğu uyarlama ölçeğini revize ederek çalışmasında kullanmıştır. Mevcut çalışmada Karaoğlu'nun revize ettiği sosyal baskınlık-baskınlık ve sosyal baskınlık-eşitlikçilik şeklinde iki alt boyutu olan versiyon kullanılmıştır. Karaoğlu (2015), kendi çalışmasında ölçeğin orijinal tek boyutlu halinin kullanılması durumunda $\alpha = .40$, $n = 565$ değerlerine ulaşıldığını ifade etmiştir. Yazar bu değerlerin analiz için yeterli olmadığı görüşünden hareketle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test değerine bakarak (.935) ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu ifade etmiştir. Karaoğlu (2015), akabinde yaptığı faktör analizi sonucunda orijinal ölçeğin iki boyuta ayrıldığını bulmuştur. Bulduğu alt boyutları sosyal baskınlık-baskınlık ($\alpha = .83$, $n = 578$) ve sosyal baskınlık-eşitlik ($\alpha = .91$, $n = 574$) olarak isimlendirmiştir. Maddelerin yarısı (9.-16.) ters skorlu maddelerden oluşmaktadır. Çalışmada benzer prosedür takip edilerek, ölçeğin tek boyutlu olması durumunda $\alpha = .40$ olarak hesaplanmış ve Karaoğlu'nun (2015) işaret etmiş olduğu şekilde ölçeğin iki alt boyutlu olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

4.4.4. Algılanan Tehdit Ölçeği

Algılanan Tehdit Ölçeği, Stephan vd. (1999) tarafından dış gruba yönelik algılanan gerçekçi ve sembolik tehditleri ölçmek için geliştirilmiştir. Karaoğlu (2015), ölçeğin orijinalini Balaban'ın (2013) dış gruba yönelik algılanan tehditleri ölçmek amacıyla, Türkçe 'ye uyarladığı çalışmasından almıştır. Alan araştırmasında, Karaoğlu'nun (2015) versiyonu kullanılmıştır.

4.4.5. Sosyal Temas Ölçeği

Sosyal Temas Ölçeği, Islam ve Hewstone (1993) tarafından farklı gruplar arasındaki temasın sıklığını ve niteliğini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek Türkçe'ye Akbaş (2010) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek iki alt boyut (temas sıklığı ve temas niteliği) ve 10 maddeden oluşmaktadır. Her boyut 5 madde ile ölçülmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışma kullanılan değişkenlerine yönelik doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda elde edilen uyum değerleri toplu bir şekilde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Ölçekler	χ^2/df	GFI	CFI	p	RMSEA
1.Zenofobi	3,67	,93	,97	,001	,07
2.K. Tehdit Algısı	4,16	,90	,94	,001	,08
3.Temas Sıklığı	2,41	,93	,98	,001	,06
4. Sosyal Bask.-Bask.	3,36	,90	,97	,001	,08
Kabul edilebilir uyum*	≤ 5	$>0,85$	$>0,90$,001	$<0,08$
İyi uyum *	≤ 3	$>0,90$	$>0,97$,001	$<0,05$

*(Jöreskog ve Sörbom, 1993; Kline, 1998)

Değişkenlerin χ^2/df değerinin kabul edilebilir değerin (0,5) altında olduğu için kabul edilebilir bir uyum olduğunu, GFI değerinin 0,90'dan büyük olması yine kabul edilebilir bir uyumun olduğunu, CFI değerinin 0,90'dan büyük olması iyi bir uyumun olduğunu ve RMSEA değerinin 0,8'den küçük olduğunda iyi bir uyumun olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak elde edilen uyum indeksleri ölçeklerin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993; Kline, 1998).

Zenofobi ölçeğinin uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd = 3,67$; $p <,001$; GFI = ,93; CFI = ,97; RMSEA = ,07) olarak bulunmuştur. Kültürel tehdit ölçeğinin uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd = 4,16$; $p <,001$; GFI = ,90; CFI = ,94; RMSEA = ,08) olarak bulunmuştur. Temas sıklığı ölçeğinin uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd = 2,41$; $p <,001$; GFI = ,93; CFI = ,98; RMSEA = ,06) olarak bulunmuştur. Sosyal baskınlık-baskınlık ölçeğinin uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd = 3,36$; $p <,001$; GFI = ,90; CFI = ,97; RMSEA = ,08) olarak bulunmuştur.

5.2. Madde Ortalamaları, Standart Sapma ve Güvenilirlik Değerleri

Her bir madde için (α) değeri olabileceği gibi, ölçekteki tüm ifadelerin ortalama bir (α) değerinde olmaktadır. Tüm ifadelerin (α) değeri ölçeğin toplam güvenilirliğini göstermektedir ve kabul edilebilir değer 0,7 ve büyük olması gerekmektedir (Kılıç, 2016). Güvenilirlik katsayısı (Cronbach alfa) kabul edilebilir aralıkları aşağıda verilmiştir (Kılıç, 2016; Yıldız ve Uzunsakal, 2018).

$\geq 0,9$ Mükemmel

$0,7 \leq \alpha < 0,9$ İyi

$0,6 \leq \alpha < 0,7$ Kabul edilebilir

$0,5 \leq \alpha < 0,6$ Zayıf

$\alpha < 0,5$ Kabul edilemez

Bu araştırmada ise, bütün (α) değerleri (zenofobi değişkeni için 0,974, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi için 0,978, kültürel tehdit algısı için 0,900 ve temas sıklığı için 0,913) 0,900 ve üstünde bulunmuştur. Bu değerler mükemmel değer olarak kabul edilmektedir.

Zenofobi ölçeğinin 6'lı likert üzerinden genel ortalaması (x değeri) 4,505 olarak bulunmuştur (Tablo2). Aşağıda zenofobi ölçeğini oluşturan soruların ortalama değerleri verilmiştir. Bu değerler içinde “Sınırlar, göçmenlerin bu ülkeye girmesini önlemek için daha güvenli hâle getirilmelidir” maddesi 5,10 değeri ile verilen cevaplar içerisinde en yüksek ortalamaya sahiptir. Katılımcıların zenofobik tutumları oluşturan maddeler içerisinde en yüksek ortalamanın bu maddeye ait olması, katılımcıların özellikle ülke sınırlarının güvenliğine ilişkin genel bir kaygıya sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ölçeği oluşturan maddeler içinde en düşük (4,29) ortalamaya sahip olan madde “Göçmenlerle etkileşim kurmak beni tedirgin eder” maddesidir. Bu madde ortalamasının diğer maddelerin ortalamalarına nazaran daha düşük olması katılımcıların dış grup ile iletişim kurma, temasa geçme konusunda görece daha az kaygılı oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi ölçeğinin genel ortalaması (x değeri) 2,458 olarak bulunmuştur (Tablo 2). Aşağıda sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi ölçeğini oluşturan soruların ortalama değerleri verilmiştir. Bu değerler içinde “Eğer belirli gruplar yerlerini bilselerdi, daha az sorunumuz olurdu” maddesi 2,73 değeri ile verilen cevaplar içerisinde en yüksek ortalamaya sahiptir. Katılımcıların sosyal baskınlık-baskınlık yönelimlerini oluşturan maddeler içerisinde en yüksek ortalamanın bu maddeye ait olması toplum içinde hiyerarşiyi öne çıkaran tutumları ifade eden sosyal baskınlık yönelimi içinde özellikle gruplar arası hareketliliğe karşı mesafeli bir duruşun öne çıkması olarak yorumlanabilir. Ölçek içinde en düşük ortalama “Hayatta öne geçmek için, bazen diğer grupların üstüne basmak gereklidir” maddesine aittir. Bu durum katılımcılar içerisinde dış gruplarla rekabet etme eğilimlerinin görece daha zayıf olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Kültürel tehdit algısı ölçeğinin genel ortalaması (x değeri) 3,837 olarak bulunmuştur (Tablo 2). Aşağıda kültürel tehdit algısı ölçeğini oluşturan soruların ortalama değerleri verilmiştir. Madde ortalamaları birbirine çok yakın olmakla birlikte “Suriyelilerin örf ve adetleri Türkiyelilerden farklıdır” maddesine verilen cevapların ortalaması 3,95 ile kültürel tehdit algısını ölçen diğer maddeler arasında en yüksek değere sahiptir. Bu değer katılımcıların dış grup ile kendileri arasındaki kültürel farklılığı en çok örf ve adetlerde ortaya çıktığı varsayılan farklılık üzerinden tarif ettikleri şeklinde yorumlanabilir. En düşük olan “Dini inanışları açısından Suriyeliler ve Türkiyeliler birbirlerine benzemezler” maddesine verilen cevapların ortalaması ise 3,60 ile kültürel tehdit algısını ölçen diğer maddeler arasında en düşük değere sahiptir. Bu değer dini inançlar açısından farklı olduğuna dair tutumların, katılımcıların kültürel tehdit algıları içinde en küçük bileşen olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile katılımcılar, diğer maddelerde sayılan örf, adet, yaşam tarzları, ilişkileri ve çocuk yetiştirme şekline yönelik olarak

dış grup ile kendilerini farklı görürken, bu farklı görme olgusu dini inanışlar hususunda görece daha az ortaya çıkmaktadır.

Temas sıklığı ölçeğinin genel ortalaması (x değeri) 2,107 olarak bulunmuştur (Tablo 2). Bu değerde genel ortalamanın (3,5) çok altındadır. Bu değerden hareketle katılımcıların genel olarak dış grupla temas sıklıklarının çok düşük olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte “Ne sıklıkta Suriyelilerle okul/iş gibi resmi yerlerde iletişim halindesiniz” maddesine verilen cevapların ortalaması 2,72 ile temas sıklığını ölçen diğer maddeler arasında en yüksek değere sahiptir. Bu durum geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler ile temasın en fazla iş hayatında, eğitim ortamlarında gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2. Madde Ortalamaları, Standart Sapma ve Güvenilirlik Değerleri

İfadeler	Min.	Mak.	Ort.	Standart S.	Cronbach Alfa(α)
Zenofobi1	1	6	4,84	1,919	
Zenofobi2	1	6	5,10	1,759	
Zenofobi3	1	6	4,64	2,004	
Zenofobi4	1	6	4,83	1,918	
Zenofobi5	1	6	4,29	2,200	
Zenofobi6	1	6	4,53	2,103	0,974
Zenofobi7	1	6	4,69	2,024	
Zenofobi8	1	6	4,77	1,997	
Zenofobi9	1	6	4,81	1,949	
Zenofobi10	1	6	4,75	1,974	
Zenofobi11	1	6	4,84	1,966	
S.Bask.-Bask.Yön.1	1	5	2,46	1,793	
S.Bask.-Bask.Yön.2	1	5	2,40	1,748	
S.Bask.-Bask.Yön.3	1	5	2,48	1,779	
S.Bask.Bask.Yön.4	1	5	2,29	1,717	
S.Bask.Bask.Yön.5	1	5	2,73	1,852	0,978
S.Bask.-Bask.Yön.6	1	5	2,37	1,757	
S.Bask.-Bask.Yön.7	1	5	2,49	1,772	
S.Bask.-Bask.Yön.8	1	5	2,39	1,768	
Kült.Tehdit Algısı1	1	5	3,95	1,558	

Kült.Tehdit Algısı 2	1	5	3,89	1,587	0,900
Kült.Tehdit Algısı3	1	5	3,60	1,687	
Kült.Tehdit Algısı 4	1	5	3,84	1,591	
TemasSıklığı1	1	7	2,72	2,389	
TemasSıklığı 2	1	7	2,10	2,094	
TemasSıklığı 3	1	7	1,96	2,006	0,913
TemasSıklığı 4	1	7	2,06	2,114	

5.3. Ölçek Madde Ortalamaları, Çarpıklık, Basıklık Değerleri ve Değişkenler Arası İlişkiler

Zenofobi ölçeğinin ortalaması 6'lı likert üzerinden ($4,505 \pm 1,5176$) olarak bulunmuştur. Bu değerde genel ortalamanın (6'lı likert ölçeği için 3) üzerindedir. Sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi ölçeğinin ortalaması 5'li likert üzerinden ($2,458 \pm 1,6437$) olarak bulunmuştur. Bu değerde genel ortalamanın (5'li likert ölçeği için 2,5) altındadır. Kültürel tehdit algısı ölçeğinin ortalaması 5'li likert üzerinden ($3,837 \pm 1,3401$) olarak bulunmuştur. Bu değerde genel ortalamanın (5'li likert ölçeği için 2,5) üzerindedir. Temas sıklığı ölçeğinin ortalaması 7'li likert üzerinden ($2,107 \pm 1,7915$) olarak bulunmuştur. Bu değerde genel ortalamanın (7'li likert ölçeği için 3,5) altındadır (Tablo 3).

Tablo 1. Ölçek Madde Ortalamaları, Çarpıklık, Basıklık Değerleri ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	\bar{x}	SS	Çarp.	Basık.
1. Zenofobi	4,505	1,5176	-1,125	-,240
2. Sosyal Baskınlık-Baskınlık Yönelimi	2,458	1,6437	,565	-1,383
3. Kültürel Tehdit Algısı	3,837	1,3401	-,880	-,606
4. Temas Sıklığı	2,107	1,7915	1,699	1,682

Not: ** $p < 0,001$

Araştırma değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerleri ± 2 arasında olduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği bulunmuştur (George ve Mallery, 2010).

Tablo 2. (Modelde Kullanılmayanlar da Dâhil) Tüm Değişkenler Arası Korelasyon İlişkileri

		1	2	3	4	5	6	7
1.Zenofobi	Pearson Korelasyon	1						
2.Kültürel Tehdit Algısı	Pearson Korelasyon	,666**	1					

3.Temas Sıklığı	Pearson Korelasyon	-,481**	-,448**	1				
4.Sosyal Bask.-Bask. Yönelimi	Pearson Korelasyon	,355**	,490**	-,241**	1			
5.Sosyal Bask.-Eşit. Yönelimi	Pearson Korelasyon	-,309**	-,353**	,228**	-,768**	1		
6.Genel Tehdit Algısı	Pearson Korelasyon	,842**	,807**	-,466**	,461**	-,373**	1	
7.Temas Niteliği	Pearson Korelasyon	-,529**	-,591**	,444**	-,683**	,625**	-,625**	1

**p<0.001

5.4. Değişkenler Arası Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler arası regresyon analiz sonuçları **Tablo 5**'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenler Arası Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler		β	Standart Hatalar	t	P
Sosyal Bas.-Bask. Yönelimi	→ Zenofobi	,254	,038	5,587	0.000
Temas Sıklığı	→ Zenofobi	-,420	,040	-9,243	0.000
Temas Sıklığı	→ Kültürel Tehdit Algısı	-,350	,047	-8,081	0.000
Sosyal Bas.-Bask. Yönelimi	→ Kültürel Tehdit Algısı	,406	,044	9,382	0.000
Modele Dâhil Edilmeyen Değişkenler					
Sosyal Baskınlık-Eşitlik	→ Zenofobi	-,058	,030	-1,437	0,151
Genel Tehdit Algısı	→ Zenofobi	,841	,024	30,503	0,000
Temasın Niteliği	→ Zenofobi	-,078	,067	-1,173	0,241

Not: β : standardize beta kat sayısı.

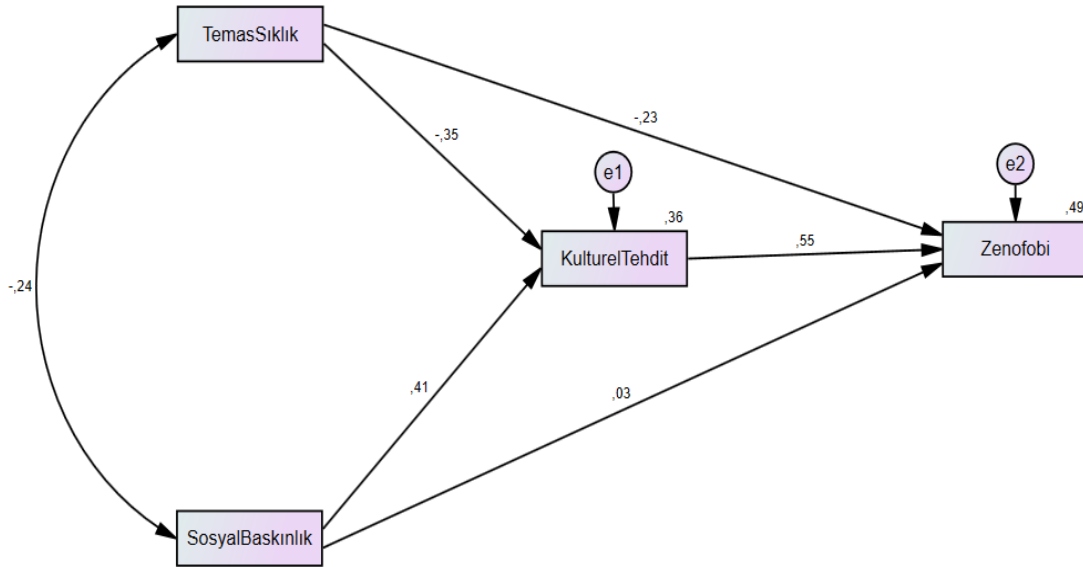
Regresyon analizi sonuçlarına (Tablo 5) göre, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi zenofobik tutumları yordamaktadır ($\beta = .254$, S.H= ,038, $t=5,587$, $p<0.000$). Temas sıklığı zenofobik tutumları yordamaktadır ($\beta = -,420$, S.H= ,040, $t=-9,243$, $p<0.000$). Temas sıklığı kültürel tehdit algılarını yordamaktadır ($\beta = -,350$, S.H= ,047, $t=-8,081$, $p<0.000$). Sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi kültürel tehdit algılarını yordamaktadır ($\beta = ,406$, S.H= ,044, $t=9,382$, $p<0,000$). Temasın sıklığı, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi ve kültürel tehdit algısı ile birlikte zenofobik tutumlardaki değişimin (kültürel tehdit değişkeni aracı olarak modelde konumlandırılmamış iken) %29'unu ($R^2=,29$) açıklamaktadır.

Sosyal baskınlık-eşitlik yönelimi zenofobik tutumları yordamamaktadır (Tablo 5) ($\beta = -.058$, S.H= ,030, $t = -1,437$, $p > 0,05$). Temasın niteliği zenofobik tutumları yordamamaktadır ($\beta = ,078$, S.H= ,067, $t = 1,173$, $p > 0,05$). Genel tehdit algısı zenofobik tutumları yordamaktadır ($\beta = ,841$, S.H= ,024, $t = 30,503$, $p < 0,000$). Zenofobi ile genel tehdit arasındaki ilişki ($r = ,842$, $p = 0,00$) olarak bulunmuştur. İki değişken arasında yüksek ilişkinin varlığı aynı konuyu ölçtüğü varsayılmaktadır. Bu nedenle değişken aracılık modeline dâhil edilmemiştir (Field, 2013).

5.5. Hipotez Testleri

Çalışmada iki bağımsız değişken (X_1 : Temas Sıklığı, X_2 : Sosyal Baskınlık-Baskınlık Yönelimi) bir aracı (M: Kültürel Tehdit Algısı) ve bir bağımlı değişken (Y: Zenofobik Tutumlar) yapısal eşitlik modeli kullanılarak test edilmiştir.

Şekil 2. Yapısal Model

Tablo 4. Çalışma Modelinde Kullanılan Değişkenler Arasındaki Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler			β	Standart Hatalar	t	P
Temas Sıklığı	→	Kültürel Tehdit	-,350	,047	-8,081	0,000
Sosyal Baskınlık-Baskınlık	→	Kültürel Tehdit	,406	,044	9,382	0,000
Sosyal Baskınlık-Baskınlık	→	Zenofobi	,031	,036	,709	0,478
Temas Sıklığı	→	Zenofobi	-,227	,037	-5,417	0,000
Kültürel Tehdit	→	Zenofobi	,549	,038	11,745	0,000

Yapılan analiz sonuçlarına göre, aracılık değişkeni (Kültürel Tehdit Algısı) modele dâhil olduktan sonraki regresyon değerleri verilmiştir. Temas sıklığı ($\beta = -.350$, S.H= ,047, $t = -8,081$, $p < 0,000$) ve sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi ($\beta = ,406$, S.H= ,044, $t = 9,382$, $p < 0,000$) kültürel tehdit algısını yordamaktadır. Temas sıklığı ($\beta = -.227$, S.H= ,037, $t = -5,417$, $p < 0,000$) ve kültürel tehdit algısı ($\beta = ,549$, S.H=,038, $t = 11,745$, $p < 0,000$) zenofobik tutumları yordamaktadır. Ayrıca aracı değişken modele dâhil edildiğinde sosyal baskınlık ($\beta = ,031$, S.H= ,036, $t = ,709$, $p = 0,478$) zenofobik tutumları yordamamaktadır. Doğrudan etkinin anlamlı olmaması, dolaylı etkinin varlığını ortadan kaldırmamakta ve aracılık modelini anlamsız kılmamaktadır (Gürbüz ve Bayık, 2008).

Tablo 5. Aracılık Değerleri

Değişkenler	β	p	Güven Aralıkları	
Temas Sıklığı → Kültürel Tehdit Algısı → Zenofobik Tutumlar	-,192	0.001	-,257	-,131
Sosyal Baskınlık-Baskınlık → Kültürel Tehdit → Zenofobik Tutumlar	,223	0.001	,166	,282

Araştırmanın aracılık hipotezlerini test etmek amacıyla kültürel tehdit algısının aracı değişken olduğu ayrı bir model kurulmuştur. Bootstrap regresyon analiz sonuçlarına göre temas sıklığının ($\beta = -,192$, $p = ,001$, %95 GA [-,257,-,131]) ve sosyal baskınlık-baskınlık yöneliminin ($\beta = ,223$, $p = ,001$, %95 GA [,166, ,282]) kültürel tehdit algısı aracılığıyla zenofobik tutumlar üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgulardan hareketle kültürel tehdit algısının aracılık etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü dolaylı etkinin anlamlı olabilmesi için güven aralığı değerleri sıfır (0) değerini kapsamaması gerekmektedir. Bu çalışmada dolaylı etki anlamlı olarak kabul edilmektedir (Gürbüz, 2019). Sonuç olarak temas sıklığı, sosyal baskınlık-baskınlık yönelimi, modele aracı değişken (kültürel tehdit) dâhil edildiğinde zenofobik tutumlardaki değişimin ($R^2 = 0,49$) %49'unu açıklamıştır.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Mevcut çalışmada, gruplar arası temas ve sosyal baskınlık yöneliminin algılanan tehdit aracılığı ile zenofobik tutumları yordadığı varsayılmış, yapılan analizler neticesinde temas sıklığı ve sosyal baskınlık-baskınlık yöneliminin kültürel tehdit algısını aracılığıyla zenofobik tutumları açıkladığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, temasın sıklığı arttıkça ve sosyal baskınlık yönelimi zayıfladıkça, algılanan kültürel tehdidin azaldığını dolayısıyla zenofobik tutumların zayıfladığı görülmüştür.

Çalışma modeline öncülük eden, González vd. (2008), çalışmalarında gruplar arası temas ve önyargı arasındaki ilişkide algılanan sembolik ve gerçekçi tehditlerin yordayıcılığını ortaya koymuşlardır. Yine Abrams vd. (2017) gruplar arası temasın, algılanan psikolojik tehditler üzerinden önyargı üzerindeki olumlu (onu azaltan) etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde göçmenlere yönelik tutumların ele alındığı farklı çalışmalarda da tehdit algısının, temasın, dış gruba yönelik tutumlar üzerindeki etkisinde aracı değişken olarak çalıştığı bulunmuştur (Ward ve Masgoret 2006; Ward ve Masgoret, 2008; Ward vd., 2009). Tehdit algısı ile farklı dış gruplara yönelik olumsuz tutumlar

arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda da yukarıdaki tartışılan durumu teyit eden bulgular elde edilmiştir (Ceballos ve Yakushko, 2014; Makashvili vd., 2018; Riek vd., 2006; Scott ve Safdar, 2017; Stephan vd., 1999; Stephan vd., 2005; Gondim vd., 2018; Renner vd., 2018). Bu bulgular ışığında, yerel halk Suriyelileri kültürlerine, değerlerine, inançlarına, etik değerlerine, genel yaşam biçimlerine ve dünya görüşlerine yönelik bir tehdit olarak algıladıklarında, Suriyelilere yönelik olumsuz tutumlarının daha belirgin hale geldiği ifade edilebilir.

Mevcut çalışma bulguları, alanda yapılmış öncü çalışma bulgularıyla da örtüşmektedir (Abrams vd., 2017; Fleming vd., 2018). Öyle ki, Stephan vd. (2000b) temasın, algılanan kültürel tehdit yoluyla önyargı üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğunu, benzer şekilde Ceballos ve Yakushko (2014) ile Binder vd. (2009), temasın önyargı ve olumsuz tutumları azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Özetle ifade edilecek olunursa göçmenlerle artan temas, etkileşim ve yakın ilişki kurmak, onlara yönelik olumsuz tutum edinme ihtimalini azaltmaktadır. Bununla birlikte Ommundsen vd. (2013), sosyal temas ile göçmenlere yönelik zenofobi arasındaki ilişkide temasın, zenofobinin zayıf bir belirleyicisi olduğunu bulmuştur. İlgili alanyazında, yukarıda tartışılan mevcut çalışma bulguları ile örtüşmeyen farklı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Renner vd. (2018) genel tehdidin bir parçası olarak ekonomik tehdit algısının, sığınmacılara yönelik tutumların tutarlı bir yordayıcısı olmadığını ortaya koymuşlardır.

Mevcut çalışma modeline öncülük eden Levin vd. (2012), sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan öğrencilerin daha önyargılı olduklarını çalışmalarında ortaya koymuşlardır. Bu bulgular ile mevcut çalışma bulguları örtüşmektedir. Sosyal baskınlık yöneliminin dış gruplara yönelik olumsuz tutumlardaki rolü, farklı çalışmalarda da incelenmiş ve benzer bulgular elde edilmiştir. Sosyal baskınlık yöneliminin aracı değişken olan tehdit algısı üzerinden bağımlı değişken olan olumsuz duyguları yordadığı, sosyal baskınlık yönelimi güçlendikçe, gerçekçi ve sembolik tehdit algılarının da güçlendiği ve bu durumun dış gruba yönelik olumsuz tutumların daha güçlü bir şekilde ifade edilmesi ile sonuçlandığı görülmüştür (Granger, 2021; Uenal, 2016). Birçok çalışmada benzer sonuçlar elde edilmiştir (Duckitt, 2006; Mukai vd., 2021; Trounson vd., 2015; Akbaş, 2010; Balaban, 2013; Whitley, 1999).

Stephan (2012) iç ve dış grup arasındaki farklılıkların azaltılmasını için, iç grup üyelerine dış gruplar hakkında doğru bilgilerin öğretilmesi ile iki grubun inanç ve değerlerindeki benzerliklerin ortaya çıkarılmasının önemine dikkat çeker. Gruplar arası temas bu hedefe ulaşmayı kolaylaştırabilecek bir faktördür. Zira öncelikle gruplar arası olumsuz temasın etkisi azaltılmalı devamında gruplar arası olumlu deneyimleri kolaylaştırmak adına özellikle politikacılar, kanaat önderleri ve partiler tarafından desteklenen kurumsal norm ve politikalar hayata geçirilmelidir (Pettigrew ve Tropp, 2006). Yapılan çalışmalar Suriyeliler hakkında sınırlı bilgiye sahip olan vatandaşların siyasi söylemler ve medya tarafından yönlendirilmeye daha açık olduğunu göstermektedir (Getmansky vd., 2018). Grup üyelerinin, gruplar arası ilişkileri algıladıkları ve yorumladıkları çerçeveler onların dış gruba yönelik tutumlarını

şekillendirme potansiyeline sahiptir. Verdikleri mesajlar ile bu tutumların şekillenmesinde ayrıca etkili olan politika yapıcılar ve medya mensupları, toplumsal meseleler ile ilgili konulardaki tartışmaları bu bağlam içinde düşünüp şekillendirmek durumundadır (Kotzur vd., 2018).

Sonuç olarak zenofobi basit bir sorun değildir. Zenofobik tutumların doğasını iyi anlamak, onu azaltmak ve ortadan kaldırmak için önemli bir adımdır. Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle, göç eden toplumun üyeleri ile temas nitelik ve niceliğinin artırılmasının söz konusu grup üyeler ile benzeyen yönlerin daha çok fark edilmesi sonucunu doğurarak, ev sahibi toplumun sembolik tehdit algılarını azaltacağını ifade etmek mümkündür. Suriyelileri göçe zorlayan koşulların ev sahibi topluma anlatılması, empati yapılmasını teşvik edecek, böylelikle Suriyelilere yönelik olumsuz önyargıların zayıflamasını kolaylaştıracaktır.

Dış gruba yönelik empati ile duygusal yönden etkilenen tutumlar daha sağlıklı bir biçimde oluşabilir. Bu süreci kolaylaştırmak adına ayrıca nefret söylemi, dezenformasyon içeren içerik ve iletişim denetlenmeli, ev sahibi toplumun empati yapmasını kolaylaştırmak adına eğitim programları, konferanslar düzenlenerek, iki toplumun tarihsel ve kültürel bağları öne çıkarılmalıdır. Bu faaliyetlere ek olarak göç olgusuna ilişkin sinema filmi, dizi film gibi görsel materyaller üretilebilir. Bu sayılan önerilerin uygulanabilmesi ve başarılı olabilmesi adına, sürecin bilimsel bulgular ile desteklenmesi ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda müteakip çalışmalarda konu, göçmenlerde ayrımcılığa uğrama algısı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çokkültürlülük düzeyleri, Türkiye’de hâlihazırda yaşayan göçmen grupların kültürleşme ve uyum düzeyleri, ev sahibi toplum ile aralarındaki toplumsal mesafe gibi başlıklar ile ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Abrams, D., Van de Vyver, J., Houston, D., ve Vasiljevic, M. (2017). Does terror defeat contact? Intergroup contact and prejudice toward muslims before and after the London bombings. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(3), 260-268.
- Akbaş, G. (2010). *Social Identity And Intergroup Relations: The Case Of Alevis And Sunnis In Amasya*. A Thesis Submitted To The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, The Department of Psychology, Ankara.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge: MA: Perseus Books.
- Aslan, C. (2017). New Others Of Turkey: Syrians. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(8), 335-341.
- Balaban, Ç. D. (2013). *The Roles of Intergroup Threat, Social Dominance Orientation And Right-Wing Authoritarianism in Predicting Turks' Prejudice towards Kurds*. A Thesis Submitted To The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, The Department of Psychology, Ankara.
- Barlow, F. K. vd., (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12),1629-1643.

- Barni, D. vd., (2020). Intergroup contact and prejudice toward immigrants: A multinational, multilevel test of the moderating role of individual conservative values and cultural embeddedness. *International Journal of Intercultural Relations*, 75,106-117.
- Binder, J. vd., (2009). Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three European countries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(4), 843-856.
- Bizman, A., ve Yinon , Y. (2001). Intergroup and interpersonal threats as determinants of prejudice: The moderating role of in-group identification. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(3), 191-196.
- Bryman, A., ve Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. London: Routledge.
- Büyüköztürk, Ş. vd., (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Ceballos, M., ve Yakushko, O. (2014). Attitudes toward immigrants in Nebraska. *Great Plains Research*, 24(2), 181-195.
- Crush, J., ve Ramachandran, S. (2010). Xenophobia, international migration and development. *Human Development Research Paper*, 11(2), 209-228.
- Çakal, H., Hewstone , M., Güler , M., ve Anthony, H. (2016). Predicting support for collective action in the conflict between Turks and Kurds: Perceived threats as a mediator of intergroup contact and social identity. *Group Processes and Intergroup Relations*, 19(6), 732-752.
- D'Ancona, M. A. (2016). Immigration as a threat: Explaining the changing pattern of xenophobia in Spain. *Journal of International Migration and Integration*, 17(2), 569-591.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), 175-204.
- Duckitt, J. (2006). Differential effects of right wing authoritarianism and social dominance orientation on outgroup attitudes and their mediation by threat from and competitiveness to outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 684-696.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. sage.
- Fleming, J. H. vd., (2018). DATA-SURVEY: Migrant Acceptance Index: a global examination of the relationship between interpersonal contact and attitudes toward migrants. *Border Crossing*, 8(1),103-132.
- George, D.,veMallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A simpleguideand Reference*, 17.0update (10a ed.). Boston: Pearson.
- Getmansky, A.,Sınmazdemir, T., veZeitsoff, T. (2018). Refugees, xenophobia, anddomesticconflict: Evidencefrom a surveyexperiment in Turkey. *Journal of PeaceResearch*, 55(4),491-507.
- Gondim, S. M. vd., (2018).Intergroup emotions, perceived threats and hostility against foreigners: comparing Brazil, Portugal, and Spain. *Trends in Psychology*, 26(1), 167-182.
- González, K. V. vd., (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British journal of social psychology*, 47(4), 667-685.
- Granger, A. M. (2021). *Anti-Muslim Bias: Investigating Individual Differences, Threat Perceptions, and Emotions in Islamophobic Policy Support* (Doctoral dissertation, Portland State University).

- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American journal of sociology*, 78(6),1360-1380.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., ve Bayık, M. (2008). Aracılık modellerinin analizinde modern yaklaşım: Baron ve Kenny yöntemi artık terk edilmeli mi? 6. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 30-45).
- Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four Western countries. *Acta Sociologia*, 41(4), 335-347.
- İslam, M. R., ve Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(6), 700-710.
- Jöreskog, K. G., ve Sörbom, D. (1993). LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language. *Scientific Software International*.
- Kağıtçıbaşı, Ç., ve Cemalcılar, Z. (2017). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.
- Karaoğlu, E. (2015). *The Role Of Social Dominance Orientation, Empathy And Perceived Threat In Predicting Prejudice Of Turkish Citizens Toward Syrian Immigrants*. A Thesis Submitted To The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, The Department of Psychology, Ankara.
- Kaya, G., ve Sarıkaya, B. (2020). Uluslararası Göçmenlerin Kent İçi Mekandaki İlişkileri: İzmir Basmane Oteller Sokağı. *Social Sciences Studies Journal*, 6(59), 1237-1250.
- Keleş, S. vd., (2016). Attitudes of Turkish youth toward Syrian refugees in respect to youths' gender, income, education, and city: A Scale Development Study. *Turkish Migration*, 173-181.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Kıral, G. (2007). Sosyal Baskınlık Yönelimi ile Etnik Önyargı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. H. Çetinkaya, ve M. Teközel (Ed.), *I. Psikoloji Lisansüstü Öğrenci Kongresi* içinde (s. 18-30). İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Kirişçi, K., ve Ferris, E. (2015). *Not Likely to Go Home: Syrian Refugees and the Challenges to Turkey— and the International Community*. Turkey Project Policy Paper.
- Kline, R. B. (1998). Principles and practice of structural equation modeling. *Guilford Press*.
- Kotzur, P. F., Tropp, L., ve Wagner, U. (2018). Welcoming the unwelcome: How contact shapes contexts of reception for new immigrants in Germany and the United States. *Journal of Social Issues*, 74(4), 812-832.
- Köse, A. M., Sunata, U., ve Deniz, E. (2018). Sosyal baskınlık yönelimi ve empatinin Suriyeli sığınmacıların tehdit olarak algılanması ile ilişkileri: Çankaya ve Altındağ örnekleriyle bir yapısal eşitlik modeli. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40/2), 283-314.
- Lazarev, E., ve Sharma, K. (2015). Brother or burden: An experiment on reducing prejudice toward Syrian refugees in Turkey. *Political Science Research and Methods*, 5(2), 201-219.
- Lesetedi, G. N., ve Modie-Moroka, T. (2007). Reverse xenophobia: immigrants attitudes towards citizens in Botswana. *International Migration Institute*, 1-22.
- Levin, S. vd., (2012). Assimilation, multiculturalism, and colorblindness: Mediated and moderated relationships between social dominance orientation and prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 207-212.

- Levin, S., ve Sidanius, J. (1999). Social dominance and social identity in the United States and Israel: Ingroup favoritism or outgroup derogation?. *Political Psychology*, 20(1),99-126.
- Makashvili, A., Vardanashvili, I., ve Javakhishvili, N. (2018). Testing intergroup threat theory: Realistic and symbolic threats, religiosity and gender as predictors of prejudice. *Europe's Journal of Psychology*, 14(2), 464-484.
- McDonald, D. A., ve Jacobs, S. (2005). (Re) writing xenophobia: Understanding press coverage of cross-border migration in Southern Africa. *Journal of Contemporary African Studies*, 23(3), 296-325.
- McFarland, S. (2010). Authoritarianism, social dominance, and other roots of generalized prejudice. *Political Psychology*, 31(3), 453-477.
- Mlicki, P. P., ve Ellemers, N. (1996). Being different or being better? National stereotypes and identifications of Polish and Dutch students. *European journal of social psychology*, 26(1), 97-114.
- Mukai, T. vd., (2021). Modeling determinants of individual punitiveness in a late modern perspective: Data from Japan. *Asian Journal of Criminology*, 16(4), 337-355.
- Oğuz, H. Ş. (2015). Kültürlerarası Karşılaştırmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 127-165.
- Ommundsen, R. vd., (2013). Exploring the relationships between fear-related xenophobia, perceptions of out-group entitativity, and social contact in Norway. *Psychological reports*, 112(1), 109-124.
- Özkeçeci, H. H. (2017). *The Role of Contact and the Perception of Threat in Prejudice Towards Syrians in Turkey*. Thesis Submitted To The Institute For Graduate Studies For Social Sciences of Boğaziçi University, Master of Arts in Psychology, İstanbul.
- Özmete, E., Yıldırım, H., ve Duru, S. (2018). Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(40), 191-209.
- Padır, M. A. (2019). *Examining Xenophobia in Syrian Refugees Context: The Roles of Perceived Threats And Social Contact*. A Thesis Submitted To The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University , The Department of Educational Sciences, The Degree of Doctor of Philosophy, Ankara.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and social psychology bulletin*, 23(2), 173-185.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual review of psychology*, 49(1), 65-85.
- Pettigrew, T. F., ve Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751-783.
- Pratto, F. (1999). The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forces in social dominance theory. *In Advances in experimental social psychology*, 31, 191-263.
- Pratto, F. vd., (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of personality and social psychology*, 67(4), 741-763.
- Pratto, F., Sidanius, J., ve Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17, 271-320.
- Renner, W. vd., (2018). Assessing Attitudes towards Asylum Seekers: Comparative Findings from Austria, Germany, and Slovakia. *International Journal of Business and Social Research*, 7(12), 10-22.

- Riek, B. M., Mania, E. W., ve Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and social psychology review*, 10(4), 336-353.
- Rios, K., Sosa, N., ve Osborn, H. (2018). An experimental approach to intergroup threat theory: Manipulations, moderators, and consequences of realistic vs. symbolic threat. *European Review of Social Psychology*, 29(1), 212-255.
- Schweitzer, R. vd., (2005). Attitudes towards refugees: The dark side of prejudice in Australia. *Australian Journal of Psychology*, 57(3), 170-179.
- Scott, C., ve Safdar, S. (2017). Threat and prejudice against Syrian refugees in Canada: Assessing the moderating effects of multiculturalism, interculturalism, and assimilation. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 28-39.
- Shindondola, H. (2003). Xenophobia in South Africa and beyond: Some literature for a doctoral research proposal. *Centre for Sociological Research, Department of Sociology, RAU*, 1-33.
- Sibley, C. G. (2010). Social dominance orientation: Testing a global individual difference perspective. *Political Psychology*, 31(2), 175-207.
- Sidanius, J. vd., (1991). Consensual racism and career track: Some implications of social dominance theory. *Political psychology*, 12(4), 691-721.
- Sidanius, J., ve Pratto, F. (1999). The Psychology of Group Dominance: Social Dominance Orientation. J. Sidanius and F. Pratto (Ed.), *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression içinde*, Cambridge University Press.
- Sniderman, P. M., Hagendoorn, L., ve Prior, M. (2004). Predisposing factors and situational triggers: Exclusionary reactions to immigrant minorities. *American political science review*, 98(1), 35-49.
- Stephan, W. G. (2012). Improving relations between residents and immigrants. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 12(1), 33-48.
- Stephan, W. G. (2014). Intergroup Anxiety: Theory, Research, and Practice. *Personality and Social Psychology*, 18(3), 239-255.
- Stephan, W. G. vd., (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: An integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 559-576.
- Stephan, W. G. vd., (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(1), 1-19.
- Stephan, W. G., ve Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of social issues*, 41(3), 157-175.
- Stephan, W. G., ve Stephan, C. W. (1996). Predicting prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3/4), 409-426.
- Stephan, W. G., ve Stephan, C. W. (2000a). An integrated threat theory of prejudice. S. Oskamp, *Reducing prejudice and discrimination içinde*, (23-45. ss). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Stephan, W. G., Diaz-loving, R., ve Duran, A. (2000b). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240-249.
- Stephan, W. G., Renfro, C., ve Davis, M. D. (2008). The role of threat in intergroup relations(s. 55-72). U. Wagner, L. R. Tropp, G. Finchilescu, and C. Tredoux içinde, *Improving Intergroup Relations: Building on the Legacy of Thomas F. Pettigrew*, Blackwell Publishing.

- Stephan, W. G., Ybarra, O., ve Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(11), 2221-2237.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., ve Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* içinde (s. 43-60) New York: Psychology Press.
- Stolcke, V. (1999). New rhetorics of exclusion in Europe. *International Social Science*, 51(159), 25-35.
- Sundstrom, R. R., ve Kim, D. H. (2014). Xenophobia and racism. *Critical philosophy of race*, 2(1), 20-45.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual review of psychology*, 33(1), 1-39.
- Tausch, N. vd., (2007). Individual-level and group-level mediators of contact effects in Northern Ireland: The moderating role of social identification. *British journal of social psychology*, 46(3), 541-556.
- Trounson, J. S., Critchley, C., ve Pfeifer, J. (2015). Australian Attitudes Toward Asylum Seekers Roles Of Dehumanization And Social Dominance Theory. *Social Behavior And Personality: an international journal*, 43(10), 1641-1655.
- Uenal, F. (2016). Disentangling Islamophobia: The differential effects of symbolic, realistic, and terroristic threat perceptions as mediators between social dominance orientation and Islamophobia. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(1), 66-90.
- Uygur, M. R. (2018). *Suriyeli Mültecilere Yönelik Sosyo-Psikolojik Tutumların İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Veer, K. v. vd., (2011). Cross-national measure of fear-based xenophobia: Development of a cumulative scale. *Psychological reports*, 109(1), 27-42.
- Veer, K. v. vd., (2013). Psychometrically and qualitatively validating a cross-national cumulative measure of fear-based xenophobia. *Quality and Quantity*, 47(3), 1429–1444.
- Ward, C., ve Masgoret, A.-M. (2006). An integrative model of attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 671-682.
- Ward, C., ve Masgoret, A.-M. (2008). Attitudes toward immigrants, immigration, and multiculturalism in New Zealand: A social psychological analysis. *International Migration Review*, 42(1), 227-248.
- Ward, C., Masgoret, A.-M., ve Gezentsvey, M. (2009). Investigating attitudes toward international students: Program and policy implications for social integration and international education. *Social Issues and Policy Review*, 3(1), 79-102.
- Whitley, J. B. (1999). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 77(1), 126-134.
- Yıldız, D., ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Yıldız, A., ve Uzgören, E. (2016). Limits to temporary protection: non-camp Syrian refugees in İzmir, Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(2), 195-211.
- Zeisset, M. (2016). The happiest xenophobes on Earth: Examining anti-immigrant sentiments in the Nordic countries. *Res Publica - Journal of Undergraduate Research*, 21(1), 1-20.

ETİK LİDERLİK VE ÖRGÜTSEL DEMOKRASİNİN ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI ROLÜ*

THE MEDIATING ROLE OF WORK ENGAGEMENT IN THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL DEMOCRACY ON ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION

Ethem TOPÇUOĞLU¹, Erdoğan KAYGIN²

1. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, ethemtopcuoglu@arel.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3563-0566>
2. Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, erdogankaygin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2125-5032>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
14.12.2022 12.14.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218877>

* Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN'ın danışmanlığında yürütülen Ethem TOPÇUOĞLU'nun Etik Liderlik ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Rolü isimli Doktora Tezinden türetilmiştir.

Öz

Liderlerin etik davranışları çalışanlar üzerinde işe ve kişisel yaşama yönelik olumlu etkiler yaratmaktadır. Demokratik sistemlerin günümüzde devlet yönetiminde ve hayatın olağan her alanında kullanılması, örgütlerinde demokratik yapılar inşa etmesi yönündeki baskıları artırmaktadır. Bu bağlamda etik liderlerin örgütsel demokrasi davranışını desteklemesi ve geliştirmesi için çalışması etik bir davranış olarak görülmektedir. Etik liderlik ve örgütsel demokrasinin uygulandığı örgüt yapılarında literatüre uygun olarak işe adanmışlık ve örgütsel özdeşleşmenin artması beklenmektedir. Bu kapsamda, yapılan çalışmanın amacını etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünü belirlemektir. Çalışma bir kamu üniversitesinde farklı unvan ve birimlerde bulunan 322 akademik personel ile gerçekleştirilmiştir. 322 akademik personelden elde edilen veriler SPSS ve AMOS programı ile analiz edilerek sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda etik liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında işe adanmışlığın kısmi aracı etkisi olduğu, örgütsel demokrasi ile örgütsel özdeşleşme arasında işe adanmışlığın kısmi aracı etkisi olduğu belirlenmiştir. Etik liderlik ve örgütsel demokrasinin beraber bulunduğu ortamlarda ise tam aracılık etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Örgütsel Demokrasi, İşe Adanma, Örgütsel Özdeşleşme.

Abstract

Ethical behaviors of leaders create positive effects on employees towards work and personal life. The use of democratic systems in state administration and in every ordinary field of life today increases the pressures to build democratic structures in their organizations. In this context, it is seen as an ethical behavior that ethical leaders work to support and develop organizational democracy behavior. In organizational structures where ethical leadership and organizational democracy are implemented, it is expected that work dedication and organizational identification will increase in accordance with the literature. In this context, the aim of the study is to determine the mediating role of work engagement in the effect of ethical leadership and organizational democracy on organizational identification. The study was carried out with 322 academic staff from different titles and units in a public university. The data obtained from 322 academic staff were analyzed with SPSS and AMOS program and the results were obtained. As a result of the research, it was determined that there is a partial mediating effect of work engagement between ethical leadership and organizational identification, and that there is a partial mediating effect of work engagement between organizational democracy and organizational identification. It has been determined that there is a full mediation effect in environments where ethical leadership and organizational democracy coexist.

Keywords: Ethical Leadership, Organizational Democracy, Work Engagement, Organizational Identification.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The main purpose of the study is to determine the mediating role of work engagement in the effect of ethical leadership and organizational democracy on organizational identification. Depending on this purpose, it is also aimed to determine whether work dedication has a mediating role in the effect of ethical leadership on organizational identification and work engagement in the effect of organizational democracy on organizational identification.

Research Questions

In organizations with ethical and democratic values, employees are expected to be engagement to their organizations and subsequently to identify with their organizations. Although this expectation has a counterpart in the literature, there is no work examining all four variables at the same time. From this point of view, in order to determine whether ethical leadership or organizational democracy is more effective in organizations, necessary permissions were obtained from a public university in Kars and an answer to the research problem was sought.

Literature Review

It is known that they observe, internalize and imitate the ethical behaviors they learn from their ethical leaders. Also, the conversations leaders have with employees, what they choose to reward and punish, what they focus their attention on have a profound effect on the development of an employee's ethical mindset. In short, the guidance and feedback provided by ethical leaders on ethical issues to ensure that employees comply with ethical standards helps employees align their values with the ethical values of the business. In addition, the organization's view of the concept of democracy also affects ethical values. Ethics is becoming more common in organizations where everyone is given an equal voice and the participation of employees is valued. Democratic management of organizations can be regarded as the key to greater institutional effectiveness. The imperative to achieve higher levels of innovation and performance fosters long-term value creation. Long-term value creation appears to be a course of action in line with environmental and individual goals. Democracy is an organizational structure based on the idea of redistribution of power within organizations, which in essence aims to create a more ethical business. With the implementation of organizational democracy, employees can more easily adopt their responsibilities and goals of the business. That's why employees are work engagement. Today, where human resources are an important element of achieving sustainable competitive advantage, reducing the intention to leave the job and devotion of the employees to the work emerges as an important factor in achieving business success. Dedicated individuals are highly immersed in their work, happily and deeply engaged in their work. According to Kahn (1990), "work engagement in its broadest sense is defined as the physical, emotional and cognitive focus of employees on their work". Rich et al. (2010), "work engagement is basically a motivational concept that represents the active allocation of personal resources to tasks associated with a job role". work dedication is an

important factor in reducing operating costs, in other words increasing productivity. Organizational identification is a way for employees to define their own feelings, ideas, attitudes and expectations with the corporate identity of the organization. In this way, employees feel that they are in line with their organization, but the way the organization communicates with its employees is critically important for employees to see similarities with their organization's identities. In other words, employees do not change due to the expectations and identities of their organizations, they expect their organizations to be similar to their own identities.

Methodology

The academics working at the university are preferred because of their high level of education, their experience in filling out and filling out questionnaires, their command of research methods, and their experience where they can provide feedback against any mistakes that may occur. The population of the research consists of 904 academicians working at a public university. It is necessary to reach at least 270 people in order to work with a 95% safety rate in the research universe (Büyüköztürk et al., 2012). The survey was applied between 15 March 2021 and 19 April 2021. In this context, 400 questionnaires were distributed, 322 forms were filled in completely and feedback was received. The simple random method was used during the distribution of the questionnaires. For the analysis of the data, first of all, normality distribution, Cronbach Alpha reliability test, Confirmatory Factor Analysis (CFA) applications and finally Structural Equation Model (SEM) were applied. Ethical Leadership Scale for the measurement of ethical leadership, Brown et al. (2005), Tuna et al. (2012) Turkishized scale was preferred. The Organizational Democracy Scale developed by Geçkil and Tikici (2015) was found suitable for measuring organizational democracy. The Organizational Identification Scale developed by Mael and Ashforth (1992) and translated into Turkish by Polat (2009) was used to measure Organizational Identification. For the measurement of work engagement, Güler et al. (2019), the 6-item Utrecht Work Engagement (UWES-6) scale was preferred.

Results and Conclusions

He argues that work engagement has a mediating role in the effect of ethical leadership and organizational democracy on organizational identification. As a result of SEM conducted in this context, it was determined that the relationship between the variables in terms of ethical leadership became meaningless and there was a partial mediation effect in terms of organizational democracy. As a result of the analysis, it is seen that the JD-R Theory is effectively activated in the organizational structure where ethical leadership and organizational democracy coexist. According to the JD-R Theory, the effective use of job resources increases the person's tendency to identify with the job. Employee engagement plays a mediating role between work resources and organizational identification in personnel whose work tendency increases towards the level of organizational identification.

1. GİRİŞ

Çalışmanın ana amacını etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünü tespit etmek oluşturmaktadır. Kişiler belirli bir amaca ulaşmak adına bir kişiden etkileniyorsa orada liderlikten söz etmek mümkündür. Liderlik, bir kişiyi, grubu veya örgütü hedeflere ulaştırmak için yönlendirme sürecini ifade etmektedir (Yıldız vd., 2016). Kısaca liderlik bir grup veya toplumu etkileyebilme sanatıdır. Grup veya kişileri etkileyemeyen kişiler lider değil sadece yöneticidir (Ayık vd., 2015). Son yirmi yılda Enron, World Com, Nortel, AIG ve Lehman Brothers gibi kurumsal skandallar artarak devam etmektedir. 2008'deki yüksek faizli ipotek krizi, kurumsal açgözlülüğü ve aşırılığı ön plana çıkarmış ve liderlikte etik konusuna tekrardan dikkat çekmiştir (Bedi vd., 2016). Yaşanan sıkıntılar üzerine birçok araştırmacı (Avey vd., 2012; Brown vd., 2005; Brown ve Mitchell, 2010; Brown ve Treviño, 2006; De Hoogh ve Den Hartog, 2009; Den Hartog ve Belschak, 2012) çalışma yapmış, etik liderliğin önemini anlatmaya çalışmıştır. Ancak bütün bu olanlara rağmen etik problemler dünya üzerinde devam etmektedir. Etik problemlerin engellenmesi için yaratılacak çözümlerden birini demokrasi oluşturmaktadır. Herkesin eşit söz hakkına sahip olduğu ve yönetimde alınacak önemli kararlarda etkinliği bulunan örgütlerde etik değerlerin uygulanması daha mümkündür. Ancak örgütlerdeki bütün işçilere söz hakkı verilmesi hem yönetimde karmaşaya hem de zamansal sorunlara neden olacağından sendikal yapılaşma örgütsel demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Etik ve demokratik değerlerin bulunduğu örgütlerde çalışanların örgütlerine adanması ve devamında örgütleri özdeşleşmesi beklenmektedir (Oğan ve Wolff, 2022).

Bu beklentinin literatürde bir karşılığı olmak ile birlikte dört değişkeni de aynı anda inceleyen bir eser bulunmamaktadır. Buradan hareket ile örgütlerde etik liderliğin mi örgütsel demokrasinin mi daha etkin olduğunu belirlemek amacıyla Kars'ta bulunan bir kamu üniversitesinde gerekli izinler alınarak, araştırma sorunsalına cevap aranmıştır. Yapılan çalışmada SPSS ve AMOS programları kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi sonucunda örgütsel demokrasinin tam aracılık gösterdiği belirlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Etik Liderlik

Etik liderliği açıklanmadan önce etiğin ne olduğunu belirtmek yararlı olacaktır. Etik kelimesi, Yunan kökenli bir kelime olup karakter anlamına gelen “ethos” ve gelenek anlamına gelen “mores” kelimelerinden türemiştir. Etik, Sokrates, Platon, Aritoteles'ten bu yana devam eden 2500 yıllık insan davranışlarının incelenmesi ve belli etik kurulların oluşturulması sonucu günümüze kadar uzanan, felsefenin önemli bir alt koludur (Kaygın vd., 2018). Etik, doğru ve yanlışın ne olduğunu, doğru ve yanlışın nasıl analiz ve değerlendirilmesi gerektiğini belirleyen, insanın doğruya nasıl ulaşacağını sorgulayan bir felsefe yaklaşımıdır (Liman vd., 2019).

Günlük yaşamda etik kavramı ile ahlak kavramı çok fazla karıştırılmaktadır. Ahlak kavramı kişiden kişiye değişen ve kesin bir doğruya sahip olmayan bir yapıyı ifade etmektedir. Etik kavramı ise belirlenmiş kural ve standartlar ile doğrularla yanlış ayırt etme gücüne sahiplik anlamı taşımaktadır. Ahlak kavramı kişilerin inançları, gelenek ve kültürlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Kafadar ve Kaygın, 2017). Daha genel bir ifade ile etik bir ormanda yer alan bütün ağaçları ifade ederken, ahlak sadece ormanın içerisinde yer alan özel bir tür ağacı ifade etmektedir (Yaman, 2016). Dolayısıyla etik kavramı, ahlak kavramından daha fazla bir anlam taşımaktadır. Etik olmayan davranışlar kurumlara ve işletmelere büyük zararlar vermektedir.

2015 yılında bankacılık sektöründe önemli bir kuruluş olan Wells Fargo Bank çalışanları satış hedeflerine ulaşmak için sahte banka hesaplarına kaydolmak zorunda kaldığı için ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır (Lee vd., 2019). Facebook'un Netflix, Yahoo, Microsoft, Amazon ve Spotify ile açıklanmayan iş birliği de ABD Kongresi tarafından şüphe ile karşılanmış ve soruşturma açılmıştır. 2015 yılında, Bausch Sağlık Şirketleri altında faaliyet gösteren Valeant İlaç, Ar-Ge departmanına yatırım yapmak yerine küçük ilaç şirketlerini satın almak için iki ürününün fiyatlarını yasadışı bir şekilde artırmıştır. Kobe Steel Company'nin bakır, çelik ve alüminyum ürünlerinin kalitesi ile ilgili analiz raporlarında sahtekârlık yaptığı ortaya çıktıktan sonra Kobe Steel skandalı olarak adlandırılan olayda şirketin hisse senetleri değerinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Kobe Steel Company'nin 2018 raporuna göre, örgütün yöneticilerinin kârlılığa aşırı vurgu yapması sonucu etik olmayan uygulamaların ortaya çıktığı belirtilmiştir (Sarwar vd., 2020).

Yaşanan etik dışı davranışlar etik liderliğin önemini ve anlamını daha da derinleştirmektedir. Etik liderler adil, ilgili ve çekicidir, meşru ve güvenilir rol modelleri sergilerler, etik mesajları net bir şekilde iletirler ve özgecil motivasyona sahiptirler (Brown vd., 2005; Sadi & Karatepe, 2021). Takipçilerin ahlaki olarak neyin doğru ve neyin ahlaki olarak yanlış olduğu konusunda net bir anlayışa sahip olmaları için etik değerleri uygulatırlar, etik standartlar ve samimi etik beklentiler oluştururlar (Goswami vd., 2020). Etik liderliğin, ahlaki yöneticilik ve ahlaki kişilik olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Ahlaki yöneticiler, güçlendirme sistemlerini uyarlamak, etik iletişim kurmak ve kişileri uygun davranıştan sorumlu tutmak için etik davranış rol modeli olarak hizmet ederek işletmelerde ki etik uygulamaları motive etmekte ve desteklemektedir. Ahlaki kişilik, bütünlük, güvenilirlik ve dürüstlük gibi özelliklere sahiptirler. Etik davranışlarda bulunurlar ve etik ilkeler doğrultusunda karar verirler (Franczukowska vd., 2021; Hawass, 2015; Tuan ve Ngan, 2021; Wood vd., 2021). Ahlaki kişiler etik liderlik kapsamında kişisel çıkarlar ve ön yargılardan arınmış bir şekilde karar verirler. Bu kişiler hiçbir şekilde etik ilke ve standartlardan ödün vermezler (Dimitriou ve Schwepker, 2019; Tuan ve Ngan, 2021; Xu vd., 2016). Etik ilke ve standartlardan ödün vermeme durumu bu bireylerin hem rol modeli olarak örnek alınan bireyler olmasını hem de amaçlarına daha sağlam bir şekilde ulaşmalarına katkıda bulunmaktadır.

Etik liderlik birçok teoriden ve modelden etkilenen, hayatın içinde insanlar ile birlikte gelişen bir süreç olması nedeniyle birçok noktaya temas eden bir yapısı bulunmaktadır. Etik liderliği etkileyen teorilerden bazıları şunlardır, Etik Karar Verme Teorisi (Schwartz, 2016), Paydaş Teorisi (Harrison vd., 2010), Rol Uyum Teorisi (Ritter ve Yoder, 2004), Sinyal Teorisi (Spence, 1973), Sosyal Bilgi İşleme Teorisi (Salancik ve Pfeffer, 1978), Sosyal Mücadele Teorisi (Blau, 1964), Sosyal Öğrenme Teorisi (Bandura, 1977), Yükleme Teorisi (Kelley ve Michela, 1980) gibi birçok teori bulunmaktadır.

Çalışanların etik liderlerinden öğrendikleri etik davranışları gözlemlendiği, içselleştirdiği ve taklit ettiği bilinmektedir. Ayrıca, liderlerin çalışanlarla yaptığı konuşmalar, neyi ödüllendirmeyi ve cezalandırmayı seçtikleri, çalışanların dikkatini neye odakladıkları, bir çalışanın etik zihniyetinin gelişimi üzerinde derin bir etkiye sahiptir (Eva vd., 2019). Kısaca etik liderlerin, çalışanlara etik standartlara uyum sağlaması amacıyla etik konularda sağladıkları rehberlik ve geri bildirim, çalışanların kendi değerlerini işletmenin etik değerleri ile uyumlu hale getirmesine yardımcı olmaktadır (Zheng vd., 2021). Ayrıca örgütün demokrasi kavramına bakışı da etik değerleri etkilemektedir. Herkese eşit söz hakkının verildiği ve çalışanların katılıma önem verilen örgütlerde, etik olgusu daha yaygın hale gelmektedir.

2.2. Örgütsel Demokrasi

Yunan filozof Kleisthenes tarafından ilk defa MÖ 507'de Atinalılara demokrasi kavramı tanıtılmıştır (Hansen, 1992). Demokrasi kavramı, Antik Yunan döneminde halk anlamına gelen demos (δῆμος) ile güç, kuvvet ve otorite anlamına gelen kratos (κράτος) kelimelerinin birleşmesi ile oluşan Democratia (δημοκρατία) kelimesinden türemiştir (Han ve Garg, 2018). 2500 yıldır insanoğlunun üzerinde düşündüğü ve son 300 yıldır daha geniş kapsamda incelediği demokrasi kavramı halkın gücünü ifade etmektedir. İlk ortaya çıktığı zamana göre demokrasi kavramı birçok anlam ve şekil değişikliğine uğrayarak günümüze ulaşmıştır. İlk zamanlarda sadece toprak sahibi ve köle olmayan erkekleri kapsayan demokrasi zamanla bütün halk kitlesini kapsayan önemli bir unsur olmuştur (Özdemir vd., 2010). Yılman (2006)'a göre, "demokrasi, diktatörlerin bile sürekli kullandığı, iyi, kötü, doğru ve yanlış tartışıldığı, uygar toplumların yönetim biçimlerini gösteren sosyo-politik bir sistemdir". Schumpeter (2021)'a göre demokrasi, "halkın iradesini gerçekleştirmek, insanları seçmek ve sonuçlar hakkında son sözü söylemek, ortak iyiliği sağlayan siyasi kararlara ulaşmak için gerekli bir örgütsel tekniktir".

Günümüzde demokrasi kavramı yalnızca devletler, hükümetler veya herhangi bir toplumla sınırlı değildir, aynı zamanda işletmeler bağlamında da kullanılabilir. Örgütsel demokrasi kavramı köklerini Jean-Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'in demokratik düşüncelerinden almaktadır. Örgütsel demokrasi kavramı, 1897 yılında Sidney ve Beatrice Webb tarafından yönetim literatürüne girmiştir (Geçkil ve Şendoğdu, 2021). Örgütsel demokrasi, çalışanları karar verme merkezine yerleştirerek işletmeleri yönetmenin ve organize etmenin farklı ama uygulanabilir bir yolu

olabilmektedir (Clarke, 2011). Örgütsel demokrasi, yönetilenlere karşı bir sorumluluk olarak açıklanabilir, eşit katılım hakları, bilginin serbest dolaşımı ve yönetilenlerin temsili bunun bir parçasıdır (Ahmed vd., 2019; Karatepe & Arman, 2019). Örgütsel demokrasinin pratik uygulamaları 19. yüzyıldan başlayarak İngiltere ve Fransa'da vücut bulmuştur (Han ve Garg, 2018). 19. yüzyıldan itibaren, batılı ülkeler örgütsel demokrasinin geliştirilmesi konusunda büyük atılımlar yapmıştır. Özellikle sendikal faaliyetlerin gelişmesi bu açıdan dönüm noktası olmuştur (Collom, 2003).

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da çalışan katılımını ve kontrolünü genişletmeye yönelik çabaların kökleri tarihsel bir deneyime dayanmaktadır. Bu tür çabalar geçmişte birçok biçim almış olsa da, genellikle iki kaynaktan birinden ortaya çıkmaktadır. Birincisi, doğası gereği ekonomiktir. Verimli ve rekabetçi ekonomik işletmelerin nasıl yapılandırılacağı sorusuyla ilgilidir. İkincisi politiktir ve kökeni on dokuzuncu yüzyıl işçi hareketinin devrimci akımlarına dayanmaktadır. Bu nedenle, işyeri demokrasisi fikri, siyasi solun ideolojisinden ve hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Emek için işyeri demokrasisi, işçileri güçlendirmenin ve yabancılaşmayı aşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Sendikaları güçlendirmenin ve katılımı artırmanın bir yolu olarak, daha fazla siyasi katılımı teşvik edebilecek demokratik bir hak olarak ve hatta katılımcı deneyim tırmadıkça kendi kendini yöneten bir demokratik sosyalizme doğru ilk adım olarak gösterilmektedir. Sendikal hareketlerin bir sonucu olarak işçilerin tüm ekonomi üzerinde kontrol isteme arzusu oluşabilmektedir (Collom, 2003). Ancak örgütsel demokrasi sosyalizm ve benzeri yapıları desteklemekten ziyade çalışan ve örgütlerin kazan-kazan mantığı çerçevesinde buldukları verimliliği, çalışanların mutluluğunun artırıldığı çözümleri önermektedir. Bu nedendir ki örgütsel demokrasi kavramı Rawls'ın Adalet Teorisi ve McGregor'un X ve Y Teorilerinden fazlası ile etkilenmektedir.

Örgütlerin demokratik yönetimi, daha kurumsal etkinliğin anahtarı olarak kabul edilebilmektedir. Daha yüksek düzeyde yenilik ve performans elde etme zorunluluğu, uzun vadeli değer yaratmayı teşvik etmektedir. Uzun vadeli değer yaratmanın, çevresel ve bireysel hedeflerle uyumlu bir hareket tarzı olduğu görülmektedir. Demokrasi, özünde daha etik bir iş yaratmayı amaçlayan, örgütler içinde gücün yeniden dağıtılması fikrine dayanan bir örgütsel yapıdır (Bilge vd., 2020). Örgütsel demokrasinin uygulanmasıyla çalışanlar sorumluluklarını ve işletmenin amaçlarını daha kolay benimseyebilmektedir. Bu nedenle çalışanlar işe adanmaktadır.

2.3. İşe Adanma

İşe adanmışlık konusunda ilk araştırma Kahn (1990) tarafından yapılmıştır. Yapılan araştırmanın Goffman (1961)'in Rol Teorisinden fazlaca etkilendiği görülmektedir. Goffman (1961) kavramsal olarak insanların iş rollerine bağlandıklarını ve iş rollerinden ayrılmalarının anlık ve zamansal olarak değişiklik gösterdiğini öne sürmüştür. Tiyatrodan esinlenerek oluşturulan bu kavramsal çerçeve dramaturjik model olarak da isimlendirilmektedir. Bu kapsamda insanlar rol performanslarında anlık bağlılıklar ve kopukluklar sergilemektedir. Kahn'ın işe adanmışlık yaklaşımı insanların ortama ve

şartlara göre anlık olarak adanıp, adanmaktan vazgeçmelerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. İş Talepleri ve Kaynakları Teorisi (JD-R Theory) (Bakker vd., 2003), Kahn'ın İşe Adanma ve Adanmama Yaklaşımı (Kahn, 1990), Kaynakların Korunması Teorisi (Hobfoll, 1989), Maslach'ın İşe Adanmışlık ve Tükenmişlik Yaklaşımı (Maslach ve Leiter, 1997), Schaufeli'nin İşe Adanmışlık Yaklaşımı (Schaufeli vd., 2002), Sosyal Mübadele Teorisi (Blau, 1964) gibi birçok teoriden etkilenmektedir.

Kahn (1990)'a göre, “en genel anlamıyla işe adanmışlık, çalışanların işlerine fiziksel, duygusal ve bilişsel olarak odaklanması şeklinde tanımlanmaktadır”. Schaufeli ve Bakker (2004)'a göre, “işe adanmışlık, çalışanlarda canlılık, kendini adama ve özümseme ile karakterize edilen, duygusal-motivasyonel, işle ilgili bir tatmin durumudur”. Schaufeli vd. (2006)'e göre, “işe adanmışlık, çalışanların işini özümseyerek, işine gömülerek, özveriyle işini yapması ve bunun sonucunda olumlu ve tatmin edici bir zihinsel durum yaşaması olarak ifade edilmektedir”. Rich vd. (2010)'e göre, “işe adanmışlık temelde bir iş rolüyle ilişkili görevlere kişisel kaynakların aktif olarak tahsis edilmesini temsil eden motivasyonel bir kavramdır”.

İnsan kaynağının, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlanmanın önemli bir unsuru olduğu günümüzde işten ayrılma niyetinin azaltılması, çalışanların kendilerini işe adanmaları iş başarısı sağlamanın önemli bir etkeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Adanmış bireyler, kendilerini yüksek düzeyde işine vermekte, mutlu ve derinlemesine, işiyle bütünleşmektedir. Örgütlerde, adanmışlığı yüksek çalışanların yüzde 84'ü, örgütlerin ürünlerinin kalitesini olumlu yönde etkileyebileceklerine inanırken, bu oran, adanmamış çalışanlarda yalnızca yüzde 31'dir. Adanmışlık düzeyi yüksek çalışanların yüzde 68'i, işlerinden veya birimlerinde maliyetleri olumlu yönde etkileyebileceklerine inanırken, bu oran adanmamış çalışanlarda sadece yüzde 19'dur. (Kumar ve Pansari, 2016). İfade edilen oranlardan da anlaşılacağı üzere işe adanmışlık işletme maliyetlerinin düşmesinde diğer bir ifadeyle verimliliğin artmasında önemli bir unsur olmaktadır.

2.4. Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşme, çalışanların kendi duygu, fikir, tutum ve beklentilerini örgütün kurumsal kimliği ile tanımlamalarının bir yoludur. Bu şekilde çalışanlar, örgütleriyle aynı doğrultuda olduklarını hissederler, ancak örgütün çalışanları ile iletişim yöntemi, çalışanların örgütlerinin kimlikleri ile ilgili benzerlikler görmeleri açısından ciddi anlamda önemlidir (Atmaca, 2021). Diğer bir deyişle çalışanlar, örgütlerinin beklentileri ve kimlikleri nedeniyle değişmezler, örgütlerinin kendi kimlikleriyle benzer olmasını beklerler. Cheney (1983)'e göre, “örgütsel özdeşleşme, bireylerin kendilerini sosyal gruplarında olaylar ile birleştirdikleri aktif süreçtir”. Baş (2019)'a göre, “örgütsel özdeşleşme bilişsel/algısal bir kavram olup, bireyin kendini psikolojik olarak örgütün kaderiyle iç içe görmesi için yeterlidir”.

Örgütsel özdeşleşme, bireylerin kendilerini belirli bir örgütteki ortak üyelikleriyle tanımladıkları bir sosyal özdeşleşme türüdür. Özdeşleşme, kişinin benlik duygusuyla bütünleştiği

bilişsel bir kendini sınıflandırma süreci aracılığıyla gerçekleşmektedir. Başkalarından ayrı ve farklı bir birey olarak “ben” duygusundan ziyade, insanlar bir “biz” duygusu geliştirir ve kendilerini “grubumuzla paylaştığımız şeyler açısından” tanımlamaktadır. Bireyin grubun bir üyesi olduğuna ilişkin kendi algısı, bu statüyü kendi sosyal kimliğine dâhil etmenin temeli olarak hizmet etmektedir (Kürü ve Erdil, 2021).

Özdeşleşme, bireyin sosyal kimliğinin bir parçası olarak örgütsel kimliğin bir sonucudur (Ashforth ve Mael, 1989). Pratt (1998), örgütle özdeşleşmenin bireyin genel ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmiştir. Bütünsel bir kavram olarak özdeşleşme, sosyal kimlik teorisinin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Sosyal Kimlik Teorisi, insanların içinde buldukları sosyal çevre içerisinde kendilerini ve başkalarını çeşitli sosyal kategorilerde sınıflandırma eğiliminde olduklarını savunmaktadır (Tajfel ve Turner, 2004). Haslam vd. (2003), sosyal kimliğin çözümlenmesinde sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma ve sosyal kimlik olarak üç psikolojik süreç tanımlamıştır. Sosyal sınıflandırma, bireyin sosyal bilgiyi düzenlemesine yardımcı olan bilişsel bir araçtır. Sosyal karşılaştırma, bireyin ait olduğu grubu diğer ilgili gruplarla karşılaştırmasını sağlamaktadır.

2.5. Literatüre Göre Değişkenler Arası İlişki ve Hipotezlerin Oluşturulması

Etik liderlik ile örgütsel özdeşleşme üzerine daha önce yapılan çalışmalarda pozitif yönlü, anlamlı, orta ve yüksek düzeyde ilişkinin/etkinin bulunduğu belirlenmiştir (Akdoğan vd., 2016; Alkan ve Arıkboğa, 2017; Güllüce vd., 2019; Walumbwa vd., 2011; Zhu vd., 2015). Daha önce yapılan çalışmalardan hareket ile iki kavram arasında olumlu ve anlamlı bir etkinin oluşacağı düşünülmüş, H₁ hipotezi oluşturulmuştur.

H₁: “Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.”

Kesen (2015) tarafından yapılan çalışmada örgütsel demokrasi ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönlü ve anlamlı ($r=0,610$, $p<0,01$) ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Literatürde örgütsel demokrasi ile alakalı çalışma sınırlı sayıda bulunmaktadır. Örneğin SSCI, SCI-Exp., AHCI ve ESCI indekslerinin bulunduğu Dünya'nın en büyük veri tabanı olan Web of Science'ta örgütsel demokrasi üzerine sadece 99 yayın bulunmaktadır. Türkiye'de Dergipark üzerinden yapılan aramada 17 yayına ulaşılabilmektedir. Ulusal Tez Merkezi üzerinden ise 16 teze ulaşılabilmektedir. Kısaca eldeki sınırlı bilgi ve çalışma ile iki kavram arasında olumlu ve anlamlı bir etkinin oluşacağı düşünülmektedir. H₂ hipotezi kısıtlı bir bilgi ile oluşturulmuştur.

H₂: “Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.”

Etik liderlik ile işe adanmışlık üzerine daha önce yapılan çalışmalarda pozitif yönlü, anlamlı, orta ve yüksek düzeyde ilişkinin/etkinin bulunduğu belirlenmiştir (Ahmad ve Gao, 2018; Çetin, 2020; Den Hartog ve Belschak, 2012; Engelbrecht vd.,2014). Bu kapsamda söz konusu kavramlar üzerinde yapılan çalışmalar göz önüne alındığında iki kavram arasında olumlu ve anlamlı bir etkinin oluşacağı öngörüsü ile H₃ hipotezi oluşturulmuştur.

H₃: “Etik Liderliğin İşe Adanmışlık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.”

Örgütsel demokrasi ile işe adanmışlık üzerine daha önce yapılan çalışmalarda pozitif yönlü, anlamlı, orta düzeyde ilişkinin/etkinin bulunduğu belirlenmiştir (Günden, 2019; Naldöken ve Limoncu, 2019; Yıldırım ve Deniz, 2020). Bu kapsamda iki kavram arasında olumlu ve anlamlı bir etkinin oluşacağı öngörüsü ile H₄ hipotezi oluşturulmuştur.

H₄: “Örgütsel Demokrasinin İşe Adanmışlık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.”

Örgütsel özdeşleşme ile işe adanmışlık üzerine daha önce yapılan çalışmalarda pozitif yönlü, anlamlı, orta düzeyde ilişkinin/etkinin bulunduğu belirlenmiştir (Aktaş ve Akdemir, 2019; Bayram 2019, Kürü ve Erdil, 2021). Bu kapsamda H₅ hipotezi oluşturularak değişkenler arasında olumlu ve anlamlı bir etkinin bulunacağı düşünülmektedir.

H₅: “İşe Adanmışlığın Örgütsel Özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.”

Yukarıda açıklanan literatür çalışmaları ile uyumlu olarak, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü oynadığına ilişkin H₆ hipotezi, örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğuna ilişkin H₇ hipotezi, Etik Liderlik ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme üzerindeki etkisinde İşe Adanmışlığın aracılığına ilişkin H₈ hipotezi kurulmuştur.

H₆: “Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleşme üzerindeki etkisinde İşe Adanmışlığın aracı rolü vardır.”

H₇: “Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme üzerindeki etkisinde İşe Adanmışlığın aracı rolü vardır.”

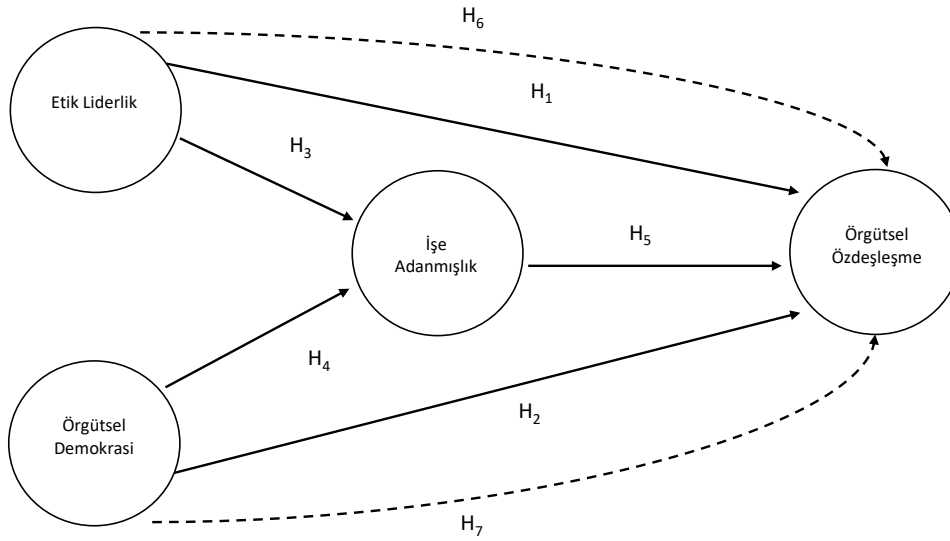
H₈: “Etik Liderlik ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme üzerindeki etkisinde İşe Adanmışlığın aracı rolü vardır.”

3. ARAŞTIRMA

Etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünün bulunup bulunmadığı, örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünün bulunup bulunmadığı ve bütün değişkenlerin aralarındaki etkileşimi ortaya çıkarmak, yapılan çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Hipotezlerin oluşturulması sonucu araştırmanın model yapısı da ortaya çıkarılmış olup araştırmaya ilişkin model Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışmanın yapılması amacıyla Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 14 Ocak 2021 tarihli, 17 sayılı kararının Karar 7 bendi ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Çalışmanın yapılması açısından bir kamu üniversitesinde görev yapan akademisyenler ön plana çıkmaktadır. Üniversite’de görev yapan akademisyenlerin yüksek eğitim düzeyi, anket doldurma ve doldurma konusunda deneyimi, araştırma yöntemlerine olan hâkimiyetleri, oluşacak hatalara karşı geri bildirimde bulunabilecekleri deneyimlerinin olması sebebiyle öncelikli tercih sebebi olmaktadır. Üniversitelerin demokratik değerleri ön plana çıkaran yapısı, çalışanların kendisini ifade edebilmek için uygun platformların oluşu da seçim için önemli bir etken olmuştur. Ayrıca üniversitelerde kadın ve erkek çalışanların sayısının eşitliği, üniversitelerin çalışan haklarına olan saygın duruşu da düşünüldüğünde bütün bu nedenlerin bir toplamı olarak uygulama için üniversite çalışanları üzerinde araştırma yapılması planlanmıştır.

Araştırmanın evrenini bir kamu üniversitesinde çalışan 904 akademisyen oluşturmaktadır. Anket formlarının dağıtılması ve anket formlarının içeriği konusunda gerekli izinler söz konusu kamu üniversitesinin ilgili birimlerinden yazılı olarak alınmıştır. Söz konusu üniversitede 92 Profesör, 115 Doçent, 251 Doktor Öğretim Üyesi, 200 Öğretim Görevlisi, 246 Araştırma Görevlisi görev yapmaktadır. Araştırma evreni içerisinde %95 güvenlik oranında çalışma yapmak için en az 270 kişiye ulaşılması gerekmektedir (Büyüköztürk vd., 2012). Anket 15 Mart 2021 tarihi ile 19 Nisan 2021 tarihleri arasında uygulanmıştır. Bu kapsamda 400 adet anket formu dağıtılmış, 322 form eksiksiz olarak doldurularak, geri dönüş olmuştur. Anketlerin dağıtılması sırasında kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Anket formlarından elde edilen bulgular sonucunda araştırmaya katılanlara ait demografik bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

Demografik	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	110	34,20
	Erkek	212	65,80
Yaş	20-30 Yaş Arasında	65	20,20
	31-40 Yaş Arasında	164	50,90
	41 Yaş Üstü	93	28,90
Medeni Durum	Evli	225	69,90
	Bekar	97	30,10
Eğitim Durumu	Lisans	47	14,60
	Yüksek Lisans	88	27,30
	Doktora	187	58,10
Deneyim	5 Yıla Kadar	73	22,70
	6-10 Yıl Arasında	104	32,30
	11-15 Yıl Arasında	49	15,20
	16-20 Yıl Arasında	44	13,70
	21 Yıldan Fazla	52	16,10
Unvan	Araştırma Görevlisi	72	22,40
	Öğretim Görevlisi	98	30,40
	Dr.Öğr.Üyesi	97	30,20
	Doçent-Profesör	55	17,00
Gelir	8.000-10.000 TL Arasında	187	58,10
	10.001-12.000 TL Arasında	85	26,40
	12.001 TL ve Üzerinde	50	15,50

Katılımcıların ağırlıklı olarak erkek (%65,80) olduğu, 31-40 yaş arasında (%50,93) yoğunlaştığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğunun evli (%69,88), eğitim durumunun doktora mezunu (%58,07) olduğu, deneyim süresinin 6-10 yıl arasında bulunduğu, gelir durumunun 8.001-10.000 TL arasında bulunduğu belirlenmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçlarının Seçimi

Veri toplanması konusunda anket formu 5 bölümden oluşacak şekilde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde akademisyenlerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir, deneyim süresi, medeni durum ve unvanını ölçmeye yarayacak olan demografik değişkenlerden oluşmaktadır.

İkinci bölümde Etik Liderlik Ölçeğine yer verilmiştir. Etik Liderlik Ölçeği, Brown vd. (2005) tarafından geliştirilmiş, Tuna vd. (2012) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş 5'li Likert formunda, tek boyutlu, 10 madde içeren bir ölçektir. Bu ölçeğin seçilmesindeki ana unsuru kullanım sıklığı oluşturmaktadır. Bu sayede kültürel değişimden kaynaklanan farklılıklardan en az seviyede etkilenmenin mümkün olacağı değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Örgütsel Demokrasi Ölçeğine yer verilmiştir. Örgütsel Demokrasi Ölçeği, Geçkil ve Tikici (2015) tarafından geliştirilmiş, Türkçe, 5'li Likert formunda, beş boyutlu, katılım-eleştiri boyutu (8 madde), şeffaflık boyutu (6 madde), adalet boyutu (5 madde), eşitlik boyutu (6 madde), hesap verebilirlik boyutu (3 madde) olmak üzere toplam 28 madde içeren bir ölçektir. Ölçek Türkiye'de geliştirilmesi ve birçok çalışmada kullanılması sebebiyle tercih edilmiştir. Ölçekte 21. madde ile 23. madde ters ifade olup analizde bu hususa dikkat edilmiştir.

Dördüncü bölümde Örgütsel Özdeşleşme Ölçeğine yer verilmiştir. Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen ölçek, Polat (2009) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ölçek 6 sorudan oluşan, tek boyutlu, 5'li Likert formunda bir yapıda bulunmaktadır. Ölçek yaygın kullanımı ile önem arz etmektedir.

Beşinci bölümde İşe Adanmışlık Ölçeğine yer verilmiştir. Utrecht İşe Adanmışlık (UWES-17) Ölçeği 17 madde olarak tasarlanmış , devam eden süreçte ise 9 maddelik kısa versiyonu yayınlamıştır (Schaufeli vd., 2006). Güler vd. (2019) tarafından ise 6 maddelik (UWES-6) ölçek Türkçeleştirilmiş, tek boyutlu ölçek, 5'li Likert formunda bir yapıda bulunmaktadır.

3.2. Verilerin Analiz Edilmesi

Çalışma bir kamu üniversitesinde görev yapan akademik personel üzerinde yapılmış, veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu ile elde edilen verilerin analizi için IBM SPSS V25 (Chicago, USA) ve IBM AMOS V24 (Chicago, USA) programları kullanılmıştır. Analizler %95 güven aralığı düzeyinde yapılmıştır.

Verilerin analizi için öncelikle normallik dağılımı, Cronbach Alpha güvenilirlik testi, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulamaları ve son olarak Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) uygulanmıştır. Yapılan çalışmada Açıklayıcı Faktör Analizinin (AFA) uygulanmaması eleştirel bir nokta olsa da mevcut veri seti ve kullanılan ölçekler AFA için uygun yeterlilikte bulunmamaktadır. AFA'nın uygulanabilmesi için en az iki farklı veri setine ihtiyaç vardır. İki farklı veri setinin birbirinden farklı grup ve kişilerden toplanması gerekmektedir. İki farklı gruptan elde edilen veriler aynı veya birbirine yakın sonuçlara ulaşması sonucunda, oluşturulan yeni yapının veya ölçeğin geçerliliğinden ve genel geçerliğinden bahsedilebilmesi mümkün olacaktır (Yaşlıoğlu, 2017). Ayrıca mevcut çalışmada kullanılan ölçeklerin tamamının daha önce başka akademisyenler tarafından Türkçeleştirilmiş, 3 ölçeğin sadece tek boyutlu yapıda olması, yapısal güvenilirlik ve geçerliliğinin daha önce defalarca kez test edilmesi sebebiyle AFA işlemi yapılmamıştır.

4. BULGULAR

Analizlere başlanmadan önce veri setinin normallik dağılımının incelenmesi gerekmektedir. Veri analizinde örneklemin normal dağılım olduğu bir ön kabul olup parametrik test uygulanabilmesi

için veri setinin normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Yapılan normallik analizine ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Normallik Analizi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Kolmogorov-Smirnov			Merkezi Eğilim Ölçümleri			
	İstatistik	n	Sig.	Ortalama	Ortanca	Basıklık	Çarpıklık
Örgütsel Demokrasi	,984	322	,001	2,926	2,952	0,069	-0,670
Katılım-Eleş.	,972	322	,000	2,769	2,833	0,144	-0,675
Şeffaflık	,968	322	,000	3,194	3,200	-0,343	-0,459
Adalet	,965	322	,000	2,728	2,750	0,224	-0,705
Eşitlik	,972	322	,000	3,193	3,333	-0,076	-0,722
Hesap Ver.	,960	322	,000	2,790	2,667	0,210	-0,711
Etik Liderlik	,985	322	,002	3,016	3,026	-0,242	-0,326
Örgütsel Özdeşleşme	,944	322	,000	3,734	3,791	-0,672	-0,041
İşe Adanmışlık	,914	322	,000	4,0683	4,0833	-0,986	0,947

Hair vd. (2014)’e göre Basıklık (Skewness) ve Çarpıklık (Kurtosis) değerlerinin +1,96 ile -1,96 arasında bulunması normal dağılım olduğunu göstermektedir. Tablo 2’deki değerler incelendiğinde değerlerin sınırlar içinde kalması nedeniyle örneklemin normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

Yapılan analiz ile ölçeklerin Cronbach Alpha katsayılarının Örgütsel Demokrasi Ölçeğinde ($\alpha=0,971$), Katılım-Eleştiri alt boyutunda ($\alpha=0,942$), Şeffaflık alt boyutunda ($\alpha=0,922$), Adalet alt boyutunda ($\alpha=0,863$), Eşitlik alt boyutunda ($\alpha=0,735$), Hesap Verilebilirlik ($\alpha=0,877$), Etik Liderlik Ölçeğinin ($\alpha=0,928$), Özdeşleşme Ölçeğinin ($\alpha=0,835$), İşe Adanmışlık Ölçeğinde ($\alpha=0,915$) olduğu belirlenmiştir. Hair vd. (2014)’e göre α katsayısının 0,70 değerinden yüksek olması ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği sağladığına işaret etmektedir. Yapılan ölçüm sonucunda ölçeklerin α katsayılarının 0,70 değerinden yüksek olması sonucunda ölçeklerin güvenilir yapıda olduğu görülmüştür.

Ortak Yöntem Yanlılığını önlemek için de söz konusu veri setine Harman Single Factor analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucu soruların tamamının varyansının tek faktör altında %45,81’ini açıkladığı tespit edilmiştir. Tek faktör altında açıklanan varyansın %50’nin altında olması nedeniyle veri setinin ortak yöntem yanlılığına düşmediğini göstermektedir (Rodríguez-Ardura vd., 2020).

Verilerin çoklu doğrusallık sorunu bulunup bulunmadığının tespiti için öncelikle korelasyon testi yapılmıştır. Korelasyon testi Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
DEMOKRASİ	1								
KATILIM	,955**	1							
SEFAFLIK	,940**	,878**	1						
ADALET	,901**	,821**	,784**	1					
ESİTLİK	,874**	,777**	,806**	,745**	1				
HESAP	,900**	,830**	,801**	,781**	,761**	1			
ETİKLİDERLİK	,818**	,822**	,787**	,706**	,678**	,709**	1		
ÖZDESLEME	,382**	,315**	,372**	,324**	,419**	,364**	,305**	1	
İSEADANMA	,335**	,274**	,282**	,313**	,401**	,324**	,233**	,555**	1

İslamoğlu ve Alınçık (2019)'a göre korelasyon analizi sonucunda ölçekler arasında bulunan ilişkinin 0,90 değerinin altında olması çoklu doğrusallık problemi olmadığına işaret etmektedir. Tablo 3 incelendiğinde etik liderlik ile örgütsel demokrasi ve alt boyutları arasında 0,90'ın altında bir ilişki bulunması nedeniyle çoklu doğrusallık sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Verilerin normal dağılması, analiz edilecek verilerin çoklu doğrusallık probleminin bulunmaması, verilerin tek faktör altında açıklanan varyansının %50'sinin üzerinde olmaması sonucunda elde edilen veriler ile analizlerin yapılabileceği kanısına varılmıştır. Bu kapsamda Tablo 4'te yer alan kıstaslara uygun olarak ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır.

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Uyum İndeksi Kriterlerine Ait Değerler

Uyum Kriterleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$
TLI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$

Kaynak: Schermelleh-Engel vd. (2003).

Ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Değişkenlere uygulanan DFA'ne ilişkin sonuçlar Tablo 5'te detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 5. Değişkenlere ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	χ^2/df	p	RMSEA	CFI	GFI	TLI	SRMR	AVE	CR
Etik Liderlik	1,940	0,000	0,054	0,992	0,978	0,987	0,024	0,623	0,952
Örgütsel Demokrasi	1,857	0,000	0,052	0,998	0,991	0,995	0,009	0,667	0,987
İşe Adanma	2,007	0,000	0,056	0,994	0,984	0,990	0,016	0,655	0,951
Özdeşleşme	3,061	0,000	0,080	0,983	0,982	0,966	0,029	0,517	0,896

Kullanılan ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliğin ölçümü için Average Variance Extracted (AVE) değerinin 0,50'nin üzerinde olması, Composite Reliable (CR) değerinin 0,70'in üzerinde olması

gerekmektedir. Yapılan analiz sonucunda ölçeklerin Tablo 4’te belirtilen değerler içinde kaldığı ve analiz için ölçeklerin uygun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu kapsamda hipotezlerin test edilmesi için Yapısal Eşitlik Modellemesi uygulanmıştır.

İlk beş hipotez değişkenlerin ikili olarak karşılıklı etkileşimini içermektedir. İlk beş hipotez uygulanmadan diğer hipotezlerin uygulamasına geçmek mümkün değildir. Ancak bu hipotezler devam eden hipotezlerde de kapsamlı olarak incelendiğinden tablo olarak sunulması okuyucu açısından kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda hipotezlere ilişkin bilgiler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Hipotez Test Sonuçları

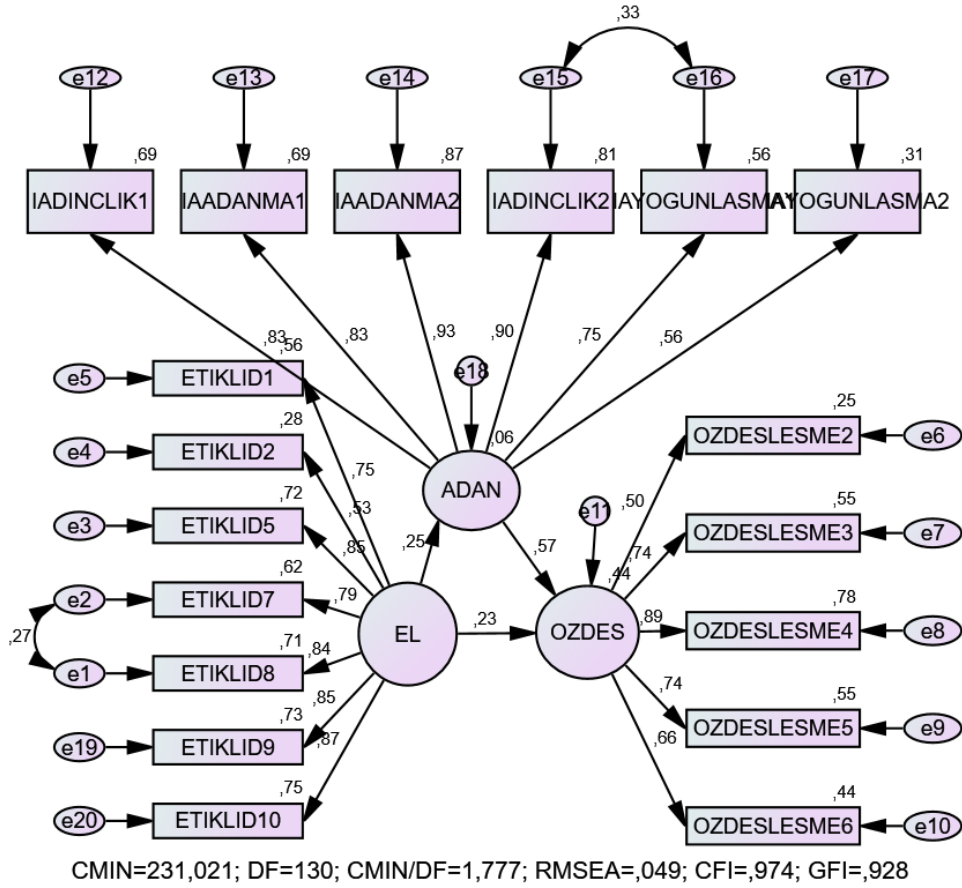
Yapısal Eşitlik Modeli		$\beta 1$	$\beta 2$	Ss	t	Sig	Hipotez
ÖZDEŞLEŞME	<--- ETİK LİDERLİK	0,370	0,292	0,057	5,151	<0,001	H₁ Kabul
ÖZDEŞLEŞME	<--- Ö.DEMOKRASİ	0,450	0,280	0,050	6,240	<0,001	H₂ Kabul
İ.ADANMA	<--- E.LİDERLİK	0,250	0,195	0,047	4,129	<0,001	H₃ Kabul
İŞE ADANMA	<--- Ö.DEMOKRASİ	0,340	0,272	0,046	5,931	<0,001	H₄ Kabul
ÖZDEŞLEŞME	<--- İŞE ADANMA	0,630	0,610	0,070	9,180	<0,001	H₅ Kabul

$\beta 1$: Standart Katsayılar, $\beta 2$: Standart Olmayan Katsayılar

Yapılan YEM sonucunda ilk beş hipotezin tamamı Tablo 4’te belirtilen değerlerde uyum iyiliği değerlerine sahiptir. Bu kapsamda etik liderliğin, örgütsel özdeşleşme üzerinde 0,370’lik anlamlı etkisinin bulunması sebebiyle H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel demokrasinin, örgütsel özdeşleşme üzerinde 0,450’lik anlamlı etkisinin bulunması sebebiyle H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Etik liderliğin, işe adanma üzerinde 0,250’lik anlamlı etkisinin bulunması sebebiyle H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel demokrasinin, işe adanma üzerinde 0,340’lik anlamlı etkisinin bulunması sebebiyle H₄ hipotezi kabul edilmiştir. İşe adanmanın, örgütsel özdeşleşme üzerinde 0,630’luk anlamlı etkisinin bulunması sebebiyle H₅ hipotezi kabul edilmiştir.

Oluşturulan altıncı hipotez etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda yapılan YEM’e ilişkin path diyagramı Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Hipoteze ait Path Diyagramı

Yapılan YEM analizinde uyum iyiliği değerleri incelendiğinde aracılık analizinin yapılması için değerlerin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Uyum indeks değerleri Tablo 7’de sunulmuştur.

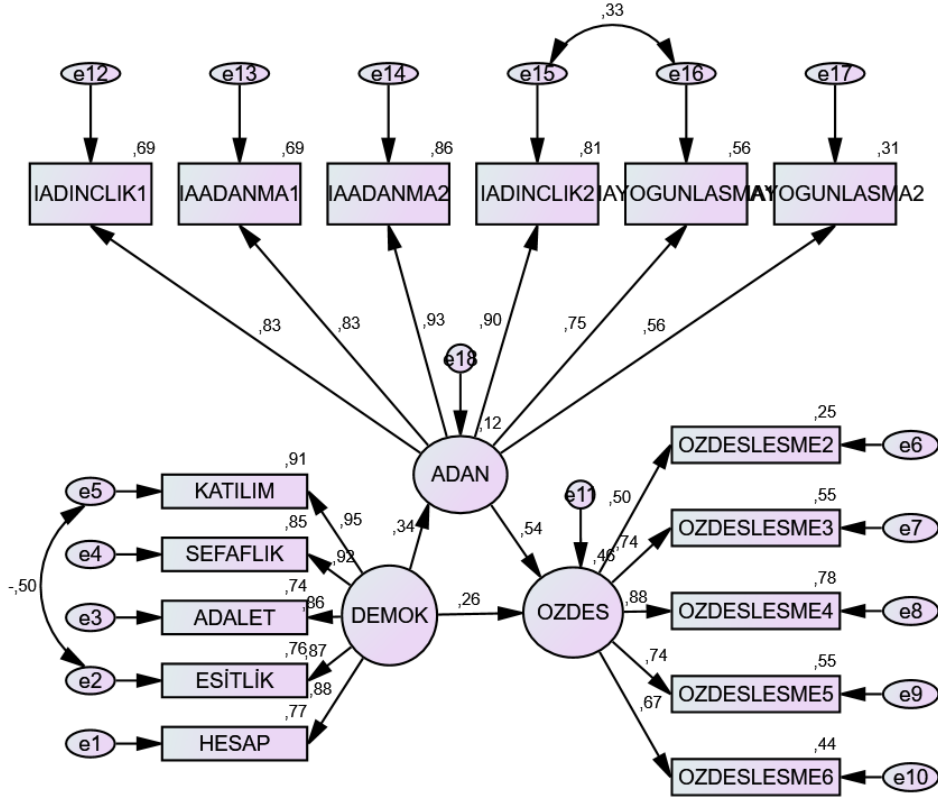
Tablo 7. Hipoteze İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

χ^2/df	p	RMSEA	CFI	GFI	TLI	SRMR
1,777	0,000	0,049	0,974	0,928	0,969	0,042

Yapılan ölçüm sonucu elde edilen χ^2/sd , p, RMSEA, CFI, GFI, TLI, SRMR değerlerin kabul edilebilir değerler içerisinde kaldığı görülmektedir. Aracılık etkisinin ölçümü için Sobel testi, SPSS PROCESS gibi çeşitli araçlar olmak ile beraber çalışmada aracılık etkisinin ölçümü AMOS programı üzerinden bootstrap tekniği ile yapılmıştır (Yılmaz ve Dalbudak, 2018). Örnekleme 95% CI bootstrapping, 5.000 resamples üzerinden uygulanan test sonucunda, düşük düzeyde ($\beta=0,140$; Lower Bound 0,071; Upper Bound 0,214; $p<0,001$) kısmi aracılık belirlenmiştir. Etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünün bulunduğu belirlenmiştir. Bu nedenle H_6 : “Etik Liderliğin İşe Adanmışlık üzerinde etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin aracı rolü vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Oluşturulan yedinci hipotez örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda yapılan YEM’e ilişkin path diyagramı Şekil 3’de sunulmuştur.

Şekil 3. Hipoteze ait Path Diyagramı

CMIN=204,812; DF=99; CMIN/DF=2,069; RMSEA=,058; CFI=,974; GFI=,926

Yapılan YEM analizinde uyum iyiliği değerleri incelendiğinde aracılık analizinin yapılması için değerlerin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Uyum indeks değerleri Tablo 8’de sunulmuştur.

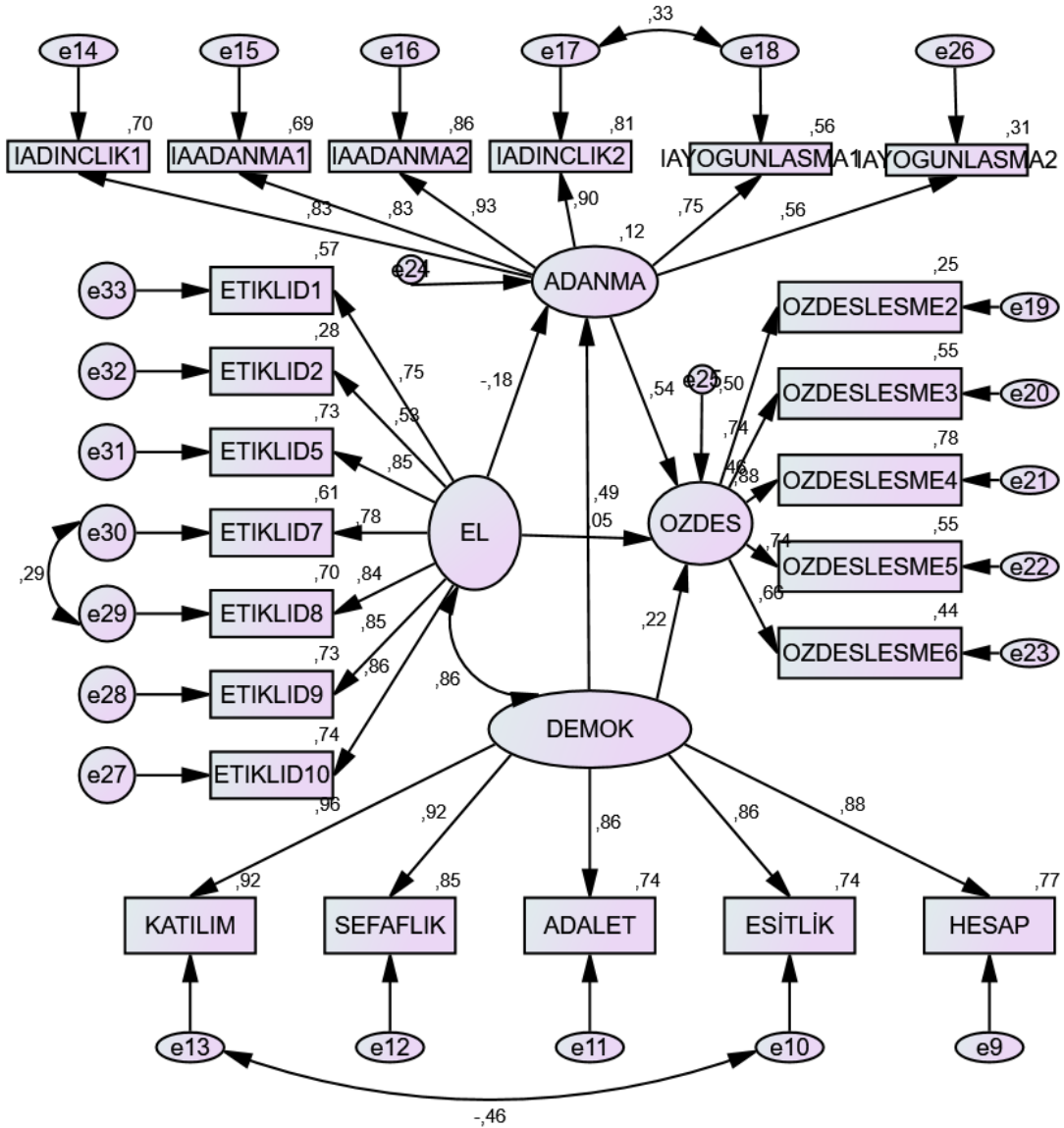
Tablo 8. Hipoteze İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

χ^2/df	p	RMSEA	CFI	GFI	TLI	SRMR
2,069	0,000	0,058	0,974	0,926	0,968	0,043

Yapılan ölçüm sonucu elde edilen χ^2/sd , p, RMSEA, CFI, GFI, TLI, SRMR değerlerin kabul edilebilir değerler içerisinde kaldığı görülmektedir. Aracılık etkisinin ölçümü AMOS üzerinden bootstrap tekniği ile yapılmıştır (Yılmaz ve Dalbudak, 2018). Örneklem 95% CI bootstrapping, 5.000 resamples üzerinden uygulanan testte sonucunda, düşük düzeyde ($\beta=0,184$; Lower Bound 0,116; Upper Bound 0,257; $p<0,001$) kısmi aracılık belirlenmiştir. Örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünün bulunduğu belirlenmiştir. Bu nedenle H7: “Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme üzerinde etkisinde İşe Adanmışlığın aracı rolü vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Oluşturulan sekizinci hipotez etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda yapılan YEM’e ilişkin path diyagramı Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4. Hipoteze ait Path Diyagramı

CMIN=410,373; DF=221; CMIN/DF=1,857; RMSEA=.052; CFI=.968; GFI=.902

Yapılan YEM analizinde uyum iyiliği değerleri incelendiğinde elde edilen değerlerin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. YEM analizi çözümlenmesi tamamlandı uyum indeks değerleri Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Hipoteze İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

χ^2/df	p	RMSEA	CFI	GFI	TLI	SRMR
1,857	0,000	0,052	0,968	0,902	0,964	0,042

Yapılan ölçüm sonucu elde edilen χ^2/sd , p, RMSEA, CFI, GFI, TLI, SRMR değerlerin kabul edilebilir değerler içerisinde kaldığı görülmektedir. Aracılık etkisinin ölçümü AMOS üzerinden bootstrap tekniği ile yapılmıştır (Yılmaz ve Dalbudak, 2018). Örnekleme 95% CI bootstrapping, 5.000 resamples üzerinden uygulanan testte sonucunda, etik liderlik için tam aracılık durumunun bulunduğu,

örgütsel demokrasi için ise kısmi aracılık durumunun bulunduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin anlamsızlaşması sonucu tam aracılık olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10. Hipoteze İlişkin Ölçüm Modeli

			$\beta 1$	$\beta 2$	S.E.	C.R.	p	Yolun Adı
Ölçüm Modeli								
İŞE ADANMA	<---	E.LİDERLİK	-0,177	-0,142	0,102	-1,398	0,162	a1
İŞE ADANMA	<---	Ö.DEMOKRASİ	0,491	0,392	0,101	3,895	<0,001	a2
ÖZDEŞLEŞME	<---	İŞE ADANMA	0,542	0,426	0,062	6,920	<0,001	b
ÖZDEŞLEŞME	<---	E.LİDERLİK	0,045	0,028	0,069	0,413	0,679	c1
ÖZDEŞLEŞME	<---	Ö.DEMOKRASİ	0,223	0,140	0,071	1,968	0,049	c2

Tablo 10’da sunulan ölçüm modeli sonucunda etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın kısmi ve tam aracı rolünün bulunduğu belirlenmiştir. Bu nedenle H8: “Etik Liderlik ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme üzerinde etkisinde İşe Adanmışlığın aracı rolü vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma bir kamu üniversitesinde etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünü tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. 322 akademisyenin katıldığı araştırmada teorik ve literatür taramasına uygun olarak birçok hipotez test edilmiştir. Akademisyenlerin değerli katkıları sonucu elde edilen bulguların tartışılması, bir sonuç çıkarımı ve önerilerde bulunulması mümkün olmuştur.

Oluşturulan birinci hipotez etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan analizlerin sonucunda etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde ($\beta=0,370$) bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Walumbwa vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada ($R^2=0,37$, $p<0,01$), Zhu vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada ($r=0,570$, $p<0,01$) değerlerinin bulunduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen sonucun literatürde bulunan farklı çalışmalar ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu kapsamda etik liderlik davranışının uygulandığı örgüt yapısında örgütsel özdeşleşmenin gelişeceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Oluşturulan ikinci hipotez örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan analizlerin sonucunda örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde ($\beta=0,448$) bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Kesen (2015) tarafından yapılan çalışmada değişkenler arasında ($r=0,610$, $p<0,01$) ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma sonucunda örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde orta düzeyde bir etkisinin olduğu

gözlenmiştir. Ayrıca örgütsel demokrasinin etik liderliğe göre örgütsel özdeşleşme üzerinde daha etkili bir değişken olduğu da yapılan analizler sonucu ortaya çıkmıştır.

Oluşturulan üçüncü hipotez etik liderliğin işe adanmışlık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan analizlerin sonucunda etik liderliğin işe adanmışlık üzerinde pozitif yönlü düşük düzeyde ($\beta=0,245$) bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Daha önce literatürde yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında elde edilen sonucun düşük düzeyde olduğu gözlenmektedir. Engelbrecht vd. (2014) tarafından ($R^2=0,31$, $p<0,05$), Den Hartog ve Belschak (2012) tarafından ($R^2=0,30$, $p<0,01$), Ahmad ve Gao (2018) tarafından ($\beta=0,36$, $p<0,01$), Çetin (2020) tarafından ($R^2=0,456$, $p<0,01$) bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışma sonucu elde edilen değerlerin normal sınırları içinde olduğu değerlendirilmektedir. Ancak iki değişkeninde Sosyal Mübadele Teorisi ile Kaynakların Korunması Teorisinden etkilenmesi ve beslenmesi nedeniyle elde edilen sonucun istenilen düzeyin biraz altında kaldığı görülmektedir.

Oluşturulan dördüncü hipotez örgütsel demokrasinin işe adanmışlık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan analizlerin sonucunda örgütsel demokrasinin işe adanmışlık üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde ($\beta=0,340$) bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda Yıldırım ve Deniz (2020) tarafından ($r=0,41$, $p<0,01$), Günden (2019) tarafından ($r=0,43$, $p<0,01$), Naldöken ve Limoncu (2019) tarafından ($r=0,427$, $p<0,01$) değerlerinin tespit edildiği belirlenmiştir. Farklı çalışmalar ile aynı şekilde bu çalışmada da orta düzeyli etki/ilişki tespit edilmiştir. Buradan hareket ile örgüt içerisinde yer alan demokratik davranışların (sorunları çözme/amaçları belirleme, kararlara katılım vb.) çalışanların işlerini özümsemeleri, kendilerini işlerine vermeleri ve işlerini sahiplenmelerini ifade eden işe adanmışlık davranışını etkileyeceği görülmektedir.

Oluşturulan beşinci hipotez işe adanmışlığın örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan analizlerin sonucu işe adanmışlığın örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü güçlü düzeyde ($\beta=0,628$) bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Aktaş ve Akdemir (2019), Bayram (2019) ve Kürü ve Erdil (2021) tarafından yapılan çalışmalarda örgütsel özdeşleşmenin işe adanmışlık arasında pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde bir ilişkisinin olduğu gözlenmiştir. Örneğin, Aktaş ve Akdemir (2019) tarafından itfaiye ve AFAD çalışanları üzerinde tespit edilen değer ($\beta=0,110$) oldukça düşük düzeyde iken yapılan çalışmada tespit edilen değer ($\beta=0,628$) güçlü bir etkinin bulunduğunu göstermektedir. Bu farklılığın, akademisyenlerin yaptıkları işe göre az maaş, büyük özveriler ile çalışmasının yarattığı etkinin tezahürü olduğu düşünülmektedir. Bu görüşün en büyük destekçisi olan unsur ise bir insanın bütün hayatını bir buluş ve bilime kazandırılacak bir yeniliğe adanması ile kıyaslanması olacaktır. Ayrıca yapılan araştırmalar akademide yıllarca çalışarak profesör seviyesine kadar gelen bir akademisyenin kendi benliği ile kurum benliğinin birleştirdiğini ortaya çıkarmaktadır (Balcı vd., 2019). Bu kapsamda tespit edilen güçlü etkinin Sosyal Kimlik Teorisi ile de ilişkilendirilmesi mümkündür (Kürü ve Erdil, 2021).

Altıncı hipotez etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu aracılık etkisini tespit etmek amacıyla öncelikle yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır. Aracılık kavramından bahsedilmesi için öncelikle aracı olan değişkenin devreye girmesi ile beraber bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin değerinin düşmesi (kısmi aracılık) ya da tamamen ortadan kalkması (tam aracılık) gerekmektedir (Yılmaz ve Dalbudak, 2018). Çalışma sonucunda etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın kısmi aracılık rolü olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizin sonucu JD-R Teorisinin İş Kaynakları sonucunda öncelikle işe adanma davranışının sergilenmesi devamında ise örgütsel bağlılığın gerçekleşmesini sağlayan sıralı etkisinin varlığını kanıtlar nitelikte olduğunu göstermektedir (Bakker vd., 2014; Hakanen vd., 2006).

Yedinci hipotez örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda öncelikle YEM oluşturularak söz konusu değişkenlerin arasındaki etki ölçülmüş, etkinin bulunması ve anlamlı olması sonucu model yapısı uygulanarak aracılık testi AMOS programı aracılığıyla yapılmıştır. Yapılan testin çözümlenmesi sonucunda örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde düşük düzeyli işe adanmışlığın kısmi aracılık rolünün bulunduğu belirlenmiştir. Bu nedenle örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme ile arasındaki etkileşimde işe adanmışlığın gizli bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir.

Sekizinci hipotez etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda yapılan YEM sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin etik liderlik açısından anlamsızlaşması sonucu tam aracılık etkisinin, örgütsel demokrasi açısından kısmi aracılık etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Yapılan analizin sonucunda etik liderlik ve örgütsel demokrasinin beraber bulunduğu örgüt yapısında JD-R Teorisinin etkin olarak devreye girdiği görülmektedir (Bakker vd., 2014; Hakanen vd., 2006). JD-R Teorisine göre iş kaynaklarının etkin kullanımı kişinin işe adanma eğiliminin artırmaktadır. İşe adanma eğilimi artan personel örgütsel bağlılık düzeyine doğru ilerlerken, işe adanmışlık iş kaynakları ile örgütsel bağlılık arasında aracı bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda bakıldığında yapılan analizlerin sonucunda JD-R Teorisi ile beraber Sosyal Mübadele Teorisi, Sosyal Öğrenme Teorisi, Kaynakların Korunması Teorisinin de bu aracılık etkisinde önemli pay sahibi olduğu söylenebilmektedir. Örneğin, çalışanın etik liderlik davranışı sonucu kendini borçlu hissederek, işe adanmaya yönelmesi, işe adanmanın artması ile birlikte yaşanan etkinin örgütsel özdeşleşmeye yönlendirilmesine yardımcı olacağı göstermektedir (Brown ve Mitchell, 2010; Salanova ve Schaufeli, 2008). Ayrıca yapılan analiz sonucunda işe adanmışlığın örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi ($\beta=0,542$) olarak belirlenmesi de bu etkiye atıf yapmaktadır.

Öneriler kapsamında, etik liderliğin artık örgütsel yapılar için kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu görülmektedir. Etik değerlere önem vermeyen işletmelerin, Enron ve Wordcom gibi büyük skandallar

ile karşılaşmasının mümkün olduğu görülmektedir. İşletmeler tarafından yaratılan skandalların çapı ve etkisi çoğu zaman kısıtlı kalmak ile beraber etik değerleri önemsenmediği kamu düzeninde bu etki çok daha büyük olmaktadır. Örneğin komşumuz Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizin altında kamu çalışanlarının etik değerlere gereken özeni göstermemesi yatmaktadır. Mevcut ekonomik verilerin olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi gösterilmesi sonucu ortaya çıkan manipülasyon nedeniyle 11 milyon nüfusa yakın bir ülke yıllardır devam eden bir ekonomik krizin içerisinde yer almaktadır (Bayar, 2015). Bu kapsamda özellikle kamu ve özel sektörde yer alan yöneticilere etik liderlik eğitimi verilmesi önerilmektedir.

İşe adanma davranışı kişilerin işlerini daha özverili yapmaları için kendilerinin çaba göstermesini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İşe adanma örgütlerin değerini artıran ve çalışanların daha etkin ve verimli olarak kullanılmasına olanak sağlaması açısından örgütsel davranış içerisinde önemli bir kavramdır. Örgütsel özdeşleşmenin de kişinin kendisini örgüt ile özdeşleşmesi sonucunda örgüte yarar sağladığını söylemek mümkündür. Yapılan çalışmada birçok iyi kavramın aynı anda var olması durumunda aslında kavramların anlamsızlaştığı görülmektedir. Kısaca hayattan örnek verecek olursak en iyi ve yararlı yiyeceklerden bir içecek, yemek yaptığımızda en iyiyi elde etmek mümkün olmamaktadır. Bazen yemek tat olarak kötü olmakta, bazen ise besinler birbiri ile etkileşime girip insanları zehirleyecek toksit bir yapı haline gelmektedir. Bu nedenle yöneticilere örgütün yapısına ve bulunduğu durumun özelliklerine göre en iyiyi bulması ve kullanması önerilmektedir. En iyi kavramının bir defa belirlenmesi ile elde edilmesinin mümkün olmadığı da unutulmamalıdır. Çünkü değişen durum ve koşullar altında en iyi olan uygulamada değişmektedir.

Bu çalışma, haksızlıklarla, yanlışlarla sürekli gündem olan ve bu yüzden tüm dünyanın en çok muhtaç olduğu etik konusunu işlemektedir. Dünya genelinde halen geliştirilmesi ve sürdürülmesi için mücadele verilen demokrasi kavramı da çalışmanın kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmede göz önünde bulundurulması gereken örgütsel özdeşleşme ve işe adanma konuları da çalışma konuları içerisinde yer almıştır. Bu kavramların önemli olması, kendilerini araştırma konusu yapan bu çalışmayı da önemli kıldığı düşünülmektedir çünkü bu kavramların hem geçmişte hem de günümüzde gerçek yaşamda karşılığı bulunmaktadır. Özellikle etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel hayatta olmaması veya eksik olması diğer bir ifadeyle uygulanmayan/uygulanması gereken işletmeler/kurumlar/kuruluşlar ve toplumlar için bir sorun oluşturmaktadır.

Bir sorun varlığından hareketle ele alınan çalışma bir ilde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra sadece bir kurumunu kapsamıştır. Bu konuların bölgeler bazında yapılması önemlidir. Farklı sektörlerde yapılması gereklidir. Bu bağlamda çalışma kendi sınırlılıkları içerisinde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, I., ve Gao, Y. (2018). Ethical leadership and work engagement: The roles of psychological empowerment and power distance orientation. *Management Decision*, 56(9), 1991-2005. <https://doi.org/10.1108/MD-02-2017-0107>
- Ahmed, K., Adeel, A., Ali, R., ve Rehman, R. U. (2019). Organizational democracy and employee outcomes: The mediating role of organizational justice. *Business Strategy & Development*, 2(3), 204-219. <https://doi.org/10.1002/bsd2.55>
- Akdoğan, A. A., Arslan, A., ve Demirtaş, Ö. (2016). A Strategic Influence of Corporate Social Responsibility on Meaningful Work and Organizational Identification, via Perceptions of Ethical Leadership. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 235, 259-268. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.029>
- Aktaş, K., ve Akdemir, B. (2019). İşe Adanmışlık ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinin Performans Algısına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social Policy Conferences*, 77, 307-348. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0020>
- Alkan, D. P., ve Arıkboğa, F. Ş. (2017). Etik Liderlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Etkisi ve Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2), 349-369. <https://doi.org/10.18657/yonveek.335229>
- Ashforth, B. E., ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20-39. <https://doi.org/10.2307/258189>
- Atmaca, T. (2021). Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Davranışları ve Örgütsel Özdeşleşmeleri Arasındaki İlişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 367-389. <https://doi.org/10.18039/ajesi.759378>
- Avey, J. B., Wernsing, T. S., ve Palanski, M. E. (2012). Exploring the Process of Ethical Leadership: The Mediating Role of Employee Voice and Psychological Ownership. *Journal of Business Ethics*, 107(1), 21-34. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1298-2>
- Ayık, A., Yücel, E., ve Savaş, M. (2015). Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıklarının Yordayıcısı Olarak Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 0-0.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., ve Sanz-Vergel, A. I. (2014). Burnout and Work Engagement: The JD-R Approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 389-411. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091235>
- Bakker, A. B., Demerouti, E., ve Schaufeli, W. B. (2003). Dual processes at work in a call centre: An application of the job demands-resources model. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 12(4), 393-417. <https://doi.org/10.1080/13594320344000165>
- Balcı, A., Öztürk, İ., ve Akar, F. (2019). Akademisyenlerin İşlerini Anlamli Kılan Faktörlere İlişkin Görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 867-892. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.527374>
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice-Hall.
- Baş, M. (2019). İstismarcı Yönetimin Örgütsel Özdeşleşme Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1551-1569.
- Bayar, Y. (2015). Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Yunanistan Borç Krizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 15, 0. <https://doi.org/10.18092/ijeas.36549>

- Bayram, A. (2019). Örgütsel Özdeşleşmenin İş Tatmini Üzerine Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Rolünün Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 321-334. <https://doi.org/10.18037/ausbd.668659>
- Bedi, A., Alpaslan, C. M., ve Green, S. (2016). A Meta-analytic Review of Ethical Leadership Outcomes and Moderators. *Journal of Business Ethics*, 139(3), 517-536. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2625-1>
- Bilge, H., Barbuta-Misu, N., Zungun, D., Virlanuta, F. O., ve Guven, H. (2020). Organizational Democracy in the Private Sector: A Field Research. *Sustainability*, 12(8), 3446. <https://doi.org/10.3390/su12083446>
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. (1964. bs). John Wiley.
- Brown, M. E., ve Mitchell, M. S. (2010). Ethical and Unethical Leadership: Exploring New Avenues for Future Research. *Business Ethics Quarterly*, 20(4), 583-616. <https://doi.org/10.5840/beq201020439>
- Brown, M. E., ve Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004>
- Brown, M. E., Treviño, L. K., ve Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demiral, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Yayıncılık.
- Cheney, G. (1983). The rhetoric of identification and the study of organizational communication. *Quarterly Journal of Speech*, 69(2), 143-158. <https://doi.org/10.1080/00335638309383643>
- Clarke, M. (2011). Organizational democracy, ethics and leadership: The mediating role of organizational politics. *Leadership*, 7(4), 415-433. <https://doi.org/10.1177/1742715011416886>
- Collom, E. (2003). Two Classes and One Vision?: Managers' and Workers' Attitudes Toward Workplace Democracy. *Work and Occupations*, 30(1), 62-96. <https://doi.org/10.1177/0730888402239327>
- Çetin, M. (2020). The relation between religiosity, family cohesion and ethical leadership: A study of family firms in Turkey. *Journal of Family Business Management, ahead-of-print*(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JFBM-02-2020-0017>
- De Hoogh, A. H. B., ve Den Hartog, D. N. (2009). Ethical leadership: The socially responsible use of power. İçinde B. Wisse ve D. Tjosvold (Ed.), *Power and Interdependence in Organizations* (ss. 338-354). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511626562.021>
- Den Hartog, D. N., ve Belschak, F. D. (2012). Work Engagement and Machiavellianism in the Ethical Leadership Process. *Journal of Business Ethics*, 107(1), 35-47. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1296-4>
- Dimitriou, C. K., ve Schwepker, C. H. (2019). Enhancing the lodging experience through ethical leadership. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(2), 669-690. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2017-0636>
- Engelbrecht, A. S., Heine, G., ve Mahembe, B. (2014). The influence of ethical leadership on trust and work engagement: An exploratory study. *SA Journal of Industrial Psychology*, 40(1), 9. <https://doi.org/10.4102/sajip.v40i1.1210>

- Eva, N., Newman, A., Zhou, A. J., ve Zhou, S. S. (2019). The relationship between ethical leadership and employees' internal and external community citizenship behaviors: The mediating role of prosocial motivation. *Personnel Review*, 49(2), 636-652. <https://doi.org/10.1108/PR-01-2019-0019>
- Franczukowska, A. A., Krczal, E., Knapp, C., ve Baumgartner, M. (2021). Examining ethical leadership in health care organizations and its impacts on employee work attitudes: An empirical analysis from Austria. *Leadership in Health Services*, 34(3), 229-247. <https://doi.org/10.1108/LHS-06-2020-0034>
- Geçkil, T., ve Şendoğdu, A. A. (2021). The Impact of Perceived Organizational Democracy on the Quality of Work Life: An Investigation in the Banking Sector. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 497-507. <https://doi.org/10.18506/anemon.871987>
- Geçkil, T., ve Tikici, M. (2015). A Study on Developing the Organizational Democracy Scale. *Amme idaresi dergisi*, 48, 41-78.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Bobbs Merrill.
- Goswami, M., Agrawal, R. K., ve Goswami, A. K. (2020). Ethical leadership in organizations: Evidence from the field. *International Journal of Ethics and Systems*, 37(1), 122-144. <https://doi.org/10.1108/IJOES-04-2020-0048>
- Güler, M., Çetin, F., ve Basim, H. N. (2019). İşe Tutulma Ölçeği Çok Kısa Versiyonu (UWES-3) Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Alternatif Bir Versiyon (UWES-6) Önerisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(2), 189-197. <https://doi.org/10.18394/iid.516921>
- Güllüce, A. Ç., Kaygin, E., Zengin, Y., Sağbaş, M., ve Karabal, C. (2019). Stratejik Liderlik Anlayışının Örgütsel Özdeşleşme Ve İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkisi: İstanbul İli Örneği. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(7), 30-47.
- Günden, Y. (2019). *Otel İşletmelerinde Örgütsel Demokrasi Algısının Örgütsel Vatandaşlığa Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Rolü: Kapadokya Örneği* [Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Hair, J. F., Black, C. W., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis* (7.Baskı). Pearson Education Limited.
- Hakanen, J. J., Bakker, A. B., ve Schaufeli, W. B. (2006). Burnout and work engagement among teachers. *Journal of School Psychology*, 43(6), 495-513. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2005.11.001>
- Han, K.-S., ve Garg, P. (2018). Workplace democracy and psychological capital: A paradigm shift in workplace. *Management Research Review*, 41(9), 1088-1116. <https://doi.org/10.1108/MRR-11-2016-0267>
- Hansen, M. H. (1992). The Tradition of The Athenian Democracy A.D. 1750–1990. *Greece & Rome*, 39(1), 14-30. <https://doi.org/10.1017/S0017383500023950>
- Harrison, J. S., Bosse, D. A., ve Phillips, R. A. (2010). Managing for stakeholders, stakeholder utility functions, and competitive advantage. *Strategic Management Journal*, 31(1), 58-74. <https://doi.org/10.1002/smj.801>
- Haslam, S. A., Postmes, T., ve Ellemers, N. (2003). More than a Metaphor: Organizational Identity Makes Organizational Life Possible. *British Journal of Management*, 14(4), 357-369. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2003.00384.x>
- Hawass, H. H. (2015). Ethical leadership and job insecurity: Exploring interrelationships in the Egyptian public sector. *International Journal of Commerce and Management*, 25(4), 557-581. <https://doi.org/10.1108/IJCoMA-02-2013-0015>

- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
- İslamoğlu, H. A., ve Alınacı, Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (6.Baskı). Beta Yayıncılık.
- Kafadar, S. B., ve Kaygın, E. (2017). Etik Liderlik ve Duygusal Emek İlişkisi: Kafkas Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 77-96.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724. <https://doi.org/10.5465/256287>
- Karatepe, S. G., ve Arman, S. M. (2019). Türkiye’de eğitilmiş kadın işsizliğinin temel belirleyicileri ve mevcut istatistiksel görünüm [Basic Determinants of Educated Women Unemployment in Turkey and Available Statistical Outlook]. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 11(2), 32-47.
- Kaygın, E., Topçuoğlu, E., ve Özkes, S. (2018). Investigating the Bitcoin System and Its Properties within the Scope of Business Ethics. *İş Ahlakı Dergisi*, 11(2), 165-192. <https://doi.org/10.12711/tjbe.2018.11.2.0020>
- Kelley, H. H., ve Michela, J. L. (1980). Attribution Theory and Research. *Annual Review of Psychology*, 31(1), 457-501. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.31.020180.002325>
- Kesen, M. (2015). Örgütsel Demokrasinin Çalışan Performansı Üzerine Etkileri: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 535-562.
- Kumar, V., ve Pansari, A. (2016). Competitive Advantage Through Engagement. *Journal of Marketing Research*, 53(4), 497-514.
- Kürü, S. A., ve Erdil, O. (2021). İşe Adanmışlık ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki: Meta-Analiz Çalışması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58, 107-136. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.753168>
- Lee, J. (Jessie), Cho, J., Baek, Y., Pillai, R., ve Oh, S. H. (2019). Does ethical leadership predict follower outcomes above and beyond the full-range leadership model and authentic leadership?: An organizational commitment perspective. *Asia Pacific Journal of Management*, 36(3), 821-847. <https://doi.org/10.1007/s10490-018-9596-6>
- Liman, A., Elçi, M., ve Murat, G. (2019). Örgütsel Performansın Öncülleri Olarak Etik Liderlik Ve Kariyerizm Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 183-198. <https://doi.org/10.29216/ueip.553059>
- Mael, F., ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>
- Maslach, C., ve Leiter, M. P. (1997). *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It* (1. bs). Jossey-Bass.
- Naldöken, Ü., ve Limoncu, G. (2019). Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Sağlık Kurumlarında Bir Uygulama. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi (IJTEBS) E-ISSN: 2602-4411*, 3(1), 15-29.
- Oğan, E. ve Wolff, R. A. (2022). Fortune 500 İşletmelerinin Dijital Dönüşüm Performansında Dijital Kültürün Aracılık Rolü. *Fiscaoeconomia*, 6 (3), 1282-1307. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1114853>
- Özdemir, Y., Şimşek, U., ve Aktaş, E. (2010). Demokrasi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 259-269.

- Polat, M. (2009). *Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerinde Bir Saha Çalışması*. [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Pratt, M. G. (1998). To be or not to be: Central questions in organizational identification. *Çinde Identity in organizations* (ss. 171-207). Sage.
- Rich, B., Lepine, J., ve Crawford, E. (2010). Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance. *Academy of Management Journal*, 53, 617-635. <https://doi.org/10.5465/AMJ.2010.51468988>
- Ritter, B. A., ve Yoder, J. D. (2004). Gender Differences in Leader Emergence Persist Even for Dominant Women: An Updated Confirmation of Role Congruity Theory. *Psychology of Women Quarterly*, 28(3), 187-193. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2004.00135.x>
- Rodríguez-Ardura, I., Meseguer-Artola, A., Rodríguez-Ardura, I., ve Meseguer-Artola, A. (2020). Editorial: How to Prevent, Detect and Control Common Method Variance in Electronic Commerce Research. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 15(2), i-v. <https://doi.org/10.4067/S0718-18762020000200101>
- Sadi, B., ve Karatepe, S. G. (2021). Eğitimli kadın istihdamının sorunlarına yönelik bir araştırma. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(2), 21-50.
- Salancik, G. R., ve Pfeffer, J. (1978). A social information processing approach to job attitudes and task design. *Administrative Science Quarterly*, 23(2), 224-253. <https://doi.org/10.2307/2392563>
- Salanova, M., ve Schaufeli, W. B. (2008). A cross-national study of work engagement as a mediator between job resources and proactive behaviour. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(1), 116-131. <https://doi.org/10.1080/09585190701763982>
- Sarwar, H., Ishaq, M. I., Amin, A., ve Ahmed, R. (2020). Ethical leadership, work engagement, employees' well-being, and performance: A cross-cultural comparison. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(12), 2008-2026. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1788039>
- Schaufeli, W. B., ve Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315. <https://doi.org/10.1002/job.248>
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., ve Salanova, M. (2006). The Measurement of Work Engagement With a Short Questionnaire: A Cross-National Study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701-716. <https://doi.org/10.1177/0013164405282471>
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-romá, V., ve Bakker, A. B. (2002). The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92. <https://doi.org/10.1023/A:1015630930326>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8, 23-74.
- Schumpeter, J. A. (2021). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi* (4. Baskı). Alter Yayıncılık.
- Schwartz, M. S. (2016). Ethical Decision-Making Theory: An Integrated Approach. *Journal of Business Ethics*, 139(4), 755-776. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2886-8>
- Spence, M. (1973). Job Market Signaling*. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355-374. <https://doi.org/10.2307/1882010>

- Tajfel, H., ve Turner, J. C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. İçinde *Political Psychology*. Psychology Press.
- Tuan, L. T., ve Ngan, V. T. (2021). Leading ethically to shape service-oriented organizational citizenship behavior among tourism salespersons: Dual mediation paths and moderating role of service role identity. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 60, 102421. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102421>
- Tuna, M., Bircan, H., ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik Liderlik Ölçeği'nin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Antalya Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.
- Walumbwa, F. O., Mayer, D. M., Wang, P., Wang, H., Workman, K., ve Christensen, A. L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: The roles of leader-member exchange, self-efficacy, and organizational identification. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115(2), 204-213. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2010.11.002>
- Wood, B. P., Eid, R., ve Agag, G. (2021). A multilevel investigation of the link between ethical leadership behaviour and employees green behaviour in the hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 97, 102993. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102993>
- Xu, A. J., Loi, R., ve Ngo, H. (2016). Ethical Leadership Behavior and Employee Justice Perceptions: The Mediating Role of Trust in Organization. *Journal of Business Ethics*, 134(3), 493-504. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2457-4>
- Yaman, A. (2016). İç Denetçinin Yeni Rolü; Etik Liderlik. *Denetim*, 5, 9-16.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yıldırım, M., ve Deniz, M. (2020). İş Yükü Fazlalığı Algısının İşle Bütünleşme Düzeyine Etkisi: Avukatlar Üzerinden Bir Araştırma. *Mecmua*, 9, 199-219. <https://doi.org/10.32579/mecmua.628407>
- Yıldız, T., Aykanat, Z., ve Tüzemen, S. (2016). Etik Liderliğin Sosyal Sermaye Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 229-250. <https://doi.org/10.24988/deuibf.2016312526>
- Yılman, M. (2006). *Demokrasimizin Kültürel Temelleri* (10. bs). Nobel.
- Yılmaz, V., ve Dalbudak, Z. İ. (2018). Aracı Değişken Etkisinin İncelenmesi: Yüksek Hızlı Tren İşletmeciliği Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 517-534. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018239946>
- Zheng, Y., Epitropaki, O., Graham, L., ve Caveney, N. (2021). Ethical Leadership and Ethical Voice: The Mediating Mechanisms of Value Internalization and Integrity Identity. *Journal of Management*, 01492063211002611. <https://doi.org/10.1177/01492063211002611>
- Zhu, W., He, H., Treviño, L. K., Chao, M. M., ve Wang, W. (2015). Ethical leadership and follower voice and performance: The role of follower identifications and entity morality beliefs. *The Leadership Quarterly*, 26(5), 702-718. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.01.004>

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE HİZMET TELAFİSİ, TEKRAR SATIN ALMA VE POZİTİF AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM ÜZERİNDE MÜŞTERİ ATIFLARININ ETKİSİ*

THE EFFECT OF CUSTOMERS' ATTRIBUTIONS ON SERVICE RECOVERY, REPURCHASE INTENTION AND POSITIVE WORD OF MOUTH IN ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS

Selman TEMİZ¹, Ramazan KURTOĞLU²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi,
Yozgat Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve
Sigortacılık Bölümü, selman.temiz@bozok.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-7899-9625>
2. Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
r.kurtoglu@bozok.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-7213-0400>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
14.12.2022 12.14.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218889>

* Bu çalışma, Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Doç. Dr. Ramazan KURTOĞLU danışmanlığında, Selman TEMİZ tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

En mükemmel işletmelerin dahi tamamen engelleyemediği hizmet hataları konaklama sektörünün başarısı için kritik bir öneme sahiptir. Bu noktada işletmelerin hizmet hatalarını onarabilmelerinin en etkili yollarından birisi hizmet hatalarına uygun hizmet telafisi stratejilerine sahip olmalarından geçmektedir. Bunun için ise hizmet telafisinin müşterilerde oluşturduğu memnuniyetin oluşum sürecine etki edebilecek her bir değişken hakkında detaylı bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, konaklama işletmelerinde yaşanan hizmet hataları sonrasında, müşterilerin oluşturdukları atıfların telafi memnuniyeti üzerindeki etkisi ve telafi memnuniyetinin de tekrar satın alma ve pozitif ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda atıf teorisinin üç alt boyutunun manipüle edildiği sekiz farklı senaryo oluşturulmuş ve sekiz farklı örneklem grubundan çevrimiçi anket yolu ile veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, atıf teorisinin alt boyutlarından kontrol edilebilirlik ve hatanın sürekliliği, telafi memnuniyeti üzerinde pozitif yönlü orta seviye bir etkiye sahipken, hatanın kaynağı telafi memnuniyeti üzerinde negatif yönlü orta seviye bir etkiye sahiptir. Ayrıca hatanın kaynağının tekrar satın alma niyeti ve pozitif ağızdan ağıza iletişim üzerinde negatif yönlü güçlü bir etkisi ve telafi memnuniyetinin de pozitif ağızdan ağıza iletişim ve tekrar satın alma üzerinde pozitif yönlü güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Hatası, Hizmet Telafisi, Telafi Memnuniyeti, Atıf Teorisi.

Abstract

Service failures, which even the most successful companies cannot be completely prevented from, are critical to the success of the hospitality industry. One of the most effective ways for companies to repair (or recover) hangisi kullanılırsa) service failures is to have service recovery strategies suitable for the failures. In this context, detailed information is needed about every variable that may affect the process of building customer satisfaction, which is created by service compensation. In this study, the effect of customer attributions on recovery satisfaction after service failures in accommodation establishments and the effect of recovery satisfaction on repurchase intention and positive word-of-mouth communication are examined. In this context, eight different scenarios are created in which the three sub-dimensions of attribution theory are manipulated, and data are collected from eight different sample groups by means of an online questionnaire. The findings show that controllability and stability of failure, which are sub-dimensions of attribution theory, have positive moderate effect on recovery satisfaction, while the locus of causality has negative moderate effect on recovery satisfaction. In addition, it is observed that the locus of causality has strong negative effect on repurchase intention and positive word of mouth, and recovery satisfaction has strong positive effect on positive word of mouth and repurchase intention.

Keywords: Service Failure, Service Recovery, Recovery Satisfaction, Attribution Theory.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Tourism is one of the most important sources of income for the Turkish economy. In order for Turkey, which is among the top 10 countries in the world tourism market, to maintain its competitive position, new strategies are needed to increase the quality of service provided by the sector. The accommodation sector, which is an important component of the service quality offered in the tourism sector, directly affects the customer satisfaction of the sector. The factors such as the fact that the service provided in accommodation establishments covers long periods, the customer-staff interaction is relatively high in the process, and the different departments work in coordination for service delivery, make the sector more vulnerable to service failures. Failure in effectively recovering the service failure may have undesired harmful consequences for the tourism company. Therefore, useful insights on service recovery and each factor that may affect compensation satisfaction for the hospitality industry are needed. By drawing on attribution theory, this study examines the effect of recovery strategies applied after service failure in the sector on recovery satisfaction. In line with this purpose, the effect of the three sub-dimensions of the theory, which are defined as controllability, stability and the locus of causality, on recovery satisfaction is examined. The study also investigates the effect of recovery satisfaction, which may vary according to the attributions of the customer after the failure, on positive WOM and repurchase intention.

Research Questions

Extant literature documents that cultural differences are effective in the formation of customer attitudes towards service failure and service recovery. Attribution theory, which is considered as a useful approach in terms of how individuals evaluate the negative situations they encounter in their daily lives, can also provide contribution to the existing literature on service failure and service recovery, and can provide a basis for results bringing useful insights. In this context, the research questions of the study are as follows; (i) How do the controllability, stability and locus of causality attributed by the customers regarding the service failure they encounter in the accommodation establishments affect the recovery satisfaction? (ii) How do the controllability, stability and locus of causality attribution affect repurchase intention and positive WOM? (iii) How does recovery satisfaction affect satisfaction, repurchase intention, and positive WOM?

Literature Review

Attribution theory is introduced in 1957 with the publication of Fritz Heider's book titled as *The Psychology of Interpersonal Relationships* (Weiner, 2000). The theory developed over time basically deals with the search for reasons for the events that people encounter in daily life. The version of the theory divided into three sub-dimensions has been developed by Weiner and is the most preferred theory by researchers, especially in the field of marketing and consumer behaviors (Iglesias, 2009). Many papers reveal that negative post-failure reactions such as increased general dissatisfaction, anger and

revenge, negative WOM and behavior change are associated with attributions (Walton & Hume, 2012). Van Vaerenbergh et al. (2019) conducted a meta-analysis on a total of 64 studies covering the years between 1984 and 2013 on the appropriateness of use of attribution theory in the field of service failure and service recovery. The authors emphasized that it is important to include stability and controllability, which are the two dimensions of attribution theory, in research models, especially in service failure research. Similarly, the level and nature of post-failure recovery needs may vary depending on the attributions of the customer (Folkes et al., 1987). Over the last decade, service failure and service recovery has attracted the attention of researchers. Studies investigating service failure in the context of attribution theory generally focus on airlines (Kim & Cho, 2014; Nikbin & Hyun, 2017; Matikiti et al., 2019) and restaurants (Velázquez et al., 2009; Lee & Cranage, 2018; Leo & Huh, 2020). As for accommodation establishments, it is observed that service failure and recovery are investigated by utilising theories such as expectation theory and confirmation theory and especially perceived justice theory (Aguilar-Rojas et al., 2015; Murphy et al., 2015; Öztürk & Yılmaz, 2020; Başgöze & İşkorkutan, 2020). According to Koç (2019), attribution theory is the least used theory with a rate of 9.2% in the service failure and service recovery literature and is considered as a field open to development. In addition, it has been revealed in previous studies that tourist satisfaction differs between various sectors that make up the tourism sector (for example, accommodation, transportation, entertainment, etc.) and there are cross-cultural differences in the tendency of customers to attribute (Jackson, 2019). In this regard, examining the service failures in the accommodation sector, which is an important component of the sector, by drawing on the attribution theory and by using a sample that is among the top ten destinations in the world tourism ranking, such as Turkey, will contribute to the literature.

Methodology

Behavioral-based service failure and recovery researches are generally based on scenario-based empirical studies (approximately 70% of studies) (Grégoire and Mattila, 2020). Experimental research is defined as research in which independent variables can be manipulated to test a hypothesis regarding the dependent variables under controlled conditions. In addition, the scenario method, while controlling the manipulated variables, increases the internal and statistical validity of the results by standardizing the elements that may arise in real life in the dependent variables, which may differ for each participant, and which are not within the scope of the research (Wirtz & Mattila, 2004). For this reason, in this study, experimental research with a 2 x 2 x 2 factorial design is used in which the effect of controllability, stability and locus of causality, which are the three sub-dimensions of attribution theory, on service recovery satisfaction and the effect of service compensation satisfaction on WOM and repurchase intention are investigated. Data are collected by online questionnaires and Structural Equation Modeling is utilized in the analysis.

Results and Conclusions

The findings reveal that customers' attribution of service failure as controllable has moderately positive effect on recovery satisfaction. It is also observed that the controllability of failure has no effect on positive WOM and while has weak effect on repurchase intention. As for locus of causality, which is another dimension of the attribution theory, results demonstrate that it has moderately negative effect on recovery satisfaction. More precisely, as customers' attributions to the company as the source of the failure increase, their satisfaction with the recovery decreases. On the other hand, it is observed that the locus of causality has strong negative effect on positive WOM and repurchase intention. This shows that when customers attribute to the company as the locus of causality, positive WOM and repurchase intention decrease. Stability, which is the third and last dimension of the theory, has also been observed to have effect on recovery satisfaction. Another important result of the study is the strong positive effect of recovery satisfaction on positive WOM and repurchase intention. This clearly shows the willingness of the customers for positive WOM and repurchase intention to the extent that they are satisfied with the recovery effort offered to them after service failure. This effect shows that to the extent that customers are satisfied with the recovery strategy applied by the company after service failure, they are willing to have a positive WOM and repurchase intention.

1. GİRİŞ

Günümüzün rekabetçi dünyasında, hizmet işletmelerinin hizmet hatalarını daha fazla önemsemesi bir gereklilik haline gelmiştir (Kim ve Cho, 2014). Söz konusu gereklilik, hizmet hatalarının yaygın olması, akılda kalıcı olması ve müşteri kaybına yol açmasından kaynaklanmaktadır. Dahası, hizmet hataları bir işletmenin karlılığını düşürebilmekte ve müşterilerin işletmeye olan sadakatini azaltabilmektedir (Leow, 2015). Bu noktada müşterinin bir hizmet hatasının nedenleri hakkındaki algısı, genellikle müşterinin işletmeye karşı daha sonraki tutumunda belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin, müşterilerin hizmet hatalarına karşı tepkilerini ve tutumlarını şekillendiren algıları ve zihinsel süreçleri çok daha iyi anlamaları gerekmektedir (Srivastava, ve Gosain 2020). Ayertey (2018) hizmet hatası ve hizmet telifsi konularının araştırmacılar arasında yoğun çalışılan konular olmasına rağmen konunun daha fazla geliştirilmesi konusunda ortak bir anlayış bulunduğunu belirtmektedir. Her ne kadar işletmelerin uyguladıkları hizmet telifsi sürecinin amacı hizmet hatasının yarattığı olumsuzluğu ortadan kaldırmaya yönelik olsa da uygulanan telifinin amacına ulaşmış olup olmadığı işletmeler tarafından bilinmesinin de en az telif uygulamaları kadar önemli olduğu ileri sürülmektedir (Olçay ve Özekici, 2018). Bunun için Srivastava ve Gosain (2020) işletmelerin, müşterilerin hizmet hatalarına karşı tepkilerini etkileyen zihinsel süreçleri anlamak zorunda olduklarını belirtmektedir. Söz konusu zihinsel süreçlerin daha iyi anlaşılabilmesi için kullanılacak birtakım teoriler olmakla birlikte bu kapsamda atıf teorisinin hizmet hatası sonrasında gerçekleşen süreçlerinin işleyişi hakkındaki mevcut bilginin genişletilmesinde faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Koç'a (2019) göre hizmet hatası literatüründe atıf teorisi, %9,2'lik oran ile en az paya sahip teori olup geliştirilmeye açık bir teoridir.

Diğer taraftan atıf teorisini temel alan hizmet hatası araştırmalarının çoğunlukla havayolu sektöründe gerçekleştirildiği görülmektedir (Koç, 2019; Matikiti vd., 2019). Jareankieatbovorn'a (2018) göre, hizmet sektörüne ait her bir alt sektör için elde edilen araştırma sonuçlarının farklılık göstermesi yüksek ihtimaldir. Ayrıca hizmet hatalarının doğası gereği oldukça çeşitli olabilmesi ve hataların üstesinden gelebilmek için gereken yatırım bütçesinin kısıtlı olması, hangi tür hizmet hatalarının hangi işletmeler için en zararlı olduğunu anlamayı ve detaylandırmayı önemli hale getirmektedir (Walton ve Hume, 2012). Lewis ve McCann (2004) konaklama işletmelerini hizmet hatalarının ortaya çıkması için pek çok nedene sahip olduklarından dolayı hizmet hatası çalışmaları için bir fırsat olarak değerlendirmektedir.

Bitner vd.'ne (1990) göre konaklama sektöründe müşteri-personel etkileşiminin yüksek olması ve sektörün deneyimsel yapısı gibi nedenler konaklama işletmelerini hatasız hizmet sunma noktasında diğer sektörlerle oranla daha fazla zorlamaktadır. Bu nedenle en lüks konaklama işletmeleri dahi hizmet hataları ile karşılaşabilmektedir (Bagherzadeh vd., 2020; Nikolich ve Sparks, 1995). Li vd. (2016), hizmet hatasına yönelik müşteri tepkilerini tahmin etmenin ve yönetmenin, konaklama işletmelerinin

sürdürülebilirliği ve kârlılığı için kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Konaklama işletmelerinin, her yıl ortalama %15 - %20 oranlarında müşteri kaybı yaşadıkları, etkili bir şekilde telafi edilmeyen hizmet hatalarının müşterilerin %91'inde aynı işletmeyi tekrar tercih etmeme eğilimini arttırdığı ve müşteri kaybı konusundaki oranın %5'lik değişiminin işletme karını %25 ile %85 seviyesinde etkilemesi konunun önemine işaret etmektedir (Kılınç, 2019). Bu durum hizmet hatası ve hizmet telafisi kavramlarının konaklama işletmeleri için taşıdığı önemin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle pek çok konaklama işletmesi hizmet hatalarını nasıl daha iyi yönetebileceklerini ve bunlara nasıl daha iyi yanıt verebileceklerini öğrenebilmek için büyük miktarlarda kaynak ve çaba harcamaktadır (Kim vd., 2009).

Hizmet hatası ve hizmet telafisi konuları özellikle yabancı literatürde uzun zamandır incelenen ve incelenmeye devam eden konular arasında yer almaktadır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda yapılacak araştırmaların farklı kültürler bağlamında ele alınmasının önemi özellikle vurgulanmaktadır (Shams vd., 2020). Araştırmacılar hizmet değerlendirme sürecinde Batılı ve Doğulu müşteriler arasında farklılıklar olduğuna dikkat çekmektedirler. Farklı kültürlerdeki tüketicilerin hizmet sunum kalitesini farklı şekilde değerlendirdikleri bulunmuştur (Loo vd., 2013). Cheng vd.'ne (2019) göre, bir bireyin ulusal kimliği kültürel boyutlarla yüksek oranda ilişkilendirildiği için konaklama işletmeleri için müşteri uyruğu önemli bir rol oynamaktadır. Farklı milletlerden müşteriler, çeşitli kültürel geçmişler ve farklı deneyimler nedeniyle farklı memnuniyet ve bağlılık düzeylerine sahip olabilmektedirler. Örneğin Almanya, Fransa ve Hollanda'daki müşterilerin memnuniyet ve sadakat düzeyleri üzerine yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, Alman müşteriler arasında sadakatin Fransız ve Hollandalı müşterilere göre daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Berezan vd. de (2013), otel müşterilerinin memnuniyeti, sadakati ve otelin yeşil uygulama girişimleri arasındaki ilişki üzerine yaptıkları araştırmada, çeşitli milletlerden (Meksikalılar, Amerikalılar ve diğerleri) müşterilerin farklı memnuniyet ve sadakat düzeylerine sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

Bu noktada dünya turizm pazarında önemli bir konuma sahip olan Türk tüketiciler için hizmet hatası konusundaki mevcut bilginin derinleştirilmesi gerekmektedir. Konaklama sektörünün hizmet hatasına açık yapısı ve Türk tüketiciler üzerinde hizmet hatası konusunda gerçekleştirilen araştırmaların yeterli seviyede olmayışı araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırma ile özellikle konaklama işletmeleri için üstesinden gelmesi gereken önemli problemlerden biri olan hizmet hatasının atıf teorisi bağlamında Türk tüketiciler üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sonuçları, literatürde hizmet hatası ile ilgili söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı yapmanın yanı sıra Türk tüketicilerin hizmet hatası sonrasında sahip olduğu tutumların daha detaylı anlaşılması ve etkili hizmet telafisi stratejileri oluşturulmasında başvurulabilecek bilgiler sağlayacaktır.

2. TEORİK ALTYAPI

2.1. Hizmet Hatası

Hizmet sunumunun yüksek insan etkileşimli bir içeriğe sahip olması nedeniyle çoğu hizmet sektörü için hizmet sunumu sürecinde birtakım aksaklıklar yaşanması kaçınılmaz bir durumdur (Babin vd., 2021; Colgate ve Norris, 2001; Desai ve De Souza, 2015; Lee, 2018; Michel, 2001; Weun vd., 2004; Zeithaml vd., 2018.). Hizmetlerin, insan temelli yapıları nedeniyle sahip oldukları etkileşimli doğaları, somut mallar gibi katı bir üretim süreci şeklinde yönetilmelerini zorlaştırmaktadır (Vargo ve Lusch, 2004). Bu nedenle kendine özgü bir yapıya sahip olan hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, hizmet sunum süreçlerinde birtakım aksaklıklar yaşaması kaçınılmaz hale gelmektedir (Yoo vd., 2006). Literatürde “hizmet hatası” olarak isimlendirilen söz konusu aksaklıklar oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Hizmet hatası, herhangi bir hizmetin sunumu esnasında meydana gelen her türlü eksiklik, hata, arıza, kusur veya sorun olarak tanımlanmaktadır (Kelley vd., 1993; Baker, 2017). Hizmet hatası; beklenti ile gerçekleşen performans arasında oluşan olumsuz farka neden olan her bir durum olarak da ifade edilebilmektedir (Ekiz vd., 2012; Mueller vd., 2003).

Berry’e (1980) göre, hizmet sektörünün sahip olduğu emek yoğun yapı üretim süreçleri sonucunda oluşturulan çıktıların mekanik süreç sonuçlarına göre oldukça heterojen bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla işletmeler ne kadar mükemmel hizmet kalitesi sistemlerine sahip olsalar dahi hizmet sunumlarında meydana gelebilecek hata ihtimalini tam olarak ortadan kaldıramamaktadırlar (Goodwin ve Ross, 1992). Ayrıca bazı araştırmacılar, hizmet işletmelerinin “mutlak sıfır hatayı” hedeflemesinin çok doğru bir yaklaşım olmadığını ileri sürmektedir (Hart vd., 1990; Grace ve O’Cass, 2005). Hizmet hataları, müşteri memnuniyetini azaltarak, bir sonraki müşteri satın alma davranışını etkilemekte ve böylece işletmelerin finansal performansı üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir (Zeithaml vd., 1996; Keiningham vd., 2014). Dolayısıyla hizmet hatası sonrasında azalan müşteri memnuniyetinin tekrar onarılması işletmeler için kritik öneme sahiptir (Temiz ve Kurtoğlu, 2021). Bu noktada hizmet hatalarını tamamen ortadan kaldırmaya çalışmak yerine hizmet hatalarının yol açtığı hasarı en aza indirebilecek farklı uygulamaların işletmelerin gündeminde olması daha doğru bir yaklaşımdır.

2.2. Hizmet Telifisi

Tüm işletmelerin bir noktada tökezlemesi muhtemeldir ve hatta mükemmel hizmet sağlayıcıları bile bazen hizmet hataları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. İşletmeler %100 hatasız hizmet sunumunu garanti edemezler ancak hizmet hatalarının müşteri beklentileri doğrultusunda giderilmesini sağlayabilirler (Bagherzadeh vd., 2020). Bir hizmet hatası, tatmin edici olmayan bir müşteri deneyimi yaratır, ancak her hata, işletmenin hizmete bağlılığını kanıtlaması için bir fırsattır (Hart vd.,1990). Hizmet telifisi, yaşanan hata sonrasında müşterilerin azalan memnuniyetini onarmak, gerçekleşen olumsuz deneyimi unutturmak ve hata yaşayan müşterileri elde tutmak için gerçekleştirilen çabaları

kapsamaktadır (Desai ve De Souza, 2015). Başarılı bir telafi, şirketin karlılığını etkileyecek olan müşteriyi elde tutmaya katkı sağlamaktadır (McCullough vd., 2000). Yeni müşteri kazanmanın maliyetinin mevcut müşteriyi elde tutmaktan çok fazla olduğu bir ortamda yüksek performanslı hizmet telafileri sayesinde, işletme memnuniyetsiz bir müşteriyi geri kazanabilmekte ve böylece işletme kaybedilen bir müşteri yerine yeni bir müşteri kazanmak için katlanmak zorunda olduğu maliyetten kurtulabilmektedir (Halstead vd., 1996; Mack vd., 2000; Ok vd., 2007). Hoffman ve Chung'a (1999) göre; hizmet telafisi uygulamayan işletmeler her yıl müşterilerinin %15 ile %20'sini kaybetmektedirler. Ayrıca hizmet hatası sonrasında memnuniyetsiz olarak ayrılan bir müşterinin yapacağı negatif WOM nedeniyle işletmeyi terk edebilecek müşterilerin maliyeti de söz konusu maliyete eklendiğinde işletmenin uğrayabileceği kaybın boyutu artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, memnun olmayan bir müşterinin olumsuz etkisi, memnun bir müşterinin olumlu etkisinden daha büyüktür. Bu nedenle hizmet telafisi, hizmet performansı yönetimi için büyük önem taşımakta olup yaşanan hizmet hatasına karşı kurumsal bir savunma niteliğindedir (Shams vd., 2020). Bu noktada hizmet telafisi performansının istenilen sonucu yaratması, telafinin doğru seçilmesine bağlıdır. Aksi takdirde yanlış seçilen bir hizmet telafisi ya da iyi yönetilemeyen bir telafi süreci birbiri ardına gerçekleşen hizmet hatalarına neden olacağından işletmeler için oldukça maliyetli olabilmekte ve çok daha yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Nikbin vd., 2016).

2.3. Atıf Teorisi

Bireyler yaşamları süresince olayları, gerçekleri, diğer insanları ve davranışları inceleyerek onlar hakkında zamanla geçici ve / veya kalıcı bir takım zihinsel algılar yaratmaktadırlar. Her ne kadar söz konusu algılar birbiri ile uyumlu olarak şekillense de bireyin yaşanan olaylara ya da kişilere yönelik tutum ve davranışlarının farklılaşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle bireylerin gerçekleşen durumlara ve diğer insanlara yönelik davranış ve tutumlarının araştırılması, sosyal psikoloji çalışmalarında önem gösterilen alanlardan biri olmuştur. Bu noktada atıf teorisi (attribution theory) olarak isimlendirilen sosyal psikoloji teorisi; bireylerin, gerçekleşen olayların nedenlerini nasıl işlediklerini anlayabilmek için bir çerçeve sağlamaktadır (Choi ve Cai, 2017). Hastie'ye (1984) göre atıf teorisi, bireylerin gerçekleşen olayların nedenlerini nasıl işlediklerinin açıklanmasına yardımcı olmakla birlikte ve özellikle olumsuz içerikli durumlarda daha faydalı sonuçlar ortaya koymaktadır. Hastie, atfetme arayışının başarılı (veya memnuniyetten) ziyade başarısızlığı (bu durumda memnuniyetsizlik) takiben daha muhtemel olduğunun bilindiğini vurgulamaktadır. Sonuçta, genellikle bir sınavda neden başarılı olduğu veya gönderilen bir makalenin neden kabul edildiği sorgulanmamakta, bunun yerine neden başarısız olduğu ya da makalenin neden reddedildiği sorgulanmaktadır. Benzer şekilde, bir ürünün neden "işe yaradığı" değil, neden "çalışmadığı" sorgulanmaktadır.

İlk olarak Heider tarafından 1958 yılında ortaya atılan atıf teorisi, farklı araştırmacılar tarafından zamanla geliştirilmekle beraber özellikle pazarlama ve tüketici davranışı alanında tercih edilen şekli

Weiner tarafından geliştirilmiştir (Bourdeau vd., 2015). Weiner atıf teorisinin üç alt boyutu olduğunu ve bireylerin bu üç alt boyut temelinde gerçekleştirdikleri atıflara göre yaşanan durumu değerlendirdiklerini ve sonraki davranışlarına yön verdiklerini ileri sürmektedir. Söz konusu üç boyut kontrol edilebilirlik (controllability), hatanın kaynağı (locus of causality) ve süreklilik (stability) olarak sıralanabilmektedir (Folkes, 1988).

Bireyin hayatında gerçekleşen herhangi bir durum isteğe bağlı (seçim dahilinde olabilir) bir nedenden veya istem dışı (kısıtlamalar vs.) bir nedenden kaynaklanmış olabilir (Folkes, 1984). Kontrol edilebilirlik boyutu, hizmet sağlayıcının bir hatanın oluşmasını önlemek zorunda olduğu kontrol düzeyine ilişkin müşterilerin algılarını ifade etmektedir (Weiner, 2000). Tüketiciler tipik olarak ürün veya hizmet hatalarının önlenemez olduğuna inanmaktadırlar (Choi ve Mattila, 2008). Bir hizmet hatasının işletme tarafından önlenilebileceğini düşünen müşterilerin, hatayı önlemek için işletmenin çok az şey yapılabileceğini düşünen müşterilere göre daha memnuniyetsiz olmaları beklenmektedir (Folkes, 1984). Yaşanılan hizmet hatasının işletmenin kontrolünde olmadığını düşünen müşterilerin tolerans bölgesi daha yüksek olduğu için hataya daha az tepki vermektedirler (Walton ve Hume, 2012). Hatayı kontrol edilebilir bir faktöre bağlayan müşteriler memnuniyet değerlendirmelerinde daha az affedicidir (Nikbin vd., 2014). Müşteriler, bir hatanın işletme tarafından kontrol edilebileceğini hissettiklerinde, öfke yaşama olasılıkları daha yüksektir. Öfke bir tatminsizlik belirtisi olduğu için, hizmet hatası işletmenin kontrolü dâhilinde olduğunda tatminsizlik daha olasıdır (Maxham ve Netemeyer, 2002; Taylor, 1994).

“Nedensellik Odağı”, “Yörünge”, “Mahal” gibi farklı başlıklar altında isimlendirilen hatanın kaynağı; gerçekleşen başarısızlıkta kimin sorumlu olduğuna önem veren atıf boyutudur (Saltık vd., 2017). Hatanın kaynağı, meydana gelen durumun nedeni ile ilgili bireyin atfettiği konum meselesidir. Söz konusu atıf, dâhili bir neden (bireyin kendisinden ya da kararlarından kaynaklanabilir) olabileceği gibi harici bir neden de (çevresel unsurlar) olabilmektedir (Oliver, 1993). Hatanın kaynağı boyutu, meydana gelen durumun kökenine inerek söz konusu duruma “kim neden oldu?” sorusunun yanıtını oluşturmaktadır (Lee ve Cranage, 2017). Örneğin, bir dizi kitap rafı, “tüketici bunları yanlış bir şekilde monte ettiği için mi ya da üretici kusurlu bir ürün yaptığı için mi çökmüştür?” sorusuna tüketici tarafından verilen cevap hatanın kaynağını belirlemektedir. Bu örnek özelinde birey kullanma talimatını eksik veya hatalı okumuş olabileceği gibi, işletme de eksik ya da hatalı parça göndermiş olabilir. Ayrıca her iki durumun bir bileşimi olarak da söz konusu raf çökmüş olabilir. Ancak bu noktada müşterilerin çoğunlukla kendi hatalarından ziyade işletmenin hatalarını görmek isteyecekleri unutulmamalıdır (Folkes, 1984). Genel olarak, müşteriler hizmet hataları için kendilerini suçlamakta zorlanırlar ve iyi sonuçlar için kendilerine kredi verme, kötü sonuçlar için ise dış faktörleri suçlama eğiliminde oldukları bilinmektedir (Srivastava ve Gosain, 2020). Dolayısıyla bu noktada, işletme tarafından zamanında ve eksiksiz bir içerikle gerçekleştirilen doğru bir açıklama telafi stratejisi, meydana gelen hatanın müşteri tarafından işletme lehine olacak şekilde değerlendirilmesini sağlayabilmektedir (Koç vd., 2017).

Süreklilik ise, meydana gelen durumun algılanan nedenine birey tarafından atfedilen zamandaki kalıcılık derecesi şeklinde tanımlanmaktadır (Iglesias, 2009). Süreklilik, gerçekleşen hataya sebep olan bir nedenin kalıcı bir durum mu ya da zaman içerisinde değişen bir durum mu olduğu şeklinde açıklanabilir (Hess vd., 2003). Müşterilerin hatanın meydana geliş nedenini sürekli bir gerekçeye atfetmesi durumunda, müşteride “Sebep sürekliyse ve hizmet işletmesi bunun farkındaysa, hizmet sağlayıcı neden gerekli önlemleri almadı?” sorusunun sorulmasına neden olmaktadır. Bu tarz bir değerlendirme ise, müşterilerin hizmet aldıkları personeli ve/veya hizmet işletmesini çok daha fazla suçlamamasına neden olmaktadır (Koç vd., 2017). Müşteri hataya sabit bir neden (sürekli) atfederse, hizmet hatasını firmanın tipik hizmet performansı olarak görmekte ve aynı sonucun kalıcı olacağını ve gelecekte tekrarlanacağını tahmin etmektedir. Diğer taraftan, müşteri hatanın nedenini geçici (süreksiz) olarak değerlendirirse, müşteri hatayı tek seferlik bir olay olarak görmekte ve gelecekteki hizmetlerin mevcutta aldıkları hizmet hatasından farklı olacağını tahmin etmektedir (Walton ve Hume, 2012).

Folkes’a (1984) göre hizmet hatası sonrasında gerçekleşen atıflar, tüketicinin nasıl tepki vereceğini etkilemektedir. Tüketicinin tepkisini belirleyen sadece ürünün hatalı olması olmayıp insanlar ürünün neden başarısız olduğunu belirlemeye çalışmakta ve ortaya çıkan neden tüketicilerin ne yapacaklarını etkilemektedir. Örneğin, bir tüketicinin yeni bir çamaşır deterjanı kullandığı ve ardından çamaşırın temiz olmadığını keşfettiği varsayıldığında, atıf teorisine göre, tüketici bunun nedenini araştıracaktır ve birkaç açıklamadan herhangi birine ulaşabilecektir; deterjan etkisizdir, tüketici uygun miktarda deterjan kullanmamıştır veya çamaşır makinesi bozulmuştur. Tüketici elde ettiği her bir açıklamaya göre farklı bir suçlu atfedecek ve ona göre farklı bir tepki ve tutum sergileyecektir. Bu nedenle yaşanan durum ile ilgili tüketicilerin gerçekleştirdikleri atıfların anlaşılması pazarlamacılar için oldukça önemlidir.

2.4. Konaklama Sektörü, Hizmet Hatası, Hizmet Telafisi ve Atıf Teorisi İlişkisi

Konaklama, turistlerin tatil deneyiminin ana bileşenlerinden biridir ve bu deneyimde yanlış giden herhangi bir şey, tüm deneyimi mahvetme potansiyeline sahiptir (Ekiz vd., 2012). Konaklama işletmelerinde hizmetin pek çok departmanın iş birliğiyle sunulabiliyor olması, hizmetin müşteriye ulaştırılması esnasında sürecin takibini, koordinasyonunu ve kontrolünü zorlaştırmaktadır. Örneğin klasik bir konaklama işletmesinin organizasyon şemasında sadece odalar bölümü ile ilgili, rezervasyon aşamasından temizlik ve odanın yeniden hizmete hazır hale gelmesi aşamasına kadar geçen süreci yöneten yaklaşık yedi farklı departman bulunmaktadır ve bu durum çoğu zaman operasyonel bir karışıklık oluşmasına neden olmaktadır (Jeong ve Lee, 2017). Bu nedenle Otto ve Ritchie’ye (1996) göre; turizm ve konaklama, kötü deneyimin kaynağının izini sürmeyi zorlaştıran karmaşık bir hizmet kombinasyonuna sahiptir. Ayrıca odalar bölümü konaklama işletmesinin sunduğu toplam hizmetin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda konaklama işletmeleri açısından hizmet hatalarının gerçekleşme olasılığının oldukça yüksek olduğu ifade edilebilmektedir (Lewis ve McCann, 2004).

Ayrıca özellikle 2000'li yıllardan sonra bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler nedeniyle çevrimiçi ortamların her alanda artan hakimiyeti konaklama işletmeleri içinde dikkat edilmesi gereken yeni fırsat ve tehdit alanları oluşmasını sağlamıştır. Bu kapsamda özellikle çevrimiçi ortamlarda konaklama işletmeleri için yapılan olumlu incelemeler ve yorumlar işletme hakkında güven oluşturmakta ve pazarlamacılar için oldukça faydalı araçlar haline dönüşmektedir. Yapılan araştırmalar konaklama sektöründe, tüketicilerin büyük bir yüzdesinin otel rezervasyonu yaparken çevrimiçi incelemelerden faydalandığını, olumlu çevrimiçi incelemelerin, otellerin rezervasyonlarını ve pazar payını artırdığını ve müşterilerin gelecek davranışları üzerinde potansiyel etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Kim ve Jang, 2016; Torres vd., 2015). Benzer şekilde araştırmalar hizmetler içerisinde özellikle konaklama sektörü tüketicilerinin geri bildirim ve inceleme platformlarında yayınlanan yorumlara güvenme eğiliminin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Vásquez, 2011; Ekiz vd., 2012). Loo ve Leung (2018), çevrimiçi inceleme yorumlarının, otel misafirleri için seyahat planlamada ve doğru otel seçiminde kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle konaklama işletmelerinin, hizmet hatalarına yapılacak olumsuz yorumları en aza indirebilmek ve hatta tamamen ortadan kaldırmak için hizmet telifisi ve telafi sonrasında oluşacak olan memnuniyet konularına ayrı bir önem vermeleri gerekmektedir.

Araştırmalar, genel tatminsizlik düzeylerinde artış, öfke ve intikam, olumsuz ağızdan ağıza WOM ve davranış değiştirme gibi olumsuz nitelikli hata sonrası tepkilerin, yapılan atıflar ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Walton ve Hume, 2012). Benzer şekilde hata sonrası telafi taleplerinin seviyesi ve niteliği de müşteri tarafından yapılan atıflara göre değişiklik gösterebilmektedir (Folkes vd., 1987). Bununla birlikte, müşteri için tüm hizmet hataları aynı olmayıp, hatanın müşteri üzerindeki etkileri, hatanın doğasına veya bireyin hata ile ilgili yaptığı atıflara bağlı olarak değişebilmektedir (Nikbin vd., 2016; Von Aswege vd., 2018). Yaşanılan hizmet hatası sonrasında tüketicide oluşan atfın niteliği, olumsuz tepkileri artırıcı ya da azaltıcı rol oynayarak genel memnuniyet düzeyi üzerinde farklı etkiler yaratabilmektedir (Srivastava ve Gosain, 2020). Müşteri, hizmet hatasının nedenselliğini işletmeye bağlayabilir, işletmenin kontrolü dışındaki veya bilinmeyen bir şeye ya da kısmen kendisine bağlayabilir (Walton ve Hume, 2012). Bu noktada hata sonrası gerçekleştirilen atfın, kontrol edilebilirlik, hatanın kaynağı ve süreklilik boyutunda müşteri tarafından nasıl algılandığı hata sonrası tepkilerinin değişmesine neden olabilmektedir.

3. ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLER

3.1. Atıf Teorisi ve Telafi Memnuniyeti

Farklı hizmet sektörleri bağlamında atıf teorisi temelinde gerçekleştirilen önceki araştırmalar, hizmet hatasının müşteri tarafından algılanan kontrol edilebilirliği, algılanan sürekliliği ve algılanan hatanın kaynağının hizmet hatası sonrası telafi memnuniyeti üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Browning vd., 2013; Choi ve Mattila, 2008; Curren ve Folkes, 1987; Folkes, 1984; Taylor, 1994;

Kaltcheva vd., 2013; Maxham ve Netemeyer, 2002; Nikbin vd., 2014; Nikbin ve Hyun, 2017; Srivastava ve Gosain, 2020; Swanson ve Kelley, 2001; Velázquez vd., 2009).

Yapılan çalışmalarda farklı sektörlerde atıf boyutlarının telafi memnuniyeti üzerinde farklı etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Örneğin, bazı araştırmalar kontrol edilebilirlik boyutunun telafi memnuniyeti üzerinde süreklilik özelliklerinden daha güçlü bir etki yarattığını bildirmekte iken bazı araştırmalar ise tam tersini ileri sürmektedir (Hess, 2008; Jin vd., 2020; Van Vaerenbergh vd., 2019). Bu noktada Weiner'a (2000) göre; davranış, başarı beklentisiyle yönlendirildiği için, insanlar gelecekte sorun yaratma ihtimali daha yüksek olan işletmelerden kaçınmak istemektedirler. Dolayısıyla hatanın süreklilik boyutunun gerçekleştirilen atıflar üzerinde daha baskın olma ihtimali söz konusu olabilmektedir. Bu durum kontrol edilebilirlik ve hatanın kaynağı için de geçerli olup telafi memnuniyeti üzerinde hangi atıf boyutunun nasıl bir etki oluşturduğunun bilinmesi müşterilerin gelecek davranışlarının yönlendirilebilmesi adına önem kazanmaktadır.

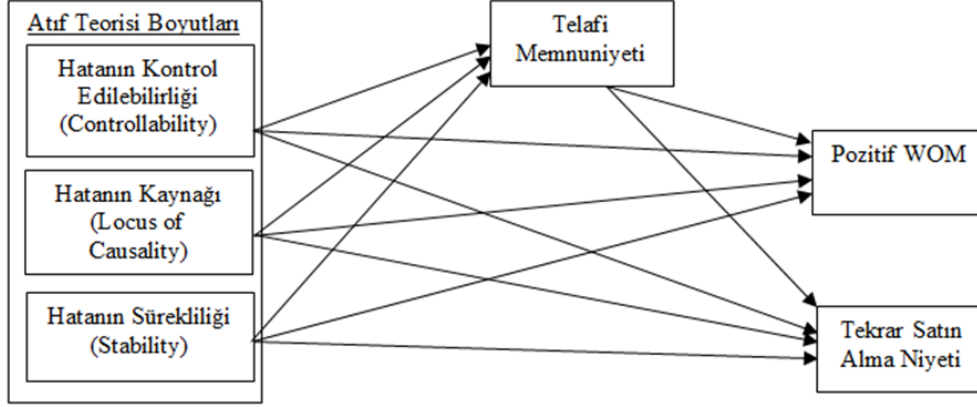
3.2. Telafi Memnuniyeti, Pozitif WOM ve Tekrar Satın Alma Niyeti

Konaklama işletmelerinde müşteriler ile kurulacak uzun süreli ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Özellikle artan rekabet ve yeni müşteri kazanmanın mevcut müşteriyi elde tutmaktan daha maliyetli olması müşteriler ile uzun süreli kurulacak ilişkilerin önemini artırmaktadır. Bu kapsamda hatanın kaçınılmaz olduğu konaklama sektöründe hata sonrası uygun telafi stratejileri aracılığı ile oluşturulacak olan telafi memnuniyeti gelecek satın alımların yönlendirilmesinde ve müşterilerle kurulacak uzun süreli ilişkilerde önemli rol oynayacaktır. Bu nedenle yapılan araştırmalarda, telafi memnuniyeti tekrar satın almanın öncüllerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Srivastava ve Gosain, 2020). Gülsüm ve Kimzan'a (2015) göre; tekrar satın alma niyeti, işletmeden yaşanan memnuniyetin pozitif bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. McCollough (2000)'a göre; müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi bağlamında telafi memnuniyeti, tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bu kapsamda Yi ve La (2004), toplam memnuniyet, tekrar satın alma ve pozitif WOM arasındaki ilişkinin sanılandan daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve daha fazla incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla toplam memnuniyetin bir alt bileşeni olarak nitelendirilebilecek olan telafi memnuniyeti tekrar satın alma niyeti ve pozitif WOM için bir öncül olarak değerlendirilebilmektedir.

Benzer şekilde WOM'da işletmeler için oldukça önemli bir kavramdır. Özellikle algılanan riskin yüksek olduğu ve önceden deneme imkânının olmadığı konaklama hizmetlerinde, müşterilerin satın alma kararından önce ulaştıkları WOM'lara göre kararını değiştirdiği bilinmektedir (Gretzel ve Yoo, 2008). Özellikle bugünün elektronik çağında WOM'un yüz yüze, doğrudan veya sözlü olmasına gerek bulunmamaktadır. Elektronik ortamlar aracılığı ile gerçekleşebilen e-WOM'un da yaygınlaşması ile WOM önemini ve yaygınlığını daha da artırmıştır (Buttle, 1998). Tüketiciler WOM'u "benim gibi insanların filtresinden geçmiş değerlendirmeler" olarak algıladıklarından dolayı diğer pazarlama iletişim araçlarından daha güvenilir olarak değerlendirmektedirler. Bu da WOM'un pazar ortamında işletmeler

için gücünü artırmaktadır (Allsop vd., 2007). Dolayısıyla işletmeler kendileri için pozitif WOM'u artırmak konusunda çaba göstermelidirler. Bu kapsamda atıf teorisi, telafi memnuniyeti, tekrar satın alma niyeti ve pozitif WOM ile ilgili söz konusu ilişkiler doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeline göre oluşturulan araştırma hipotezleri ise şu şekildedir;

H₁: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında müşteri tarafından algılanan hatanın kontrol edilebilirliği telafi memnuniyetini etkilemektedir.

H₂: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında müşteri tarafından algılanan hatanın sürekliliği telafi memnuniyetini etkilemektedir.

H₃: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında hata ile ilgili müşteri tarafından algılanan hatanın kaynağı telafi memnuniyetini etkilemektedir.

H₄: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında müşteri tarafından algılanan hatanın kontrol edilebilirliği WOM'u etkilemektedir.

H₅: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında müşteri tarafından algılanan hatanın kontrol edilebilirliği tekrar satın alma niyetini etkilemektedir.

H₆: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında müşteri tarafından algılanan hatanın sürekliliği WOM'u etkilemektedir.

H₇: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında müşteri tarafından algılanan hatanın sürekliliği tekrar satın alma niyetini etkilemektedir.

H₈: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında hata ile ilgili müşteri tarafından algılanan hatanın kaynağı WOM'u etkilemektedir.

H₉: Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatalarında hata ile ilgili müşteri tarafından algılanan hatanın kaynağı tekrar satın alma niyetini etkilemektedir.

H₁₀: Hizmet hatası sonrasında oluşan telafi memnuniyetinin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

H₁₁: Hizmet hatası sonrası oluşan telafi memnuniyetinin pozitif WOM üzerinde olumlu etkisi vardır.

3.3. Materyal ve Yöntem

Davranışsal temele dayalı hizmet hatası ve telafi araştırmaları büyük ölçüde senaryo temelli deneysel araştırmalara (çalışmaların yaklaşık %70'i) dayanmaktadır (Grégoire ve Mattila, 2020). Kim ve Jang (2014), araştırmalarda test edilen değişkenler üzerinde sıkı bir kontrole izin veren senaryo yönteminin iç geçerliliği artırdığından dolayı hizmet telafisi araştırmalarında çok sık kullanıldığına dikkat çekmektedir. Weun vd. (2004), konaklama işletmelerinde hizmet telafisi memnuniyetini ölçmek için yürütülecek araştırmalarda senaryoya dayalı deneysel tasarımların kullanılmasını önermektedir. Bu noktada konaklama sektörünün katılımcılar tarafından oldukça iyi bilinen bir sektör olması dış geçerliliğin artmasına yardımcı olurken senaryoların gerçekliğinin sağlanmasını da kolaylaştırmaktadır. Literatürde, senaryoların üstünlüğünü gösteren birkaç neden belirtilmektedir (Bhandari ve Polonsky, 2007; McQuilken, 2010; Smith ve Bolton, 1998; Swanson ve Kelley, 2001). Örneğin,

- Bir senaryo, katılımcıların gerçek olayı hatırlamalarını gerektirmez.
- Kontrol edilemeyen tüm yabancı değişkenleri kontrol edebilir.
- Senaryoların gerçek olaylarla olan benzerliği gerçekçilik testi ile test edilebilmektedir.

Söz konusu avantajlar nedeni ile araştırmada senaryo tabanlı deneysel tasarım kullanılmasına karar verilmiştir.

3.4. Etik İzin

Araştırmada kullanılan anket formu ile ilgili etik onay 29.09.2021 tarihinde Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 25/21 nolu karar ile alınmıştır.

3.5. Senaryoların Oluşturulması

Araştırma, atıf teorisinin üç alt boyutu olan; kontrol edilebilirlik, süreklilik ve hatanın kaynağının, hizmet telafi memnuniyeti, pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi ile birlikte telafi memnuniyetinin WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisinin incelendiği 2 x 2 x 2 faktöriyel tasarıma sahip deneysel bir araştırma olup toplamda 8 adet senaryodan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan senaryolar oluşturulurken hizmet hatası ve atıf teorisi kapsamında senaryo yöntemini kullanan literatür incelenerek senaryo örneklerine ulaşılmıştır (Bambauer-Sachse ve Rabeson, 2015; Choi ve Mattila, 2008; Levesque ve McDougall, 2000; Smith vd., 1999; Srivastava ve Gosain, 2020; Weun vd., 2004). Ayrıca konaklama işletmelerinde en sık karşılaşılan hizmet hatası türleri ve en sık kullanılan hizmet telafisi türleri ile ilgili literatür incelenerek sık karşılaşılan hizmet hataları

ve telafiler belirlenmiştir (Akdu, 2019; Bitner vd., 1990; Çulha vd., 2009; Kılıç ve Ok, 2012; Lee vd., 2011). Elde edilen literatür bilgisine ek olarak otelcilik sektöründe deneyim sahibi üç adet beş yıldızlı otel yöneticisi ile karşılaştıkları hizmet hataları ve uyguladıkları hizmet telafileri ile ilgili derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen literatür ve saha bilgileri doğrultusunda turizm ve otel işletmeciliği alanında uzman bir akademisyen ile senaryolar oluşturulmuştur. Hizmet hatası seçiminde en sık karşılaşılan ve herkes tarafından anlaşılabilmesi kolay bir hata ile literatüre göre hataya en uygun telafinin verilmesine çalışılmıştır. Aksi taktirde oluşturulan senaryolardaki hizmet hatası ve hizmet telifisi uyumsuz olacak ve bu durum katılımcılar için kafa karışıklığına yol açabilecektir. Oluşturulan senaryolar hizmet hatası ve atıf teorisi alanında nitelikli dergilerde araştırmaları bulunan ve senaryo yöntemini uygulayan yurt içi ve yurt dışından akademisyenlerin görüşüne sunulmuş ve yapılan geri bildirimler doğrultusunda gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra senaryolara son hali verilmiştir.

3.6. Araştırma Anakütlesi

Bu araştırmanın anakütlesini daha öncesinde herhangi bir konaklama tesisinden hizmet alan ya da almayan 18 yaş üzeri Türk bireyler oluşturmaktadır. Söz konusu anakütle milyonlarla ifade edilen bir sayıya sahip olup hatasız bir şekilde sınırları belirlenemediğinden bu araştırmada örneklem çerçevesi oluşturulmadan anakütle üzerinden uygun örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Özellikle senaryoya dayalı ve farklı senaryo gruplarının olduğu araştırmalarda katılımcı sayısının her bir senaryo grubu için yaklaşık 30 - 40 kişiden oluşması gerektiği genel kabul görmektedir (Doğrul, 2015; Gürbüz ve Şahin, 2016). Bu kapsamda bu araştırmada kullanılan 8 farklı senaryo için ($8 \times 30 = 240$ ya da $8 \times 40 = 320$ kişi) 240-320 arasında katılımcı sayısına ulaşılması gerekmektedir. Araştırmada elde edilen verilerin yapısal eşitlik modeli (YEM) ile analiz edilecek olması da örneklem büyüklüğü için ayrı gereklilikler oluşturmaktadır. Literatürde YEM uygulanacak araştırmalar için, uygun örneklem büyüklüğü konusunda genel kabul görmüş bir sayı bulunmamaktadır (Sayın ve Gelbal, 2016). Araştırma modelindeki gösterge sayısı, gizil değişken sayısı, normal dağılıma uygunluk gibi pek çok unsur YEM kullanılacak araştırmalarda örneklem büyüklüğü üzerinde etkili olmaktadır (Önder ve Uyar, 2018). Bazı araştırmacılar (Gürbüz ve Şahin, 2016) YEM ile analiz edilecek veriler konusunda, gözlenen değişken başına ortalama 10 veri ya da toplamda en az 150 veri olması gerektiğini belirtirken, bazı araştırmacılar (Evli vd., 2021) gözlenen değişken başına en az 15-20 veri ya da toplamda genel olarak 250-500 arası veri olması gerektiğini belirtmektedirler. Bentler ve Yuan'a (1999) göre, YEM ile yapılacak analizlerde örneklem sayısı en az 200 olmalıdır. Sayın ve Gelbal (2016), YEM analizlerinde uyum indekslerinin 500 örneklem sayısından sonra sabitlendiğini tespit ettiklerinden YEM ile yapılacak analizlerde örneklem sayısının 500 olmasının uygun olacağını belirtmekte olup 500'den fazla sayılarda elde edilecek uyum indeksleri ve analiz sonuçlarının 500 örneklemden elde edilen sonuçlardan farklı olmayacağını belirtmektedirler.

Pazarlama araştırmalarında genel olarak anakütlenin büyüklüğünün bilinmediği ya da anakütle büyüklüğünün 1 milyonun üzerinde olduğu durumlarda %95 güven düzeyi için ideal örneklem hacmi 384 ve üzeri olarak kabul edilmektedir (Gegez, 2015; Akdu, 2017). YEM analizi için 200 – 500 arası verinin uygunluğu ve sekiz farklı senaryo için de en az 240 gözlemin gerekli olması gibi gereklilikler de göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleştirilecek araştırma için uygun örneklem büyüklüğü 300 – 500 arası katılımcı olarak belirlenmiştir. Örneklem tekniğinin belirlenmesinde, anakütlenin örneklem çerçevesinin tam olarak belirlenememesi tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerini ön plana çıkarmaktadır (Burns ve Bush, 2015). Bu kapsamda tesadüfi olmayan örneklem teknikleri arasında araştırmacılar tarafından en sık tercih edilen kolayda örneklem tekniğidir (Yağar ve Dökme, 2018). Kolayda örneklem, hızlı, kolay ve maliyetsiz bir veri elde etme yöntemi olarak bilinmektedir (Nakip, 2008). Bu kapsamda araştırmada verilerin toplanması için tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir.

3.7. Araştırmada Kullanılan Anket Soruları ve Ölçekler

Araştırmada kullanılan ölçekler araştırma modelinde yer alan atıf teorisi, telafi memnuniyeti, tekrar satın alma niyeti ve WOM ölçeklerinden oluşmaktadır. Atıf teorisi ölçeği, Jareankieatbovom, 2018; Matikiti vd., 2019 çalışmalarından uyarlanan 10 maddeden oluşmaktadır. Telafi memnuniyeti ölçeği, Ok vd., 2005; Jeong ve Lee, 2017; Matikiti vd., 2019 çalışmalarından uyarlanan 5 maddeden oluşmaktadır. Tekrar satın alma niyeti ölçeği, Ok vd., 2005; Jones vd., 2007 çalışmalarından uyarlanan 4 maddeden oluşmaktadır. WOM ölçeği ise, Ok vd., (2005) ve Jin vd. (2020) çalışmalarından uyarlanan 3 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu ölçek ifadelerine yönelik yapılan ölçüm 5’li likert ölçeği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3.8. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan anket formunda katılımcılardan kendilerine yöneltilen soruları okudukları senaryoya göre cevaplandırmaları istenmektedir. Araştırma kapsamında verilerin toplanabilmesi amacı ile çevrimiçi anket yöntemi tercih edilmiştir. Google Form aracılığı ile oluşturulan çevrimiçi anket formu vasıtasıyla veri toplama işlemi 30.09.2021 – 10.11.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Verilerin çevrimiçi anket yolu ile toplanması sürecinde farklı sosyal medya platformlarında anket linki dağıtılmıştır. Ayrıca senaryoya dayalı araştırmalarda gerçekleştirilecek deneylerin gerçek deney olarak sınıflandırılabilmesi ve dışsal geçerliliğin artırılabilmesi için, katılımcılarının rastgele olarak gruplara atanması gerekmektedir (Nakip, 2008; Viglia ve Dolnicar, 2020). Bu nedenle araştırmada kullanılan sekiz farklı senaryo grubunun her birini farklı katılımcıların doldurmasına dikkat edilmiştir.

Veri toplama sürecinin sonunda toplamda 407 adet anket formu elde edilmiştir. Elde edilen anket formlarının senaryolar bazında dağılımı Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Elde Edilen Anket Formlarının Senaryolara Göre Dağılımı

Senaryo No	Atf Teorisi Boyutları			Örnekleme Sayısı
	Kontrol Edilebilirlik	Hatanın Sürekliliği	Hatanın Kaynağı	
Senaryo 1	Kontrol edilebilir	Sürekli	İşletme	51
Senaryo 2	Kontrol edilebilir	Süreksiz	İşletme	52
Senaryo 3	Kontrol edilemeyen	Sürekli	İşletme	48
Senaryo 4	Kontrol edilemeyen	Süreksiz	İşletme	55
Senaryo 5	Kontrol edilebilir	Sürekli	Müşteri	55
Senaryo 6	Kontrol edilebilir	Süreksiz	Müşteri	50
Senaryo 7	Kontrol edilemeyen	Sürekli	Müşteri	46
Senaryo 8	Kontrol edilemeyen	Süreksiz	Müşteri	50

Araştırma modelinin test edilmesine geçilmeden önce senaryoların gerçekçiliği ve manipülasyon kontrolleri yapılmıştır.

3.9. Senaryoların Gerçekçiliği

Katılımcıların senaryoların gerçekçiliği ile ilgili değerlendirmelerini öğrenebilmek için anket formunda yer alan senaryonun ardından katılımcılara, “Bence okuduğum senaryolar gerçekçiydi.” ve “Gerçek hayatta da benze bir sorunla karşılaşabilirim.” şeklinde iki ifade sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların okudukları senaryoyu zihinlerinde kolaylıkla canlandırıp canlandıramadıklarını belirleyebilmek için, “Kendimi senaryodaki müşteri rolünde hayal etmek kolaydı.” ifadesine yer verilmiştir. Katılımcılardan söz konusu ifadeleri 5’li likert ölçeği kapsamında değerlendirmeleri ve puanlamaları istenmiştir. Söz konusu ifadeler daha öncesinde senaryo tabanlı araştırmalar yapmış olan ve araştırmalarındaki senaryoların gerçekçiliğini bu ifadeler ile ölçen Bambauer-Sachse ve Rabeson (2015) ile Doğrul ve Yağcı (2020) çalışmalarından uyarlanmıştır.

Tablo 2. Senaryoların Gerçekçiliği ile İlgili Ortalama Değerleri

İfade	n	Ortalama	S. Sapma
Bence okuduğum senaryolar gerçekçiydi	377	3,94	1,063
Gerçek hayatta da benze bir sorunla karşılaşabilirim	377	4,18	,900
Kendimi senaryodaki müşteri rolünde hayal etmek kolaydı	377	4,06	,933

Tablo 2’de yer alan ortalamalara göre, “Bence okuduğum senaryolar gerçekçiydi” ifadesi 3.94 ortalamaya sahip olup “Gerçek hayatta da benze bir sorunla karşılaşabilirim” ifadesinin ortalaması 4.18’dir. Söz konusu ortalamalar senaryoların katılımcılar tarafından gerçekçi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan “Kendimi senaryodaki müşteri rolünde hayal etmek kolaydı” ifadesinin ortalamasının 4.06 olması katılımcıların okudukları senaryoyu zihinde canlandırmakta zorlanmadıklarını göstermektedir.

3.10. Manipülasyon Kontrolü

Manipülasyon kontrolü senaryo kapsamında manipüle edilen bağımsız değişkenin manipüle edildiğinin katılımcılar tarafından anlaşılıp anlaşılmaması ile ilgilidir. Smith ve Bolton (2002) manipülasyon kontrollerinin genellikle manipüle edilen değişkene ait iki grup arasında

gerçekleştirilecek olan fark testleri yolu ile öğrenilebileceğini belirtmektedir. Bu amaçla gerçekleştirilen fark testleri sonuçları Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3. Senaryo Manipülasyon Kontrolü için T-Testi Sonuçları

Manipülasyon	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Kontrol Edilebilir Bir Hizmet Hatası	188	4,04	,05243	,000
Kontrol Edilemeyen Bir Hizmet Hatası	189	1,80	,49429	,000
Hatanın Kaynağı İşletme	191	4,02	,04521	,000
Hatanın Kaynağı Müşteri	186	2,44	,07205	,000
Hizmet Hatası Sürekli	186	3,15	,05411	,775
Hizmet Hatası Süreksiz	191	3,16	,05640	,775

Tabloda yer alan değerlere göre, kontrol edilebilir bir hizmet hatası ve kontrol edilemeyen bir hizmet hatası ile hatanın kaynağının işletme olduğu senaryolar ve hatanın kaynağının müşteri olduğu senaryolardaki manipülasyonlar katılımcılar tarafından doğru bir şekilde algılanmıştır. Ancak hizmet hatasının sürekli ve süreksiz olduğu senaryolar için gerçekleştirilen manipülasyonlar katılımcılar tarafından fark edilememiştir.

4. BULGULAR

Bu aşamada öncelikle araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri analiz edilmiştir. Bu noktada kriter, kapsam ve yapısal geçerlilikler değerlendirilmiştir. Kullanılan ölçeklerin daha öncesinde başarılı bir şekilde uygulanmış ölçekler olması kriter geçerliliğini sağlamaktadır. Veri toplama aşamasından önce tüm ölçek maddelerinin alanında uzman kişiler tarafından değerlendirilmiş olması ise kapsam geçerliliğini sağlamaktadır. Yapısal geçerliliğinin değerlendirilebilmesi amacıyla ise, açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ayrıca yakınsak geçerliliğin sağlanıp sağlanmadığının test edilmesi amacıyla ortalama açıklanan varyans değerleri (AVE) ve birleşik güvenilirliğe (CR) ait alfa katsayısı hesaplandıktan sonra diskriminant geçerliliği için gizil değişkenler arası korelasyon katsayıları ve AVE değerlerinin karekökleri hesaplanmıştır (Kurtuluş ve Özbölük, 2018). Son olarak kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik değerlendirmesi için Cronbach Alpha testi kullanılmıştır. Geçerlilik ile ilgili gerçekleştirilen AFA sonuçları doğrultusunda faktör yükleri, açıklanan toplam varyans, KMO Barlett değerleri ve güvenilirlik sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. Ölçekler Ait AFA Sonuçları

Ölçek	Değişken	Faktör Yükleri	Cronbach Alpha	Açıklanan Toplam Varyans	KMO Değeri	Barlett Ki-Kare (χ^2) ve p Değeri
Atf Ölçeği	K2	,963	,954	73,82	,724	$\chi^2 = 2420,17$ P = ,000
	K3	,945				
	K1	,936				
	HK2	,917	,840			
	HK1	,897				
	HK3	,766				
	S2	,819	,751			

	S4	,782				
	S1	,778				
	S3	,642				
Telafi Memnuniyet Ölçeği	TM2	,937	,931	82,81	,825	$\chi^2 = 1379,12$ P = ,000
	TM1	,910				
	TM4	,905				
	TM3	,888				
Tekrar Satın Alma Ölçeği	TS3	,972	,965	90,60	,867	$\chi^2 = 2146,18$ P = ,000
	TS2	,967				
	TS1	,954				
	TS4	,914				
WOM Ölçeği	WOM2	,975	,959	92,36	,753	$\chi^2 = 1384,44$ P = ,000
	WOM3	,958				
	WOM1	,951				

Tabloda yer alan KMO değerlerinin her bir ölçek için 0,5'in üzerinde olması veri setinin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Ayrıca veri setinin faktör analizi için uygunluğunu gösteren bir diğer değer olan p değerinin tüm ölçekler için anlamlı olması da (p=,000) veri setinin faktör analizi için uygunluğunu destekleyen bir diğer katsayıdır. Değişkenlerin ait oldukları ölçek içerisindeki faktör yükleri çok büyük bir oranda mükemmel olarak nitelendirilen 0,7 ve üzeri sınıfta yer almaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016). Ayrıca kullanılan ölçeklerde faktör yapısını olumsuz etkileyen ya da aynı anda birden fazla faktöre yüklenen bir değişken bulunmamıştır.

4.1. Ölçüm Modeli

Araştırma kapsamında oluşturulan ölçüm modelinin YEM ile analizine geçilmeden önce araştırma modelinde yer alan ölçeklerin geçerliliğinin doğrulanması amacı DFA gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli için gerçekleştirilen ilk DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeks değerlerinin daha uygun hale getirilebilmesi amacı ile DFA analizinin önerdiği modeli bozucu etki yapan uç değerlere sahip anketler analizden çıkartılmıştır. Bu kapsamda toplam 28 adet anket formu değerlendirme dışı bırakılmış olup toplam 377 anket ile analize devam edilmiştir. Ayrıca program tarafından önerilen diğer modifikasyonlar yapıldıktan sonra DFA tekrarlanmıştır. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5. Araştırma Modeli DFA Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	DFA Sonucunda Elde Edilen Değer
CMIN/DF (χ^2/df)	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$4 \leq \chi^2/df \leq 5$	2,052
GFI	$0,90 \leq GFI \leq 1,00$	$0,85 \leq GFI \leq 0,89$	0,919
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI \leq 0,96^*$	0,981
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,94^{**}$	0,963
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,89$	0,891
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10^{***}$	0,053

Kaynak: Meydan ve Şeşen, (2011), * Hu ve Bentler (1999), ** Fornell ve Larcker (1981) ***Schermelleh-Engel vd., (2003).

Araştırma modeli ile ilgili uyum iyiliği değerleri incelendiğinde CMIN/DF (χ^2/df) değerinin 2,052, GFI değerinin 0,919, CFI değerinin 0,981, NFI değerinin 0,963 ile iyi uyum sınırları içerisinde

yer alırken AGFI değeri 0,891 ve RMSEA değeri 0,053 ile kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almaktadır. Söz konusu uyum iyiliği değerleri araştırma modelinin doğrulandığını göstermektedir. DFA sonucuna göre araştırmada kullanılan atıf ölçeğinin üç faktörlü yapısı ve diğer ölçeklerin tek faktörlü yapısı doğrulanmış olup her bir ölçekte yer alan değişkenlerin ait oldukları ölçeklere anlamlı bir şekilde yüklendikleri tespit edilmiştir.

Bu noktada yakınsak geçerliliğin sağlanıp sağlanmadığının kontrol edilmesi amacıyla ölçeklerde yer alan her bir maddenin faktör yükleri (standardize edilmiş β değerleri) AVE değeri ve CR değeri hesaplanmıştır. Ölçek ifadelerine ait söz konusu değerler Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6. DFA Sonucu Standardize Edilmiş Faktör Yükleri, Anlamlılık, AVE ve CR Değerleri

Ölçek	İfade	Standardize Edilmiş β Değeri	Anlamlılık (p)	AVE	CR
Kontrol Edilebilirlik	K1	,914	0,000	0,87	0,93
	K2	,971	0,000		
	K3	,919	0,000		
Hatanın Kaynağı	HK1	,918	0,000	0,67	0,82
	HK2	,921	0,000		
	HK3	,577	0,000		
Hatanın Sürekliliği	S1	,681	0,000	0,53	0,77
	S2	,787	0,000		
	S4	,687	0,000		
Telafi Memnuniyeti	TM1	,892	0,000	0,77	0,88
	TM2	,937	0,000		
	TM3	,827	0,000		
	TM4	,855	0,000		
Tekrar Satın Alma	TS1	,942	0,000	0,88	0,93
	TS2	,959	0,000		
	TS3	,970	0,000		
	TS4	,878	0,000		
WOM	WOM1	,920	0,000	0,89	0,94
	WOM2	,973	0,000		
	WOM3	,935	0,000		

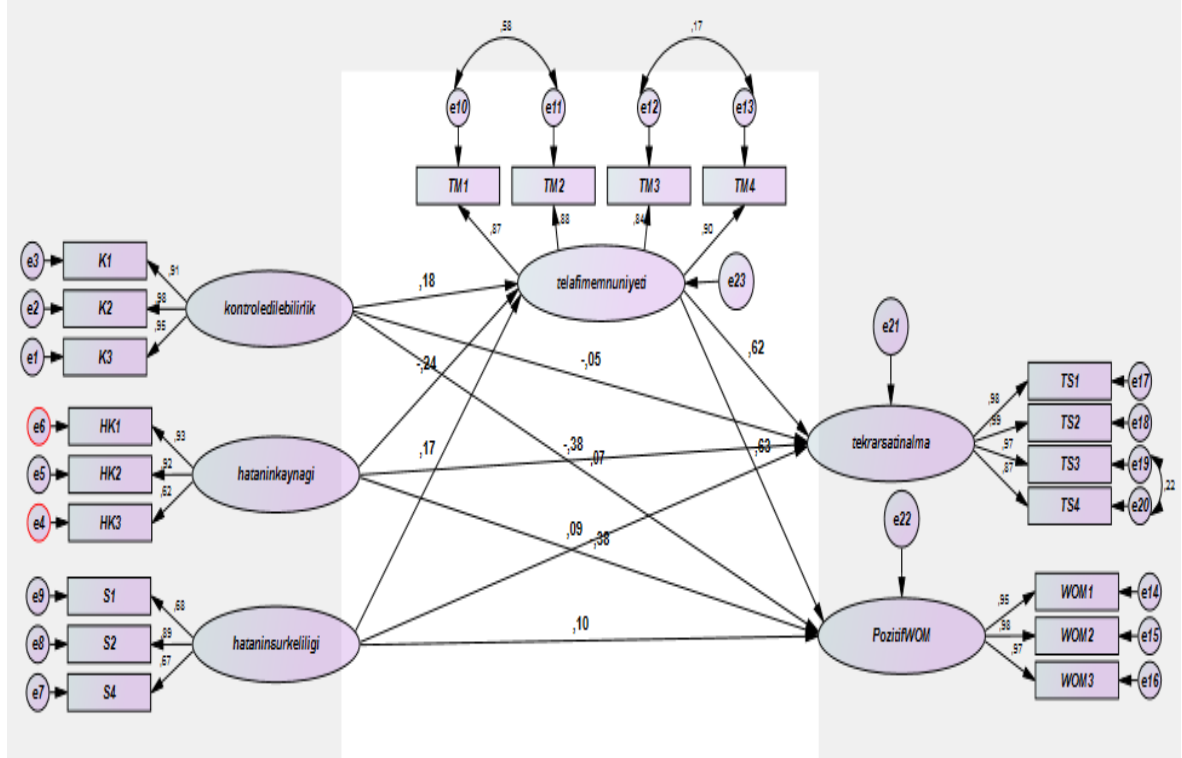
Tablo 6’da yer alan değerler incelendiğinde, ölçeklerde yer alan ifadelerin faktör yüklerinin (standardize edilmiş β katsayısı) 0,50’den büyük olduğu görülmektedir. Pek çok araştırmacı ölçek ifadelerinin yüklerinde 0,50’nin üzerinde olmasının gizil yapıyı açıklama noktasında yeterince güçlü bir açıklamaya sahip olacağını belirtmektedir (Purwanti, 2021). Sadece hatanın sürekliliği ölçeğinde yer alan “S3” ifadesinin faktör yükü 0,478 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu faktör yükünün 0,50’nin altında kalmış olması nedeniyle “S3” iadesi ölçek kapsamından çıkartılmıştır. Ölçeklerin AVE değerleri incelendiğinde AVE değerlerinin tüm ölçekler için 0,50’nin oldukça üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak ölçek ifadelerinin CR değerleri incelendiğinde tüm ölçekleri için CR değerinin 0,70 kabul edilebilir sınırın oldukça üzerinde oldukları tespit edilmiştir.

4.2. Yapısal Model ve Hipotez Testi

Araştırma modelinde önerilen yapılar arasındaki ilişkinin test edilebilmesi için yapısal model kullanılmıştır. Gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analiz sonucu Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2. Araştırma Modeli YEM Sonuç Grafiği

YEM sonuç grafiğinde yer alan ilişkilerin ve katsayıların değerlendirilmesinden önce modelin uyum iyiliği değerlerinin yorumlanması gerekmektedir. Bu kapsamda modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7. YEM Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	YEM Sonucunda Elde Edilen Değer
CMIN/DF (χ^2/df)	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$4 \leq \chi^2/df \leq 5$	3,781
GFI	$0,90 \leq GFI \leq 1,00$	$0,85 \leq GFI \leq 0,89$	0,880
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI \leq 0,96^*$	0,953
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,94^{**}$	0,937
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10^{***}$	0,086

Kaynak: Meydan ve Şeşen, (2011), * Hu ve Bentler (1999), ** Fornell ve Larcker (1981) ***Schermelleh-Engel vd., (2003).

YEM'e ait uyum iyiliği değerleri incelendiğinde uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla modelin yapısal olarak uygun olduğu söylenebilir. Oluşturulan modele ait standardize edilmiş regresyon katsayıları (β), standart hata (S.E.), C.R. ve anlamlılık değerleri Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8. Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları (β), Standart Hata (S.E.), C.R. ve Anlamlılık Değerleri

Yapısal Yol	β	S.E.	C.R.	P	%95 C.I	
					LB	UB
K → TM	,181	,038	3,466	0,000	,000	,181
HK → TM	-,243	,075	-4,336	0,000	,000	-,243
S → TM	,170	,085	2,980	0,003	,000	,170
TM → WOM	,627	,048	14,869	0,000	,000	,627
TM → TS	,619	,055	14,980	0,000	,000	,619
K → WOM	,041	,028	-2,136	0,033	,114	-,073
K → TS	,064	,033	-1,416	0,157	,112	-,048
HK → WOM	-,528	,067	-8,614	0,000	-,152	-,376
S → TS	,190	,073	2,309	0,021	,105	,085
S → WOM	,206	,063	2,682	0,007	,106	,099
HK → TS	-,528	,077	-8,673	0,000	-,151	-,377

Elde edilen YEM analiz sonuçlarına göre, hizmet hatasının kontrol edilebilirliği ile telafi memnuniyeti arasında ($p=,000$) anlamlı bir ilişki bulunmakta olup ve kontrol edilebilirliğin telafi memnuniyeti üzerinde orta seviyeli ($\beta=,181$) bir etkisi vardır. Hizmet hatasının kaynağı ile telafi memnuniyeti arasında ($p=,000$) anlamlı bir ilişki bulunmakta olup hatanın kaynağının telafi memnuniyeti üzerinde negatif yönlü orta seviyeli ($\beta=-,243$) bir etkisi vardır. Hizmet hatasının sürekliliği ile telafi memnuniyeti arasında ($p=,003$) anlamlı bir ilişki bulunmakta olup hatanın sürekliliğinin telafi memnuniyeti üzerinde pozitif yönlü orta seviyeli ($\beta=,170$) bir etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Telafi memnuniyeti ve pozitif WOM arasında ($p=,000$) anlamlı bir ilişki bulunmakta olup telafi memnuniyetinin pozitif WOM üzerinde oldukça güçlü ($\beta=,627$) bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Telafi memnuniyeti ve tekrar satın alma niyeti arasında ($p=,000$) anlamlı bir ilişki bulunmakta olup telafi memnuniyetinin tekrar satın alma üzerinde oldukça güçlü ($\beta=,619$) bir etkisi tespit edilmiştir. Kontrol edilebilirlik ile pozitif WOM arasında %95 anlamlılık düzeyinde ($p=,003$) anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olup söz konusu ilişki ($\beta=,041$) zayıf bir düzeyde gerçekleşmiştir. Hatanın kaynağı ile pozitif WOM arasında anlamlı ($p=,000$) bir ilişki bulunmakta olup hatanın kaynağının pozitif WOM üzerinde ($\beta=-,528$) negatif yönlü güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Hatanın kaynağı ile tekrar satın alma niyeti arasında anlamlı ($p=,000$) bir ilişki tespit edilmiş olup söz konusu ilişki de hatanın kaynağının

tekrar satın alma niyeti üzerinde ($\beta = -.528$) negatif yönlü güçlü bir ilişki bulunduğu ortaya çıkmıştır. Hatanın sürekliliği boyutu ile tekrar satın alma niyeti arasında %95 anlamlılık düzeyinde anlamlı ($p = .021$) bir ilişki bulunmakta olup söz konusu ilişki de hizmet hatasının sürekliliğinin tekrar satın alma niyeti üzerinde ($\beta = .190$) orta düzeyli pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde hatanın sürekliliği ile pozitif WOM arasında anlamlı ($p = .007$) bir ilişki bulunmakta olup hatanın sürekliliği pozitif WOM üzerinde ($\beta = .206$) pozitif yönlü orta seviyeli bir etkiye sahiptir.

Değişkenler arasındaki söz konusu ilişkilerin yer aldığı araştırma kapsamında oluşturulmuş olan hipotezlerden H_5 hipotezi ret edilirken, diğer hipotezler kabul edilmiştir. Kabul edilen hipotezlerden H_4 ve H_7 %95 ($p = .005$) anlamlılık düzeyinde kabul edilirken diğer hipotezler %99 ($p = .001$) anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Kabul edilen hipotezler doğrultusunda atıf teorisinin üç alt boyutunu oluşturan kontrol edilebilirlik, hatanın kaynağı ve süreklilik atfının hizmet hatası sonrasında uygulanan hizmet telifisine yönelik müşterilerde oluşan telafi memnuniyeti üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca hatanın kaynağı ve süreklilik boyutları ayrı ayrı pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerinde bir etkiye sahip olup sadece kontrol edilebilirlik atfı pozitif WOM üzerinde bir etkiye sahip değildir.

5. SONUÇ

Bu araştırmada, hizmet hatalarının oldukça sık yaşandığı konaklama sektöründe hizmet hatası ve hizmet telifisi konularının atıf teorisi bağlamında Türk tüketiciler üzerinde ele alınarak mevcut literatürün genişletilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için araştırmada konaklama işletmelerinde yaşanan hizmet hataları sonrasında müşteriler tarafından yapılan kontrol edilebilirlik, hatanın kaynağı ve hatanın sürekliliği atıflarının telafi memnuniyeti, tekrar satın alma ve pozitif WOM üzerindeki etkisi ile birlikte telafi memnuniyetinin tekrar satın alma ve WOM üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Elde edilen bulgulara göre müşterilerin yaşanan hizmet hatasını kontrol edilebilir olarak atfetmesinin telafi memnuniyeti üzerinde pozitif yönlü orta seviyede bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hatanın kontrol edilebilirliğinin pozitif WOM üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamakla birlikte tekrar satın alma niyeti üzerinde zayıf bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Folkes'a (1988) göre müşteriler yaşanan hizmet hatası üzerinde işletmenin kontrol kabiliyetinin ne kadar yüksek olduğunu algılasa o kadar fazla olumsuz tepki göstermektedir. Von Aswege vd. (2018), müşterilerin hizmet hatasının kontrol edilebilir bir nitelikte olduğunu düşündüklerinde hata sonrasında telafi beklentilerinin arttığını ve dolayısıyla uygulanan telafi stratejisinden duyulan memnuniyetin de arttığını belirtmektedir. Kontrol edilebilirlik ile ilgili elde edilen sonuç, kontrol edilebilir hatalarda affetme niyetinin daha az olduğunu belirten Nikbin vd.'nin (2014) çalışması ile kontrol edilebilir nitelikteki hatalarda memnuniyetsizliğin daha olası olduğunu tespit eden Maxham ve Netemeyer (2002) ve Taylor (1994)'un çalışmalarını desteklemektedir.

Atıf teorisinin bir diğer boyutu olan hatanın kaynağının telafi memnuniyeti üzerinde negatif yönlü orta seviyeli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu etkiye göre müşterilerin hatanın kaynağı olarak işletmeye yaptıkları atıflar arttıkça telafiden duydukları memnuniyet seviyesi azalmaktadır. Diğer taraftan hatanın kaynağının pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerinde de negatif yönlü güçlü bir etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Müşteriler yaşadıkları hizmet hatasında, hatanın kaynağı olarak işletmeye yaptıkları atıf arttıkça pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti bir o kadar azalmaktadır. Bu noktada işletme kaynaklı hatalarda müşterilerin tekrar satın alma ve pozitif WOM niyetinde düşüş yaşanması Curren ve Folkes, 1987; Goss vd., 2011; Smith ve Bolton, 2002; Velázquez vd., 2009 gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir.

Atıf teorisinin üçüncü boyutu olan sürekliliğin telafi memnuniyeti üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen etki doğrultusunda konaklama müşterileri yaşadıkları hatanın sürekliliği ile ilgili sahip oldukları atıf arttıkça telafiden duydukları memnuniyet te artmaktadır. Burada sunulan telafi stratejisi de hiç kuşkusuz telafi memnuniyeti üzerinde etkilidir. Elde edilen sonuca göre müşteriler hatanın süreklilik gösterdikleri durumlarda telafi beklentileri artmakta ve dolayısıyla da telafiden duydukları memnuniyet artmaktadır. Ancak süreklilik konusunda yapılan manipülasyonların katılımcılar tarafından algılanamaması sürekliliğin etkisinin tam olarak ölçülememesine neden olmuş olabilir. Ayrıca süreklilik boyutunun tam olarak manipüle edilmiş olması süreklilik boyutu ile ilgili elde edilen sonuçların çok farklı olmasına sebep olabilecektir. Söz konusu durum süreklilik boyutunun telafi memnuniyetini nasıl etkilediği konusunda tam olarak bir yorum yapılmasını engellemektedir.

Araştırmanın önemli sonuçlarından birisi de telafi memnuniyetinin pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerinde olan pozitif yönlü güçlü etkisidir. Söz konusu etki müşterilerin hizmet hatası sonrasında kendilerine sunulan telafi uygulamasından duydukları memnuniyet ölçüsünde pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti konusundaki istekliliklerini göstermektedir. Elde edilen sonuç, McCollough (2000) ile Srivastava ve Gosain (2020) gibi araştırmacıların telafi memnuniyeti ile pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti arasındaki ilişki üzerine ulaştıkları sonuçları destekler niteliktedir. Ayrıca, Jeong ve Lee'ye (2017) göre müşteriler; işletmelerin uyguladıkları hizmet telafileri aracılığıyla, işletmenin müşterilerle olan bozulmuş ilişkisini kurtarmak için zaman, kaynak ve çaba harcıyıp harcamadığı konusunda bir fikre sahip olmaktadır. Bu noktada özellikle konaklama işletmelerinin pazardaki rekabet gücü ve performansı hizmet hatası sonrasında müşterileri verimli bir şekilde tatmin etme yeteneklerine bağlıdır (Sin vd., 2006).

5.1. Yönetimsel Çıkarımlar

Atıf teorisinin kontrol edilebilirlik, hatanın kaynağı ve hatanın sürekliliği boyutlarının telafi memnuniyeti, pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisinin ayrı ayrı incelendiği bu çalışmada atıf teorisi boyutlarının söz konusu kavramlar üzerinde farklı boyutlarda farklı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleşen bu etkilere göre işletmelerin uygulayacakları telafi

stratejilerini değiştirmesi gerekmektedir. Kim vd.'ne (2010) göre en iyi yönetilen konaklama işletmeleri dahi hizmetlerini söz verdikleri gibi sunma noktasında zorlanabilmektedirler. Bu noktada önemli olan hizmet hatasının yaşanması değil yaşanan hizmet hatası sonrasında işletme tarafından gösterilen tepkidir (Betts vd., 2011). Söz konusu tepki ya yaşanan durumu daha kötü bir hale getirecek ya da telafi paradoksuna kadar ulaşabilecek bir müşteri memnuniyet yolculuğunun başlangıcı olabilecektir. Bu doğrultuda çalışma sonucunda elde edilen sonuçlara göre, hizmet hatası ve hizmet telifisi araştırmalarında ortaya çıkarılan farklı hatalara göre farklı telafi stratejilerinin oluşturulması konusunda hatanın atıfsal boyutunun da mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Özellikle hatanın kaynağı ile ilgili atıfların telafi memnuniyeti, tekrar satın alma ve pozitif WOM üzerinde sahip olduğu güçlü etkinin telafi stratejileri belirlenirken göz önünde bulundurulması işletmeler için telafi memnuniyetini artırıcı etkiler oluşturabilecektir. Elde edilen sonuçlara göre işletme kaynaklı hatalarda, işletmelerin uygulayacakları telafi stratejilerinin daha kapsamlı olmasının azalan müşteri memnuniyetinin tekrar sağlanması konusunda oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle konaklama işletmeleri gibi müşteri tarafından algılanan riskin yüksek olduğu sektörlerde müşteriler satın alma kararı öncesinde diğer müşterilerin yorumlarına önem vermektedirler. Bu durumda işletme hakkında yapılan olumlu / olumsuz yorumlar işletmenin tercih edilebilirliğini etkileyebilmektedir.

Diğer taraftan işletmelerin en önemli rekabet avantajlarından biri olarak değerlendirilebilen sadık müşteri kitlesinin oluşumunda tekrar eden satın almalar önemli bir yere sahiptir. Tekrar etmeyen bir satın alma durumunda müşteri sadakatinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla gerek pozitif WOM gerekse tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisi bulunan her bir durumun işletmeler tarafından öncelikle önemsenmesi gerekmektedir. Bu noktada başta hizmet hatası sonrasında hizmet telifisinden duyulan memnuniyet üzerinde orta seviyeli olmak üzere pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerinde de güçlü bir etkisi bulunan hatanın kaynağı atfına ayrıca dikkat edilmelidir. Aksi takdirde hangi hizmet hatası olursa olsun benzer telafi stratejileri ile hizmet hatasını düzeltmeye çalışmak istenilen sonuçları vermeyecektir. Nitekim yapılan araştırmalar hizmet hatasına göre müşterilerde oluşan telafi beklentisinin değiştiğini ve uygulanan telifiye göre memnuniyet seviyesini değiştiğini belirtmektedir (Roschk ve Gelbrich, 2014).

Bu noktada hizmet hatasının kontrol edilebilir olup olmaması, hizmet hatasının kaynağının işletme ya da müşteri olup olmaması ve hizmet hatasının sürekli olup olmaması gibi ayrımlar müşterilerin yaşadıkları hizmet hatasını değerlendirmelerini etkilemektedir. Ayrıca söz konusu ayrımlar müşterilerin işletmelerden bekledikleri telafi uygulamasının da değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin hizmet hatalarını kontrol edilebilirlik, hatanın kaynağı ve hatanın sürekliliği kriterlerine göre de değerlendirerek belirli telafi stratejileri ile eşleştirmeleri telafi memnuniyeti, pozitif WOM ve tekrar satın alma niyetine olumlu yansıtacağı değerlendirilmektedir. Von Aswege vd.'ne (2018) göre hizmet hatası ile ilgili müşterilerin sahip olduğu yüksek düzeyli kontrol edilebilirlik tekrar satın alma niyeti üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Ortaya çıkan olumsuz etkinin

azaltılması hizmet telafisinin tatmin ediciliği ile azaltılabilecek olup söz konusu olumsuz etkide yüksek firma güvenilirliği ya da yüksek düzeyli bir sadakat seviyesi de müşteri tepkisini azaltabilmektedir. Dolayısıyla müşterilerin sahip oldukları atıflar temelinde oluşan muhtemel olumsuz tepkilerin önlenmesi için müşterilerle uygun telafi stratejileri ile birlikte kurulacak ilişkinin sadakat ve işletme güvenilirliği temeline dayandırılarak işletme itibarının yükseltilmeye çalışılması oldukça önemlidir.

Turizmin bir alt kolu ve önemli bir bileşeni olarak nitelendirilebilen konaklama sektörü dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla günümüzün rekabetçi iş ortamında sektörün hizmet kalitesinin artırılması adına yeni açılımlar sağlayabilecek her türlü bilgi önem taşımaktadır. Bu araştırmanın sonuçlarının da bu kapsamda değerlendirilerek literatüre yapacağı katkıyla birlikte uygulayıcılar için de faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Araştırma sonuçları doğrultusunda, konaklama işletmelerinin hizmet kalitesinde doğrudan etkisi bulunan hizmet hatalarının telafi edilerek, telafi memnuniyetinin oluşmasında katkı sağlayacak olan kontrol edilebilirlik, hatanın kaynağı ve hatanın sürekliliği boyutunun dikkate alınması önerilmektedir. Son olarak özellikle konaklama işletmeleri için internet ortamında yapılan olumlu / olumsuz yorumların oldukça önemli olması pozitif WOM üzerinde etkisi bulunan kavramları daha önemli hale getirmektedir. Söz konusu önem tekrar satın alma niyeti için de aynı ölçüde geçerliliğe sahiptir. Dolayısıyla konaklama işletmelerinin hizmet hatalarında özellikle hatanın kaynağı boyutuna dikkat ederek telafi stratejilerini oluşturmaları ve telafi memnuniyetinin pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini göz ardı etmemeleri önerilmektedir.

5.2. Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Hizmet hatasının önlenmesinin oldukça güç oluşu ve hizmetin özellikle emek yoğun ve süreç dayalı yapısı nedeni ile hizmet hatası konusunun önemini koruyacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla konunun farklı teoriler ve konaklama sektörü haricindeki farklı sektörler bağlamında değerlendirilmesi mevcut literatürün genişlemesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada hizmet hatası, atıf teorisi bağlamında değerlendirilmiş olup atıf teorisinin telafi memnuniyeti, pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri incelenmiştir. Ancak söz konusu ilişki üzerinde firma itibarı ve değiştirme maliyeti başta olmak üzere farklı kavramların aracı rolü olabileceği düşünülmektedir. Atıf teorisinin telafi memnuniyeti, pozitif WOM ve tekrar satın alma gibi kavramlar üzerindeki etkisinin itibarlı ya da itibarsız işletmelerde nasıl olduğu ya da hizmet hatasının yaşandığı durumlarda değiştirme maliyetinin yüksek / düşük olmasının söz konusu ilişkiyi nasıl etkilediği gerek literatür gerek uygulayıcılar için önemli sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

Diğer taraftan bu çalışmada kontrol edilebilirliğin özellikle, pozitif WOM ve tekrar satın alma niyeti ile olan ilişkisinde tespit edilen ilişki düzeylerinin daha anlamlı ve belirgin olmayışının, kendine hizmet eden atıf hatası ve bireylerin yaşanan olumsuz durumlarda genellikle dışsal etkenlerin sebep olduğu konusundaki inancının yüksek olmasından kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir. Bu

noktada katılımcıların sahip oldukları kişilik türlerinin söz konusu etki üzerinde etki oluşturup oluşturmadığı önem kazanabilir. Konunun bireysel temelde her katılımcı için kişilik profili oluşturularak ölçülmesi zor olmakla beraber Hofstede tarafından oluşturulan bireysel kültür ölçeği bağlamında değerlendirilmesinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Son olarak atıf teorisi tüketici davranışlarının yorumlanmasında faydalı bir teori olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırmada atıf teorisinin Weiner tarafından geliştirilen modeli kullanılmıştır. Atıf teorisinin Kelley (1967) başta olmak üzere diğer araştırmacılar tarafından geliştirilen modellerinin de özellikle pazarlama araştırmalarında fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla gelecek araştırmalar için atıf teorisinin farklı modellerinin kullanılması, tüketici davranışlarının olumsuz durumları kapsayan yönleri haricindeki alanları için de faydalı sonuçlar ortaya koyabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aguilar-Rojas, O., Fandos-Herrera, C. ve Flavián-Blanco, C. (2015). What may lead you to recommend and revisit a hotel after a service failure instead of complaining?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 1-34.
- Akdu, S. (2017). *Turizm sektöründe hizmet hatası telifi stratejileri, hizmet kalitesi algısı ve kurumsal imaj algısı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gümüşhane.
- Akdu, U. (2019). Otel işletmelerinde uygulanan hizmet hatası telifi stratejilerinin hizmet kalitesi algısına etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 625-646.
- Allsop, D. T., Bassett, B. R. ve Hoskins, J. A. (2007). Word-of-mouth research: Principles and applications. *Journal of Advertising Research*, 47(4), 398-411.
- Ayertey, S. (2018). *An evaluation of online service failures and recovery strategies in the UK fashion industry* (Doktora tezi). Erişim adresi University of Theses Main Collection – UK & Plymouth.
- Babin, B. J., Zhuang, W. ve Borges, A. (2021). Managing service recovery experience: Effects of the forgiveness for older consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 1-10.
- Bagherzadeh, R., Rawal, M., Wei, S. ve Torres, J. L. S. (2020). The journey from customer participation in service failure to co-creation in service recovery. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 1-10.
- Baker, M.A. (2017). Service failures and recovery: Theories and models. (Ed. Koç, E.). *Service Failures and Recovery in Tourism and Hospitality a Practical Manual* içinde (27-41), Boston; CABI.
- Bambauer-Sachse, S. ve Rabeson, L. (2015). Determining adequate tangible compensation in service recovery processes for developed and developing countries: The role of severity and responsibility. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, 117-127.
- Başgöze, P. ve İşkorkutan, K. (2020). Adalet algısı boyutlarının şikâyet sonrası davranışlar üzerine etkileri: Konaklama işletmeleri üzerine bir uygulama. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 374-387.

- Bentler, P. M., Yuan, K. H. (1999). Structural equation modeling with small samples: Test statistics. *Multivariate Behavioral Research*, 34(2), 181-197.
- Berezan, O., Raab, C., Yoo, M. ve Love, C. (2013). Sustainable hotel practices and nationality: The impact on guest satisfaction and guest intention to return. *International Journal of Hospitality Management*, 34, 227-233.
- Berry, L. L. (1980). Services Marketing is Different?, *Business Magazine*, 24-29.
- Betts, T. K., Wood, M. S. ve Tadisina, S. K. (2011). The impact of failure severity, prior failure, and company control on service recovery outcomes. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18(3), 365-376.
- Bhandari, M. S. ve Polonsky, M. J. (2007). An empirical investigation of the effect of interaction justice perception on consumer intentions after complaining. *Journal of Law and Governance*, 2(1), 11-20.
- Bitner, M. J., Booms, B. H. ve Tetreault, M. S. (1990). The service encounter: Diagnosing favorable and unfavorable incidents. *Journal of Marketing*, 54(1), 71-84.
- Bourdeau, B. L., Brady, M. K., Cronin, J. J. ve Voorhees, C. M. (2015). Attributions of credit? A reexamination of the role of customer attributions across both successful and unsuccessful service encounters. *In assessing the different roles of marketing theory and practice in the jaws of economic uncertainty*, Springer. Cham, 312.
- Browning, V., So, K. K. F. ve Sparks, B. (2013). The influence of online reviews on consumers' attributions of service quality and control for service standards in hotels. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1-2), 23-40.
- Burns, A. C. ve Bush, R.F. (2015). *Marketing research*. (Çev. Orel, F D). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Buttle, F. A. (1998). Word of mouth: Understanding and managing referral marketing. *Journal of Strategic Marketing*, 6(3), 241-254.
- Cheng, B. L., Gan, C. C., Imrie, B. C. ve Mansori, S. (2019). Service recovery, customer satisfaction and customer loyalty: Evidence from malaysia's hotel industry. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 187-203.
- Choi, S. H., Cai, L. A. (2017). An experiment on the role of tourist attribution: Evidence from negative nature-based incidents. *Current Issues in Tourism*, 20(5), 455-458.
- Choi, S. ve Mattila, A. S. (2008). Perceived controllability and service expectations: Influences on customer reactions following service failure. *Journal of Business Research*, 61(1), 24-30.
- Colgate, M. ve Norris, M. (2001). Developing a comprehensive picture of service failure. *International Journal of Service Industry Management*, 215-233.
- Curren, M. T. ve Folkes, V. S. (1987). Attributional influences on consumers' desires to communicate about products. *Psychology & Marketing*, 4(1), 31-45.
- Çulha, O., Hacıoğlu, G. ve Kurt, G. (2009). Otel müşterilerinin e-şikayetlerine yönelik bir içerik çözümlemesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 6(4), 42-49.
- Desai, P. H. ve De Souza, M. F. (2015). Severity and controllability of service failures as perceived by passengers in airline industry. *Turkish Economic Review*, 2(3), 186-195.
- Doğrul, Ü. (2015). Hizmet telafisi sürecinin etkinliği ve algılanan adalet kavramı: Mersin kenti kuaför hizmetleri örneği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Mersin.
- Doğrul, Ü. ve Yağcı, M. İ. (2020). Hizmet başarısızlığının büyüklüğü hizmet telafisi etkinliğini etkiler mi?. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(2), 180-198.

- Ekiz, E., Khoo Lattimore, C., Memarzadeh, F. (2012). Air the anger: Investigating online complaints on luxury hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 96-106.
- Evli, M., Şimşek, N. ve Uzdil, N. (2021). Üniversite öğrencilerinde sosyal onay ihtiyacının sigara bağımlılığı üzerine etkisi: bir yapısal eşitlik modellemesi. *Black Sea Journal of Health Science*, 4(2), 104-110.
- Folkes, V. S. (1984). Consumer reactions to product failure: An attributional approach. *Journal of Consumer Research*, 10(4), 398-409.
- Folkes, V. S. (1988). Recent attribution research in consumer behavior: A review and new directions. *Journal of Consumer Research*, 14(4), 548-565.
- Folkes, V. S., Koletsky, S. ve Graham, J. L. (1987). A field study of causal inferences and consumer reaction: The view from the airport. *Journal of Consumer Research*, 13(4), 534-539.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. 1981. Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gegez, A.E. (2015). *Pazarlama Araştırmaları*, (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Goodwin, C. ve Ross, I. (1992). Consumer responses to service failures: Influence of procedural and interactional fairness perceptions. *Journal of Business Research*, 25(2), 149-163.
- Goss, R.J., Silvera, D.H., Laufer, D. ve Gillespie, K. (2011). Uh-Oh, this might hurt our bottom line: Consumer and company reactions to product harm crises. *ACR Advances in Consumer Research*, 39, 831-832.
- Grace, D. ve O’Cass, A. (2005). An examination of the antecedents of repatronage intentions across different retail store formats. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12(4), 227-243.
- Grégoire, Y. ve Mattila, A. S. (2020). Service failure and recovery at the crossroads: Recommendations to revitalize the field and its influence. *Journal of Service Research*, 1-6.
- Gretzel, U. ve Yoo, K. H. (2008). Use and impact of online travel reviews. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 35-46.
- Gülsüm, K. ve Kimzan, H. S. (2015). Marka deneyimi ve tekrar satın alma niyeti arasındaki ilişkide müşteri tatmininin rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 73-90.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Halstead, D., Morash, E. A. ve Ozment, J. (1996). Comparing objective service failures and subjective complaints: An investigation of domino and halo effects. *Journal of Business Research*, 36(2), 107-115.
- Hart, C. W., Heskett, J. L. ve Sasser Jr, W. E. (1990). The profitable art of service recovery. *Harvard Business Review*, 68(4), 148-156.
- Hastie, R. (1984). Causes and effects of causal attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(1), 44.
- Hess Jr, R. L., Ganesan, S. ve Klein, N. M. (2003). Service failure and recovery: The impact of relationship factors on customer satisfaction. *Journal of The Academy Of Marketing Science*, 31(2), 127-145.
- Hess, R. L. (2008). The impact of firm reputation and failure severity on customers' responses to service failures. *Journal of Services Marketing*, 385-398.

- Hoffman K. D. ve Chung S. W. (1999). Hospitality recovery strategies: Customer preference versus firm use. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 23(1), 71-84.
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. 1999. Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Iglesias, V. (2009). The attribution of service failures: Effects on consumer satisfaction. *The Service Industries Journal*, 29(2), 127-141.
- Jackson, M. (2019). Utilizing attribution theory to develop new insights into tourism experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 38, 176-183.
- Jareankiatbovorn, N. (2018). *Customer perceptions of service failure, service recovery and loyalty recovery: An investigation into the airline industry* (Doktora tezi), Erişim adresi Brunel Business School Brunel University – UK & London.
- Jeong, M. ve Lee, S. A. (2017). Do customers care about types of hotel service recovery efforts?. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 1-24.
- Jin, D., DiPietro, R. B. ve Fan, A. (2020). The impact of customer controllability and service recovery type on customer satisfaction and consequent behavior intentions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(1), 65-87.
- Jones, M. A., Reynolds, K. E., Mothersbaugh, D. L. ve Beatty, S. E. (2007). The positive and negative effects of switching costs on relational outcomes. *Journal of Service Research*, 9(4), 335-355.
- Kaltcheva, V. D., Winsor, R. D. ve Parasuraman, A. (2013). Do customer relationships mitigate or amplify failure responses?. *Journal of Business Research*, 66(4), 525-532.
- Keiningham, T. L., Morgeson III, F. V., Aksoy, L. ve Williams, L. (2014). Service failure severity, customer satisfaction and market share: An examination of the airline industry. *Journal of Service Research*, 17(4), 415-431.
- Kelley, S. W., Hoffman, K. D. ve Davis, M. A. (1993). A typology of retail failures and recoveries. *Journal of Retailing*, 69(4), 429-452.
- Kılıç, B. ve Ok, S. (2012). Otel işletmelerinde müşteri şikayetleri ve şikayetlerin değerlendirilmesi. *Journal of Yasar University*, 25(7), 4189-4202.
- Kılınç, U. (2019). Konaklama işletmelerinde şikayet yönetimi: Müşteri-işgören iletişiminde sözsüz iletişim konusunda bir model önerisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(1), 189-204.
- Kim, I. ve Cho, M. (2014). The impact of brand relationship and attributions on passenger response to service failure. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 19(12), 1441-1462.
- Kim, J. H. ve Jang, S. S. (2014). A scenario-based experiment and a field study: A comparative examination for service failure and recovery. *International Journal of Hospitality Management*, 41, 125-132.
- Kim, J. H. ve Jang, S. S. (2016). Factors affecting memorability of service failures: a longitudinal analysis. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 1-59.
- Kim, T. T., Kim, W. G. ve Kim, H. B. (2009). The effects of perceived justice on recovery satisfaction, trust, word-of-mouth, and revisit intention in upscale hotels. *Tourism Management*, 30(1), 51-62.
- Kim, M. G., Wang, C. ve Mattila, A. S. (2010). The relationship between consumer complaining behavior and service recovery: An integrative review. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(7), 975-991.

- Koç, E. (2019). Service failures and recovery in hospitality and tourism: A review of literature and recommendations for future research. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 28(5), 513-537.
- Koç, E., Ulukoy, M., Kilic, R., Yumusak, S. ve Bahar, R. (2017). The influence of customer participation on service failure perceptions. *Total Quality Management & Business Excellence*, 28(3-4), 390-404.
- Kurtoğlu, R. ve Özbölük, T. (2018). Üniversite öğrencilerinin emoji kullanımları ve emoji kullanan markalara karşı tutumları üzerine bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 697-714.
- Lee, M. J., Singh, N. ve Chan, E. S. (2011). Service failures and recovery actions in the hotel industry: A text-mining approach. *Journal of Vacation Marketing*, 17(3), 197-207.
- Lee, S. H. (2018). Guest preferences for service recovery procedures: Conjoint analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 276-288.
- Lee, B. Y., Cranage, D. A. (2017). Service failure of intermediary service: Impact of ambiguous locus of control. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 34(4), 515-530.
- Lee, B. ve Cranage, D. A. (2018). Causal attributions and overall blame of self-service technology (sst) failure: Different from service failures by employee and policy. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(1), 61-84.
- Leo, X. ve Huh, Y. E. (2020). Who gets the blame for service failures? Attribution of responsibility toward robot versus human service providers and service firms. *Computers in Human Behavior*, 1-13.
- Leow, S. C. (2015). *Airline service failure and recovery: A conceptual and empirical analysis*, (Doktora tezi), University of Salford. UK & Salford.
- Levesque, T. J. ve McDougall, G. H. (2000). Service problems and recovery strategies: An experiment. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 17(1), 20-37.
- Lewis, B. R. ve McCann, P. (2004). Service failure and recovery: Evidence from the hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 6-17.
- Li, M., Qiu, S. C. ve Liu, Z. (2016). The chinese way of response to hospitality service failure: The effects of face and guanxi. *International Journal of Hospitality Management*, 57, 18-29.
- Loo, P. T., Boo, H. C. ve Khoo-Lattimore, C. (2013). Profiling service failure and customer online complaint motives in the case of single failure and double deviation. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 22(7), 728-751.
- Loo, P. T. ve Leung, R. (2018). A service failure framework of hotels in taiwan: Adaptation of 7ps marketing mix elements. *Journal of Vacation Marketing*, 24(1), 79-100.
- Mack, R., Mueller, R., Crotts, J. ve Broderick, A. (2000). Perceptions, corrections and defections: Implications for service recovery in the restaurant industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 339-346.
- Matikiti, R., Roberts-Lombard, M. ve Mpinganjira, M. (2019). Customer attributions of service failure and its impact in commitment in the airline industry: An emerging market perspective. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(4), 403-414.
- Maxham III, J. G. ve Netemeyer, R. G. (2002). A longitudinal study of complaining customers' evaluations of multiple service failures and recovery efforts. *Journal Of Marketing*, 66(4), 57-71.

- McCollough, M. A. (2000). The effect of perceived justice and attributions regarding service failure and recovery on post-recovery customer satisfaction and service quality attitudes. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 24(4), 423-447.
- McCollough, M. A., Berry, L. L. ve Yadav, M. S. (2000). An empirical investigation of customer satisfaction after service failure and recovery. *Journal of Service Research*, 3(2), 121-137.
- McQuilken, L. (2010). The influence of failure severity and employee effort on service recovery in a service guarantee context. *Australasian Marketing Journal*, 18(4), 214-221.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Michel, S. (2001). analyzing service failures and recoveries: A process approach. *International Journal Of Service Industry Management*, 20-33.
- Mueller, R. D., Palmer, A., Mack, R. ve McMullan, R. (2003). Service in the restaurant industry: An american and irish comparison of service failures and recovery strategies. *International Journal of Hospitality Management*, 22(4), 395-418.
- Murphy, K., Bilgihan, A., Kubickova, M. ve Boseo, M. (2015). There is no 'I' in recovery: Managements' perspective of service recovery. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 16(3), 303-322.
- Nakip, M. (2008). *Pazarlama Araştırmalarına Giriş (3. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nikbin, D., Hyun, S. S., Iranmanesh, M., Maghsoudi, A. ve Jeong, C. (2016). Airline travelers' causal attribution of service failure and its impact on trust and loyalty formation: The moderating role of corporate social responsibility. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(4), 355-374.
- Nikbin, D., Marimuthu, M., Hyun, S. S. ve Ismail, I. (2014). Effects of stability and controllability attribution on service recovery evaluation in the context of the airline industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 31(7), 817-834.
- Nikbin, D. ve Hyun, S. S. (2017). Does travellers' casual attribution affect pre-recovery emotions and behavioural intentions? A field study of airline travellers in malaysia. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 80-93.
- Nikolich, M. A. ve Sparks, B. A. (1995). The hospitality service encounter: The role of communication. *Hospitality Research Journal*, 19(2), 43-56.
- Ok, C., Back, K. J. ve Shanklin, C. W. (2005). Modeling roles of service recovery strategy: A relationship-focused view. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 29(4), 484-507.
- Ok, C., Back, K. J. ve Shanklin, C. W. (2007). Mixed findings on the service recovery paradox. *The Service Industries Journal*, 27(6), 671-686.
- Olcay, A. ve Özekici, Y. K. (2018). Restoranlarda algılanan adalet ve telafi memnuniyetinin memnuniyet ve sadakat üzerindeki rolü: Adalet teorisine dayalı bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 480-499.
- Oliver, R. L. (1993). Cognitive, affective and attribute bases of the satisfaction response. *Journal of Consumer Research*, 20(3), 418-430.
- Otto, J. E. ve Ritchie, J. B. (1996). The service experience in tourism. *Tourism Management*, 17(3), 165-174.
- Önder, E. ve Uyar, Ş. (2018). Factors affecting the academic achievement in socioeconomically disadvantaged students. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 8(2), 253-280.

- Öztürk, İ. ve Yılmaz, İ. (2021). Otel müşterilerinin hizmet adalet algıları ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişkide hizmet telifisi tatmini ve genel tatminin aracılık rolü. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2361-2377.
- Purwanti, Y. (2021). The influence of digital marketing & innovation on the school performance. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(7), 118-127.
- Roschk, H. ve Gelbrich, K. (2014). Identifying appropriate compensation types for service failures: A meta-analytic and experimental analysis. *Journal of Service Research*, 17(2), 195-211.
- Saltık, İ.A., Çalışkan, U. ve Avcı, U. (2017). Staff Training for Service Failures and Recovery. (Ed. Koç, E.), *Service Failures and Recovery in Tourism and Hospitality : A Practical Manual* içinde (160-180). Boston; CABI.
- Sayın, A. ve Gelbal, S. (2016). Yapısal eşitlik modellemesinde parametrelerin klasik test kuramı ve madde tepki kuramına göre sınırlandırılmasının uyum indekslerine etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 57-71.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Shams, G., Rather, R., Rehman, M. A. ve Lodhi, R. N. (2020). Hospitality-Based service recovery, outcome favourability, satisfaction with service recovery and consequent customer loyalty: An empirical analysis. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*.
- Sin, L. Y., Tse, A. C., Chan, H., Heung, V. C. ve Yim, F. H. (2006). The effects of relationship marketing orientation on business performance in the hotel industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(4), 407-426
- Smith, A. K. ve Bolton, R. N. (1998). An experimental investigation of customer reactions to service failure and recovery encounters: Paradox or peril?. *Journal of Service Research*, 1(1), 65-81.
- Smith, A. K. ve Bolton, R. N. (2002). The effect of customers' emotional responses to service failures on their recovery effort evaluations and satisfaction judgments. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30(1), 5-23.
- Smith, A. K., Bolton, R. N. ve Wagner, J. (1999). A model of customer satisfaction with service encounters involving failure and recovery. *Journal of Marketing Research*, 36(3), 356-372.
- Srivastava, M. ve Gosain, A. (2020). Impact of service failure attributions on dissatisfaction: Revisiting attribution theory. *Journal of Management Research*, 20(2), 99-112.
- Swanson, S. R. ve Kelley, S. W. (2001). Service recovery attributions and word of mouth intentions. *European Journal of Marketing*, 35 (1/2), 194-211.
- Taylor, S. (1994). Waiting for service: The relationship between delays and evaluations of service. *Journal of Marketing*, 58(2), 56-69.
- Temiz, S. ve Kurtoğlu, R. (2021). Hizmet hatası, hizmet telifisi ve atıf teorisi: Kavramsal bir çalışma. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 360-383.
- Torres, E. N., Singh, D. ve Robertson-Ring, A. (2015). Consumer reviews and the creation of booking transaction value: Lessons from the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 50, 77-83.

- Van Vaerenbergh, Y., Varga, D., De Keyser, A. ve Orsingher, C. (2019). The service recovery journey: Conceptualization, integration and directions for future research. *Journal of Service Research*, 22(2), s.103-119.
- Vargo, S. L. ve Lusch, R. F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*, 68(1), 1-17.
- Vásquez, C. (2011). Complaints online: The case of tripadvisor. *Journal of Pragmatics*, 43(6), 1707-1717.
- Velázquez, B. M., Blasco, M. F., Contrí, G. B. ve Saura, I. G. (2009). Cognitive and affective causes of consumer dissatisfaction with the hospitality encounter. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(7), 653-675.
- Viglia, G. ve Dolnicar, S. (2020). A review of experiments in tourism and hospitality. *Annals of Tourism Research*, 80, 1-15.
- Von Aswege, F., Kemper, J. ve Brettel, M. (2018). The impact of service failure controllability and relationship strength on post-complaint consumer behavior-an empirical analysis. *In Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences*.
- Walton, A. ve Hume, M. (2012). Examining public hospital service failure: The influence of service failure type, service expectations, and attribution on consumer response. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 24(3), 202-221.
- Weiner, B. (2000). Attributional thoughts about consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 27(3), 382-387.
- Weun, S., Beatty, S. E. ve Jones, M. A. (2004). The impact of service failure severity on service recovery evaluations and post recovery relationships. *Journal of Services Marketing*, 133-146.
- Wirtz, J. ve Mattila, A. S. (2004). Consumer responses to compensation, speed of recovery and apology after a service failure. *International Journal of Service Industry Management*, 150-166.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yi, Y. ve La, S. (2004). What influences the relationship between customer satisfaction and repurchase intention? Investigating the effects of adjusted expectations and customer loyalty. *Psychology & Marketing*, 21(5), 351-373.
- Yoo, J. J. E., Shin, S. Y. ve Yang, I. S. (2006). Key attributes of internal service recovery strategies as perceived by frontline food service employees. *International Journal of Hospitality Management*, 25(3), 496-509.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.
- Zeithaml, V. A., Bitner, M. J. ve Gremler, D. D. (2018). *Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm*. New York, USA: McGraw-Hill Education.

FÜTÜRİSTİK BİR KAMUSAL ALAN ALTERNATİFİ OLARAK METAVERSE METAVERSE AS A FUTURISTIC PUBLIC SPHERE ALTERNATIVE

Emre SAVUT¹

1. Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
esavut@mehmetkif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-5671-1771>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
14.12.2022 12.14.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
23.03.2023 03.23.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218913>

Öz

Kamusal alan, en basit şekliyle, rasyonel, eşit ve özgür bireylerin politik bir konuda herhangi bir otoriteden bağımsız şekilde iletişime geçtikleri alanı ifade eder. Antik Yunan'dan günümüze değişen sosyo-ekonomik koşullara ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak kamusal alanın içeriği de değişime uğramıştır. Özellikle 20. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan internet teknolojisi kamusal alan tartışmaları için yeni bir başlık açmıştır. Yeni medya olarak adlandırılan dijital platformları, özgür kamusal iletişimi herkese açık kıldığı için kamusal alan olarak kabul eden görüşler söz konusudur. Ancak yeni medya platformlarının mekân ve eylem konusunda eksikliklere sahip olması bu mecraların kamusal alan olarak tanımlanamayacağı fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, yeni nesil internet platformları arasında en popülerlerinden biri olan metaverse uzamının kamusal alan oluşturma potansiyeli incelenmiş ve bu uzamın klasik yeni medya platformlarının mekân ve eylem konusundaki eksikliklerine bir alternatif oluşturabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal İletişim, Kamusal Alan, Yeni Medya, Metaverse.*

Abstract

The public sphere, in its simplest form, refers to the space where rational, equal and free individuals communicate independently of any authority on a political issue. From Ancient Greek to present, the content of public sphere has changed depending on the socio-economic conditions and technological developments. Especially the internet technology that emerged at the end of the 20th century has opened a new topic for public sphere discussions. Some digital platforms which called new media, are defined as public sphere because they open the independent public communication to everyone. However, because of the deficiencies of new media platforms about space and action, the idea of these platforms cannot be defined as public sphere has also revealed. In this study, the potential of metaverse which is the one of the most popular new generation internet platforms, to create a public sphere has been examined and it has been evaluated that this space can create an alternative to the deficiencies of classical new media platforms in terms of space and action.

Keywords: *Political Communication, Public Sphere, New Media, Metaverse.*

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The thought of public sphere contains open, equal, independent and rational communication. In this communication process, mass media plays an important role. However, since traditional communication instruments are determined by capital, the autonomy of information in public sphere is problematic. At this point, internet technology has brought public sphere discussions to a different dimension in terms of the emergence and transmission of public information. Especially the new media platforms represent an extremely important milestone in terms of independent and equal participation to public communication. However, it is also thought that new media cannot be a public sphere since lack of place and action. In this study, it is aimed to examine the metaverse virtual universe which is a popular new media platform, in terms of public sphere thought.

Research Questions

The main research question of the study is whether the metaverse application has the potential to create an alternative public sphere or not. From this point of view, the pluses and minuses of the platforms within the scope of new media in terms of being able to be defined as public sphere will be evaluated and the hypothesis that the metaverse fictional universe is closer to the ideal public sphere compared to other new media applications will be defended.

Literature Review

It is possible to proceed through 3 sub-headings while scanning the literature on the scope of the study. The first one is the public sphere studies, which occupy a very large place in the literature. Due to the large number of studies on public space, a special evaluation will not be made on the content of these studies. The second sub-title states to studies that examine new media platforms within the scope of the public sphere. In the literature, it is possible to encounter studies that deal with both new media in general and various social media platforms specifically. In these studies, which focus on the relationship between social media and the public sphere in both national and international literature, the main research topic is whether social media platforms will be defined as public spaces or not (Papacharissi, 2002; Trenz, 2009; Malkoç, 2018; Yedekçi ve Yedekçi, 2021; Avcil, 2021). ; January, 2016; Yazıcı and Tuerxun, 2017; Köselirli, 2017; Badel and Baeza, 2021; Yegen, 2013 etc.). The last sub-title examined in the literature review is the studies on metaverse. It is a fact that the number of studies on the subject has increased rapidly, although it is seen that the subject is discussed at the beginning level in academic studies in both national and international literature. Studies on the metaverse are largely examined in the context of information technologies and the first studies are generally on the introduction of the application (Novak, 2022; Wunder Thompson Intelligence, 2021; Duan et al., 2021). In the field of social sciences, it is possible to say that the handling of the subject is very limited. At this point, it has been seen that the title of metaverse is the subject of studies within the discipline of sociology. There are studies that emphasize the socialization process of the individual

through the metaverse (Türk and Darı, 2022; Büyükbaykal and Sönmezer, 2022), and the formation of identity in the digital environment (Türk, Bayrakçı, and Akçay, 2022). In addition to these, social science studies on the dimensions of the application such as marketing, advertising, consumer behavior, financial structure, education, art, health services have also been encountered. However, in both national and international literature, no study has been encountered that deals with the metaverse title in general within the scope of political communication and in particular the public sphere. In this sense, the study aims to contribute to the literature by considering the evaluation of new generation digital universes within the scope of the public sphere, specifically to the metaverse.

Methodology

In this study, which was written with the qualitative research method, situational analysis and interpretive analysis methods were preferred. In addition, literature research was preferred as the primary data collection method in the study and information on news sites was used.

Results and Conclusions

The new communication instruments called the new media, opened up participation in public communication to everyone in the broadest sense; ensured absolute equality among users. With these features, the idea that new media platforms can be described as public spaces has a wide acceptance. However, new media platforms; There are also opinions that do not qualify as public sphere on the grounds that they virtualize the space, allow visual sharing only on screens, and have deficiencies in the reliability and autonomy of information. The metaverse universe on the other hand, has the potential to partially find solutions to these deficiencies in the definition of new media as public sphere. To put it in general terms, like other new media platforms the metaverse space has the potential of public sphere to provide equal and free communication open to everyone. Metaverse space, besides equal and open communication, offers a new alternative to the element of space, which is considered as one of the important shortcomings of new media. The most important aspect that enables the spaces created in the metaverse space to be described as public sphere is the existence of wearable technologies. Thanks to wearable technologies, the user will have the opportunity to take action. Finally, it should be noted that just as in new media platforms, the reliability and autonomy of information is also problematic in the metaverse space.

1. GİRİŞ

Siyaset ilişkisellik üzerine kuruludur. Bu ilişkisellik, insanın toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanır. Bir diğer deyişle toplumsal bir varlık olarak insan, toplum içerisindeki diğer birey ve kurumlarla iletişim içerisinde olmak zorundadır. Sahip olduğu toplumsal konum itibarıyla insan, etkin bir yurttaş olma arayışı içinde olmuş ve siyaset oluşturma sürecinde dönem dönem aktif bir rol üstlenmek istemiştir. Kamusal alan tartışmaları da Antik Yunan'dan günümüze niteliği değişmekle birlikte, bireyin siyasal iletişimin bir aktörü olma ve bu bağlamda karar alma süreçlerini etkileme arayışlarını/potansiyelini konu almaktadır.

Kamusal alana yönelik tanımlamalar Aydınlanma düşüncesi, Sanayi Devrimi ve modernite ile birlikte dönüşüme uğramıştır. Günümüzde ise kamusal alanı tarihsel süreçteki mekân ve eylemlerle açıklamak mümkün değildir. Özellikle iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, dünyanın farklı bölgelerinde farklı inanışlara, dillere, kültürlere, eğitime, siyasal yapıya vb. sahip insanlar arasındaki sınırları kaldırarak kamusal alanın merkezinde yer alan "iletişimsel eylem" düşüncesinin küresel bir nitelik kazanmasını sağlamıştır.

Geleneksel medya, 20.yüzyıl'ın özellikle son on yılında bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere de bağlı olarak kamusal alan idealine cevap verme gücünü kaybetmiştir. Bu durumun birinci nedeni televizyon, gazete gibi geleneksel medya araçlarının küreselleşen iletişim teknolojilerine yetişememesidir. İkinci ve daha belirleyici neden ise bu konvansiyonel medya araçlarının ekonomik çıkar gruplarının istekleri doğrultusunda hareket etmeleridir (Curan, 2014). Dolayısıyla fiziksel coğrafyaları dijital alana taşıyan ve bireylerin siyasal alana aktif katılımını mümkün kılan yeni medya mecraları, kamusal alan tartışmaları için farklı bir kapı aralamıştır. Yeni medya, web 2.0 özelliğine sahip, çift yönlü iletişime imkân veren bilgisayar tabanlı dijital uygulamaları ifade eder. Bilgisayar, cep telefonu, oyun konsolu, tablet, sanal gözlükler vb. gibi araçlarla kullanılan yeni medya uygulamaları sağlamış oldukları çift yönlü iletişim imkânı sayesinde insanlar arasındaki etkileşimi esas almaktadırlar. Bu nedenle yeni medya uygulamalarının "sosyal medya" olarak da adlandırıldığı görülmektedir (Girgin, 2017; Şeberoğlu, 2020). İnternet, e-mail, bloglar, Facebook, Twitter, Instagram, WeChat, Tiktok, dijital evrenler vb. uygulamalar yeni medya örnekleri olarak sıralanabilir ve bu uygulamaların büyük bir çoğunluğu genelde siyaset bilimi ve özelde de kamusal alan çalışmalarına konu olmuştur. Çalışmada, öznel niteliği ve dijital evrenler arasında en bilineni olması nedeniyle metaverse uygulaması incelenmiştir. Bu anlamıyla çalışmanın metaverse sanal evrenini kamusal alan kapsamında incelemesi noktasında özgün olduğu ve alan yazımına katkı sağlamayı amaçladığı düşünülmektedir. Ancak bu noktada önemle belirtmek gerekir ki metaverse uzamının kamusal alan olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı noktasında kesin bir yargıya ulaşma amacı söz konusu değildir. Metaverse uzamı, sahip olduğu özellikler ve yeni medya organlarının kamusal alan noktasındaki eksikliklerinden hareketle değerlendirilmiştir. Çalışma başlığında fütüristik ifadesinin kullanımı bu nedenle tercih edilmiştir.

Çalışmada öncelikle genel hatlarıyla kamusal alan kavramı ortaya konacak ve ardından literatürde kamusal alan ile yeni medya arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan hareketle bu ilişkinin desteklenmesini ve eleştirilmesini sağlayan hususlar işlenecektir. Üçüncü bölümde popüler bir yeni medya uygulaması olarak metaverse kurgusal evreni hakkında bilgi verilecek ve bu uygulamada kamusal alan kapsamında değerlendirilebilecek örnekler aktarılacaktır. Bu bağlamda metaverse evreninin gelecekte ideal bir kamusal alan alternatifi olabilme ihtimali tartışılacaktır. Çalışma, tartışma ve önerilerle sonuçlandırılacaktır.

2. KAMUSAL ALANIN KAVRAMSAL SINIRLARI

Kamu kelimesinin günlük dildeki kullanımı kamusal alan kavramının içeriğinin de muğlaklaşmasına neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle kamu kelimesinin devlet/devlete ait olan şekilde kullanılması kamusal alanın da devletin kontrolündeki alan olarak algılanmasını beraberinde getirir. Ancak sözlük anlamı itibariyle kamu, herkes; kamusal alan ise herkes için ortak olan anlamındadır. Bu kullanımıyla kamusal alan, özel ve siyasal alanın dışında konumlandırılır (Aydın, 2002). Meral Özbek, bir ilke olarak kamusal alan tanımlaması yaparken devlet otoritesinin dışında olma durumuna özellikle vurgu yapmaktadır. Buna göre devlet gücünün belirleyici olmadığı kamusal alan için "demokratik katılım ve eleştirel söylem alanı" ifadesini önermektedir (Özbek, 2004a). Ancak devlet dışı her alanı da kamusal alan olarak nitelendirmek doğru değildir. Kamusal alan, siyasal nitelik taşımak zorundadır. Birbirlerini tanıyan ya da tanımayan insanlar siyasal bir mesele etrafında bir araya gelmedikçe, bu birlikteliği kamusal alan olarak nitelendirmek mümkün değildir (Minarlı, 2019).

Kamusal alan kavramının tarihsellik içerisinde açıklanması, etimolojik ilişkiselliğin Antik Yunan'a kadar geri götürülmesini beraberinde getirir. Bu perspektiften bir tanımlama yapan Gordon Marshall, kamusal alanı, siyaset alanı olarak tanımlamış ve bu alanın karşısında da ekonomik zorunluluklardan ve aile yaşantısından oluşan özel alanı konumlandırmıştır (Marshall, 1999). Benzer şekilde, Antik Yunan'a referansla kavramı açıklamaya çalışan Hannah Arendt'in düşüncesinde kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrışma Antik Yunan'daki Oikos ile Polis arasındaki ikiliğe işaret etmektedir. Buna göre Oikos yani hane özel alana; Polis ise kamusal alana karşılık gelmektedir. Arendt'in ayrımında özel alan; barınma, beslenme, üreme gibi doğal zorunlulukların alanıdır. Doğal zorunlulukların karşılanabilmesi ise polisin ortaya çıkışının temel şartıdır. Bir diğer ifadeyle kamusal alanın ortaya çıkabilmesi için bireyin özel alandaki zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilir durumda olması gerekmektedir. Arendt kamusal alan kavramını insan tarafından oluşturulan ve herkesin katılımına açık olan ortak dünya şeklinde tanımlamıştır (Arendt, 1994). Richard Sennett de kamusal alan tasvirinde Arendt ile paralel bir çizgide ilerleyerek kamusal alanı insan yaratımı; özel alanı ise insanlık durumu olarak özetlemiştir. Buna göre kamusal alan herkese açık bir alanı ifade ederken, özel alan kişinin kendisi, ailesi ve yakın çevresinden oluşan gizli yaşam alanına işaret eder. Kamusal alandaki insan, siyasal anlamda bir aktör olduğunun bilincindedir ve duygularını bu alanda sahnelemeyi tercih

etmektedir (Sennett, 2010). Düşüncenin öncü isimlerinden Jurgen Habermas ise kavramı, tüm yurttaşların erişimine açık olan, özgürlük ve eşitliğin tam anlamıyla sağlandığı kamuoyu oluşturma alanı şeklinde tanımlamıştır (Habermas, 2004).

Özel alanın zorunluluklar alanı olarak tanımlanması şiddeti de içermesi anlamına gelmektedir. Birey, özel alandaki zorunluluklarını karşılayabilmek adına şiddete başvurmayı tercih edebilir. Şiddetin varlığı ise özgürlüğü ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla özgürlüğün olmadığı bir ortamda siyasetten bahsedilemez ve bu anlamıyla kamusal alanın ortaya çıkması mümkün değildir (Pehlivan, 2011). Arendt'e göre yaşamın sürdürülebilmesi adına temel zorunlulukların karşılanması ve özgürlüğün sağlanması ile bir araya gelen bireylerin karşılıklı iletişimi bir örgütlenme olarak polisi ortaya çıkarır ve bu da kamusal alanın ortaya çıkışının ilk işaretidir (Arendt, 1994). Ancak bu noktada bir parantez açarak belirtmek gerekir ki Arendt, Antik Yunan'da polisin kadın, köle ve yabancılara kapalı olmasıyla ideal kamusal alanı tam olarak karşılamadığının farkında olmakla birlikte onu bir çıkış noktası olarak kabul etmektedir.

Arendt'in özel-kamusal alan ayrımında özel alanın temel belirleyicisi zorunluluklar iken, kamusal alanın temel belirleyicileri özgürlük, söz ve eylemdir. Bir diğer ifadeyle kamusal alandaki birey, söz ve eylem özgürlüğüne sahip olmalıdır. Hannah Arendt, dünyevi özgürlük ile içsel özgürlüğü birbirinden ayırarak dünyevi özgürlüğü, "insanın hareketini, evden uzaklaşmasını, dünyaya girmesini ve sözle, edimle başka insanlarla bir araya gelmesini mümkün kılan bir statü/durum" şeklinde tanımlar (Arendt, 1996). İfadeden de anlaşılacağı üzere kamusal alandaki özgürlüğün tam anlamıyla sağlanabilmesi için eşit bireylerin oluşturduğu çoğulluk içerisinde söz ve eylemin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle eşit bireylerden oluşan çoğulluk arasında iletişim ve eylemin hayata geçirilmesidir (Onat, 2013).

Kamusal alan denildiğinde akla gelen ilk isim olan Jurgen Habermas, burjuva kamusunun yükselişi ile değişen ekonomik sistemin bir sonucunu ifade etmektedir. Ona göre orta çağdaki temsili kamu; siyasal otorite, hükümet ile ilgili olan anlamına gelmektedir (Habermas, 2005). Burada temsili kamu ile kastedilen, kutsal iktidarın halk önünde temsil edilmesidir (Habermas, 2004). Modern kamusal alan ise orta çağın temsili kamusunun temel kurumlarının (feodal beyler, kilise, prens) zayıflaması ile başlamıştır. Temsili kamunun başat kurumları zayıflarken; bürokrasi, ordu, yargı gibi unsurlar kamu otoritesinden bağımsız bir kimlik kazanmaya başlamışlardır (Habermas, 2004; Habermas, 2005). Bu durumu ortaya çıkaran temel neden ise kapitalist sistemin güçlenmesi ile birlikte ekonomik alan ile siyasal alanın birbirinden ayrılma zorunluluğudur. Özellikle burjuvazi, artan ekonomik gücünün bir yansıması olarak siyasal alanda da belirleyici bir rol üstlenmeye başlamış ve siyasal alan sadece temsili kamunun aktörlerinin etkili olduğu bir alan olmaktan çıkıp farklı aktörlerin müdahale edebileceği bir alan haline gelmiştir (Taylor, 2002). Burjuvazinin artan gücü, kralın gücünün halk önünde temsil edildiği kamusal alan anlayışını, devlet otoritesinin halk tarafından bilinçli ve eleştirel bir şekilde

denetlendiği kamusal alan anlayışına dönüştürmüştür (McCarthy, 2004). Burjuva kamusunun ortaya çıkışında en önemli araç dönemin gazeteleri olmuştur. Bu yayınlar aracılığıyla bireyler sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb. gelişmelerden haberdar olarak, bu gelişmeleri çeşitli toplantı mekânlarında tartışmaya ve böylelikle kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır. Ancak tam da bu noktada belirtmek gerekir ki, kamusal alanı ifade eden mekânlar salt fiziksel bir alanı temsil etmemektedir (Avcil, 2021). Kamusal alandaki iletişim sürecinin en önemli özelliği ise bireylerin herhangi bir sınıf ayrımına uğramaksızın tamamen eşit biçimde bir aktör olarak konumlanmalarındadır (Onat, 2013). Ayrıca, farkındalık sahibi bireylerin meydana getirdiği kamusal alan siyasal otoritenin belirleyiciliğinden soyutlanmış durumdadır (Habermas, 2005).

Habermas'ın düşüncesinde, özgür bireylerin iletişim yoluyla oluşturduğu burjuva kamusu toplumsal taleplerin siyasal otoriteye iletildiği mekanizmayı ifade eder. Ayrıca burjuva kamusu, sahip olduğu tüm özelliklerle mahremiyetin temsilini içeren özel alandan da ayrılır (Habermas, 2005). Habermas'ın orta çağın temsilî kamusuna karşılık ortaya koyduğu ve gücünü devlet-toplum ayrımından alan burjuva kamusu anlayışı, 18.yüzyıl'ın ikinci yarısı itibarıyla özellikle de sanayi devriminin yarattığı sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle değişmeye başladı. Yeni sosyo-ekonomik koşulların devletin toplumsal yaşama müdahalesini beraberinde getirmesi üzerine kamusal alan; eşitlik, eleştirelilik, özgürlük gibi ilkelerden hareketle devlet karşısında yer almaya başlamıştır (Hasdemir ve Coşkun, 2008).

Yapılan tüm bu genel anlatımdan hareketle, ideal bir kamusal alanın sahip olduğu temel özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Öncelikle ideal kamusal alanın devlet ve sermaye dışı bir alandır. Bir diğer ifadeyle kamusal alanda devletin ve sermayenin belirleyiciliğinden söz edilemez.
- Kamusal alan bir iletişim alanıdır.
- Kamusal alandaki iletişimin konusu politik ve toplumsal sorunlardır.
- Kamusal alan ırk, din, dil, servet gibi herhangi bir ayrım gözetmeyen, mutlak bir eşitlik alanıdır.
- Kamusal alanda yer alan aktörlerin rasyonel hareket ederler ve eleştirel düşünme yeteneğine sahiptirler.

Kamusal alana ilişkin yukarıda çizilen genel çerçevede, ideal kamusal alanın mekânları, pazar yerleri, agoralar, kahvehaneler, mahkeme salonları, üniversiteler, tiyatro salonları vb. şeklinde örneklendirilebilir. Ancak modern dönemde kamusal alanın yaşadığı değişim bu verili mekânların dışında da kamusal alanların oluşabileceğini ve bu noktada iletişim araçlarının çok önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Bu cümleden hareketle internet teknolojisi, kamusal bilginin ortaya çıkması ve iletilmesi açısından kamusal alan tartışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır. Ayrıca, kamusal alanın kavramsal çerçevesi çizilirken özel alan ile kamusal alan arasına net bir ayrım konması ve kamusal alanın net bir biçimde özel alanın dışında tanımlanması aslında geleneksel anlamıyla kamusal

alan düşüncesinin çağımız gereklerini karşılamadığı eleştirilerinin de çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, internetin yaygın kullanımı ve sosyal medya platformlarının kullanım yoğunluğu özel alandan yani hane içerisinde de kamusal alana dâhil olunabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir ve bu bağlamda yeni medya ile kamusal alan arasındaki ilişki tartışmaya açılmıştır.

3. KAMUSAL ALAN VE YENİ MEDYA

Modernleşme süreci ve iletişim teknolojilerindeki hızlı büyüme, bireyleri toplumsal yaşamın tüm alanlarında kapsamlı bir etkileşim sürecinin içerisine sokmuştur. Böylelikle iletişimin önündeki sınırlar ortadan kalkmış ve dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar sanal dünyalarda bir araya gelebilme imkânına sahip olmuşlardır. İletişim teknolojileri modern toplumun belirleyici öğelerinden biri hâline gelmiştir (Ozan, 2009). Küreselleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilecek bu süreç kamusal alanın belirsizleşmesini beraberinde getirmiştir (Giddens, 2018). Diğer bir deyişle, modern öncesi dönemde fiziksel mekânlar üzerinden tanımlanabilen kamusal alan, iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak dijital dünya için de tartışılır duruma gelmiş; dijital platformların kamusal alan olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı yeni bir sorun alanını oluşturmuştur (Volkmer, 2003).

Yeni medya platformları, geleneksel kamusal alan teorisinin olmazsa olmaz koşulları olarak kabul edilen özgürlük, siyasal denetimden nispeten daha uzak olma, bireysel hareket edebilme gibi nitelikleri karşılayan platformlar olmaları ile kamusal alan tanımlamasına uygun kabul edilmektedirler (Friedland, Hove ve Rojas, 2006). Yeni medya platformlarının kamusal alan olarak tanımlanması, kamusal alanın "mekân" öğesinin farklı bir boyuta evrilmesini sağlamıştır. Geleneksel yaklaşımlarda kamusal alan, fiziksel bir mekânda ortaya çıkmaktadır. Ancak 20.yüzyıl'ın son çeyreği ile birlikte iletişimin küresel boyutunun kesinlik kazanmasıyla artık, günlük yaşam alanlarının da küresel bir nitelik taşıdığı kabul görmektedir. Örneğin, Manuel Castells, bireylerin kısa mesajlar, e-mailler, blog yayınları, video paylaşımları vb. aracılığıyla kendi aralarında ve tüm dünyayla bağlantı kurduğunu, bunun da yeni bir kamusal alan ağı oluşturduğunu belirtmektedir (Castells, 2008). Bu düşüncenin kabul edilmesi durumunda ortaya çıkan yeni kamusal alan, ulusal sınırları aşan ve bu anlamıyla ulus ötesi iletişim alanı kuran bir kamusal alanı ifade eder (Volkmer, 2003; Hansen, 2004).

Yeni medya platformlarının kamusal alan olarak nitelendirilmesine imkân veren bir diğer husus da kamusal alanı gerçek anlamda "herkes"e açık hale getirmesidir. Her ne kadar kamusal alan teoride herkesin katılımına açık kabul edilse de Antik kamudan burjuva kamusuna oradan da modern kamusal alana kadar yaşanan süreçte kamusal alana katılımın önünde sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik vb. kısıtlar söz konusudur (Küçükşen, 2016). Örneğin kadınlar yüzyıllarca kamusal alanın dışında tanımlanmış; siyasal temsil fırsatı belirli gelir seviyesine sahip olanlara verilmiştir. Ancak, her ne kadar mutlak nitelikte olmasa da iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişim ve internetin yayılma hızı düşünüldüğünde yeni medya platformları "herkes" in en geniş çaplı ifadesine imkân vermektedir ve

herhangi bir ayırım gözetmeksizin kamusal alandan dışlanan kesimlere bu alanda rol oynayabilme fırsatı sağlamıştır (Trenz, 2009).

Yeni medya platformları, bireylere eşit iletişim imkânı tanınması ve özgür ilişkiler ağını ortaya koyması noktasında da kamusal alan olarak değerlendirilebilirler. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse yeni medya, devletin ya da sermayenin egemenliği söz konusu olmadan, küresel düzeyde, çok merkezli, çoğulcu, esnek bir kamusal iletişim mekanizmasının oluşturulmasına fırsat vermektedir (Kellner, 2004). Bu düşünceyi destekler şekilde Hubertus Buchstein, yeni medya organlarının evrensel erişim, özgür iletişim, ifade özgürlüğü, serbest gündem, geleneksel siyasal kurumların dışında katılım ve tartışma fırsatları gibi özellikleri sayesinde Habermas tarafından idealize edilmiş kamusal alan tanımlaması içerisinde yer alabileceğini ifade etmiştir (Buchstein, 1997).

Yeni medya platformları, kendilerinin birer kamusal alan olarak nitelendirilmesinin yanında, devlet otoritesinin belirleyiciliğinden azade bir iletişim ağı yaratarak yeni kamusal alanların ortaya çıkışı noktasında da işlevseldir. Özellikle yakın dönem uluslararası siyaset arenasında yaşanan örnekler de dikkate alındığında yeni medya araçlarının kamusal iletişimde ve toplumsal hareketlerin örgütlenmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Hasdemir ve Coşkun, 2008).

Yeni medya uzamlarının kamusal alan oluşturma potansiyeline yönelik bahsedilen olumlu yaklaşımların yanında, bu platformların çeşitli nedenlerle kamusal alan olarak nitelendirilemeyeceğine yönelik fikirler de söz konusudur. Öncelikle yeni medya platformları üzerinden oluşturulan kamusal alanın, belirsizliği de içerdiği unutulmamalıdır. Bu da yeni kamusal alanlarda yer alacak aktörlerin de belirsizliğini doğurmaktadır. Geleneksel kamusal alan tasavvurunda mekânlar ve bu mekânlarda rol oynayacak aktörlerin kimlikleri bellidir. Örneğin bir Antik Yunan polisinde oluşabilecek kamusal alanın mekânı agora/pazar yeri vb., aktörü ise yurttaşlardır. Bu örneği tarihsel süreçte kamusal alanın değişen niteliklerine göre farklı mekân ve aktörlere uyarlamak mümkündür. Ancak yeni medyanın oluşturduğu kamusal alanlarda verili bir mekân ve kimliği net aktörler söz konusu değildir. Bahsedilen belirsizlik yeni medyanın kamusal alan olarak nitelendirilemeye gerekçelerinden biridir (Gökçe, 2012). Bir diğer gerekçe ise yeni medya platformlarının Arendt'in kamusal alanın belirleyicileri olarak sıraladığı özgürlük, söz ve eylem unsurlarından ilk ikisini sağladığı ancak eylem noktasında eksik kaldığıdır. Arendt, kamusal alandaki özgürlüğün kendisini ancak sohbet, toplantı, kültürel etkinlik vb. gibi bir eylemde ifade edebileceğini savunmaktadır (Berktaş, 2004). Benzer şekilde Anthony Giddens de özgür konuşma durumunun yaygınlaşması durumunda özerk eylemlere dayalı bir toplumun ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir (Giddens, 2010). Yeni medya her ne kadar iletişimin başlatılmasında ve sürdürülmesinde özgürlüğü sağlasa da bu özgürlük ekranlar arasında gidip gelen kelime ve görsellerden ibaret kalmaktadır. Bu da kamusal alandaki aktörler için gerçek manada bir eylemin söz konusu olmamasını yani "eylemsizlik" durumunu ortaya çıkarmaktadır (Budak, 2016). Bu eylemsizlik durumu slaktivist bireyleri ortaya çıkarmaktadır. Slaktivizm en basit ifadeyle "dijital bir eylemi durduğu yerden

desteklemek" anlamına gelmektedir. İngilizce tembel, miskin anlamındaki slacker kelimesinden türetilen kavram, herhangi bir eyleme fiziksel katılımı destek vermeyi değil, dijital platformlardan paylaşımlar aracılığıyla destek vermeyi ifade eder (Yegen, 2014). Slaktivizmin bu yönüyle kamusal alandaki eylemsizlik durumunu pekiştirdiği değerlendirilebilir.

Yeni medya-kamusal alan ilişkisinin olumsuz bakış açısıyla ele alınmasının bir diğer gerekçesi de yeni medyanın yarattığı eşitlik üzerinden dile getirilmektedir. Bu düşünceye göre, yeni medyanın sağladığı düşünülen mutlak eşitlik aslında farklı görüşlerin kitlesel söylem içerisinde erimesine neden olmakta ve böylelikle birey pasifleşmektedir. Habermas'ın tanımlamasından hareketle söylemek gerekirse, kamusal alanın kamuoyu oluşturma gücü yeni medyadaki paylaşımların benzeşmesi nedeniyle niteliksel değil niceliksel bir karakter göstermektedir (Budak, 2016). Bir diğer ifadeyle yeni medyada oluşan kamuoyunu ne söylendiği değil ne kadar söylendiği belirlemektedir. Ayrıca her ne kadar yeni medya küresel bir kamusal alanın oluşmasına imkân verse de uygulamada bireylerin yine kendi dünya görüşlerine yakın kullanıcılarla bir araya geldikleri ve bu anlamıyla "sanal cemaatler" yarattıkları görülmektedir (Çaycı ve Karagülle, 2014).

Yeni medyanın, yaygın iletişim ağı oluşumuna imkân vermesi ve böylelikle kamusal iletişime katkı sağlamasına rağmen, sanal dünyadaki bilginin güvenilirliği de yeni medya-kamusal alan ilişkilerine yönelik kuşku bir başka nedenidir. Çünkü internet ortamındaki bilgilerin büyük bir çoğunluğu "gerçeklik" bakımından bir analize tabi tutulmadan yayılmaktadır. Buna bağlı olarak bilginin doğruluğu, zamanlaması, gerekliliği vb. açısından soru işaretleri oluşmaktadır. Bu durumun rasyonel iletişimi merkezine alan kamusal alan için ciddi bir problem olduğu ve yeni medyanın aslında siyasallaşması gereken bireyi yalancı bir sosyalleşmenin içerisine sürüklediği düşünülmektedir (Göker, 2015). Aynı zamanda birey, kendisi için oluşturduğu bu yalancı cemaatin dışındakileri adeta "düşman" olarak nitelendirmekte ve kendi görüşlerine aykırı fikirleri kabul edilmez görmektedir. Bu da kamusal alanın temelindeki uzlaşmacı, rasyonel iletişimi zaafa uğratmaktadır (Çobanoğlu, 2019).

Son olarak yeni medyanın kamusal alan olarak nitelendirilmeme gerekçelerinden bir diğeri de gelişen kapitalist sistemde büyük şirketlerin bu alanlarda faaliyet göstermesidir. Bir ilke olarak kamusal alan, devletin ve sermayenin denetiminden azadeliği ifade eder. Ancak küresel şirketlerin varlığına bağlı olarak yeni medya alanlarının çok büyük oranda ticarileşmeye başlaması eleştirel söylemi beraberinde getirmektedir (Budak, 2016). Örneğin Zizi Papacharissi, yeni medya teknolojilerinin kapitalist üretim çağının ürünleri olduğuna ve siyasal sistemlerin de kapitalist sisteme bağımlılığına dikkat çekerek, bu alanlarda üretilen bilginin eleştirel bir bilgi olmaktan ziyade statükoyu meşrulaştırıcı nitelikte olacağını ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıramayacağını belirtmiştir (Papacharissi, 2002). Ayrıca, tıpkı geleneksel medyada bilginin egemen sınıflar tarafından denetlenebilmesi gibi yeni medya uzamlarında da bireyin, kullanıcı geçmişi üzerinden oluşturulan algoritmalarla belirli konularla sınırlı bir alanda bilgi

akışı elde etmesi ve böylelikle "kendisine sunulan" bir kamusal alanın aktörü konumuna gelmesi söz konusudur. (Loader ve Marcea, 2011).

Yeni medya-kamusal alan ilişkisine yönelik olumsuz başlıklar; belirli mekân ve kimliğin yokluğu, mutlak eşitliğin katılımın niteliğini zedelemesi, eylemsizlik, dezenformasyon ve sermayenin belirleyiciliği olarak sıralanabilir. Buna rağmen özgürlük ve küresel iletişim üzerinden yeni medyanın kamusal alan olarak nitelendirilmesi gerektiği düşüncesi oldukça yaygındır. Ayrıca yeni medya-kamusal alan ilişkisinde sorun alanı olarak beliren bazı hususları ortadan kaldıracak yeni sanal ortamlar da söz konusudur.

3.1. Metaverse ve Kamusal Alan

Metaverse, iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak dijital dünyayı sanal gerçeklik boyutuna taşımayı amaçlayan bir yeni medya platformudur. Metaverse'ün genel hatlarıyla ne olduğunu tanımlamak bu mecranın kamusal alan için bir alternatif oluşturup oluşturamayacağına ışık tutacaktır.

Kelime anlamı itibariyle evren ötesi/öte evren olarak ifade edilebilecek metaverse aslında ilk olarak 1992 yılında Neal Stephenson tarafından Snow Crash adlı romanda kullanılmıştır. Eserdeki kullanımıyla metaverse, gerçek hayattaki insanların avatarlarının üç boyutlu sanal bir uzamda yansıtıldığı bir dünyayı ifade eder (Çelikkol, 2022). 2018 yılındaki Ready Player One filmi ise sanal evrenleri yeniden gündeme taşımıştır. Filmde, herkesin, avatarları üzerinden katılabileceği OASIS adlı sanal dünyada istediğini yapılabilmek özgürlüğüne sahip olduğu fikri işlenir. Filmde ayrıca, giyilebilir teknolojiler sayesinde bireyin dokunsal geri bildirim de alabilmesi ve böylelikle fiziksel dünyanın modellemesinin yaratılabileceği anlatılmıştır (Duan vd., 2021).

Sanal evrenlerin günümüzdeki popülerliğini onlara kazandıran gelişme ise 2021 yılında, bünyesinde birçok yeni medya uygulaması barındıran Facebook Inc. şirketinin isminin Meta olarak değiştirilmesi oldu. Konuya ilişkin bir açıklama yapan şirket CEO'su Mark Zuckerberg, değişiklik gerekçesini "Metaverse" adıyla bir üç boyutlu bir sanal dünya yaratma hedefi olarak açıklamıştı (Medyabar, 2021).

Metaverse uzamının net bir tanımlaması söz konusu değildir ve dolayısıyla konuyu farklı açılardan ele alan çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin Keith Stuart, metaverse platformunu kullanıcının içeriğini belirlediği bağımsız bir dijital alan olarak tanımlamıştır. Kerry Murphy'e göre ise metaverse, gerçek hayatlarımızın dijital dünyadaki uzantısını ifade eder. Ryan Mullins tarafından ortaya konan bir başka tanımlamada ise metaverse, gerçek dünya üzerine oturan, sanal dünya ile gerçek dünyanın birlikteliğine dayanan yeni bir boyut şeklinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde Leon Ng de metaverse uygulamasını gerçek dünyamızın dijital ikizi olarak tanımlamıştır. Kai Bond'un tanımlamasında da gerçek dünyanın dijital temsili ifadesine yer verilerek Fortnite'daki Travis Scott konserinden örnekle bireyin sosyalleşme mekânı şeklinde bir kullanım söz konusudur. Son olarak

Alexander Fernandez'in tanımlamasına baktığımızda metaverse, çeşitli giyilebilir teknolojik ekipmanlar sayesinde fiziksel kişilik ile dijital kişiliğin birleştiği yer olarak ifade edilir (Wunderman Thompson Intelligence, 2021). Tüm bu tanımlamalar dikkate alındığında metaverse uzamının kullanıcı tarafından biçimlendirilen, giyilebilir teknolojiler sayesinde gerçek dünyadaki mekân ve kişilerin sanal ikizinin yaratıldığı bir sosyalleşme platformu olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda metaverse, gerçek dünya ile sanal dünya arasında çok sayıda aynılığın yer aldığı bir yakınsama olarak ifade edilebilir (Collins, 2008). Ayrıca, kullanıcıların belirleyiciliğinden hareketle metaverse yapay dünyaların da kurgulandığı bir platformdur (Bozkurt ve Gümü, 2022). Dolayısıyla metaverse hem gerçek dünya ile çok sayıda aynılığı hem de tamamen kurgusal dünyayı bünyesinde barındırır.

Tanımlamalardan hareketle metaverse uzamının temel unsurlarını şu şekilde açıklamak mümkündür (Wunderman Thompson Intelligence, 2021):

- *Süreklilik*: İnsanların online ya da offline olmasına bakmaksızın hayatın devam edeceği kalıcı bir yerdir.
- *Etkinlik*: Sanal ortamdaki kullanıcılar, diğer kullanıcıların eylemlerine gerçek zamanlı olarak yanıt verme şansına sahiptir.
- *Uyumluluk*: Kullanıcı herhangi bir platforma bağlı kalmadan, deneyimleri, mülkleri ve kimlikleriyle platformlar arasında seyahat edebilir.
- *Yaratıcılık*: Kullanıcılar pasif birer tüketici değil, karşılıklı yaratıcı etkinliklere başvurabilecek kimliklere sahiptir.
- *Kullanıcı Odaklılık*: İçinde yaşayan, bağlantı kuran, yaratan ve ona katılan insanlar tarafından sahiplenilir ve şekillendirilir.
- *Merkeziyetsizlik*: Mülkiyetin tek bir merkezde toplanmadığı, dağınık sahiplik yapısı söz konusudur.
- *Olağanlık*: Kullanıcıların günlük yaşamdaki görev ve etkinlikleriyle sorunsuz bir şekilde örtüşebilmektedir.
- *Sınırsızlık*: Kullanıcı ve etkinlik sayılarında bir sınır yoktur.
- *Sosyallik*: Sosyalleşmek, yeni insanlarla tanışmak, yeni deneyimler yaşamak, mevcut ilişkileri güçlendirmek mümkündür.

Sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki yakınsamanın sağlanmasında artırılmış gerçeklik; sanal gerçeklik; gözlük, başlık, kıyafet gibi giyilebilir teknoloji araçları vb. faktörlerin belirleyici olduğunu söylemek gerekir. Bu araçlar, kullanıcıların dış dünya hakkında bilgi toplamasını ve o dünyayı kontrol etmesini sağlarlar (Smart, Cascio, ve Paffendorf, 2007). Bireyler bu araçlar sayesinde gerçek fiziksel deneyime yakın hisler yaşama ve aktivitelerde bulunma fırsatına sahip olmaktadır. Bu araçlar sayesinde sanal dünyadaki avatar için tercih edilecek çanta, ayakkabı, kıyafet gibi aksesuarların gerçek hayatta giyildiği hissi uyandırılacak; kişi yine bu araçlar sayesinde duyu organları aracılığıyla elde edilecek

uyarıcıları gerçeğe yakın bir şekilde hissedecektir. Benzer şekilde gerçek kullanıcıların üzerine yerleştirilecek sensör, kamera vb. araçlar sayesinde kullanıcının doğal durumunun kopyalanması ile dijital ikizinin yaratılması söz konusudur. Bu dijital ikizler kişinin fiziksel görüntüsünü, davranışlarını ve hatta mimiklerine yansıyan duygularını bile temsil edebilir durumda olacaktır (Demir ve Değerli, 2022). Yine kullanıcılar bu platformda, gerçek dünyadaki konumlarının aynısında binalar inşa edebilecek, araziler satın alabilecektir (Türk ve Darı, 2022a).

Metaverse uzamının en yaygın kullanımı oyun ve eğlence sektöründedir. Roblox, Minecraft gibi oyunlar sanal evrenin en fazla tercih edildiği oyunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle online oyunlar sayesinde binlerce kişi eşzamanlı olarak bir araya gelmektedir (Kamel, 2015). Ancak bu evreni sadece oyun ve eğlenceden ibaret düşünmek yanlış olur. Metaverse uzamının gerçek dünya ile benzeşmesi din, sanat, eğitim, gibi alanlarda da kendisini net bir şekilde göstermektedir. Gerçek müzelerin sanal benzetimlerinin yaratılması, konserler, sanat panelleri, festivaller, sanal ameliyatlara, savaş benzetimleri, dinî mekânların ziyarete açılması gibi etkinlikler sanal evrende gerçek dünyanın yansıtılma örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum metaverse platformunun kamusal alan olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu akıllara getirmektedir.

3.1.1. Metaverse'ün Kamusal Alan Potansiyeli

Metaverse, Web 3.0 teknolojisine dayanmaktadır. Bu teknoloji en temel düzeyde merkezsiz bir internet kullanımını ifade eder. Yani kullanıcılar Google, Facebook vb. gibi herhangi bir servis sağlayıcı olmadan internete ulaşma şansına sahiptirler. Web 3.0 teknolojisi internetin kullanımında "izin" gerektirmez. Web 3.0 teknolojisinin bu merkezsiz ve izin gerektirmeyen yapısı rasyonel, liberal iletişimin güvencesi olarak kabul edilmektedir. Hem sermayenin kontrolündeki yeni medya platformlarının hem de devletin kontrolü olmadan aşağıdan yukarıya doğru bir yenilenme sürecinin Web 3.0 sayesinde gerçekleşebileceği düşünülmektedir (Wood, 2018). Bu cümleden hareketle Web 3.0 teknolojisi üzerine kurulu metaverse platformunun kamusal alan düşüncesinin merkezinde yer alan rasyonel ve özgür iletişime olanak verdiği değerlendirilebilir.

Kamusal alan düşüncesinin merkezinde yer alan bir diğer husus da herkese açık olma durumudur. Daha önce de belirtildiği gibi yeni medya platformları bu hususu karşılama noktasındaki yetkinlikleri nedeniyle kamusal alan olarak tanımlanmaktadırlar. Metaverse ise bu husus da bir adım daha ileriye giderek, kullanıcılar arasındaki coğrafi mesafeyi ortadan kaldırmaktadır. Birçok etkinlik, metaverse tarafından sanal biçime dönüştürülerek erişilebilir duruma getirilmiştir. Örneğin pandemi döneminde mezuniyet töreni, konser, festival gibi etkinliklerin metaverse uzamında gerçekleştirilmesi kitlelere sosyal gereksinimleri karşılayacak bir alternatif oluşturmuştur (Duan vd., 2021). Birey, evinden yani özel alanının içinden kısmen fizikî varlığı ile çeşitli sosyal etkinliklerin aktörü olabilmektedir.

Teknolojik değişmelere bağlı olarak kamusal alan tartışmalarında, daha önce de belirtildiği gibi, mekân unsurunun etkisini kaybettiği düşünülmektedir. Buna karşın Michel Foucault, 19.yüzyıl'ın

mekânlarından farklı olduğunu kabul etmekle birlikte, çağdaş mekânların da halen zıtlıklar üzerinden tanımlandığını ve bu zıtlıklar arasında kamusal-özel mekân ayırımının da önemini koruduğunu belirtmiştir. Bunun yanında aile mekânı ile toplumsal mekân, boş vakit mekânı ile yararlı mekân gibi karşıtlıklar da varlığını sürdürmektedir (Foucault, 2014). Metaverse uzamı bu noktada yeni medyanın mekânsızlığı ile mekânın kutsiyetinin sürekliliği arasında yeni bir alan açmış ve dijital alandaki gerçek mekânların kamusal alan olarak nitelendirilmesine imkân vermiştir. Bu olanağı sağlayan husus sanal evrende bu dünyadaki fiziksel mekânların birebir aynısının oluşturulabilmesi ya da mekânların sanal ortama aktarılabilmesidir. Örneğin 2022 yılının Ocak ayında Suudi Arabistan Kabe'nin sanal dünyada ziyarete açılabilmesi için çalışmalara başlandığını duyurmuş (Haberturk, 2022a); Çin, Fransa gibi ülkelerin önemli kültürel mirasları 3 boyutlu olarak sanal evrene taşınmış (Duan, vd., 2021); Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından Amasya'nın pilot il seçildiği proje kapsamında şehirlerin ve binaların 3 boyutlu sanal modelleri oluşturulmuş (Tunçer, 2022); Demokrasi ve Atılım (DEVA) Partisi, gerçek dünyada Ankara/Çankaya Atatürk Mahallesi'nde yer alan genel merkezinin iç ve dış tasarımıyla aynısını metaverse Atatürk Mahallesi'nde inşa etmiştir (DEVA İstanbul İl Başkanlığı, 2022). Bu tip örneklerin sayısını artırabilmekle birlikte, genel itibarıyla metaverse uzamının yeni medya-kamusal alan ilişkisindeki mekânsızlık durumuna alternatif bir çözüm oluşturduğu söylenebilir.

Mekân unsuruna benzer bir çözüm eylemsizlik durumu için de geçerlidir. Hatırlanacağı üzere yeni medya platformları sadece ekranlar üzerinden bir katılıma imkân verdiği için kamusal alanın başat koşullarından eylem unsurunu sağlayamamakla eleştirilmekteydi. Ancak metaverse uzamında kullanıcılar giyilebilir teknoloji araçları sayesinde, katıldıkları bu etkinliklerde "fiziksel olarak da o mekânda var olma" duygusunu hissetmekte ve bu mekânlarda eylemde bulunabilmektedirler. Kişinin gerçeklik algısının beden üzerinden gerçekleştiği düşünüldüğünde sanal evrenler yeni bir gerçeklik algısı ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer deyişle söylemek gerekirse bireyler, giyilebilir teknoloji ürünleri aracılığıyla yer aldıkları sanal uzamdaki avatarları ile dans edebilmekte, ameliyat gerçekleştirebilmekte, özçekim yapabilmektedir. Dolayısıyla birey, fiziksel hissiyata dayalı eyleme geçebilme potansiyeline sahiptir. Böylelikle bireyler slaktivizmden kurtulma imkânına sahip olacaklardır.

Bahsedilen tüm bu özellikleri ile metaverse uzamının toplumsal bir içeriğe sahip olduğunu; bireyin dijital toplumsallaşmasına ve dijital bir benlik oluşturmasına imkân sağladığını söylemek mümkündür. Ancak iletişimin içeriğinin siyasal meseleler olması nedeniyle metaverse ile kamusal alan arasındaki ilişkiyi kurabileceğimiz somut örnek sayısı sınırlıdır. Metaverse uzamının siyasal aktivizme konu olması büyük oranda 2020 yılının baharında başlamış ve pandemi nedeniyle sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı dönemde dijital grevler gerçekleştirilmiştir. Metaverse uzamının siyasal alana da hitap edebilirliği hızla yayılmaktadır. 2021 yılının haziran ayında New York Belediye Başkan Adayı Andrew Yang sanal evren üzerinden bir kampanya başlatmış ve bu kampanya başta Z kuşağı olmak üzere geniş kitlelerce kabul görmüştü (Wunderman Thompson Intelligence, 2021).

Şekil 1. Sanal Kampanya

Kaynak: (Forbes, 2021).

Sanal evrenin siyasal alandaki yansıması Türkiye'de de kendinse yer bulmaya başlamıştır. Bu noktada ilk faaliyete geçen parti sanal evrenden arsa alımı yapan DEVA Partisi oldu. Etkinlik olarak ilk girişim ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) tarafından gerçekleştirildi. Lokasyon olarak parti genel merkezinin tercih edildiği ve AK Parti Grup Başkanvekilleri Mahir Ünal ve Mustafa Elitaş ile Genel Başkan Yardımcısı Ömer İleri'nin katıldığı toplantıda blockchain, non-fungible token (NFT), kripto para piyasası ele alındı (Haberturk, 2022b). Türkiye özelinde metaverse evreninde bu dünyadaki gerçek mekanın dijital ikizini ilk kuran parti ise daha önce belirtildiği gibi DEVA Partisi oldu. DEVA Partisi böylelikle gerçek dünyadaki kamusal alanın mekân ögesinin dijital ikizinin yaratılmasında önemli bir işe imza attı. Parti ayrıca eylem ögesi açısından da önemli bir adım atarak Türkiye siyasetinde sanal evrende miting düzenleyen ilk parti oldu. Bizzat Genel Başkan Ali Babacan'ın katılımıyla gerçekleştirilen mitinge kullanıcılar kendi avatarlarıyla katıldılar (Sözcü, 2022).

Şekil 2. DEVA Partisi Sanal Kampanya

Kaynak: (Sözcü, 2022).

Sanal evrenlerin kamusal alan olarak tanımlanabileceğini gösteren en güncel örneklerden biri 2022 yılının Ekim ayında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde (YTÜ) yaşandı. Üniversitenin kendi adından yola çıkarak oluşturduğu "YTÜ Starverse" isimli metaverse platformunda öğrenciler derse artırılmış gerçeklik gözlükleriyle ve kendi avatarlarıyla katıldı. Rektör Tamer Yılmaz tarafından verilen ilk derste Sanayi Devrimi anlatılırken, öğrenciler buhar makinesinin çalışma sistemini 3 boyutlu olarak inceleme; tarım toplumu anlatılırken kendilerini o mekânda hissetme imkânına sahip oldular (Şenbük, 2022). Bu örnek her ne kadar eğitim alanında gerçekleşmiş olsa da metaverse uzamının kamusal alan açısından eylem ve mekân alternatifi oluşturduğunu göstermektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki tıpkı yeni medya-kamusal alan ilişkisine yöneltilen eleştiriler gibi metaverse-kamusal alan ilişkisinin de eksileri söz konusudur. İlk elde her ne kadar Web 3.0 teknolojisinin merkeziyetsizlik ve özgürlük sağladığı kabul edilse de metaverse uzamının da bir ekonomik sisteme sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Sanal evrendeki ekonomi ise kripto para piyasaları üzerinden işlemektedir. Dolayısıyla kripto para gibi kapitalist sistemin yeni unsurlarının sahipleri sanal evrenin de kontrolünü elinde bulundurma gücüne sahiptir (Büyükbaykal ve Sönmezer, 2022). Nitekim, Coca-Cola, Gucci, Tommy Hilfiger, Adidas, Nike gibi çok sayıda küresel marka sanal evrende kendisine yer açmış ve kullanıcılar avatarlarını bu küresel markaların tüketim döngüsü içerisine sokarak kamusal meselenin dışında kalmıştır. Bu hususa bağlı bir diğer eksiklik de sanal evrendeki bilginin içeriğinin ve güvenilirliğinin zayıflamasıdır (Kuş, 2021).

4. SONUÇ

Kamusal alanın tarihsel anlatısının başlangıç noktası Antik Yunan olarak kabul edilir. Antik Yunan kamusunun temel belirleyicisi ise hane içerisini temsil eden özel alan ile hane dışını temsil eden kamusal alan ayrışmasıdır. Kamusal alanın oluşabilmesi için, bireyin hane içindeki zorunluluklarını karşılaması ve özgür bir yurttaş kimliğiyle hane dışındaki siyasal meselelere katılabilmesi gerekir. Her ne kadar Antik Yunan kamusu, kamusal alanın "herkese açık olma" şartını yerine getiremiyor olsa da yurttaşlar arasındaki iletişime siyasal ve toplumsal meselelerin konu olması ve özel alanın kamusal iletişimin dışında tanımlanması noktasında kamusal alan yazınına önemli bir kaynak sağlamıştır.

Orta çağın temsili kamusu ise dinî, ekonomik, siyasal koşulların etkisi nedeniyle ideal bir kamusal alan anlatımına imkân vermemektedir. Bir başka anlatımla, Orta çağ boyunca siyasal denetimden bağımsız ve herkesin katılımına açık bir kamusal iletişim söz konusu değildir. Bu durum Habermas'a göre Aydınlanma düşüncesi, Rönesans, Reform gibi süreçlerin etkisiyle ve daha da belirleyici şekilde burjuva sınıfının siyasal alanda etkin bir aktör olarak varlığıyla değişime uğramış ve burjuva kamusu ortaya çıkmıştır. Burjuva kamusu olarak adlandırılan bu yeni kamusal alan, eşit ve rasyonel tüm bireylerin siyasal meselelerde özgürce oluşturdukları iletişim alanını ifade eder. Bireyler özgür iletişim sonucu kamuoyu oluşturmakta ve eyleme geçmektedir. Ancak yine Habermas'a göre burjuva kamusu da kapitalist ekonomi nedeniyle "olması gereken" özelliklerini kaybetmiş ve

sermayenin belirleyiciliğinde şekillenen iletişim alanları yaratılmıştır. Antik Yunan'dan modern döneme kadar anlatılan bu özellikleri ile kamusal alanlar kahvehane, sinema, üniversite, agora, pazar yeri, kent meydanı vb. gibi somut fiziksel mekânları ifade eder.

İletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, kamusal alan tartışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır. Öncelikle radyo, televizyon gibi geleneksel iletişim araçları kamusal alan için yeni bir boyut açsa da Habermas'ın burjuva kamusunun çöküşü olarak nitelendirdiği süreçte, bu araçların kontrolü sermayenin elinde olduğundan, özgür iletişimin sağlanması problemlidir. 20.yüzyıl'ın son 10 yılında ortaya çıkan internet teknolojisi bu noktada yeni bir iletişim kanalı açmış ve bu iletişim kanalında mekân ve medya açısından geleneksel koşulların ötesine geçilerek eşit, özgür ve herkese açık yeni bir kamusal alan türü oluşmuştur. Yeni medya olarak adlandırılan bu yeni iletişim araçları, kamusal iletişime katılımı en geniş anlamıyla herkese açmış; kullanıcılar arasında mutlak bir eşitlik sağlamıştır. Bu özellikleri ile yeni medya platformlarının kamusal alan olarak nitelendirilebileceği düşüncesi son derece geniş bir kabule sahiptir. Bununla birlikte yeni medya platformlarını; mekânı sanallaştırmaları, sadece ekranlar üzerinden görsel paylaşımına imkân vermeleri ve bilginin güvenilirliği ve özerkliği noktasında eksikler barındırdıkları gerekçesiyle kamusal alan olarak nitelendirmeyen görüşler de söz konusudur. Metaverse uzamı ise yeni medyanın kamusal alan olarak tanımlanmasındaki bu eksikliklere kısmen de olsa çözüm bulma potansiyeline sahiptir.

Metaverse uzamı, merkeziyetsiz ve özgür iletişim imkânı sağlayan Web 3.0 teknolojisinin bir ürünüdür. Bu platformda kullanıcılar, kendi iradeleriyle bir dünya yaratma ve bu dünyada özgürce eylemde bulunup sosyalleşme fırsatına sahiptir. Genel anlatımla söylemek gerekirse metaverse uzamı, tıpkı diğer yeni medya platformları gibi eşit, herkese açık özgür iletişimi sağlamak noktasında kamusal alan potansiyeline sahiptir. Ancak eklemek gerekir ki, metaverse uzamı yeni medyanın kamusal alan açısından olumlu niteliklerini geliştirecek özelliklere sahiptir.

Metaverse uzamı, eşit ve herkese açık iletişimin yanında, yeni medyanın önemli eksikliklerinden bir olarak kabul edilen mekân unsuruna yeni bir alternatif sunmaktadır. Buna göre metaverse uzamında, yeni dijital mekânlar yaratarak ya da gerçek dünyadaki mekânların sanal ikizlerini oluşturarak sadece ekranlar arasında gidip gelen mesajlardan ibaret olan bir iletişim mekanizmasının ötesine geçilmektedir. Yaratılan dijital ikiz mekânlar her ne kadar gerçek bir mekân olmasa da gerçeğe yakın mekân algısı sunarak yeni medyaya yöneltilen mekânsızlık eleştirisini kısmen de olsa giderme şansına sahiptir.

Metaverse uzamında yaratılan mekânların birer kamusal alan olarak nitelendirilmesini sağlayan en önemli husus ise giyilebilir teknolojilerin varlığıdır. Bu teknolojik ekipmanlar kullanıcının içerisinde yer alacağı dijital mekânlarda duygu birliği de yaşamasını sağlayacaktır. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, giyilebilir teknolojiler kişinin acıyı, kokuyu, sesi hissetmesine imkân verecek ve böylelikle kişi kendisini "neredeyse" o mekânda hissedecektir. Ayrıca, yine giyilebilir teknolojiler sayesinde kullanıcı eylemde bulunma şansına sahip olacaktır. Örneğin birey, dijital evrende oluşturulmuş bir

konsere katılıp orada şarkı söylemek, bir partinin genel merkezine gidip orada sohbet etmek, bir grevde slogan atmak gibi eylemlerde bulunabilecektir. Hem mekân hem de eylem açısından düşünüldüğünde metaverse uzamı güçlü bir kamusal alan alternatifi olarak gözükmemektedir. Ek olarak belirtmek gerekir ki metaverse uzamının sunduğu olanaklar, kamusal alanın genel tanımlanışındaki özel alan dışılığını da ortadan kaldırma fırsatı vermektedir. Kullanıcılar, doğrudan özel alanlarının içerisinde yer aldıkları bir zamanda eş anlı olarak farklı bir mekânda eylemde bulunma olanağına sahip olacaktır. Tüm bu bilgiler, teknolojik gelişmeler ile birlikte değerlendirildiğinde metaverse geleceğin kamusal alanı olarak nitelendirilebilir.

Son olarak belirtmek gerekir ki tıpkı yeni medya platformlarında olduğu gibi metaverse uzamındaki bilginin de güvenilirliği ve özgürlüğü problemlidir. Her ne kadar Web 3.0 teknolojisi merkezli bir dijital platformu ifade etse de sermayenin bu alanda da belirleyici olması ve kişinin sanal evrenlerde oluşturacağı avatari gerçek hayattaki benliği ile özdeşleşmesi, kullanıcının sanal evrenlerde de tüketim döngüsü içerisine hapsolmasını ve politik meselelerden uzaklaşmasını beraberinde getirmektedir. Bu da rasyonel kamusal iletişim konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Ayrıca dijital evrenlerin çok büyük oranda oyun platformları olarak kullanılması, mutlak bir kamusal alan nitelendirmesi yapmamızı zorlaştırmakta ve dolayısıyla bu nitelendirmeyi fütüristik kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*. (B. S. Şener, Çev.) İletişim.
- Arendt, H. (1996). *Geçmişle Gelecek Arasında*. (B. S. Şener, Çev.) İletişim.
- Avcil, C. (2021). Kamusal Alanı Dijitalleşme Çerçevesinde Yeniden Okumak. *Liberal Düşünce Dergisi* (103), s. 81-100.
- Aydın, M. (2002). Bir Siyasal Mahremiyet Alanı Olarak Kamusal ve Kılık Kıyafet Sorunu. *Umran*, s. 77-81.
- Badel, F., ve Baeza, J. L. (2021). Digital public space for a digital society: a review. *ArtGRID-Journal of Architecture, Engineering & Fine Arts*, 3(2), 127-137.
- Berktaş, F. (2004). Hannah Arendt: 'Çoğulluk, Yeryüzünün Yasasıdır'. *Kamusal Alan*. içinde Hil Yayınları.
- Bozkurt, Ö., ve Gümüş, İ. H. (2022). Metaverse ve Metagirişimcilik: Kavramsal Bir Çerçeve. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(1), 75-85.
- Buchstein, H. (1997). Bytes that Bite: The Internet and Deliberative Democracy. *Constellations*, 4(2), 248-263.
- Budak, H. (2016). Kamusal Alanda Dönüşen Yapılar: Agoradan Sanal Uzama. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 507-530.
- Büyükbaykal, A. C., ve Sönmezer, Z. (2022). Metaverse ile Toplumsal Yaşam Arasındaki İlişki. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 139-148.
- Castells, M. (2008). The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks and Global Governance. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 116(1), 78-93.

- Collins, C. (2008). Looking to the future: Higher education in the Metaverse. *Educause Review*, 43(5), 51-63.
- Curan, J. (2014). Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme. *Medya kültür siyaset*. içinde Rharmakon Kitap.
- Çaycı, B., ve Karagülle, A. e. (2014). Mobil İletişim Teknolojileriyle Değişen Örgütlenme Biçimleri: Ağlarda Örgütlenen Toplumsal Hareketler. *Journal of Yasar University*, 9(36), 6261-6380.
- Çelikkol, Ş. (2022). Metaverse Dünyası'nın, Tüketici Satın Alma Davranışları Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(1), 64-75.
- Çobanoğlu, Y. (2019). Değişen Kamusallığın Yeni "Siyaset Yapma" Mekânı Olarak Sosyal Medya – (Politik Kimlikler ile Kamusal Haklar İlişkisi Bağlamında Twitter Örneği). *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 696-737.
- Demir, R., ve Değerli, A. S. (2022). Fotoğraftan Metaverse'e Gerçeğin Dijital Temsili ve İmge. *Sanat ve İnsan Dergisi*(Özel Sayı), 179-187.
- Duan, H., Lin, Z., Li, J., Wu, X., Fan, S., ve Cai, W. (2021). Metaverse for Social Good: A University Campus Prototype. *Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia*, (153-161).
- Forbes. (2021). *Andrew Yang Turns Himself Into An Avatar And Campaigns In The Metaverse*. Forbes: <https://www.forbes.com/sites/cathyhackl/2021/06/11/andrew-yang-turns-himself-into-an-avatar-and-campaigns-in-the-metaverse/?sh=1ead70bd2460> adresinden alınmıştır
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. Ayrıntı yayınları.
- Friedland, L. A., Hove, T., ve Rojas, H. (2006). The Networked Public Sphere. *Javnost-The Public/European Institute for Communication & Culture*, 13(4), 5-26.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Say Yayınları.
- Girgin, Ü. H. (2017). Yeni Medya Teknolojileri, Pornografi ve Kültürel Dönüşüm. *Atatürk İletişim Dergisi*(12), 69-98.
- Gökçe, O. (2012). Yeni Medya-Kamuoyu-Demokrasi. *Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz: Gutenberg Galaksi'den Zuckerberg Galaksi'ye*. içinde Alfa.
- Göker, G. (2015). İletişimin Mcdonaldlaşması: Sosyal Medya üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies International Periodical for The Languages*, 10(2), 389-410.
- Habermas, J. (2004). Kamusal Alan. M. Özbek (Dü.) içinde, *Kamusal Alan* (M. Özbek, Çev., 95-105). Hil Yayınları.
- Habermas, J. (2005). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (T. Bora, & M. Sancar, Çev.) İletişim.
- Haberturk. (2022). *Siyaset Metaverse Dünyasına Giriyor*. Haberturk: <https://www.haberturk.com/siyaset-metaverse-dunyasina-giriyor-3317183> adresinden alınmıştır
- Hansen, M. (2004). Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin "Kamusal Alan ve Tecrübes"si: Değişken Kavramlar ve Genişleme Alanlar. *Kamusal Alan*. içinde Hil Yayınları.
- Hasdemir, T. A., ve Coşkun, M. K. (2008). Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 121-149.

- Intelligence, W. T. (2021). *In To The Metaverse*. New Realities: Into the Metaverse and Beyond: <https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse> adresinden alınmıştır
- Kamel, L. E. (2015). For a Better Exploration of Metaverses as Consumer Experiences. N. Wood, & M. Solomon (Dü) içinde, *Virtual Social Identity and Consumer Behavior*. Routledge.
- Kellner, D. (2004). Tabandan Küreselleşme: Radikal Demokratik bir Teknopolitikaya Doğru. *Kamusal Alan*. içinde Hil Yayınları.
- Köselerli, B. B. (2017). Yeni Medya Ortamının Yeni Kamusal Alan Olarak Kullanımı. *Humanities Sciences*, 12(1), 51-64.
- Kuş, O. (2021). Metaverse: 'Dijital Büyük Patlamada' Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar. *Intermedia International E-journal*, 8(15), 245-266.
- Küçükşen, K. (2016). Perception Of Gender Equality in New Media. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1285-1292.
- Loader, B., ve Marcea, D. (2011). Networking democracy? Social media innovations and participatory politics. *Information, Communication & Society*, 14(6), 757-769.
- Malkoç, İ. B. (2018). Makro Bir Siber Kamusal Alan Olarak Twitter: Türkiye'nin "Trending Topic"leri Analizi. *Sosyoloji Notları*, 2(1), 100-126.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Bilim ve Sanat Yayınları.
- McCarthy, T. (2004). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü'nün 1989 İngilizce Baskısına Giriş. *Kamusal Alan*. içinde Hil Yayınları.
- Medyabar. (2021). Facebook Inc.'in yeni adı "Meta": <https://medyabar.com/haber/8079631/facebook-incin-yeni-adi-meta#> adresinden alınmıştır
- Metaverse'de DEVA Partisi Genel Merkez Binasının Kurulumunu Gerçekleştirdik!...* (2022, 15). DEVA İstanbul İl Başkanlığı: <https://istanbul.devapartisi.org.tr/haber/metaversede-deva-partisi-genel-merkez-binas%C4%B1n%C4%B1n-kurulumunu-ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirdik> adresinden alınmıştır
- Mınarlı, M. A. (2019). Kamusal Alanın Kavramsal Sınırları. *İnsan&İnsan*(21), 573-595.
- Novak, K. (2022). Introducing the Metaverse, Again! *TechTrends*(66), 737-739.
- Ocak, M. Ş. (2016). Kamusal Alan, Sosyal Medya ve Toplumsal Hareketler Üzerine Bir İnceleme. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onat, N. (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları*. Durak İstanbul Yayınları.
- Özbek, M. (2004). Kamusal Alanın Sınırları. *Kamusal Alan*. içinde Hil Yayınları.
- Papacharissi, Z. (2002). The virtual sphere: The internet as a public sphere. *New Media & Society*, 4(1), 9-27.
- Pehlivan, B. (2011). Hannah Arendt'in temel kavramları ve kötülüğün sıradanlaşması. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sennett, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (S. Durak, ve A. Yılmaz, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Smart, J., Cascio, J., ve Paffendorf, J. (2007). *Metaverse Roadmap Pathways to the 3D Web*. Metaverse Roadmap: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.metaverseroadmap.org/MetaverseRoadmapOverview.pdf](https://www.metaverseroadmap.org/MetaverseRoadmapOverview.pdf) adresinden alınmıştır

- Sözcü. (2022). *DEVA Partisi 'Metaverse mitingi' düzenledi.* Sözcü: <https://www.sozcu.com.tr/2022/teknoloji/deva-partisi-metaverse-mitingi-duzenledi-7143230/> adresinden alınmıştır
- Suudi Arabistan Kabe ziyaretini Metaverse üzerinden yapma çalışmalarına başladı.* (2022, 01 27). Habertürk: <https://www.haberturk.com/kabe-ziyareti-icin-metaverse-projesi-3327102> adresinden alınmıştır
- Şeberoğlu, A. (2020). Yeni Medya ve Etkileşimli Yeni Sinema. *Yeni Medya, 2020*, 77-85.
- Şenbük, B. (2022, 10 28). *Metaverse'te ilk derse katıldık: Avatarımı ışınladım hocam.* Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/metaversete-ilk-derse-katildik-avatarimi-isinladim-hocam-42160813> adresinden alınmıştır
- Taylor, C. (2002). Modern Social İmaginaries. *Public Culture, 14*(1), 91-124.
- Trenz, H.-J. (2009). Digital Media and The Return of The Representative Public Sphere. *Journal of the European Institute for Communication and Culture, 16*(1), 33-46.
- Tunçer, C. (2022, 2 14). *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nden metaverse hazırlığı LOG:* <https://www.log.com.tr/tapu-ve-kadastro-genel-mudurlugu-nden-metaverse-hazirligi/> adresinden alınmıştır
- Türk, G. D., ve Darı, A. B. (2022). Metaverse'de Bireyin Toplumsallaşma Süreci. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(1), 277-297.
- Türk, G. D., Bayrakçı, S., ve Akçay, E. (2022). Metaverse ve Benlik Sunumu. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 12*(2), 316-333.
- Volkmer, I. (2003). The Global Network Society and Global Public Sphere. *Development, 9*-16.
- Wood, G. (2018). *Why We Need Web 3.0.* Medium: <https://gavofyork.medium.com/why-we-need-web-3-0-5da4f2bf95ab> adresinden alınmıştır
- Yazıcı, T., ve Tuerxun, X. (2017). Dijital kamusal alanda grup iletişimi: WeChat örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 3*(3), 966-980.
- Yedekçi, E. U., ve Yedekçi, E. (2021). Sosyal medyanın kamusal alan oluşturma potansiyeli üzerine: Bookstagram örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*(1), 109-140.
- Yegen, C. (2013). Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medya. *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2), 119-135.
- Yegen, C. (2014). Bir Dijital Aktivism Biçimi Olarak Slaktivizm: Change.org Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 84-108.

TÜRKİYE'DE SICAK PARA HAREKETLERİ İLE BORSA GETİRİSİ VE LİKİDİTESİ
ARASINDA ASİMETRİK VE NEDENSELLİK İLİŞKİNİN ANALİZİ
ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HOT MONEY MOVEMENTS AND
STOCK RETURNS AND LIQUIDITY IN TURKEY

Tuncer YILMAZ¹

1. Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Susuz Meslek
Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü,
yilmaz-tuncer@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8956-5814>

Öz

Makalede, kısa vadede daha iyi bir getiri arayan "sıcak para" veya spekülasyon sermaye akışı ile Türkiye'nin borsa getirisi ve likiditesi arasındaki ilişkinin boyutu araştırılmıştır. Çalışmanın verileri NARDL ve Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgularda, borsa getirisi ve likiditesi ile sıcak para bileşenleri arasında eşbütünlük ve asimetrik bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Granger nedensellik testinde ise, borsa likiditesi ile portföy yatırımları arasında iki yönlü nedenselliğin var olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sıcak Para, Getiri, Likidite, NARDL, Granger Nedensellik.

Abstract

The degree of the connection between "hot money", speculative capital flow looking for a faster returns in the near term, and the performance and liquidity of Turkey's stock market have been looked into in this article. NARDL and Granger causality tests were used to assess the study's data. The results showed that the stock market return and the liquidity and hot money components are related in a cointegrated and asymmetrical way. It was found through the Granger causality test that there is a bidirectional causal relationship between stock market liquidity and portfolio investments.

Keywords: Hot Money, Return, Liquidity, NARDL, Granger Causality.

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
14.12.2022	12.14.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
20.03.2023	03.20.2023
DOI	
https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218997	

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Using monthly data for the period from February 2000 to August 2022, the study aims to investigate the relationship between hot money movements, BIST 100 (Borsa İstanbul) index returns (BIST100G), and BIST 100 liquidity (BIST100L). Hot money movements, portfolio investments, other investments, net errors and omissions, and hot money movements were considered independent variables in the study. The BIST100 index's continuous return and liquidity are considered to be dependent factors. The top 100 businesses traded on the stock exchange in terms of trading volume and market value are used to generate the BIST 100 index. The liquidity approach created by Amihud (2002), which is frequently used for stock liquidity in the literature, is utilized to calculate the liquidity of the BIST 100 index.

Research Questions

Is there a long-term relationship between the changes in the hot money components and the changes in the BIST 100 index and BIST 100 liquidity within the purview of the study? Is there an asymmetric connection between the BIST 100 returns and BIST 100 liquidity and changes in the hot money components over the long and short terms? Is there a causal relationship between hot money components and BIST 100 return and BIST 100 liquidity in the short run, or between return and liquidity and hot money components, if the variables move together over time? looking for solutions to problems.

Literature Review

While the relationship between "hot money" and the stock market and the portfolio investments of foreign residents is explored in the domestic market, the relationship between hot money and stock market returns and stock prices abroad is studied. The results of some international studies show that short-term international capital flows have a positive impact on stock prices and returns in developing markets, while other studies reveal that long-term returns in developed markets will decrease as a result of foreign capital inflows. Other studies also show that short-term international capital flows are increasing in developing economies. When the domestic studies are studied, it becomes clear that there is a substantial association between hot money and BIST100 index closing price as well as a significant relationship between foreign portfolio investments and BIST100 index price, index return, and stock return. Although it is clear from the international literature that hot money and stock market returns are related, there is no study that looks at how these two factors relate in the domestic market or how hot money and stock market liquidity relate both domestically and internationally.

Methodology

To ascertain the long-term and asymmetrical relationship between hot money components and BIST 100 index return and liquidity, the ARDL model was developed and examined. The relationship between positive and negative changes in hot money, stock market return, and stock market liquidity can be examined using the NARDL approach. The direction of causation between hot money

components, stock market return, and stock market liquidity was then determined using the Granger causality method, which is extensively employed in time series analysis.

Results and Conclusions

The hot money components and BIST100G and BIST100L exhibit cointegration over the long run in the econometric analyses performed with NARDL, and there is an uneven relationship over the short and long terms. A 5% level of significance from PYAT to BIST100L and a 1% level from BIST100L to PYAT were found in the results of the VAR Granger causality analysis, which was done to determine the short-term outcomes and direction of the relationship between BIST100G and BIST100L and the hot money components. As a result, a cointegrated relationship was found. When the study is viewed overall, it can be seen that it was conducted in a developing market with open capital mobility policies and unrestricted foreign capital entry and exit from the financial markets. In the study, the liquidity depth of the stock market was used to measure the stock market return (BIST100G), which represents the investor's desire to make short-term gains. This return is a reflection of the liquidity abundance created by the monetary base of the incoming capital in the markets on the real sector. We can create policies based on the evidence from econometric analyses, which enables us to comprehend how hot money follows the capital market and overall economic activity. The ability for anyone to invest in the financial markets of nations with convertible currencies has finally been made possible by globalization, the advancement of technology, and the integration of financial markets into the global system. Short-term capital inflows and outflows, also known as hot money, are influenced by economic ups and downs and crises in developing nations. In order to prevent or generate instability, policies might be developed to restrict hot money, take it out of the market, and reinforce local capital.

1. GİRİŞ

Dünyada bugün çok konuşulan finansal küreselleşme adımları aslında yeni bir olgu değildir. Çünkü dünyada sermaye akımları uzun süredir vardır. Ancak 1970'lere kadar sermaye hareketliliği ve sermaye akımları yalnızca birkaç ülke ve sektörle sınırlı iken, 1970'lerden sonra dünya yeni bir finansal entegrasyon dalgasının başlangıcına tanık olmuş ve finansal küreselleşmenin bugünkü piyasalar üzerindeki yayılımı ve derinliğinin örneğine geçmişte rastlanılmamıştır. Finansal küreselleşme, bir ülkenin yerel finans sisteminin uluslararası finans piyasaları ve kurumlarıyla entegre olma durumudur. Bu entegrasyon için hükümetlerin yerel finans sektörünü ve sermaye hesabını serbestleştirilmesi yönünde çeşitli adımlar atmasını gerektirmektedir. Sermaye akışları bir ülkeden diğerine gitme eğiliminde ve genellikle ticaret akışlarını desteklemeye yöneliktir. Azalan sermaye kontrolleri ve geniş bir yelpazede gelişmekte olan ülkelerin küresel finansal sisteme artan katılımıyla birlikte yükselen sermaye hareketliliği Bretton Woods sonrası dönemi karakterize etmiştir. Daha sonra 1990'lı yıllara gelindiğinde hükümetler, yerel finans sektörünü ve sermaye hesabını serbestleştirerek daha entegre bir dünya ekonomisine yol açmıştır. Zamanla ülkeler arasındaki sermaye hareketliliği ve sermaye akımlarının boyutunun artmasıyla finansal serbestleşme de artmıştır (Schmukler vd., 2003).

Finansal serbestleşme (veya liberalleşme) ile birlikte sermaye giriş ve çıkışı önündeki engellerin ortadan kaldırılarak serbest bırakılmasının teorik temeli McKinnon (1973) ve Shaw'ın (1973) neoklasik teorisine dayanmakta ve temel olarak şunlar önerilmektedir: Finansal stresi ortadan kaldırarak finansal derinleşmeyi sağlamak hem kaynakların etkin dağılımını hem de ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Buna göre, liberalizasyon yoluyla yeterli tasarrufa sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları yükseltilmekte, gelişmiş ülkelerin tasarrufları bu ülkelere yönlendirilmekte ve faiz oranları dengelenene kadar bu süreç devam etmektedir. Bu sayede finansal serbestleşme lehine hareketlilik sağlayan sermaye akımları ile ülkenin kullandığı kaynaklar genişletilmekte ve üretim amaçlı yatırımlar artırılmaktadır. Böylece sınırlı tasarruf hacmine sahip olan ülkeler finansman sağlayabilmekte, yatırımcılar ise portföy çeşitlendirmesi yoluyla risklerini dağıtma olanağına sahip olmaktadır (Mollaahmetoğlu ve Toprak, 2017). Bu açıdan finansal liberalleşme, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kalkınma yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür. Finansal liberalleştirilme ile birlikte sermayenin önündeki engellerin gevşetilmesi veya kaldırılmasıyla finansal kaynakların sermayenin bol ancak beklenen getirilerin düşük olduğu ülkelere, sermayenin kıt ancak beklenen getirilerin yüksek olduğu ülkelere akmasına izin verilmiştir. Sermayenin kaynakların bol olduğu gelişmiş ülkelere liberalleşen diğer ülkelere akışı sayesinde sermaye maliyetlerini düşürecek, yatırımları ve ekonomik çıktıyı artıracığı öne sürülmüştür (Summers, 2000).

Ostry vd. (2010) ve WEO (2011) son 30 yıllık dönemde dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin yabancı sermaye girişine izin vermesi ve uluslararası finans piyasalarına katılmaları ile birlikte devamlılık gösteren bir finansal küreselleşme süreci yaşandığını savunmaktadırlar (Benigno vd., 2015).

Bu süreç, yeni yatırım fırsatlarının ortaya çıkması ve dış yatırımların artması ile birlikte büyüme ve kalkınma üzerinde önemli derecede bir etki meydana getirmiştir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında ihtiyaç duyulan parasal kaynakların temininde ve yetersizliğinde yabancı fonlar ülke için büyük önem arz etmektedir (Koç Aytekin, 2018). Bu dönemde yeni yatırım araçlarının ortaya çıkmasına paralel olarak, yabancı sermayenin dolaşım hızı ve hacminin artması yerel sermaye hareketlerinin yabancı sermaye karşısında önemini azaltmıştır. Sermaye sıkıntısı çeken ülkeler bu sorunlarını küresel sermaye ile kısa vadede karşılama yoluna gitmiş ancak bu sermayenin reel sektöre aktarılmaması uzun vadede çeşitli problemleri de beraberinde getirmiştir (Has, 2007).

Gelişmekte olan ülkelerde liberalizasyonun arkasındaki ana etkenlerden biri, liberalleşmenin tasarrufları artırarak, genel olarak ekonomik verimliliği, büyümeyi ve istikrarı yeniden sağlamaya yardımcı olacağı inancı olmuştur. Ancak bu beklentiler genellikle gerçekleşmemiştir; hatta pek çok gelişmekte olan ülkede finansal serbestleşme, yurtiçi tasarruf ve yatırım düzeyini yükseltmek yerine finansal istikrarsızlığı artırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde finansal aktivitenin artması ve finansal derinleşmenin yaşanmasına rağmen bu durum sanayi ve ticarete fayda sağlamamıştır (Akyüz, 1993). Bu da, finansal küreselleşmeye maruz kalmanın gelişmekte olan ülkelerde bir finansal krize karşı kırılganlığını artırmaktadır. Bu durum finansal küreselleşmenin gelişmekte olan piyasalar üzerinde olumsuz etkiler taşıyabileceği en önemli kanallardan birini teşkil etmektedir (Tong ve Wei, 2011).

Dünyada finansal liberalleşmenin olmadığı baskı dönemlerinde sadece çok az finansal kurum ve sınırlı denilebilecek sayıda finansal aracın olduğu zayıf ve gelişmemiş finansal piyasalar vardı (Bulut, 2016). 1950'li yıllardan itibaren dünyada başlayan finansal liberalleşme veya serbestleşme süreciyle birlikte bu gün Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Avrupa Merkez Bankası (ECB), bölgesel bankalar, ülke borsaları gibi kuruluşlar bu sürece öncülük etmektedir.

Sonuç olarak, finansal serbestleşme günümüzün uluslararası ekonomik ilişkilerinde en baskın eğilimlerden birini temsil etmektedir. Finansal serbestleşme ile birlikte sermaye akımlarına sağlanan kolaylık ve bilginin hızlı dolaşımı sayesinde ülkelerin finansal piyasaları arasındaki entegrasyon daha da güçlü hale gelmiştir. Bu durum, ülke ekonomilerinin en önemli barometrelerinden biri olan borsaları ve borsalarda alım satımı yapılan hisse senedi fiyatları ile likiditenin artması veya azalması noktasında dikkate değer bir etkiye sahip olabilir. Finansal entegrasyon süreci yatırımcılar için yeni yatırım fırsatlarının doğmasını beraberinde getirirken, bu durum aynı zamanda piyasalarda yeni krizlerin ortaya çıkmasını da kendi içinde barındırmaktadır. Bu yüzden, özellikle finansal entegrasyonun yüksek olduğu bir piyasada finansal varlıkların alım ve satımında meydana gelen pozitif veya negatif fiyat değişimlerinden, başka bir deyişle volatiliteden diğer ülkelerin piyasaları da eş zamanlı olarak etkilenebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de sıcak para hareketleri ile BIST 100 (Borsa İstanbul 100) endeksi getirisi ile BIST 100 likiditesi arasında asimetrik ve nedensellik ilişki Şubat 2000 ile Ağustos 2022 dönemleri için aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Makale beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde finansal liberalleşme, amacı ve etkilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, sıcak paranın tanımı ve ülke ekonomileri üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde, yurt içinde ve yurt dışında sıcak para ile ilgili yapılan çalışmalar incelenerek kısaca özetlenmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmanın amacı, önemi, veri seti ve kullanılan ekonometrik analizlerden ortaya çıkan istatistiksel katsayılar ve yorumlara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın analizlerinde elde edilen bulgular bir bütün olarak yorumlanmış, literatürle karşılaştırılmış ve çeşitli politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. SICAK PARANIN TANIMI VE ÜLKE EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mevcut finansal ekonomi literatürünün çoğu kısa vadeli sermaye girişlerini “sıcak para” olarak tanımlamaktadır (Kim ve Iwasawa, 2017). Sıcak para, esas olarak piyasalardaki faiz oranı farkları ve/veya beklenen döviz kuru değişimleri üzerinden kısa vadede daha iyi bir kâr veya getiri elde etmek için bir ülkeden (genellikle gelişmiş ülkelere) diğerine sermayenin akışını ifade etmektedir (Martin ve Morrison, 2008; Guo ve Huang, 2010; Fuertes vd., 2016; Zhang vd., 2019). Sıcak para bir sektörden veya bir ülkeden diğerine giderken arkasında yıkım izi bırakma özelliğine sahiptir (Korinek, 2011).

Sermaye girişleri faiz oranlarını düşürme ve iç harcamaları artırma eğilimindedir. Ayrıca yurt içi harcamaları artırarak bir fiyat ayarlama sürecini harekete geçirmektedir. Sermaye girişinden kaynaklanan düşük faiz oranları ve hızlanan ekonomik aktivite nedeniyle harcama artarsa, bu artışın bir kısmı ticarete konu olan ve bir kısmı ticarete konu olmayan ürünlere gidecektir. Ticarete konu olan mallara yapılan harcamaların artması, ticaret açığının boyutunu artıracak ve bu şekilde sermaye girişi de piyasaya yerleşmiş olacaktır. Makroekonomik etkiler dışında sermaye girişlerinin iki sonucunun dikkate alınması önemlidir. Birincisi, ülkeye getirilen daha büyük miktarda sermaye, yerel finansal sistem aracılığıyla aracılık edilen fonların hacmini ve dolayısıyla yurt içi finansal varlık ve yükümlülüklerin hacmini genişletecektir. İkincisi, sabit veya önceden belirlenmiş bir döviz kuru sisteminde büyük sermaye girişlerinin parasallaştırılması, reel değerlemenin bir parçası olan ve ticarete konu olmayan varlıkların fiyatlarındaki artış yoluyla enflasyonu geçici olarak artıracaktır. Ayrıca, ücret ve fiyatların genel olarak geçmiş enflasyon seviyelerine endekslediği ülkelerde fiyatların bir süreliğine yükselmesine neden olmakta ve böylece enflasyondaki geçici artış beklentisi oldukça uzun süreli olabilmektedir. Özellikle daha esnek bir döviz kuru sistemine sahip ülkelerde öngörülemez sıcak para durumunda, nominal ve reel döviz kurlarında da aşırı oynaklık söz konusu olabilir. Bunun yanında, öngörülebilir sermaye girişleri bile reel döviz kurunda döngüsel dalgalanmalara neden olabilir ve bu da

ticarete konu olan sektörleri ve bir bütün olarak makroekonomik yönetimi etkileyebilir (Corbo ve Hernandez, 1996). Öte yandan, spekülâtif bir fon olmasından dolayı sıcak para, yurtiçi hisse senedi piyasalarında endişe verici balonlar ve dalgalanmalar yaratmaya ve dolayısıyla ulusal ekonomilerin gelişimini engellemeye eğilimli bir sermayedir (Yii, 2021).

Kısa vadeli önemli sermaye girişi enflasyondaki artışla birlikte varlık fiyatlarının yükselmesine neden olabilir. Bu tür bir sermaye girişi, aynı zamanda bir kredi patlaması ile sonuçlanan parasal tabanı da hızlı bir şekilde genişletebilir. Bu durum devam ederse, para akışı olan ülkenin malları ve hizmetleri diğer ülkelerden gelen benzer ürünlerden daha pahalı hale geleceğinden ülkenin ihracatını olumsuz etkileyebilir. Sıcak paranın ani çıkışı ise varlık fiyatlarının deflasyonuna ve para biriminin değerinin düşmesine neden olacaktır. Yatırım ufku daha kısa olan bu tür ani sermaye girişi, hızlı parasal genişleme, artan cari açıklar ve enflasyonist baskılar gibi ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Thakur, 2021). Bagwati (1998), Rodrik (1998) ve Stiglitz (2002). Liberalleşmenin spekülâtif sıcak para akışlarını davet ettiğİ, yatırım, çıktı veya önemsiz olmayan ve ekonomide refah etkileri olan diğer herhangi bir reel varlık üzerinde fark edilebilir olumlu etkileri olmayan finansal krizlerin gerçekleşme olasılığını artırdığını vurgulamaktadır (Henry, 2003).

Sermaye akışlarının, gelişmekte olan ülkelere yönelmesine ilişkin olarak klasik görüş veya başka bir ifadeyle yaygın olarak kabul edilen görüş, bu ülkelerin mal, hizmet ve varlık alım satımlarındaki karşılaştırmalı üstünlük yönüne vurgu yapmaktadır. Mal, varlık ve hizmet ticaretinden elde edilen kazançları yansıtan sermaye akışlarından elde edilen kazançlar ile alıcı ülkeler genellikle yerel kaynaklardan sağlanamayacak olan yatırım fonlarını elde ederken, yatırım yapan ülkeler de gelişmiş ülkelerde elde edilebilecek kazançla göre daha yüksek bir getiri elde etmektedirler. Bu anlamda sermaye akışları için mal ve hizmetlere benzer şekilde bölgeler arası ticareti temsil ettiğini söyleyebiliriz. Gelişmekte olan ekonomilere yönelik sermaye akışlarındaki yeni eğilimin bir diğer önemli özelliğİ, özel sermaye akışlarının büyük cari hesap dengesizliklerinin finansmanında giderek daha önemli bir kaynak haline gelmesi ve göreceli olarak önem açısından resmi sermaye akışlarını önemli ölçüde gölgede bırakmasıdır (Sarno ve Taylor, 1999).

Uluslararası finans literatürü, kısa vadede büyük sermaye girişlerinin o ülkelerin yerel finans piyasalarının hacmine kıyasla daha büyük olması durumunda, alıcı konumundaki gelişmekte olan ülkeleri küresel finansal krizler gibi birbirini takip eden olumsuz şoklara karşı daha savunmasız hale getirebileceğini ileri sürmektedir (Kim ve Iwasawa, 2017). Bu açıdan, gelişmekte olan ekonomilerdeki finansal patlamalar, krizler veya kısıtlamalar sermaye akışlarıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Bir ülkeye büyük miktarlarda sermaye akışı bazen finansal bir patlamaya (veya genişlemeye) yol açarken, büyük miktarlarda sermayenin dışarı çıkması da bazen bir krize yol açabilmektedir. (Korinek, 2011). Sıcak paranın makroekonomik ve finansal istikrarsızlığı tehdit edecek kadar güçlü bir yıkım izi bırakma özeliğinden dolayı günümüzde ülke ekonomileri için önemli bir politika endişesi haline gelmiştir

(Martin ve Morrison, 2008; Chari ve Kehoe, 2003; Fuertes vd., 2016). Bu nedenle birçok ülkede ekonomik otoriteler, ilk etapta bu tür sıcak para girişlerini teşvik eden eksiklikleri ve politika hatalarını düzelterek veya farklı müdahale türleri yoluyla sermaye girişlerinin bazı yan etkilerini kontrol ederek sıcak parayı caydırmaya çalıştılar (Corbo ve Hernandez, 1996).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, sıcak para veya portföy yatırımları ile hisse senedi piyasaları üzerine yurtdışında ve yurtiçinde yapılmış bazı çalışmaların kısa özetlerine yer verilmiştir.

Errunza ve Losq (1985) ve Merton (1987) Meksika hisse senedi borsası üzerine yapmış oldukları çalışmada, diğer değişkenler sabit iken sıcak para girişlerinin hisse senetleri fiyatlarında kalıcı artışlar yarattığı görülmüştür. Yazarlar bu artışların nedenlerini ise portföy çeşitliliği, risk paylaşımı ve düşük risk primi beklentisi ile açıklamaktadırlar. Allen ve Gale (1991), Bohn ve Tesar (1996), Clark ve Berko (1997), Tabak (2003), Sohinger ve Horvatin (2006), Ni ve Huang (2014) kısa vadeli uluslararası sermaye akımlarının gelişmekte olan piyasalardaki hisse senedi fiyatları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ileri sürmektedirler.

Domowitz vd. (1997) çalışmalarında sıcak para akışlarının bir yandan Meksika'daki borsa gelişimini olumlu etkilediği görülürken, diğer yandan bu tür sermaye akışlarının Meksika'daki 1994 ekonomik krizine neden olmadaki ana rolünü de tanımlamaktadırlar. Froot vd. (2001) çalışmalarında, uluslararası sermaye akışlarının gelişmekte olan piyasalarda gelecekteki getirilerle pozitif ilişki içinde olduğu, gelişmiş piyasalarda ise pozitif getiri tahmini yapılamadığı yönünde bulgular elde etmişlerdir. Diğer taraftan yazarlar çalışmalarında uzun dönemde gelişmiş piyasalardaki getirilerin yabancı sermaye girişinden sonra negatif olacağını ileri sürmektedirler. Neumann vd. (2009), Ostry vd. (2010) gibi bazı araştırmalar, gelişmekte olan ekonomilerdeki kısa vadeli uluslararası sermaye akışlarındaki artışın, Tayvan, Endonezya, Tayland, Brezilya ve diğer ülke örneklerini içeren gelişmekte olan ekonomilerdeki düzenlemeleri istikrarsızlaştırma ve etkisizleştirmenin ana nedenlerinden biri olduğunu öne sürmektedirler.

Guo ve Huang (2010) yaptıkları çalışmada, sıcak paranın Şanghai borsasında ani dalgalanmalara sebep olduğu ve hisse senedi piyasalarındaki oynaklığın büyük bir kısmının sıcak para kaynaklı likidite şoku oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Habermeier vd. (2011), uluslararası sermaye akışlarının bir ülkeye olan fayda ve maliyetinin birlikte analiz edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. İskenderoğlu ve Karadeniz (2011) yabancı portföy yatırımlarının İMKB 100 Endeksi getirileri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, sadece İMKB 100'den yabancı portföy yatırımlarının piyasa değerine doğru tek yönlü bir ilişki görülmüştür. Yen-Hsien vd. (2017) yaptıkları çalışmada sıcak paranın borsa getirisi ve oynaklık yayılımı üzerinde etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Şenol ve Koç (2018) yabancı portföy girişi ile borsa ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgularda, yabancı portföy yatırımlarından, BIST100, faiz oranı ve döviz kuruna doğru tepkiler görülmüştür. Şekeroğlu ve Acar (2020), sıcak paranın, BIST100 endeksi kapanış fiyatı, faiz oranı ve döviz kuru üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında, sıcak paranın bu üç makro değişken üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Polat ve Kılıç (2019), yurtdışındaki yatırımcıların hisse senetlerine yaptıkları yatırımlarının BIST100 ile ilişkisini araştırmışlardır. Yapılan ekonometrik analizlerde elde edilen istatistik bulgularda uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu bulunmuştur. Ayrıca, hisse senedi yatırımlarından BIST100 endeksine doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığına rastlanılmıştır.

Şit vd. (2020) yaptıkları çalışmanın bulgularında yabancı portföy yatırımları ile BIST100'ün eşbütünleşik ve çift yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Doğukanlı ve Çetenak (2008) İMKB üzerine yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarında, hisse senedi getirisi ile yabancı portföy yatırımları arasında nedenselliğin varlığına rastlamışlardır. Ayrıca, yatırımcıların yaptıkları alım ve satımlarda borsadaki fiyat değişikliklerini dikkate aldığını gözlemlemişlerdir.

Yii vd. (2021), Çin'de sıcak para ile borsa arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, sıcak paranın Çin borsası üzerinde uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu, ayrıca çalışmanın bulguları sıcak para ile borsa arasında asimetric bir etkinin varlığını desteklemektedir. Tu vd. (2022) Pakistan piyasası üzerine yaptıkları çalışmada, Pakistan hisse senedi ulusal endeksi olan KSE-100'ün getirisinden sıcak paraya doğru uzun vadeli bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir.

Yukarıda yer alan literatür incelemesinde yurtdışında sıcak para ile borsa arasındaki ilişkinin incelendiği görülmüştür. Ancak yurtiçinde bu değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen her hangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yurtiçinde sıcak para olarak tanımlanan ve portföy yatırımları kaleminde yer alan para piyasası araçlarıyla çalışmak yerine, içinde bir yıldan daha uzun vadeli Tahvil ve Eurobond gibi finansal enstrümanlar barındıran portföy yatırımları kalemi ile çalışılmıştır. Bu makalede gerek kullanılan değişkenler gerekse kullanılan ekonometrik analizlerin literatürde yer almaması bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayırarak özgün kıldığını söyleyebiliriz.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu bölümde, yapılan çalışmanın amacı ve önemi, çalışmada kullanılan değişkenler, veri seti, kullanılan ekonometrik analizler ve onlara ait modeller, son olarak analizlerden elde edilen istatistik bulguların yer aldığı tablolar ve açıklamaları yer almaktadır.

4.1. Amaç ve Önem

Bu çalışmada, literatürde sıcak para olarak adlandırılan yabancı sermaye yatırımları ile borsa getirisi ve borsa likidite performansı arasındaki ilişkinin Türkiye örneğinde incelenmesi amaçlanmıştır.

Sıcak para konusu finans piyasasında oldukça ilgi çekici bir konu olmaya devam etmektedir (Fuertes vd., 2016; Kim ve Iwasawa, 2017). Sıcak paranın ilgi çekici ve ülke ekonomileri açısından önemli bir sermaye olarak görülmesinden yola çıkarak yaptığımız bu çalışmada, sıcak para bileşenleri ile borsa getirisi ve likiditesi arasındaki etkileşim ve nedenselliği incelemeye yönelik amacı gerçekleştirirken;

- Sıcak para bileşenlerindeki değişimler ile BIST 100 endeksi ve BIST 100 likiditesindeki değişimler arasında uzun dönemde bir etkileşim var mıdır?
- Uzun ve kısa dönemde sıcak para bileşenlerindeki değişimler ile BIST 100 getirisi ve BIST 100 likiditesi arasında asimetrik bir etkileşim var mıdır?
- Değişkenler uzun dönemde birlikte hareket ediyorsa, kısa dönemde sıcak para bileşenlerinden BIST 100 getiri ve BIST 100 likiditeye doğru mu, yoksa getiri ve likiditeden sıcak para bileşenlerine doğru mu bir nedensellik vardır?

sorularına cevap aranmaktadır.

Dünyada sermaye piyasaları arasındaki entegrasyonun artması, sermaye girişi olan ülkelerde finansal piyasaların derinleşmesi, ekonomik birimlerin finansmana erişiminin kolaylaşması tüketim düzeyinde çarpan etkisi yoluyla gelişmekte olan piyasalarda borsa performansını etkilemesi beklenmektedir. Çünkü piyasaya yabancı sermayenin girişine öncülük eden en önemli faktörlerin başında ülke borsasının gösterdiği performans gelmektedir.

Borsa performansı aynı zamanda ülkelerin genel ekonomik aktiviteleri için hem bir katalizör hem de bir barometre görevi üstlendiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, sermaye girişlerinin geniş bir yelpazeyi kullanarak alıcı ülkelerde yarattığı likidite bolluğunun borsayı nasıl ve hangi yönde etkilediği bu çalışmayla incelenerek elde edilen bulgular ile literatürü genişletmek amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışma yoluyla araştırmacılara, politika yapıcılara, finansal piyasaların ve dolayısıyla sermaye piyasalarının entegrasyona yönelik çeşitli görüşlere önemli katkılar sunacağına inanıyoruz.

4.2. Veri Seti

Çalışmada sıcak para bileşenleri ile BIST 100 endeksi ve likiditesinin Şubat 2000 ile Ağustos 2022 dönemine ait aylık frekansları (271 ay) veri seti olarak kullanılmıştır. Araştırmanın değişkenleri, kısaltımları ve hesaplanma yöntemlerine ilişkin açıklamalar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Veri Seti ve Açıklamaları

Değişkenler	Kısaltımı	Hesaplanması
Bağımlı Değişkenler		
BIST 100 Endeks Getirisi	BIST100G	$BIST100G_t = \frac{1}{n_t} \sum_{d=1}^n \text{Ln} \left(\frac{\text{BIST 100 KAPANIŞ FİYATI}_{t,d}}{\text{BIST 100 KAPANIŞ FİYATI}_{t,d-1}} \right)$
BIST 100 Endeks Likiditesi	BIST100L	$AILLIQ_t = \frac{1}{n_t} \sum_{d=1}^n \frac{ \text{BIST100G}_{t,d} }{\text{BIST100 HACİM}_{t,d}}$
Bağımsız Değişkenler		
Portföy Yatırımları	PYAT	PYAT _t = Bankalar ve Diğer Sektörlerin Hisse Senedi Yükümlülükleri _t (+) Genel Hükümet Yurtiçi Borç Senedi ve Yükümlülükleri _t (+)
Diğer Yatırımlar	DYAT	DYAT _t = Banka Efektif ve Mevduat Yükümlülükleri _t (+) Banka Kredi Varlıkları ve Kısa Vadeli Kredi Yükümlülükleri _t (+) Diğer Sektör Kısa Vadeli Kredi Yükümlülükleri _t (+)
Net Hata Noksan	NHN	NHN _t = Kaynağı Belirlenemeyen Döviz Giriş-Çıkışları ve İstatistiksel Farklar _t (+)

Not: Tabloda yer alan “Ln” doğal logaritmayı, “t” ay, “d” gün, “n” ise aylık periyot için işlem gördüğü gün sayısını temsil etmektedir. BIST100L likidite azlığı (AILLIQ) ölçütü Amihud’un (2002) yönteminde olduğu gibi günlük değerler hesaplanırken 10⁶ ile çarpılmıştır.

Tablo 1’de yer alan değişkenlerin verileri TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) internet sayfasından alınmıştır. BIST 100 endeksine ait getiri ve likidite hesaplamaları tarafımızca önce günlük olarak hesaplanmış, daha sonra aylık periyot için işlem gördüğü gün sayısına bölerek aylık ortalamaları alınmış, son olarak bir önceki aya göre değişimleri alınmıştır. Portföy yatırımları, diğer yatırımlar ile kaynağı belirlenemeyen döviz giriş-çıkışları ve istatistiksel farklar kalemleri TL’ye dönüştürülmüş aylık veriler olup, bunlarında bir önceki aya göre değişimleri alınmıştır. Altun ve Mutan (2007) çalışmalarında, portföy yatırımlar, ödemeler dengesindeki net hata ve noksan hesabı, bankalara ve banka dışındaki özel kesimlere açılan kısa vadeli krediler, yabancıların ülke içindeki bankalarda tuttıkları kısa vadeli mevduatları sıcak paranın unsurları olarak ifade etmişlerdir. Sıcak para unsurları İnandım’ın (2005) TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü’nde hazırladığı uzmanlık tezi dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Çalışmada kullanılan BIST 100 endeks getirileri, borsada işlem gören ve işlem hacmi ile piyasa değeri bakımından en yüksek 100 şirketin hisse fiyat verileri kullanılarak BIST tarafından hesaplanmaktadır. Bir şirketin hisse senedi fiyatı, yatırımcının gelecekte kazanç elde etme ve kârını artırma kabiliyetine ilişkin algısını yansıtan bir değerdir. BIST 100 endeksi, Türkiye’de borsada yer alan şirketlerin hisse senedi fiyatlarının genel olarak nasıl bir performans sergilediğini ölçmek üzere tasarlanmıştır. Bu endeks, günümüzde gerek borsanın gerekse ekonominin hangi döngüde olduğunu, büyümeyi ve toplumsal refahı yansıtan bir gösterge olarak hizmet vermektedir. Piyasaların istikrarı,

gelişimi ve varlık fiyatlarının yönünü belirtmek açısından analistler, yatırımcılar ve ekonomiden sorumlu kurumlar tarafından bu göstergeler dikkatle takip edilmektedir.

Çalışmanın bir diğer bağımlı değişkeni ise BIST 100 endeksinin likiditesidir. Bir finansal varlığın likidite seviyesi işlem hacmi ile temsil edilmektedir. Bir finansal varlığın işlem hacminin yüksek olması, finansal varlığa olan ilginin yüksek olduğunu, başka bir deyişle bu varlığın yüksek likidite seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. İşlem hacminin düşük olması ise finansal varlığa daha az ilgi gösterdiğine işaret etmektedir. Hisse senedi likiditesi hem genel ekonomik aktivitenin gelişimini hem de sermaye piyasanın dinamiklerini bir bütün olarak yansıtan öncü göstergelerden biridir. BIST 100 endeksinin likiditesi Amihud (2002) tarafından geliştirilen ve araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde tercih edilen hisse senedi likidite azlığı metodu (AILLIQ) ile ölçülmüştür.

Likidite, doğrudan gözlemlenemeyen, tek bir ölçüye sığdırılmayan ve anlaşılması zor olan çok yönlü bir göstergedir. Likidite azlığı, hisse sentlerine yönelik akışkanlığın fiyat üzerindeki etkisini, bir satıcının kabul ettiği iskonto veya bir alıcının bir piyasa emrini yerine getirirken ödediği ve ters seçim maliyetleri ile envanter maliyetlerinden kaynaklanan primi yansıtmaktadır (Amihud ve Mendelson, 1980; Glosten ve Milgrom, 1985). Finansal sistemden sorumlu yetkili kurumların piyasaya yönelik objektif ve kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için başvurdukları finansal istikrar önlemlerinden birisi de piyasa likidite göstergesidir. Likit olmayan piyasalar daha az alış ve satış marjlarına ve daha az piyasa derinliğine sahip olacağı için yatırımcılara cazip gelmemektedir. Özellikle son yıllarda gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarında yaşanan likidite sorunu ile birlikte yatırımcılar için piyasa likiditesi finansal istikrarın kapsamlı bir değerlendirmesini sağlayan önemli bir gösterge olarak öne çıkarmaktadır. Bu açıdan bir piyasa, yatırımcıları fonlarını piyasada tutmaya ikna etmek için likit olduğunu göstermeye her zaman devam etmelidir. Piyasalarda derinlik ve asimetrik bilgi sorunları söz konusu olduğunda piyasa likiditesi çok önemli hale gelmektedir. Finansal derinliği olmayan bir piyasa, varlık fiyatlarının oynaklığını artıran spekülasyon alım-satım işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu tür finansal piyasalar bir likidite şokuna karşı daha hassas olduğundan küresel likidite sorununa karşı kriz yayabilmektedirler (Santoso vd., 2010).

4.3. Yöntem

Bu bölümde, çalışmada kullanılan değişkenlerin Şubat 2000-Ağustos 2022 dönemine ait aylık veri setinin hangi ekonometrik analiz yöntemine uygun olduğu öğrenmek için önce birim kök analizi yapılmıştır. Daha sonra çıkan istatistikî bulgulardan yola çıkarak kullanılacak ekonometrik analiz yöntemine karar verilmiştir.

4.3.1. Birim Kök (Durağanlık) Analizi

Çalışmalarda zaman serisi özeliğine sahip olan değişkenler kullanılarak yapılan ekonometrik modellerin tahmininde durağan olmayan serilerin kullanılması, analiz sonucunda elde edilen kanıtlar

tutarsız ve yapılan çıkarımlar istatistiksel olarak anlamlı olmamaktadır (Granger ve Newbold, 1974). Bu açıdan VAR sisteminde belirtilen değişkenler arasında olası uzun vadeli ilişki belirlenmeden önce tüm değişkenlere ait veri setinin durağan olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde durağan olmayan verilerin taşıdığı sahte regresyon problemini ortadan kaldırmadan yapılacak analizlerin ampirik sonuçlarını yanıltıcı hale getirmek ve birim kök testlerine ait sıfır hipotezinin yanlış kabul edilmesine yol açmaktadır. Birim kök testlerine ait hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

H_0 : Değişkenlere ait veri seti birim köke sahiptir, durağan değildir.

H_1 : Değişkenlere ait veri seti birim köke sahip değildir, durağandır.

Serilerin durağanlık seviyelerinin analizinde ADF (Augmented Dickey-Fuller), PP (Phillips-Perron) ve KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) testleriyle, “sabitli”, “sabitli ve trendli”, “sabitli ve trendsiz” modeller kullanılarak test edilmiştir. ADF ile PP test değerleri MacKinnon (1996) kritik değerleriyle, KPSS test istatistik değerleri ise Kwiatkowski vd.’ne (1992) ait asimptotik kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Kritik alt ve üst sınır test bulgularına ait istatistikî özetler Tablo 2’de ki gibidir.

Tablo 2. Birim Kök Test Bulguları

Test Türü	Birim Kök	BIST100G	BIST100L	PYAT	DYAT	NHN
Augmented Dickey-Fuller	I(0)	(-16,789) ^{***}	(-15,896) ^{***}	(-15,807) ^{***}	(-16,661) ^{***}	(-15,334) ^{***}
		[-16,759] ^{***}	[-15,929] ^{***}	[-15,786] ^{***}	[-16,688] ^{***}	[-15,339] ^{***}
		{-7,114} ^{***}	{-15,375} ^{***}	{-14,390} ^{***}	{-16,572} ^{***}	{-13,516} ^{***}
Phillips-Perron	I(0)	(-16,789) ^{***}	(-29,263) ^{***}	(-15,947) ^{***}	(-16,454) ^{***}	(-15,534) ^{***}
		[-16,760] ^{***}	[-31,541] ^{***}	[-15,927] ^{***}	[-16,735] ^{***}	[-15,577] ^{***}
		{-15,693} ^{***}	{-22,268} ^{***}	{-15,368} ^{***}	{-16,586} ^{***}	{-13,636} ^{***}
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin	I(0)	(0,100) ^{***}	(0,252) ^{***}	(0,115) ^{***}	(0,210) ^{***}	(0,127) ^{***}
		[0,098] ^{***}	[0,088] ^{***}	[0,101] ^{***}	[0,081] ^{***}	[0,028] ^{***}

Not: ^{***}, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda, “()” parantezinde sabitli, “[]” parantezinde sabitli ve trendli, “{ }” parantezinde ise sabitsiz ve trendsiz model sonuçları yer almaktadır. ADF ile PP testlerinde t-istatistik değeri, KPSS testinde ise LM (Lagrange Multiplier) istatistik değeri %1, %5 ve %10 düzeyinde dikkate alınmıştır.

Tablo 2’deki ADF denklem sonuçlarında Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) (Schwarz, 1978), PP ve KPSS denklem sonuçlarında Bartlett Kernel metodu kullanılarak Newey ve West (1994) yöntemi esas alınmıştır. Durağanlık sonuçlarının yer aldığı Tablo 2’deki istatistikî bulgularda tüm değişkenlere ait zaman serisinin düzeyde I(0) durağan olduğu görülmüştür (H_0 red, H_1 kabul). Bu bulgulardan yola çıkarak, sıcak para bileşenleri ile getiri ve likidite arasında uzun dönem, kısa dönem ve asimetrik etkinin tespit edilmesinde NARDL yöntemi, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü tespit etmek için ise analizlerinde sıklıkla kullanılan Granger nedensellik yönteminin kullanılmasında teorik olarak engel teşkil edecek bir problem görülmediğini söylemek mümkündür.

Sıcak para ile borsa getirisi ve likiditesi arasında uzun ve kısa dönem asimetrik ilişkinin tespitinde Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) modelin Shin vd. (2014) tarafından geliştirilmiş hali olan çok değişkenli Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (NARDL) yaklaşımı ile analiz edilmiştir. NARDL, değişkenler için uygun gecikme sırasını seçerek çoklu bağlantı sorununun çözülmesine de yardımcı olmaktadır (Shin vd., 2014).

Shin vd.'nin (2014) geliştirdiği çok değişkenli NARDL sınır testi yaklaşımı değişkenler arasındaki doğrusal olmayan asimetrik eşbütünleşmeyi (koentegrasyon) yakalayabilmeye olanak tanımaktadır. NARDL metodolojisi, bağımsız değişken veya değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki kısa ve uzun vadeli ilişkilerde asimetrik etkilerin varlığını bulgularda ayrı ayrı sunmaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan zaman serilerinin entegrasyon sırasının olması gerektiğini vurgulayan diğer hata düzeltme modellerinden farklı olarak NARDL modeli bu kısıtlamayı gevşeterek, $I(0)$, $I(1)$ veya her ikisinin birleşimi gibi farklı entegrasyon seviyelerinin bir kombinasyonuna da izin vermektedir (Shahbaz vd., 2017). Başka bir ifade ile çalışmada kullanılan her hangi bir değişkene ait veri setinin $I(2)$ düzeyinde durağan olmaması NARDL metodolojisinin birim köklere ait en önemli kısıtını oluşturmaktadır (Aslantaş ve Bulut, 2022). Bu açıdan NARDL yönteminde değişkenlere ait veri setinin durağanlığının $I(0)$, $I(1)$ veya her ikisinin birleşimi olup olmadığına bakılmaksızın geçerli sonuçlar vermesi nedeniyle araştırmacılara daha fazla esneklik tanımaktadır.

Bunlara ilaveten NARDL yaklaşımı, geleneksel bir doğrusal ortamda görünmeyen herhangi bir ilişkiyi atlamaktan kaçınmak için gizli eşbütünleşme için test yapılmasını sağlamaktadır. Böylece NARDL analiz metodolojisi, doğrusal eşbütünleşme, doğrusal olmayan (asimetrik) eşbütünleşme ve eşbütünleşme eksikliği arasında ayırım yapmaya imkân tanımaktadır. Gizli eşbütünleşme kavramı Granger ve Yoon (2002) tarafından ortaya atılmıştır. Gizli eşbütünleşme, eğer iki zaman serisi geleneksel anlamda eşbütünleşik değilse ancak bu serilerin pozitif ve negatif bileşenleri arasında eşbütünleşme varsa tespit edilmektedir (Shahzad vd., 2017).

Granger nedensellik (Granger causality) metodolojisi ise, iki değişken arasındaki nedenselliğin hem etkilerini önceleyen hem de tahmin etmeye yardımcı olan basit bir fikre dayanmaktadır. Granger nedensellik analizinin temel prensibi, çapraz tahmin kavramına dayanmaktadır. Buna göre, X zaman serisinin geçmiş değerlerinin dâhil edilmesi, Y zaman serisinin gelecekteki tahminini geliştirirse, X'in Y üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğu söylenir (Granger, 1969). Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki ilişkinin geleceğinin tahmine dayalı ekonometrik bir model olmayıp, nedenselliği sınamak için amaçlanan bir modeldir. Granger nedenselliğinde zaman serisinin durağan olması gerekmektedir (Granger, 1988).

Tablo 1’de açıklamalarına yer verilen bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin analizinde kullanılan NARDL yönteminde aşağıda yer alan 1 no’lu fonksiyonel işlem temel alınmaktadır.

Çalışmanın fonksiyonel işlemi:

$$(BIST100G, BIST100L) = f(PYAT, DYAT, NHN) \quad (1)$$

Çalışmanın ekonometrik analizi için kurulan temel regresyon denklem ise 2 no’lu formülde yer almaktadır.

Çalışmanın temel regresyon denklemi:

$$(BIST100G, BIST100L)_t = \alpha_0 + \beta_1 PYAT_t + \beta_2 DYAT_t + \beta_3 NHN_t + \mu_t \quad (2)$$

Bu çalışmanın analizlerde NARDL yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni, analize konu olan göstergeler arasındaki uzun ve kısa dönem asimetrik etkinin yanında, sıcak para bileşenlerinde ortaya çıkan pozitif ve negatif değişimlerin BIST 100 getiri ve likiditesi arasındaki doğrusal olmayan ve asimetrik eşbütünleşmeyi yakalayabilmektir. NARDL analizinden sonra Granger nedensellik yaklaşımıyla uzun dönemde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü tespit etmek için tercih edilmiştir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, NARDL yaklaşımı, eşbütünleşme analizindeki tüm değişkenlerin aynı seviyede entegre edilmesi gerektiği şeklindeki olağan varsayımına esneklik tanıyarak I(0) veya I(1) düzeyine göre tasarlanmıştır. Bu anlamda NARDL metodolojisinde değişkenlerde I(2) düzeyinde durağanlığın sağlanması geçerli olmadığı için zaman serilerinin birim kök özelliklerinin kontrol edilmesi gerekmektedir.

Ayrıca Granger nedensellik analizi için de tüm değişkenlere ait veri setinin seviyede durağan olması koşulu yer almaktadır. Bu bağlamda, araştırma kapsamında yer alan değişkenlerin entegrasyon seviyesini belirlemek için ekonometrik uygulamalarda yaygın olarak kullanan ADF (Augmented Dickey Fuller, 1979), PP (Phillips-Perron, 1988) ve KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin, 1992) testleri ile sınanmıştır. Değişkenlere durağanlık analizi uygulamadan önce, tüm değişkenlere ait veri seti “Moving Average Methods” yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

4.4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, ADF, PP ve KPSS testleri ile değişkenlere ait zaman serilerinde birim kök sınanması, NARDL yöntemiyle bağımsız değişkenlerdeki pozitif ve negatif değişimler yoluyla asimetrik ilişkinin varlığı, son olarak değişkenler arasındaki nedenselliğinin yönünü tespit etmek için Granger yöntemiyle yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

4.4.1. NARDL Analizi

1 no'lu doğrusal fonksiyon ve 2 no'lu doğrusal denklem esas alınarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında NARDL metoduyla doğrusal olmayan bir analiz yöntemiyle asimetrik etki tespit edilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıda oluşturulan 3, 5 ve 7 no'lu denklemlerle sıcak para bileşenlerindeki pozitif (PYAT⁺, DYAT⁺, NHN⁺) değişikliklerin, 4, 6 ve 8 no'lu denklemlerde ise negatif (PYAT⁻, DYAT⁻, NHN⁻) değişikliklerin kısmi toplamlarının nasıl ayrıştığı gösterilmiştir.

$$PYAT^+ = \sum_{t=1}^k \Delta PYAT_t^+ = \sum_{t=1}^k \max(\Delta PYAT_t, 0) \quad (3)$$

$$PYAT^- = \sum_{t=1}^k \Delta PYAT_t^- = \sum_{t=1}^k \min(\Delta PYAT_t, 0) \quad (4)$$

$$DYAT^+ = \sum_{t=1}^k \Delta DYAT_t^+ = \sum_{t=1}^k \max(\Delta DYAT_t, 0) \quad (5)$$

$$DYAT^- = \sum_{t=1}^k \Delta DYAT_t^- = \sum_{t=1}^k \min(\Delta DYAT_t, 0) \quad (6)$$

$$NHN^+ = \sum_{t=1}^k \Delta NHN_t^+ = \sum_{t=1}^k \max(\Delta NHN_t, 0) \quad (7)$$

$$NHN^- = \sum_{t=1}^k \Delta NHN_t^- = \sum_{t=1}^k \min(\Delta NHN_t, 0) \quad (8)$$

Yukarıda yer verilen 1 no'lu fonksiyonel işleme pozitif ve negatif şoklar dâhil edildiğinde ortaya çıkan temel denklem formül 9'daki gibi olmaktadır.

$$(BIST100G, BIST100L) = f(PYAT^+, PYAT^-, DYAT^+, DYAT^-, NHN^+, NHN^-) \quad (9)$$

Değişkenlere ait doğrusal denklem 2 no'lu formüldeki gibi oluşturulmuştur. Ancak sıcak para değişkenlerini olumlu (veya pozitif) ve olumsuz (veya negatif) bileşenlerine ayırmadan asimetrikler elde edilemez. Bu nedenle 2 no'lu temel regresyon denklemi dikkate alınarak uzun ve kısa dönem ekonometrik analiz için kullanılacak NARDL modeli aşağıda yer alan 10 ve 11 no'lu denklemlerde olduğu gibi genişletilmektedir. Sıcak paranın asimetrik etkisini tespit etmek için bu modellerde yer aldığı üzere, çalışmada bağımsız değişken olarak alınan sıcak para bileşenlerine ait serinin pozitif ve negatif değişimlerinin kısmi toplamları modele eklenmiştir. Bu durum, kısmi toplamlar ayrıştırmalara dayalı asimetrik eşbütünlüşmeyi modellemek için araştırmacıya basit bir yaklaşım sunmaktadır.

Aşağıda yer alan 10 ve 11 no'lu çoklu regresyon denklemlerinde α_0 simgesi sabit terimi, $\theta_1, \dots, \theta_6$ simgeleri uzun dönem, $\delta_1, \dots, \delta_7$ simgeleri ise kısa dönem pozitif ve negatif şoklara ait parametre katsayılarını temsil etmektedir. Modellerde yer alan p ve q Akaike Bilgi Kriteri (AIC) tarafından bağımlı değişkenler (BIST100G ve BIST100L) ve bağımsız değişkenler (PYAT, DYAT, NHN) için belirlenecek olan optimal gecikmeleri temsil etmektedir. NARDL modelini oluşturmadan her bir değişken için AIC tarafından belirlenen optimal gecikme uzunluğunun tespitinde Vektör Otoresif (Vector Autoregression-VAR) model kullanarak tespit edilmiştir. Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen ve önerilen doğrusal olmayan ARDL (p, q) modeli için 10 ve 11 no'lu modellere ait temel denklem kullanılmaktadır.

BIST 100 getiri için oluşturulan 10 no'lu NARDL denklemi:

(10)

$$\begin{aligned} \Delta BIST100G_t = & \alpha_0 + \rho BIST100G_{t-1} + \theta_1^+ PYAT_{t-1}^+ + \theta_2^- PYAT_{t-1}^- + \theta_3^+ DYAT_{t-1}^+ + \theta_4^- DYAT_{t-1}^- + \theta_5^+ NHNH_{t-1}^+ \\ & + \theta_6^- NHNH_{t-1}^- + \sum_{i=1}^p \Delta \delta_1 BIST100G_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_2 \Delta PYAT_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_3 \Delta PYAT_{t-i}^- \\ & + \sum_{i=0}^q \delta_4 \Delta DYAT_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_5 \Delta DYAT_{t-i}^- + \sum_{i=0}^q \delta_6 \Delta NHNH_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_7 \Delta NHNH_{t-i}^- + \mu_t \end{aligned}$$

BIST 100 likidite için oluşturulan 11 no'lu NARDL denklemi:

(11)

$$\begin{aligned} \Delta BIST100L_t = & \alpha_0 + \rho BIST100L_{t-1} + \theta_1^+ PYAT_{t-1}^+ + \theta_2^- PYAT_{t-1}^- + \theta_3^+ DYAT_{t-1}^+ + \theta_4^- DYAT_{t-1}^- + \theta_5^+ NHNH_{t-1}^+ \\ & + \theta_6^- NHNH_{t-1}^- + \sum_{i=1}^p \Delta \delta_1 BIST100G_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_2 \Delta PYAT_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_3 \Delta PYAT_{t-i}^- \\ & + \sum_{i=0}^q \delta_4 \Delta DYAT_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_5 \Delta DYAT_{t-i}^- + \sum_{i=0}^q \delta_6 \Delta NHNH_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_7 \Delta NHNH_{t-i}^- + \mu_t \end{aligned}$$

$H_0 : \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = \theta_5 = \theta_6 = 0$ (Sıcak para bileşenleri ile BIST100G ve BIST100L arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur)

$H_1 : \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq \theta_5 \neq \theta_6 \neq 0$ (Sıcak para bileşenleri ile BIST100G ve BIST100L arasında uzun dönemli bir ilişki vardır)

Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen NARDL modeli ARDL'dekine benzer şekilde Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen I(0) ve I(1) kritik sınırlar dikkate alınarak araştırmanın hipotezi test edilmektedir. Yapılan analizde elde edilen F-istatistik değeri kritik üst sınır değerlerini geçerse sıfır hipotezi (H_0) reddedilmektedir. Bu durumda, sıcak para bileşenleri ile BIST 100 getiri ve likiditesi arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen F-istatistik değeri kritik üst sınır değerlerinden düşüğe sıfır hipotezi (H_0) reddedilemez ve uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünlüğün olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Eğer bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eşbütünlük bir ilişki tespit edilirse, NARDL modeline ait kısa dönem dengesizliğinin uzun dönem dengeye uyum sağlama Hızı Hata Düzeltme Mekanizması (ECM) ile oluşturulan model tarafından belirlenmektedir.

ECM mekanizmasında BIST 100 getiri için oluşturulan 12 no'lu denklem;

$$\begin{aligned} \Delta BIST100G_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \Delta \delta_1 BIST100G_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_2 \Delta PYAT_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_3 \Delta PYAT_{t-i}^- + \sum_{i=0}^q \delta_4 \Delta DYAT_{t-i}^+ \\ & + \sum_{i=0}^q \delta_5 \Delta DYAT_{t-i}^- + \sum_{i=0}^q \delta_6 \Delta NHNH_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_7 \Delta NHNH_{t-i}^- + \delta_8 ECM_{t-1} + \mu_t \end{aligned}$$

(12)

ECM mekanizmasında BIST 100 likidite için oluşturulan 13 no'lu denklem;

$$\begin{aligned} \Delta BIST100L_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \Delta \delta_1 BIST100L_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_2 \Delta PYAT_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_3 \Delta PYAT_{t-i}^- + \sum_{i=0}^q \delta_4 \Delta DYAT_{t-i}^+ \\ & + \sum_{i=0}^q \delta_5 \Delta DYAT_{t-i}^- + \sum_{i=0}^q \delta_6 \Delta NHN_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^q \delta_7 \Delta NHN_{t-i}^- + \delta_8 ECM_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (13)$$

Çalışmada kullanılan zaman serilerinin entegrasyon sırasının aynı seviyede olmasını gerektiren diğer hata düzeltme modellerinden farklı olarak NARDL modeli bu kısıtlamayı gevşeterek farklı entegrasyon seviyelerinin kombinasyonuna izin vermektedir. Hoang vd. (2016) çalışmalarında belirttikleri gibi bu esneklik çok önemlidir (Shahbaz vd., 2017). Çalışmada yer alan iki farklı model için kurulan ECM mekanizmasına ait 12 ve 13 no'lu denklemlerde yer alan δ_8 simgesi uzun dönem denge seviyesine ayarlanma hızını, $\delta_1, \dots, \delta_7$ simgeleri ise modeli dengeye getiren kısa dönem parametre katsayılarını temsil etmektedir. Son olarak, kurulan NARDL regresyon modelinde ECM mekanizmasının işlevselliği için elde edilen katsayının (δ_8) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (Adebayo vd., 2021).

NARDL regresyon analizi için uygun gecikme uzunluğunu tespit etmek için verilerin aylık olmasından dolayı 12 gecikme üzerinden VAR analizi yapılmıştır. Analizde, Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion-AIC) (Akaike, 1974), Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion-SIC) (Schwarz, 1978), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (Hannan Quinn Information Criterion-HQC) (Hannan ve Quinn, 1979), Nihai Tahmin Hatası (Final Prediction Error-FPE) (Akaike, 1969), Ardışık Modifiye Test İstatistiği (Sequential Modified LR Test Statistics-LR) kriterleri dikkate alınmıştır.

NARDL ve Granger nedensellik analizi yapmadan önce BIST100G modeline ait VAR spesifikasyonu analiz sonucuna göre en uygun gecikme uzunluğu 6, BIST100L modelinde ise en uygun gecikme uzunluğu 12 olarak tespit edilmiştir. BIST100G modeline ait NARDL analizine ait istatistiksel katsayı bulguları Tablo 3'te, BIST100L modeline ait istatistiksel katsayılar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3. BIST100G Modeline Ait NARDL Bulguları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik
Uzun Dönem			
PYAT ⁺	0,1456	0,0812	1,7928*
PYAT ⁻	0,1500	0,0908	1,6516*
DYAT ⁺	0,0265	0,0332	0,7977
DYAT ⁻	0,0298	0,0320	0,9329
NHN ⁺	0,0147	0,0793	0,1855
NHN ⁻	0,0085	0,0810	0,1048
Kısa Dönem			
Sabit Katsayı (C)	-0,3456	0,3255	-1,0617
D(PYAT ⁺)	0,0125	0,0775	0,1607

D(NHN ⁻)	0,2057	0,0833	2,4695**
@Trend	0,0061	0,0019	3,2620***
CointEq(-1)	-1,0333	0,0606	-17,0574***
R ²	0,5317		
Düz. R ²	0,5250		
F-istatistik	74,9313***		
Log likelihood	-605,6484		
Durbin-Watson test	2,0047		
Model Tanı Testleri			
Breusch-Godfrey LM test	1,0783		
Breusch-Pagan-Godfrey test	1,3796		
Harvey test	0,5077		
Ramsey RESET test	0,2995		
F-sınır testi	<....I(0).....I(1)....>		
%1 kritik değer	3,6.....4,9		
F-istatistik değeri	40,6202***		
Asimetrik İlişki Testi			
Kısa dönem Wald test değeri	15,48***		
Uzun dönem Wald test değeri	12,34***		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı, "D" ise fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 3'teki NARDL model sonuçlarına göre uzun dönemde seviye değerlerinde portföy yatırımlarındaki pozitif (PYAT⁺) ve negatif (PYAT⁻) katsayıların BIST100G üzerindeki etkisi istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı, diğer değişkenlerin etki katsayıları ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Kısa dönemde ise sadece net hata noksan bileşenin negatif değişiminin D(NHN⁻) BIST100G üzerindeki regresyon katsayısının pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca kısa dönemde trend katsayısı da anlamlı çıkmıştır. Kısa dönemde bağımsız değişkenlerin BIST100G değişkenini açıklama oranı %53,17 (R²), hata düzeltme mekanizmasını temsil eden CointEq(-1)* değerinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması ECM'ye ait modelin çalıştığı, F-istatistik değerinin %1 düzeyinde anlamlı olması ise modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

BIST100G model tanı test istatistik değerleri için, Breusch-Godfrey Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier-LM) ile otokorelasyon (veya serinin korelasyon sorunu), Breusch-Pagan-Godfrey ve Harvey ile değişen varyans, Ramsey RESET testi ile modelin fonksiyonel formu veya modelde herhangi bir işlevsel form hatası analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde elde edilen test sonuçlarının F-istatistik değerlerinin %1, %5 ve %10 anlam düzeyinden yüksek çıkması modelde yapısal bir sorun bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca, 40,6202 değerindeki F-istatistiği I(0) ve I(1) kritik değerlerden %1 düzeyinde büyük olduğundan, başka bir deyişle 4,9 kritik sınırının oldukça dışında olması değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir. Bu durumda sıcak para bileşenleri ile BIST100G arasında eşbütünleşmenin varlığını destekleyen H₁ hipotezi kabul edilirken, H₀ hipotezi reddedilmiştir. Eşbütünleşme analizinden sonra değişkenler arasında asimetrik bir ilişkinin söz konusu olması ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı standart Wald test değeri ile incelenmektedir (Shin vd., 2014). BIST100G modeli için yapılan Wald testine ait F-istatistik

değerinin %1 düzeyinde anlamlı olması sıcak para ile BIST100G arasında kısa ve uzun dönemde asimetrik bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. BIST100L Modeline Ait NARDL Bulguları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik
Uzun Dönem			
PYAT ⁺	-0,0165	0,0068	-2,4155**
PYAT ⁻	-0,0152	0,0073	-2,0752**
DYAT ⁺	-0,0014	0,0026	-0,5500
DYAT ⁻	-0,0003	0,0024	-0,1170
NHN ⁺	-0,0008	0,0053	-0,1534
NHN ⁻	-0,0005	0,0054	-0,0930
Kısa Dönem			
Sabit Katsayı (C)	0,2670	0,0859	3,1092***
D(BIST100L(-1))	0,6504	0,1375	4,7320***
D(BIST100L(-2))	0,3476	0,1005	3,4581***
D(BIST100L(-3))	0,1638	0,0600	2,7291***
D(PYAT ⁺)	-0,0198	0,0125	-1,5772
D(PYAT ⁺ (-1))	0,0191	0,0133	1,4346
D(PYAT ⁺ (-2))	-0,0186	0,0133	-1,3923
D(PYAT ⁺ (-3))	0,0106	0,0132	0,8017
D(PYAT ⁺ (-4))	-0,0082	0,0133	-0,6160
D(PYAT ⁺ (-5))	0,0130	0,0132	0,9787
D(PYAT ⁺ (-6))	0,0168	0,0133	1,2706
D(PYAT ⁺ (-7))	-0,0253	0,0133	1,9097*
D(PYAT ⁺ (-8))	-0,0276	0,0129	-2,1471**
D(PYAT ⁺ (-9))	-0,0143	0,0130	-1,1006
D(PYAT ⁺ (-10))	-0,0223	0,0130	-1,7229*
D(PYAT ⁺ (-11))	-0,0359	0,0123	-2,9118***
@Trend	0,0085	0,0008	11,1922***
CointEq(-1)	-1,9996	0,1658	-12,0650***
R ²	0,7076		
Düz. R ²	0,6869		
F-istatistik	34,1716***		
Log likelihood	-74,2519		
Durbin-Watson test	1,9912		
Model Tanı Testleri			
Breusch-Godfrey LM test	1,2296		
Breusch-Pagan-Godfrey test	1,6174		
Harvey test	0,9532		
Ramsey RESET test	2,3879		
F-sınır testi	<.....I(0).....I(1)....>		
%1 kritik değer	3,6.....4,9		
F-istatistik değeri	20,2734***		
Asimetrik İlişki Testi			
Kısa dönem Wald test değeri	11,56***		
Uzun dönem Wald test değeri	10,43***		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı, “D” ise fark işlemcisini göstermektedir.

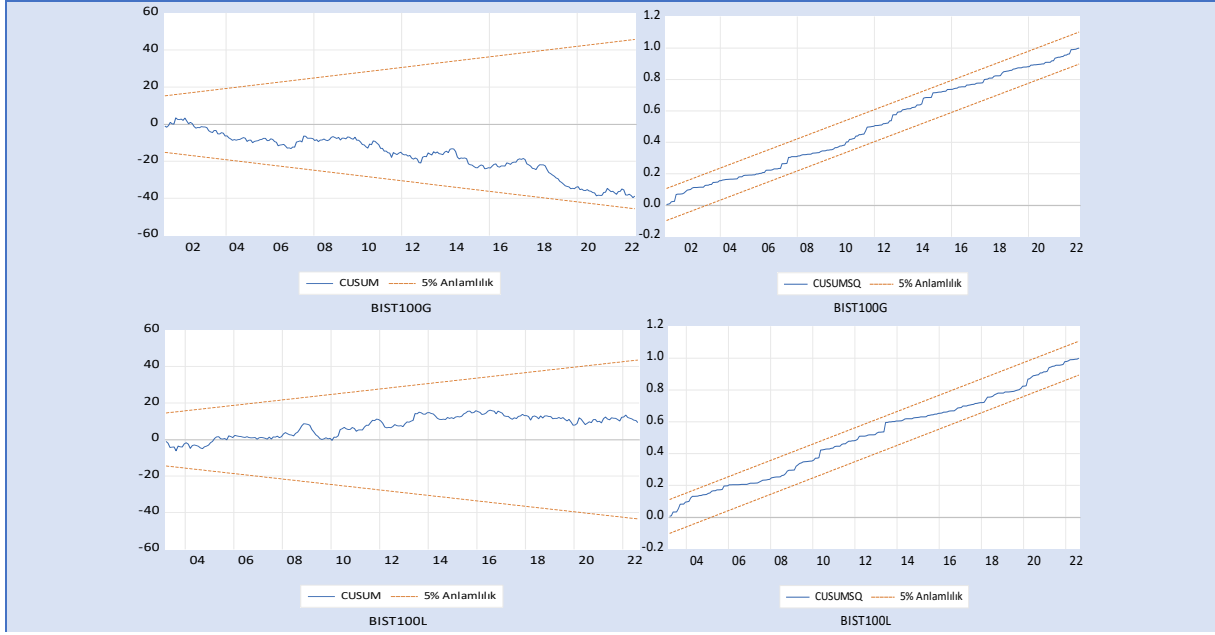
Tablo 4’te BIST100L modelinin NARDL analiz sonuçları yer almaktadır. Model sonuçlarına göre, uzun dönemde seviye değerlerinde portföy yatırımların pozitif (PYAT⁺) ve negatif (PYAT⁻) katsayıların BIST100L üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı, diğer değişkenlerin etki katsayıları ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Tabloda yer alan kısa dönem sonuçlar incelendiğinde, kendisinin D(BIST100L(-1)), D(BIST100L(-2)), D(BIST100L(-3)) gecikmeli dönemlerinin etkileri pozitif, portföy yatırımların D(PYAT⁺(-7)), D(PYAT⁺(-8)), D(PYAT⁺(-10)), D(PYAT⁺(-11)) pozitif

gecikmeli dönemlerinin BIST100L üzerindeki regresyon etki katsayıları istatistiksel olarak negatif ve anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlara göre uzun dönemde PYAT değişkeninde pozitif ve yönlü artışların Amihud (2002) yöntemi ile ölçülen BIST 100'deki likidite azlığını (BIST10L) azaltmakta, kısa dönemlerde ise PYAT değişkenindeki pozitif yönlü artışların olduğu dönemlerde likidite azlığının azaldığı görülmektedir. Ayrıca modelde kısa dönemde yer alan trend katsayısı da anlamlı çıkmıştır. Kısa dönemde bağımsız değişkenlerin BIST100L'yi açıklama oranı %70,76 (R^2), hata düzeltme mekanizmasını temsil eden $CointEq(-1)^*$ değerinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması hata düzeltme modelinin çalıştığı, F-istatistik değerinin %1 düzeyinde anlamlı olması ise modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

BIST100L model tanı test istatistik değerleri için Breusch-Godfrey Lagrange Çarpanı (LM) ile otokorelasyon, Breusch-Pagan-Godfrey ve Harvey ile değişen varyans, Ramsey RESET testi ile modelin fonksiyonel formu analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde elde edilen F-istatistik değerlerinin %1, %5 ve %10 anlam düzeyinden yüksek çıkması modelde yapısal sorunun söz konusu olmadığını göstermektedir. Ayrıca, 20,2734 değerindeki F-istatistiği $I(0)$ ve $I(1)$ kritik değerlerden %1 düzeyinde büyük olduğundan, başka bir deyişle 4,9 kritik sınırının oldukça dışında olması bu modelde de değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir. Bu durumda, sıcak para bileşenleri ile BIST100L arasında eşbütünleşmenin varlığını destekleyen H_1 hipotezi kabul edilirken, H_0 hipotezi reddedilmiştir. Tablo 4'te yer alan bir diğer sonuçta asimetrik ilişkinin varlığını temsil eden Wald test değeridir. BIST100L modeli için yapılan Wald testine ait F-istatistik değeri %1 düzeyinde anlamlı çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, sıcak para bileşenleri ile BIST100L arasında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde asimetrik bir ilişki olduğunu göstermektedir.

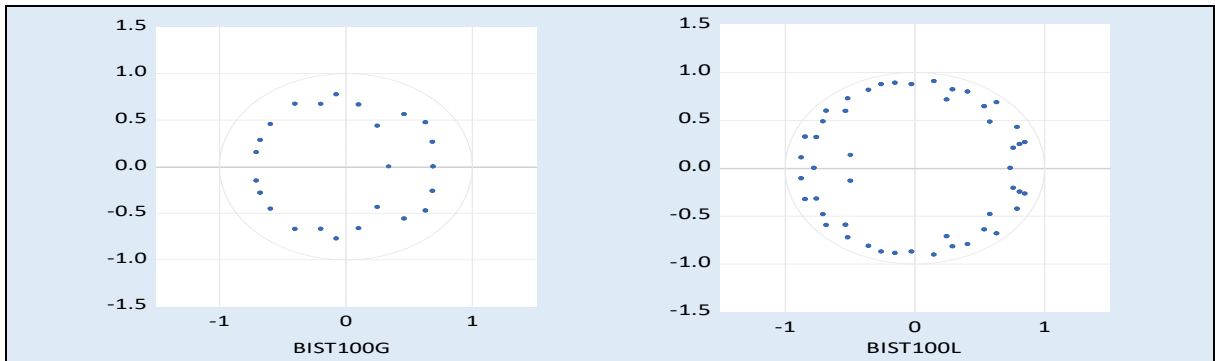
Ekonometrik çalışmalarda kurulan çoklu regresyon modellerinde elde edilen etki katsayılarındaki artıkların kararlılığı, başka bir deyişle istikrarsızlık durumu CUSUM ve CUSUM Sum of Squares (CUSUMSQ-CUSUM Kareler Toplamı) testleri ile değerlendirilmektedir (Brown vd., 1975). Bu açıdan sıcak para bileşenleri ile BIST100 getiri (BIST100G) ve BIST100 likidite (BIST100L) arasındaki asimetrik etkinin incelendiği NARDL çoklu regresyon modelinde Şubat 2000-Ağustos 2022 zaman serisinde regresyon katsayılarının artıklarındaki yapısal kırılma durumu dikkate alınarak tekrarlanan kalıntıların kümülatif toplamı CUSUM, kareler toplamı artıkların kümülatif toplamı ise CUSUMSQ testi ile istikrarlılığı sınanmıştır. BIST100G ve BIST100L modellerinden elde edilen CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçlarının grafiksel gösterimleri Şekil 1'de yer verilmiştir.

Şekil 1. NARDL Modeli CUSUM ve CUSUMSQ Bulguları

BIST100G ve BIST100L modeline uygulanan yapısal kırılma test sonuçlarının yer aldığı Şekil 1'deki dört grafik incelendiğinde, zaman serisinin modelimiz tarafından tahmin edilmeyen şekillerde aniden değişmediği, güven bantlarını temsil eden kırmızı çizgileri takip etmektedir. Başka bir deyişle, CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin grafikleri örneklem periyodunda uzun vadeli ve kısa vadeli tahmini parametrelerin yapısal istikrarsızlığının olmadığını göstermektedir. Bu açıdan regresyon modellerimiz %5 anlamlılık düzeyinde durağan ve istikrarlıdır. Çalışmada tahmin edilen BIST100G ve BIST100L modellerin istikrarlılığı VAR modelinin Otoregresif Karakteristik (AR) Polinomunun Ters Köklerine (Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial) ait sonuçlara bakarak da incelenmiş olup, sonuçlara Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2. Otoregresif Karakteristik (AR) Polinomunun Ters Kökleri

Çalışmada tahmin edilen VAR model sonuçlarının yer aldığı Şekil 2 incelendiğinde, AR karakteristik polinomuna ait ters köklerin tamamının birim çemberler içinde yer almaktadır. Bu sonuçlarda da her iki modelimizin durağan olduğu ve dolayısıyla istikrarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

4.4.3. Granger Nedensellik Analizi

Sıcak para bileşenleri ile BIST100G ve BIST100L arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan Wald testi bulguları (detayları Tablo 3 ve Tablo 4'te) ile anlamlı olduğu kantlandıktan sonra, bu ilişkinin kısa dönemli sonuçları ve yönü VAR Granger nedensellik testi ile incelenmiştir.

Vektör Otoregresif (VAR) modelleri Sims'ten (1980) bu yana makroekonomik analizlerde önemli bir rol oynamıştır. VAR yöntemi çok denklemlili ve çok değişkenli doğrusal bir modeldir. VAR modellerinde her değişken sırasıyla kendi gecikmeli değerleri ve kalan değişkenlerin mevcut ve geçmiş değerleri ile açıklanmaktadır. Ekonometrik çalışmalarda tek değişkenli bir otoregresyonla karşılaştırıldığında, VAR modelleri araştırmacılara hem çoklu zaman serilerindeki zengin dinamikleri yakalamak için sistematik bir yol hem de tutarlı ve güvenilir bir tahmin yaklaşımı sağlamaktadır (Rossi ve Wang, 2019). Granger nedensellik testi aşağıda yer alan iki regresyon denklemine dayanmaktadır (Granger, 1969).

Denklem 1: (14)

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \vartheta_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^p \theta_j Y_{t-j} + \mu_t$$

Denklem 2: (15)

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \delta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^p \varphi_j X_{t-j} + \varepsilon_t$$

Formüllerde yer alan α regresyon katsayıları, ϑ , θ , δ ve φ değişkenlere ait parametre tahmin katsayıları, t ve j zaman, p gecikme, μ ve ε ise hata terimlerini ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan BIST100, BIST100L, PYAT, DYAT ve NHN değişkenleri formüllerde X ve Y ile temsil edilmektedir. Bu modellerde bir değişken bağımlı olarak alınırken, diğer değişkenler bağımsız değişken alınarak aralarındaki nedensellik sırasıyla test edilmektedir. Sıcak para bileşenleri ile borsa getiri ve likiditesi arasında yapılan VAR Granger nedensellik analizine ait Ki-kare (Chi-square, χ^2) değerleri ve bu değerlerin anlamlılığını temsil eden p (probability) değerlerine ait istatistik katsayılar Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Granger Nedensellik Bulguları

Nedenselliğin Yönü	χ^2 test istatistik değeri	Serbestlik derecesi	P değeri
PYAT \rightarrow BIST100G	4,6242	6	0,5928
DYAT \rightarrow BIST100G	6,5234	6	0,3672
NHN \rightarrow BIST100G	7,0594	6	0,3154
PYAT \rightarrow BIST100L	25,1730	12	0,0140**
DYAT \rightarrow BIST100L	14,3586	12	0,2784
NHN \rightarrow BIST100L	12,2682	12	0,4244
BIST100G \rightarrow PYAT	8,7411	6	0,1887
BIST100G \rightarrow DYAT	9,8493	6	0,1311
BIST100G \rightarrow NHN	6,3986	6	0,3801
BIST100L \rightarrow PYAT	28,6557	12	0,0044***
BIST100L \rightarrow DYAT	15,9418	12	0,1939
BIST100L \rightarrow NHN	11,0679	12	0,5231

Not: ***, ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan Ki-kare test istatistiğine ait p değerleri sırasıyla incelendiğinde, PYAT ile BIST100L arasında iki yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. Ki-kare test değeri PYAT'tan BIST100L'ye doğru %5, BIST100L'den PYAT'a doğru ise %1 düzeyinde anlamlı ve dolayısıyla eşbütünleşik ilişki bulunmuştur. Başka bir ifade ile, likiditenin portföy yatırımları kanalıyla gelen sıcak parayı etkilediği, aynı şekilde bu sıcak paranın da likiditeyi etkilediğini göstermektedir. Diğer değişkenler arasındaki nedensellik ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca Granger nedensellik analizi için BIST100G ve BIST100L modellerinde değişen varyans sınaması da yapılmıştır. Değişen varyans testinde BIST100G modelinde Ki-kare test istatistik değeri 503,7980, p değeri 0,4440, BIST100L modelinde Ki-kare değeri 982.5481, p değeri 0.4711 çıkmıştır. Ki-karenin olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için modellerde değişen varyans problemine rastlanılmamıştır.

Son olarak, çalışmada kullanılan değişkenlerin inceleme dönemine ait tanımlayıcı istatistikleri Ek 1'de, Şubat 2000 ile Ağustos 2022 dönemine ait grafiksel gösterimleri ise Ek 2'de yer sunulmuştur. Ek 1'de yer alan önemli istatistiklerden biri zaman serisinin normal dağılımını gösteren çarpıklık (skewness), basıklık (kurtosis) ve Jarque-Bera test istatistik değerleridir. Ek 1'de yer alan Tabloda da yer aldığı üzere, değişkenlere ait veri setinde çarpıklık ve normallik bozacak düzeyde basıklık olmadığını söyleyebiliriz.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye, sermaye hareketlerinde serbest bir politika uygulamaktadır. Son yıllarda Türkiye'ye akan uluslararası büyük spekülasyon fonlarının veya "sıcak para" akışının finansal piyasalara serbestçe ve hızlı bir şekilde girip çıkmasıyla piyasadaki likiditeyi veya likidite şokunu artırdığı ileri sürülmektedir. Bu gelişme, sıcak paranın oluşturduğu balonların ülke ekonomisi üzerinde çeşitli potansiyel tehlikeler sunduğuna inanılmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'de sıcak para ile reel sektör ve genel ekonomi açısından önemli bir barometre olan borsa getiri ve likiditesi arasındaki ilişkinin asimetrik olup olmadığı NARDL yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Şubat 2000'den Ağustos 2022'ye kadar olan örneklem döneminin yer aldığı bu makalede değişkenlerin aylık frekans verileri kullanılmıştır.

NARDL altında kurulan modellere uygulanan ekonometrik analiz sonuçlarında, sıcak para ile BIST100G ve BIST100L arasında uzun dönemde eşbütünleşmenin var olduğu ve hem kısa hem de uzun dönemde asimetrik bir etkinin varlığına rastlanılmıştır. Genel olarak sıcak para bileşenlerindeki şoklarda BIST100G pozitif, BIST100L ise uzun dönemde negatif, kısa dönemde hem pozitif hem de negatif olarak etkilenmiştir. Başka bir deyişle, sıcak para bileşenleri BIST 100'ün getirisini ve likiditesini farklı yönde ve farklı şiddette etkilemektedir. BIST100G ve BIST100L ile sıcak para bileşenleri arasındaki ilişkinin kısa dönemli sonuçlarını ve yönünü öğrenmek için yapılan VAR Granger nedensellik analizi sonuçlarında, PYAT'tan BIST100L'ye doğru %5, BIST100L'den PYAT'a doğru ise %1 düzeyinde anlamlı ve dolayısıyla eşbütünleşik bir ilişki bulunmuştur. Genel olarak bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde sıcak para ile borsa arasındaki ilişkiyi inceleyen Errunza ve Losq (1985), Merton

(1987), Allen ve Gale (1991), Bohn ve Tesar (1996), Clark ve Berko (1997), Domowitz vd. (1997), Froot vd. (2001), Tabak (2003), Sohinger ve Horvatin (2006), Guo ve Huang (2010), Ni ve Huang (2014), Yen-Hsien vd. (2017), Şekeroğlu ve Acar (2020), Polat ve Kılıç (2019), Yii vd. (2021), Tu vd.'nin (2022) bulgularına benzer bulgular elde edilmiştir. Ayrıca çalışmanın istatistiki bulguları, kurulan BIST100G ve BIST100L modellerin sağlamlılığı gerek Şekil 1'deki CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri, gerek Şekil 2'deki birim çemberler, gerekse Tablo 3 ve Tablo 4'teki Breusch-Godfrey Lagrange Çarpanı, Breusch-Pagan-Godfrey, Harvey ve Ramsey RESET teşhis testleri ile doğrulanmıştır.

Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sermaye hareketliliğinde serbest bir politika uygulayan ve yabancı sermayenin finansal piyasalara serbestçe girip çıktığı gelişmekte olan bir piyasada böyle bir çalışmanın yapılması bulguların önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada, yatırımcının kısa vadeli kazanç sağlama arzusunu temsilen borsa getirisi (BIST100G), gelen sermayenin piyasalarda parasal tabanı genişleterek yarattığı likidite bolluğunun reel sektöre yansımaları ise hisse senedi piyasasının Amihud likidite azlığı (BIST100L) ile ölçülmüştür. Bu nedenle, çalışmada yapılan ekonometrik analizlerden elde edilen kanıtlar, sıcak paranın gerek sermaye piyasası gerekse genel ekonomik aktivite ile nasıl bir seyir izlediğini anlamamıza ve yeni politikalar üretmemize imkân tanımaktadır. Borsa likiditesi, piyasaların genel işleyişini öğrenmek için yatırımcılar tarafından başvurulan modern finansın en önemli barometrelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşme, teknolojinin gelişmesi ve finansal piyasaların küresel sisteme entegre hale gelmesi ile birlikte para birimi konvertibl olan ülkelerin finansal piyasalarına herkesin yatırım yapmasını daha olanaklı hale getirmiştir. Günümüzde kısa vadeli sermaye girişi ve çıkışların gelişmekte olan ülkelerde ekonomik dalgalanma, ekonomik kriz veya istikrarsızlığa neden olmaması için sıcak paranın sınırlandırılması, izleme sistemlerini geliştirerek kontrol edilmesi, çekici olmaktan çıkarılması, yerel sermayenin güçlendirilmesi gibi sürdürülebilir politikalar merkez bankaları tarafından geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adebayo, T. S., Akinsola, G. D., Bekun, F. V., Osemeahon, O. S., ve Sarkodie, S. A. (2021). Mitigating human-induced emissions in Argentina: role of renewables, income, globalization, and financial development. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(47), 67764-67778.
- Akaike, H. (1969). Fitting autoregressive models for prediction. *Annals of the Institute of Statistical Mathematics*, 21(1), 243-247.
- Akaike, H. (1974). A new look at the statistical model identification. *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19(6), 716-723.
- Akyüz, Y. (1993). *Financial liberalization: the key issues. Finance and the real economy*. (Ed. Akyüz, Y., Held, G.). Santiago: S.R.V. Impresos S.A.
- Allen, F., ve Gale, D. (1991). Arbitrage, short sales, and financial innovation. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 59(4), 1041-1068.

- Altun, O., ve Mutan, O. C. (2007), Küresel fon akımlarının gelişmekte olan ekonomilere ve Türkiye ekonomisine etkisi: Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarına ilişkin ampirik çalışma. *Sermaye Piyasası Araştırma Raporu*, OA/3, OCM/2.
- Amihud, Y., ve Mendelson, H. (1980). Dealership market: Market-making with inventory. *Journal of Financial Economics*, 8(1), 31-53.
- Amihud, Y. (2002). Illiquidity and stock returns: cross-section and time-series effects. *Journal of Financial Markets*, 5(1), 31-56.
- Aslantaş, M. F., ve Bulut. Ö. U. (2022). Bir vergi geliri türü olarak kurumlar vergisi ile ekonomik büyüme göstergesi sanayi üretim endeksi arasındaki asimetrik etkileşim. *Mali Çözüm*, 32(174), 109-137.
- Bagwati, J. (1998). The capital myth. *Foreign Affairs*, 77(3), 7-12.
- Benigno, G., Converse, N. ve Fornaro, L. (2015). Large capital inflows, sectoral allocation, and economic performance. *Journal of International Money and Finance*, 55, 60-87.
- Bohn, H., ve Tesar, L. L. (1996). US equity investment in foreign markets: portfolio rebalancing or return chasing?. *The American Economic Review*, 86(2), 77-81.
- Brown, R. L., Durbin, J., ve Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.
- Bulut, Ö. U. (2016). *Finansal liberalizasyon ve kriz öncü göstergelerinin analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Chari, V. V., ve Kehoe, P. J. (2003). Hot money. *Journal of Political Economy*, 111(6), 1262-1292.
- Clark, J., ve Berko, E. (1997). Foreign investment fluctuations and emerging market stock returns: the case of Mexico. *FRB of New York Staff Report*, (24), 1-54.
- Corbo, V., ve Hernandez, L. (1996). Macroeconomic adjustment to capital inflows: lessons from recent Latin American and East Asian experience. *The World Bank Research Observer*, 11(1), 61-85.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Doğukanlı, H., ve Çetenak, H. (2008). Yabancı portföy yatırımları ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişki: İMKB'de Sınama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 37-57.
- Domowitz, I., Glen, J., ve Madhavan, A. (1997). Market segmentation and stock prices: Evidence from an emerging market. *The Journal of Finance*, 52(3), 1059-1085.
- Errunza, V., ve Losq, E. (1985). International asset pricing under mild segmentation: theory and test. *The Journal of Finance*, 40(1), 105-124.
- Froot, K. A., O'connell, P. G., ve Seasholes, M. S. (2001). The portfolio flows of international investors. *Journal of financial Economics*, 59(2), 151-193.
- Fuertes, A. M., Phylaktis, K., ve Yan, C. (2016). Hot money in bank credit flows to emerging markets during the banking globalization era. *Journal of International Money and Finance*, 60, 29-52.
- Glosten, L. R., ve Milgrom, P. R. (1985). Bid, ask and transaction prices in a specialist market with heterogeneously informed traders. *Journal of Financial Economics*, 14(1), 71-100.

- Granger, C. W. (1969), Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- Granger, C. W., ve Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Granger, C. W. (1988). Causality, cointegration, and control. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 551-559.
- Granger, C. W., ve Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *University of California, Discussion Paper (2002-02)*, 1-48. (Erişim adresi, <https://escholarship.org/content/qt9qn5f61j/qt9qn5f61j.pdf>)
- Guo, F., ve Huang, Y. S. (2010). Does “hot money” drive China's real estate and stock markets?. *International Review of Economics & Finance*, 19(3), 452-466.
- Habermeier, K., Kokenyne, A., ve Baba, C. (2011). The effectiveness of capital controls and prudential policies in managing large inflows. *International Monetary Fund, Staff Discussion Notes*, 2011(014), 1-35.
- Hannan, E. J., ve Quinn, B. G. (1979). The determination of the order of an autoregression. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 41(2), 190-195.
- Has, H. (2007). *Spekülatif sermaye hareketlerinin kontrolü ve Türkiye için politika önerileri*. Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi Yeterlilik Etüdü, İstanbul.
- Henry, P. B. (2003). Capital-account liberalization, the cost of capital, and economic growth. *American Economic Review*, 93(2), 91-96.
- Henry, P. B. (2007). Capital account liberalization: Theory, evidence, and speculation. *Journal of Economic Literature*, 45(4), 887-935.
- İnandım, Ş. (2005). *Kısa vadeli sermaye hareketleri ile reel döviz kuru etkileşimi: Türkiye örneği*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- İskenderoğlu, Ö., ve Karadeniz, E. (2011). İMKB 100 endeksi getirisi ile yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişkinin analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 123-133.
- Kim, D., ve Iwasawa, S. (2017). Hot money and cross-section of stock returns during the global financial crisis. *International Review of Economics & Finance*, 50, 8-22.
- Koç Aytekin, G. (2018). Uluslararası sermaye hareketleri kapsamında sıcak para akımlarının ekonomik etkileri ve spekülasyon. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 191-214.
- Korinek, A. (2011). Hot money and serial financial crises. *IMF Economic Review*, 59(2), 306-339.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601-618.
- Martin, M. F., ve Morrison, W. M. (2008). China's “hot money” problems. *CRS Report for Congress Order Code RS22921*, 1-6. (Erişim adresi, <https://fas.org/sgp/crs/row/RS22921.pdf>).
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and capital in economic development*. Washington: the Brookings Institution.

- Merton, R. C. (1987). A simple model of capital market equilibrium with incomplete information. *Journal of Finance*, 1869(87), 1-56.
- Miranda Tabak, B. (2003). The random walk hypothesis and the behaviour of foreign capital portfolio flows: The Brazilian stock market case. *Applied Financial Economics*, 13(5), 369-378.
- Mollaahmetoğlu, E., ve Topak, M. S. (2017). The impact of global capital flows on firms' performance: evidence from Turkey. *IGU J. Soc. Sci./Spec.Iss.of ICEFM 2017*, 4(2), 1-16.
- Neumann, R. M., Penl, R., ve Tanku, A. (2009). Volatility of capital flows and financial liberalization: Do specific flows respond differently?. *International Review of Economics & Finance*, 18(3), 488-501.
- Newey, W. K., ve West, K. D. (1994). Automatic lag selection in covariance matrix estimation. *The Review of Economic Studies*, 61(4), 631-653.
- Ni, Y. S., ve Huang, P. Y. (2014). Are investors' portfolios enhanced by incorporating CTA index funds?. *Applied Economics Letters*, 21(1), 43-46.
- Nier, E., Sedik, T. S., ve Mondino, T. (2014). Gross private capital flows to emerging markets: can the global financial cycle be tamed?. *IMF Working Papers*, 14(196), 1-35.
- Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Habermeier, K., Chamon, M., Qureshi, M. S., ve Reinhardt, D. (2010). Capital inflows: the role of controls. *Revista de Economía Institucional*, 12(23), 135-164.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Polat, M., ve Kılıç, E. (2019). Yurtdışı yerleşiklerinin hisse senedi yatırımlarının Borsa İstanbul'a etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 389-399.
- Rodrik, D. (1998). Who needs capital-account convertibility?. *Princeton Essays in International Finance*, 1-16.
- Rossi, B., ve Wang, Y. (2019). Vector autoregressive-based Granger causality test in the presence of instabilities. *The Stata Journal*, 19(4), 883-899.
- Santoso, W., Harun, C. A., Hidayat, T., ve Wonida, H. (2010). Market liquidity risk as an indicator of financial stability: The case of Indonesia. *Bank of Indonesia*, 1-22.
- Sarno, L., ve Taylor, M. P. (1999). Hot money, accounting labels and the permanence of capital flows to developing countries: an empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 59(2), 337-364.
- Schmukler, S. L., Zoido, P., ve Halac, M. (2003). Financial globalization, crises, and contagion. *Globalization World Bank Policy Research Report*, 1-30.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The annals of statistics*, 6(2), 461-464.
- Shahbaz, M., Van Hoang, T. H., Mahalik, M. K., ve Roubaud, D. (2017). Energy consumption, financial development and economic growth in India: New evidence from a nonlinear and asymmetric analysis. *Energy Economics*, 63, 199-212.
- Shahzad, S. J. H., Nor, S. M., Ferrer, R., ve Hammoudeh, S. (2017). Asymmetric determinants of CDS spreads: US industry-level evidence through the NARDL approach. *Economic Modelling*, 60, 211-230.

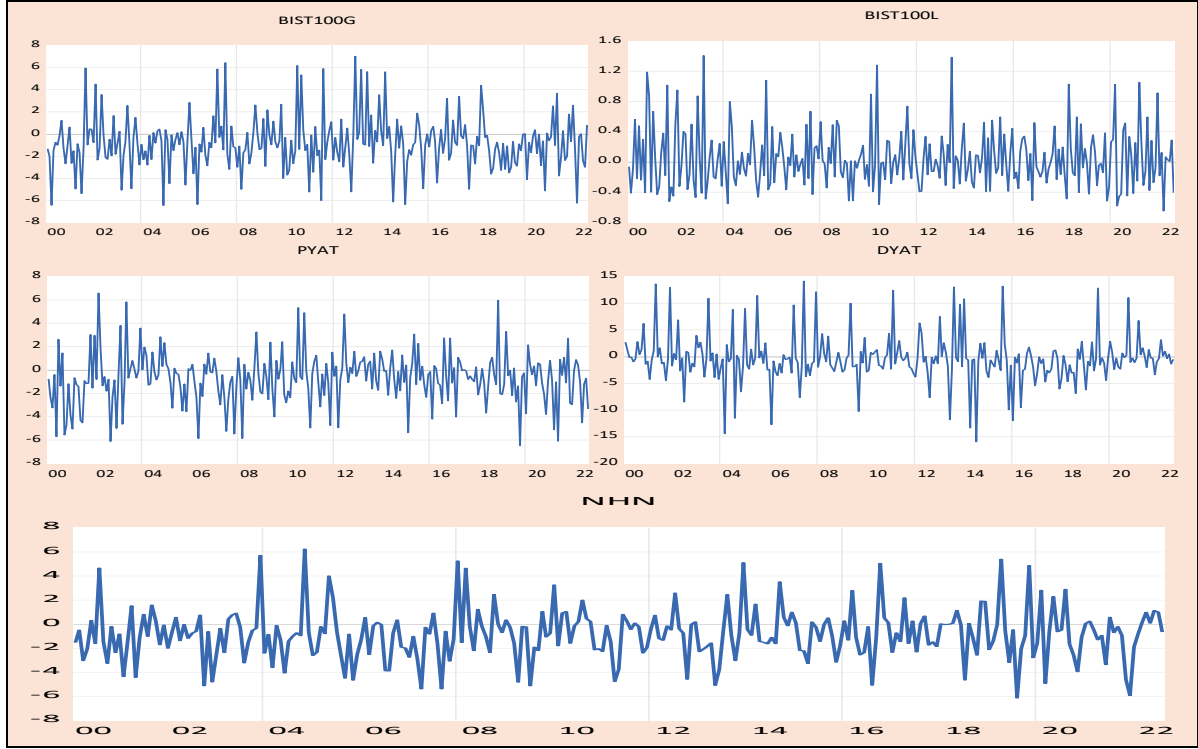
- Shaw, E. S. (1973). *Financial deepening in economic development*. New York: Oxford University Press.
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). *Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework*. In festschrift in honor of peter schmidt (pp. 281-314). New York: Springer.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1(48), 1-48.
- Sohinger, J., ve Horvatin, D. (2006). *International capital flows and financial marketsin transition economies: The case of croatia*. Working Paper Series No. 154067, Institute of European Studies, UC Berkeley, 1-28. (Erişim adresi, <https://escholarship.org/uc/item/74t7b43f>).
- Stiglitz, J., ve Pike, R. M. (2004). Globalization and its discontents. *Canadian Journal of Sociology*, 29(2), 321-324.
- Summers, L. H. (2000). International financial crises: causes, prevention, and cures. *American Economic Review*, 90(2), 1-16.
- Şekeroğlu, G., ve Acar, M. (2020). The effect of hot money on stock exchange index exchange rates and interest rates: the case of Turkey. *CES Working Papers*, 12(3), 213-227.
- Şenol, Z., ve Selahattin, K. (2018). Yabancı portföy yatırımları, borsa ve makroekonomik değişkenler arası ilişkilerin var yöntemiyle analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21), 1-20.
- Şit, A., Telek, C., ve Danacı, M. C. (2020). Yabancı portföy yatırımlarının borsa üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 164-178.
- Thakur, M. (2021). Hot Money, <https://www.educba.com/hot-money/> (Erişim adresi, 01.06.2021).
- Tong, H., ve Wei, S. J. (2011). The composition matters: capital inflows and liquidity crunch during a global economic crisis. *The Review of Financial Studies*, 24(6), 2023-2052.
- Tu, C. A., Farid, S., Naeem, M. A., Younas, K., ve Taghizadeh-Hesary, F. (2022). Causal links between hot money and investment markets: evidence from small-scale economy. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-20.
- Van Hoang, T. H., Lahiani, A., ve Heller, D. (2016). Is gold a hedge against inflation? New evidence from a nonlinear ARDL approach. *Economic Modelling*, 54, 54-66.
- WEO, (2011). *World economic outlook*. IMF Occasional Papers. (Erişim adresi, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/>)
- Yen-Hsien, L., Ya-Ling, H., ve Tsu-Hui, C. (2017). Does hot money impact stock and exchange rate markets on China?. *Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance*, 13(2), 95-108.
- Yii, K. J., Tan, C. T., Tan, N. M., Teng, X. W., Khor, T. E., ve Fan, S. H. (2021). Hot money and stock market in China: Empirical evidence from ARDL and NARDL approaches. *International Journal of Business and Society*, 22(2), 713-733.
- Zhang, Y., Chen, F., Huang, J. ve Shenoy, C. (2019). Hot money flows and production uncertainty: Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 57, 1-16.

EKLER

Ek 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST100G	BIST100L	PYAT	DYAT	NHN
Ortalama	-0,8305	0,0434	-0,7134	-0,3616	-0,8286
Medyan	-0,9340	-0,0136	-0,6762	-0,5263	-0,7577
Maksimum	7,0005	1,4057	6,5809	14,1247	6,2335
Minimum	-6,4206	-0,6483	-6,4836	-15,931	-6,1220
Standart Sapma	2,3424	0,3846	2,1674	4,4035	2,0929
Skewness	0,5515	0,9566	0,0154	0,5015	0,4229
Kurtosis	4,6342	4,0064	4,1159	6,2961	4,3246
Jarque-Bera	43,895	52,7693	14,0721	134,0383	27,8895
P değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Gözlem Sayısı (N)	271	271	271	271	271

Ek 2: Çalışmanın Değişkenlerine ait Grafikler (Şubat 2000-Ağustos 2022 arası aylık veriler)

A RESEARCH ON THE ESTABLISHMENT OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT IN MUNICIPALITIES

BELEDİYELERDE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN KURULMASI İÇİN YAPILMASI GEREKENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Onur Kemal YILMAZ¹

1. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Burhaniye
Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm
İşletmeciliği Bölümü,
yilmazonurkemal@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2371-683X>

Abstract

Municipalities are the most authorized local government administrations in almost every country. Therefore, they have a responsibility to serve the citizens at the highest level. Total Quality Management is one of the approaches that will help this. The aim of this study is to present concretely what needs to be done to establish Total Quality Management in municipalities. For this, the Analytic Hierarchy Process method was used. According to this method, alternatives are given to experts and they are asked to rank them to achieve the goal. As a result, the ranking was made by the experts who participated in the research as follows; training of municipal top executives, public demand, establishment of Total Quality Management Directorate in municipalities, development of municipal legislation, supervision of municipalities by the General Directorate of local administrations.

Keywords: *Municipality, Local Governments, Total Quality Management, Analytical Hierarchy Process, New Public Management, Public Administration.*

Öz

Belediyeler hemen hemen her ülkede en yetkili yerel yönetimlerdir. Bu nedenle vatandaşlara en üst düzeyde yerel hizmetleri vermekle yükümlüdürler. Toplam Kalite Yönetimi de buna yardımcı olacak yaklaşımlardan biridir. Bu çalışmanın amacı belediyelerde Toplam Kalite Yönetiminin kurulması için yapılması gerekenleri somut olarak ortaya koymaktır. Bunun için Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi kullanılmıştır. Bu yönetime göre uzmanlara alternatifler sunulmakta ve hedefe ulaşmak için onları sıralamaları istenmektedir. Bu çalışmada yapılan araştırma neticesinde sonuç olarak sıralama, araştırmaya katılan uzmanlar tarafından şu şekilde yapılmıştır; belediye üst kademe yöneticilerine eğitim verilmesi, halkın (TKY) talep etmesinin sağlanması, belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi Müdürlüğü kurulması, belediye mevzuatının düzenlenmesi, belediyelerin yerel yönetimler Genel Müdürlüğü tarafından denetlenmesi.

Anahtar Kelimeler: *Belediye, Yerel Yönetimler, Toplam Kalite Yönetimi, Analitik Hiyerarşi Süreci, Yeni Kamu Yönetimi, Kamu Yönetimi.*

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
14.02.2022	02.14.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
26.03.2023	03.26.2023
DOI	
https://doi.org/10.30798/makuiibf.1219170	

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlki; belediyelerde Toplam Kalite Yönetiminin kurulması için yapılması gerekenleri somut olarak ortaya koymaktır. İkincisi ise; daha çok işletme biliminde kullanımı olan Analitik Hiyerarşi Yönteminin (Analytic Hierarchy Process – AHP), kamu yönetimi alanında kullanımına katkı yapmaktır.

Araştırma Soruları

Çalışmanın temel sorusu şu şekildedir; belediyelerde Toplam Kalite Yönteminin kurulması için somut olarak hangi uygulamalar hayata geçirilmelidir?

Literatür Araştırması

İşletme sektöründe tecrübe edilmiş başarılı uygulamaların kamu yönetiminde kullanımı her geçen gün artmaktadır. Özellikle 1980 yıllarla birlikte ortaya çıkan Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı bu sürecin somut halde yaşanmasını sağlamıştır. Günümüzde bu uygulamalardan birisi Toplam Kalite Yönetimi (TKY) yaklaşımıdır. Performans iyileştirme, kamu sektörü reformlarının merkezinde yer almaktadır (Vogel ve Hattke, 2018) ve Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı, kamu sektörünü tepeden tırnağa etkilemektedir. Kamu yönetim sisteminin temel bileşenleri olan yerel yönetimler de bu süreçten doğrudan etkilenmektedirler. Belediyelerde TKY ile ilgili literatürde akademik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Mabele ve Singh (2018) yaptıkları çalışmada Gauteng Belediyesinde, TKY ile ilgili bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmaya göre yöneticilerinin kültürel değişimi benimseyerek TKY'yi benimseyebilecekleri sonucuna varmışlardır (Mabele ve Singh, 2018). Arıkboğa (2016) çalışmasında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Gelir İdare Müdürlüğü bünyesinde uygulanan TKY uygulamasını EFQM Mükemmellik Modeli ile incelemiştir. Bu modele göre kuruma iş ve diğer kurumsal süreçler için gelenlerin memnuniyet oranının arttığı gözlemlenmiştir. Dur ve Akyüz (2019), Gerede Belediyesi'nde TKY'nin uygulanabilirliği üzerine bir araştırma yapmışlardır. Belediyelerde mevcut kurum kültürü, merkezi yönetim anlayışı, görev ve yetki paylaşımı sorunu, denetim sorunu, mali sorunlar ve koordinasyon sorunları gibi faktörlerin TKY'nin kurulması konusunda olumsuzluklar yarattıklarını vurgulamışlardır. Karatepe vd. (2018) çalışmalarında TKY'yi “en iyi değer” yaklaşımıyla incelemişlerdir. En iyi değer yaklaşımı ile yerel yönetimlerin vatandaş odaklı ve çalışmalarında sürekli iyileştirmeyi benimseyen bir anlayışa sahip olacaklarını ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak bu alanda farklı belediyelerin incelendiği görülmektedir. Ancak yapılan literatür taramasında TKY'nin belediyelerde nasıl uygulanacağı konusunda yeterli araştırma yapılmaması dikkat çekicidir. Ayrıca Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi ile TKY yaklaşımına ilişkin yeterli çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak bu çalışmanın amacı, belediyelerde TKY'nin kurulması için yapılması gerekenler konusunda bir araştırma yapmaktır.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi yaklaşımının yerleşmesi için yapılması gerekenleri belirlemektir. Bu çalışma, TKY'nin nasıl uygulanacağına dair bir öngörü sağladığı için teori ve sonuçlar açısından yenilikçidir. Çalışmanın bir diğer amacı, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yönteminin kamu yönetiminde tanınmasına ve kullanılmasına katkıda bulunmaktır. Bu nedenle öncelikle Analitik Hiyerarşi Sürecini açıklamak faydalı olacaktır. Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi, karar vermek için alternatifleri sıralamak için kullanılır. 1970'lerde Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiştir. Temel amacı çok kriterli karar vermede alternatifleri sıralayarak karar vermektir (Saaty, 1990). Hedefler, kriterler ve alternatifler hiyerarşisine sahiptir. Burada hedefe ulaşmak için kullanılacak kriterlerin gerçekleştirilmesini mümkün kılacak alternatiflerin listelenmesi amaçlanmaktadır (Bkz. Şekil 1). AHP yönteminde alternatifleri sıralamak için sayısal veriler kullanılır. Bunun için alternatiflere denekler tarafından puan verilerek matrisler oluşturulmaktadır (Bkz. Tablo 2). Bu sayılar ve konumları Saaty (1990) tarafından Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu yöntemin Türkçe anlatımlı uygulanmasında Karakaya'nın (2019) doktora tezinden istifade edilmiştir. Söz konusu çalışmada, yöntemin uygulama aşamaları ve güvenilirlik analizleri detaylı açıklanmaktadır. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmaya belediye üst kademe yöneticileri ve işletme alanında doktora yapmış üniversite öğretim üyeleri katılım sağlamışlardır. Araştırma kurgusunda hedef; belediyelerde Toplam Kalite Yönetiminin kurulmasıdır. Bunun için kriter uygulamalar Dahlgaard ve arkadaşları (2007) tarafından belirlenmiştir. Bu çalışmada, bu kriterleri hayata geçirecek alternatif uygulamalar literatürden belirlenmiş ve konunun uzmanlarından bu alternatif uygulamaları puanlamaları istenmiştir. Böylece Dahlgaard ve arkadaşları tarafından belirlenmiş kriterler hayata geçirilebilecek ve belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi yaklaşımı tesis edilebilecektir. Çalışmanın genel kurgusu bu şekildedir. Çalışma için etik kurul onayı Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi'nden alınmıştır. Toplantı No ve Karar Tarihi: 2022-8 30/09/2022 şeklindedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kamu yönetim sistemlerinin temel amacı, halkın refahını sağlamaktır. Bu refahın içeriği güvenlik, sağlık, ekonomik gelir, eğitim, sosyal gelişme ve diğer fırsatları içerir. Günümüzün modern kamu yönetimi sistemlerinde, belediyeler önemli bir bileşendir ve ana kamu hizmeti yüklenicisi olarak işlev görmektedir. İncelendiğinde, dünya çapında belediyelerin temel bir yerel kamu otoritesi olduğu söylenebilir. Bu yönüyle kendi yerel coğrafyalarında rakipsiz hizmet yüklenicisidirler. Altyapı ve üstyapı gibi temel kentsel hizmetlerin yanı sıra belediyelerin temel görevi kenti ekonomik, sosyal ve fiziki yönden kalkındırmaktır. Az sayıda yüksek bütçeli proje ortaya koyan belediyeler olduğu gibi, düşük bütçeyle önemli projeleri hayata geçiren belediyeler de bulunmaktadır. Bu durum akıllara şu soruyu getirmelidir; "Bütün bu yetki ve bütçelere rağmen belediyeler yeterince etkin çalışıyor mu?" TKY, işletmelerde ve kamu sektöründe kullanılabilir etkili bir yönetim yaklaşımıdır. Kurumsal kapasitenin en üst düzeyde kullanılmasını hedefleyen bu yaklaşım ile uygulamanın amacı, sorunların

hızlı bir şekilde tespit edilmesi ve etkin çözümler sunulmasıdır. Literatürde özellikle belediyeler alanında olmak üzere kamu sektöründe TKY ile ilgili çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, TKY yaklaşımının diğer çalışmaları tamamlayacak şekilde belediyelerde hâkim hale gelmesi için yapılması gerekenlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, Tablo 4'e göre "belediye üst kademe yöneticilere eğitim verilmesi" ve onların bu konuda bilinçli olmalarının sağlanması 0,29 puan ile ilk sırada gelmektedir. Fakat araştırmaya dâhil olan konunun uzmanı kişilere göre hizmet alan konumda bulunan, müşteri olarak da tanımlanabilecek halkın bu konuda talepkâr olması da gerekmektedir (0,25). Bunlara ilave olarak, belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi Müdürlüğü kurulması, 0,20 puan ile önemli bir ağırlığa sahiptir. Böylece kurum içinde, doğrudan konuya odaklanmış ve belediyenin kurumsal kapasitesine yardımcı olacak bir müdürlüğün kurulmasının faydalı olacağı öngörülmektedir. Belediyelere dışarıdan, merkezi yönetim tarafından zorlayıcı bir yöntem ile müdahaleyi ön gören "belediye mevzuatının düzenlenmesi" ve "Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü'nün belediyeleri denetlemesi" alternatifleri ise araştırmada son iki sırada yer almıştır. Bu durumda şunu söylemek mümkündür; konunun uzmanı katılımcılara göre belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi yaklaşımını hâkim kılmak için öncelik belediye üst kademe yöneticileri ve müşteri konumunda bulunan halktır. Bunun yanında belediye içinde konuyla doğrudan ilgili bir müdürlüğün kurulması destekleyici bir yaklaşımdır. Dışarıdan bir denetimin bu konuda en son alternatif olacağı ön görülmektedir. Tablo 3'de ise her bir alternatif uygulamanın, her bir kriter için önemi gösterilmektedir. Bu sonuçları da söz konusu tabloda ayrı ayrı incelemek mümkündür.

1. INTRODUCTION: NEW PUBLIC MANAGEMENT AND TOTAL QUALITY MANAGEMENT

Civil servants at public sector face several challenges when they engaged with the public (Blijleven and Hulst, 2020) and they introduce new methods to overcome these challenges. In this context, practices that have been successfully experienced in the field of business sector can also be used in the public sector. The diffusion of innovations to other organizations is particularly important for the public sector (Hartley, 2005). Especially with the 1980s, this situation has become more evident as a result of the New Public Management approach (Voorn at al., 2017) with the paradigm change throughout the world. Therefore, business principles and techniques have gained importance in public administration (Sezer and Buyukpinar, 2021). However, the New Public Management approach cannot be based solely on the logic of business administration. The reason for this is that the public administration does not act with a profit priority like the business sector. The public administration structure is an organization built on the basis of social benefit.

Innovation in the public administration sector involves two different interpretations. The first is to use innovation practices from the private sector, and the second is to improve public policies adopted by governments (Tonelli, at al., 2019). It is normal for the applications that are considered successful in the business sector to be used by the public administration. One of the successful management approaches put forward in the business sector is a philosophy called "Total Quality Management (TQM)". At its most basic, it can be said that the understanding of "quality management" has developed in four stages. Before the Industrial Revolution, after the Industrial Revolution, after the Second World War and after the 1980s. Before the Industrial Revolution, studies were carried out on the relations of the companies, where a few people worked with their customers. After the Industrial Revolution, studies were carried out on production standards with the establishment of factories and the transition to mass production. After the Second World War, the quality, production system and customer satisfaction studies based on statistical techniques by U.S. and Japanese scientists came to the fore. After 1980, it has become a basic philosophy that guides businesses depending on the developing technological level and increasing globalization (Cinel and Karaman, 2021).

Performance improvement is at the core of public sector reforms (Vogel and Hattke, 2018) and the New Public Management approach affects the public sector from top to bottom. Local governments, which are the basic components of the public administration system, are also directly affected by this process. Local governments are public institutions that provide basic services in their geographies. But decentralized service provision has its own disadvantages (Allers and Greef, 2018). Each country gives varying degrees of authority, budget and autonomy to its local governments according to its economic, cultural, social and historical structure. At the same time, public administration organizations like

municipalities, have political and administrative leaders who is in charge of implement modern management techniques (Toleikiene, at al., 2022; Ozden, at al., 2021).

It is seen that academic studies are carried out in the literature on TQM and municipalities. In their study, Mabele and Singh (2018) conducted a study on TQM in Gauteng Municipality. According to this study, they concluded that managers can adopt TQM to municipality by adopting cultural change (Mabele and Singh, 2018).

In his study, Arikboga (2016) examined the TQM practice implemented within the Istanbul Metropolitan Municipality Revenue Directorate with the EFQM Perfection Model. According to this model, it has been observed that the satisfaction rate of those who come to the institution for business and other corporate processes has increased. In addition, the Municipality has started to follow many indicators with this approach that it did not follow before.

Dur and Akyuz (2019) conducted research on the applicability of TQM in Gerede Municipality. They emphasized that factors such as corporate culture, centralized management approach, task and authority sharing problem, auditing problem, financial problems and coordination problems create negativities in the implementation of TQM in municipalities.

In his study, Nohutcu (2005) emphasized the necessity of considering the citizen as a customer in the implementation of the TQM approach in municipalities. In addition, he stated that factors such as bureaucracy, paperwork, cumbersome bureaucratic structure, closure, confidentiality, tendency to avoid responsibility, excessive employment of unqualified personnel, lack of communication and participation structures that affect local governments, make TQM difficult in municipalities.

Karatepe et al. (2018) examined TQM through “the best value” approach in their study. They stated that with the best value approach, local governments will have an understanding that focuses on the citizen and adopts continuous improvement in their work.

These academic studies were also carried out as thesis. It is observed that different municipalities are examined in these areas. However, in the literature survey, it is noteworthy that there is not enough research on how to implement TQM in municipalities. In addition, it has been determined that there is not enough study on the TQM approach with the Analytical Hierarchy Process method. Regarding the subject, the aim of this study is to conduct research on what needs to be done for the establishment of TQM in municipalities. The Analytic Hierarchy Process (AHP) method was used to conduct this research. Therefore, two main objectives / questions were presented in this study:

- To list what needs to be done for the establishment of TQM in municipalities; and
- To contribute to the recognition and use of the Analytical Hierarchy Process method in the field of public administration which is being used in the business sector widely.

2. TOTAL QUALITY MANAGEMENT APPROACH

Need for innovation at public level is highlighted on the basis of that society changes (Meijer and Thaens, 2021). To embed innovation in a public sector it is necessary to create awareness of key innovative practices (Bason, 2010). One of these practices is TQM. The concept of quality has many different meanings. Therefore, the quality in use for goods and services can vary from both an individual perspective and a collective perspective (Marin et al., 2020). Over the years, "Quality Management" (QM) has shown an impressive update and evolved in response to the needs of organizations. Today, QM has evolved into new values such as change, creativity and discovery (Fundin et al., 2021). QM is defined as a management philosophy and its three principles are continuous improvement, customer focus and teamwork (Gremyr et al., 2021).

TQM approach is based on the concepts of "quality" and "total quality". However, it is not easy to make a clear definition on these concepts. Different approaches in management science bring different perspectives to the concepts. As Aktan (1999) points out in his study, the final "product" considered as quality is actually a result. It is the other quality components that make this product stand out and these are: management quality, leadership quality, system quality, process quality, human quality and equipment quality. Aktan (1999) also states that, "quality" in a narrow sense is "product quality" while quality in a broad sense is a broad structure which includes work, service, communication, workers, engineers and managers. In order to establish total quality, quality must be committed to human capital. The organization, which can process quality for its employees, makes progress in quality production.

The TQM approach has emerged to make quality management dominant in all organizational processes. Therefore, it is aimed to achieve quality in all elements of the organization (from the first step to the final product). Quality is a goal here that must be maintained.

The concept of TQM has become popular especially in the 1980s. According to Omachonu and Ross (2005), TQM is the integration of all processes within an organization to ensure the quality of goods, services and continuous improvement. The main target here is the customer satisfaction.

Kanji and Asher (1996) define TQM as a continuous improvement process for individuals, groups of people and entire organizations. They state what makes TQM different from other management processes is that it focuses on continuous improvement. In this context, TQM is not about a quick management fix, but about changing the way things are done throughout the life of the organization. This is possible with the understanding of continuous improvement.

Noronha (2002) drew attention to the "culture" factor in the TQM approach in his study. He states that the corporate culture shapes the TQM approach or, on the contrary, the TQM approach shapes the corporate culture. However, the culture which affects the TQM approach here can be corporate

culture or national culture. As seen in this approach, it would not be wrong to say that achieving quality is a matter of culture.

Oakland and Marosszky (2006) stated in their study that a good quality management system will ensure that two important requirements are met. The first and expected one is the requirements of the customer. Thus, it will be ensured that the organization consistently offers the desired product or service. The second benefit is the organizational requirements. Efficient use of both internal and external resources (materials, people, technology and information) with optimum cost will be ensured. As can be observed, an organization which has adopted TQM, actually organizes its own internal structure and increases its institutional capacity in order to ensure customer satisfaction.

Different components have been put forward by different authors for the TQM approach. It can be concluded that there are almost as many different total quality component schemes as the number of studies. The reason of this is that there are different cultural and managerial approaches in different countries to ensure a total quality approach. Nevertheless, from a technical point of view, it is possible to compile the principles of TQM from the ISO (International Organization for Standardization) Report. Accordingly, the TQM principles/components determined by ISO are as follows (ISO.org, 2021); leadership, process approach, customer focus, improvement, engagement of people, relationship management, evidence-based decision making.

It is normal that there are factors which prevent the implementation of TQM. In their study titled "Total Quality Management in the Public Sector", Morgan and Murgatroyd (1994) drew attention to the negative aspects of the implementation of the TQM approach in public administration and compiled them as follows:

- The nature of the TQM approach hinders its application to public administration;
- The public sector itself is hostile to the TQM approach;
- The professional managers of the public sector approach the TQM concept negatively;
- The concept of customer in the public sector is a problematic concept; and
- The precautionary approach of the public sector is much more complex than the production sector.

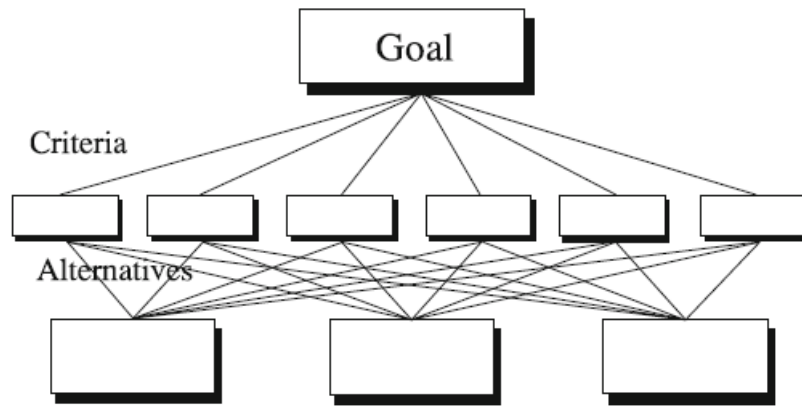
Also, reorganizations can lead to employee resistance (Machteld and Michiel, 2021). It can be stated that these negativities mentioned above are the results of the traditional public management approach. It is certain that especially the New Public Management approach has been put forward to eliminate such negativities. Therefore, bringing effective studies such as TQM to the public administration is a necessity for social benefit. This is the purpose of this study: to make the TQM approach dominant in municipalities.

3. PURPOSE AND METHOD OF RESEARCH

Regarding the subject, the aim of this study is to determine what needs to be done in order to establish a TQM approach in municipalities. This study is innovative in terms of theory and results as it provides insight into how to implement TQM. Another aim of the study is to contribute to the recognition and use of the Analytic Hierarchy Process (AHP) method in the public administration. Therefore, firstly, it would be useful to explain the Analytical Hierarchy Process.

The Analytical Hierarchy Process method is used to rank the alternatives to give a decision. It was developed by Thomas L. Saaty in the 1970s. Its main goal is to decide by listing the alternatives in multi-criteria decision making (Saaty, 1990). It has a hierarchy of goals, criteria and alternatives. Here, it is aimed to list the alternatives that will make it possible to realize the criterias that will be used to reach the goal. In other words, it is aimed to list the alternatives that will enable the fulfilment of the criterion from top to bottom. Thus, the most effective alternatives will be put into practice and the target will be reached with the criterias that have been implemented. This is the working principle of the AHP method:

Figure 1. AHP Scoring Chart

Source: Saaty and Vargas, 2012

In the AHP method, numerical data is used to rank the alternatives. For this, the alternatives are given points by the subjects and thus matrices can be formed. These numbers and their positions are shown in Table 2 by Saaty (1990).

Table 1. AHP Scoring Chart

Importance Degree	Definition	Explanation
1	Equal importance	Two activities contribute equally to the objective
3	Moderate importance of one over another	Experience and judgment strongly favor one activity over another
5	Essential or strong importance	Experience and judgement strongly favor one activity over another

7	Very strong importance	An activity is strongly favored and its dominance demonstrated in practice
9	Extreme importance	The evidence favoring one activity over another is of the highest possible order of affirmation
2,4,6,8	Intermediate values between the two adjacent judgments	When compromise is needed

Source: Saaty, 1990.

The AHP method seeks to answer this question: “Can I compare lower-level items in terms of some or all of the items in a higher level?”. Saaty recommends paying attention to the following diagnoses when establishing the hierarchy for the AHP model. However, he also states that in the AHP approach, a particular decision is not considered wrong simply since it does not follow a predetermined set of procedures. The purpose of AHP is to help people organize their thoughts and judgments so that they can make more effective decisions. In its simplest form, AHP begins with the traditional concept of ordinal ordering to stratify a hierarchy and progresses to numerical pairwise comparisons from which an ordering of items at each level is derived.

According to Unal, there are also criticisms of the AHP method. These are mostly grouped under the headings that mathematical calculations do not have sufficient prerequisites and the rankings are arbitrary. However, despite these, it is observed that the model is used by many decision makers. It should be taken into account that thousands of applications in this field use it in academic studies in the literature. This shows that AHP is still considered consistent among other alternative sorting methods. Unal (2012) compiled the advantages of using the AHP method as follows in his study:

- Thanks to AHP, people can organize their different approaches;
- The process provides the opportunity to predict the strength and possible results of relations from general to specific within a hierarchical framework;
- People can evaluate their approach before verbal expression;
- Since the degrees of strength of the judgments are determined numerically, there is no need for long discussions;
- Compilation of results by different experts in different places makes it possible to get more excellent results;
- It facilitates the assimilation of facts for managers;
- It provides ease of use in group decisions;
- It may be easier to deal with difficult problems thanks to ranking and scoring methods;
- It becomes possible to determine the importance of each element in the hierarchy; and
- It provides decision makers with the opportunity to determine alternatives proportional to their experience.

According to Karakaya (2020) regarding the sample, the AHP model does not have sample concerns. The main goal is to get the opinions of experts on the subject on which the AHP model will be applied, and the numbers should be processed into the matrices. In the literature review, it was also seen that there are AHP applications in which only one person was taken as a subject (Baskurt, 2021). The reason for this is that it is sufficient for the subject to be an expert in the AHP application. In this study, 10 participants were included as a sample. While 5 of the participants are top managers in different municipalities like Balıkesir Metropolitan Municipality, Edremit District Municipality, Erdek District Municipality; the other 5 participants have doctorate degree in business administration and work in a university like Istanbul Commerce University, Bandırma Onyedi Eylül University, Sakarya University. Thus, experts were consulted in the study for the implementation of TQM in the municipality. Not all of the participants work in the same municipality or higher education institutions. Therefore, it is aimed to deal with different value judgments in joint research. In the past, universities used to keep a certain distance from local and national governments. But this situation changed especially after the 1990s (Profiroiu and Briscariu, 2021). Therefore, the importance of universities for the development of public administration has increased. This study also pursues this aim. Ethics Committee approval of the study was obtained from Bandırma Onyedi Eylül University. Meeting No and Decision date: 2022-8 30/09/2022. Here are the details of the research:

- The subject that constitutes the aim of this study:
 - To list what needs to be done in order to establish a TQM approach in municipalities.
- The criterias determined for this purpose are the 5 main items that Dahlgaard et al. (2007) collected the components of TQM and these are as follows (p. 17):
 - Leadership of the Managers
 - Focus on Customer and Employee
 - Fact-Based Decision Making
 - Continuous Improvement (KAIZEN)
 - Everybody's Participation (Internal and External Stakeholders)
- Alternative applications to be carried out for the realization of these criterias have been determined as follows in the literature review. These alternatives are included in the study as both internal and external applications, both optional and compelling applications (Conti, 1993; Sallis, 1993; Pekar, 1995; George and Weimerskirch, 1998; Eryılmaz, 2013; Aykac and Ozer, 2006; Deniz, 2021):
 - Training of Municipal Top Executives
 - Development of Municipal Legislation
 - Establishment of Total Quality Management Directorate in Municipalities
 - Public Demand

○ Supervision of Municipalities by the General Directorate of Local Administrations

The ranking of these alternatives for each criterion constitutes the method of the application. While the criteria are written in the big square in the created tables, the alternatives are written in the rows and columns (see Table 2). Thus, the alternatives are ranked by comparing themselves, so that all alternatives for each criterion are compared with each other. In filling the tables, the degree of importance of the row to the column is scored. This scoring is performed with numbers 1-9 as indicated in Table 1. If the column is thought to be more important than the row in the table, the number 1/ is written before the number.

The right side is filled in by the participants in the table. Symmetrical values are written by the researcher in the left side of the table (See Table 2). All tables brought to this level are then transformed into a normalization matrix. The normalization table is formed by determining the value of each cell in the matrix in the total of the column it belongs to. Other main stages were also used to carry out the next process steps (Karakaya, 2019, Saaty, 1990, Saaty and Vargas, 2012):

Table 2. Scored Example Table

Leadership of the Managers	Training of Municipal Top Executives	Development of Municipal Legislation	Establishment of Total Quality Management Directorate in Municipalities	Ensuring the Public is Demanding	Supervision of Municipalities by the General Directorate of Local Administrations
Training of Municipal Top Executives	1	9	5	1	3
Development of Municipal Legislation	1/9	1	3	7	1/3
Establishment of Total Quality Management Directorate in Municipalities	1/5	1/3	1	5	1/3
Public Demand	1	1/7	1/5	1	1
Supervision of Municipalities by the General Directorate of Local Administrations	1/3	3	3	1	1
TOTAL					

In the next step, the row average (geometric mean / weight / w) is taken to obtain the weights. The Geometric Mean is simply obtained by multiplying all the data and taking the data number to the root power.

$$G.M. = \sqrt[n]{X1.X2.X3...Xn}$$

After the weights are obtained, it is checked whether the matrices are consistent. If the comparison matrix is not consistent, the resulting weights cannot be used. For this, the consistency matrix is formed as a result of multiplying the basic matrix in which the data is processed with the

relative weight matrix. The raw ratio column is then calculated by dividing the consistency matrix with the relative weight matrix.

The “ λ max” value is found by taking the arithmetic average of the obtained raw ratio column. This value is the main input of the equation that will reveal the final consistency ratio to be obtained in the next step. The obtained “ λ max” value is used to create the Consistency Indicator (CI). Consistency Indicator (CI) = $(\lambda_{max}-n) / (n-1)$ is calculated with the formula. The “n” value in this formula represents the alternatives in the research model. Thus, the value of “n” represents 5 different alternatives presented in the study. Therefore, n=5.

In the next step, the Random Consistency Index (RI) is determined. The value represents a fixed value determined according to the matrix dimensions. AHP model designer Saaty and Vargas (2012) described the RI indicator as:

$$\bullet \text{RI: } 1=0, 2=0, 3=0.52, 4=0.89, 5=1.11, 6=1.25, 7=1.35, 8=1.4, 9=1.45, 10=1.49$$

Since the criteria matrices determined in the study are n=5, the RI value to be put into the equation is determined as 1.11. In the last step, in which the consistency of the tables filled by the participants is determined, the CI and RI values are proportioned. Thus, the consistency ratio (CR) is obtained. According to Saaty, this ratio (CR) is expected to be less than 0.10 (Saaty and Vargas, 2012). Therefore, matrices exceeding this value were not included in the analysis.

All the steps put forward up to this part explain the process of whether the relevant matrices are consistent or not. Only consistent matrices were included in the study. Thus, it is aimed to create a systematic and consistent AHP model. Inconsistent matrices were not included in the analysis. In the matrix analysis conducted within the scope of this study, 50 matrix tables emerged since 10 participants were asked to rank for 5 criterias. In the consistency analysis, 4 of them were excluded from the evaluation, and 46 of them were evaluated to create the result tables. In the next section, the results obtained are explained.

The overall scores of the alternatives are obtained to obtain the results. For this, the relative importance weights of the criterias and the relative importance weights of the alternatives according to each criterion are obtained.

4. RESULTS

The New Public Management offered a ‘product-dominant’ approach to the public sector (Stephen at al., 2021). Is only “product dominant” approach enough for quality of services? Within the scope of the study, it has been researched which alternative applications needs to be implemented in order to establish TQM approach in municipalities. For this, tables were obtained as a result of the Analytical Hierarchy Process (AHP) method applied with experts in the subject. When the data obtained

with this method, which is also applied with reliability analysis are examined and the findings are as in Table 3. According to this table, the weight values of the alternatives that should be applied in the implementation of the criteria above the table in order to make the TQM approach dominant in the municipalities are shown. Thus, it is observed which alternative should be applied first for each criterion. Therefore, with the implementation of alternatives, the criteria will be implemented and a TQM approach can be established in the municipality.

Table 3. Final Results Table

Final Table	Leadership of the Managers	Focus on Customer and Employee	Fact-Based Decision Making	Continuous Improvement (Kaizen)	Everybody's Participation
Training of Municipal Top Executives	0.24	0.18	0.14	0.15	0.14
Development of Municipal Legislation	0.10	0.09	0.12	0.09	0.09
Establishment of Total Quality Management Directorate in Municipalities	0.11	0.12	0.08	0.15	0.13
Public Demand	0.13	0.15	0.13	0.12	0.19
Supervision of Municipalities by the General Directorate of Local Administrations	0.05	0.05	0.08	0.07	0.04

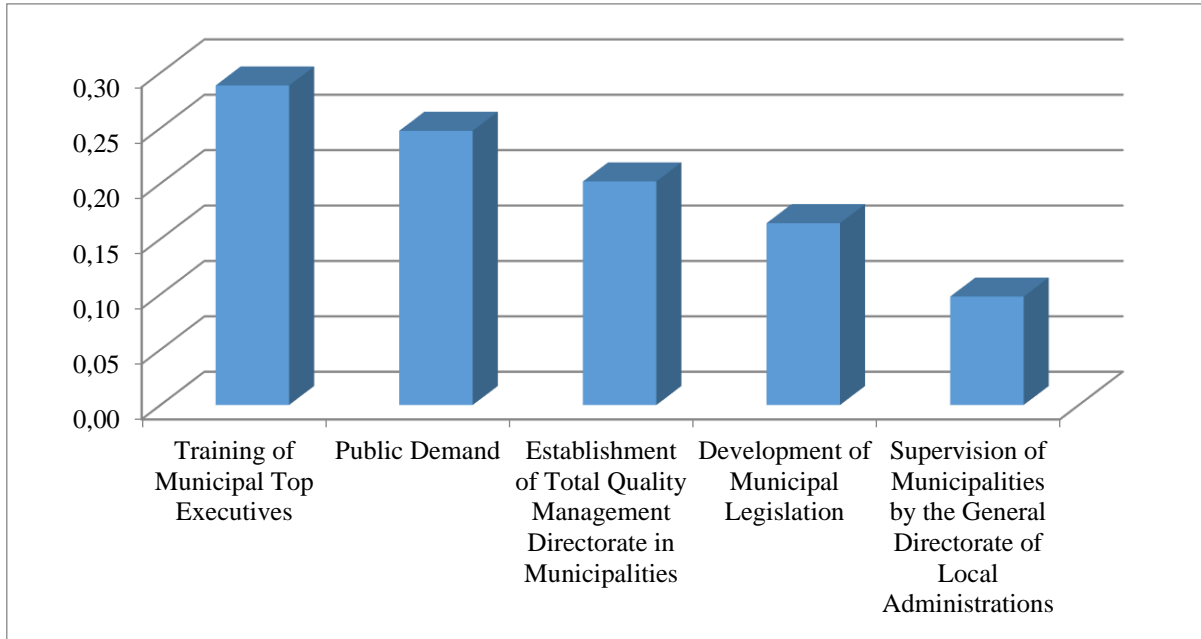
Table 3 presents the two most prominent alternative practices for the implementation of the criterias are "training of municipal top executives" and "public demand". Other alternatives fall further down on the basis of criterias. According to these results, the listing of the alternatives proposed to be put into practice in order to implement the criterias is as in Table 4.

Table 4. Alternatives Listed Within Themselves

Listed Alternatives	Percentage	Ranking
Training of Municipal Top Executives	0.29	1
Public Demand	0.25	2
Establishment of Total Quality Management Directorate in Municipalities	0.20	3
Development of Municipal Legislation	0.16	4
Supervision of Municipalities by the General Directorate of Local Administrations	0.10	5

The graphical representation of the alternatives are as in figure 2.

Figure 2. Alternatives Listed Within Themselves

5. CONCLUSION AND FUTURE STUDIES

The main purpose of public administration systems is to ensure the welfare of the public. This welfare includes security, health, economic income, education, social development and other opportunities. In today's modern public administration systems, municipalities are an important component and function as the main public service contractor. When examined, it can be said that municipalities around the world are a basic local public authority. In this respect, they are unrivalled service contractors in their local geographies. In addition to basic urban services such as infrastructure and superstructure, the basic duty of municipalities is to develop the city economically, socially and physically. While there are municipalities that put forward few projects with a high budget, there are also municipalities that implement important projects with a low budget. This situation should bring the following question to mind; "Do municipalities work effectively enough despite all these powers and budgets?"

The answer to this question is given by the public in the elections. However, this approach is only a demonstration of democratic rights. The citizens should hold the government to account to deliver their rights to services (Mdee and Mushi, 2021). In particular, the election of candidates nominated by political parties does not guarantee the appointment of the most qualified administrators. Although the elections are held for the fulfilment of local services, it is a fact that people look at the candidate from which party rather than the skills of the candidate. Under these circumstances, it is necessary to carry out studies with an academic approach so that the public receives the best local services. Today, it is observed that the successful applications in the business sector are used by public administrations within the scope of the New Public Management approach. One of these approaches is the TQ approach.

Traditionally, public administration is not associated with entrepreneurial spirit since it is characterized as a rigid, immovable and inert system (Kotnik and Stanimirovic, 2021). So, moving from an organization orientation to a process orientation is a difficult culture change (Harrington, 1991).

TQM is an effective management approach that can be used in businesses and the public sector. With this approach, which aims to use the institutional capacity at the highest level, the purpose of the application is to identify the problems quickly and to present effective solutions. In the literature, it is observed that there are studies on TQM in the public sector, especially in the field of municipalities. In this study, it is aimed to reveal what needs to be done in order to make the TQM approach dominant in municipalities in a way that will complement other studies. For this, according to the research conducted by including the experts of the subject, it is observed that both in-house works and interventions from outside the institution should be made in order to realize TQM in municipalities. However, the research demonstrates that priority studies should be carried out within the municipality for the establishment of TQM. The components of TQM are presented in the literature review. TQM is possible in the institutions where these are implemented. In order to bring these components to life, alternative applications have been proposed in this study.

Accordingly, as can be seen in Table 3 within the scope of the research, among the alternative practices to be put into practice for the "Leadership of the Managers" criterion, "Training of Municipal Top Executives" received the highest vote. Other alternative applications were also listed in this direction. For the criterion of "Focus on Customers and Employees", "Training of Municipal Top Executives" was deemed necessary. In order to meet the criterion of "Everybody's Participation", "Public Demand" was the priority. Regarding the subject, all alternative methods that should be applied in order to implement the TQM approach in municipalities are shown in Table 4.

Among these alternatives, coercive and supervisory methods (development of municipal legislation and supervision of municipalities by the General Directorate of Local Administrations) are at the bottom. Considering the results obtained by listing the alternatives within themselves in general;

- According to the research, training for municipal top executives and making them aware of this issue comes first with 0.29 points. Thus, those who administer the institution are expected to be aware of the subject and develop an institutional system. However, according to the experts of the subject included in the research, the public, which can be defined as the customer who is in the position of receiving service, should also be demanding in this regard (0,25). Since the decision maker (council) and executive (mayor) bodies of the municipality are elected by the public, it is necessary for the people to show them that they expect the highest level of services.
- In addition to these, establishment of Total Quality Management Directorate in municipalities has a significant weight with 0.20 points. Thus, it is foreseen that the

establishment of a directorate within the institution which will directly focus on the subject and assist the institutional capacity of the municipality will be beneficial. Therefore, a directorate can be established that will make TQM dominant in the municipality, apart from the vision and preference of the mayor.

- The alternatives of "development of municipal legislation" and "supervision of municipalities by the General Directorate of Local Administrations", which foresee a coercive intervention to municipalities from outside by the central government, took place in the last two places in the research. In this case, it is possible to state that, according to the experts on the subject, in order to make the TQM approach dominant in the municipalities, the priority is the top level managers of the municipalities and the people who are in the position of customers. In addition, the establishment of a directorate directly related to the subject within the municipality is a supportive approach. It is foreseen that an external audit will be the last alternative in this regard.

It may be useful to compare the results of this research with the studies in question. According to a survey conducted by Dur and Akyuz (2019), it is observed that the managers in the municipality, which is the subject of the research, do not give enough support to the TQM practices. In this study, it is noteworthy that the top executives are determined to be responsible in the first place. Therefore, it is observed that the problem and the search for a solution overlap in different studies. In their study, Mabele and Singh (2018) concluded that managers can adopt TQM by adopting cultural change. In this study, training of the top executives of the municipality was scored in the first place, as well. Ozeroglu (2015) states in his study that the beginning of the TQM process in municipalities will be with the change of mindset of politicians and council members. In this study, training of the top executives of the municipality was evaluated by the experts in the first place, as well. Therefore, the subject expressed by Ozeroglu in his study is also expressed by the experts of the subject. Nohutcu (2005) states in his study that the public should be considered as customers by the municipalities and that the municipality should work for the satisfaction of its customers. In this study, according to the experts of the subject, it was highly stated that the public should be demanding for the establishment of TQM in municipalities. Thus, the public will become a customer. Arıkboğa (2016) stated in his study that the Revenues Directorate within the Istanbul Metropolitan Municipality has applied a total quality approach and as a result, the service capacity of the directorate has increased. In this study, the experts of the subject considered it important to establish a Total Quality Management Directorate in municipalities, as well. Thus, it can be deduced that even a unit within the institution will contribute to the institutional capacity of the municipality.

In this study, what can be done to establish a TQM approach in municipalities is listed by the experts. Much more studies in this area will undoubtedly contribute to the effective local service of the

public. In future studies, it is recommended to introduce different alternative applications and to determine the most effective application methods for the establishment of TQM in municipalities.

This paper is explorative. In order to strengthen the validity of the findings and the presented competence framework, further empirical research is required.

Acknowledgement: I sincerely thank to Assoc. Prof. Gencay KARAKAYA from Istanbul Commerce University, who assisted me during the processing of the data for AHP method.

REFERENCES

- Allers, M. A. and Greef, J. A. (2018). Intermunicipal cooperation, public spending and service levels. *Local Government Studies*, 44(1), 127-150, <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1380630>
- Aktan, C. C. (1999). Toplam kalite yönetiminin temelleri ve kamu yönetiminde uygulanmasına yönelik öneriler. *Türk İdare Dergisi*, 422, 1-13.
- Arikboga, U. (2016). Belediyelerde toplam kalite yönetimi: İstanbul büyükşehir belediyesi örneği. *Strategic Public Management Journal*, (3), 53-75.
- Aykac, B. and Ozer, M. A. (2006). Toplam kalite yönetiminin kamu kuruluşlarında uygulanması: Sorunlar ve yeni arayışlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 171-202.
- Bason, C. (2010). *Leading public sector innovation: Co-creating for a better society*. Bristol: Policy Press.
- Baskurt, B. B. (2021). İlaç sektörü üzerine bir çalışma: kan sulandırıcı ilaçların AHP yöntemi ile seçimi. *Journal of Research in Business*, 6(1), 80-98.
- Blijleven, W. & Hulst, M. V. (2020). Encounters with the organisation: how local civil servants experience and handle tensions in public engagement. *Local Government Studies*, <https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1857247>
- Cinel, M. O. and Karaman, G. (2021). Belediye çalışanlarının hizmetkar liderlik ve toplam kalite yönetimi algıları: Giresun belediyesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 1262-1278.
- Conti, T. (1993). *Building a total quality: a guid for management*, London: Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Dahlgaard, J. J., Kristensen, K. and Kanji, G. K. (2007). *Fundamentals of total quality management*, New York: Taylor and Francis.
- Deniz, G. (2021). Belediyelerde Toplam Kalite Yönetimine İlişkin Düzenlemeler: Mersin Büyükşehir Başkanlığı Kalite Yönergesi. In Hatipler, M. (Ed.), *Ekonomi ve Yönetim Bilimlerinde Guncel Akademik Arastirmalar*, (63-75). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dur, Z. and Akyuz, G. A. (2019). Yerel yönetimlerde toplam kalite yönetiminin uygulanabilirliğinin araştırılması: Gerede belediyesi örneği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 195-231.
- Eryılmaz, B. (2013). *Kamu yönetimi*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Fundin, A., Backström, T. and Johansson, P. E. (2021). Exploring the emergent quality management paradigm. *Total Quality Management and Business Excellence*, 32(5), 476-488.

- Fundin, A., Lilja, J., Lagrosen, Y. and Bergquist, B. (2020). Quality 2030: quality management for the future. *Total Quality Management and Business Excellence*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/14783363.2020.1863778>.
- George, S. and Weimerskirch, A. (1998). *Total quality management: Strategies and techniques proven at today's most successful companies*, New York: Joh Wiley and Sons.
- Gremyr, I., Elg, M., Hellström, A., Martin, J. and Witell, L. (2021). The roles of quality departments and their influence on business results. *Total Quality Management and Business Excellence*, 32(7-8), 886-897, <https://doi.org/10.1080/14783363.2019.1643713>
- Harrington, H. J. (1991). *Business process improvement: The breakthrough strategy for total quality, productivity and competitiveness*, New York: McGraw-Hill.
- Hartley, J. (2005). Innovation in governance and public services: Past and present. *Public Money & Management*, 25(1), 22–34.
- ISO.org. (2022, 10 Ekim). Retrieved from. <https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/PUB100080.pdf>.
- Kanji, G. K. and Asher, M. (1996). *100 methods for total quality management*, New York: Sage.
- Karakaya, G., (2020). Vuca dönemlerinde coso kurumsal risk yönetiminin önemi: covid-19 salgın sonrası yükseköğretim kurumları için model önerisi. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2863-2882.
- Karakaya, G. (2019). Yerel yönetimlerde kurumsal risk yönetimi uygulamalarının Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) modeli ile incelenmesi: İstanbul büyükşehir belediyesi (İBB) örneği, [Unpublished doctoral dissertation]. İstanbul Ticaret University.
- Karatepe, S., Ozan, M. S. and Banazili, A. M. (2018). Yerel Yönetimlerde Toplam Kalite Yönetimi Kapsamında “En İyi Değer (Best Value)” Yaklaşımı: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, in Meccek, M., Parlak, B. ve Atasoy, E. (Ed.), *Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları* (291-302), Ankara: Nobel Akademik.
- Kotnik, Z. and Stanimirovic, D. (2021). A content analysis of public policy design and implementation in Slovenia: Weighing strategic and normative factors. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 64, 70-88.
- Mabele, B. L. and Singh, S. (2018). An investigation into benefits and challenges of total quality management: the case of a Gauteng municipality. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 6(2), 44-54.
- Machteld S. E. de Vries and Michiel S. de Vries. (2021). Repetitive reorganizations, uncertainty and change fatigue. *Public Money & Management*, <https://doi.org/10.1080/09540962.2021.1905258>
- Martin, J., Elg, M. and Gremyr, I. (2020). The Many Meanings of Quality: Towards a Definition in Support of Sustainable Operations. *Total Quality Management and Business Excellence*. <https://doi.org/10.1080/14783363.2020.1844564>.
- Mdee, A. & Mushi, A. (2021). Untangling blame and responsibility for service delivery and local governance performance: testing a grounded social accountability approach in Tanzania. *Local Government Studies*, 47(6), 993-1013, <https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1842735>
- Meijer, A. & Thaens, M. (2021). The dark side of public innovation. *Public Performance & Management Review*. 44(1), 136-154, <https://doi.org/10.1080/15309576.2020.1782954>
- Morgan, C. and Murgatrody, S. (1994). *Total Quality Management in the Public Sector*. London: Open University Press.

- Nohutcu, A. (2005). Toplam Kalite Yönetimi ve Yerel Yönetimler, in Aktan, C. C. ve Saran, U. (Ed.), *Kamu Yönetiminde ve Kamu Hizmetlerinde Kalite*. İstanbul: Hizmet-İş Sendikası.
- Noronha, C. (2002). *The theory of culture-specific total quality management*, London: Macmillan.
- Oakland, J. and Marosszeky, M. (2006). *Total quality in the construction supply chain*, New York: Elsevier.
- Omachonu, V. K. and Ross, J. E. (2005). *Principles of total quality*, New York: Taylor and Francis.
- Ozden, M., Kantar, G., Çınar, S. (2021). Kentsel markalaşma sürecinde yerel yönetimlerin önemi. *Journal of Yasar University*, 16/62, 1005-1021.
- Ozeroglu, A. İ. (2015). Yerel yönetimlerde toplam kalite yönetimi. *Tarih Okulu Dergisi*, 21, 539-581.
- Pekar, J. P. (1995). *Total quality management: Guiding principles for application*. Philadelphia. ASTM Manual Serries.
- Profiroiu, M. C. and Briscariu, M. R. (2021). Universities as “drivers” of local and regional development. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 62, 134-152.
- Saaty, T. L. (1990). How to make a decision: the Analytic Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, (48), 9-26.
- Saaty, T. L. and Vargas, L. G. (2012). *Models, methods, concepts and applications of the Analytic Hierarchy Process*. New York: Springer.
- Sallis, E. (1993). *Total quality management in education*, London: Kogan Page.
- Sezer, O. and Buyukpinar, R. (2021). Yeni kamu yönetimi anlayışı ve Türkiye’de yerelleşme politikaları. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 80-105.
- Stephen P. Osborne, Madeline Powell, Tie Cui & Kirsty Strokosch (2021). New development: ‘Appreciate–Engage–Facilitate’—The role of public managers in value creation in public service ecosystems. *Public Money & Management*, 41(8), 668-671, <https://doi.org/10.1080/09540962.2021.1916189>
- Toleikiene, R., Saparniene, D., Sroka, W. and Jukneviene, V. (2002). The role of the leader in the integral system of ethics management in municipalities. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 65, 129-148.
- Tonelli, D. F., Voicu, M. and Zulean, M. (2019). Public innovation in post-transition countries: Experiences from Brazil and Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 140-156.
- Unal, O. F. (2012). Performans değerlemede Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) uygulamaları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 37-55.
- Vogel, R. & Hattke, F. (2018). How is the use of performance information related to performance of public sector professionals? Evidence from the field of academic research. *Public Performance & Management Review*, 41(2), 390-414, <https://doi.org/10.1080/15309576.2017.1400986>
- Voorn, B., Genugten, M. L. & Thiel, S. (2017). The efficiency and effectiveness of municipally owned corporations: a systematic review. *Local Government Studies*, 43(5), 820-841, <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1319360>

DİJİTALLEŞEN KAMU HİZMETLERİNDE E-DEMOKRASİ VE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI: ENTROPİ TEMELLİ MABAC UYGULAMASI AB ÜLKELERİ ÖRNEĞİ
E-DEMOCRACY AND CITIZENSHIP IN DIGITALIZED PUBLIC SERVICES: ENTROPY-BASED MABAC APPLICATION EXAMPLE OF EU COUNTRIES

Serkan DORU¹, Yaşam BALKU²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serkandoru@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2720-5140>
2. Doktora Öğrenci, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, yasamm.balku@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8655-4084>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
14.12.2022 12.14.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1219211>

Öz

Dijitalleşme olgusunun yarattığı küresel hegemonya ile birlikte demokrasinin uygulanış biçimi ve uygulama alanı dönüşmüş, e-demokrasiye doğru evrilmiştir. Dijital platformlara taşınmaya başlayan talep odaklı kamu hizmetleri de vatandaş merkezine alarak e-yönetişim ve e-demokrasi kavramlarının uygulama alanına dönüşmüştür. Bu noktada vatandaşlar bakımından dijital beceriler, kamu hizmeti bakımından da e-platformlar önem arz etmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan "Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DETE/DESI)" Raporları, bu alanda Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin dijital dönüşüm performanslarını ölçmektedir. Bu çalışmanın amacı da AB ülkelerinin 2018-2022 dönemindeki dijital dönüşüm performanslarının, DESI Raporları üzerinden Entropi ve MABAC yöntemleri kullanılarak analiz edilmesidir. Araştırmanın veri setini, her bir AB ülkesi için 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayımlanmış olan DESI Raporlarıdır. Entropi uygulamasının sonucuna göre, analizin sonucuna etkisi en fazla olan DESI Raporunun, 2018 yılına ait DESI Raporu olduğu ve etkisi en az olan DESI Raporunun, 2021 yılına ait DESI Raporu olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre ise, 2018-2022 yıllarında dijital dönüşüm performansı en yüksek olan ülkelerin sırasıyla, Danimarka, Finlandiya ve İsveç olduğu tespit edilmiştir. Dijital dönüşüm performansı en düşük olan ülkelerin ise sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Demokrasi, E-Yönetişim, DESI, Entropi, MABAC.

Abstract

As a result of the worldwide hegemony brought by the phenomena of digitization, e-democracy has emerged as a form and field of application for democracy. By placing the citizen at the center, demand-driven public services that have begun to transition to digital platforms have also become an application area for e-governance and e-democracy concepts. Digital skills for citizens and e-platforms for public service have become increasingly important at this point. The European Commission publishes "Digital Economy and Society Index (DESI)" Reports that assess how well member nations of the European union (EU) are performing in this area. The aim of this study is to analyse the digital transformation performances of EU countries in the period of 2018-2022 using Entropy and MABAC methods over DESI Reports. The dataset of the research is the DESI Reports published in 2018, 2019, 2020, 2021, and 2022 for each EU country. According to the result of the entropy application, it has been determined that the DESI Report with the highest impact on the result of the analysis is the 2018 DESI Report, and the DESI Report with the least impact is the 2021 DESI Report. According to the findings of the research, it has been determined that the countries with the highest digital transformation performance in 2018-2022 are Denmark, Finland and Sweden, respectively. It has been determined that Romania, Bulgaria, and Greece, in that order, perform the worst in terms of digital transformation.

Keywords: E-Democracy, E-Governance, DESI, Entropy, MABAC.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to analyse the impact and change caused by the transformation in the provision of public services due to digitalization, on the concept of e-democracy and citizenship, through EU countries. The analysis was carried out over the last five years, based on the Digital Economy and Society Index (DESI) Reports published by the European Commission. The current situation on this issue is tried to be revealed.

Research Questions

What is the equivalent of the phenomenon of e-democracy and the understanding of citizenship in EU societies? According to the titles of "Human Capital, Connectivity, Integration of Digital Technology and Digital Public Services" of the DESI Reports published by the European Commission between 2018-2022, which EU countries performed the best and worst in these areas?

Literature Review

Since the study has an inter-disciplinary nature, the literature used in the study was fed from different fields. First of all, a conceptual study was carried out on the subjects of digitalization, information and communication technologies, e-Government, e-governance, e-democracy, citizenship, which started to be processed more with the effect of the new public administration movement. Then, published by the European Commission, which is the research subject of the study; by considering the DESI Reports of 2018, 2019, 2020, 2021 and 2022, four main headings in each report and more than thirty sub-headings under these four main headings were analyzed for 27 EU countries. As a result, the digital transformation scores of each country for the relevant years were obtained. Since Entropy and MABAC methods are used for this analysis, the development of the literature related to the relevant field is also summarized in the study. Therefore, it is thought that the study will make an important contribution to the literature in terms of both the conceptual evaluation of the transformation of public administration in terms of the subjects it includes and the comparative analysis of this transformation on the basis of current EU official reports on a yearly basis.

Methodology

In the study, the method used for the above-mentioned concepts related to public administration is literature review. For the DESI Reports between the years 2018-2022, which is the analysis subject of the study, evaluation was carried out with the Entropy supported MABAC method. The weights of the criteria used in the analysis were determined by the entropy method, and the criteria were ranked in order of importance. The MABAC method is also a method that was introduced to the literature by Pamučar & Čirović in 2015 and enables the creation of decision alternatives by calculating the distance and proximity of the criterion

function values to the boundary proximity area in the analysis. Thus, it was possible to determine which EU countries had the best and worst grades in digital transformation performance through the DESI Reports of the last five years used in the study.

Results and Conclusions

In terms of the problem and research questions of the study, the desired result is to identify the countries with the best and worst performances in the relevant field by making an evaluation based on the last five-year DESI Reports over EU countries in order to observe how the concept of e-democracy and the understanding of citizenship have been transformed in the digitalized public administration world. As a result of the analysis carried out in this context, the EU countries with the best digital transformation performance according to the DESI Reports between 2018-2022 were determined as Denmark, Finland and Sweden, respectively. Again, in the same years, the EU countries with the worst digital transformation performance were determined as Romania, Bulgaria and Greece, respectively. It is noteworthy that the Nordic countries, which are generally referred to as the Scandinavian countries, are the EU countries that perform best within the main headings of the DESI Reports, which are listed as “Human Capital, Connectivity, Integration of Digital Technology and Digital Public Services”. At the same time, it is of particular importance that the worst performing EU countries are those that form the EU's southern and southeastern borders. Another interesting result of the study is that the results obtained for the two different poles of the analysis are geographically clustered within itself and that the Western European countries, which are seen as the economic carrier power of the EU, are not included in the extreme values. Therefore, by making use of the results of this study, it is possible to conduct new studies that can produce more comprehensive comments on the EU with similar evaluations from different perspectives.

1. GİRİŞ

Dijital çağ sosyal, ekonomik, politik ve yönetsel alanda çeşitli dönüşümlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu dönüşümün yönetsel anlamdaki izdüşümü, demokrasinin uygulama alanının ve kamu hizmetlerinin sunumunun niteliğinin değişimi olmuştur. Demokrasi, uygulaması bakımından dijital platforma geçiş yaparak e-demokrasiye doğru evrilmiş ve vatandaşın demokratik uygulamalara katılım biçimi de farklılaşmıştır. Aynı zamanda dijital platforma taşınmaya başlayan kamu hizmetleri de vatandaş merkezine alarak, e-yönetişim ve e-demokrasi kavramlarının uygulama alanına dönüşmüştür.

E-demokrasi kavramı, en genel ifadesiyle, kanaat oluşturma ve siyasi karar alma süreçlerine vatandaşların çevrimiçi katılımını öngören bir uygulama biçimidir (Örselli vd., 2018). E-yönetişim ise, bilginin teknoloji destekli dönüşümü sonucunda, (iyi) yönetişimin kamu yönetimi dünyasında yaşadığı dönüşüm olarak tanımlanmaktadır (Meijer, 2015). Bu kavramların ortak noktası ise, ikisinin de hayata geçirilebilmesi için dijital bir platforma ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Bu noktada “Bilişim ve İletişim Teknolojileri” (BİT), önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. E-yönetişimin ve e-demokrasinin, BİT alanında uzmanlaşmış, kamu hizmetinin sunumunda dijitalleşmiş ve dijital okur yazarlığı artmış olan ülkelerde daha fazla yer edindikleri görülmektedir (Lee vd., 2011). Bu sebeple ifade edilebilir ki kamu hizmetlerinin ve vatandaşların dijital hizmet sunum platformlarında etkileşimli bir şekilde yer alabilmesi için ülkelerin bu alanlardaki dijital dönüşüm performanslarının da yüksek olması gerekmektedir.

Avrupa Komisyonu da AB üyesi ülkelerle ilgili olarak, yukarıda ifade edilen dijitalleşme etkenlerine ayrı bir değer yüklemektedir. Bu doğrultuda Avrupa Komisyonu, e-Devlet ve BİT kullanımı yoluyla e-demokrasi ve katılım olgularının toplumlardaki ağırlıklarını artırmayı hedeflemektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi, kamu kurumları ve vatandaş arasında şeffaflığı, açıklığı, anlaşılabilirliği ve hesap verilebilirliği mümkün kılacaktır. Katılım oranının yükseltilebilmesi içinse, herkesin “e-erişebilir” halde olması gerekmektedir. Bir başka deyişle, vatandaşların hem teknolojik alt yapı ve BİT bakımından hem de dijital okur yazarlık bakımından dijital platformlara erişebiliyor ve etkin bir biçimde kullanabiliyor olması gerekmektedir (Avrupa Komisyonu, 2006).

“Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (*Digital Economy and Society Index-DESI*)” ise, “*İnsan Sermayesi, Bağlantı, Dijital Teknolojinin Entegrasyonu ve Dijital Kamu Hizmetleri*” olmak üzere toplam dört ana ve 30’den fazla da alt başlıktan oluşmaktadır. Rapor, her yıl Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanmakta olup, her bir AB ülkesi için sayılan başlıklar kapsamındaki verileri sunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022). Kullanıcıların dijital becerilerine ve dijital kamu hizmetlerine ilişkin istatistikleri de içeren rapor, toplumların dijital becerileri ve bu alandaki gelişmişliklerini incelemektedir.

Bu çalışmanın amacı da AB ülkelerinin son beş yıllık zaman dilimindeki (2018-2022) dijital dönüşüm performanslarının, DESI Raporları üzerinden Entropi ve MABAC yöntemleri kullanılarak analiz edilmesidir. Çalışmada öncelikli olarak bir kriter ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi yöntemi kullanılmıştır. Bu yolla elde edilen kriter ağırlıklarıyla birlikte kriterlerin önem düzeyleri tespit edilmiştir. Ardından son beş yıllık dilim içinde en iyi performans sergileyen ülkelerin tespit edilebilmesi için çok kriterli karar verme yöntemi olan MABAC yöntemi kullanılmıştır. MABAC yönteminin tercih edilme nedeni ise, kriter ağırlıklarını kullanarak, kriterler arasındaki en iyi kriteri tespit etmekte kullanılan çok kriterli bir karar verme yöntemi olmasıdır. Araştırmanın veri setini, her bir AB ülkesi için 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayımlanmış olan DESI Raporları oluşturmaktadır. Entropi uygulamasının sonucuna göre, analiz sonucuna etkisi en fazla olan DESI Raporunun, 2018 yılına ait olduğu ve etkisi en az olan DESI Raporunun 2021 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre ise, 2018-2022 yılları arasındaki beş yıllık dönemde dijital dönüşüm performansı en yüksek olan ülkelerin sırasıyla, Danimarka, Finlandiya ve İsveç olduğu tespit edilmiştir. Yine bu zaman diliminde dijital dönüşüm performansı en düşük olan ülkelerin ise sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. DİJİTAL KAMU YÖNETİMİNDE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI VE E-DEMOKRASİ

Hızla gelişen BİT'le birlikte farklı bir yönetim anlayışı gelişmiş ve vatandaşlar zaman veya mekandan bağımsız olarak, yönetime katılım fırsatı elde etmeye başlamışlardır. Gelişen bilgi toplumu olgusuyla beraber, vatandaşların siyasi karar alma süreçlerine daha fazla katılım gösterecekleri ve toplumun demokratiklik düzeyinin artacağı öngörülmüştür (Falch, 2006). Günümüzde demokrasinin uygulanma biçimi, bilgi ve ağ toplumları olarak addedilen yapılarda kaçınılmaz bir dönüşüm yaşamaktadır. Ortaya çıkan bu yeni demokrasi formunda küreselleşme ve teknolojinin de etkisiyle birlikte, e-demokrasi ve e-katılım kavramları da tartışılmaya başlanmıştır (Lyubimov ve Cherny, 2021).

E-demokrasinin uygulama alanları içinde, internet aracılığıyla yürütülen siyasi parti faaliyetleri ve siyasi kampanyalar, e-Devlet üzerinden yürütülen faaliyetler ve internet üzerinden yürütülen sivil toplum kuruluşları faaliyetleri yer almaktadır. Doğrudan demokrasi anlayışını güçlendiren e-demokrasi uygulaması, yönetimi güçlendirmektedir (Örselli vd., 2018). Yönetimin güçlenmesiyle birlikte tek taraflı kamu hizmeti sunumuna dayalı kamu yönetimi anlayışı değişerek, vatandaşların da yönetim mekanizmasına dahil edilmesini öngören katılımcı bir anlayış hakim olmuştur (Clift, 2003). Bu bağlamda geleneksel kamu yönetimi anlayışında kendilerine çok yer bulamayan katılımcılık ve yönetim kavramları günümüz kamu yönetimi anlayışı içinde daha fazla ele alınır olmuşlardır.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışına bakıldığında yoğun bürokratik süreçler, katı kurallarla düzenlenmiş dikey (hiyerarşik) örgütlenme ve tüm idari teşkilatlanmanın kaynağı olan merkezi yönetim yapılanması dikkat çekmektedir. Post-bürokratik dönemde yenilikçi kamu yönetimi anlayışına doğru

evrilen süreç içerisinde ise esnek kurullarla düzenlenmiş yatay (geniş) örgütlenmeler ve adem-i merkeziyetçi yönetim yapıları güçlenmiştir (Yıldırım, 2010). Kamu yönetiminin bu dönüşümünde en fazla rol oynayan aktör ise, paradigma değişimine öncülük eden teknolojik altyapı ve bilgi ile desteklenmiş anlayıştır. Bu noktadan bakıldığında merkezsiz sanal (ağ) yapıları, çapraz (yatay-dikey) ve geçici örgütlenmeler kamu yönetimi dünyasında yer almaya başlamıştır (Demirel, 2014; Alevok İzci ve Akkuş, 2017).

Dijitalleşen devlet yönetimiyle birlikte geleneksel kamu yönetimi anlayışında görülen toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel krizler de peyderpey bertaraf edilmiştir. 1970'lerden itibaren dünya gündemini meşgul eden bu krizlerin ana nedeni, merkezi yönetim anlayışının bürokratik yapılanmayla birlikte oluşturduğu olumsuzluklardır. Bu durum post-bürokratik yapılanmayı da beraberinde getirmiştir (Doğan, 2017; Uysal, 2020). Yenilikçi kamu yönetimi içinde güçlenen yönetim anlayışıyla birlikte, yönetim teşkilatlanması içindeki karar yapım süreçleri de devlet tekelden uzaklaşmış, piyasa eksenli ve sivil toplum kuruluşları destekli yeni bir yönetim yapısı ortaya çıkmıştır (Mamur Işıklı, 2017).

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı, denetim süreçlerine karşı sınırlı ve yönetim sürecine kontrollü katılım imkanı sağlayan, anti-katılımcı niteliklere sahip yönetim sistemlerinden oluşmaktadır (Demirel, 2014). Yenilikçi kamu yönetimi anlayışı ise, denetim ve yönetim süreçlerine özel sektör ve sivil toplum kuruluşu katılımlarının önünü açmıştır (Uysal, 2020). Bu doğrultuda yönetim anlayışı kuvvetlenmeye başlamış ve 1990'lardan sonra, yönetim süreçlerine doğrudan katılımı mümkün olmayan vatandaşın da önü açılmıştır (Şener, 2005; Ateş ve Banazlı, 2019).

Bu durum özellikle 2000'li yıllardan sonra daha da yaygınlaşarak yönetim olgusunun, dijital ağ yönetişimine evrilmesi ile sonuçlanmıştır. Yönetişimin dijital platformlarda yaygın hale gelmesiyle birlikte vatandaşların da yönetsel anlamda denetim ve katılım imkanları artmıştır (Meijer, 2015; Şener, 2004). Yönetişim anlayışıyla desteklenen yenilikçi kamu yönetimi, teknolojik gelişim ve dijitalleşen toplumla birlikte vatandaşla devlet arasındaki iletişim ağlarını çeşitlendirmiştir. Böylece vatandaş ile devlet etkileşimi artmış ve vatandaşın devletle olan ilişkileri güçlenmiştir (Genç, 2015; Gül, 2018). Bu noktada, her ne kadar vatandaşın doğrudan katılımı söz konusu olmasa da devlet dışındaki aktörlerin yönetimdeki etkinliği artmış ve bu durum yönetim paradigmasına yansımaya başlamıştır (Babaoğlu ve Çobanoğlu, 2018). Böylelikle “yeni” olanın karşısına “post” olan, “yönetimin” karşısına “yönetişim” ve vatandaşın yönetime “dolaylı katılımının” karşısına “doğrudan katılım” nitelikleri getirilmiştir (Osmani vd., 2012; Doğan, 2017). 2000'li yıllardan sonra devlet-vatandaş arasındaki ilişki, yönetişimin ve katılımcılık ilkelerinin güçlendirilmesi temelinde sürdürülmüştür (Uysal, 2020). Bu noktada yeni kamu yönetişimi, dijital yönetişim, dijital devlet, e-demokrasi ve e-katılım vb. gibi kavramlar da tartışmaya açılmıştır (Greve, 2010). Bu kavramların gündeme gelmesinin temel nedeni ise, içinde bulunulan dijitalleşme çağı olmuştur.

20. yüzyılın sonlarına doğru bilginin oluşturduğu farklılık değeriyle birlikte bilgi toplumu (Toplum 4.0) katma değer oluşturmaya başlamıştır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, t.y.). Sonraki süreçlerde ise, bilgisayarlı teknolojilerin desteğiyle bilgi üretiminin ve tüketiminin hızla yayılmaya başlaması, devlet ve toplum yapılanmalarında farklılıklar meydana getirmiştir (Aldemir ve Avşar, 2020). Özellikle bilgi ve veri hakimiyeti konusunda devlet, özel sektör ve toplum içinde farkındalığın oluşması, bilişim ve teknoloji araçlarının önem düzeyinin yükselmesine neden olmuştur. Bilgi-teknoloji birlikteliğiyle birlikte, bilgi hakimiyetinde ve teknolojinin belirleyiciliğinde olan “süper akıllı toplum” (Toplum 5.0) yapılanmaları ortaya çıkmaya başlamıştır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, t.y.). Yeni toplum yapısı içinde teknolojinin değişimin merkezinde yer alması, bilişim ve iletişim ağlarının hızını ve yayılımını arttırmıştır (Aktel vd., 2017). Böylece içinde bulunduğumuz dönem, “dijital çağ” olarak isimlendirilmeye başlamıştır.

Dijital çağ sosyal, ekonomik, politik ve yönetsel alanda pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Yönetsel alandaki belirleyiciliği, özellikle kamu yönetiminin ve kamu hizmeti anlayışının reformlarla dijitalleşmesi sonucunda kendisini göstermiştir (Atmaca ve Karaçay, 2020). Dijitalleşmenin ilk aşamalarında, devletin tek taraflı olarak bilgi aktarımı üzerinden gerçekleştirilen kamu yönetimi, sonraki süreçlerde bireysellikten kurumsallığa, hizmet üretiminden tüketimine, denetimden katılıma sanal (soyut) iletişim ağlarıyla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır (Taş vd., 2017; Gül, 2018). Özellikle iletişim ağları yapılanmasıyla birlikte zaman-mekân ayrımı silikleşmiş, kamusal ve özel alan arasındaki ayrım da belirsiz hale gelmiştir. Bu noktada her zaman ve her yerde, zaman-mekan faktörü olmaksızın, yönetsel süreçlere katılımın da önü açılmıştır (Özer, 2017). Bu durum yönetim alanında ve özellikle kamu yönetiminde yeni yönetim paradigması tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Yeni yönetim paradigması içinde dijitalleşmenin öneminin kavranması ve güncel bilişim (bilgi ve iletişim) teknolojilerinin takibi ile yönetim süreçlerine uyumunun sağlanması, örgütsel yapıların etkinliği ve devamlılığı için önem taşıyan bir hal almıştır (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2018). Çünkü yönetsel yapıların dijitalleştirilmesi ile yönetsel alanda devletle birlikte özel sektör, sivil toplum kuruluşu ve vatandaş etkinliğinin artacağı düşünülmektedir (Yavuz, 2015). Bu durumla birlikte ilerleyen yıllarda politika yapım süreçlerine vatandaşın doğrudan dahil olması da beklentiler arasındadır. Ancak günümüzde de dijitalleşme-vatandaş ilişkisi; e-oylama ile fikir beyan etme, yönetimi hesap verilebilirlik ve şeffaflık alanında denetleme gibi uygulamalarla e-yönetişim anlayışını güçlendirmiştir (Saxena, 2005). Yönetim mekanizmalarının dijitalleşmesiyle birlikte, yönetime (özellikle bireysel) katılımın artması ve bürokratik süreçlerin azalarak zaman-maliyet kayıplarının önüne geçilmesi beklenmektedir (Taş vd., 2017). Dijitalleşen yönetimle, karar alma ve uygulama süreçlerinin iyileştirilebileceği düşünülmektedir. Böylece yönetim süreçlerindeki arz-talep dengesi anlık olarak takip edilebilecek ve gerekli politika değişiklikleri hızlıca uygulanabilecektir (Gül, 2018; Öktem, 2019).

Dijital yönetim (e-yönetişim) ise; bilginin teknolojik otomasyonu, enformasyonu destekleyen bilgilendirme süreçlerinin varlığı ve bilginin teknoloji destekli dönüşümü sonucunda, (iyi) yönetişimin kamu yönetiminde değişime uğraması olarak ifade edilmektedir (Meijer, 2015; Özer, 2017). Ancak bu tanımla birlikte dijital yönetişimin, sadece kurumsal web siteleri üzerinden hizmet sunumu veya e-devlet uygulamalarından ibaret olduğu düşünülmemelidir. Dijital yönetişimin kapsamı, yönetimin mekânsal değişimiyle devletten topluma (özel sektör, sivil toplum ve vatandaş) her kesimin etkileşim içinde olduğu sanal (soyut) alanlara kaydığı tüm süreçler (etkileşim ağları) olarak belirlenmektedir (Yereli vd., 2015). Bu doğrultuda vatandaşın aktif olabilmesi için de BİT alanında temel becerilere sahip olması beklenmektedir. Bu nedenle günümüz dijital platformlarını kullanabilmek için temel dijital becerilere sahip olmak önemli hale gelmiştir. Düşük düzeylerde kalan dijital okur yazarlık becerileri; e-demokrasi, e-yönetişim ve e-devlet alanındaki olumlu gelişmeleri sekteye uğratan negatif bir faktördür (Khan vd., 2010).

2010 yılından sonra Web 2.0'ın daha etkin kullanımı, dijital platformdaki değişimi hızlandırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte vatandaşlar yönetimde tüketici olarak tek bir konumda değil, aynı zamanda üretici konumunda da yer almaya başlamışlardır. Kamu hizmetlerinin tüketicisi olan birey, sivil toplumun yönetsel alana katılımı üzerinden dolaylı ve kısmi olarak, ayrıca farkında olmadan hizmet üretimine de dahil olmuştur. Bu bağlamda şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi değerler daha fazla ön plana çıkmıştır. Siyasal katılımı olumlu yönde etkileyen bu durum, demokratik yapılanmayı da güçlendirmiştir (Yavuz, 2015). Web 2.0'ın, hizmet tabanlı mimariden Web tabanlı mimariye geçişi mümkün kılması, kamu hizmetlerinde yeni bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bireyler kamusal hizmetlerden sadece kamusal alanlarda değil aynı zamanda kendi kişisel alanları üzerinden faydalanmaya başlamışlardır. Özellikle canlı sohbet tarzındaki uygulamalar ile anlık olarak fikirlerin alınması ve geribildirimlerin sağlanması, hizmet sunum sürecinin demokratikleşmesi adına önemli bir gelişme olarak addedilmiştir (Sivarajah vd., 2015).

Bu yeni yapılanmanın özünü oluşturan şeffaflık ve hesap verilebilirlik kavramlarına ilişkin değerlendirmelerde; gizliliği ortadan kaldıran yeni bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Bu yeni anlayış, sadece belirli üst yapı aktörlerinin ulaşabildiği ve kendilerinin görebildiği sistemin oluşturduğu bilgileri; artık alt yapı aktörleri olarak niteleyebileceğimiz kurumların da görebilmesiyle açık bir sistem haline dönüşmüştür (Longo, 2011). Toplumdaki her kesimin sisteme ulaşmasının mümkün kılmasıyla vatandaş yani “birey” merkezli demokratik bir yönetim anlayışı gelişmiştir.

Dijital yönetim enstrümanlarının ve e-yönetişim olgusunun getirileri ile birlikte vatandaş yönetim alanında yüklenen sorumluluklar, devletin idari sorumluluk alanındaki dönüşümünün de bir göstergesidir. Bu noktada bireyin kendisi için kendi inisiyatifinde hizmet üretimi ve tüketimi yapabildiği görülmekle birlikte devletin belirli noktalardaki idari sorumluluğu farklı paydaşlara yüklenerek kendi kendilerini denetleme (iç denetim) imkanı sunulmaktadır (Demirel, 2010; Yavuz, 2015). Ayrıca birey

kendi iç denetimi dışında devleti de bir denetime tabi tutmakta ve bu denetim devletin performansını arttırır nitelikte olmaktadır (Longo, 2011). Dolayısıyla kamu hizmetlerinin sunumu arttıkça ve e-Devlet platformları güçlendikçe, e-yönetişim de güçlenmekte ve buna bağlı olarak e-demokrasi de gelişmektedir. E-katılım aracılığıyla karar alma süreçlerine katılım oranı da yükselmeye devam etmektedir. Bu anlamda düşünüldüğünde dijital kamu hizmeti sunumu, e-Devlet platformları, e-katılım ve e-demokrasi arasında doğrusal bir bağıntı bulunduğunu söylemek mümkündür (Lee vd., 2011).

3. AB’NİN DİJİTAL DÖNÜŞÜME İLİŞKİN GÖRÜNÜMÜ: DESİ ENDEKSİ

Avrupa Konseyi tarafından başlatılan e-Avrupa girişimi, “Herkes için Bilgi Toplumu”nu öngören bir siyasal girişim olarak ortaya çıkmıştır. Girişimin amacı, bilgi toplumunun gerektirdiği yeniliklere entegre olabilmek ve AB’nin kurumsal ve toplumsal anlamda bu değişimlere bir bütün olarak adapte olmasını sağlamaktır (Şahin ve Erkiş, 2020).

2002 yılında “e-Avrupa 2005: Herkes İçin Bilgi Toplumu” adlı eylem planını hazırlayan Avrupa Komisyonu, dijital dönüşüm konusundaki hedeflerini bu belge ile ortaya koymuştur. Eylem planında “bilgi” ana kavram olmakla birlikte bilgi teknolojileri için sosyal uyumun sağlanması hedeflenen en temel unsurdur. Bu doğrultuda, AB ülkelerinin yerine getirmekle yükümlü oldukları başlıklar belirlenmiştir. Bu başlıklar da “çevrimiçi kamu hizmetlerini sağlama (e-devlet, e-sağlık, diğer e-öğrenme), dinamik iş ortamı, geniş bantlı internet erişimin yaygın kullanılabilirliği ve güvenli bilgi alt yapısı” olarak sıralanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2002).

2005 yılına gelindiğinde ise, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan “i2010 Stratejisi Planı”, “Avrupa Bilgi Toplumu Projesi” ile daha iyi ve dijitalleşmiş kamu hizmeti sunumunun sağlanması, büyüme ve istihdamın gelişmesi, hayat kalitesinin yükselmesi amacıyla inovasyon ve yatırımların güçlendirilmesi gibi hedefleri amaçlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2005). Avrupa Komisyonu’nun 2006 yılında hazırladığı “i2010 e-Devlet Eylem Planı”nın hedeflerine de aşağıda yer verilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006):

- *Katılım ve e-demokrasi:* Bilişim ve iletişim teknolojileri (BİT) çok sayıda vatandaş kamusal tartışma ve karar alma süreçlerine dahil etme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. E-devlet politikaları, çevrimiçi demokrasinin (e-demokrasi) açıklarını azaltmaya yardımcıdır. Bu potansiyeli teşvik etmek ve halkın demokratik sürece katılımını artırmak amacıyla BİT kullanımını artıran projeler desteklenmelidir.
- *E-Devlet:* e-Devlet, kamu hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanılmalıdır. Hem işletmeler hem de idareler için maliyetleri azaltabilir ve idareler ile vatandaşlar arasındaki işlemleri kolaylaştırabilmektedir. Ayrıca

kamu sektörünün daha açık ve şeffaf olmasına ve hükümetlerin vatandaşlara karşı daha hesap verebilir ve anlaşılır olmasına da yardımcı olmaktadır.

- *Bilişim ve iletişim teknolojileri (BİT)*: BİT terimi, çok çeşitli hizmetleri, uygulamaları, teknolojileri, cihazları ve yazılımları, yani telefon ve internet, uzaktan eğitim, televizyonlar, bilgisayarlar ve bunları kullanmak için gereken ağlar ve yazılımları kapsamaktadır. Bilgi, birikim, çalışma hayatı vb. konularda yeni tutumlar yaratarak sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarda devrim yaratan bu teknolojiler, hizmetlere dijital erişimi sağlamaktadır.
- *e-Erişilebilirlik*: e-Erişilebilirlik, tüm vatandaşların bilgi toplumu hizmetlerine erişimini sağlamak için yapılan girişimleri ifade etmektedir. Bu madde, bazı kesimlerin BİT ile ilgili hizmetleri kullanırken karşılaştıkları teknik, yasal ve diğer engellerin kaldırılmasıyla ilgilidir.
- *e-İçerme*: Bu kavram, bilgi toplumunun herkese yönelik geliştirilmesiyle bağlantılıdır. Bir bakıma BİT'e eşit erişim ve uygun bir maliyetle aynı kullanılabilirliği sağlayan bir bilgi toplumu hedefidir. Özellikle e-İçerme, yaşlıların ve engellilerin bilgi toplumu hizmetlerine kolay erişimini sağlayan sistemlerin devreye alınmasını içermektedir.
- *Birlikte çalışabilirlik*: Birlikte çalışabilirlik, birbirine benzer veya tamamen farklı birçok sistemin hiçbir belirsizlik yaşamadan iletişim kurabilmesi ve birlikte çalışabilmesi anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla yukarıda ifade edilen bu hedefler, AB'nin dijital dönüşümü için gerekli olmakla birlikte, aynı zamanda vatandaşlık anlayışının dönüşümünü de yansıtmaktadır. Dijital dönüşümle birlikte yönetime ait değerlerin ön plana çıktığı ve demokratik yapılanmaya dayalı daha katılımcı bir vatandaşlık anlayışı hakim olmaya başlamıştır.

Avrupa Komisyonu 2015 yılında belirlediği kriterlere uygunluğunu da gözeterek, ülkeler için bir dijital dönüşüm performansı ölçüm endeksi hazırlamıştır. "Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi" (DESI) olarak adlandırılan bu endeks, AB üyesi ülkelerin dijital ekonomi ve toplum alanındaki gelişmelerini ölçümlenmektedir. Bu göstergeler, devletin yönetsel kapasitesinin gelişiminin, dijital ekonomiye geçiş verimliliğine göre analiz edilmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle de ilgili raporlar, dijital anlamda toplumların beceri seviyelerini göstermektedir (Avrupa Komisyonu, 2022; Stavtysky vd., 2019).

DESI Raporları, "İnsan Sermayesi, Bağlantı, Dijital Teknolojinin Entegrasyonu ve Dijital Kamu Hizmetleri" olmak üzere toplam dört ana ve 30'dan fazla alt kriterden oluşmaktadır. İnsan sermayesi kriteri; vatandaşların dijital yeteneklerini, konunun uzmanlarını ve bu alandaki eğitimleri(ni) kapsar. Bağlantı kriteri, internete dair verileri kapsamaktadır. Dijital teknolojinin entegrasyonu kriteri; bulut teknolojileri, büyük veri, sosyal medya, e-ticaret vb. verileri içerir. Dijital kamu hizmetleri ise; e-Devlet kullanıcıları, açık veri, online hizmetler ve kamu hizmetine verilerine ilişkin bilgileri kapsar.

Kullanıcıların dijital becerileriyle birlikte aynı zamanda sunulan dijital kamu hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik kriterler de sunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022; Russo, 2019). Dolayısıyla DESI Raporları, AB ülkelerinin dijital dönüşüm performansını farklı bakış açılarından değerlendirebilme imkanı sunmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki bölümü olan yöntem bölümünde, DESI Raporlarının veri olarak ele alınış biçimi ve çalışmanın yöntemi ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada AB ülkelerinin son beş yıldaki (2018-2022) dijital dönüşüm performanslarının, DESI Raporları üzerinden analiz edilmesi amaçlandığından, Entropi ve MABAC yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada Entropi yönteminin kullanılmasının nedeni, karar matrisi üzerinden objektif olarak kriter ağırlıklarının tespit edilebilmesidir. Entropi yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıklarıyla birlikte kriterlerin önem düzeyleri tespit edilmiştir. MABAC yönteminin tercih edilme nedeni ise, kriter ağırlıklarını kullanarak, kriterler arasındaki en iyi kriteri tespit etmekte kullanılan çok kriterli bir karar verme yöntemi olmasıdır.

Araştırmada kullanılan veriler, Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan “*Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI)*” adlı raporlardan alınmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere, DESI Raporları, Avrupa Komisyonu tarafından AB ülkelerinin dijital dönüşüm performansına ilişkin yayınlanan raporlardır. İlgili raporlar, “İnsan Sermayesi, Bağlantı, Dijital Teknolojinin Entegrasyonu ve Dijital Kamu Hizmetleri” olmak üzere 4 ana kriter ve bu kriterlerin alt kriterleriyle birlikte her bir AB ülkesi için yayımlanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022). Bu çalışmada ise, her bir AB ülkesi için 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayımlanmış olan DESI Raporları kullanılmıştır. Söz konusu ülkelerin her biri için bu yıllara ait raporlardaki değerlendirme puanları kullanılarak karar matrisi elde edilmiştir. Araştırmada DESI Raporlarının son beş yıllık analizinin yapılmasının nedeni, son beş yıllık süre zarfında ülkelerin dijital performanslarının genel bir değerlendirmeye tabi tutulmak istenmesidir. Böylelikle e-demokrasi, e-yönetişim ve dijital kamu yönetimi kavramlarına ilişkin bir değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada kullanılan kriter, alt kriterler, kriterlerin yönleri ve kodları Tablo 1’de verilmiştir. Daha sonra ise, Entropi ve MABAC yöntemlerinin adımları ve uyguma bulgularına detaylı olarak yer verilmiştir.

Tablo 1. Kriterler ve Kodları

KRİTERLER	Kriter Kodları	Kriterlerin Yönleri	Verilerin Kaynakları
2018/DESI RAPORU	DESI/18	Maksimizasyon	Digital Economy and Society Index (DESI), 2018 Tarihli Rapor, (Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_3737).
2019/DESI RAPORU	DESI/19	Maksimizasyon	Digital Economy and Society Index (DESI), 2019 Tarihli Rapor, (Erişim adresi: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2019).
2020/DESI RAPORU	DESI/20	Maksimizasyon	Digital Economy and Society Index (DESI), 2020 Tarihli Rapor, (Erişim adresi: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2020).
2021/DESI RAPORU	DESI/21	Maksimizasyon	Digital Economy and Society Index (DESI), 2021 Tarihli Rapor, (Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5481).
2022/DESI RAPORU	DESI/22	Maksimizasyon	Digital Economy and Society Index (DESI), 2022 Tarihli Rapor, (Erişim adresi: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022).

4.1. Entropi Yöntemi

Entropi kavram olarak, mevcut sistem içindeki belirsizliğin ölçüsünü ifade eder (Zhang vd., 2011: 444). Entropinin bir yöntem olarak kullanımı ise, 1948 yılında Shannon'ın bilgi teorilerine uyarlaması sonucu gerçekleşmiştir (Lam vd., 2021; Zou vd., 2006: 1020). Entropi yönteminin kullanılmasındaki temel amaç, kriterlerin ağırlıklarını tespit ederek, önem düzeylerine göre sıralama yapabilmektir. Bunun için objektif karar matrisi kullanıldığından, tespit edilen kriter önem düzeyleri de objektif ve nesneldir. Entropi yöntemi, toplamda beş adımdan oluşmaktadır. Bu adımlara ilişkin ayrıntılı bilgiler aşağıda sıralanmıştır (Dong ve Yang, 2021; Wu vd., 2011).

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

İlk adımda verilerin yer aldığı $m \times n$ karar matrisi tablosu oluşturulmaktadır (m , kriter ve n alternatif). Matriste ise, $x_i(j)$ 'de i = alternatif, j = kriterlerdir. Karar matrisi aşaması formül (1)'de gösterilmiştir.

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(m) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(m) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_n(1) & x_n(2) & \dots & x_n(m) \end{bmatrix} \quad \text{Formül (1)}$$

Adım 2: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Alternatifler i ile, fayda değerleri a_{ij} -kriterler j ile gösterilir. Normalize edilmiş değerler ise, p_{ij} ile hesaplanır.

$$p_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}; \forall j \quad \text{Formül (2)}$$

Adım 3: Entropi Değerlerinin Hesaplanması

Hesaplama normalize değerleri r_{ij} , entropi değerini e_j , entropi katsayısını ise k göstermektedir.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln(r_{ij}) \quad \text{Formül (3)}$$

Adım 4: Ağırlık Değerlerinin Hesaplanması

Kriterlerin önem derecesi, formül (4) ile hesaplanır. Daha sonra formül (5) kullanılarak nihai sonuç olan w_j elde edilir.

$$d_j = 1 - e_j; \forall j \quad \text{Formül (4)}$$

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^m d_j}; \forall j \quad \text{Formül (5)}$$

4.2. MABAC Yöntemi

MABAC (*Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison*) yöntemi, Pamučar ve Ćirović tarafından literatüre kazandırılan çok kriterli bir karar verme yöntemidir (Pamučar ve Ćirović, 2015). Her bir karar alternatifi için kriterlerin fonksiyonlarının değerleri, hesaplanarak, sınır yakınlık alanına olan mesafeleri belirlenir. Ardından kriter fonksiyonlarının uzaklıklarının belirlenerek karar alternatifleri sıralanır ve en iyi alternatif seçilir (Yu vd., 2017; Ji vd., 2018). MABAC yöntemi toplam yedi adımdan oluşmakta olup, adımlara aşağıda detaylı olarak yer verilmiştir (Pamučar ve Ćirović, 2015; Biswas ve Das, 2019).

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

$m \times n$ karar matrisi tablosu; m kriter ve n alternatif olarak, karar matrisi oluşturulur.

$$X_{\#} = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(m) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(m) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_n(1) & x_n(2) & \dots & x_n(m) \end{bmatrix} \quad \text{Formül (6)}$$

Adım 2: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Maksimizasyon yönlü kriterler için formül (7), minimizasyon yönlü kriterler için formül (7) kullanılarak normalizasyon işlemi yapılır.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad \text{Formül (7)}$$

$$n_{ij} = \frac{x_i^+ - x_{ij}}{x_i^+ - x_i^-} \quad \text{Formül (8)}$$

Adım 3: Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

Önceden başka bir yöntemle hesaplanmış kriter ağırlıkları (bu çalışma için yukarıda anlatılan entropi yöntemi kullanılmıştır) formül (9) yardımıyla hesaplanır.

$$v_{ij} = w_i \cdot (n_{ij} + 1) \quad \text{Formül (9)}$$

Adım 4: Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması

Sınır yakınlık alanı değerleri formül (10) kullanılarak hesaplanır. Böylelikle tüm kriterler için g_i değeri elde edilmiş olur.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right) 1/m \quad \text{Formül (10)}$$

Adım 5: Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklarının (Q) Hesaplanması

Ağırlıklandırılmış karar matrisi elemanları ile sınır yakınlık matrisi elemanları arasındaki fark alınır.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & \dots & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & \dots & v_{2n} - g_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & \dots & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} \quad \text{Formül (11)}$$

Adım 6: Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Belirlenmesi

Her bir karar alternatifi için sınır yakınlık alanına göre durumu, formül (12)'den yararlanılarak belirlenir. Üst yakınlık G^+ ile, alt yakınlık G^- ile gösterilmektedir.

$$A_i = \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \end{cases} \quad \text{Formül (12)}$$

Adım 7: Karar Alternatiflerinin Sıralanması

Formül (13) kullanılarak her bir karar alternatifi için kriter fonksiyonları hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, \quad \text{Formül (13)}$$

5. BULGULAR

İlk adımda Entropi ve MABAC yöntemlerinde ortak olarak kullanılacak olan başlangıç karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. Karar Matrisinin Oluşturulması

Kriterler AB Ülkeleri	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22
Almanya	55,600	54,400	56,100	54,100	52,900
Avusturya	58,000	53,900	54,300	56,900	54,700
Belçika	60,700	59,400	58,700	53,700	50,300
Bulgaristan	41,000	36,200	36,400	36,800	37,700
Çekya	52,300	50,000	50,800	47,400	49,100
Danimarka	73,700	68,800	69,100	70,100	69,300
Estonya	59,700	60,000	61,100	59,400	56,500
Finlandiya	70,100	69,900	72,300	67,100	69,600
Fransa	51,500	51,000	52,200	50,600	53,300
Hırvatistan	46,700	47,400	47,600	46,000	47,500
Hollanda	69,900	68,900	67,700	65,100	67,400
İrlanda	61,300	61,400	61,800	60,300	62,700
İspanya	58,000	56,100	57,500	57,400	60,800
İsveç	70,400	69,500	69,700	66,100	65,200
İtalya	44,300	43,900	43,600	45,500	49,300
Kıbrıs	49,300	45,800	44,000	43,500	48,400
Letonya	50,800	50,000	50,700	49,500	49,700
Litvanya	56,600	52,000	53,900	51,800	52,700
Lüksemburg	62,800	61,800	57,900	59,000	58,900
Macaristan	46,500	45,400	47,500	41,200	43,800

Malta	57,700	58,100	62,700	59,600	60,900
Polonya	45,000	41,600	45,000	41,000	40,500
Portekiz	52,600	49,200	49,600	49,800	50,800
Romanya	37,500	36,500	40,000	32,900	30,600
Slovakya	49,500	46,300	45,200	43,200	43,400
Slovenya	53,000	50,900	51,200	52,800	53,400
Yunanistan	38,400	38,000	37,300	37,300	38,900

5.1. Entropi Yöntemi Uygulaması

Entropi uygulamasında ve MABAC uygulamasında kullanılan karar matrisi Tablo 2’dir. Karar matrisi üzerinden kriterlerin entropi ağırlıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Entropi Karar Matrisinin Normalizasyonu

Kriterler AB Ülkeleri	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22
Almanya	0,0377	0,0381	0,0389	0,0387	0,0373
Avusturya	0,0394	0,0378	0,0376	0,0407	0,0386
Belçika	0,0412	0,0416	0,0407	0,0384	0,0355
Bulgaristan	0,0278	0,0254	0,0252	0,0263	0,0266
Çekya	0,0355	0,0351	0,0352	0,0339	0,0346
Danimarka	0,0500	0,0482	0,0479	0,0501	0,0489
Estonya	0,0405	0,0421	0,0423	0,0425	0,0398
Finlandiya	0,0476	0,0490	0,0501	0,0480	0,0491
Fransa	0,0350	0,0358	0,0362	0,0362	0,0376
Hırvatistan	0,0317	0,0332	0,0330	0,0329	0,0335
Hollanda	0,0475	0,0483	0,0469	0,0466	0,0475
İrlanda	0,0416	0,0430	0,0428	0,0431	0,0442
İspanya	0,0394	0,0393	0,0398	0,0411	0,0429
İsveç	0,0478	0,0487	0,0483	0,0473	0,0460
İtalya	0,0301	0,0308	0,0302	0,0325	0,0348
Kıbrıs	0,0335	0,0321	0,0305	0,0311	0,0341
Letonya	0,0345	0,0351	0,0351	0,0354	0,0350

Litvanya	0,0384	0,0365	0,0373	0,0371	0,0372
Lüksemburg	0,0426	0,0433	0,0401	0,0422	0,0415
Macaristan	0,0316	0,0318	0,0329	0,0295	0,0309
Malta	0,0392	0,0407	0,0434	0,0426	0,0429
Polonya	0,0306	0,0292	0,0312	0,0293	0,0286
Portekiz	0,0357	0,0345	0,0344	0,0356	0,0358
Romanya	0,0255	0,0256	0,0277	0,0235	0,0216
Slovakya	0,0336	0,0325	0,0313	0,0309	0,0306
Slovenya	0,0360	0,0357	0,0355	0,0378	0,0377
Yunanistan	0,0261	0,0266	0,0258	0,0267	0,0274

Formül (2) kullanılarak Entropi normalizasyon matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Entropi ve K Değerlerinin Hesaplanması

Kriterler AB Ülkeleri	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22
Almanya	-0,1237	-0,1246	-0,1262	-0,1258	-0,1227
Avusturya	-0,1274	-0,1238	-0,1234	-0,1303	-0,1256
Belçika	-0,1314	-0,1324	-0,1302	-0,1252	-0,1184
Bulgaristan	-0,0997	-0,0932	-0,0928	-0,0957	-0,0964
Çekya	-0,1185	-0,1175	-0,1178	-0,1147	-0,1164
Danimarka	-0,1499	-0,1462	-0,1455	-0,1501	-0,1475
Estonya	-0,1299	-0,1333	-0,1338	-0,1342	-0,1284
Finlandiya	-0,1449	-0,1478	-0,1499	-0,1457	-0,1479
Fransa	-0,1173	-0,1191	-0,1200	-0,1201	-0,1233
Hırvatistan	-0,1094	-0,1131	-0,1125	-0,1123	-0,1138
Hollanda	-0,1446	-0,1464	-0,1435	-0,1428	-0,1448
İrlanda	-0,1323	-0,1354	-0,1349	-0,1356	-0,1379
İspanya	-0,1274	-0,1273	-0,1284	-0,1311	-0,1350
İsveç	-0,1453	-0,1472	-0,1463	-0,1443	-0,1416
İtalya	-0,1054	-0,1071	-0,1057	-0,1115	-0,1168
Kıbrıs	-0,1137	-0,1104	-0,1064	-0,1080	-0,1153

Letonya	-0,1161	-0,1175	-0,1176	-0,1183	-0,1174
Litvanya	-0,1252	-0,1207	-0,1227	-0,1221	-0,1223
Lüksemburg	-0,1345	-0,1360	-0,1290	-0,1336	-0,1321
Macaristan	-0,1091	-0,1097	-0,1123	-0,1039	-0,1074
Malta	-0,1269	-0,1304	-0,1362	-0,1345	-0,1352
Polonya	-0,1066	-0,1031	-0,1081	-0,1035	-0,1015
Portekiz	-0,1190	-0,1161	-0,1158	-0,1188	-0,1192
Romanya	-0,0935	-0,0938	-0,0993	-0,0882	-0,0828
Slovakya	-0,1140	-0,1113	-0,1084	-0,1074	-0,1067
Slovenya	-0,1196	-0,1189	-0,1184	-0,1237	-0,1235
Yunanistan	-0,0951	-0,0966	-0,0944	-0,0967	-0,0986

Formül (3) kullanılarak k değeri tespit edilmiştir.

Tablo 5. d_j Değerleri Tablosu

d_j	1,0383	1,0373	1,0377	1,0368	1,0370
-------	--------	--------	--------	--------	--------

Tablo 6. w_j / Kriter Ağırlık Katsayıları Tablosu

Kriterler	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22	TOPLAM
w_j	0,20017	0,19997	0,20005	0,19988	0,19993	1

Formül (5) kullanılarak kriter ağırlık katsayıları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, en fazla önem düzeyinden, en az önem düzeyine sahip olan kriterler sırasıyla *DESI/18*, *DESI/20*, *DESI/19*, *DESI/22* ve *DESI/21* kriterleridir.

5.2. MABAC Yönteminin Uygulaması

Entropi uygulaması ve MABAC uygulaması için kullanılan başlangıç karar matrisi aynı matris olup, Tablo 2’de gösterilmiştir. Uygulamada kriter ağırlıklarının tespit edilerek entegre edilmesi gerekli olduğundan öncelikli olarak kriter ağırlıkları tespit edilmiş daha sonra MABAC uygulamasına geçilerek uygulama adımları aşağıda detaylı olarak verilmiştir. Uygulamanın ilk adımında karar matrisi (Tablo 2), normalize edilmiştir.

Tablo 7. Normalizasyon Karar Matrisi

Kriterler AB Ülkeleri	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22
Almanya	0,5000	0,5401	0,5487	0,5699	0,5718
Avusturya	0,5663	0,5252	0,4986	0,6452	0,6179
Belçika	0,6409	0,6884	0,6212	0,5591	0,5051
Bulgaristan	0,0967	0,0000	0,0000	0,1048	0,1821
Çekya	0,4088	0,4095	0,4011	0,3898	0,4744
Danimarka	1,0000	0,9674	0,9109	1,0000	0,9923
Estonya	0,6133	0,7062	0,6880	0,7124	0,6641
Finlandiya	0,9006	1,0000	1,0000	0,9194	1,0000
Fransa	0,3867	0,4392	0,4401	0,4758	0,5821
Hırvatistan	0,2541	0,3323	0,3120	0,3522	0,4333
Hollanda	0,8950	0,9703	0,8719	0,8656	0,9436
İrlanda	0,6575	0,7478	0,7075	0,7366	0,8231
İspanya	0,5663	0,5905	0,5877	0,6586	0,7744
İsveç	0,9088	0,9881	0,9276	0,8925	0,8872
İtalya	0,1878	0,2285	0,2006	0,3387	0,4795
Kıbrıs	0,3260	0,2849	0,2117	0,2849	0,4564
Letonya	0,3674	0,4095	0,3983	0,4462	0,4897
Litvanya	0,5276	0,4688	0,4875	0,5081	0,5667
Lüksemburg	0,6989	0,7596	0,5989	0,7016	0,7256
Macaristan	0,2486	0,2730	0,3092	0,2231	0,3385
Malta	0,5580	0,6499	0,7326	0,7177	0,7769
Polonya	0,2072	0,1602	0,2396	0,2177	0,2538
Portekiz	0,4171	0,3858	0,3677	0,4543	0,5179
Romanya	0,0000	0,0089	0,1003	0,0000	0,0000
Slovakya	0,3315	0,2997	0,2451	0,2769	0,3282
Slovenya	0,4282	0,4362	0,4123	0,5349	0,5846
Yunanistan	0,0249	0,0534	0,0251	0,1183	0,2128

Bütün kriterler, maksimizasyon yönlü olduğu için formül (7) kullanılarak normalizasyon karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 8. Ağırlıklandırılmış Normalizasyon Karar Matrisi

Kriterler AB Ülkeleri	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22
Almanya	0,3003	0,3080	0,3098	0,3138	0,3142
Avusturya	0,3135	0,3050	0,2998	0,3288	0,3235
Belçika	0,3285	0,3376	0,3243	0,3116	0,3009
Bulgaristan	0,2195	0,2000	0,2000	0,2208	0,2363
Çekya	0,2820	0,2819	0,2803	0,2778	0,2948
Danimarka	0,4003	0,3934	0,3823	0,3998	0,3983
Estonya	0,3229	0,3412	0,3377	0,3423	0,3327
Finlandiya	0,3804	0,3999	0,4001	0,3836	0,3999
Fransa	0,2776	0,2878	0,2881	0,2950	0,3163
Hırvatistan	0,2510	0,2664	0,2625	0,2703	0,2866
Hollanda	0,3793	0,3940	0,3745	0,3729	0,3886
İrlanda	0,3318	0,3495	0,3416	0,3471	0,3645
İspanya	0,3135	0,3181	0,3176	0,3315	0,3547
İsveç	0,3821	0,3976	0,3856	0,3783	0,3773
İtalya	0,2378	0,2457	0,2402	0,2676	0,2958
Kıbrıs	0,2654	0,2569	0,2424	0,2568	0,2912
Letonya	0,2737	0,2819	0,2797	0,2891	0,2978
Litvanya	0,3058	0,2937	0,2976	0,3014	0,3132
Lüksemburg	0,3401	0,3519	0,3199	0,3401	0,3450
Macaristan	0,2499	0,2546	0,2619	0,2445	0,2676
Malta	0,3119	0,3299	0,3466	0,3433	0,3553
Polonya	0,2416	0,2320	0,2480	0,2434	0,2507
Portekiz	0,2837	0,2771	0,2736	0,2907	0,3035
Romanya	0,2002	0,2017	0,2201	0,1999	0,1999
Slovakya	0,2665	0,2599	0,2491	0,2552	0,2655
Slovenya	0,2859	0,2872	0,2825	0,3068	0,3168

Yunanistan	0,2051	0,2106	0,2051	0,2235	0,2425
------------	--------	--------	--------	--------	--------

Formül (9) kullanılarak ağırlıklandırılmış normalizasyon karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 9. G_i Değerleri Tablosu

Kriterler	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22
g _i	0,28971	0,29301	0,29028	0,29673	0,30825

Formül (10) kullanılarak g_i değerleri hesaplanmıştır. Her bir kriter için sınır yakınlık alanına uzaklıkları belirlenmiştir.

Tablo 10. Sınır Yakınlık Alanına Uzaklık Matrisi, S_i Kriter Fonksiyonları ve Ülkelerin Sıralamaları

Kriterler AB Ülkeleri	DESI/18	DESI/19	DESI/20	DESI/21	DESI/22	S _i	Sıralamalar
Almanya	0,0106	0,0150	0,0195	0,0171	0,0060	0,0681	12
Avusturya	0,0238	0,0120	0,0095	0,0321	0,0152	0,0927	11
Belçika	0,0388	0,0446	0,0340	0,0149	-0,0073	0,1250	10
Bulgaristan	-0,0702	-0,0930	-0,0902	-0,0759	-0,0719	-0,4013	26
Çekya	-0,0077	-0,0112	-0,0100	-0,0189	-0,0135	-0,0613	18
Danimarka	0,1106	0,1004	0,0920	0,1030	0,0901	0,4961	1
Estonya	0,0332	0,0482	0,0474	0,0455	0,0245	0,1988	8
Finlandiya	0,0907	0,1069	0,1098	0,0869	0,0916	0,4860	2
Fransa	-0,0121	-0,0052	-0,0022	-0,0017	0,0080	-0,0132	15
Hırvatistan	-0,0387	-0,0266	-0,0278	-0,0265	-0,0217	-0,1412	19
Hollanda	0,0896	0,1010	0,0842	0,0762	0,0803	0,4313	4
İrlanda	0,0421	0,0565	0,0513	0,0504	0,0562	0,2565	5
İspanya	0,0238	0,0250	0,0273	0,0348	0,0465	0,1575	9
İsveç	0,0924	0,1046	0,0953	0,0815	0,0690	0,4429	3
İtalya	-0,0519	-0,0474	-0,0501	-0,0291	-0,0125	-0,1910	22
Kıbrıs	-0,0243	-0,0361	-0,0479	-0,0399	-0,0171	-0,1652	20
Letonya	-0,0160	-0,0112	-0,0105	-0,0077	-0,0104	-0,0558	17
Litvanya	0,0161	0,0007	0,0073	0,0047	0,0050	0,0338	13
Lüksemburg	0,0504	0,0589	0,0296	0,0434	0,0368	0,2190	6
Macaristan	-0,0398	-0,0384	-0,0284	-0,0523	-0,0407	-0,1995	23

Malta	0,0222	0,0369	0,0563	0,0466	0,0470	0,2090	7
Polonya	-0,0481	-0,0610	-0,0423	-0,0533	-0,0576	-0,2623	24
Portekiz	-0,0060	-0,0159	-0,0167	-0,0060	-0,0048	-0,0494	16
Romanya	-0,0895	-0,0913	-0,0702	-0,0968	-0,1083	-0,4561	27
Slovakya	-0,0232	-0,0331	-0,0412	-0,0415	-0,0427	-0,1817	21
Slovenya	-0,0038	-0,0058	-0,0078	0,0101	0,0086	0,0012	14
Yunanistan	-0,0846	-0,0824	-0,0852	-0,0732	-0,0658	-0,3911	25

Formül (11) ve formül (12)'de gösterildiği gibi sınır yakınlık alanına uzaklık matrisi elde edilir. Son olarak ise, formül (13) kullanılarak kriter fonksiyonları hesaplanarak elde edilen S_i değeri üzerinden alternatifler 1'den 27'ye kadar sıralanmıştır. En yüksek kriter değeri, en yüksek oranda tercih edilen alternatifi vermektedir. Analiz sonucunda dijital dönüşüm performansı en yüksek olan ülkelerin sırasıyla, Danimarka, Finlandiya ve İsveç olduğu tespit edilmiştir. Dijital dönüşüm performansı en düşük olan ülkelerin ise sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dijital platformların günümüz toplumlarında önem kazanmasıyla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri de giderek önem kazanmıştır. Kamu yönetiminin niteliğinin dijitalleşmesiyle birlikte daha yönetişimci ve daha demokratik bir yapılanmaya doğru yol alan kamu yönetimi, vatandaşlık anlayışını da bu doğrultuda değiştirmiştir. Günümüzde kamu hizmetlerinin dijital platforma taşınması sonucunda vatandaş, kamu yönetimi yapılanmasında merkezi bir konuma taşınmıştır. Vatandaşın merkezi konumda yer almasıyla birlikte yönetişime özgü değerler daha görünür hale gelmiş, vatandaş karar alma ve denetim süreçlerinde yer almaya başlamıştır. Bu süreç de katılımı önceleyen daha demokratik bir kamu yönetimi örgütlenmesi doğurmuştur. Bu yeni yapılanma içinde de yönetişim olgusu, bilişim ve iletişim teknolojilerinin yardımıyla e-yönetişime dönüşürken, demokrasi de e-demokrasi olarak dijital yönetim dünyasına taşınmıştır. Dijital yönetim dünyasında zaman-mekan sınırı olmadığı için kamu, özel sektör, sivil toplum gibi örgütlenmeler ile vatandaş doğrudan etkileşime girme imkanı bulmuştur. Bu nedenle dijitalleşme sürecine kamu hizmetlerinin dijital altyapı ve içerik, vatandaşların da hizmetlere erişim noktasında dijital becerileri bağlamında entegre olması gerekmektedir. Diğer taraftan konu ile ilgili düzenlemelerin yapılması, ulusal aktörlerin desteklenmesi, iş birliklerinin kurulması, alanla ilgili inisiyatiflerin teşvik edilmesi ve en iyi uygulama örneklerine yönelik araştırmaların desteklenmesi de bu sürece değer katacak olan çalışmalardır (Babaoğlu, 2022).

Bu çalışmada da yukarıda ifade edilen alanlar ve aktörler arasındaki dijital dönüşümü örnekleyebilmek adına, AB üye ülkeleri üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiş ve bu nedenle de Avrupa Komisyonu tarafından üye ülkelerin dijital dönüşüm performanslarının değerlendirildiği DESI

Raporları çalışma kapsamında kullanılmıştır. Bu konudaki en son gelişmeleri yıllara göre karşılaştırmalı olarak gözlemleyebilmek adına da AB ülkelerinin son beş yıllık dilimdeki (2018-2022) dijital dönüşüm performansları, DESI Raporları üzerinden analiz edilmiştir. İlgili raporlar, birçok ana ve alt başlıktan oluştuğu için ilgili bağımsız değişkenlerin tek tek ülkeler bazında ilgili yılın raporuna ne derece etki ettiğini ölçebilmek adına da yöntem olarak, Entropi ve MABAC yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmanın veri setini, her bir AB üye ülkesi için 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yayımlanmış olan DESI Raporları oluşturmuştur. Entropi uygulamasının sonucuna göre, analiz sonucuna etkisi en fazla olan DESI Raporunun, 2018 yılına ait olduğu ve etkisi en az olan DESI Raporunun da 2021 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre ise, 2018-2022 yıllarında dijital dönüşüm performansı en yüksek olan ülkelerin sırasıyla, Danimarka, Finlandiya ve İsveç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dijital dönüşüm performansı en düşük olan ülkelerin ise sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında ifade edilebilir ki, kamu hizmetleri ve vatandaş açısından dijital becerileri en yüksek olan AB ülkeleri, genel anlamda İskandinav ülkeleri olarak da bilinen Kuzey Avrupa ülkeleri olmuştur. Kamu hizmetleri ve vatandaş açısından dijital becerileri en düşük olan AB ülkeleri ise, birliğin güney ve güneydoğu sınırlarını oluşturan ülkeler arasından çıkmıştır. Dolayısıyla çalışmanın iki kutbunu oluşturan ülkelerin coğrafik olarak da kendi aralarında kümelenmeleri ve genellikle ekonomik anlamda AB'nin lokomotifleri olarak görülen Batı Avrupa ülkelerinin ise bu konuya ilişkin sıralamada uç değerlerde yer almamaları dikkat çekici sonuçlar elde edildiğini göstermektedir. Bu nedenle, güncel AB raporları doğrultusunda literatüre yapılan bu katkı ve sonuçlarından faydalanarak, farklı alanlarda (ekonomik, siyasi, askeri, coğrafik vb.) yapılacak olan istatistiksel analizlerle birlikte, çeşitli açılardan AB'ye ve üye ülkelerinin aralarındaki ilişkiye yönelik daha kapsamlı yorumların türetilmesi de mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aktel, M., Ögreci, S. ve Özmen, B. (2017). E-Devlet ve Yönetişim İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 765-787.
- Alevok İzci, N. ve Akkuş, B. (2017). Modernizm, Postmodernizm ve Türkiye'de Kamu Yönetiminde Uygulamaları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 309-324.
- Aldemir, C. ve Avşar, M. N. (2020). Pandemi Döneminde Dijital Vatandaşlık Uygulamaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 148-169.
- Ateş, H. ve Banazılı, A. M. (2019). Modern, Postmodern ve Post-bürokratik Kamu Yönetimi Yaklaşımları. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, 6(13), 55-64.
- Atmaca, Y. ve Karaçay, F. (2020). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Reformlarında Dijitalleşme ve E-Yönetişim. *International Journal Of Management And Administration*, 4(8), 260-280.
- Avrupa Komisyonu (2022). Questions and Answers: Digital Economy and Society Index (DESI). Erişim adresi

- Questions_and_Answers__Digital_Economy_and_Society_Index__DESI__2022%20(2).pdf, Erişim tarihi: 08.10.22.
- Avrupa Komisyonu (2002). eEurope 2005: An information Society for All. Erişim adresi <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/europe-2005.html>, Erişim tarihi: 17.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2005). i2010- A European Information Society for Growth and Employment. Erişim adresi <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4bafb6d8-1f35-4993-b0cf-6b6fb34d8c81>, Erişim tarihi: 12.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2006). i2010 eGovernment Action Plan- Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All. Erişim adresi <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/i2010-egovernment-action-plan.html>, Erişim tarihi: 03.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2018). Digital Economy and Society Index (DESI). Erişim adresi https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_3737, Erişim tarihi: 01.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2019). Digital Economy and Society Index (DESI). Erişim adresi <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2019>, Erişim tarihi: 01.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2020). Digital Economy and Society Index (DESI). Erişim adresi <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2020>, Erişim tarihi: 01.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2021). Digital Economy and Society Index (DESI). Erişim adresi https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5481, Erişim tarihi: 02.11.22.
- Avrupa Komisyonu (2022). Digital Economy and Society Index (DESI). Erişim adresi <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022>, Erişim tarihi: 01.11.22.
- Babaoğlu, C. (2022). Digitalization of Governments during the Pandemic: The Case of Türkiye. *Insight Turkey*, 24(3), 151-166.
- Babaoğlu, C. ve Çobanoğlu, S. (2018). Kamu Yönetiminde Postmodern Savlar. *Sayıştay Dergisi*, 108, 175-189.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, (t.y.). *Toplum 5.0 Raporu*. Erişim adresi <https://www.btk.gov.tr/arastirma-raporlari>, Erişim tarihi: 22.07.2022.
- Biswas, T. K., ve Das, M. C. (2019). Selection of Commercially Available Electric Vehicle using Fuzzy AHP-MABAC. *J. Inst. Eng. India Ser. C*, 100, 531–537.
- Clift, L., S. (2003), E-Democracy, E-Governance and Public Net-Work.. Erişim adresi <http://www.publicus.net/articles/edempubli network.html>., Erişim tarihi:10.10.22.
- Çoşkun, B. ve Pank Yıldırım, Ç. (2018). Kamu Yönetimi Açısından Dijital Zekanın İyi Yönetime Etkisi. *Ombudsman Akademik*, (Kamu Yönetiminde İyi Yönetim ilkeleri Özel Sayı 1), 141-162.
- Demirel, D. (2014). Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 169-178.
- Doğan, K. C. (2017). Postmodern Kamu Yönetiminin Kuramsal Temelleri Çerçevesinde Yönetişim Yaklaşımı: Literatür Taraması. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 27-45.
- Dong H. ve Yang, K. (2021). Application of the entropy-DEMATEL-VIKOR multicriteria decision-making method in public charging infrastructure. *PLoS ONE*, 16(10), 1-25.

- Demirel, D. (2010). Yönetişimde Yeni Bir Boyut: E-Yönetişim. *Türk İdare Dergisi*, 446, 65-94.
- Falch, M. (2006). ICT and the Future Conditions for Democratic Governance. *Telematics and Informatics*, 23(2), 134-156.
- Genç, F. N. (2015). Yeni Kamu Hizmeti: Vatandaş ve Kamu Yararı Temelinde Kamu Hizmetini Yeniden Düşünmek. (Edt. Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı). *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* içinde (129-149). Dora Yayınları.
- Gül, H. (2018). Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Politikaları ile Bu Alanlardaki Araştırmalara Etkileri. *Yasama Dergisi*, 36, 5-26.
- Greve, C. (2010). Whatever Happened to New Public Management? *Paper presented at Danish Political Science Association Annual Meeting 2010*, Vejle, Denmark.
- Khan, F. G., Moon, J., Rhee, C. ve Rho, J. J. (2010). E-government Skills Identification and Development: Toward a Staged-Based User-Centric Approach for Developing Countries. *Asia Pacific Journal Of Information Systems*, 20(1), 1-31.
- Lam, W. S., Lam, W. H., Jaaman, S. H., ve Liew, K. F. (2021). Performance Evaluation of Construction Companies Using Integrated Entropy-Fuzzy VIKOR Model. *Entropy*, 23(3), 320-336.
- Lee, C., Chang, K., ve Berry, F.S. (2011). Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy: A Global Perspective. *Public Administration Review*, 71(3): 444-454.
- Longo, J. (2011). Opendata: Digital-Era Governance Thoroughbred or New Public Management Trojan Horse?. *Public Policy & Governance Review*, 2(2), 38-51.
- Lyubimov, A. P., ve Cherny, V.V. (2021). The Evolution of Globalism: From Computerization to e-Democracy and the Digital Economy of Knowledge. *Autom. Doc. Math. Linguist*, 55, 39-45.
- Mamur Işıklı, Y. (2017). E-Devlet Uygulamalarının Hukuk Devletine Etkisi: Yeni Kamu İşletmeciliği Paradigması Üzerinden Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (KAYFOR Özel Sayı), 1893-1913.
- Meijer, A. (2015). E-governance Innovation: Barriers And Strategies". *Government Information Quarterly*, 32, 198-206.
- Ji, P., Zhang, H., ve Wang, J. (2018). Selecting an Outsourcing Provider Based On The Combined MABAC-ELECTRE Method Using Single-Valued Neutrosophic Linguistic Sets. *Computers & Industrial Engineering*, 120, 429-441.
- Osmani, M., Weerakkody, V. ve El-Haddadeh, R. (2012). Developing a Conceptual Framework for Evaluating Public Sector Transformation in the Digital Era, *Proceedings of the Eighteenth Americas Conference on Information Systems*, Seattle, Washington, August 9-12.2012.
- Öktem, M. (2019). Kamu Yönetimi ve Teknoloji: Kurumsal ve Toplumsal Etkileşim Üzerine. *KAYTEK Dergisi*, 1, 63-88.
- Örselli, E., Bayrakçı, E. ve Karabulut, N. (2018). E-Demokrasiyi E-Katılım Üzerinden Okumak: Kavramsal Bir Analiz. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 108-126.
- Özer, M. A. (2017). Yönetişimden Dijital Yönetişime: Paradigma Değişiminin Teknolojik Boyutu. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 457-479.

- Pamučar, D., ve Ćirović, G. (2015). The Selection of Transport and Handling Resources in Logistics Centers Using Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Russo, V. (2019). Digital Economy and Society Index (DESI). European Guidelines and Empirical Applications on the Territory. *Qualitative and Quantitative Models in Socio-Economic Systems and Social Work*, 208, 427–442.
- Saxena, K. B. C. (2005). Towards Excellence in e-governance. *International Journal of Public Sector Management*, 18(6), 498-513.
- Sivarajah, U., Irani Z. ve Weerakkody V. (2015). Evaluating the Use and Impact of Web 2.0 Technologies in Local Government. *Government Information Quarterly*, 32(4), 473-487.
- Stavytskyy, A., Kharlamova, G. ve Stoica, A. E. (2019). The Analysis of the Digital Economy and Society Index in the EU. *TalTech Journal of European Studies*, 9(3), 245-261.
- Şahin, A. ve Erkiş, U. İ. (2020). Avrupa Birliğinde Yürütülen E-Devlet Çalışmaları. (Edt. A. Şahin ve E. Örselli). *Teoriden Uygulamaya E-devlet içinde* (113-148). Konya: Atlas Akademi.
- Şener, H. E. (2004). Postmodern Dönemde Devleti Modernleştirmek: Yeni İşçi Partisi'nin Kamu Hizmeti Anlayışı. *Amme İdaresi Dergisi*, 37(3), 121-146.
- Şener, H. E. (2005). Kamu Yönetiminde Katılım ve Çoğulculuk. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(4), 1-22.
- Taş, İ. E., Uçacak, K. ve Çiçek, Y. (2017). Türk Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşümün Bürokratik İşlemlerin Azaltılması Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 22 (KAFOR 15 Özel Sayısı), 2303-2319.
- Uysal, Y. (2020). Klasik Kamu Yönetiminden Yeni Kamu İşletmeciliği ve Post-YKİ'ye Kamu Hizmetlerinin Değişimi ve Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme. *International Journal of Management and Administration*, 4(7), 112-135.
- Yavuz, N. (2015). Dijital Çağ Yönetişimi: Kamu Yönetiminde İhtiyaç Temelli Bütünleşme Çabaları. (Edt. Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı). *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi içinde* (273-293). Bursa: Dora Yayınları.
- Yereli, A. B., Atsan, E. ve Kızıltan, M. (2015). Yolsuzlukla Mücadelede E-Yönetişim ve Kırgızistan'daki Durum. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 129-150.
- Yıldırım, M. (2010). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 703-719.
- Yu, S., Wang, J. ve Wang, J. (2017). An Interval Type-2 Fuzzy Likelihood-Based MABAC Approach and Its Application in Selecting Hotels on a Tourism Website. *Int. J. Fuzzy Syst*, 19, 47–61.
- Wu, Z., Sun, j., Liang, L., ve Zha, Y. (2011). Determination Of Weights For Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy. *Experts Systems With Applications*, 38, 5162-5165.
- Zhang, H., Gu, C., Gu, L. ve Zhang, Y. (2011). The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy- A Case in The Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32, 443-451.
- Zou, Z., Yun, Y., ve Sun, J. (2006). Entropy method for determination of weight of evaluating indicators in fuzzy synthetic evaluation for water quality assessment. *Journal of Environmental Sciences*, 1

AN ANALYSIS FOR THE IMPACT OF VERIFIED GROSS MASS IMPLEMENTATION ON PORTS AND EXPORTERS AND A POLICY PROPOSAL: “DEMOCRATIC WEIGHING”

DOĞRULANMIŞ BRÜT KÜTLE UYGULAMASININ LİMANLAR VE İHRACATÇILAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE POLİTİKA ÖNERİSİNE İLİŞKİN BİR ANALİZ: “DEMOKRATİK TARTI”

Hüseyin TOPUZ¹, Hüseyin Ali ERSOY²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, huseyintopuz@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9806-3784>
2. Mühendis, huseyinaliersoy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3711-5712>

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
15.12.2022	12.15.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
23.03.2023	03.23.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1219496>

Abstract

This study aims to determine the deficiencies of the application for the determination of the verified gross mass in container transport, to conduct a survey on these shortcomings and to propose solutions through survey results. In this study, it has been found out that Verified Gross Mass Implementation is useful, it does not affect port operations adversely, it is beneficial to bring a ceiling fee to the weighing fee, and it brings extra costs and workload to the exporter. In addition, the survey results were supported with the democratic weighting that has been newly presented to the literature. Democratic Weighing is defined as determining a weighing fee according to the goods' price, quantity, weight of the products that producers produce, and the type of the product which is most loaded from the ports. In this way, both small-scale and value-producing firms will be supported, and a more competitive structure will be provided for growth path and a fair-trade environment will be provided through democratic weighing.

Keywords: *Container, Port, Verified Gross Mass, Democratic Weighting.*

Öz

Bu çalışmanın amacı, konteyner taşımacılığında doğrulanmış brüt kütlenin tespiti için yapılan uygulamanın eksikliklerini tespit etmek, bu eksiklikler üzerine anket yapmak ve anket sonuçları üzerinden çözüm önerileri getirmektir. Bu çalışmada Doğrulanmış Brüt Ağırlık Uygulamasının faydalı olduğu, liman operasyonlarını olumsuz etkilemediği, tartım ücretine tavan ücret getirilmesinin faydalı olduğu, ihracatçıya ekstra maliyet ve iş yükü getirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca anket sonuçları literatüre yeni sunulan demokratik ağırlıklandırma ile desteklenmiştir. Demokratik Kantar, malların fiyatına, miktarına, üreticilerin ürettiği ürünlerin ağırlığına ve limanlardan en çok yüklenen ürünün cinsine göre tartım ücretinin belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu sayede hem küçük ölçekli hem de değer üreten firmalar desteklenecek, büyüme patikası için daha rekabetçi bir yapı sağlanacak ve demokratik tartımla adil bir ticaret ortamı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Konteyner, Liman, Doğrulanmış Brüt Ağırlık, Demokratik Ağırlık.*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, doğrulanmış brüt kütlev uygulamasının limanlar ve ihracatçılar üzerindeki etkilerini ortaya koymak, iyileştirme yöntemleri geliştirmek ve demokratik tartım uygulayarak küçük ölçekli ve değer üreten firmaları destekleyecek adil ticaret sistemini hayata geçirmektir.

Araştırma Soruları

Doğrulanmış brüt kütlenin tespiti için hangi uygulamalar yapılmaktadır? Yapılan uygulamalardaki eksiklikler nelerdir? Tespit edilen eksiklikler için çözüm önerileri nelerdir? Doğrulanmış brüt kütlev uygulaması yararlı mıdır?

Literatür Araştırması

Konteyner tartımı denizde can güvenliğine yönelik bir uygulamadır. Geçmişten günümüze can güvenliği ile ilgili birçok uygulama kuralı geliştirilmiştir. En son uygulama ve gereklilik gemiye yüklenen konteynerlerin tartılarak beyannamenin doğruluğunun ispatlanmasıdır. IMO, konteyner taşımacılığını artırmak için ilgili kurum ve kuruluşlarla toplantılar ve çalışmalar düzenlemiştir. Konteyner tartımı iki farklı yöntemle yapılabilmektedir. Yöntemler, SOLAS'a taraf olan tüm ülkelere detaylı bildirimlerle gönderildi. Türkiye IMO SOLAS V'de taraftır. A bölümündeki 2. kural gereğince SOLAS'a 01.07.2016 tarihi itibarıyla konteyner tartım kuralı eklenmiştir. Gemiye tartılmadan konteyner yüklemesi yapılmayacaktır. Tartımın nasıl yapılacağı, nerede yapılacağı, tartılmayan kapların nasıl elleçleneceği, tartım cihazlarının nasıl kontrol edileceği konularında tüm üye ülkelerdeki kurumlarla yapılan görüşmelerle belirli standartlar oluşturulmuştur.

Yöntem

Çalışma, ihracatçı firmaların yeni uygulamalara ilişkin görüşlerinin alınması, iyileştirme önerilerinin toplanması, Türkiye'deki limanların konteyner tartımı konusunda yeterli hizmete sahip olup olmadığının belirlenmesi ve uygulamanın iyileştirilmesi için yapılabilecek düzenlemelerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Limanlarda sunulan hizmetler ve mevcut ekipmanlar ile konteyner tartım durumu hakkında bilgiler incelenmiştir. Çalışma, limanlarda hizmet kalitesinin ve hızın artırılması ile sorunların tespit edilerek azaltılmasına odaklanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'deki ihracatçı firmalar ve konteyner limanları ile tartımla ilgili eksiklikler hakkında yapılan anketin sonuçları sunulmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Anket sonuçları limanlar açısından incelendiğinde, araştırmanın yapıldığı limanlarda konteyner tartım sonuçlarının web siteleri ile entegre edildiği, tüm limanlarda kantarım yapıldığı ve tüm limanlardaki web sitelerinden Haydarpaşa limanı hariç bilgi alınabildiği görülmüştür. Bu da ihracatçıya zaman kolaylığı sağlıyor. Devlet limanlarımızın web siteleri iyileştirilmeli ve çevrimiçi ortamlarla uyumluluğu sağlanmalıdır.

1. INTRODUCTION

In the global trading system, product or products are produced at different points or raw materials are obtained from the resources of the countries. Products or raw materials need to be transported from one country to another after inter-country interactions. One or more of the modes of transport such as highway, airway, seaway, pipeline, and railway are used. Countries with sea or seashore countries prefer sea transportation according to the characteristics of the products and the rapid developments in maritime transportation.

As well as other transports, the safety of life and property is one of the most important issues that should be considered in maritime transportation. It is important that products are delivered to the desired point without any damage. One of the security points on the ships is to carry cargo and passenger under the limits of the capacity of the transportation. In the stuffing and loading above the capacity, the vessels may sink, and accidents may occur. At this point, for vessels carrying containers, stuffing of containers which is the priority comes to mind. In case of container loading one by one, containers should be checked for maximum loading capacity and the total weight of the containers after the stuffing should be verified and the gross weight should be determined. Thus, the weight of the containers to be loaded to the ship can be clearly understood and on-deck plans can be made. If the container is loaded above the carrying capacity, the container structure may be deformed and as a result this may cause accidents. In case of overloading the ship, there may be a danger of sinking, and the ship may split in two. With the entry into the force of the International Convention for Safe Containers, it was agreed that the container would be transported and handled safely in maritime transportation.

In determining the gross weight of containers, the harbors and the external scales demand service fees from exporters. The cost of this service can be regulated by certain criteria and a democratic weighing can be made. A weighing fee according to the goods' price, quantity, weight of the products that producers produce and the type of product which is most loaded from the ports can be determined to show a democratic weighing. In this way, both small-scale and value-producing firms will be supported, and a more competitive structure will be provided (IMO, 2013).

The aim of the study is to reveal the effects of the verified gross mass implementation on ports and exporters, to develop improvement methods and to implement a fair-trade system in support of small-scale and value-producing firms by applying democratic weighing.

In the first part of the study, container transportation, types, benefits, container base structure, and container ports are specified. In the second chapter, the regulations on container weighing, container weighing in SOLAS, the necessity of weighing, and the verified gross mass methods are described. In the third chapter, fair trade and democratic weighing are explained. In the last chapter, the results of container weighing and its effects on exporters and their results were evaluated. The effects of the

verified gross mass on exporters, deficiencies, and the points that can be improved have been determined. Weighing application status and deficiencies in the Turkish ports were determined and suggestions were given.

2. HISTORICAL PROCESS OF CONTAINER TRANSPORT AND TURKEY'S CONTAINER PORTS

2.1. Historical Process

Malcolm McLean was an American shipping entrepreneur, and the inventor of container transport. In order to transfer more than one piece at once from one location to another and handle part cargoes, McLean started the first loading of these vehicles at Hoboken, New Jersey port in the late 1930s by loading the vehicles into the ships with tractors. Malcolm McLean developed a modern intermodal shipping container that revolutionized transportation and international trade in the second half of the twentieth century. In the future, McLean looked for ways to shorten the vehicles because the carrier vehicles took up a lot of space on board and caused a load below the capacity and found the idea of the container. It has been found that container-shaped containers are much easier to load-unload, more than one stored can be loaded, and less space is occupied by loading containers on top of each other (Bölükbaşı, 2009).

The first container ship is a vessel named Ideal X, a factory-operated T-2 tanker, like countless tankers transporting petroleum from Texas oil fields to northern refineries (Cudahy, 2006). Containers provide many conveniences for transport. We can list many benefits such as handling, moving, preventing spoilage of products, easy discharging in ports, and reducing more costs.

Before the container was found, the goods were generally transported as bulk cargo. The products were loaded from the factory into a vehicle and taken to a port depot, waiting for the next ship to be unloaded. When the ship arrived, goods were transported next to the ship with the other goods which were waiting to be loaded or they were transported to the ship and packed by dock workers. Multiple loads and delays not only increase transport costs but also take a lot of time and are unreliable. Malcolm McLean decreased the cost of loading from \$ 5.86 per tonne to around 0.16 dollars per tonne (CSL, 2017).

2.2. Developments of Container Ships

As a result of international developments, with the industrial developments, technology, and economic developments, there have been big differences in the size of ships in recent years. Ship size has doubled in the period after the year 1960. This situation has revealed that old-type ports did not serve huge ships and necessitated the construction of new generation ports (DEUMF, 2013).

In recent years, container ship sizes have grown at remarkable levels. The reasons for this include the rapidly increasing inter-country trade, the standardization of containers, the increase of port investments, and the inability of old-type ships to meet the needs and to reduce the increase in prices.

2.3. Container Basic Structure

Considering the structure of containers, it is a closed rectangular shape that comes to our mind first. Containers have safety approval sheets with container information. Safety approval plates are as shown in Figure 1 (Alexander, 1997);

Figure 1. Safety Approval Plates

Each approved container must hold a fixed permanent safety approval sign. It is normally located in one of the container doors. It must be permanent, non-corrosive, and fire-resistant rectangular.

The meanings of the letters in Figure 1;

B- The country of approval and the approval reference number

C- The month and year of manufacture of the container

D- The manufacturers' identification number of the container

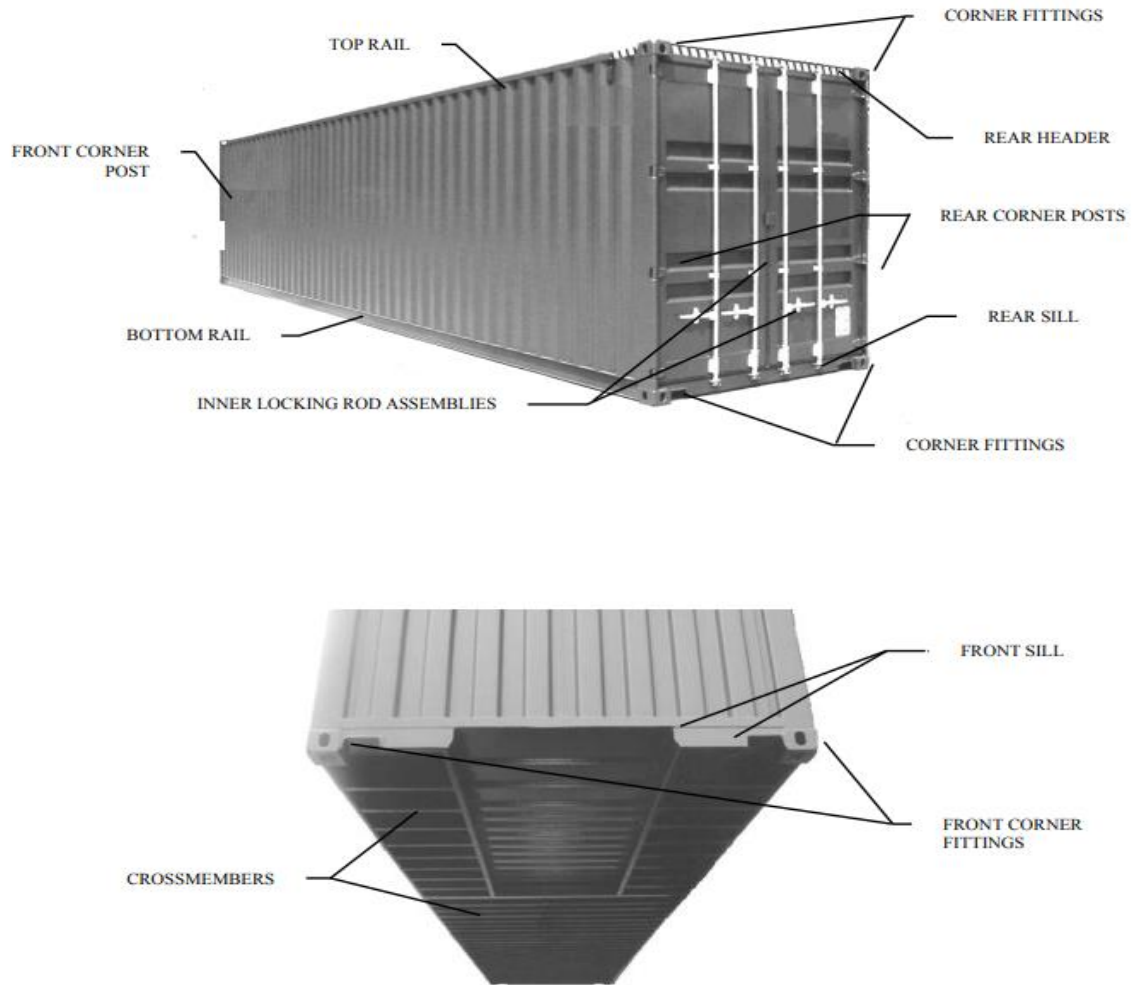
E- The maximum operating gross weight in kg and lb

F- The allowable stacking weight for 1.8g in kg and lb

G- The transverse racking test load value in kg and lb (1lb=0,4535924 kg) (ICSC, 1992)

The general-purpose container diagram is shown in Figure 2 (IMO, 2004).

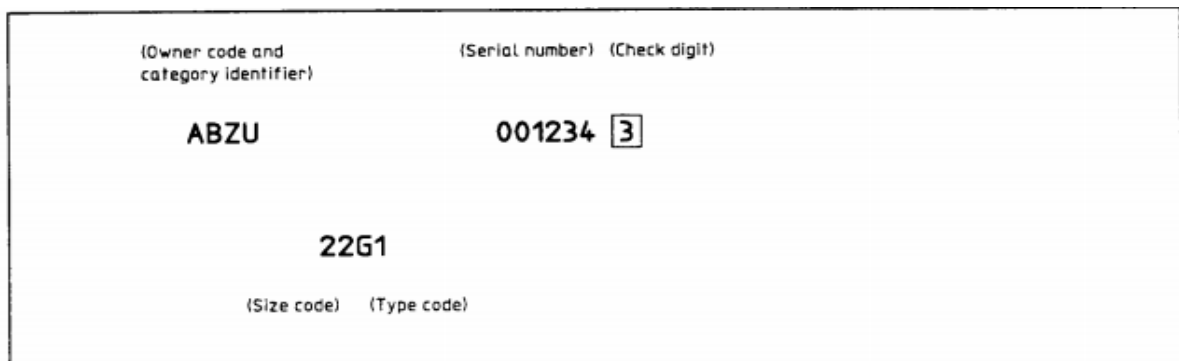
Figure 2. General-Purpose Container Structural Diagram

Regulation of the container is illustrated by signs in Figure 3:

Preferred horizontal layout:

Figure 3. Mandatory Identification Marks

Source: ISO, 1995

When the container structure is examined;

- Owner code: It consists of three capital letters, it is specific to containers, and must be registered with Bureau International des Containers (B.I.C.) to the International Container Office.
- Equipment category identifier code: U is used for all containers, J is for removable equipment, and Z is used for tractors and chassis.
- Serial number: It consists of 6 digits.
- Control number: It consists of numbers and is used to determine the accuracy of the transition between serial number and owner code.
- Size: The size types are indicated by two characters. The first character (numeric or alphabetical) indicates the length and the second character shows width and height.
- Type: It is shown with two characters. The first is the alphabetic character indicating the container type and the second is the numerical character that shows the general characteristics of the container type (İMEAK, 2014).

2.4. Container Types Used in Maritime Transportation

From container inventor Malcolm McLean, container types and features have increased day by day, recognizing the many benefits of containers and their ease of use and durability. Nowadays, containers with different properties have been produced to carry almost all loads. We can divide the types of containers used in maritime transport according to the material used and the purpose of use.

Container Types According to Material: Containers can be divided into three as Steel sheet, Aluminium and Plywood containers.

Container Types: Containers can be divided into two as General-Purpose Containers (Non-Ventilated and Ventilated) and Special-Purpose Containers (Dry Bulk, Reefer, Tank, Open Side, Allocation, Open Top, Platform containers).

2.5. Benefits of Container Transportation

Containers which we commonly use have several benefits. These can be listed as follows: they allow different types of cargoes to be transported in the same container, they protect products from external factors, they transport and handle products safely through different types of transport, they allow for the handling of a large number of products at once, they are more efficient than other types of transportation, they provide ease of transportation, and many of the containers have features such as being robust, and having a solid structure (Özyılmaz, 2007).

2.6. Turkey's Container Ports

Ports are areas where the cargoes are handled, and services are provided to the ships. Ports are the legs of the transportation chain, and taking into account the important role they play in the rapid

development of the economies of the countries and the provision of services at the highest level, short and long term necessary measures need to be taken in the process of harmonization with the European Union. Turkey provides incentives in the ports taking the proper steps to follow developments in this direction and for private sector development. In Turkey, ports are divided into two parts as T.C.D.D and private ports.

T.C.D.D. Ports: Haydarpaşa and Alsancak Port

Private Sector Ports: Private sector ports are ports operated by private sector. There are 18 private container ports in Turkey, which are Marport, Kumport, Mardaş, Yilport (Gebze), Gemport(Gemlik), Rodaport, Evyaport, Borusan, Tcege, Nemport, Port Akdeniz, Mersin Port (Mip), Iskenderun Port, Assan Port, Trabzon Alport, Samsun Port, Asyaport, and DP World Yarimca.

3. CONTAINER WEIGHING IMPLEMENTATION

3.1. Arrangements for Container Weighing Implementation

Container weighing is an implementation for the life safety at sea. From the past to the present, many implementation rules related to life safety have been developed. The most recent application and necessity is weighing containers which are loaded on the ship and proving the accuracy of the declaration. IMO has organized meetings and studies with relevant institutions and organizations to increase container transportation security. As a result of these meetings and studies, two proposals for container weighing were presented;

First Proposal: Two core ideas were offered by Denmark, Netherlands, United States of America, BIMCO, ICS, IAPH, ITF, and WSC, namely: a) All packed export containers need to be weighed to verify the weighing and b) The terminal facility and the ship's captain must have this verified weight, a condition for vessel loading and for the finalization of the stow plan.

Second Proposal: At the encouragement of German shippers submitted by Germany, in addition to weighing the packed container, allow for the verified weight to be obtained by weighing the cargo, and then add the weight to the weight of the packing materials and other contents and to the container's tare weight.

Following a discussion of the two proposals, the DSC 17 general assembly formed a working group to consider a compromise proposal for the discussion of the DSC 17 general assembly. After extensive efforts, the working group agreed on a settlement proposal with the following elements:

- Amendment of SOLAS to request verification of packaged export container weights.
- This verification can be achieved by weighing the packed container (Method 1) or by weighing all the contents of the container, adding the container tare weight to the weight of the contents, including packing and securing material (Method 2).

- If the exporter does not provide such a weight verification, the ship and the terminal operator will have the option of weighing the packed export container to the exporter's account in order to obtain the verified weight, and thereby keep commerce moving instead of stopping further action.
- As a condition of being the ship operator, a packed export container will need to verify the weight, and the port terminal facility will load the packed export container aboard a ship.

All relevant governments and parties, including exporters, were given the opportunity to participate in the CG deliberations. A total of 226 comments were provided on CG's four commentary rounds, and additional discussions and opinions were voiced by members via e-mail correspondence. For each round of comments, each comment and suggestion for change proposals was documented and evaluated, and each was given a detailed response and suggestions were made. This review process provided the greatest possible transparency for all members of the member states, and also provided additional comments or suggestions for members to make recommendations for previous comments and recommendations (WSC, 2014).

3.2. SOLAS and Container Weighing

One of the most important functions of the International Maritime Organization is the international convention on the Safety of Life at Sea (SOLAS), which is the most comprehensive and primary work to ensure the safety of the seas. Turkey became a party on SOLAS-1974 on 25.5.1980 with the decision of the council of ministers which is 8/522. The changes of SOLAS-1974 between 1981 and 1983 were approved and entered on 9.7.1986 (Ayan & Baykal, 2010).

Container weighing can be done by two different methods. The methods were sent to all countries which are parties to SOLAS with detailed notifications. Turkey is a party in IMO SOLAS V. The container weighing rule has been added to SOLAS as of 01.07.2016 in accordance with the 2nd rule in part A. No containers will be loaded on the ship without weighing. Regarding how the weighing will be done, where it will be done, how to handle the non-weighed containers, how to control the weighing devices, specific standards have been set up through negotiations with institutions within all member countries.

3.3. Container Weighing Requirement

Container weighing has been made compulsory by the SOLAS regulations. This is primarily due to the occurrence of loss of life and property after misdeclaration in the sea. A second reason is the reduction of the sea freight rates that will occur more by reporting different container total weights. As a result of the misdeclaration of container weights in history, ship accidents occurred due to lengthening of ship operations, changing the stow plans, cancelling the cargoes, stopping operations and having to

pay big penalties due to delays and cancellations. The following accidents can be given as an example to accidents occurring due to weight difference.

3.4. Container Verified Gross Mass Verification Methods

IMO has adopted cargo information for mandatory container gross mass verification in SOLAS-Section VI-Regulation 2 and amendments to relevant guidelines published in MSC.1 / Circ. 1475, about the basis for the verified gross mass of the container. This rule has had a legal effect as of 1 July 2016. This rule essentially requires that the exporters of a packaged container verify and provide the container's verified gross mass (VGM) to the maritime carrier and port terminal operators before loading it onto a ship. In accordance with SOLAS changes, participants in the supply chain should ensure that the following procedures are carried out;

- The exporter must verify the gross mass of each container,
- The gross mass of the container should be stated in the shipment document,
- The document must be signed by the exporter or his representative,
- VGM is obtained by an approved method and cannot be estimated (ACMA, 2016).

Regardless of who loaded and packed the container, it was obliged by the exporter company or his representative to report to the maritime carrier or his agent before the cut-off time reported by the liner or his agent before loading it into the vessel. Two methods were introduced;

Method 1

The shipper, or third party contracted by the shipper weighs the container after it has been completely packed and sealed. The weight of the container can also be obtained by weighing on a vehicle, such as a chassis, trailer, etc. The gross mass of the container in this weighing form;

a) Weighing will be done when the container and the truck etc. enters the weighbridge and when the truck leaves the weighbridge after discharging the container. The weight of the full vehicle will be deducted from the weight of the empty vehicle. The difference will give us the verified gross mass.

b) This method implies weighing of the packed/sealed container along with its cargo contents using calibrated and certified weighing bridge equipment. The certified weighing station can either be located outside ports or at port terminals. If the container is weighed along with the road vehicle (chassis, truck) on which it is loaded, in this case, the weight of the truck and its fuel should be eliminated from the total weight. Subject vehicle should have tare weight certificate showing empty tare weights. In case of more than one full container on the transport vehicle, the verified gross mass information cannot be determined by weighing these containers together on the transport vehicle. In this case, the gross mass of each container should be determined separately (ICCA, 2016).

Method 2

All contents and the container are weighed separately before the container is packed by either a third party or by the shipper themselves. Then, the resulting weights are added together to form the VGM.

In both methods, all weighing equipment used must fit with the accuracy standards as per the relevant regulations of the Country/State. In this method, it is necessary to determine the weight of each load, package, packaging and load safety material loaded in the container with BSTB certified, calibration certificate and valid inspection instruments as specified in the directive. This method may only be used by those who have the status of “Authorized Obligated” by the administration as required by the legislation of the Ministry of Customs and Trade. It is the responsibility of the Line Operator, Liner and / or Agency, and Transport Organizer to provide the correct tare weight of the container to be used in the procedures to be performed in accordance with Method-2 (İGMD, 2016).

In the application of Method-1 and Method-2, the rules to be complied with for the Transportation Organizers and Exporters are detailed in the weighing guide*.

4. FAIR TRADE AND DEMOCRATIC WEIGHTING

4.1. Fair Trade

With Fair Trade and Democratic Weighing, by introducing a new system to the verified gross weight determination method a more competitive growth path can be created through the support given to small-scale and value-producing firms.

Fair Trade is the name given to the trade model that is aimed at the sustainable development of disadvantaged producers who cannot find the opportunity to get into various small-scale markets and that takes place between consumers and producers who want to contribute to the improvement of living standards of these producers (Ağır et al., 2016).

Today, with the liberalization of trade, unfair trade occurs, and transparency and respect in trade are necessary to prevent this. It is essential to support the sustainable development of small-scale firms by creating better trade conditions. It is necessary to take measures to prevent small-scale producers from being overwhelmed by other large companies while exporting and to improve these measures. Only in this way, firms can grow and be brought into the economy.

The purpose here is to protect disadvantaged small-scale firms against other large firms and to provide the democratic conditions necessary for small-scale producers to meet their consumers. It is vital for producers to deliver their products to the markets, to ensure that their products are sold at good prices, and to create transparency and campaign conditions in trade.

There are many international organizations carrying out works supporting the spread of fair trade. The most important of these are: Fair Trade Labelling Organizations (FLO) and World Fair Trade Organization (WFTO). These institutions support small-scale producers and help them enter the world trade by getting stronger against other large companies.

In order for producers to earn more in fair trade, it is ensured that the number of intermediaries are reduced, and products are sold at higher prices. Fair-trade products are stamped, and in this way, it is understood whether these products are fair-trade products. With this trade model, it will be possible to eliminate the weakness of producers with low competitive power. By reducing the levels between producer and consumer, small-scale producers will be rewarded for their efforts, and producers will be able to sell their products at a better price. This will contribute to improving the problems of poverty and inequality.

Logos Related to Fair Trade;

Figure 4. Logos Related to Fair Trade

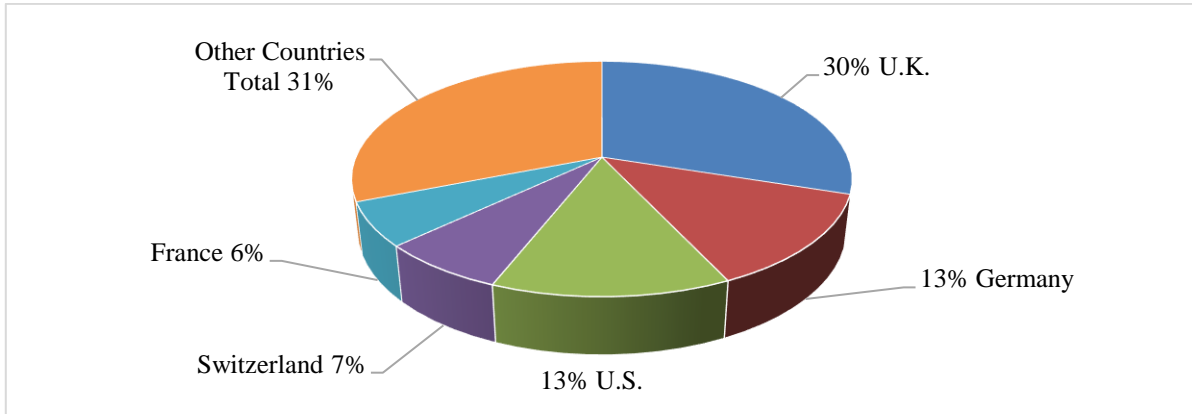

Source: Süygün, 2015

From left to right: Fair Trade Logo, World Fair Trade Day Logo, Fair Trade Certificate Logo, and International Fair Trade Association (IFAT) Logo.

Fair trade products are spreading rapidly all over the world. Among the products traded, the second largest-traded product, after oil, is coffee. The first activities in this trade started with coffee. But at the same time, fair trade advances in other types of products. Fair trade products include not only coffee, but also bananas, tea, cocoa, sugar, honey, fresh vegetables and fruits, dried fruit, juices, rice, wine, nuts and oil seeds, cut flowers, ornamental plants, and cotton. It also comprises the certification of many other products (Raynolds et al., 2007). In this way, it constitutes the dynamic dimensions of globalization as well.

Figure 5. Countries' Shares in Fair Trade according to the Data in 2015

Source: Erol, 2017

As seen in Figure 5, developed countries support small-scale producers in this regard. England has a share of 30%, Germany and U.S. 13%, Switzerland 7%, France 6%, and other countries have a share of 31% in total.

Fair trade covers objectives such as creating opportunities for economically disadvantaged producers, improving working conditions, creating transparency and responsibility, promoting fair trade, providing better prices, reducing the number of intermediaries, improving trade capacity, preventing child labor, and protecting small-scale producers.

4.2. Democratic Weighing

The concept which is proposed for the first time in this study is "democratic weighing" can be defined as determining a weighing fee according to the price, weight, and quantity of the products produced and to the type of product most loaded from the ports. In this way, small-scale and value-producing firms will be supported and a growth path with a more competitive structure will be paved. In a broad sense, we can define democratic weighing as the determination of different weighing fees according to the price of the goods with different prices, to the quantity of the products with different quantity, to the weight of the loads with different weights, and also to the type of the products that are most loaded from the ports (Interview, 2018).

One of the conditions that will prevent companies from exporting their products with low cost is the fee paid to suppliers to determine the gross weight of the container. This fee is a fee paid per container for all products in practice. However, a democratic weighing can be achieved with certain regulations by progressively increasing the weighing fee of goods considering the price of the products in the weighing of the products with a low value produced by small-scale producers or producers that can be called small and medium sized enterprises (SMEs) and by determining a lower and a higher fee for the weighing.

Costs in transportation vary according to the physical properties of the loads to be transported. Depending on the loading types, fast transportation, additional measures, packaging, and professional personnel may be required. Each such additional service increases transportation costs. Refrigerated containers are used for frozen loads according to special load types. Special conditions are required for conditions such as ventilation in fruit and vegetable transport and ships with wide hatches for timber transport (Sabah & Gülerçin, 2009).

It is also necessary to charge a fee according to the democratic weighing in terms of product type and price. A product with a value of 10,000 TL or a product with a value of 100,000 TL can be loaded in a container, and the same weighing fee is charged for these two types of goods. In this case, it is seen that an unfair and undemocratic weighing is made, causing the export costs of the other producer to be affected. In order to eliminate this situation and to have a democratic weighing, the exporter with high value goods must pay a higher weighing fee and the one with low value goods must pay at a lower rate.

The same situation must be applied for the types of goods; just as sea freight can vary according to the types of goods, this change shows that weighing fees charged to determine the container gross weight can also be adjusted. Weighing fee should be determined based on product types, and a detailed adjustment should be made on the quality of these product types, that is the cost of the goods. For example, when we consider marble as the type of product, there is marble worth 200 dollars/ton in the global trade environment as well as marble worth 1000 dollars/ton. When we evaluate it on the basis of a container, there are big differences between the revenue obtained from the sale by the producer whose marble costs higher per ton and the revenue of the producer producing low-value marble. Balance can be achieved in income by charging less weighing fee to the low-value product.

The practice of determining the prices according to the quantity and price of products appears in many areas. The freight used in maritime transportation can be given as an example to these. Agencies can charge freight according to the quantity, the type and the value of the product. When the product type is examined, since a container of eggs, a container of fruit or a container of marble is different both in terms of product type and weight, their freight fees to be charged for their transportation will be different. As in many agency practices, a different fee can be charged according to the weight of the goods to be loaded into the container, for example, a different fee is given to products up to 14 tons and a different fee is determined for products above 14 tons. This kind of implementation can be applied for weighing containers because the two practices are parallel to each other. In ports, ships are not always loaded as much as the maximum carrying capacity of the containers, starting from 1 ton to around 28 tons. By having such an implementation to the containers to be loaded on their ships, ship owners can limit the tonnages on the ship and ensure the loading of more containers and extend the life of their containers by preventing the overloading of their containers.

If it is evaluated as a service, it can be thought that the same weighing device is used for the same type of container, but since the energy and time used by the device to lift and weigh one ton load and the time and depreciation costs for 28 tons of load will not be the same, pricing can be different. Due to this situation, both the speed and the fuel costs of the vehicles in the port are different. Therefore, the cost aspect of the issue indicates that is that democratic weighing will not only support small-scale export companies, but also help reduce the costs of ports like depreciation, energy, etc.

Different pricing policies can be seen in all areas, and by making regional discounts in the port services, ports ensure that the loads in different regions shift to their own regions. Port operators annually share the tariffs in their ports with the lines, and the lines report their tariffs to exporters and importers. The containers are the same in the port tariffs, but the charges applied for the same container in Antalya port are different from those applied in Izmir, Istanbul or another port. There are service items such as loading price, container filling fee, temporary admission, and Isps fees, which differ from port to port. In some periods, exporters may choose the distant port, not the port close to them, considering the port expenses and inland transportation costs. This is because, when the costs between two ports are compared, the distant port can become more advantageous. Container weighing is in line with these cost items. Every port can set progressive fees to attract exporters, and in any case, prices should be determined with protective measures for small-scale firms, even in small amounts, in order to protect small-scale exporters and prevent them from being overwhelmed by other large-scale exporters.

Another practice in ports includes the type of products; the filling fee of the containers that are not suitable for filling by machine but suitable for manual (manpower) filling are different. As can be seen here, there is a difference in the service fee due to the type of products, too.

When we look at the number of block marble exports made to China by the 7 logistics companies that export the most across Turkey, it is seen that an annual average of 165,000 TEU (1 20' container) is exported. It can be thought that there is an expense of an average of 60TL + VAT per container (2018) as container weighing fees. When calculated on an annual basis, it is seen that it causes a huge amount of expense. In our country, the costs of companies can be reduced, and the number of exports can be increased by making incentives to reduce company expenses.

In our country, the incentives of import and export companies should be increased by facilitating their functions, and the obstacles to the development of the country and the trade companies should be reduced. For this, adjustments should be made in the seemingly insignificant container weighing fees. The development of small businesses can be opened by taking protective measures such as making it obligatory by the relevant institutions and the ministry to keep the ceiling fee in the weighing fee under 60 TL.

In the struggle of small-scale firms and exporters, competition must develop without disappearing against other large companies. For this, facilities should be provided to small-scale

exporters and working with them should be supported. Their own production should be encouraged, and small-scale firms should be supported by providing them with the opportunity to produce goods at the same level as other manufacturers. Thus, it will be possible for small companies to grow gradually along with large companies, and new manufacturers and exporters can be brought into the country.

Weighing fees for the most loaded product types in ports can also be adjusted. Table 1 presents the list of the most loaded product types in ports in Turkey. Agricultural products and livestock take the first place, followed by foodstuffs and animal feed, solid mineral fuels, petroleum products, ore and metal wastes, and metal products.

Table 1. The Distribution of Cargo Groups Handled in Turkish Ports (Tons)

Cargo Group	Total handling					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Agricultural products and livestock	10.825.021	9.896.114	10.461.039	9.685.506	11.557.400	11.319.084
Foodstuffs and animal feed	5.965.913	6.149.096	7.452.805	7.452.805	9.603.659	10.032.295
Solid mineral fuels	25.495.020	27.773.805	32.956.978	31.931.591	33.914.588	37.790.798
Petroleum products	129.492.636	126.044.921	126.081.423	115.686.625	110.902.238	140.433.160
Ore and metal wastes	32.684.460	34.079.044	36.887.411	36.427.638	36.245.147	32.784.509
Metal products	26.595.515	29.415.032	31.592.953	33.460.973	32.477.954	36.644.765
Raw and manufactured minerals, construction materials	30.898.298	29.309.588	30.461.521	33.249.963	31.538.786	30.872.798
Fertilizers	5.609.245	5.397.684	5.091.607	6.793.483	7.075.978	8 6.198.899
Chemicals	8.336.786	8.692.731	9.511.666	8.920.242	8.811.657	9.379.807
Machinery, transport equipment, containers with their components and various parts	72.643.680	85.879.498	96.568.023	99.656.338	100.658.974	100.205.623
Weapons and ammunition	826	1.003	3.643	16.099	4.685	7.343
Other transported goods	122.917	708.207	357.163	928.581	329.553	367.614
TOTAL	348.670.317	363.346.723	387.426.232	384.930.758	383.120.619	416.036.695

Most exporting ports in Turkey include ports in Istanbul, Samsun, Mersin, Antalya, Izmir, and Iskenderun. Table 1 below was created by determining the types of products that are exported most from these six major ports.

4.2.1. Regional Research and Survey Application for Democratic Weighing

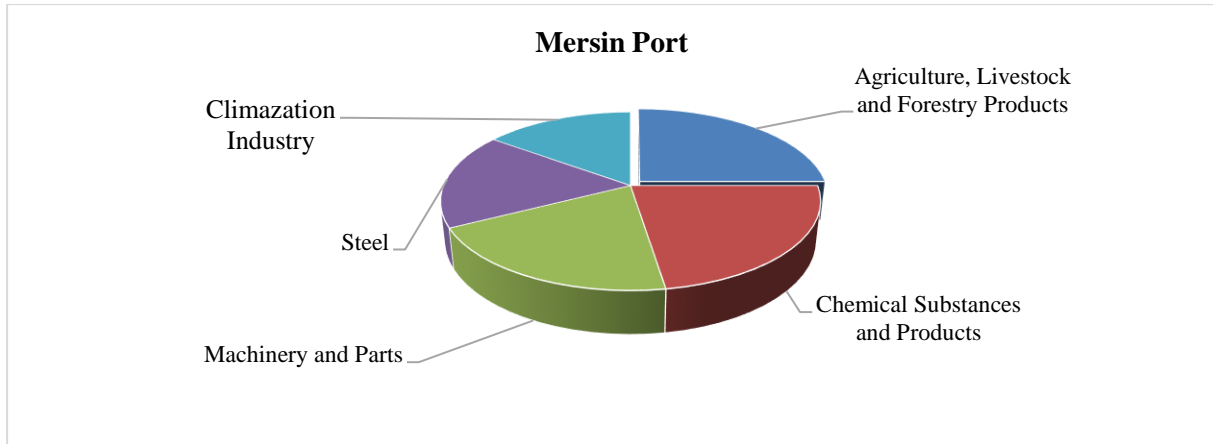
Information was collected by interviewing the regional sales representatives of the logistics companies and is presented in Table 2.

Table 2. Products Exported from the Six Ports in TURKEY

Mersin Port	İskenderun Port	Mediterenanean Port	Alsancak Port	Samsun Port	Regional Ports in Istanbul
Agriculture, Livestock and Forestry Products	Fruits and vegetables	Marble	Electronic	Flour (Food)	food
Chemical Substances and Products	Filter (Spare Parts)	Ferrochrome	Ready wear	Marble	Metal and Derivatives
Machinery and Parts	Pipe	Hydrate, Chemical substances	Petrochemical	Auto Spare Parts	Construction-Building materials
Steel	Iron and Steel	Profile, Metals	Iron and Steel	Corn	Furniture
Air Conditioning Industry	Mineral, Marble	Panel, Md	Metal	Bentonite	Textile

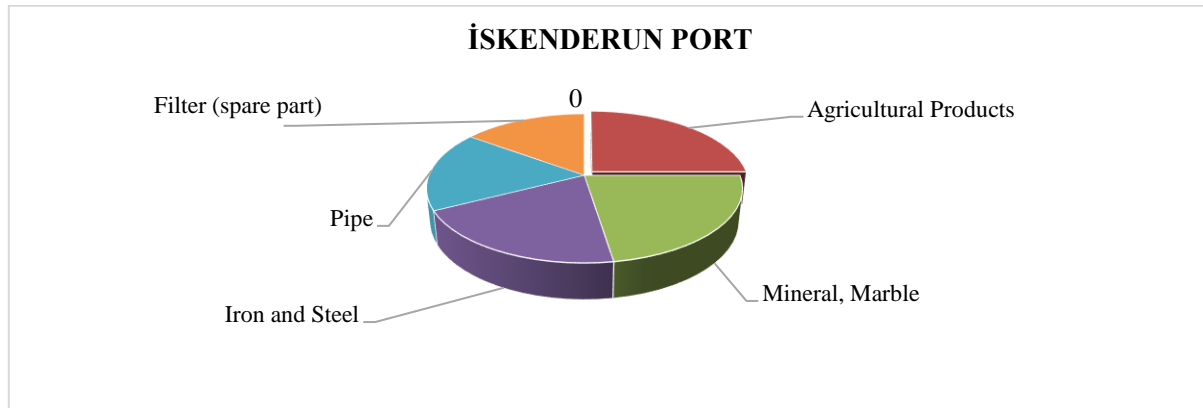
Graphical representation of the products exported from each port is given in Figure 6.

Figure 6. Most Exported Products from MERSİN PORT

MERSİN PORT is both a developed and a developing port thanks to its strategic location and hinterland. It can appeal to different regions with its railway connection. As illustrated in Figure 6, agricultural, livestock and forestry products take the first place in export. They are followed by chemical materials and products, machinery and components, steel, air conditioning industry.

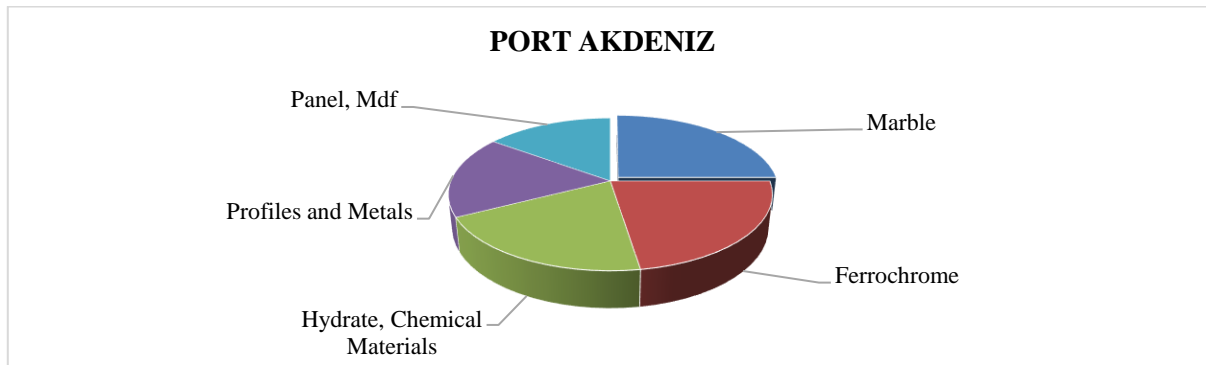
Figure 7. Most Exported Products from Iskenderun Port

Source: Interview 3, 2018

Iskenderun Port was established to support Mersin Port for the transportation of the cargo in the region and to provide faster and better-quality service for the cargo on the Mersin - İskenderun line. As revealed in Figure 7, among the products of its own region, agricultural products take the first place in exported commodities, followed by mineral and marble, iron-steel, pipe, and filter (spare parts) products.

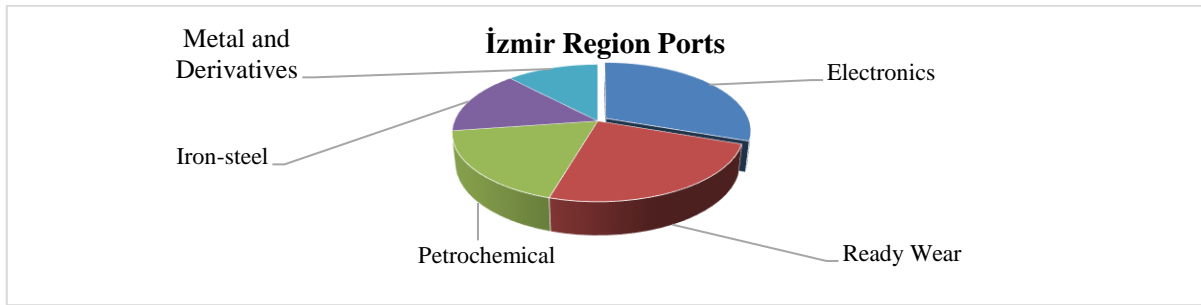
Figure 8. Most Exported Products from Port Akdeniz

Source: Interview 4, 2018

Mediterranean Port has not developed much in the field of industry since Antalya is a tourism city. With the support of other provinces and with the marble quarries in its region, it exports marble in the first place, followed by ferrochrome, hydrate and chemical materials, profiles and metals, panel and mdf products as shown in Figure 8.

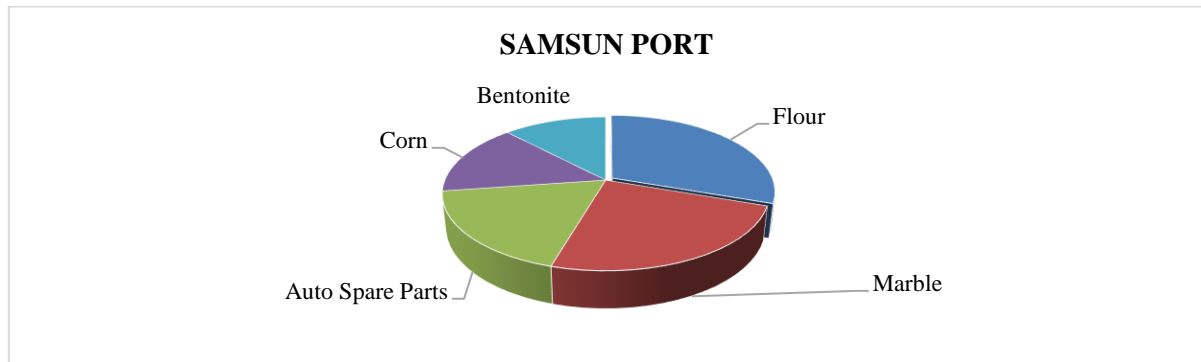
Figure 9. Most Exported Products from the Ports in Izmir

Source: Interview 5, 2018

Izmir is one of our developed cities. As in Figure 9, electronics are the port's principal exports, followed by ready wear, petrochemical, iron-steel, and metal and derivatives.

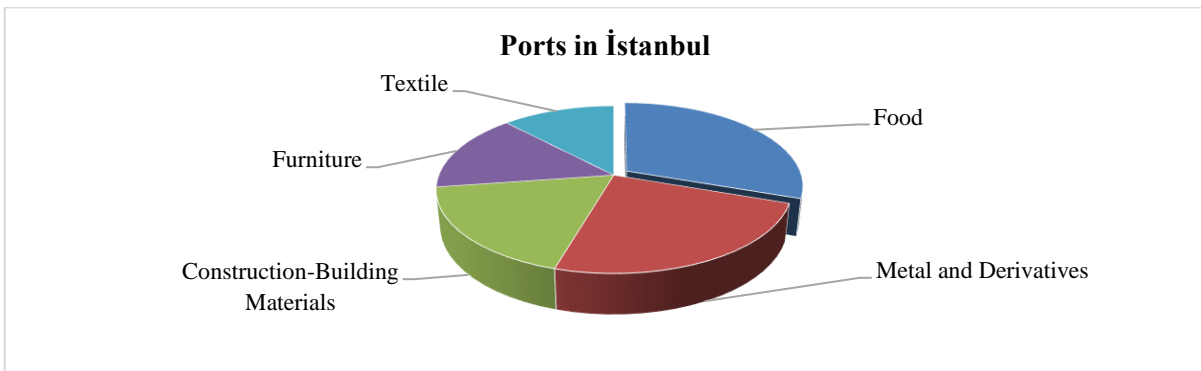
Figure 10. Most Exported Products from Samsun Port

Source: Interview 6, 2018

As can be seen in Figure 10, flour (food) is the main export from Samsun Port, followed by marble, auto spare parts, corn, and bentonite.

Figure 11. Most Exported Products from the Ports in Istanbul

Source: Interview 7, 2018

As can be seen in Figure 11, the ports in Istanbul export food in the first place, followed by metal and derivatives, construction-building materials, furniture, and textile products.

As shown in the figures, each region has specific product types that it exports. Ports want the products in their hinterland to move to different regions and to prevent them from leaving those regions. For this, the necessary convenience is provided, and discounts are made. By applying a progressive discount policy in container weighing fees of the products exported most from the ports, ports can ensure the continuity of their strength in terms of products in their regions. They both prevent the products from moving to other regions, and they also encourage exporters with certain discounts, thus enabling them to export more.

In container weighing, a survey including two questions was conducted to export companies to determine the weighing fee discounted according to the value of the product exported by the manufacturing companies and according to the type of the product loaded most at our ports. In this survey, 70 companies were contacted via e-mail and telephone in 2017, and the questions and results are shown in Table 3 as follows.

Table 3. Survey Questions Related to Determination of the Weighing Fee

	Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree
1) Container weighing fees should be determined according to the type of products loaded most at ports.	% 19	% 15	% 7	% 25	% 34
2) Container weighing fees should be determined according to the value of the product that the company exports.	% 13	% 23	% 11	% 26	% 27

In this survey study, regarding the first item, 13 of the participants strongly disagreed, 11 of them disagreed, 5 of them were undecided, 18 of them agreed, and 23 of them strongly agreed with the first statement. Concerning the second item, 9 of the participants strongly disagreed, 16 of them disagreed, 8 of them were undecided, 19 of them agreed, and 18 of them strongly agreed with the second statement. According to the survey results, it is determined that 59% of the participants gave a positive answer to the first question and 53% to the second question. As a result of this frequency analysis, it can be stated that companies are dissatisfied with this situation and adjustments should be made. Our survey study can also be applied to the criteria we mentioned about democratic weighing, the percentages show that it is appropriate to determine progressive fees according to both the product type and the specific product types exported at the ports.

It can be concluded that in order to create a sustainable weighing, progressive fees should be determined taking into account all the sector needs with a policy that protects our exporters according to the type, quantity, and weight of the products and to the products exported most from the ports.

5. A SURVEY FOR EXPORTERS AND PORTS

5.1. The Purpose and Significance of the Study

The study aims to identify the problems concerning container weighing in Turkey. Specifically, the study aims to get the opinions of exporting companies on new applications, to collect suggestions for improvement, to determine whether the ports in Turkey have adequate services for container weighing, and to specify the arrangements that can be made to improve the implementation. Information about the services provided and the equipment available at the ports and container weighing status were investigated. The study is centered on increasing the service quality and speed at the ports and determining the problems and reducing them. This section of the study presents the results of the survey conducted with the exporting firms and container ports in Turkey about the deficiencies related to weighing.

Sea freight has a share of approximately 90% in world trade (Balık, 2014). Although ports in Turkey and the Turkish-flagged container ships have a small proportion of world trade, necessary efforts are continuing to increase the participation. Declaration of the container load weight (verified gross weight determination), which is one of the important issues in terms of cargo and life safety at ports, is of vital importance. Even the smallest misdeclaration of the cargo can cause the settlement of the containers in the ship plans, the stranding of the ships, crane accidents in the ports, and the deterioration of the ship balance. It may seem normal to have an extra a few tons of weight in the beginning, but as they increase, they can be a big problem and worst of all, they can cause a life-threatening problem. Container weighing, which is of such vital importance, should be done carefully and thoroughly. The research subjects include investigating container weighing in the amount of container handling at our ports and how much exporters are affected by the container weighing practice and what kind of solutions can be produced to the problems experienced.

The purpose of this study is to analyze the opinions of ports in Turkey about container weighing and their preparedness and to examine the changes that can be done. Specifically, information on the services provided and the equipment available at ports and their container weighing status were investigated. Increasing the service quality and speed at ports and determining and reducing the problems experienced at ports are the subjects of the research.

5.2. Scope and Limitations of the Study

Since Turkey is surrounded by seas and it has developed ports and many exporters, the implementation area was determined as all ports of Turkey. The study covers export companies regardless of the sector. The survey was primarily conducted to the leading exporting companies by contacting the companies that the leading logistics companies worked with and through the websites of

the export associations. Convenience sampling method was used in the study, and the data were kept limited to the responses of the exporting companies and container ports to the items on the scales.

5.3. Data Collection Method

Data in the study were collected through a survey. First, the ports and exporters were informed about the survey through phone calls, and the contact details of the relevant units were taken, and the surveys were sent to the responsible persons at the port via e-mail. While structured surveys contain a predetermined set of questions and answers, one open-ended question is included in the last part of the survey.

5.3.1. The Population and Sample of the Study

The research population consisted of exporting firms and container ports in Turkey. Since it is not possible to reach all the participants that make up the universe due to time and cost issues, seven ports that agreed to participate in the study were determined from this universe by contacting the ports, providing that there was one port from each region. The surveys were sent to 64 exporting companies that wanted to take part in the study. The survey was administered to the participants in 2016 and 2017 via e-mail and telephone. In order to determine the companies and ports to be included in the study, the companies with the highest number of exports were identified through export associations and the leading logistics and maritime companies in the sector.

5.3.2. Data Collection Process

The study was carried out in two stages. In the first stage, a literature review was conducted using secondary sources. At this stage, questions were created utilizing the inferences made from the introduction about the verified gross weight implementation that was not used in the sector before, the feedbacks about the implementation and the experiences in the sector. Then, a pilot study was conducted with 9 participants from shipping and exporting companies in order to determine whether the expressions were understood or whether there were errors in the statements. After the pilot study, problematic statements that were not understood sufficiently by the participants were evaluated and checked. The introduction part of the survey included the purpose of the research, and in the first section, the exporters and ports were asked 13 questions aimed at gathering data about their preferences in practice, exploring the benefits of the verified gross weight implementation, and determining the features of the implementation. In the second section of the survey, the exporters and the ports were asked 20 questions, and options related to the preferences of the companies and ports in practice were determined. A 5-point Likert type scale was used in the survey.

5.4. Analyses

The data obtained from the participants were evaluated through a statistics program developed for social sciences (IBM SPSS 23). Frequency distributions were used to analyze the data.

5.4.1. Survey Findings of the Exporters

The frequency distributions regarding the questions directed to the companies in the first section are presented below.

Table 4. Frequency Distributions of the Participants Regarding their Use of the Verified Gross Weight (VGW) Method

Method	Frequency	%
Method 1	48	75
Method 2	16	25
Total	64	100

As revealed in Table 4, 75% of the participants preferred Method 1 whereas only 25% preferred Method 2.

Table 5. Frequency Distributions according to the Most Problematic Part in the Declaration

Part	Frequency	%
Filling a form	19	29,68
Getting information from the port	17	26,56
Informing the Agency	6	9,38
Cut-Off Times	16	25
Difficulty of system entries	6	9,38
Total	64	100

Table 5 indicates that the exporters mostly experienced problems in filling out forms (29.68%), getting information from the port (26.56%), and cut-off times (25.00%). A total of 9.38% of the participants reported that they had difficulty in informing the agency, and 9.38% stated that they had problems with system entries.

Table 6. Distribution of the Aspects of VGM Declaration that Affect the Companies Most

Part	Frequency	%
Extra cost	30	46,9
Workload	9	14,1
Paperwork	9	14,1
All	16	25
Total	64	100

As can be seen from Table 6, 46.90% of the participants complained about the extra cost, 14.10% about the workload, 14.10% about paperwork and 25% of them complained about all of these. It was observed that the companies were generally affected by all of them and mostly complained about the extra costs.

Table 7. Distribution of the Exporters according to the Increase in their Expenses

Increase	Frequency	%
Below %5	27	42,2
%5-%10	22	34,4
%10-%15	7	10,9
%15-%20	4	6,3
Above %20	4	6,3
Total	64	100

Table 7 indicates that the rate of increase in the expenses of companies was determined to be less than 5% for 42.2% of the exporting companies, between 5% -10% for 34.40% of them, between 10% -15% for 10.90% of the companies, between 15% -20% for 6.30, and more than 20% for 6.30% of the companies. The cost increase was mostly found to be less than 5% for the exporting companies.

The second section includes questions asked to exporting companies about usefulness, invoicing, cost, results, and websites through rating on a 5-point Likert type scale, and the results are given in Table 8.

Table 8. Distributions of the Answers Given to the Questions Asked to Exporters in the Second Section

Question Number	Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree
1	18	15	12	15	4
2	9	13	19	20	3
3	4	8	6	18	28
4	8	10	6	19	21
5	2	13	11	17	21
6	13	15	14	20	2
7	5	4	16	27	12
8	4	4	4	22	30
9	4	4	6	23	27
10	12	14	15	15	8
11	5	9	15	20	15
12	4	7	8	26	19
13	2	2	6	27	27

In the first question, the statement "VGM Implementation Has Been Useful" was rated as "strongly disagree" (28.1%) and "disagree" (23.4%) by the majority of the companies. Accordingly, the exporters do not think that VGM implementation is useful.

In the second question, 36% of the companies were found to be satisfied, 29.7% were undecided and 34.13% of the companies were dissatisfied regarding the statement "Service Received from the Ports is Satisfactory".

In the third question, while 68.7% of the companies agreed with the statement "It would be beneficial for the port to inform the agency directly in case weighing is done in the ports", 18.8% of them disagreed with the statement and 12.5% were undecided. In other words, it is believed that informing the agencies directly about the results of weighing is appropriate.

In the fourth question, while 62.5% of the exporting companies agreed with the statement "Container Tare Weight Must be Added to the VGM Weighbridge Receipt", 28.1% of them disagreed with it and 9.4% were undecided. Based on this, it can be asserted that it is appropriate to add tare weight to the weighbridge receipt.

In the fifth question, regarding the statement "Additional Cost Applied in VGM Weighing is at an acceptable level", 23.4% of the participants stated that they disagreed, 17.2% were undecided, and 59.4% agreed, as can be seen in Table 4.9. Accordingly, it is believed that additional costs are at an acceptable level.

In the sixth question, while 43.7% of the participants disagreed with the statement "Sufficient information has been provided in the VGM weighing implementation", 33.4% of them agreed with the statement and 21.9% were undecided. It is thought that there is not enough information on this issue.

In the seventh question, while 61% of the participants agreed with the statement "It has been beneficial in terms of time that VGM weighing is done by other authorized scales outside the port", 25% were undecided and 14.1% disagreed with it. Accordingly, it can be claimed that such an implementation will be useful in terms of time.

In the eighth question, while 81.3% of the exporting companies agreed with the statement "It would be beneficial to get the results of container weighing directly from the port website", 12.6% of them disagreed with it and 6.3% were undecided. It is believed that it will be appropriate to work on obtaining information directly from the port website.

In the ninth question, regarding the statement that "In case VGM weighing is done in the port, the results of the weighing should be sent directly by the port to the line and TO (Transportation Organizer)", 12.6% of the participants opted for the "disagree" option, and 9.4% selected the "undecided" option whereas 78.1% chose the "agree" option. It is believed that it will be appropriate to send the weighing results directly to the line and TO.

In the tenth question, while 42.2% of the participants disagreed with the statement "The VGM weighing result should be written in the bill of lading", 33.4% of them agreed with it and 23.4% were undecided. Accordingly, it is thought that the VGM weighing result should not be written on the bill of lading.

In the eleventh question, 54.7% of the participants agreed with the statement "Weighing costs should be invoiced to the TO if there is one" whereas 23.4% were undecided and 21.9% disagreed with it. It can be claimed that it will be appropriate to invoice the weighing costs to the TO if there is one.

In the twelfth question, while 70.3% of the exporting companies agreed with the statement "It has been beneficial to implement the container weighing ceiling price in all ports", 17.2% of the participants disagreed with it and 12.5% were undecided. It can be suggested that the ceiling price implementation is considered to be beneficial.

In the thirteenth question, while 84.4% of the exporting companies agreed with the statement "There should be weighing stations around the ports for weighing before off-loaded containers enter the

port", 6.2% of them disagreed and 9.4% were undecided. It is believed that there should be weighing stations near the ports or on the routes.

5.4.2. Survey Findings for the Ports

In this part of the study, a study conducted with seven container ports is included. The results regarding the questions directed to the companies in the first section are presented below.

Table 9. The Responses of the Participants to the Questions Asked in the First Part

Question Number	1. Port	2. Port	3. Port	4. Port	5. Port	6. Port	7.Port
1	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
2	Yes	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
3	%80-100	%60-80	%80-100	%40-60	%80-100	%60-80	%60-80
4	2-4	8-10	2-4	4-6	2-4	8-10	8-10
5	Less than %10	Less than %10	Less than %10	Less than %10	Less than %10	More than %40	More than %40
6	0-2000	2500-3000	0-2000	0-2000	0-2000	3500 and above	3500 and above
7	12-18	6-12	6-12	12-18	6-12	6-12	6-12
8	Products are weighed and taken to the stack	Products are weighed and taken to the stack	Products are weighed and taken to the stack	Products are taken to the stack without being weighed	Products are weighed and taken to the stack	Products are weighed and taken to the stack	Products are weighed and taken to the stack
9	Upon request (Agency, Forwarder or Exporter)	Upon request (Agency, Forwarder or Exporter)	To Line Agency	Upon request (Agency, Forwarder or Exporter)	To the Exporting firm company	Upon request (Agency, Forwarder or Exporter)	Upon request (Agency, Forwarder or Exporter)

In the first question, all participating ports answered "yes" to the question "Are exporters provided with weighing service in your port?".

In the second question, 75% of the participants answered "yes" to the question "Is the document showing VGM (Verified Gross Mass) weighing result available on your website?". Only 25% of them gave a negative answer to the question.

In the third question expressed as "What percentage of the containers going abroad are weighed in the port?", 42.9% of the participants stated that 60% -80% and 80% -100% weighing was done in the ports most. A total of 14.3% of the participants stated that 40% -60% weighing was done in the port. It is seen that weighing is done in ports in general.

In the fourth question, the participants were asked the question “How many authorized weighing devices do you have in your port?” and 42.9% of the participants stated that they had 8-10 and 2-4 weighing devices in their ports while 14.3% of them reported that they had 4-6 weighing devices.

In the fifth question, the participants were asked the question “What is the rate of the mismatch between the weighing result of the containers that are weighed outside the ports and the weighing result obtained in ports?” and 71.4% of the ports stated that the rate of mismatch between the weighing results obtained in ports and those obtained outside the ports was less than 10% and 28.6% of them reported it to be higher than 40%. It is seen that the weighing result of the container that comes to the port after being weighed outside the port seems to match with the result of weighing performed in the port.

The sixth question “How many containers are weighed on average per week?” are answered as 0-2000 container weighing in the ports per week by 57.1% of the participants and as 2500-3000 weighing by 14.3%, and as 3500 and more weighing by 28.6% of the participating ports.

Regarding the seventh question “How often should VGM weighing devices be checked? (Month)”; 71.4% of the participants stated that they should be checked between 6-12 months while 28.6% stated that they should be checked between 12-18 months.

Regarding the eighth question, “What process is applied to containers that are loaded outside the port but cannot provide weighing information at the port entrance?”, 85.7% of the participants stated that they were weighed and taken to the stack, and 14.3% stated that they were taken to stack without being weighed. It seems appropriate to weigh the products and then take them to stack.

Concerning the ninth question “Who are charged for container weighing costs?”, 57.1% of the participants stated that they were invoiced to (agency, forwarder or exporter), 28.6% reported that they were invoiced to the line agency and 14.3% stated that they were invoiced to the exporter company upon request. It may be considered appropriate to invoice the costs on demand.

A total of six questions were asked to the participants in this part. The answers given are demonstrated in Table 10.

Table 10. The Responses of the Participants to the Questions Asked in Part Two

Question Number	1. Port	2. Port	3. Port	4. Port	5. Port	6. Port	7.Port
1	Agree	Undecided	Agree	Undecided	Strongly Disagree	Agree	Agree
2	Disagree	Disagree	Strongly Disagree	Agree	Strongly Disagree	Agree	Agree
3	Undecided	Agree	Agree	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Agree	Agree
4	Agree	Disagree	Agree	Undecided	Strongly Disagree	Agree	Agree
5	Agree	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Undecided	Agree	Agree

In the first question, regarding the statement "VGM implementation has been useful", 14.3% of the participants stated that they strongly disagreed, 28.6% of them were undecided and 57.1% of them strongly agreed with the statement. Ports believe that VGM implementation is useful.

In the second question, regarding the statement "Container weighing negatively affects port operations", 28.6% of the participants stated that they strongly disagreed, 28.6% disagreed and 42.9% strongly agreed with the statement. Ports think that the operations are not adversely affected.

In the third question, concerning the statement "After the VGM implementation, problems of exceeding the payload in containers have decreased", 28.6% of the participants stated that they strongly disagreed, 28.6% disagreed and 42.9% strongly agreed with the statement. Ports believe that there has been a decrease in the problems of exceeding payload.

In the fourth question, regarding the statement "It has been beneficial to have container gross weight and VGM information together in the loading list presented to you", 14.3% of the participants strongly disagreed, 14.3% disagreed, 14.3% were undecided and 57.1% agreed with the statement. The ports believe that it is beneficial to include gross weight and VGM information together in the loading list.

In the fifth question, concerning the statement "Container weighing ceiling price implementation in all ports (20.02.2017 ministry announcement) has been beneficial", 28.6% of the participants strongly disagreed, 14.3% were undecided, 42.9% agreed and 14.3% strongly agreed with the statement. The ports think that the ceiling price implementation is beneficial.

In the sixth question, the participants were asked to report any additional matter that they wanted them to know and only one port stated that it would be beneficial to place weighing devices in the pregate areas and weigh the products automatically in order to effectively manage the internal traffic of the port.

6. CONCLUSION

Container weighing is undoubtedly very important in terms of life and property safety. In this regard, container weighing is among the issues to be examined.

Ports in Turkey and container weighing implementations in those ports should be prioritized, and the most suitable solutions for exporters should be produced in a quick, reliable and economical way. Studies on this subject continue in the world and there are many more studies to be conducted. It can be concluded from the study that the research and development studies in this field are insufficient and have some deficiencies. These points should be paid attention to both in Turkey and around the world.

When the survey results were analyzed in terms of ports, it was observed that container weighing results were integrated with the websites in the ports where the research was conducted, weighing was made available in all ports and information could be obtained from the websites in all ports except Haydarpaşa port. This provides time convenience for exporters. Websites of our state ports should be improved and their compatibility with online environments should be ensured.

The rates of containers weighed in the port were found to be 40% or higher, revealing how much attention should be paid to container weighing. This rate can be increased via shorter durations of weighing operations at the ports, quick feedback given to exporters, and high service quality. Solutions should be produced to shorten the duration of weighing operations in our ports. This is because in some ports, it may take up to a day or even longer to obtain weighing results.

In the examination conducted on the basis of container weighing devices, it has been observed that there are at least two weighing devices in each port and this number can be increased for customer satisfaction.

When we look at the rate of mismatch between the weighing results of containers entering the port after weighing is done outside the ports and the results obtained at ports, it has been seen that there are significant differences in the results of the containers departing from Kocaeli and Bursa regions. These differences can be eliminated by checking the authorization certificates and calibrations of weighing devices that are used outside the ports in these regions.

In the examination conducted on the basis of the average number of containers weighing per week, it has been found that the number is sufficient in Ambarlı, Bursa, and Kocaeli regions, and that it can be increased in other regions although it is not low. By reducing the costs in ports and improving customer relations as a method of increase, it can be ensured that exporters use the relevant ports for loading operations.

When it is investigated how often container weighing devices and scales should be checked and calibrated, it turns out that they need to be checked in a period of 6-12 months. Considering the damage of containers to life and property on board and to highways, possible accidents they may cause and many other reasons like these, this period must be at most one year.

If the containers want to enter the port without weighing information at the port entrance after they are loaded outside the port, it has been observed that they are taken to the storage without being weighed in some ports. A practice like this creates a situation that affects port operations and satisfaction of exporters. Since the purpose of ports is operational convenience and customer satisfaction - as it is practiced in many ports - ports must weigh the container, take it to the relevant storage area, and recourse to the company with penalty, even if there is no weighing request.

It is seen that container weighing costs do not have much importance for the ports regarding to whom the costs should be invoiced and they may act upon request, but it may be appropriate for both parties to carry out all transactions by the agency or intermediary.

When the issue of whether the VGM implementation is beneficial or not for the ports is investigated, it has been concluded that it is generally beneficial. Incomplete and wrong information endanger both the ship loading plan and the safety of life and property in port operations. VGM implementation has been useful in all aspects for the ports. It has been concluded that VGM implementation does not affect port operations negatively in general.

After the implementation, it has been revealed that there has been a decrease in the problems of exceeding payload in ports. Different opinions have been proposed about the usefulness of including the container gross weight and VGM information together in the loading list submitted to the ports. It may be useful to have them together for follow-up and control purposes.

The imposition of a ceiling price on port weighing fees has generally been considered positive for ports. Considering that the same service is provided in each port, the practice of very different prices is prevented. It may be beneficial to place weighing devices in the pregate areas and weigh the goods automatically in order to effectively manage the internal traffic of the port.

When the results are evaluated in terms of exporters, exporters mainly prefer Method-1 (weighing the container with the goods in it) in container weighing methods. It has been reported that the most problematic part is filling out forms and obtaining information from ports. Regarding the issue of obtaining information from ports, a study can be conducted on delivering the results to companies immediately when weighing is done or on ensuring integration between the port and the line. In the form filling part, information can be directly transferred to the line agency. The increase in expenses has been the aspect of this implementation which has influenced companies most, and the increase in the expenses of exporters is seen to be less than 5%. It can be ensured that this expense can be reduced a little more by negotiating with ports and state authorities, and a solution to the problem will be found through the field application of democratic weighing.

It has been revealed that the VGM implementation is not considered very beneficial for exporters. It has been observed that weighing services received in ports are found to be at a satisfactory level. In addition, it is believed by the majority of participants that it will be beneficial for the port to provide the information directly to the agency (in cases where the agencies request a form) when the weighing is done in ports. It has been found necessary to add the container tare weight to the VGM weighing receipt (in terms of helping to prepare the packing lists). This will provide great convenience to exporters and will be beneficial for their records. Furthermore, it has been observed that the additional cost applied in VGM weighing is at an acceptable level and that it will satisfy the exporters if it is reduced.

More than half of the companies surveyed have reported that sufficient information is provided in the VGM weighing implementation. However, it has been also found that many of them do not think that it is enough. Exporters can be provided with more information on this issue through seminars, conferences and declarations given by state authorities and unions. VGM weighing has been found to be beneficial in terms of time if it is done by other authorized scales outside the port. It has been observed that it will be beneficial to provide the opportunity to obtain container weighing results directly from the port websites (Please consider for ports where results are not provided on the Port websites). In case VGM weighing is done in the port, it is seen that it will be appropriate for the port to send the weighing result directly to the line and the TO (transport organizers). By carrying out studies on this subject, exporters can be saved from workload. There has been hesitation about including the VGM weighing result on the bill of lading, but this may be beneficial for the line or TOs. It is deemed appropriate to invoice the weighing costs to the TO if there is one. Firms can obtain invoices as a whole from a single source. The application of container weighing ceiling price at all ports (20.02.2017 ministry announcement) has been found to be beneficial and has been welcomed in terms of price stability. It has been emphasized that there should be weighing stations around the ports for weighing operations before the container loaded outside the port enters the port. In this regard, the state or private sector can establish stations near the port or on the routes to the port.

As a result of face-to-face interviews with export companies, it has been concluded that lines should not cause exporters to suffer in terms of container supply, because in many ports cargos wait to be loaded at ports due to the lack of containers and exporters' trade is disrupted. In such cases, agencies should provide support to the port without equipment by positioning equipment from other ports, thus preventing the suffering of exporters.

Weighing costs in ports, as well as other port expenses, should be a single-digit figure. Exporters should not have to pay different fees in each port, which causes exporters to have different costs at each port and to be in a difficult situation against foreign customers. When exporters submit a quote to their customers, they may be in a difficult situation due to different pricing policy in ports for the same product. One price policy can be established across Turkey (Interview 8).

Our survey study can also be applied to the criteria we mentioned about democratic weighing. The rates show that it is appropriate to determine a progressive price according to both the product type and the specific product types leaving the ports.

In this sense, we believe that different weighing fees should be determined according to different criteria, for example a different weighing fee should be determined for the products with a high price and for those with a low price considering the value of the product, the weighing fees of the products with different weights should be determined according to their weight ratios, and products loaded most

in ports should have a different weighing fee from other goods. At the center of this idea is democratic weighing.

With the implementation of democratic weighing, both small-scale and value-producing firms will be supported, and a fair-trade environment will be provided by achieving the opportunity to grow in a competitive environment. In this way, both small-scale and value-producing firms will be supported and will have the opportunity to grow in a more competitive environment.

REFERENCES

- ACMA. (2016). *Solas Container Weight Verification*, American Club Member Association. USA.
- Ağır, H. B., Kaynakçı, C. & Akbay, C. (2016). Evaluation of Fair Trade in Agricultural Marketing. XII. National Agricultural Economics Congress, 1893-1902.
- Alexander, J. (1997). The International Convention for Safe Containers. International Safety Panel Briefing Pamphlet No. 11, 26.
- Ayan, M. & Baykal, T. (2010). International Maritime Organization and Environment: Turkey's status in the organization. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 7(13), 275-297.
- Balık, İ. (2014). Ports and Selection of Port Location. *Urban Academy*, 7(18), 37-48.
- Bölükbaşı, Z. N. (2009). The Role of Line Transport in Sea Trade in Turkey's exports and İzmir Port Example. Unpublished Master Thesis, Dokuz Eylül University Institute of Social Sciences, İzmir.
- CSC. (1972). Interpretations and Guidelines. The International Convention for Safe Containers, London.
- CSL Container Stuffers LLC, History, 27 Ocak 2017 tarihinde <http://www.containerstuffers.com/history.html>
- Cudahy, B.J. (2006). "The Containership Revolution: Malcom McLean's 1956 Innovation Goes Global" Washington, D.C. Transportation Research Board of the National Academies. 246(5-9):2.
- Erol, F. (2017). Fair Trade as an Ethical Consumption Tool. *Journal of AKU Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 19(2), 143-154.
- IGMD. (2016). Implementation Guide on Determination of Gross Weight of Full Containers to be transported by Sea. İzmir Customs Consultants Association, İzmir.
- IMEAK. (2014). Ship Agency Training. Imeak Chamber of Shipping and the Association of Ship Owners and Agents, İskenderun.
- IMO. (2005). Guidance on Serious Structural Deficiencies in Containers as Amended Circ. 134. International Maritime Organization, London.
- IMO. (2013). Revised Recommendations on Harmonized Interpretation and Implementation of the International Convention for Safe Containers, 1972, As Amended. International Maritime Organization. London.
- Interview 1. Ersoy, H.A. (01 January 2018). Interview with Asst. Prof. Dr. Hüseyin Topuz on democratic weighting in Akdeniz University Campus, Antalya.
- Interview 2. Ersoy, H.A. (21 January 2018). Interview with Yiğit İçelli on export products in Mersin, Mersin Arkas Logistics Inc. building, Mersin.

- Interview 3. Ersoy, H.A. (01 February 2018). Interview with Cem Sertaç Polat on export products in İskenderun Port, Arkas Logistics Inc. İskenderun office, İskenderun.
- Interview 4. Ersoy, H.A. (05 February 2018). Interview with Mehmet Geyik on export products in Antalya port, Arkas Shipping and Transport Inc. Antalya office, Antalya.
- Interview 5. Ersoy, H.A. (07 February 2018). Interview with Görkem Güngör on export products in ports in Istanbul, Arkas Logistics Inc. İstanbul Orhanlı building, İstanbul.
- Interview 6. Ersoy, H.A. (01 March 2018). Interview with Eyüp Yılmaz on export products in Samsun Port, Arkas Logistics Inc. Samsun office, Samsun.
- Interview 7. Ersoy, H.A. (30 March 2018). Interview with Şükrü Işık Camkırın on export products of İzmir port, Izfaş Marble Fair A Hall stand 303, İzmir.
- Interview 8. Ersoy, H.A. (31 March 2018). Interview with Zuhul Mansfield on democratic weighing, Izfaş Marble Fair A Hall TMG Doğaltaş Industry and Trade Limited Company stand, İzmir.
- ISO. (1995). Freight containers- Coding, identification and marking. International Standart Organization Third Edition. London.
- Özyılmaz, M. (2007). Container Information Note. *İmeak Chamber of Shipping*, İzmir.
- Raynolds, L. T., Murray, D. & Wilkinson, J. (2007). *Fair Trade: The Challenges of Transforming Globalization*. Routledge.
- Saban, M. & Gülerçin, G. (2009). Factors Affecting Costs in Maritime Transport Businesses and Travel Costs. *Dokuz Eylül University Maritime Faculty Journal*, 1(1), 1-17.
- Süygün, M. S. (2015). An Ethical Approach in Global Business: Fair Trade. *Cag University Journal of Social Sciences*, 12(2), 48-63.
- WSC. (2014). History of the IMO Effort to Improve Container Safety, World Shipping Council, Belgium.

KOBİ'LERDE STRATEJİK PAZARLAMA YÖNETİMİ: LÜLEBURGAZ ÖRNEĞİ STRATEGIC MARKETING MANAGEMENT IN SMES: THE CASE OF LÜLEBURGAZ

Onur ŞAYLAN¹, Yusuf ESMER², Pelin ŞENTÜRK³

1. Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, onursaylan@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7013-0415>
2. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, yesmer@bayburt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3691-1730>
3. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, pcelik@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2234-26560>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1219980>

Öz

Son yıllarda iş dünyasında sürekli değişen koşullar ve yeni gelişmelerle birlikte Türkiye'de KOBİ'lerin başarılı olmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri için stratejik bir pazarlama yönetimi yaklaşımı benimsemeleri gerekmektedir. Stratejik pazarlama yönetimi ise yöneticilerin işletmenin pazarlamaya yönelik güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatlarını belirleyerek pazarlama stratejileri geliştirmeleri ve bu stratejileri uygulamaları sürecidir. Bu çalışmada Lüleburgaz örneğinden hareketle Türkiye'de KOBİ'lerin pazarlama bağlamında stratejik analizlerinin yapılarak bu işletmelerin pazarlama faaliyetlerine yönelik stratejilerin geliştirilmesi ve ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Lüleburgaz ilçesinde faaliyet gösteren 17 KOBİ'nin SWOT analizi tekniği kullanılarak güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatları belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen verilerden hareketle uzman görüşüne başvurularak ve SWARA yöntemi kullanılarak 4 temel pazarlama stratejisi geliştirilmiştir. Bunlar; (1) kaliteli ürün satmak için kaliteli malzeme kullanma ve kaliteli ürün üretme, (2) dijital müşteri ilişkileri yönetim sistemi geliştirme, (3) dijital ve sosyal medya pazarlama faaliyetlerinde bulunma, (4) hammadde maliyetlerini azaltma olarak sıralanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Pazarlama Yönetimi, Pazarlama Stratejileri, KOBİ'ler.

Abstract

Due to the changing conditions and new developments in the business world in recent years, SMEs in Turkey need to adopt a strategic marketing management approach in order to be successful and gain competitive advantage. Strategic marketing management, on the other hand, is the process of managers developing marketing strategies by identifying the strengths and weaknesses, threats and opportunities of the business towards marketing and applying these strategies. In this study, it is aimed to develop strategies for the marketing activities of these enterprises and to contribute to the relevant literature by making strategic analyzes of SMEs in the context of marketing, based on the example of Lüleburgaz. For this purpose, first of all, the strengths and weaknesses, threats and opportunities of 17 SMEs operating in Lüleburgaz district were determined by using the SWOT analysis technique. Then, based on the data obtained, 4 basic marketing strategies were developed by applying the expert opinion and using the SWARA method. These; (1) using quality materials and producing quality products to sell quality products, (2) developing a digital customer relationship management system, (3) engaging in digital and social media marketing activities, (4) reducing raw material costs.

Keywords: Strategic Marketing Management, Marketing Strategies, SMEs.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, it is aimed to make strategic analyzes for marketing of SMEs operating in Lüleburgaz district, to develop basic marketing strategies for SMEs and thus to contribute to the relevant literature.

Research Questions

The research questions in this study are as follows: (1) What are the strengths, weaknesses, threats and opportunities of SMEs?, (2) How to grade SWOT items using the SWARA method and seeking expert opinion?, (3) What are the basic marketing strategies for SMEs?, (4) How will the developed marketing strategies be implemented?

Literature Review

Jocumsen (2004) developed a theoretical research framework for the strategic marketing decision-making process in small businesses. He proposed a strategic marketing decision-making model for small businesses. Brooksbank and Taylor (2007) compared the strategic marketing practices of high and low performing companies. They concluded that there are differences in terms of complexity and productivity in the marketing activities of high-performing businesses and low-performing businesses. Anwar (2013) determined the importance of the strategic marketing approach in SMEs. He suggested that in order to remain competitive, SMEs should adopt a strong strategic marketing approach and all departments should work together in this direction. Agic et al. (2016) examined strategic marketing models and performance outcomes. They suggested that developing and maintaining a market-oriented business culture is a good method for building a high-performing business structure. Brooksbank et al. (2018) examined traditional strategic marketing practices. They concluded that traditional strategic marketing practices play a vital role in facilitating the competitive success of manufacturers. Kılıçer et al. (2018) examined the relationship between the marketing perceptions of SME owners and managers, and the strategic marketing performance and relationship marketing skills of the business. They concluded that the cluster with the highest strategic marketing performance and relational marketing performance is the businesses that adopt the social marketing approach, with the cluster analysis they conducted by considering the perceptions of marketing managers about marketing. Durmaz and Açıkgöz (2020) investigated whether strategic marketing planning is sufficient in SMEs. They concluded that SMEs could not carry out strategic planning at a sufficient level and these plans remained at the basic level. Aydın and Gökdeniz (2020) determined the strategic marketing performance in businesses. They found that the weight of financial criteria such as profitability and market share, which are high in determining the marketing performance, is lower, and they stated that this is due to the increasing importance of customer value in recent years, but still the importance of financial measures is great. In addition, they stated that the strategies determined by the business after the internal and external

environment analysis are important factors in the performance evaluation stage and that a business can clarify whether it achieves its goals in line with these strategies

Methodology

SMEs' marketing activities were subjected to SWOT analysis and strategic marketing analysis of enterprises were made. All SWOT analysis data collected from 17 SMEs were subjected to content analysis and summarized and converted into a single SWOT matrix. The SWOT items of each component obtained as a result of the content analysis were graded by using the SWARA method and by consulting the opinions of 11 experts who were contacted in the field of marketing. After grading the SWOT items, basic marketing strategies for all SMEs were developed over the SWOT items with the highest score.

Results and Conclusions

In order for businesses to survive by providing sustainable competitive advantage, they need to develop marketing strategies and implement these strategies successfully. In this context, starting from the Lüleburgaz example, the strengths, weaknesses, threats and opportunities of SMEs were determined first, and then, based on the findings, 4 marketing strategies were developed for SMEs: (1) The strategy of "using quality materials and producing quality products to sell quality products" was developed based on the prominent strengths, (2) the strategy of "developing a digital customer relationship management system" was developed based on the prominent weaknesses, (3) the strategy of "engaging in digital and social media marketing activities" was developed based on the prominent opportunities, (4) the strategy of "reducing raw material costs" was developed based on the prominent threats. Based on the results of the SWOT analysis, SMEs in Turkey follow the technological changes and legislation closely, expand their product range, use social media actively, establish the right relations with customers, give positive feedback to customers, give importance to customer satisfaction, stay away from unethical practices, It is recommended that they be reliable and honest. As a result, it is thought that this study on SMEs will be beneficial for SME owners, managers, researchers and other SME stakeholders in strategic marketing management.

1. GİRİŞ

Dünyada ülke ekonomilerinin birçoğunda özellikle gelişmiş ekonomilerde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) önemli rolü bulunmaktadır. KOBİ'ler dünya genelindeki işletmelerin çoğunluğunu oluşturmakta, iş oluşturma ve küresel ekonomik gelişmeye önemli katkılar sağlamaktadır. Dünya genelindeki işletmelerin %90'ını istihdamın ise %50'sini temsil etmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde KOBİ'ler Gayri Safi Yurtiçi Hasılının (GSYİH) %40'ına kadar ekonomiye katkıda bulunmaktadır (The World Bank, 2022). KOBİ'ler ulusal gelişmenin olduğu gibi bölgesel gelişmenin de temel unsuru olarak görülmektedir (Keskin vd., 2010). KOBİ'ler, büyük işletmeler ile karşılaştırıldığında pazarlamaya bakışları ve pazarlama faaliyetleri bakımından farklılıklar göstermektedir. KOBİ'lerde iş ile ilgili kararlar genellikle büyük işletmelerde olduğu gibi profesyonel yöneticiler tarafından değil, işletme sahipleri tarafından alınmaktadır. Bu durum işletmeyi yönetenlerin bakış açılarının yönetsel sürece etki ettiği anlamına gelmektedir. Pazarlama faaliyetlerini gereksiz, maliyetli olarak gören ve pazarlama faaliyetleri için olumsuz bir bakış açısına sahip yöneticilerin kararları profesyonel pazarlama yöneticilerine göre farklı olmakta ve bu durum işletmenin pazarlama faaliyetlerini kısıtlamaktadır. 21. yüzyılın son dönemlerinde pazarlama, örgütsel rekabetin başarısına olan katkısının kabul edilmesinden dolayı önemli bir değişime uğramıştır. Bu bağlamda pazarlama, artık pazarlama karmasının unsurları ile ilişkili kısa dönemli bir grup taktiksel faaliyetler ile kısıtlanmış bir fonksiyon olarak görülmemektedir. Günümüzde pazarlama hangi pazarların hedefleneceği, örgütsel kaynak ve yeteneklerin üstün müşteri değeri inşa etmek için en etkin şekilde nasıl kullanılacağı ve uzun dönemde rekabet avantajı elde etmek için işletmenin kendini nasıl konumlandırabileceği hakkındaki kararlarla ilgili stratejik düzeyde önemli ve gerekli faaliyetler olarak kabul görmeye başlamıştır. Çağdaş pazarlama yaklaşımının getirdiği ilişkiyel pazarlama yaklaşımıyla uzun süreli ilişkilerin önem kazanması işletmelerin faaliyetlerini uzun dönemli planlanmasını gerekli kılmış, bu durum da stratejik pazarlama yönetiminin önemini ortaya çıkarmıştır. KOBİ'lerin pazardaki değişimler karşısında hızlı bir şekilde önlem almak, uzun dönemli planlar ile pazarlama çevresi dinamizmine direnebilmek için stratejik pazarlama faaliyetlerine önem vermeleri gerekmektedir (Garland vd., 2011; Kılıçer vd., 2018). Stratejik pazarlama, değişen işletme çevresine uyum sağlamak için karar vermeyi sistemli hale getirmeye olanak sağlayan çok aşamalı planlama süreci olarak tanımlanmaktadır (Brooksbank vd., 2018). Stratejik pazarlama, hızla değişen ve istikrarsız modern işletme çevresine uygun örgütsel yanıtın verilmesini kolaylaştıran, örgüt çapında ve müşteri odaklı olan planlama yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır (Garland vd., 2011). KOBİ'lerde pazarlama literatürü incelendiğinde araştırmalar; pazarlamaya öncelik veren işletmelerin diğerlerine göre daha iyi performans sergilediğini, başarılı işletmelerin pazarlamayı resmi bir şekilde planladığını, stratejik planlama sürecine pazarlama girdisinin katılmasının küçük işletmelerin performansını etkilediğini, daha iyi performans gösteren işletmelerin pazarlama faaliyetlerini temelde müşteri odaklı olarak tanımladığını ve küçük işletme sahiplerinin pazarlama planını başarı için kritik öneme sahip olarak görmediğini göstermektedir (O'Dwyer, 2009).

Bu çalışmada, Lüleburgaz ilçesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin pazarlamaya yönelik stratejik analizlerinin yapılması, KOBİ'lere yönelik temel pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi ve böylece ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra KOBİ'lerin güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatları belirlenmiş, uzman görüşüne başvurulmuş ve SWARA yöntemi kullanılarak temel pazarlama stratejileri geliştirilmiş ve geliştirilen stratejileri uygulamaya yönelik KOBİ yöneticilerine önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde stratejik pazarlama ve stratejik pazarlama yönetimi kavramları açıklandıktan sonra belirlenen konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmektedir.

2.1. Stratejik Pazarlama ve Stratejik Pazarlama Yönetimi

Bir işletmenin başarısı seçilmiş bir pazarda değer oluşturma yeteneğine bağlıdır. Bir işletme değer oluşturmak için rekabet edeceği hedef pazarı açık bir şekilde belirlemeli, hedef müşterileri, hissedarları ve birlikte çalıştığı kimseler için anlamlı değer önerisi geliştirmeli ve hedef pazara bu değer önerilerini ulaştıracak bir teklif tasarlamalıdır. Bu faaliyetler işletmenin iş modelini tanımlayan iki temel bileşen olan “strateji ve taktiğin” önemini ortaya koymaktadır. Michael E. Porter stratejiyi bir dizi faaliyetlerle eşsiz ve değerli bir konum oluşturma ve işletmenin faaliyetleri arasında uyum sağlanması olarak tanımlamıştır. Strateji kelimesi bir savaştan önce birliklerin konumlandırılması ile ilişkili olan ve “önderlik” anlamına gelen Yunan “strategia” kelimesinden gelmektedir. Strateji belirli bir amaç ve hedefe ulaşmak için izlenen yoldur. Strateji tüm işletmeler için önemli bir kavramdır ve her işletme birtakım amaç ve hedeflere ulaşmak için strateji geliştirmektedir. Strateji rakiplerden farklı faaliyetler sergileme ya da aynı faaliyetleri farklı yollardan sergilemektir. Bir işletme sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için stratejiler geliştirmekte ve kullanmaktadır. Strateji uzun dönemli plan kavramı ile eş anlamlı değildir. Bundan ziyade gelecekte istenen duruma ulaşmak için koşullar değiştikçe rekabetçi konumunu bu koşullara uyumlu hale getirecek girişimlerdir. Pazarlama stratejisi ise bir işletmenin rekabet edeceği pazarın seçimini ve bu pazarda oluşturmaya karar verdiği değeri özetlemektedir. Taktik terimi ise “düzenleme” anlamına gelen Yunan “taktika” kelimesinden gelmektedir ve savaş esnasında birliklerin konuşlandırılması anlamındadır. Pazarlamada taktik belirli bir stratejiyi yerine getirmekte kullanılan pazarlama karması olarak da bilinen özel faaliyetleri ifade etmektedir. Taktikler işletmenin stratejisi sonucunda çıkmakta ve gerçek pazarda bu stratejinin uygulama yolunu ifade etmektedir. Strateji, işletmenin faaliyet göstereceği pazar ve ilgili pazar katılımcıları için değer oluşturma yöntemlerinin özetlenmesi iken, taktik ise belirli stratejiyi gerçekleştirmek için kullanılan özel faaliyetlerdir (Chernev, 2018; Esmer, 2020; Alcan vd., 2021).

Pazarlama, başarının her şeyden önce değişen müşteri isteklerini anlamak ve rakiplerden daha iyi ürün geliştirmeye bağlı olduğunu belirten yönetim odaklı bir kavramdır. (Wilson ve Gilligan, 2012)

Pazarlama müşteri talebini bilmektir. Bu kapsamda işletmeler pazarlama aracılığıyla müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için yeni yollar ve teknikler aramaktadır. Bunlardan biri de stratejik pazarlamadır (Terms Compared Staff, 2019). Stratejik pazarlama, müşterilere değer sunan ürünlerin üretilmesi, teslimatı ve iletişimi bağlamında pazardaki rakipler, müşteriler, tüketiciler ile etkileşiminde işletmenin nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgilenmektedir (Varadarajan, 2018). Stratejik pazarlama, işletmenin genel performansını geliştirmenin yanında verimliliği ve karlılığı arttırmak gibi uzun dönemli hedefleri başarmak ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için bir plan tasarlamayı ve belirlemeyi amaçlamaktadır. Küçük işletmelerde stratejik pazarlama kararları, işletmenin diğer fonksiyonel alanlarının üzerinde önemli bir etkiye sahip olmanın yanında işletme performansı, finansal performans ve uzun dönemde hayatta kalma açısından oldukça önemlidir. Genel anlamda pazarlama, müşterilerle faydalı ilişkiler kurulmasında organizasyon tarafından atılan tüm adımları ifade ederken, stratejik pazarlama ise işletmenin pazara hâkim olabilmek adına müşterileri cezbetmek için yaptığı planları ifade etmektedir. Pazarlamanın önemli araç ve teknikleri 4P olarak bilinen pazarlama karması (ürün, fiyat, dağıtım, promosyon) iken, stratejik pazarlama ise araç olarak 3C'yi (rakipler, müşteriler, kuruluş) kullanmaktadır. Pazarlama marka ve sunulan teklifleri tanıtırken, stratejik pazarlama ise rakiplerine üstünlük sağlayarak işletmenin büyümesine ve başarısına yardımcı olmaktadır (Jocumsen, 2004; Terms Compared Staff, 2019). Pazarlama ve stratejik pazarlama Tablo 1`de olduğu karşılaştırılabilmektedir.

Tablo 1. Pazarlama ve Stratejik Pazarlamanın Karşılaştırılması

Pazarlama	Stratejik Pazarlama
Kısa dönemli taktiksel yönetim	Taktiksel yönetimi de kapsayan uzun dönemli stratejik yönetim
Mevcut fırsatlar	Yeni fırsatlar
Bir marka ve ürüne odaklı	Rekabet üstünlüğüne dayalı
İstikrarlı çevre	Dinamik çevre
Tepkisel davranış	Yapıcı davranış
Ürün yaklaşımı	Portföy yaklaşımı
Teze dayalı aksiyon	Analiz ve senteze dayalı aksiyon
Pazarlama bölümü	Pazarlama organizasyonu

Kaynak: (Türkdönmez, 2014)

Diğer yandan stratejik pazarlama yönetimi, istenilen pazarlama amaçlarına ve hedeflerine ulaşabilmek için içerisinde bulunan iç ve dış mevcut durumun analiz edilerek uygulanacak pazarlama faaliyetlerine yönelik en uygun stratejilerin geliştirilmesi sürecidir (Türkdönmez, 2014). Bu bağlamda stratejik pazarlama yönetimi, yöneticilerin işletmenin pazarlamaya yönelik güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatlarını belirleyerek başka bir ifade ile pazarlama yönünden işletmenin SWOT analizini yaparak pazarlama stratejileri geliştirmeleri süreci olarak tanımlanabilmektedir.

2.2. Literatür Taraması

Jocumsen (2004) küçük işletmelerde stratejik pazarlama karar verme süreci için teorik bir araştırma çerçevesi geliştirmeye çalışmıştır. Küçük işletmeler için stratejik bir pazarlama karar verme modeli önermiştir. Bu modelin özü, ardışık olmayan ancak öncesinde kararın başlatılması ve ardından nihai taahhüt tarafından takip edilen, gevşek bir şekilde tanımlanmış üç adım veya görevden (bilgi toplama/araştırma, mali analizler ve değerlendirmeler ve dâhili konular) oluşan bir dizidir. Brooksbank ve Taylor (2007) yüksek ve düşük performans gösteren işletmelerin stratejik pazarlama uygulamalarını karşılaştırmışlardır. Yüksek performans sergileyen işletmeler ile düşük performans sergileyen işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde karmaşıklık ve üretkenlik açısından farklılıkların olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yüksek performans gösteren işletmelerin daha iyi bir bilgi düzeyi ve stratejik pazarlama anlayışına sahip oldukları ve uygulamada daha uzman oldukları tespit edilmiştir. Anwar (2013) KOBİ'lerde stratejik pazarlamayı yaklaşımının önemini belirlemeye çalışmıştır. Rekabetçi kalmak için KOBİ'lerin güçlü bir stratejik pazarlama anlayışını benimsemeleri ve tüm bölümlerin bu doğrultuda birlikte çalışması gerektiğini önermiştir. Agic vd. (2016) stratejik pazarlama modelleri ve performans sonuçlarını incelemiştir. Pazar odaklı bir işletme kültürü geliştirmenin ve bunu sürdürmenin yüksek performanslı bir işletme yapısı oluşturulması için iyi bir yöntem olduğunu önermişlerdir. Brooksbank vd, (2018) geleneksel stratejik pazarlama uygulamalarını incelemiştir. Geleneksel stratejik pazarlama uygulamalarının, üreticilerin rekabetçi başarısını kolaylaştırmada hayati bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kılıçer vd. (2018) KOBİ sahip ve yöneticilerinin pazarlamaya ilişkin algılarının işletmenin stratejik pazarlama performansı ve ilişkisel pazarlama becerisi ile ilişkilerini incelemiştir. Pazarlama yöneticilerinin pazarlamaya ilişkin algıları dikkate alınarak yaptıkları kümeleme analizi ile stratejik pazarlama performansı ve ilişkisel pazarlama performansı en yüksek kümenin toplumsal pazarlama anlayışını benimseyen işletmeler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Durmaz ve Açıkgöz (2020) KOBİ'lerde stratejik pazarlama planlamalarının yeterli olup olmadığını araştırmışlardır. KOBİ'lerin stratejik planlamayı yeterli düzeyde gerçekleştiremedikleri bu planların temel düzeyde kaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Aydın ve Gökdeniz (2020) işletmelerde stratejik pazarlama performansını belirlemeye çalışmışlardır. Pazarlama performansının belirlenmesinde yüksek görülen karlılık, pazar payı gibi finansal ölçütlerin ağırlığını daha düşük bulmuşlar ve bu durumun son yıllarda önemi artan müşteri değerinden kaynaklandığını ancak yine de finansal ölçütlerin öneminin büyük olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca işletmenin iç ve dış çevre analizi sonrasında belirlediği stratejilerin performans değerlendirme aşamasında önemli faktörler olduklarını ve bir işletmenin bu stratejiler doğrultusunda amaçlarına ulaşıp ulaşmadığını netleştirebileceğini belirtmişlerdir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı KOBİ'lerin pazardaki iç ve dış mevcut durumunu analiz etmek, bu işletmeler için stratejiler geliştirmek ve bu stratejileri uygulayabilmeleri için ne yapmaları gerektiğini

belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin Marmara Bölgesi Kırklareli ilinde yer alan ve aynı zamanda sanayi ve ticari bakımdan gelişmiş olan Lüleburgaz ilçesinde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren KOBİ'ler araştırmanın evreni olarak seçilmiştir. Lüleburgaz Sanayi ve Ticaret Odası 2018-2022 yılı stratejik planı verilerinde 2274 KOBİ faal olarak belirtilmiştir (Lüleburgaz Sanayi ve Ticaret Odası, 2018). Bu bağlamda Covid-19 küresel salgın koşulları nedeniyle işletme temsilcileriyle yüz yüze görüşme yapılamayacağından oluşturulan soru formu faal durumda olan tüm KOBİ'lere Lüleburgaz Sanayi ve Ticaret Odası aracılığıyla Ağustos-Eylül 2021 döneminde elektronik ortamda gönderilmiştir. Ancak 17 işletmeden geri dönüş sağlanabilmiştir. Bu nedenle 17 işletme araştırmanın örnekleme olarak kabul edilmiştir. Nastasi'ye göre bu sayının görüşme tekniğinin kullanıldığı nitel araştırmalar için örneklem olarak yeterli olduğunu ve evreni temsil ettiğini söylemek mümkündür (Başkale, 2016). Diğer yandan araştırmanın veri toplama aşamasında kullanılan soru formunda, KOBİ sahipleri, yöneticileri ya da pazarlama bölümü yöneticilerine işletme türü, işletme büyüklüğü, faaliyette bulunulan sektör, faaliyet süresi, çalışan sayısı, yaklaşık müşteri sayısı ve ayrı bir pazarlama bölümünün olup olmadığına yönelik işletme ile ilgili sorular yöneltildikten sonra işletmelerin pazarlama faaliyetlerini değerlendirmeye yönelik güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ile ilgili sorular sorulmuştur. Böylece KOBİ'lerin pazarlamaya yönelik faaliyetleri SWOT analizine tabi tutularak, işletmelerin stratejik pazarlama analizi yapılmaya çalışılmıştır.

KOBİ'lerden toplanan tüm SWOT analizi verileri içerik analizine tabi tutulup özetlenerek tek bir SWOT matrisi haline dönüştürülmüştür. İçerik analizi sonucunda elde edilen her bileşene ait SWOT maddeleri kendi içerisinde SWARA yöntemi kullanılarak ve pazarlama alanında bağlantı kurulan 11 uzmanın görüşüne başvurularak derecelendirilmiştir. SWOT maddelerinin derecelendirilmesi aşamasından sonra en yüksek puanlı SWOT maddeleri üzerinden tüm KOBİ'lere yönelik temel pazarlama stratejileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

3.1. Etik İzin

Bu çalışmanın etik izni Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan alınmıştır (İzin Tarihi: 03.08.2021, Dosya/İzin Numarası: 13/02).

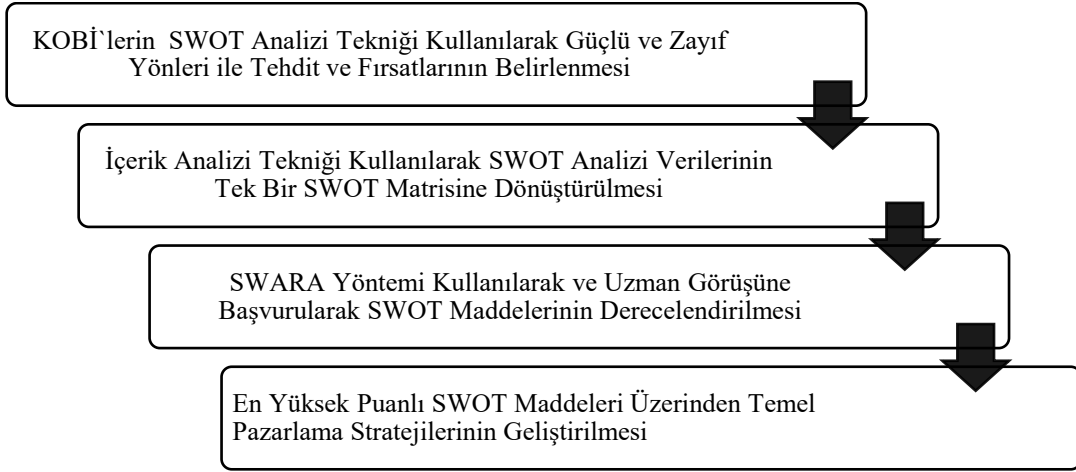
3.2. Araştırma Modeli

Çalışmanın amacı, ilgili literatür ve çalışmada tercih edilen yöntem doğrultusunda Şekil 1'de olduğu gibi bir araştırma modeli geliştirilmiştir.

Araştırma modeli 4 evreden oluşmaktadır. Birincisi; KOBİ'lerin SWOT analizi tekniği kullanılarak güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatlarının belirlenmesi, ikincisi; içerik analizi tekniği kullanılarak SWOT analizi verilerinin tek bir SWOT matrisine dönüştürülmesi, üçüncüsü SWARA yöntemi kullanılarak ve uzman görüşüne başvurularak SWOT maddelerinin derecelendirilmesi ve

sonuncusu ise en yüksek puanlı SWOT maddeleri üzerinden temel pazarlama stratejilerinin geliştirilmesidir (Esmem ve Pabuçcu, 2019).

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.3. SWOT Analizi

Stratejik analiz sürecinde kullanılan tekniklerin başında SWOT analizi gelmektedir. SWOT analizi “*Strengths (Güçlü Yönler)*”, “*Weaknesses (Zayıf Yönler)*”, “*Opportunities (Fırsatlar)*” ve “*Threats (Tehditler)*” sözcüklerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltma adı olup, organizasyon, kurum ya da işletmelerin stratejik analiz yapmak ve strateji geliştirmek amacıyla kullandığı önemli bir stratejik yönetim tekniğidir (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012; Kamilçelebi, 2012; Kuşat, 2014; Gürel ve Tat, 2017). SWOT analizi, bir proje, organizasyon veya sektörün güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin belirlenmesine yardımcı olan basit bir stratejik yönetim aracıdır (Downey, 2007).

3.4. SWARA Yöntemi

Son yıllarda en çok kullanılan kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden biri olan SWARA (Step-Wise Assessment Ratio Analysis) yöntemi Türkçe'ye “Adım Adım Ağırlıklandırma Değerlendirme Oran Analizi” şeklinde çevrilebilmektedir (Çakır, 2017). SWARA yöntemi Kersulienne vd.(2010) tarafından ortaya konulmuştur. Birden çok kriter içeren karar verme problemlerinde kriter ağırlıklarını belirlemek için kullanılır. SWARA yönteminin adımları aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

Adım 1: Kriterler en önemli olandan en önemsiz olana doğru sıralanmalıdır.

Adım 2: İkinci kriterden başlayarak her bir kriter için görel önem seviyeleri belirlenmelidir. Bu bağlamda j kriteri, ile kendisinden bir önceki kriter ($j-1$) ile karşılaştırılır ve s_j simgesi ile gösterilir (Kerşulienne vd., 2010):

Adım 3: k_j katsayısı aşağıdaki gibi belirlenir.

$$k_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ s_j + 1, & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Adım 4: q_j önem vektörü Eşitlik 2 yardımıyla hesaplanır.

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Adım 5: Kriterlerin ağırlık değerleri Eşitlik 3 ile hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (3)$$

4. BULGULAR

Bu bölümde KOBİ'lere ve uzmanlara ilişkin sayısal bulgular, SWOT analizi bulguları ve SWARA yöntemine ilişkin bulgular verilerek tartışılmıştır.

4.1. Sayısal Bulgular

Araştırma yapılan KOBİ'lerin işletme türü, işletme büyüklüğü, faaliyette bulunulan sektör, ortalama faaliyet süresi, ortalama çalışan sayısı, ortalama müşteri sayısı ve ayrı bir pazarlama bölümünün olup olmadığına yönelik bulgular Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. KOBİ'lere İlişkin Sayısal Bulgular

		N	Yüzde (%)
İşletme Türü	Tek Kişi İşletmesi	2	11,76
	Adi Şirket	2	11,76
	Şahıs Şirketi	2	11,76
	Ltd. Şti.	8	47,06
	A.Ş.	3	17,65
	Toplam	17	100
İşletme Büyüklüğü	Küçük	11	64,71
	Orta	4	23,53
	Büyük	2	11,76
	Toplam	17	100
Pazarlama Bölümünün Varlığı	Evet	5	29,41
	Hayır	12	70,59
	Toplam	17	100
Faaliyette Bulunulan Sektörler	Tarım, Yapı ve İnşaat, Muhasebe-Finans, Gıda, Bilişim ve Güvenlik, Şans Oyunları, Döküm, Plastik Üretim ve Satış, Hizmet, Makine Kalıp, Yedek Parça.		
Ortalama Faaliyet Süresi (Yıl)	15		
Ortalama Çalışan Sayısı (Kişi)	109		
Ortalama Müşteri Sayısı (Yıllık)	18.421		

Tablo 2 incelendiğinde KOBİ'lerin %47,06'sının Ltd. Şti. türünde olduğu, %64,71'inin küçük işletme statüsünde olduğu ve %70,59'unun ayrı bir pazarlama bölümüne sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca KOBİ'lerin tarım, yapı ve inşaat, muhasebe, finans, gıda, bilişim ve güvenlik, şans oyunları, döküm, plastik üretim ve satış, hizmet, makine kalıp, yedek parça gibi çeşitli sektörlerde ortalama 15

yıldır faaliyet gösterdikleri, ortalama 109 çalışana sahip oldukları ve yıllık ortalama 18.421 müşteriye hizmet verdikleri görülmektedir.

SWOT faktörlerinin ve maddelerinin derecelendirilmesinde görüşü alınan uzmanların demografik bilgileri Tablo 3`de verilmektedir.

Tablo 3. Uzmanların Demografik Bilgileri

Unvan/Görev/Pozisyon	Sayı	Ortalama Tecrübe (Yıl)
Genel Müdür	1	15 yıl
Müdür	5	20,6 yıl
Akademisyen (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi, Öğr. Gör. Dr.)	5	15,6 yıl
Toplam	11	17,06 yıl

Tablo 3 incelendiğinde en fazla müdür (5 kişi) ve akademisyen (5 kişi) pozisyonlarında çalışan kişilerin görüşüne başvurulduğu görülmektedir. Ayrıca tüm uzmanların ortalama sektör tecrübesinin (yaklaşık 17 yıl) oldukça iyi olduğu görülmektedir.

4.2. SWOT Analizi Bulguları

KOBİ'lerden elde edilen SWOT analizi verileri içerik analizine tabi tutularak Tablo 4`de olduğu gibi tek bir SWOT matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Pazarlama SWOT Matrisi

İç Çevre Faktörleri (İç Durum Analizi)	
Güçlü Yönler (S)	Zayıf Yönleri (W)
S1. Güvenilirlik, doğruluk ve dürüstlük	W1. Müşteriyi analiz edememek
S2. Mesleki ve ürün bilgisi	W2. Zamanı iyi yönetememek
S3. Müşteri odaklılık ve müşteri memnuniyeti	W3. İş yoğunluğunun fazla olması
S4. Kaliteli malzeme ve ürün	W4. Satış ekibinin müşteri sayısına oranla yetersiz olması
S5. Doğru iletişim, geri bildirim ve pazar araştırması	W5. Kâr marjı düşüklüğü
S6. Servis hizmeti ve çözüm üretme kabiliyeti	W6. Yeterli düzeyde müşteriye ulaşamamak
S7. Yenilik ve yeni ürün	W7. Rakiplere oranla fiyatların yüksek olması
S8. Sistemik ve planlı üretim	W8. Yeni teknolojileri takip edememek
S9. Hızlı ve kolay ulaşılabilirlik	W9. Pazarlama bütçesinin yetersiz olması
S10. Güçlü organizasyon yapısı ve üst yönetimin desteği	W10. Tahsilat yöntemlerindeki karmaşıklık
S11. Müşteri referansı ve tüketici eğilimi	W11. İşgücü yetersizliği
Dış Çevre Faktörleri (Dış Durum Analizi)	
Fırsatlar (O)	Tehditler (T)
O1. Sosyal medya ile uzaktan satış ve eğitim olanaklarının var olması	T1. Hammadde maliyetlerinde meydana gelen artışlar
O2. COVID-19 salgını ile beraber sağlık trendinin ve marka kullanmanın öneminin artması	T2. Etik dışı uygulamaların yaygınlaşması (Haksız rekabet, fiyat indirimleri vb.)
O3. Kurumsallaşma ve küreselleşmenin sağladığı avantajlar	T3. Teknolojik değişimler
O4. Teknolojik ürün kullanımı ve gereksiniminin gün geçtikçe artması	T4. Ekonomik kaygılar ve piyasa baskısı
O5. Sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik değişimlerin sağlamış olduğu birtakım kolaylıklar (3D modelleme vb.)	T5. Kişi başına düşen milli gelirin azalması ve satın alma gücüne bağlı olarak sektörlerde yaşanan daralmalar
O6. Sponsorluk, kültür ve sanat faaliyetleri	T6. Mevzuatın sürekli değişmesine bağlı olarak hata risklerinin artması
O7. Gelişen inşaat sektörü talepleri	T7. Müşterilerin bilinçsiz ürün tercihi
	T8. Sosyal medyadaki bilgi kirliliği
	T9. Ülkeler arası yaşanan siyasi gerginlikler

O8. İhtiyaç duyulan ürün yelpazesinin genişliyor olması O9. Mevzuatın pazardaki değişimlere bağlı olarak güncellenmesi O10. Alanında tanınmış kişilerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanılması O11. Pazardaki ticari olumsuzların bir fırsat olarak görülmesi	T10. Tedarikte fiyat istikrarsızlığı T11. Kurda meydana gelen dalgalanmalar
---	--

Tablo 4’de verilen SWOT analizi bulguları incelendiğinde:

KOBİ’lerin, güvenilirlik, doğruluk ve dürüstlük, mesleki ve ürün bilgisi, müşteri odaklılık ve müşteri memnuniyeti, kaliteli malzeme ve ürün, doğru iletişim, geri bildirim ve pazar araştırması, servis hizmeti ve çözüm üretme kabiliyeti, yenilik ve yeni ürün, sistematik ve planlı üretim, hızlı ve kolay ulaşılabirlik, güçlü organizasyon yapısı ve üst yönetim desteği, müşteri referansı ve tüketici eğilimi gibi birçok konuda güçlü oldukları belirlenmiştir.

KOBİ’lerin, müşteriye analiz edememe, zamanı iyi yönetememe, iş yoğunluğu, satış ekibinin müşteri sayısına oranla yetersiz olması, kar marjı düşüklüğü, yeterli düzeyde müşteriye ulaşamama, rakiplere oranla fiyatların yüksek olması, yeni teknolojileri takip edememe, pazarlama bütçesinin yetersiz olması, tahsilat yöntemlerindeki karmaşıklık, işgücü yetersizliği gibi zayıf yönlerinin olduğu tespit edilmiştir.

KOBİ’lerin, sosyal medya ile uzaktan satış ve eğitim olanaklarının var olması, COVID-19 salgını ile beraber sağlık trendinin ve marka kullanmanın öneminin artması, kurumsallaşma ve küreselleşmenin sağladığı avantajlar, teknolojik ürün kullanımı ve gereksiniminin gün geçtikçe artması, sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik değişimlerin sağlamış olduğu birtakım kolaylıklar (3D modelleme vb.), sponsorluk, kültür ve sanat faaliyetleri, gelişen inşaat sektörü talepleri, ihtiyaç duyulan ürün yelpazesinin genişliyor olması, mevzuatın pazardaki değişimlere bağlı olarak güncellenmesi, alanında tanınmış kişilerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanılması, pazardaki ticari olumsuzların bir fırsat olarak görülmesi gibi fırsatlara sahip oldukları öngörülmüştür.

KOBİ’lerin, hammadde maliyetlerinde meydana gelen artışlar, etik dışı uygulamaların yaygınlaşması (haksız rekabet, fiyat indirimleri vb.), teknolojik değişimler, ekonomik kaygılar ve piyasa baskısı, kişi başına düşen milli gelirin azalması ve satın alma gücüne bağlı olarak sektörlerde yaşanan daralmalar, mevzuatın sürekli değişmesine bağlı olarak hata risklerinin artması, müşterilerin bilinçsiz ürün tercihi, sosyal medyadaki bilgi kirliliği, ülkeler arası yaşanan siyasi gerginlikler, tedarikte fiyat istikrarsızlığı, kurda meydana gelen dalgalanmalar gibi hususları tehdit olarak gördükleri belirlenmiştir.

4.3. SWARA Yöntemi Bulguları

Alanında uzman 11 karar vericiye (KV) uygulanan anketler sonucunda Tablo 2’de gösterilen kriterlerin ağırlıkları SWARA yöntemi uygulanarak hesaplanmıştır. Karar vericilerden en önemli kriter

ilk sırada olacak şekilde sıralama yapmaları istenmiştir. Bu bağlamda Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler Kriterleri için kriter sıralamaları Tablo (5-9)'daki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 5. Güçlü Yönler Kriteri için Sıralama (S) ve Puanlar (P)

	KV1		KV2		KV3		KV4		KV5		KV6		KV7		KV8		KV9		KV10		KV11	
	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P
S1	1	1	5	0,8	10	0,3	2	0,9	6	0,6	2	0,8	1	1	4	0,75	4	0,75	4	0,75	1	0,95
S2	4	0,85	9	0,5	3	0,8	7	0,65	4	0,8	10	0,2	2	0,95	5	0,7	2	0,9	3	0,9	2	0,9
S3	2	0,95	1	0,95	2	0,85	6	0,7	1	0,99	7	0,45	3	0,8	9	0,4	7	0,5	7	0,5	5	0,75
S4	9	0,5	2	0,9	1	0,9	1	0,95	2	0,9	1	0,9	4	0,7	6	0,6	1	1	1	1	8	0,65
S5	5	0,8	6	0,75	5	0,65	9	0,55	7	0,5	6	0,55	7	0,5	1	0,95	8	0,4	11	0,1	3	0,9
S6	6	0,7	7	0,7	6	0,6	3	0,85	8	0,4	3	0,75	9	0,4	2	0,9	5	0,7	5	0,7	6	0,75
S7	11	0,2	4	0,85	4	0,7	11	0,2	3	0,85	11	0,1	10	0,3	8	0,45	3	0,8	6	0,6	7	0,75
S8	10	0,3	10	0,4	7	0,55	8	0,6	11	0,15	8	0,4	11	0,1	7	0,5	11	0,1	2	0,95	4	0,8
S9	7	0,6	3	0,9	8	0,5	5	0,75	10	0,2	5	0,6	8	0,45	10	0,3	10	0,2	9	0,3	10	0,55
S10	3	0,9	8	0,6	9	0,4	10	0,5	9	0,3	9	0,3	6	0,55	11	0,2	9	0,3	10	0,2	11	0,5
S11	8	0,6	11	0,2	11	0,2	4	0,8	5	0,7	4	0,7	5	0,6	3	0,8	6	0,6	8	0,4	9	0,6

Tablo 6. Zayıf Yönler Kriteri için Sıralama (S) ve Puanlar (P)

	KV1		KV2		KV3		KV4		KV5		KV6		KV7		KV8		KV9		KV10		KV11	
	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P
W1	8	0,7	1	0,9	1	0,9	3	0,85	1	0,85	5	0,6	6	0,55	2	0,9	4	0,75	7	0,5	4	0,6
W2	5	0,8	5	0,7	9	0,4	8	0,5	4	0,6	7	0,45	8	0,45	1	1	7	0,5	9	0,3	5	0,5
W3	1	0,9	11	0,2	11	0,2	7	0,6	7	0,35	10	0,2	11	0,1	5	0,7	1	1	3	0,9	10	0,4
W4	6	0,8	8	0,5	6	0,6	9	0,4	11	0,15	3	0,75	5	0,6	3	0,8	10	0,2	4	0,75	11	0,3
W5	11	0,5	10	0,3	10	0,3	2	0,9	8	0,35	1	0,9	2	0,95	7	0,5	9	0,3	1	1	6	0,5
W6	9	0,7	4	0,75	3	0,8	4	0,8	9	0,25	8	0,4	10	0,3	6	0,6	8	0,4	5	0,7	3	0,65
W7	2	0,9	6	0,6	4	0,7	1	0,95	3	0,65	4	0,7	7	0,5	4	0,75	5	0,7	10	0,2	7	0,5
W8	7	0,8	3	0,8	2	0,85	5	0,75	2	0,7	11	0,1	4	0,7	10	0,3	2	0,9	11	0,1	2	0,75
W9	10	0,7	2	0,85	5	0,65	10	0,3	6	0,4	9	0,3	3	0,8	8	0,45	11	0,1	8	0,4	8	0,5
W10	3	0,9	9	0,4	7	0,55	11	0,2	10	0,2	2	0,8	9	0,4	11	0,2	3	0,8	6	0,6	9	0,45
W11	4	0,9	7	0,55	8	0,5	6	0,7	5	0,5	6	0,55	1	1	9	0,4	6	0,6	2	0,95	1	0,85

Tablo 7. Fırsatlar Kriteri için Sıralama (S) ve Puanlar (P)

	KV1		KV2		KV3		KV4		KV5		KV6		KV7		KV8		KV9		KV10		KV11	
	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P
O1	1	1	4	0,75	2	0,85	1	0,95	5	0,45	1	1	1	0,95	1	0,9	6	0,8	1	1	1	0,9
O2	2	0,9	3	0,8	4	0,8	11	0,3	7	0,4	8	0,6	2	0,95	3	0,85	7	0,75	2	1	2	0,9
O3	5	0,8	1	0,9	5	0,7	9	0,6	1	0,8	6	0,8	3	0,95	4	0,85	11	0,6	3	1	4	0,75
O4	3	0,9	2	0,85	1	0,9	3	0,85	2	0,65	3	0,9	4	0,95	5	0,85	8	0,7	7	0,75	5	0,75
O5	6	0,8	5	0,75	3	0,85	2	0,9	3	0,65	2	1	8	0,8	7	0,75	10	0,65	8	0,75	3	0,8
O6	8	0,6	9	0,6	6	0,7	7	0,65	8	0,25	9	0,6	10	0,7	8	0,65	1	1	6	0,8	7	0,65
O7	11	0,5	11	0,5	11	0,35	8	0,65	10	0,15	10	0,6	9	0,75	6	0,85	5	0,85	5	0,9	8	0,6
O8	7	0,7	6	0,75	8	0,65	4	0,8	6	0,45	7	0,8	6	0,85	2	0,9	9	0,7	4	1	6	0,7
O9	9	0,6	10	0,6	10	0,5	10	0,5	9	0,25	11	0,6	11	0,65	9	0,5	2	1	10	0,6	9	0,5
O10	10	0,6	8	0,65	9	0,65	6	0,7	4	0,6	5	0,85	7	0,85	10	0,45	4	0,9	9	0,7	10	0,5
O11	4	0,9	7	0,7	7	0,7	5	0,75	11	0,15	4	0,9	5	0,9	11	0,35	3	0,95	11	0,5	11	0,5

Tablo 8. Tehditler Kriteri için Sıralama (S) ve Puanlar (P)

	KV1		KV2		KV3		KV4		KV5		KV6		KV7		KV8		KV9		KV10		KV11	
	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P	S	P
T1	1	0,9	1	0,9	1	0,9	3	0,85	5	0,5	3	0,75	4	0,7	6	0,6	7	0,5	1	1	3	0,8
T2	6	0,45	9	0,4	6	0,6	4	0,8	9	0,25	5	0,6	5	0,6	7	0,5	6	0,6	10	0,2	9	0,45
T3	2	0,8	5	0,7	2	0,85	5	0,75	1	0,85	7	0,45	8	0,45	10	0,3	9	0,3	11	0,1	10	0,45
T4	4	0,6	6	0,65	3	0,8	6	0,7	2	0,7	1	0,9	10	0,3	9	0,4	4	0,75	2	0,95	6	0,65
T5	7	0,4	2	0,85	7	0,55	7	0,6	6	0,4	6	0,55	11	0,1	8	0,45	1	1	3	0,9	11	0,45
T6	8	0,3	10	0,3	8	0,5	11	0,2	7	0,35	11	0,1	9	0,4	5	0,7	8	0,4	8	0,4	7	0,65
T7	9	0,25	7	0,6	10	0,3	9	0,4	8	0,35	8	0,4	6	0,55	11	0,2	2	0,9	9	0,3	8	0,5
T8	10	0,2	11	0,2	11	0,2	8	0,5	10	0,2	4	0,7	7	0,5	1	0,95	5	0,7	4	0,75	4	0,8
T9	11	0,1	8	0,5	9	0,4	10	0,3	11	0,15	10	0,2	1	1	2	0,9	11	0,1	5	0,7	5	0,8
T10	3	0,7	4	0,75	4	0,7	1	0,95	3	0,65	9	0,3	2	0,95	3	0,8	10	0,2	6	0,6	1	0,95
T11	5	0,5	3	0,8	5	0,65	2	0,9	4	0,6	2	0,8	3	0,8	4	0,75	3	0,8	7	0,5	2	0,95

Eşitlik (1-3) uygulandıktan sonra kriter ağırlıkları Tablo 7'deki gibi belirlenmiştir.

Tablo 9. Kriter Ağırlıkları

Güçlü Yönler		Zayıf Yönler		Fırsatlar		Tehditler	
S4	0,109799	W1	0,105085	O1	0,104334	T1	0,108976
S1	0,105947	W11	0,09965	O4	0,099798	T11	0,105616
S2	0,101783	W7	0,096577	O3	0,097148	T10	0,101024
S3	0,098993	W8	0,093188	O5	0,096708	T4	0,099665
S6	0,095603	W5	0,091117	O8	0,093315	T5	0,090231
S5	0,089122	W6	0,089891	O2	0,092893	T3	0,088226
S11	0,085619	W2	0,088682	O10	0,086595	T8	0,085884
S7	0,082615	W4	0,085947	O11	0,08543	T2	0,083976
S9	0,079368	W3	0,083666	O6	0,084661	T9	0,081746
S8	0,075917	W10	0,083287	O7	0,08098	T7	0,078878
S10	0,075233	W9	0,08291	O9	0,078138	T6	0,075778

Kriter ağırlıklarına bakıldığında güçlü yönler bakımından en önemli kriterin S4 (Kaliteli malzeme ve ürün) ve en az önemli kriterin ise S10 (Güçlü organizasyon yapısı ve üst yönetimin desteği) olduğu görülmektedir. İkinci kriter olan zayıf yönler için en önemli kriter W1 (Müşteriyi analiz edememek) ve en az önemli kriter ise W9 (Pazarlama bütçesinin yetersiz olması) olarak bulunmuştur. Bir diğer kriter olan fırsatlar için O1 (Sosyal medya ile uzaktan satış ve eğitim olanaklarının var olması) en önemli olarak, O9 (Mevzuatın pazardaki değişimlere bağlı olarak güncellenmesi) ise en az önemli olarak tespit edilmiştir. Son kriter olan tehditler için T1 (Hammadde maliyetlerinde meydana gelen artışlar) uzmanlardan en çok puan alan kriter olmuşken, T6 (Mevzuatın sürekli değişmesine bağlı olarak hata risklerinin artması) kriterinin en düşük puanı aldığı görülmüştür. En yüksek puanlı SWOT maddeleri üzerinden tüm KOBİ'lere yönelik 4 temel pazarlama stratejisi geliştirilmiştir. Bunlar; Strateji 1: Kaliteli ürün satmak için kaliteli malzeme kullanma ve kaliteli ürün üretme, Strateji 2: Dijital müşteri ilişkileri yönetim sistemi geliştirme, Strateji 3: Dijital ve sosyal medya pazarlama faaliyetlerinde bulunma, Strateji 4: Hammadde maliyetlerini azaltma olarak sıralanabilmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme ile birlikte rekabetin hızla artması ve iş koşullarının sürekli değişmesi, pazarlama alanında stratejik yaklaşımı zorunlu hale getirmiştir. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayarak ayakta kalabilmeleri için pazarlama stratejileri geliştirmeleri ve bu stratejileri başarıyla uygulamaları gerekmektedir (Onurlu ve Yazıcı, 2015). Bu bağlamda çalışmada Lüleburgaz örneğinden hareketle öncelikle KOBİ'lerin güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatları belirlenmiş, sonrasında bu bulgular uzman görüşüne başvurularak ve SWARA yöntemi kullanılarak puanlanarak derecelendirildikten sonra öne çıkan kriterlerden hareketle KOBİ'lere yönelik 4 pazarlama stratejisi geliştirilmiştir.

İlk strateji olarak, “kaliteli ürün satmak için kaliteli malzeme kullanma ve kaliteli ürün üretme” stratejisi geliştirilmiştir. Küreselleşmeyle birlikte artan rekabet ortamında işletmelerin başarılı olmaları, hız ve fiyat gibi faktörlerin yanında kalite olgusuyla da yakından ilişkilidir. Bu kapsamda, müşterilerine kaliteli ürün sunan işletmelerin önemli düzeyde rekabet avantajı sağladıkları söylenebilmektedir. Kaliteli olmanın yolu da Toplam Kalite Yönetimi (TKY) felsefesinden geçmektedir. TKY, bir işletmede üst yönetimden en alt kademeye kadar tüm çalışanların kaliteden sorumlu olmaları gerektiğini savunan bir modern yönetim yaklaşımıdır (Çoban, 2004). Diğer yandan TKY, müşteri istek ve beklentilerine cevap verme ve kalite olgusu oluşturarak rekabet avantajı sağlama noktasında etkin yönetim yaklaşımıdır (Doğaner ve Yüksel, 2003). Bu bağlamda, KOBİ yöneticilerinin bu stratejiyi uygulamayabilmeleri için TKY yaklaşımını benimsemeleri gerektiği hususu önerilmektedir.

İkinci strateji olarak, “dijital müşteri ilişkileri yönetim sistemi geliştirme” stratejisi geliştirilmiştir. Müşteri İlişkileri Yönetimi (MİY), işletmelerin müşterilerini daha yakından ve sistematik bir biçimde tanıyabilmeleri için kullanılan etkili bir pazarlama aracıdır. MİY'in amacı, işletmelerin müşterilerine odaklanmalarını sağlayarak, müşterilerini analiz etmelerine olanak tanımaktadır. Ancak çok yüksek miktarda müşteri verisini insan eliyle analiz etmek oldukça zor bir iş olarak görülmektedir (Chatterjee vd., 2020). Bu nedenle son yıllarda müşteriye kaliteli hizmet sunmak, müşteri ilişkilerini geliştirmek, müşteri verilerini analiz etmek ve müşteri ilişkileri maliyetlerini azaltmak için işletmelerde müşteri ilişkilerinin yönetiminde yeni dijital teknolojilerinin kullanımı yaygınlaşmıştır (Esmer ve Şaylan, 2021). Bu bağlamda, KOBİ yöneticilerinin söz konusu stratejiyi uygulamayabilmeleri için yapay zekâ, bulut bilişim, makine öğrenimi gibi yeni dijital teknolojilerin kullanıldığı bir müşteri analiz sistemi geliştirmeleri önerilmektedir.

Üçüncü strateji olarak, “dijital ve sosyal medya pazarlama faaliyetlerinde bulunma” stratejisi geliştirilmiştir. Teknolojide meydana gelen gelişmeler ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte işletmeler müşterilerine sosyal medya gibi yeni dijital araçlar ile ulaşma yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Özellikle alışverişlerde dijital araçların kullanımının artmasıyla birlikte dijital pazarlama işletmeler için stratejik bir araç olmuştur. Dijital pazarlama müşterilerine herhangi bir yer, zaman ve

durumda kolayca ulaşabilmelerine olanak tanımaktadır (Koçak Alan vd., 2018). KOBİ'lerin dijital ve sosyal medya pazarlaması stratejisini doğru bir şekilde uygulayabilmeleri için hedef müşteri kitlesi ile etkin bir iletişim kurmaları, müşteri verileri doğru analiz edilerek müşterilerin eğilimleri tahmin edilmeye çalışılmalı ve böylece müşteri sadakati sağlanmalıdır (Kaan ve Yıldırım, 2020). Bu bağlamda KOBİ yöneticilerinin müşterilerin eğilimlerine göre pazarlama faaliyetlerinde Facebook, Instagram, Twitter, YouTube gibi dijital ve sosyal medya araçlarını belirlenen pazarlama amaç/hedefleri doğrultusunda doğru bir şekilde kullanması önerilmektedir.

Dördüncü strateji olarak, “hammadde maliyetlerini azaltma” stratejisi geliştirilmiştir. Ürün maliyeti, işletmeler arası rekabeti etkileyen en önemli unsurdur (Karakaya Demirkutlu, 2015). Ürün maliyetini oluşturan girdi kalemlerinin başında ise hammadde maliyetleri yer almaktadır. Bu nedenle bir ürünün maliyetini düşürmek için işletme kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasının yanında ucuz hammadde kaynaklarının da bulunması önemli olmaktadır (Eleren, 1999). Bu bağlamda KOBİ yöneticilerinin hammadde maliyetlerini azaltmak için ucuz ve alternatif hammadde kaynakları bulmaları gerekmektedir.

Diğer yandan, SWOT analizi sonucunda KOBİ'lerin öne çıkan güçlü yönlerinin “kaliteli malzeme ve ürün”, öne çıkan zayıf yönlerinin “müşteriyi analiz edememe”, öne çıkan fırsatlarının “sosyal medya ile uzaktan satış ve eğitim olanaklarının var olması” ve öne çıkan tehditlerin “hammadde maliyetlerinde meydana gelen artışlar” olduğu belirlenmiştir. Esmer (2020)'in Amasya ili örneğinden hareketle KOBİ'lerin finansal stratejik analizini gerçekleştirdiği çalışmasında benzer bir şekilde enerji, hammadde ve akaryakıt maliyetlerindeki artışın KOBİ'leri tehdit eden önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşmıştır. SWOT analizi sonuçlarından hareketle Türkiye'de KOBİ'lerin teknolojik değişimleri ve mevzuatı yakından takip etmeleri, ürün yelpazelerini genişletmeleri, sosyal medyayı aktif kullanmaları, müşterilerle doğru ilişkiler kurmaları, müşterilere olumlu geri bildirimlerde bulunmaları, müşteri memnuniyetine önem vermeleri, etik dışı uygulamalardan uzak durmaları, faaliyetlerinde güvenilir ve dürüst olmaları önerilmektedir. Sonuç olarak, KOBİ'ler üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmanın stratejik pazarlama yönetimi konusunda başta KOBİ sahipleri olmak üzere yöneticiler, araştırmacılar ve diğer KOBİ paydaşlarına faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agic, E., Cinjarevic, M., Kurtovic, E. ve Cicic, M. (2016). Strategic marketing patterns and performance implications. *European Journal of Marketing*, 50(12), 2216-2248. <https://doi.org/10.1108/EJM-08-2015-0589>
- Alcan, Ö., Esmer, Y. ve Alcan, Y. (2021). SWOT analizi ve AHP yöntemi kullanılarak fotovoltaik sistemlerin konaklama işletmelerinde uygulanabilirliğine yönelik strateji geliştirme: Sinop ili örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(1), 360-375. <https://doi.org/10.29130/dubited.734218>
- Anwar, A. (2013). Strategic marketing by small to medium sized enterprises (SMEs). *Academic Leadership Journal in Student Research*, 1(1), 1-6.

- Aydın, S. N., ve Gökdeniz, İ. (2020). Stratejik pazarlama performansını belirlemeye yönelik bir model önerisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 372-393. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.688109>
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Brooksbank, R. ve Taylor, D. (2007). Strategic marketing in action: A comparison of higher and lower performing manufacturing firms in the UK. *Marketing Intelligence & Planning*, 25(1), 31-44. <https://doi.org/10.1108/02634500710722380>
- Brooksbank, R., Subhan, Z. ve Miller, S. (2018). What differentiates successful strategic marketing among manufacturers in an emerging vs developed market? *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 30(2), 309-332. <https://doi.org/10.1108/APJML-12-2016-0251>
- Chatterjee, S., Ghosh, S. K., Chaudhuri, R. ve Nguyen, B. (2019). Are CRM Systems Ready for AI Integration? A Conceptual Framework of Organizational Readiness for Effective AI-CRM Integration. *The Bottom Line*, 32(2), 144-157. <https://doi.org/10.1108/BL-02-2019-0069>
- Chatterjee, S., Nguyen, B., Ghosh, S. K., Bhattacharjee, K. K. ve Chaudhuri, S. (2020). Adoption of Artificial Intelligence Integrated CRM System: An Empirical Study of Indian Organizations. *The Bottom Line*, 33(4), 359-375. <https://doi.org/10.1108/BL-08-2020-0057>
- Chernev, A. (2018). *Strategic marketing management* (9th ed.). Cerebellum Press.
- Çakır, E. (2017). Kriter ağırlıklarının SWARA-Copeland yöntemi ile belirlenmesi: Bir üretim işletmesinde uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 42-56. <https://doi.org/10.30803/adusobed.309069>
- Çoban, S. (2004). Toplam kalite yönetimi perspektifinde içsel pazarlama anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (22), 85-98.
- Doğaner, M. ve Yüksel, F. (2003). Pazarlamada toplam kalite yönetimi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 69-80.
- Downey, J. (2007). *Strategic analysis tools-Topic gateway series*. London: The Chartered Institute of Management Accountants.
- Durmaz, Y. ve Açıkgöz, A. (2020). Strategic marketing planning practice in SMEs and a case study in Turkey. *Asian Journal of Business and Management*, 8(5), 83-90. <https://doi.org/10.24203/ajbm.v8i5.6433>
- Eleren, A. (1999). Kobi'lerde optimal kuruluş yeri ve kapasite seçiminin rekabet gücüne etkileri: Afyon çevresinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-112.
- Esmer, Y. (2020). Financial strategic analysis in SMEs: The case of Amasya province. *Finans ve Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 82-88. <https://doi.org/10.29106/fesa.678877>
- Esmer, Y. ve Pabuçcu, H. (2019). Stratejik kariyer planlama: Bulanık mantık yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(1), 111-124. <https://doi.org/10.24988/ije.2019341835>
- Esmer, Y. ve Şaylan, O. (2021). Müşteri ilişkileri yönetiminde yeni dijital teknolojilerin kullanımına yönelik nitel bir araştırma. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 71-78.
- Garland, R., Brooksbank, R. ve Werder, W. (2011). Strategic marketing's contribution to Australasian golf club performance. *Sport, Business and Management: An International Journal*, 1(2), 138-154. <https://doi.org/10.1108/20426781111146745>

- Gürel, E. ve Tat, M. (2017). SWOT analysis: A theoretical review. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 994-1006. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1832>
- İşseveroğlu, G. ve Hatunoğlu, Z. (2012). Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin makro ekonomik dinamiklere etkisi kapsamında SWOT Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (56), 155-174.
- Jocumsen, G. (2004). How do small business managers make strategic marketing decisions? *European Journal of Marketing*, 38(5/6), 659-674. <https://doi.org/10.1108/03090560410529277>
- Kaan, F. ve Yıldırım, F. (2020). Dijital pazarlama stratejileri üzerine nitel bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4(8), 137-150.
- Kamilçelebi, H. (2012). Türkiye’de Sigorta Sektörünün SWOT Analizi ve Bir Araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 45-54.
- Karakaya Demirkutlu, F. (2015). Maliyet yönetimi ve KOBİ’lerin farkındalıkları: Ampirik bir çalışma. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 39-62.
- Kerşulienne, V., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258. <https://doi.org/10.3846/jbem.2010.12>
- Keskin, H., Şentürk, C., Sungur, O. ve Kiriş, H. M. (2010). The importance of SMEs in developing economies. *2nd International Symposium on Sustainable Development*, (183-192). Sarajevo.
- Kılıçer, T., Boyraz, E., Gürses, F. ve Gülmez, Y. S. (2018). KOBİ’lerin stratejik pazarlama performansı ve ilişkisel pazarlama becerisinde işletme sahip ve yöneticilerinin rolü. *Pazarlama İlgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 2(2), 69-89.
- Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E. ve Erişke, T. (2018). İletişimin yeni yüzü: Dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 493-504. <https://doi.org/10.17755/esosder.334699>
- Kuşat, N. (2014). Isparta dış ticaret sektörünün SWOT analizi kapsamında mevcut durum değerlendirmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 299-324.
- Lüleburgaz Sanayi ve Ticaret Odası. (2018). Lüleburgaz Sanayi ve Ticaret Odası Stratejik Planı 2018-2022. Lüleburgaz. 24 Ağustos 2021 tarihinde https://www.ltso.org.tr/uploads/ltso_org_tr2018-11-03LTSO%20STRATEJ%C4%B0K%20PLANI-1.pdf adresinden erişildi.
- O'Dwyer, M. (2009). *Marketing the SME: Innovation and approach* (New Edition). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Onurlu, Ö. ve Yazıcı, H. M. (2015). Stratejik pazarlama yönetimi açısından rekabet üstünlüğü sağlayabilecek kişisel satış teknikleri ve uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(610), 63-75.
- Terms Compared Staff. (2019). Difference between marketing and strategic marketing. 1 Haziran 2022 tarihinde <https://www.termscompared.com/difference-between-marketing-and-strategic-marketing/> adresinden erişildi.
- The World Bank. (2022). Small and medium enterprises (SMEs) finance. 31 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.worldbank.org/en/topic/smefinance> adresinden erişildi.
- Türkdönmez, H. (2014). *İş dünyasında sistem ve stratejinin rolü-stratejik pazarlama yönetiminde bilişim teknolojileri ve sistemlerinin etkin kullanımı: Stratejik e-pazarlama*

yönetimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Varadarajan, R. (2018). Advances in strategic marketing and the advancement of the marketing discipline: The promise of theory. *Journal of Marketing Management*, 34(1-2), 71-85. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2017.1398769>

Wilson, R. M. ve Gilligan, C. (2012). *Strategic marketing management* (3rd ed.). London and New York: Routledge.

ÜÇ BOYUTLU MERMER KESME PROBLEMİ İÇİN BİR TAM SAYILI DOĞRUSAL PROGRAMLAMA MODELİ*

AN INTEGER LINEAR PROGRAMMING MODEL FOR THE THREE-DIMENSIONAL MARBLE CUTTING PROBLEM

Gökhan YILMAZ¹, Yusuf ŞAHİN²

1. Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, yilmazgokhan@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7835-1797>
2. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ysahin@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3862-6485>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220059>

* XVIII. Uluslararası Ekonometri Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu'nda özet bildirisi olarak sunulmuştur. 05 – 07 EKİM 2017, Trabzon/Türkiye

Öz

Ocaklardan küp şeklinde çıkarılan mermer bloklar fabrikalarda birtakım kesim işleminden geçmektedir. Bu bloklar kesilerek ilk önce mermer plakalar üretilmektedir. Daha sonra bu plakalardan mermer fayanslar elde edilerek kesim işlemi sonlanmaktadır. Her blokun kesim planı müşterilerin talep ettiği ürünlerin ölçülerine göre oluşturulmaktadır. Bu nedenle her blok için farklı kesim planı belirlenmektedir. Kesim planı oluşturulurken mermer bloklardan maksimum düzeyde ürün elde edilmesine odaklanılmaktadır. Bu çalışmada, mermer blokların kullanım oranının maksimize edilmesi için kesim planı oluşturan bir tam sayılı doğrusal programlama modeli önerilmiştir. Bu model gerçek bir mermer fabrikasının üretim sürecinde kullanılmıştır. Model ile oluşturulan kesim planları sonucunda %15,73'lük bir atık oranıyla müşteri talepleri karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mermer Kesme Problemi, Tam Sayılı Doğrusal Programlama, Atık Minimasyonu.

Abstract

The marble blocks extracted from the quarries in the form of cubes go through a number of cutting processes in the factories. Marble slabs are produced first by cutting these blocks. Then, marble tiles are obtained from these slabs, and the cutting process is completed. The cutting plan for each block is created according to the dimensions of the products demanded by the customers. Therefore, a different cutting plan is determined for each block. While creating the cutting plan, the focus is on obtaining the maximum product from marble blocks. In this study, an integer linear programming model that creates a cutting plan is proposed to maximize the utilization rate of marble blocks. This model was used in the production process of a real marble factory. As a result of the cutting plans created with the model, customer demands were met with a waste rate of 15.73%.

Keywords: Marble Cutting Problem, Integer Linear Programming, Waste Minimization.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, the three-dimensional marble cutting problem is discussed. Marble blocks of different dimensions, extracted from the quarries, are brought to the factory. These blocks are cut with a SD (Saw Disc) machine to satisfy customer demands, and marble slabs are produced. Then, these slabs are cut into different lengths and turned into marble tiles. Wastes are generated while obtaining slabs from marble blocks and marble tiles from these slabs. These wastes reduce the block usage rate. In this study, an integer linear programming model that creates a cutting plan is proposed to maximize the utilization rate of marble blocks.

Research Questions

Can an integer linear programming model be developed for the block cutting plan that will maximize the block utilization rate?

Literature Review

Stock-cutting problems have been extensively researched because of their importance in many industrial processes. These problems contain different features according to the application under consideration (Rodrigues et al., 2023). Stock cutting problems in the literature are generally two-dimensional cutting problems. Some of these problems are; fabric (Eroğlu and Orbak, 2020; Tsao et al., 2022), sheet metal (Petunin and Stylios, 2016; Plankovskyy et al., 2020; Diyaley and Chakraborty, 2022), glass (Aksu and Durak, 2016; Durak and Aksu, 2017) and leather (Brás et al., 2010; Alves et al., 2012) cutting problems. Few studies have been found regarding the marble cutting problem. Kahraman (2011) and Özfirat (2012) determined the cutting design of marble blocks and marble planes with an integer programming model in a real-life marble processing factory in order to minimize the amount of waste marble. Baykasoğlu and Özbel (2021), based on the efficiency of the cutting equipment and the effective use of marble blocks, the one-dimensional marble cutting problem was investigated. They proposed a mixed integer linear programming model for the small-size shear problem. For large-size problems, they used the stochastic distribution search method.

Methodology

Within the scope of the study, an integer linear programming (ILP) model is proposed to maximize the utilization of marble blocks. In the objective function of the proposed model, the difference between the volume of the produced plates and the volume of the cut plates is trying to be maximized. There are constraints on the height of the cut block, the number of cut plates, and the amount of demand.

Results and Conclusions

This study focuses on the waste marble problem, which is one of the most important problems in the marble industry. Marbles coming from the quarries to the factories in blocks go through some cutting processes to satisfy customer demands. The cutting process for blocks consists of two stages. In

the first stage, the blocks are cut into slabs. In the second stage, these slabs are cut and tiles are obtained. The model proposed within the scope of the study was applied to the production process of a marble factory, and cutting plans were created that provide a waste rate of 15.73%. The developed model was used in a small-scale production process. In order to prove the effectiveness of the model, it will be useful to use it in larger production processes. It is thought that heuristic and metaheuristic methods can be used in large-scale production processes in future studies.

1. GİRİŞ

Doğal taş, topraktan çıkarılan ve inşaat, dekorasyon ve çevre düzenlemesinde kullanılan malzemeleri ifade eder. Granit, mermer, kireçtaşı, kumtaşı ve arduvaz gibi taşlar ilkel çağlardan beri çeşitli mimari ve dekoratif uygulamalarda kullanılan inşaat malzemeleridir. Doğada kendiliğinden oluşan bu taşlar, dayanıklılıklarının yanı sıra doğal güzellikleri, benzersiz renk ve desen çeşitleri nedeniyle oldukça değerlidir.

Doğal taş sektöründe, malzemelerin çıkarılması, işlenmesi ve dağıtımı gibi birçok faaliyet yürütülmektedir. Ocaklardan çıkarılan doğal taşların inşaat, dekorasyon ve çevre düzenlemesinde kullanılabilmesi için kesme, şekillendirme ve bitim işlemleri uygulanır. Bu sektör birçok ülkede istihdam ve ekonomik büyümenin en önemli lokomotiflerinden biridir. Jeolog, mühendis, taş ocağı işçileri, taş kesiciler ve bitiriciler ile satış ve pazarlama profesyonelleri dahil olmak üzere çok çeşitli alanlarda istihdam sağlar. Aynı zamanda doğal taşların çıkarılması ve işlenmesi için kullanılan ekipman ve aletleri üreten ve tedarik eden şirketler de bu sektörün bir bileşenidir.

Doğal taş sektörü faaliyetlerinin çevreye duyarlı olmasının yanı sıra iş güvenliğini ve yerel toplulukların haklarını koruyacak şekilde yürütülmesi amacıyla devlet kurumları tarafından yasa ve yönetmelikler hazırlanmıştır (Orhan ve Arık, 2019). Bu yasa ve yönetmelikler doğal taş sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin maliyetlerini artırmaktadır. İşletmeler bu maliyet artışının üstesinden gelmek için verimliliği artırmak amacıyla dijitalleşme ve otomasyon gibi yeni teknolojilere uyum sağlamaya çalışmaktadır (Gazi vd., 2012).

Kireçtaşı veya dolomitten ısı ve basınç işlemiyle oluşan metamorfik bir kaya olan mermer (Siegesmund ve Török, 2011) doğal taş endüstrisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Estetik güzelliği, dayanıklılığı ve çok yönlü kullanım alanı nedeniyle değerli olan bu taş inşaat, dekorasyon ve peyzaj uygulamaları için popüler bir seçenek olarak tercih edilmektedir. Mermer, döşeme, tezgâh, duvar kaplama, merdiven, şömine çevresi, anıtsal binalar, heykeller ve diğer mimari detaylar için kullanılmaktadır (Menningen vd., 2018). Ayrıca dekorasyon sektöründe mobilya, vazo ve diğer ev dekor eşyalarında kullanım alanı bulmaktadır.

Mermer endüstrisi, taş ocağından mermerin bloklar halinde çıkarılması, kesimi, cilalanması ve bitirme dahil olmak üzere çeşitli üretim aşamalarından oluşur. Taş ocağından çıkarma işlemi, büyük mermer bloklarının toprak altından çıkarılması faaliyetidir. Bu bloklar daha sonra özel alet ve ekipmanlar kullanılarak plaka ve fayans gibi daha küçük parçalara ayrıldıkları işleme tesislerine (mermer fabrikaları) taşınır. Kesilen plaka ve fayanslar cilalanarak pürüzsüz ve parlak bir yüzey oluşturulur (Traverso vd., 2010).

Dünyada toplam 15 milyar m³ mermer rezervinin olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervin yaklaşık 5 milyar m³'ü Türkiye'de bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021). Bu nedenle Türkiye'nin doğal taş üretimi ve ihracatında mermer önemli bir konumdadır. Türkiye'nin 2010-2021 yılları arasında gerçekleştirdiği mermer ihracat miktarı (kg) ve değeri (\$) Tablo 1'de verilmiştir. Mermer ihracatı temel olarak ham blok ve plaka mermer ile işlenmiş mermerden oluşmaktadır. Yıllık ham blok ve plaka ihracat miktarı ortalama 5,3 milyar kg iken, işlenmiş mermer ortalama 2,3 milyar kg civarındadır. Yıllık ham blok ve plaka ihracat değeri ortalama 880 milyon \$ iken, işlenmiş mermer ortalama 912 milyon \$ civarındadır.

Tablo 1. Mermer İhracatı

Yıl	Miktar (kg)		Değer (\$)	
	Ham Blok ve Plaka	İşlenmiş Mermer	Ham Blok ve Plaka	İşlenmiş Mermer
2010	5.026.020.471	1.413.183.626	670.449.770	670.502.638
2011	5.247.033.749	1.486.508.862	719.843.392	717.750.430
2012	5.816.743.644	1.628.516.791	902.753.856	780.913.094
2013	6.428.573.611	1.803.732.509	1.139.307.033	910.069.001
2014	5.560.252.502	1.847.741.692	990.659.065	968.039.965
2015	4.898.957.831	1.739.141.838	883.923.234	868.940.662
2016	4.869.254.266	1.775.763.132	871.714.560	801.807.210
2017	6.118.746.755	1.870.476.846	1.112.260.553	795.468.955
2018	5.675.178.021	1.964.144.839	953.905.192	804.573.160
2019	5.060.681.000	6.605.718.000	869.589.790	1.696.076.592
2020	4.026.046.119	2.380.806.577	672.969.053	883.140.012
2021	4.815.636.000	2.711.727.000	798.668.243	1.051.496.801
Ortalama	5.295.260.331	2.268.955.143	882.170.312	912.398.210

Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü, 2022

Üretim prosesleri sırasında ortaya çıkan atık mermer miktarının fazlalığı sektörün en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Mermer atıklarının farklı alanlarda kullanılması sağlanarak bu sorun hafifletilmeye çalışılmaktadır (Hebhoub vd., 2011; Marvila vd., 2019; Bilgin vd., 2012; Akbulut ve Gürer, 2007). Ancak bu tarz çözümler atık mermer sorununu ortadan kaldırmamaktadır. Kısıtlı mermer kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesi için matematiksel yöntemlerden yararlanılması daha etkin sonuçlar verecektir. Bu çalışmada, mermer bloklarından plaka ve fayans üretilirken ortaya çıkabilecek atık miktarının minimizasyonuna odaklanılmıştır. Bunu sağlamak için bir tam sayılı doğrusal programlama modeli önerilmektedir. Modelin amacı atık miktarını en aza indirecek kesim planını belirlemektir. Çalışmanın ikinci bölümünde mermer kesim problemi ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde matematiksel model önerisi, dördüncü bölümde uygulama, son bölümde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

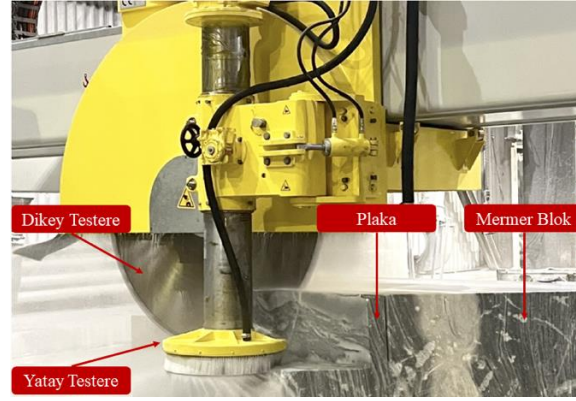
2. MERMER KESME PROBLEMİ

Ocaklardan mermer fabrikalarına gelen ham mermer bloklarına çeşitli kesim işlemleri uygulanarak nihai ürünlere dönüştürülür. Mermer blokları genellikle küp vb. şekillerde olmaktadır. Fabrikalardaki mermer kesim işlemi talep olması durumunda yapılan bir faaliyettir. Talep edilen

ürünlerin toplam hacmine göre ulaşılması en kolay mermer blokları kesim işlemine alınır. Mermer bloklarından ilk önce plakalar elde edilmektedir. Bu plakaların yüksekliği ve eni müşteri taleplerine göre belirlenmektedir. Daha sonra bu plakalar talep edilen uzunluklarda kesilerek nihai ürünler elde edilir.

Mermer bloklarının kesiminde katrak ve SD (Saw Disc) olarak bilinen iki tip makine kullanılmaktadır. Bu çalışmada SD makinelerindeki kesim süreci ele alınmıştır. SD makinelerinde yatay ve dikey testereler bulunmaktadır. Bu testerelerin konumları elde edilecek plakaların yüksekliğine ve enine göre ayarlanmaktadır. SD makinesinde mermer blok kesimi Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. SD Makinesinde Mermer Blok Kesimi

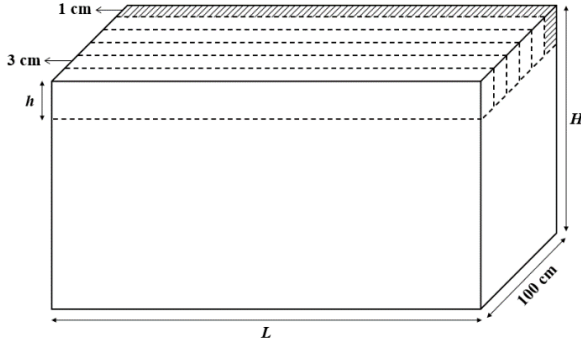
Kaynak: MKS Makina, 2022a

SD makinesine yerleştirilen mermer blokunun kesimine en üstten başlanarak plakalar elde edilmektedir. Testerelerin konumları istenilen plakanın yüksekliğine ve enine göre ayarlandıktan sonra kesilen katman bitmeden testerelerin konumları değiştirilmemektedir. Ancak sonraki katmana geçilirken testerelerin konumları yeniden ayarlanabilmektedir. Bu şekilde tüm blok kesilene kadar işlem devam etmektedir (Ersoy ve Yeşilkaya, 2013). Daha sonra bloklardan elde edilen plakalar talep edilen ürünlerin (fayans) uzunluklarına göre kesilerek nihai ürünler elde edilmektedir. Müşteri talepleri karşılandıktan sonra kalan plakalar ise stoka kaldırılmaktadır.

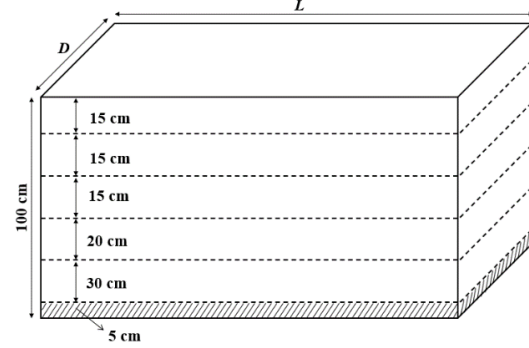
Mermer fabrikalarının ham maddesi olan bloklar mümkün olduğu kadar verimli kullanılmalıdır. Bunu sağlayabilmek için ise blok kesim işlemleri sırasında ortaya çıkan atık miktarı en aza indirilmelidir. Bloklardan plaka üretme sürecinde iki tür atık meydana gelir. Birinci atık türü blokların en kısmında (Atık 1), ikincisi ise yükseklik kısmında (Atık 2) ortaya çıkmaktadır. Örneğin, L cm uzunluğunda, H cm yüksekliğinde ve 100 cm eninde bir mermer blokunun kesilmesine karar verilmiş olsun. Blokun en üst katmanından L cm uzunluğunda, h cm yüksekliğinde ve 3 cm eninde plakalar kesilmesi durumunda 33 adet plaka elde edilebilir. Blokun bu katmanında L cm uzunluğunda, h cm yüksekliğinde ve 1 cm ($100 - 33 \cdot 3 = 1$) eninde atık meydana gelir. Atık 1 olarak ifade edilen bu durum Şekil 2’de gösterilmiştir. Yine L cm uzunluğunda, 100 cm yüksekliğinde ve D cm eninde mermer blokunun kesilmesine karar verilmiş olsun. Blok yüzeyi sırasıyla 15, 15, 15, 20 ve 30 cm

yüksekliklerinde plakalar üretecek şekilde kesim yapılması durumunda toplam plaka yüksekliği 95 cm olacak ve 5 cm atık ortaya çıkacaktır. Atık 2 olarak ifade edilen bu durum Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 2. Atık 1 Gösterimi

Şekil 3. Atık 2 Gösterimi

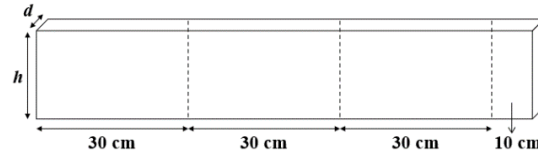

Bloklardan plakalar elde edildikten sonra fayans üretim sürecine geçilmektedir. Plakalar talep edilen fayansların uzunluklarına göre kesilmektedir. Plakaların kesim işlemi Şekil 4'te gösterilmiştir. Plakalar kesilirken plakanın uzunluğundan kaynaklanan atık (Atık 3) meydana gelmektedir. Atık 3 örneği; 100 cm uzunluğa, h cm yüksekliğe ve d cm ene sahip bir plaka, 30 cm uzunluğa, h cm yüksekliğe ve d cm ene sahip bir fayans üretmek için kesilsin. Bu plakadan 3 adet fayans elde edilebilir. Plakanın uzunluk kısmında 10 cm'lik ($100 - 3 \cdot 30 = 10$) atık meydana gelmektedir. Bu durum Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Plaka Kesimi

Şekil 5. Atık 3 Gösterimi

Kaynak: MKS Makina, 2022b

Stok kesme problemleri, birçok endüstriyel süreçteki önemleri nedeniyle yoğun bir şekilde araştırılmıştır. Bu problemler, ele alınan uygulamaya göre farklı özellikler içerir (Rodrigues vd., 2023). Literatürde yer alan stok kesme problemleri genel olarak iki boyutlu kesim problemleridir. Bu problemlerden bazıları; kumaş (Eroğlu ve Orbak 2020; Tsao vd., 2022), metal levha (Petunin ve Stylios, 2016; Plankovskyy vd., 2020; Diyaley ve Chakraborty, 2022), cam (Aksu ve Durak, 2016; Durak ve Aksu, 2017) ve deri (Brás vd., 2010; Alves vd., 2012) kesme problemleridir. Mermer kesme problemiyle ilgili olarak az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Kahraman (2011) ve Özfırat (2012), atık mermer

miktarını minimize etmek için gerçek hayattaki bir mermer işleme fabrikasında, mermer blok ve mermer düzlemlerin kesim tasarımını tam sayılı programlama modeliyle belirlemiştir. Baykasoğlu ve Özbel (2021), kesme ekipmanı verimliliği ve mermer blokların etkin kullanımı temel alınarak tek boyutlu mermer düzlem kesme problemi incelenmiştir. Küçük boyutlu kesme problemi için bir karma tam sayılı doğrusal programlama modeli önermiştir. Büyük boyutlu problemler için ise stokastik dağılım arama yöntemini kullanmıştır. Bu çalışmada ise, mermer bloktan elde edilen ürün miktarının hacimsel olarak maksimize edilmesi için üç boyutlu kesim problemini iki boyuta indirgeyen bir tam sayılı programlama modeli önerilmiştir. Takip eden bölümde önerilen matematiksel modelin ayrıntılarına yer verilmektedir.

3. MATEMATİKSEL MODEL ÖNERİSİ

Bu bölümde, üç boyutlu mermer kesim problemi için önerilen matematiksel modelde kullanılan notasyonlarla birlikte modelin detayları açıklanmıştır. Model geliştirilirken bloklarda herhangi bir kırık, çatlak ve boşluk olmadığı varsayılmıştır. Ayrıca su yolu göz ardı edilerek kesim yönü sabit kabul edilmiştir. Modelde kullanılan notasyonlar Tablo 4’te verilmiştir. Modelin amaç fonksiyonu Denklem (1)’de, kısıtları ise Denklem (2-5)’te ifade edilmiştir.

Tablo 4. Modelde Kullanılan Notasyonlar

Kümeler:

I Blok kümesi

J Fayans kümesi

Parametreler:

bu_i i . bloğun uzunluğu

by_i i . bloğun yüksekliği

be_i i . bloğun eni

fu_j j . fayansın uzunluğu

fy_j j . fayansın yüksekliği

fe_j j . fayansın eni

T_j j . fayans talep miktarı

Karar Değişkenleri:

X_{ij} i . bloktan j . fayans yüksekliğinde elde edilecek birim plaka sayısı

Y_{ij} i . bloktan j . fayans için elde edilen plakaların kesilme sayısı

Amaç Fonksiyonu:

$$\text{Max} \sum_{i \in I} \sum_{j \in J} \left(bu_i fy_j fe_j \left\lfloor \frac{be_i}{fe_j} \right\rfloor X_{ij} - bu_i fy_j fe_j Y_{ij} \right) \quad (1)$$

Kısıtlar:

$$\sum_{j \in J} fy_j X_{ij} \leq by_i \quad \forall i \in I \quad (2)$$

$$\left\lfloor \frac{be_i}{fe_j} \right\rfloor X_{ij} - Y_{ij} \geq 0 \quad \forall i \in I, \forall j \in J \quad (3)$$

$$\sum_{i \in I} \left[\frac{bu_i}{fu_j} \right] Y_{ij} = T_j \quad \forall j \in J \quad (4)$$

$$X_{ij}, Y_{ij} \in \mathbb{Z}^+ \cup \{0\} \quad (5)$$

Denklem (1)'de ifade edilen amaç fonksiyonunda, üretilen plakaların hacmi ile kesilen plakaların hacmi arasındaki fark maksimize edilmeye çalışılmıştır. Böylece atık oranının minimize edilmesi sağlanmış olacaktır. Denklem (2), *i*. bloktan elde edilecek birim plakaların toplam yüksekliğinin *i*. blok yüksekliğinden fazla olmasını engelleyen kısıttır. Denklem (3)'te yer alan kısıt ile fayans üretmek için kesilecek plaka sayısının toplam plaka sayısından fazla olmaması sağlamaktadır. Denklem (4), müşterilerin talep ettiği miktarda fayans üretilmesini garanti eder. Denklem (5) ise modelin karar değişkenlerinin pozitif tamsayı veya sıfır değerlerini alabileceğini gösteren işaret koşuludur.

4. UYGULAMA

Bu çalışmada bir mermer fabrikasındaki blok kesim süreci ele alınmıştır. Fabrikaya üç farklı boyutta 2500'er adet mermer fayans talebi gelmiştir. Bu talebin karşılanabilmesi için talep edilen fayansların toplam hacmine eşit veya daha büyük hacme sahip mermer bloklarının kesilmesi gerekmektedir. Kesilecek mermer blokları ulaşılması en kolay bloklar arasından seçilmektedir. Gelen taleplerin boyut (cm) ve miktar (adet) bilgileri Tablo 2'de, kesilmesine karar verilen blokların boyut (cm) bilgileri ise Tablo 3'te verilmiştir. Talep edilen fayansların toplam hacmi 30 m³, kesilecek blokların toplam hacmi ise 36,37 m³'tür.

Tablo 2. Talep Bilgileri

Fayans No	Uzunluk	Yükseklik	En	Talep
Fayans 1	60	20	2	2500
Fayans 2	60	30	2	2500
Fayans 3	50	40	3	2500

Tablo 3. Blok Bilgileri

Blok No	Uzunluk	Yükseklik	En
Blok 1	210	180	152
Blok 2	285	170	184
Blok 3	290	165	160
Blok 4	290	130	140
Blok 5	297	197	150

Blokların kesim planı fabrikada çalışan personel tarafından belirlenmektedir. Görevli personel atık miktarını minimize edecek blok kesim planını yaparken basit hesaplamalar kullanmaktadır. Bu hesaplamalar atık miktarının minimizasyonunu garanti etmemektedir. Bu nedenle, blokların daha verimli kullanılabilmesi için bir önceki bölümde detayları anlatılan tam sayılı programlama modeli önerilmiştir. Bu model GAMS 22.5 programında çözülmüştür.

Modelin çözülmesiyle blokların kesim planı ve talep edilen fayansların üretimi için kesilecek plakalar belirlenmiştir. Blokların yüzey kesim planları Şekil 6’da ifade edilmiştir. Fayans üretimi için kesilecek plaka sayıları, stoka kaldırılacak plaka sayıları ve bloklardan elde edilen toplam plaka sayıları Tablo 5’te, her bir bloktan elde edilen fayans sayıları ise Tablo 6’da verilmiştir. Bloklar matematiksel model ile elde edilen plana göre kesildiğinde blokların kullanım oranı Tablo 7’de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 7’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, 36,37 m³’lük blokların 30 m³’lük kısmı müşteri talebini karşılamak için kullanılırken, geriye kalan 6,37 m³’ün 0,65 m³’lük kısmı stoka kaldırılarak daha sonra gelecek talepler için kullanılacaktır. 5,72 m³’lük kısım ise hiçbir ürüne dönüşmeyen atık miktarını oluşturmaktadır. Böylece kesilen blokların atık oranı %15,73 olarak hesaplanmıştır. Bu oran sonraki üretim aşamalarında kesilecek blokların ve talep edilen fayansların ebatlarına göre değişkenlik gösterebilir.

Şekil 6. Blokların Yüzey Kesim Planları

Blok 1	Blok 2	Blok 3	Blok 4	Blok 5
Plaka 2	Plaka 1	Plaka 1	Plaka 1	Plaka 2
Plaka 2	Plaka 2	Plaka 1	Plaka 1	Plaka 3
Plaka 3	Plaka 3	Plaka 1	Plaka 2	Plaka 3
Plaka 3	Plaka 3	Plaka 1	Plaka 2	Plaka 3
Plaka 3	Plaka 3	Plaka 1	Plaka 2	Plaka 3
		Plaka 2		
		Plaka 2		

Tablo 5. Plaka Sayıları

Blok No	Kesilecek Plaka Sayıları			Stok Plaka Sayıları			Toplam Plaka Sayıları		
	Plaka 1	Plaka 2	Plaka 3	Plaka 1	Plaka 2	Plaka 3	Plaka 1	Plaka 2	Plaka 3
Blok 1	0	152	150	0	0	0	0	152	150
Blok 2	92	92	183	0	0	0	92	92	183
Blok 3	393	160	0	7	0	0	400	160	0
Blok 4	140	210	0	0	0	0	140	210	0
Blok 5	0	49	197	0	26	3	0	75	200
Toplam	625	663	530	7	26	3	632	689	533

Tablo 6. Fayans Sayıları

Blok No	Fayans 1	Fayans 2	Fayans 3
Blok 1	0	456	600
Blok 2	368	368	915
Blok 3	1572	640	0
Blok 4	560	840	0
Blok 5	0	196	985
Toplam	2500	2500	2500

Tablo 7. Blok Kullanım Oranı

Blok No	Toplam Hacim	Fayans Hacmi	Stok Hacmi	Atık Hacmi	Atık (%)
Blok 1	5,75	5,24	0,00	0,50	8,77
Blok 2	8,91	7,70	0,00	1,22	13,65
Blok 3	7,66	6,08	0,08	1,50	19,57
Blok 4	5,28	4,37	0,00	0,91	17,24
Blok 5	8,78	6,62	0,57	1,59	18,12
Toplam	36,37	30,00	0,65	5,72	15,73

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada mermer sektörünün en önemli problemlerinden olan atık mermer sorununa odaklanılmıştır. Ocaklardan bloklar halinde fabrikalara gelen mermerler müşteri taleplerini karşılamak için birtakım kesim işleminden geçmektedir. Blokların kesim süreci iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada bloklar plakalar halinde kesilmektedir. İkinci aşamada ise bu plakalar kesilerek fayanslar elde edilmektedir. Bu kesim süreçlerinde blok kullanım oranının maksimize edilmesi için bir tam sayılı doğrusal programlama modeli geliştirilmiştir. Bu sayede hem plaka hem de fayans üretim sürecinde ortaya çıkacak atık miktarını en aza indirecek kesim planı oluşturulmaya çalışılmıştır. Geliştirilen model, bir mermer fabrikasının üretim sürecine uygulanmış ve %15,73'lük atık oranı sağlayan bir kesim planı oluşturulmuştur. Geliştirilen model hacimsel olarak küçük bir üretim sürecinde kullanılmış olup, modelin etkinliğinin kanıtlanabilmesi için daha büyük hacimli üretim süreçlerinde kullanılması faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, önerilen matematiksel modelin büyük boyutlu üretim süreçlerinde sezgisel ve metasezgisel yöntemler kullanılarak çözülebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, H., ve Gürer, C. (2007). Use of aggregates produced from marble quarry waste in asphalt pavements. *Building and environment*, 42(5), 1921-1930.
- Aksu, D. T., Durak B. (2016). A dynamic programming algorithm for the online cutting problem with defects and quality grades. *IFAC-PapersOnLine* 49(12), 17-22.
- Alves, C., Bras, P., Valerio de Carvalho, J. M., ve Pinto, T. (2012). A variable neighborhood search algorithm for the leather nesting problem. *Mathematical Problems in Engineering*, 2012.
- Baykasoğlu, A., ve Özbel, B. K. (2021). Modeling and solving a real-world cutting stock problem in the marble industry via mathematical programming and stochastic diffusion search approaches. *Computers ve Operations Research*, 128, 105173.
- Bilgin, N., Yeprem, H. A., Arslan, S., Bilgin, A., Günay, E., ve Marşoglu, M. (2012). Use of waste marble powder in brick industry. *Construction and Building Materials*, 29, 449-457.
- Brás, P., Alves, C., de Carvalho, J. V., ve Pinto, T. (2010). Exploring new constructive algorithms for the leather nesting problem in the automotive industry. *IFAC Proceedings Volumes*, 43(17), 225-230.
- Diyaley, S., ve Chakraborty, S. (2022). Metaheuristics-based nesting of parts in sheet metal cutting operation. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 5(2), 1-16.
- Durak, B., Aksu, D. T. (2017). Dynamic programming and mixed integer programming based algorithms for the online glass cutting problem with defects and production targets. *International Journal of Production Research*, 55(24), 7398-741.
- Eroğlu, D. Y., Orbak, A. Y. (2020). Simulated Annealing Algorithm and Implementation Software for Fabric Cutting Problem. *Textile and Apparel*, 30(1), 10-19.

- Ersoy, M., ve Yeşilkaya, L. (2013). Choice of marble block cutting machine by using Analytic Hierarchy Process (AHP) method. *International Journal of Information Technology and Business Management*, 19(1), 67-80.
- Gazi, A., Skevis, G., ve Founti, M. A. (2012). Energy efficiency and environmental assessment of a typical marble quarry and processing plant. *Journal of cleaner production*, 32, 10-21.
- Hebhoub, H., Aoun, H., Belachia, M., Houari, H., ve Ghorbel, E. (2011). Use of waste marble aggregates in concrete. *Construction and Building Materials*, 25(3), 1167-1171.
- Kahraman, B. (2011). Three dimensional cutting problem: an integer programming approach. *Mathematical and Computational Applications*, 16(1), 105-112.
- Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü (2022). Erişim adresi: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret>
- Marvila, M. T., Alexandre, J., de Azevedo, A. R., ve Zanelato, E. B. (2019). Evaluation of the use of marble waste in hydrated lime cement mortar based. *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 21(5), 1250-1261.
- Menningen, J., Siegesmund, S., Lopes, L., Martins, R., ve Sousa, L. (2018). The Estremoz marbles: an updated summary on the geological, mineralogical and rock physical characteristics. *Environmental earth sciences*, 77(5), 1-31.
- MKS Makina (2022 a). Erişim adresi: <https://www.mks.com.tr/tr/urun/blok-kesme-este-st-makinesi-.html#>
- MKS Makina (2022 b). Erişim adresi: <https://www.mks.com.tr/tr/urun/kafa-kesme-boy-ebatlama-makinesi-.html>
- Orhan, H., ve Arık, F. (2019). Doğal taşların işletme mevzuatı ve çevre dostu uygulama örnekleri. *Mavi Gezegen Popüler Yerbilim Dergisi*, 26, 14-25.
- Özfirat, P. M. (2012). An integer programming approach for the three-dimensional cutting planning problem of marble processing industry. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 59(9), 1057-1064.
- Petunin, A. A., ve Stylios, C. (2016). Optimization models of tool path problem for CNC sheet metal cutting machines. *IFAC-PapersOnLine*, 49(12), 23-28.
- Plankovskyy, S., Tsegelnyk, Y., Shypul, O., Pankratov, A., ve Romanova, T. (2020). Cutting irregular objects from the rectangular metal sheet. In *Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering* (pp. 150-157). Springer, Cham.
- Rodrigues, C. D., Cherri, A. C., ve de Araujo, S. A. (2023). Strip based compact formulation for two-dimensional guillotine cutting problems. *Computers & Operations Research*, 149, 106044.
- Siegesmund, S., ve Török, Á. (2011). Building stones. In *Stone in Architecture* (pp. 11-95). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Ticaret Bakanlığı (2021). Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Do%C4%9Fal%20Ta%C5%9Flar%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%202021.pdf>
- Traverso, M., Rizzo, G., ve Finkbeiner, M. (2010). Environmental performance of building materials: life cycle assessment of a typical Sicilian marble. *The international journal of life cycle assessment*, 15(1), 104-114.
- Tsao, Y. C., Delicia, M., ve Vu, T. L. (2022). Marker planning problem in the apparel industry: Hybrid PSO-based heuristics. *Applied Soft Computing*, 123, 108928.

TURİZM SEKTÖRÜNDE BUMERANG YÖNETİCİLER: NEDEN GİTTİLER? NEDEN DÖNDÜLER?

BOOMERANG MANAGERS IN TOURISM SECTOR: WHY DID THEY RESIGN? WHY HAVE THEY COME BACK?

Pınar ÇELİK ÇAYLAK¹, Nisa EKŞİLİ², Cenk TUFAN³

1. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Serik İşletme Fakültesi, pinarcelik@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0599-4086>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, nisaeksili@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6717-3665>
3. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, cenktufan@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2809-3996>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220201>

Öz

Araştırmada, bumerang çalışan olan otel işletmeleri yöneticilerinin bumerang çalışan olma nedenleri ve süreçleri araştırılmıştır. Bumerang çalışanlar, çalıştığı işletmeden ayrıldıktan sonra başka işletmelerde çalışan ancak daha sonra eski işletmesine geri dönen çalışanlardır. İşletmeler açısından örgüt kültürünü, işi ekibi ve çevreyi tanınması bakımından oldukça avantajlıdır. Çalıştıkları işletmeleri terk edip, tekrar kabul edilebilir ve kısa süreli dönüşler yapabilen bu çalışanlar çalışma hayatında daha fazla deneyim kazanma ve çeşitli işletmelerde çalışma şansına sahip olmaktadır. Araştırmada bumerang çalışan kavramı keşfedici bir bakiş açısıyla ortaya koyulmak istendiğinden nitel yöntem kullanılmıştır. Turizm sektöründe yönetici olan sekiz kişi ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. İşten ayrılma ve geri dönüş nedenlerinin yanında bumerang olma deneyimleri araştırılmıştır. Yöneticilerden üç tanesinin kariyer odaklı bumerang, beş tanesinin ise klasik bumerang olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bumerang Çalışan, Turizm Sektörü, İşe Alma.

Abstract

Araştırmada, bumerang çalışan olan otel işletmeleri yöneticilerinin bumerang çalışan olma nedenleri ve süreçleri araştırılmıştır. Bumerang çalışanlar, çalıştığı işletmeden ayrıldıktan sonra başka işletmelerde çalışan ancak daha sonra eski işletmesine geri dönen çalışanlardır. İşletmeler açısından örgüt kültürünü, işi ekibi ve çevreyi tanınması bakımından oldukça avantajlıdır. Çalıştıkları işletmeleri terk edip, tekrar kabul edilebilir ve kısa süreli dönüşler yapabilen bu çalışanlar çalışma hayatında daha fazla deneyim kazanma ve çeşitli işletmelerde çalışma şansına sahip olmaktadır. Araştırmada bumerang çalışan kavramı keşfedici bir bakiş açısıyla ortaya koyulmak istendiğinden nitel yöntem kullanılmıştır. Turizm sektöründe yönetici olan sekiz kişi ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. İşten ayrılma ve geri dönüş nedenlerinin yanında bumerang olma deneyimleri araştırılmıştır. Yöneticilerden üç tanesinin kariyer odaklı bumerang, beş tanesinin ise klasik bumerang olduğu tespit edilmiştir.

Keywords: Boomerang Employee, Tourism Sector, Recruitment.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Rehiring a former employee is an effective way to bring talent who knows the job, culture, team and environment into the workplace. It is a potentially cost-effective sourcing method (Raj & Hundekar, 2013). Despite these practical advantages of boomerangs, little is known about the factors that prompted them to initially leave their organization or return later. Considering the lack of academic research in the boomerang worker literature, exploratory research was desired. For this reason, the aim of the study is to determine the antecedents that push the tourism sector managers to become boomerang employees, and to reveal the experiences of the managers in the process of becoming a boomerang.

Research Questions

Despite the increasing prevalence and stated benefits of rehiring, surprisingly few studies have focused on boomerang workers (Shipp et al., 2014; Arnold et al., 2021). However, most of the relevant studies have focused on the attitudes, behaviors, and performances of boomerang workers after rehiring (Tian, 2022). Also, although it means a lot for boomerang employment, research on how boomerang intention is formed is also limited (Raveendra and Satish, 2022). It is to understand the boomerang managers' boomerang experiences in the tourism industry and to seek an answer to the question of why they left and why they returned.

Literature Review

In 1997, the term "boomerang employee" was created to describe employees who voluntarily return to work after a break from a company (Pierre, 2019). Boomerang employees, often referred to as re-employed (Kumavat, 2012), are former employees who work in other businesses after leaving a business, but decide that other businesses are not that different and return to their old business (Maier et al., 2021). Boomerang employees are former employees who have returned to the previous company. After trying out other businesses, these employees decided they wanted to return to their old company. Boomerang employment can be planned (temporarily leaving the business after the birth of a child) or unplanned. This suggests that while some boomerang employees can be identified before they leave (who are scheduled to return), most other boomerangs can only be identified after they leave (people who realize that leaving was a mistake) (Shipp et al., 2014). Rehiring former employees benefits the company directly or indirectly (Kumavat, 2012). Hiring boomerang employees is considered to be less risky than hiring first-time recruits (Florentine, 2015). Research shows that rehiring boomerangs offers a relatively quick and cost-effective way to meet workforce needs, due to lower recruitment costs, shorter productivity times, greater commitment and satisfaction (Dachner and Makarius, 2022).

Methodology

In the research, it was aimed to reveal the experiences of the managers of accommodation businesses, who have the experience of being a boomerang employee, in this process. For this purpose, semi-structured in-depth interview, one of the qualitative research methods, was preferred. Content

analysis method was used in the analysis of the data, since the researcher, who carried out qualitative studies, aimed to understand the inner feelings and thoughts of the participant (Terre Blanche et al., 2006).

Results and Conclusions

In this study, the concept of boomerang employee, which has not yet been fully clarified in the literature, has been subject to the experiences of Boomerang managers in the process of becoming a boomerang. For this purpose, in -depth interviews were conducted with eight managers who took part in different departments and different hotels, then separated and returned. The limited studies examining the concept of boomerang employees in terms of businesses argue that the work of Boomerang employees is the most appropriate way to win talented people who know the work, organizational culture, environment and team. However, in order to clarify the concept, we think that the concept of boomerang employees should also consider the Boomerang opener. This study reveals the process of being boomerang of managers in the tourism sector. In the literature, four boomerang employees are defined. Five of the eight managers who participated in the study (K1, K2, K3, K5 and K7) are classic boomerang and three of them (K4, K6 and K8) are career -oriented boomerang. Since the study was at the administrator level, no planned boomerang was found. There is no non -controlling boomerang among the participants.

1. GİRİŞ

Nitelikli insan sermayesinin rekabetçi başarı için önemi göz önüne alındığında, işletmeler iyi çalışanlarını kaybetmemek, iyi yetenekleri çekmek ve elde tutmak için önemli kaynaklar harcamaktadırlar. Bununla birlikte, işletmeler devam eden yetenek savaşlarında kendi insan sermayelerine sahip olmadıkları ve birçok çalışanın eninde sonunda yeni işlere geçeceği gerçeğini kabul etmektedirler (Carnahan ve Somaya, 2015).

Günümüzde işletmeler artan miktarlarda işten ayrılma ve gelişen işgücü piyasaları ile karşı karşıyadır (Shipp vd., 2014; Dachner ve Makarius, 2021). Bu noktada birçok işletme "mezun" (alumni) olarak adlandırdığı işten ayrılan eski çalışanları ile en iyi nasıl değer yaratılacağını ve yakalanacağını yeniden planlamaktadır. Çalışanlar işletmeden ayrıldığında kurumsal mezunlar haline gelirler ve ilk araştırmalar bunun bir kuruluş ağıının önemli ve değerli bir parçası olduğunu öne sürmektedir (Dachner ve Makarius, 2022). McKinsey, Microsoft, Deloitte, Ernst and Young, Booz Allen ve Bain gibi kuruluşlar, işten ayrılan ve geri dönmek isteyebilecek iyi çalışanları izlemek için kurumsal mezun programlarına öncülük etmektedir (Maier vd., 2021). İzlenen bu kurumsal mezunlar işletmelere önemli yararlar sunmaktadır. İyi yönetilen bir işten ayrılma süreci, çalışanları müşteri, tedarikçi, bumerang çalışanı, mevcut çalışanlara akıl hocası ve firmanın elçisi haline gelen sadık mezunlara dönüştürebilir (Dachner ve Makarius, 2021). Eski çalışanlarla iletişim halinde olmak, eski çalışanlarının bağlantılarını ve iyi niyetini korumak için inanılmaz bir fırsat sunduğunu gibi potansiyel işe alımlar için fayda sağlamaktadır (Shipp vd., 2014).

Bumerang çalışanları işe aşınadır, örgütün kültürünü ve değerlerini anlar ve mevcut çalışanlarla ilişkileri olabilir. Bu nedenle, yeniden işe almanın, kuruma alışma, eğitim ve sosyalleşme ile ilgili zamanı ve maliyetleri azalttığı düşünülmektedir (Almeda ve Schawbel, 2015). İşe alım uzmanları, yetenekleri belirlemek, çekmek ve elde tutmak için her zaman yeni yollar ve araçlar bulma arayışındadır. İşletmeler kurumsal mezunlar arasında yetenekli kişiler olduğunun farkındadırlar. Eski bir çalışanı işe almak, işi, kültürü, ekibi ve çevreyi bilen yetenekleri işyerine getirmenin etkili bir yoludur. Potansiyel olarak uygun maliyetli bir kaynak bulma yöntemidir (Raj ve Hundekar, 2013). Bumerangların bu pratik avantajlarına rağmen, onları başlangıçta örgütlerinden ayrılmaya veya daha sonra geri dönmeye iten faktörler hakkında çok az şey bilinmektedir. Ayrıca bumerangların örgütten kalıcı olarak ayrılanlardan (dönmek istemeyenler veya "mezunlar") farklı ayrılma nedenleri olup olmadığı da bilinmemektedir (Shipp vd., 2014).

Türkçe literatürde bumerang çalışan literatürünün eksikliği dikkate alınarak keşfedici bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışmanın amacı turizm sektörü yöneticilerini bumerang çalışan olmaya iten öncüllerin tespit edilmesi, bumerang olma sürecinde yöneticilerin yaşadıkları deneyimlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak bumerang çalışan kavramı ve bumerang çalışan türleri tanımlanmış, bumerang çalışanların işletmelere sağladığı

avantajlara ve dezavantajlara değinildikten sonra turizm sektöründe çalışan bumerang yöneticiler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bumerang deneyimi; bumerang yöneticilerin deneyimlediği işe başlama, işten ayrılma ve yeniden giriş aşamalarını ifade etmektedir. Bumerang deneyimi ile ilgili öne sürülen üç “an” (1) çalışanlar işletmeye ilk geldiklerinde, (2) işletmeden ayrıldıklarında/başka işletmelerde çalıştıklarında ve (3) işletmeye tekrar döndükleri an olarak belirtilmiştir (Pierre, 2019). Bu çalışmada; yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla katılımcıların bu üç anın her birinde deneyimledikleri etkinlikler, ilişkiler ve durumlarla ilgili verileri toplanmış ve analiz edilmiştir. Katılımcılar ilk olarak kolayda örneklem yoluyla seçilmiş olup sonrasında kartopu yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş olup, her bir görüşme ortalama 30 dakika sürmüştür. Katılımcıların bumerang deneyimlerini ortaya çıkarmak için ‘Bumerang olma sürecinde yaşadıkları en önemli deneyimler nelerdir?’, ‘Neden gittiler? ve Neden döndüler?’ sorularına cevap aranmıştır. Bu nedensellik sebebiyle araştırma turizm sektöründe bumerang yöneticilerin deneyimlerini anlamak açısından önemlidir. Çalışma, Türkçe literatürde henüz başlangıç aşamasında olan bumerang çalışan kavramını keşfedici nitelikte ele aldığı için özgün bir çalışmadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Bumerang Çalışan Kavramı

Bumerang çalışan terimi, 1997 yılında bir işletmede bir süre ara verdikten sonra gönüllü olarak işe geri dönen çalışanları tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Pierre, 2019). Genellikle yeniden işe alınanlar olarak da adlandırılan bumerang çalışanlar (Kumavat, 2012), bir işletmeden ayrıldıktan sonra başka işletmelerde çalışan ancak diğer işletmelerin çok da farklı olmadığına karar verip eski işletmesine geri dönen eski çalışanlardır (Maier vd., 2021). Bu çalışanlar başka işletmeleri test ettikten sonra tekrar eski işletmelerinin bir parçası olmak istediklerine karar vermişlerdir.

Çalışanların başarısının ve verimliliğinin artırılması için çalışanların memnuniyeti önemlidir (Singh ve Jain, 2013). Bunu sağlamak için özellikle çalışanlara kendini geliştirebilme ve kariyer hedeflerini gerçekleştirebilme fırsatlarının sağlanması gerekmektedir (Antoniou, 2010). Bumerang çalışanlar bu açıdan çok önemlidir (Keller vd., 2021). Çalıştıkları işletmeleri terk edip, tekrar kabul edilebilen ve kısa süreli dönüşler yapabilen (Prommegger, 2021) bu çalışanlar çalışma hayatında daha fazla deneyim kazanma ve çeşitli işletmelerde çalışma şansına sahip olmaktadır (Swider vd., 2017). Bumerang çalışanlar, çalıştıkları işletmelerin verimliliğini artırırken, çalışanların kendini geliştirmelerine de yardımcı olabilmektedir (Snyder vd., 2021).

Çalışanlar, daha iyi beklentiler için ve halihazırdaki işverenlerinde mevcut olmayan beceri ve deneyimlerini geliştirmek için işten ayrılır veya ayrılma kararları, iş dışı olaylardan (örneğin, eşin yerini değiştirme, çocuk bakımı, yaşlı bakımı) etkilenebilir. Ancak, bir süre sonra bu konular artık kişinin hayatında olmayabilir veya işletmede eski bir çalışanın ilgisini çekecek yeni fırsatlar ortaya çıkabilir

(Kumavat, 2012). Bumerang istihdamı planlı (örneğin, bir çocuğun doğumundan sonra işletmeden geçici olarak ayrılmak) veya plansız (örneğin, önceki işin daha iyi olduğunu keşfettikten sonra işletmeye geri dönmek) olabilir. Bu, bazı bumerang çalışanların ayrılmadan önce tanımlanabilmesine rağmen (örneğin, geri dönüşü planlananlar), diğer çoğu bumerangların ancak ayrıldıktan sonra tanımlanabileceğini (örneğin, ayrılmanın bir hata olduğunu anlayan kişiler) göstermektedir (Shipp vd., 2014).

Bumerang çalışanları dört farklı grupta sınıflamıştır (Maurer, 2015; Küçük, 2019):

- Birincisi, "klasik bumerang" olarak adlandırılan bumeranglar; bir işletmede bir süre çalıştıktan sonra başka bir yerde yeni beceriler edinme şansı bulan ve ardından işletmeye, genellikle daha yüksek seviyede bir pozisyona ve daha yüksek maaşla geri dönen bir çalışandır. Bu klasik bumeranglar, genellikle birkaç yıl sonra yaratıcı yöntemler ve fikirlerle eski işletmelerine geri dönerler.
- "Kontrol dışı bumerang" olarak adlandırılan ikinci grup bumeranglar hayatlarında kontrol edilemeyen olay ya da olaylar (aile kurmak, eşlerinin iş değişikliği, ebeveyn bakımı, çocuk bakımı, çocukların eğitimi vb.) nedeniyle işten ayrılmak zorunda kalırlar. Bu tip bumeranglar, işlerini bırakmalarına neden olan kontrol edemedikleri olaylar son bulduğunda aynı işletmeye geri dönerler ve kaldıkları yerden devam ederler.
- Üçüncü grup, "planlı bumerang" lar; mevsimlik çalışanlardan oluşur. Bu işçiler, yaz boyunca veya kış tatilinde çalışan üniversite öğrencileri veya aynı yerde uzun süreli kalışları olan kişiler olabilir.
- Son olarak "kariyer odaklı bumerang" ların asıl hedefleri kariyerlerinde hızla ilerlemektir. Gidip gelen iş arkadaşlarından etkilenen "Belki de farklı bir şey yapmalıyım" veya "Bunu şimdi yapmazsam, asla yapmayacağım" gibi düşüncelerle işten ayrılırsalar da çabuk pişman olup hatalarını çabucak anlarlar ve kısa sürede eski işlerine dönmek için başvururlar.

Eski çalışanların yeniden işe alınması işletmeye doğrudan veya dolaylı olarak fayda sağlamaktadır (Kumavat, 2012). Bumerang çalışanları işe almanın, ilk kez işe alınanları işe almaktan daha az riskli olduğu düşünülmektedir (Florentine, 2015). Araştırmalar, bumerangların tekrar işe alınmasının daha düşük işe alma maliyetleri, daha kısa üretkenlik süreleri, daha fazla bağlılık ve memnuniyet gibi nedenlerle işgücü ihtiyacını karşılamanın nispeten hızlı ve uygun maliyetli bir yol sunduğunu göstermektedir (Dachner ve Makarius, 2022). Yeniden işe alımlar, işe alım maliyetini %20'ye kadar azaltmak, neredeyse hiç eğitime ihtiyaç duymamak, kuruluş kültürüne yüksek aşinalık, diğer kuruluşlarda çalışırken kazanılan ek beceri ve deneyimler nedeniyle artan performans (Maier vd., 2021), yeteneklerin stratejik kullanımı, karşılıklı güven, çalışanlar ve işveren arasındaki uzun vadeli ilişki (Kumavat, 2012) gibi birçok fayda sağlamaktadır. Ayrıca bumerang çalışanları, akıl hocalığı yaparak yeni çalışanların geliştirilmesinde bile önemli bir rol oynayabilir (Somaya ve Williamson,

2011). Bunlara ek olarak, bazı işletmeler bumerang çalışanlarının resmi bir yeniden işe alma sürecinden geçirmez ve çalışanların önceki kıdemlerini veya sosyal yardım düzeylerini eski haline getirebilir (Hirschman, 2000).

Yeniden işe almanın artan yaygınlığına ve belirtilen faydalarına rağmen, şaşırtıcı bir şekilde literatürde az sayıda bumerang çalışanlara odaklanan çalışma bulunmaktadır (Shipp vd., 2014; Arnold, vd., 2021). Bununla birlikte, ilgili çalışmaların çoğu, bumerang çalışanlarının yeniden işe alındıktan sonraki tutum, davranış ve performanslarına odaklanmıştır (Tian, 2022). Ayrıca, bumerang istihdamı için çok şey ifade etse de bumerang niyetinin nasıl oluştuğuna dair araştırmalar da sınırlıdır (Raveendra ve Satish, 2022).

Kumavat (2012) çalışanların elde tutulması ve bunun için çözümlerin belirlenmesi ile ilgili yaptığı araştırmada bumerang çalışanlarının stratejisinin birçok bağlamda işverenlere faydalı olduğu sonucuna varmıştır. Ship ve diğerleri (2014), bir danışmanlık firmasına geri dönen bumerang çalışanlarını, ayrılan ancak geri dönmeyen çalışanlarla (yani "mezun" çalışanlar) karşılaştırdıkları çalışmalarında bumerang çalışanlarının, daha sonra geri dönmeyenlere göre başlangıçtaki görev sürelerinin daha kısa olduğunu bulmuşlardır. Swider ve diğerleri (2017), bumerang çalışanlarının geri dönüş performansını etkileyen bir dizi faktörün teorik çerçevesini oluşturmak için kariyere dayalı bir öğrenme perspektifini genişlettikleri çalışmalarında eski bir takımda oynamak için geri dönen Ulusal Basketbol Birliği (NBA) oyuncularının önceki performansın yeniden işe alma performansı ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Arnold ve diğerleri (2021), bumerang çalışanlarının performans, terfi ve devir oranlarının şirket içinden ve şirket dışından işe alınan çalışanlara kıyasla nasıl olduğunu araştırmışlardır. Bu araştırmaya göre bumerang yöneticilerinin işteki ilk yılında hem şirket içinden hem de şirket dışından işe alınanlara benzer şekilde performans göstermesine rağmen hem şirket içinden hem de şirket dışından işe alınanların zaman içinde yeniden işe alınanlardan daha fazla geliştiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca daha az performans iyileştirmesi ve daha yüksek bir devir eğilimi göstermesine rağmen, bumerangların terfi ettirilme olasılığı dahili işe alınanlardan daha fazladır. Başlangıçtaki iş performansının benzer seviyelerine rağmen, yeniden işe alımların ve dışarıdan işe alımların terfi etme olasılığı iç işe alımlardan daha yüksektir (Arnold, vd., 2021). Snyder ve diğerleri (2021), bumerangların ücretlerini, memnuniyetlerini, bağlılıklarını ve performanslarını işletmeden hiç ayrılmamış benzer çalışanlarla karşılaştırmak yaptıkları çalışmada bumerang çalışanlarının yeniden işe alındıktan sonra psikolojik sözleşmenin yeniden yapılandırılmasını ve bunun sonucunda tazminat, memnuniyet, örgütsel bağlılık, rol dışı/rol içi davranışlar ve performansındaki iyileşme sağladığını ortaya koymuşlardır. Bumerangların organizasyondan ayrılmayan eşleşmiş muadillerine kıyasla firmaya fayda sağlamak için daha fazla tatmin olduklarını, kendilerini adadıklarını ve ekstra rol davranışları sergilediklerini belirtmişlerdir (Snyder vd., 2021). Maier ve diğerleri (2021), iş özellikleri modeli ve inanç güncelleme teorisinden yola çıkarak, bilişim teknolojileri endüstrisinde çalışan 39 bumerang çalışanla yaptıkları görüşmeler sonucunda hepsinin farklı nedenlerle, döndükten sonra

işlerinden daha fazla memnun olduklarını ve önceki bir işverene dönen bumerang çalışanlarının yeni durumlarını ilk seferden daha iyi gördüklerini ortaya koymuşlardır. Raveendra ve Satish (2022), yeniden işe alımdan önceki öncüllere ve süreçlere odaklandıkları çalışmada eski çalışanlarını yeniden işe alan şirketlerin çeşitli başarılı öykülerini inceleyerek bumerang işe almanın ana etkenlerini belirlemişlerdir. Örgüt kültürü, işe alma maliyeti, mevcut çalışanlar için moral yükseltici ve müşteriyi elde tutma hakkındaki bilgiler bumerang işe almanın ana etkenleri olarak belirtilmiştir. Tian ve diğerleri (2022), sosyal kimlik teorisine dayanan ve veri analizi yoluyla yaptıkları çalışma, eski çalışanın bumerang niyetinin üretim mekanizmasını açıklamak için moderasyonlu bir arabuluculuk modeli geliştirdi ve test etti. Çalışmaya göre algılanan kurumsal prestij, eski kimlik belirleme üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir.

3. YÖNTEM

Araştırmada, bumerang çalışan olma deneyimine sahip konaklama işletmeleri yöneticilerinin bu süreçteki tecrübeleri ortaya koyulmak istenmiştir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tercih edilmiştir. Nitel çalışma yapan araştırmacı, katılımcının iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini birebir anlamayı (Terre Blanche vd., 2006) amaçladığından verilerin analizi aşamasında içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde derinlemesine mülakat ifadeleri metin halinde yazı içinde verilmektedir. Metin bütüncül bir biçimde yorumlanmıştır. Araştırma farkında olunan fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanıldığından (Yıldırım ve Şimşek, 2016) olgu bilim deseni kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formuyla, derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

3.1. Çalışma Grubu ve Seçimi

Antalya’da faaliyet gösteren beş yıldızlı konaklama işletmeleri yöneticilerinden oluşan katılımcı grubunda 8 kişi bulunmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesine, kolayda örneklem yoluyla başlanmış, kartopu yöntemi kullanılarak devam edilmiştir. Çalışma grubunda bulunan yöneticilerin aynı işletmede çalışmamasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle tüm katılımcıların bumerang çalışan olarak çalıştıkları işletmeler birbirinden farklıdır.

3.2. Veri Toplama

Katılımcılara bilgilendirilmiş onam formlarını içeren çalışmanın amacını özetleyen bir e-posta ulaştırılmıştır. Literatür taramasının ardından katılımcıların öznel görüşlerini ve deneyimlerini keşfetmek için araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış mülakat formu geliştirilmiştir (Kallio vd., 2016). Veriler yüz yüze görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Görüşmeler esnasında katılımcılar kendiliğinden ve samimi tepkilerle tecrübelerini dile getirmişlerdir (Baumbusch, 2010). Tüm görüşmeler dijital olarak kaydedilmiş ve tanımlayıcı bilgiler çıkarılarak ve her katılımcı için bir takma ad (K1, K2, gibi) kullanılarak yazıya dökülmüştür. Soru formu ile bumerang olma deneyimine sahip

yöneticilerin ilk işten ayrılma süreçleri, işletme dışında edindikleri tecrübeler ve işletmeye geri dönüş süreçleri irdelenmiştir.

3.3. Etik İzin

Çalışmanın etik izni Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır (21.12.2022 tarih ve 534181 sayılı).

4. BULGULAR

Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmaya katılan yöneticilerden 3'ü kadın, 5'i erkektir. 1'i lisansüstü, 6'sı lisans, 1'i ön lisans olan katılımcıların 1'i üst düzey yönetici 7'si orta düzey yöneticidir. Katılımcıların sektör tecrübesi en az 13 yıl en fazla 32 yıldır. Yöneticilerden 7'si şu an aktif olarak çalışmakta 1 tanesi iş aramaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Pozisyonu	Turizm Tecrübesi (Yıl)	Çalışma durumu
K1	Kadın	50	Lisans	Eğitim ve Kalite Mdr	25	Çalışmıyor
K2	Erkek	43	Lisans üstü	Finans Direktörü	14	Çalışıyor
K3	Erkek	45	Lisans	FB Müdür Yrd.	25	Çalışıyor
K4	Kadın	58	Lisans	Muhasebe Müdürü	26	Çalışıyor
K5	Kadın	45	Önlisans	Kat Hizmetleri Müd.	25	Çalışıyor
K6	Erkek	36	Lisans	Bar Mdr Yrd	16	Çalışıyor
K7	Erkek	56	Lisans	Mutfak Şefi	40	Çalışıyor
K8	Erkek	35	Lisans	Muhasebe Mdr Yrd	13	Çalışıyor

Araştırma kapsamında yöneticilerin bumerang (işlerinden ayrılma ve geri dönme) süreçlerini anlamak amacıyla “İşten ayrılmanızın en önemli sebebi ne idi?”, “Yöneticiniz veya işletme sahibi kalmanız için çaba sarf etti mi?”, “Eski çalıştığınız işletmeye neden geri döndünüz?”, “Yöneticiniz ya da işletme sahibi dönmeniz için çaba sarf etti mi?”, “Bumerang sürecinde deneyimleriniz nelerdir?” “Zengin geçici deneyimlerinizden bahseder misiniz?” ve son olarak bumerang çalışana bakış açılarını anlamak için “Bumerang yönetici olarak bumerang çalışanlarınız var mı? Bumerang çalışan işe alır mısınız” sorularına verdikleri yanıtlar aşağıda sunulmuştur. Katılımcıların bumerang çalışan tipleri belirlenmiştir.

Çalışanların işten ayrılma niyetleri mevcut işlerinden memnuniyetsizlik duymaları neticesinde oluşur (Rusbult vd, 1988). Turizm sektöründe yapılan bir araştırmada yöneticilerin memnuniyetsizlik sebepleri; düşük ücret düzeyi, çalışma saatlerinin uzunluğu, çalışanlar arasında çatışma, terfi imkânı kısıtlılığı, ayrımcılık, farklı iş imkânı, stres, yetki ve sorumluluk çatışması ve yönetim anlayışı olmuştur

(Çanakçı ve Birdir, 2020). Araştırmamızda da katılımcılardan biri direkt ücret nedeniyle işten ayrılmıştır.

“Üst pozisyon ve ücret artışı için iş değiştirdim. Kariyer ve maddi imkanlar için kurumsal bir yapıdan kurumsal olmayan bir yapıya geçmiş oldum. Şirkette kalmam için genel müdür ve koordinatör çok uğraştı. Ama ücret artışı teklif etmediler. Etseler kalırdım.” (K4)

Yöneticiler arası çatışma nedeniyle işten çıkartılan bir katılımcı bulunmaktadır. Çatışma ortamı, işten ayrılma nedenlerinin başında gelmektedir (Medina, vd., 2005; Gürkan ve Demiralay, 2013).

“Otel tadilatla girecekti. Teknik müdür ile odaların tadilat sonrasında teslimi ile ilgili bir konuda çatışma yaşadık. Teknik müdür sorumluluğunu bana devretmeye çalıştı. Grup koordinatörü ile arası iyi idi. Beni her gün şikâyet etmiş. Bir sabah 10 yıl çalıştığım işletmenden koordinatörün talimatıyla genel müdür tarafından sorgusuz sualsiz işten çıkarıldım.” (K5)

Örgütsel adaletsizlikler, yönetim anlayışı, çalışanın kendisini değersiz hissetmesi de işten ayrılma niyetini arttırır (Eren, 2011; Hang Yue vd., 2015). Dört yönetici de yönetim anlayışı nedeniyle işten ayrıldığını vurgulamışlardır.

“Genel koordinatörün haksız yönetim ve maaş uygulamaları nedeniyle ayrıldım. O dönem birçok müdür işten ayrılmıştı. Otelde boş olan bazı yönetim kademelerini doldurmam istendi, örneğin, misafir ilişkileri müdürlüğü, genel müdür asistanı, ön büro müdürü gibi. Bir süre uzun mesai saatlerini doldurarak böyle çalıştım. Ancak maaşımda düzeltme yapılmadı. Baş vurduğum ilk işten teklif gelince ayrıldım. Genel müdürüm istifamı önlemeye çalıştı. Hatta genel müdür yurt dışına çalışmaya gidecekti beni de götürmek istedi. Ancak ailevi sebeplerden dolayı gidemedim. Otelde ayrıldığım için altı ay benimle konuşmadı” (K1)

K1 ayrılışı esnasında genel müdürü tarafından işletmede kalması yönünde ısrarda bulunulduğunu vurgulamıştır.

“O dönem restoran kaptanı olarak çalışıyordum. Yiyecek içecek müdür yardımcımız hiçbir açıklama yapmadan tüm kaptanları ücretsiz izine çıkmaya zorladı. İtirazımızı dile getirdiğimizde gerekirse dava açın dedi. Yiyecek içecek müdürü gitmemizi istemese de bir şey yapmadı. İşletmeyi dava ederek ayrıldım.” (K3)

K3 maruz kaldığı haksızlık nedeniyle işletmeden ayrılmak zorunda kalmış, işletmeye dava açarak haklarını arama yoluna başvurmuştur.

“Değer görmemek temel sebebim. İşveren tarafından yaptığım işin değersizleştirildiğini hissettim. Genel müdür veya işletme sahibi istifa kararımı durdurmaya çalışmadı. İş bulamayacağımı düşündürler.” (K2)

“Bu otel açılış işletmesiydi. Biz açılış ekibiydik. Ancak 2 yıl sonra genel müdür değişmişti. Yeni genel müdürün yönetim tarzına alışamadım. Toplantılarında hakaretler ediyor, müdürleri aşağılıyordu. Operasyon toplantısı esnasında kadın bir yönetici arkadaşına su fırlatması ayrılışımı tetikledi. Kendime olan saygımı kaybetmemek adına ayrıldım.” (K7)

Çalışanlar bazen de kariyer gelişimi için mevcut işlerinden ayrılma kararı alabilir (Boies ve Rothstein, 2002). Yöneticiler bu durumda bu çalışanların hedeflerini yerine getirmek için bazen başka bir yere gitmeleri gerekebileceğini kabul ederler (Dachner ve Makarius, 2021). Kariyer imkanlarının

kısıtlı olması nedeniyle (Boies ve Rothstein, 2002) araştırmamızda da iki yönetici (K6, K8) mevcut işlerinden ayrılma kararı almış ve yöneticileri tarafından desteklenmişlerdir:

“Üst pozisyon için ayrıldım. Çalıştığım işletmede yükselme şansım yoktu. Yöneticilerimin de görüşünü alarak bar müdürü olarak başka bir otele geçtim. Yöneticim ayrılmamı hiç istemedi ancak kariyer gelişimim için beni durdurmaya çalışmadı.” (K6)

“Bir grup işletmesinden grup İK müdürlüğü teklifi gelmişti. Gelişimim için faydalı olacağını düşünmüştüm. Ayrılmak kolay olmadı çünkü uzun zamandır çalışıyordum. Bir aydan uzun bir süre yeni alınacak yöneticiyi bekledim, işleri devredebilmek için, o sırada beni ikna etmeye çalıştılar.” (K8)

Tablo 2’de de işten çıkış nedenleri, çalışma süreleri ve otelden uzak kaldıkları süreler sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların halen o otelde çalışıp çalışmadıkları bilgisine de yer verilmiştir.

Tablo 2. Bumerang Süreci Bulguları

Katılımcı	İlk İşten Çıkış Nedeni	İlk çalışma süresi	Uzak Kaldığı Süre (Yıl)	İkinci çalışma süresi	Bumerang otelde çalışma durumu
K1	Yönetim ile anlaşamama	3	4,5	1,8	Hayır
K2	Değersizlik	1,2	3,5	2	Hayır
K3	Yönetim ile anlaşamama	11	1	5 yıl devam	Evet
K4	Ücret	4,5	2,5	2 yıl devam	Evet
K5	Çatışma	10	8	2	Hayır
K6	Kariyer	9	3	2 yıl devam	Evet
K7	Yönetim ile anlaşamama	4	3,5	3 yıl devam	Evet
K8	Kariyer	5	2	6 yıl devam	Evet

Bir sonraki aşamada katılımcıların neden geri döndükleri sorulmuştur. Bumerang çalışanlar üzerine yapılan araştırmalar, bumerang çalışanların ayrıldıkları işletmeden memnuniyetsizlik duymamaları durumunda genellikle o işverene geri dönme seçeneğini açık tuttıklarını göstermektedir (Shipp ve vd., 2014; Swider vd., 2017). Sekiz katılımcıdan üçü kariyer ve ücret nedeniyle işten ayrılmışlardır. Bu katılımcılar işten ayrılırken işletmeye döneceklerini düşünmemişler ancak işletmeyle olumsuz ayrılmadıkları için, uzak kaldıklarında dönem dönem dönmeyi istemişlerdir.

“2,5 yıl sonra genel koordinatörüm muhasebe müdürü aradıklarını referans olabileceğim kişiler olup olmadığını sordu. Ben de o dönem çalıştığım yerden ayrılmak istediğimi söyledim ve eski işletmeye geri döndüm. Geri dönme kararını vermek çok kolay oldu. Tanıdığım bildiğim sevdiğim bir işletmeydi. Aslında başta ayrılmam hataymış” (K4)

“Yöneticimle bağlarımızı hiç koparmamıştık. O 20 yıldır aynı grupta çalışıyor. Bar müdür yardımcısı arayışında olduğunu söyledi. Beni geri çağırdı. Zevkle döndüm.” (K6)

“İK uygulamaları kurumsallık gerektirir. Maalesef gittiğim grupta bu kurumsallığı bulamadım. İşimi yaparken geçmişte hiç yaşamadığım sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldım, bunların bir kısmı yasal bir kısmı kişiseldi. Daha fazla katlanamadım. O dönem eski işletmem yönetici arayışındaydı. Genel müdürümle iletişim halindeydik. Ve geri döndüm.” (K8)

Ancak diğer beş katılımcı çatışma ve yönetim ile anlaşamama sorunlarından dolayı işten ayrılmışlardır. Bunlardan ikisi işten çıkartılmış, hatta biri işletmeye dava açmıştır. Bu katılımcılardan biri ailevi nedenlerden geri dönerken, diğeri iş arayışında olduğu bir dönemde işletmeye geri dönmüştür. İşten çıkartılmış, olan iki yöneticiden biri (K3) onu işten çıkartan yöneticisi gittiği için geri dönmüştür. Diğer yöneticiyi (K5) ise onu işten çıkartan üst düzey yönetici tekrar işe almıştır.

“Otelden uzak kaldığım dönemde elit bir şehir içi restoranında çalıştım. Ancak çalışma koşulları oldukça düzensizdi. Aileme daha çok vakit ayırabilmek için geri döndüm. Otelle mahkemelik olmama rağmen anlaştığım yöneticilerimle görüşüyordum. Bizi işten çıkartan müdür yardımcısının ayrıldığını öğrendim. Ben otelle değil müdür yardımcısıyla mahkemelik olmuşum aslında. İK müdürü ve departman müdürüm işletme sahibini ikna etti, geri döndüm, mahkeme dilekçemi geri çektim. Yöneticim iş teklifi yaptı, hali hazırdaki işimden de memnun değildim. İşten çıkmama sebep olan müdür yardımcısı ayrılmıştı. Dışardaki çalışma koşulları daha kötü olduğu için çok düşünmeden kabul ettim.” (K3)

“İş aradığım bir dönemdi, şansımı deneyerek eski işletmeme başvurduğum. Beni işten çıkartan genel koordinatör oradaydı. Onun onayıyla geri döndüm. Geri dönme kararını zorlanmadan verdim. Her şey aynıydı, kat hizmetleri departmanında otelin fiziki yapısı da bizim için önemlidir. Her taşın altını bildiğim bir işletmeydi, kat hizmetleri ekibi aynıydı. Benim işe aldığım kat görevlileri 15 yıldır çalışıyorlardı. Aradan geçen 8 yıla rağmen bıraktığım yerden başlamış oldum” (K5)

Yönetim anlayışı ve değersizlik nedeniyle istifa eden üç katılımcıdan biri ailevi sebepler nedeniyle, diğeri sorun yaşadığı yöneticinin gitmesi nedeniyle, diğeri ise ücret ve vaat edilen bağımsız çalışma koşulları nedeniyle geri döndüğünü belirtmiştir.

“Ailem Antalya’da ben Marmaris’teydim. Antalya’ya dönme kararı vermiştim. Antalya’da iş görüşmeleri yaparken eski işletmeme gittim. İşletme sahibinin kızı işleri devralmış. Geri dönmemi istedi ve istediğim koşulları sağlayacağını vaat etti. Antalya’ya da dönmem gerektiği için çok düşünmedim Tanıdığım bildiğim bir yer olduğundan güvenli olarak gördüm eski işletmemi.” (K1)

“İK direktörü aradı geri dönmemi istediklerini söyledi. Çalışmadığım süre boyunca pozisyon boş kaldı, benim çalıştığım koşullarda benden daha iyisini bulamadılar. Aslında dönmek istemiyordum ama beni eski sorunların giderildiğine ikna ettiler. Ücrette de anlaşmıştık.” (K2)

“Sorun yaşadığım genel müdür ayrılmıştı. Pozisyon da boştu. Ben de iş değiştirmek istiyordum. Ben ayrıldığım dönemde yurt dışında olan işletme sahibi ile ara ara görüşüyordum. Teklif etti, kabul ettim.” (K2)

Bumerang çalışanların bir önceki ayrılmaları yönetim ile ilgili meseleler yüzünden ise geri döndüklerinde de uzun sürelerle çalışamazlar (Raj ve Hundekar, 2013). Burada temel konu yönetim nedeniyle olan sorunların işletmede varlığının devam etmesidir. Tablo 2’de de görüldüğü üzere yönetim ile ilgili konular nedeniyle ayrılan yöneticilerin geri dönüşleri kalıcı olmamıştır. Ortalama iki yıl gibi bir sürede yaşanan sorunların devam etmesi nedeniyle tekrar ayrılmışlardır. Dönerek tekrar ayrılan katılımcıların ifadeleri aşağıdadır:

“Daha önce hiç geri dönmemiştim. Denenmişi denemeyeceksin derdim. Ama kendim denedim. Hataydı. Oradan ikinci kez ayrıldım bir daha asla dönmem.” (K1)

“Hayır tekrar dönmeyi düşünmemiştim. Şu an o işletmede çalışmıyorum. Tekrar çalışmayı da düşünmem. İkinci sefer dönmem için gösterilen samimiyetin sahte olduğunu gördüm. Aslında yaptığım işe saygı duyulmadığını ama benden daha ucuza çalışacak bir yönetici bulamadıklarını öğrendim.” (K2)

“İşten çıkartılmışım. Döneceğimi düşünmemiştim. İşe tekrar başladıktan sonra genel müdür değişti ve beni çok zorladı. İki yıl içinde oteldeki yönetim ekibin çoğu başka bir otele geçti. İK müdürü beni de çağırdı, personele ve emeğe saygı olmadığı için ayrıldım.” (K5)

Raj ve Hundekar (2013)’ın belirttiği duruma uymayan iki katılımcı (K3 ve K7) bulunmaktadır. Bu iki yönetici yönetim ile sorun yaşayarak ayrılışlar da sorun yaşadıkları müdürler işletmeden ayrıldığı için dönmüşler ve halen devam etmektedirler.

Katılımcıların bumerang tecrübelerini içselleştirme ve empatik ifadelerini elde edebilme amacıyla bumerang çalışanlara bakış açıları sorgulanmıştır:

“İşletmeden ayrılıp tekrar geri gelmek isteyen çalışanın sicilinde sorun yoksa geri alırım. Disiplin cezası varsa bile sebebini öğrenirim. Disiplin cezasını sorgularım. O ceza haksızca verilmiş olabilir. Giden çalışanın geri dönmesi için çabalarım ama işten ayrılma sebebini ortadan kalkmış olması gerekir, boş vaatler vermek istemem.” (K1)

“Geri gelmek isteyen çalışana olumlu bakıyorum. Tabi gitme nedeni önemli. Yüz kızartıcı bir suç yoksa sorun yok. Ücret terfi gibi onun istediği imkanları sağlayamamışsam gidebilir, sonra geri alırım.” (K2)

“Olumlu bakıyorum maddi ve manevi olarak iyi koşullara gidiyorsa tabi gidebilir. Değerlendirmek zorunda. Sevdiğimiz bir arkadaşsa hayır demeyiz. Bumerang çalışmamız var zaten.” (K3)

“Bumerang çalışan dün aldım işe. Eski depocum. Şirketle problemleri olmasına rağmen koordinatörle görüşerek kara listeden çıkartarak aldık. Önceki ayrılışında haksızlığa uğradığı ortaya çıktı.” (K4)

“Olumsuz bakmıyorum gelebilir. Her sezon alıyoruz mutlaka.” (K5)

“Ayrılan personellerimizi geri alabiliyoruz. Ayrılma nedeni önemli. Biz otel olarak işletmemizi, standartlarımızı bilen çalışanları kaybetmek istemeyiz.” (K6)

“Kolay kolay personel çıkarmam ama çıkarmışsam almam. Gitme sebebine bağlı olarak alma kararım değişir. Kariyer için gitmişse alırım.” (K7)

“İK olunca çok bumerang personelle karşılıyoruz. Sezonluk çalışan personellerimiz var örneğin. Çıkarılma söz konusuysa geri almıyoruz. Çünkü ciddi bir işten çıkış prosedürümüz var. Dayanaksız bir şekilde işten çıkış yapmıyoruz. Yasal koşulları mutlaka taşır. İstifa söz konusuysa yine çıkış mülakatlarında gerekçeleri sorguluyoruz Her olayın kendi öznel koşullarında değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Çalışanın işten ayrıldığı koşullar iyi analiz edilmeli. Elbette çalışırım.” (K8)

Katılımcıların bumerang deneyimleri aşağıda sunulmuştur:

“İşletmeden uzak kaldığım dönemde çok iyi eğitimler aldım. İnisiyatif kullanabildiğim bir işletmede çalıştım. Bu da yöneticilik becerilerimi geliştirdi. Geri döndüğümde bu deneyimlerimi ilk bir sene uyguladım. Kalite yönetim sistemi, yeşil bayrak uygulamalarını hayata geçirdim.

Ama sonrasında eskiye dönüş oldu. Ağzıma bir parmak bal çaldılar sonra gerisi gelmedi. Maliyetleri kısıtılar.” (K1)

“1,5 sene çok uluslu bir işletme grubunda üst pozisyonda çalıştım. Cluster olarak. Kültürlerarası çalışma tecrübesi edindim, finansal bakış açım gelişti. Bu süreçte tecrübelerim ve özgüvenim arttı diyebilirim.” (K2)

“Ayrı kaldığım dönemde elit bir şehir restoranında çalıştım. Turizmde misafir memnuniyetinin önemini daha iyi anladım. İnsanlara bakış açım değişti. Eğitimin önemini anladım. Ne kadar üst düzey hizmet anlayışıyla hareket ettiğimizi gördüm.” (K3)

“İşletmeden ayrıldığı dönemde resmi muhasebe anlamında ciddi bir deneyim elde ettim. Değişen şartlara uyum sağla, öğren ve yap stratejisini geliştirdim.” (K4)

“Çok fazla deneyim elde ettim. İkinci dönüşümde otele önemli bir kat hizmetleri evrak arşivi kurdum. Reklamasyonda istenecek tüm belgelerin bulunduğu bir arşiv.” (K5)

“Yöneticilik ve insan ilişkileri anlamında çok şey öğrendim. Ancak kurumsal olmaması beni yordu.” (K6)

Hizmet süresi arttıkça ayrılan personelin başka bir işte çalışma düşüncesi doğal olarak (yaş ve yeterlilik gibi nedenlerle) azalmaktadır (Eren 2011).

Literatürde işletmeler açısından bumerang çalışanın avantajları oryantasyon süresinin kısa olması, seçme yerleştirme ve eğitim maliyetlerini düşürmesi (Sullivan 2006; Almeda ve Schawbel, 2015; Sara, 2014) çalışan potansiyelinin farkında olunması (Raj ve Hundekar, 2013) şeklinde sayılmaktadır. Katılımcılar açısından bumerang olmanın avantajları ise aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

“İnsanları tanımak avantaj. Davranışları öngörebiliyorsunuz.” (K1)

“Bilinmez yok, sistemi biliyorum, yapıyı tanıyorum. Bir yönetici olarak sorunları hızlı tespit edebiliyorum.” (K2)

“Herkesi tanıyor olmak.” (K3)

“Tanıdık ortam ve tecrübe avantaj.” (K1)

“Tesisini çok iyi tanıdığım için işlerin organizasyonunu yapmak kolay oluyor. Mekanlarla ilgili olumsuzlukları tahmin edebiliyorsun. Tabi insanları tanımak da avantaj.” (K5)

“Kötü koşullara ve uygulamalara şahit olunca elindekinin kıymeti daha da artıyor. Şu an bu otelde işimi daha severek yapıyorum.” (K8)

Katılımcılar açısından bumerang olmanın dezavantajları ise aşağıdaki gibi ifade edilmiştir. Dört katılımcı dezavantajın olmadığını ifade etmiştir (K3, K4, K6 ve K8).

“Eski çalışan olduğun için iş yükün artabiliyor. Nasılsa yapar diye iş talebi çok oluyor.” (K1)

“İşletme körlüğü olabiliyor. Her şeyi çok iyi bildiğini düşünüyor insan. Ayrıca işletme sahibi bana karşı kinliydi, ilk ayrılışımdan dolayı. Bunu hep hissettirdi, gergin ve stresli bir ortamda çalıştım.” (K2)

“Her şeyi biliyor olmak bazen dezavantaj. İlk defa gelen birine gösterilen tolerans gösterilmiyor. Sen bizdensin idare et deniyor.” (K5)

“Ailenin içinden oluyorsun, iş yükünü arttırıyor, mutfak şefine satın almayı denetle denebiliyor.” (K7)

Bildirilen dezavantajlar yöneticilere duyulan güvenle birlikte iş yüklerinin artması şeklinde olmuştur. Dezavantajları bildiren katılımcılardan üçü bumerang oldukları işletmede çalışmamaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada literatürde henüz tam olarak açıklığa kavuşmamış olan bumerang çalışan kavramı konu edilmiş, bumerang yöneticilerin bumerang olma sürecindeki deneyimleri açığa çıkarılmak istenmiştir. Bu amaçla farklı departmanlarda ve farklı otellerde görev almış, daha sonra ayrılmış ve geri dönmüş olan sekiz yönetici ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bumerang çalışan kavramını işletmeler açısından inceleyen kısıtlı çalışmalar bumerang çalışanların işi, örgüt kültürünü, çevreyi ve ekibi bilen yetenekli kişileri kazanmanın en uygun yolu olduğunu savunmaktadırlar. Ancak kavramın netleştirilebilmesi için bumerang çalışan kavramını bizzat bumeranglar açısından da ele almak gerektiğini düşünmekteyiz. Bu çalışma turizm sektöründe yöneticilerin bumerang olma süreçlerini açığa çıkarmaktadır. Literatürde dört adet bumerang çalışan çeşidi tanımlanmıştır (Maurer, 2015; Küçük, 2019). Araştırmamızdaki katılımcılar ise iki bumerang çeşidine örnektir. Sekiz yöneticiden beş tanesi (K1, K2, K3, K5 ve K7) klasik bumerang, üç tanesi (K4, K6 ve K8) ise kariyer odaklı bumerangdır. Çalışma yönetici düzeyinde olduğu için planlı bumeranga rastlanmamıştır. Katılımcılar arasında kontrol dışı bumeranga da bulunmamaktadır.

Katılımcıların işletmeden ayrılma sebeplerinin başında yönetimle yaşadıkları çatışmalar gelmektedir. Yönetimle sorun yaşayan yöneticilerin bumerang olarak kalmadıkları ortalama iki yıl içinde işletmeden tekrar ayrıldıkları görülmektedir. Yönetim sorunları nedeniyle ayrılan bumerangların dönüşlerinin kalıcı olmadığı başka çalışmalarda da tespit edilmiştir (Raj ve Hundekar, 2013). Kariyer amaçları için ayrılan bumeranglar ise aradıklarını bulamayarak işletmeye geri dönmüşlerdir. Bu bumerangların kalıcı olması beklenmektedir. Nitekim araştırmamızın yapıldığı sürede işletmede devam etmektedirler. Geri dönüşlerinin en yaygın sebebi diğer işletmelerde aradıklarını bulamamış olmalarıdır. Kariyer odaklı üç bumerang yönetici diğer işletmelerdeki olumsuz koşullar nedeniyle dönmüştür. Klasik bumeranglardan ikisi ailevi nedenlerden, ikisi yüksek ücret nedeniyle biri ise işletme sahibi ile geliştirdiği iletişim nedeniyle geri dönmüştür. Bu dönüşlerden en hızlı olanı kariyer odaklı bumeranglar tarafından gerçekleştirilmektedir (Maurer, 2015; Küçük, 2019).

Çalışanın işten ayrıldığı ve geri döndüğü tarihler arasında uzun süre varsa, o zaman eski çalışan diğer herhangi bir işletme dışı çalışan hükmündedir. Bireyin işletmedeki ilk deneyiminin gerçekten çok önemli olmadığı ve kişinin yeniden eğitilmesi gerektiği anlamına gelir. İş, işletme ve kişiler kişinin başlangıçta ayrıldığı andan itibaren önemli ölçüde değişmiş olabilir. Çalışmamızda da işletmeden ilk

ayrılışlarının üzerinden ortalama iki yıl geçmiş olan yöneticiler işletmeye geri dönmüş ve hala çalışmaktadırlar. Ancak ayrılışlarının üzerinden daha uzun süre geçen çalışanların dönüşü kalıcı olmamıştır. Raj ve Hundekar (2013) da şirketlerin çoğunun eski çalışanlarını ancak kişinin işten ayrılması ile yeniden katılması arasındaki süre çok uzun değilse (en fazla 3 yıl) yeniden işe aldığını tespit etmişlerdir. Bunun sebebinin çalışanın örgüt dinamiğinin farkında olmasını sağlayacak süreler olmasıdır.

İnsan kaynağı maliyetinin her geçen gün arttığı, rekabetin hız kazandığı, yetenekli çalışanların öneminin katlanarak arttığı günümüzde özellikle de turizm gibi emek yoğun bir sektörde bumerang çalışanlar oldukça yaygındır. Bumerang çalışanlarıyla ilgili faydalar, yalnızca bumerang çalışanları geri döndüklerinde yüksek düzeyde performans gösterebiliyorsa, her iki taraf için de maksimize edilebilir. Bu nedenle, gelecek vaat eden bumerang çalışanlarını diğerlerinden ayıran faktörleri belirlemek gerekmektedir (Swider vd., 2017). Çalışmanın literatüre olan katkılarının yanında temel kısıtı örneklemin sadece turizm sektöründen seçilmiş olmasıdır. Bunun yanında diğer kısıtlar örneklemin yöneticilerden oluşması ve sadece Antalya ilini kapsıyor olmasıdır.

Bu alanın daha derin analizlere ihtiyacı bulunmaktadır. Kısıtlar göz önüne alındığında mülakat sorularının geliştirilerek farklı sektörler ve pozisyonlardaki çalışanların bumerang deneyimleri araştırılabilir. Turizm sektörü bağlamında ise planlı bumerangın yoğun olduğu göz önüne alınarak gelecekteki araştırmaların mevsimlik çalışanlar üzerinde yapılması önerilmektedir. Yine turizm sektörü özelinde farklı şehirlerde araştırmalar yapılabilir. Ayrıca Türkçe literatürde bumerang çalışanların performanslarının, avantajlarının ve dezavantajlarının nicel yöntemlerle de araştırılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Almeda, D., ve Schawbel, D. (2015). *The corporate culture and boomerang employee study. WorkplaceTrends*. Erişim adresi: <https://brieflynotedonline.wordpress.com/tag/the-corporate-culture-and-boomerang-employee-study/>
- Antoniou, E. (2010). Career planning process and its role in human resource development. *Annals of The University of Petroşani, Economics*, 10(2), 13-22.
- Arnold, J. D., Van Iddekinge, C. H., Campion, M. C., Bauer, T. N., ve Campion, M. A. (2021). Welcome back? Job performance and turnover of boomerang employees compared to internal and external hires. *Journal of Management*, 47(8), 2198-2225.
- Baumbusch, J. (2010). Semi-structured interviewing in practice-close research, *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 15(3), 255-258.
- Boies, K., ve Rothstein, M. G. (2002). Managers' interest in international assignments: The role of work and career satisfaction. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(3), 233- 253.
- Carnahan, S., ve Somaya, D. (2015). The other talent war: Competing through alumni. *MIT Sloan Management Review*. Erişim adresi: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-other-talent-war-competing-through-alumni/>.

- Caraher, L. (2017). *The boomerang principle: Inspire lifetime loyalty from your employees*. Routledge.
- Çanakçı, T., ve Birdir, S. S. (2020). Dört ve beş yıldızlı otel mutfak şeflerinin işten ayrılma nedenleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1176-1191.
- Dachner, A.M. ve Makarius, E., (2021) Turn departing employees into loyal alumni. *Harvard Business Review*, March-April. Erişim adresi: <https://hbr.org/2021/03/turn-departing-employees-into-loyal-alumni>.
- Dachner, A. M., ve Makarius, E. (2022). *Follow the trails: A path to systematically designing corporate alumni programs*. *Organizational Dynamics*, 100897.
- Eren, A., ve Saraçoğlu, B. (2007). Gönüllü işten ayrılmalar üzerine ekonometrik bir yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 1-15.
- Florentine, S. (2015). *Seven reasons to hire back the right former employees*. CIO. Erişim adresi: <https://www.cio.com/article/245213/7-reasons-to-hire-back-the-right-former-employees.html>
- Gürkan, G. Ç., ve Demiralay, T. (2013). İlişki ve görev çatışması ile işten ayrılma niyeti ilişkisinin araştırılması: Konaklama işletmeleri çalışanları üzerinde bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 59-79.
- Hang-Yue, N., Foley, S. and Loi, I.R., (2005), Work role stressors and turnover intentions: a study of Professional clergy in Hong Kong, *Int. J. of Human Resource Management* 16(11), 2133–2146.
- Hirschman, C. (2000). Reserve space for rehires. *Society for Human Resource Management*. Erişim adresi: <https://www.shrm.org/hr-today/news/hr-magazine/pages/reserve-space-for-rehires.aspx>.
- Kallio, H., Pietilä, A.M., Johnson, M. and Kangasniemi, M. (2016). Systematic methodological review: developing a framework for a qualitative semi-structured interview guide, *Journal of Advanced Nursing*, 72(12), 2954-2965.
- Keller, J. R., Kehoe, R. R., Bidwell, M., Collings, D., ve Myer, A. (2021). In with the old? Examining when boomerang employees outperform new hires. *Academy of Management Journal*, 64(6), 1654-1684.
- Kumavat, P. P. (2012). Boomerang of Employees:“The Strategic way of filling the Organizational Talent Gap”. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 1(2), 14-17.
- Maier, C., Laumer, S., Weitzel, T., ve Joseph, D. (2021). Are IT professionals better off when they return to their former employer? An employee perspective on IT boomerang careers. In Proceedings of the 2021 on Computers and People Research Conference (71-78).
- Maurer, R. (2015). *Attitude on rehiring boomerang workers changing*. HRNews, Alexandria, Erişim Adresi: <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/talent-acquisition/pages/rehiring-boomerang-workers.aspx>.
- Medina, F. J., Munduate, L., Dorado, M. A., Martínez, I., ve Guerra, J. M. (2005). Types of intragroup conflict and affective reactions. *Journal of managerial psychology*, 20(3-4), 219-230.
- Pierre, R. R. (2019). *A Phenomenological Study of the Boomerang-Employment Experience of Scientists and Engineers* (Doctoral dissertation, The George Washington University).
- Prommegger, B., Arshad, D., ve Krcmar, H. (2021). Understanding Boundaryless IT Professionals: An Investigation of Personal Characteristics, Career Mobility, and Career

- Success. In Proceedings of the 2021 on Computers and People Research Conference (pp. 51-59).
- Raj, V. S., ve Hundekar, S. G. (2013). Developing a successful rehiring model. *International Research Journal of Social Sciences*, 2(6), 39-42.
- Raveendra, P. V., ve Satish, Y. M. (2022). Boomerang hiring: strategy for sustainable development in COVID-19 era. *Human Systems Management*, 277-282.
- Rusbelt C.A., Farrell D., Rogers G., Mainous A.G. (1988). Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty and Neglect: an Integrative Model of Responses to Decline Job Satisfaction, *Academy of Management Journal*, 31(2), 599-627.
- Sara, H. J. (2014). *5 things to consider before rehiring boomerang employees*. *Employee Benefit News* (Online), NewYork.
- Shipp, A. J., Furst-Holloway, S., Harris, T. B., ve Rosen, B. (2014). Gone today but here tomorrow: Extending the unfolding model of turnover to consider boomerang employees. *Personnel Psychology*, 67(2), 421-462.
- Singh, J. K., ve Jain, M. (2013). A study of employees' job satisfaction and its impact on their performance. *Journal of Indian research*, 1(4).
- Snyder, D. G., Stewart, V. R., ve Shea, C. T. (2021). Hello again: Managing talent with boomerang employees. *Human Resource Management*, 60(2), 295-312.
- Somaya, D., ve Williamson, I. O. (2011). *Embracing turnover: moving beyond the "war for talent"*. In *Global talent management* (90-102). Routledge.
- Sullivan, J. (2006). *Boomerangs: The Strategic Process of Rehiring Your Former Employees*, Part 1, Erişim adres: <https://www.ere.net/boomerangs-the-strategic-process-of-rehiring-your-former-employees-part-2/> (Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).
- Swider, B. W., Liu, J. T., Harris, T. B., ve Gardner, R. G. (2017). Employees on the rebound: Extending the careers literature to include boomerang employment. *Journal of Applied Psychology*, 102(6), 890.
- Terre Blanche, M.T.; Durrheim, K.; Painter, D. (2006), *Research in Practice: Applied Methods for The Social Sciences*, Cape Town: University of Cape Town Press.
- Tian, Z., Yuan, Q., Qian, S., ve Liu, Y. (2022). The generative mechanism of boomerang intention: From the perspective of legacy identification. *Frontiers in Psychology*, 12, 6691.
- Tees, D. M. (2009). *Redefining employee retention: A paradigm shift* (Doctoral dissertation, University of Pennsylvania).

YEŞİL İŞLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE STUDIES ON GREEN JOBS BY BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Şerife DURMAZ¹, Aydın ÇİVİLİDAĞ², Murşit İŞİK³

1. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
serifedurmaz@akdeniz.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-2739-9827>
2. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
aydinc@akdeniz.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-6142-0928>
3. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mursitisik@sdu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-9855-6290>

Öz

Bu çalışmada, WoS veri tabanında yayınlanan yeşil iş ile ilgili çalışmaların bibliyometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. WoS veri tabanında SSCI, A&HCI, BCI, BKCI-SSH, ESCI indeksleri filtrelenerek, "GREEN JOB" OR "GREEN WORK" OR "GREEN EMPLOYMENT" kodları taranmıştır. Ulaşılan 99 çalışma incelenerek konu kapsamına giren 85 çalışma ile veri seti oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında yıllar itibarıyla yeşil iş kavramına yönelik yapılan çalışma ve atf sayısı, hangi alanlarda çalışma yapıldığı, ilişki gücü yüksek yazar, çalışmalarda araştırma işbirliği yapan ortak yazarların kurumları, yapılan çalışmaların kaynakları arasındaki benzerlik ağı, çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimeler ve çalışmaların yayımlandığı dergilerde iki çalışmanın birlikte alıntılanma durumları VOSviewer paket programı ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda "green jobs" anahtar kelimesinin en fazla kullanıldığı, yapılan çalışmaların yıllar itibarıyla artan bir yayın ve atf seyri izlediği görülmüştür. En fazla çalışma, çevre çalışmaları alanındadır. En fazla toplam bağlantı gücüne sahip yazar Taedong Lee dir. Eastern Mediterranean Üniversitesi kurumlar bağlamında ortak yazarlıkta en güçlü kurumdur. Kaynakça eşleşmesinde ise Norton'un 2014 yılında yayımlanmış olduğu çalışma en güçlü çalışmadır. Ortak atf analizinde en güçlü dergi Journal of Cleaner Production'dır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil İşler, Yeşil Örgüt, Bibliyometrik Analiz.

Abstract

In this research, it is aimed to examine the bibliometric characteristics of studies related to green job published in the WoS database. In the WoS database, SSCI, A&HCI, BCI, BKCI-SSH, ESCI indexes were filtered and the codes "GREEN JOB" OR "GREEN WORK" OR "GREEN EMPLOYMENT" were searched. A data set was created with 85 studies within the scope of the subject by examining 99 studies. Within the scope of the research, the number of studies and citations on the concept of green jobs by years, the fields in which studies were conducted, the author with high relevance, the institutions of the co-authors who collaborated in the studies, the similarity network between the sources of the studies, the most commonly used keywords in the studies, and the co-citation status of two studies in the journals in which the studies were published were examined with the VOSviewer package program. As a result of the research, it has been seen that the keyword "green jobs" is used the most, and the studies have followed an increasing publication and citation trend over the years. The most studies are in the field of environmental studies. The author with the highest total link strength is Taedong Lee. Eastern Mediterranean University is the strongest institution in co-authorship within the context of institutions. In bibliography matching, Norton's study in 2014 is the strongest. The strongest journal in co-citation analysis is the Journal of Cleaner Production.

Keywords: Green Jobs, Green Organization, Bibliometric Analysis.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220252>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the study is to investigate the bibliometric characteristics of the studies in Web of Science (WoS) data base to offer an insight in to the researchers who want to study on green job concept.

Research Questions

The research questions below are addressed 1. How have studies and citations on green jobs evolved over time?2. In which fields are there studies on green jobs?3. Who are the authors with high relationship strength in studies on green jobs?4. What is the network of relationships between the institutions of co-authors who collaborate in research on green jobs?5. What is the network of similarity between the sources of studies on green jobs?6. What are the most common keywords used in studies on green jobs?7. What is the status of the two studies being cited together in the journals where the studies on green jobs are published?

Literature Review

The increasing world population and increasing competition conditions cause the sustainability concept to be in danger because of the rapid exhaustion of world resources. In addition to the continuity of the production process, efforts to use resources better and to prevent labor victimization reveal the concept of green jobs. Green jobs, which are at the heart of sustainable development, have emerged in response to serious global problems such as economic development, environmental protection and social inclusion. Green jobs are important for increasing energy and raw material efficiency, limiting greenhouse gas emissions, minimizing pollution and waste, and supporting the coherence of climate change impacts by protecting ecosystems. It is also important for creating labor opportunities, increasing resource efficiency and building low-carbon sustainable societies. Although the concept of green work has emerged as a new concept, it refers to decent work both in traditional sectors such as construction and manufacturing and in newly created green sectors such as renewable energy and energy efficiency (ILO,2016). In both traditional and emerging green sectors, green jobs are decent work that contributes to protecting and restoring the environment.

Methodology

In this research, the quantitative method is used which is the approach in which the relations between the variables are stated with points and numbers and these relations are investigated by adding the numbers and analyzing them. Bibliometric analysis is a quantitative method. Bibliometric analysis is accepted as a literature investigation tool. Whereas traditional literature reviews include a smaller number of study groups, bibliometric research includes thousands of studies and investigates them with their main lines. It offers the opportunity to evaluate the structure and dynamics of the field from a wider perspective at the macro level. The bibliometric analysis allows analysis by classifying, measuring, and ranking items such as authors, studies, journals, keywords, institutions, and countries in any research

field with statistical methods. In addition, it visualizes the conceptual and social structure that reflects the scientific communication in the area studied with the mapping technique.

Results and Conclusions

As a result of the research, it has been seen that the keyword "green jobs" is used the most, and the studies have followed an increasing publication and citation trend over the years. The most studies are in the field of environmental studies. The author with the highest total link strength is Taedong Lee. Eastern Mediterranean University is the strongest institution in co-authorship within the context of institutions. In bibliography matching, Norton's study in 2014 is the strongest. The strongest journal in co-citation analysis is the Journal of Cleaner Production.

1. GİRİŞ

Doğa ve iş özünde birbirine bağlı olup, insan yaşamı da doğal çevreye bağlıdır. İklim değişikliği ve doğanın zarar görmesi şimdiden milyarlarca insanı, milyonlarca işi ve geçim kaynağını sekteye uğratmıştır. İklim değişikliği ve aynı zamanda doğal çevrenin bozulması, değişim için küresel faktörler olarak kabul edilmiştir (Stanef-Puică, vd., 2022). Ancak yeşil ekonomi anlayışı doğrultusunda çalışma hayatını sürdürmek ve aynı zamanda ekonomik canlılığı sağlamak hala mümkündür. Alsmadi ve Alzoubi (2022)'ye göre yeşil ekonomi, çevreyi olumsuz etkileme risklerini ve ekolojik sistemdeki eksiklikleri azaltırken, sosyal eşitliği ve insan refahını artıran ve iyileştiren bir ekonomi biçimidir. Yeşil ekonomi, girişimciliği teşvik ederken, iş alanlarında denge kurmaya ve sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmeye dayanmaktadır. Ekonomik yapılar, ekonomideki mevcut işlerin türüne göre belirlenirken kahverengi ekonomilerin (geleneksel ekonomiler) yeşil ekonomilere dönüşümleri karmaşık bir süreçtir. Bu yeşillenme dönüşümünde yeşil işlerin yaratılması süreç bileşenlerinden sadece birisidir (Dordmond v.d., 2021). Daha çevreci üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerine geçiş, genellikle çevresel zararın azaltılması şeklinde uzun vadeli faydaların kaynağı ve aynı zamanda ekonomik kalkınma için yeni fırsatlar olarak lanse edilmektedir (Porter & van der Linde, 1995). Jaeger vd. (2021)'ne göre yeşil yatırımların yarattığı iş sürdürülemez yatırımlar diye ifade edilen klasik yatırımlara göre çok daha fazladır. Örneğin fosil yakıtlara ortalama 1 milyon dolar yatırım yapmaktansa bina verimliliğine 1 milyon dolar yatırım yapmak 2,8 kat daha fazla istihdam yaratmaktadır. Yine ortalama 1 milyon dolar başına güneş fotovoltaik (PV) yatırımı yapmak fosil yakıtlara göre 1,5 kat daha fazla istihdam olanağı yaratmaktadır. Ayrıca ortalama 1 milyon dolar başına ekosistem restorasyonu yapmak fosil yakıtlara göre 3,7 kat daha fazla istihdam yaratmaktadır. Zamanla yeşil işler yaratmak, yeni işler yaratmak için olası bir çözüm olarak görülürken, yeşil ekonomi iklim değişikliği, çevresel bozulma ve yoksulluk artışına bir çözüm olarak da görülmeye başlanmıştır (Stanef-Puică, vd., 2022). Yeşil faaliyetler, ekonominin çevreci, sürdürülebilir, kalkınmaya yardımcı olan ve işsizliğe karşı mücadelede önemli eylemleri olarak düşünülebilir. Ekonomideki yeşil işler yaklaşımı, birçoğu zaten Avrupa yeşil ekonomisinin bir parçası olan iş yaratma için fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatlar, geleneksel olarak yenilenebilir enerjiler veya geri dönüşüm gibi çevresel içerikle ilişkilendirilen sektörlerdeki faaliyetlere kadar uzanmaktadır (Rutkowska-Podolowska, vd., 2016).

Yeşil işe yönelik literatürde birçok araştırma yapılmışsa da bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara kavrama yönelik yol gösterici olacak makro ölçekli çalışmalara rastlanmaması nedeniyle bu araştırma yapılmıştır. Günümüzde bilgiye erişim kolay olsa da çok fazla bilgiye maruz kalınmaktadır. Son yıllarda bilimsel bilgi içeren çalışma sayısı artmıştır. Fakat herhangi bir araştırma alanının incelenmesinde artık çok daha fazla çalışmaya bakılması gerekmektedir. Bu da daha fazla çaba ve zaman gerektirmektedir. Bu sebeple bir araştırma alanındaki tüm literatürü ele alarak bir inceleme imkânı

verdiği için mevcut araştırmada bibliyometrik analiz tercih edilmiştir. Bu araştırmada düzgün işlerden biri olan yeşil iş kavramı bibliyometrik analiz ile incelenerek, literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

ILO, bir milyardan fazla kadın ve erkeğin işsiz, eksik istihdam veya çalışan yoksul olduğunu tahmin etmektedir. Bu durum yaklaşık 120 milyon göçmen işçinin ve ailelerinin başka bir yerde iş bulma umuduyla ülkelerini terk etmesine neden olmaktadır. Önümüzdeki on yıl içinde işgücü piyasalarına yeni giren çoğu genç ve kadın olan işgücü için tahmini 500 milyon yeni işe ihtiyaç duyulması beklenmektedir (ILO, 2022a).

Bir yandan artan nüfus baskısı ve liberal politika uygulamaları bir yandan insana yakışır çalışma talebi, iş kavramına yönelik yeni yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de düzgün iştir. ILO'nun tanımladığı düzgün iş ya da diğer adıyla insana yakışır iş, üretken ve adil bir gelir, işyerinde güvenlik ve herkes için sosyal koruma, kişisel gelişim ve sosyal entegrasyon için daha iyi beklentilerdir. Ayrıca insanların endişelerini ifade etme, tüm insanlık için daha iyi yaşam, fırsat ve uygulama eşitliğidir. Bunların yanı sıra örgütlenme ve kararlara katılma özgürlüğü sağlayan iş fırsatları gibi insanların çalışma hayatlarındaki isteklerini ifade etmektedir (ILO, 2022b).

Düzgün iş yalnızca iş görenler için değil aynı zamanda toplumun istikrarına yönelik politika yapımcıların temel gündemlerinden biridir. Özellikle 2008 küresel mali ve ekonomik krizinin ardından kapsayıcı büyüme ve sosyal koruma gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak 2015'teki Birleşmiş Milletler (BM) genel kurulunda insana yakışır iş, gündeminin dört unsuru olan istihdam yaratma, sosyal koruma, çalışma hakları ve sosyal diyalog 2030 sürdürülebilir kalkınma programının ayrılmaz parçası haline gelmiştir. İnsana yakışır iş, BM'nin kalkınma vizyonunun diğer hedeflerinde de geniş yer bulmuştur.

17 Sürdürülebilir kalkınma hedefine sahip olan 2030 Gündemi, sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyutunu ortaya koymuştur. 8. Hedefinde sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada insana yakışır işin önemi, "sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işi teşvik etmeyi" vurgulamaktadır. Ayrıca sadece BM değil G20, G7, Avrupa Birliği, Afrika Birliği ve birçok kuruluşta eylem planlarında kriz çözümü olarak sürdürülebilir kalkınmada insana yakışır işin önemi vurgulanmıştır. Üretken istihdam ve insana yakışır iş, adil bir küreselleşme ve yoksulluğun azaltılması için kilit unsurlardır (ILO, 2022b; 2022c).

Artan rekabet koşulları, artan dünya nüfusu dünya kaynaklarının hızla tüketilmesine neden olurken, bu durum sürdürülebilirlik kavramının tehlikeye girmesine yol açmaktadır. Üretim sürecinin devam etmesinin yanı sıra kaynakların daha doğru kullanılması, iş görenlerin mağdur olmaması için başlayan çabalar yeşil iş kavramını ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde yer alan yeşil işler, çevre koruma, ekonomik kalkınma ve sosyal içerme gibi ciddi küresel sorunlara yanıt olarak

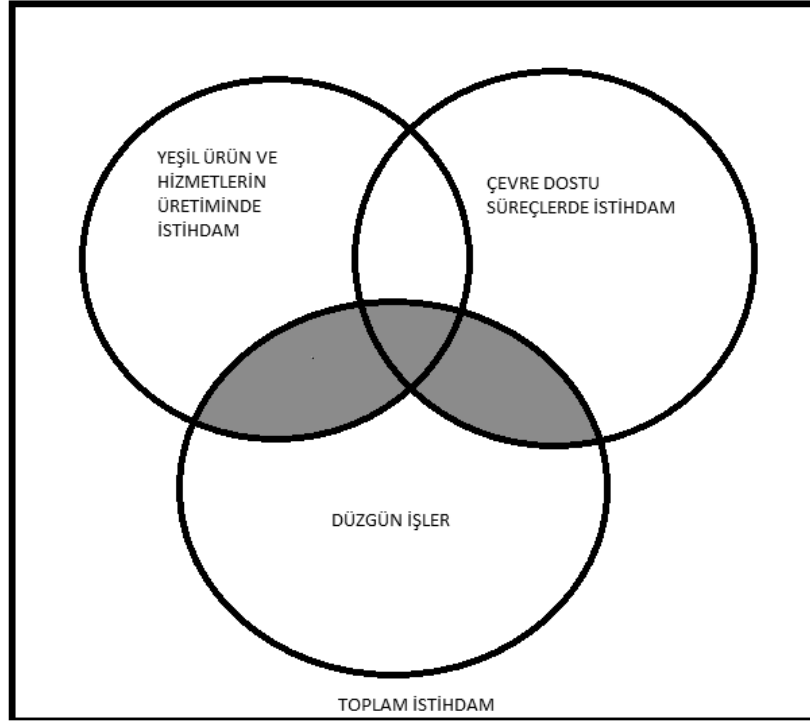
ortaya çıkmıştır. Her ne kadar iş kavramı sadece çalışanı etkileyen bir kavram gibi hissettirse de ILO tüm tarafları (devlet-işçi-işveren-sendikalar) sürece aktif şekilde dahil ederek işgücü piyasalarının yeşillenmesini teşvik etmektedir. Bu teşvikler insana yakışır istihdam fırsatlarının doğmasına, kaynak verimliliğinin artmasına ve düşük karbonlu sürdürülebilir doğanın oluşturulmasına katkı sunmaktadır (ILO, 2022d).

Düzgün işlerden biri olan yeşil iş ise, ister imalat ve inşaat gibi geleneksel sektörlerde ister yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği gibi yeni gelişen yeşil sektörlerde olsun, çevrenin korunmasına veya eski haline getirilmesine katkıda bulunan insana yakışır işlerdir (ILO, 2016). Henüz yeşil işin evrensel olarak kabul edilmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bu durum yeşil iş yaratma çalışmalarını karşılaştırmayı zorlaştırmakta ve bazı araştırmacıların bu terimden tamamen kaçınmasına yol açmaktadır. Ancak geniş anlamda yeşil işler, çevresel hedefler ve politikalarla ilişkili işler olarak kabul edilmektedir. Özellikle Avrupa Komisyonu Çevre Direktörlüğü tarafından yapılan bazı çalışmalarda, yeşil işler, su, hava ve toprağa verilen çevresel zararın yanı sıra atık, gürültü ve eko-sistemlerle ilgili sorunları ölçmek, önlemek, sınırlamak, en aza indirmek veya düzeltmek için mal ve hizmet üreten faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, çevresel riski azaltan, kirliliği ve kaynakları en aza indiren teknolojileri, ürünleri ve hizmetleri içermektedir. Dolayısıyla, kirlilik yönetimini (örneğin hava kirliliği kontrolü) ve kaynak yönetimini (yenilenebilir enerji tesisleri ve su temini) kapsamaktadır (Bowen ve Kuralbayeva, 2015). Yeşil işler, enerji ve hammadde verimliliğini artırma, sera gazı emisyonlarını sınırlandırma, atıkları ve kirliliği en aza indirme, ekosistemleri koruyarak iklim değişikliğinin etkilerine uyumu desteklemesi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda insana yakışır istihdam fırsatları yaratması, kaynak verimliliğini artırması da önemli bir yere sahiptir. Yeşil iş kavramı her ne kadar yeni bir kavram olarak ortaya çıksa da hem imalat, ulaşım ve inşaat gibi geleneksel sektörlerde hem de yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği gibi yeni ortaya çıkan yeşil sektörlerde de kullanılan insana yakışır işleri ifade etmektedir (ILO, 2016). Yeşil işler, hangi sektörde olursa olsun doğayı korumaya veya eski haline getirmeye katkıda bulunan insana yakışır işlerdir. İnsan eyleminin sonuçlarına odaklanan bir açıklamaya göre yeşil işlerin tanımı; çevreye fayda sağlayan veya doğal kaynakları koruyan mallar üreten veya hizmetler sunan işletmelerdeki işlerdir. İşlerin yapılış sürecini öne çıkaran yaklaşıma göre yeşil işler, çalışanların görevlerinin, işletmelerinin üretim süreçlerini daha çevre dostu hale getirmeyi veya daha az doğal kaynak kullanmayı içeren işlerdir (Sulich ve Zema, 2018).

Peki bir işin yeşil bir iş olup olmadığını nasıl anlarız sorusuna ILO “işler, olumsuz çevresel etkileri azaltmaya yardımcı olup çevresel, ekonomik ve sosyal olarak sürdürülebilir işletmelere ve ekonomilere imkân veriyorsa yeşildir” cevabını vermektedir (ILO, 2022d). Yeşil işler, her aşamasında yeşil olmayabilmektedir. Örneğin bir işletmede yeşil iş bağlamında çevreye faydalı yeşil binalar gibi mallar üretilse veya temiz ulaşım gibi hizmetler sağlansa da bu yeşil çıktılar her zaman yeşil üretim süreçlerine ve teknolojilerine dayanmayabilmektedir. Yeşil işler çevre dostu süreçlere katkılarıyla (su tüketimini azaltması, geri dönüşüm sistemlerini iyileştirmesi) ayırt edilebilmektedir. Ancak yeşil işler

kesinlikle çevresel mal ve hizmet sunmak zorunda değildir. Doğa dostu süreçlerde yeşil iş kapsamına girebilmektedir. Aşağıda Şekil 1'deki yeşil boyalı alana düşen tüm işler yeşil işlerdir.

Şekil 1. ILO İçin Yeşil İşler

Kaynak: ILO, 2022d

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası İşverenler Örgütü (IOE) ve Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun (ITUC) ortak bir girişimi olan “Yeşil işler girişimi” çevre politikalarının bir sonucu olarak insana yakışır işlerin yaratılmasını analiz etmek ve teşvik etmek için kurulmuş bir girişimdir (ILO, 2022e). 21 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin daha yeşil bir ekonominin yeni taleplerini karşılamak için eğitim tedariklerini ayarlama konusundaki deneyimlerini inceleyen ILO raporu ise yeşil büyümenin istihdam potansiyelini ortaya çıkarmak için beceri geliştirme kritik olduğunu ancak beceri eksikliklerinin bu potansiyelin gerçekleştirilmesinde bir engel haline geldiğini göstermektedir. Rapor ayrıca ülkelerin sosyal diyalog, iyi hazırlanmış politikalar ve bakanlıklar, işverenler ve eğitim sağlayıcılar arasındaki koordinasyona dayalı stratejiler geliştirmesini de tavsiye etmektedir (Strietska-Ilina, vd., 2011).

Yeşil işler çok çeşitli becerileri, eğitim geçmişlerini ve mesleki profilleri kapsamaktadır. Mühendislik ve mimarlık gibi meslek alanlarını içeren ARGE çalışmalarında, proje planlama ve yönetimi, denetim, yönetim, pazarlama, perakende satış ve müşteri hizmetleri gibi sosyal alanlarda ve geleneksel mavi yakalı alanlar olarak adlandırılan sıhhi tesisat veya elektrik işleri gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Yeşil iş özel sektörün yanı sıra devlet kurumları (standart belirleme, kural koyma, izin verme, izleme ve uygulama, destek programları vb.), bilim ve akademi, profesyonel dernekler ve sivil toplum kuruluşlarında da mevcuttur (UNEP, 2008).

Yeşil işler makro ölçekli etkilerinin yanı sıra örgütsel etkileri bağlamında da önemlidir. Mevcut dönüşümde işine devam eden işçilerin bu dönüşüme uyumu için örgütte gerekli olan psikolojik alt yapının oluşturulması gereklidir. Bunun dışında yeni teknolojik süreçlere yatırım yapan kahverengi endüstrilerde işlerini kaybeden işçi ve topluluklar için yeni beceri ve istihdam fırsatlarının oluşturulması da gerekmektedir.

Yeşil iş kavramı çok yönlü ortak bir çalışmayı içerdiği için çok farklı iş alanlarından multi disiplinler çalışmalara da konu olmuş bir kavramdır. Dolayısıyla yapılmış çalışmaların durumlarını sentezleyen kapsamlı çalışmalara gereksinim bulunmaktadır. Bunun için bu çalışma da bibliyometri ölçüm tekniği tercih edilmiştir. İstatistiksel analizin tüm tahmin çalışmaları için anahtar araçlar olduğuna inanan bir matematikçi olan Ranganathan 1948'de "librametri" terimini önermiştir (Osareh, 1996). İstatistiksel bibliyografya terimi de ilk olarak E. Wyndham Hulme tarafından Cambridge Üniversitesindeki Bibliyografya alanında verdiği konferansta kullanılmıştır. Ancak Pritchard'ın (1969) aynı kavramı kullandığı makale taslağı M.G. Kendall tarafından okunduğunda konunun adını değiştirmesi önerilmiştir. Pritchard'da matematik ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması anlamına gelen "bibliyometrics"i daha iyi bir isim önerisi olarak düşünmüş ve çalışmasında kullanmıştır. Sonuç olarak Pritchard istatistiksel bibliyografya terimini bibliyometrik ile değiştirmiş ve pek çok yazar tarafından da kabul görmüştür (Osareh, 1996). Vassily V. Nalimov da 1960'larda "scientometrics" terimini kullansa da bu terimler, benzer ve örtüşen metodolojileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Hood ve Wilson, 2001). Hatta Glänzel ve Schoepflin (1994) bibliyometri, informetrik, scientometri ve teknometri alt disiplinleri arasında birbirlerinden uzaklaşmalarına yönelik bir kriz süreci olduğunu belirterek bu krizi açıklamaya çalışmıştır. Çalışmalarında bibliyometrik, informetrik, scientometrik ve teknometrik kavramlarını tek tek kullanmak yerine tüm kavramları bibliyometri ile eşanlamlı olarak kullandıklarını belirterek tartışmışlardır. Özetle bibliyometrik, enformetrik, scientometrik ve librametrik birbirine karışmış amaç ve hedeflere sahip benzer veya daha doğrusu eşanlamlı terimler olup bilgi biliminde kullanılan dört ölçüm tekniğidir. Nicel bir ölçüm aracı olan bibliyometri anlam olarak Latince ve Yunanca'da kitap anlamına gelen "biblion" kelimesi ile yine bu dillerdeki ölçmeyi ifade eden "metricus" veya "metrikos" kelimelerinden türemiştir (Sengupta, 1992).

Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmada Web of Science (WoS) veri tabanında yayınlanan yeşil iş ile ilgili makalelerin bibliyometrik özellikleri incelenmektedir. Buna yönelik olarak aşağıdaki araştırma sorularına yer verilmiştir.

1. Yeşil işe yönelik yapılan çalışmalar ve atıflar zamana göre nasıl bir seyir izlemiştir?
2. Hangi alanlarda yeşil işe yönelik yapılan çalışmalar mevcuttur?
3. Yeşil işe yönelik yapılan çalışmalarda ilişki gücü yüksek yazarlar kimlerdir?

4. Yeşil işe yönelik yapılan çalışmalarda araştırma işbirliği yapan ortak yazarların kurumları arasında nasıl bir ilişki ağı vardır?
5. Yeşil işe yönelik yapılan çalışmaların kaynakları arasında nasıl bir benzerlik ağı vardır?
6. Yeşil işe yönelik yapılan çalışmalarda en çok çalışılan anahtar kelimeler nelerdir?
7. Yeşil işe yönelik yapılan çalışmaların yayınlandığı dergilerde iki çalışmanın birlikte alıntılanma durumu nedir?

3. YÖNTEM

Araştırmada değişkenler arası ilişkilerin puan ve sayılarla ifade edildiği ve sayıların toplanıp analiz edilmesiyle incelendiği bir yaklaşım olan nicel yöntem kullanılmıştır (Plano Clark ve Ivankova, 2018). Bibliyometrik analiz nicel bir ölçüm aracıdır ve bir literatür inceleme aracı olarak kabul edilmektedir. Geleneksel literatür incelemeleri daha küçük çalışma gruplarını ele alırken, bibliyometrik araştırmalar binlerce çalışmadan oluşan bir alanı daha yüzeysel bir şekilde genel hatlarıyla ele almaktadır. Bibliyometrik analiz araştırma alanının yapısını ve dinamiklerini makro düzeyde daha geniş bir açıyla değerlendirme imkânı sunmaktadır. Ayrıca istatistiksel yöntemlerle herhangi bir araştırma alanındaki yazar, çalışma, dergi, anahtar kelime, kurum ve ülke gibi öğeleri sınıflandırmak, ölçmek ve sıralamak yoluyla analiz etmeye olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda bu analiz incelenen alandaki bilimsel iletişimi yansıtan kavramsal ve sosyal yapıyı haritalama tekniği ile görselleştirmektedir (Şimşir, 2022). Araştırmada bibliyometrik analize alınacak çalışmaları belirlemek için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Bibliyometrik analizde performans analizi daha çok ölçme ve sınıflandırma ile yapılırken, bilimsel alan haritalama ise analiz ve görselleştirme ile yapılmaktadır. Performans analizi bilimsel çıktılar açısından alanın genel bir görünümünü sunarken, bilimsel alan haritalama ise yazarlar, çalışmalar, kavramlar, atıflar arasındaki ilişki/etkileşim ağlarını ortaya koymaktadır. İlişki ağlarını (network) ortaya koyabilmek için ortak yazar, ortak kelime, ortak atıf ve bibliyografik eşleşme analizi gibi bibliyometrik analiz tekniklerinden yararlanılmaktadır. Analiz kapsamında öğeler (kelimeler, çalışmalar, yazarlar, dergiler) arasındaki benzerlik matrisleri ve ilişkiler hesaplanırken görselleştirme ile de söz konusu öğeler arasındaki ilişki ağları görsel olarak ortaya konulmaktadır. İncelenen araştırmada ilişki ağlarına ulaşabilmek için ortak yazar analiz tekniği, kavramsal ağa ulaşmak için ortak kelime analizi ve atıf ağına ulaşabilmek için ortak atıf ve bibliyometrik eşleşme analizi tercih edilmektedir (Öztürk, 2022).

3.1. Veri Tabanı Seçimi

Garfield (1972) ağ ve bileşenlerin karşılıklı ilişkisine yönelik çalışmaların bilimsel dergi ve yazarların dikkate aldıkları zaman dilimleriyle kısıtlı kalmasının sebebinin yüksek miktarda veriyi manuel olarak derlemenin zorluğundan kaynaklandığını belirtmiştir. Bu veri sorunun çözümünün de

Science Citation Index (SCI) veri tabanında mevcut olduğunu ifade etmiştir. 1971'de Bilimsel Bilgi Enstitüsü (Institution Scientific Information, ISI) tüm bilim ve teknoloji alanındaki dergi alıntı kalıplarının sistematik bir analizini üstlenmiştir. Önceleri atıfların manuel yazıya dökülmesi gerekirken bilgisayar ile makine tarafından okunabilir verilerin analiz edilebilmesi ve basılı indekslerin üretilmesi sağlanmıştır. Bu sayede çalışmaların kapsam sınırları genişlemiş ve yeni araçlarla birlikte atıf analizinde yeni teknikler kullanılmaya başlanmıştır. ISI'nın atıf için veri sağlama süreci, ilk SCI (1961) ile başlamış, ardından Social Sciences Citation Index'i (SSCI, 1966) ve Arts and Humanities Citation Index'i (AHCI, 1976) şeklinde genişletilmiştir (Smith, 1981).

Akademik yazındaki ilk çalışmalar makalelerin araştırma etkisini daha çok ISI'nın (Thomson Scientific) WoS veri tabanını kullanarak ölçmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Elsevier'in Scopus ve Google'ın Google Scholar (GS) atıf veri tabanları 2004 yılı Kasım ayında kullanıma sunulmuştur (Tonta vd., 2007). Microsoft Academic (MA) ise 2016 yılında Microsoft Research tarafından akademik çalışmaları taramak amacıyla geliştirilmiş ücretsiz yeni bir veri tabanı olarak yayın hayatına başlamıştır. Digital Science & Research Solution Inc. tarafından 2018 yılında oluşturulan Dimensions veri tabanı da temel arama ve göz atma gibi belirli özelliklerinin kullanımında kısmen ücretsiz hizmet vermektedir. Araştırmamızda veri tabanı belirlenirken, yeşil işlerin yer aldığı dergi sayısı, veri tabanına ulaşım kolaylığı, veri tabanında taranan dergilerin etki faktörleri ve alanı yönlendirme potansiyeli, bibliyometrik analiz için kullanılan paket programlara uygun dosya tipinde veri indirme imkanı sunması, araştırma amacına ve sorularına cevap verebilecek istenilen filtrelemeyi sunma özelliği ile veri tabanından dışa aktarılabilen kayıt sayısı (Gürler, 2022) gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bu koşullar WoS veri tabanında olduğu için bu veri tabanının kullanılmasına karar verilmiştir. Ek olarak çalışma verilerine erişebilmek için en eski veri tabanı olması sebebiyle de veri kaynağı olarak WoS tercih edilmiştir.

3.2. Arama Sorgusunun Kapsamı

WoS veri tabanında yayınlanmış olan yeşil iş ile ilgili çalışmalar konu bazlı taranmıştır. Taramada analiz edilmek üzere seçilen çalışmaların gerçekten araştırmanın odağındaki literatürü temsil edebilmesi için çalışma verileri (SSCI), (A&HCI), Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH), Emerging Sources Citation Index (ESCI) şeklinde filtrelenmiştir. 1970-2022 aralığındaki tüm makaleler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın filtreleme sürecinde konu kısmına literatürde yeşil işe karşılık gelen "GREEN JOB" OR "GREEN WORK" OR "GREEN EMPLOYMENT" anahtar sözcükler girilmiş, 20.11.2022 tarihi itibarıyla 99 adet çalışmaya ulaşılmıştır.

3.3. Araştırma Verisi

Tüm araştırma kriterleri uygulandıktan sonra kalan çalışmalar tek tek incelenmiştir. Çalışma konusu ile ilgili olmayan 12 adet çalışma çıkarılmış, ayrıca WoS tarafından hatalı olarak iki kere sıralanmış olan çalışmalardan sadece birinin kabul edilmesi sebebiyle 1 adet çalışma ve içeriğine

ulaşılabilen 1 adet çalışmanın daha elenmesi sonucunda toplamda 85 çalışma analize dahil edilmiştir. Araştırma verileri, araştırma sorularının cevaplarını içermesi için “full record and references” (çalışma başlığı, yazar adları ve kurumları ile ülkeleri, dergi adları, çalışma anahtar kelimeleri, özetleri, yayın yılları ve referans listesi) şeklinde indirilmiştir.

3.4. Veri Analiz Yöntemi

Çalışmada verilerin analizinde VOSviewer paket programı kullanılmıştır. BibExcel, Bibliometrix, Pajek, SciMAT, ... gibi birbirinde farklı özelliklere sahip olan başka pek çok paket program olsa da çalışmada cevap aranan sorulara uygun analizi imkânı sunması nedeniyle VOSviewer paket programı tercih edilmiştir.

VOSviewer paket programında çoklu yazarlı çalışmalarda sadece ilk yazar işleme alınmakta ve ortak atıf analizinde veri setindeki dokümanların kaynakçaları temel alınmaktadır. Programda analizler ağ (network) görselleştirme, yoğunluk (density) görselleştirme ve katman (overlay) görselleştirme şeklinde sunulmaktadır. Ağ görselleştirme bir analiz tekniğinin uygulanması sonucunda ulaşılan öğeler arasındaki iş birliği ve ilişki ağlarını görselleştirmektedir. Temel alınan parametreye göre bir öğenin ağırlığı ne kadar fazlaysa öğenin etiketi ve dairesi o kadar büyük olmaktadır. Çizgilerde iki daire (öge) arasındaki ilişki/işbirliği yoğunluğuna göre kalınlaşmaktadır. Haritalama esnasında her öge (daire) bir kümeye atanmakta ve ilişkililik düzeyi yüksek olan öğeler aynı renk ve belli gruplar altında görselleşerek kümelenmektedir. Katman görselleştirme belirli bir ölçüt temelinde öğelerin gruplandırılmasına yönelik görsellerin verildiği analiz sonucudur. Yoğunluk görselleştirme ise öğelerin frekans yoğunluğuna göre ısı haritasını veren görselleştirmedir (Çevik, 2022).

3.5. Uygulamaya İlişkin Tanımlar

Atıf, bir yazarın hazırlamış olduğu eserdeki belirli bir noktanın ilgili başka bir kişinin çalışmasına dikkat çekmesini ifade etmesi nedeniyle sadece makale sonundaki bir grup bibliyografik veri veya bir alıntı dizini değildir (Sandison, 1989). Genel olarak, bir nesnenin bir fikri temsil ettiği düşünüldüğünde alıntılanan belge nesnedir ve fikir kendisine atıfta bulunan metinde ifade edilmektedir (Small, 1978). Atıf analizi de bu ilişkinin incelenmesini ifade etmektedir.

Bir bilimsel makale konunun yerleşmiş olduğu bir literatüre dayanır ve bu yerleştirmenin doğası, dipnotlar ve referans listesinin kullanılmasıyla belirlenmektedir. Bir belgenin referans listesinde yer alması, yazarın zihninde atıfta bulunulan belgenin bir kısmı veya tamamı ile bu ilişkilerin incelenmesiyle ilgilenen çalışmanın bir bölümü arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir (Egghe ve Rousseau, 1990). Araştırma işbirliği, bir disiplinde veya ilgi alanlarına giren konularda iki veya daha fazla araştırmacı arasındaki benzerliği bulmayı amaçlamaktadır (Jalal, 2019).

Atıf ağını ortaya koymak yani incelenen araştırmada alanındaki entelektüel yapıyı ortaya çıkarmak için de ortak atıf ve bibliyometrik eşleşme analizi tercih edilmektedir. Bibliyometrik analizde

yakından ilişkili olabilecek belgeleri belirlemek için bibliyografik eşleştirme" ve "ortak atıf analizi" geliştirilmiştir. Bibliyografik eşleşme iki makale tarafından kullanılan tek bir referans ögesi olması halini ifade etmekte olup, aralarında bağlantı olduğunu göstermektedir (Kessler, 1963). Bibliyografik eşleştirmede, daha sonraki belgeler aynı önceki belgelere atıfta buldukları için bağlantılı hale gelmektedir. Yani iki belge referans listeleri aynı belirtilen belgelerden bir veya daha fazlasını paylaşmaktadır. Ortak atıf analizinde ise iki belgeye, daha sonra yayınlanan bir veya daha fazla belgede ortaklaşa atıf yapılmaktadır. Aradaki fark, bibliyografik eşleştirmenin belgelere özgü bir ilişkilendirme (statik) olması, ortak atıfta ise belgelere dışsal bir bağlantı olması ve yalnızca eşleşmeye devam ettikleri sürece geçerli olmasıdır (Smith, 1981).

Güçlü bir ortak atıf için çok sayıda yazarın önceki iki çalışmaya atıfta bulunması gerekir. Bu ortak atıf ise alıntıyı yapan yazarların algıladığı şekilde makaleler arasındaki ilişkiyi oluşturmaktadır. Yani ortak atıf daha çok alıntı yapan yazara bağımlı olduğu için konu alanı geliştikçe bu durum değişebildiği için ortak atıf süreci dinamiktir. Ayrıca iki makaleye sıklıkla birlikte atıf yapıldığında, aynı zamanda bu makalelere zorunlu olarak bireysel olarak da sıklıkla atıf yapılır. Çünkü sık alıntılanan bu makalelerin bir alandaki anahtar kavramları, yöntemleri veya deneyleri temsil ettiği varsayılırsa bu makaleler anahtar fikirler arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmak için kullanılabilir (Small, 1973).

Bilimsel teknik bilginin yapısı en yaygın olarak "ortak atıf" ve "anahtar kelime ağı" olmak üzere iki ağ tabanlı yöntem kullanılarak araştırılmaktadır. Bir ortak atıf ağı, literatürdeki alıntılar arasındaki bağlantıları analiz ederek bilimsel iletişimin yapısını incelemeye odaklanırken, bir "anahtar kelime ağı" bir bilimsel makalenin bilgi bileşenlerini ve bilgi yapısını anlamaya odaklanmaktadır. İlk olarak bilimin dinamiklerini haritalandırmak için önerilen eş kelime analizi konusunda bir mihenk taşı haline gelen Callon ve arkadaşlarının 1986'da "Mapping the Dynamics of Science and Technology" adlı kitabı yazmasıyla oldukça kapsamlı çalışılan bir konu haline gelmiştir. Eş kelime analizi kelime çiftlerinin bir arada bulunmasına dayalı olarak, bilimin temalarını çıkarmaya ve bu temalar arasındaki bağlantıları doğrudan metinlerin konu içeriğinden tespit etmeye çalışmaktadır (Sedighi, 2016).

Sistemik incelemeler mevcut durum haritasını ortaya koyması açısından önemli olsa da doğası gereği zaman alıcıdır. Bu sebeple son yıllarda bilgi eşleme için anahtar sözcüklerin birlikte kullanımını gösteren ağlar kullanılmaya başlamıştır. Bir eş kelime ağında her bir kelime bir düğüm olarak temsil edilmekte olup her kelime çiftinin her birlikteliği bir bağlantıyı temsil etmektedir. Bir kelime çiftinin birden çok makalede birlikte bulunma sayısı da çifti birbirine bağlayan bağlantının ağırlığını oluşturmaktadır. Oluşan bu ağlar bir alandaki kümülatif ilgiyi temsil ederek literatürdeki anahtar kelimeler arasındaki bağlantı modellerine ve gücüne dayanan bilgi bileşenlerini ortaya çıkarmaktadır (Radhakrishnan, vd., 2017). Ortak kelime analizinde çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelimelerindeki

terimler dikkate alınabilmektedir. VOSviewer paket programında ise bibliyografik verilere dayalı ortak kelime analizinde sadece çalışmaların anahtar kelimeleri üzerinden işlem yapılabilmektedir.

Ortak atıf analizi çalışmadaki iki özelliğin (yazarın, derginin) birlikte alıntılanma sıklığını ölçmekte olup atıf analizi ile ortak atıf analiz kimi zaman isim benzerlikleri sebebiyle karıştırılabilmektedir. Atıf analizi alandaki en etkili yazar/ çalışma/ derginin belirlenmesine, ortak atıf analizi ise birlikte atıf yapılan yazarlar / çalışmalar / dergiler arasındaki ilişkilerin yoğunluğunun ve gücünün tespit edilmesine imkân vermektedir. Yine benzer bir karıştırma durumu kaynakça eşleşmesi ve ortak atıf arasında da ortaya çıkabilmektedir. Daha önce farklılık belirtilmiş olsa da tekrar farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, kaynakça eşleşmesinde bir çalışmaya atıf yapmış iki çalışmanın kaynakçalarının benzerlik ilişkisine bakılmakta ve atıf sayısından bağımsız olarak değerlendirilmektedir. Ortak atıf analizi ise bir çalışmanın atıf yaptığı iki çalışma arasındaki ilişkinin ölçüsünü belirlemekte olup bunu yaparken belirli bir alanda en fazla atıf alan çalışmalara odaklandığı için atıf eşiği üzerinden değerlendirme yapmaktadır (Bağış, 2022).

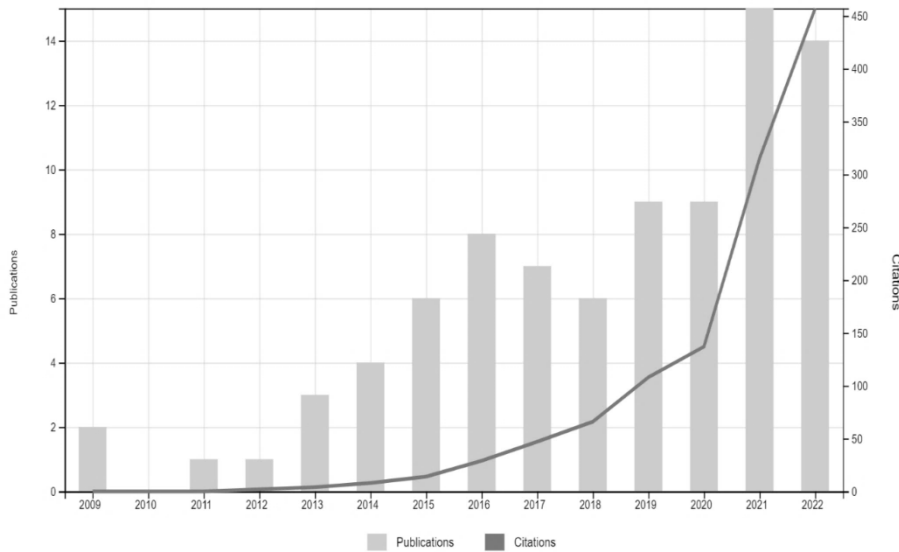
4. BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında araştırma soruları doğrultusunda yapılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Literatür Eğilimleri

2009-2022 yılları arasında literatürde konu ile ilgili çalışmaların eğilimlerinin oldukça arttığı gözlemlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların yıllar içinde yayınlanma ve atıflanma süreçleri ise aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1. Yıllar İtibariyle Atıf Zamanları ve Yayın Zamanları

Kaynak: WoS Veritabanı

Daha önce de belirtildiği gibi kavrama yönelik veriler toplanırken 1970-2022 aralığındaki tüm çalışmalar araştırmaya dahil edilmiş olsa da yeşil işe yönelik kullanılan kodlarla elde edilen verilerin çıktıklarına bakıldığında yapılan çalışmaların 2009 yılı itibariyle aşağıdaki tablodaki gibi bir seyir izlediği görülmektedir

Tablo 1. Yıllara Göre Çalışmaların Atıf Zamanları ve Yayın Zamanları

Yıllar	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Yayın Sayısı	2	0	1	1	3	4	6	8	7	6	9	9	15	14
Atıf Sayısı	0	0	0	2	4	8	14	29	47	66	108	137	315	456

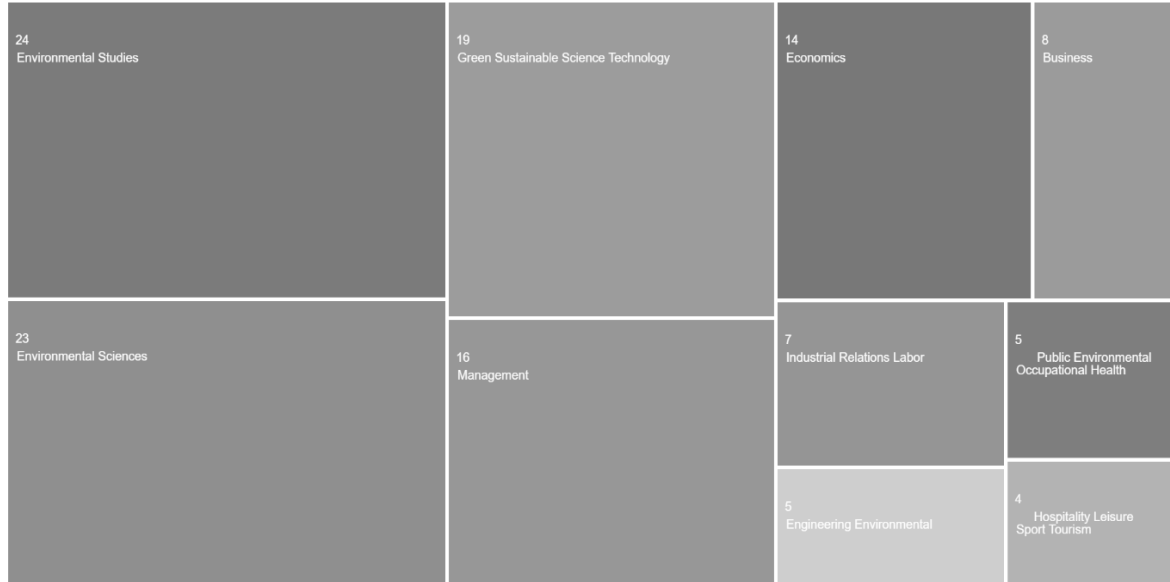
Kaynak: Yazarlar tarafından düzenlenmiştir

Yıllara göre atıf ve yayın sayılarındaki değişim seyrine bakıldığında yayın sayısının yıllar itibariyle artmaya başladığı ancak kavrama yönelik ilginin özellikle son on beş yılda arttığı görülmektedir. 2020 yılından itibaren WoS tabanındaki yayın sayısında çok fazla artış olmasa da atıf sayısındaki üç kata yakın artış yeşil işin artık çok daha fazla çalışıldığını göstermektedir.

4.2. Etkili Alan Kategorileri

Yeşil işe yönelik yapılan çalışma ve atıf sayısındaki artış bu çalışmaların daha çok hangi alanlarda yapıldığı merakını uyandırmaktadır.

Şekil 2. Ağaç Haritası Grafiği

Kaynak: WoS Veritabanı

Ağaç haritası grafiği üzerinden belirlenen kriterler doğrultusunda WoS veri tabanında en fazla yayın yapılan ilk 10 alana bakıldığında bu alanların sırasıyla; 24 çalışma ile çevre çalışmaları, 23 çalışma ile çevre bilimleri, 19 çalışma ile yeşil sürdürülebilir bilim teknoloji, 16 çalışma ile yönetim, 14 çalışma ile ekonomi, 8 çalışma ile işletme, 7 çalışma ile endüstri ilişkileri-emek, 5 çalışma ile mühendislik alanı, 5 çalışma ile kamusal alan mesleki sağlık, 4 çalışma ile konaklama eğlence spor turizmi alanlarında olduğu görülmektedir.

En fazla çalışmanın yapıldığı çevre çalışmaları alanındaki çalışmalardan günümüz itibariyle 186 atıf ile en fazla atıf alan çalışmaya baktığımızda ise 2014 yılında Norton, T.A; Zacher, H. and Ashkanasy, N.M. tarafından yazılan “Journal of Environmental Psychology” da yayınlanan “Organisational sustainability policies and employee green behaviour: The mediating role of work climate perceptions” (Örgütsel sürdürülebilirlik politikaları ve çalışanların yeşil davranışı: İş ortamı algılarının aracı rolü) adlı çalışma karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada örgütsel sürdürülebilirlik politikalarının algılanan varlığı, yeşil çalışma ortamı algıları ve çalışanların yeşil davranışlarına ilişkin raporları (EGB) arasındaki ilişkilere yönelik bulgular sunulmakta olup yeşil çalışma ortamı algılarının, çalışanların bir sürdürülebilirlik politikasının varlığına ilişkin algıları ile EGB arasındaki pozitif ilişkiye aracılık ettiğini varsaymaktadır. Çalışma sonucunda bir sürdürülebilirlik politikasının algılanan varlığının görevle ilgili ve proaktif EGB üzerindeki etkilerine kuruluşun ve iş arkadaşlarının yeşil çalışma ortamı algılarının farklı şekilde aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Yine bu alanda yapılan çalışmalardan en eski tarihlisine bakıldığında 2013 yılında “Urban Forestry & Urban Greening” adlı dergide yayınlanan Falxa-Raymond, N; Svendsen, E. and Campbell, L.K. tarafından yazılan “From job training to green jobs: A case study of a young adult employment program centered on environmental restoration in New York City, USA” (İş eğitiminden yeşil işlere: ABD, New York City’de çevre restorasyonu merkezli bir genç yetişkin istihdam programına ilişkin bir vaka çalışması) isimli makale karşımıza çıkmaktadır. Çalışma sonucunda bireylerin, yeşil iş eğitimi ve istihdamın bir sonucu olarak olumlu çevresel tutum ve davranışlar bildirdiği belirtilmiştir.

Diğer çalışmalara bakıldığında daha çok yönetim, psikoloji, çalışma ekonomisi, iktisat alanına giren çalışmaların yoğun bir şekilde varlığını görmekteyiz. Yine çalışmaların geneline bakıldığında özellikle iktisadi çalışmaların büyük bir kısmının yeşil iş ve ekonomi kavramlarıyla sürdürülebilirlik arasındaki ilişkileri üzerinden yapıldığı dikkat çekmektedir. Mikro ölçekte ise çalışanların yeşil iş ve örgüte uyum psikolojileri üzerinden çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür.

23 adet çalışmanın olduğu çevre bilimleri alanında ise en fazla atıf alan çalışma 2018 yılında Gliedt, T., Hoicka, C.E. ve Jackson, N. tarafından “Journal Of Cleaner Production”da yayınlanan inovasyon araçlarının, bu tür kurumsal değişikliklere yanıt olarak yeşil iş yaratma, altyapı değişiklikleri ve teknolojik yenilik için bir fırsat penceresi yaratma stratejisinin temel bir bileşeni olarak kullanılıp kullanılmayacağını araştıran “Innovation intermediaries accelerating environmental sustainability

transitions” adlı makaledir. Yine bu alanda yayınlanan ilk çalışma ise 2015 yılında Baer, P; Brown, M.A. and Kim, G. tarafından “Ecological Economics” adlı dergide yayınlanan “The job generation impacts of expanding industrial cogeneration” adlı makaledir. Çalışmanın kapsamına giren çoğu veri bu iki alanda yoğunlaşmıştır

a. Atıf Analizi

Araştırmada atıf analizine girecek çalışmalar sadece WoS veri tabanında yayınlanan çalışmalardan oluşmakta olup, bu veri setindeki çalışmaların yazarları dikkate alınarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırmada görsel karmaşa oluşmaması için yazarların ilk isimleri dikkate alınmamıştır. Analiz sırasında veri setinde 214 yazar ismine ulaşılmış olup, bir yazarın en azından bir çalışmasının olması ve bir yazara en az bir atıf yapılmış olması koşulu konulunca, 184 yazarın bu koşulu karşıladığı tespit edilmiştir. 184 yazarın her biri için, diğer yazarlarla olan atıf bağlantılarının toplam gücü hesaplanmış ve en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip yazarlar seçilmiştir. Toplam bağlantı gücü seçilen araştırmacının diğer araştırmacılarla ortak yazarlık bağlantılarının toplam gücünü ifade etmekte olup her bağlantı pozitif bir sayısal değerle temsil edilmekte ve bu değer ne kadar yüksekse o kadar yüksek güce sahip olmaktadır.

Belirlenen çalışma ağındaki 184 yazardan bazılarının birbirine bağlı olmadığı, en büyük bağlantılı öge setinin 57 yazardan oluştuğu tespit edilmiş ve tüm ögeler yerine bu öge grubu analize sokularak haritalanmıştır. Haritalamada kullanılan çalışmaların özelliklerine baktığımızda ilk 10 sırada aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2. Yazar Bilgileri

Sıra	Yazar	Çalışma Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Lee, T.	3	25	36
2	Ashkanasy, N.M.	1	186	32
3	Norton, Ta.	1	186	32
4	Zacher, H.	1	186	32
5	Aboramadan, M.	3	68	23
6	Karatepe, T.	2	20	18
7	Karatepe, O.	3	48	17
8	Park, S.	2	37	17
9	Bototeanu, G.	1	3	16
10	Manda, A.	1	3	16

Kaynak: VOSviewer paket programı

Çıkan sonuçlara yönelik en genel ağ görselleştirmesi aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

Şekil 3. Yazarlar Bağlamında Atıf Analizi Haritası

Elde edilen çıktılar doğrultusunda en fazla çalışmaya sahip olan yazarların 3'er çalışmasının olduğu ve en fazla atıfa sahip yazarların 186 atfı olduğu görülmektedir. Tablo 2'de sıralamanın toplam bağlantı gücüne göre verilmesinin sebebi Şekil 3'ün daha iyi anlaşılabilmesi içindir. Şekil 3'de de Taedong Lee'nin 3 çalışması ile en fazla toplam bağlantı gücüne sahip yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakından ilişkili dairelerin oluşturduğu grubu ifade eden kümelere bakıldığında ise 6 farklı renkte kümelenmenin olduğu görülmektedir. Daireler arası mesafenin yakınlığı yüksek gücü göstermekte olup Şekil 3'de Lee'den daha fazla atıf alan yazar olmakla birlikte ortada konumlanması ve etiket ve dairesinin büyük olması ayrıca ilişki çizgilerinin kalın olması ögenin ağırlığını ve yüksek ilişki gücünü göstermektedir ve kavrama yönelik temel yazarlardan biri olduğunu anlatmaktadır.

b. Ortak Yazar Analizi

Analiz sırasında ortak yazar analiz türü ve örgütler (organizations) analiz birimi (ögesi) seçilmiştir. Hesaplama yöntemlerinden ise kesirli sayım seçeneği tercih edilmiştir. Tam sayımda her bir ortak yazar ikilisi için bir tam puan sayılırken, kesirli sayımda çalışma toplam puanı bire eşit olacak şekilde hesaplanmaktadır. Eşik değeri seçiminde ise örgütün asgari çalışma sayısı 1, örgüte yapılan asgari atıf sayısı da 1 olarak belirlenmiş ve veri setindeki 160 örgütten 137'si eşik değeri karşılamıştır. Her bir 137 örgüt için diğer örgütlerle olan toplam ortak yazarlık gücü bağlantısı hesaplanmış ve en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip örgütler seçilmiştir. Veri setindeki 137 örgütten bazıları arasında ağ bağlantısı tespit edilememiş en büyük bağlı öge setinin 8 ögeden oluştuğu görülmüştür. Tüm ögeler yerine bu öge grubu analize sokularak analiz haritalanmıştır. Haritalama da kullanılan veri setinin özelliklerine baktığımızda ilk 10 sırada aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

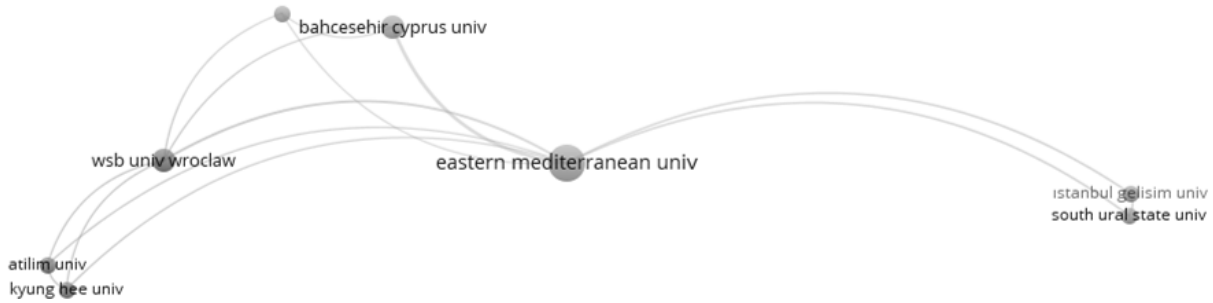
Tablo 3. Örgüt Bilgileri

Sıra	Kurum Adı	Çalışma Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Eastern Mediterranean Univ.	5	94	4.00
2	Aix Marseille Univ.	2	26	2.00
3	Bahcesehir Cyprus Univ.	2	29	2.00
4	Bucharest Univ.	2	18	2.00
5	Ohio State Univ.	2	20	2.00
6	Univ. Politecn Valencia	2	31	2.00
7	Univ. Insubria	2	26	2.00
8	York Univ.	2	78	2.00
9	Islamic Azad Univ.	2	7	2.00
10	Wsb Univ. Wroclaw	2	30	2.00

Kaynak: VOSviewer paket programı

Çıkan sonuçlara yönelik en genel ağ görselleştirmesi de aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 4. Ortak Yazar Analizi Kurumlar Bağlamında Ağ Haritası

Eastern Mediterranean Üniversitesi 5 çalışma, 4 birim toplam bağlantı gücü ve 7 bağlantısı ile kurumlar bağlamında ortak yazarlıkta en güçlü kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer kurumlarda farklı ülkelerdeki üniversitelerden oluşmakta olup genelde ortalama 2 çalışma ve 2 birim toplam bağlantı gücüne sahip olarak benzer özellikler göstermektedir. Kümelere bakıldığında 3 farklı renkte kümelenmenin olduğu görülmekte olup Eastern Mediterranean Üniversitesinin olduğu ikinci küme Bahçeşehir Cyprus Üniversitesi (2 çalışma, 3 bağlantı) ve European Leadership Üniversitesinden (1 çalışma, 3 bağlantı) oluşmaktadır.

4.5. Kaynakça Eşleşme Analizi

Kaynakça eşleşme analizi farklı iki çalışmada yapılan ortak atıfların yani farklı iki çalışmanın kaynakçaları arasındaki benzerlikleri analiz etmektedir. Bu iki çalışmanın kaynakçası ne kadar benzerse ele aldıkları konuların benzerlik düzeyi de o kadar yüksek olmaktadır. Analiz sırasında kaynakça eşleşme analiz türü ve çalışmalar analiz birimi (ögesi) seçilmiştir. Hesaplama yöntemlerinden ise tam sayım seçeneği tercih edilmiştir. Eşik değeri seçiminde ise çalışmaya yapılan asgari atıf sayısı 1 olarak belirlenmiş ve veri setindeki 85 çalışmadan 70'i eşik değeri karşılamıştır. Her bir 70 çalışma için diğer çalışmalarla olan toplam bibliyografik eşleşme gücü bağlantısı hesaplanmış ve en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip çalışmalar seçilmiştir. Veri setindeki 70 çalışmadan bazıları arasında ağ bağlantısı tespit edilememiş en büyük bağlı öge setinin 68 çalışmadan oluştuğu görülmüştür. Tüm çalışmalar yerine bu öge grubu analize sokularak analiz haritalanmıştır. Haritalama da kullanılan veri setinin özelliklerine baktığımızda ilk 10 sırada aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır

Tablo 4. Çalışma Bilgileri

Sıra	Çalışmanın Yazarı ve Yılı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Rubel (2021)	13	162
2	Sabbir (2022)	9	139
3	Aboramadan (2021)	21	113
4	Aboramadan (2022b)	42	106
5	Ahmad (2021)	31	99
6	Aboramadan (2022a)	5	98
7	Karatepe (2022b)	19	94

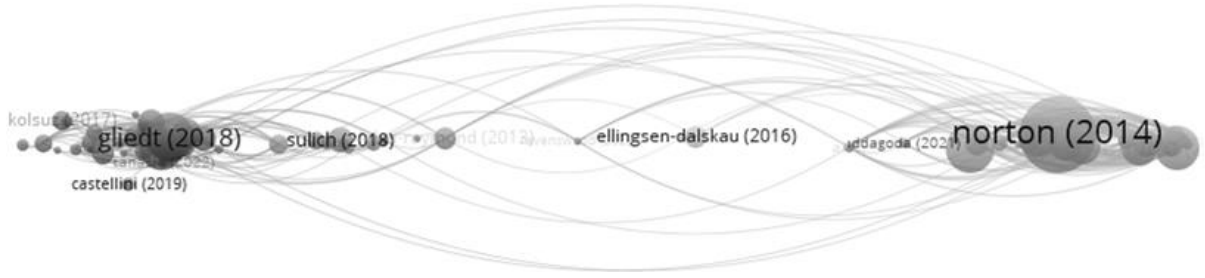
8	Dahiya (2020)	12	91
9	Ng(2019)	7	86
10	Norton(2014)	186	85

Kaynak: VOSviewer paket programı

Tablo 4’de kaynakça eşleşme gücü yüksek olan yayınların genellikle 2020 yılı ve sonrası yayınlardan oluşması dikkat çekmektedir. Araştırmanın önceki kısımlarında da belirtildiği üzere yeşil iş kavramına yönelik çalışmalar 2009 yılı ve sonrasında gittikçe artan bir seyir izlemiştir. Aradan geçen on yıllık sürecin sonunda bir çalışma yumağının oluşmaya başlaması ile artık son dönemlerde yapılan çalışmalarda kaynakça benzerliği daha fazla karşımıza gelmeye başlamıştır. Bu da kavrama yönelik bir bilgi birikiminin oluşmaya başladığını ve bazı çalışmaların kavramın temsilinde öncü çalışmalar olduğunu göstermektedir.

Çıkan sonuçlara yönelik en genel ağ görselleştirmesi aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

Şekil 5. Kaynakça Eşleşmesi Çalışmalar Bağlamında Ağ Haritası

Ağ haritasında 4 kümelenme görülmektedir. Özellikle iki kümede (kırmızı ve yeşil) bir yoğunlaşmanın olduğu açıktır. Etiket ve daire büyüklüğünün ögenin ağırlığını gösterdiğini daha önce belirtmiştik ve ağ haritasında en büyük etiket ve daireye sahip çalışma sahibinin Norton’un 2014 yılında yapmış olduğu çalışma olduğu görülmektedir.

4.6. Anahtar Kelime Analizi

Kavramsal ağa ulaşmak yani incelenen araştırmada alanındaki kavramsal yapıyı ortaya çıkarmak için ortak kelime analizi kullanılmaktadır. Analiz sırasında ortak kelime analiz türü ve yazar anahtar kelimeleri (author keywords) analiz birimi seçilmiştir. Hesaplama yöntemlerinden ise tam sayım seçeneği tercih edilmiştir. Eşik değeri seçiminde ise bir anahtar kelimenin minimum tekrar etme sayısı 2 olarak belirlenmiş ve veri setindeki 304 anahtar kelimedenden 36’sı eşik değeri karşılamıştır. Her bir 36 çalışma için diğer çalışmalarla olan toplam ortak kelime gücü bağlantısı hesaplanmış ve en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip çalışmalar seçilmiştir. Veri setindeki 36 anahtar kelimenin bazıları arasında ağ bağlantısı tespit edilememiş en büyük bağlı öge setinin 35 anahtar kelimedenden oluştuğu görülmüştür. Tüm ögeler yerine bu öge grubu analize sokularak analiz haritalanmıştır. Haritalama da kullanılan veri setinin özelliklerine baktığımızda ilk 10 sırada aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5. Anahtar Kelime Bilgileri

Sıra	Anahtar Kelimeler	Tekrar Etme Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Green jobs	19	21
2	Green economy	11	15
3	Pro-environmental behavior	4	10
4	Sustainable development	6	10
5	Hotel employees	3	8
6	Ecological modernization	2	7
7	Green new deal	3	7
8	Employment	5	6
9	Green Growth	2	6
10	Green work engagement	3	6

Kaynak: VOSviewer paket programı

Ortak kelime analizinin yazar anahtar kelimeleri bağlamında ağ haritası aşağıdaki gibidir.

Şekil 6. Ortak Kelime Analizi Yazar Anahtar Kelimeleri Bağlamında Ağ Haritası

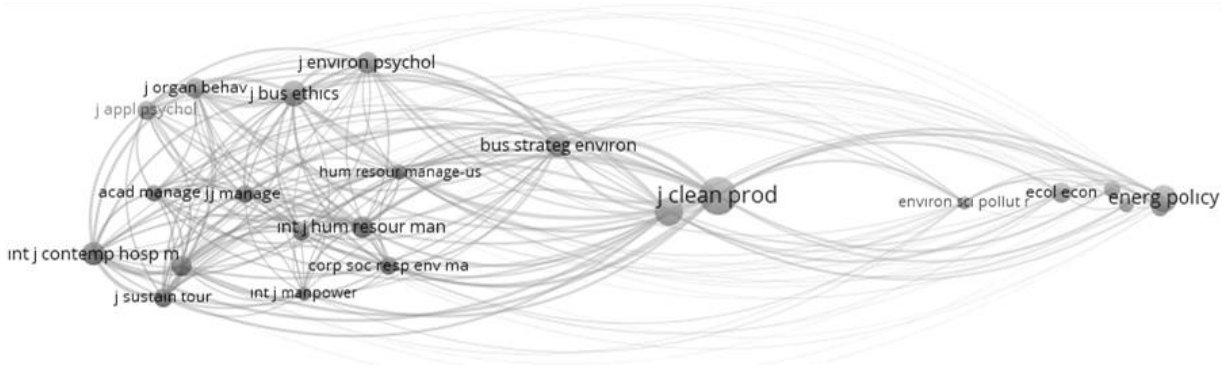
Ağ görselinde 7 küme görünse de yeşil işler (green jobs) anahtar kelimesinin tüm çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelime olduğu görülmektedir. Çalışma alanlarından doğan farklılıklar sebebiyle çalışma alanına göre yeşil ekonomi (green economy), istihdam (employment), yeşil iş taahhüdü (green work engagement), çevre yanlısı davranış (pro environmental behaviour), yeşil iş (green job) ve yeşil çalışma ortamı (green work climate) gibi diğer kelimelerde kümelerde ön plana çıkmıştır. Ancak aşağıdaki Şekil 7’deki yoğunluk görselinde “green jobs” anahtar kelimesinin yoğunluğu açıkça görülmektedir.

Şekil 7. Ortak Kelime Analizi Yazar Anahtar Kelimeleri Bağlamında Yoğunluk Haritası

4.7. Ortak Atıf Analizi

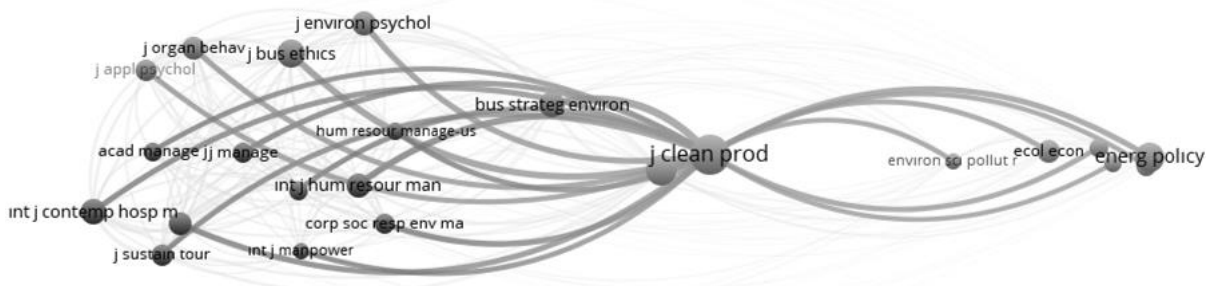
Analiz sırasında ortak atıf analiz türü ve alıntılanan dergiler (cited sources or journals) analiz birimi seçilmiştir. Hesaplama yöntemlerinden ise tam sayım seçeneği tercih edilmiştir. Eşik değeri seçiminde ise bir derginin minimum atıflanma sayısı 20 olarak belirlenmiş ve veri setindeki çalışmaların kaynakçalarında bulunan 2397 dergiden 23'ü eşik değeri karşılamıştır.

Şekil 8. Ortak Atıf Analizi Dergi Bağlamında Ağ Haritası

Ağ analizi sonucunda 3 küme ortaya çıkmış olsa da ikinci küme de yer alan “Journal of Cleaner Production” dergisi 3099 toplam bağlantı gücü, 22 bağlantı ve 143 atıf ile ortak atıf analizinde en güçlü dergi olduğu görülmektedir. Derginin diğer kümelerle ilişkisi ve önderliğinin daha net görülebilmesi için sadece dergi bağlantısının ağ görüntüsü de aşağıda verilmiştir.

Şekil 9. Ortak Atıf Analizi Journal of Cleaner Production Dergisi Bağlamında Ağ Haritası

Görüldüğü üzere dergi tüm kümelerdeki diğer dergilerle oldukça güçlü ilişki ağlarına sahiptir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada yeşil iş konusunda yapılan çalışmalar, yapılan atıflar, ortak yazarlık, kaynakça eşleşmesi, ortak atıf ve ortak kelime analizi üzerinden bibliyometrik analiz ile incelenerek bu alandaki mevcut durum ve gelişmeler, alanın yönelimi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, yeşil işe yönelik yapılan çalışmalarda yıllara göre artan bir yayım ve atıf seyri izlediği belirlenmiştir. Yayın ve atıf sayısındaki artışın özellikle hızlı nüfus artışına ek olarak ortaya çıkan küresel finansal krizlerin etkilerinin daha derin hissedilmesiyle evrene yönelik daha büyük hassasiyetlerin oluşmasının etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle 2008 küresel ve mali krizinden

sonra sürdürülebilirlik kavramının ön plana çıkması, BM'nin 2015'de insana yakışır iş kavramını benimsemesi ve yeşil işe vurgu yapması ile 2030 sürdürülebilir kalkınma gündeminin maddelerinde ekolojik döngünün sürdürülebilirliğinin altının çizilmesi, yeşil iş kavramına yönelik çalışmaların artmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında en fazla çalışma verisi çevre çalışmaları alanındadır. Çevre çalışmaları veri setinde en fazla çalışma yapılan alan olmakla birlikte diğer alanlarda da (çevre bilimleri, yeşil sürdürülebilir bilim teknoloji, yönetim, ekonomi, işletme, endüstri ilişkileri-emek, mühendislik alanı, kamusal alan mesleki sağlık, konaklama eğlence spor turizmi) oldukça fazla çalışma yapıldığı görülmüştür. Bu durum kavrama yönelik ilginin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Yine yapılan çalışmalarda ekonomi gibi makro ölçekli alanlardan başlayarak örgüt gibi daha mikro alanlara kadar ele alındığı görülmüştür.

Araştırma sonucunda, veri tabanlarında farklı alanlardan farklı kavramlar kullanılsa da en fazla “green jobs” anahtar kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum alanda yapılan çalışmalara ulaşmak isteyen araştırmacılara hangi anahtar kelimeyi kullanması durumunda daha çok çalışmaya ulaşacağını göstermesi açısından önemlidir.

En fazla toplam bağlantı gücüne sahip yazar Taedong Lee'dir. Lee'nin üç çalışmasının ilki yüksek öğretim kurumlarının yeşil ekonomi için bir büyüme motoru olarak özellikle yeşil işlerin gelişimi üzerindeki sahip olduğu etkiyi inceledikleri, 2019 yılında Energy & Environment'da yayınlanan Jeroen Van der Heijden ile birlikte yazdıkları “Does the knowledge economy advance the green economy? An evaluation of green jobs in the 100 largest metropolitan regions in the United States” adlı çalışmadır. Bir diğer çalışması ise 2017 yılında tek yazarlı olarak Natural Resources Forum adlı dergide yayınlanan devlet politikalarının yeşil işler yaratmada oynadığı role odaklanan “The effect of clean energy regulations and incentives on green jobs: panel analysis of the United States, 1998-2007” adlı çalışmadır. Son çalışması ise Chris Koski ile 2012 yılında Review of Policy Research adlı dergide iklim değişikliği hedeflerine ulaşmak için bir mekanizma olarak bir şehirde sürdürülebilir veya yeşil binaların çoğalmasını yönlendirmede belediye başkanlarının iklim değişikliği anlaşmalarına katılımının gücünü inceledikleri “Building Green: Local Political Leadership Addressing Climate Change” adlı çalışmadır.

Eastern Mediterranean Üniversitesi kurumlar bağlamında ortak yazarlıkta en güçlü kurumdur. Eastern Mediterranean Üniversitesinin yazarlarını ortak çalışma yapma konusunda destekleyen bir üniversite olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynakça eşleşmesinde ise Norton'un 2014 yılında yapmış olduğu çalışma en güçlü çalışmadır. Kaynakçalar genellikle geçmiş yıllarda yapılan çalışmalara yapılan atıflarla daha çok oluşturulduğu için diğer kümelere bakıldığında da Gliedt'in 2018 yılında yapmış olduğu çalışma, Ellingsen - dalskau'un 2016 yılında yapmış olduğu çalışması ve Sulich'in 2018 yılında yapmış olduğu çalışmaların küme

öncülleri olarak karşımıza gelmesinin nedenlerini açıklamaktadır. Kümelerin sınıflarına öncül çalışmalar ışığında bakıldığında Norton vd.'lerinin çalışmalarının örgütsel sürdürülebilirlikte iş ortamı algıları üzerine yani daha mikro ölçekli ve örgütlerde çalışan psikolojisi üzerine bir çalışma olduğu görülmektedir. Gliedt, vd.lerinin çalışması (Innovation intermediaries accelerating environmental sustainability transitions) ise ekonomik kalkınma stratejisinin bir parçası olarak kurumsal değişiklikleri teknolojik yenilik ve altyapı geliştirme ile birleştiren bir çerçeve olarak inovasyon araçlarının, bu tür kurumsal değişikliklere yanıt olarak yeşil iş yaratma, altyapı değişiklikleri ve teknolojik yenilik için bir fırsat penceresi yaratma stratejisinin temel bir bileşeni olarak kullanılıp kullanılmayacağını araştırmaktadır. Öz olarak bu çalışma makro ölçekli ve inovasyon-teknoloji odaklı bir çalışmadır. Sulich ve Zema'nın çalışması (green jobs, a new measure of public management and sustainable development) ise hem yeşil ekonomi hem de Yeni Kamu Yönetimi (YKY) kavramlarına örnek olan, dengeli, dayanıklı ve sürdürülebilir kalkınmaya dayalı ölçülebilir bir yeşil iş tanımı önermekte olup daha kamu yönetimi odaklı bir çalışmadır. Ellingsen-dalskau vd.'lerinin çalışması (autonomy support and need satisfaction in prevocational programs on care farms: the self-determination theory perspective) ise akıl sağlığı ve yeşil iş arasındaki ilişki üzerine oturmakta olup sağlık açısından bir bakış açısı sunmaktadır. Bu alanlara yönelik çalışmalarda bu kaynakların öncü çalışmalar olarak kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca farklı alanlarda yapılan çalışmalar olması sadece yeşil iş kavramına yönelik değil ayrıca kavramın çalışıldığı farklı alanlarda da öncü çalışmaların daha belirgin hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Ortak atıf analizinde en güçlü dergi Journal of Cleaner Production dergisidir. Bu dergi tüm kümelerdeki diğer dergilerle oldukça güçlü ilişki ağlarına sahiptir. Daha önce de ifade edildiği üzere bir alanda her geçen gün oldukça fazla yayın ortaya çıkmaktadır ve bunlardan hangilerinin daha etkili çalışmalar olduğu çoğu zaman yazar tarafından bilinmeyebilmektedir. Böyle bir durumda, bu analiz en azından “hangi dergideki çalışmalar incelenirse bağlantı ağları görülebilir” sorusuna yardım etmektedir. Bu dergide yayımlanan çalışmalar incelenerek alan konusunda daha hızlı bir şekilde fikir sahibi olunması mümkündür.

Bu bilgiler kavram konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yol göstermesi ve alan hakkında genel görsel bilgi sunması açısından önemlidir. Çünkü günümüzde bilgiye ulaşmak her ne kadar oldukça kolaylaşmış olsa da bir alanda çok fazla çalışmanın yapılması düzensiz bilgi artışına ve yoğunluğuna sebep olmaktadır. Araştırma alanına yönelik birçok çalışmanın incelenmesi ise ciddi bir çaba ve enerji gerektirmektedir. Bibliyometrik analiz bir araştırma alanındaki yapılmış çalışmaları ele alarak sentezleme imkânı vermesi sebebiyle bu süreci oldukça kolaylaştırmaktadır.

Bibliyometrik analizler alanın mevcut durumunu ve ilişki ağlarını vermesi açısından önemli olmakla birlikte bazı avantaj ve dezavantajlara da sahiptir. Örneğin atıf analizi herhangi bir alandaki en etkili çalışmaları, yazarları, dergi ve kurumları hızlı bir şekilde belirlemeye olanak sağlarken, yazar grubu arasındaki ilişki ağını ortaya koymaması, analiz sonucunda sadece ilk yazar bilgisini vermesi

açısından zayıf kalmaktadır. Ortak atıf analizi, bir alanın temel eserleri hakkında bilgi verirken, yeni atıfların belirli bir atıf sayısına ulaşınca kadar araştırma ağına dahil edilememesine neden olmaktadır. Kaynakça eşleşmesi, alandaki mevcut eğilimleri ve gelecekteki öncelikleri tespit etmeye yararken fazla atıf yapılan çalışmalardaki hâkim alanların belirlenmesi için uygun olmamaktadır. Ortak yazar analizi ise bilinçli gerçekleştirilen iş birliklerini yansıtmaya açısından önemliyken, yazarların katkı oranları hakkında bilgi vermemektedir. Ortak kelime analizi de araştırma alanına ait konuların belirlenmesinde faydalıyken, analize dahil edilen anahtar kelimelerin farklı biçimleri yönünden problemlidir (Bağış, 2022).

Tüm bu sebeplerden ötürü her ne kadar çalışmanın yapılma amacı kavrama yönelik genel durumu ve ilişki ağlarını ortaya koymak olsa da bazı açılardan eksik kalmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda kapsamlı ve farklı analizlerle bu eksikler giderilebilir ve başka yöntemlerle kavram ele alınabilir. Araştırmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bibliyometrik çalışmalarda filtreleme işleminin çeşitli veri tabanlarında kullanılması ya da çalışma sayısının artırılması ile alanda ortaya çıkan değişimler sebebiyle farklı zamanlarda farklı temsile sahip çalışmalar analizlere konu olabilmektedir. Araştırma kapsamında yalnızca WoS veri tabanının kullanılmış olması da başka bir kısıt oluşturmaktadır. Bundan dolayı temsil sorunları ortaya çıkabilmektedir. Araştırmada kullanılan anahtar kelimeler de bir sınırlılık oluşturmakta olup kavrama yönelik farklı anahtar kelimelerin kullanılması durumunda veri seti değişebilir. Bu araştırma yapılırken yayınlanmak üzere olan çalışmalara erişilememesi bir kısıt oluşturabilir. Bu araştırmada 1970- 20 Kasım 2022 tarihleri arasında yayınlanmış çalışmalar analize dahil edilmiştir. Dahil edilemeyen çalışmalar kısıt oluşturabilir. Bu nedenle alanın gidişatının farklı dönemlerde gözden geçirilmesi açısından daha farklı kriterlerle bu çalışmaların gelecekte yapılması alana katkılar sunabilecektir.

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alsmadi, A. A., ve Alzoubi, M. (2022). Green economy: Bibliometric analysis approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(2), 282-289.
- Bağış, M. (2022). Bibliyometrik araştırmalarda kullanılan başlıca analiz teknikleri. Oğuzhan Öztürk, Gökhan Gürler (Ed.), *Bir Literatür İnceleme Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* içinde (97-109). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Birleşmiş Milletler Çevre Programı. (UNEP). (2008). *Green jobs: towards decent work in a sustainable, low-carbon world*; Full Report; UNEP/ILO/IOE/ITUC: Washington, DC, USA.
- Bowen, A., ve Kuralbayeva, K. (2015). Looking for green jobs: the impact of green growth on employment. *Grantham Research Institute Working Policy Report*. London: London School of Economics and Political Science.1-28.
- Çevik, Z. (2022). Bibliyometrik araştırmalarda analiz tekniklerinin uygulanması: vosviewer paket programı. Oğuzhan Öztürk, Gökhan Gürler (Ed.), *Bir Literatür İnceleme Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* içinde (125-212). Ankara: Nobel Yayınevi.

- Dordmond, G., de Oliveira, H. C., Silva, I. R., ve Swart, J. (2021). The complexity of green job creation: An analysis of green job development in Brazil. *Environment, Development and Sustainability*, 23, 723-746.
- Egghe, L. ve Rousseau, R. (1990). *Introduction to informetrics. quantitative methods in library, documentation and information science*. Amsterdam: Eisevier Science Publishers.
- Garfield, E. (1972). Citation analysis as a tool in journal evaluation. *Science*, 178(4060), 471-478.
- Glänzel, W. ve Schoepflin, U. (1994). Little scientometrics, big scientometrics... and beyond?. *Scientometrics*, 30(2-3), 375-384.
- Gürler, G. (2022). Bibliyometrik araştırmalarda ilgili literatüre ilişkin veri setinin oluşturulma süreci. Oğuzhan Öztürk, Gökhan Gürler (Ed.), *Bir Literatür İnceleme Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* içinde (53-66). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Hood, W. ve Wilson, C. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314.
- ILO, (2016). What is green job?. 21 Kasım 2022 tarihinde https://www.ILO.org/global/topics/green-jobs/news/WCMS_220248/lang--en/index.htm
- ILO, (2022a). Sustainable development. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ILO.org/global/topics/economic-and-social-development/sustainable-development/lang--en/index.htm%7C>
- ILO, (2022b). Decent work. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ILO.org/ankara/areas-of-work/dw/lang--en/index.htm>
- ILO, (2022c). Decent work and the 2030 agenda for sustainable development. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ILO.org/global/topics/sdg-2030/lang--en/index.htm>
- ILO, (2022d). Green jobs. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ILO.org/ankara/areas-of-work/green-jobs/lang--en/index.htm>
- ILO, (2022e). Green jobs initiative. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ILO.org/integration/themes/greenjobs/lang--en/index.htm>
- Jaeger, J., Walls, G., Clarke, E., Altamirano, J. C., Harsono, A., Mountford, H., ... ve Tate, A. (2021). *The green jobs advantage: how climate-friendly investments are better job creators*. World Resources Institute: Working Paper October.
- Jalal, S. K. (2019). Co-authorship and co-occurrences analysis using Bibliometrix R-package: a casestudy of India and Bangladesh. *Annals of Library and Information Studies (ALIS)*, 66(2), 57-64.
- Kessler, M. M. (1963). Bibliographic coupling between scientific papers. *American Documentation*, 14(1), 10-25.
- Osareh, F. (1996). Bibliometrics, citation analysis and co-citation analysis, *Libre*, 46 (3), 149-158.
- Öztürk, O. (2022). Bibliyometrik araştırmaların tasarımına ilişkin bir çerçeve. Oğuzhan Öztürk, Gökhan Gürler (Ed.), *Bir Literatür İnceleme Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* içinde (33-52). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Plano Clark, V. L. ve Ivankova, N. V. (2018). *Karma yöntemler araştırması alana yönelik kılavuz*. (Çev. Çokluk Bökeoğlu, Ö.), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Porter, M. E. ve van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of economic perspectives*, 9(4), 97-118.

- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics?, *Journal of Documentation*, 25(4), 348- 349
- Radhakrishnan, S., Erbis, S., Isaacs, J. A. ve Kamarthi, S. (2017). Novel keyword co-occurrence network-based methods to foster systematic reviews of scientific literature. *PLoS one*, 12(3), e0172778.
- Rutkowska-Podołowska, M., Sulich, A., ve Szczygieł, N. (2016). Green jobs. In Proceedings of the 3rd international conference on European integration, Ostrava, Czech Republic: VŠB-Technical University of Ostrava, 822-829.
- Sandison, A. (1989). Documentation note: thinking about citation analysis. *The Journal of Documentation*, 45(1), 59-64.
- Sedighi, M. (2016). Application of word co-occurrence analysis method in mapping of the scientific fields (case study: the field of Informetrics). *Library Review*, 65 (1/2), 52-64.
- Sengupta, I. N. (1992). Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librmetrics: an overview. *Libri*, 42(2), 75-98.
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(3), 265-269.
- Small, H. (1978). Cited documents as concept symbols. *Social Studies of Science*, 8(3), 327–340.
- Smith, LC. (1981). Citation analysis. *Library Trends*, 30(1), 83-106.
- Stanef-Puică, M. R., Badea, L., Şerban-Oprescu, G. L., Şerban-Oprescu, A. T., Frâncu, L. G., ve Creţu, A. (2022). Green jobs—a literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 1-15.
- Strietska-Ilina, O., Hofmann, C., Haro, M.D. ve Jeon, S. (2011). *Skills for green jobs: a global view: synthesis report based on 21 country studies*, International Labour Office, Skills and Employability Department, Job Creation and Enterprise Development Department. - Geneva: ILO.
- Sulich, A. ve Zema, T. (2018). Green jobs, a new measure of public management and sustainable development, *European Journal of Environmental Sciences*, 8(1), 69-75 <https://doi.org/10.14712/23361964.2018.10>
- Şimşir, İ. (2022). Bibliyometri ve bibliyometrik analize ilişkin kavramsal çerçeve. Oğuzhan Öztürk, Gökhan Gürlü (Ed.), *Bir Literatür İnceleme Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz içinde* (7-31). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Tonta, Y., Ünal, Y. ve Al, U. (2007). The research impact of open access journal articles. Proceedings *ELPUB2007 Conference on Electronic Publishing – Vienna, Austria – June 2007*, 1-11.

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE MODELİNDE HİZMET PAYLAŞIMI ANALİZİ: KATI ATIK YÖNETİMİ VE TEMİZLİK HİZMET ALANI*

THE ANALYSIS OF SERVICE SHARING IN METROPOLITAN MUNICIPALITY SOLID WASTE MANAGEMENT AND CLEANING SERVICE AREA

Gamze ÇÜRÜKSULU USTA¹

1. Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi Bölümü,
gamze.curuksulu@erdogan.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-2831-0479>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.03.2023 03.27.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220306>

* Bu çalışma, Gamze Çürüksulu Usta tarafından
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Doktora Programında hazırlanan
“Türkiye’de Büyükşehir Belediye Modelinde Hizmet
ve Gelir Paylaşımı Analizi: Ordu ve Trabzon Örneği”
isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir

Öz

Büyükşehir belediye modelinde iki kademeli yönetim yapısına geçilen 6360 sayılı Kanun değişikliğinden hareketle araştırmanın amacı, büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik alanındaki hizmet paylaşımının son sekiz yılda ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarının araştırılmasıdır. Araştırma, Ordu ve Trabzon büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerindeki üst düzey yönetici algısı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Araştırma verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmakta, veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmektedir. Araştırma sonuçları, katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin kademeler arasındaki paylaşımının başarılı şekilde sürdürüldüğünü, il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüşmüş olmanın büyük oranda beklenileni karşıladığını göstermektedir. Bir diğer sonucu, ana yol ve ara yol ayrımına dayalı hizmet paylaşımı ile bölgesel koşulların dikkate alınmamasının kademeler arasında sorunlara neden olduğunu göstermektedir. Çalışmada mevcuttaki hizmet paylaşımının, kademeler arasındaki iyi koordinasyon ilişkilerinin ve hizmetlerin devredilebilirlik esnekliğinin korunması gerektiği önerilirken, ana yol ve ara yol ayrımına dayalı hizmet paylaşımının kaldırılarak bölgesel koşulların hizmet paylaşımında dikkate alınması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyükşehir Belediyesi, İlçe Belediyesi, Katı Atık Yönetimi ve Temizlik, Hizmet Paylaşımı, 6360 Sayılı Kanun.

Abstract

This study aims to investigate the results of service sharing implementations of solid waste management and cleaning in last eight years between metropolitan and county municipalities due to Law No. 6360, which brings a two-step model in municipality management. The research relies on perceptions of senior officers in metropolitan and county municipalities in Ordu and Trabzon. This paper uses semi-structured interview to obtain data and presents descriptive statistics. Findings suggest that the service sharing of solid waste management and cleaning between units is successfully conducted and transformation from provincial municipality to metropolitan municipality is welcomed. Moreover, service sharing between main and crossroads, and ignoring geographical structure create problems between units. Service sharing in its current form recommends that the well-functioning coordination and flexibility in service transferring between units should be performed. Service sharing based on road-type should be eliminated and physical structure of regions should be considered regarding service sharing.

Keywords: Metropolitan Municipality, County Municipality, Solid Waste Management and Cleaning, Service Sharing, Law No. 6360.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

There have been significant changes in service sharing between units in metropolitan municipality model due to Law No. 6360. These changes deliver different implementation results for each service areas and between units in different metropolitan municipalities. Since it represents an important area in terms of environment and human health and it is one of the most crucial service areas for local governments, solid waste management and cleaning service area is the focus of this study. With this respect, the problem that is raised in this study is as follows. The implication results of solid waste management and cleaning services between metropolitan municipality and metropolitan county municipalities for the cases of Ordu and Trabzon have yet to be studied after Law No. 6360 enacted.

Research Questions

What are the positive and negative implication results in service sharing in solid waste management and cleaning services between metropolitan municipality and metropolitan county municipalities? What are the suggestions and possible solutions to deal with the problems occur between units in local governments?

Literature Review

There are several studies evaluating the impacts of Law No. 6360. Among others, while one of the strands of the literature focuses on management dimension of metropolitan municipalities (Arıkboğa, 2013; Oktay, 2016; Gül, 2016; Tekel, 2016; Genç, 2016; Gül et al., 2017; Eryiğit, 2018; Lamba, 2021) another strand considers fiscal dimension (Yüksel, 2016; Yalçın and Gök, 2016; Agun and Güler, 2017; Kılınç, 2017). Not only the number of studies analyzing a certain service area is limited but also those studies analyze the problems from a general perspective (Kutlu and Kahraman, 2017; Oktay, 2017; Sezer, 2017). Although the literature is rich in terms of solid waste management (Yılmaz and Bozkurt, 2010; Zengin and Ulutaş, 2016; Solak and Pekküçükşen, 2018; Kışınbay, 2020; Menteşe and Kızılcam, 2021), there is no study, to best of our knowledge, examining the solid waste management and cleaning services in terms of service sharing between units after Law No 6360 enacted. Regarding the regions, there are various studies analyzing the impacts of Law No 6360 (Genç et al., 2018; Tekin, 2018; Çamdere and Genç, 2018; Tekçe and Genç, 2019; Bulut and Dönmez, 2019; Öner and Şahnagil, 2020).. However, the the number of studies analyzing the cases for Ordu and Trabzon is very limited and thier scope is very narrow (Atabeyoğlu, 2014; Öçal, 2016; Kalpaklıoğlu, 2017; Yılmaz, 2018; Sarıhan, 2019). All in all, there is no research in the literature studying the cases of Ordu and Trabzon in terms of service sharing in solid waste management and cleaning given that the outcomes of Law No. 6360.

Methodology

This research relies on perceptions of senior officers in metropolitan municipality and metropolitan county municipalities in Ordu and Trabzon. This paper uses semi-structured interview to obtain data and presents descriptive statistics. The cases in this study are Ordu and Trabzon metropolitan

municipalities and their selected counties. The group of senior officers include head of the metropolitan municipality department, the branch manager of the metropolitan municipality, the mayor and deputy mayor of county, and department managers of county.

Results and Conclusions

This paper evaluates the implication results of Law No. 6360 based on the interviews with senior managers of local governments of Ordu and Trabzon. This paper considers solid waste management and cleaning services in above stated metropolitan municipalities with their selected counties. While this paper reveals positive implication results of Law No. 6360, it also reveals that there are aspects of this law needed to be improved for a better service sharing. Regarding the positive side, it can be noted that the service sharing of solid waste management and cleaning between units is successfully conducted and transformation from county to metropolitan municipality is welcomed by both parties. General findings suggest that the coordination and flexibility in service sharing between units are improved, capacity of recycling is enhanced, replacing cost of containers is lowered, and awareness about the storage of solid wastes especially in rural areas is increased. As regard to the negative side, it can be noted that the service sharing based on main and crossroads, and ignoring geographical structure create problems in service delivery especially for county municipalities. Moreover, changes in population, i.e., high population in summer, create hard time to county municipalities as their workloads increase. Because of these reasons, they are not able to meet the service accurately. It is suggested that service area determination should not be made based on main roads and crossroads separation, which is assumed to be the main source of problems in service sharing. Instead, it is recommended that county municipalities should be responsible only for the areas that are in their borders.

1. GİRİŞ

Belirli bir coğrafi alanda çok sayıda yerel yönetimin yetkili olmasıyla planlama ve koordinasyonun sağlanamadığı, ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılmayarak kaynak israfının yaşandığı temel gerekçesiyle 6360 sayılı Kanun'a dayalı büyükşehir belediye modeli oluşturulmuş ve büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerinin yetki ve sorumluluk alanı genişletilerek üst kademede büyükşehir belediyesinin alt kademede ise sadece büyükşehir ilçe belediyesinin bulunduğu iki kademeli yönetim yapısına geçilmiştir. Böylelikle büyükşehir belediyelerinin idari ve mali yapısıyla birlikte kademeler arasındaki hizmet paylaşımında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir (6360 Sayılı Kanun Gerekçesi, 2012; 6360 Sayılı Kanun, 2012).

Bu değişiklikler her hizmet alanında farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda bu araştırmanın problemi çevre ve insan sağlığı açısından önemli bir alanı temsil eden, yerel yönetimlerde zorunlu bir hizmet alanı olan ve gittikçe artan nüfusla birlikte yeni ihtiyaçları ortaya çıkaran katı atık yönetimi ve temizlik hizmet alanının büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet paylaşımında son sekiz yılda uygulamada ortaya çıkardığı sonuçlar neler olduğunu tespit etmektir. Bu problem doğrultusunda şu sorulara cevap aranmaktadır: Büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin paylaşımında uygulamada ortaya çıkan olumlu ve olumsuz sonuçlar nelerdir? Büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin paylaşımındaki olumsuz sonuçların iyileştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik öneriler nelerdir?

Literatürde 6360 sayılı Kanun kapsamında gerçekleştirilen değişiklikleri ve bunların farklı yönlerden etkisini inceleyen çok sayıda çalışmaya ulaşılmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı genel olarak kanunun büyükşehir belediye yönetiminde getirdiği değişikliklere ve etkilerine odaklanırken (Arıkboğa, 2013; Oktay, 2016; Gül, 2016; Tekel, 2016; Genç, 2016; Gül vd., 2017; Eryiğit, 2018; Lamba, 2021) bir kısmı kanunun büyükşehir belediye yönetiminde mali kapsamda getirdiği değişikliklere odaklanmaktadır (Yüksel, 2016; Yalçın ve Gök, 2016; Agun ve Güler, 2017; Kılınç, 2017). Literatürde kanunun etkilerini belirli bir hizmet alanıyla sınırlandıran çalışmalar ise hem sınırlı hem de oldukça genel kapsamlıdır (Kutlu ve Kahraman, 2017; Oktay, 2017; Sezer, 2017). Her ne kadar literatürde katı atık konusunda çeşitli kapsamda çalışmalar olsa da (Yılmaz ve Bozkurt, 2010; Zengin ve Ulutaş, 2016; Solak ve Pekküçükşen, 2018; Kışınbay, 2020; Menteşe ve Kızılçam, 2021;) katı atık yönetimini ve temizlik hizmetlerini son yasal düzenleme kapsamında kademeler arasındaki hizmet paylaşımı açısından inceleyen bir araştırmaya henüz rastlanılmamıştır.

Kanunun etkilerini belirli bir yerleşim alanıyla sınırlandırarak değerlendiren çalışmalar ise literatürde sıklıkla yer almaktadır (Genç vd., 2018; Tekin, 2018; Çamdere ve Genç, 2018; Tekçe ve Genç, 2019; Bulut ve Dönmez, 2019; Öner ve Şahnagil, 2020). Fakat Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerine yönelik bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar oldukça sınırlı ve dar kapsamlıdır

(Atabeyoğlu, 2014; Öçal, 2016; Kalpaklıoğlu, 2017; Yılmaz, 2018; Sarıhan, 2019). Bunun yanı sıra Ordu ve Trabzon büyükşehir belediyelerine yönelik bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar sayı olarak kısıtlı olduğu kadar doğrudan 6360 sayılı Kanun'un getirdiği değişiklikleri hizmet paylaşımı kapsamında araştırmamaktadır. Dolayısıyla Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerinde 6360 sayılı Kanun sonrası yaşanan değişiklikleri içeren ve hizmet paylaşımının ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarını katı atık yönetimi ve temizlik hizmetleri kapsamında tartışan bir araştırmaya henüz rastlanılmamıştır.

Çalışmanın araştırma problemi, soruları ve literatürdeki boşlukları doğrultusunda bu araştırmanın amacı, 6360 sayılı Kanun sonrası büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik alanındaki hizmet paylaşımının son sekiz yılda ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarının neler olduğunun araştırılması olarak belirlenmiştir. Katı atık yönetimi ve temizlik hizmet alanının seçilmesinde, 6360 sayılı Kanun değişikliği ile gerçekleştirilen hizmet paylaşımının bu hizmet alanını etkilemesinin, bu hizmetin çevre ve insan sağlığı açısından önemli bir alanı temsil etmesinin, yerel yönetimlerde zorunlu bir hizmet alanı olmasının, gittikçe artan nüfusun katı atık ve temizlik hizmet alanında yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmasının etkisi bulunmaktadır. Özellikle yerel yönetimlerde değişen ve gelişen şartlar ekseninde katı atık yönetimi ve temizlik hizmet alanındaki ihtiyaçların karşılanmasında kademeler arasındaki hizmet paylaşımının etkisinin ölçülerek literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Ayrıca Karadeniz Bölgesi'nde coğrafi yapı, dağınık yerleşim, fiziksel koşullar, iklim şartları, yol ağı, nüfus, yüzölçümü, kıyı ve iç kesimlerdeki yerleşim koşulları açısından benzer özelliklere sahip iki yeni büyükşehir belediyesi olan Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet paylaşımının ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarının katı atık yönetimi ve temizlik hizmetleri kapsamında çift bakış açısıyla araştırılarak literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırma, katı atık yönetimi ve temizlik hizmet alanında organizasyon yapısındaki değişiklikleri araştırmakla birlikte Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyeleri ile belirli kriterlere göre seçilmiş on büyükşehir ilçe belediyesi üzerinden üst düzey yönetici algısını ve uygulama sonuçlarını analiz etmektedir.

Araştırma verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış mülakata dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak kullanılan mülakat formunun hazırlanmasında ilk olarak literatüre dayalı bir soru havuzu hazırlanmıştır. Daha sonra katı atık yönetimi ve temizlik hizmetleri özelinde yarı yapılandırılmış mülakat soru formu oluşturulmuştur. Mülakatlar not tutma yöntemi ile kaydedilmiş ve ham veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Mülakatlar zaman ve maliyet imkanları çerçevesinde üst düzey yönetici olan büyükşehir belediyesi daire başkanı, büyükşehir belediyesi şube müdürü, ilçe belediye başkanı, ilçe belediye başkan yardımcısı ve ilçe belediyelerindeki müdürler ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın örneklemini 6360 sayılı Kanun değişikliği sonrası il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüştürülen Karadeniz Bölgesi'nde coğrafi yapı, dağınık yerleşim, iklim şartları, yol ağı, nüfus ve yüzölçümü açısından benzer özelliklere sahip olan Ordu ve Trabzon büyükşehir belediyeleridir. Ayrıca nüfus, yüzölçümü, kent merkezine uzaklık, siyasi parti, kıyı kesim ve iç kesim kriterlerine göre belirlenen on ilçe belediyesidir. Böylelikle iki büyükşehir belediyesi ve on büyükşehir ilçe belediyesindeki üst düzey yöneticilerin algısı üzerinden katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin paylaşımı analiz edilmektedir.

Araştırma beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin örgütlenmesi ve hukuki yapısı açıklanmakta, ikinci kısımda araştırma hakkında bilgiler verilmekte, üçüncü kısımda bulgular analiz edilmekte, dördüncü kısımda bulgulara dayalı tartışmalar gerçekleştirilmektedir. Beşinci kısımda ise çalışmadan elde edilen genel sonuçlar değerlendirilerek, iyileştirilmesi gereken alanlara yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

Araştırma sonuçları; katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin kademeler arasındaki paylaşımının başarılı şekilde sürdürüldüğünü, il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüşmüş olmanın katı atık ve temizlik hizmetleri alanında büyük oranda beklenilene karşıladığını göstermektedir. Ayrıca katı atık ve temizlik hizmetlerinin teknik kapasitesindeki teknolojik donanımın geri dönüşüme katkı sağlayacak şekilde yenilenmeye başladığını, deforme olan konteyner yerine yenisinin daha kolay ikame edilebildiğini, kırsal mahallelerde katı atıkların depolanmasına dair bilinçlenmenin oluştuğunu, kademeler arasındaki koordinasyon ilişkisinin ve hizmetlerin devredilebilme esnekliğinin olumlu şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir. Diğer taraftan, ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımının kademeler arasında sorunlara neden olarak ilçe belediyelerini kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya bıraktığını, Karadeniz Bölgesi'nin iklim koşullarının, coğrafi yapısının, geniş yol ağının, değişken nüfusunun hizmet sunumunu zorlaştırarak araç gereçlerin daha sık deforme olmasına neden olduğunu göstermektedir.

Katı atıkların depolanması, ayrıştırılması ve bertaraf edilmesinin üst kademenin sorumluluğunda, katı atıkların toplanması ve taşınmasının ise alt kademenin sorumluluğunda devam ederek mevcut hizmet paylaşımının korunması gerektiği savunulmaktadır. Bununla birlikte kademeler arasındaki iyi koordinasyon ilişkilerinin ve hizmetlerin devredilebilme esnekliğinin korunmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Temel sorun alanını oluşturan ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımının kaldırılarak, ilçe mülki sınırlarındaki tüm alanların temizliği ve katı atıklarının toplanmasından ilçe belediyelerinin sorumlu olmasına yönelik öneri getirilmektedir. Son olarak, Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi yapısı, fiziksel ve iklim koşulları, değişken nüfus özelliklerinin katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumunda dikkate alınarak hizmet paylaşımı gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

2. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE MODELİNDE KATI ATIK YÖNETİMİ VE TEMİZLİK HİZMETLERİNİN ÖRGÜTLENMESİ VE HUKUKİ YAPISI

Büyükşehir belediyesinin ana aktör olduğu modelde büyükşehir belediyeleri, hizmetin faydasının yayıldığı alan ve ölçek ekonomisine daha duyarlı olan hizmetler açısından daha fazla yetki, görev ve sorumluluğa sahip olurken (Arıkboğa, 2013) büyükşehir ilçe belediyeleri daha küçük ölçekli ve rutin ihtiyaçların karşılandığı sınırlı yetkilere sahip olmuştur (Yıldırım vd., 2015). Büyükşehir belediyeleri yetki alanındaki mahalleleri ilçe merkezine bağlayan yol, meydan, bulvar, cadde ve ana yolları yapmak, onarımını, temizliğini sağlamak, karla mücadele çalışmalarını yürütmekte yetkilendirilmiştir. Ayrıca il sınırları içindeki yerleşim yerlerini birbirine bağlayan yollar büyükşehir belediyelerinin, bunlar dışında kalan yol, cadde ve meydanlar ise büyükşehir ilçe belediyelerinin yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştır (6360 Sayılı Kanun, 2012).

Türkiye’de büyükşehir belediyeleri katı atık yönetimi ve temizlik hizmet alanında katı atıkların toplanıp taşınması dışındaki her türlü hizmetleri yapmak veya yaptırmakla; büyükşehir ilçe belediyeleri ise katı atık yönetim planına uygun olarak katı atıkları toplamak ve aktarma istasyonuna taşımakla sorumludur (5216 Sayılı Kanun, 2004). Bunun yanı sıra büyükşehir belediyeleri, yetki alanındaki mahalleleri ilçe merkezine bağlayan yolların temizliği ve karla mücadele çalışmalarını yürütmekle ve temizlik hizmetlerine ilişkin görevlerini belediye meclisi kararı ile ilçe belediyelerine devredebilmekle ya da birlikte yapabilmekle yetkili ve sorumludur (6360 Sayılı Kanun, 2012). Dolayısıyla katı atık ve temizlik hizmetlerinin toplanması, taşınması, depolanması, ayrıştırılması ve bertaraf edilmesi olmak üzere beş yönü bulunmakta ve bunların her birini yerine getirecek kademe kanunda yer almaktadır.

Fakat modelde büyükşehir ilçe belediyelerine tanınan yetki ve sorumlulukların dağıtılmasında, büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan birbirinden çok farklı büyüklük, nitelik ve kapasiteye sahip ilçeler arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Buna göre, merkez ilçe ile merkeze uzak ilçeler, kentsel nitelikli ilçeler ile kırsal nitelikli ilçeler veya az nüfuslu ilçeler ile çok nüfuslu ilçeler aynı yasal statüye sahip olmuştur (Arıkboğa, 2018). Ayrıca, merkez ilçelerde yeni bir ilçe belediyesi kurularak, büyükşehir belediyesinin sunacağı hizmetlerin yeni ilçe belediyesine bırakılması, hizmet paylaşımında tartışmalara kapı aralamıştır.

Diğer taraftan, her kademenin kendi sorumluluk alanındaki yolların temizliğiyle sınırlandırılması hizmetlerin önceliği ve yerelliğiyle olduğu kadar etkinlik ve verimliliğin sağlanması açısından da önemli bir ayrıma sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ilçe belediyelerinin yeterli teknik, beşeri ve mali donanıma sahip olması ve büyükşehir belediyelerinin koordinasyon ile esnek yönetimi oluşturabilmesidir. İlçe belediyelerinin yeterli donanıma sahip olmaması ve büyükşehir belediyelerinin koordinasyonu iyi sağlayamayarak ilçe belediyelerine gerektiğinde destek olacak esnekliği gösterememesi vatandaşa doğrudan temas eden temizlik hizmetlerinin aksamasına neden

olacaktır. Bu durum ise idari ve siyasi anlamda olduğu kadar vatandaşa hizmet anlamında da olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerine dair Türkiye’de çoğu büyükşehir belediyesinde idari yapılanma içinde katı atık yönetim birimi bulunmamaktadır (Tekin, 2020). Fakat çalışmanın örneklerinden Ordu Büyükşehir Belediyesi’nde “Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı” altında Sıfır Atık ve Atık Yönetimi Şube Müdürlüğü, Parklar ve Yeşil Alanlar Dairesi Başkanlığı altında Temizlik İşleri Şube Müdürlüğü bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci örneği olan Trabzon Büyükşehir Belediyesi’nde ise sadece “Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı” altında Sıfır Atık ve Atık Yönetimi Şube Müdürlüğü bulunmaktadır. Bu kapsamda Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerindeki kurumsal yapılanma içinde katı atık teşkilatlanması benzer organizasyona sahipken, Ordu’da temizlik hizmetlerinin katı atık yönetiminden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu ayırım, katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin birbirinden farklı olduğunu, organizasyon yapısının iki farklı şekilde örgütlenebileceğini göstermektedir.

İlçe belediyelerindeki idari yapılanma, belediye başkanı ya da yardımcısına bağlı olarak faaliyet gösteren Temizlik İşleri Müdürlüğü’dür. Bu çalışmada, katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerindeki idari yapılanmanın her ilçe belediyesinde müdürlük olarak teşkilatlanmadığı tespit edilmiştir. Bu teşkilatlanmanın genellikle çok nüfuslu ve hizmet sunumu açısından büyük kapasiteli ilçe belediyelerinde ayrı bir müdürlük olarak kurulduğu, az nüfuslu ve hizmet sunumu açısından küçük kapasiteli ilçe belediyelerinde ise Fen İşleri Müdürlüğü altında ayrı bir müdürlük olmadan sunulduğu tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Ordu ve Trabzon İllerinin Konumu, İdari ve Demografik Yapısı

Ordu ili Türkiye’nin kuzeyinde Karadeniz Bölgesi’nin Orta ve Doğu Karadeniz bölümünde yer almaktadır. Doğusunda Giresun, Batısında Samsun, Güneyinde Sivas ve Tokat, Kuzeyinde Karadeniz ile çevrilidir. Yüzölçümü 5.952 km² olup 121 km kıyı şeridi uzunluğuna sahip olan Ordu, engebeli ve dağlık bir alana sahip olmakla birlikte batıdan doğuya doğru yükseklikleri artan ve akarsular tarafından kesilerek derin vadiler ve yaylalar oluşturan dağlara sahiptir (Ordu Büyükşehir Belediyesi [OBB], 2014; Altınordu Belediyesi, 2014).

Trabzon ili ise Türkiye’nin kuzeyinde Karadeniz Bölgesi’nin Doğu Karadeniz bölümünde yer almaktadır. Doğusunda Rize, Batısında Giresun-Ordu, Güneyinde Gümüşhane ve Bayburt, Kuzeyinde Karadeniz ile çevrilidir. Yüzölçümü 4.629 km² olup 114 km kıyı şeridi uzunluğuna sahip olan Trabzon, dar bir sahil şeridine ve denize paralel uzanan dağlık alana sahiptir. Kıyı kesiminden güneye doğru artan yükseklik 3000 metreyi bulmakla birlikte yüksek kesimler genellikle geniş yaylalar, dağlar ve tepelerle kaplıdır (Coğrafi Yapı ve İklimsel Özellikler, t.y.; Trabzon, t.y.; Coğrafi Özellikleri, t.y.).

Şekil 1. Türkiye Büyükşehir Belediye Teşkilatına Sahip İller Haritası

Kaynak: Türkiye Büyükşehirler Haritası, 2015.

Ordu ili merkez ilçesi ile birlikte 19 ilçeden ve 772 mahalleden oluşurken, Trabzon ili merkez ilçesi ile birlikte 18 ilçeden ve 707 mahalleden oluşmaktadır. Ordu'nun batıdan doğuya sırasıyla Karadeniz kıyısında kurulan ilçeleri; Ünye, Fatsa, Perşembe, Altınordu ve Gülyalı'dır. İç kesimde bulunan ve denize kıyısı olmayan ilçeleri; Akkuş, Aybastı, Çamaş, Çatalpınar, Çaybaşı, Gökçöy, Gürgentepe, İkizce, Kabadüz, Kabataş, Korgan, Kumru, Mesudiye ve Ulubey'dir. Yüzölçümü olarak en büyük ilçe Mesudiye, nüfus olarak Altınordu'dur (Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, t.y.). Toplam 19 ilçeye sahip olan Ordu'da, Ünye ve Fatsa ilçelerinin nüfusu bölge illerinin bazılarının nüfusuna yaklaşacak kadar nüfusa sahiptir. Ordu nüfusunun büyük çoğunluğu kıyı kesimindeki ilçelerde yaşamaktadır.

Trabzon ilinin batıdan doğuya sırasıyla Karadeniz kıyısında kurulan ilçeleri; Beşikdüzü, Vakfikebir, Çarşıbaşı, Akçaabat, Ortahisar, Yomra, Arslanlı, Sürmene ve Of'tur. İç kesimlerde bulunan ve denize kıyısı olmayan ilçeleri; Şalpaazarı, Tonya, Düzköy, Maçka, Köprübaşı, Dernekpaazarı, Çaykara ve Hayrat'tır. Yüzölçümü olarak en büyük ilçe Maçka, nüfus olarak Ortahisar'dır (Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, t.y.). Ordu ilinin nüfusu 2009 yılından 2012 yılına kadar sürekli düşme eğilimindeyken, 2012 yılında yükselişe geçmiş sonraki yıllarda ise dalgalı seyir takip etmiştir. 2020 yılı Ordu'nun en fazla nüfusa sahip yılı olmuştur. 2020 yılı ADNKS verilerine göre Ordu il nüfusu 761.400 olup, nüfus yoğunluğu (bir kilometrekareye düşen insan sayısı) 127'dir. Trabzon ilinin nüfusu 2009-2012 yılları arasında düşme eğiliminde iken 2012 yılında yükselmeye başlayarak 2020 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2020 yılında 811.901 ile en fazla nüfusa sahip olurken nüfus yoğunluğu 175 olarak ölçülmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021; İl İlçe Yüzölçümleri, t.y.).

3.2. Ordu ve Trabzon İllerinde Gerçekleştirilen İdari Yapıdaki Değişiklikler

Ordu ilinin büyükşehir belediyesine dönüştürülmesiyle birlikte toplam 479 köy mahalleye dönüştürülmüş, 54 belde belediyesi kapanmış ve Ordu il özel idaresinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır. 2020 yılı itibariyle Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin 772 mahallesi bulunmaktadır. 6360 sayılı Kanun değişikliği ile Ordu ili kent merkezinde bulunan 69 köy ve 1 belde belediyesi mahalleye dönüştürülmüş ve bu mahalleler mevcuttaki 22 mahalle ile birleşerek Altınordu adıyla yeni bir ilçe kurulmuştur. Böylelikle Ordu'nun toplam ilçe sayısı 19 olmuştur.

Tablo 1. Ordu İlçe Belediyelerinde Mahalleye Dönüştürülen Köy, Mahalle ve Kapanan Belde Sayıları

	İlçeler	Mahalleye Köy Sayısı	Dönüşen	Toplam Mahalle Sayısı	Kapanan Belde Belediyesi Sayısı
1	Akkuş	32		44	5
2	Altınordu	69		92	1
3	Aybastı	8		21	3
4	Çamaş	6		23	-
5	Çatalpınar	11		23	1
6	Çaybaşı	6		26	1
7	Fatsa	57		89	8
8	Gölköy	18		30	7
9	Gülyalı	6		13	-
10	Gürgentepe	9		23	2
11	İkizce	7		32	5
12	Kabadüz	11		19	1
13	Kabatış	2		18	1
14	Korgan	16		29	4
15	Kumru	28		40	2
16	Mesudiye	56		70	3
17	Perşembe	43		54	2
18	Ulubey	35		41	-
19	Ünye	59		85	8
	TOPLAM	479		772	54

Kaynak: (TÜİK, 2021).

Trabzon ilinin büyükşehir belediyesi statüsü almasıyla birlikte toplam 477 köy mahalleye dönüştürülmüş, 56 belde belediyesi kapanmış ve Trabzon il özel idaresinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır. 2020 yılı verilerine göre Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin 707 mahallesi bulunmaktadır. 6360 sayılı Kanun değişikliği ile Trabzon ili kent merkezinde bulunan 36 köy ve 6 belde belediyesi mahalleye dönüştürülerek toplam 85 mahallesi olan Ortahisar adıyla yeni bir ilçe kurulmuştur. Böylelikle Trabzon'un toplam ilçe sayısı 18 olmuştur.

Tablo 2. Trabzon İlçe Belediyelerinde Mahalleye Dönüşen Köy, Mahalle ve Kapanan Belde Sayıları

	İlçeler	Mahalleye Köy Sayısı	Dönüşen	Toplam Mahalle Sayısı	Kapanan Belde Belediyesi Sayısı
1	Akçaabat	50		73	14
2	Araklı	42		50	3
3	Arsin	20		36	3
4	Beşikdüzü	25		34	2
5	Çarşıbaşı	17		23	-

6	Çaykara	27	32	4
7	Dernekpazarı	10	14	-
8	Düzköy	7	22	3
9	Hayrat	18	34	1
10	Köprübaşı	4	10	1
11	Maçka	56	66	2
12	Of	52	68	7
13	Ortahisar	36	85	6
14	Sürmene	24	37	4
15	Şalpazarı	23	30	1
16	Tonya	15	22	1
17	Vakfikebir	34	46	1
18	Yomra	17	25	3
	TOPLAM	477	707	56

Kaynak: TÜİK, 2021.

3.3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, 6360 sayılı Kanun sonrası büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik alanındaki hizmet paylaşımının son sekiz yılda ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarının araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda ilgili kapsamdaki olumlu ve olumsuz sonuçlar tespit edilerek çözüm önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Böylelikle katı atık yönetimi ve temizlik hizmet alanında farklı niteliklere sahip büyükşehirlerde aynı yasal düzenlemenin uygulanmasının avantaj ve dezavantajları değerlendirilmekte, dezavantajlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmektedir. Bununla birlikte sorun olarak algılanan durumların iyileştirilmesi için yeni politika önerilerinin oluşturulmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Türkiye'deki 30 büyükşehir belediyesidir. Araştırmanın örneklemi ise 6360 sayılı Kanun sonrası il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüştürülen 14 il arasından Karadeniz Bölgesi'nde coğrafi yapı, dağınık yerleşim, iklim şartları, yol ağı, nüfus ve yüzölçümü koşulları açısından benzer özelliklere sahip Ordu ve Trabzon illeridir. Ordu ve Trabzon nüfus ve yüzölçümü açısından birbirine çok yakın değerlere sahip olmakla birlikte son 14 büyükşehir belediyesi içinde en az nüfus ve yüzölçümüne sahip iller arasındadır.

Örneklemlerin belirlenmesinde zaman ve maliyet imkanları göz önüne alınarak araştırmanın Ordu ve Trabzon büyükşehir belediyelerindeki üst düzey yöneticilerle ve nüfus, yüzölçümü, kent merkezine uzaklık, siyasi parti, kıyı ve iç kesimlerde olması kriterlerine göre belirlenen on ilçe belediyesindeki üst düzey yöneticilerle yapılması planlanmıştır. Büyükşehir belediye modelinin temel mantığı il sınırına genişlemek ve sınır ilçelere hizmet götürmek olduğundan nüfus, yüzölçümü ve kent merkezine uzaklık kriterleri öncelikli olarak değerlendirilerek, siyasi parti kriteri ile kıyı kesimi ve iç kesimi kriterleri sonraki belirleyici kriterler olmuştur.

Tablo 3. Büyükşehir İlçe Belediye Örneklerinin Seçilme Kriterleri

	Kriter
1	Nüfus
2	Yüzölçümü
3	Merkeze Uzaklık
4	Siyasi Parti
5	Kıyı Kesimi ve İç Kesim

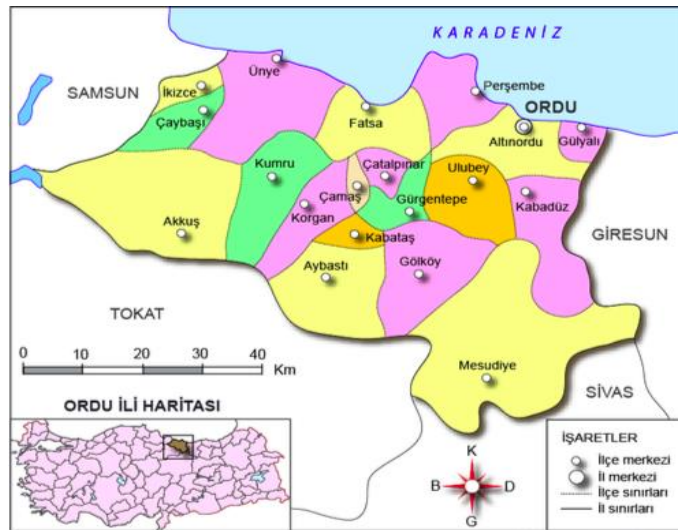
Belirlenen kriterler her ne kadar sistematik şekilde sıralansa da örneklemin belirlenmesinde tüm kriterler ayrı ayrı etkili olmakla birlikte aynı ağırlıkta olamamıştır. Özellikle ilçe belediyelerinin siyasi parti dağılımı birbirine benzer olduğu için bu kriter dolaylı olarak değerlendirilmiştir. İlâveten, tüm kriterlerin aynı oranda ve sıralamada tam olarak karşılığı bulunamayacağından mümkün olduğunca kriterlere göre farklı özellikleriyle öne çıkan ve her bir kriterin ağırlığına sahip ilçeler belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle her nüfus dilimine uygun seçim yapılmasına ve Doğu-Batı eksenindeki dağılıma dikkat edilmiştir. Bu kapsamda Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerinden beşer ilçe belediyesi olmak üzere toplam 10 ilçe belediyesi belirlenmiştir. Ordu ilinin coğrafi haritası ekseninde ilçelerin nüfus, yüzölçümü, kent merkezine uzaklık, siyasi parti, kıyı ve iç kesim kriterlerine göre aşağıdaki ilçeler belirlenmiştir.

Tablo 4. Ordu Büyükşehir İlçe Belediyeleri Örnekleri (2020)

	Büyükşehir İlçe Belediyesi	Nüfus (2020)	Yüzölçümü (km ²)	Kent Merkezine Uzaklık (km)	Mahalle Sayısı	Siyasi Parti	Kıyı/İç Kesim
1	Altınordu	224.100	410	Merkez İlçe	92	AK Parti	Kıyı Kesim
2	İkizce	14.126	148	91	32	MHP	İç Kesim
3	Kumru	29.828	296	75	40	AK Parti	İç Kesim
4	Mesudiye	14.489	1046	113	70	AK Parti	İç Kesim
5	Ünye	130.464	569	64	85	AK Parti	Kıyı Kesim

Kaynak: TÜİK, 2021; İl İlçe Mesafe, t.y.; Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, t.y.; İl İlçe Yüzölçümleri, t.y.

Şekil 2. Ordu İli Coğrafi Haritası

Kaynak: Ordu İli Haritası, t.y.

Birinci örneklem; il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüştükten sonra merkez ilçe olarak kurulan Ordu ilinin en fazla nüfusa sahip, kıyı kesiminde bulunan, en fazla yüzölçümüne sahip ilçelerinden biri olan Altınordu Belediyesi'dir.

İkinci örneklem, kıyı kesiminde en fazla nüfusa ve yüzölçümüne sahip olan Ordu ilinin Batı sınırında bulunan, kent merkezine en uzak ilçe olan Ünye Belediyesi'dir.

Üçüncü örneklem, Ordu ilinin iç kesimde Batı sınırında bulunan, en az nüfusa sahip ve kent merkezine en uzak ilçelerinden biri olan, farklı siyasi partiye mensup bir ilçe belediyesi olarak öne çıkan İkizce Belediyesi'dir.

Dördüncü örneklem, iç kesimde Ordu ilinin Batı kesiminde en fazla nüfusa sahip olup yüzölçümü olarak da üst sırada yer alan kent merkezine en uzak ilçelerden biri olan Kumru Belediyesi'dir. Kumru ilçesinin seçiminde tüm kriterler içinde diğer ilçelerden farklı olarak 30 bin bandında nüfusa sahip olması öne çıkmıştır.

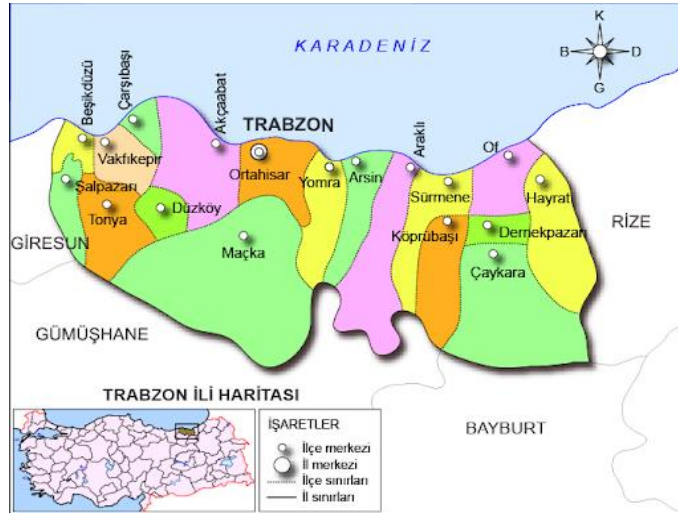
Beşinci örneklem, Ordu ilinin en fazla yüzölçümüne sahip olan, iç kesimde Doğu sınırında bulunan, en az nüfusa sahip ve kent merkezine en uzak ilçelerden biri olarak öne çıkan Mesudiye Belediyesi'dir. Mesudiye ve Kumru ilçelerinin belirlenmesinde Doğu-Batı eksenindeki dağılım da dikkate alınmıştır.

Tablo 5. Trabzon Büyükşehir İlçe Belediyeleri Örneklemi (2020)

	Büyükşehir İlçe Belediyesi	Nüfus (2020)	Yüzölçümü (km ²)	Kent Merkezine Uzaklık	Mahalle Sayısı	Siyasi Parti	Kıyı/İç Kesim
1	Ortahisar	330.373	235	Merkez İlçe	85	AK Parti	Kıyı Kesim
2	Çaykara	13.890	574	75	32	AK Parti	İç Kesim
3	Maçka	24.893	925	26	66	AK Parti	İç Kesim
4	Of	43.754	258	50	68	AK Parti	Kıyı Kesim
5	Şalpazarı	10.846	161	69	30	MHP	İç Kesim

Kaynak: (TÜİK, 2021; İl İlçe Mesafe, t.y.; Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, t.y.; İl İlçe Yüzölçümleri, t.y.).

Şekil 3. Trabzon İli Coğrafi Haritası

Kaynak: Trabzon İli Haritası, t.y.

Trabzon ilinin coğrafi haritası ekseninde ilçelerin nüfus, yüzölçümü, kent merkezine uzaklık, siyasi parti, kıyı ve iç kesim kriterlerine göre yukarıdaki ilçeler belirlenmiştir. Birinci örneklem; il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüştükten sonra merkez ilçe olarak kurulan, Trabzon ilinin en fazla nüfusa sahip, kıyı kesiminde bulunan Ortahisar Belediyesi'dir.

İkinci örneklem, Trabzon ilinin kıyı kesiminin Doğu sınırında bulunup kent merkezine en uzak ilçesi olan nüfus ve yüzölçümü olarak üst değere sahip olan Of Belediyesi'dir.

Üçüncü örneklem, Trabzon ilinin en fazla yüzölçümüne sahip olan iç kesimde bulunan Maçka Belediyesi'dir.

Dördüncü örneklem, iç kesimde Trabzon ilinin Doğu sınırında en fazla nüfusa ve yüzölçümüne sahip ikinci ilçe olarak öne çıkan ve kent merkezine en uzak ilçelerden biri olan Çaykara Belediyesi'dir.

Beşinci örneklem, Trabzon ilinin iç kesimde Batı sınırında bulunan kent merkezine en uzak ve en az nüfusa sahip ilçelerinden olan farklı siyasi partiye mensup bir ilçe belediyesi olarak öne çıkan Şalpazarı Belediyesi'dir.

3.5. Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırma verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış mülakata dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Mülakatlar başkan, başkan yardımcısı, daire başkanı ve müdürlerle sınırlandırılmıştır. Veri toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat formunun hazırlanmasında ilk olarak büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediye yöneticilerinin konu kapsamındaki değerlendirmelerini tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından bir soru havuzu hazırlanmıştır. Soru havuzunun hazırlanmasında 6360 sayılı Kanun ile birlikte idareler arası hizmet ve gelir paylaşımına yönelik literatür incelenmiştir. Sonraki aşamada soru havuzundan büyükşehir

belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerine sorulacak sorular seçilerek katı atık yönetimi ve temizlik hizmeti özelinde yarı yapılandırılmış mülakat soru formu hazırlanmıştır.

Mülakat soru formunun hazırlanmasının ardından mülakat yapılacak birim ve kişilerin listesi hazırlanmıştır. Mülakatlara ilk olarak Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nden başlanmış daha sonra Of, Çaykara, Ortahisar, Maçka ve Şalpazarı Belediyeleri ile devam edilmiştir. Trabzon Büyükşehir Belediyesi örnekleminin tamamlanmasının ardından Ordu Büyükşehir Belediyesi örneğine geçilmiş Ünye, Kumru, İkizce, Altınordu ve Mesudiye belediyeleri ile mülakatlar yapılarak veri toplama aşaması sona ermiştir. Mülakatlar, not tutma yöntemi ile kaydedilmiş ardından ham veriler bilgisayara aktarılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre açıklanarak yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz yöntemidir. Betimsel analizde temel amaç, elde edilen bulguların gruplandırılması ve özetlenerek yorumlanmasıdır (Karagöz, 2019).

Mülakat yapılan kişilerin konu hakkındaki bakış açılarını daha net aktarmak amacıyla sıklıkla doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Çünkü betimsel analiz yönteminde elde edilen verilerden sıklıkla doğrudan alıntılara yer verilmektedir (Karagöz, 2019). Analizin tamamlanmasıyla elde edilen veriler betimlenmiş ve ulaşılan sonuçlardan yeni somut öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Trabzon ilinde katı atık yönetimi ve temizlik hizmeti kapsamındaki mülakatlar 27/01/2021 ve 02/02/2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Trabzon Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinden katı atık yönetimi ve temizlik hizmeti kapsamında toplam 13 üst düzey yönetici ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Ordu ili kapsamındaki mülakatlar 05/02/2021 ve 16/02/2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ordu Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinden katı atık yönetimi ve temizlik hizmeti kapsamında toplam 8 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Böylelikle her iki ilde toplam 21 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakat yapılan kişilerin profesyonel kimliklerine göre dağılımı; 6 ilçe belediye başkanı, 2 belediye başkan yardımcısı, 1 büyükşehir belediyesi daire başkanı, 1 büyükşehir belediyesi şube müdürü ve 1 ilçe belediyesi müdürüdür. Katı atık yönetimi ve temizlik hizmeti alanında örnekleme dahil edilen birimlerin tam listesi Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Mülakat Yapılan Hizmet Birimleri

Trabzon Büyükşehir Belediyesi ve İlçe Belediyeleri	
1	Of Belediye Başkanı
2	Of Belediyesi Temizlik İşleri Müdürü
3	Of Belediyesi Fen İşleri Müdürü
4	Çaykara Belediye Başkanı
5	Çaykara Belediyesi Zabıta ve Temizlik İşleri Müdürü
6	Çaykara Belediyesi Fen İşleri Müdürü
7	Trabzon Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanı
8	Ortahisar Belediyesi Başkan Yardımcısı
9	Maçka Belediye Başkanı

10	Maçka Belediyesi Fen İşleri Müdürü
11	Maçka Belediyesi Temizlik/Destek İşleri Müdürü
12	Şalpazarı Belediye Başkanı
13	Şalpazarı Belediyesi Fen İşleri/İmar ve Şehircilik Müdürü
Ordu Büyükşehir Belediyesi ve İlçe Belediyeleri	
14	Ünye Belediyesi Temizlik İşleri Müdürü
15	Ünye Belediyesi Fen İşleri Müdürü
16	Kumru Belediye Başkanı
17	Kumru Belediyesi Fen İşleri/Temizlik/Zabıta Müdürü
18	İkizce Belediyesi Fen İşleri Müdürü
19	Ordu Büyükşehir Belediyesi Temizlik İşleri Şube Müdürü
20	Altınordu Belediyesi Başkan Yardımcısı
21	Mesudiye Belediye Başkanı

3.6. Etik İzin

Çalışmanın etik izni İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır (İzin Tarihi (28.07.2021), 2021/46).

4. BULGULAR

Katı atık yönetimi ve temizlik hizmetleri alanında büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet paylaşımının ortaya çıkardığı analiz bulguları altı temada tartışılmaktadır. Bunlar (1) Teknik ve beşeri kapasitenin hizmet paylaşımına etkisi, (2) Mevsime ve turizme dayalı değişen nüfusun hizmet paylaşımına etkisi, (3) Büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki yetki kargaşasının hizmet paylaşımına etkisi, (4) Büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki koordinasyon ilişkisinin hizmet paylaşımına etkisi, (5) Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi, fiziksel, yerleşim ve iklim koşullarının hizmet paylaşımına etkisi, (6) Katı atıkların depolanmasına dayalı uygulamanın hizmet paylaşımına etkisidir.

4.1. Teknik ve Beşeri Kapasitenin Hizmet Paylaşımına Etkisi

Katı atık ve temizlik hizmetlerinin teknik ve beşeri kapasitesi kendi içerisinde beş boyutta analiz edilmektedir. Bunlardan birincisi il ve ilçe mülki sınırlarının genişlemesiyle hizmet alanı büyüyen her ilçe belediyesinin araç, gereç ve personel sayısında aynı oranda artış olmamasına rağmen, kırsal mahallelere katı atık toplama hizmetinin eskiye oranla daha sık ve düzenli sunulmasıdır. Örneğin, Trabzon'un kıyı kesimi ilçelerinden olan Of Belediyesi, temizlik hizmetlerinde iyileştirme yaptıklarını: “Büyükşehir olmadan önce il özel idaresi kırsala beş konteyner koyarken biz büyükşehir olduktan sonra konteyner sayısını artırdık. Haftada bir gün temizlik yapılırken biz şimdi haftada üç gün çöp topluyoruz.” ifadesiyle anlatırken, Ordu'nun kıyı kesimi ilçelerinden Ünye Belediyesi: “Benim çöp aracım haftada üç gün 56 km uzaklıkta bulunan Pelitliyatak'a gidiyor. Şehir merkezinde yer altı konteyner uygulamasına geçince buradaki yer üstü konteynerler kırsala dağıtıldı. Son üç yılda 400 konteyner yeniledik.” şeklinde konteyner sayısının artarken çöp toplama hizmetinin sıklaşarak düzenli yapıldığını, dolayısıyla katı atıkların toplanmasında iyileşmelerin olduğunu teyit etmiştir.

İç kesimde en fazla yüzölçümüne sahip ve şehir merkezine uzak olan ilçelerden biri olan Çaykara Belediyesi: *“Eskiden köyde çöp toplanmazdı. Şimdi çöpler her gün toplanıyor. Çünkü araç gereç arttı.”* şeklinde büyükşehir belediyesine dönüştükten sonra katı atık ve temizlik hizmetlerinde nicelik olarak iyileşme yaşandığını aktarırken, Mesudiye Belediyesi: *“Şimdi yaylalara kadar çöp topluyoruz.”* ifadesiyle il ve ilçe mülki sınırlarının genişlemesiyle katı atık ve temizlik hizmetlerinde yaşanan iyileşmeyi öne çıkarmaktadır.

Katı atık ve temizlik hizmetlerinin teknik ve beşeri kapasitesinin ikinci boyutu kırsal mahallelere katı atık ve temizlik hizmetlerinin daha sık ve düzenli sunulmasıyla birlikte öncelikle bu alanlardaki araç gereçlerin geri dönüşüme katkı sağlayacak şekilde yenilenmesiyle teknolojik yeniliklerden faydalanılmasıdır. Örneğin, İkizce Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Büyükşehir olmadan önce vahşi depolama yapılıyordu. Şimdi geri dönüşüme katkı sağlayacak konteynerler yerleştiriyoruz.”* şeklinde katı atık ve temizlik hizmetlerindeki iyileşmeyi aktarırken, merkez ilçe Ortahisar Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Ortahisar'ın bazı bölgelerine atık geri getirme kumbaraları yerleştirdik. Tamamen hijyenik, el değdirmeden pedalla çöpünü atıyorsun. Merkezi noktalara bunları yerleştirdik. Altyapının uygun olmadığı yerlere pedallı yeni model yer üstü konteyner yerleştirdik.”* ifadesiyle insan ve çevre sağlığına daha duyarlı, teknolojik olarak gelişmiş ve alana duyarlı araç gereçlerin ilçe sınırlarına yerleştirildiğini aktarmıştır. Bu tespiti kuvvetlendiren bir başka örnek ise Ünye Belediyesi'nin: *“Şehir merkezinde yer altı konteyner uygulamasına geçince buradaki yer üstü konteynerler kırsala dağıtıldı.”* ifadesidir. Böylelikle hem ilçe merkezine daha teknolojik araç gereçlerin yerleştirildiği hem de eski konteynerlerin kırsal mahallelere yerleştirilmesiyle verimli ve etkin şekilde çöp toplama hizmeti sunulmasının önünün açıldığı tespit edilmiştir.

İlgili kapsamdaki üçüncü boyutu bu hizmetin daha sık ve düzenli gerçekleştirilmesinin göstergelerinden biri olan temizlik personel sayısının artması oluşturmaktadır. Örneğin, iç kesimde ve şehir merkezinden uzakta bulunan Maçka Belediyesi: *“Eskiden tüm Maçka Belediyesi personeli kırk idi. Şimdi sadece temizlik personeli yirmi.”* şeklinde temizlik personel sayısında gerçekleştirilen artışa vurgu yapmakta, personel sayısındaki bu artışın eskiye oranla daha iyi hizmet sunumunu sağladığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan nicel kapasitenin yeterli seviyede olmasına verilen önemin yanı sıra nitel kapasitenin önemine de vurgu yapılmıştır. Örneğin, iç kesimde ve şehir merkezinden uzakta bulunan ilçelerden Kumru Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“İş bilinci olmayan süpürmesi gereken yeri süpürmüyor ya da süpürüyorsa bile işini yarım yapıyor.”* şeklinde personel açısından karşılaştıkları sorunu aktarırken, temizlik hizmetlerinde nitelikli personel ihtiyacına dikkat çekmiştir.

Dördüncü boyutu, katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumunda ilçe mülki sınırlarının genişlemesiyle her ne kadar iyileşmelerin yaşandığı görüşü öne çıksa da iç kesimde ve şehir merkezine uzakta yer alan bazı ilçelerin kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya kalınması oluşturmaktadır. Örneğin, Kumru Belediyesi: *“Büyükşehir Belediyesi olmadan önce yedi tane*

mahalleye hizmeti aynı araç gereç ile verirken şimdi kırk tane mahalleye hizmeti aynı sayıda araç gereç ile vermek zorunda kaldık.” şeklinde hizmet sunumunda aksamalar yaşandığını aktarmıştır. Şalpaazarı Belediyesi’nin bir yetkilisi ise *“Altı mahalleden otuz mahalleye çıktık. Yol ağımız 30 km iken 1500 km oldu. Aynı araç ve personelle hizmet vermeye çalışıyoruz.”* ifadesiyle araç, gereç ve personel sayısında yeterli artış olmadığı için kapasitenin üzerinde hizmet vermek zorunda kalındığını aktararak yaşadıkları olumsuzluğu teyit etmiştir.

Beşinci boyutu Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediye yetkililerinin değerlendirmesi oluşturmaktadır. Buna göre yetkililer tarafından temizlik hizmetlerinin sunumunda genel olarak sorun yaşanmadığı, ilçe belediyelerine araç gereç desteği sağlandığı, personel araç gereç sayısının yeterli olduğu, daha fazla personel, araç ve gereç olursa daha farklı hizmetlerin sunulabileceği aktarılmıştır. Bu durumu Trabzon Büyükşehir Belediyesi: *“Personel de araç da yetersiz sayılmaz. Tabi ki daha fazla olsa daha farklı hizmet sunulur. Ama şu anda da yeterli sayılır.”* ifadeleriyle aktarırken, Ordu Büyükşehir Belediyesi: *“Zaman zaman temizlik anlamında destek veriyoruz. Çöp kovası, yol süpürme ve yıkama aracı desteği sağlıyoruz.”* şeklinde ifade etmiştir.

İlçe mülki sınırlarının genişlemesi, yüzölçümünün çok fazla olması, şehir merkezine uzaklık gibi etkenlerden kaynaklı araç, gereç ve personel sayısının yetersiz kaldığı durumlarda büyükşehir belediyesinin ilçe belediyelerine destek olması beklenmektedir. Fakat beklenen desteğin her ilçe belediyesine aynı şekilde verilmediği tespit edilmiştir. Örneğin, Mesudiye Belediyesi’nde çöpler toplandıktan sonra büyükşehir belediyesi tarafından tedarik edilen tıra yüklenerek bu tırlar aracılığıyla aktarma istasyonuna taşınırken, Kumru Belediyesi’nde iki çöp kamyonundan birinin çöpleri toplarken diğerinin aktarma istasyonuna taşıdığı, taşıma için giden kamyonun bütün gününün yol ve aktarma sürecinde geçtiği ve ilçedeki tek kamyonun tüm il sınırının çöplerinin toplanmasına yetişemediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilçe belediyeleri arasında uygulamada farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıkta Mesudiye’nin yüzölçümünün Kumru’nun yüzölçümünden yaklaşık üç kat daha fazla olmasıyla birlikte Mesudiye’nin kent merkezine uzaklığının daha fazla olmasının da etkisi bulunmaktadır. Daha fazla yüzölçümüne sahip ve kent merkezine daha uzak olan ilçeye katı atıkların transferinde kullanılmak üzere büyükşehir belediyesi tarafından tır desteği verilirken, daha az yüzölçümüne sahip ve kent merkezine daha yakın olan ilçeye tır desteği sağlanmaması burada bu desteğe ihtiyaç olmadığı düşüncesini oluşturmaktadır. Fakat bulgular, buradaki hizmetlerin de aksadığını göstermektedir. Dolayısıyla ilçelerin sahip oldukları özellikler ile teknik ve beşeri kapasiteye göre değerlendirilmesinin önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

4.2. Mevsime ve Turizme Dayalı Değişen Nüfusun Hizmet Paylaşımına Etkisi

Katı atık ve temizlik hizmetlerinin mevsime ve turizme dayalı değişen nüfusunun etkisi iki boyutta analiz edilmektedir. Bunlardan birincisi, kıyı ve iç kesimdeki tüm ilçe belediyelerinin yaz aylarında artan nüfusa bağlı araç, gereç ve personel sayısının yetersiz kalmasıdır. Örneğin, Trabzon’un

batı sınırında bulunan şehir merkezine en uzak ilçelerinden Şalpazarı Belediyesi'nin bir yetkilisi bu durumu: *"Yazın çöp toplama 24 saat sürüyor neredeyse."* şeklinde artan yaz nüfusunun çöp toplama hizmetlerini zorlaştırdığını ifade ederken, Ordu'nun batı sınırındaki İkizce Belediyesi'nin bir yetkilisi: *"Çöplerin toplanmasında kamyon ve personel sayımız yazın yetersiz oluyor. Kışın haftada bir topluyorsak yazın iki üç günde bir toplamamız gerekiyor."* şeklinde ifade etmiştir. Az nüfuslu ve Ordu'nun en fazla yüzölçümüne sahip ilçelerinden Mesudiye Belediyesi artan yaz nüfusunun etkisini: *"Bizim şimdiki nüfusumuz 15 bin, yazın 100 bin. Çöp araçlarımız on beş günde bir uzak mahalleye gidiyorsa, yazın her gün gitmek zorunda kalıyor."* ifadeleriyle anlatırken, Trabzon'un az nüfuslu ve en fazla yüzölçümüne sahip ilçelerinden Maçka Belediyesi: *"Kış döneminde haftada bir, on günde bir iken yaz aylarında haftada üç defa çöp toplamaya gidiyoruz."* ifadesini kullanmaktadır. Benzer özelliklere sahip Çaykara Belediyesi: *"Yaylalardaki çöpleri kışın on beş günde ya da ayda bir toplama yapılırken, yazın nüfus arttığından çok daha sık çöpler toplanıyor."* ifadesiyle artan yaz nüfusunun ilçe belediyeleri üzerinde oluşturduğu hizmet yükünü teyit etmektedir.

İkinci boyutu, turizm alanına sahip ilçelerde artan günlük nüfusa karşılık hizmet sunumunda da zorluk yaşanması oluşturmaktadır. Az nüfuslu ve fazla yüzölçümüne sahip olan Uzungöl ve Sultan Murat Yaylası gibi turistik alanları sınırlarında bulunduran Çaykara Belediyesi: *"Turist yoğunluğu olduğunda nüfus bir milyonu geçiyor, bu yoğunluk bize yük. Çöpü bırakıp gidiyorlar. Çöp arabası sayısı kısıtlı olmasına rağmen ağırlığı oraya vermek durumunda kalıyoruz. Çöpün %80'i Uzungöl ve diğer turistik yaylalardan geliyor."* şeklinde karşılaştıkları sorunları aktarmış, benzer özelliklere sahip olan Maçka Belediyesi de sınırlarında bulunan Sümela Manastırı'nın çöpünü topladığını fakat bundan bir kazanç sağlayamadığını belirtmiştir.

4.3. Büyükşehir Belediyeleri ile Büyükşehir İlçe Belediyeleri Arasındaki Yetki Kargaşasının Hizmet Paylaşımına Etkisi

Katı atık ve temizlik hizmetlerinin büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki yetki kargaşasının etkisi iki boyutta analiz edilmektedir. Birincisi, ilçe belediyelerinin kendi sorumluluğunda olmayan yerlerin karla mücadele çalışmalarını yerine getirmesidir. Örneğin, Ordu Büyükşehir Belediyesi'nden farklı bir siyasi partiye mensup olan İkizce Belediyesi: *"Karla mücadelede ilk açılması gereken yeri açıyoruz. Burası büyükşehirin sorumluluk alanı, büyükşehir gelip açsın demiyoruz."* şeklinde imkanları ölçüsünde ana yol ara yol ayrımı gözetmeden müdahale ettiklerini ifade etmiştir. Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nden farklı bir siyasi partiye mensup olan ve nüfus, yüzölçümü, şehir merkezine uzaklık açısından benzer özelliklere sahip Şalpazarı Belediyesi de: *"Büyükşehir sorumluluğundaki yollar karla kapandığında onların gelip açmasını beklemeyip, kendimiz yolu açıyoruz."* şeklinde ifade ederek, ana yol ve ara yol ayrımına bakmadan ilk müdahale edilmesi gereken alan mantığıyla hareket ettiklerini belirtmiştir. Diğer taraftan, ana yol ve ara yol ayrımına dair vatandaş açısından bilinçlenmenin olmaması nedeniyle tüm sorumluluğun ilçe belediyesinde görüldüğü

tespit edilmiştir. Örneğin, Maçka Belediyesi: “*Yaylada yol kapansa ilçe belediyesini arıyorlar. Ana yollar büyükşehirde olmasına rağmen. Büyükşehir topu bize atıyor.*” şeklinde açıklama yaparak hizmetin ilçe belediyesinden beklendiğini ve büyükşehir belediyesinin de hizmeti ilçe belediyesinden beklediğini ifade etmiştir.

İkincisi ise merkez ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri arasındaki ilişkinin daha zor olması ve sorumluluk alanlarının sıklıkla çakışmasıdır. Buna göre, merkez ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri arasındaki ana yol ve ara yol ayırımına dair hizmet paylaşımının uygulamada tamamen kargaşaya neden olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Trabzon’un merkez ilçesi Ortahisar Belediyesi: “*Ana yol ara yol sorumluluk farkı doğru değil. Vatandaş halen Ortahisar belediyesi ne iş yapar bilmiyor.*” şeklinde sorumluluğun nerede olduğuna dair bilinçlenmenin olmadığını belirtirken, Ordu’nun merkez ilçesi Altınordu Belediyesi: “*Ana cadde ara cadde ayrımı hizmet sunumunda kargaşaya sebep oluyor.*” şeklinde aynı yargıyı desteklemektedir. Dolayısıyla her iki ildeki merkez ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin paylaşımının uygulamada kargaşaya neden olduğu ve bu kargaşanın hizmet sunumunda olduğu kadar vatandaş algısında da ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

4.4. Büyükşehir Belediyeleri ile Büyükşehir İlçe Belediyeleri Arasındaki Koordinasyon İlişkisinin Hizmet Paylaşımına Etkisi

Katı atık ve temizlik hizmetlerinin büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki koordinasyon ilişkisinin hizmet paylaşımına etkisi üç boyutta analiz edilmektedir. Birincisi, büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasında koordinasyon sorununun olmadığı, ilçe belediyelerinin talep etmeleri halinde büyükşehir belediyesi tarafından konteyner, süpürme aracı, yıkama tankeri, mazot ve asfalt takviyesi gibi araç gereç malzeme desteği sağlandığı ve protokolle temizlik hizmetlerinin birbirlerine devredilebildiğidir. Örneğin, Çaykara Belediyesi koordinasyon ilişkisini “*Büyükşehre başvurduğumuzda destek oluyorlar. Koordinasyon ilişkimizde ... temizlik hizmetleri açısından sorun yaşamıyoruz.*” şeklinde belirtirken, Kumru Belediyesi: “*Büyükşehir bizim abimiz rolünde. Koordinasyonumuz iyi.*” şeklinde belirtmektedir. Of Belediyesi de benzer olarak: “*Büyükşehir aslında abi rolünde, toparlayıcı, takım kaptanı gibi.*” şeklinde ifade ederek koordinasyon ilişkisinin olumlu yönünü desteklemektedir.

Siyasi parti farklılığına rağmen ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri arasındaki temizlik hizmetlerinin paylaşımında sorun yaşanmadığı (Şalpazarı ve İkizce Belediyeleri), başkanlar arasındaki uyumun bu anlamda önemli olduğu ve uygulamada karşılaşılan sorunların çözümünde pozitif yaklaşımın ağırlıklı olduğu ikinci boyutu oluşturmaktadır. Koordinasyon ilişkisinin olumlu olan yaklaşımlarına istisnalar da bulunduğu, örneğin Ünye Belediyesi’nde ilk dönemde temizlik hizmetleri alanında sağlanamayan koordinasyonun ikinci dönemde protokol yapılarak sağlandığı ifade edilmektedir.

Koordinasyon ilişkisine dayalı üçüncü boyut, büyükşehir belediyesi yetkililerinin sorunların genellikle merkez ilçe belediyeleriyle hizmet alanı çakışmasından kaynaklandığını, siyasi parti farklılığı olmamasına rağmen hizmet sunumunun siyasi çekişmeye dönüşebildiğini aktarmalarıdır. Bu doğrultuda büyükşehir belediye yetkilileri açısından, temizlik hizmetleri alanında büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki hizmet paylaşımının doğru olduğu konusunda fikir birliğine rastlanılmamıştır. Örneğin, Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Büyükşehir ile ilçe arasındaki hizmet paylaşımı doğru.”* şeklinde temizlik hizmetlerindeki paylaşımı olumlu değerlendirirken, Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Temizlik hizmetlerinin tamamı büyükşehir belediyelerine bırakılmalı.”* şeklinde görüş belirterek paylaşımın kargaşaya neden olduğunu savunarak fikir birliğinden uzak tutum sergilemiştir.

4.5. Karadeniz Bölgesi'nin Coğrafi, Fiziksel, Yerleşim ve İklim Koşullarının Hizmet Paylaşımına Etkisi

Katı atık ve temizlik hizmetlerinin Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi, fiziksel, yerleşim ve iklim koşullarının etkisi üç boyutta analiz edilmektedir. Birincisi bölgenin fiziksel koşullarının, dağınık yerleşim şeklinin, coğrafi yapısının, uzun, dar, engebeli, bozuk yol ağının katı atıkların toplanması ve temizlik hizmetlerinin sunumunda önemli rol oynamasıdır. Örneğin, Of Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Arazi engebeli ama burada araç durup çöpü almak zorunda. Bu arabanın ömrünü düşürüyor.”* şeklinde coğrafi koşulların zorluğunu ifade ederken, Çaykara Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Çaykara merkeze en uzak ilçe 30 km uzaklıkta. Coğrafya engebeli olduğundan bu mahalleye giden bir personel mesai bitimine ancak geri dönebilmekte.”* şeklinde açıklama yaparak, geniş coğrafyaya hizmet sunmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Ünye Belediyesi'nden bir yetkili: *“Kırsaldan çöp toplamak coğrafya dağınık olduğu için çok zor.”* şeklinde dağınık coğrafyaya vurgu yaparken, Şalpaazarı Belediyesi'nin bir yetkilisi ise bu durumu benzer şekilde destekleyerek: *“Dağınık yerleşim, arazi yapısı, yol ağı şartları bu kanunun burada uygulanmasını zorlaştırıyor.”* şeklinde bölgenin temizlik hizmetlerinin sunulmasında ortaya çıkardığı zorluğu teyit etmiştir.

İkinci boyut iklim koşullarının, yağışların fazla olmasının çöp konteynerlerinin daha sık aşınmasında etkili olmasıdır. Örneğin, kıyı kesimi ilçelerinden Ünye Belediyesi: *“Konteyner, koşullardan dolayı çok çabuk deforme oluyor. Son üç yılda 400 konteyner yeniledik.”* şeklinde araç gereçlerin hızlı deformasyonunu ifade ederken, iç kesim ilçelerinden Kumru Belediyesi: *“Konteynerler iklim coğrafya nedeniyle çok çabuk deforme oluyor.”* şeklinde iklim koşullarının teknik kapasiteyi olumsuz etkilemesine vurgu yapmıştır.

Üçüncü boyut ise ilçe belediyelerine bakanlık tarafından hibe edilen konteyner, çöp kamyonu gibi araç gereçlerin ilçenin fiziksel koşullarına göre belirlenmemesidir. Bu uygulamanın verimlilikten uzak sonuçlar doğurduğuna dikkat çeken Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin bir yetkilisi: *“Bakanlık, 7 ton atık temizleyebilen aracı nüfusu 3 bin olan yere de nüfusu 500 bin olan yere de hibe ediyor. Bu çok*

yanlış bir uygulama.” şeklinde ortaya çıkan durumu açıklamıştır. Bununla birlikte yetkili, yüksek kapasiteli araçların bakımını ilçe belediyelerinin karşılamakta zorlandığını ve dar yollara bu araçların girememesini şöyle ifade etmiştir: “Alınan araçların bakımını ve yakıtını karşılayamıyor. Hem de bu araçların çalışabileceği bir alan yok. Kumru Belediyesi’ne 2020 yılında güncel fiyatı 870 bin TL olan bir araç geldi. Kumru’nun yolları dar olduğundan araç kullanılmadı.” Tüm bu süreçlerden yola çıkarak ilçe belediyelerine fiziksel koşulları gözetilmeden hibe edilen araç gereçlerin atıl durumdan kurtarılması için büyükşehir belediyesinin protokol ile araçları kendi bünyesine alarak çözüm ürettiği tespit edilmiştir.

Karadeniz Bölgesi’nin fiziksel, coğrafi, iklim koşullarının ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarının her ne kadar zorlu süreçleri ortaya çıkarsa da büyükşehir olduktan sonra uygulamada iyileşmelerin yaşandığı, deforme olan konteyner yerine yenisinin ikame edilebildiği ve bu hizmetlerin yeterli olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte merkezi yönetim tarafından daha iyi kapasiteli araç gereçlerin temin edilebildiği tespit edilmiştir.

4.6. Katı Atıkların Depolanmasına Dayalı Uygulamanın Hizmet Paylaşımına Etkisi

Katı atık ve temizlik hizmetlerinde depolamaya dayalı uygulamanın etkisi üç boyutta analiz edilmektedir. Bunlardan birincisi vatandaşın bilinçlenmesidir. Karadeniz Bölgesi’nin doğusunda yer alan iki örneklem büyükşehir belediyesi olan Ordu ve Trabzon fiziksel ve iklim koşullarının sonucu olarak çok sayıda dereye sahiptir. Kırsal yoğun alan olan bu şehirlerde yaygın olan alışkanlık çöplerin dere kenarına bırakılmasıdır. Büyükşehir belediyesine dönüştükten sonra bu alanlara çok sayıda konteyner yerleştirilerek, vatandaşlara konteyner kullanma alışkanlığı kazandırılmaya başlanmış, vatandaşın çöpünü dereye atmasının önlenmesi hedeflenmiştir. Örneğin, Çaykara Belediyesi: “Büyükşehir olmadan önce insanlar dereye ırmağa çöp atıyordu. Dere ağzlarında çöpler birikiyor ya da denize dökülüyordu. Büyükşehir olmak bir bilinç oluşturmaya başladı. Kırsal alanlara temizlik hizmeti sunulmaya ve insanlar çöplerini konteynere atmaya başladı.” şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla büyükşehir ilçe belediyesine dönüşmüş olmak değişen ve gelişen hizmet sunumuyla birlikte vatandaşta şehir algısını oluşturmaya başlayarak bilinçlenmeyi öne çıkarmıştır.

İkinci boyut, iç kesimlerdeki ilçelerden dere kenarına bırakılan çöplerin kıyı kesimindeki ilçe belediyeleri tarafından toplanmak zorunda kalınmasıdır. Örneğin, Trabzon’un kıyı kesimi ilçelerinden Of Belediyesi’nin yetkilisi: “Civar ilçelerin en uzak mahallesinden dereye atılan çöprü Of’tan denize dökülürken ben topluyorum.” ifadesini kullanarak bir başka ilçenin yükünü karşılamak zorunda kaldığını aktarırken, Ordu’nun kıyı kesimi ilçelerinden Ünye Belediyesi’nin yetkilisi: “Kırsala çok fazla konteyner koymaya çalışıyoruz. Çünkü dere kenarına atıyorlar. Bu dere kenarına atılan çöpler denize dökülüyor, bu çöplerin bir kısmı sahile vuruyor.” ifadesini kullanarak iç kesimlerde dere kenarına bırakılan çöplerin denize ulaşmasını önlemek amacıyla kıyı kesimindeki ilçe belediyelerinin kapasitelerinin üzerinde hizmet sunmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

Elde edilen bulgular, Karadeniz Bölgesi'nin kendine özgü niteliklerinin katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumunu zorlaştırdığını göstermektedir. Engebeli coğrafi yapı, ara yolların dar olması, iklimin çok yağışlı olması gibi etkenler bu bölgedeki katı atık ve temizlik hizmetlerindeki araç ve gereçleri nitelik ve nicelik açısından yetersiz kılmaktadır. Bu nedenle kanunun hazırlanırken bölgenin koşullarına dikkat edilmesi büyük önem taşımakta ve bu koşullara göre hizmet paylaşımının yeniden düzenlenmesi beklenmektedir.

5. BULGULARIN TARTIŞILMASI

Hizmetlerde etkinlik ve verimliliği amaçlayan ilkeleriyle olumlu karşılanan büyükşehir belediye modelinin, Ordu ve Trabzon Büyükşehir Belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık ve temizlik hizmetlerinin paylaşımında tespit edilen olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar şunlardır: (1) Büyükşehir belediyesine dönüşmüş olmanın eskiye göre daha teknolojik araç gereç ile daha düzenli, sık ve kaliteli hizmet sunumunu sağladığı, (2) Büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki koordinasyon düzeyinin yükseldiği, (3) Kırsal mahallelerdeki vatandaşların katı atık ve temizlik hizmetleri konusunda bilinçlenmeye başladığı, (4) İl belediyesinden büyükşehir belediyesine döndükten sonra ilçe belediyelerinin yeni hizmet alanları çerçevesinde katı atık ve temizlik hizmetleri kapsamında teknik ve beşeri kapasitelerini artırmada yetersiz olduğu, (5) İlçe belediyelerinin kapasitelerinin üzerinde hizmet yükü ile karşı karşıya kaldığı, (6) Mevsime ve turizme dayalı artan nüfusun hizmet sunumunu aksattığı, (7) Ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımının uygulamada kargaşaya neden olduğu ve (8) Karadeniz Bölgesi'nin fiziki, coğrafi, yerleşim ve iklim koşullarının hizmet sunumunu zorlaştırdığıdır. Olumsuz sonuçların daha ağırlıklı olması, sekiz yıllık uygulama dönemi dikkate alındığında, büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerindeki paylaşımında iyileşmeyi bekleyen konular olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçları il ve ilçe mülki sınırlarının genişlemesiyle büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerinin katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumunda eskiye oranla nicelik ve nitelik olarak daha iyi araç, gereç ve personel ile daha fazla alana hizmet sunmaya başladığını göstermektedir. Ayrıca katı atık ve temizlik hizmetlerinin altyapısı gelişmiş teknolojik araç gereçlerle donatılarak, tüm il ve ilçe mülki sınırına daha teknolojik araç gereçlerle daha sık ve düzenli hizmet sunulmaya başlanmıştır. Araç, gereç ve personel sayısı ile birlikte hizmet sıklığının artmasına yönelik bu çalışmalar yerel hizmet sunumunun daha etkin, verimli ve sürdürülebilir olmasında önem taşımaktadır. Bununla birlikte mülki sınırları genişleyen ilçe belediyelerinin teknik ve beşeri kapasitesindeki iyileşme çalışmalarının farklı düzeyde olması, hizmet sunumunda farklılıkları beraberinde getirmiştir.

Analiz bulguları, ilçe belediyeleri arasında kapasite farklılığına dayalı olarak oluşan hizmet sunumundaki değişimlerin, idareler arası yatay eşitsizliğe neden olduğunu göstermektedir. Bu

eşitsizliğin oluşmasında modelle birlikte ilçe belediyelerinin iyileşme düzeyindeki değişimlerin etkili olmakla birlikte sahip oldukları alana özgü nitelikler ile mali durumlarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan analiz bulguları, katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinde beşeri kapasitenin nicelik olarak iyileştirilmesine verilen önemin nitelik olarak da iyileştirilmesi gerektiğine dair bilinçlenmeyi ortaya çıkardığını göstermektedir. Bu kapsamda katı atık ve temizlik hizmetlerindeki personellerin eğitilmiş ve bilinçli olması gerektiğine dair anlayış hizmetin etkinliği, verimliliği ve yeterliliği açısından vurgulanmış ve temizlik hizmetlerinde nitelikli personel arayışı başlamıştır.

Analiz bulguları, il ve ilçe mülki sınırları genişleyen büyükşehir belediyelerinde, katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumu için belediyelerin teknik ve beşeri kapasitesinde her ne kadar iyileştirmeler gerçekleşse de kent merkezine uzak ve kırsal yoğun ilçe belediyelerinin, sorumluluklarında olmayan hizmetleri yerine getirmek zorunda kalarak kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Örneğin, siyasi kaygı taşıyan ve vatandaşa hizmet anlayışı güden ilçe belediyeleri kendi sorumluluğunda olmayan yerlerin katı atığını toplayarak karla mücadele çalışmalarını yürütmek durumunda kalmaktadır. Bu durum, ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımına bakılmadan hizmet sunulduğunu, yasal ve coğrafi yeterliliğin sağlanmamış olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilçe belediye sınırları içinde büyükşehir belediyesinin sorumlu olduğu yol, meydan ve bulvarlarda bir hizmet sunulması gerektiğinde vatandaşın bunu ilçe belediyesinden talep ettiği için ilçe belediyesinin duruma duyarsız kalamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İlçe belediyelerini katı atık ve temizlik hizmetleri konusunda kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya bırakan ikinci husus; yaz aylarında artan nüfusla birlikte artan katı atıkların toplanıp çevre temizliğinin yapılmasında araç, gereç ve personel sayısının yetersiz kalmasıdır. Üçüncü husus; turistik alana sahip ilçelerde artan ve değişen nüfusa katı atık toplama ve temizlik hizmetlerinin sunulmasında araç, gereç ve personel sayısının yetersiz kalmasıdır. Hizmette aksamalara neden olan bu örnekler, kapasitenin çok üstüne çıkılmasından kaynaklanmaktadır. Yaz aylarına ve turizme dayalı değişen nüfus ilçe belediyeleri için sorun olmakta ve hizmetlerin etkin ve verimli sunulmasını engellemektedir. Büyükşehir belediyesine dönüşmeden önce de yaz aylarında nüfus artmaktaydı. Fakat büyükşehir belediyesine dönüşmüş olmanın getirdiği avantajlarla kırsal alanlarda daha çok değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Fakat büyükşehir belediye modelinde artan ve değişen nüfusa dayalı hizmet ve gelir dağılımının olmaması uygulamadaki süreci olumsuz etkilemektedir.

İlçe belediyelerini kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya bırakan dördüncü husus, katı atıkların depolanmasında vatandaşların yanlış uygulamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle iç kesimdeki kırsal yoğun ilçelerde katı atıklar, dere kenarlarına atılarak ortadan kaldırılırken, kıyı kesimindeki ilçe belediyeleri tarafından toplanmaktadır. Bu yanlış uygulamaya dair doğru bilinçlenme büyükşehir belediyesine dönüştükten sonra oluşturulmaya başlansa da tam olarak sonuç vermemektedir. Dolayısıyla kıyı kesimindeki ilçe belediyeleri, sınırları dışında atılan çöplerin dere yoluyla kendi

sınırlarına ulaşması nedeniyle bir kez daha kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya kalmaktadır. Hem sorumluluklarının üzerinde hizmet yüküyle karşılaşan hem de kapasitelerinin aşılmasına neden olan bu durumda ilçe belediyeleri büyükşehir belediyesinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Aksi takdirde, kıyı kesimindeki ilçe belediyelerinin dere yoluyla kendi sınırlarına giren katı atıkları toplaması kullanılan kaynaklarla elde edilen sonuç arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyerek negatif dışsallığı ortaya çıkarmaktadır.

Katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinin sunumunda büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyelerinin koordinasyon halinde çalışması, idareler arası hizmet paylaşımını kolaylaştırmakta ve hizmetlerin idareler arasındaki devredilebilirlik esnekliğini artırarak, daha etkin ve verimli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Koordinasyonun sağlanamadığı durumlarda ise hizmet devri zorlaşırken, vatandaşın hizmete ulaşması aksayabilmektedir. Bu durumda katı atık ve temizlik hizmetlerinde her ne kadar etkililik sağlanmış olsa da etkin sonuçtan uzak kalınmaktadır. Analiz bulguları, ilk dönemde büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunulmasında koordinasyonda sorunlar yaşandığını göstermektedir. Bu durum modelin getirdiği hizmet paylaşımının anlaşılmasından ve kurum içi örgütlenmenin ilk dönem tam olarak sağlanamamasından yaşanmıştır.

İkinci dönemde katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunulmasında hizmet paylaşımının daha iyi anlaşılacak, belediye örgütlenmesindeki düzenin daha sistemli hale getirilmesiyle büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunulmasındaki koordinasyonun daha olumlu işlemeye başladığı görülmektedir. Fakat analiz bulguları merkez ilçe belediyeleriyle koordinasyon sorunlarının devam ettiğini, sıklıkla büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyelerinin sorumluluk alanının çakıştığını göstermektedir. İki merkez ilçe belediyesinin aynı siyasi partiden olması koordinasyon sorununun ortadan kaldırılmasında etkili olamamıştır.

Analiz bulguları, büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki koordinasyonun iyi olmasının ilçe belediyelerinin uygulamada karşılaştığı sorunların çözümünü kolaylaştırdığını göstermektedir. Bu durum idareler arası esnekliğin olumlu olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, büyükşehir belediyeleri tarafından ilçe belediyelerine verilen desteğin bir standardının olmamasının ilçe belediyeleri arasında farklı uygulamalara neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, ilçe belediyelerinin sahip oldukları özelliklere göre idareler arası yatay eşitliği sağlayacak şekilde teknik ve beşeri kapasite desteği sağlanması fikri öne çıkmaktadır. Tüm bunların yanı sıra, katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumunda, alt ve üst kademelerin yeterli yönetim kapasitesine sahip olması için kurumsal kapasiteyle birlikte teknik ve beşeri kapasitelerini de sürekli gelişime açık tutmaları gerekmektedir.

Analiz bulguları, Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi yapısı, yerleşim şekli ve iklim koşullarının büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık ve temizlik hizmetlerinin

sunumunu olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bölgenin çok yağış alması araç gereçlerin deforme olmasını hızlandırmakta, engebeli arazide katı atıkların toplanması çöp kamyonu gibi araç gereçlerin ömrünü kısaltmaktadır. Hizmet sunumunu zorlaştıran bu koşullar maliyet artışlarına ya da yeterli hizmet sunulmamasına neden olurken, etkin ve verimli hizmet sunumuna engel oluşturmaktadır. Merkezi yönetim tarafından ilçe belediyelerinin fiziksel koşulları dikkate alınmadan katı atık ve temizlik hizmetlerinde kullanılmak üzere hibe edilen araç gereçler, çok sayıda atıl araç gereç birikmesine neden olarak verimliliği düşürmekte ve etkinlikten uzak sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

6. SONUÇ

6360 sayılı Kanun sonrası büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki katı atık yönetimi ve temizlik alanındaki hizmet paylaşımının son sekiz yılda ortaya çıkardığı uygulama sonuçlarının araştırılmasının amaçlandığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Ordu ve Trabzon'da büyükşehir belediyesi tarafından belirli ilçelere kurulan depolama, ayrıştırma ve bertaraf tesisleriyle tüm il sınırına bu noktalardan bütüncül olarak hizmet sunulduğunu göstermektedir. Bu hizmetin üst kademe tarafından sunulmasında herhangi bir sorun olmadığı ve uygulamanın başarılı şekilde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu hizmet kolunun üst kademe tarafından kurulup işletilmesinin büyük oranda ölçek ekonomisine katkı sağladığı düşünülmektedir. Aksi durumda, tüm ilçelerde katı atık tesislerinin kurulması hizmet maliyetlerini oldukça artırarak ilçe belediyelerini kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya bırakabilecektir.

Katı atık yönetimi ve temizlik hizmetlerinden elde edilen tüm analiz bulgu ve sonuçlarına göre; modelin getirdiği hizmet paylaşımında katı atık tesislerinin kurulması ve işletilmesinin tek merkezden koordine edilerek yürütülmesi ölçek ekonomisinin oluşmasına katkı sağlarken, etkinlik ve verimliliğin oluşmasına destek olmaktadır. İlavenen, üst kademe tarafından kurulan ve işletilen tesislere ilçe belediyelerinin koordineli şekilde katı atıkları toplayarak taşınması hizmette yerellik ilkesinin uygulamadaki karşılığını öne çıkarırken, ilçe belediyeleri arasında yatay eşitliğin sağlanmasında etkisi olduğunu göstermektedir. Böylelikle katı atık ve temizlik alanındaki yasal ve coğrafi yeterlilik desteklenerek il bütününde birbiriyle entegre hizmet yürütülmesine destek olunduğu düşünülmektedir. Büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasında katı atık ve temizlik hizmetleri alanında kargaşaya neden olan tek temel husus, ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımıdır. Bu paylaşımın uygulamada ilçe belediyelerini kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya bırakarak etkililiğin sağlandığı, fakat etkin ve verimli sonuçlardan uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Merkez ilçe belediyeleriyle ise ana yol ve ara yol ayırımına dayalı paylaşım tümüyle kargaşaya dönüşebildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

İl belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüşmüş olmanın katı atık ve temizlik hizmetleri alanında büyük oranda beklenilene karşıladığı anlaşılmaktadır. Özellikle katı atık ve temizlik hizmetlerinin teknik kapasitesindeki teknolojik donanımın geri dönüşüme katkı sağlayacak şekilde

yenilenmeye başlanması, deforme olan konteyner yerine yenisinin daha kolay ikame edilebilmesi, kırsal mahallelerde katı atıkların depolanmasına dair bilinçlenmenin oluşturulması, kademeler arasındaki koordinasyon ilişkisinin ve hizmetlerin devredilebilme esnekliğinin olumlu şekilde sürdürülmesi katı atık yönetimi ve temizlik hizmetleri alanından elde edilen olumlu uygulama sonuçlarına örneklerdir.

İlçe belediyelerinin teknik ve beşeri kapasitelerinin genişleyen ilçe mülki sınırına hizmet sunmakta yetersiz kalabilmesi, bu durumun ilçe belediyelerini kapasitelerinin üzerinde hizmet yüküyle karşı karşıya bırakabilmesi, Karadeniz Bölgesi'nin iklim koşullarının, coğrafi yapısının, geniş yol ağının, değişken nüfusunun hizmet sunumunu zorlaştırarak araç gereçlerin daha sık deforme olmasına neden olması ise katı atık yönetimi ve temizlik hizmetleri alanından elde edilen olumsuz uygulama sonuçlarına örneklerdir.

Bu kapsamda elde edilen veriler doğrultusunda, doğrudan ölçek ekonomisinden söz etmektense katı atıkların toplanması ve bertaraf tesislerine taşınmasının alt kademeler tarafından sunulmasının etkin ve etkili şekilde yerine getirildiğinden söz etmek daha mümkündür. Bu hizmet kolunun alt kademeye bırakılması hem yerindenlik ilkesi açısından hem de hizmetin bölünebilirliğinin sağlanması açısından olumlu değerlendirilmektedir. Ayrıca kademeler arası koordinasyon ilişkisinin geliştirilmiş olmasına örnek bir hizmet alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu hizmet kolunun alt kademelerin yetki ve sorumluluğunda devam etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Katı atıkların yönetimi ve temizlik hizmetlerinin sunumunda sorunlara neden olan temel konu, ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımıdır. Araştırma sonuçları, büyükşehir belediyelerinin ana yol, meydan ve bulvarların katı atık ve temizlik hizmetlerinden sorumlu olmasının uygulamada sorunlara neden olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, ana yol ve ara yol ayırımına dayalı hizmet paylaşımının kaldırılarak tüm ilçe mülki sınırındaki katı atıkların toplanması, taşınması ve yolların temizliğinin alt kademelere bırakılmasının daha olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Tüm bunların yanı sıra kademeler arasındaki iyi koordinasyon ilişkileri ve hizmetlerin devredilebilme esnekliği korunmalıdır. Son olarak Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi yapısı, fiziksel ve iklim koşulları, değişken nüfus özellikleri katı atık ve temizlik hizmetlerinin sunumunda dikkate alınarak hizmet ve gelir paylaşımı yeniden düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Agun, B. H. ve Güler, M. (2017). Büyükşehir belediyelerinin gelir yapılarının değerlendirilmesi: 2006-2015. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 1-17. <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/buyuksehir-belediyelerinin-gelir-yapilarinin-degerlendirilmesi-2006-201520180101043601.pdf>
- Altınordu Belediyesi. (2014). *Stratejik Planı: 2015-2019*. Erişim adresi http://www.sp.gov.tr/upload/xSPSstratejikPlan/files/NIUIq+Altinordu_Belediyesi_2015-2019_Stratejik_Planı.pdf

- Arıkboğa, E. (2013). Geçmişten geleceğe büyükşehir belediye modeli. *Yerel Politikalar Dergisi*, 0(3), 48-96. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yerelpolitikalar/issue/13663/165299>
- Arıkboğa, E. (2018). Yerinden yönetim ve merkezileşmiş büyükşehir sisteminde yetkilerin dağıtılması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-34. <https://doi.org/10.14782/marusbd.412624>
- Atabeyoğlu, Ö. (2014). Büyükşehir olma sürecinde bir kent: Ordu. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(5), 160-177. <https://doi.org/10.30803/adusobed.188834>
- Bingöl, Y., Yazıcı, E. ve Büyükakın, T. (2013). *İl sınırında büyükşehir belediye modeli: Kocaeli deneyimi*. (1. Basım). Kocaeli Büyükşehir Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları: Kocaeli.
- Biricikoğlu, H. ve Duyar Demirel, D. (2015). 6360 sayılı yasanın genişleyen büyükşehir belediyesi hizmet sınırının etkinlik ve verimliliğe etkisi bağlamında değerlendirilmesi: Sakarya büyükşehir belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 369-393. <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2015-cilt-20-sayi-4-yazi19-18122015.pdf>
- Bulut, Y. ve Dönmez, D. (2019). 6360 sayılı düzenlemeyle oluşan büyükşehir modelinde büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri: Hatay ili örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 29-40. <https://doi.org/10.33712/mana.551905>
- Coğrafi Özellikleri. (t.y.). *T.C. Trabzon Valiliği* içinde. 21 Eylül 2021 tarihinde <http://www.trabzon.gov.tr/coGRAFI-ozellikleri> adresinden erişildi.
- Coğrafi Yapı ve İklimsel Özellikler. (t.y.). *Genel Bilgiler* içinde. 21 Eylül 2021 tarihinde <https://trabzon.ktb.gov.tr/TR-126647/coGRAFI-yapi-ve-iklimsel-ozellikler.html> adresinden erişildi.
- Çamdere, M. A. ve Genç, F. N. (2018). 6360 sayılı kanun'un kamu hizmetlerinin sunumuna etkisi: Denizli büyükşehir belediyesi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 35-60. <https://doi.org/10.18074/ckuifbd.337096>
- Dağ, M. ve Kılınç, F. (2017). 6360 sayılı kanun sonrası büyükşehir belediyeleri açısından mali özerkliğin değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 426-443. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bitlissos/issue/32431/347475>
- Eryiğit, B. H. (2018). Metropolitan alanların yönetimine dair kuramlar ekseninde Türkiye'de büyükşehir belediye mevzuatının irdelenmesi. *TESAM Akademi Dergisi, Yerel Yönetimler Özel Sayısı*. 51-76. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.419238>
- Genç, F. N. ve Tekçe, Y. (2019). 6360 sayılı kanunun tüzel kişiliği kaldırılan köylere/yeni mahallelere etkisi: Aydın örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 20(44), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobbiad/issue/46675/485557>
- Genç, F. N., Özerk, H. ve Ülkü, M. S. (2018). 6360 sayılı kanunun kamu hizmetlerinin sunumuna etkisi: İncirliova belediyesi örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 206-221. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.387117>
- Genç, F., N. (2016). 6360 sayılı yasa ve büyükşehir belediyelerinde dönüşüm. (Ed.) *Türkiye'de Yeni Kamu Yönetimi: Yerel Yönetim Reformu* içinde (271-303). İstanbul; WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı. <https://www.wald.org.tr/Uploads/Pages/Module/J5JJ3E44T3252RZ758LWXF1P12GH75.pdf>
- Gül, H. (2016). Türkiye'de yerel, metropolitan ve bölgesel ölçekte idari reformlar. (Ed.) *Türkiye'de Yeni Kamu Yönetimi: Yerel Yönetim Reformu* içinde (271-303). İstanbul;

WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı.
<https://www.wald.org.tr/Uploads/Pages/Module/J5JJ3E44T3252RZ758LWXF1P12GH75.pdf>

- Gül, H., Özgür, H. ve Efe, S. (2017). Niçin ve nasıl bir büyükşehir belediye reformu? *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 1(4), 1-12.
<http://www.yyusbedergisi.com/dergi/nicin-ve-nasil-bir-buyuksehir-belediye-reformu20180101031608.pdf>
- Güler, M. (2019). *Uygulama sonuçlarıyla yeni büyükşehir modeli: Tekirdağ örneği*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- İl İlçe Mesafe, (t.y.). *Karayolları Genel Müdürlüğü İl İlçe Mesafe* içinden 21 Eylül 2021 tarihinde
<https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Root/Uzakliklar/ililcemesafe.pdf> adresinden erişildi.
- İl İlçe Yüzölçümleri, (t.y.). *Harita Genel Müdürlüğü* içinden 21 Eylül 2021 tarihinde
<https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden erişildi.
- İzci, F. ve Turan, M. (2013). Türkiye’de büyükşehir belediyesi sistemi ve 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyesi sisteminde meydana gelen değişimler: Van örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 117-152.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194341>
- Kalpalkhoğlu, G. (2017). 6360 sayılı büyükşehir yasasının kırsal kesime etkilerinin değerlendirilmesi Ordu Büyükşehir Belediyesi Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Karagöz, Y. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kışınbay, S. (2020). Katı atıkların toplanmasında yerel yönetimlerin ve coğrafi bilgi sistemlerinin rolü. *Yapı Bilgi Modelleme Dergisi*, 2(2), 40-48.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybm/issue/60802/674588>
- Kutlu, Ö. ve Kahraman, S. (2017). Büyükşehir belediyesi yapılanmasında imar ve planlama fonksiyonları. *Belediye yönetimi ve kamusal ilişkiler* içinde (121-183). İstanbul: Der Yayınları.
- Menteşe, S. ve Kızılcam, G. (2021). Türkiye’de katı atık yönetim uygulamaları ile İzaydaş (Kocaeli) örneğinin karşılaştırılması, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 109-128.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/66163/1035958>
- Okday, T. (2016). 6360 sayılı kanuna dayalı büyükşehir belediye reformunu anlama ve anlamlandırma. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 71-131.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/297175>
- Okday, Z. (2017). Zabıta ve ruhsat denetim hizmetleri. *Yerel hizmetler içinde* (195-213). İstanbul: Der Yayınları.
- Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2014). *Stratejik Planı: 2015-2019*. Erişim adresi
<https://www.ordu.bel.tr/uploads/planlar/1.pdf>
- Ordu İli Haritası, (t.y.). Coğrafya Harita içinden 21 Eylül 2021 tarihinde
http://cografyaharita.com/haritalarim/4l_ordu_ili_haritasi.png adresinden erişildi.
- Öçal, E. U. (2016). *Mülki sınırlarda büyükşehir belediye örgütlenmesi: Ordu büyükşehir belediyesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öner, S. ve Şahnagil, S. (2020). 6360 sayılı kanunun yönetsel sonuçlarına büyükşehir belediye meclis üyelerinin yaklaşımları: Balıkesir örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi*

- ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 648-664.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/issue/57037/702314>
- Sarıhan, N. Ö. (2019). 6360 sayılı yasa ile ortaya çıkan ölçek tartışmaları ekseninde beldeden dönüştürülen mahallelerde hizmet algısının farklı boyutlarıyla Trabzon örneğinde tartışılması. (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Sezer, Ö. (2017). Su ve kanalizasyon idaresi hizmetleri. *Yerel Hizmetler* içinde (137-195). İstanbul: Der Yayınları.
- Solak, S. G. ve Pekküçükşen, S. (2018). Türkiye'de kentsel katı atık yönetimi: karşılaştırmalı bir analiz, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 653-683.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/43001/520576>
- Tekel, A. (2016). Türkiye'de geçmişten günümüze değişen metropoliten alan yönetimi. *Türkiye'de Yeni Kamu Yönetimi: Yerel Yönetim Reformu* içinde (243-271). İstanbul; WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı.
<https://www.wald.org.tr/Uploads/Pages/Module/J5JJ3E44T3252RZ758LWXF1P12GH75.pdf>
- Tekin, Ö. F. (2018). Türkiye'de büyükşehir yönetimi ve 6360 sayılı yasanın getirdiği değişim: Konya örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55) 84-105.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/35683/397288>
- Tekin, Ö. F. (2020). Belediyelerde evsel katı atıkların yönetimi ve geri dönüşüm politikaları: karşılaştırmalı bir analiz. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Trabzon İli Haritası, (t.y.). Coğrafya Harita içinden 21 Eylül 2021 tarihinde <http://cografyaharita.com/haritalarim/4l-trabzon-ili-haritasi.png> adresinden erişildi.
- Trabzon. (t.y.). *Genel Bilgiler* içinde. 21 Eylül 2021 tarihinde <https://trabzon.csb.gov.tr/genel-bilgiler-i-1493> adresinden erişildi.
- Türkiye Büyükşehirler Haritası. (2015). 21 Eylül 2021 tarihinde <http://cografyaharita.com/haritalarim/4lturkiye-buyuksehirler-haritasi.png> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2021). *Merkezi Dağıtım Sistemi* İçinden 21 Eylül 2021 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden erişildi.
- Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, (t.y.). Mülki İdare Birimleri içinden 8 Mayıs 2021 <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> adresinden erişildi.
- Yalçın, A. Z. ve Gök, M. (2016). 6360 sayılı büyükşehir belediye yasasının büyükşehir ve ilçe belediyelerinin mali durumuna etkisi: Balıkesir ili örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İİBF 10. Yıl Özel Sayı*, 687-723.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50451/662466>
- Yıldırım, U., Gül, Z. ve Akın, S. (2015). İl mülki sınırı büyükşehir belediye modelinin getirdiği yenilikler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 205-230. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguibf/issue/56485/785401>
- Yılmaz, D. ve Bozkurt, D. (2010). Türkiye'de kentsel katı atık yönetimi uygulamaları ve Kütahya katı atık birliği örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(1), 11-28.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/20828/223047>
- Yılmaz, V. (2018). 6360 sayılı yasa ile oluşturulan yeni büyükşehir belediye modelinin uygulamadaki yansımaları: Hatay, Malatya, Manisa ve Van büyükşehir belediyesi

örnekleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Yüksel, C. (2016). Yerel yönetimlerde kaynak paylaşım sistemleri ve 6360 sayılı kanunla Türkiye'deki değişimler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 731-756. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/23852/254100>

Zengin, E. ve Uluştas, K. (2016). Büyükşehir ilçe belediyelerinde evsel katı atık ücret tarifelerinin belirlenmesi ve uygulanması, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 26-42. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.286895>

6360 sayılı Kanun Genel Gerekçesi, (2012). <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf>

6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, (2012). *T.C. Resmi Gazete* (28489, 12 Kasım 2012).

5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, (2004). *T.C. Resmi Gazete* (28489, 10 Temmuz 2004).

THE RELATIONSHIP OF WOMEN WORKERS WITH DEVELOPMENT FROM THE PERSPECTIVE OF GAINING THEIR ECONOMIC FREEDOM AND SECURING THE FUTURE OF THEIR CHILDREN

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİNİ KAZANMA VE ÇOCUKLARININ GELECEĞİNİ SAĞLAMA PERSPEKTİFİNDEN KADIN İŞÇİLERİN KALKINMA İLE İLİŞKİSİ

Bediha ŞAHİN¹

1. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri
Fakültesi, bediasahin5179@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-0645-6431>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.03.2023 03.27.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220367>

Abstract

This research focuses on the impact that women's participation in the workforce has on development. In this context, 12 women and 4 employer representatives were interviewed in an industrial factory located in Ankara's Sincan region. Data were collected during the interview with the use of a semi-structured questionnaire. The duration of the interviews with the participants was approximately 90 minutes. After deciphering the interviews, women's narratives and the concepts of modernization and conflict theories were used to form thematic analysis units. In this context the themes of obstacles to women's employment, reflection of rural poverty to the city (rural poverty-urban poverty), the effect that women's work in the workplace has on development (Female workers' gains in terms of economic freedom - Their children's becoming a qualified workforce by getting education) and identification of female workers with their work - sense of belonging were determined. According to the results of the research, it has been detected that the participating women workers entered business life due to compulsory reasons, gained their economic freedom and stood on their own feet, it was effective that they worked to secure the future of their children and earned money, that they loved their job very much and were satisfied with their work. It was concluded that women do not have an awareness of development, but their working situation contributes to the development of both them and the country

Keywords: *Women and Development, Economic Freedom, Rural Poverty, Urban Poverty, Identification with Work (Belonging).*

Öz

Bu araştırma kadının işgücüne katılımının kalkınmaya olan etkisini konu edinmiştir. Bu kapsamda Ankara Sincan bölgesinde bulunan bir sanayi fabrikasında 12 kadın 4 işveren temsilcisi ile görüşülmüştür. Görüşmede yarı-yapılandırılmış soru formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Katılımcılarla görüşme süresi yaklaşık 90 dakika tutmuştur. Görüşmelerin deşifresi yapıldıktan sonra tematik analiz birimleri oluşturulmak üzere kadınların anlatıları ile modernleşme ve çatışma kuramlarının kavramlarından yararlanılmıştır. Bu kapsamda kadının çalışmasının önündeki engeller, kırsal yoksulluğun kente yansması (kırsalda yoksulluk-kentte yoksulluk), İşyerinde kadınların çalışmasının kalkınmaya etkisi, (Kadın işçilerin ekonomik özgürlük açısından kazanımları- Çocuklarının eğitim olarak nitelikli işgücü oluşturması) ve kadın işçilerin işleriyle özdeşim kurma-aidiyet duygusu temaları belirlenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre çalışan katılımcı kadınların zorunlu nedenlerden dolayı iş yaşamına girdikleri, ekonomik özgürlüklerini kazanarak kendi ayakları üzerinde durduklarını çocuklarının geleceğini hazırlamada çalışıp para kazanmalarının etkili olduğu, işlerini çok sevdiklerini ve çalışmaktan memnun oldukları tespit edilmiştir. Kadınların kalkınma konusunda bir farkındalıklarının olmadığı ama çalışma durumunun hem kendilerinin hem de ülkenin kalkınmasında katkı sunduğu görüşüne ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kadın ve Kalkınma, Ekonomik Özgürlük, Kırsal Yoksulluk, Kentsel Yoksulluk, İşle Özdeşleşme (Aidiyet).*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, kalkınmada kadın işgücünün yanı sıra kırsal ve kentsel ayrımının kadının istihdam sağlamasında ve kalkınmaya yönelik katkısındaki eşitsizliklere, kadın işçilerin ekonomik özgürlükleri açısından kazandıkları parayı harcama, çocuklarının eğitimi ve gelecekleri için tasarrufla bulunma konularının kalkınmayla ilişkisine, yoksullaşmaya ve toplumsal cinsiyet ayrımına dikkat çekerek kadının hem kuramsal hem de pratik yaşamındaki durumlarının nasıl olduğunu tespit etmek ve kalkınmanın temel parametrelerinden eğitim, işgücüne katılım, çalışma ortamının kadınlar açısından mevcut durumunu sorgulamak ve çalışmanın kuramla bağlantısını kurarak bu alana katkı sağlaması düşünülen politikalar önermektir.

Araştırma Soruları

Kadının çalışmasının önündeki engellerin neler olduğu, Kadın işçilerin sanayide aktif işgücü olarak toplumsal kalkınmaya nasıl katkı verdikleri, Kadın işçilerin işleriyle özdeşim kurma-aidiyet duygusunun ne ölçüde olduğunun hem kendi hem de işveren temsilcilerinin değerlendirmesi ve bunun kalkınmayı nasıl etkilediğinin belirlenmesine dair yaklaşımlar ile kalkınmanın en önemli belirleyicilerinden olan eğitim, işgücüne katılım ve çalışma ortamının kadınlar açısından mevcut durumu sorgulanmış ve çalışmanın kuramla bağlantısı kurularak bu alana katkı sağlaması düşünülen politikaların neler olacağı sorgulanmıştır. Araştırmanın soruları modernleşme ve çatışmacı kuramları temeline alan, kadın ve kalkınma ile kalkınma ve kadın kuramlarını ilişkilendirilerek yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Literatür Araştırması

Kalkınma sürecinde kadınların işgücüne katılımında belirleyici olan özellikler ile gelişme arasındaki bağlantıyı açıklayan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Goldin (1994), tarafından yapılan araştırmada ekonomik kalkınma aşamasında kadınların işgücüne katılımındaki gelişim incelenmiştir. Elde edilen verilerden kadınların eğitim düzeyleri arttıkça işgücüne katılımlarının da arttırdığını ve beyaz yakalı işlerde istihdam edildikleri ifade edilmiştir. Kadınların Medeni durumlarının işgücüne katılma da etkili olduğu ve evli kadınların gelişim aşamasında işgücüne katılım oranı önce düşmekte fakat ülkelerin gelişme düzeyi arttıkça iş gücüne katılımları da artmaktadır. Tansel (2002) ise yaptığı çalışmada 1980, 1985 ve 1990 yıllarında Türkiye'deki 67 şehir için kadınların işgücüne katılım payında belirleyici faktörleri ekonomik verilerle analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyüme oranının ve kadınların eğitim seviyesinin, kadınların işgücüne katılımını sağlamalarında oldukça önemli pozitif bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Klasen'in (2000) yaptığı araştırma ise ülkelerin büyüme ve kalkınma aşaması üzerinde eğitim, istihdam ve cinsiyet eşitsizliğinin etkisini incelemiştir. Bu çalışmada eğitim ve istihdamdaki cinsiyete dayalı eşitsizliğin büyüme ve kalkınma üzerinde olumsuz etkiye yol açtığı verilerine ulaşılmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre eğitim ve istihdamdaki cinsiyet eşitsizliği, işsizliği büyüme ve kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Eğitimdeki cinsiyet eşitsizliğinin

ortalama insan sermayesinin niteliklerini düşürerek ekonomik büyümeye doğrudan etki yaptığı bulgusu yer almaktadır. Yine analiz sonuçlarına göre, eğitimde cinsiyet eşitsizliği, çocuk doğurma ve çocuk ölüm oranlarının düşmesini engellemektedir. Yine gelişmekte olan ülkelerin ekonomik refahının oluşmasını da olumsuz etkilemektedir. Kadın istihdamı ile bağlantılı olarak gerçekleştirilen ampirik bulgular eğitimin kadınların işgücüne katılmalarında en belirleyici etkenlerden biri olduğunu göstermektedir (Güven ve Bhatti, 2004-2005; İnce ve Demir, 2006; Özkan ve Özkan, 2010; Kılıç ve Öztürk, 2014).

Yöntem

Araştırma yorumcu/inşacı yaklaşıma dayalı olarak gerçekleştirilen nitel bir çalışmadır. Araştırma birey olarak tanımlanan öznenin deneyimleri üzerinden onun yaşamsal alanı içerisindeki bu deneyimlerini nasıl anlamlandırdığı ile ilintili olarak etnografik bir çalışma özelliği taşımaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, 2019 yılında Ankara'nın Sincan ilçesinde bulunan bir sanayi fabrikasında çalışan 12 kadın işçi ve 4 (dört) işveren temsilcisi olmak üzere toplam 16 kişiden oluşmaktadır. Amaçlı örnekleme dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada öznelere odaklanılmıştır. Araştırma alanında gözlemler gerçekleştirilmiş ve kadınlarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Veriler “yarı yapılandırılmış görüşme formu” kullanılarak toplanmıştır. 22 sorudan oluşan görüşme formunda, araştırmaya katılan katılımcıların demografik verilerine dair sorular ile araştırmanın temel ve alt problemlerine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 90 dakika sürmüştür. Görüşmeler aracılığıyla elde edilen verilerin korunması sebebiyle ses alma cihazı ile kayda geçirilmiştir. Kayda geçirilen verilerin deşifresi araştırmacı tarafından yapılmıştır. Katılımcılara etik kurallar çerçevesinde kendi isimleri yerine kod (M) verilerek anlatıları analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın kuramsal çerçevesi, modernleşme ve çatışmacı kuramları temeline alan, kadın ve kalkınma ile kalkınma ve kadın kuramlarını içermektedir. Deşifresi yapılan veriler araştırmaya katılan kadın işçilerin anlatımları yönünde söz konusu kuramlarla ilişkisi kurulmuştur. Bu çerçevede manuel olarak tematik analiz birimleri oluşturularak değerlendirilmeye alınmış ve yorumları yapılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kalkınma politikaları genel olarak belirli bir ideoloji içerisinde sosyo-ekonomik ve kültürel yönden toplumların dönüşümlerini amaç edinir. Ancak bu politikalar cinsiyet temelinde analiz edildiğinde kadın ve erkek üzerinde farklı etkiler yarattığı görülmektedir. Ataerkilliğin bu etkileri yaratmasında temel rol oynadığı belirtilmektedir. Kalkınmada Kadın yaklaşımı ataerki yapıyı kültürel etkenlerle açıklarken, Kadın ve Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımları ise ataerkilliğin yalnızca kültürel olmadığı aynı zamanda ekonomik ve siyasi nitelikler taşıdığı belirtilmektedir. Bu yaklaşımlar her biri diğer kuramı sorgulamakta ve alternatif kalkınma yaklaşımların ve uygulamaların gelişmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Araştırmaya katılan kadın işçilerin anlatımları bağlamında söz konusu kuramlarla ilişkisinin kurulması ile sonuçlar belirlenmiştir. Kadın işgücünün istihdamının sağlanmasında Korkmaz'a (2016) göre eğitim durumu, sosyo-kültürel bakış

açısı, ailesel değerler, yaşı, medeni hali, çocuk sahibi olma, yaşam alanları kır-kent olması, iş yaşamı koşulları, dini yaklaşımları, çalışma yaşamında yer alma istekleri, küreselleşmenin etkileri gibi unsurlar yer almaktadır. Kadın ev içi yükümlülüklerinden kaynaklı olarak işgücü piyasasında var olamamakta ve çoğunlukla kayıt dışı olarak bilinen alanlarda yer alabilmektedir (Korkmaz, 2016: 303-304). Araştırmaya katılan kadın işçilerin çalışmasının önündeki engellerle bu faktörler paralellik göstermektedir. Ayrıca eğitim ve istihdamdaki cinsiyete dayalı eşitsizliğe dayanan engellerin büyüme ve kalkınma üzerinde olumsuz etkiye yol açtığı verilerine ulaşılmıştır. Kadın istihdamı ile ilintili olarak gerçekleştirilen ampirik bulgular (Güven ve Bhatti, 2004-2005; İnce ve Demir, 2006; Özkan ve Özkan, 2010; Kılıç ve Öztürk, 2014), eğitimin kadınların işgücüne katılmalarında en belirleyici faktörlerden olduğunu ortaya koyması bu araştırma verilerinin sonuçları ile benzerlik taşımaktadır. İnsan sermayesinin önemli temsilcilerinden olan T. W. Schultz'a göre insana yapılan yatırımlar onun yaşam sürecini ve çalışmaya dayanıklılığını etkileyen sağlık, istihdam, eğitim gibi faktörleri insanın her türlü verimliliğine yönelik olarak değerini arttırmaya dair yapılan bütün yatırımlardır (Schultz, 1971: 24-36). Bu yaklaşımla bağlantı olarak bu çalışmada elde edilen veriler Eğitimdeki cinsiyet eşitsizliğinin ortalama insan sermayesinin niteliklerini düşürerek ekonomik büyümeye doğrudan etki yaptığı bulgusuna ulaşılmasına neden olmuştur. Yine analiz sonuçlarına göre, eğitimin kadınların işgücüne katılmalarında en belirleyici faktörlerden olduğunu ortaya koymaktadır. Kalkınma çerçevesinde insan sermayesi faktörü olarak kadın emeğine verilecek değer, sağlık, konut edinme, eğitime erişim, göç, çalışma koşulları ve çalışma saatlerinin azaltılması ile kadının kendine zaman ayırması için boş vakit yaratılması gibi insana yönelik yapılacak yatırım politikalarıyla ilişkilidir. Marjinalleşme yaklaşımına göre, modernleşme anlayışında özellikle vurgulanan eşitlik kavramına rağmen kalkınma aşamasında kadının hem ekonomik hem de toplumsal bakımdan marjinalliği arttığı çalışmada elde edilen bulgular arasındadır. Ancak zaman zaman kadınlar niteliksiz de olsa bazı formal çalışma mekânlarında istihdam edilebilme imkânları da bulabilmektedir. Araştırmadaki veriler kadınların daha önce kayıtsız işlerde çalıştığı daha sonra fabrikada formal çalışma imkânına ulaştıkları belirlenmiştir. Marjinalleşme yaklaşımı, kadının kamusal alandaki işgücü içerisinde yer almasının ev içi yükümlülükleri azaltmadığı hatta bu durumun kadının iş yükünü daha fazla arttırdığını öne sürer. Modernleşme yaklaşımının iddia ettiği gibi, kalkınma kadının konumunda ve toplumsal refahında koşulsuz bir gelişim sağlamaz. Yine bu yaklaşıma göre, kadının toplumsal konumunun oluşturulmasında maddi imkânlar oldukça önemli bir role sahiptir, ifadesini kullanır. Bu durumda söz konusu çalışmamızda kadının çalışması ile ev işlerini birlikte yürütmesinin zorlu bir süreç olduğu, çifte vardiya olarak adlandırılan bu durumun kadının çalışmasının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önünde bariyer oluşturduğu görülür. Kırsal alandan kente göçle gelen ve sonraki yıllarda çalışma hayatına katılan kadınların kırsal yoksullukları bir bakıma devam etmiştir. Ancak kent yaşamı kadınların toplumsal hareketliliğini artıran bir faktör olarak değerlendirildiğinde iş yaşamına başlamaları yoksulluk zincirini kıran bir özellik de göstermektedir. Bu anlatıların görüşmeye katılan kadınların çalışmaya hazırlıklı olmadıklarını ama zorunlu olduklarını

düşündükleri için çalışmaya başladıklarını bize gösteriyor. Bilinçli bir tercih ve kadın olarak kendine ve ülke ekonomisine katkısından önce çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir düşüncelerinin olduğunu göstermektedir. Bu durumu yine toplumun kültürel kalıp yargıları ile ilişkili olarak yorumlamak gerekmektedir. Düzenli gelir getirici ve iş güvencesi olan bir işe girdikten sonra iş yasaları çerçevesinde makro kalkınma konusunda işgücü olarak katkı sundukları söylenebilir. Kadınların ücretli olarak işgücüne katılımının özgürlük sağlamanın yanısıra evlilik kurumu içerisinde ataerkil değerlere karşı koyabilmesi için konumlarını daha güçlü hale getireceği konusunun önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. Katılımcı kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmaları onların kendine güven ve gurur duymalarına yol açmakta ve kendilerini yaşama bağlayan bir unsur olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Ekonomik özgürlüğün kadını ve aile yaşamını değiştirdiğine ve kadını güçlü kıldığı, çalışmasının kazanımlarına bakıldığında ayakları üzerinde durmanın kadının otoritesini ve statüsünü yükselten bir durum yarattığı, çalışma hayatında olması kamusal alanın getirilerinden faydalanma imkanına kavuşmalarını sağlamaktadır. Kadın işçilerin işleriyle özdeşim kurma-aidiyet duygusu oluşturmalarının çalışma yaşamlarının severek, daha verimli ve daha uzun süreli çalışmalarına neden olduğu elde edilen veriler arasında yer almaktadır. Kadınların ücretli olarak işgücüne katılımının özgürlük sağlamanın yanısıra evlilik kurumu içerisinde ataerkil değerlere karşı koyabilmesi için konumlarını daha güçlü hale getireceğinden söz eden Rosen, (1982:34), bu çalışmadaki kadın işçilerin anlatıları ile benzer bir sonucu ortaya koymaktadır. Kadının çalışmasının kendine ve çocuklarına yatırım yapma anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan kadının çalışması, onun güçlenmesini sağlayan hususlardan biridir.

1. INTRODUCTION

The contribution of the population living in rural and urban areas to the national economy is particularly important in terms of development. It is known that the development process necessitates migration from rural areas to cities based on several reasons. According to Keleş (2010), ensuring employment of the workforce migrating to the city in non-agricultural areas can accelerate industrialization and increase the national income per capita in cities, depending on the type and level of investments. Among the main objectives of the national development policy, migration from rural to urban areas is fully internalized and nourished by the job opportunities created in the city in countries that have adopted rapid industrialization. With the industrial revolution, its direction has changed in international markets (Oğuztürk & Çetin, 2012). This kind of urbanization can be considered as the result of a healthy development process. However, it is seen that the international division of labor on the phenomenon of urbanization within the national development policy target of Turkey has made it mandatory and has not yet achieved the criteria expressed by the international capital. The fact that economic growth is not in the direction of serious industrialization also reveals imbalances in the distribution of labor force between sectors. This situation draws attention especially with the fact that the increase is not in the manufacturing industry but in the service sectors. On the other hand, according to the data of Turkish Statistical Institute for 2021, the total employment rate of Turkey in 2020 is 26.3% for women in the active population; it was 59.8% for men. In the same data, the labor force participation rate is 30.9% for women and 68.2% for men. The labor force participation rate is 49.3% and the employment rate is 42.8%. The total number of people participating in the industrial workforce of the economically active population is 5,497 and the employment rate in the industry is 20.5%. In such a situation, the high rate of open unemployment, even in big urban centers, is considered as one of the proofs that the poverty of the rural areas, which are not based on a healthy economic structure, are transferred to the cities. When evaluated from a macro-economic point of view, it is seen that poverty has not decreased but increased even more with urbanization. It is argued that neo-liberal policies, which ignore poverty, industrialization, labor, and women, have an important role in the uneven increase in income distribution. However, this situation has different contexts besides its economic aspects. One of the most important of these is that urbanization does not normally cause urbanization-specific changes in the behavior and attitudes of an individual. It is known that the driving force in determining the behaviors and attitudes of individuals specific to urbanization is their ability to have an income-generating job, their working environment and conditions being suitable for doing business, and their ability to benefit from modern education opportunities. The fact that none of these opportunities is sufficient in urban living areas causes those who migrate from rural to urban areas to continue their rural lifestyle in the city (Keleş, 2010). Therefore, it is seen that poverty is an important problem for the population migrating from rural to urban areas.

It is seen that women, especially children, are more affected by poverty due to the perspective of the established culture towards women in the development process and the fact that women have a more disadvantaged position in relation to both institutional and cultural influences. Women poverty is defined as a significant loss of added value in the economies of developing countries (Toksöz, 2011) In order for countries such as Turkey, which are still in the stage of industrialization, to become a state that provides high added value and an increase in the middle-class population, women's labor must be empowered and included in development. Thus, with the participation of women in development, it can be predicted that human development and sustainable development will lead to development as well as industrialization.

The concept of "feminization of poverty" that was introduced by Diane Pearce (1978) in 1978 can be explained by different reasons, such as the inadequacy of the value placed on women's labor as human capital, the problem of women's education, attitude to women, policies for employment, the inability of inclusive policies to meet their needs, the existence of colonial policies, the structure of the social state. Within the scope of development, women's labor is defined by the conceptualization of "invisible labor". However, the influence of the patriarchal attitude to women causes women to remain in the background and impoverishes them at the same time. Qualifying women's labor as worthless due to the social roles that impose household responsibilities on women in feminization of poverty as well as women's secondary position in the labor market is based on such factors as restructuring with neo-liberal policies, inability to benefit equally from resources and services in the public sphere, not benefiting equally from educational opportunities, inadequacy in social protection resources and unequal meeting of health needs, etc. (Ulutaş, 2009). The competitive environment, which gained momentum with globalization, put small-scale traditional enterprises in Turkey in a difficult situation in the post-1990 period, leading to a low level of women's participation in the labor-intensive market due to the inadequacy of women's education and qualification levels. (Toksöz, 2011).

These factors, which further increase discrimination against women in development, also show that there is a need for public policies aimed at empowering women in development and eliminating inequalities.

Discriminations that expose women to poverty in society differ from each other. Inequality and gender discrimination against women, the problem of women's participation, the negative conditions that women are exposed to, and their consequences can increase the deprivation of women. However, there are different measures that can be taken against the feminization and discrimination of poverty. Among the international organizations, there are policies to combat poverty such as the practices of women-centered strategies, incentives, micro-credit practices, social aid initiatives conducted by organizations such as the World Bank and the United Nations (Öztürk & Çetin, 2009). Considering this situation within the scope of economics, one of the crucial factors for eliminating women's poverty is to

create trends that help evaluating the cultural perspective of women from the past and acquired social roles from an innovative and open society perspective, and to increase awareness in the society by creating change and transformation in the perspective of education and society. In this context the fact that women receive a satisfactory vocational education so that they can work in qualified jobs in the industry and giving importance to the widespread application of equal opportunities for girls in education will ensure both the empowerment of women and the realization of development.

The purpose of this research is to determine how women workers contribute to social development as active labor in the industry, what their educational level is, and how they participate in working life. An attempt was taken to determine the relationship between women workers' economic freedom, spending the money they earn, their savings for the education of their children and their future with development. Within the framework of this purpose, the main problem of the research is “to what extent women's jobs comply with the requirements of modern society in terms of education level, working time in the workplace, working environment, legal rights and union organization and how they affect development.” Thus, the current situation of education, labor force participation and working environment for women, which are the basic parameters of development, were questioned and policies that were thought to contribute to this field were proposed by establishing the connection of the study with the theory.

1.1. Purpose of the Research

The purpose of this research is to determine how women workers contribute to social development as active labor in the industry, what their educational level is, and how they participate in working life. An attempt was taken to determine the relationship between women workers' economic freedom, spending the money they earn, their savings for the education of their children and their future with development. Within the framework of this purpose, the main problem of the research is “to what extent women's jobs comply with the requirements of modern society in terms of education level, working time in the workplace, working environment, legal rights and union organization and how they affect development.” Thus, the current situation of education, labor force participation and working environment for women, which are the basic parameters of development, were questioned and policies that were thought to contribute to this field were proposed by establishing the connection of the study with the theory.

1.2. Method of the Research

The research is a qualitative study based on the interpretative/constructive approach. The research has the characteristics of an ethnographic study in relation to how the subject, who is defined as an individual, interprets these experiences in their life field through their experiences. The study group of the research consists of a total of 16 people, including 12 female workers and 4 (four) business managers working in an industrial factory in Ankara's Sincan district in 2019. This study, which was

based on purposive sampling, focused on the experiences of the subjects. Observations were made in the research area and in-depth interviews were conducted with women. Data were collected using a "semi-structured interview form". In the interview form consisting of 22 questions, questions about the demographic data of the participants and questions about the basic and sub-problems of the research were included. The interviews lasted approximately 90 minutes. During the interview process it was observed that those in the study group trusted the researcher and answered the questions sincerely. Due to the protection of the data obtained through the interviews, they were recorded with a voice-recording device. Before starting the interview, the participants were informed that the interview would be audio-recorded, and the consent of the female workers was obtained. The deciphering of the recorded data was performed by the researcher. The participants were given a code (M) within the framework of ethical rules and their narratives were analyzed. The theoretical framework of the research includes women and development and development and women's theories, which are based on modernization and conflict theories. The deciphered data is related to the aforementioned theories in the context of the narratives of the women workers participating in the research. In this framework thematic analysis units were created manually, evaluated, and interpreted. The thematic analysis units of the research were gathered under four topics. In addition, analyses were made by dividing the second and third topics into 2 sub-categories. These are the topics and categories.

2.1 Barriers to Women's Work

2.2 Reflection of Rural Poverty to the City

2.2.1 Rural poverty

2.2.2 Urban poverty

2.3 The Effect of Women's Work in the Workplace on Development

2.3.1 Gains of Women Workers in terms of Economic Freedom

2.3.2 Creating a Qualified Workforce by Educating Their Children

2.4 Identification of Female Workers with Their Jobs – Sense of Belonging

Studies in the literature clarify the role of women in development, participation in the labor market, as well as the differences in income status, and the effects of women's discrimination and gender inequality in development on the stage of development. The aim of this research is to draw attention to the inequalities in the contribution of rural and urban differences in women's employment and gender discrimination in society, to evaluate the situation of women in both theoretical and practical life and to present the data of the qualitative research carried out within the qualitative study with participation of 12 female employees and 4 (four) employer representatives of the factory in the manufacturing industry.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Participant	Gender	Age	Educational Background	Marital Status	Number Of Children
M1	Female Worker	50	Primary School	Divorced	3
M2	Female Worker	27	Secondary School	Married	1
M3	Female Worker	65	Left Primary School	Married	3
M4	Female Worker	55	Primary School	Married	3
M5	Female Worker	43	Left Primary School	Married	1
M6	Female Worker	58	No Read and Write	Married	4
M7	Female Worker	47	Primary School	Married	2
M8	Female Worker	56	Primary School	Married	2
M9	Female Worker	46	Primary School	Married	4
M10	Female Worker	39	Primary School	Married	3
M11	Female Worker	32	Open University	Married	2
M12	Female Worker	38	Primary School	Married	2
M13	Male Representative Employer	45	Vocational High School	Married	2
M14	Male Representative Employer	27	University	Single	-
M15	Male Representative Employer	29	University	Single	-
M16	Male Representative Employer	47	Secondary School	Married	3

2. 2. ANALYSIS OF RESEARCH DATA

2.1. Barriers to Women's Work

This topic focuses on how women workers enter the job and what kind of jobs they work in. In addition to the varied factors that determine the development levels of countries, one of the most important of them is the participation of women in the labor market. There are factors such as educational status, socio-cultural perspective, family values, age, marital status, having children, rural-urban living areas, business life conditions, religious approaches, their desire to take part in working life, and the effects of globalization in the employment of female workforce. Women cannot exist in the labor market due to their domestic obligations and can mostly take place in areas known as informal (Korkmaz, 2016: 303-304). However, from time to time, women can also find employment opportunities in some formal workplaces, even if they are unqualified. Although formal employment is easy to detect in terms of development indicators, the existence of the informal economy can both reveal the deficiencies in the legal ground and adversely affect the structure of female labor employment in development.

In this context the working story of M1 who started working in the factory as an unqualified worker and expressed the negative experiences she had experienced as follows; *M1 My children went to primary school. My eldest son could not see far away in the lesson. The schoolteachers noticed and the principal called me. "There's a problem with the boy's eye," they said. The principal helped, I took him to the doctor and the doctor prescribed glasses. I had no money to buy glasses. Thankfully, the*

principal bought the glasses. We didn't have health insurance. Then the school principal asked, "Will you work for me at school?". They said come and go with your kids and I had no choice but to agree. I started working at school. By the way the principal said, "Learn to read and write." They said you could learn to read and write. They enrolled me in open education. I took the exam in open education, got my diploma and I was very happy. I was going to school with my children, of course, it was not easy for me. There was a print shop there. I started working there as a tea lady. After working for 2 years, they took me to the archive department. I worked in that department for 5 years and the print shop was closed because of the crisis. I was unemployed and started looking for a job. In 2004 this place put an ad in the newspaper, saying that "unskilled workers will be hired". I bought the newspaper and came here.

It can be said that women who do not have any qualifications want to work because of their financial difficulties and poverty. In this respect while expressing the necessity to work, another female worker M3 explains that her husband was against her working at first due to the woman's illness, but then she persuaded him and took leave, she points out her children's support and the contribution of her work to her children's education as follows; *M3 Allah bless this place a thousand times. This place was in Hurdacilar when it first opened. Hurdacilar was such a terrible thing. The woman could not go alone there. There was Ayşe from Kizilcahamam. We fit into a friendly environment. So, we promised each other that we would not leave each other. We worked overnight. During the day until 2 at night. 1 hour walk. I went home from there. The factory started with us in Hurdacilar. We started working there. We didn't know what a crate was, it was too heavy, we used to lift crates. We would pack. There were no men. It was difficult, but it did us good. We were in a tight corner. My children were studying then. They were studying in Yahyalar. So, I had to work. I used to work when I was young. My hands and arms became allergic, I was allergic to this mortar. My face became allergic. We are dealing with mortar. My husband kept me up at home. Let me go. We are in a difficult situation. No money is coming with you. I said I will work; I will educate my children. "No, don't go to work," he said. I put my feet down from the balcony, I said, "I'm going to throw myself down"... He said, "Did we bring this in trouble?" I said come back, let me go. Then my husband let me go. When I opened the door, I ran so hard that I ran down those streets, to see if I was late. My husband is so good that he did not object me. My kids are also smart. They went to colleges.*

M4, who connects the work she sees as a necessity to her husband's discomfort, expresses the moment she found a job to bring home a living wage like this; *M4 My husband is sick. Because my husband is not a normal patient. He just faints and stays where he is. I must work. If I don't work, we get into a lot of trouble. In all modesty if I don't work, I can't find a living. So, I have to work. Now I like the environment of this place. I hope to work here as long as I can. I am satisfied with my workplace. As I said, even if the workplace lays off, I will not go away. Don't lay me off, I say I have to work. I must work. I do everything I can. I won't have any trouble. Be it the manager or the supervisor. They don't say, "You haven't done that yet". Because no matter which department I go to, every department is*

satisfied with me. If there is no job, I will work here and there. The work of our own factory. We do every job. We do the entrusted job. May Allah save us our hands and feet and let us work. M4 specifically stated that she is enthusiastic and hardworking about her job, that she will not quit even if they want to discharge her, that she will resist, that she loves her job very much.

M7, describing the pressures that the woman's work experiences through social stereotypes, states that she changed the neighborhood, overcame the stereotypes, and started working after sending her son to the military. *M7 Before there was no such thing as work. Women workers were despised. As I said, I started working after my son went to the military. We had many financial difficulties. When I said I didn't look despised, I changed the neighborhood. I changed the living environment. I moved elsewhere.* M7 said that her husband is a lady's bag maker and that he stays at home and sews; *We had a machine at home. I struggled a lot with it. This is how I came to where I am through my own efforts. I have worked in several places before. I worked in a catering company for 2-3 years, but it was difficult. I hurt my back and had to quit my job. I worked at Pan Raw Meatballs. I worked for about a year. I worked in a confectionery; it went bankrupt there. Then I came here,* she says and adds that she works to overcome financial difficulties and continues to work without a break even if she changes his workplace. Another critical issue is that she started working after her child grew up. This shows that the fact that some of the women start working in order to bring home the bread and after raising their children in the middle age opens the door for them to enter jobs that do not require qualifications. Thus, solving the problem of poverty and childcare attributed to women in society makes it possible for them to work. In this regard, M10 also says the following: *M10 I had children. They had their own children. They've grown up, these kids. They went to primary school. We saw that we were pressed for money. I told my husband that I wanted to work too. First, my husband objected to my work. Then he saw that it was impossible. He allowed it. I was lucky here. I started to work here.*

While classical modernization theory deals with the "backwardness" of women based on this information, it explains the reason for this with the effect of traditional attitudes and simple technology. Because, according to this theory, the economic development that develops due to industrialization in a society will increase the employment opportunities of women, especially in the service sector (Hoşgör, 2014). The system, which emphasizes individual success with industrialization, emphasizes that providing employment to women is particularly important in terms of earning income and enabling them to take responsibility for their own lives. Rosen (1982: 34), who mentioned that women's participation in the labor force as a paid employee will not only provide freedom but also make their position stronger to resist patriarchal values in the institution of marriage. It is understood that a woman's work means investing in herself and her children.

Again, a story of poverty and the issue of the contribution of women's work to the home is the reason for women to start working. In this respect the narrative of M5 is as follows; *My husband works*

at Lokman Hekim as cleaner; he has been working there for 8 years. The first place I worked in was a catering company. Since the catering company was not what I wanted, I applied here. My friend told me about this place. I chose this place in terms of finance. I've been here for 14 years. The reason I started working was as follows. When my father-in-law left, we had a hard time financially. I felt compelled to work. I came back here again. We stayed here, we worked, we've been here until now. My husband was not working at that time. He didn't work for a year or so. At home, financially, of course we were straitened. Then, when my husband got a job, we bought my belongings. After working for some time, we decided to buy our own house. We moved from my mother-in-law's, and they accepted it with understanding. I started here with a help from a friend. We've been going here for 14 years. It is seen that after a while she started to work, she explained that her financial situation improved and that they bought a house and arranged their belongings in the house as they pleased.

If the women who are unqualified and get the job are going to do the job using the machine, the supervisor in the factory teaches the worker how to do these jobs and follows them up. M10 stated the following on this subject; *I was working before. I worked in the gardening business. There was no insurance for that job in Ankara. I found this place with the recommendation of a friend who works here. I started work the day I arrived. They employed me. There was a need. The supervisor said, "You got the highest score. You are fine," they said. The woman who learned the job, clings to her job with all her hands, and her presence causes her to gain admiration.*

According to one of the important representatives of human capital T. W. Schultz, investments made in people include benefits from health services that affect their life process and their resilience to work, migration to provide better job opportunities, and in terms of education, formal education, on-the-job training and adult education programmed by workplaces, non-formal training programs conducted outside the workplaces. The concept of human capital, which is aimed at all kinds of human productivity, is defined as all investments made to increase the value of the characteristics acquired by the individual from birth and later (Schultz, 1971). The value to be given to women's labor as a human capital factor within the framework of development is related to human-oriented investment policies such as health, housing, access to education, migration, working conditions and reducing working hours, and creating free time for women to devote time to themselves.

The narratives presented in this topic reveal that the financial difficulties caused women to get a job, and they started to work to live a better life and secure a better future for their children. On the other hand, considering that there are women who decide to enter a job after their children grow up, the burden of child care on women and the fact that women have a work order that is limited to the domestic area shows that working is still not done in order to ensure development with the participation of women in the workforce. Moreover, it should be noted that the work done by women is an extension of domestic work that does not require much qualification. However, from the narratives of women, it can be

interpreted that the work they do both provides their own family development by achieving their economic freedom, albeit on a small scale, and contributes to social development as it helps their children to get education and get better jobs.

2.2. Reflection of Rural Poverty to the City

The concept of modernization in the Modernist Development Approach, which is under the influence of evolutionist and functionalist schools, is defined as following the footsteps of the American or Western school, including processes, without the possibility of return, based on development and involving a long time (So, 1990). While the concept of traditionalism generally reflects that in traditional societies, individuality is not at the forefront, modernity refers to a process in which individuality, rationality, scientific orientation and democratic values are not expressed. (Parpat, 1996: 244-245). Again, according to those who represent the modernization school, the countries described as the "Third World" will be able to achieve development only by following the stages followed by the developed countries or by imitating what they do. They argued that this would only be possible with foreign loans and aid from developed countries, so that they could transform their traditional institutions (Rostow, 1964). However, while the classical modernization theory, which started to be effective in the 1960s, considers the society as a whole, it states that positive changes in the society will affect both men and women alike, regardless of gender. Therefore, it does not need to create a specific area such as policy making for women. Those who defended the classical modernization school especially defended the four schools of social equality. The first of these is the economy that has developed technologically or has completed its industry, the other is the evolution of the kinship system from the extended family to the nuclear family, the other is the formation of a democratic state structure and the creation of an egalitarian class structure, and the last is the adoption of a secular world view (Giele, 1992:5). While the classical school, which emphasizes the importance of human capital in development, expresses the difference between the requirements of collective life and the requirements of individual life, it is seen that women are more disadvantaged in this case.

2.2.1. Rural Poverty

According to the data of the research, the story of M1, which reveals how the women who migrated from the village to the city, spent their lives in poverty in the village and how the girls' desire to attend school with patriarchal values were suppressed, sheds enough light on the study. *I am from Yozgat, I was born in the village and grew up there. We were 6 siblings. I was the only girl in the house and the others were boys. My father sent us to school. He allowed my siblings to study in primary school and withdraw me in the 3rd grade. He decided to marry me off because girls wouldn't study. I loved studying. My father did not listen to me, our family was large, he said, I can't provide for you. I cried, I said I will study but he wouldn't listen to me, I loved my school very much. I really wanted to get my diploma. I cried so much it didn't work. My father said, "I got the bride price. I promised. I can't go*

back on my word," he said. I had to endure helplessly, and he married me off when I was 11 years old. I did not live my childhood; I was married without realizing my late maidenhood. I went to a family of 25 people. My in-laws said, ", You are a young daughter-in-law, you will do everything". Even though I did everything, they didn't like it and they would beat me, they would curse, they would throw me behind the door. I would cry, there was nothing I could do. I lived 8 years among 25 people and there was nothing they didn't do to me. I told my husband "Let's move elsewhere" I said, he wouldn't. I would go to the field, I would go to the garden, I would go down to the barn. They made me do everything. I would drive the tractor, I would plant crops, I would plough, I would dig a garden. I used to do everything, and I had children, it wasn't easy for me. It is understood that one of the basic parameters of development, "the level of education-training", does not constitute a guarantee other than the adventures of female workers in primary school. Especially withdrawing girls from the 3rd grade, making them help the mother in the family and marry them off at an early age all this still stands as patriarchal obstacles to development.

The story of M10, who got married immediately after graduating from primary school, is as follows; *I finished primary school when I was a kid. I was born and raised in a village in Tokat. I graduated from primary school. After primary school, my father didn't let me study. He immediately put the ring on my finger. They married me off. I was 14 years old when I got married for the first time. So, I got married twice. I did not love my husband. I stayed by his side for 15 days. I left after that. Then I stayed at my father's house for 3 years. After that I met my current husband.*

Having a similar story, M3 expressed the events she experienced as follows; *I was born in Trabzon. I got married at 18. I studied up to 4. My mother would come to Ulus from Dikmen collecting wood, and we would go to help her. The road was far, we brought the load of wood. We would come at night. Then we would be late for school. My father died. They wanted to educate me. My mother withdrew me from school. I was studying. I used to know a lot of poems. That's why we were like this, we couldn't study. I've been here for 23 or 24 years. Derya, one of my children, went to secondary school when I started here. Sabrim went to the secondary school 1st here. My younger child was smaller when I started here. I came here then.*

In another story, M2 states; *I spent my childhood in the village. I graduated from primary and secondary school. We stayed at my father's house for a couple of years. Then I was married off to the neighboring village. I lived there for 5 years. I dropped out of school at the age of 15. They did not educate their daughters. High school was not compulsory. My father did not allow me to study. We were 7 siblings. The men (my brothers) dropped out after the secondary school. After my father-in-law died, my husband became ill. We came here.*

Another female worker living in the grip of poverty in the countryside attributed the reason for her inability to study to financial disability and expressed the following: M4; *My father was a shepherd.*

He herded the cattle. He could not afford to buy pens and notebooks. We were poor. But he let us go to school. However, he let us study up to the 5th grade. My father spent his life working as a shepherd. He got sick afterwards. He passed away. My mother was poor. She planted orchards and gardens in the village. So whatever she found in between, my mother fed us. What did we have? The food we ate was not like what we eat now. It was poor. Our father could not even buy us shoes. I went to school up to 5th grade. I got married at 18. My father could not educate us because his condition was not good. After I got married, I lived in the village a lot. It is understood that the children in the family, especially the girls, who cannot receive education due to poverty and desperation, are married off at an early age and bear children, this causing them to lead a multi-fold poor life.

Both poverty and lack of education are among the most intense problems faced by women who come from the countryside to urban areas, and these problems reveal the barrier of female labor force in development. In this regard, the narratives of female workers with the codes M5, M6, M7 and M8, working at home and in the field after dropping out of primary school 5, and then getting married and entering the spiral of poverty again, constitute similar stories. Women who say that if they were not poor, their fathers would have them educated, are now trying to implement this issue by educating their children. In this regard the story of M9 is similar to the others and says the following: M9: *I was born in 1972. I have 7 siblings. What is my birth order, I'm fourth. There are 4 sisters besides me. There are 3 brothers. My father passed away when I was 8 years old. We had many fields of our own in our village. We had cows, hens, chickens. We were dealing with whatever was in the village. My mother did not work outside. My mother helped us. We helped our mother. In the field, in the orchard, in the garden. By the way, we just graduated from our school. I got married after turning 18. I got an arranged marriage. I graduated from primary school. We had no means in the village. We did not have the opportunity to study. I would have studied if I had it. There was no other school in the village. After us, it became a mobile school. They studied until high school. But we had no such opportunity. We were in the village, and we got married at the age of 18 because we didn't have owner. My mother always used to say: "I leave you alone. I'm going to the field. I'm going to the garden. Here I am, leaving you at home. I'll have you married before anything happens to you. Have an owner. I'll have you married before anything bad happens to you. I mean, she told it so beautifully. We said, Mom, this marriage thing is early for us. When the woman said, "I'm leaving you like this. I'm doing it for your sake. I've got 2 more besides you." I said ok mom. My husband is 8 years older than me. He had done his military service. She was 28 when we got married. In this narrative, it is seen that, under the influence of oppressive patriarchal stereotypes, the mother has the idea that her daughters will marry someone who will take care of them, so that she will not be worried, and reproduce a view that the woman is subordinate.*

There are various studies explaining the connection between the characteristics that determine the participation of women in the labor force in the development process and development. In the

research conducted by Goldin (1994), the development of women's participation in the labor force at the stage of economic development was examined. From the data obtained, it is stated that as the education level of women increases, their participation in the workforce also increases and they are employed in white-collar jobs. Marital status of women is also effective in their participation in the labor force and the labor force participation rate of married women in the developmental stage first decreases, but as the development level of the countries increases, their participation in the labor force also increases. Tansel (2002) analyzed the determinants of women's labor force participation share for 67 cities in Turkey in 1980, 1985 and 1990 with economic data. According to the findings it has been found that the economic growth rate and the education level of women have a very significant positive effect on women's participation in the workforce.

Despite her family's insistence and being poor, a female worker who studied describes her situation as follows; M11: *I am a mother of 2 children. I graduated from high school. I went to primary boarding school. My parents did not have means, but they wanted me to study very much. Regional Boarding Education School-Iskilip-Çorum- I studied there. Since I studied in a boarding school, I only stayed there during the summers. Also, I was there on mid-term breaks. They said, we just want our daughter to study. They enrolled me in the school. I studied for 8 years. Then I went to girls' vocational high school. I graduated from Child Development Department.*

M12, who started working after giving birth to her children and bringing them to a certain age, narrated her life as follows; *I was born in Çorum village, I went to primary school there, I was a successful student, but my family did not educate me. They said, "Where will the girl stay?" I cried, but it didn't work, a love of reading remained with me, and I got married at 16. I always dreamed that I would educate my daughter. I got married, had a daughter, and then had a son. My struggle for life began. They grew up and went to school. I never worked until my daughter was in her last year of high school. I was always with them. Although I found the working environment strange at first, I got used to it in a brief time. The industrial environment is tough for a woman, but you have to work. What can be done, you have to do it for your children.*

Klasen's (2000) research, on the other hand, examined the effects of education, employment and gender inequality on the growth and development stages of countries. In this study, it was stated that gender-based inequality in education and employment has negative effects on growth and development. According to the findings of this research, gender inequality in education and employment, unemployment negatively affects growth and development. There is a finding that gender inequality in education has a direct impact on economic growth by reducing the quality of average human capital. Again, according to the results of the analysis, gender inequality in education does not prevent the decrease in childbirth and child mortality rates. It also negatively affects the economic well-being of developing countries. The marginalization approach argues that the inclusion of women in the workforce

in the public sphere does not reduce domestic obligations, and this situation further increases the workload of women. As the modernization approach claims, development does not provide an unconditional improvement in women's status and social welfare. Again, according to this approach, financial opportunities have a very important role in the formation of women's social position. However, the fact that production relations depend on the patriarchal structure is also aware that the economic structure will be insufficient to explain the social position of women in the development phase.

2.2.2. Urban Poverty

The rural poverty of women who migrated from rural areas to the cities and joined the working life in the following years continued in a way. However, when urban life is evaluated as a factor that increases women's social mobility, starting their business life also shows a feature that breaks the chain of poverty. M2 and M3 also found similar narratives on this subject and M2 expressed the following; *M2 Lately my husband had an accident. That's why my husband didn't work. Our financial situation was troublesome. Then I looked for a job. First, I worked in a working company for about 1 month. After that, I came here on the recommendation of a friend. One of my sisters studied. She studied for a kindergarten teacher. She's going for internship. High school has become compulsory. They said they will study there or something. They had the opportunity to study with their own efforts. As technology progressed, so did vision. About girls' education, that is, they educated them in that way. They became professionals. They wouldn't send them much to work. I had to work because of financial difficulties.*

M4, M5 and M6, who also stated that they had to work because of their spouse's illness, told comparable stories and M4 expressed the following on this subject; *Because my husband is a little ailing, I have to work because I have debts. My husband goes and works with a friend. When there is no work he is at home. They work in the ready mixed concrete business. They take it with them too. Ready-mixed concrete is coming, and they are throwing concrete like this. They help them. We rent a house; one has to work. My house is not in proper order, I have to buy everything. I don't have a washing machine. I don't have a dishwasher. I don't have a sofa set. I don't have a proper order. When my husband doesn't work when he has no job. House rent, home loan. My children would help me but they have loans too. Who wouldn't not help his mother. My children go to their job in the morning and to their home in the evening. There is no such trouble. Thanks to Allah. I have 3 sons. All 3 are married. Thanks God. I don't have any problems with my children, but they have debts, and they hardly make both ends meet. They took loans and bought houses. Because they have debts.*

Both her husband's illness and the migration from a small city to Ankara have brought women to struggle with a new and unfamiliar area in family life. From this point of view M6, one of the participating women, explained how she entered the working life with her husband's illness and how they continued their lives with the loan support with the following words; *We moved here from Çorum. (My husband) was working then. Can't work now, dear. Because of the lumbar hernia. so I have to work.*

4 kids are hungry. They will go to school. There were reasons why I couldn't study, so I couldn't make it because of poverty. For example, I couldn't buy my children pens and notebooks. So I just fed them. However, I was able to pay the rent of the house. There's nothing that can be done. So you have to work. We bought a house from the bank (with a loan from the bank), but it is something like rent. We pay 1.5 billion. If we can save it, if we can't, it's gone. All of the children are with me, they don't have their home yet. They don't have belongings. I made a wedding, and they are with me. We are 15 people. They can't afford to rent. We are living in a terrace place. We are 3 families. Small. The young daughter-in-law is next to me, the elder daughter-in-law is at the top. They are all working. But we were in a very difficult situation, we took out a loan. All children went to the army. We made a wedding. This debt, that debt, you can only make two ends meet. As it is understood, M6 held herself responsible for the survival of herself and her family, and it was seen that she developed a strategy to earn money and take care of her family, albeit with loans. It can be thought that the difficult conditions of life necessitate a solution-oriented life for women. In fact, although M6 has brought what they live in rural areas to the city, the fact that women work in an income-generating job indicates that they are trying to make a living, although with limited means.

The same participant (M6) had emotional moments while describing that they had a major problem with poverty and said the following; *Because of poverty, for example, I used to eat here. It used to get stuck here (showing her throat), my kids were hungry at home. How do I explain this? My oldest child came home from the 5th grade at school. For example, I closed him at home and came here. I was afraid that that someone would do something, we were in so much pain. In 1997, we were in a very bad financial situation. If you gave me this (biscuit) I would take it and give it to my children. So that they don't go hungry. Of course, they would eat if you gave them, they wouldn't eat if you didn't. I mean, with the clothes they gave you. My husband still has no pension now. He didn't have it at the time. Still does not have now. He couldn't afford to retire. His profession was mold making, he could not work. He got sick. Bring it, bring that, this that that, he helped. Spouse, friendly neighbor. He still can't work. I have to work. I have to stand on my feet. I was 35 when I started working. But it's so nice to work here now. Here, our headmen, foremen, managers behaved very well in my environment as well as my friends and neighbors. I couldn't say anything because the financial situation in my own family was bad.*

It shows that poverty is the biggest problem women must solve, on the one hand, working as a woman has a double problem in terms of coping with the value judgments of the society and on the other hand, earning money and supporting the house. In this regard, M7, M8 and M10 also found similar narratives. M7 and M10 made the most striking statement. M7: *The financial situation is not good. I am not really in a position to work, but if only the financial situation is good, my house is rented, I just married my son off. His wedding debts are huge. My husband said of course don't work. He also does not have regular work. He has no insurance. He was making and selling wallets. We had no money to pay rent. Now that I have to go to work, I have brought my husband to reason. He started to cook my*

food. He's used to it now. He came to the place where I worked, saw, and looked around. Now he says "save yourself". Be the one who retires," he says. My husband has no insurance. No health insurance. As it is understood, the woman's job is at the level of subsistence, and since her husband does not have a qualified education and a job that generates regular income, it is understood that she sees the workplace as the only guarantee in her own and family life and makes an effort to retire from here.

The story of M10, who expresses the pressure of the environment on her work, is as follows; *The environment reacted first. They were saying something like look, his wife works. Now they always appreciate me. They talked about it as if the man was eating the woman's bread. They still do. My husband didn't work a bit. My husband was angry at first. After he got used to it, he's done with it. Of course, when there is no money, there is a fight. It gets better when there is.* Although it is seen that the understanding that women's work is still evaluated within the framework of stereotypes because the patriarchal culture imposes on men to work and earn money, it is seen in the narratives of M8 that there is a different situation in this regard. M8, who said that she did not receive any reaction about her working and has a different story in this sense, expressed the following; *Since I wanted to work myself, I did not see any reaction from anyone. But when I first started working in Ostim, I used to cry when I was traveling by minibüs. Because my children came home from school without food, they were hungry. They would eat whatever they found. So, at first I had a hard time.*

M11 who is extremely satisfied with her workplace, stated that she worked in the service sector before due to her graduation from the department of child development, but later found a job in the factory because the previous employer went bankrupt, and expressed the difficulties of working with the following words; *I worked as a secretary in the Teachers' House for a year. I worked in the accounting department part time. After that I worked in my own department. Then I got married and had 2 daughters. I got married at 21. Thanks to Allah. Because I'm from the Child Development department. I worked in kindergartens. Then I couldn't get along with kindergartens. They took a lot of money because of my kids. I couldn't afford the expenses. Then I worked in the factory. First I worked in Çorum Factory. Workers were mostly women there. You know, we were relieved because of women. Nobody was saying anything to anybody. Then I quit because the factory went bankrupt. Otherwise, I was comfortable. Our head, our chief was a woman, our manager was a woman, and our Deputy Director was a woman. There were men only in the Dough Section. That was also in the hidden compartment. It was very comfortable that way. After that, we came to a place like Ankara. The children have grown. It was hard. I worked again. In the production of Plasticad Dishwashers in Arçelik's subsidiary factory. Things were heavy there. You are always beside the machine. M11 continued her narrative as follows; *If you have a passion, you learn everything. You do everything, as long as you have the will to work. I don't know, I just graduated from high school. I went to university. I wasn't thinking of going into the factory and working. I was thinking of doing my own profession. I was saying I'd get a job at a nice kindergarten. As I was saying, it provides assistance to the children of those**

working there. That's how I heard it. But it wasn't. Once I got into it, I understood. When you get a separate fee, nothing is left of the salary. Because Kindergarten expenses never end.

These narratives show us that the women who participated in the interview were not prepared to work (except for M11), but they started working because they thought it was compulsory. It shows that as a conscious choice and as a woman, she has a thought towards meeting the needs of her children before contributing to herself and the country's economy. It is necessary to interpret this situation in relation to the cultural stereotypes of the society. It can be said that they contribute to macro development as a labor force within the framework of labor laws after they get a job with regular income and job security. While classical modernization theory deals with the "backwardness" of women based on this information, it explains the reason for this with the effect of traditional attitudes and simple technology. Because, according to this theory, the economic development that develops due to industrialization in a society will increase the employment opportunities of women, especially in the service sector (Hoşgör, 2014). The system, which puts forward individual success with industrialization, emphasizes that providing employment to women is particularly important in terms of generating their income and enabling them to take responsibility for their own lives. It is pointed out that it is important that women's participation in the labor force provides freedom, as well as making their position stronger in order to resist patriarchal values within the institution of marriage (Rosen, 1982).

2.3. The Effect of Women's Work in the Workplace on Development

Two sub-categories were devised under this topic. One of them is the gains women workers have in terms of development and the other is their children's education and becoming a qualified workforce. Now let us try to evaluate these categories.

2.3.1. Gains of Women Workers in Terms of Economic Freedom

The differentiation brought about by the division of labor in modern societies has a positive effect on the position of women in society according to this school. As a result of the structural differentiation, many different institutions in modern societies assume the functions of the family in traditional society. The care and education of the child, which is one of the most important functions of the family in the traditional society, is now taken from the responsibility of the family, and the industrial society and the institutions created by the nation state such as nurseries, kindergartens and secondary schools that provide basic education come into play (Rosen, 1982: 32). Women who leave their domestic care work to these institutions have more time and opportunities to strengthen their social position thanks to industrialization. (Hoşgör, 2014). On the other hand, according to the classical modernization theory, women who are employed by taking advantage of the opportunities created by the development policies based on economic foundations also benefit from the opportunities offered by liberal values. Beaujot (1995:275), who evaluated this situation in terms of family relations, emphasizes that the sanctions imposed by industrialization and modernization also transform the family relations of women who

participate in working life. M1, one of the women participating in the research, expressed this situation as follows; *I couldn't get along with my husband, I was working. He wouldn't bring home a single piece of bread, he always did like his brothers said. I had to break up with my husband, I had bought a house on loan myself then and had to sell the house. Home, work, children were always on me and I tried to hold on. I paid off the children's debt and bought myself a house. May Allah bless everyone, I have some problems, but I hope I can overcome them. All I want is to retire and go on a pilgrimage. I proudly sent my children to the military and had my children married when they came out of the military, I helped them move out, they had their children. I love grandchildren. May Allah bless everyone. Of course, while doing these, I continue my work, I work and I started to be proud of myself. I tried to get a driver's license at one stage. I passed the written exam. But I couldn't go to the driving test because I was busy at that time. So I spent 14 years at work. If you ask me "do you regret it" I would say "no". On the contrary, I am proud of myself. Harvesting crops and removing logs with a tractor is not a job for every woman. I did all of these.* The story of M1 seems to be an example of changes within the family with industrialization and modernization.

The fact that the participating women gain their economic freedom makes them feel self-confident and proud and reveals that they see themselves as a factor that connects them to life. In this regard, M2 says the following; *There is also something like this. You want to do something for yourself, to stand on my feet. I want to make money with my own work. So that's a big thing. So when I think about it, it's great for me. Making money has changed the environment at home. We don't bother. We save at least 3-5 cents. Since there was only one income before, what we wanted did not come true. But now what I say is happening. When we say let's do this, let's do that, it is appreciated.*

The views of M3, M5, M6, M7, M8, M9 and M10 on how economic freedom changes women and family life and make women stronger are similar. In this regard, M5 says the following; *My child can get what they want financially. He has already applied somewhere. "You will chill your mind and see the environment," I told him. He will also start working at the Cafe. His father also works there. I was on leave, we went together and applied. I want him to work too. My husband, my son and I took out a loan and bought a house. We are paying it now.*

Women who are satisfied with their working life stated that they want to work until they receive their retirement rights and that their children are now raising, and they are living a relatively more comfortable life. M8; *I plan to work until I retire. A woman should work. So work means freedom for a woman. To stand on your feet. I have never underestimated my salary. I was always grateful. I am convinced that my Lord has given it to me. I haven't had any problems. I've always been grateful. Thanks to Allah I have been here for 9 years.* As stated by modernization theories, women's work in this study transforms family relations and reveals that it strengthens women. Likewise, the story of M9 constitutes a remarkable explanation. *I am satisfied with my job. I also love what I do. I will work while I can work.*

I wanted to have insurance. I said I will have a retirement. That's how we started. I have been working for 5 years. I've never worked before. My children were small. I support my home a little. The house that the woman will buy, her clothes, I don't know what else is different. Those of a man are separate. You can't always want everything from your husband. Because the man's financial means are not enough. But if this is the case, we can buy what we want with our own money. We can travel when we have time. A woman needs to work for herself to be comfortable. After I started working, my husband started to be proud of me and to support me. He also says he is proud. I have been married for 28 years. In 28 years, he brought what he found to our house, a little or a lot, in other words, there were no other women, girls, no alcohol, no gambling nothing of that sort. That's why I support him. He also supports me. We do not distinguish between our income saying that this is my money this is your money. He worked for our comfort. We are helping him now. We have to be comfortable together without being dependent on anyone. My daughters are not working. They are both at home. High school graduates. My little girl won't work. Maybe my older daughter can work in the future. My older daughter loves to work. She does say it sometimes. I want her to work. Let them stand on their feet. Let them be as comfortable as I am. You can't tell everything to your husband to get it. It's hard to depend on your husband for a living. But that's your own money, freedom. For example, I have a 70-year-old mother. My elderly mother. If I were to buy something for my mother. I go and buy it with my own money. My husband allows it though. It's better if I don't ask and do it myself. For example, my nephews are going to university. I make the children happy when I give them pocket money with my own money when they come. Not much, but maybe it sees their needs. M9, describing women's work and their position in society, shows that earning money causes them to spend as they wish, and this makes them feel happy. Thus, it can be said that it contributes both to its own development and to the development of the country, even to a limited extent, and is also effective in transforming family relations.

When we look at the achievements of women's work, it is understood from the statements of M10 that standing on one's feet creates a situation that raises women's authority and status; *Because I worked, I became my own authority. For example, I am not grateful to anyone. I am working. I'm taking my money. For example, I went through a lot while I was not working. I asked my brother-in-law for sugar when we ran out of sugar. He told me to go buy it at the grocery store. He told me he had nothing to give me. But now I am very happy that I earn my own money. I go and get what I want, I do it. Everyone despised me because I was poor. Now I have helped my husband. Thank Allah. Everyone should help their spouse. They say you came into play. I have always been a supporter to my husband.*

The fact that women are in working life enables them to take advantage from the benefits of the public sphere. Therefore, they make statements that continuing to work cannot be attributed solely to economic reasons, even if they are entitled to retirement. In this regard, M14 states the following; *But some of them do not resign even though they are retired. They say, "I'm going to sit at home and what do I do". I think people who are used to working do not want to stay at home very much. In other words,*

one employee came even though he was sick. I said, "Stay at home. You are in a very difficult situation". He says, "No, I'm working sitting here, anyway". The environment here is very important to them. If they can get along well with their colleagues, they want to come more. "I meet a lot of people here, at least. I can't sit at home for a long time," they say. They have worked for many years. And the women working here have been working for many years. That's why I think they like it. I don't think it's just from an economic point of view.

The classical modernization approach, which evaluates women's participation in employment as very positive for the institution of the family, argues that the family institution will be strengthened, while at the same time it argues that the inequality between the couples in the household will decrease, and it will weaken the attitudes related to traditional gender roles, and the structure based on the excessive division of labor will be broken. Again, this theory claims that with industrialization, women will be more involved in decision-making, while men will take more household responsibilities. It is emphasized that while women in modern and industrialized societies increase the egalitarian social norms, the patriarchal ideology will weaken, on the other hand, it will increase the power of women (Rosen, 1982; Inkeles and Smith, 1974; Taplin, 1989). Therefore, the classical modernization approach argues that while women's status and authorities transform from traditional structure to modern, their opportunities to reach social and economic resources will increase and they will develop and transform positively with the internalization of modern values (Ward, 1984: 9). However, the marginalization approach, which is within the scope of the development and women's approach, argues that in the basic stage of the development process, women will be in the background both economically and socially, and will be marginalized with their dependence on domestic production. While it is stated that the marginalization of women will increase even more because women will create the future workforce with the responsibilities of their children in the capitalist production stage, because it will increase the care burden of women, neo-liberal policies developed to close the labor force gap of the capitalist system show that women's participation in working life is effective in increasing their quality of life, as can be understood from their narratives. However, this does not eliminate the class and gender inequality of women.

2.3.2. Creating a Qualified Workforce by Educating Their Children

The main argument of the alternative approach in women and development is based on the division of labor within the family, which makes women responsible for domestic services. Men, on the other hand, are identified with active participation in production in the public sphere. This understanding leads to the interpretation of women as being second in development and the services rendered by women in the family as responsibility for reproduction. In this case, while women engage in childcare, patient and elderly care, men participate in paid work to earn income in the public work area. Although the labor of the woman in the family is valuable, it causes it to be seen as insignificant because it is paid

differently from the labor of the man. While conducting domestic obligations, women take care of the children who will form the workforce of the future, and ensure that the labor is included in production for the continuity of capitalism as a use value. This understanding detaches women from production in the public sphere and makes them economically dependent on men. A woman's stay at home marginalizes her and prevents her from accessing resources. This situation causes the social position of women to be negatively affected. Because financial difficulties make it compulsory for women to work. In fact, these issues have been expressed in this study.

However, when we look at the explanations of the participating women about how they cope with childcare and housework, it is seen that bringing income to the house increases their children's comfort of life. Although M8 and M9 made similar narratives on this subject, M8 said the following; *Our children took the university entrance exam. They both passed it. I'm crying, I can't educate you. They cry, we will study. My brother helped a little. We sent the children to university. They studied like that for a year. The next year, our relative found this place to work. I'm glad I started working here. In the meantime, we improved a lot. My children started to work. My daughter became an Audit Inspector at Halk Bank. My son became a police officer. They graduated. Thank Allah. My husband retired in 2011. He worked for 2-3 more years after that, but he can't work anymore. He has diabetes.* The education of children made it possible for them to work in white-collar jobs in the labor market. They raised the social status of the family. Therefore, the M8 seems quite satisfied with this situation.

On the other hand, M11 and M12 talk about the necessity of working in a job to provide a future for their children. *If I don't work, my husband's salary is not enough. We cannot provide a better future for our children. I don't want to send them to boarding school because I myself grew up in a boarding house. Let them take their education with me and grow up with me. Let their mother take care of them, let their father take care of them. Because I was very lonely there. If you fall, there is no one you can go and cry "mother". I had teachers there. I was going to my teachers to cry. That's why I didn't want my children to experience it. We work, husband and wife, but just for them to stay with us. We endure these difficulties so that they do not grow up with the longing for their mother and father. We can spend even the smallest time with them. she spoke. As for M12; I started working. I supported my child, they went to school, studied Gazi Oral Dental Health, and graduated. "Thank Allah I continue my work" she emphasizes the importance of educating her child.*

Among the responsibilities imposed on women, child and patient care are evaluated from a distinct perspective. Care work includes not only responsibilities for care, but also emotional ties like love for the individual being cared for. In this case, there is an intertwined relationship between care work and emotional labor. When the male workforce is evaluated in terms of this situation, it is seen that it is the primary subject of the physical capital that produces goods and services in the labor market (Özkaplan & Serdaroğlu, 2010). Although emotional labor is related to the labor market (public sphere),

its value cannot be determined because it is related to the family (household). The social and cultural roles attributed to women are directly related to non-income-generating emotional labor.

2.4. Identification of Female Workers with Their Jobs – Sense of Belonging

One of the reasons why the concept of alternative approach in development is defined as "sustainable human development" in the literature can be interpreted as emphasizing the importance of replacing the economic-based development approach with a human-centered development approach. While alternative development approaches center on the individual, it is stated that it is possible for the individual to be "well-being", that is, "meeting his basic needs", by "developing his current capacity" and being "free". In this context, the fact that the participating women are successful in their own work as subjects enables them to meet their own needs and makes it possible for us to evaluate them in the context of well-being.

M1; I began to love my job. Although it is difficult for me. Due to the crisis, we were receiving low salaries and salaries were paid late. Despite that, we worked day and night and we succeeded. Our salaries began to be paid on time. Our business has improved. I would be very happy to see things improve at work. I did not say that I would do this job but not that job. I did everything. I understand every job. I got more confidence in myself. I was doing my job, but my kids were always on my mind. Thankfully, I think I did my job well. Thanks to our manager, they earn we earn as well, may Allah keep us all together.

The gratitude that female workers feel to their managers despite the crisis they face in their working life shows that their enthusiasm for working has not declined even though they have not been paid, and that they support their managers on this occasion. This understanding reveals that women identify themselves with their work and the sense of belonging is high. *M3; Allah bless you a thousand times. I always say. Allah bless our managers. They've done a lot of work. It was going to ruin. We didn't get any money for 3 months. We didn't leave it like that again. Again, I even fed cows so that our factory would not be ruined. So that our factory would not be ruined. We used to get some scrap, mushy potato skins and pour it in front of the cows. We couldn't get any money. It didn't come from anywhere. That's how we managed. It did not come to us from anywhere. I love our Production Manager. Allah bless him a thousand times. He used to smile at me. I pray a lot. If this was not the case, if it were any other way, I would be offended and I would not be able to work. I loved this place like my home. We had those difficult days. My income came to me from here. I left whatever job I had at home and came to work. Let's go ahead, let's not be poor. Not let it be ruined here. We have always taught the good and the beautiful to the newcomers so that they are not bad for each other. We taught the job to the recruits who came. We always taught each other. So that our workplace can progress better. My husband used to work, but he had no travel or food allowance. Sometimes he earned money from construction sometimes he didn't. He was not contributing properly to the house. I withstood I worked. I didn't want to be a*

burden to anyone. I tried to advance my children and myself with my own hands and my own strength. Allah bless this business. They have been a great support to me. Our manager, our production manager, are like my children. They're like Sabrim (Son's name).

While emphasizing that the factory has experienced difficult times in the past and they have overcome these times together, employer representatives (M18 and M19) describe the identification with the manager and the sense of contribution to the workplace with the following words: M18; *Earlier there was a problem with the salary. In 2001. Until 2005-2006, there were days when we could not receive the salary on the pay day. No, it didn't remain here, our salary was paid, but the day has come, it didn't. It's been 15-20 days, some of it was paid, but I don't remember that our salaries were not paid. After that, the condition of the factory improved. We started getting our salaries on time. We don't have any problems with leaves either. I've been here for 15 years. I worked in another factory before, other factories will definitely not allow it. One leave, two leaves, the third one and you are fired but our factory is not like that. Their child is sick, their spouse is sick ... Because we all have a family, our management also has family, they know we have family too. The only thing we say is "Get well soon, but try to come back as soon as possible". One says, "Master, I took my child to the hospital for the following reasons. Our managers, all of them know the old staff. Our production manager knows all of them. Because our manager was chatting one-on-one, something happened to me once. I remember it very well. Our manager came across. He said, "Mahmut what are you doing here?" Aren't you on a sick leave? I said, "My sick leave is over." The pallet truck came out to my feet. It was crushed. Our manager said to the production manager, "Let's find a solution for these pallet trucks." After that we bought a battery powered pallet truck. Let me tell you, I worked in three places except here. There was also a manager there. But I have never seen a manager and factory owner like this manager.*

M19; *I don't see any problems, be it the insurance or the salary. We've had more difficulties before. We got through that time together. As our manager told us in times of crisis, I am not a supporter of laying off workers. You will handle me and I will handle you. You know, there were some delays in my salary days. For that reason, we managed, and he managed us. Thankfully he didn't lay us off. We have come to these days. God bless, we are fine now. We do not have any problems with insurance, about payment, about salary. We were getting it, but we were getting pretty late. You know, there was a crisis because the room product was not sold. No, there was a crisis in the country, most of the factories were closed at that time. Thank Allah this place withstood and became a source of bread for most of us. Our manager could have dismissed us saying we can't sell, we can't produce, but he didn't, thank goodness. What did he do, you will manage me he said, if the salary is now on the 20th of the month, for example, let me say that on the 35th or the 30th, not the 20th at that time. We got it 10-15 days late, but we managed, they managed us, but we came to these situations. This is our golden time. We already know the value of our boss like a diamond. I also worked in some other places, where I saw bosses insulting their staff with harsh words. I've seen bosses swearing. I have been working here for over 14*

years. I have never seen our manager shout or insult any worker so loudly. Our manager goes down to the factory from time to time. He tours the factory. He stops and listens when you talk about a problem. You are going to tell something about the business, he waits, listens, directs about the solution, instructs "let it be like this let it be treated like this". He is interested in us. The production manager is always with us. Well, as far as I know, he knows almost everyone. Even newcomers, he knows everyone well since he has been here for a very long time.

While employer representatives emphasize that they want to make women feel like they belong there by giving them light jobs compared to male workers, they also express the binding and empowering effect of the feeling of contribution created by the production manager's close attention to the workplace and the work, and being in the factory all the time: M15; *Because most of them have financial problems. It is not easy to find a job. There are very few people here who have worked for 1 or 2 years. The majority have been working for 8 years, 5 years or much more. 5,6 women work in my department. As such, we try to give lighter jobs so as not to upset the female workers. In other words, we have them do the work such as wiping or assembling, and we make the men do the transport. Our Production Manager is always in the factory. he spends almost 6 or 7 hours at the factory unless there are any meetings or mishaps. In production with us. He is always in control of everything, both with us and with the workers. As far as I heard from my friends, they say that we see the production manager at their workplaces once a month. They say they won't go down. They say that only supervisors deal with workers. As I said, they are always downstairs with us.*

Another employer representative, while expressing that they have been working in this workplace for 20 years, states the importance of the trust of belonging to a place, the sense of solidarity and doing her job with love and devotion. M13; *I've been here for nearly 20 years. As I said, I think that especially Şerife's working performance is worth 4 people in our formation. Despite her age, I cannot describe her performance, her determination to work, and her love for this place. She has a passion for our manager. Here is not like the workplace. She sees our manager as her son, she has a determination to work because of her love for him. I worked with the ladies in my department. I also worked with women in other departments. I took an active role in all departments. I usually see them as my sisters and mothers. Because I am younger than them. Others younger than me are like my siblings. I've been working here for 20 years, and it's always been this way.* It is seen that women work in a place where they feel safe and belong, making them happy and improving themselves more.

In the same way M6 expresses that she is satisfied with the workplace where she works at and that she adopts it with the following words. M6; *I wasn't put too much on because I worked in the factory. I am also willing to work. This job is my own job. Because the job is ours. If you embrace the job, if you want to do it perfectly, you will. Because you adopt that job. Others, for example, should do that job willingly. For example, if I ruin one side of it. Anyone of these people will be sad. But first I*

have to feel sorry myself. I have to make an effort to do the job well. If someone does something, I would like to say I will do it well, so this is a fact. Because my husband, a contractor, went bankrupt in the industry. Therefore, I have 4 children left with me. My husband left us. He would not pay the debt. My husband went elsewhere. I worked here. I came here on the occasion of a familiar friend. I was very happy here. I have been eating bread from here for 17 years. May Allah bless them a thousand times. May Allah give them more and give them to us. We were poor, my father could not send us to school. We were in the village, when we got married, we migrated to the city.

The return of these gender-related situations and the exclusion of women from economic life, especially in terms of occupational discrimination, result in human resources being used incorrectly and weaken the ability of the economy to adapt to change (Parlaktuna, 2010). Therefore, while this situation puts women at a disadvantage in the labor market, it is seen that it negatively affects social variables such as access to education, income status, and health needs. While this negative situation of women is transferred from generation to generation, it can be said that the role of women in development remains at an extremely low level. The relationship created in connection with women's gaining their freedom in the economic field and the feasibility approach determines the position of women in development. In particular, this situation can be explained by conceptually being able to achieve something, being able to do something and acquiring different functional qualities, as the human development approach is based on the theoretical feasibility approach. The essence of the feasibility approach put forward by A.Sen (1993) is that the freedom of the person within his feasibility forms the basis of his being able to reach the goals he has set for his life, while at the same time it is seen that it is related to individual characteristics and social factors (Sen, 1993). With this understanding women's practicability is the basic determinant of the practicability of women's production, with the freedom they gain individually in economic terms and their ability to benefit from democratic rights such as education, fundamental rights and freedoms, and equality of opportunity.

3. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Development policies in general aim at the transformation of societies in terms of socio-economic and cultural aspects within a certain ideology. However, when these policies are analyzed based on gender, it is seen that they have different effects on men and women. It is stated that patriarchy plays a fundamental role in creating these effects. While the Women in Development approach explains the patriarchy with cultural factors, the Women and Development and Gender and Development approaches state that patriarchy is not only cultural but also economic and political. Each of these approaches questions the other theory and reveals the necessity of the development of alternative development approaches and practices. While producing development policies, these approaches can be produced by considering their own strengths and weaknesses (Hoşgör. 2010). While the modernization approach brought a critical perspective to the progressive and optimistic development approach in the

1960s; that a more egalitarian social order promised by development has not materialized; on the contrary, it argues that development policies have different and often negative effects for women and men. Through Boserup's development policies, women are also marginalized in their economic and social positions, which causes women to remain reproducing in their own private field. The high rate of women's labor force participation in these countries indicates that there is a relationship between the high-income group of countries and women's participation in the workforce. This situation shows the role of women in the development stage and the economic value of women in overcoming the middle-income trap in order to increase added value in countries with high income levels. According to this situation, it is seen that Turkey's inability to overcome the middle-income trap is also related to the low female labor force participation rate. Considering the levels of countries in their development processes, it is seen that one of the most decisive factors in getting out of the middle-income trap is to increase the employment of women. The ways to get out of the middle-income trap by increasing economic incomes in development can also be explained by the creation of development strategies that give priority to women in terms of gender. Empirical findings related to women's employment (Güven and Bhatti, 2004-2005; İnce and Demir, 2006; Özkan and Özkan, 2010; Kılıç and Öztürk, 2014) reveal that education is one of the most determining factors for women's participation in the workforce.

According to the marginalization approach, despite the concept of equality, which is especially emphasized in the understanding of modernization, the marginality of women both economically and socially increases during the development phase. As the first thinker to criticize approach to women in development (modernization), Boserup (1970) clarifies the differences in knowledge and education levels between men and women during the development phase in Latin America, during the transition from traditional to modern farming, and states the reasons for increasing the prestige of men in society as follows: women can be victims of it as well as men, but women's access to the modern production stage is much more limited. Among the reasons for this, women's family responsibilities are limited due to the traditional structure, women's access to education and technical information is more limited due to the effect of the patriarchal structure, even if they do not encounter these obstacles during their employment, women are more likely to face discrimination based on gender, and again men being the workforce preferred by modern enterprises, women continue their working life as the workforce in traditional production (Boserup, 1977). The marginalization approach asserts that women's participation in the labor force in the public sphere does not reduce domestic obligations, and this situation further increases the workload of women. As the modernization approach claims, development does not provide an unconditional improvement in women's status and social welfare. Again, according to this approach, financial means play a particularly important role in the formation of women's social position. In this case, in our research, it is seen that it is a complicated process for women to work and carry out housework together, and this situation called double shift creates a barrier in front of women's work and gender inequality.

Due to the need for women's labor to have an important value in development in Turkey, it is seen that the economy needs to get rid of the middle-income trap and the vicious circle in the industry. Therefore, it is considered especially important to reconsider the society's perspective towards women in the framework of gender equality, and to raise awareness by drawing attention to investments in people such as economic inclusion, equality, participation, and social justice on gender at the macro and micro level.

According to the results of this research, it can be said that the women who participated in the interview actually increased their quality of life in terms of developing their own families, indirectly actively participated in the workforce, had their children educated about planning a good future, and contributed to the country in matters such as owning property and securing their future. Despite these developments the fact that the roles assigned to women still cause gender inequality and that domestic care services assume a woman's reproductive quality, should not be ignored.

REFERENCES

- Beaujot, R. (1995). Families. In J.J. Teevan and W.E. Hewitt (Eds.). *Introduction to Sociology: A Canadian Focus*. Scarborough, Ontario: Prentice Hall Canada Inc.
- Boserup, E. (1977). Preface. *Signs*, 3(1), xi-xiii.
- Boserup, E. (1970). *Women's Role in Economic Development*. St. Martin Press, Newyork.
- Giele, J. (1992). Promise and Disappointment of The Modern Era: Equality for Women. In H. Kahne and J. Giele (Eds). *Women's Work and Women's Lives: The Continuing Struggle Worldwide*. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press.
- Goldin, C. (1994). "The U- Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and History", NBER Working Paper Series, No: 4707.
- Güven, L.F.& Bhatti, F. (2004/2005). Determinant of labor force participation: A case of Cyprus. *Review of Social Economic and Business Studies*, 5/6, 209 -226.
- Hoşgör, G.A. (2014). *Türkiye'de kırsal kadının toplumsal konumu: Bölgesel eşitsizlikler, yasal müdahaleler ve kısmi kazanımlar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Hoşgör, G.A. (2010). *Türkiye'de kırsal kadının toplumsal konumu: Bölgesel eşitsizlikler , yasal müdahaleler ve kısmi kazanımlar*, (Der: Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksekler), Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Konferans Kitabı, Koç Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Inkeles, A. & Smith D.H. (1974). *Becoming Modern*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Ince, M. & Demir, M.H. (2006). The determinants of female labour force: Empirical Evidence from Turkey, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 71-91.
- Keleş, R. (2010). Türkiye'de kentleşme kime ne kazandırıyor?, *İDEALKENT*, 1(1), 28-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36617/416879> Erişim tarihi (06.10.2022).
- Korkmaz, Ö. (2016). Kadınların işgücüne katılma eğilimleri: Türkiye örneği, *TİSK Akademi*, 11(22), 301-329.
- Klasen, S. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross- Country Regressions, *Sonderforschungsbereich 386: Analyse Diskreter Strukturen*, Discussion Paper, No: 212.

- Kılıç, D. & Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama, *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), Mart, 107-130.
- Oğuztürk, B. S. & Çetin, B. (2012). TR61 Bölgesine Lojistik Açısından Bir Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 149-166.
- Öztürk, M. & Çetin, B. I. (2009). Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar, *Journal of Yaşar University*, 3(11), 2661-2698.
- Özkaplan, N. (2010). İktisat ve Toplumsal Cinsiyet- İktisatta Kadın Kimliği , İçinde: *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, (Ed. U. Serdaroğlu), Ankara, Efil Yayınevi.
- Özkan, G. S.& Özkan, B. (2010). Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma, *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 91-104.
- Parpat, J, L .(1995). Deconstructing the Development “Expert”: Gender, Development and The “Vulnerable” Groups. In M. Marchand and J.L. Parpart (Eds.). *Feminism Postmodernism Development*. London and New York: Routledge.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi, *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.
- Rosen, B. (1982). *The industrial connection: Achievement and the family in developing societies*, Chicago: Aldine.
- Rostow, W.W. (1964). The Takeoff into Self- Sustained Growth. In A. Etzioni and E. Etzioni (Eds.). *Social Change*, New York: Basic Books.
- Schultz, T.W. (1971). *Investment in Human Capital*, The Free Press, Collier- Macmillan Limited, USA.
- So, A. (1990). *Social Change and Development: Modernization, Dependency and World System Theories*. Sage Library of Social Research 178, Newbury Park: Sage Publication.
- Sen, A. (1993). Capability and Well-Being, in: *The Quality of Life*, M.C. Nussbaum & A. Sen (Eds.), Oxford, Clarendon Press, 30-53.
- TUIK (2021). İşgücü İstatistikleri <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020> (Erişim Tarihi: 07. 04.2021- 13.12.2022).
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada kadın emeği*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Tansel, A. (2002). *Economic development and female labor force participation in Turkey: Time series evidence and Cross-Section estimates*, METU/ERC Working Paper No. 02/3.
- Taplin, R. (1989). *Economic Development and The Role of Women*, Great Britain: Gower Publishing Company Limited.
- Ulutaş, Ç.Ü. (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek, *Çalışma ve Toplum*, (2), 25-40.
- Ward, K.B. (1984). *Women in The World –System: Its impact on status and fertility*, New York: Praeger Press.

TÜRK ÜNİVERSİTE WEB SİTELERİNİN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN BİLGİ İHTİYAÇLARI AÇISINDAN İŞLEVSELLİĞİ

FUNCTIONALITY OF TURKISH UNIVERSITIES' WEBSITES FOR INTERNATIONAL STUDENTS

Hüseyin TUTAR¹

1. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji
Bölümü, huseyintutar1@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9861-3053>

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
17.12.2022	12.17.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
13.03.2023	03.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220662>

Öz

Uluslararası öğrenciler, yarattıkları fayda nedeniyle yükseköğretim kurumları arasında rekabet unsuru haline gelmişlerdir. Bu rekabet sürecinde, uluslararası öğrenciler için üniversite web siteleri önemli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki üniversitelerin web sitelerini inceleyerek uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılama noktasında işlevsel olup olmadıklarını keşfetmektir. Tanımlayıcı istatistik metodunun kullanıldığı bu araştırmada, Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin (205) web siteleri, sekiz değişken üzerinden incelenmiştir. Bu değişkenler aynı zamanda üniversitelerin kuruluş dönemleri ile olan ilişkileri bağlamında da analiz edilmiştir. Sonuçlar, Türk üniversitelerinin %86,4'ünün uluslararası öğrencilere hitap eden web siteleri olmasına rağmen bu sitelerin incelenen değişkenler açısından yeterince işlevsel olmadığını göstermektedir. Devlet ve vakıf üniversiteleri arasında başvuru süreçleri, kabul süreçleri, öğrenim ücreti bilgisi, vize/ikamet bilgisi ve barınma bilgisi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak bazı çıkarımlar yapılmış ve ilgili kurumlara tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Üniversiteleri, Uluslararası Öğrenciler, Üniversite Web Siteleri.

Abstract

International students have become an element of competition among higher education institutions due to the benefits they create. In this competitive process, universities' web sites are essential information sources for international students. This study aims to examine the universities' web sites in Turkey to discover whether they are functional in meeting the information needs of international students. In this study, in which the descriptive statistics method was used, the web sites of state and foundation universities (205) in Turkey were analyzed over eight variables. These variables were also analyzed in the context of their relationship with the establishment periods of universities. The results show that although 86.4% of Turkish universities have web sites that appeal to international students, these web sites are not functional enough regarding the examined variables. It has been determined that there is a statistically significant difference between state and foundation universities regarding application and admission processes, tuition, visa/residence, and accommodation information. Depending on this research results, some implications and recommendations were made to the relevant institutions.

Keywords: Turkish Universities, International Students, Universities' Websites.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The ever-increasing international student mobility with the globalization process has become a competitive element among higher education institutions due to its cultural and economic benefits. Higher education institutions in developed and developing countries carry out intensive promotional activities to host international students. In this competitive process, universities' web sites are among the essential information sources for international students. This study aims to discover whether the universities' web sites in Turkey are functional in meeting the information needs of international students.

Research Questions

Do Turkish universities have English (and other targeted languages) web sites for international students? Do these web sites meet the information needs of the students according to the eight determined variables?

Literature Review

International student mobility has accelerated with globalization, reaching 2.1 million in 2000, 4.2 million in 2010, and 6.1 million in 2019 (OECD, 2021). International education has increased the opportunities for international cooperation and competition due to its intangible and tangible benefits. Cooperation of institutions in the field of education enables the sharing of information, the enrichment of the parties' perspectives, the culture of working together, and the emergence of new communication networks (Choudaha, 2019: 2). International students have also become an international competitive element due to their short and long-term benefits. In addition to English-speaking countries, Europe, Russia, India, China, South Korea, Malaysia, and Singapore have started to host students in their own countries (Bevis & Lucas, 2007). The 10th Development Plan (2013) and the Higher Education Council (YÖK) Strategy Document (2017) show that Turkish higher education institutions set targets for internationalization and hosting international students after 2010. Until the 1990s, Turkish universities did not have a large international student body, except for a small number of students of Middle Eastern origin. For this reason, there was no institutional capacity to guide foreign/international students in universities and no institutionalized Turkish Education Centers for language teaching. The Council of Higher Education signed memorandums of cooperation in higher education with 54 countries, mainly after 2010. As a result of these protocols, an increasing international student profile is observed in Turkish universities from year to year. Indeed, Turkish higher education institutions hosted 223.952 international students in the 2020/2021 academic year, which shows that Turkey is now a center of attraction for international students. According to UNESCO (2018) data, Turkey is among the top 10 countries international students prefer. In a process where competition for a share in global student mobility has increased, international students' preferences as consumers have become decisive. Students can access information instantly through institutional web sites and can compare this information with

the other institutions' information. Research (Saichaie & Morphew, 2014) revealed that students examine universities' web sites regarding admission criteria, application processes, tuition information, campus appearance, and student composition. Universities' web sites are the virtual faces of universities in the virtual world, but they are their real representatives. Each institution has a web site in style and form, just as it has its own identity in reality. The first impression about the institution is mainly made through the web site. The identity, vision, goals, and functioning of the systems of the institutions are also reflected on their web sites. A university web site is the university's gateway to the world and an important tool that carries information and news to its members. In their study, Taylor & Bicak (2019) examined institutional web sites in Texas. Their findings show that only 21% of international student admission webpages included housing information, 68% had contact information, and 51% provided the cost of attendance. Taylor's research (2018) shows that college admissions materials are written at an average 14th-grade English reading level, whereas according to universities' admissions standards (TOEFL score), they should be at a 12th-grade English level. The research findings show that the web site materials are difficult for international students to understand. The difficulty of understanding texts on the web sites creates a barrier for international students and negatively affects the admissions and enrollment. Using clear communication language on the web site is essential for international students to apply.

Methodology

This study was designed as exploratory and cross-sectional research. The Turkish universities' web sites are examined according to eight determined variables. These variables are: 1) international students' webpage, 2) application process, 3) admission process, 4) availability of tuition information, 5) visa/residency info, 6) housing information, 7) contact information, and 8) international students' office. These identified variables are the variables that international students need information about to make their decisions. This study checked whether these variables exist on the web sites of state and foundation universities in Türkiye. No variables were subjected to content analysis. Even though the language, content, level of intelligibility, and systematic presentation of the information available on universities' web sites for international students are essential, they are beyond this study's scope. Studies by other researchers may target these details. As independent variables, the status of being a foundation/state university and the establishment period (before 1980, 1981-2000, and 2001-2022) was determined. The chi-square test determined whether a relationship existed between the eight factors and the university types and establishment periods variables. A p-value=0.05 was used as the significance level. All universities in Turkey are included in the calculation. Although the number of higher education institutions was 208 as of 2022, 3 institutions were not considered because they were inactive. The analysis was carried out on a total of 205 higher education institutions.

Results and Conclusions

The results show that 86.4% of Turkish universities have web sites that appeal to international students. It has been determined that there is a statistically significant difference between state and foundation universities regarding application processes, admission processes, tuition information, visa/residence information, and accommodation information. Turkish universities do not act in parallel with the Council of Higher Education in attracting international students to Turkey, and they do not sufficiently promote Turkish universities. While the Council of Higher Education has determined its aims, targets, and strategies for international students, the same synchronization is not seen on universities' web sites. Turkish universities can be instrumental in bringing more qualified students to Turkey if they carry out more promotional activities on university application processes, admission conditions, fees, and accommodation. In summary, some communicative, informatic, and institutional measures should be taken for Turkish universities to become a center of attraction for international students. Consequently, the Council of Higher Education, state and foundation universities' administrations, and international student offices should reevaluate their web sites regarding international students.

1. GİRİŞ

Uluslararası eğitim, küreselleşmenin hem önemli bir bileşeni ve hem de önemli sonuçlarının başında gelmektedir (Hechanova-Alampay, 2002). Veriler, küreselleşme ile birlikte uluslararası öğrenci hareketliliğinin hız kazandığını göstermektedir. Dünyanın tek kutuplu hale geldiği ve liberalleşmenin küresel ölçekte etkili olmaya başladığı 1990'lardan itibaren artmaya başlayan uluslararası öğrenci hareketliliği, 2000 yılında 2,1, 2010 yılında 4,2, 2019'da da 6,1 milyona ulaşmıştır (OECD, 2021).

Küresel öğrenci hareketliliğinin artmasında üç önemli faktörün etkili olduğu belirtilmektedir. Birincisi, küreselleşme süreci, küresel şirketler ve küresel ticaret kendine özgü insan kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır (Hechanova-Alampay, 2002). Bu ihtiyaç, ulusal şirketleri, üst gelir grubu ailelerini ve öğrencileri uluslararası eğitim arayışına itmiştir. İkinci olarak, endüstriyel alanda meydana gelen gelişmeler, eğitimi üniversite hayatından sonra biten bir şey değil sürekli ihtiyaç olan bir durum haline getirmiştir. Son olarak, eğitim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, eğitimi mekana bağımlı olmaktan çıkarmış, yeni bir forma büründürmüş ve daha fazla öğrencinin etkilenmesine neden olmuştur (de Wit, 2008).

Uluslararası eğitim, soyut ve somut getirisi nedeniyle uluslararası işbirliği imkanlarını arttırmıştır. Kurumların eğitim alanında yapacakları işbirlikleri; bilginin paylaşımına, tarafların bakış açılarının zenginleşmesine, birlikte çalışma kültürü ve yeni iletişim ağlarının ortaya çıkmasına imkan sağlar. Bu imkan uluslararasılaşan kurumlarda; “akademik, araştırma, deneyim ve kültürel değişim etkisiyle kapsayıcı, yenilikçi ve birbirine bağlı küresel bir toplumun” (Choudaha, 2019: 2) oluşmasına katkıda bulunur.

Nitelikli ve dinamik bir kitle olan uluslararası öğrenci kitlesi, yarattığı işbirliği imkanlarına ek olarak uluslararası rekabet unsuru haline de gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası öğrencilerin en önemli destinasyonu ABD ve İngiltere olmuştur. Ancak uluslararası eğitimin sağladığı kültürel ve ekonomik faydalar nedeniyle İngilizce konuşan ülkelere ek olarak Avrupa ülkeleri, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Kore, Malezya ve Singapur gibi ülkeler, uluslararası öğrenci hareketliliğinden pay almaya ve kendi ülkelerinde öğrenci misafir etmeye başlamışlardır (Bevis ve Lucas, 2007).

Bu rekabet sürecine dahil olan Türkiye, 2018'de, dünyada en fazla uluslararası öğrenci misafir eden 10. Ülke olmuştur (UNESCO, 2018). 10. Kalkınma Planı (2013) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Strateji Belgesi (2017), Türk yükseköğretim kurumlarının 2010'dan sonra uluslararasılaşma ve uluslararası öğrencilere ev sahipliği yapmak üzere hedef belirlediklerini göstermektedir. YÖK Uluslararasılaşma Belgesi (2021) uluslararasılaşmayı; “dayanışma, işbirliği ve birlikte çalışma” prensipleri olarak tanımlamıştır. Strateji Belgesi (2017) ise; “üniversitelerin tanınırlığının ve kalitesinin artırılması ve hedef ülkelerin belirlenmesi” şeklinde temel politikalar, stratejik amaç ve hedefler belirlemiştir. Belgelerin temel amacı, üniversiteleri öne çıkarmak, tanınır hale getirmek ve uluslararası

öğrenciler tarafından tercih edilir olmalarını sağlamaktır. Ancak Türk üniversite web siteleri, Türk yükseköğretimini tanıtarak uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyacına ne ölçüde cevap verdikleri önemli bir araştırma sorunudur.

Uluslararası öğrenci hareketliliğinden pay almak için rekabetin arttığı bir süreçte, tüketici hükmündeki uluslararası öğrencilerin tercihleri belirleyici hale gelmiştir. Öğrenciler, kurumsal web siteleri üzerinden bilgiye anında ulaşabildikleri gibi bu bilgiyi başka kurumların bilgileri ile karşılaştırma olanağına da sahiptirler. Araştırmalar (Saichaie ve Morphew, 2014) öğrencilerin kurumsal web sitelerini, kabul süreçleriyle ilgili olarak incelediklerini, detay bilgilerle ilgilenmediklerini ortaya koymuştur. Öğrenciler, üniversite web sitelerini; kabul kriterleri, başvuru süreçleri, ücretler, kampüsün görünümü, öğrenci kompozisyonu açısından incelenmektedir.

Literatürde üniversite internet sitelerinin önemini, işlevselliğini ele alan çok sayıda araştırma mevcuttur. Türkiye'deki akademik araştırmalarda da üniversitelerin web sitelerini farklı yönlerden ele alan araştırmalar mevcuttur. Ancak İngilizce literatürde uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyacı bakımından üniversitelerin web sitelerini inceleyen sınırlı sayıda çalışmanın varlığı dikkat çekmektedir. Literatürde Türk üniversitelerinin web sitelerini, bu kapsamda inceleyen bir araştırmaya ise rastlanmamıştır. Bu konuda literatürde bir boşluğun olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmacı yurtdışında görev icra ederken Türk üniversiteleri ile ilgili birçok soruya muhatap olmuş ve muhataplarına Türk üniversite web sitelerini araştırıp araştırmadıkları sorusunu yöneltmiştir. Ancak aranan bilginin Türk üniversite web sitelerinde olmadığı ya da eksik olduğu şeklinde sıklıkla yanıtlar alınmıştır. Bu araştırma fikri ve konusu bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır.

YÖK'ün uluslararasılaşma ve uluslararası öğrenci misafir etme hedefi ancak üniversiteler üzerinden gerçekleştirilebilir. Bu durumda üniversite web siteleri, uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyacını karşılama noktasındaki işlevsellikleri önemli hale gelmektedir. Bu nedenle bu çalışma, Türkiye'deki üniversitelerin web sitelerini, uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılama işlevleri açısından incelemiştir. Tanımlayıcı istatistiksel yöntemin kullanıldığı bu araştırmaya rehberlik eden temel soru;

Türk üniversitelerinde, uluslararası öğrenciler için İngilizce (ve hedeflenen diğer dillerde) web siteleri mevcut mudur? Bu web siteleri, belirlenmiş 8 değişkene göre öğrencilerin bilgi ihtiyacını karşılar nitelikte midir?

Bu çalışmanın üç önemli katkısının olacağı düşünülmektedir. Uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyaçları ve üniversite web siteleri arasındaki ilişkiyi keşfetmeye çalışmak bu çalışmanın birinci amacıdır. İkinci olarak bu çalışma, bu alandaki literatüre bir katkı sağlayacaktır. Son olarak bu çalışma, üniversite yönetimlerine, uluslararası ofis personellerine, uluslararası öğrencilere ve araştırmacılara yarar sağlayacaktır.

2. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ HAREKETLİLİĞİNİN ETKİLERİ

Birçok devlet ve kurum, kendi öğrencilerinin vizyonlarını genişletmek, niteliklerini arttırmak, ülkeye yenilik ve deneyim transfer etmek amacıyla yurtdışına öğrenci göndermektedir. Küreselleşme ile birlikte orta ve üst gelir kategorisine mensup ailelerin, çocuklarını eğitim için yurtdışına göndermeleri, uluslararası öğrenci hareketliliğinin her yıl artmasına neden olmuştur. 1975'te 0,8 milyon olan uluslararası öğrenci sayısı, 2019 yılında 6,1 milyona ulaşmıştır (OECD, 2021). Bu artış eğiliminin gelecekte de devam edeceği tahmin edilmektedir.

De Wit (2008), dünyada yükseköğretim için çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerden kaynaklı karşılanmamış artan bir talebin mevcut olduğunu, bunun da uluslararası öğrenci hareketliliğine neden olduğunu belirtmektedir. Bazı ülkelerin yükseköğretim alt yapıları bu talebi karşılamaya imkan vermemektedir. Bu nedenle söz konusu ülkeler kendi öğrencilerini yurtdışı eğitim olanaklarına yönlendirmektedir. Buna mukabil, nüfusu yaşlandığından dolayı yükseköğretim kurumlarında öğrenci açığı olan ülkeler mevcuttur. Üniversitelerin kapasite açığı nedeniyle uluslararası öğrencilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ülkelerde uluslararası öğrencilerin ülke öğrencileri içindeki oranı gittikçe artmaktadır. Örneğin, Avustralya'da bulunan uluslararası öğrencilerin tüm öğrenciler içindeki payı %31,3, Kanada'da %23,7, Birleşik Krallık'ta %22,3, Yeni Zelanda'da %13,5 ve Amerika'da %5,5'tir (Project Atlas, 2020). Bu oranlar, yüksek lisans ve doktora bazında çok daha yüksektir. Uluslararası lisansüstü öğrenciler, ABD lisansüstü öğrencilerinin %16,2'sini oluşturmaktadır. Uluslararası öğrencilerin *yüksek ve çok yüksek* araştırma kurumlarındaki oranları %36,5'tir (Zhou ve Geo, 2021). Veriler, uluslararası öğrencilerin STEM (fen, matematik, mühendislik ve bilgisayar) bilimlerindeki oranlarının %62 olduğunu göstermektedir (Open Doors, 2022). Aynı şekilde, Birleşik Krallık'ın doktora öğrencilerinin %41,1'i uluslararası öğrenci iken bu oran İsviçre için %56,4'tür (OECD, 2021).

Gelişmiş ülke üniversitelerinde ortaya çıkan kapasite açığı, uluslararası eğitimin yarattığı maddi ve manevi faydalar nedeniyle doldurulmaya çalışılmaktadır. Uluslararası öğrencilerin uluslararası ekonomiye yıllık 300 milyar dolar değerinde bir etkileri bulunduğu tahmin edilmektedir (Choudaha, 2019). Yükseköğretim kurumlarında en fazla uluslararası öğrenci barındıran ABD, bu ekonomiden doğrudan ve dolaylı olarak 57.307 milyar dolar pay almaktadır. NAFSA (Trends ve Reports, 2022), 2018/2019 akademik yılında, uluslararası öğrencilerin ABD ekonomisine yaklaşık 41 milyar dolarlık doğrudan katkıları olduğunu rapor etmektedir. ABD Ticaret Bakanlığı verileri, Amerikan ekonomisinin bir iş pozisyonunu yaratmak için 288.000 dolar değerinde bir ihracat gerçekleştirmesi (Baumgartner, 2021) gerektiğini belirtmektedir. NAFSA (2019) verileri, öğrencilerin ülkede 458.000'den fazla doğrudan ve dolaylı olarak iş yarattığını/desteklediğini (created/supported) rapor etmektedir. Buna göre, uluslararası öğrencilerin ABD iş piyasasına yıllık doğrudan 145.000 iş yarattığı, 313.000 işe de dolaylı olarak destek verdiği hesaplanmaktadır. Benzer şekilde, uluslararası öğrenci ekonomisi açısından Amerika'dan sonra en büyük ikinci öğrenci hareketliliğine sahip ülke konumunda olan İngiltere'de ise

2018/2019 eğitim yılında uluslararası öğrencilerin Birleşik Krallık ekonomisine 25,9 milyar Sterlin katkıları olduğu hesaplanmıştır (London Economics, 2021).

Uluslararası öğrencilerin gittikleri ülkelere maddi katkılarının yanında önemli kültürel katkılarının da olduğu bilinmektedir. Uluslararası öğrenciler, kendilerine has bakış açıları ve kimlikleri ile gittikleri eğitim kurumlarının eğitim atmosferinin farklılaşmasına ve zenginleşmesine katkı sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar öğrencilerin, dış politika, iş ve kültür açısından birer değer oldukları için ev sahibi kurumlara ve ülkeye fayda sağladığını göstermektedir. London First ve PwC'nin (2017) bulguları, mezun olup ülkelere dönen öğrencilerin %60'ının yine Birleşik Krallık ile iş yaptığını ve Krallığın değerlerini anlayarak ülkelere döndüklerini ortaya koymuştur (aktaran; Yılmaz ve Güçlü, 2021).

Uluslararası eğitim sadece ülkelere ve kurumlara değil öğrencilere de önemli kazanımlar sağlamaktadır. Yurtdışında kazanılan deneyim ve becerilerin, öğrencilerin geleceği için önemli olduğu, niteliklerini arttırdığı ve kariyerlerine katkıda bulunduğu inancı yatmaktadır. Farrugia ve Sanger'in (2017) yapmış olduğu araştırma bulguları, yurtdışı eğitimin öğrencilere bilişsel, kişisel ve kişilerarası beceriler kazandırdığını ortaya koymuştur. Yurtdışı eğitim, öğrencilerin farklı kültür deneyimlerini geliştirmekte, merak duygularını kamçulamakta, esneklik/uyarlanabilirlik yeteneklerine katkıda bulunmakta, güvenlerini ve öz farkındalıklarını arttırmaktadır. Aynı zamanda, öğrencilerin dil yeteneklerini ve iletişim becerilerini geliştirmektedir.

Modern çalışma olgusunda, işverenlerin çalışanlardan beklediği önemli hususların başında, farklı kültürlerle çalışabilme yeteneği, dil yetkinliği, esneklik ve uyum sağlayabilirlik özellikleri gelmektedir. Yılmaz ve Güçlü (2021), yurtdışında kazanılan bir deneyimin, "işverenlerin çalışanlardan beklediği becerilerle aynı olması" hasebiyle avantaj yarattığını, bir deneyimin sırf yurtdışında kazanılmış olmasının başlı başına yarattığı bir avantajdan söz edilemeyeceğini belirtmektedirler. Uluslararası öğrenciler, kazandıkları tecrübe ve yetenek nedeniyle ulusal ve küresel şirketlerde iş noktasında tercih nedeni olmaktadır.

Son olarak, 1970'lerden itibaren uluslararası öğrenci hareketliliğinden en fazla fayda sağlayan ülkeler, İngilizce konuşan ülkeler olmuştur. Bu kapsamda, ABD uluslararası öğrencilerin %20'sini, İngiltere %10'unu, Kanada %9'unu, Avustralya %8'ini ve Yeni Zelanda %1'ini (Project Atlas, 2020) misafir etmektedir. Ancak küreselleşme süreciyle birlikte, ülke kurumlarına sağladığı maddi ve kültürel faydalar nedeniyle, Avrupa ülkeleri, Rusya, Hindistan, Çin, Malezya ve Singapur gibi ülkeler de uluslararası öğrenci havuzundan pay alma yarışına katılmışlardır (Lucas ve Bevis, 2007). Bu da uluslararası öğrencileri üniversiteler açısından bir rekabet unsuru haline dönüştürmüştür.

3. TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER POLİTİKASI

3.1. Kavramsal Değişim: Yabancı Öğrenciden Uluslararası Öğrenciye

Uluslararası öğrenciler, literatürde uzun bir dönem, yabancı öğrenciler (foreign students) kavramı ile nitelendirilmiştir. Küreselleşme ile birlikte yabancı öğrenciler kavramı büyük oranda yerini uluslararası öğrenciler (international students) kavramına bırakmıştır. Bu gelişme, kavramsal ve hukuki (teknik) olarak iki temel nedenle açıklanabilir. Birincisi, *yabancı* kavramı özünde menfilik taşıyan, sosyal mesafeye atıf yapan bir kavramdır. Kavram aynı zamanda yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve ayrımcılık kavramlarını da çağrıştırmaktadır. Ancak uluslararası öğrencilerden büyük yarar sağlayan devlet ve kurumlar, uluslararası öğrencileri ülkelerinde misafir etmek için büyük çaba harcamaktadırlar. Bu nedenle yabancı öğrenci kavramı yerine daha müspet bir kavram olan uluslararası öğrenci kavramını kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Yabancı öğrenci ve uluslararası öğrenci kavramlarının hukuki/teknik kullanımları farklı öğrenci kategorilerine atıf yapmaktadır. OECD (2008), yabancı öğrenciyi, eğitim gördüğü ülkenin vatandaşı olmayan kişi, uluslararası öğrenciyi ise ülkesini eğitim amacıyla terk eden kişi olarak tanımlamıştır. Birinci tanım vatandaşlığı referans alırken ikinci tanım eğitimin amacını referans almıştır. Yabancı öğrenci ve uluslararası öğrencilerle ilgili her ülke kendi ihtiyaçlarına göre yasal düzenleme yapmakta ve buna göre uluslararası öğrenci tanımını gerçekleştirmektedir. Birinci tanım sığınmacı/göçmen olan ancak vatandaşlık statüsü olmayan öğrencileri kapsarken ikinci tanım bir ülkede vatandaş olmayan, sadece eğitim amacıyla ülkeye giriş yapmış olan öğrencileri kastetmektedir.

Türkiye’nin uluslararası öğrencilerle ilgili 1983 yılında yaptığı ilk yasal düzenleme, uluslararası öğrencileri yabancı uyruklu öğrenci olarak tanımlamıştır. 1985 tarihli Yönetmelik, yabancı uyruklu öğrenciyi “her derece ve daldaki eğitim kurumlarında öğrenim gören veya Türkçe kurslarına katılan ‘T.C. uyruğunda bulunmayan kişi’ olarak tanımlamıştır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) Teşkilat Yasasına (Yasa 5978, Madde 3) göre; “kamu kurum ve kuruluşlarınca ülkemizde eğitim görmesi uygun görülenler ile uluslararası anlaşmalar çerçevesinde eğitim amacıyla Türkiye’ye gelen yabancı uyruklu öğrenciler” yabancı öğrenci olarak tanımlanmıştır. 10. Kalkınma Planı ile uluslararası öğrenci kavramı resmî belgelerde kullanılmaya başlanmış ve sonra YÖK’ün belgelerinde bu kavram temel referans haline gelmiştir. Türkiye’deki kurumların, yabancı öğrenci ve uluslararası öğrenci tanımlarını eş anlamda kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, amacı ne olursa olsun, Türkiye’de bir yükseköğretim kurumunda öğrenim gören ancak vatandaş statüsünde olmayan öğrenci uluslararası öğrenci hükmündedir. Sonuç itibarıyla, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de literatürde ve resmî belgelerde yabancı öğrenci kavramı yerine uluslararası öğrenci kavramının kullanılması amaca hizmet eden bir işlev görmektedir.

3.2. Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler

Türk üniversiteleri, 1990'lara kadar çok az sayıda Orta Doğu kökenli öğrenci dışında büyük bir öğrenci kitlesi ile tanışmamıştı. Bu nedenle söz konusu tarihlerde üniversitelerde yabancı/uluslararası öğrencilere rehberlik yapabilecek kurumsal bir kapasite olmadığı gibi dil öğretimi konusunda kurumsallaşmış Türkçe Eğitim Merkezleri de bulunmamaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türkiye, 1992 yılında Büyük Öğrenci Projesi kapsamında, Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklarından 10.000 öğrenciyi ülkenin muhtelif üniversitelerine yerleştirmiştir. Türk üniversiteleri ilk defa bu proje ile yoğun bir öğrenci kitlesi ile tanışmış ve tecrübe kazanmıştır. Türkiye, bu projeyi "dil, inanç, tarih ve kültürel" (Atatürk, 29 Ekim 1933 Konuşması) saiklerle üstlenmiştir. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ve akraba toplulukları ile manevi bağların ihya/inşa edilmesi, bu projenin motivasyon kaynağıydı. Buna rağmen, proje ile birlikte Türk üniversitelerinin insan kaynaklarını geliştirmesine, uluslararası öğrencilerin ihtiyaç duyduğu yasal altyapının oluşturulmasına ve uluslararası öğrenci mefhumunun üniversite, bürokrasi ve toplumda oturmasına zemin hazırlamıştır (Tutar, 2010). Büyük Öğrenci Projesi, 1992-2011 yılları arasında uygulanmış daha sonra Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı bünyesinde Türkiye Bursları olarak yeniden yapılandırılmıştır (YÖK, 2021).

Yükseköğretim Kurulu, 54 ülke ile yükseköğretim alanında işbirliği mutabakat zabıtları imzalamıştır. İmzalanan bu protokoller neticesinde Türk üniversitelerinde yıldan yıla artan bir uluslararası öğrenci profili gözlenmektedir. Türkiye'yi tercih eden uluslararası öğrencilerin %30,3'ü düşük gelirli ülkelerden, %13,5'i de düşük orta gelirli ülkelerden, %46,6'sı ise üst orta gelirli ülkelerden, %7,7'si ise yüksek gelirli ülkelerden geldiği tespit edilmiştir (OECD, 2021). Türkiye'ye en fazla öğrenci gönderen ülkeler; Suriye, Azerbaycan, Türkmenistan, Irak, İran, Afganistan, Somali, Mısır, Yemen ve Ürdün'dür (YÖK, 2021).

Tablo 1. 2011-2021 Yılları arasında Türk Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenim Gören Türk ve Uluslararası Öğrenci Sayıları

Yıllar	Türk Öğrenci Sayıları	Uluslararası Öğrenci Sayıları ve Yüzdeleri	
	Sayı	Sayı	%
2011/12	4.303.550	31.933	0,7
2012/13	4.923.940	43.251	0,9
2013/14	5.472.521	48.169	0,9
2014/15	6.062.886	72.020	1,2
2015/16	6.689.185	87.717	1,3
2016/17	7.198.987	107.947	1,5
2017/18	7.560.371	125.030	1,7
2018/19	7.740.502	154.446	2,0
2019/20	7.940.133	185.001	2,3
2020/21	8.240.997	223.952	2,7

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu, İstatistik Verileri, 2022.

Tablo 1'den de görüldüğü gibi, Türk üniversitelerinde yabancı öğrenci oranı %2,7'ye ulaşmıştır. Bir ülkede uluslararası öğrenci oranı, o ülkenin kendi öğrencilerine oranla hesaplanmaktadır. Bu oran

ABD için %5,5, Birleşik Krallık için %22,3, Almanya için %11,7, Rusya için %8,5 ve Çin için yüzde %1,2'dir (Project Atlas, 2020). Ancak ABD yükseköğretimindeki öğrenci sayısı 2009-2019 yılları arasında artış göstermediği gibi %5 oranında azalmıştır (Irvin vd., 2022; NCES, 2022). Türk yükseköğretimine giriş yapan uluslararası öğrenci sayısının yıldan yıla artmasına rağmen %5'i geçmemiş olması, Türk yükseköğretim kurumlarının kendi vatandaşları için sürekli eğitim kapasitelerini arttırmalarıyla açıklanabilir. Örneğin, Tablo 1'den de görüldüğü gibi, 2011 yılında yükseköğretim kurumlarında Türk öğrenci sayısı 4.300.000 iken bu sayı 2021 yılında neredeyse ikiye katlanmış ve 8.240.000'ini geçmiştir. Bu da uluslararası öğrenci sayısının sürekli artmasına rağmen yüzde olarak düşük görünmesine neden olmaktadır. Aynı yaklaşım vakıf üniversiteleri için de geçerlidir. Buna rağmen, Tablo 2'den de görüldüğü gibi, vakıf üniversitelerindeki uluslararası öğrenci sayısı, Türkiye ortalamasının üç katından fazladır.

Türk yükseköğretim kurumlarının 2020/2021 öğretim yılında, 223.952 uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapmış olması, Türkiye'nin artık uluslararası öğrenciler için bir cazibe merkezi olduğunu göstermektedir. UNESCO (2018) verilerine göre, Türkiye, uluslararası öğrencilerin en fazla tercih ettiği ilk 10 ülke arasında yer almıştır. YÖK Uluslararasılaşma Strateji Belgesine göre (2017) Türkiye, 2022 yılında uluslararası öğrenci portföyünden %2,5 oranında pay almayı hedeflemiştir. Uluslararası öğrenci kitlesi, küresel ölçekte 6,1 milyon olarak hesaplandığında (OECD, 2021) bu hedef yaklaşık %3,7 oranında gerçekleşmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde 2022 yılında 200.000 olan uluslararası öğrenci hedefi de aşılmıştır (Yükseköğretim İstatistik verileri, 2020/2021).

Tablo 2. 2013-2021 Yılları arasında Türkiye'de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Devlet ve Vakıf Üniversitelerindeki Durumu

Yıllar	Devlet Üniversitelerindeki Türk Öğrenci Sayısı	Devlet Üniversitelerindeki Uluslararası Öğrenci Sayısı ve Yüzdesi		Vakıf Üniversitelerindeki Öğrenci Sayısı	Vakıf Üniversitelerindeki Uluslararası Öğrenci Sayısı ve Yüzdesi	
	Sayı	Sayı	%	Sayı	Sayı	%
2013/14	5.079.196	38.386	0,76	360.104	9.783	2,71
2014/15	5.615.293	57.289	1,02	447.593	14.731	3,29
2015/16	6.137.014	69.526	1,13	552.171	18.191	3,29
2016/17	6.629.961	89.312	1,34	569.026	18.635	3,27
2017/18	6.963.903	102.298	1,46	596.468	22.732	3,81
2018/19	7.134.674	123.772	1,73	605.828	30.674	5,06
2019/20	7.320.449	144.386	1,97	619.684	40.615	6,55
2020/21	7.595.918	173.070	2,27	645.079	50.882	7,88

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu, İstatistik Verileri, 2022.

Yabancı öğrenci sayısı, devlet ve vakıf üniversiteleri açısından kıyaslandığında, devlet üniversitelerinde uluslararası öğrencilerin oranı %2,27 iken bu oran vakıf üniversitelerinde %7,88 olarak

tespit edilmiştir. Bu oran, devlet üniversitelerindeki oranın çok üzerinde olduğunu ve vakıf üniversitelerinin gelecekte de bu sayıyı arttırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

3.3. Üniversite Web Sitelerinin İşlevselliği

Üniversite web siteleri, üniversitelerin sanal dünyadaki sanal yüzleri ancak gerçek temsilcileridir. Her bir kurumun kendisine ait bir kimliği olduğu gibi aynı şekilde tarzı ve biçimiyle kendisine ait bir web sitesi mevcuttur. Kurumla ilgili ilk intiba büyük oranda web sitesi üzerinden gerçekleşmektedir. Kurumların kimliği, vizyonları, amaçları ve sistemlerinin işleyiş biçimi aynı şekilde web sitelerine de yansımaktadır. Bir üniversite web sitesi, üniversitenin dünyaya açılan kapısı, üyelerine de bilgi ve haber taşıyan önemli bir araçtır.

Üniversitelerin yurtdışındaki öğrencileri etkilemeleri, tanıtım faaliyetlerine katılmaları ancak web siteleri üzerinden yaptıkları doğru ve detaylı bilgilendirme faaliyetleri ile mümkündür. Dünyanın muhtelif bölgelerindeki öğrenciler; üniversiteleri, eğitim sistemlerini web siteleri üzerinden tanımaktadır. Öğrenci, üniversiteye kayıt yaptırmadan önce o üniversitenin ve bölümün bir üyesi olmanın nasıl bir şey olduğu hakkında fikir edinir, bilgi sahibi olur. Web siteleri böylelikle öğrencilerin beklentilerinin üniversite tarafından karşılanıp karşılanamayacağına dair karar vermelerine yardımcı olur (Zengin vd., 2011).

Taylor ve Bıçak (2019) Texas'taki üniversite web sitelerini; uluslararası öğrenci web sayfası, başvuru ücreti, son başvuru tarihi, barınma, vize, iletişim, asgari dil puanı ve yaşam maliyeti değişkenleri üzerinden değerlendirmişlerdir. Araştırma, söz konusu üniversitelerin web siteleri uluslararası öğrencilerin kurumsal bilgi ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz ve dil bakımından ağır olduklarını saptamıştır. Taylor'ın (2018) araştırması, üniversite kabul materyallerinin ortalama 14. Sınıf okuma seviyesinde yazıldığını, halbuki üniversite kabul standartlarına göre (TOEFL puanı) söz konusu materyaller 12. Sınıf düzeyinde olmalıdır. Araştırma ayrıca, kurumların %91'inin web sitesi metinlerini sadece İngilizce hazırladığını ve %1'inin web sitelerinde web uzantılı çeviri araçları sağladığını tespit etmiştir. Bu iki araştırma bulguları, üniversitelerin web sitelerinde bulunan materyallerin uluslararası öğrenciler için anlaşılmasının zor olduğunu, web sitelerindeki anlaşılması zor metinlerin, uluslararası öğrencilere bariyer oluşturduğunu ve öğrencilerin kabul süreçlerini menfi yönde etkilediğini göstermektedir.

Web sitesinde sade bir iletişim dilinin kullanılması, uluslararası öğrencilerin başvuru yapmaları açısından önemlidir. Taylor ve Bıçak'ın (2018) araştırması, web sitelerindeki kabul şartlarının berraklığı ile (asgari TOEFL puanı) öğrenci kaydı arasında pozitif bir korelasyonun olduğunu tespit etmiştir. Bu bulgu, web sitelerindeki bilginin muğlaklıktan uzak olması ile öğrencinin kararına yardımcı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle üniversitelerin uluslararası öğrenci ofislerinde bulunan personel başta olmak üzere uluslararası öğrenci işleri ile ilgilenen tüm yetkililerin üniversite web sitelerini dil, içerik ve kapsam olarak düzenlemeleri son derece önemlidir. Üniversite web sitesinin uluslararası öğrencilerin

başvuru kabulleri için gerekli tüm bilgileri ihtiva edip etmediği, web sitesini ziyaret eden veya başvuru sürecinin en azından belli aşamalarını tamamlayan aday öğrencilerden alınan dönütlerle, sürekli sorgulanmalıdır. Öğrencilerin ihtiyaç duydukları tüm bilgilendirme süreçlerini web siteleri üzerinden takip etmeleri, web sitelerinin dinamik olmasını gerektirir. Dinamik bir web sitesi, öğrenciyi önemseyen bir üniversite politikasına işaret eder. Sistemin anlayışını yansıtması bakımından da önemli bir kriterdir.

4. YÖNTEM

Türk üniversitelerin yurtdışındaki öğrencileri etkilemeleri, tanıtım faaliyetlerine katılmaları, web sitelerini etkin kullanarak yapacakları fonksiyonel bilgilendirme ile mümkündür. Bu çalışma, Türk üniversite web sitelerinin uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyaçları açısından fonksiyon icra edip etmediklerini anlamak için keşifsel (exploratory) ve kesitsel (cross-sectional) bir araştırma olarak tasarlanmıştır.

Bu çalışmada, literatür taranarak (özellikle, Taylor ve Bıçak, 2019; Saichaie ve Morphey, 2014) uluslararası öğrencilerin, yabancı bir ülkede eğitime karar verirken veya eğitim görürken ihtiyaç duyacakları temel sekiz (8) değişken belirlenmiştir. Bu değişkenler;

- 1) Uluslararası öğrenciler web sayfası (International Students Web Sayfası),
- 2) Başvuru Şartları ve Değerlendirme (Application Process),
- 3) Kayıt İşlemleri ve Belgeleri (Admission Process),
- 4) Öğrenim Ücretleri (Tuition),
- 5) Vize Süreçleri (Visa/Residency Info),
- 6) Barınma olanakları (Housing Information),
- 7) İletişim Bilgileri (Contact Information),
- 8) Uluslararası Öğrenci Ofisi (International Students Office)

Belirlenen bu değişkenler, uluslararası bir öğrencinin gelecekteki öğreniminde bilgi ihtiyacı duyacağı değişkenlerdir. Bu çalışmada, Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin web sitelerinde bu değişkenlerin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Hiçbir değişken içerik analizine tabi tutulmamıştır. Örneğin, değişkenin ne kadar bilgi ihtiva ettiği, bilginin anlaşılabilirliği, sistematik olup olmadığı gibi hususlar incelenmemiştir. Uluslararası öğrencilere yönelik üniversitelerin web sitelerinde mevcut olan metinlerin dili, içeriği, anlaşılabilirlik düzeyi ve bilginin sistematik verilme durumu çok önemli olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Başka araştırmacılar tarafından yapılacak olan çalışmalar bu konuları hedefleyebilir.

Üniversitelerin vakıf/devlet üniversitesi olma statüleri ile kuruluş dönemleri (1980 öncesi, 1981-2000 ve 2001-2022) bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Yukarıda zikredilen 8 faktörle,

üniversite türü ve kuruluş dönemi değişkenleri arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi ile tespit edilmiş ve anlamlılık düzeyi $p=0,05$ eşik değeri olarak kullanılmıştır. Hesaplamaya Türkiye’deki tüm üniversiteler dahil edilmiştir. Yüksek eğitim kurumu sayısı 2022 itibarıyla 208 olmasına rağmen 3 kurum aktif olmadığından dolayı değerlendirmeye alınmamış ve hesaplama toplam 205 yükseköğretim kurumu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Son olarak bu çalışma, herhangi bir insan öznesinden veri temin etmediğinden dolayı etik kurul onayı kurallarına tabi değildir. Bu nedenle araştırma için üniversiteden veya herhangi bir etik kurulundan izin alınmamıştır.

5. BULGULAR

Türk üniversitelerinin (205 üniversite) uluslararası öğrencilere yönelik hazırlık durumları, iki bağımsız değişken ve sekiz bağımlı değişken üzerinden değerlendirilmiştir. Önce tüm değişkenlerin frekansları ve yüzdeleri alınmış daha sonra ki-kare analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Kuruluş Statülerine Göre Üniversiteler

Üniversitelerin Niteliği	Sayı	Yüzde
Vakıf Üniversiteleri	78	38,0
Devlet Üniversiteleri	127	62,0
Toplam	205	100,0

Kaynak: Yükseköğretim Kurumu İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Üniversitelerin kuruluş statüleri ile üniversitelerin devlet üniversitesi ya da vakıf üniversitesi olma durumlarına işaret edilmektedir. Buna göre araştırma kapsamında web siteleri değerlendirilen üniversitelerin %62’si devlet üniversitesi, %38’i de vakıf üniversitesi niteliğindedir.

Tablo 4. Kuruluş Dönemlerine Göre Üniversiteler

Kuruluş Dönemleri	Sayı	Yüzde
1. Dönem (1923-1980)	20	9,8
2. Dönem (1980-2000)	45	22,0
3. Dönem (2000-2022)	140	68,3
Toplam	205	100,0

Kaynak: Yükseköğretim Kurumu İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada Türk üniversiteleri kuruluş dönemlerine göre üç kategoride tasnif edilmiştir: Birinci Dönem (1923-1980), İkinci Dönem (1980-2000) ve 3. Dönem (2000-2022). Bu kategorileştirme için Yükseköğretim Kurulu’nun kuruluş tarihi önemli bir parametre olarak alınmıştır. Üçüncü dönem kategorisinin tespitinde ise vakıf üniversitelerinin kurulmasının teşvik edilmesi ve uluslararasılaşma önemli parametreler olarak değerlendirilmiştir. Tablo 4’ten de görüldüğü gibi, Türk üniversitelerinin %70’e yakını 3. Dönemde kurulmuştur.

Tablo 5. Uluslararası Öğrencilerin Üniversitelerin Web Sitelerinde İhtiyaç Duydukları Konular

TÜM DEĞİŞKENLER (Değerlendirme 205 üniversite ve 8 Değişken üzerinden yapılmıştır)	Evet %	Hayır %	Eksik %
Uluslararası öğrenciler için üniversite web sitesinde ayrı bir sayfa var mı? (International Student Webpage)	86,4	13,7	-
Başvuru Şartları ve Değerlendirme (Application Process)	52,2	36,1	11,7
Kayıt İşlemleri ve Belgeleri (Admission Process)	45,9	52,2	2,0
Öğrenim Ücretleri (Tuitions)	40,5	58,0	1,5
Vize/İkametgah (Visa/Residency Info)	33,7	63,9	2,4
Barınma Olanakları (Housing Information)	33,7	62,4	3,9
İletişim Bilgileri (Contact Information)	76,6	22,0	1,5
Uluslararası Öğrenci Ofisi (International Student Office)	76,6	22,0	1,5

Tablo 5'ten de görüldüğü gibi, üniversitelerin %86,4'ünde uluslararası öğrenciler için web sitelerinde ayrı bir sayfanın olduğu, %13,7'sinin web sitelerinde ise uluslararası öğrencilere yönelik henüz bir sayfalarının olmadığı anlaşılmaktadır. Başvuru şartları (%36,1), kayıt işlemleri (%52,2), barınma olanakları (%62,4), öğrenim ücretleri (%58,0) gibi önemli bilgiler ise üniversitelerin yarısından fazlasında eksik olduğu ya da bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Üniversite Statülerine Göre Üniversite Web Sitelerinin Uluslararası Öğrencilerin Bilgi İhtiyaçlarını Karşılama Durumları

TÜM DEĞİŞKENLER	Ün.Statüleri: Devlet/Vakıf	%			P-Değeri
		Evet	Hayır	Eksik	
Uluslararası öğrenciler için üniversite web sitesinde ayrı bir sayfa var mı? (International Student Website)	Tüm Üniversiteler	86,4	13,7	-	0.1400
	Devlet Ün.	83,5	16,5	-	
	Vakıf Ün.	91,0	9,0		
Başvuru Şartları ve Değerlendirme (Application Process)	Tüm Üniversiteler	52,2	36,1	11,7	0.0001
	Devlet Ün.	39,4	44,9	15,7	
	Vakıf Ün.	73,1	21,8	5,1	
Kayıt İşlemleri ve Belgeleri (Admission Process)	Tüm Üniversiteler	45,9	52,2	2,0	0.0052
	Devlet Ün.	37,0	60,6	2,4	
	Vakıf Ün.	60,3	38,5	1,3	
Öğrenim Ücretleri (Tuitions)	Tüm Üniversiteler	40,5	58,0	1,5	0.0001
	Devlet Ün.	26,0	72,4	1,6	
	Vakıf Ün.	64,1	34,6	1,3	
Vize/İkametgah (Visa/Residency Info)	Tüm Üniversiteler	33,7	63,9	2,4	0.0042
	Devlet Ün.	25,2	71,7	3,1	
	Vakıf Ün.	47,4	51,3	1,3	
Barınma Olanakları (Housing Information)	Tüm Üniversiteler	33,7	62,4	3,9	0.0157
	Devlet Ün.	26,8	70,1	3,1	
	Vakıf Ün.	44,9	50,0	5,1	
İletişim Bilgileri (Contact Information)	Tüm Üniversiteler	76,6	22,0	1,5	0.2000
	Devlet Ün.	72,4	26,0	1,6	
	Vakıf Ün.	83,3	15,4	1,3	
Uluslararası Öğrenci Ofisi (International Student Office)	Tüm Üniversiteler	76,6	22,0	1,5	0.3500
	Devlet Ün.	74,8	24,4	0,8	
	Vakıf Ün.	79,5	17,9	2,6	

Üniversitelerin vakıf ya da devlet üniversitesi olma nitelikleri ile web sitelerinin fonksiyonları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ki-kare testi uygulanmıştır. Buna göre, başvuru süreçleri ($p < 0,0001$), kabul süreçleri ($p < 0,0052$), öğrenim ücretleri ($p < 0,0001$), vize işlemleri ($p < 0,0042$) ve

barınma bilgileri ($p < 0,0157$) açısından devlet ve vakıf üniversiteleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Üniversitelerin Kuruluş Dönemlerine Göre Üniversite Web Sitelerinin Uluslararası Öğrencilerin Bilgi İhtiyaçlarını Karşılama Durumları

TÜM DEĞİŞKENLER	Üniversitelerin Kuruluş Dönemleri				P Değeri
		%	%	%	
		Evet	Hayır	Eksik	
Uluslararası öğrenciler için üniversite web sitesinde ayrı bir sayfa var mı? (International Student Website)	1. Dönem	85,0	15,0	0,0	0,32
	2. Dönem	95,6	4,4	0,0	
	3. Dönem	82,9	16,4	0,7	
Başvuru Şartları ve Değerlendirme (Application Process)	1. Dönem	45,0	40,0	15,0	0,78
	2. Dönem	57,8	28,9	13,3	
	3. Dönem	51,4	37,9	10,7	
Kayıt İşlemleri ve Belgeleri (Admission Process)	1. Dönem	50,0	45,0	5,0	0,70
	2. Dönem	46,7	53,3	0,0	
	3. Dönem	45,0	52,9	2,1	
Öğrenim Ücretleri (Tuitions)	1. Dönem	45,0	55,0	0,0	0,65
	2. Dönem	31,1	66,7	2,2	
	3. Dönem	42,9	55,7	1,4	
Vize/İkametgah (Visa/Residency Info)	1. Dönem	45,0	55,0	0,0	0,72
	2. Dönem	28,9	68,9	2,2	
	3. Dönem	33,6	63,6	2,9	
Barınma Olanakları (Housing Information)	1. Dönem	45,0	55,0	0,0	0,54
	2. Dönem	28,9	68,9	2,2	
	3. Dönem	33,6	61,4	5,0	
İletişim Bilgileri (Contact Information)	1. Dönem	75,0	25,0	0,0	0,71
	2. Dönem	82,2	17,8	0,0	
	3. Dönem	75,0	22,9	2,1	
Uluslararası Öğrenci Ofisi (International Student Office)	1. Dönem	75,0	25,0	0,0	0,39
	2. Dönem	86,7	13,3	0,0	
	3. Dönem	73,6	24,3	2,1	

Erken dönemde kurulan üniversitelerin kurumsallaşmış olmaları nedeniyle uluslararası öğrencilere yönelik web sitelerinin olacağı varsayılmıştır. Buna karşın, 2000 yılından sonra kurulan 140 üniversitenin önemli bir kısmının henüz kurumsallaşma aşamasını tamamlayamadığı için uluslararası öğrencilere yönelik web sitelerinin olmayabileceği düşünülmüştür. Ancak araştırmanın bağımlı değişkenleri ile üniversite kuruluş dönemleri arasında yapılan ki-kare analizi, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığını ($p > 0,05$) göstermektedir. Ek olarak, üniversitelerin devlet ya da vakıf olma nitelikleri bakımından da bir farkın olmadığı tespit edilmiştir.

Üniversitelerin kuruluş dönemleri ile üniversitelerin web sitelerinin uluslararası öğrenciler açısından işlevsellikleri arasında istatistiksel olarak bir farkın olmadığı tespit edilmiş olsa da 3. Dönem kurulan üniversitelerin devlet/vakıf üniversitesi statüleri ile işlevsel web sitelerine sahip olmaları arasında anlamlı bir farkın olduğu gözlenmiştir. Bu durum Tablo 8'in verilerinden de görülmektedir.

Tablo 8. 3. Dönem kuruluşlarına Göre Üniversite Web Sitelerinin Uluslararası Öğrencilerin Bilgi İhtiyaçlarını Karşılama Durumları

TÜM DEĞİŞKENLER	Ün.Statüleri: Devlet/Vakıf	%	%	%	P-Değeri
	Toplam 140 Ün.	Evet	Hayır	Eksik	
Uluslararası öğrenciler için üniversite web sitesinde ayrı bir sayfa var mı? (International Student Website)	Devlet Ün. N=73	76,7	23,3	-	0,046
	Vakıf Ün. N=67	89,6	9,0	1,5	
Başvuru Şartları ve Değerlendirme (Application Process)	Devlet Ün. N=73	34,2	49,3	16,4	0,0001
	Vakıf Ün. N=67	70,1	25,4	4,5	
Kayıt İşlemleri ve Belgeleri (Admission Process)	Devlet Ün. N=73	35,6	61,6	2,7	0,065
	Vakıf Ün. N=67	55,2	43,3	1,5	
Öğrenim Ücretleri (Tuitions)	Devlet Ün. N=73	26,0	72,6	1,4	0,0001
	Vakıf Ün. N=67	61,2	37,3	1,5	
Vize/İkametgah (Visa/Residency Info)	Devlet Ün. N=73	20,5	75,3	4,1	0,0026
	Vakıf Ün. N=67	47,8	50,7	1,5	
Barınma Olanakları (Housing Information)	Devlet Ün. N=73	21,9	72,6	5,5	0,0094
	Vakıf Ün. N=67	46,3	49,3	4,5	
İletişim Bilgileri (Contact Information)	Devlet Ün. N=73	68,5	28,8	2,7	0,1800
	Vakıf Ün. N=67	82,1	16,4	1,5	
Uluslararası Öğrenci Ofisi (International Student Office)	Devlet Ün. N=73	67,1	31,5	1,4	0,1000
	Vakıf Ün. N=67	80,6	16,4	3,0	

Açıkaça görüldüğü gibi değişkenler, 2000 yılından sonra kurulan üniversiteler açısından da (N=140) değerlendirilmiş ve uluslararası öğrenci web sayfası ($p<0,046$), başvuru ve değerlendirme süreçleri ($p<0,0001$), öğrenim ücretleri ($p<0,0001$), vize işlemleri ($p<0,0026$), ve barınma bilgileri ($p<0,0094$) açısından devlet üniversiteleri ve vakıf üniversiteleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu gözlenmiştir.

6. DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki üniversitelerin web sitelerini inceleyerek uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılama noktasında işlevsel olup olmadıklarını keşfetmektir. Bu amaç için sekiz (8) bağımlı değişken belirlenmiş ve üniversitelerin niteliğine (devlet/vakıf) ve kuruluş dönemlerine bağlı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türk üniversite web sitelerinin, uluslararası öğrenciler açısından yeterince bilgi ihtiva etmediğini göstermektedir.

Uluslararası öğrencilere hitap eden ayrı bir web sayfalarının olup olmadığına bakıldığında üniversitelerin çok önemli bir kısmında (%86,4) uluslararası öğrenciler için ayrı bir sayfanın bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak Yükseköğretim Kurulunun belirlediği hedefler dikkate alındığında bu oranın %100 olması beklenirken üniversitelerin %13,7'sinin henüz böyle bir sayfasının bulunmaması bu konuda önemli bir eksikliğin olduğunu göstermektedir.

Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma (2021) belgesine göre, Yükseköğretim Kurulu bünyesinde Uluslararası Daire Başkanlığı kurulmuştur. Bu Dairenin önemli görevlerinden biri, ülkemizde uluslararası öğrenci sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar yapmak, Türk

Yükseköğretiminin tanıtımı için faaliyetlerde bulunmak ve Study in Turkey internet sitesinin tanıtım ve markalaşma çalışmalarını yürütmek olarak tanımlanmıştır. Tablo 5'ten görüldüğü gibi, üniversitelerin %22'sinin uluslararası öğrenci ofisleri dahi bulunmamakta, varsa bile bu ofise web sitesi üzerinden ulaşılamamaktadır. Aynı şekilde (%22) uluslararası öğrencilerin müracaat edecekleri, bilgi alacakları bir irtibat bilgisinin tanımlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Özöglü, Gür ve Coşkun'un (2015) araştırmasına göre, Türk üniversitelerinde bulunan uluslararası öğrencilerin karşılaştıkları zorlukların başında; başvuru süreci, vize ve kayıt işlemleri, uluslararası ofisteki personellerin bilgi yetersizliği ve dil yetersizliği olduğu tespit edilmiştir. Tablo 5'teki bulgular, bu çalışmanın bilgilerini destekler niteliktedir. Tablo 5, üniversite web sitelerinin %36'sında uluslararası öğrencilerin başvuru işlemlerine dair bilgi bulunmamakta, %11,7'sinde ise kısmen bulunmaktadır. Aynı şekilde üniversite web sitelerinde kayıt işlemleri ve belgeleri ile ilgili de büyük bir bilgi açığının olduğu görülmektedir. Üniversitelerin %52,2'sinde kayıt işlemleri ile ilgili bilgi bulunmamıştır. Benzer şekilde üniversite öğrenim ücretleri, vize ve barınma konularında üniversite web sitelerinin ortalama %60'ında bilgi bulunmamıştır.

Yükseköğretim kurumlarının tanıtılması/pazarlanması, özünde şirketlerin kendi metalarını pazarlamalarından farklı değildir. Web siteleri, yükseköğretim kurumlarının tanıtılmasında ve kabul sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Saichaie ve Morpew, 2014). Türk üniversitelerinin uluslararası öğrenciler için İngilizce (ve hedef öğrenci kitlesi için) hazırlanmış web siteleri, ülke eğitiminin rekabetçiliğine ve uluslararasılaşmasına önemli katkı sağlar. Uluslararası bir öğrencinin üniversite programları hakkında bilgi sahibi olması, bu programlara müracaat etmesi, kabul süreçlerini takip etmesi, üniversite ücretleri, vize ve barınma konularıyla ilgili detaylı, sistematik ve güvenilir bilgi temin etmesi, üniversite web siteleri üzerinden olması gerekirken Türk üniversitelerinin bu konuda yeterli servisi sağlamadıkları anlaşılmaktadır.

Peker, Kucukozer-Cavdar ve Çağiltay'a (2016) göre, üniversite web siteleri, yüksek tanıtım potansiyellerine rağmen birçoğu zayıf tasarlanmış, kullanılabilirlik sorunlarıyla maluldür. Web siteleri, kolayca kullanılabilen, istenilen bilginin kolayca bulunabileceği, verimli bir şekilde tasarlanmaları gerekir. Ancak Türk üniversite web sitelerinin üniversite tercihlerinde az kullanılması, bu sitelerin yüksek tanıtım yeteneklerinin olmadığını ve kullanılabilirlik sorunlarını içerdiğini göstermektedir. Radmard'ın (2017) araştırması, Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin sadece %33,9'unun internet üzerinden okuduğu üniversite hakkında bilgi sahibi olduğunu tespit etmiştir. Aynı şekilde, öğrencilerin sadece %12,5'i okudukları üniversiteyi tercih nedenleri arasında "üniversitenin bilgilerine web sitesinden kolaylıkla ulaşılabilmesini" göstermiştir. Bu bulgu, Türk üniversite web sitelerinin uluslararası öğrenciler için yeterince fonksiyon icra etmediğini göstermektedir.

Araştırma için belirlenmiş olan 8 değişken göz önünde bulundurulduğunda, vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerinden daha iyi durumda olduklarını göstermektedir. Örneğin vakıf

üniversitelerinin %91'inde uluslararası öğrenciler için web sayfası varken bu oran devlet üniversitelerinde %83,5'tir. Yapılan ki-kare testinde de p değeri <0,05 olarak tespit edilmiştir. Ki kare analizi aynı şekilde, 2000 yılından sonra kurulan 140 üniversite kapsamında değerlendirildiğinde de vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerinden daha işlevsel web sitelerine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak devlet ve vakıf üniversiteleri arasında kuruluş dönemleri açısından bir farkın olmadığı (p>0,05) tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, üniversitelerin tarihsellik/kurumsallıkları ile web sitelerinin uluslararası öğrencilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından bir fark bulunmamaktadır. Halbuki tarihsel olarak kurumsallaşmış üniversitelerin bu alanda daha işlevsel web sitelerine sahip olmaları beklenir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, Türk üniversitelerinin Türkiye'ye uluslararası öğrenci çekme konusunda Yükseköğretim Kurulu ile paralel hareket etmedikleri, Türk üniversitelerini yeterince tanıtmadıkları anlaşılmaktadır. Yükseköğretim Kurulu, uluslararası öğrenciler açısından amaç, hedef ve stratejilerini belirlemişken aynı senkronizasyon üniversitelerin web sitelerinde görülmemektedir. Türk üniversitelerinin web siteleri, uluslararası öğrenciler için programlarını tanıtmaya, üniversitelere başvuru süreçleri, kabul koşulları, ücretler ve barınma gibi konularda daha fazla tanıtım faaliyeti yapmaları durumunda daha nitelikli öğrencinin Türkiye'ye gelmesine vesile olabilirler.

Bu araştırma bağlamında aşağıdaki öneriler yapılabilir:

1) Üniversite web sitelerinde International Student Webpage'in standart bir yerde olması gerekir. Uluslararası öğrenci, kendisine ait bir sayfası olduğunu ve Türk üniversitelerinde bu sayfanın (örneğin) STUDENTS sekmesi altında bulunabileceğini bilmelidir. Diğer üniversiteleri araştırdığında da aynı sonuca çabuk ulaşmalıdır. Bir başka deyişle, Türk üniversite web siteleri, uluslararası öğrenciler için ortak bazı özellikler taşımaktadır.

2) Üniversitelerin uluslararası öğrenci web siteleriyle ilgilenen yeterince yetkin personelin olmadığı, bu nedenle bu konuyla ilgilenen uzmanlara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

3) Üniversitelerin web sitelerinde fakülteler, bölümler ve enstitüler için, birlikte güncellenen Türkçe/İngilizce ve başka dillerde seçenekler olmalıdır. Eğitim alınmak istenen bölüm bilgilerine erişim, başvuru sürecinin çok önemli bir hazırlık aşamasıdır. Bu sürece yönelik uluslararası öğrenci web sayfaları, üniversitenin tüm bölümlerinin fonksiyonlarını yansıtmalıdır.

4) Üniversite web sitelerinin dili mümkün olduğu kadar anlaşılır olmalıdır. Her konuyla ilgili tüm süreçler, adım adım öğrencilere açıklanmalıdır.

5) Yükseköğretim Kurulu, Strateji Belgesi (2017) ve Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma (2021) Belgelerinde belirlenen hedeflere, üniversite web sitelerinin katkısı bir

performans kriteri olarak alınması durumunda, uluslararası öğrencilere yönelik üniversite web siteleri daha sistematik bilgi içerebilirler.

6) Bundan sonraki araştırmalar, Türk üniversite web sitelerinin uluslararası öğrenciler açısından dilini, sadeliğini, bilginin sistematik olarak verilip verilmediğini araştırabilirler.

Öz olarak, Türk üniversitelerinin uluslararası öğrencilerin cazibe merkezi haline gelmeleri ve uluslararası öğrenci havuzundan önemli ve nitelikli bir pay almaları için iletişimsel, enformatik ve kurumsal bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunun için başta Yükseköğretim Kurulu olmak üzere devlet ve vakıf üniversite yönetimleri ve uluslararası öğrenci ofislerine önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Baumgartner, J. L. (2018). NAFSA International Student Economic Value Tool. *NAFSA: Association of International Educators*. <https://www.nafsa.org/sites/default/files/media/document/isev-methodology-2020.pdf> (29.06.2022)
- Bevis, T. B., and Lucas, C. J. (2007). *International Students in American Colleges and Universities: A History*. Palgrave Macmillan, NY.
- Charles, P. C. (1999). Common Stressors Among International College Students: Research and Counseling Implications. *Journal of College Counseling*, vol. 2.
- Choudaha, R. (2019). Beyond 300 Billions: Th Global Impact of International Students. *StudyPortas*. <https://studyportal.com/intelligence/global-impact-of-international-students>. (16.07.2022)
- De Wit, H. (2008). The Internationalization of Higher Education In A Global Context. In H. de Wit, P. Agarwal, M.E. Said, M.T. Schoole ve M. Sirozi (Editörler), *The Dynamics of International Student Circulation in a Global Context*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Hechanova-Alampay, R., Beehr, T. A., Christiansen, N. D & Van Horn, R.K. (2002). Adjustment and Strain among Domestic and International Student Sojourners: A Longitudinal Study. *School Psychology International*, Vol. 23(4)
- Farrugia, C., Sanger, J. (2017). Gaining an Employment Edge: The Impact of Study Abroad on 21st Century Skills & Career Prospects in the United States. *Institute of International Education (IIE)*. <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/Gaining-an-employment-edge---The-Impact-of-Study-Abroad> (16.06.2022)
- Irwin, V., De La Rosa, J., Wang, K., Hein, S., Zhang, J., Burr, R., Roberts, A., Barmer, A., Bullock Mann, F., Dilig, R., Parker, S. (2022). Report on the Condition of Education 2022 (NCES 2022-144). *U.S. Department of Education. Washington, DC: National Center for Education Statistics*. <https://nces.ed.gov/pubs2022/2022144.pdf> (08.04.2022)
- London Economics (2021). The costs and benefits of international higher education students to the U.K. economy. *London Economics*. <https://londoneconomics.co.uk/wp-content/uploads/2021/09/LE-HEPI-UUKi-Impact-of-intl-HE-students-on-the-UK-economy-Summary-Report-September-2021.pdf>. (28.08.2022)
- NAFSA: Association of International Educators. (2019, 2022). International Student Economic Value Tool. https://www.nafsa.org/policy-and-advocacy/policy-resources/nafsa-international-student-economic-value-tool-v2#trends_reports. (02.05.2022)

- NCES: National Center for Education Statistics. (2022). Report on the Condition of Education 2022. *U.S. Department of Education. Washington, DC: National Center for Education Statistics.* <https://nces.ed.gov/pubs2022/2022144.pdf>
- NCES, (2022). *National Center for Educational Statistics.* https://nces.ed.gov/programs/coe/pdf/2022/cha_508.pdf (11.07.2022)
- OECD. (2008). *Education at Glance, OECD.* <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/41284038.pdf>. (8.08.2022)
- OECD. (2014). *Education at a Glance 2014, OECD indicators.* <https://www.oecd.org/education/Education-at-a-Glance-2014.pdf>. (8.08.2022)
- OECD. (2021). *Education at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing, Paris.* <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>. (8.08.2022)
- Open Doors. (2022). *Presentation 2022.* Retrieved from <https://opendoorsdata.org/annual-release/international-students>.
- Özöglü, M., Gür, B.S., Coşkun, İ. (2015). Factors influencing international students' choice to study in Turkey and challenges they experience in Turkey. *Research in Comparative & International Education*, 10(2), Sage.
- Peker, S., Kucukozer-Cavdar, S., Cagiltay, K. (2016), Exploring the relationship between web presence and web usability for universities: A case study from Turkey. *Program: electronic library and information systems*, 50(2).
- Poyrazlı, S., Kavanaugh, P. R., Baker, A., Al-Timimi, A. (2004). Social Support and Demographic Correlates of Acculturative Stress in International Students. *Journal of College Counseling*, Spring, 7.
- Project Atlas (2020). *A Quick Look At Global Mobility Trends.* <https://iie.widen.net/s/g2bqxwkwqv/project-atlas-infographics-2020> (9.10.2021)
- Project Atlas (2015). *A Quick Look At Global Mobility Trends.* <https://iie.widen.net/s/9sdq8lfdk8/project-atlas-infographics-2015> (9.10.2021)
- Radmard, S. (2017). Türk Üniversitelerindeki Uluslararası Öğrencilerin Yükseköğretim Taleplerini Etkileyen Etkenlerin İncelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(1).
- Saichaie, K., Morphew, C. (2014). What College and University Websites Reveal about the Purposes of Higher Education. *The Journal of Higher Education*, 85(4), 499-530.
- Taylor, Z. W. (2018). Intelligibility is equity: Can international students read undergraduate admissions materials? *Higher Education Quarterly*, 72(2).
- Taylor, Z. W., Bıçak, I. (2019). International, Inaccessible, and Incomplete: A Texas Case Study of International Student Websites. *Journal of International Students*, 9(4).
- Taylor, Z. W., Bıçak, I. (2018). Institutional, Informational, International: Predicting International Student Enrollment and Rate by Online Information. *Journal of Comparative and International Higher Education*, 10 (2018).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.*
- Tutar, H. (2010). Bir Kültürel Diplomasi Örneği Olarak Büyük Öğrenci Projesi, (Editörler: Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu*, Kars Kafkas Üniversitesi ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Yeh, C. J., Inose, M. (2003). International students' reported English fluency, social support satisfaction, and social connectedness as predictors of acculturative stress. *Counselling Psychology Quarterly*, 16(1).

- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, Kanun No: 5978, Tarihi, 06.04.2010, Madde 3/d.
- Yükseköğretim Kurulu. (2017). Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022. *Yükseköğretim Kurulu Yayınları*, Ankara.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2021). Yükseköğretimde Yeni YÖK Projeleri: Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma. *Yükseköğretim Kurulu Yayınları*.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2021b). Vakıf Yükseköğretim Kurumları Raporu, 2021. *Yükseköğretim Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Yükseköğretim Kurulu (2022). *Yükseköğretim İstatistik verileri, 2020/2021*. <https://istatistik.yok.gov.tr> (17.7.2022)
- Yılmaz, G., Nezahat, G. (2021). Türkiye’de Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinin Görünümü. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(1).
- Zhou, E., Gao, J. (2021). *Graduate Enrollment and Degrees: 2010 to 2020*. Washington, DC: Council of Graduate Schools.
- Zengin, B., Arıkan, A., Doğan, D. (2011). English Major Students' Opinions of Their Departments' Websites. *Contemporary Educational Technology*, 2011 2(4).

COMPARING BRAIN ACTIVITY OF ENTREPRENEURS AND NON-ENTREPRENEURS DURING CREATIVE THINKING AND OPPORTUNITY RECOGNITION

YARATICI DÜŞÜNME VE FIRSAT TANIMLAMA ESNASINDA GİRİŞİMCİLER VE GİRİŞİMCİ OLMAYANLARIN BEYİN AKTİVİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Hicran Utkun DİNCER AYDIN¹, Ayşe İRMİŞ², Burcu DEMİRKUNDAK³

1. Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Bekilli Meslek Yüksekokulu, hutkund@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1117-1206>
2. Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, airmis@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9088-4529>
3. Alpmad Tıbbi Cihazlar San. ve Tic. Ltd. Şti., burcu.bas@alpmed.com.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9262-0693>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
17.12.2022 12.17.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1223717>

* Bu çalışma, "Nörogirişimcilik: Yaratıcılık, Fırsat Tanımlama ve Karar Verme Sürecine Yönelik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 2020SOBE001 proje numarası ile desteklenmiştir. İlgili Doktora tezinden çıkarılan benzer bir çalışma 8. EMI Kongresi'ne Özet Bildiri olarak gönderilmiştir.

Abstract

The main purpose of this study is to try to explain entrepreneurship within the framework of brain-based entrepreneurship approach (neuroentrepreneurship). In our study, we examined creative thinking and opportunity recognition, which are two characteristics that are frequently used to define entrepreneurs. Data were collected using Electroencephalography (EEG). The sample of the research consists of 35 participants (entrepreneurs and non-entrepreneurs). Research data were analyzed with WINEEG and SPSS programs. The findings of the research indicate that there are differences between the brain activity of entrepreneurs and non-entrepreneurs during creative thinking and opportunity recognition. In addition, it has been observed different neural networks in the brains of entrepreneurs, especially during opportunity recognition.

Keywords: Neuroentrepreneurship, Creativity, Opportunity Recognition

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, beyin temelli girişimcilik yaklaşımı (nörogirişimcilik) çerçevesinde girişimciliği açıklamaya çalışmaktır. Çalışmada, girişimcileri tanımlamak için sıklıkla kullanılan iki özellik olan yaratıcı düşünme ve fırsat tanımlama incelenmiştir. Araştırma verileri Elektroensefalografi (EEG) kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini 35 katılımcı (girişimci ve girişimci olmayan) oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler WINEEG ve SPSS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, yaratıcı düşünme ve fırsat tanımlama esnasında girişimcilerin ve girişimci olmayanların beyin aktiviteleri arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ayrıca özellikle fırsat tanımlama esnasında girişimcilerin beyinlerinde farklı sinir ağlarının kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nörogirişimcilik, Yaratıcılık, Fırsat Tanımlama

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı girişimciliği geleneksel girişimcilik araştırmalarından farklı olarak beyin temelli girişimcilik yaklaşımı çerçevesinde açıklamaya çalışmaktır. Bu amaçla girişimcilik literatüründe girişimcileri diğerlerinden ayırt etmeyi sağlayabilecek iki önemli unsur olan yaratıcı düşünme ve fırsat tanımlama konuları ele alınmış ve EEG kullanılarak girişimciler ile girişimci olmayanların beyin aktiviteleri incelenmiştir.

Araştırma Soruları

Araştırmaya yön veren sorular şu şekildedir: 1. Yaratıcı düşünme esnasında girişimcilerin ile girişimci olmayanların beyin aktiviteleri arasında fark var mıdır? 2. Fırsat tanımlama esnasında girişimcilerin ile girişimci olmayanların beyin aktiviteleri arasında fark var mıdır?

Literatür Araştırması

Nörogirişimciliği farklı açılardan ele alarak alana katkı sağlayan teorik çalışmalar bulunmaktadır (Krueger ve Welp, 2008; Singh ve Ronch, 2011; Martin de Holan, 2014; McMullen vd., 2014; Colosio vd., 2017; Day ve Boardman, 2017; Guillory vd., 2017; Martin de Holan ve Couffe, 2017; Perez-Centeno, 2017a; Perez-Centeno, 2017b; Perez-Centeno, 2017c; Shaver vd., 2017; Sud, 2017; Treffers, 2017; Ward vd., 2017; Aydın ve İrmış, 2018; Heydari vd., 2020; Korpysa, 2020; Massaro vd., 2020; Nofal vd., 2021; Ballı ve Aycı, 2021; Girişken ve Çakar, 2021). Ancak bu alanda fırsatların belirlenmesi ve risk alma (Zaro vd., 2016), karar verme (Ortiz-Teran vd., 2013; Laureiro-Martinez vd., 2014), girişimcilik bağı (Lahti vd., 2018), girişimcilik tutkusu (Shane vd., 2019), sezgisel biliş ve girişimci uyanıklığı (Moore vd., 2021) gibi sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır.

Yöntem

Araştırmada yaratıcı düşünme ve fırsat tanımlama esnasında katılımcıların beyin aktivitelerini gözlemleyebilmek için iki farklı deney tasarımı oluşturulmuştur. Veriler 19 kanallı EEG cihazı ile toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini girişimci ve girişimci olmayan 35 katılımcıdan oluşmaktadır. Elde edilen veriler WINEEG programı kullanılarak ön işlemlerden geçirilmiş ve verilerin sinyal analizleri yapılmıştır. Araştırma sorularını test etmek için (gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için) Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma bulguları girişimciler ile girişimci olmayanların beyin aktivitelerinin yaratıcı düşünme ve fırsat tanımlama esnasında farklı olduğunu göstermektedir. Araştırmada elde edilen önemli bulgulardan biri fırsat tanımlama esnasında girişimcilerin beyinlerinde temporal bölgede gözlemlenen aktivasyondur. Girişimcilerin fırsatları tanımlarken girişimci olmayanlardan farklı olarak belleklerinden destek aldıkları görülmektedir.

1. INTRODUCTION

In recent years, curiosity and interest in the biological basis of entrepreneurial thought, emotion and behavior has increased. One of the biologically based approaches is neuroentrepreneurship. Neuroentrepreneurship is a multidisciplinary field in which the entrepreneurial cognition and entrepreneurial behavior are tried to be explained by making use of the knowledge that neuroscience has about the human brain and the methods and techniques used by neuroscience. The characteristics that differentiate the entrepreneur from other individuals and the cognitive processes underlying the entrepreneurial behavior are tried to be explained with a brain-based understanding. Subjects such as which brain region and/or activity can be associated with entrepreneurial alertness; whether there is a difference between the brain activities of entrepreneurs and non-entrepreneurs during divergent thinking (creativity); and what kind of brain activity occurs in which part of the entrepreneur's brain during opportunity recognition constitute research questions of neuroentrepreneurship. Research techniques such as survey, interview, observation, focus group, case analysis are replaced by techniques EEG, fMRI, MEG, PET. In research carried out with the use of these techniques, the source of data is not directly human, but the human brain.

There are theoretical studies that contribute to the field by considering neuroentrepreneurship from different perspectives (Krueger & Welp, 2008; Singh & Ronch, 2011; Martin de Holan, 2014; McMullen et al., 2014; Colosio et al., 2017; Day & Boardman, 2017; Guillory et al., 2017; Martin de Holan & Couffe, 2017; Perez-Centeno, 2017a; Perez-Centeno, 2017b; Perez-Centeno, 2017c; Shaver et al., 2017; Sud, 2017; Treffers, 2017; Ward et al., 2017; Aydın & İrmiş, 2018; Heydari et al., 2020; Korpysa, 2020; Massaro et al., 2020; Nofal et al., 2021; Ballı & Aycı, 2021; Girişken & Cakar, 2021). However, there are few research in this field such as identification of opportunities and taking risk (Zaro et al., 2016), decision making (Ortiz-Teran et al., 2013; Laureiro-Martinez et al., 2014), entrepreneurial bond (Lahti et al., 2018), entrepreneurial passion (Shane et al., 2019), intuitive cognition and entrepreneurial alertness (Moore et al., 2021).

There are several reasons why we consider entrepreneurship from a brain-based perspective. The first and main reason is the assumption that, under certain conditions, the brain activity of entrepreneurs should be different from other individuals. In the entrepreneurship literature, it is stated that entrepreneurs are different from other individuals in terms of emotions, thoughts and behaviors. The center of all emotions, thoughts and behaviors is the brain. In this case, the characteristics that make entrepreneurs different from other individuals should also be observable at the level of brain activity. Research supports this assumption. The activity and neural networks that observed during opportunity identification, risk taking (Zaro et al., 2016) and making decision (Ortiz-Teran et al., 2013; Laureiro-Martinez et al., 2014) differ between entrepreneurs and non-entrepreneurs. Investigating these differences in the brain can provide a better understanding of entrepreneurship.

Secondly, studies on entrepreneurs mostly focus on entrepreneurial characteristics, skills and abilities. However, whether entrepreneurs are different from others (the expectation that entrepreneurs are different from other individuals) or why they are entrepreneurs (the effect of factors such as sociological, economical, cultural, genetic, psychological) is still not completely answered. Drucker (2017) states that entrepreneurship is not a personality characteristic, there are entrepreneurs who have different temperaments and characters. Similarly, Hatten (2012) draws attention to the existence of entrepreneurs with different personality characteristic and coming from different backgrounds. According to Baron (1998), efforts to identify entrepreneurs with personality tests are unsuccessful. He argues that entrepreneurs are different in terms of cognitive processes. Creativity and opportunity recognition, which are important stages of the entrepreneurial process (Moore, 1986; Morris, 1998; Lumpkin & Lichtenstein, 2005; Bygrave, 2010; Qin et al., 2020; Ardichvili et al., 2003: 106; Eckhardt & Shane, 2010: 49, Shane et al., 2012) is a cognitive process (Shane & Venkataraman, 2000; Gaglio & Katz, 2001; Baron, 2002; Marie De Carolis & Saporito, 2006; Baron, 2007; Koellinger et al., 2007; Tang et al., 2012; Chell, 2013). Therefore, by investigating the entrepreneur's brain, we examine whether creativity and opportunity recognition are cognitive processes that explain entrepreneurs.

The third reason is the change in the position of the entrepreneur in the entrepreneurship process. The entrepreneurship process has ceased to be a process in which a person (entrepreneur) is the subject and has become a process that takes place at the team and organizational level. The entrepreneur does not have to have capital, take risk or manage the process. For instance, a person with an innovative idea can reach angel investors by way of online platforms and realize his idea by receiving investment support for the idea/product/process he has developed. Creativity and opportunity recognition are critical stages to start this process. Examining the brain activity of entrepreneurs during creativity and opportunity recognition can be a guide to increase entrepreneurial activities.

In our study, we discussed creativity and opportunity recognition from both entrepreneurial and neuroscience perspective. We used EEG to collect data. The research findings indicate that there are significant differences especially during opportunity recognition.

2. CREATIVITY FROM THE PERSPECTIVE OF ENTREPRENEURSHIP AND NEUROSCIENCE

Creativity can be defined as a cognitive activity which enables an original and new approach to an existing situation (Solso et al., 2018), the capacity of a person to think of possibilities by realizing her/his own potential and imagination (Chell, 2013), and a process that emerges with the combination of different components (Amabile, 1997; Andreasen, 2019; Sternberg & Lubart, 1996).

Creativity is an important personal variable that is effective in the creation of new ideas and recognition of opportunities, which are the first stages of the entrepreneurial process (Moore, 1986; Morris, 1998; Lumpkin & Lichtenstein, 2005; Bygrave, 2010; Qin et al., 2020). It is known that there

are significant similarities between creative individuals and entrepreneurs (Whiting, 1988; Fillis & Rentschler, 2010; Tang et al., 2018). Entrepreneurs are expected to approach problems from different perspectives in order to generate new ideas, identify opportunities and find solutions that reveal their creativity. For this reason, it can be said that every entrepreneurial activity includes creative thinking. From this point of view, it can be stated that every entrepreneur is creative. However, every creative thought is not an entrepreneurial activity, and every creative person is not an entrepreneur.

It is seen that there are many branches of science that try to explain creativity, which is a versatile and quite complex process. The idea that this extraordinary capacity of the human mind will both shed light on the history of humanity and provide important benefits in the future (Dietrich & Kanso, 2010) increases the interest in the neurophysiology foundations of creativity. Neuroscience techniques such as EEG, fMRI and PET are used to explain the neurophysiology of creativity. There are many studies conducted with EEG and fMRI related to creativity in the literature. Creativity or divergent thinking have been associated with reduced theta power and increased alpha power in frontal cortex (Mölle et al., 1996), dimensional complexity in frontal, central and parietal regions (Mölle et al., 1999), increased beta power (Razumnikova, 2004), alpha synchronization in the frontal region of the brain (Fink et al., 2006), strong alpha synchronization in the parietal regions (Fink & Neubauer, 2006), increased EEG coherence in alpha2, beta2 and gamma (Shemyakina & Dan'ko, 2007), increased alpha power in frontal regions (Jauk et al., 2012). Therewithal, Andreasen (2019) thinks that creativity is related to unconscious free association. She states that the frontal, parietal and temporal regions are active during unconscious free association. According to her, the more connections between neurons are formed in the brain, the more original ideas emerge (Andreasen, 2019). The findings indicate that it is not possible to explain creativity with a single brain region or activity. However, many factors such as the methods used in research, experimental design, and the type of variables are seen as a factor in the differentiation of research results.

The first question of the research was formed based on the assumption that entrepreneurs are creative individuals and the brain activities of creative individuals and non-creative individuals are different.

Research question 1: Is there a difference between the brain activity of entrepreneurs and non-entrepreneurs during creative thinking?

3. OPPORTUNITY RECOGNITION FROM THE PERSPECTIVE OF ENTREPRENEURSHIP AND NEUROSCIENCE

Opportunity recognition is an important stage of the entrepreneurial process (Morris, 1998; Ardichvili et al., 2003; Eckhardt & Shane, 2010; Shane et al., 2012) and an important characteristic that defines the entrepreneur (Shane & Venkataraman, 2000; Kavanagh & Hisrich, 2010; Bygrave, 2010; Loue & Baronet, 2012). Opportunity recognition is a cognitive process and is related to perception

(Shane & Venkataraman, 2000; Gaglio & Katz, 2001; Baron, 2002; Marie De Carolis & Saporito, 2006; Baron, 2007; Koellinger et al., 2007; Tang et al., 2012; Chell, 2013). In order to talk about an opportunity, there must be a noticed or perceived stimulus or set of stimuli. As Baron (2002) expresses, determining “what it is that entrepreneurs perceive or think they perceive” is very important in order to explain the opportunity recognition. Drucker (2017) states that anything in nature cannot be seen as a resource until a way of use is found to add economic value to it. Baron and Ensley (2006) remark that opportunities are only a potential until they emerge in the human mind. Therefore, entrepreneurs are people who can turn anything in the environment into opportunity, that is, people who have minds that will transform them into tangible products, services, technologies, processes, and who actively monitor and process changes in the environment are entrepreneurs. For this reason, the discovery, identification and recognition of opportunities is one of the important issues in the field of neuroentrepreneurship.

There is few research on opportunities in the neuroentrepreneurship literature. Zaro et al. (2016) conducted a study with the EEG technique to examine the brain activities of entrepreneurs and non-entrepreneurs during opportunity identification. As a result of the research, it has been shown that activation occurs in the left frontal, medial and left midtemporoparietal region in the brains of non-entrepreneurs during opportunity identification. On the other hand, in entrepreneur brains activation was observed in the right frontal and posterior temporal region, in a different right frontal region, and in the left and right temporal regions. Laureiro-Martinez et al. (2014) compared entrepreneurs and managers by measuring their brain activities during exploitative and explorative decision-making, using fMRI technique. According to the results of the research, a stronger activation was observed in frontopolar cortex associated with explorative choice in the brains of entrepreneurs.

In the process of perceiving and using the opportunities that form the basis of entrepreneurship (Gaglio, 2018), entrepreneurs are seen as the people who determine these opportunities to create and present value (Ardichvili et al., 2003). Shaver and Scott (1991) express that economic conditions, social networks, teams and incentives are important for a business, but none of them creates a venture without an entrepreneur. As Gaglio and Winter (2017) stated, it is necessary to investigate: whether the mental schema of an entrepreneur and a non-entrepreneur is different; secondly, whether entrepreneurs use this information differently from non-entrepreneurs, and finally whether unique features of the mind, such as content and uses, are influential in identifying more and qualitatively superior opportunities. In the light of this information, the second question of the research was formed based on the assumptions that entrepreneurs are individuals who define opportunities and there is a difference between the brain activities of entrepreneurs and non-entrepreneurs during opportunity recognition.

Research question 2: Is there a difference between the brain activity of entrepreneurs and non-entrepreneurs during opportunity recognition.

4. RESEARCH METHOD

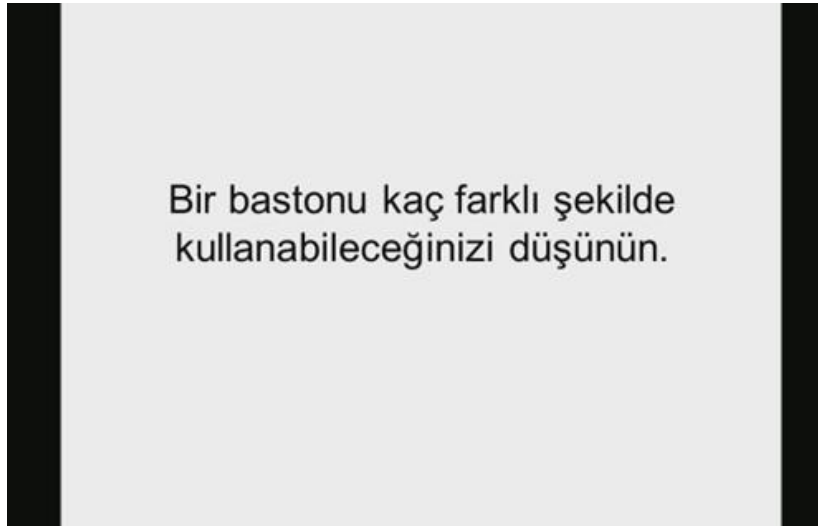
4.1. Methodology

Electroencephalography (EEG) technique was used to collect data in this study. EEG is a technique that allows the spontaneous electrical activity of the brain to be recorded from the scalp with surface electrodes or from brain structures with electrodes placed on the skull with stereotaxic method (Özesmi et al., 2000). EEG signals reflect the electrical neuronal activity of the brain (Malik & Amin, 2017). This electrical activity is due to the activity of a large number of neuron groups (Bora & Yeni, 2012) and is associated with different brain regions and functions. These activities in the brain can be measured with the help of electrodes. In our research we used Mitsar 201 EEG with 19 channels to collect data. The device sampling frequency is 2000 Hz and the signal conversion is 24-bit resolution. The electrodes were placed according to the international 10-20 system. Data were obtained from 19 electrodes: Fp1, Fp2, F3, F4, Fz, C3, C4, Cz, T3, T4, T5, T6, F7, F8, P3, P4, Pz, O1, O2.

The research was carried out in two stages. The first stage is about the creative thinking. Creativity is associated with a divergent thinking style, which is open-ended and includes many possible solutions but does not require a correct answer (Goldstein, 2013). Divergent thinking requires the ability to produce various interesting, appropriate and fluent answers to a given question or task (Andreasen, 2019). Numerous tests have been developed to examine and measure creativity in the field of psychology. One of these tests is the Alternative Uses Test (AUT) developed by Guilford. The test includes a very simple method in which a person is asked how many different ways he can use an object. In the studies of Arden et al. (2010) and Dietrich and Kanso (2010) in which they examined the studies on creativity using fMRI and EEG techniques in the literature, it is seen that the alternative use test is a frequently preferred technique in explaining the neural basis of creativity. For this reason, Guilford's Alternative Uses Test was preferred to examine the brain activity during creative thinking in this research.

The test, which was prepared in video format for simultaneous recording of brain activity, was projected onto the computer screen and shown to the participants (Figure 1). Before starting the EEG recording, the participants were informed about the EEG recording and the instructions were explained. In the test, participants were asked to think about in how many different ways they could use a cane. EEG was recorded for 180 seconds during the test. In order to determine the reading time of the question, we performed a stopwatch test on people who not participate in the research. The time to read the question was calculated as 5 seconds and this time was not included in the data analysis.

Figure 1. Creativity Test (Alternative Uses Test - AUT)*

*Research text: "Think about in how many different ways you can use a cane."

Opportunity recognition is the second stage of this research. Opportunity recognition is related to both perception and thinking processes, as Baron (2002) states. Opportunity recognition can be a part of the creativity (divergent thinking) process. However, divergent thinking and convergent thinking occur together in the development of new products and ideas (Yeşilyurt, 2020). Convergent thinking is expressed as a way of problem solving and logical thinking. Therefore, opportunity recognition refers to the evaluation of a situation and the process of generating a solution (opportunity or not opportunity). In the light of this information, we designed an experiment to examine the brain activity during opportunity recognition.

Opportunity recognition is a process. We can explain opportunity recognition that processing information of transforming the current conditions in the market into business opportunities when the supply-demand relationship is known. In order to reach the conclusion of "opportunity" or "not opportunity", the information must be processed mentally by the individual. In other words, the process of assessing whether a situation is an opportunity or not occurs in the brain. The aim of this research is to determine what kind of activity occurs in their brains and what kind of neural network is used while the conditions in the market are defined as opportunity (or vice versa) by entrepreneurs and non-entrepreneurs. A text was created for this experiment. Then a question was asked to the participants within the information given in the text, and they were asked to think about the question. While creating the text entrepreneurship literature and the opinions of the entrepreneurs who will not participate in the research were taken into account. The meaning and structure of the text were controlled according to communication techniques. Before preparing the text, we researched emerging sectors that have investment attractiveness and where opportunities are clearly visible in the market. Afterwards, we asked the entrepreneurs what they thought about these sectors. We did not include these entrepreneurs in our experiment. Considering the supply-demand relationship, the growth rate of the sector and

incentives in terms of opportunity recognition, it was decided that the appropriate sector was software. Before the text about the sector was prepared, we interviewed entrepreneurs who not be included in the experiment, and asked what criteria they evaluated investment opportunities in a sector. It has been determined that information such as the growth rate of the sector, its size, export amount, incentives, domestic investor market share are important for opportunities. This information has been converted into short, clear and understandable expressions in terms of the effectiveness of communication. The experiment was prepared in video format and shown to the participants via a screen. The instructions were explained to the participants before the EEG recording. Participants were first asked to read the text on the screen (60 seconds) and then to think about the question on the screen (Figure 2). EEG was recorded for 180 seconds during the test. The time to read the text was calculated by the stopwatch test. Reading time was not included in the data analysis.

Figure 2. Design of Opportunity Recognition Experiment

4.2. Research Participants

The sample of this research consists of 17 entrepreneurs and 18 non-entrepreneurs. Only “founders” who have founded their own businesses are included in this research. Entrepreneurs operate in mining, logistics, construction, agriculture, animal husbandry, tourism, architecture, security, textile, software, consultancy, landscaping and advertising. The non-entrepreneurs in this research are those who have not engaged in any entrepreneurial activity before, who do not have an entrepreneurial history and who are not a manager. Non-entrepreneurs work in a public institution or in a business. These institutions operate in the fields of education, zoning, cement, construction, communication, health and security. Variables such as age, education, gender, illness, trauma, drug use can cause differences in brain structure and functioning. For this reason, only men between the ages of 30-50, university graduates, without any neurological or psychiatric disease were included in our research. They also do not use any neurological or psychiatric drugs. Since the dominant hand is associated with the dominance of different hemispheres of the brain, only right-handed users were preferred. We had a preliminary interview with the participants who met the criteria. We gave information about the research. Before the EEG recordings, the participants were informed about caffeine, alcohol consumption and drug use before the experiment while making appointments. In addition, it was stated that they should not use

gel, spray and similar hair stylers when coming to EEG recordings. Before the study, each participant was asked to read the ethics committee approval and information letter and to sign the voluntary consent form.

4.3. Ethical Approval

Ethical approval of this study was received from Pamukkale University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee (13.11.2019), (13-04). In addition, the participants were informed about the research method and content, and an "informed consent form" was taken from all participants.

This study was supported by Pamukkale University Scientific Research Projects Commission.

5. RESULTS

Wineeg and IBM SPSS Statistics 22 programs were used to analyze the data collected in the research. Differences between groups were tested with the Mann-Whitney U test.

Two participants (due to attention problems, etc.) were excluded from the research after EEG recordings, and EEG data of three participants were not included in the analysis due to the problem in the EEG recordings. The analyzes of the EEG data in the experiments were carried out on the data obtained from 15 entrepreneurs and 15 non-entrepreneurs.

The data were purified from artifacts (caused by physiological and technical reasons) with Independent Components Analysis (ICA) before the analysis. Then, artifact marking was performed and limited to 50 μ V for slow waves and 50 μ V for fast waves in all channels. We used the spectral analysis which is a kind of signal analysis method. Spectral analysis provides the digitization of frequency components in EEG recordings as power with Fast Fourier Transformation (FFT) method (Turanlı, 1994). Spectral analysis reveals which frequencies the time series is associated with and its dependency structure (Erdemir, 2000). As a result of spectral analysis, various data such as power distribution graphs, topographic maps of the brain, power spectrum tables belonging to bands can be obtained.

Frequency bands for the analysis were determined as delta 1-4 Hz, theta 4-8 Hz, alpha 8-14 Hz, beta1 14-20 Hz, beta2 20-30 Hz, gamma 30-40 Hz. Power values and frequency values in six frequency bands (delta, theta, alpha, beta1, beta2, gamma) obtained from each electrode were calculated.

5.1. Findings on Creativity

As a result of the analysis of the EEG data statistically significant difference ($U=56.5$, $p=0.020$) was found in theta band (F3 electrode) in terms of power values during creative thinking (Table 1). It was observed that the theta power was higher in the left frontal region of the brain of the non-entrepreneurs.

Table 1. Power Values Mann-Whitney U Test Result

E- μ V	Group	N	Rank Average	Rank Sum	U	Z	p
	Entrepreneurs	15	11.77	176.5	56.5	-2.32	0.02
F3- θ	Non-Entrepreneurs	15	19.23	288.5			

θ : Theta $p < 0.05$

Moreover, in terms of frequency values, a statistically significant differences were found in theta, beta1, gamma and beta 2 band (Table 2). Frequency values are higher in the beta1 band in the left frontal region and in the beta1 band in the right temporal region in the brains of entrepreneurs. In the brains of the non-entrepreneurs, higher frequency values were observed in the theta band in the left frontal region, in the gamma band in the right central region, and in the beta2 band in the left occipital region.

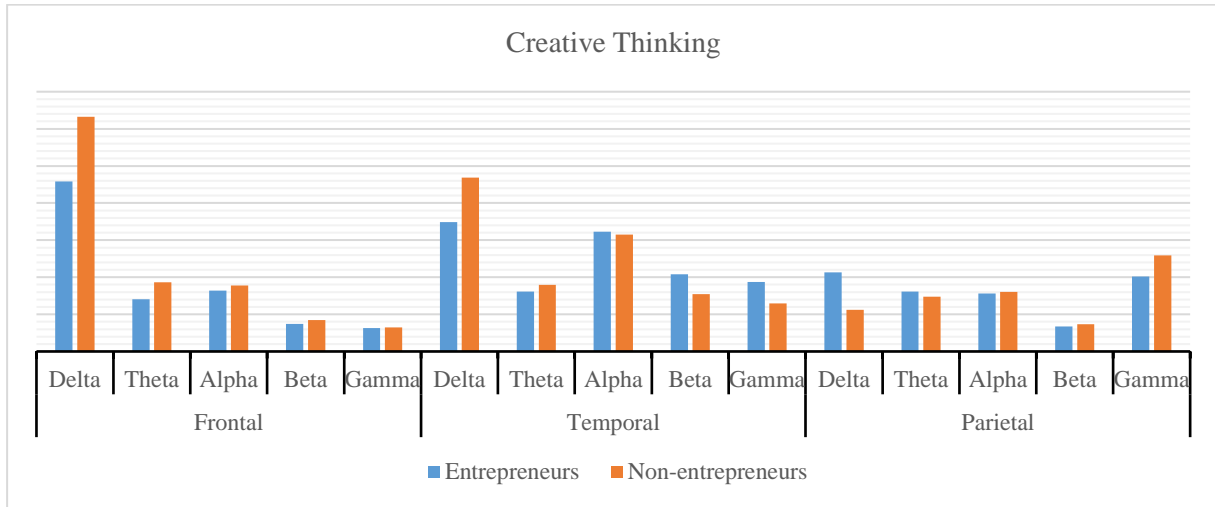
Table 2. Frequency Values Mann-Whitney U Test Results

E-F	Group	N	Rank Average	Rank Sum	U	Z	P
	Entrepreneurs	15	11.80	177	57	-2.41	0.016
F1- θ	Non-Entrepreneurs	15	19.20	288			
	Entrepreneurs	15	18.87	283	62	-2.12	0.034
F3- β	Non-Entrepreneurs	15	12.13	182			
	Entrepreneurs	15	12.17	182.50	62,5	-2.08	0.037
C4- γ	Non-Entrepreneurs	15	18.83	282.50			
	Entrepreneurs	15	19.07	286	59	-2.24	0.025
T4- β	Non-Entrepreneurs	15	11.83	179			
	Entrepreneurs	15	11.93	179	59	-2.24	0.025
O1- β	Non-Entrepreneurs	15	19.07	286			

θ : Theta, β : Beta, γ : Gamma $p < 0.05$

After analyzing the brain activities during creative thinking on the basis of electrodes, it was examined whether there was a significant difference between the groups in terms of power values in the frontal, temporal and parietal regions. First, we grouped electrodes. We used Fp1, Fp2, F3, F7, Fz, F4 and F8 electrodes for the frontal region, T3, T4, T5 and T6 electrodes for the temporal region, and P3, Pz and P4 electrodes for the parietal region. The frontal and temporal regions were regrouped on the basis of the left and right hemispheres. According to the test results, there was no statistically significant difference between the groups (Figure 3).

Figure 3. Comparison of Power Values Measured in Frontal, Temporal and Parietal Areas During Creative Thinking

5.2. Findings on Opportunity Recognition

It was seen that there was a statistically significant difference between the groups in theta, alpha, delta power during the opportunity recognition (Table 3). Compared to the entrepreneurs, it was observed that theta and alpha powers in the right frontal region, theta power in the left temporal region, and delta and theta power in the right temporal region were higher in the brains of the non-entrepreneurs.

Table 3. Power Values Mann-Whitney U Test Results

E- μ V	Group	N	Rank Average	Rank Sum	U	Z	P
F8- θ	Entrepreneurs	15	12.07	181	61	-2.14	0.033
	Non-Entrepreneurs	15	18.93	284			
F8- α	Entrepreneurs	15	12.33	185	65	-1.97	0.049
	Non-Entrepreneurs	15	18.67	280			
T3- θ	Entrepreneurs	15	12.00	180	60	-2.18	0.029
	Non-Entrepreneurs	15	19.00	285			
T4- δ	Entrepreneurs	15	11.60	174	54	-2.43	0.015
	Non-Entrepreneurs	15	19.40	291			
T4- θ	Entrepreneurs	15	12.20	183	63	-2.05	0.040
	Non-Entrepreneurs	15	18.80	282			

δ : Delta, θ : Theta , α : Alpha $p < 0.05$

A statistically significant difference was found between the brain activity of entrepreneurs and non-entrepreneurs in beta2, gamma and beta1 bands in terms of frequency values during opportunity recognition (Table 4). It was observed that the frequency values of the brains of the entrepreneurs in the research group were higher in the Beta2 band in the right frontal region and in the Beta1 band in the

right temporal region. It was observed that the frequency values in the gamma band were higher in the brains of non-entrepreneurs in the left frontal, middle parietal and left occipital regions.

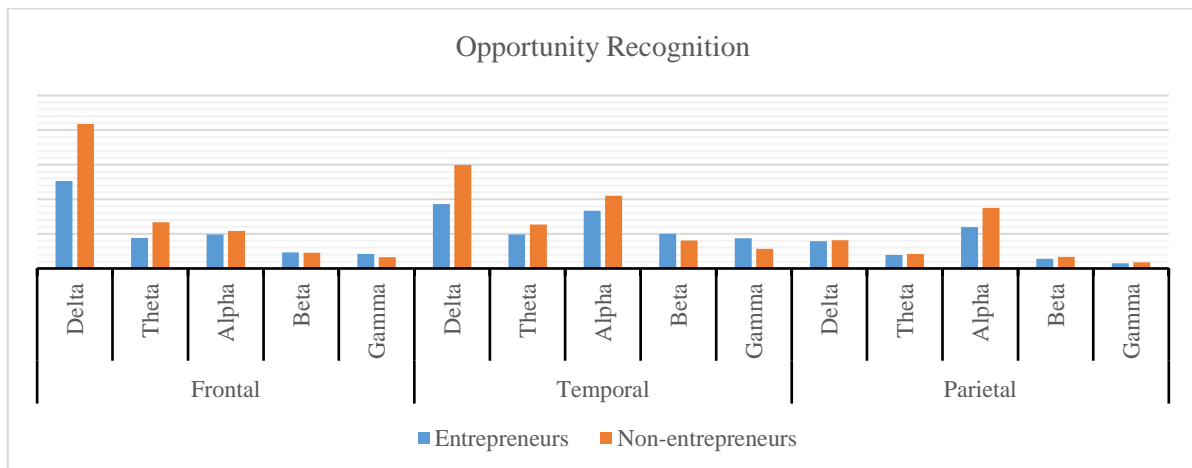
Table 4. Frequency Values Mann-Whitney U Test Results

E-F	Grup	N	Rank Average	Rank Sum	U	Z	P
F2-β	Entrepreneurs	15	18.80	282.00	63	-2.06	0.040
	Non-Entrepreneurs	15	12.20	183.00			
F7-γ	Entrepreneurs	15	12.13	182.00	62	-2.10	0.036
	Non-Entrepreneurs	15	18.87	283.00			
Pz-γ	Entrepreneurs	15	12.33	185	65	-1.98	0.048
	Non-Entrepreneurs	15	18.67	280			
T6-β	Entrepreneurs	15	19.17	287.50	57.5	-2.30	0.022
	Non-Entrepreneurs	15	11.83	177.50			
O1-γ	Entrepreneurs	15	11.97	179.50	59.5	-2.21	0.027
	Non-Entrepreneurs	15	19.03	285.50			

β: Beta, γ: Gamma $p < 0.05$

Brain activity during opportunity recognition were analyzed on the basis of electrodes, and then it was tested whether there was a significant difference between the groups in terms of power values in the frontal, temporal and parietal regions. Values were calculated for each frequency band by grouping Fp1, Fp2, F3, F7, Fz, F4 and F8 electrodes for the frontal region, T3, T4, T5 and T6 electrodes for the temporal region, and P3, Pz and P4 electrodes for the parietal region. In order to examine the values in the frontal and temporal regions, the electrodes in these regions were regrouped on the basis of the left and right hemispheres. According to the test results, there was no statistically significant difference between the groups (Figure 4).

Figure 4. Comparison of Power Values Measured in Frontal, Temporal and Parietal Areas During Opportunity Recognition

6. DISCUSSION

In this research we compared brain activity of the entrepreneurs and non-entrepreneurs during creative thinking and opportunity recognition. It was observed that the power values in the theta band in the left frontal region were different during creative thinking. This region is associated with functions such as motor planning, visual episodic recall, object processing, and emotional interpretation. The increased theta power in this region is explained by reduced executive functions (Field et al., 2019). During creative thinking, executive functions are less in the brains of non-entrepreneurs compared to entrepreneurs. In research on creative thinking, it is seen that creativity is associated with high amplitude low frequency waves such as theta and alpha in the frontal region, which occur during relaxation and rest, where cognitive activity is low. The main reason for this is that low amplitude high frequency waves such as beta and gamma seen in the frontal region related to executive functions are associated with functions such as analytical thinking, logical decision making and planning. It is thought that the brain should be in a relaxed state while creative ideas are being formed, therefore, high-level cognitive functions are suppressed during creative thinking (Carter, 2013). In the light of this information, our research findings are consistent with the literature.

In our research, differences were observed in the left prefrontal, right central, left occipital, left frontal and right temporal regions in terms of frequency values during creative thinking. The difference in theta values in the left prefrontal region can be interpreted as the fact that entrepreneurs focus more on the subject during the task (Field et al., 2019). Higher values in the gamma band in the right central region and in the beta2 band in the left occipital region in the brains of non-entrepreneurs and in the beta1 band in the left frontal and right temporal regions in the brains of entrepreneurs were observed. Observation of higher values in beta and gamma bands indicates that more cognitive activity occurs in those regions. When it comes to a task related to executive functions, it is considered normal to observe the beta wave especially in the frontal regions. Because these waves which are associated with high-level cognitive functions such as problem solving, active thinking, reasoning and planning (Eagleman, 2018), are the task of the frontal region which is also related to thinking and planning (Tanrıdağ, 2018).

It is seen that theta and alpha power in the right frontal region, theta power in the left temporal region, and delta and theta power in the right temporal region are higher in non-entrepreneurs' brain during opportunity recognition. This indicates that the brains of entrepreneurs have higher cognitive functions during opportunity recognition in the right frontal, left and right temporal regions compared to non-entrepreneurs' brain. The increase in delta, theta and alpha powers in the frontal areas demonstrate that the functions in these regions are suppressed or low cognitive activity. The high-amplitude waves that occur in the temporal area indicate that the problems are interpreted (Field et al., 2019).

Considering the frequency values recorded from the electrode regions during opportunity recognition, it is seen that beta values obtained in the right prefrontal region and right temporal region

during opportunity recognition in the brains of entrepreneurs are higher than non-entrepreneurs. Findings indicate that entrepreneurs get support from both the prefrontal region (which is associated with higher-level cognitive functions) and temporal region (related with long-term memory) while defining the opportunity. Differences in beta waves demonstrate that entrepreneurs are trying to solve the problem with higher cognitive capacity and also, they use their existing knowledge to recognize the opportunity. Similar findings are seen in the research on opportunity identification (Zaro et al., 2016). In their research higher activation has been observed in the right frontal and right temporal regions during opportunity identification in entrepreneurs' brains. This situation can be explained by the statement of Morris et al. (2011) "It is argued that the entrepreneur and venture emerge as a function of ongoing experience, with the venture creating the entrepreneur as the entrepreneur creates the venture."

7. CONCLUSION

Based on the research findings, different brain activities take place and different neural networks are used during creative thinking and opportunity recognition in the brains of entrepreneurs and non-entrepreneurs. One of the important findings obtained in this research is that entrepreneurs used their memories during opportunity recognition. As mentioned in the opportunity recognition literature, entrepreneurs make use of their existing knowledge and past experiences (Ardichvili & Cardozo, 2000; Shane & Venkataraman, 2000; Ardichvili et al., 2003) when defining whether a situation in the environment is an opportunity.

It is thought that the findings obtained in this research will be supported by different studies in the field of neuroentrepreneurship or will be enriched with different findings. The number of studies in the field of neuroentrepreneurship is still very limited. However, the entrepreneurship literature offers many research subjects to researchers who want to study in this field. Risk taking is one of the most used characteristics in the literature to distinguish entrepreneurs from others. Risk taking can be investigated with appropriate experimental design. Entrepreneurial alertness associated with perceptions is another important subject to be examined. Perception is a suitable subject to be researched by neuroscience techniques. In addition, experiments with different control groups are also important. For example, the decision-making skills of entrepreneurs and managers in risky situations can be compared. Explaining how the entrepreneur's brain works and its differences will help to clarify many issues that could not be answered about entrepreneurship. Moreover, research on brain activity of entrepreneurs will guide the improvement of interrelated processes such as the number of entrepreneurs, the quality of the entrepreneurial idea, and success of the entrepreneurship. For example, our research findings indicate that existing knowledge is important for opportunity recognition. Getting to know the entrepreneur's brain and having more information about it can guide the reorganization of the content of entrepreneurial education. The brain-based explanation of the variables that determine the quality of the entrepreneurial idea will make it easier for investors to invest in the right entrepreneurial ideas. However, the limits in

this field should be well known. Each of the studies should be seen as important steps taken on this path. But it should be known that such studies are not one-time studies that can give results in a short time. It is necessary to conduct a lot of research examining the brain activity of entrepreneurs and to obtain a larger sample size.

REFERENCES

- Amabile, T.M. (1997). Motivating creativity in organizations: On doing what you love and loving what you do. *California Management Review*, 40(1), 39-58. <https://doi.org/10.2307/41165921>
- Andreasen, N. (2019). *Yaratıcı beyin: Dehanın nörobilimi*. (Çev: Güney, K.). (9. Baskı). Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Arden, R., Chavez, R.S., Grazioplene, R. & Jung, R. E. (2010). Neuroimaging creativity: A psychometric view. *Behavioural Brain Research*, 214(2), 143-156. <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2010.05.015>
- Ardichvili, A. & Cardozo, R. N. (2000). A model of the entrepreneurial opportunity recognition process. *Journal of Enterprising Culture*, 8(2), 103-119. <https://doi.org/10.1142/S0218495800000073>
- Ardichvili, A., Cardozo, R. & Ray, S. (2003). A theory of entrepreneurial opportunity identification and development. *Journal of Business Venturing*, 18, 105-123. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(01\)00068-4](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(01)00068-4)
- Aydın, H. U. D. ve İrmiş, A. (2018). Girişimcilğe daha derinden bakmak: Nörogirişimcilik. S. Nart, Y. T. Yıldırım, (Ed.), *Current debates in management and organization* içinde (237-247). London: IJOPEC Publication.
- Ballı, A. ve Aycı, A. (2021). Nörobilim yaklaşımıyla girişimcilikte farklı bir boyut: Nörogirişimcilik. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22, 184-194. <https://doi.org/10.31590/ejosat.849788>
- Baron, R. (1998). Cognitive mechanisms in entrepreneurship: why and when entrepreneurs think differently than other people. *Journal of Business Venturing*, 13, 275-294.
- Baron, R. A. (2002). OB and entrepreneurship: the reciprocal benefits of closer conceptual links. *Research in Organizational Behavior*, 24, 225-269. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(02\)24007-1](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(02)24007-1)
- Baron, R. A. (2007). Behavioral and cognitive factors in entrepreneurship: Entrepreneurs as the active element in new venture creation. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1, 167-182. <https://doi.org/10.1002/sej.12>
- Baron, R. A. & Ensley, M. D. (2006). Opportunity recognition as the detection of meaningful patterns: evidence from comparisons of novice and experienced entrepreneurs. *Management Science*, 52(9), 1331-1344. doi:10.1287/mnsc.1060.0538
- Bora, İ. ve Yeni, S.N. (2012). *EEG Atlası*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Bygrave, W. D. (2010). The entrepreneurial process. In Bygrave, W.D. & Zacharakis, A. (Eds.). *The portable MBA in entrepreneurship* (1-26). (4. Edition). John Wiley & Sons.
- Carter, R. (2013). *Beyin kitabı*. (Çev: Güney, K.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Chell, E. (2013). Review of skill and the entrepreneurial process. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 19(1), 6-31. <https://doi.org/10.1108/13552551311299233>

- Colosio, M., Bellavitis, C. & Gorin, A. A. (2017). Human psychophysiological and genetic approaches in neuroentrepreneurship. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.), *Handbook of research methodologies and design in neuroentrepreneurship* (54-93). Edward Elgar Publishing.
- Day, M. & Boardman, M. C. (2017). Entrepreneurial return on investment through a neuroentrepreneurship lens. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.), *Handbook of research methodologies and design in neuroentrepreneurship* (177-206). Edward Elgar Publishing.
- Dietrich, A. & Kanso, R. (2010). A review of EEG, ERP, and neuroimaging studies of creativity and insight. *Psychological Bulletin*, 136(5), 822–848. <https://doi.org/10.1037/a0019749>
- Drucker, P. (2017). *İnovasyon ve girişimcilik uygulama ve ilkeler*. (Çev: Gülfidan, İ.). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Eagleman, D. (2018). *Beyin: Senin hikayen*. (Çev: Arık Tozar, Z.). (12. Baskı). İstanbul: Domingo Yayınları.
- Eckhardt, J. T. & Shane, S. (2010). An update to the individual-opportunity nexus. Acs, Z.J., Audretsch, D.B. (Eds.) *Handbook of Entrepreneurship Research An Interdisciplinary Survey and Introduction* (47-76). (2. Edition), New York: Springer.
- Erdemir, C. (2000). Beyin kognisyon araştırmalarında kullanılan istatistiksel yöntemler. Karakaş, S., Aydın, H., Erdemir, C., Özemesi, Ç. (Ed.) *Multidisipliner Yaklaşımda Beyin ve Kognisyon* (50-60). Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.
- Field, T. A., Jones, L. K. & Russell-Chapin, L. A. (2019). *Nöro-Psikolojik Danışma: Beyin Temelli Klinik Yaklaşımlar*. (Çev: Yorğun, V.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fillis, I., & Rentschler, R. (2010). The role of creativity in entrepreneurship. *Journal of Enterprising Culture*, 18(1), 49-81. <https://doi.org/10.1142/S0218495810000501>
- Fink, A., Grabner, R. H., Benedek, M., & Neubauer, A.C. (2006). Divergent thinking training is related to frontal electroencephalogram alpha synchronization. *European Journal of Neuroscience*, 23, 2241–2246. <https://doi.org/10.1111/j.1460-9568.2006.04751.x>
- Fink, A., & Neubauer, A.C. (2006). EEG alpha oscillations during the performance of verbal creativity tasks: differential effects of sex and verbal intelligence. *International Journal of Psychophysiology*, 62, 46–53. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2006.01.001>
- Gaglio, C. M. & Katz, J. A. (2001). The psychological basis of opportunity identification: entrepreneurial alertness. *Small Business Economics*, 16, 95-111. doi:10.1023/A:1011132102464
- Gaglio, C. M. & Winter, S. (2017). Entrepreneurial alertness and opportunity identification: where are we now? In Brannback, M. & Carsrud, A.L. (Eds.) *Revisiting the Entrepreneurial Mind Inside the Black Box: An Expanded Edition* (339-358), Switzerland: Springer.
- Gaglio, C.M. (2018). Opportunity identification: Review, critique, and suggested research directions. In Katz J. A. (Ed.), *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth*, Vol. 3, 139–202. Greenwich: JAI Press
- Girişken, A. & Çakar, T. (2021). What is neuroentrepreneurship? The theoretical framework, critical evaluation and research program. *OPUS–International Journal of Society Researches*, 17(36), 2975-2991. <https://doi.org/10.26466/opus.840936>.
- Goldstein, E.B. (2013). *Bilişsel Psikoloji*. (Çev: Gündüz, O.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Guillory, S., Boardman, M. C., & Day, M. (2017). A few words about what neuroentrepreneurship can and cannot help us with. Day, M., Boardman, M.C., Krueger,

- N.F. (Eds.) In *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (285-292). Edward Elgar Publishing.
- Hatten, T. S. (2012). *Small Business Management Entrepreneurship and Beyond*. (5. Edition). Canada: South-Western Cengage Learning.
- Heydari, M., Xiaohu, Z., Saeidi, M., Lai, K. K., & Yuxi, Z. (2020) Entrepreneurial Cognition and Effect on Neuro Entrepreneurship. *Turismo: Estudos & Práticas (UERJ)* https://www.researchgate.net/publication/342392879_Entrepreneurial_Cognition_and_effect_on_Neuro_entrepreneurship.
- Jauk, E., Benedek, M., & Neubauer, A. C. (2012). Tackling creativity at its roots: evidence for different patterns of EEG alpha activity related to convergent and divergent modes of task processing. *International Journal of Psychophysiology*, 84, 219–225. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2012.02.012>
- Kavanagh, P. F. & Hisrich, R. D. (2010). The relationship between the quality of the idea and the strategic potential of a new venture: a longitudinal study of five Irish campus companies. *Managing Global Transitions*, 8(3), 261-284.
- Koellinger, P., Minniti, M. & Schade, C. (2007). “I think I can, I think I can”: Overconfidence and entrepreneurial behavior. *Journal of Economic Psychology* 28, 502–527. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2006.11.002>
- Korpysa, J. (2020). Neuroentrepreneurship a new paradigm in the management science. *Procedia Computer Science*, 176, 2605–2614. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.09.309>
- Krueger, N. & Welp, I. (2008). *Experimental Entrepreneurship: A Research Prospectus and Workshop*. Paper presented at the USASBE Conference, San Antonio, Texas. 10-13 January 2008.
- Lahti, T., Halko, M., Karagözoğlu, N. & Wincent, J. (2018). Why and how do founding entrepreneurs' bond with their ventures? Neural correlates of entrepreneurial and parental bonding. *Journal of Business Venturing*, 34(2), 368-388. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.05.001>
- Laurerio-Martinez D., Canessa, N., Brusoni, S., Zollo, M., Hare, T., Alemanno, F. & Cappa, S. F. (2014). Frontopolar cortex and decision-making efficiency: Comparing brain activity of experts with different professional background during an exploration-exploitation task. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00927>
- Loue, C. & Baronet, J. (2012). Toward a new entrepreneurial skills and competencies framework: A qualitative and quantitative study. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 17(4), 455–477. <https://doi.org/10.1504/IJESB.2012.050164>
- Lumpkin, G.T. & Lichtenstein, B.B. (2005). The role of organizational learning in the opportunity recognition process. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4), 451-472. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2005.00093.x>
- Malik, A. S. & Amin, H. U. (2017). *Designing EEG experiments for studying the brain: design code and example datasets*. India: Academic Press.
- Marie De Carolis & D., Saporito, P. (2006). Social capital, cognition, and entrepreneurial opportunities: A theoretical framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 41-56. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00109.x>
- Martin de Holan, P. (2014). It's all in your head: Why we need neuroentrepreneurship. *Journal of Management Inquiry*, 23(1), 93-97. <https://doi.org/10.1177/1056492613485913>

- Martin de Holan, P. & Couffe, C. (2017). Unpacking neuroentrepreneurship: conducting entrepreneurship research with EEG technologies. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (94-119). Edward Elgar Publishing.
- Massaro, S., Drover, W., Cerf, M. & Hmiesleski, K. M. (2020). Using functional neuroimaging to advance entrepreneurial cognition research. *Journal of Small Business Management*. <https://doi.org/10.1080/00472778.2020.1824527>
- McMullen, J.S., Wood, M. S. & Palich, L. E. (2014). Entrepreneurial cognition and social cognitive neuroscience. In Mitchell, J. R., Mitchell, R. K. & Randolph-Seng, B. (Eds.) *Handbook of Entrepreneurial Cognition* (316-363). https://www.researchgate.net/publication/298095647_Entrepreneurial_cognition_and_social_cognitive_neuroscience
- Moore, C. (1986, August). Understanding entrepreneurial behavior: A definition and model. Paper presented at the AOM Annual Meeting <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/ambpp.1986.4978712>
- Moore, C.B., McIntyre, N. H. & Lanivich, S. E. (2021) ADHD-Related neurodiversity and the entrepreneurial mindset. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 45(1), 64-91. <https://doi.org/10.1177/1042258719890986>
- Morris, M. H. (1998). *Entrepreneurial intensity sustainable advantages for individuals, organizations, and societies*. USA: Greenwood Publishing Group.
- Morris, M.H., Kuratko, D.F., Schindehutte, M. & Spivack, A.J. (2011). Framing the entrepreneurial experience. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(1), 11-40. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2011.00471.x>
- Mölle, M., Marshall, L., Lutzenberger, W., Pietrowsky, R., Fehm, H. L. & Born, J. (1996). Enhanced dynamic complexity in the human EEG during creative thinking. *Neuroscience Letters*, 208 (1), 61-64. [https://doi.org/10.1016/0304-3940\(96\)12539-8](https://doi.org/10.1016/0304-3940(96)12539-8)
- Mölle, M., Marshall, L., Wolf, B., Fehm, H. L. & Born, J. (1999). EEG complexity and performance measures of creative thinking. *Psychophysiology*, 36, 95–104. <https://doi.org/10.1017/s0048577299961619>
- Nofal, A. M., Nicolaou, N. & Shane, S. (2021). The biology of entrepreneurship. In Gielnik, M. M., Cardon, M. S. & Frese, M. (Eds.) *The Psychology of Entrepreneurship: New Perspectives* (61-79), New York: Routledge.
- Ortiz-Teran, E., Turrero, A., Santos, J.M., Bryant, P.T. & Ortiz, T. (2013). Brain cortical organization in entrepreneurs during a visual stroop decision task. *Neuroscience and Neuroeconomics*. <https://doi.org/10.2147/NAN.S48243>
- Özesmi, Ç., Süer, C., Gölgeli, A., Aşçıoğlu, M., Dolu, N. & Yılmaz, A. (2000). Sınır sisteminin elektrofizyolojisi ve kayıt yöntemleri. Karakaş, S., Aydın, H., Erdemir, C., Özesmi, Ç. (Ed.) *Multidisipliner Yaklaşımda Beyin ve Kognisyon* içinde (1-11). Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.
- Perez-Centeno, V. (2017a). Which tool should I use? Neuroscience technologies for brain-driven entrepreneurship researchers. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (259-284). Edward Elgar Publishing.
- Perez-Centeno, V. (2017b). Brain-driven entrepreneurship research: A review and research agenda. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (13-53). Edward Elgar Publishing.

- Perez-Centeno, V. (2017c). Experimental methodological principles for entrepreneurship research using neuroscience techniques. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (150-173). Edward Elgar Publishing.
- Qin, X., Shepherd, D.A., Lin, D., Xie, S., Liang, X. & Lin, S. (2020). The dark side of entrepreneurs' creativity: investigating how and when entrepreneurs' creativity increases the favorability of potential opportunities that harm nature. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 1-27. <https://doi.org/10.1177/1042258720915582>
- Razumnikova, O. M. (2004). Gender differences in hemispheric organization during divergent thinking: An eeg investigation in human subjects. *Neuroscience Letters*, 362, 193-195. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2004.02.066>
- Shane, S., Drover, W., Clingsmith, D. & Cerf, M. (2019). Founder passion, neural engagement and informal investor interest in startup pitches: An fMRI study. *Journal of Business Venturing*, 35 (4). <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2019.105949>
- Shane, S., Locke, E. A. & Collins, C. J. (2012). Entrepreneurial motivation. *Human Resource Management Review*, 13(2), 257-279. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(03\)00017-2](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(03)00017-2)
- Shane, S. & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25 (1), 217-226. <https://doi.org/10.2307/259271>
- Shaver, K. G., Schjoedt, L., Passarelli, A. & Reeck, C. (2017). The cognitive neuroscience of entrepreneurial risk: Conceptual and methodological challenges. In Day, M., Boardman, M.C., Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (207-240). Edward Elgar Publishing.
- Shaver, K. G. & Scott, L. R. (1991). Person, process, choice: The psychology of new venture creation, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16 (2), 23-45.
- Shemyakina, N. V. & Dan'ko, S. G. (2007). Changes in the power and coherence of the B2 EEG band in subjects performing creative tasks using emotionally significant and emotionally neutral words. *Human Physiology*, 33 (1), 20-26. https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Shemyakina/publication/227219411_Changes_in_the_power_and_coherence_of_the_b2_EEG_band_in_subjects_performing_creative_tasks_using_emotionally_significant_and_emotionally_neutral_words/links/00b7d526a24b05d3e4000000/Changes-in-the-power-and-coherence-of-the-b2-EEG-band-in-subjects-performing-creative-tasks-using-emotionally-significant-and-emotionally-neutral-words.pdf
- Singh, R. P. & Ronch, J.L. (2011). Changing entrepreneurial cognitive processes with age: A conceptual discussion based on neuroscience. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 5(6), 94-103.
- Solso, R. L., Maclin, K. M. ve Maclin, O. H. (2018). *Bilişsel Psikoloji*. (Çev: Ayçiçeği-Dinn, A.). (8. Baskı). İstanbul: Bilge Yayınları.
- Sternberg, R. J. & Lubart, T. I. (1996). Investing in creativity. *American Psychologist*, 51(7), 677-688.
- Sud, A. (2017). A few words about entrepreneurial learning, training, and brain plasticity. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (241-245). Edward Elgar Publishing.
- Tang, C., Byrge, C. & Zhou, J. (2018). Creativity perspective on entrepreneurship. In Turcan, R. V. & Fraser, N.M. (Eds.) *The Palgrave Handbook of Multidisciplinary Perspectives on Entrepreneurship* (81-102). Switzerland: Palgrave Macmillan.

- Tang, J., Kacmar, M. & Busenitz, L. (2012). Entrepreneurial alertness in the pursuit of new opportunities. *Journal of Business Venturing*, 27, 77–94. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2010.07.001>
- Tanrıdağ, O. (2018). *Beyin-Davranış İlişkileri Üzerine Konferanslar ve Dersler-II*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları.
- Treffers, T. (2017). A few words about neuroexperimental designs for the study of emotions and cognitions in entrepreneurship. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (246-258). Edward Elgar Publishing.
- Turanlı, G. (1994). *Parsiyel Epilepsili Hastalarda Zemin Aktivitesinin Komputere Yöntemle Analizi*. (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ankara.
- Ward, M. K., Reeck, C. & Becker, W. (2017). A brief primer on using functional magnetic resonance imaging (fMRI) in entrepreneurship research. In Day, M., Boardman, M.C. & Krueger, N.F. (Eds.) *Handbook of Research Methodologies and Design in Neuroentrepreneurship* (120-149). Edward Elgar Publishing.
- Whiting, B.G. (1988). Creativity and entrepreneurship: How do they relate? *The Journal of Creative Behavior*, 22(3), 178-183. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.1988.tb00495.x>
- Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3874-3915. <https://doi.org/10.26466/opus.662721>
- Zaro, M. A., Fagundes, L.C., Rochal, F.T. & Nunes, W.C. (2016). Cognitive brain mapping used in the study of entrepreneurial behavior – pilot test with the use of electroencephalogram - EEG during the process of identification of business opportunities. *American Journal of Educational Research*, 4 (6), 472-478. <https://doi.org/10.12691/education-4-6-5>

COVID-19 SÜRECİNDE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE VE TÜRKİYE’DE KREDİ RİSKİNİN BELİRLEYİCİLERİ

DETERMINANTS OF CREDIT RISK IN SELECTED COUNTRIES AND TURKEY DURING COVID-19

Eda YEŞİL¹, Yağmur YAVİLİOĞLU KAYA²

1. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, edabalikcioglu@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2525-6745>
2. Unvan, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, yaviliogluyagmur19@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0196-7833>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type Research Article

Başvuru Tarihi 17.12.2022
Application Date 12.17.2022

Yayına Kabul Tarihi 27.02.2023
Admission Date 02.27.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1255217>

Öz

Finansal liberalizasyon uygulamaları ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle özellikle 1980’lerden itibaren ivme kazanan finansal küreselleşme sürecinde güven olgusu hem devletler, hem özel işletmeler açısından giderek daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu süreçte finansal piyasaların hızla gelişmesi ve entegre olması ve finansal enstrümanların çeşitlenmesi, ülkelerin kredi risklerini artırmıştır. Bunun sonucunda kredi risk ölçümleri önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı 2007-2021 yılları arasında kredi riskleri farklılaşan 10 ülkenin kredi notları ve kredi temerrüt primleri üzerinde makroekonomik ve mali göstergelerin etkisini sıralı probit yöntemiyle analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Kredi Derecelendirme Kuruluşları, Kredi Temerrüt Swapları, Sıralı Probit Model.*

Abstract

The effect of financial liberalization implementation and technological development, especially after 1980’s in financial globalization process, trust has begun to get more important both governments and private firms. In this process, rapid developed and integration in financial markets and variety of financial instruments, countries credit risks are increased. Due to this credit risk measurement is getting more important. In this study we aim to examine 10 countries which credit risks are different each other, the effects of macroeconomic and fiscal determinants on credit ratings and credit default swaps by using ordered probit model between 2007-2021.

Keywords: *Credit Rating Agencies, Credit Default Swaps, Ordered Probit Model.*

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The effect of financial liberalization implementation and technological development, especially after 1980’s in financial globalization process, trust has begun to get more important both governments and private firms. In this process, rapid developed and integration in financial markets and variety of financial instruments, countries credit risks are increased. Due to this credit risk measurement is getting more important. In this study we aim to examine 10 countries which credit risks are different each other and the effects of macroeconomic and fiscal determinants on credit ratings and credit default swaps by using ordered probit model between 2007-2021.

Research Questions

The aim of this study is to investigate the determinants of credit risks by using Credit Default Swaps (CDS) and Fitch credit ratings between macroeconomic and fiscal factors. For this reason, the relationship between the variables is analyzed by applying ordered probit model between the period of 2007 to 2021 for 9 selected countries and Turkey.

Literature Review

Recently, there is a large literature on the changes affecting credit rating agencies' ratings and credit default premiums as determinants of credit risks. In his study, Kılıcı (2017) examined the relationship between macroeconomic and financial variables that cause an increase in country credit risk, and country CDS premiums for the years 2010-2016, with time series and causality analysis. As a result, there isn't a significant relation. Ketten et al. (2013) examined Turkey's CDS premium and some macroeconomic variables. They used monthly data for the period October 2000 – May 2013 and as a result, they found that there is a causality relationship from US long-term interest rates to Turkey's CDS premium. Can and Paskaleva (2017) examined whether macroeconomic factors affect the CDS premiums of seven countries in the European region and did not find any effect. Danacı et al. (2017) examined the relationship between CDSs and growth rates in Turkey. Data for the period 2009-2015 were used and as a result, they found a causality relationship between CDS premiums and growth rates. Ayaydın et al. (2018) examined the factors affecting Turkey's CDS premium by making use of the data for the period of 2009 – 2016, and as a result, they stated that the increase in interest rates, inflation and external debt led to an increase in CDS premium. Amato (2005) performed a regression analysis using economic indicators such as inflation, interest rate, monetary policy for investable countries and as a result, they stated that these variables had a significant effect on CDS premiums. Wu and Zhang (2008) find economic risks which are included real output growth, financial market volatility and inflation, effective on CDS. Tang and Yan (2010) argued that macroeconomic factors have a significant factor on CDS and that economic growth is the best factor. Aizenman, Hutchison, and Jinjara (2013) analyzed the relationship between external debt, inflation, trade openness and CDS premiums for 60 countries between 2005 and 2010 using panel data analysis. They found that CDS premiums are defined by the

financial domain. Fiscal domain revealed that CDS is an important economic determinant in terms of government debt/tax base.

Methodology

In this study, Fitch credit ratings for 10 countries between 2007-2021 (France, Argentina, Brazil, China, Indonesia, Italy, Poland, Japan, South Africa and Turkey) are examined by ordered probit models. In these models' growth, unemployment, inflation, current account balance, government revenue, government expenditures, budget balance, primary balance and public debt to GDP ratio used to analyses the effect of fitch credit ratings and CDS premiums. Data is from IMF World Economic Outlook Database and Turkish Treasury and Finance Office. An ordered probit model is used which the dependent variables are fitch credit ratings and CDS premiums in order to set up a model investigating the sovereign credit ratings by international credit rating agencies for Covid 19 pandemic period. The most appropriate model for credit ratings is ordered probit model due to discrete, ordinal nature of the dependent factors in the estimation The ordered probit model is shown, (Gujarati, 2004).

Results and Conclusions

The activities of credit rating agencies are of central importance both for governments and companies that want to borrow from global financial markets, and for those who want to evaluate their financial investments on a global scale. However, it is seen that in times of crisis, they are criticized for not fully fulfilling their early warning duty, and even held responsible for these processes. The fact that some countries with high credit ratings were caught in a crisis and some companies with high credit ratings went bankrupt have strengthened these perceptions. Developed as one of the country risk measurement methods as a solution to this problem, CDSs can adapt to the system earlier, especially as a result of changes in macroeconomic policies. The reason for this is that although credit rating agencies also benefit from fiscal policy variables in their rating evaluations, risk premiums are determined with macroeconomic variables as more fluid variables of credit default swaps.

1. GİRİŞ

Finansal liberalizasyon uygulamaları ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle özellikle 1980’lerden itibaren ivme kazanan finansal küreselleşme sürecinde güven olgusu hem devletler hem özel işletmeler açısından giderek daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu süreçte finansal piyasaların hızla gelişmesi ve entegre olması ve finansal enstrümanların çeşitlenmesi, ülkelerin kredi risklerini artırmıştır. Bunun sonucunda kredi risk ölçümleri önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda önce derecelendirme faaliyetlerinin önemini artırmış ve farklı derecelendirme türleri ve kuruluşları ortaya çıkmıştır. Daha sonra yaşanan kriz deneyimleri sonucunda kredi derecelendirme kuruluşlarının notlarının gecikmeli olarak değişmesi üzerine 1994 sonrasında kredi temerrüt swapları kredi riski belirlemede önemli araç haline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, kredi derecelendirme kuruluşlarının öngördüğü kredi notlarının ve kredi temerrüt swaplarının (CDS) ülkelerin faaliyetlerini ve küresel finansal sistemin etkin işleyişi bakımından taşıdıkları önemi ortaya koymak ve COVID-19 küresel salgını bağlamında kredi risklerinin belirleyicilerini araştırmaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ülke kredi risklerine ölçümüne yönelik çalışmalar 2008 krizi itibariyle artmaya başlamıştır. Bu kriz sadece ABD’yi etkilemekle kalmamıştır ve tüm dünyada etkisini göstermesiyle birlikte CDS ve kredi notları, birçok devletin ve kuruluşun merkezine yerleşen bir unsur haline gelmiştir.

Son dönemlerde kredi risklerinin belirleyicileri olarak kredi derecelendirme kuruluşlarının notları ve kredi temerrüt primlerini etkileyen değişmelerle ilgili geniş literatür bulunmaktadır.

Amato (2005), yatırım yapılabilir ülkeler için enflasyon, faiz oranı, para politikası gibi ekonomik göstergeler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirmiştir ve sonuç olarak, bu değişkenlerin “CDS primleri” üzerinde değişkenler arasında anlamlı ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Tang ve Yan (2010), makroekonomik göstergelerin “CDS” üzerinde temel bir etkiye sahip olduğunu ve ekonomik büyümenin ortalama kredibilite üzerinde en önemli faktör olduğunu göstermişlerdir.

Keten vd. (2013) ise, Türkiye’nin CDS primiyle bazı makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucu olarak, ABD uzun vadeli faiz oranlarından Türkiye’nin “CDS primi”ne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Aizenman, Hutchison ve Jinjark (2013), panel veri analizini kullanarak 2005-2010 yılları arasında 60 ülke için dış borç oranı, enflasyon, ticari açıklık ve CDS primleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazarlar, CDS primlerinin mali alan tarafından tanımlandığını tespit etmişlerdir. Mali alan, devlet borcu/vergi matrahı ölçüsünde CDS’in önemli bir ekonomik belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur.

Kılıcı (2017) ilgili çalışmasında, Türkiye açısından, ülke kredi riskini belirleyen makroekonomik ve finansal faktörler ile ülke CDS primleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi 2010-2016 yılları için zaman serisi ve nedensellik analiziyle incelemiştir. Analiz sonucunda, Türkiye’de 5 yıllık CDS primleri ile büyüme, enflasyon, işsizlik, cari açık gibi değişkenler arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Can ve Paskaleva (2017), makroekonomik faktörlerin, AB’de bulunan yedi ülkenin CDS primlerini etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir ve herhangi bir etki bulamamışlardır.

Danacı vd. (2017), Türkiye’de CDS’ler ile büyüme oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2009-2015 dönemine ait verileri kullanarak “CDS primleri” ile büyüme oranları arasında karşılıklı (çift yönlü) bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Ayaydın vd. (2018), 2009 – 2016 dönemi verilerinden yararlanarak Türkiye’nin “CDS primi”ni etkileyen faktörlerin neler olduğunu incelemiş ve sonuç olarak, faiz oranlarının, enflasyonun ve dış borcun “CDS primleri”nde artışa yol açtığını ifade etmişlerdir.

3. KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ GELİŞİMİ VE FONKSİYONLARI

Uluslararası finansal piyasalardan borçlanmak isteyen devletler veya özel sektör firmalarının erişebilecekleri finansman miktarı ve bu finansmanın maliyetini belirleyen önemli faktörlerden birisi uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının yaptıkları değerlendirmelerdir. Ülke düzeyinde kredi değerliliğinin belirlenmesinde IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşların raporları önemli yer tutmakla birlikte, uluslararası derecelendirme kuruluşlarının verdikleri derecelendirme notlarının önemi giderek artmıştır. Kredi derecelendirme (rating) kuruluşları ihraç yapanların kredi değerleri hakkında piyasalara doğrudan, bağımsız ve tarafsız görüş sunmaktadırlar. Bu kuruluşlar verdikleri notlar aracılığı ile, borçlanmak isteyen kuruluşların borç maliyetlerini etkileyebilmektedirler (Günel, 2019:150).

Günümüzde çok sayıda kredi derecelendirme kuruluşu olmakla birlikte, sektörde hakim pozisyonda bulunan üç firma öne çıkmaktadır. Yeni düzenlemeler kredi derecelendirme kuruluşlarının sayısını artırmaya rağmen (ABD tarafından kabul edilen sayı 10, AB tarafından kabul edilen sayı 37), Standard & Poor's, Moody's ve Fitch'in kredi derecelendirme piyasasındaki payı hala %94 civarındadır (Miricescu, 2015). Bunların yanı sıra uluslararası düzeyde faaliyet göstermekle birlikte, daha çok bölgesel düzeyde önemli aktör olarak kabul gören “*Japan Credit Rating Agency, Islamic International Rating Agency*” gibi derecelendirme kuruluşlarında da bahsedilebilir.

Dünyada ilk kredi değerlendirme şirketi 1841 yılında “*Louis Lewis Tappan*” öncülüğünde kurulmuştur. Daha sonra 1914 yılında ise John Moody tarafından, “*Moody's Investors Service*” kurulmuş, 1913 yılında “*Fitch Ratings*” kurulmuştur. 1932’de “*Duff and Phelps*”; 1941’de ise “*Standard and Poor's (S&P)*” kurulmuştur (Günel, 2019).

Daha sonra 1994 yılında kredi risklerini bilançodan koruma satıcılarıyla paylaşma amacıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bankası J.P. Morgan tarafından “CDS (Kredi Temerrüt Swapları)” ortaya çıkmıştır (Augustin vd., 2016).

CDS'ler kredi türev aracıdır. CDS'lerin dayanakları bulunmaktadır. Bunlar devlet ya da özel sektör tahvilleri, bonolar ve kredi araçlarıdır. Tahvil veya bonodan alacaklı olan koruma alacaklısı ile alacağı prim karşılığında risk alarak koruma satan arasında CDS sözleşmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. CDS'lerde de tahvil veya bono gibi bir finansal araçtan yeni bir finansal araç ortaya çıkmaktadır. Yani CDS sözleşmesi yapılması durumu oluşmaktadır (Hemraj, 2015).

3.1. Küresel Finansal Sistem ve Kredi Derecelendirmesi

Finansal piyasalarda bilgi asimetrisinin kaynaklık ettiği ters seçim ve ahlaki riskler önemli sorun alanları olarak varlığını sürdürmektedir. Kredi derecelendirme kuruluşları faaliyetleriyle bu sorunların çözümüne ve işlem maliyetlerinin azaltılmasına katkı yapmaktadırlar.

Kredi derecelendirme kuruluşlarınca öngörülüp yapılan notlandırma, yatırımcıların yatırım yapıp yapmayacaklarını ölçüde etkilemekte ve birçok ülkedeki fonlar bu notlara göre değerlendirilmektedir (Karagöl ve İstiklal Mihçioğur, 2012).

3.2. Kredi Derecelendirmesinde Öne Çıkan Hususlar ve Kredi Notları

Kredi derecelendirme notları, ülkelerin kredi risklerinin ya da borç geri ödeme kapasitelerinin değerlendirildiği düzenli incelemelerdir. Ülkelerin kredi derecelendirme notu belirlenirken, büyüme oranı, işsizlik, cari işlemler dengesi, enflasyon, rezervler, kamu finansmanı ve dış finansman gibi makroekonomik göstergeler kadar politik ve jeopolitik riske neden olabilecek kriterler de dikkate alınmaktadır.

Derecelendirme kuruluşları bir ülkenin, bir kurumun veya bir şirketin borçlanma piyasalarında elde edeceği borcunu geri ödeme kapasitesi hakkında değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bu değerlendirme, verilen kredi notları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Kredi derecelendirmesi, tahvil ve diğer bazı finansal enstrümanları ihraç edenlerin kredibilitesi hakkında bilinmesi gereken çok çeşitli bilgileri ihtiva eder (Elkhoury, 2008). Kredi notlarının oluşturulması esnasında çok sayıda veri derinlemesine analize tabi tutulmaktadır. Derecelendirmeye tabi tutulan devlet veya firmaya verilen kredi notu borcun istenen miktarda, zamanında ve uygun koşullarda elde edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu notlar ve analizler ilgili ülkede yatırım yapacak olanlar veya ilgili şirketlere borç vermek isteyenler tarafından dikkate alınmaktadır. Kredi derecelendirme notunun borçlanma maliyetlerini etkilemesinin yanında yabancı fonların ülkede işlem görmesi de büyük ölçüde etkilemektedir (Karagöl ve İstiklal Mihçioğur, 2012:14). Kredi notunun yatırım yapılabilir düzeyin altında belirlenmesi, şirket veya ilgili ülkenin borçlanmasının gecikmesine ve maliyetinin yükselmesine neden olabilmektedir (Günel, 2019).

Geleneksel olarak, kredi derecelendirmesi derecelendirme komitesi tarafından gözden geçirilen ve sonuçlandırılan değerlendirmeleri ihtiva eden bir süreci içerir. Değerlendirme sürecinin daha sistematik olması ve şahsi verilere daha az güvenilmesi gerekliliğine bağlı olarak zaman içerisinde, kamuya açık verilere dayanan nicel istatistiksel modeller öne çıkmıştır. Kullanılan modellerin performansı şartlara göre önemli ölçüde değiştiği için bir modelin diğerlerinden daha iyi performans gösterdiğini söylemek güçtür (Elkhoury, 2008).

Derecelendirme kuruluşları farklı piyasalara ait; (i) ekonomik, (ii) sosyal, (iii) politik verileri toplamaktadır ve analizler yaparak bir kategoriye tabi tutmaktadırlar. Bu kuruluşların, yaptıkları derecelendirmede bazı kategoriler kullanılmaktadır. Bu kategoriler A ve D arasında notları barındırmaktadır. A yatırım yapılabilir ülke, D ise iflas etmiş ülkeyi göstermektedir. B notları düşük riskli, C notları ise yüksek riskli ülkeleri göstermektedir. Değerlendirme sonucunda ülkelere ve/veya şirketlere verilen kredi notları kamuoyuyla paylaşmakta ve böylece piyasa aktörlerinin bilgilendirilmesi sürecine katkı yapılmaktadır.

4. FİNANSAL KRİZLER VE KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARI

Özellikle 1990'lerden sonra yaşanan finansal krizlerle birlikte kredi derecelendirme kuruluşlarının tarafsız derecelendirme yapıp yapmadıkları konusu tartışılmaya başlanmış; özellikle 2008 küresel krizinden en fazla etkilenen ülkelerin kredi notu en yüksek olan ülkeler olması söz konusu kuruluşların güvenilirliğini ciddi ölçüde sarsmıştır. Derecelendirme kuruluşları, çeşitli nedenlerden dolayı çoğu kez eleştirilmiş; meydana gelen krizlerin ana sorumlusu olarak nitelendirilmişlerdir (Çevik Tekin, 2016:190). Bazı çalışmalarda kredi derecelendirme kuruluşlarının not verirken hızlı hareket etmedikleri, bazı durumlarda tarafsız davranmadıkları yönünde bulgular elde edilmiştir (Bkz. Balıkçıoğlu ve Yılmaz, 2013).

Tablo 2'de üç kredi derecelendirme kuruluşunun 2008 küresel finansal krizi öncesi ve sonrasında ve COVID-19 salgını sürecinde seçilmiş bazı ülkelere yönelik değerlendirmeleri yer almaktadır.

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerin Kredi Notlarındaki Gelişmeler

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Fransa														
Moody's	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aa1	Aa1	Aa1	Aa2	Aa2	Aa2	Aa2	Aa2	Aa2
S&P	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AA	AA	AA	AA	AA	AA	AA	AA
Fitch	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AA+	AA	AA	AA	AA	AA	AA	AA
İtalya														
Moody's	Aa2	Aa2	Aa2	Aa2	A2	Baa2	Baa2	Baa2	Baa2	Baa2	Baa2	Baa3	Baa3	Baa3
S&P	A+	A+	A+	A+	A	BBB+	BBB	BBB	BBB	BBB	BBB	BBB	BBB	BBB
Fitch	AA-	AA-	AA-	AA-	A+	A-	BBB+	BBB+	BBB+	BBB+	BBB	BBB	BBB	BBB
ABD														
Moody's	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa	Aaa
S&P	AAA	AAA	AAA	AAA	AA+	AA+	AA+	AA+	AA+	AA+	AA+	AA+	AA+	AA+
Fitch	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA
Çin														
Moody's	A1	A1	A1	Aa3	Aa3	Aa3	Aa3	Aa3	Aa3	Aa3	A1	A1	A1	A1
S&P	A	A+	A+	AA-	AA-	AA-	AA-	AA-	AA-	AA-	A+	A+	A+	A+
Fitch	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+	A+
Brezilya														
Moody's	Ba1	Ba1	Baa3	Baa3	Baa2	Baa2	Baa2	Baa2	Baa3	Ba2	Ba2	Ba2	Ba2	Ba2
S&P	BB+	BBB-	BBB-	BBB-	BBB-	BBB-	BBB	BBB-	BBB-	BB	BB	BB-	BB-	BB-
Fitch	BB+	BBB-	BBB-	BBB-	BBB	BBB	BBB	BBB	BB+	BB	BB	BB-	BB-	BB-
Türkiye														
Moody's	Ba3	Ba3	Ba3	Ba2	Ba2	Ba1	Baa3	Baa3	Baa3	Ba1	Ba1	Ba3	B1	B2
S&P	BB-	BB-	BB-	BB	BB	BB	BB+	BB+	BB+	BB	BB	B+	B+	B+
Fitch	BB-	BB-	BB+	BB+	BB+	BBB-	BBB-	BBB-	BBB-	BBB-	BB	BB	BB-	BB-

Küresel kriz 2007 yılında ABD mortgage piyasasında ortaya çıkmış ve kısa sürede finansal sistemin diğer kısımlarına, reel sektöre ve 2008 yılı itibariyle de başta “Avrupa Birliği” ülkeleri olmak üzere birçok ülkeye yayılmıştır. Derecelendirme kuruluşlarının ABD’ye verdikleri kredi notlarına bakıldığında gerek krizin başlangıç yılında gerekse sonrasında kredi notlarında herhangi bir değişiklik yapılmadığı görülmektedir. 2010 yılında finansal krizi borç krizi şeklinde yaşayan AB ülkeleri içerisinde örneğin İtalya’da 2011’de hemen not düşüşü gerçekleşmiş; Fransa’da 2012 yılında kredi notu düşürülmüştür. Tablodan hareketle gelişmekte olan ülkeler açısından söz konusu kuruluşların not değişiklikleri konusunda daha hızlı hareket ettikleri söylenebilir. Krizden en az etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye’de 2009 yılından itibaren belli bir süre kredi notlarında bir atış söz konusu olmuştur. Brezilya için de 2011’den sonra benzer bir durum söz konusudur. Krizden sonra Çin’in kredi notlarında da bir artış gerçekleşmiştir. Tablodan üç derecelendirme kuruluşunun aynı ülkeye verdikleri notlar arasında zaman zaman önemli farklılaşmalar olması dikkat çekmektedir.

Çeşitli düzenlemelere rağmen, derecelendirme kuruluşlarının faaliyetlerine ve vermiş oldukları notlara bakıldığında yasal sorumluluklarını tam anlamıyla yapmadıkları ve faaliyetlerinin de etkisiz olduğu ve denetlenemediği görülmektedir (Günel, 2019). Bu kuruluşları şeffaf bir şekilde denetleyen ve gerektiğinde cezai yaptırımlara başvuran uluslararası bir kurum/kuruluş henüz mevcut değildir.

5. TÜRKİYE’NİN KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARIYLA İLİŞKİLERİ

Türkiye’nin “kredi derecelendirme kuruluşları” ile etkileşimi 1990’lı yıllarda başlamıştır. Üç büyük derecelendirme kuruluşunun ülkemize verdiği notlar dolayısıyla borçlanma maliyetlerimiz yükselmiş ve kamu açıklarının artmıştır (Karagöl ve Mihçioğur, 2012). 2002-2008 yılları arasında ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanması neticesinde Türkiye’nin kredi notu yükselme eğiliminde olmuştur.

Tablo 3’de Türkiye ekonomisinin 2010-2020 dönemine ait temel makroekonomik göstergeleri yer almaktadır. Tablodan 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgının bütün ülkelerde makroekonomik göstergeleri önemli ölçüde bozduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde küresel ölçekli sorunların yaşandığı 2008 sonrası ve 2019 sonrası dönemlerde makroekonomik göstergelerde bir miktar bozulma ortaya çıkmakla birlikte, genel olarak ekonomik görünümün küresel ortalamanın üzerinde bir seyir izlediği görülebilir. Yakın zamanda enflasyon, işsizlik, döviz kurları gibi göstergelerde iç ve dış gelişmelerin etkisiyle olumsuz bir seyir gözükmeyle birlikte, diğer alanlarda ortaya çıkan yüksek performans nedeniyle bu olumsuzlukların göreceli etkisi zayıf kalmıştır.

Tablo 2. Türkiye’de Temel Makroekonomik Verilerdeki Gelişmeler (2010-2020)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYH (Yıllık Reel Yüzde Değişim)	8,4	11,2	4,8	8,5	4,9	6,1	3,3	7,5	3,0	0,9	1,8
PMI (ISO Satın Alma Yöneticileri Endeksi) ¹	56,4	52,0	53,1	53,5	51,4	52,2	47,7	54,9	44,2	49,5	50,8
İstihdam (Bin Kişi)	21.858	23.266	23.937	24.601	25.933	26.621	27.205	28.189	28.738	28.080	26.812
İşsizlik Oranı (%)	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7	13,2
Cari İşlemler Dengesi / GSYH	-5,7	-8,9	-5,5	-5,8	-4,1	-3,2	-3,1	-4,8	-2,7	0,9	-5,2
İhracat (FOB, Milyon \$)	113.883	134.906	152.462	161.481	166.506	150.981	149.246	164.495	177.169	180.833	169.646
Genel Devlet Bütçe Dengesi/GSYH (%) (IMF verisi)	-3,4	-0,7	-1,8	-1,5	-1,4	-1,3	-2,3	-2,2	-3,7	-5,6	
AB Tanımlı Borç Stoku/GSYH (%)	39,7	36,2	32,4	31,2	28,5	27,4	28,0	28,0	30,2	32,6	39,5
Merkez Bankası Toplam Rezervleri (Dönem Sonu, Milyar \$)	86,0	88,3	119,2	131,0	127,3	110,5	106,1	107,7	93,0	105,7	93,3
TÜFE (2003=100, Dönem Sonu, Yıllık Yüzde Değişim)	6,4	10,5	6,2	7,4	8,2	8,8	8,5	11,9	20,3	11,8	14,6
Dönem Sonu Dolar Kuru (TL)	1,55	1,91	1,78	2,13	2,32	2,91	3,53	3,81	5,26	5,94	7,34
BİST-100 Endeksi (Dönem Ortalaması)	593,74	607,82	636,49	780,60	751,91	805,83	772,10	989,66	1020,11	993,57	1136,97
10 Yıllık Devlet Tahvil Faizi (Dönem Ortalaması, %)	9,77	9,52	8,65	7,96	9,23	9,12	9,96	10,83	15,28	15,24	12,43
Türkiye 5 Yıllık CDS Primi (Dönem Ortalaması, bp)	166,9	203,7	209,5	170,0	197,6	233,3	262,5	204,5	301,0	372,4	458,4

Covid-19 salgının neden olduğu ekonomik baskının hafifletilmesi amacıyla uygulanan genişletici para ve maliye politikaları bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bütçe dengelerini bozucu etki yapmıştır. Gelişmekte olan ekonomiler alt grubunda benzerleriyle kıyaslandığında salgın sürecinde Türkiye’nin bütçe açığının diğer ülkelere kıyasla daha sınırlı kaldığı gözlenmektedir. 2020 yılında dünya ekonomisi salgının etkisiyle yüzde 3,3 oranında daralmıştır. Olumsuz ekonomik koşullara rağmen Çin ve Türkiye ekonomileri 2020 yılında pozitif büyüme göstermiştir. ABD, Almanya, Japonya gibi gelişmiş ülke ekonomileri ise 2020 yılında önemli ölçüde küçülmüştür. Salgının şiddetini artırmasıyla öncü göstergelerden imalat PMI endeksleri dünya genelinde 2020 yılı içerisinde oldukça düşük seviyelere gerilemiştir. Ancak alınan ekonomik tedbirlerin de etkisiyle 2020 yılı sonunda bazı ülkelerde imalat PMI endekslerinin 2019 yılı sonu değerlerinin bile üzerinde gerçekleştiği gözlenmiştir. Salgının olumsuz etkileri dünya genelinde işgücü piyasaları üzerinde de gözlenmiştir.

Ülkelerin işgücü piyasalarını iyileştirmeye yönelik aldıkları tedbirlere rağmen, 2019 yılı Aralık ayı verileriyle karşılaştırma yapıldığında 2020 yılı Aralık ayında birçok ülke ve bölgede işsizlik oranlarının daha yüksek seviyelerde olduğu gözlenmektedir. Türkiye yüzde 3,3’lük yıllık istihdam kaybı ile Çin ve Rusya’dan sonra en az kayıp yaşayan ekonomi olmuştur. Küresel mal ihracatı 2020 yılında önceki yıla göre önemli ölçüde gerilemiştir. Salgının yayılmasını engellemek için alınan tedbirler ve kapanma kararları küresel ticaret üzerinde de daraltıcı etkide bulunmuştur.

Türkiye mal ihracatı açısından Çin ve Güney Afrika’dan sonra en az daralan gelişmekte olan ekonomi olmuştur. Ülkelerin yapısal özelliklerine göre değişik etkiler görülmekle birlikte, genel olarak bakıldığında düşen ithalat talebi ve emtia fiyatlarının cari işlemler dengesi üzerinde aşağı yönlü etkide bulunduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’nin cari işlemler açığı 2020 yılında milli gelirin yüzde 5,2’si seviyesinde gerçekleşmiştir.

Ülkelerin ABD Doları karşısındaki değerlerine bakıldığında Türk Lirası’nın söz konusu dönemde en fazla değer kaybı yaşayan para birimi olduğu görülmektedir. Faiz oranları incelendiğinde kurlardakine benzer bir durum göze çarpmaktadır. Türkiye enflasyon konusunda diğer ülkelerden negatif ayrılmaktadır. Artan tüketim ve üretim için gerekli olan hammadde ihtiyacının karşılanmasına yönelik yükselen emtia fiyatları enflasyonda görülen artışın birincil nedenleri arasında yer almaktadır.

Salgının meydana getirdiği olumsuz etkileri bertaraf etmek adına otoriteler hem para hem de maliye politikası araçlarını mümkün olduğunca kullanma eğilimi göstermiştir. Faiz araçlarını etkin kullanan birçok gelişmekte olan ülkede politika faizinin henüz pandemi öncesi seviyelerine getirilmediği görülmektedir. Türkiye ise 2021 yılında yaşanan toparlanma sonrası para politikasında daralmaya giden ilk ülkelerden birisi olmuştur.

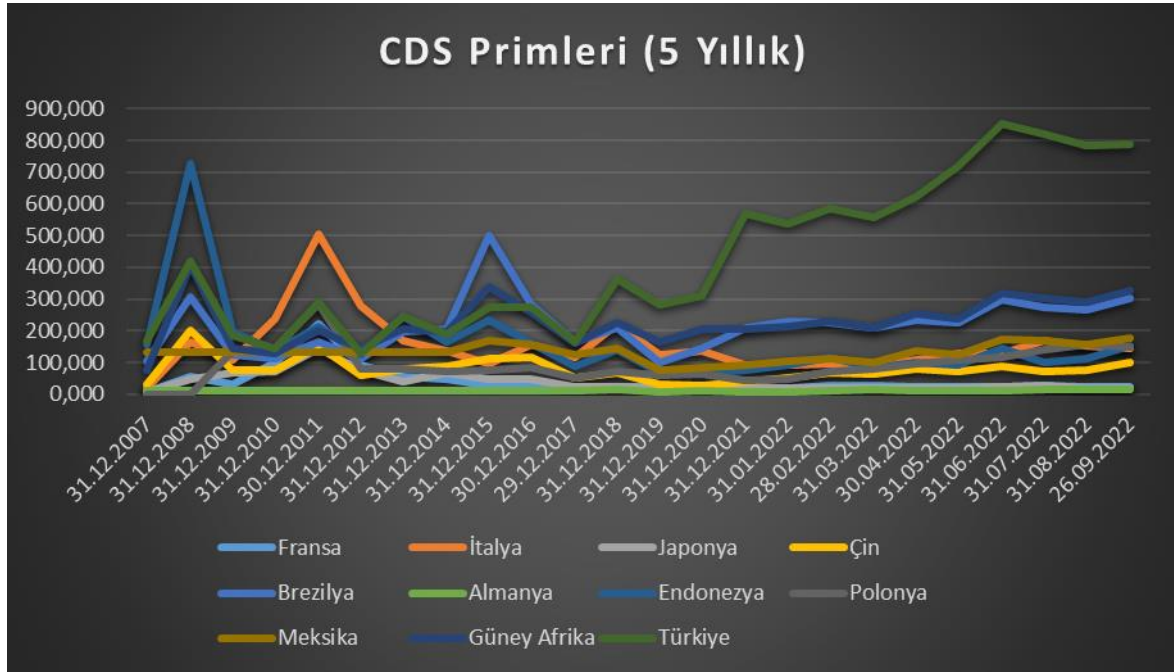
Daha önce de belirtildiği gibi, 2007 yılında ABD’de konut kredileri piyasasında (mortgage) başlayan ve kısa sürede diğer alanlara da yayılan ve 2008 yılında küresel bir nitelik kazanan finansal kriz, kredi derecelendirme kuruluşlarının (özellikle piyasaya hakim olan üç kuruluş) yaptıkları analizlerin ve değerlendirmelerin tutarsızlıklar barındırdığı ve objektif olmadığı yönündeki küresel algıyı kuvvetlendirmiştir. 2007’de *Amerika Birleşik Devletleri*’nde yüksek riskli mortgage piyasasındaki sorunlarla başlayan ve küresel boyutlara ulaşan ekonomik krize “*kredi derecelendirme kuruluşlarının*” etkisinin olduğu konusunda yoğunlaşmıştır. Bu kuruluşlar, yapılandırılmış kredi ürünleriyle alakalı kredi riskini basite aldılar sonuçta notlarını kötüleşen piyasa koşullarına göre ayarlamakta yeterince hızlı davranamadılar (Utzig, 2010).

Bu tutarsızlıkların önemli bir göstergesi de günümüzde ülke risklerinin bir göstergesi olarak kullanılmaya başlanan CDS’lerdir (*Credit Default Swap*). Finansal kredi riskini üstlenmek için verilen ücret olarak CDS primleri yüksek olan ülkeler ve bu ülkelerdeki firmaların borçlanma maliyetleri daha yüksek olmaktadır. Yani risk priminin yüksek olması ülkenin kredibilitesinin düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Piyasalardaki öngörülen olumsuzluklar doğrultusunda yükselen CDS primlerinin ülkelerin riskini artırmasının yanı sıra kredi derecelendirme kuruluşları bu olumsuzluklar karşısında söz konusu ülkelerin kredi notlarını düşürmekte geç kalabilmektedirler. (Karagöl ve İstiklal Mihçioğur, 2012).

Grafik 1’de 2007 yılında günümüze kadar olan sürede yılsonu itibariyle ülkelerin 5 yıllık CDS’leri yer almaktadır.

Grafik 1. 5 Yıllık CDS Primleri

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

CDS primlerinin düşük olması ile ilgili ülkede yabancıların çok düşük bedelden sigorta yapmaları anlamına gelmektedir. Seçilmiş ülke grubunda 5 yıllık kredi temerrüt takas primi (CDS) en fazla artış kaydeden ülke Türkiye olarak göze çarpmaktadır.

Üç büyük kredi derecelendirme kuruluşunun Türkiye'ye yönelik yaptıkları değerlendirmelere bakıldığında, mevcut durumda *Moody's* tarafından B2, *S&P* tarafından B+ ve *Fitch* tarafından ise BB- olarak notlandırılmaktadır. Her kredi derecelendirme kuruluşunun not seviyesi ve değerlendirmeleri farklılık arz etmekle birlikte, Türkiye ekonomisinin döviz cinsinden kredi notu tüm kuruluşlar tarafından yatırım yapılabilir olarak belirledikleri seviyenin altındadır.

2020 yılı başından günümüze kadar olan dönemde Covid-19 salgını nedeniyle ekonomik şartların zorlaşması bazı ülkeleri kredi notunun düşmesine neden olmuştur (Bkz. Tablo 5). Bu süreçte Türkiye'nin kredi notu "*Moody's*" tarafından 11 Eylül 2020 tarihinde B1'den B2'ye düşürülmüş, görünüm negatif olarak belirlenmiştir. Artan ödemeler dengesi riski, bozulan kamu maliyesi ve daralan mali alan ile bu sorunlara cevap verecek kurumsal kapasite eksikliği kredi notu indiriminin temel gerekçeleri olarak açıklanmıştır.

Covid-19 sürecinde birçok ülkenin makroekonomik göstergeleri önemli ölçüde bozalsa da not indirimi olmamıştır. Örneğin, Brezilya en çok sorun yaşayan ülkelerin başında gelmesine rağmen notu sabit kalmıştır. Brezilya'nın bütçe açığının milli gelire oranı 2020 yılında %13,4 seviyesine, kamu borç stokunun milli gelire oranı ise %100 düzeyine yükselmiş, CDS risk priminde önemli bir artış yaşanmıştır. Ayrıca, ülke Kovid-19 vaka sayılarının dünyada en yüksek olduğu 3. ülke durumundadır. Türkiye'nin makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler dikkate alındığında (Tablo 2) için not

düşüşlerinin gerekçelerinin yeterince açıklayıcı olmadığı iç ve dış gelişmelerin yeterince dikkate alınmadığı söylenebilir.

Çalışmanın izleyen bölümünde 2007 yılı sonrasında makroekonomik ve mali değişkenlerin kredi notları ve CDS’ler üzerinde etkileri analiz edilmektedir. Buradan hareketle Covid 19 sürecinde not verirken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulacaktır.

6. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada seçilmiş 10 ülkenin kredi risk dağılımları farklılaşan 10 ülkenin (*Fransa, Japonya, İtalya, Çin, Brezilya, Endonezya, Arjantin, Polonya, Güney Afrika ve Türkiye*) 2007-2021 dönemi “CDS ve Fitch” tarafından verilen, “kredi notu verileri, ekonomik büyüme oranı, enflasyon, işsizlik, cari açık, kamu gelirleri, kamu giderleri, bütçe açığı ve borçların GSYİH’ya oranı” sıralı probit modeliyle analiz edilmektedir. CDS verileri diğer göstergeler ise “IMF World Economic Outlook” veri setinden elde edilmiştir.

Sıralı probit modeli bağımlı değişkeni nitel olan ikiden fazla değişkeni olan ve bu değişkenler arasında doğal bir sıralama olan değişkenleri analiz eden ekonometrik yöntemlerden birisidir. Çalışmada CDS primleri risksiz ülke, düşük riskli ülke ve yüksek riskli ülke olarak 3 kategoride analiz edilmektedir. Probit modeline ait normal kümülatif dağılım fonksiyonu denklem 1’de gösterilmektedir (Gujarati, 2004).

$$Pit = F(\beta_0 + \beta_1 X_i) = \frac{1}{2} \sqrt{2\pi} \int_{-\infty}^{\beta_0 + \beta_1 X_i} \exp\left\{-\frac{z^2}{2}\right\} dz \quad (1)$$

Pit olasılık değeri standart normal dağılımdan elde edilen değerdir. Kümülatif normal dağılım fonksiyonunun tersi alınarak gözlemlenemeyen fayda endeksi elde edilmektedir.

$$F^{-1}(Pit) = I_i = \beta_0 + \beta_1 X_i \quad (2)$$

Probit modele göre gözlenemeyen fayda endeksinde (I_i) her i . birey için bir eşik değeri olduğu varsayılmaktadır. Gözlenemeyen fayda bu varsayılan eşik değerini aşarsa olayın gerçekleşeceği ve fayda endeksinin $-\infty$ ile $+\infty$, olasılık değerinin ise 0 ile 1 arasında değerler alacağı ifade edilmektedir. Sıralı probit modelde ise birden fazla

“Pit” ,değişkeni aşağıdaki ifadeleri göstermektedir.

$$Pit < \tau_1 \text{ ise } 1 = \text{risksiz} \quad (3)$$

$$\tau_1 \leq Pit < \tau_2 \text{ ise } 2 = \text{düşük risk} \quad (4)$$

$$\tau_2 \leq Pit < \tau_3 \text{ ise } 3 = \text{yüksek risk} \quad (5)$$

Probit modelde olasılık fonksiyonunun X_i 'ye göre kısmi türevinin alınmasıyla ise marjinal etkiler bulunur.

$$(\text{Marjinal etkiler} = \delta \text{ Pi} / \delta X_k)$$

Probit modelin en küçük kareler yöntemiyle tahmininde etkisiz sonuçlara ulaşıldığı için model tahmininde en çok olabilirlik modeli kullanılmaktadır (Güriş ve Çağlayan, 2013).

Tablo 3. Değişken Tanımları

Değişkenler	Tanımları
Bağımsız değişken	
CDS	1=Risksiz ülke, 2=Düşük riskli ülke, 3=Yüksek riskli ülke
Independent Variables	
Büyüme	GSYİH Büyüme hızı
İşsizlik	İşsizlik oranı
Enf	Enflasyon/GSYİH
Carac	Cari açık/GSYİH
Kamugel	Kamu Geliri/GSYİH
Kamuharc	Kamu Harcamaları/GSYİH
Bütçedeng	Bütçe açığı/GSYİH
Borç	Kamu borcu/GSYİH
covid	Covid dönemi (2020-2021)

Tabloda 2 modelin değişken tanımları yer almaktadır. Çalışmanın; 1. Modelde CDS primlerinin makroekonomik ve mali değişkenler üzerindeki etkisi incelenirken, 2. Modelde Fitch kredi derecelendirme kuruluşu tarafından verilen kredi notlarının etkisi incelenmektedir. Makroekonomik değişkenler olarak; “(i) büyüme oranı, (ii) işsizlik oranı, (iii) enflasyon oranı ve (iv) cari işlemler açığı” yer alırken, mali değişkenler olarak; “(i) kamu gelirlerinin GSYİH'ya oranı, (ii) kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı, (iii) bütçe açıklarının GSYİH'ya oranı ve (iv) toplam kamu borcunun GSYİH'ya oranı” yer almaktadır.

Tablo 4. Sıralı Probit Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: CDS				
Değişkenler	Katsayı	Dy/dx(predict=1)	Dy/dx(predict=2)	Dy/dx(predict=3)
Büyüme	-0.1103 *** (-2.62)	0.0294795	-0.0174338	-0.0120457
İşsizlik	0.0413** (2.22)	-0.0110368	0.006527	0.0045098
Enf	0.1597*** (5.65)	-0.0426831	0.0252423	0.0174408
Carac	-0.0004 (-0.27)	0.0001176	-0.0000695	-0.000048
Kamugel	0.0893 (1.01)	-0.023874	0.0141188	0.0097552
Kamuharc	-0.1089 (-1.21)	0.0291151	-0.0172183	-0.0118967
Bütçedeng	-0.0465	0.0124372	-0.0073552	-0.005082

	(-0.59)			
Borç	0.0016 (-0.47)	0.0004352	-0.0002574	-0.0001778
Covid	-1.1433*** (-2.66)	0.3054066	-0.1806139	-0.1247927
Kesit 1	-0.08077	-		
Kesit 2	1.44973	-		
loglikelihood	-97.48159	-		
LR chi2(11)	98.17	-		
N	148	-		

Model 1’de makroekonomik ve mali değişkenlerin kredi temerrüt swapları üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Analiz doğrultusunda büyüme, işsizlik, enflasyon ve Covid sürecinin CDS’ler üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Büyüme riskli ülkelerde CDS’leri etkileme olasılığı yüzde 3’ler oranında ve pozitif yönde iken, düşük riskli ve yüksek riskli ülkelerde yüzde 1’ler olasılığında negatif yönde etkilidir. İşsizlik ise riski olmayan ülkelerde CDS’ler üzerinde yüzde 1 oranında azalma eğilimindeyken düşük ve yüksek riskli ülkelerde sırasıyla binde 6 ve 4 oranında artırma olasılığındadır. İşsizlik gibi enflasyon oranı da benzer özellikleri göstermektedir.

Riskli olmayan ülkelerde CDS primlerindeki artış enflasyon oranını artma olasılığını azaltırken, düşük ve yüksek riskli ülkelerde enflasyon oranının artma olasılığını artırmaktadır. Son olarak Covid dönemi incelendiğinde riski olmayan ülkelerde Covid artışı CDS primlerini arttırırken, düşük riskli ve yüksek riskli ülkelerde CDS primleri üzerinde negatif yönlü bir etki ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle Covid artışı, CDS primlerinin azalmasına neden olmaktadır.

Tablo 5. Sıralı Probit Tahmin Sonuçları(fitchratings)

Bağımlı Değişken: Fitch Ratings				
Değişkenler	Katsayı	Dy/dx(predict=1)	Dy/dx(predict=2)	Dy/dx(predict=3)
Büyüme	-0.1664*** (-3.35)	0.031574	-0.0301261	-0.0014479
İşsizlik	0.0394 (1.44)	-0.0074764	0.0071335	0.0003428
Enf	0.1365*** (4.34)	-0.0258964	0.0247089	0.0011875
Carac	-0.0091** (-2.19)	0.0017373	-0.0016577	-0.0000797
Kamugel	0.0365 (0.46)	-0.006939	0.0066208	0.0003182
Kamuharc	-0.1169 (-1.39)	0.0221911	-0.0211735	-0.0010176
Bütçedeng	0.1796** (2.29)	-0.034078	0.0325153	0.0015627
Borç	0.0027 (0.71)	-0.0005281	0.0005038	0.0000242

Covid	1.0425** (2.00)	-0.1977516	0.1886834	0.0090682
Kesit 1	-3.276405	-		
Kesit 2	1.924429	-		
loglikelihood	-51.834174	-		
LR chi2(11)	132.29	-		
N	148	-		

Model 2’de ise “Fitch” tarafından verilen kredi notları üzerinde makroekonomik ve mali göstergelerin etkisi incelenmektedir. Büyüme oranındaki artış yatırım yapılabilir ülkelerde kredi notunun artma olasılığını artırırken, düşük ve riskli ülkelerde azaltmaktadır. CDS primlerinde işsizlik etkiliyken kredi notlarında işsizlik belirleyici bir değişken olarak ortaya çıkmamıştır. Enflasyon oranı yatırım yapılabilir ülkelerde kredi notunu azaltma olasılığına sahipken, düşük ve yüksek riskli ülkelerde enflasyondaki oransal olarak bir birimlik artış kredi notunu artırma olasılığını artırmaktadır. Kredi notları üzerinde CDS’lerden farklı olarak cari işlemler açığının etkisi olduğu gözlenmiştir. Cari açığın artması yatırım yapılabilir ülkelerde kredi notunu artırma olasılığına sahipken, düşük ve yüksek riskli ülkelerde kredi notunu azaltma olasılığına sahiptir.

Kredi temerrüt swaplarının mali politikalar üzerinde bir etkisi görülmezken kredi derecelendirme kuruluşları tarafından verilen kredi notunun ülkelerin bütçe açığıyla ilişkisi görülmüştür. Bütçe açığındaki bir birimlik artışın yatırım yapılabilir ülkelerde kredi notunu azaltma olasılığı ortaya çıkmışken, düşük ve yüksek riskli ülkelerde artırma olasılığı görülmektedir. Son olarak Covid dönemi incelendiğinde yatırım yapılabilir ülkelerde kredi notunu azaltma olasılığı varken düşük riskli ve yüksek riskli ülkelerde artırma olasılığı söz konusudur.

Daha önce de belirtildiği gibi, kredi derecelendirme sürecinde temel olarak makroekonomik gelişmelere bakılmakla birlikte, not değişikliklerinin zaman zaman objektiflikten uzaklaştığına yönelik yakın geçmişte önemli örnekler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, kredi derecelendirme kuruluşları bu konuda sık sık eleştiri almaktadır. Bu amaçla çalışmada kredi riskinin bir başka ölçüm yöntemi olan kredi temerrüt primleri yer almaktadır. İkisinin birlikte analize dahil edildiği modelde büyüme, işsizlik, enflasyon ve Covid süreci CDS primlerinde etkili iken, büyüme, enflasyon, bütçe açığı ve Covid süreci kredi notları üzerinde etkilidir. CDS’ler makroekonomik değişkenleri belirlemede daha etkiliyken, kredi derecelendirme kuruluşları mali değişkenlere de bağlı olarak not değerlendirmesi yapmaktadır.

7. SONUÇ

Kredi derecelendirme kuruluşları, küresel finansal piyasalardan borç temin etmek isteyen devletler ve şirketler ile finansal yatırımlarını küresel ölçekte değerlendirmek isteyen yatırımcılar için hayati öneme sahip bir araçtır. Ancak, özellikle kriz dönemlerinde erken uyarı görevlerini tam olarak yerine getirememeleri nedeniyle eleştirilmektedirler. Bazı durumlarda, yüksek kredi notuna sahip olan

ülkeler veya şirketler bile krize yakalanabilmekte ve hatta iflasya sürüklenmektedir. Bu tür olaylar, kredi derecelendirme kuruluşlarının performansını sorgulayan eleştirilere neden olmaktadır.

Bu soruna çözüm olarak, ülke riski ölçümü için CDS'ler gibi diğer yöntemler geliştirilmiştir. CDS'ler, makroekonomik politikadaki değişimler sonucunda daha hızlı bir şekilde sisteme uyum sağlayabilen araçlar olarak dikkat çekmektedirler. Kredi derecelendirme kuruluşları, not değerlendirmelerinde maliye politikası değişkenlerinden de yararlanmakta ancak kredi temerrüt swapları, makroekonomik değişkenlerle risk primlerinin belirlenmesinde daha akışkan bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, kredi derecelendirme kuruluşlarının faaliyetleri finansal piyasalarda önemli bir rol oynamaktadır ancak bu kuruluşların performansı kriz dönemlerinde sorgulanmaktadır. CDS'ler gibi diğer yöntemler, kredi derecelendirme kuruluşlarının sınırlamalarını aşmak ve daha erken uyarı sağlamak için kullanılabilecek araçlar olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J., Hutchison, M., ve Jinjark, Y. (2013). What is the risk of European sovereign debt defaults? fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. *Journal of International Money and Finance*, 34, 37–59. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.11.011>
- Aydın, H. (2018). *Kredi derecelendirme kuruluşları*. İstanbul; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- Ayaydın, H., Çam, A.V., Barut, A. ve Pala, F. (2018). Kredi temerrüt swaplarının belirleyicileri: Türkiye için ekonometrik bir analiz. *TURAN-SAM Dergisi*, 10(40), 539-546.
- Amato, J.D. (2005) Risk aversion and risk premia in the CDS market, *BIS Quarterly Review*, December, 2005, 55-67
- Arslan, İ. (2006). *Analysis of Credit Default Swaps in Turkey* (tez). 2022, erişim: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=-L8ilcwn9ZRRc_YMKxXW1pYwIDKSzLsek20I02kbxtXDvDYlkyfHwjMe4tPMPtjG.
- Bhansali, V., Gingrich, R., ve Longstaff, F. A. (2008). Systemic credit risk: What is the market telling us? *Financial Analysts Journal*, 64(4), 16–24. <http://www.jstor.org/stable/40390139>
- Balıkçioğlu, E., Yılmaz, H. (2013). Ülkelerin Finansal açıdan kredi notlarını etkileyen faktörler ve kredi derecelendirme kuruluşlarının bu faktörler çerçevesinde değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, 0(165), 163-188.
- Bostancı, M. C., (2012). *Küresel krizin dinamikleri ve kredi derecelendirme kuruluşlarının kredibilitesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Can, H. ve Paskaleva, M. (2017). Macroeconomic determinants of CDS: The case of Europe. *New Knowledge Journal of Science*, 6(3), 63-76.
- Çevik Tekin, İ. (2016). Kredi derecelendirme kuruluşlarının öngöremedikleri krizler ve iflaslar, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(41 Özel Sayı)

- Danacı, M.C., Şit, M. ve Şit, A. (2017), Kredi temerrüt swaplarının (CDS'lerin) büyüme oranıyla ilişkilendirilmesi: Türkiye örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 67-78.
- Elkhoury, Marwan, (2008), *Credit Rating Agencies and Their Potential Impact on Developing Countries*, UNCTAD Discussion Papers, No. 186.
- Gujarati, D.N. (2004) *Basic Econometrics*. 4th Edition, McGraw-Hill Companies
- Gülmez, Ahmet ve Gündoğan, Hilal, (2014). Uluslararası politik iktisat çerçevesinde kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye uygulaması, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(4).
- Günel, Mehmet, (2019), Kredi derecelendirme kuruluşlarının rolü ve krizlerdeki etkileri, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 147-155.
- Ismailescu, I., & Kazemi, H. (2010). The reaction of emerging market credit default swap spreads to sovereign credit rating changes. *Journal of Banking & Finance*, 34(12), 2861–2873. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.05.014>
- Kılıcı, E. N. (2017). CDS primleri ile ülke kredi riski arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi; Türkiye örneği, *Maliye ve Finans Yazıları*, (108), 71-85. <https://doi.org/10.33203/mfy.357664>
- Kılıcı, E.N. (2017). CDS Primleri ile bir ülkenin ekonomik ve finansal değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 145- 154, 2
- Karagöl, Erdal Tanas ve İstiklal Mihçioğur, Ülkü, (2012), *Kredi Derecelendirme Kuruluşları: Alternatif Arayışlar*, SETA Rapor, No: 7.
- Keten, M., Başarır, Ç. ve Kılıç, Y. (2013). *Kredi Temerrüt Takası ile Makroekonomik ve Finansal Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. 17. Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 377-386.
- Miricescu, Emilian-Constantin, (2015). The role of rating agencies in international financial market, *Theoretical and Applied Economics*, XXII 1(602), 209-214.
- Tang, D.Y. ve Yan, H. (2009). Market Conditions, Default Risk and Credit Spreads. *Journal of Banking & Finance*, 34 (2010)
- Utzig, Siegfried, (2010), The Financial Crisis and the Regulation of Credit Rating Agencies: A European Banking Perspective, Asian Development Bank Institute, ADBI Working Paper Series, No. 188.
- Yıldız, Abdunnur, (2016). Kredi Derecelendirme Kuruluşları: Etik Problemler, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number, 53, 519-532.